PSII 174
Ph 3284

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZE[illegible]

MILETZ JÁNOS,
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI [illegible] RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

II. ÉVFOLYAM.

II. KÖTET.

BIBLIOTECA CENTRALĂ A JUDEȚULUI BANAT

TEMESVÁROTT.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1876.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ
P-41.H06
I.5322

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesitő“-jének I. kötete immár át levén adva az irodalmi nyilvánosságnak, mindössze igen kevés az, mit a II. kötet, vagy is ez uj évfolyamhoz előszókép megjegyezhetünk.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ez előtt három évvel megalakult: keletkezésének indoka azon legnemesebb intentió volt, hogy szükebb hazánk területén ápolója terjesztője, gyüjtője és ismertető közege legyen a történelmi s régészeti ismereteknek, leleteknek stb. Hogy a társulat e tekintetben mennyire felelt meg feladatának a nem épen legkedvezőbb körülmények között, megnyugvással s nem minden önérzet nélkül hivatkozhatik eddigi kiadványai-, s az „Értesitő“ I. kötetére, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak.

Igy a „Századok“, a magyar történelmi társulat közlönye a következőket irja: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat .... saját tört. és régészeti „Értesitő“-t inditott meg, Janky Károly és Miletz János temesvári tanárok szerkesztése alatt .... Tartalmáról elismeréssel szólhatunk .... Szóval e szakközlöny komoly irányú, tartalmas és életrevaló. Ajánljuk tehát t. olvasóink figyelmébe, és hosszú életet, hatásos működést óhajtunk számára.“ (Századok, IX. 141 l.)

Az 1875 évi Irodalmi Értesitő“ 7. szám. 112 l. pedig igy nyilatkozik: „Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye .... januárban indult meg .... Délmagyarország eseményteljes multja gazdag bánya a kutatóknak; Ortvay Tivadar

már előbb gondolt is arra, hogy ennek számára közlönyt alapitson, s Adattára csak a mult évben szünt meg: ezt váltja fel az „Értesitő“, melynek változatos tartalma hazánk azon részének történeti ismeretét nagyban elősegiti.... Bár ne állaná e becses szakfolyóirat felvirágzásának utját az indokolhatatlan közöny!“ Hason becses, elismerő nyilatkozatokat tettek még más szakfolyóiratok s lapok is, melyeket hogy társulatunk a jövőben is kiérdemeljen, s az „Értesitő“ II. kötete is hasonlólag megfeleljen a tudomány igényeinek s méltó helyet foglaljon el a hasonirányú szakközlönyök mellett, szükséges: hogy társulatunk minden egyes tagja tehetségéhez képest közremüködni törekedjék. Megfeszitett erőre, buzgó kitartásra van szükségünk: rajtunk nem fog mulni a buzgó igyekezet s szent akarat, közreműködni a társulat legnemesebb intentióinak s az alapszabályokban kijelölt működési czéljának kifejtése-, növelése- és elérésére.

Értesitőnk feladata jövőben is figyelemmel kisérni minden történelmi és régészeti mozzanatot vidékünkön; közölni fogja a választmányi üléseken felolvasott érdemes munkálatokat, a társulat üléseinek leirását, az alapszabályokban kijelölt terrenumon megejtett kutatások eredményét, az adományozott, vagy vásárlott régiségeket, érmeket, okmányokat, eszközöket; „Egyveleg“ cim alatt pedig vidéki, vagy országos közérdekü tárgyakról rövid jelentéseket.

Hogy Értesitőnk ennyi feladatnak minél inkább megfelelhessen, ujból kikérjük a társulati tagoknak buzgó támogatását: támogassák a társulatot ne csak anyagilag uj tagok szerzése által, de szellemileg is, értekezések, régi iratok, okmányok, könyvek beküldése által; mert csak igy érheti el társulatunk azon befolyást s elismerést, melyet neki, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak elérnie okvetlenül szükséges.

Temesvárott, 1876 január 1.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet. 1876. január hó.

Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Vajda Victor a Pesti Napló september 14-ki esti lapjában „Kölcsey sirjánál“ czim alatt egy czikket közölt, mely az elhunyt nagy férfiu emlékezetét élénken fölidézte elmémbe. E czikk eszembe juttatá: hogy ifju koromban az 1834-ik évi országgyülésen közelebbi viszonyban állottam hozzá, ki bennem a jóra és nemesre törekvés magvait feltalálni vélte; hogy életemben azon időpont midőn Kölcsey szónoklatát hallám, és demokratikus irányú elveit ismerni tanultam, korszakot alkotó vólt, mert a politikai életre való ébredésem korszaka volt, és végre eszembe jutott: hogy azon időben midőn az egyes ismerőseinek adakozásaiból felállitott siremléke Kölcsey nyughelyét még nem diszitette, midőn a drága hamvak jeltelenül nyugodtak még a csekei reformatus temetőben, az 1833-ik év téli szakában buziási magányomból, a sulyos időviszonyok daczára fölkerekedtem Szathmárba és Csekére, hogy az elhunyt nagy férfiu lakházát és sirját megszemléljem, végre hogy akkori utazásom tapasztalatait és éleményeit egy rövidke czikkben leirtam. Ezen visszaemlékezéseim folytán jegyzeteimből előkerestem az érintett igénytelen czikket, és mivel ezt társulatunknak a történelmi szakma müvelésére vonatkozó czéljával szintugy: mint az elhunyt nagy költő és hazafi emlékezete iránt fennálló kegyeletemmel összhangzónak találom, az érintett czikket ugyan azon alakban a mint az akkori följegyzéseimben foglaltatik ezennel nyilvánosságra hozom.

Családi ügyeim elintézése végett az 1855-ik év téli szakában honunk észak keleti megyéibe, honnan elődeim leszármaztak felutazásom szükséges volt; s a következő év kezdetén a magyar nép által lakott Szabolcs megye székhelyéhez Nagy-Kállóhoz közel a Nyiren, vendégszerető rokonom K.... E.... falusi lakásán Kállósemjénben tartózkodtam.

Szabolcs vármegye honunk azon megyéi közé tartozik, melyekben a magyar elem a vele együtt lakozó idegen ajkuakat magába beolvasztá. Szabolcs vármegyét régente a magyaron kivül német orosz, tót és román népesség lakta, s jelenleg a szorgalmas nyiregyháziak kivételével, kik tót jellegüket még fentartják, a többi lakosok magyarokká lettek és származásuk nyelvét nem csak nem beszélik, de nem is értik többé.

A ki nemzetünk fenmaradása iránt kétségeskedik, utazzék Szabolcsba az ugynevezett Nyirre, mely a Kraszna, Ér és Tisza folyamok közti homokos téreket le Debreczenig magában foglalja, s' az idegen származású népek megmagyarosodását tapasztalva, nemzetünk életrevalóságáról következésképp fenmaradásáról meg fog győződni.

A törvény utjára terelt örökségi ügyeim lassusága, nem csak arra engedett időt, hogy azon vidéki ismerőseim névsorát elmémben átfussam, hanem azt is megengedé, hogy ezek meglátogatására nehány napra kirándulásokat tegyek, s igy ifjukori némely barátaimat ujra láthassam.

A visszaemlékezésre érdemes ismerőseim közt mindenek előtt a nagy halott Kölcsey Ferencz emlékezete ujult meg elmémben, kit testileg kiragadott volt a halál élő nagyjaink soraiból, de kinek nagybecsü művei az örökkévalóság babérjait számára kivivták, kinek politikai elvei, oktatásai a nemzet keblébe bevésve maradtak, jelleme pedig mocsoktalan tiszta mint a svéd Loka patak vize, mely a tudományosan megvizsgált vizek közt a legtisztábbnak tartatik.

Nagy halottainkra, kikhez a személyes ismeretség, a tisztelet és kegyelet lánczai csatolnak, visszaemlékezésünk szomoruan édes érzéseket szül. Engemet a kedvező szerencse az 1832/6 évi országgyülés folyama alatt közel ismeretségbe hozott Kölcseyvel. A szerénysége és magába vonultsága miatt ez ideig kevéssé ismert férfiu, ezen országgyülésre Szathmár megye által követül megválasztva Richard Henrikéhez hasonló jelleme felett, mirabeaui ékesszólást és higgadt szabadelvüséget tüntete fel, mely sajátságai őt akkor a követekháza vezérévé, s a közvélemény felkarolt bajnokává felavaták.

Kálló-semjén, hol akkor tartózkodtam $3^1/_2$ állomásnyi távolságra volt csak az elhunyt nagy költő és honpolgár csekei nyughelyétől, s ez okból a sir megszemlélése nélkül a vidéket elhagyni bünnek tartottam volna.

A deczemberi hidegek enyhülte, s a földet takaró nagy hó tömegek elolvadása után, borongós esős időben 1856. évi január 19-kén keblemben magasztos visszaemlékezéseket táplálva, Kölcsey lak- és nyughelye a Tur partján igénytelenül fekvő tiszaháti falu Cseke felé, vándoroltam.

Nagy-Kállótól Csekéig az út, a nyirség homok buczkái közt, kevés említésre méltót tüntet fel. Mária Pócson csodatevő szűz Mária képet őriznek az orosz zárdabarátok. A byzanti idomú templom több tekintélytelen toronynyal ékeskedik; de a helységtemplom és zárda távolról sem mutatják a jólétnek és csinnak azon küljeleit, melyek hasonló bucsúhelyeken például nálunk Radnán is mutatkoznak. Mária-Pócson egyetlen valamire való koreszma nincsen, mely az utazót szükség esetében befogadhatná, és önmagamat kérdezém hová száll meg, hova tér be az ezerekre menő áhitatos nép, mely e helyet évenkint látogatja.

Kocsordon Szathmár megyében, az emberi és föuri tulajdonságainál fogva egyiránt tisztelt, azonban honleányaink legjelesbjei közé tartozott nője Beck Paulina kimulta miatt méltó fájdalomba merült Degenfeld grófnak, az ecsedi-láp közelében fekvő jól rendezett birtokán megelégedéssel tapasztaltam: hogy a marha tenyésztésre, a mezőgazdaságnak nálunk mind inkább hanyatló ezen ágára, nagy gondot fordítanak.

Tunyog és Matócs közt lovaim veszélyeztetésével a szamosi réven átvergődve, a gubakészitésről hires, de különben is szorgalmas nép által lakott Matócson viztenger boritotta a láthatárt. A Szamos kiöntése s a messze vidéknek az országuttal egyetemben jégtorlaszokkal elboritott helyzete miatt idegennek tovább haladni lehetlen volt. Kalauzt fogadtam, ki félóráig tartó térségen, a nem ritkán sebes rohanásu vizet és egymásra halmozott jégtáblákat gázolva, az utat előttem kijelölte. Nélküle nem haladhattam volna és segélyével is csak életveszélylyel folytathattam az utat.

A vizelem rombolásainak látására sajnálkozásomat fejeztem ki vezetőm előtt, a tetemes kár miatt, melyet az árviz az igyekező matócsi nép vetésein okoz.

Kalauzom mosolyogva válaszolá: „Ezen földek nincsenek bevetve. Hasonló áradások a Szamos mentén évenkint előfordulnak, és ha a föld be is van vetve, télen az áradás még is kárt nem okoz, sőt az árviz után maradó iszap a földet trágya gyanánt javitja.“

A matócsi ember okoskodása daczára, életveszélyes vándorlásom még is azon ohajtást sajtolta ki belőlem: hogy a Tisza és mellékfolyóinak s igy a Szamosnak is szabályozása minél előbb megtörténjék.

Ez után Nagy- és Kis-Szekeres szomszéd helységeken utaztam át. Ezen falvak a diszes urilakkal biró Gécz községgel együtt azon

birtokot képezik, melyet az előtt nehány évvel Haynau báró táborszernagy Majláth Antal gróftól örök áron megvásárlott és melyben hir szerint unokaöcsesei számára hitbizományt felállitani akar, mig egyetlen leány gyermekének a birtok jövedelme élte fogytáiglani használatát kivánja engedni.

Végre Kölcsére értem, mely Csekével határos, hajdan tisztán a Kölcsey család birtoka volt, de néhai Kölcsey Györgytől leszármazó nő ágon más családokra átszármazott. Itt a Szamos és Tur folyamoknak egyesült kiáradása miatt tovább utazásom lehetlenné vált. Kölcsén egy ifjukori barátom Oszlányi Péter házába száltam, ki szives vendégszeretettel fogadott

Ha utánam Kölcsey Ferencz csekei lak- és sir-helyének megszemlélésére a kegyeletes vágy valakiben felébredne, tapasztalásom után figyelmeztetni kivánom: hogy vándorlását azon évszakban, melyben a Tisza, Tur és Szamos rendesen kiárad, meg ne kisérelje, mert ezen időszakban valamint Csekéből a kijövetel, ugy a hozzáférés egyiránt lehetetlen.

Tiz napig vesztegzárban voltam Kölcsén, barátom házánál. Csekét naponta láttam szemeim előtt, láttam fáit, házait, hallottam harangját de ohajtásaim Mekkájához nem juthattam, a viz mely tőle elválasztott végtelennek, feneketlennek látszott; és miután azon tiz nap alatt, melyet Kölcsén töltöttem az eső szüntelenül szakadt, mely a viztömeget folytonosan szaporitotta, ohajtásom teljesitésének reménysugara is elenyészett.

Végleges tehetségemmel az Andobaták harczát vivni nem akartam, s igy a resignatióhoz folyamodtam, melyet már a nagy német költő oly szépen megénekelt.

Cseke szomszédsága, a tizenhét év előtt elhunyt Kölcseynek lakhelye vidékén még mindig fenállott fris emlékezete, és hitelt érdemlő tekintélyes férfiakkal találkozásom, kik Kölcseynek vagy tisztelői vagy rokonai voltak, Kölcsén veszteglésem alatt egyébiránt több oly adatnak ismeretére juttatott, melyeknek közlése érdekes lehet.

A polgári érdem legtöbbnyire az elhalás után osztja babérkoszoruit. Garayt, Vörösmartyt, Petőfit és másokat haláluk után dicsőitették leginkább. Nem igy Kölcseyt. Ő mig élt Szathmár megye bizalmából a kitünő főjegyzői állással ruháztatott fel; azután követi diszes megbizásra érdemesitteték, melyről barátai erőfeszitése daczára az 1835. évi február 9-ki kerületi ülésben történt lelépése, mint az alkotmányos párttusának eredménye, és jellemszilárdságának kifolyása, hirnevét el nem homályositá, hanem még inkább növelé. Követségéről lemondása alkalmával a keserű bánat annyira erőt vett a kerületi ülésben együtt volt

követtársain, hogy Balogh János barsmegyei követ indítványára a tanácskozmányt azon napra befejezni kényszerültek. A tudományos akademia őt rendes tagjai sorába iktatá. Honunk legkitünőbb egykorú államférfiainak becsülése és barátsága az élőt boldogítá, kik őt Csekén magányában is gyakran meglátogatták. Szathmár megye honi derék festészünk Einsle által őt életnagyságban lefesteté, az élethű arczképet gyülésermében kifüggeszté, sőt Kölcsey arczképe az 1832/6 évi országgyülési ifjuság által már előbb levétetve, különböző kiadásokban honszerte annyira elterjedt, s annyira népszerüvé lön, hogy müveltebb családaink közül bizonnyára kevés lehetett a honban, mely a népszerű arczkép példányát nem birta volna. Kölcsey Ferencz tehát már élve részesült azon szerencsében, hogy érdemeit kortársai megismerték. Azon kevesek közé tartozott, kik a közvélemény rokonszenvét életükben élvezték.

A kérlelhetlen halál 1838 ik évi augusztus 27-kén adta át az enyészetnek az éjjeli és nappali munka által megtört férfiút, hogy szellemét örökkévalóságba röpitse, s a Tur vidéki jóindulatú, éperejű, de egyszerű nép ajkán Kölcsey halála után azonnal különbnél különb adomák és mondák keringtek a nagy férfiúról.

Kölcsey halála előtt kevés idővel sokat foglalkozott volt meghitt barátja b. Wesselényi Miklósnak akkoron honszerte hirhedt politikai perével, melyben alperes barátja számára védiratot készitett.

Szövevényes törvényeink mellett ezen védirat, kitünő hosszas fáradság eredménye volt; mi Kölcseyt gyakran éjszakai munkára kényszerité. Ilyenkor irószobájába vonult, és magánosan dolgozott egész éjszakán át, mig erejéből végkép kifogyott. Testi erejét ilyenkor theaivással frissitette fel.

A kiváncsi házi cselédek, kiknek a szobába lépni tilos volt, az ajtó kulcslyukán át őt egy izben térdre hajolva irni szemlélték. Ezen jelenet után a falusi lakosok, kiknek felfogása magasabb szellemi szempontra fel nem vergődik, és kik az erőt kimeritő éjjeli munkát anyagi érdekkel kapcsolják össze, a költők királyáról azon hirt költötték: hogy aranycsináló. Mint tudva van, a tulfeszitett szellemi munkásság, mely a gyönge testtel nem volt arányban, ha nem is közvetlenül okozója, de minden esetre siettetője volt Kölcsey halálának.

S a turvidéki köznép, mely Kölcsey nevével mindig rendkivülit kötött egybe, midőn halálhire elterjedt, elhiresztelé: hogy Kölcsey nem halt meg, hanem hogy éjszaka titkon, fekete bőrernyős szekérre pakkolták, és fogságra czipelték, melyből soha többé vissza nem jön; végre hogy mindezek folytán a koporsó Kölcsey teteme nélkül lön eltakaritva.

Mérsékletessége, melyet Hierax az ép elme legbiztosabb jelének tekint, igen nagy vala. Anyagi tápot mindig csak kis adagban vön.

Midőn Csekéről Nagy Károlyba, vagy innen visszautazott, az előfogatok állomáshelyein csak annyi ideig vesztegelt, mennyit a lóváltás elkerülhetlenné tön. Kocsijáról le nem szállt, ételt italt nem kért. és szemtanúk állitása szerint utközben egész tápláléka rhummal nedvesitett darabka czukorból és egy zsemléből állt.

A kitüntetések melyek Kölcseyt életében érték, halála után szintén el nem maradtak. Szathmár megye felhivására tervezett emlékére honszerte adakozások történtek. Nemzeti muzeumunk Ferenczy hazai szobrászunk által ülő alakban életnagyságú fehér márvány emlékét birja. És csak közelebbről 1854. évben, mily szépen újitá fel a feledhetlennek emlékét Vahot Imre a „Magyarország és Erdély képekben“ czimű munkája 2-ik kötetében?

Charmettes Rousseaunak, Ferney Voltairnek, Vaucluse Petrarcának, Cseke pedig Kölcseynek köszöni hirnevét. Csekét, a tiszaháti falut ugyan is, nem erőteljes romlatlan magyar népe, nem a 25 öl magas, talpig zsindelyezett református egyház tornya, vagy minden kellem nélküli vidéke, sőt még rendkivüli árvizei sem, miknek folyóvizeink szomszédságában fájdalom sehol sem vagyunk hijával, hanem Csekét az teszi nevezetessé: hogy keblében örzi azon szerény falusi lakot, melyben Kölcsey Ferencz hon és emberszerető szive vert, melyben kedvelt rokonaival, Kölcsey Ádámnő született Szuhányi Jozefával, ennek fiával Kálmánnal és nevelőjével Obernyik Károlylyal boldogsága napjait élte. „melynek falai közt költői müitészi és bölcseleti halhatlan müveit irta“ s a közügy javára czélzó működéseit megérlelé, és melyben végre szerető karok ápolása mellett örök álomba szenderült.

Ez Csekét és benne Kölcsey Ferencz házát és sirját, örök emlékűvé teszi.

Kölcsey fitestvérével Ádámmal és ennek özvegyével osztatlanul élt; szeretett unoka-öcsését Kálmánt általános örököséül rendelte, s a sógornői hivatását több éven át nemes önfeláldozással teljesitő özvegyről végrendeletileg gondoskodott volt. A gyönge testalkotása, s gyermekkori betegsége óta egy szemére vak, e mellett pedig nőtlen Kölcsey Ferenczneк, e nő mindig gondos ápolónője, és házi ügyeinek rendezője volt.

Kálmán az ifju, kiről nagybátyja a számára irt Parainesisben irta volt: „A fiu, ki karjaimban forró szerelem ápolásai között nevelkedik, szivem megszentelt tárgyai iránt hideg nem marad; s erényért, hazáért és emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokik“, — mondom Kálmán az ifjú, lakhelyétől, szerető anyjától távol és nem is a béke pálmáját tartva kezében, tartós életre kilátást nyujtó virágzó korban, az élők soraiból kiszólitva lőn.

Kölcsey Ádámnő férje, rokona és gyermeke halála után, fia iránt

különös fellengős szeretettel eltelt keblével mint Niobe kesergett. A sors csapásai után a kiürült ősi lakházban haláláig zárda-életet folytatott. Látogatásokat nem tőn és ritkán fogadott. Egész életén át az urilak udvaráról többé ki nem lépett. Kölcsey-Szuhányi Jozefa szende, kitűrő, övéit forrón szerető és fellengős nő volt. Élete végszakában láthatólag fokonkint közeledék feloszlásához. E nő, kit a sógora körül szeretetteljesen tett szolgálatai örök emlékezetűvé tettek, az 1853-ik év végével az előtte elhunyt kedveseihez vándorolt.

Mig ez özvegy élt, addig Kölcsey Ferencz hagyománya érintetlenül maradt. A magasztos szellemű urnő arra gondot forditott, hogy az irószoba, könyvtár, és butorzat azon állapotban a mint ezeket Kölcsey Ferencz maga után hagyta, fentartassanak, s ezen körülménynek lehet köszönni: hogy Vahot Imre az 1854-ik évben kiadott fentebb idézett művében Kölcsey emlékét az irószobával együtt rajzban kiadhatá, s örök emlékül fentarthatá.

Az egyenes lemenő örökös nélkül elhalt Kölcsey Ádámnő, mint értesültem, a rendelkezésétől függő vagyont, a könyvtárral együtt Obernyik Károlynak hagyta, ki Kálmán nevelője, az özvegy meghitt barátja és Kölcsey Ferencz végperczeinek szemtanuja volt. Obernyik Károly a tanár, ki az irodalmi téren is szép nevet vivott ki magának, az 1854-ik évi cholera dühöngésének áldozatául esett. Halála előtt az örökséget, melyre Miskolczy Lajosnő, Kölcsey Péter után unokahuga Ferencznek jogigényt formált, Obernyik mielőtt átvehette, végintézetileg testvérére hagyta.

A Kölcsey Ferencz által birtokolt vagyon, a jogi kérdés eldöntéseig igy uratlanná lőn. Az irószoba butorai, könyvek s egyéb ingoságok, melyeket hajdan Kölcsey Ferencz használt, árverés alá jutottak. A vidék értelmesebb lakosai ezen körülmény felől értesülve, Kölcsey után maradt emlékek szerzésében egymással versenyeztek, s igy az ingóságok legalább nem adattak el értékükön alól. Az iróasztalt, melynek a muzeum legillőbb helye volna, Kende Lajos ur vásárolta meg 60 forinton.

Kende Lajos ki Csekén lakik, az ingatlanokat is kibérelte, melyeket azután egy izraelitának alhaszonbérbe adott. Igy Kölcsey Ferencz hajdani lakában egy alhaszonbérlő lakik. Hol hajdan magasztos költőiség és honszerelem honolt, ott a számitás és üzérkedés ütötte tel tanyáját, s a szerény urilak boltives pitvaráról, Kölcsey Ferencznek hajdan kedves ülhelyéről, idegen haszonbérlő rendelkezik és kórmányoz.

Ez a világi dolgok változandóságának természetében fekszik. Igy midőn az I-sső Napoleon tetemei után küldött Joinville királyi herczeg fényes kiséretével szent Ilona szigetére érkezett, Longwoodon a

ház, melyben Napoleon lakott volt omló félben, a falak repedezve voltak, s az ablaktáblák hiányzottak.

Azon teremben, melyben a császár 1821-ik évi május 5-kén meghalt és melyben halálos ágya állt, az 1840-ik évi október közepén a longwoodi haszonbérlő által felállitott malom volt elhelyezve. A háló s dolgozó szoba istállóvá alakittatott, jászollal, és ganajrakással és a hol a világrenditő férfiu kardja lógott a falon, ott az öszvér kantára csüngött.

Longwoodon ezen változásokat 19 év befolyása idézte elő. Kölcsey 17. év előtt szóllittatott ki az élőksorából, de az elősorolt jelenségek után tartani lehet tőle: hogy a végeredmény Csekén hasonló leend.

Az emberek gyöngéi közé tartozik, hogy mig a mult kor rom maradványai körül buvárkodnak, addig a létező emlékeket veszni engedik.

A csekei sirbolt farácsos keritéssel körülvett helyzetében, egyszerűségére nézve a szent Ilona gerely-geranium-völgyi sirhoz hasonló, csak hogy azt a történelmi nevezetességre felvergődött szomorú füzek nem árnyékolják körül. Kölcsey Ferencz ugyanazon egy boltozatos sirban nyugszik fivérével ki előtte mint egy 12. évvel halt meg, és sógornőjével Szuhányi Jozefával, Kálmán anyjával. Azok, kiket az életben a szeretet és rokonság egyesitve tartott, egyesülve maradtak haláluk után is.

A mély érzületü Kölcsey Ádámnő végakarata szerint egy kisded vánkos helyeztetett koporsójában feje alá, melyben közbeszéd szerint fontos családi irományai elrejtve voltak. Ezen vélt családi irományokhoz a törvényes örökös jogot formált. Ennek kivánságára Kölcsey Ádámnő sirja az 1854-ik évben felhányatván, a vánkos a koporsóból ki vétetett, s a vánkosban a nagyértékü jogügyi iratok helyett, az elhunyt nőnek sógorától, fiától s ennek nevelőjétől gyöngéd emlékei voltak elrejtve.

A Kölcsey családról állitják, hogy ennek ősei a bevándorláskor telepedtek meg a honban. A Kende család ugyanazon egy családi törzs sarja. A Kende családfeje Kende Zsigmond úr inditványára, a család tagjai egyesültek, hogy Kölcsey Ferencznek Csekén emléket állittatnak. Ennek következtében Gerenday Pesten az emléket már elkészitette, s ez Csekére szállittatván Kende Lajosnál letéve van addig: mig rendeltetése helyén ünnepélyességgel fel fog állittatni.

Az emlék izletes, egyszerü, igénytelen mint a férfiú volt, kinek sirját jelölni fogja, és elég arra hogy a drága nyughely el ne enyészszék ugy, mint sok jeleseink sirja fájdalom már elenyészett. Hir szerint az emlék tört márványoszlopot képez illő talapzaton, s ezt vas rácsozat fogja környezni. A márvány mü maga 500 frt. értékü, s ebből készitője Gerenday, az elhunyt emléke iránti kegyeletből 200 frtot. elengedett.

Lamartine keleti utazásában irja: „Isten, szerelem és költészet azon három szavak, melyeket sirkövemre iratni ohajtanék, ha sirkövet valaha megérdemelni fogok.“ A franczia Lamartine és a magyar Kölcsey közti hasonlatosság magát önként feltolja. Mindakettő nagy költő, államférfiú és szónok volt, és mindakettőnek jellemén a költői eszményiség vonala huzódik át. Hallomás szerint azonban Kölcsey sirirata a fölemlitettnél még egyszerűbb leend, s az oszlopra csak ez fog reá iratni: „Kölcsey Ferencz emlékéül.“ Elég ez is, mert mig magyar van addig a Kölcsey név ismeretes leend.

Einsele festménye Kölcseyt nemzeti öltönyben ülve, mint törvényhozót ábrázolja. A festmény hátterén a függöny nyilásán, Pozsony városa látható. A hasonlatosság jó. Ezen festmény ez előtt Szathmár megye gyüléstermét ékesitette, de mivel a mostoha viszonyok a terem rendeltetését megváltoztatták, az arczkép a levéltárba vándorolt, mi valószinüleg annyi mintha lomtárban volna. Ezen hely az ábrázolt férfiúhoz s a festmény becséhez nem illik, s ezért ha eredeti helyén megnem maradhatott, véleményem szerint annak legillőbb helye a muzeum volna.

Kölcsey Ferencz emlékének szentelt ezen soraimat Obernyik Károly következő szavaival zárom be: „Kik őt személyesen ismerték, ez ismeretséget bizonyosan életük kincsének tekinték.“ — Én szerencsés valék Kölcsey Ferenczet személyesen ismerni, ő a politikában mesterem volt.

E czikket 1856-ik évi april havában irtam.

Több évvel ezelőtt irt ezen közleményeim kiegészitéseül hozzá adom: hogy Kölcsey Ferencz sirja felett az emlékkő a hazafias érzelmü s egy törzsről származó Kende-Kölcsey családok buzgalma folytán 1856. évi május 18-kán ünnepélyesen leleplezve lőn.

Az időviszonyok nemzeti ünnepek megtartására akkor nem voltak kedvezők, és még is ennek daczára közelről távolról oly nagy száma gyült össze Kölcsey Ferencz tisztelőinek ezen ünnepélyre, hogy Cseke az ország különböző vidékeiről oda sereglett idegenek befogadására kicsiny volt.

A siremléknek Vajda Viktor ezen rövid ismertetését adja: „A temető keleti csucsán repkénynyel befutva és csinos vasrácsozattal körülvéve egyszerü márvány talapzaton egy tört oszlop áll, s rajta a következő felirat: „Kölcsey Ferenczeznek emlékül 1856.“

Kölcsey hajdani lakházának jelenlegi helyzetéről Vajda következő soraival emlékezik meg: „A ház, melyben az a sajátságos szótalan és titokteljes férfiu lakott, még most is fenáll régi alakjában, és beren-

dezése szerint, de megfosztva régi butoraitól, könyveitől. Egy tekintélyes alház, a község derekán, a nagy-uri ut irányában, öt szobával, egy elő-szobával, s egy előcsarnokkal, honnan lépcsők vezetnek a tágas udvarra, melyet a jelenleg csak gazdasági czéloknak fenntartott kerttől egyszerű sövény különit el. Az egész telek és helyiség különben nagyon is rászorul a gondozásra és arra, hogy mielőbb szeretetteljes kezek ápolása alá kerüljön."

A nyolczvanöt éves tiszteletes ur Kovács Mózes, ki Kölcseyt 1838-ik évben a református egyház szertartása szerint örök nyughelyére kisérte még most is életben van. Ezen tiszteletes ur, mint Vajda Viktor fölemliti ép elmével és tele kedélyességgel, sok érdekes adat szolgáltatásával kötelezte őt le.

Midőn 1856-ik év kezdetén Kölcsey sirjához vándoroltam, a nagy árviz miatt Csekéhez nem közeledhetvén, Kölcsey Ferencz magán körülményeire vonatkozó följegyzéseimet azon közlemények után tettem, miket az elhunyt nagyférfiunak Kölcsén lakozó ismerőseitől, s a Kende családnak azon alkalommal ott megjelent tagjaitól nyertem. Most Vajda urnak Kovács Mózessel érintkezése után azon helyzetben vagyok, hogy érintett czikkéből némelyeket idézhetek, melyek az én régibb följegyzéseimet kiegészitik. — A falu vénei még jelenleg is jól emlékeznek arra a különös emberre, — irja Vajda — kit csak ritkán lehetett látni; ki egész nap otthon ült, egy kényelmes tarka haczukában, tarka házi papucsban, és tarka házi sipkával; ki egész éjeket virrasztott iróasztala mellett, sőt gyakran ott virradt fel, aztán lefeküdt s tiz óránál előbb ritkán kelt fel; ki nem ismerte cselédjeit, és házi dolgait egészen inasára bizta; ki egy időre eltünt, aztán megjött, s néhány évi ittlét után egyszerre hirtelen meghalt majdnem minden betegség nélkül; kinek sirját évek multán is látogatták közelről, távolról s mindannyian egy egy maroknyi földet, hantot vagy virágot vittek el róla emlékül.

Hirt és dicsőséget vadászni hiuság. A való nagyságnak épen ugy következése a dicsőség: mint jámbor életnek a becsület; kereset nélkül jön mindegyik—irja Kölcsey, s valóban e férfiu a dicsőséget és becsülést mig élt nem kereste, hogy halála után mind a kettőnek részesévé lőn, ez nagyságának és jámbor életmódjának csalhatlan bizonyitványa.

A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1874. évi nov. havi vál. ülésén.

Elismert dolog, hogy a nemzeti művelődés fejlesztésének s az anyagi jólét előmozditásának egyik leghathatósabb eszköze az ipar, melyet hajdanában kézműnek vagy mesterségnek neveztek.

A mesterségek hazánkba Olasz- föként pedig Németországból szivárogtak át; ez utóbbiból ültettetett át a czéhrendszer is, melyről most már, a midőn róla csakis mint voltról beszélhetünk, értekezni annál czélszerűbbnek látom, miután ujabbkori történetiróink véleménye szerint egy teljes hazai történelem megirása csakis akkor válhatik lehetségessé, ha majd egyszer annak legkisebb morzsalékai is összeszedegetve lesznek.

A czéhszerkezet eredetileg önvédelmi intézmény volt. Tudjuk ugyanis, hogy a középkorban Németország jogbiztonsága igen szomoru lábon állott. Az elhatalmasodott nemesek, papok és lovagok rendei egyedül saját érdeköket tartván szem előtt, másokéval keveset, vagy épen mitsem törődtek. Ily körülmények között mi volt természetesebb, minthogy a rendkivül hatalmas lovagok önkénykedésöket, egy hathatós központi kormány hiányában a védtelen pór és iparososztály ellen irányozták; minek következménye az lőn, hogy ez utóbbiak megunva a folytonos zaklatást, közös érdekök védelme tekintetéből szintén társulatokat alakitottak, mely társulatok aztán saját czéhzászlójaik köré csoportosulva, előljáróik a czéhmesterek vezetése alatt védelmezték, még pedig — ha a szükség ugy kivánta, — fegyverrel is érdekeiket, s üzték mesterségeiket.[1])

Az eként harczias jelleget nyert czéhrendszabályok a békésebb idők beálltával is változatlanul megmaradtak s Németországból az egész világra elterjedtek.

Nálunk a czéhek már a XI. században, tehát mindjárt első királyaink idejében ismeretesek voltak; nagyobb kifejlődésre azonban csakis Nagy Lajos korától kezdve vergődhettek; aki, — mint a történelem-

---

[1]) Hogy a czéhgyülések s mulatozások alkalmávali fegyveres megjelenés később sem tartozott a ritkaságok közé, mutatják az erre vonatkozó czéhtilalmak. — L. a kecskeméti ötvösök 1557-iki czéhlevelét; Hornyik János: Kecskemétv. tört. II. k. Oklevéltár 35. sz. a 276. l. és a pozsonyi takácsok czéhlevelének erősitvényét Győri tört. és régész. füzetek. 1861. I. köt. 53. lapján.

ből tudjuk, — 1376-ban a külföldiekkel leginkább érintkező szepességi s erdélyi szászok czéheinek szabályozása végett az erdélyi hét szászszék előljárói és követeiből egy bizottságot alakitott, mely bizottság az erdélyi püspök és az általa e végből kiküldött királyi biztos elnöklete alatt bizonyos czéhszabályzatot dolgozott ki, mely szabályzat aztán az összes magyarországi czéhekre kiterjesztetett.[1])

Ezen szabályrendelet szerint: „Minden czéh tartozott évenként kebléből két czéhmestert választani, kik eskü által köteleztettek a müvek eladásában, az ország vagy város rendelte igaz mértékkel való élés fölött felügyelni s azt sürgetni, igazságtalanságot czéheikben semmi tekintetből nem tűrni s azt büntetlenül nem hagyni. Kötelességökké tétetett továbbá, a czéheket évenkint négyszer az úgynevezett kántorböjtök táján összehíni s a czéhszerkezetnek netalán mutatkozó hiányait és hibáit czélszerüleg megorvosolni. Aki továbbá a szászközönség kereskedésében résztvenni óhajtott, tartozott a czéhek valamelyikébe beállani, a meghatározott dijt letenni és a czéhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen föltételek mellett volt szabad a czéhbeli tagoknak müveiket mind a piarczon, mind a háznál árúba bocsátani, annyi legényt és inast fogadni, amennyit mesterségök űzésére szükségesnek láttak. Ugyanazon időben egynél több mesterséget üzni, tiz márkányi birság terhe alatt senkinek sem volt szabad. Végül azon czéh, mely keblében más szabályokat alkotni, vagy a meghatározottaknál magának több jogot elsajátitani, vagy valakinek, a czéhtestületbe fölvételét elégséges okon kivül megtagadni merészkedett, húsz ezüst márkányi birság alá vettetett.

Később ezen általános czéhszabályzat a mesterségek különfélesége szerint majd több, majd kevesebb módositáson ment keresztül, főbb vonalai mindazonáltal továbbra is ugyanazok maradtak.

Ezek szerint: egy és ugyanazon mesterséget üző kézmüvesek társulatot képeztek, mely társulatnak, vagy másként czéhnek, majd egy majd két elnöke (czéhmestere) jegyzője és egyéb tisztviselői valának, kik évről évre ujra választattak. A czéhbeli tagok jólétének s előmenetelének biztonsága végett, nem csak az egyes mesteremberek által felfogadhatott legények és inasok, hanem néha még a mesterek száma is meghatároztatott. Nehogy pedig az egyik czéh érdeke a másikéval összeütközésbe jöjjön, még magok a mesterségek is szigorúan meghatároztattak s az eként kiszabott határokon kivül más kézmübe kapni keményen tiltátott. Más mesterséget képezett ugyanis a nyeregcsinálás, mást a szijjgyártás; külön állott a fehér s külön a fekete sütemény készitès, más volt a kovács, más a szegcsi-

[1]) Horváth Mihály: Magyarország történ. II. k. 174. l.

náló sat. sat. Szintigy meghatároztatott a terület is, amelyen kivül bizonyos czéhnek müködnie tilos volt.[1]) A nem czéhbéli tagok kontárokul tekintettek s ha munkán kapattak, sokszor igen szigorúan büntettettek.

A mesterségek kellő elsajátithatása tekintetéből elrendeltetett, hogy minden czéhbélivé avatandó egyén előbb bizonyos mesternél majd több, majd kevesebb inasévet töltsön. Majd többet, majd kevesebbet mondom; mert a czéhek kézzelfogható részrehajlása mindig különbséget tön a mesterember és nem mesterember fia közt s mig az előbbiek bizonyos körülmények között kevesebb, az utóbbiak általán véve több évig inaskodtak.

Ha az inas felszabadult, azaz legénynyé lett, látkörének szélesbitése és ismereteinek gyarapitása végett bizonyos meghatározott ideig vándorolnia kelletett. Útközben tartozott magát minden városban a czéhmesternél bejelenteni, ki aztán nemcsak szállásáról, hanem arról is gondoskodott, hogy ott tartózkodása alatt munkát kaphasson. Letelvén a vándorlási idő, haza mehetett; de előbb mesterré nem lehetett, mig kellő képzettségét az ugynevezett remek által a czéh előtt gyakorlatilag ki nem mutatta. Valóban érdekes, mit e remekekről egyik-másik czéhlevélben olvasunk. Igy például a szegedi pusztulásból Kecskemétre menekült ötvösöknek remek fejében: egy pecsétnyomót, aranygyürüt drágakő foglalványnyal s egy magában álló közönséges poharat kellett elkésziteniök;[2]) — mig a pozsonyi takácsok remeke 1552. körül egy szövőszéknek kellő fölhúzásán s egy himsorral áttört münek elkészitésén kivül, még egy kis himnek, vagy mint akkor nevezték, — kigyófutásnak keszkenőbe szövéséből,[3]) a szintén odavaló csizmadiáké pedig egy papucsból s hozzávaló kapczából[4]) állott.

Sokkal különösebb a régi borbélyczéh remeke, melyről a győri káptalan által 1593. julius 3-án megerősitett czéhlevél eként szól: „Az mi Mestersegunk Zerint való proba imezeknek meg chinálása Zwrke Deakorium, Nagi Erlelèo, Deaquillum

[1]) E rendszabály alól csakis akkor volt kivétel, ha valamely nemesember vagy saját cselédje, vagy más mesterember által saját házánál valamely munkát készittetett; ily esetben sem a czéhnek, sem a városnak nem volt szabad az olyan embert háborgatni, vagy elfogatni l. az 1723. 71. tv. czikk 3 §-át Czövek Istvánnak: Magyarhazai polg. magányos törvényről irt tanitások czimü munkáját I. k. Pest. 1822. a 212 lapon.

[2]) L. Hornyik: Kecskemét v. tört. II. k. 275. l. Oklevéltár 35. sz. a. a kecskeméti ötvösök kérelmére Debrecenből átküldött czéhszabályok erősitvényét 1557-ből.

[3]) A pozsonyi takács-czéh 1552-ik évi szabályainak 1579-iki erősitvényét az 1861-ik évi Győri tört. és régész. füzetek I. k. 52-ik lapján.

[4]) A pozsonyi csizmadiák magyar czéh szabályait 1602-ből az előbbi füzetek III. köt. 274. lapján.

Grattia Dey, veoreos Ir, Czibak flastroma, Eöklelö Ir, Vnguentum Regis, Cinobrium sebtucium. Apostolicon és Gyapiws Ir.“[1])

A remekes mesternek a czéhszabályok értelmében egy évnél tovább nötleneskednie nem volt szabad és pedig azon egyszerü okból, nehogy ily állapotában valami kihágást tegyen, vagy botrányos életbe keveredjék s ez által az érdemes czéhnek szégyenére váljék.

Intézkedett továbbá az özvegy mesternék jövendőbeli sorsáról is és pedig akként, hogy mig azok özvegyen maradtak szabadságukban állott elhunyt férjeik mesterségét tovább folytatni és ez esetben a czéh még segédet is rendelt melléjök; ugyanily előnyben részesültek akkor is, ha az övékhez hasonló mesterséget üző kézmüvesekhez mentek férjhez; ha ellenben más féle mesteremberhez mentek nőül, előbbi mesterségöket abba kellett hagyniok.

A szellemi és erkölcsi élet fejlesztését az úgynevezett czéhgyülések eszközölték, melyek rendszerint a négy évszak kántorböjtjei körül egy, az országczimerét magában foglaló kétfejü sasra ragasztott körlevél által hivattak össze. E gyülésekben vitattak meg a nézetek, adattak elő a tapasztalások s foganatosittattak a szükséges újitások.

Ép oly üdvös volt a czéhek azon intézkedése is, mely szerint a huzamosb betegségben sinlődő szegényebb sorsú mestert és mesternét saját mestertársaik és társnőik, a legényt vagy inast pedig mások által közös pénztáruk segélyével ápoltaták; ha pedig netalán elhaltak, tisztességes temetésökről gondoskodtak.

A vallás-erkölcsiség föntartása s ápolása fölött szigoruan őrködtek s az ez ellen vétőket kérlelhetlenül büntették. Ezen büntetések legsujtóbbika a czéhből kicsapás s mesterségtöli felfüggesztés volt, a többi részint bizonyos sulyú viasz, részint több, vagy kevesebb pénzbirságból állott; a viaszt a czéhfáklyák újraöntetésére, a pénzt pedig a czéhszükségletek és mulatságok (lakozások) költségeinek fedezésére forditották.

Különös, hogy a lakmározási vágynak minden czéhlevélben, még a Boldogságosszüz tiszteletére alakult kecskeméti „Deák czéh“-ében is[2]) élénk kinyomatát látjuk.

A felszabadult inasoktól követelt beköszöntő, — közös, vagy társ-

---

[1]) U. ezen mü I. k. 158. lapján a győri borbélyok czéhrendszabályainak 1593-iki erősitvényét.

[2]) L. Hornyik I: Kecskemét v. tört. II. k. 212 és 213 ll. úgyszintén u. a. köt. Oklevéltár 13 sz. a. a 240—242. lapig.

pohár, mely többnyire egy jó tál ételből, u. m. pecsennye és kenyérből s bizonyos mennyiségü borból állott; úgy szintén a remekes mesterek által fizettetni szokott s olykor több tál ételt s nagyobb mennyiségü bort magában foglaló fölöstökön és mesterasztal, vagy ebéd,[1]) mindmegannyi kicsinyitett képei azon mulatozási hajlamnak, mely az ugynevezett czéhlakozások alkalmával érte el tetőpontját.

Még gyermekkoromból emlékszem ezen czéhlakozásokra, melyek sokszor 3, sőt több napokra is kiterjedtek. A gyönyörüen sujtásolt magyar nadrágba, ezüst gombos mellénybe; piros, vagy sárga szattyánból készült sarkantyús magyar csizmába öltözött 12 hívogató mesterlegény, remekül kihimzett bőújjú (borjúszájjú) patyolat ingével s egyik sarkánál fogva feltüzött hófehér kötényével, fejökön zsinóros kalpaggal s kezökben citronba szúrt fényes görbe karddal, valóban festői látványul szolgáltak, amidőn harsogó zene kiséretében, ujjongva, táncolva vonultak be a mulatság szinhelyére, hol már a meghivottak által roppant mennyiségben összehordott étel s italnemüek súlya alatt görnyedező asztal várta a mulatni vágyó vendégeket, kik között a város tisztviselői mindig az első helyet foglalák-el.

Az előadottakon kivül voltak ugyan még egyéb apró czéhbeli szokások is, miknek, valamint a már fönnebb előadottaknak bővebb megértheté végett jónak látom a szegedi szabó-czéh ládájában őrzött s mindeddig nem közölt jegyzőkönyv tartalmát megismertetni. Ezen jegyzőkönyv 1700-ban vette kezdetét s három czéhkiváltságlevelet, egy czéhrendszabályt s több apró jegyzetet foglal magában. A külső boritékon maga a czim olvasható ekképen:

„A Szabad Királyi Szeged Városában
létező Magyar Szabók
Chéh Ládájában találtatott ezen három kiváltságos
Czéh-Rend-Szabályok eredetiben."

Belől pedig:

„Ezen protucolum vette kezdetét 1700-ik Eszt. Az öregség végett ujonnan köttetett 1833-ik esztendöben Mihályfi Ferencz úr czéhmesterségibe, Szabados József úr Ö czéhmesterségibe, Póka János úr Vicze czéhmesterségibe, Kováts Illés úr Notariusságába, Egresi Péter úr

[1]) L. bővebben a kecskeméti ötvösök és szücsök, pozsonyi takácsok és csizmadiák, úgyszintén a győri borbélyok és német-vargák czéhleveleiben, Hornyiknál: Kecskemét v. tört. II. k. 275 és 281. lapjain; úgyszintén Ráth K. és tdr. Römer Fl. Győri tört. és régészeti füzeteiben I. k. 51, 52. és a III. köt. 274. ll. — valamint ugyanezen mü I. kötetének 158. és II. kötetének 71-ik lapjain.

Atyamesterségibe Tóth János úr öreg Bejáró, Juhász István úr ifiú Bejáró, Géza János szolgáló Mesterségibe“ Alantabb:

„Hunc mihi si ripies nebule Scelerate Volumen: Effodient Corvi lumen Vtrumque tuum.“ Azután kezdődik az I. Lipót király által a budai szabóczéhnek márczius hó 15-én engedményezett kiváltságlevél másolata, melyet a szegedi szabóczéh bizonnyára avégből kért át, hogy a maga rendszabályait ahhoz idomitsa vagy aszerint kijavitsa; miért is az abban foglalt pontok nagyobb része úgy tekinthető, mint e város szabómestereinek saját rendszabályai.

Nemcsak hosszadalmas, hanem fölösleges is volna ezen czéhlevél tartalmát fölolvasni, miután az a többi ugyanazon korbeli czéhlevelekhez, majdnem mint tojás tojáshoz hasonlit, mindazonáltal meg nem állhatom, hogy az 5 évre rá kiadott hasonló, de sokkal kevesebb tartalmu rendszabályokról néhány szóval meg ne emlékezzem.

Ezen rendszabályok czime igy hangzik: „Statuta Coetus Liberae Artis Sartoreae Szegedini 24 January A. 1700.“

Az első pont, a czéhmester iránti tiszteletet, engedelmességet tárgyazza s az az ellen vétőket 50. pénzre bünteti.

A 2-ik pont, a czéhbeli mesteremberekneк egymás elleni panaszos dolgait illeti s azokat minden ilyes esetekben, a czéhek elé tartozóknak nyilvánitja; meg nem engedvén, hogy a mesteremberek egymás ellenében pörös ügyeiket bármi más itélő székhez föllebbezzék.

A 3-ik pont, egy forint büntetést szab a már egyszer bevégzett pörfeszegetőire.

A 4-ik Személyes bántalmazások esetén, elsöbben is a veszekedések támasztóit, azután a valódi bünöst rendeli megbüntetendőknek.

Az 5-ik A czéhtáblák késleltetőit 20; éjen át visszatartóit pedig 40 pénz birságra itéli:

A 6-ik a czéhmulatságok (lakozások) alkalmával megtartandó ősrégi czéhkövetés, vagy inkább czéhfigyelmeztetés üdvös szokásáról szól, s a garázdálkodókat kiútasittatni parancsolja s őket az egész lakozási költségek megtérítésére itéli; emelett a különféle kihágásokra is büntetést szab.

A 7-ik végül 50 pénz birságra itéli az olyan mesterembereket, akik mestertársaiknak azok büntetését szemökre lobbantják.

Ezen rendszabályokhoz még egy záradék is van csatolva, melyből mint tükörből láthatjuk az akkori magyar viseletet s azok csináltatási költségét.

Ezen záradék szóról-szóra igy hangzik:

„Az ruhák csinálásanak modgya: Gránát dolmánt ezüst Sinorral Szattyánnal béllet 2 forint. Karasia dolmánt gombos Szattyánnal béllet egy 1 Tallér. Vászonyal béllet

Karasiai dolmánt öt 5 garas. Rása dolmánt 1 Tallér. Kösz posztó dolmán egy 1 forint. Aba dolmán 3 öregh garas. Nadrág aki ezüst sinorral csinált, hoszú kapocsra egy forint Karasai nadrág 12 poltura. Aba nadrágh 10 poltura. Salavárditul aki paraszt 8 poltura, aki pedig czifra amint megalkudhatik. Posztó avatás 4 polt: Horvátos hoszúmente, alól megvagyon belölve 2 forint. Közönséges mente egy forint. Aba mente ha egy soriával sinoros amint szokás 3 öregh garas. Köpönyegtüll 20 poltura. Kalpagtul, ha nyestel vagyon varva 12 polt: ha parasztos 6 polt: Kamuka szoknya az arany perémes az válla, az allya mereven béllet negyedfélforint. Rása Szoknya az ki meg vagyon alul felül belölve, végig megvagyon ráncsolva az allyapremés, bársony válla vagyon, arany prémes 3 forint. Közönseges Rása Szoknya. 2. fl: az ki ráncsos, vála nélkül 1 Tall. Festő Szoknya, bársony vállra arany prémes, öt vagy hat sorjával megvagyon az allya hányva 2 fl: Kerek allyu szoknya premes az alya egy forint. Csontos váltul mereven meg vagyon rakva egy Tallér. Dofla szobontol (zubbony) 2 forint. Selem paplantul gazdag materiaból és pamukból 3 forint. Kis paplantul egy Tallér, bagaria szoknyátul a ki paraszt prém nincs az allyán 20 poltura."

Ez után következnek az 1700-tól 1835-ig czéhbe állott szabómesterek nevei; majd ismét III. Károly királynak 1724. október 21-én kelt díszes czéhkiváltság levele, hivatkozva egy általa előbb (1714. május 10-én) Laxenburgból kiadott latin szövegü oklevélre, melyet a szegedi szabó czéh ugyanazon alkalommal, annak némely pontjai és záradékaiban végrehajtandó bővités, átalakitás és megerősités végett eléje terjesztett.

Az 1724-iki szintén latin szövegü oklevél 30 pontból áll s egyike a legszebb s legkimeritőbb példányoknak; csakhogy a benne rejlő felekezetesség már akkor is sejteté, hogy az úgy, amint akkor volt, sokáig meg nem állhat. Különösen ami az első czikkelyt illeti, mely kivétel nélkül minden czéhbéli tagnak, rom. katholikusnak s görög nem egyesültnek, (reformátusok s evangelikusokról szó sem tétetik) egyaránt kötelességévé teszi, hogy a sz. dömei r. kath. templomban tartandó isteni tiszteleteken s egyházi körmenetekben részt vegyen; úgy szintén a 3-ik is, mely az esedék pénzeket egyedül a sz. dömei r. kath. egyháznak engedi-át, olyanok voltak, miket a másik gör. n. egyesült vallásfelekezetüek saját lelkiismeretök s vallásos meggyőződésük nyilvános megsértése nélkül épen nem teljesithettek; miért is, hogy a további surlódásoknak, melyek csakis az iparnak lettek volna kárára, eleje vétessék, a szegedi három nemzetiségü, de

két vallású szabómesterek a fönnebbi pontokra nézve 100 arany vinculum alatt olyan barátságos egyezményt kötöttek, hogy a kétféle vallásfelekezetüek közül kiki csak saját templomában és tulajdon vallásos ájtatosságaiban tartozik részt venni, a büntetés és egyéb esedék pénzeknek pedig csak két része illesse a sz. dömei templomot, a harmadik rész a gör: n. egyesültek sz. Miklósról czimzett templomának jusson. Ez alkalommal a 3-ik czikkelyre nézve is, mely a czéhmesterek választásáról szól, tétetett és pedig gyökeres váltóztatás olyképen, hogy ezentúl a czéhmesterek évről-évre felváltva magyar, német és mint az okmány mondja rácz nemzetbeliek közül választassanak.

Ezen egyezményt III. Károly, az ugyanekkor szintén eléje terjesztett két előbbi kiváltságolt czéhlevélhez képest 1726. október 4-én erősitette meg, kijavitván és kibővitvén az előbbi czéhrendszabály vitás pontjait.

Ezen utolsó czéhlevél a föntnevezett jegyzőkönyvnek negyedik okmányát képezi; vannak azonban annak lapjain némi följegyzések is, melyeket szóról-szóra közölni épen nem leend érdektelen. Lássuk mindjárt az elsőt:

„Anno 1788. die 15. 10.

Városi János † Úr Czéhben bé vétetődött résztszerént az Öreg Atyjára tekintve, részt szerint pediglen a felháborodott világnak mostohaságáért félvén a katonaságtul, Czéhben állott fél esztendővándorlása után remekbemutatásával együtt.“

Más: „Anno 1809. die 23. Julii.

Csikós István czéhben állott, bévetettetett rész szerént ezen háborús időnek mostohaságától, és tekintve Özvegy édes Anyának a gazdaságban fogyatkozottságát, irgallmasságból, de egy esztendei vándorlásért fizetettet a Czéhnek ajándékba 50 forintot Remeke bé mutatásával.“

Ismét más: „Anno 1816. die 5-a May.

Aradi Jósef magyar Szabó bé vevődött, noha kihágásokkal volt, de mivel Becsületes mesterember leányát elvette, az tekintvén az Bötsületes Czéh és fizetett fél taxát 7 fl. 30 kr.“

Megint más: Anno 1816. Die 13. Junii.

„Gáll János Hatzfeldi lakos Filiálisnak bevétetett oly móddal, hogy ö ide nem fog jönni az mesterségöt dolgozni arrul adta maga keze kereszt vonyását és fizetett taxát 15 pf.“

Megjegyzésre méltónak mondja még továbbá a nevezett jegyzőkönyv, hogy Mihályfi Ferenc 81 éves magyar szabó mester, 1811-ben Szegeden remekelt és czéhbe állott, 1861. april 25-én ugyanott az aranyremeket is bemutatta.

Hátra volna ugyan még egy pár följegyzés, de azok sokkal közön-

ségesebbek, mintsem hogy azokat jelen értekezésünk keretébe befogadhatnók; lássuk inkább ezek helyett a történetileg ugyan jogosult, de a saját merevségök miatt mindinkább mélyebbre szülyedt czéhek utóbbi viszontagságait.

A czéhek kisebb nagyobb hibái közül leginkább kirítt a munkadijak önkényes megszabása, mi által egynémely kézmüvek ára olyannyira fölcsigáztatott, hogy az ellen utóbb maguk a városok és megyei hatóságok is fölszólalni kényszerültek.[1])

Nem kisebb baj volt az is, hogy a rom kath. és gör. keleti vallásuakon kivül semmi más vallásfelekezetü egyéniséget czéhükbe fölfogadniok nem volt szabad. Hihetőleg ez is egyik oka volt annak, hogy József császár a czéheket birodalomszerte eltörülte s helyette iparszabadságot állitott; de ez csak rövid ideig tartott, mert kevéssel halála előtt (1790.) többi újitásaival együtt ezt is visszavonta.

1848-ban Klauzál Gábor jeles kereskedelmi miniszterünk junius 9-én egy „czéhszabályokat módositó ideiglenes rendelet-"et adott ki, mely a mester s annak többé már nem legényei és inasai, hanem segédei és tanulói között eddig fönállott feszes viszonyt tágabbá tette; sőt még a kontároknak is megengedte, hogy saját kezökre dolgozhassanak, de csak segédek nélkül; az iparügyekből keletkezett egyenetlenségek kiegyenlitésére pedig egy 6 tagból, 3 mester és 3 segédből álló mérnökszéket rendelt felállitandónak, amely szék azután vasárnaponkint tartá üléseit.

A szabadságharcz után ezen intézkedések teljesen mellőztettek s helyettök egy magában véve igen lényeges szabályrendelet lépett életbe, mely szabályrendelet, vagy ha szabad úgy mondanunk korlátolt szabadipar, csak előkészülete volt a nálunk 1860. május 1-én kihirdetett iparszabadságnak, mely azonban diadala tetőpontját csak pár év előtt, az 1872-ik évi II. törvényczikkben érte el.[1])

Azóta a czéhrendszer utolsó nyoma is eltünt s ma-holnap már csak mint álomkép merül föl előttünk; utóbb ez is elenyészik s akkor, — akkor nem marad fön számunkra más, mint az apró morzsalék, melyet annak multjából a jövő számára lassankint összeszedegettünk.

---

[1]) E tekintetben Marmaros megye 1629-ben igen érdekes határozatot hozott.

[1]) l. Gelléri Mór munkálatát a magyar ipar fejlödése és iparosaink törekvéseiről a „Szegedi Hiradó 1874. évi 67. sz. Közgazdászati rovatában.

Lugos és Karánsebes története 1526—1658.

Jványi Istvántól.

I. közlés
1526—1571.

Felolvastatott az 1875. évi május havi közgyülésen.

Az 1526. év a mi vidékünkre is korszakot alkotó volt. Mert a szerencsétlen mohácsi csata (aug. 29.) után az egész ország hosszú évtizedekre kiható pártoskodások- és polgárharczoknak martaléka, és majd a hatalomvágyó német császár, majd a túlhatalmas török szultán ellen folytatott szünteleni harczok szomorú mezejévé lett; mignem végre nagy része s eközött épen ezen vidék is teljesen török kézre került. Mozgalmas és hadi tettekben igen dús ezen török-korszak, erkölcstelen és jogtipró pusztitásait a köznép elvadulása, nem egy elhamvasztott helységnek romja, a vérrel áztatott talaj és a rabszijra fűzött annyi lakójának fájdalom-és haragfakasztotta nyögése hirdető.

Lugos és Karánsebes mindazonáltal mégis sokkal tovább részesült kedvezőbb sorsban, mint a korábban török iga alá került szomszédsága.

Az emlitett szerencsétlen csatában maga II. Lajos király utód nélkül elveszett; miért is a töröknek kivonulása után a nagyravágyó erdélyi vajda Zápolya János, ki e vidéken már 1514 óta a Dózsa-féle lázadás elnyomása által volt ismeretes, párthivei által Székes-Fehérvárott Magyarország királyává kiáltatta ki magát, és nov. 11. rendesen meg is koronáztatott. Erre párthiveit jutalmazá meg, többi között Perényi Pétert maga helyett erdélyi vajdává tette, és az igy megürült temesi grófságba Czibak Imrét helyezte, kinek még a nagyváradi püspökség jövedelmét és czimét is adományozta: — De az özvegy királyné Mária sem nyugodott pártjával, és Ferdinánd német császárt emelték a magyar királyságra.

Igy az országnak két királya lett, s egyik sem szándékozott visszalépni. Miből hosszan tartó s makacs polgárháború keletkezett, amely az ország erejét még inkább fogyasztá, s többi közt ez alsó vidékben (kivált a Bácskában) egy Czerni Jován nevű alacsony származásu ravasz rácznak, aki Jován czárnak nevezé magát, alkalmat nyujtott egész kényuralmat gyakorolni. Zápolya eleintén mindent megengedett neki, úgy számitván, hogy még szüksége leend reá; de miután ez nagy seregére támaszkodván reá nézve is veszedelmes lett, 1527-ben először Perényit küldé

ellene, de ez megveretett. Ezután Czibakra bizá ezen ügyet, s ennek sikerült is végre Jovánt a lugosi és karánsebesi csapatok segitségével a Maros mellet megsemmisiteni.[1])

Ezalatt a két ellenkirály seregei is többször megmérköztek, s egy általában Ferdinánd részére hajolt a szerencse, aki 1527 nov. 4. a hozzá átpártolt Perényi koronaőr által hozott koronával meg is koronáztatott. Zápolya pedig hátrálni kényszerült annyira, hogy 1528 márc. hóban Lengyelországba volt kénytelen menekülni. Most a töröktől kért segélyt; s ez Lasky és a ravasz Gritti Alajos követeknek kijelenté, hogy a védúri szerepet készségesen elvállalja. Zápolya e feleletre várván Lippán telelt, sáska módjára mindent pusztitó lengyel katonáival és a szultán elé indult aki őt 1529. jul. 20. a mohácsi mezőn nagy kegyességgel fogadá. S miután a sept. 9. ujra bevett Budavár és az egész ország királyává tette, Bécs ellen vonult. Midőn innen távozék, nyomban követé őt Ferdinánd serege; a polgárháború ujra kitört s folyt leginkább Magyarország nyugati részeiben, mig végre az 1538. febr. 24. nagy váradi béke véget nem vetett a viszálykodásnak.

E szerződés szerint Zápolya királyi czimet kap, továbbá Erdélynek és Magyarországnak most birtokában levő részei — tehát a mi temesvári vidékünk is — övéi maradtak.[2]) — Zápolya azonban tapasztalván, hogy ezen szövetsége nem igen biztositja a török ellen, aki már mint barát is rémületes lett; folyton ingadozott a német és a török császár barátsága között, mely utóbbit csak nagy ajándékokkal és adóval lehetett erőszakoskodásoktól visszatartania. Ez okból a nagyváradi békeokmányt nem merte kihirdetni, nehogy evvel a törököt megharagitsa.

Zápolya 1539. febr. hóban Izabellával Zsigmond lengyel király leányával, kelt egybe; de nem sokára annyi viszontagság által elcsigázva és a Majláth István-féle erdélyi zendülés által is elkeseritve, 1540. jul. 21. sokat hányatott életét bevégzé. Utolsó öröme volt még azon hir, hogy neje Budán fiat szült, akit János Zsigmond-nak keresztteltetett. — Végső napjait tanácsosaival tölté. Fiát ajánlá nekik magyar királynak s kéré, maradjanak a török szultán oltalma alatt. Ezután az ország kormányát is rájok bizta, különösen Frater Györgyre (Martinuzzi) és az öreg Petrovics Péterre, aki különben rokona is volt.

Petrovicsnak a királylyal való rokonsága és az alvidéki ráczoknál szerzett népszerűsége tekintélyt szerzének ugyan; de gyenge értelme s állhatatlan jelleme miatt semmi jelentékenyebb szerepet nem viselt a kormánytanácsban, kivált Frater György lángesze és erős akarata mellett.

---

[1]) L. Szerémi György krónikáját.

[2]) Horváth M. Magy. tört legujabb kiad. IV. k. 136 l.

Ez az ország legfőbb polczán állva majdnem mindent saját nézpontja szerint intézett el.

Zápolya fökivánsága beteljesedett. Temetése után a Rákoson egybegyült országgyülés János Zsigmondot kiáltotta ki királynak, s nagykorúságáig anyja Izabella vigye a kormányt. Frater György lett a kincstartó, Petrovics Péter mint temesi gróf az alvidék kormányzásával bizaték meg; rábizatott tehát az egész alvidék, Temesvár, Lippa a hozzá tartozó várakkal; továbbá Lugos és Karánsebes vidékével együtt egészen a Dunáig „cum finitimis Rascianis Danubium usque et Belgradum.“ [1])

A nagyváradi szerződés szerint az egész ország Erdélylyel együtt Ferdinándé lett volna; de tervétől ilymódon elüttetvén, fegyverrel akarta jogát kivivni; Szoliman azonban megakadályozta. Ez t. i. 1541-ben azon ürügy alatt, hogy Zápolya kegybe fogadott árvájának javára teszi, Budát elfoglalá és mint teljhatalmú védúr Izabellához szept. 4. levelet irt, melynek erejénél fogva Erdélyt és Magyarországnak a Tiszán túli részét török főhatóság alatt, János Zsigmondnak ajándékozza, akinek húsz éves korában a többit is Budával együtt által fogja adni. Ekképen ir: „hogy azonközbe legyen miben megmaradnotok, fiadnak adtam Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest és Temesvárt mindazokkal egyetemben, kiket az Frater György és Péter Petrowyth Tiszán túl János király után birtanak.“ [2]) — Továbba Frater Györgyöt gyámnoki és kormányzói tisztségében, Petrovicsot pedig a temesi grófságban meghagyja [3]) a miben őt az 1544. aug. 1. tartott tordai gyülés is megerősité. [4])

Izabella e rendelet átvétele után másnap szomorúan Budáról elindult s egyelőre Lippán állapodott meg; innen Gyulafehérvárra vonult; Petrovics pedig Temesvárra ment, mint a krónikás költő mondja:

„Az Petruit Petör mene bé az Tömösvárban,
Az alföldet szépen birja ő az ispánságban,
Az király fiának hivön szolgál ő mindön igyében.“ [5])

Frater György, aki mindjárt gyámsága kezdetén Izabellával összeveszett, sokáig habozott Ferdinánd és a török között. Végre belátta, hogy az ország békéjét másképen nem biztosithatja, hacsak Ferdinánd alatt nem egyesiti, annál is inkább: mert a török most a Temes-vidéki várakba is őrséget készült rakni. [6]) — Elkezdette tehát titkos alkudozásait Ferdinánd-

---

[1]) Forgács. Comment. — Horváth i. m. IV. 164.
[2]) Monum. Hung. Hist; irók III. 66.
[3]) Wolf Bethlen. Hist. Trans. I. 390.
[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 290.
[5]) Századok. V. 39.
[6]) Horváth. i. m. IV. 216.

dal, s terve 1549. aug. elején megérvén, erős sereget kér a határszélekre; nehogy Petrovics, ki vele mellőztetése miatt — folyvást ujjhuzásban élt, a tervet megakadályozza.[1]) — De Petrovics ezen árulásnak nyomára jött; és a szultán az ő és a királyné jelentései és panaszai által valamint kéme tudositásai által a dologról értesülvén, Frater György ellen nagy haragra lobbant. A királyfinak arany lobogót, Petrovicsnak arany ruhát küldött és Györgyöt élve-halva kiadatni parancsolá.[2])

Izabella és Petrovics a szultán pártfogásában bizván parancsát azonnal foganatba venni siettek és Petrovics 1550. év elején a lugosi és karánsebesi oláhokat zászlója alá gyüjté. Lippáról felkerekedvén, hét ezer emberével Erdélybe indult és Györgynek két várát, Alvinczet és Braniskát bevévén, Gyulafehérvárra sietett a királynéhoz, mialatt Csanádot Kerepesi Miklós által ostromoltatá. György Varkocs Tamást küldé a bezárottak segitségére, aki Kerepesit teljesen meg is verte.[3]) Ezalatt György maga is sept. 29. gyorsan Gyulafehérvár alá érkezett és a királynét ostrommal bezárta. Ez kényszeritve engedett és Györgygyel szinleg ki is békült; de a segitségére közeledő budai pasát és az oláh seregeket nem parancsolhatá már vissza. György tehát ujra fegyverkezett. S mialatt Varkocs Petrovicsnak birtokait pusztitá és várait foglalgatá, ő maga is 50 ezernyi seregével a budai pasa ellen indult, aki most a királyné kérelmére Budára visszavonult.[4]) — György erre Ferdinándnál az alkudozás befejezését sürgeté, nehogy a török megelőzze, amitől lehetett is tartania. Mert 1551. febr. elején egy csausz jött Konstantinápolyból, hogy a királyfi megkoronáztatását és Becse s Beeskerek várak átadását (már öt év óta követelék) sürgesse. Györgynek azonban sikerült ezt megvesztegetni.

Hogy erdélynek átadása zajt ne üssön és nyakára ne hozza a törököt, György iparkodott a királynét és Petrovicsot tervének megnyerni. De ez nem sikerült neki. Behivta tehát Castaldo János császári tábornokot, aki cseh és spanyol seregével Eger alatt már régóta várta a hivást. Most megtört a királyné erélye; Petrovics távol, a török elámitva, ő magára volt hagyatva. Belátá ügye védelmezésének lehetetlenségét, s 1551. jul. 19.-én végre beleegyezését adta. Petrovicsot is levélben felszólitja a felügyelete alatti Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos sat. feladására, aminek fejében Castaldo a munkácsi uradalmat kötötte le számára. Petrovics haragudott, de a királynénak engedvén, Temesvárból kivonult és a többi várat is átengedte,[5]) melyeket Ecsedi Báthory

[1]) I. m. 219 l.
[2]) Wolf. Bethlen i. m. I. 446 l.
[3]) Bethlen. i. m. 448 l.
[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 301.
[5]) W. Bethlen i. m. 492. — Szalay M. O. tört. IV. 266. — Horváth. i. m. 227 — Szilágyi S. i. m. 304.

Endre Ferdinánd részére át is vett. Losonczy István magyar katonáival Temesvárt kapja, Lippát somlyói Báthory Endre, Lugosra Aldana Bernát jött spanyol katonákkal, és Karánsebesre Serédi György.[1])

A királyné utolsó fejedelmi tettei közé tartozik azon szabadságlevél, melylyel 1551. áldozó csütörtökön Lugost az ügye védelmében tettleg is tanusitott többszöri részvéteért megajándékozta. Lugosnak czimere lett egy koronából félig kiálló farkas, mely czimert az akkorában ilyennel járó privilegiumokkal minden alkalommal érvényesithették[2]).

A vidék átadása miatt azonban, ugy látszik, Lugos alig két hónapig élvezte e szabadalmait.

A királyné 1551. augusztusban a kolozsvári gyülésen ünnepélyesen elbucsuzott, az országot és a királyi jelvényeket Castaldónak átadta és az országból kivonult. Később Petrovics is hozzácsatlakozott és Kassáig kisérte el, ahol Izabella egyelőre megállapodott, mielőtt az Erdélyért kárpótlásul kapott sléziai birtokába ment volna.

Györgynek szerepe ezentul nagyon megnehezedett; a törököt, hogy a történteket meg ne tudja, folyvást ámitania kellett. S ez sikerült is neki annyira, hogy a szultán a különben befizetett adóval is megelégedvén, Györgyöt meg is dicsérte, Petrovicsot ellenben árulónak tartotta. Mert hisz épen az ő várait találta a szultán kéme tele Ferdinánd katonáival, és György — mint hamisan mondá — épen azok ellen volt kénytelen Erdélybe is német katonákat behivni. Azért a szultán csakis a temesi vidékbe küldötte seregét a németek kiüzésére. — Szept. közepén átkeltek a törökök a Dunán és minden nagyobb erőfeszités nélkül sorban vették be az apró várakat. Becse, Becskerek, Csanád (szept. 28.), a hozzájok tartozó várakkal együtt már török kézen valának. Okt. 8-án Lippa is, ahonnan Báthory Endre megszökött, lakosainak árulása folytán elesett.[3])

Okt. 15-én Mehemed beglerbég Temesvárat kezdé ostromolni. Losonczy vitézsége megmenté még ez alkalommal a várat, s a török az előrehaladott idő miatt okt. 27-én téli szállásra vonult[4]). — Losonczy erre Fellak ellen indult; a török őrséget leverte és a várat feldulván visszament Temesvárra.[5])

---

[1]) W. Bethlen. i. m. 497. — Böhm. Délmagy. I. 208.

[2]) Ezen okmány Gyulafehérvárból egy transsumptumról leirva 1800-ban került Lugosra és a görög nem egyesült templom iratai között őriztetik.

[3]) W. Bethlen Hist. Trans. I. 498. a töröktől elfoglalt várak között emliti ezeket: Csanád, Galedum, Arad, Sadorlak Bessenia, Nagy-Lak, Fellak, Challia, Berdorlak, Egress, Alsó-Eperjes, Horogszeg, Somlyó, Illadia.

[4]) Horváth i. m. 234. és Frater György élete.

[5]) W. Bethlen i. m. 504.

Castaldo már régóta sürgette Györgyöt, hogy tegyen valamit a temesi vidéknek a török elleni védelmezésére; de ez mindig valami ürügyöt talált, nehogy nyiltan kelljen az ámitott törökkel szembe szállania. S ez Castaldo előtt gyanussá tette őt. Végre okt. közepén mégis csak felszerelt egy sereget és Castaldóval egyesülvén megindult Temesmegyébe. A törököt már nem találták itt, s azért Lippára indultak, melyet nov. 5-én ismét visszafoglaltak, a török őrséget pedig decz. 5-én a Temes felé kisértették el. Castaldo erre Erdélybe sietett téli szállásra, György is oda ment; deczember 13-án érkezett Alvinczre, ahol — minthogy a a török iránti titkos barátságos viselete nagyon gyanussá tette — Ferdinánd meghagyásából Castaldo őt decz. 17-én orgyilkosok által megölette.

Castaldo most egy bekövetkezhető zendüléstől tartott s erre nézve intézkedéseket is tett. Nehány főur csakugyan visszatérésre szólitotta a királynét; de ez nem volt oly könnyü dolog, mert tizezer zsoldos tartá megszállva az országot. A szultán azonban 1552-ben parancsot küldött az erdélyiekhez, hogy csatlakozzanak a benyomuló török, tatár és oláh seregekhez; üzzék ki az idegeneket és hozzák haza a királyfit. E beütések nem történtek ugyan meg mind, de a temesvidéki várak foglalása tovább folyt.

Castaldo tehetetlensége és zsoldosai féktelen kicsapongásai nem akadályozták a győzelmes török sereget utjában, amely most 1552. jun. végén Achmet pasa vezérlete alatt Temesvár ellen indult. Losonczy magára hagyatva egy hónapig derekasan védte a várat; de végre kénytelen volt szabad kivonulás föltétele alatt Erdélyország e kulcsát jul. 26-án átadni. Kivonulás közben pedig (jul. 30.) a hitszegő török által mind lemészároltatták. Maga Losonczy is hősiesen esett el.[1])

Ennek hirére a gyáva Aldana, aki csak minap helyeztetett Lippára, ezt kardcsapás nélkül feladta. A gyönge és már roskadozó falakkal biró Lugos és Karánsebes pedig bizonyos föltételek alatt szintén meghódolt; a kivonuló idegen őrség bántalom nélkül távozhatott. — S ekképen 1552. évi aug. havában az egész temesi vidék a török kézre lett. Első helytartója Kazim pasa volt, ki az egész tartományt török mintára kezdé átalakitani. — Ez az, amit Frater György ügyes politikájával ki akart kerülni, s ami idővel talán sikerült is volna.

Lugos és Karánsebes azonban hódolása daczára még sem tartozott a török helytartósághoz és a törökösités áldásaitól egyelőre még megmenekült. E két hely t. i. őrsége kivonulása után továbbra is Erdélyhez

[1]) Pray Epist. Procer. II. 329.

tartozott. Ezen uj helyzet minőségét nem értem még tisztán. Hogy ez azonban tény, világosan kitünik egy 1553. évi október 23-án kelt levélből, amelyből azt is meg lehet érteni, hogy a török Karánsebesre őrséget nem rakott. Hasonló sorsa volt bizonyosan testvérvárosának, Lugosnak is. — Az említett levelet Kendi Ferencz és Dobó István, Ferdinándnak erdélyi vajdái irták Haller Péter kincstárnokhoz ezen szöveggel: „A karánsebesi birónak és a többi ott valónak, kik a királynak hűséget vallottak, adjon kend hat száz forint ára sót a város kapujának a török elleni őrizésére. Továbbá én Kendi Ferenc adtam ezen karánsebesi embernek Bukosnica Miklósnak két forintot, kend is adjon hat frtot neki.“[1])

Lugos és Karánsebes t. i. talán egy még Temesvár első ostroma alatt 1551. okt. 25-én a török táborban megjelent tiz személyből álló követség alapján[2]) csak bizonyos föltételek alatt hódoltak meg Achmed pasa előtt, amint azt Istvánfy („certis conditionibus salutem et libertatem impetrarunt .... ut nimirum commeatum quantum possent exercitui subministrarent, ac singulae millenos aureos persolverent.“), utána Bethlen Farkas[3]) és Decsy Sámuel[4]) is mondja: „Lugos és Karánsebes oly föltétellel nyertek szabadságot, hogy ezer-ezer aranyat adnak és elegendő tábori eleséget szereznek a török tábornak.“ — E megváltásról megemlékezik Mehemed fővezér is egy, 1575. aug.-ban Báthori Istvánhoz irt levelében: „Mikoron Temesvárát megvöttük, akkoron Sebesiek és Lugasiak községgel hozzánk jövének, könyörögvén mondának: minket rabbá ne tegyetek, az mint annakelőtte, 12 ezer aranyat most is megadjuk. Sultan Murat is levelet adott volt nekik, ha hogy még hozzá hallgatnak, őket meg ne rabolják. Mivel hogy Sultan Murat önekiek olyan levelet adott volt, és azt a levelet megmutatták, mi őket akkoron nem bántottuk; ha akartuk volna, akkoron őket megvöttük volna.“[5])

E levélben, melyet bizonyosan csak ezen időre kell vonatkoztatni, feltünő a roppant nagy pénzösszeg; hisz egész Erdélyország adója sem volt több 15 ezer aranynál.[6]) Mit jelentsen továbbá e szó annakelőtte? Hiszen Lugos és Karánsebes eddig még nem fizetett külön adót, hanem csak Erdélylyel egyetemben. S végre az egész megváltás

---

[1]) Lásd e levelet és a nyugtatványt: Tudománytár. 1841. év, 9. köt. 69 és 70. lapján.

[2]) Monumenta okmány. II. 255.

[3]) Bethlen i. m. 543.

[4]) Decsy. Osmanogr. III. 395.

[5]) Szalay. Erd. és a Porta. 245.

[6]) Hihetőleg csak 3 ezer arany volt az évi különadó. (L. később 1554. évnél).

itt csak ugy van feltüntetve, mintha ez által városukat a kirablás- és elpusztitástól akarták volna megmenteni.

De annyi bizonyos, hogy e két város a megigért külön adóval eddigi állapotát megtartotta.

Jóllehet e szerint e két város vidékével együtt háboritatlanul megmaradt, mégis több nemes család Temesvár-, Lugos- és Karánsebesről, elveszitvén birtokait és a bekövetkező török igát előre kikerülendő, Erdélybe és Oláhországba menekült. Igy a lugosi Bruz család is Szászvárosba elszármazott. Bruz Mátyás még 1514-ben Temesvár előtt a Zápolya János alatt egyesült magyar seregben tüntette ki magát, s azért Ulászlótól decz. 6-án nemesi levelet és donatio-képen Lugoson telket és udvarházat kapott.[1]) Kún Dániel is ez alkalommal ment át Erdélybe;[2]) de azért 1603-ban ujra találunk egy Kún Dánielt Karánsebesen.[3])

Temesvár bukásával az alvidéken megszünt a küzdelem, és a törökök a védtelen szorosokon nem nyomultak be Erdélybe, ahol szintén nem kevesebb eredménynyel működhettek volna. Castaldo seregében teljesen felbomlott a rend; Ferdinánd pártja is folyvást apadt. A szultán Izabella visszahivását megparancsolta ugyan, levele 1553. év elején érkezett Erdélybe, de a perzsa háboruval levén elfoglalva, segélyt nem küldhetett. Petrovics azonban nem nyugodott. Barátaival folytonosan váltott leveleket, és követeit a Portára, Temesvárra és Budára járatá. A kedvező hangulatról meggyőződvén, miután 1553. márczius-ban Castaldo is kivonult Erdélyből, jul. 30-án ötszáz nagyobbrészt gyakorlatlan pórlovassal Debreczen vidékére jött és felkelést kisérlett meg, de visszanyomatott. Most ujra Izabellával követeket küldött a szultánhoz, kik 1554. jan. 8-án Konstantinápolyba értek s innen Ázsiába mentek át, hol a szultán őket szivesen fogadta. — Petrovicsnak Karánsebest és Lugost ajándékozta és elengedte neki a két vár után járó háromezer aranyból álló évi adót is, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen. Petrovics mindjárt Legyelországból Munkácsra, Nagyváradra s innen török segélylyel „szálla Lugosra, ki sok ideig Lugoson lakik.“[4])

Bethlen Farkas[5]) azt mondja, hogy Petrovics az 1553-ki év második felében mint Izabella követe a Portára akart menni; de a reá várakozó sok veszély miatt Oláhországból visszafordult és Lugosra men-

[1]) Kővary L. Erd. nev. család. 56.
[2]) Monum. Irók. XI. 302.
[3]) W. Bethlen. V. 208.
[4]) Monum. Irók. III. 98. — Szilágyi Erd. tört. I. 326.)
[5]) W. Bethlen. i. m. I. 553.

vén itt megállapodott s innen sürgette a reá bizott ügyet, — Fessler után Böhm[1]) pedig azt irja, hogy Petrovics 1553-ban az erdélyi zavarok alatt talált utat uj bánságába. Miképen egyeztethetők ezen állitások a fönnebbivel, nem értem. De az utóbbi legalább a kifejezésben incorrect. — Petrovics t. i. e két várat csak 1554. év márczius havában kapta[2]); hogyan mehetett tehát oda mint sajátjába már 1553-ban? Hogy ezen adományozás valóban csak 1554. év márcziusában történt, világosan bizonyitja Verancsics, Ferdinánd követének levele Nádasdy Tamáshoz, melyet 1554. apr. 1. irt Konstantinápolyból. „Turca Lugos et Karánsebes oppida contulit Petro Petrovics in Zanzakatum, remisitque ei insuper tributum trium millium aureorum nummum, quod pro iisdem oppidis quotannis pensurum se spoponderat.“[3]) Egy másik már márcz. 26. kelt levelében[4]) még hozzá teszi Verancsics: „concessit etiam tributum ei ut eo sese fovere possit.“ — És ismét más helyen[5]): „tributum . . . ei subsidio asscripsit, quod oppidani pendebant.“

A spoponderat szó ugy tünteti fel a dolgot, mintha Petrovics maga kérte volna e városokat, amiben semmi valószinütlenség nincsen; s pedig kérte ugy, hogy az adót, melyet e két város 1552. óta fizetni tartozott (quod oppidani pendebant), rendesen beszolgáltatja. Továbbá ezen évi adó csakugyan nem volt, mint fentebb emlittetett, sem 3000, sem tizenkétezer arany. Végre bizonyos, hogy az adományozás márcz. elején történt, és Petrovics akkor, vagy nem sokára (Bethlen szerint már előbb is) Lugosra jött. Az erdélyi vajdák 1554. márcz. 14-én Nádasdyhoz irt levelökben[6]) aggodalmukat fejezik ki, hogy a többi között Petrovics is Lippa és Karánsebes felől Kászon béggel s más török segélylyel Erdélybe törhet.

Még egy kérdés van hátra. Vajjon Petrovics Lugost és Karánsebest mily jogok kiséretében kapta? Jóllehet szandzsáknak tétetett oda, még sem volt török hivatalnok. Petrovics ezen a töröknek adózó, de különben annak főhatóságától nem függő két helységet inkább ajándékképen[7]) kapta szabad rendelkezési joggal, talán azon okból, hogy azokat a királyfi javára használja.

A szultán Izabella követeit meghallgatván, 1554. apr. 7-én Aleppo-

---

[1]) Böhm i. m. 234.
[2]) Kővary. Erd. tört. III. 141.
[3]) Pray. Eplae. Proc. III. 12.
[4]) Monum. Irók. IV. 217.
[5]) Monum. u. o. 228.
[6]) Pray i. m. 9.
[7]) Istvánfy: Petrovicio Caranum-Sebessum, et Lugossum oppida . . . dono dat.

ban egy fermant adott ki, mely az erdélyieknek a királyfi visszahozatalát parancsolja; másrészt az oláh és a moldvai vajdáknak meghagyja, hogy Petrovicsot e szándékában segitsék. — Folytonos habozás között az erdélyiek mindinkább belátták Ferdinánd tehetetlenségét, aki szükség esetében őket a törökök ellen megvédni nem lett volna képes. Egymás után elpártoltak tőle és János Zsigmondot behivni elhatározták. E czélra Petrovicshoz Lugosra követséget küldének, és őt, mint a királyfi helytartóját Erdélybe hivják. Ezen ténynyel Ferdinánd uralmának Erdélyben vége szakadt.[1])

1556. febr. végén lépett Petrovics Erdély földére, és okt. 22. Izabella is a királyfival ünnepélyesen vonult be Kolozsvárra. A nov. 25. megkezdett kolozsvári országgyülésen, melyben már a magyarországi részek képviselői is megjelentek és alkotmányos ügyekben tanácskoztak, Izabella az ügye támogatásában oly fáradhatatlan Petrovicsot a töröktől kapott lugosi és karánsebesi vidék parancsnokságában báni czim alatt megerősitette,[2]) és ezen terület Erdélyhez tartozónak tekintetett és jelentetett ki.[3]) — Fia nagykoruságáig Izabella ismertetett el teljhatalmu királynőnek. Uralkodása azonban épen nem volt nyugalmas; 1559. szept. 15. végzé be sokat zaklatott életét 38 éves korában. — Petrovics pedig már 1557. okt. 13. halt meg Kolozsvárott 71 éves korában; és minthogy nőtlen volt, mindenét a királynőnek és fiának hagyta.

Ferdinánd, valamint ügynökei Nádasdy és Verancsics, nem a legjobban emlékeznek meg Petrovicsról; sőt több izben őt indulatosan el is itélik. Petrovics a Zápolya-ház rokona és leghivebb barátja volt, jóllehet némelyek e részben is gyanusitják. De ha becsszomjával, gőgjével tehetségei nem állottak is arányban; a kitartásnak, hüségnek s becsületességnek ritka példáját mutatja vala fel oly időben, amidőn a pártérdekek miatt épen ezen erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is e családé volt, melynek életét szentelé.[4])

Petrovicsnak tulajdonitják a Karánsebes mellett levő ugynevezett Ovidtornyának épitését, mely eredetileg a törökök ellen kém- és védtoronynak használtatott[5]), melyhez hasonlót többet is emeltetett a karánsebesi és lugosi vidékben.

[1]) Sigler: Bél, Apparat. 75. — Forgách Comment. VI. 140. — W. Bethlen I. 561. és 577. — Monumenta, Irók III. 98. — Horváth M. id. m. IV. 297 — Szilágyi, id. m. I. 330.

[2]) Griselini. I. 79.

[3]) Böhm. i. m. 235.

[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 337.

[5]) L. Griselini. I. 83. — Böhm i. m. 248.

Vajjon ki lett utóda a lugosi és karánsebesi bánságban, még nem sikerült felfedeznem.[1])

János Zsigmond anyja halála után önálló uralkodó lett. Először Ferdinánd fia- és utóda Miksával alkudozásba bocsátkozott; de ezek eredménytelenek maradtak. Erre az ausztriai ház kiengesztelhetetlen ellene, az öreg és beteg Szuliman, jóllehet a nyolcz évre kötött fegyverszünetnek ideje még csak félig telt le, személyesen nyitá meg a háborút. 1566. máj. elsején hazulról elindult és Jánost Zimonyba hivta találkozásra; ez nagy fénynyel sietett pártfogója elé. Déván, Mardsinán át jun. 25-én Lugosra ért, itt egy napi pihenés után 27-én reggel tovább folytatta utját és 29-én tisztelgett a szultánnál, aki őt kegyéről és pártfogásáról biztositá.[2]) A szultán erre Szigetvár alá vonult, ahol azonban győzelem helyett halálát találta szept. 7. — Szigetvár örökké nevezetes ostroma alatt Pertev (Pertaffus) pasa elvette a németektől szept. 1. Gyulát, mire Jenő és Világosvár is megadta magát.[3])

A szigetvári kudarcz engedékenyebbé tevé a törököt, s létrejött a béke, melynek értelmében mind a három fél az akkori terület birtokában maradt. Lugos és Karánsebes tehát mint eddig, Erdélyhez tartozott. Aránylag békés állapotát a most folyamatban levő hitujitási erőszakoskodások sem igen veszélyeztették; sőt a lakossággal szaporodott a falvak száma is.[4])

János király a török pártfogást már unni kezdé és Békés Gáspárt, legtekintélyesebb tanácsosát, Bécsbe küldé, hogy az alkudozásokat Miksával ujra elkezdje. A szultán ennek neszét vette; de János egyelőre még megnyugtatta; 1571. marcz. 14. bekövetkezett halála hihetőleg egy uj török berontásnak vette elejét, melyet az ország különben alig kerülhetett volna ki.

Igy eljutottam ezen értekezésem időszakának végéhez, a midőn Lugos és Karánsebes aránylag nyugalmas állapotban élt. Kissé mozgalmasabb a következő korszak; mig végre többször változó szerencse után 1658-ban e két város is Temesvárnak már akkor száz évet is meghaladott nyomoruságába sodortatott.

---

[1]) L. Janky. Miletz. Tört. Értesitő. I. k. 100.

[2]) W. Bethlen. i. m. II. 102.

[3]) W. Bethlen. II. 101. és 145. — Horváth. Id. m. IV. 323. — A „Századok" (1870. évf. 305. lapon) egy török eredetinek nyomán közli, hogy ekkor Lugos vára is török kézre került. Összes adataink erről sehol nem tesznek említést; hanem ha mégis van a dologban valami, arra módositandó, hogy a János Zsigmondnak segitségére küldött 15 ezer tatár a Maros és a Tisza közötti vidékben kegyetlen pusztitásokat vitt véghez. S ez alkalommal lehet, hogy Lugost is meglátogatta e vad nép.

[4]) Griselini. I. 83.

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés október 22-én. Elnök: Ormós Zzigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Rötth László, Wimmer József, Zeh Ferencz. És néhány társulati tag, ugy szinte a karzaton nemes törekvésü ifjak szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában örömmel üdvözli a választmányt s felemlíti, hogy a két havi szünidő, mely alatt a választmány nem gyülésezett, bár látszólag holtidénynek tünik fel, mindazonáltal a társulat körében merültek fel oly események, melyeket megfigyelni szükséges s általuk az előbbeni feltevés eloszlik. Végül bejelenti a választmánynak azon változást, mely a társulat tisztviselői körében Janky Károly titkárnak végleges eltávozása folytán Temesvárról beállott, s ideiglenesen a titkári teendők vezetésével Miletz Jánost bizta meg.

Ezután a julius havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körülbelül negyedéve lesz, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott s ez idő óta a társulati választmány központi vagy vidéki tagjainak, alapszabályaink értelmében a bekövetkezett két havi szünidő folytán nem vala alkalmuk egymással hivatalosan találkozhatni. Tudományos czélu kirándulás e szünidő tartama alatt tervben volt ugyan, azonban a jelenlegi, különösen vidékünkön már évek óta ismétlődő szomoru időviszonyok folytán, mivel semmi kedvező kilátások nem kecsegtettek a jó eredmény felől, — csak pium desiderium maradt, épen ugy: mint egy más alkalommal, midőn egyik májusi ünnepélyes közgyülésünkön egy lelkesült, vállalatkész csoport alakult, melynek elnökünk ő mltga vezetése mellett feladata leendett volna a krassómegyei Sidovia romjaihoz tenni kirándulást az ismeretek gazdagitása czéljából. S hogy a jó szándéknak már két izben érvényt nem tudánk szerezni, mint jelenleg a szomoru időviszonyok léptek fel gátlólag: ugy akkor is korántsem mult rajtunk, hanem inkább a rendelkezésünkre állott szabad idő ama gyászos akadályain, melyekkel a halál szelleme fellépett országosan s igy déli vidékünkön is.

Elt kintve mindezen körülményektől, jelen összejövetelünk alkalmával, melylyel társulati évkörünk munka-idényét s a történelem, régészet mezején munkálkodásunk uj aeráját kezdjük meg, lehetetlen őszinte örömmel nem jelentenem, tisztelt választmány, hogy társulatunknál, ha mindjárt szükebb körben is, bizonyos fejlődés, haladás s gyarapodás észlelhető s társulatunk az alapszabályaiban kijelölt terrenumon már eddig is képes oly eredményt felmutatni az ernyedetlen s feláldozó munkásság s áldozatkészség által, melylyel a történelem s archaeologia szakférfiainak figyelmét magára vonó s eclatáns bizonyitékot nyujt arról: hogy a délmagyarországi történelmi s régészeti társulat megalakulása tudományos szem-

pontból véve égető szükség volt." „Hisz az a darab föld, — irja egy jeles régész tudósunk — melyet a Tisza, a Maros a Duna és Erdély bérczei határolnak, a történelmi életnek oly nevezetes szinpada volt; felette a történeti epochak, az ethnographia alakulásra erősen befolyván, oly rohamosan vonultak végig: hogy méltán klassikus talajnak nevezhető az, ámbár tagadhatatlan, hogy kitéve a népvándorlás erős megrázkodtatásának és a török uralom pusztitó vadságának, alig-alig maradt fenn valami, ami gazdag és nevezetes multjára visszaemlékeztetne. Am ép azért vált égető szükséggé egy oly társulat keletkezése, mely erős és szivós munkakedvvel, a nehézségekkel és anyagi fáradalmaktól vissza nem rettegő odaadással a még meglevő gyér nyomokat felkutassa s illetőleg azokra figyelő gondját kiterjeszsze s az örök enyészet elől megmentse azt, ami a viszontagságok romboló hatását szerencsésen kikerülte."

A délmagyarországi régészet mezején társulatunk szerény kezdeményezésének és nemes igyekezetének zsenge adománya, melyet a közmüveltség oltárára rövid idejü keletkezte óta a legmostohább viszonyok és a legkorlátoltabb körülmények között lerakhatott, részben már társulati „Értesitő"-nk hasábjain közkézen forognak és eddigelé a már megjelent négy füzetben kilencz nagy értekezést és igen változatos tartalmu „Tárczát" mutathatunk fel, melynek legnagyobb része vidékünket érdekli. Ha buvárlataink körül nem mutathatunk is fel nagyobbszerü önállóságot, ezt helyzetünk korlátolt viszonyai eléggé kimenthetik, s a vidékünkre vonatkozó, már meglevő történelmi adatok összegyüjtése és a mások buvárlati eredményeinek reproducálásával legalább elérünk annyit, hogy a meglevő eredményeket közvetitjük és azok ismeretét az olvasó közönség rétegeibe szivárogtatjuk." — „Értesitő"-nk IV. füzetét, mely ez év folytán az utolsó, van szerencsém ezennel bemutatni.

Hogy a julius havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő ügyekről is megemlékezzem, hivatalos kötelességem hozza magával, s ezekről a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

I. Mellőzve egyéb társulati ügyeket, mindenek előtt egy szomoru és nagy veszteséget kell felemlitenem, mely legközelebb társulatunkat érte. Dr. Löw Lipót, társulatunk vál. tagja, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" alakuló gyülésén a szervezés egyik legkitünőbb bajnoka és előmozditója, a hirneves szegedi főrabbi nincs többé! Hogy társulatunk érdekeit elhunyt jelesünk mennyire nemesen érző szivén hordta, megmutatá azáltal, hogy agg kora daczára többszörösen lerándult közénk és széles ismeretsége s mély tudományának gazdag tárházával a kezdetben fel felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. Az ő lángelméjének szülemenye „Temesvár physiognomiájának magyarositása," mely hazafias eszmét azután Szentkláray Jenő jeles tagtársunk ügyes tolla, széles ismerete és fáradhatlan tevékenysége „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarositásához történelmi és régészeti alapon" czimü, mindnyájunk előtt ismeretes jeles müvében oly szépen kifejtett, s az utczák és terek magyarositása tekintetében a már meglevő eredményeket teremté városunkban. — Löw volt

az, ki már a 30-as évek elején, mindjárt letelepülése után hazánkba, egyik kiváló előharczosa lett hangzatos nyelvünk és irodalmunk terjesztésének hitsorsosai között, s igy tette „a magyar nemzet iránti hő szeretete a magyar szó meghonositójává a magyarországi zsinagógában.“ Löwben a tudomány legkitünőbb bajnoka és a legjelesebb honfiak egyike hunyt el, kinek elvesztése országos és nemzeti veszteségeink közé tartozik, s nem kétlem, hogy a társulat érzelmeinek adok kifejezést, midőn elhunyt tagtársunk és elköltözött jeles hazánkfia emlékének tizteletére részvétnyilatkozatunkat jegyzőkönyvbe igtatni kérem.

II. El nem mulaszthatom felemliteni azon változást sem, mely julius havi választmányi ülésünk óta a társulat tisztviselői és választmányi körében fölmerült azáltal, hogy Janky Károly társulatunk derék szorgalmas titkára és szerkesztőtárs az „Értesitő“-nél, továbbá Iványi István vál. tagtársunk, rendkórmányuk által körünkből elszólittatván, az első Mármaros-Szigetre, az utóbbi pedig Selmeczbányára távozott, hogy ismert széles ismeretségük és tudományos képzettségüket rendeltetésük ezen ujabb terenumain az ifjuság hazafias nevelése körül minél jobban érvényesithessék. Eltávozásuk körünkből annál fájdalmasabban esik, minél inkább kénytelenek leszünk őket jövőben mint derék, szorgalmas és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor előmozditani törekvő, buzgó tagokat a központban nélkülözni. Janky Károly eltávozása folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

III. Örömmel jelenthetem továbbá, hogy régészeti muzeumunk is érdekes ajándékban részesült Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája áldozatkészségéből, ki is I. Mátyás király és neje, Beatrix királyné arczképeinek gypszmásolatait küldte meg az ambrazi gyüjteményben őrzött eredeti dombormüvek után.

IV. A szünidő alatt vidékünkön felmerült régészeti leletek iránt sem volt társulatunk közönyös, jóllehet e tekintetben mint legilletékesebb közeg egy oldalról sem informáltattunk. Mindazonáltal elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltósága ismert tevékenysége és lankadatlan buzgalma a régészeti és történelmi emlékek iránt itt sem szünt meg befolyását érvényesiteni, hogy társulatunk a leletek mibenlétéről minél körülményesebb tudósitást nyerhessen; legnemesebb intentióit csak részben koronázta siker, amennyiben a közmüveltség és tudomány érdekében tett felszólitására csupán a „Temes-Béga vizszabályozási társulat főmérnöksége“ válaszolt azon igen érdekes leletre nézve, mely a dentai határban f. évi augusztus hó 16—18-a között a vasut ugynevezett Rojga hidja alatt, a Rojga csatorna ujonnan ásott medrében találtatott; hol egy elkorhadt emberi csontváz körül, mely arczczal keletnek volt fektetve, a munkások állitása szerint 13 darab régi romai császári arany érem került elő, nagyrészt Valentiniánus, Valens és Gratiánus császár korabeliek. Mig a bogsáni leletről, hol legközelebb egy müvelés alá vett granit kőbánya egyik részének feltárása alkalmával több romai ép cserépedényre akadtak, mely a szakértők véleménye szerint a romaiak által az aranynyerésnél voltak használatban és hallomás szerint a régészet nagy kárára a tudatlan munkások által szétzuzattak, — mindeddig semmi felvilágositást sem nyerhettünk.

jóllehet elnökünk ő méltósága itt is irásilag intézkedett, de a bányatulajdonosok által sorai válasz nélkül hagyattak. Végül jelen soraim kapcsában el nem mulaszthatom még felemliteni azon kiváló buzgalmat és érdekeltséget sem, melylyel Boleszny Antal választmányi tagtársunk és orsovai plébános ur tőlünk távol, hazánk legkeletibb pontján társulatunk iránt viseltetik; ki is minden felmerülő régészeti körülményt lakhelye vidékén a legéberebb figyelemmel kisér, sőt költséget, fáradtságot nem kimélve, maga személyesen megfigyel. — Igy legközelebb, midőn értésére esett, hogy Szörénytoronyban egy romai sirboltra akadtak a duna gőzhajózási ügynökség épületeitől nem messze a városi főtérre vezető országuton, melyben ólomból készült koporsót és benne egy hullamaradványt arany ékszerekkel találtak, — azonnal lerándult Szörénytoronyba és utazásának s tapasztalatainak eredményét elnökünk ő méltóságával irásilag körülményesen közölte. Ezen buzgalom, tisztelt választmány, szerény véleményem szerint nagyon megérdemli, hogy Boleszny Antal választmányi tagtársunknak a régészet érdekében tett fáradalmaiért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazzunk.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, melyet azon hő óhajjal zárok be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" legnemesebb hivatásában hazánk ezen déli részén, a tudományos és közmüvelődési érdekek előmozditására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést és Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának igen becses küldeményeért jegyzőkönyvileg fejezi ki nagy köszönetét, miről a miniszter ur irásilag értesitendő; továbbá dr. Löw Lipót szegedi főrabbi és felejthetlen választmányi tagtárs elhunyta felett is jegyzőkönyvileg nyilvánitá legmélyebb részvétét, Boleszny Antal orsovai plébános és választmányi tag urnak azon szives készségé és buzgalmáért, hogy a szörénytoronyi leletet társulatunk tudomására juttatni szives kedett, szintén jegyzőkönyvileg szavaz köszönetet, egyszersmind felkéri őt, hogy a jelentésében igért régiségeket a társulat muzeuma részére küldje be. Adentai határban, a Rojga patak medrében felmerült leletekre vonatkozólag a temes-bégavölgyi viszabályozási társulat fő mérnöke Menczer Rezső urnak elnök ő mltgához utólagosan beküldött szives tudósitása nagy köszönettel tudomásul vétetett. A bogsáni leletet illetőleg megjegyzé elnök ő méltósága, hogy erről a bogsáni tiszttartóságtól is értesittetett és az nem oly figyelemreméltó, mint a lapokban nagyon nagyitva emlitve volt; csupán egy romai cserépedényre akadtak, de már az is egészen szét volt mállva. Végül a választmány megbizta a titkárt, hogy az „Értesitő" IV. füzetét a társulati tagoknak és a csere-példányokat az illető helyekre megküldje.

Ezután elnök ő méltósága felhivja a választmányt, hogy a volt titkár, Janky Károly ur eltávozása folytán megürült titkári állomás betöltéséről intézkedjék; a választmány Rötth László választmányi tag ur ajánlata folytán egyhangulag Miletz János vál. tag és muzeum-

ört választja meg és részére a titkári díjt f. évi szeptember hó 1-jétől folyóvá teszi, miről Odor Samu társulati pénztárnok ur irásilag értesitendő. Egyuttal az „Értesitő“ szerkesztése továbbra is a titkárra bizatik. A dr. Löw Lipót elhunyta és Iványi István elmenetele folytán támadt ür a választmányi tagok sorában egyelőre betöltetlen hagyatott. Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő számadását a pénztár állásáról, miből kiderült, hogy 740 frt 84 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Zeh Ferencz vál. tag urnak értekezése, melyet szerző maga olvasott fel. A magyarhoni régi szobrászati müemlékekről; mely értekezésben szerző élénk és vonzó előadásral kimeritően ismerteté középkori szobrászati müemlékeinket az Árpádok korszakából; a nagyon tanulságos, tartalomdus értekezést nagy érdekkel hallgatták a jelenvoltak és a munkás szerző iránt elismerésöket zajos éljenekkel fejezték ki; a választmány a munkálatot az „Értesitő“-ben közleni elhatározta.

Ezután Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur jelenté, hogy Radnay Károly t. szolgabiró ur Lippáról a társulat könyvtára részére beküldött hozzá 15 darab könyvet és hogy legközelebb Natali Dávid nyug bányatiszt urtól is fognak könyvek érkezni; a választmány köszönettel fogadta a küldeményeket és azok átvételével a titkárt bizza meg, oly kijelentéssel, hogy a könyveket a jövő havi vál. ülésen kimeritően ismertesse meg.

Ugyancsak Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur egy kis 8-ad rét alaku, 11 lap tartalmu füzetkét mutat be, melynek czime: „Eine kunsthistorische Reise durch Siebenbürgen“; mely fáradhatlan elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltóságának a régészet érdekében tett 1874-diki erdélyi körutját ismerteti német nyelven; a füzetke, mint az erdélyi német „Tageblatt“ külön lenyomata, nemrég Nagy-Szebenben jelent meg Drotleff József és társa könyvnyomdájában. A választmány köszönettel fogadta a jelentést és a társulat részére felajánlott füzetkét az irományokhoz csatolni rendelte.

Közszemlére volt kitéve egy 63 centiméter hosszu és tövénél 34 centiméter vastagságu, 16½ font sulyu ős bölényszarv, mely a halászok által Moholnál, Bács vármegyében a Tiszából vonatott ki hálóval és Baranyi János moholi lakos ajándékából a titkár birtokába jutott.

A bölény hajdan egész Európában tenyészett, mint ezt részint a régibb irományokból tudjuk, részint a legujabb képzetben az áradmányban talált csontmaradványok bizonyitják. Hazánkban ily maradványok főleg a Tisza mentében bőven találtatnak; mint az itt bemutatott érdekes példány is tanusitja. Hallomás szerint Moholona városházánál egy igen érdekes bölénykoponya őriztetik, mely valóban ritka e nemben és magába foglalja a bölény egész koponyáját a két szarvval együtt.

Bemutatott továbbá a titkár egy Damascusban készült, 83 centiméter hosszu, sarló alakban görbitett kardot, melynek pengéjén és fokán a nap, hold és csillagok, továbbá palmyr betükkel

felirat látható; a felirat értelmét még eddig meghatároznom nem lehetett; a kard kosara újabbkori készitmény; találtott Beregszón Temesmegyében pinczetisztitás alkalmával f. évi junius hóban.

A bemutatott régiségekért a választmány köszönetét nyilvánitá.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Szepsy Lajos postamester Vingán, Palla József körjegyző Kapruczán (Aradmegye), Durmann Imre lóvaspályai pénztárnok Temesvárott. Weiss Károly tanár a Wiesner-féle intézetnél Temesvárott. Bergmann Ágost, Berky Gusztáv, Rusz Vilmos, Szász Károly kir. főreáltanodai tanárok Temesvárott, miről a megválasztattak jegyzőkönyvileg értesitettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés november 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Ráez Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula, társulati ügyész; gróf Pejacsevich József, dr. Coda Sándor, Dobó László, Péch József, Varga Ferencz, s a társulati tagok közül: Korbonics János, Molnár V... a karzaton pedig nemes törekvésü ifjak igen szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s egyuttal felkéri, hogy Varga Ferencz vál. tag ur a rendes tárgysorozattól eltérőleg, jelentését az aradmegyei ujpaulisi ásatásokról, melyeket említett vál. tag ur legujabban megfigyelt, felolvashassa, miután hivatalos teendői sürgetősen haza szólitják. A választmány helyeslőleg fogadván elnök ő mltga jelentését, Varga Ferencz vál. tag ur felolvasta buvárlatainak eredményét ezen czimen: „Értekezés az ujpaulisi ősemberkori telepről," az ő kellemes előadási modorával.

A jeles értekezés, nagy éljenzéssel fogadtatott s a választmány közlését a társulati „Értesitő-ben elrendelte s egyersmind felkéretett értekező vál. tag ur, hogy a lakhelyéhez ugyis közel fekvő uj-paulisi ős telepen kutatásokat tegyen s buvárlatainak eredményét a társulattal közölje; mit Varga vál. tag ur meg is igért oly kijelentéssel, hogy a jövő évi tavaszszal ezen nevezetes őskori telepet bővebb és behatóbb kutatása tárgyává teendi saját költségén, s a talált őskori emlékeket a társulati muzeumnak fogja beküldeni, a duplumok közül pedig egyet a magy. nemzeti muzeumnak fog juttatni; mely kijelentés a választmány által nagy köszönettel fogadtatott.

Ezután az október havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

A vállvetett munkásság s a kitüzött közös általános érdekü czél felé való buzgó törekvés nyujt biztositékot valamint az egész emberi társadalomnak, ugy egyes társulatoknak is az életrevalóságra. Hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat mennyire felel meg a közös müvelődés érdekében kibontott zászlójára irt legnemesebb intentióknak, mutatja azon fokozatos gyarapodás, mit a jelen alkalommal titkári jelentésemben a tisztelt választmánynak bejelentek társulatunk köréből.

Mult okt. hó 22-én megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli ado-

mányok érkeztek be hozzám a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

I. Csorba Ákos vál. tagtárs ur, ki bokros teendőinek halmozottsága daczára társulatunk érdekeit a legbuzgóbban előmozditani törekedik, 9 darab ezüst s 2 darab réz ujabbkori érmet ajándékozott. Nt Horváth Pius kegyesrendi házfőnök s vál. tag ur egy I. Lipót korabeli ezüst érmet, mely Szombathely mellett, a vasvármegyei Szentkereszt határában f. évi szeptember hó 14-én szántásközben találtatott, ehhez járult Heliszek V. dentai községi jegyző ur Traján császár korabeli ezüst éremmel, melyet Horák József dentai lakos talált ásásközben házi kertjében; a pénz a „Temesi Lapok“ szerkesztőségének közvetitése folytán küldetett be; továbbá Clement György m. kir. távirdai igazgató s társ. tag ur egy régi réz gyürüvel, szaporitá muzeumunk gyüjteményét, mely a Báziás melletti Uj-Palánkán ásatások alkalmával találtatott. Végül biztos helyre szállitottam azon érdekes vaslapot is, mely dr. Szmolay Vilmos ur szivességéből jutott muzeumunk birtokába s a f. é. julius hó 23-án tartott vál. ülés titkári jelentésében bőven ismertetve volt. Ezen vaslap a Judith és Holofernes között lefolyt bibliai jelenetet ábrázolja s valószinüleg Német Bogsánban a mult század elején készülhetett, hol nem csak vasolvasztással, de vasöntéssel is foglalkoztak már; mit igazol azon körülmény, hogy itt, midőn 1859. egy régibb huta lerontatott, falaiban két ily nemü öntött vastáblát találtak. Az egyik tábla a sárkánynyal küzdő Szent-György lovagot ábrázolta e német felirattal: „Georgius mit Heldenmuth, den giftig Drachen todten thut. 1727.“ — A másik tábla azon jelenetet tünteti fel, midőn Jézus az adás-vevéssel foglalkozókat a jeruzsálemi templomból kiüzi. Rajta ezen felirat vala: „Jezus kommt in Tempel, und macht aus Strick Geisel, und drieb aus die Vexler und Verkäufer. Joa. 21. 1721.“

II. Társulati könyvtárunk is igen szépen gyarapodott. A helybeli “Természettudományi társulat“ minden eddigi kiadványait megküldé, s ezen társulattal jövőre a kiadványokat illetőleg csereviszonyba léptünk, ugy a központi „Történelmi társulattal“ is, honnan a „Századok“ ez idei folyama könyvtárunknak megküldetett. Továbbá Kuhn Lajos helybeli főgymnásiumi tanár ur: „A Polynom tétel, vagy soktagi tantét“ czimü müvét ajándékozta a könyvtárnak.

A mult havi választmányi ülésen megbizattam továbbá azon könyvek átvételével is, melyeket Radnay Károly t. szolgabiró ur Lippáról, Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak beküldött; ezen küldemény számszerint 15 darabból áll s következő müveket tartalmazza: 1) „Oesterreichische militärische Zeitschrift.“ 1840. 2) Egy elől hátul csonka, képekkel illusztrált evangeliumos könyv a mult századból. 3) „Anfangsgründe der angewandten Mathemathik“ von Abrahám Kästner“ Bécs. 1783. 4) „Gazophylacium Latinitatis.“ König György Mátyástól. Nürnberg. 1668. 5) „Grammatisches Wörterbuch der deutschen Sprache“ von Joseph Richter. Bécs. 1794. 2 kötet; az egyiknek czimlapja hiányzik. 6) Schoenvisner István; „Antiquitatum et historiae Sabariensis Libri novem.“ Pest. 1791. 7) Conradi Gesneri Tigurini: „Historia animalium“ 2 kötet Frankfurt 1617. 8) Woyts János Jakab;

„Gazophylacium Medico Physicum, oder Schatzkammer“ Lipcse. 1722. 9) Horváth János: „Institutiones Physicae particularis“ Eger 1774. 10) „De curandis vulneribus“ Antwerpen 1583. 11) Corpus juris Hungarici“ Nagy-Szombat 1751. 2 kötet. 12) Egy régi térkép-gyüjtemény az általános földrajzhoz a mult századból. A czim hiányzik. Mindezen könyveket a társulat könyvtárába már elhelyeztem.

III. Társulatunk eddigi szokása szerint, a kegyeletnek óhajtok kifejezést adni tisztelt választmány, midőn Wittos Dániel Versecz városi főkapitány tagtársunk halálát bejelentem; kinek elhunytáról csak ugy értesülhettem, hogy a legközelebb neki megküldött „Értesitő“, „gestorben“ felirattal a czimszalagon, Verseczről hozzám visszaküldetett.

IV. Társulati alapszabályaink egyik főkövetelménye a történelmet, vagy régészetet bármely oldalról érdeklő s felmerülő körülményt figyelemre méltatni s az eredményt birálatos ismertetéssel köztudomásra juttatni. Jelen vál, ülésünkben Varga Ferencz vál. tag ur, ép ily véletlenül elmerült érdekes régészeti leletről fog értekezni; melyet legujabban az aradmegyei Paulis mellett, egy magyar nemzeti muzeumi kiküldött s Buczurka Ferencz tagtársunk társaságában sikerült felfedeznie.

V. Végül tudomásvétel végett bejelentem a tisztelt választmánynak, hogy a következő 8 tag, miután kilépési szándékukat a kellő időben bejelentették s a társulat iránti kötelezettségeiknek eleget tettek, — megszünt társulatunk tagja lenni; u. m: Bessenyei Ferencz, Blau Manó, Iványi István, dr. Magyari Alajos, Nagel Károly, Rumler Ignácz, Szepessy Lajos, Tiszty Lajos.

A választmány helyeslésséi fogadta a jelentést s a beküldött régi pénzeket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyökre eltétetni rendelte; az ajándékozóknak pedig, kik a társulat iránt figyelem- és elismeréssel voltak, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; miből kiderült, hogy 700 frt. 22 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár értekezése ezen czimen: „Délmagyarország történelmi és régészeti emlékei.“ Ezen értekezésben szerző felsorolta mindazon nevezetesebb emlékeket, zárda, föld- és hegyi vármaradványokat, melyek az anyi viszontagságot átélt Temesvármegye területén még fellelhetők, a Maros vidéktől kezdve le az Al-Dunáig. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést s felhivta szerzőt a többi délvidéki vármegyék emlékeinek is folytatólagos összegyüjtése s leirására; az értekezés az „Értesitő“-ben fog közöltetni.

A vidékünkre nézve különösen érdekes értekezés több nevezetes megjegyzésre szolgáltatott alkalmat. Igy elnök ő mltga megjegyzé, hogy Temesvármegye északi részén a Maros mentében egy történelmileg nevezetes hely van, s ez a bodrogi zárdarom, a Maros közelében Fönlak és Zádorlak között; melyet az I. Mátyás király alatt bovándorolt Jaksich család alapitott s igen érdekes részét képezi egy torony, mely az olaszországi campanillák szerint van épitve és ma is a Jaksich család épen megmaradt czimere disziti; továbbá a templom északi fala majdnem egészen megmaradt. Felemliti továbbá, hogy megyénk területén Liget igen nevezetes lelhely s határában, különösen Radisics

ur birtokán föld alatti boltozatokra akadtak s több ezerre megy az itt talált dénárok száma. Azután Janova mellett is ez előtt 4—5 évvel talált több száz darabra menő magyar korszaki pénzre akadtak, melyek elnök, Ormós ő mltga nevezetes éremgyüjteményében őriztetnek. Végre Denta s a közelében fekvő Rojga patak környéke igen nevezetes hely lehetett a rómaiak korában, mit a legujabban felfedezett leletek is fényesen igazolnak.

Elnök ő mltgnak igen érdekes megjegyzései után Péch József vál. tag ur hivta fel figyelmét a választmánynak a következőkre: hogy az iktári határban egy földvár, s egy domb tetején régi kastély alapja s kövei látszanak; továbbá a remetei határban a bégaparti szőllők között valamely kisebb erőd vagy őrtorony lehetett; azután a Karas mentén Grebenácz körül, mint egy régi mult századi térképen, melynek czime: „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Uj-Palanka und Cuvin", mely valószinüleg az 1716-i hadjárat alkalmával készülhetett, hiven feltüntetve van, szinte egy erős hely létezett Gidó vár név alatt.

A Rojga patak féle lelhelyre szinte megjegyzi, hogy ugy látszik, ezen hely a leletek tekintetéből egy kimerithetlen aranybánya, miután nem régiben az előbbeni lelhelyen ismét találtak egy III. Zsigmond legyel király korabeli aranyat; miért is a vizszabályozási társulat ugy intézkedett, hogy ezen hely különösen a szakmérnök felügyelete alatt ásassék, a netán lelendő régiségek pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti mezeumnak megküldessenek. Mit a választmány nagy köszönettel vett tudomásul.

Péch vál. tag ur felemlité még, hogy Dettáról menet Nagy-Gáj felé egy halom van, mely emberi kezek müvének látszik s a kincskeresők által össze-vissza van turkálva; mire felhivja a választmány figyelmét. Végül megemlékszik a titeli régiségekről s felemliti, hogy azon alkalommal, midőn ezen régiségek a társulat muzeumába szállittattak a viz oly csekély volt, hogy a szállitók 3 darab kőoszlopot kénytelenek voltak a partra kitenni a nagytóráki határban; melyeket mihelyt a viz állása nagyobb lesz, kész saját költségén a Józsefvárosig elszállittatni. A választmány nagy köszönettel s örvendetes tudomással vette a jelentést.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, ugyanesak Péch vál. tag ur azon inditványt teszi, hogy intézkednék a választmány, miszerint a havi vál. ülések bizonyos meghatározott napon tartatnának, mely inditványt gr. Bethlen József vál. tag ő mltga is melegen felkarolván, határozattá lett, hogy a vál. gyülések ezentul mindig a hónap utolsó szerdáján tartatnak s ha ez ünnepnap volna, a következő nap délutánján a szokott időben.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Reviczky Bay Ilona urnő, földbirtokos Puszta Bagason Szabolcs vármegye, Csurgai Soma ügyvédjelölt Temesvárott, Nebauer Ferencz lottóhivatalnok Temesvárott, Bukó Kálmán, Sasváry László, Zimmermann Gyula kir. főreáltanodai tanárok Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesitettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés deczember 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társ. ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Péch József, Wimmer József, Zéh Ferencz, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Korbonics János: a karzaton pedig a helybeli tanintézetek nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt, s felemliti azon veszteséget, mely a társulatot dr. Coda Sándor feledhetlen s nagyérdemü alapitó s választmányi tagnak hirtelen, rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett elhunyta folytán érte; mely előterjesztést a választmány mély megilletődéssel vett tudomásul.

Ezután a november havi választm. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult november havi választmányi ülésünk óta a társulat körében felmerült mozzanatokról a következőkben van szerencsém előterjesztést tenni:

I. Ez előtti ülésünkön felolvasott értekezések társulatunk irattárába elhelyeztettek, s adandó alkalommal az „Értesitő"-ben közöltetni fognak. A mult ülésen bejelentett uj tagok a társulatunkba történt megválasztatásukról értesitve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai.

II. Mult november 26-án megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli adományok érkeztek be hozzám a társ. muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

Az adományok közül legelsőbben is Boleszny Antal orsovai plébános s vál. tagtársunkat emlitem, ki bár eléggé mostoha körülmények között, de lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék s hazafias érdekekért, ismét igen érdekesen gyarapitá muzeumunkat, beküldvén a f. évi augusztus hó 15-én Szörénytoronyban felfedezett romai sirboltból az általa megszerzett részleteket, u. m. 1. Egy nagyobb, 42 centimeter, s egy kisebb, 27 centimeter hoszu és széles épnégyszög alaku romai téglát, melyek a romai sirbolt falazatát képezték. 2. Ezen sirboltban talált ólomkoporsóból egy elélenyült darabot, mely a koporsó fedélrészéből való s beküldő állitása szerint csak ezen rész volt rozsdás s hihető, hogy ezen élenyülést a sirbolt ivének bevégezte alkalmával a koporsó fedelére hullott vakolat cseppjei okozták, miután a koporsó többi oldalrészeit most is sima tiszta ólom képezi, melyeket Bukarestbe a muzeumba küldöttek. 3. Az ólom koporsóban talált hullának két fogát. 4. Egy 38 centimeter hosszu és 32 millimeter vastagságu régi fegyver vagy karabély töltő vesszőt, mely szinte Szörénytoronyban, a városi parkban létező Severus tornyának romjai között találtatott a folyó év folytán. Végre 5. éremgyüjteményünket 7 példánynyal, u. m.: Trajan császár bronz, I. Antoninus réz, Aurelius Commodus ezüst, Philippus réz, Nicea bronz, IV. Béla király réz és Bethlen Gábor esüst dénárféle érmével gazdagitá, mely utóbbi 1621 felirattal bir.

Varga Ferencz gyoroki plébános s vál. tag ur beküldé rajzát több bronz baltának, melyek Uj-Paulison, Aradmegyében találtattak sirások alkalmával a temetőben s az országos muzeumnak lőnek megvásároltatva; továbbá a f. évi október hóban ugyanesak Ujpaulison megejtett ásatások alkalmával lelt serpentin kövesöknek rajzait is; végre egy gránit csiszolókövet s két félig meddig csiszolt kőbaltát vagy kövésőt s egy tojásdad alaku paritytyakövet, melyeket a sirások kevéssel ezelőtt egyik ujpaulisi sirból emeltek ki.

III. Társulati könyvtárunkat egy névtelen adakozó II. Rákóczy Ferencz fejedelem s Bethlen Miklós emlékiratainak két, franczia nyelven irt kötetével gyarapitá. A mü 1739-ben jelent meg s Rákóczy fejedelem eredeti, igen diszes metszésü arczképével ékeskedik.

IV. Végre tisztelt választmány szomoru s leverő tiszt teljesitésével zárom be havi jelentésemet, midőn ecsetelem azon érzékeny csapást, mely megyénk s városunkkal egyetemben egy nappal előzőleg társulatunkat is sujtotta; dr. Coda Sándor, megyei főorvos, társulatunk alapitó s választmányi tagjának rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett halálával. Társulatunknak a boldogultban annál nagyobb a vesztesége, minél jobban ismertük mindnyájan e teremben sokszor kieserélt nemes eszméit, szeretetét a társulat iránt, s áldozatkész buzgalmát, melylyel annak érdekei iránt viseltetett. Az elhunytban a társadalom kitünő orvost, páratlan emberbarátot, a tudomány egy kitünő, buzgó müvelőt gyászol s vesztett el; temetése f. hó 29-én a megyei s városi intelligentia, az általa buzgón pártfogolt tudományos társulatok tagjainak és számos tisztelőinek jelenlétében a derék férfiuhoz méltó gyászszal ment végbe. Áldás legyen emlékének.

A titkári jelentés a választmány által helyesléssel fogadtatott s elnök ő mltga inditványára azon nagy veszteség felett, mely dr. Coda Sándor feledhetlen alapitó s vál. tag elhunyta miatt a társulatot érte, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb részvétét s fájdalmát; továbbá a beküldött régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyökre eltétetni rendelte; az adományozóknak pedig, kik a társulat iránt figyelem- s elismeréssel voltak s a társulat muzeumának gyarapitására ily érdekesen befolytak, hasonlólag jegyzőkönyvileg szavaz nagy köszönetet s a Varga Ferencz vál. tag ur által beküldött — az ujpaulisi legujabban megejtett ásatásokra vonatkozó — rajzok közlését a legközelebb megjelenendő „Értesitő"-ben elrendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állapotáról; miből kiderült, hogy 1005 frtot tevő, gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül 732 frt 75 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Iványi István beküldött értekezése ezen czimen: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?" melyet Miletz János titkár olvasott fel. A választmány nagy köszönettel fogadta, a különösen helyi szempontból érdekes közleményt s közlését az „Értesitő"-ben elhatározta.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, a titkár inditványozza az „Alapszabályok" ujbóli kinyomatását, miután az eddigi készlet végképen elfogyott, mely inditvány helyesléssel fogadtatván, titkár utasit-

tatott, hogy magát Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urral érintkezésbe téve, az alapszabályokat az eddig tett módositásokkal egészitse ki, s egész terjedelemben legközelebb az „Értesitő“-ben közölje s fölös példányban külön lenyomatot is eszközöljön.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Bervanger Henrik csanádegyházmegyei áldozár s kir. főreáltanodai hittanár, Temesvárott; Kelety János főszolgabiró Temesvárott; Kornis Géza csanádegyházmegyei áldozár s ügyvédjelölt Temesvárott; Pick János könyvvezető Gombó Béla urnál Temesvárott; Schopf Kálmán m. kir. postaigazgatósági fogalmazó Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Mikor jöttek a piáristák Temesvárra? A kegyes tanitórendüek évenkint kiadatni szokott névkönyve e tekintetben eddig hibás évszámot közölt. A régibb névkönyvek t. i. azt mondják, hogy a piáristák 1788-ban jöttek által az aradmegyei szt. Annáról, s ezen adat szerepelt a rend névkönyvében a legujabb időig; midőn valaki egy hibás régi jegyzet alapján 1790-re igazitja ama számot, mely a legujabban kiadott névkönyvbe fel is vétetett. Én mult nyáron a temesvári társház régi irományait forgatván meggyőződtem, hogy mind a két évszám hibás, és határozottan állitom, hogy a piáristák az 1789/90. tanév, tehát 1789. aug. eleje óta vannak itt.

Az 1790. évszám mellett szól egyedül a „Historia domus“-ban foglalt megfoghatatlan könnyelmű jegyzés, mely ezt mondja a piáristák temesvári tartózkodásuk első esztendejének. A következő adatok kétség kivül felderitik a hibát.

A piáristákat Dévai Bibics Jakab és neje Margit, szül. Tomején alapitotta az arad-megyei Szt. Annán 1750. nov. 23. Az intézet ünnepélyes átadása, az installatio 1751. nov. 8. történt. Első házfőnök volt Hulinyi Jónás és az utolsó Szomi Lajos lett 1788. febr. 21. — II. József ez intézetet Temesvárra helyezte át, hová a rendtagok 1789 aug. 1-én kezdettek átköltözködni. S minthogy a házfőnök a templomi szereket is magával vitte, emiatt a szt. annai község 1789. aug. 30-án kelt panaszlevelet adott be Temesvárt a püspökhöz, mely most is feltalálható a levéltárban.

A háztagok névsorában, mely külön könyvbe iratott, az 1788/9. tanév még Szt. Annára szól; de a következő 1789/90. tanévre már temesvári familia van bejegyzve ezen hozzátétellel: primo anno habitationis nostrae in hac domo. Ekkor összesen heten voltak és egy Fráter. A teljes névsor: Szomi Lajos házfőnök; Kossik Vazul gymn. igazgató; Berzátyi Ádám és Simoncsics proff. Huttis., Endrődy János. Szűcs István és Cler. Gida István proff. gram.

A liber sacrorum-ban, melybe az elmondott misék jegyeztettek, az 1789-ik év minden napjára vannak misék bevezetve julius végéig. Aug. hóra egy mise sincsen beirva, de septben ismét minden napra. Tehát aug. hóban a költözködés miatt nem misézhettek rendesen.

Az apró napi kiadások könyvében a bejegyzések 1789. jul.

végéig Szt. Annán történtek; aug. 1-től fogva pedig Temesvár felirás alatt vannak bejegyezve.

A templomi jövedelem, a plebánosi stola csak 1789. jul. végéig vannak Szt. Annán bevezetve. Julius hó után vége szakad; mert Temesvárt már nem volt parochiájok.

Ezen adatokból ugy vélem, teljes bizonyossággal állithatom, hogy a piáristák 1789. aug. havában költözködtek Szt. Annáról Temesvárra. (Iványi István.)

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ Alapszabályai.

I. A társulat czime és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czime: „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“; székhelye szab. kir. Temesvár városa.

2. §. A társulat czélja Temes-, Torontál-, Krassó-Szörény és Arad délmagyarországi megyékben, nem különben a polgárositott bánsági határőrvidék egész területén, a történelmi multat és jelent (és a statistikát) lehetőleg földeriteni s az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kisérni; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, esetleg vétel útján egy megalapitandó műrégiségi egyleti muzeum számára összegyüjteni, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvni, és alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni; végre a hazai történettudomány és archaeologia müvelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körü érdeklődést ébreszteni.

3. §. E czél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesitése, történelmi, régiségtudományi és statistikai dolgozatok irása, kiadása, vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyülések tartása és kirándulások eszközlése, levél és könyvtár berendezés, nemkülönben a müemlékek, meg régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

4, §. A társulatot képezik:

a) az alapitó,

b) az évdijas,

c) a tiszteletbeli tagok.

5. §. Alapitó tagokul tekintetnek azon honfiak, vagy honleányok, kik a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ czéljainak előmozditásá-

hoz legalább 100 o. é. forintnyi alapitványnyal járulnak — és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megitélendő biztositékkal biró kötelezvényekben, vagy 5 százalékot jövedelmező értékpapirokban.

6. §. Taggá választathatik minden hazai történet- és régiségkedvelő, ki a társulat pénztárába évenként 5 o. é. forintnyi tagdijat befizet s a nevezett összeg befizetésére három évre kötelezi magát. Az aláirási 3 év eltelte után, mely mindig az aláirást követő legközelebbi közgyülést számittatik, azon esetre, ha az aláirt tag kilépését a harmadik évi közgyülést előzőleg, irásilag ki nem jelenti, az eredeti aláirás további 3 évi kötelezettséget von maga után.

7. §. Tiszteletbeli tagokká a választmány ajánlatára a közgyülés által felkiáltás, vagy titkos szavazat utján oly egyének választatnak, kik az egylet területén kivül lakvak, a történelem, archaeologia és statistika, vagy pedig a társulat körül elismerésre méltó érdemeket szereztek. A megválasztottak az elnök és titkár által aláirt diszokmányt nyernek s a társulati tagok minden jogaiban részesülnek.

8. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

9. §. Elnökké csak oly férfiu választathatik a tagok kebeléből, ki a hazai történelmi, vagy a régiségtudomány előmozditása által magának érdemeket szerzett. A társulatot a hatóságok és mások irányában ő képviseli, a gyüléseken és üléseken ő elnököl, s jogában áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kivánják — rendkivüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bir. Jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni, a tagsági okmányokat a titkár ellenjegyzése mellett aláirni.

10. §. Az alelnökök az elnök helyettesei minden társulati ügyben.

11. §. Az elnökök egyike székhelyét mindig Temesvár városában birja.

12. §. A társulat titkára — ki a társulat anyagi állapotához képest dijaztatik — az évi és havi üléseken előterjesztői hivatalt visel, a határozatok végrehajtásáról gondoskodik, a jegyzőkönyvet, melyet a elnöklővel együtt aláir, vezeti, a levelezéseket folytatja, a könyv- és irattárra felügyel.

13. §. A pénztárnok a társulat vagyonát kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyülésen pedig részletes számadással tartozik. Pénzt csupán a választmány határozata alapján az elnök által aláirt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki, kivéve a rendkivüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 frtig való összegeket, a legközelebbi

választmányi ülés utólagos jóváhagyása reményében. A számadások megvizsgálásáról a választmány intézkedik s azokat felülvizsgálat végett az évi közgyülés elé terjeszti.

14. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

III. A választmány.

15. §. A választmány, mely 24 tagból áll, — havonként a hó legutolsó szerdáján, vagy ha ez ünnep nap volna a reá következő napon, Temesvárott, vagy a czélbavett vidékek valamely városában nyilvánosan tartja üléseit. Julius és augusztus hónapokban rendszerint nem tartatnak választmányi ülések.

16. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a kiadványokat s az azokra forditandó összegeket, az évi költségvetést elkésziti; a közgyülés tárgyait és napját, ugy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapitja; a társulat gazdasági ügyeinek vitelére, irodalmi kiadványai felügyeletére, benyujtott s felolvasásra szánt munkák megbirálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására bizottságokat nevez ki, melyek a havi üléseken tesznek jelentést.

17. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

18. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani, okmányokról, műtárgyakról akár irásban, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások által irt s már megbirált értekezéseket felolvasni, a társulat ügyeit illető inditványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességök pedig, kivált a Temesvárott lakóknak, a havi ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbizatás szerint — az üléseken kivül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

19. §. Az elnököt, alelnököket, titkárt, pénztárnokot és ügyészt a közgyülés titkos szavazás, vagy felkiáltás utján szótöbbséggel három évre választja.

20. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által szavazattöbbséggel választatnak s az elnök és titkár által aláirt fölvételi oklevelet nyernek. Melyet a társulatból kilépésök esetére visszaszolgáltatni tartoznak.

V. Társulati ülések, gyülések és kirándulások.

21. §. A társulat havonként egyszer a hónap legutolsó szerdáján, s ha ez ünnep nap volna a reá következő napon, kivévén julius és augusztus hónapokat — nyilvános ülést tart Temesvárott, vagy a társulat területéhez tartozó valamely vidéki városban. Ezen üléseken szavazattal csak a választmányi tagok birnak. Határozathozatalra legalább hat választmányi tag jelenléte szükségeltetik.

22. §. A választmányi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések, bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyakról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése, inditványok, társulati kiadványok feletti határozás, pénztári kimutatás, stb.

23. §. A választmányi üléseken kivül a társulat minden év május havában közgyülést tart Temesvárott, a melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bir.

24. §. Ezen kivül évenként egy társulati tudományos czélu kirándulás is rendeztethetik julius vagy augusztus hónapokban, a czélbavett megyék és vidékek történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

25. §. A közgyülés tárgyait képezik: az elnökségi, tisztviselői és választmányi választások, az előleges költségvetés megállapitása, az alapszabályok netáni módositása, a mi azonban a közgyülés egybehivásakor előre is különösen tudtul adandó leszen, — nyilt számadás a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyülés egész programmját a választmány állapitja meg. A társulat továbbá a törvényhatóságoknál és helységeknél oly inditványokat tesz, melyek a történelem, archaeologia s az ezekkel együtt járó statistika iránti érdekeltség felébresztésére és ápolására czéloznak.

26. §. A vidéki kirándulás tárgyai: egy nyilvános ülés tartása szakértekezletekkel, a történettudomány, archaeologia és statistika érdekében buzditó beszédekkel; továbbá e vidéki kirándulások tőczéljának valósitása — a mire különös suly fektettetik — t. i. levél, könyvtári és népéleti buvárlatok, mürégiségi kutatások, a talált tárgyak ismertetése, s általában mindaz, mi a társulat szakmája iránt részvétet gerjeszthet, vagy ily részvétre emelő hatást gyakorolhat.

27. §. A vidéki kirándulás helyét és napját a társulat a választmányi üléseken évről évre határozza meg, legalább három hónappal előre, s a titkár időközben közzé teszi.

28. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar; tanácskozási, értekezési és közlekedési nyelve a magyar mellett a német is lehet.

29. §. A társulati kiadványok iránt a társulat, vagyonához s a körülményekhez képest, választmánya által intézkedik.

VI. A társulat anyagi forrásai és vagyona.

30. §. A társulat bevételét képezik a fenn meghatározott alapitványi összegek és 5 forintos tagdijak, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára várható felülfizetések, adományok és hagyományok.

31. §. A tagdijak a társulat kiadásainak födözésére fordittattnak, valamint az alapitványok kamatai is; de maguk az alapitványi összegek alaptőkéül biztos helyre letétetvén, gyümölcsöztetnek, — elkölteni ezeket nem szabad.

32. §. A felülfizetésekből s adományokból — mennyiben ez utóbbiak alapitványi természettel nem birnak, — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, külön tőkét alakithat; azonban az ily tőke az alapitványok természetével nem bir, s ha a czélszerüség ugy kivánja, folyóvá tehető.

33. §. A társulat vagyonát képezik még a részére gyüjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., mindmegannyi alkatrészei egy a társulat által Temesvárott alapitandó történelmi és archaeologiai muzeumnak. Vagy, ha a társulat e szándéka nem sikerülne, az ily gyüjtemények, a választmány határozata szerint, valamely hazai hasonirányu közintézetnek fognak ajándékoztatni.

VII. A társulat czimere és pecsétje.

34. §. A társulat nagy pecsétje, mely a titkár őrizete alatt áll, „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Temesvárott 1872.“ köriratot visel. A pecsét czimerrészének meghatározása az első választmányra bizatik.

35. §. A társulat minden rendü tagjai és tisztviselői fel vannak jogositva az őket megillető társulati czimek használhatására.

VIII. A társulat történhető feloszlása.

36. §. A társulat feloszlását csak oly közgyülés határozhatja el, mely előleges kihirdetés folytán e czélból hivatott össze s a társulat összes tagjainak kétharmada a feloszlatás mellet van. Ha a tagok e szükségelt mennyisége nem jelennék meg, akkor az e czélból egy havi határidőre egybehivott közgyülés többsége határoz.

37. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden

8-41-406

egyéb vagyona, a közgyülés határozata szerint, valamely hazai közintézet rendelkezése alá bocsáttatik.

Kelt Temesvárott, az 1872. évi juliushó 25-én tartott értekezleti ülésből.

Szentkláray Jenő, s. k.
főgymn. tanár,
mint értekezleti jegyző.

Ormós Zsigmond, s. k.
Temes vármegye főispánja
mint ideigl. elnök.

Rácz Athanáz, s. k.
kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Marx Antal, s. k.
kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Dr. **Parlagi Márton**, s. k.
cs. k. törzsorvos.

24,886. szám.

Látta a magyar királyi belügyminister oly megjegyzéssel: miszerint az alapszabályok módositását, valamint az egylet feloszlását, s ez esetben a társulati vagyon hováforditását kimondó közgyülési határozatok foganatositás előtt a királyi belügyminister előzetes jóváhagyása alá lesznek terjesztendők.

Budán 1872. évi augusztushó 2-án.

A minister megbizásából:

(P. H.)

Grois Gusztáv, s. k.
ministeri tanácsos.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1876. április hó.

Vázlatos rajz a müvészetről.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi apr. havi vál. ülésén.

A költészetet a művészet anyjának, majd bölcsőjének, idősb testvérének szokták nevezni.

Mind ez a költészetnek a művészettel való szoros egybeköttetését bizonyitja, miből következtetni lehetne: hogy egyik a másik nélkül fenn nem állhat, és hol az egyik virágzásnak indult: ott a másiknak is dusan kellene tenyésznie. A tapasztalás azonban, mely az elméletet gyakran megczáfolja ellenkezőt bizonyit.

A kelet népei a költészet iránti hajlamaikról ismeretesek. A költői, virágos nyelv e népek sajátságaihoz tartozik. A bájos Sheherazade költői meséi, az „Ezer egy éj" nevezete alatt ismert költői becsesel biró mesék, kelet népei körében keletkeztek. Sheherazade fellengős meséivel mulattatá férjét a kegyetlen Schahriar szultánt, kinek szokása volt nejeit megöletni mihelyt őket megunta. Az eszélyes nő estenként regélt férje előtt, és meséit a feszült várakozás perczében mindig félbeszakitotta; mi által férjét annyira lekötelezte, hogy ez kivégeztetését egyik napról a másikra halasztgatván, végre neki egészen megkegyelmezett.

Mohamed tanitásait költői alakba öntötte. A korán több költészetet foglal magában, mint az előtte megjelent valamenyi költői mű. Csak a Mohamed mondakör mennyi költészetet nyujt? — Amina álmodja: hogy öléből világosság sugarai özönlenek és hajnalpirként a

világ felületén szétterjedeznek. Amina ezen álma, fia: Mohamednek születését előzte meg.

Mohamed ötven éves korában mint özvegy, Abubeker nevű tanitványának nyolcz éves leányába, Aischebe szerelmessé lőn, s e hölgyről elragadtatással irják az arabs költészek: hogy „nedves ragyogású szemei vizforrások felett ragyogó csillaghoz hasonlók," hogy Mohamed e hölgyben mindent feltalált, mit atya leányában, férj nőjében, lelkesült tanitó tanitványában kereshet, és mi egy nőt képesit arra: hogy kora legnagyobb férfia által szerettessék.

A próféta Mekkából megszökve, a thuri barlangba menekült; melynek bejáratánál egy galamb fészkét és egy pók hálószövedékét sértetlenül meghagyta. Élete ellen törekvő üldözőit csak igy kerülheté ki; mert ezek a barlang nyilásánál a galamb fészek és pókhálószövedék látására meggyőződtek arról, hogy oda emberi lény régóta nem lépett be.

Az arabsok a Libanon czédrusaitól, melyeknek nemcsak folytonos erőnövekedést s igy örökéletet, hanem az állatok ösztönéhez s az emberek okosságához hasonló bölcseséget s előrelátást, következőleg lelket is tulajdonitanak, továbbá az általok annyira szeretett lótól kezdve, midőn Abu-el-Masch lova, megsebesült állapotban a törökök fogságába jutott gazdájának életmentőjévé avattatik, — minden tárgyat, melylyel érintkeznek, és a melyek képzeményeik körébe esnek, a költészetbe vonnak.

A vakon született Abul Hasan Rudegi X. századbeli perzsa költész költeményei 100 kötetre terjednek. Mahmud XI. századbeli perzsa szultán 400 költészt tartott udvarában, s közülök Ansarit általa a költők fejedelmévé lőn felavatva.

A világalkotás csodás mondája, a hitregék s a kereszténység örök igazságú tanai egyiránt a keleti népek rajongásainak szüleményei. A költészet tehát a keleti népeknek minden időben sajátja volt, s ennek daczára a művészetben még is kezdők maradtak, s ezt azon tökélyre, melyre a görögöknél s ezek után a romaiaknál felvergődött, föl nem vitték.

Mi magyarok szintén keleti nép vagyunk. Költészetünk régóta van. Az ázsiai kivándorlás s a honfoglalás tényei, s az Attila-mondakör, melyet ujabb időben a franczia Thiery feldolgozott, mily bő anyagot nyujtanak ma is a költészetre, s mily bő anyagot nyujthattak hajdan, midőn a hagyomány és monda, nem pedig észlelés és okirat voltak alapjai a történetnek? Vegyük csak régi kronikáinkat kezeinkbe s a történet költői oldalait könnyen kibetüzzük.

Priscus Rhetor a hun-magyar király Attila udvarában szemtanuként szerzett éleményeit, Béla névtelen jegyzője Árpádnak szerencsés bemenetelét Etele váráha, és Ekkhard német krónikás a helvecziai szentgáli kolostornak magyarok általi elfoglaltatását leirva, egyenlően arról tanuskodnak, hogy őseink a költészetet kezdettől fogva nagyrabecsülték, s azt magán valamint köz-ünnepélyeik alkalmával mulatságaikból ki nem feledték. És mindezek daczára a művészetben mégis hátra maradtunk. A költészetben kezdettől fogva gazdag, a művészetben ellenben szegény keleti népek példái eléggé mutatják tehát, hogy a kettő nem volt válhatlan kapcsolatban egymással.

Némelyek ugyan állitják: hogy a hun-magyar nép már Attila korában versenyzett más nemzetekkel a művészet terén; s ennek bizonyitásául a lerontott Sicambria helyén Attila öcscse által épitett Buda városára hivatkoznak. Tudjuk azonban, hogy Olaszhonnak, Attila pusztitásai elől a lagunák vizére menekült őslakosai is, kik azután Velenczе megalapitóivá lettek, egyházaikat és lakásaikat a Rialtón fából épitették. A mai szent Márk bazilika helyén a VI. században épitett szent Tódor egyháza, a velenczei épitészet és szobrászat történelmét leiró Mathes Oszkár tanusága szerint alkotó részeiben valószinűleg fából volt épitve, s a velenczeiek még azután is Göröghonból rendelt művészekre szorultak. S ezzel összhangzásban honi viszonyainkra nézve ugyancsak Priskus Rhetor, Theodosius császár követe, kinek a hun-magyar korszakból sokat érő följegyzései maradtak az utókorra, egy régi krónikás iró tanusága szerint Attila lakását látván és lerajzolván, ezt tornyosnak ugyan, de csak gyalult fából és deszkából épitettnek állitja. A világrenditő hun király ezen széklakása után következtetni lehet az ő korában tett többi épitkezések értékére nézve.

Ez időszak azonban azon korhoz tartozik, melyben a középkori művészet a görög és romai hanyatlás után uj életre nem ébredt föl és midőn az még más nemzeteknél sem volt szokásban, térjünk azért át nemzetünk keresztény korszakába.

Tekintélyes irók mondják, hogy a képzőművészetek, a kedélyműveltség e hathatós eszközei, a keresztény vallás karján mindjárt szt. István százada kezdetén, szállottak be hazánkba.

Hogy e korszakban nem csak szilárd anyagból épült templomok s ezekben szobrászati s festészeti ékesitések, hanem magán és középületek is keletkeztek, ezt még azon esetben sem lehetne kétségbe vonni, ha a csekély számmal ránk maradt műemlékek, mint például a pécsi s örsi egyházak, a pannonhalmi, tihanyi altemplomok, Péter király sirjának domborművei, s a szepesváraljai székes egyháznak XIV. századbeli falfestményei ezt még mai napig is tettleg nem

bizonyitanák, és ha az egykorú iróknak és például a bécsi képes kronika féle XIV. századi kézirat codexben néhány már elenyészett egyház hü képe fentartva nem is volna; mert az állam consolidálásának és a keresztény vallás meghonosulásának ténye, a müalkotások terén való tevékenységet szükségkép eredményezé.

Az előkor müalkotásainak nagy része elpusztult, és csak csekély, különösen ha a székesfehérvári nagyszerü templomnak az Anjouk, Zsigmond és Mátyás király budai s visegrádi palotáinak elenyészetét figyelembe vesszük, — alkalmasint jelentéktelenebb része származott át reánk. De jelenben nem azon kérdést akarom megfejteni, hogy mennyi s minő alkotásaink voltak a multban a képzőművészetek terén? hogy mennyi maradt fenn ezekből és mennyi enyészett el végkép?, hanem inkább azt akarom vizsgálni: hogy volt-e önálló virágzó művészetünk? A mi saját művészeink vagy idegenek alkották-e a müveket körünkben?

Ezen kérdésekre már határozottan válaszolni lehet, hogy bár mennyi legyen is az emlékezetben, romban vagy épségben fenmaradt egyházak száma, bár mennyire ki legyen is mutatva, hogy III. Béla alatt Jób érsek épitész volt és hogy az esztergomi székes-egyházat nagyobbitotta, továbbá hogy a Turnicsén felfedezett falfestmények, szintugy mint a lőcseiek honi történelmünkre vonatkoznak, és bár mennyire emelkedjék is nemzeti öntudatunk, midőn az árpádkori épitészeti maradványok némelyikén eredeti formákra s eredeti nemzeti idomra való törekvés örvendetes jelenségeire akadunk, még is kénytelenek vagyunk bevallani: hogy önálló művészetünk nem volt, és ha voltak is egyes művészeink, müalkotásaink nagy részét még is többnyire idegen művészeknek köszönhetjük.

De ezt kimondani egyuttal annyi, mint műveltségi hátramaradásunkat constatálni. Ezért azonban nincs okunk pirulni, ha körülményeinket jobban szemügyre vesszük.

A tehetséget nemzetünktől a művészetek egy ágában sem lehet megtagadni; s ha mégis léteznék ember, ki a német irók bizonyos osztályához tartozva nemzetünknek elfogult ellensége volna, s ettől a jóra való fogékonyságot konokul megtagadni merészelné, ezt ha a köztünk létező tehetségek megismerése végett körünkbe jönni nem akarna, Európa más müvelt országaiban teendő körutra utasitjuk, és a művészetek különböző ágaiban magyar származású kitünő művészeket mindenütt fog találni; kik daczára annak: hogy államéletünk mostoha körülményei közt a megélhetésre eszközöket és illő foglalkozási tért közöttünk nem találhatnak föl, magyar származásukat még is örömmel be vallják.

Maga Dürer, német szomszédaink büszkesége, magyar atyá-

tól származott; ki aranyműves mesterségének tanulmányozása végett mint legény, vándorlása közben Nürnbergbe szakadt, és itt a maga idejében nagyhirű aranyműves Haller Jeromos leányát nőül vevén, ezzel 18 gyermeket nemzett, s ezek közt a harmadik volt a hirneves Albert.

A magyarok művelődési képessége mellett Neoburgus Ferdinand nevezetű régi német iró, következő szavaival szépen tanuskodik: „Diversi Hungari re ipsa demonstrarunt se vi ingenii sui non solum ad summam purpurae cardinalitiae dignitatem evectos, sed ad omnes etiam sic dictarum facultatum scientias addiscendas capaces esse ac idoneos.“

De napjainkban, midőn a majomfajnak és különösen a Gorilláknak bizonyos művelődési képességét sem vonja többé senki kétségbe, a magyar nemzet művelődési képessége felett ellenségeinkkel, kiket 1780-ban a Grossinger, 1811-ben a Gustermann, 1864. évben pedig a Lustkandl névvel lehet jellemezni, — a Dümmlerek, Büdingerek és társaik emberfajával hoszszasan vitázni fölösleges, s mindazokat kik egy nemzetben arra: hogy a tudományok, művészetek, vagy az ipar bár mely ágában magát tökéletesitse, a képességet megtagadják, az állatoknak a majomnál még alacsonyabb fajához lehet méltán sorolni.

Oly műtörténelem megirása, melyben honfiaink tevékenysége a művészet terén benfoglaltassék, nálunk igen bajos. A mult időkből fenlevő csekély számú műemlékeink mestereit vagy nem tudjuk megnevezni, mint például a turnicsei, veleméri, lőcsei s más falfestményeknél, vagy az alkotó mestereket nem is ismerjük, mint: a pécsi, örsi, jáki s a többi egyházaknál; sőt még a neveikről ismert művészek alkotásaira sem akadhatunk többé rá. Igy például tudjuk: hogy a XIV. században Kolosvári Márton és György fivérek, foglalkozásra nézve rézöntők Nagyváradon nagy-számu szobor műveket alkottak; de királyaiuk s a többi szentek szobrai iránt kegyelettel nem viseltető elleneink: a törökök, e szobrok érczeit a XVII. században ágyuöntésre használták fel, s a műalkotásoknak csak emlékezetét hagyták hátra.

Nálunk a név vagy a mű, rendesen hiányzik, azért a hajdankor műtörekvését illetőleg méltányolni, s ezt összefüggésben megirni igen nehéz feladat.

Olvassuk, hogy I. Mátyás király idejében Traguri Jakab dalmát honfitársunk és szobrász, az ő segédjeivel, valamint a buda szent-lőrinczi pálos főmonostor szerzetesei a XV. század végén és a következő század elején, egész műiskolát képeztek. A hagyomány ez iskola néhány művészének nevét is fentartotta. Dénes szerzetes 1484., Vincze pedig 1512. táján működő szobrászok, Pozsonyi Gáspár és Lőrincz

vagy Lajos a XV. században, mindannyian a pálos főmonostor szerzetesei festészek voltak. De fájdalom szemeinkkel sovárogva tekintünk szét a honban, hogy ez iskolák műveit feltaláljuk és végre is kielégittetlenek maradunk. Mennyivel szerencsésebb e részben Németország, hol a XIV. század második felében Prágában, Kölnben és Svábországban fenállott festésziskolák műveivel mai nap is találkozni lehet.

Tudjuk, hogy a cambrayi nagyszerű dom épitésze Villard de Honnecourt a XIV. század elején a kassai székesegyházat épitette, Averalino Antal firenzei épitész Mátyás király alatt a budai s visegrádi várpalotákat nagyobbitotta, a firenzei carmelita szerzetes Lippi Fülöp s Attovanti, e nagy királyunk festészei voltak, Lombardiai Albert és Péter szobrászok szent Margit siremlékének alkotói valának, hogy II. Ulászló idejében Martinus de Prussia mint szobrász, Barta s Miklós mesterek pedig mint festészek működtek, azonban ők mind idegen származásuak valának, s a műtörténelemmel foglalkozó látván, hogy Villard de Honnecourt remekműve kivételével a többinek emlékezete valamely műalkotásban köztünk nincs megörökitve, először is kételkedni fog, ha valjon csakugyan el voltak-e nálunk a nevezett művészek foglalva? S ha hiteles adatok nyomán ez állitás valóságáról meg is győződik, további kételyként méltán felébred a kérdés: nem voltak-e hasonlók a mulékony fényű s időszakonként figyelmet okozó üstökösökhöz, kik hatás és művészetünkre befolyás nélkül feltüntek és el is enyésztek?

Aztán még némely rejtélyes művészekre fordul figyelmünk. Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom története czimű munkájában állitja, hogy III. Béla korában Jób nevű érsek, az esztergomi székesegyházat épitészeti műveivel nagyobbitotta. Hogy Jób sorszerint a 16-dik primás s erélyes főpap volt, ki 1185—1204. ült az esztergomi érseki széken, ezt Török Jánosnak „Magyarország primása“ czimű könyvéből s a nevezett Jób érsek által az esztergomi érseki szék jogainak védelmére III. Kelemen és III. Incze pápáktól nyert kiváltság levelekből tudjuk. Azon továbbá, hogy az érsek épitész gyanánt van feltüntetve, csodálkozni nincs okunk, miután főkép a firenzei, ezen korbeli művészek története után meggyőződhetünk, hogy a tudományt és művészetet leginkább csak papok művelték; igy a hires kölni egyháznak terve szintén egy főpapnak a regensburgi püspök Bolstädt Albertnek, másképen Albertus Magnusnak tulajdonittatik. Lehet, hogy Jób érsek egyuttal épitész is volt egy személyben; a történet-buvár azonban a lehetőséggel meg nem elégszik, bizonyosságot ohajt, s erre törekedve feltünik előtte, hogy mig Toldy szavaival: „nevezetesek III. Béla alatt Jób érsek művei, ki az esztergomi székesegyházat nagyobbitotta, és számos faragványokkal s egy nagy mozaik

művel diszesitette", a nevezett érsek gyakorló művészként és pedig nem csak mint épitész, hanem egyuttal mint szobrász, és a mozaikban mint festész is feltüntetve van: addig Török János csak azt emliti róla: „hogy szent Albert bazilikáját az esztergomi várban, mely leégett volt, 1188—1198 években helyre állitotta." Volt-e tehát Jób érsek gyakorló művész? és ha igen, volt-e egyuttal szobrász és festész? vagy csak mecaenas volt, ki az egyházat önköltségein helyreállittatá? E kérdések magukat önként feltolják. Ezeket megoldani igen nehéz. A romok, melyek Jób érsek nevét és egyéb felirásokat tüntettek fel, Mathes primatialis épitésznek az esztergomi várró s ennek nevezetességeiről 1827-ik évben kiadott munkája szerint 1762-ik évben még láthatók voltak; de mi volt-e felirások tartalma? Jób érsek neve mint művészé vagy mint pártfogóé állott-e a romokon?

A pécsi egyház gótidomu ablak és boltozat részleteinek átalakitása, a XIV. század elején határozottan Demeter mester által történt; ezt a szentély gótablaka alatt következő egykoru föliratː „Labore magistri Demetrii lapicidae 1303," kétségtelenül bizonyitja. Demeter mester neve az első s egyetlen, mely a régi korszakból munkájával együtt határozottan ránk maradt.

Demeter mesteren kivül kevés régi művészt találunk honunkban kinek neve s emlékezete bizonyos műtárgy alkotásával egybe lenne kötve. A szent-lőrinczi pálos főmonostor egyik művésze, a biblia hires fordítójának, a dicsőültek sorába avatott Bátori Lászlónak arczképét festette le 1456 év előtt. Crom István XV. századbeli szobrászról, a Müller tanár által kiadott lexikonban olvassuk: hogy a kassai szent Erzsébet egyházban látható pompás szentségházat 1472. évben készitette. A héthársi egyház épitője gyanánt 1513. évben bizonyos Raguzai Vincze emlittetik. A lőcsei egyháznak 1520-ik évben ecsetelt falfestményei a művész névbetüi gyanánt **H. T.** vagy **I.** betüket mutatnak. A kassai templom egy festményén 1579. évről Bleselius Jakab neve van felirva. Végre Majthényi nevü XVII. századbeli festésztől Bethlen Gábor fejedelem arczképe Tordán, Mányoki Ádám szintén XVII. századbeli festésztől, ki először Rákóczy Ferencznek, később pedig a drezdai udvarnak volt festésze, két nem nagy műértékü darab, a nemzeti muzeumban látható. — Ennyiből áll mind az, mit bizonyos művész-személyektől a XVII. századig honunkban felmutathatunk.

Ezenkivül a XII. századból Dénes és Tekus szobrászok állitólag szent László siremlékét készitették. Továbbá a Kolozsvári nevü nagyváradi szobrászok atyja gyanánt Kolozsvári Miklós festész emlittetik. Nagy Lajosnak **H.** jegy alatt udvarfestésze ismeretes. Mabuse vagy Gossaert János festész II. Ulászló idejében, Ticozzi olasz

műiró szerint magyar volt. — A pécsi főegyházban a XV. században dolgozott egy festész és benczés barát, Jakab nevű; valamint szintén ezen korból valók még Pozsonyi Gáspár és Lajos festészek is. II. Lajos dalmát származásu udvarfestésze, Clovio Gyula névvel említtetik. János Zsigmond erdélyi fejedelemnek végre a XVI. század közepén Schulze János nevű volt udvarfestésze. Kővári László a magyar viseletek és szokásokról kiadott könyvében gr. Kemény János után állitja: hogy Schulze-nak J. Zsigmond 1569. dec. 20-án kiváltságot ad, miszerint képeit, rajzait utánnyomatva behozni s árulni ne lehessen.

Mindezek csak neveik után maradtak fenn a nélkül hogy köztünk műalkotásokban megörökitve volnának. Nyomozódásainkban végre is csak azon eredményre jutunk, hogy azon művészek, kik neveik emlékezetét valamely mű által köztünk fentartották, igen csekély számuak. E kevesek irányában is méltán azon kérdés keletkezik, miként van az, hogy e névszerint ismert művészek emlékezete, csak egyes darabokban van fentartva? Tevékenységük volt-e csekély, vagy hogy többi műalkotásaik mind elvesztek?

Mabuse máskép Gossaert Jánost Toldy Ferencz azok sorába helyezi, kik II. Ulászló idejében honunkban jeleskedtek. Német szomszédaink e jeles művészt, ki Berlinben és Münchenben látható művei szerint a XVI. század elején működött, tőlünk elvitazzák. Részemről Toldy állitásán kivül Mabuse magyarsága mellett, csak Ticozzira hivatkozhatom. E kitünő művészt Olaszországban Michaël Angelo művei különösen, annyira elragadták, hogy a Rafael tanulmányozásával foglalkozó Orleyvel együtt, az olasz eszményiségre hajló uj idomnak megalkotójává lön Németországban. Mint olasz példányképe s mestere: ugy Mabuse is, az embertest mozdulatainak művészi tökéletes felszabaditására törekedett, és szabadabb mozgásu sőt mezitelen alakokat festett. Művészeti hirnevünk a multban sokat nyerne az által, ha Mabuse magyarságát a német műirók nagy táborával szemben diadalmasan kimutathatnók. A dolgok jelen helyzetében, midőn magyar származását, felhozható bizonyitékok nélkül vitatjuk, midőn a genialis művésztől körünkben egyetlen festményt nem találunk, mig német szomszédaink közt, és mindjárt Bécsben is műveire rá akadunk, állitásunknak nem nagy nyomatéka van.

A XVIII. század hozzánk közelebb esik, de ebben sem látunk sok vigasztalót. Charräszky Henrik gömöri származású szobrász, Heidelbergában települt le. Kupeczky János, a maga idejében nagyhirű festész, ki annyi uralkodónak meghivását, csak hogy független maradhasson, magától elutasitá Norinbergában, Oeser Ádám Frigyes, kit Winkelmann is magasztalva fölemlit, ki a német festészet egén feltünt virradás előkészitői közé tartozik, Lipcsében végezte pályáját. Alkotásait

a festészet és szobrászat terén e városban keressük. Orient József, mint a képzőművészeti akademia aligazgatója, Schallhas Károly Fülöp és báró Wittinghof Károly Pozsonyból tájfestészek, valamint Böhm János Dániel szobrász, mint a metsző-akademia igazgatója Bécsben találtak foglalkozást s ott meg is haltak.

Mind ezek a honi művészet terén igen kevés tevékenységet fejtettek ki.

Köpp Farkas kismartoni származású festésztől, kinek oltárképeivel a bécsi szent István dómban találkozunk, Budához közel a solmári csodatevő szent szűz templomában, az 1836. évben dühöngött cholera ideje óta egy mellékoltáron, — szt. János képe szemlélhető. Stock János Márton erdélyhoni szebeni származásu XVIII. századbeli festészről pedig föl van jegyezve, hogy Pozsonyban működött és hogy az erdélyi szász templomokban tőle több oltárképet találunk. Nehány festménye a b. Bruckenthalféle szebeni galleriában is látható.

De hát a jelenkor művészeivel hogyan vagyunk? Nálunk kevesen szánják el magukat a dicsőséget s anyagi hasznot nem igen nyujtó pályára, s a kevesek közül is aránylag sokan végkép elszakadnak tőlünk. Művész elődeik példáit követik, kik a hon határain kivül szintén gyakran menhelyet kerestek.

Mind ezekből röviden azon okulást merithetjük, hogy művészeti tevékenységünk a multban s a jelenben egyiránt szegényes.

Ezen öntudat ne vigyen bennünket oda, hogy kislelküleg s életképességünkről lemondva nézzük azon művelt nemzeteket szomszédságunkban, melyek a művészet sokoldalu ágaiban annyira dicséretes haladást tesznek, hanem miután a nemzetek létezésének jogosultsága korunkban attól függ, hogy a művelődés eszközeit felfogni s elsajátitani mennyire hajlandók; törekedjünk inkább arra, hogy a vezénylő művelt nemzeteknek a művészet iránti meleg rokonszenves érzületét magunknak szintén elsajátitsuk. Szóval: pártoljuk s ápoljuk a művészetet.

Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra.

Miletz Jánostól.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Rendeltetésünknek a természet megváltozhatlan törvényein alapuló sajátos körülményeinél fogva, az élet és a halál, a lét és nemlét, az

enyészet és mulandóság, a viruló élet pompa és fényelgés majd vonzó, majd visszataszító, megdöbbentő képeivel, ellentéteivel találkozunk. Az ellentétek ezen harcza, e küzdelem az élet és halál között folyton tart, szakadatlanul ezredévek óta, az őshajdan kifürkészhetlen keletkezésétől kezdve. Naponként megszülemlenek a teremtmények milliárdjai, mások pedig megszámlálhatlan menynyiségben letünnek és helyet csinálnak, tért engednek az ujonnan előjötteknek. Az ellentétek ezen sajátságos viszonyainak alá van vetve minden teremtmény a földön, tehát a teremtmények remeke az e m b e r is.

Visszamenve az ugynevezett történelem előtti korszakra és átkutatván az őshajdan különféle regiségeit, maradványait, azt tapasztaljuk, hogy mig a teremtmények legtöbbjei a lét és nemlét ellentétes küzdelmeiben nyomtalanul elenyésztek, addig az ember saját fajtája hulláját mindig vallásos kegyelettel ápolta, szentelte, „s amennyire csak hatalmában állott, a méltatlanság és sértés ellen néha óriási erővel felhalmozott gátszerkezetekkel védte, vagy a rothadó részeket égés által megsemmisitve, a maradványokat együttesen a föld gyomrába rejté[1]).“

Fajunk ilyetén kegyeletes eljárása elhunytai iránt egyedül azon isteni szikra sugallatának következménye, mely a teremtmények összegében kizárólagosan a mi sajátunk, melynek véde alatt egyedül az emberiség képes ellenállani a természet azon romboló hatalmának, mely az enyészet bekövetkeztével megszüntet minden kapcsot, összeköttetést az élet és halálban; mert a teremtmények között egyedül az ember képes átérteni, felfogni a kegyeletből fakadó azon magasztos érzelmeket, melyekkel az élő nemzedék az elhunytak iránt viseltetni tartozik.

Az emberiséget ugyanis nemcsak az élő nemzedékek alkotják, részei annak egyiránt az elhunytak is, mivel a halottak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre. „Mert vajjon nem az elhunytak törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Nyelvünkön kezdve, szokásainkon, erkölcseinken keresztül fel egészen összes társadalmi és politikai intézményeinkig, mindenünket nem-e az elődök, őseink szent hagyományaként birjuk-e? S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszálai nem a letünt nemzedékek rétegeiben fogamzottak és nőttek nagygyá, hogy örökségünkké váljanak? Bizonyára csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vivmányainak alapjára hágva, emelkedhetett magasabbra, mig azon fokot elérte, melyen mai napság áll az emberiség. Azon aránylag diszes rangfok előhozásán, melyet az emberiség mai napság elfoglal, tudtok és akaratjok nélkül is minden korok, minden nemzedékek közremunkáltak.

---

[1]) A magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyülésének tört. 406 l.

Mieink a kincsek, melyeket a munka és szellem, az ész és tapasztalás az emberiség évezredekre nyuló léte alatt felhalmozott[1]).“

Az imént mondottak alapján az elhunytak iránt ősi időktől kezdve az emberi szivvel mintegy vele született kegyelet következményei, emlékei azon őskori necropolisok, saját alakuk által feltünő földemelvények, dombok és halmok, melyek az őshajdanból földünk különböző részeiben, az éjszak hideg, ködös, dermesztő éghajlatától kezdve, délszak enyhe, vonzó illatos virágokkal himzett és tarkázott, kellemdus talajáig előfordulnak.

Ily halotti halmok, pogány temetők az őshajdanból hazánk többféle vidékein is részint sürübb, részint ritkább csoportokban, egyenként vagy szórványosan találtatnak és közönségesen, de nem mindig helyesen, nálunk h u n vagy k u n h a l m o k n a k szokták nevezni; jóllehet ugyanazon alakban és hasonló mennyiségben földünk azon részeiben is előjönnek, hol — legalább tudomás szerint — h u n o k vagy kunok soha meg nem fordultak.

Ezen halmok és dombokról az archaeologia biztosabb fejlődéseig többféle vélemény uralgott a müszerető régiségbuvároknál és a letünt hajdankor néma emlékei iránt előszeretettel viseltető tudománybarátok csoportjaiban. Némelyek azt vélték, hogy ezek egy harczias népnek őrszemekül és mintegy távirdákul szolgáltak; mások azt hitték, hogy közöttük táborhelyek voltak és fölöttük a fővezérek sátrai állottak; mig mások ismét azt hirdették, hogy ezen halmok vallásos épitmények, melyeken a pogány papok áldoztak, s hogy e halmok, ami sehol be nem bizonyult, alagutak által össze vannak kötve; végre emelkedettebb fekvésöknél fogva, mivel messze, sőt egymásról is elláthatók, némelyek azt következtették, hogy egyes nagyobb birtokosok vagy tartományoknak határjelei valának[2]).

Azonban mind ezen vélemények, hogy mennyire nélkülözték az alapot és csakis hiu, ábrándos, alaptalan feltevések valának, az ujabb archaeologiai vizsgálatok fényesen igazolták, miután a rajtok eszközlött tudományos ásatások és bennök talált régiségek leletei nyomán s i r e m l é k e k ü l, p o g á n y k o r i t e m e t ő h a l m o k u l bizonyultak be. — Jelen értekezésemben ezen pogánykori temető halmok és siremlékek rövid ismertetésére szoritkozom, különösen vidékünk, Délmagyarország régészeti viszonyainak, lelhelyeinek figyelembe vételével, miután a külföldiek, vagy hazánk más vidékein előforduló pogánykori necropolisok egymással, csekély kivétellel, sok tekintetben megegyeznek és közelebbről minket annyira nem érdekelnek, mint szorosan a mi tájékunk talaján előfordulók.

Mielőtt az őskori, különösen a negyedik század végén bekövetkezett

---

[1]) Századok 1867. 5. l.

[2]) A magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyülésének tört. 405. l.

népvándorlások zavarában felmerült népek halotti maradványait tárgyalnók az ugynevezett pogánytemetőkben, szükséges, hogy magunkat a naponkint országszerte s vidékünkön is kisebb-nagyobb számmal kiásott, vagy a föld szinén elszórva talált tárgyak között könnyebben tájékozhassuk, az emberiség legrégibb történelmében egyelőre azon korszakokat felvennünk, melyek bár az eddig tett tudományos észleletek elégtelensége, és főleg a legrégibb korbóli gyüjtemények hiányos volta miatt is számtani határozottsággal egymástól el nem választhatók, mindazonáltal a későbbi szerves fejlesztésig a szakférfiak által elfogadtattak s mindenesetre némi természetes következetességen nyugodni látszanak[1]).

Ezen korszakok a palaeolith- vagy őskőkor, a neolith- vagy ujabb kőkor, a bronzkorszak és a vaskorszak.

Ismeretes ugyanis, hogy régiségleleteink korát és jellegét rendesen a leletek anyaga és alakja szerint szokták a mai kifejlettebb régiségtani észleletek nyomán az archaeologok meghatározni.

Az első, amit ismerünk, az ugynevezett palaeolith- vagy ős kőkor, melynek maradványai és leletei a puszta törés és ütés által alakitott kőtárgyak, vagy nagyobbára a vastag bőrü ős állatok csontjából csak nagyjából élesre és hegyesre képezett eszközök; midőn az ős ember a barlangokban az ős állatokkal együtt, u. m. a mammuth, barlangmedve, szarvorru vagy bozontos rhinoceros és más kiveszett állatokkal együtt lakhatott s Európát közösen birtokolta.

A második az ujabb kőkor, az ugynevezett neolith korszak. Ez már a faragott, csiszolt, simitott, átfurt és köszörült kő- és állatcsont eszközök, fegyverek, kalapácsok, vésők, balták, lándzsák, kések, tűk és árakkal foglalkozik. S mindezek eredetileg nagyobbára azon korszakból valók lehetnek, midőn még a fém-eszközök használatban általánosan nem, vagy csak igen ritkák voltak.

A harmadik a bronz korszak, melyben ezen emlitett tárgyak nagyobbára fémből, előbb különösen rézből, vagy ennek ón és czinnel való vegyitékéből, azaz bronzból készitettek.

Végre a negyedik az ezt követő vaskorszak, midőn már az ujabban feltalált vasból gyártatnak nagyobbára az eszközök és fegyverek, s a vas a bronz érczet kiszoritván, ez utóbbit fegyverre, bárdra, fejszére vagy nyélre többé nem használták, hanem csak ékszerekre vagy kardfogókra forditották. S csakis mindezen előzmények után jön a történelmi korszak[2]).

---

[1]) Mürégész. kalauz 4. l.

[2]) Századok. 1870. 437. l. A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 14. l.

Ezen korszakok mindegyike képviselve van a pogány temetők, vagy tudományosan kifejezve necropolisok, halotti halmok, emlékedések s dombok emlékeiben, melyekre vonatkozólag megjegyzendő, hogy ezen ős korszakok leletei osztályozásánál, az egy és más népnél és földrészen korábban vagy később bekövetkezett müvelődési fejlődésnél fogva nem lehet szorosan elválasztó vonalat huznunk[1]).

Történeti adatokból tudjuk, hogy a trójai háboru 1190—1180 között Kr. e. a bronz korszakba esik, bár az aegyptomiak már 3000 esztendővel számitásunk előtt a vasat használták, mert a gulákban a kövek közt vas ollókat találtak. — Sőt tudjuk, hogy Angolországban a XI. században is még kőfegyvereket használtak, mint az európaiakkali közlekedés előtt az amerikai barbárok, vagy Oceánia lakóinak egy része még jelenkorig használja. — De vannak oly népek is, melyek a bronz kort nem ismervén, a kőkorból közvetlenül a vaskorba léptek át. Mi igen természetes, ha meggondoljuk, hogy a polgárosodás felkapása és kiterjedése igen sok belső és külső körülményektől függ és hogy igen sok nép, éghajlati vagy földrajzi viszonyainál fogva, századokkal hátrább maradt szomszédjainál, mig ellenben azok kiket a müveltség árja előbbre ragadt, gyakran annyira előre sodortatnak, hogy őket az utánok iparkodók soha többé el nem érhetik[2]).

Ezek után áttérhetünk felolvasásunk tulajdonképeni tárgya: a pogánykori temetők ismertetésére.

Hazánkban a kihalt népeknek számos maradványai találtatnak az ugynevezett pogánytemetőkben.

Az első temetkezési helyek bizonyára az emberiség müveltségi fokához képest egyszerüek lehettek, majd óriási mérveket elérvén tömegük által nemcsak feltüntek, hanem az alattuk rejlő maradványokat is megóvák a pusztitás és rombolástól.

Azon őskortól kezdve, mióta az ember társaságba összeállt, természetesen találtatott közte szegény és vagyonos, jobbágy és ur, közlegény és vezér is. Valamint tehát életükben, ugy halálukban, vagy inkább holtuk után is fennmaradt ezen megkülönböztetés. A szegény hulláját csak az egyszerü hant födi, vagy marékkal felszedhető égett csontjait egyszerü viz- vagy főzőedénye foglalja el; itt-ott egy-egy csat, egy-egy csupasz kés vagy kard, gyöngyszem vagy fésü az, mit az egyszerü földüregben, melyet még a kő vagy tégladarabok sem jelzenek, találunk; vagy a hamu tetején az edényekben leljük a megőrzött tüket, az összehajlott kardot, a nyakék egyes csengő pléheit. Igy tették el a szegényeket.

---

[1]) Századok 1870. 438. l.

[2]) Mürégész. kalauz 4. l.

A gazdagabbak, hatalmasabbak nagyterjedelmü halmok alatt nyugszanak, fegyvereikkel, diszitményeikkel, kedves állataikkal. Birtak ezek tetejökön is bizonyos jelvényekkel, melyek elhordattak, vagy az idők százados viharaiban enyésztek el; mert mit nem rombol el az idő vasfoga és az emberi vandalismus évezredes következetessége?![1])

Mellőzve itt annak fejtegetését s történelmi bizonyitgatását, hogy a hazánkban sőt, vidékünkön is helylyel-helylyel előforduló pogánykori temetők, halotti halmok s dombok mily faju, nemzetiségü s mily korbeli kihalt népéi lehettek, csupán az előforduló leletekből azon következtetést teszszük, hogy ezen ősnépeknek, voltak legyen ezek akár celt, scytha, akár szláv vagy germán fajuak, hunok, avarok vagy kunok, akár quádok vagy szarmaták vagy más ismeretlen ősnépek fel egész a legrégibb korig, — temetkezési szokásaikra nézve általános törvényt fel nem állithatunk; mert ugy látszik, hogy a hullának eltakaritása és annak elégetése is egyszerre volt divatban. Épen igy változnak a mellékletek is, melyekkel a halottakat megtisztelték, vagy a földöntuli utra ellátták

A megégetésnél rendesen a máglya használtatott, a hamvak durva cserép urnába rejtettek, a halott felett pedig tor tartatott s az ezen alkalommal megevett kosnak, őznek csontjai, szarvai s a tornál használt edények a sirba szórattak. Az égetett csontok felett majd mindig a halottnak legbecsesebb holmija találtatik, u. m: tük, gombok, kis kések kő- vagy bronzból, apró füles bögrék, kancsók némi czifrázattal, — a családtagok meg annyi kegyeletes emlékei, — tálak, likacsos szűrők mind cserépből, sőt a régiekben kőfokosok, balták és fejszék is előfordulnak.

Ismeretes ugyanis a régiségtanban, s számos tapasztalat által constatált tény az, hogy rendesen régibb, őskoribb népek lakhelyén telepedtek meg, mint természetes is, a későbbkori, ujabb népségek. Igy gyakori még a sirhalmokban is, hogy egymás fölé temetkeztek. Legalól találunk sokszor kőkori maradványokat, azonfelül bronzkoriakat, mig legfelül a vaskori tárgyak jönnek elő. Igy laktak és temetkeztek népek népek felett, valamint a különböző kori földrétegek egymásra borulnak[2]).

Hazánkban leggyakrabban előfordulnak a hamvvedrek, vagy a lapályban eltemetve, vagy halmok által kitüntetve. Az elégetett, vagy épen eltemetett hulláknak halmok általi elboritása, azoknak minél további fenntartásukra volt czélozva; azért mindig száraz helyen történt. Természetszerüen legszárazabbak a dombok tetejei, és valóban éppen a dombok

---

[1]) A magyar orvosok és természetviszgálók fiumei nagygyülésének tört. 406. l.
[2]) Századok 1870. 441. l.

tetejein vagy a hegyek lejtős lábainál találjuk gyakran a halmok csoportozatait. De vannak számos ily dombok az alföld lapályain is.

Igy vidékünkön Torontálmegyében Majdan. Ó-Oroszlámos mellett számos halom találtatik, melyekben széles alapfalakra, számos sirüregekre, hol kisebb, hol nagyobb koponyákra találtak; miből talán azt sejthetni, hogy a majdani domb-csoportozat szintén pogánykori temető lehetett s itt nyugosznak a pogány csatákban elesett harczosok tetemei. Podlokányban, a mai Oroszlámostól délre sirboltokat is fedeztek fel, melyekben valószinüleg tatár tetemek, majdnem 7 lábnyi hosszuak és ép, egészséges fogakkal, nyugodtak, fejök körül ezüstpántok, füleik mellett jókora tengeri csigák voltak függők gyanánt. Egy másik helyen ismét Majdan mellett, egy elsülyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy mélyen lesülyedve volt, s fája már tökéletesen odvas, kiásni nem sikerült.[1])

Nagy-Becskerek határában, nevezetesen Bántelek, Csatágos, Écska és Ellemér felé szintén akadhatni régészeti tekintetben érdekes halmokra, melyekben cserépedények, halotti urnák — hamvvedrek, — téglák, nagy kiterjedésü alapfalak nyomaira akadtak.[2]) Ily pogánykori halmok nagy számmal mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár és Szaján körül is.

Továbbá ugyancsak Torontálmegyében, Kis-Zombor helységtől délre, mindegy 400 ölnyi távolságra, 1872-ik év május havában akadtak a téglaverő munkások pogánykori sirra, melyben egy csontváz feküdt arczával kelet felé forditva. A csontvázon szinezett agyag-kagyló- és madárkarom-gyöngyök, két gyürü, egy karperecz s egy fejék voltak, mely utóbbi nyilásában az állat összetartá[3]). Ezen leletek társulatunk köztiszteletben álló nagyérdemü elnökének s vidékünkön a régiségtan igen lelkes buvára s fejlesztőjének becses gyüjteményében őriztetnek.

De saját megyénk, Temesnek területe sem szükölködik ily pogánykori emlékekben. Igy azon földhányások, melyek Temesmegyében éjszakról, vagyis a Marostól délfelé három vonalban lehuzódnak s helytelenül romai sánczoknak neveztetnek, az ó történelmi és régészeti nyomozásoknak méltó tárgyai lehetnek. A germáni földbirtokosok egyike 1860-ik évben a germán-nagyzsámi utat átmetsző s a közlekedést akadályozó ezen régi földtöltést napszámosokkal lehordatván, a munkások $2^1/_2$ láb mélységben egymás mellett két csontvázra bukkantak, melyeken különböző bronz ékszerek voltak, u. m.: bronz-

[1]) Adattár I. 1871. 261. l.

[2]) U. o. 395. 419. l.

[3]) A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 16. l.

sodrony nyakszoritó, két bronz-karperecz, egy bronz-gyürü s egy bronzkarika; ezeken kivül a vázak mellett pénz is találtatott, de a pénz kellő felügyelet hiánya miatt eltünt. A többiek pedig, miként a kiszombori lelet, Ormós Zsigmond főispán ő méltóságának régészeti gyüjteményébe jutottak.

1867-ben a giládi határban is fedeztek fel pogánykori sirt csontvázzal, cserépedénynyel és karékesitésül szolgáló bronzarmillával[1]). Szinte Temesmegye területén Szépfalu (Schöndorf) és Kisfalud (Engelsbrunn) községek érintkező határmezején hosszu idők óta valószinüleg ős necropolist mosnak a Maros hullámai a folyó balpartján. A csontok, mintegy félölnyi mélységben a földréteg alól, a part folytonos leomlásai következtében igen jól kivehetők; nehány év előtt egy vas nyilhegyet is emeltek ott ki a földmivelők[2]).

Vidékünkön különösen Aradmegye gazdag pogánykori emlékek, dombok és temetőkben. Igy az uj-szent-annai határban az aradi ut mellett a folytonos szántás daczára is, magas földhányás látható árokmélyedéssel, melyben földből égetett, hihetőleg parittyába használt veres golyók találtattak égetett földréteggel. Ugyanonnan szántásközben kidobott régi törökkorszaki nagy vasgolyó jutott birtokomba.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a Kurtics felé vezető ut mellett van egy terjedelmes halom, mély és széles árokkal, mely, mióta a halom és környéke a Szent-Annán alapitott s József császár által Temesvárra áttett piaristáknak adatott, azóta „papokhalmának„ neveztetik. Pécskától nem messze Szemlak felé szinte mutatkozik magas halom alaku földhányás.

Különösen feltünő a régi Orod, most Glogovátz falu közelében elterülő öt halom, melyekről ezen vidéken a népmonda azt tartja, hogy a tatárjáráskor elesett harczosok sirja volna. E halmok egyébbiránt bizonyosan emberi kezektől nyerték eredetüket, mit egy egyenes vonalban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk is mutat. Ezeken kivül mutatkoznak még halmok, Aradmegye területén Világoson kettő, továbbá Lökösházán, Ötvenesszélen, a kéthalmi pusztán, Déznán, Lázon, Bohányban és Bél-Zerinden egy-egy halomemelkedés.

Régi sirokra és pogánykori temetőkre a kurticsi határban akadtak, melyekben ásatás alkalmával gyürük s ékszerdarabok találtattak. Kiszindián is vannak a régi temetkezéseknek kövekkel köralakban

---

[1]) U. o. 16—17. l.
[2]) Adattár II. 332. l.

jelzett nyomai, melyek a hullának ülő helyzetben történt eltemetésére mutatnak.

Mindezen hajdankori néma emlékek eléggé feltüntetik azt, hogy Aradmegye mily nevezetes telephelye lehetett a régi kor népeinek s a régiségbuvárlatnak mily tág mező nyilik itt a működésre. Erről magam is személyesen meggyőződtem, midőn f. évi junius-hó 26-án Ménesre kirándultam s innen 27-én délután Buczurka Ferencz ménesi jegyző s társulati tag, továbbá Varga Ferencz gyoroki lelkész s választmányi tagnak kiséretében a paulisi pogánykori temetődombot, mely jelenleg is temető helyül használtatik, meglátogattuk. A temető-domb, vagy helyesebben földhát mintegy 20—30 láb magasságu homok-halom lehet s közelében az ugynevezett száraz ér veszi kezdetét, mely régente a Marosnak szintén egy kiágazása volt, vizzel bővelkedve, de ma már teljesen kiszáradt. A domb felszinén igen nagy számmal lehet találni régi cserepeket, de egészet soha, felet is nagyon ritkán. A cserepek kivül vörösös barnák, feketék vagy szürkésfekete szinüek, legtöbbnyire igen durva anyaguak s vastagságuk különböző, mi csakis több korszakbeli készittetésükre mutat. Midőn ásattunk, az ásó minduntalan cserépdarabokba ütközött, s néhol égés-fekvetek nyomai is látszottak. A kiásott cserepekkel, különös alaku égetett vörös tégladarabok is jöttek napfényre, melyek közül némelyek, kivált a mélyebb fekvésü helyeken, a nedvességtől egészen szétmállottak.

Érdekes még ezen felül, hogy a kiásott cserepek oldalai kagylók, csigaházak, s tekenyő-hulladékokkal voltak tele. Egyik edény alján ős halcsigolya és csontmaradványokat is leltünk. A régi időkben legnagyobbrészt természetesen eledelül szolgálván, az egykoron itt lakozó ős emberek konyhahulladékait képezhetik. Különösen gazdag cserepekben, csontok s kagylókban a domb teteje, melyet különben a paulisiak temetője foglal el egészen s e miatt ásatása igen bajos. Itt találtam én a sirok között turkálva egy agyagból égetett egészen ép kupalaku sulykot, melynek felső része át van lyukasztva; továbbá egy ős állatcsigolyát, s egy lapos gutát, istennyilát, vagy láncos menykőt, melynek azonban felső része letörött volt. Kétségtelen ugyan, hogy ezen kő, csont, kagyló tárgyaknál fogva az egész paulisi temetőhely némi ódonabb jelleggel bir, mint akár a vaskori leletek, akár pedig azon késő kornak tárgyai, melyben őseink hazánkba jöttek. „Mind a mellett kétségtelen az is, hogy ily kő s csonteszközök egyrészt még a vaskorban is divtak; és hogy más részt őseink vándorlása korában a barangoló népeknél még a vaskor uralkodott. E szerint tehát a megtelepülő népnek alsó rétegeinél különösen, még ily kő és csonteszközök is folytonos használatban voltak a primitiv culturai

fejlődés első fokának korában“ [1]). Lehet hogy a paulisi temető is ily korbeli s jó lenne erre nézve alaposabb kutatásokat tenni. Különben az itt talált cserépdarabok némelyike, mint már említém, felette durva és vastag s ezeken a primitiv diszitésnek semmi nyoma sem látható. Vannak azonban vékonyabbak s némi izléssel készültek is s a töredékekből itélve az edények alakja igen változatos lehetett. Czifráik szabálytalanok, összevissza kuszált karczolásokból állanak, melyek ujjal, hegyes fával, vagy csontocskákkal lettek benyomva s egyes huzásokból, hullámzó vonalokból, czirádákból, átmetszetekkel vagy pontokból állanak; némely edények a romokból itélve oldaldudorokkal birtak.

Mindezen általam Paulison talált tárgyakat van szerencsém a tekintetes választmánynak ezennel bemutatni, melyek már magukban, mint néma tanujelei egy letünt őskornak, eléggé leköthetik figyelmét a régészet barátjainak s eléggé tanuskodnak szükségességéről annak, hogy a paulisi temetőhalmot bővebb és alaposabb vizsgálódás tárgyává kellene tenni archaeologiai tekintetben s az itt található cserépmaradványokat több másokkal összehasonlitva lehetne csak talán sikeresebben ezen hely őskori állapotát meghatározni,[2]) s ez különösen társulatunk feladata, melynek magasztos körébe vág különösen az: hogy a történelmi nyomozások mellett a régészeti tudományt is népszerüvé tegye vidékünkön a nép nagy zöme előtt, „s fölrázza maradandóbb hatással egyidőre legalább a közszellemet s érdekeltséget, mely fájdalom még ma nálunk a régészet s általában a tudományos téren nagyobbmérvü életjelt alig ad magáról, pedig épen a messzebb kiható érdekeltség az, mely a tudománynak a társadalom minden rétegébe való áthatását eszközli, ez pedig a müvelődés nem muló meghonosulásának életfeltétele.“

Lugos és Karánsebes története 1526—1658

Jványi Jstvántól.

II. közlés.

1571—1604.

Felolvastatott az 1873. évi márczius havi vál. ülésén.

A török Porta nagy örömmel ragadta meg az erdélyi fejedelmek által nyujtott alkalmat Magyarország ügyeibe beleavatkozni, midőn ezek hozzá segitségért folyamodtak részint a német császár ellen, részint a

[1]) Század. 1870. 440. l.

[2]) A mult év október havában Varga ujabb, s nagyon sikerült kutatást eszközölt itt L. az „Ősemberkori leletek“ czimü czikket a 91. lapon. A szerkesztő.

belzavarok miatt. És míg e protektori szerep a török hatalomvágyának és határtalan terjeszkedésének uj meg uj tápot nyujtott, addig az erdélyi fejedelmek a török főhatóságtól függvén, a Portának igazi vazalljaivá sülyedtek; onnan kapták megerősittetésöket és némelykor még kinevezetésöket is a fejedelemségre. De ezen barátság igen sok áldozatba került, sok megaláztatásnak valának kitéve nemcsak a török császár, de még a vezérek részéről is.

Ezen szomoru korszak Magyarország felezésével kezdődött a mohácsi vész után, a mikor is Erdélyország és a mellette fekvő magyarországi részek Zápolya Jánost ismerték el királyuknak Ferdinánd német császár ellenében. Utóda lett fia: János Zsigmond ki 1571. évi márczius hó 14-én halt meg mint utolsó sarjadék a Magyarországra nézve oly végzetes családból. Erre az erdélyi és magyarországi rendek összegyülvén, 1571. évi május hó 25-én a János Zsigmond által Erdélynek szerzett szabad fejedelem választási jognál fogva egyhangulag somlyói Báthory Istvánt választák fejedelmöknek.

Temesvár e gyülésen nem volt képviselve, mert 1552 óta a török kezébe került; de hogy Lugos és Karánsebes vidéke mely akkor bánsággá volt alakitva, részt vett benne, kétséget sem szenved.

Egyéb gyülésekről határozott adataink vannak aziránt, hogy azokon a Lugos és Karánsebes tartomány beliek nem hiányzottak. Igy mindjárt 1571. évi nov. hó 9-én Kolozsvártt, 1573. évi junius hó 24-én Tordán[1]), 1574. évi január hó 11-én Kolozsvártt a partiális gyülésen[2]), hasonlóan 1574. évi junius hó 18-án Székely-Vásárhelyt, hol a Békés-féle mozgalmak leveretésére szükséges költségekhez a magyar részek is, mint eddig, portánkint 20—20 pénzzel hozzájárulni igértek.

Báthorynak ezen, bár egyhangu megválasztása azonban még korántsem biztositá őt fejedelemségében, hanem a német császár és a Porta kegyét is meg kellett nyernie. S mindkét részről meg is kapta megerősittetését. A török császár Szelim, 1572. évi márczius hó végén irt levelében ismerte el mindazon jogok és feltételek mellett, mint elődét, s meghagyta egyszersmind végbeli bégjeinek, hogy az Erdélyhez tartozó falvakat ne merjék bántani[3]). Miksa pedig a töröktől félvén, kényszeritve szintén elismerte. Igy a lugosi és karánsebesi vidék, mely mind-

[1]) Szalay L: Erdély és a Porta, 23. l.
[2]) Mikó Imre: Erd. tört. adat. I. 300. l.
[3]) Szalay: Erd. és a Porta. 34.

járt a mohácsi csata után Erdélyhez kapcsoltatván, kevésbé háborittatott, most ujra biztositva lőn.

Báthory azonban, ennek daczára, mégsem élvezhetett nyugalmat. Békés Gáspár t. i., János Zsigmondnak kanczellárja, ura halála után biztos kilátással birt a fejedelemségre; távollétében pedig attól elüttetvén, Báthory ellen kitüzte a lázadás zászlaját. Hogy a Portát maga részére nyerje, 400 ezer aranyat és kettős adót, több nevezetes helyet és az egész lugosi s karánsebesi vidéket igérte oda, ha a fejedelmi székbe segiti[1]). De hasztalan; Báthory őt a töröknél már megelőzte és Miksát is megnyerte a maga részére, ugy: hogy Békés sehol segitséget nem kapván, 1573. évi okt. hó 3-án Fogaras várából kizaklattatott. — 1575-ben másodszor jött vissza az időközben megváltozott Miksa császár segitségével, de julius 10-én ujra legyőzetett és az országból kitakarodott. Ez alkalommal a lugosi és karánsebesi vidékből jól felfegyverezett 300 lovas és 200 gyalog katona segitette Báthoryt[2]). Báthory ezen győzelem után Békés párthiveit büntette meg 1575. évi aug. hó 8-án, s ezek között volt Barcsay Gáspár Lippa várának kapitánya és karánsebesi bán is[3]), kit még azon évben kivégeztetett[4]).

Még a Békés féle mozgalmak elején történt, hogy a lugosiak és karánsebesiek közül többen megunván a nyugalmas életet, felkerekedtek és a békés törököket Csatádon megtámadták; de mint előre látható volt, e vakmerő expeditio véres kudarczczal végződött.

Erről tanuskodik Kendi Sándornak 1572-ben a Portára küldött erdélyi követnek instructiója, melyben a többi között ez is állott: „Ha a passát panasz érte tömösvári passától, Satádra sebesiek és lukasiak közzől valók és voltak, kiket az törökök levágtak; először kell mentenem magam; lehetetlen dolog, erdélyi avagy lugasi fi latorrá ne legyen és gonoszságot ne cselekedjék; sőt város és falu sincs oly, kibe az lator ne mehessen (v. ö. Borsos Tamás erdélyi követ üzenetét Konstantinápolyból 1618-ból); de az én uram birodalmába kit mert ért és kézbe akad azféle latrokba, sem feje sem jószága, oly böntetése lészen; másodszor: most cirkáltatja az én uram mind nemes és paraszt rendet, és érdemek szerént megböntetik; harmadszor: az én uram ez dolgot

---

[1]) Szalay: u. ott, 237. és 245.

[2]) Szalay u. ott, 221. — Horváth M. Magy. tört. legujabb kiad. IV. 356. — Istvánfy. — W. Bethlen II. 302.

[3]) Pesty Fr. A temes. Bánság elnev. jogtal. 13. — Nagy Iván, Magyar csal. I. 187.

[4]) Horváth M. IV. 257.

meghallván, mostani sebesi bánnak vigyázatlan voltjáért mindjárt elveszi tőle az bánságot és mást vet oda[1])".

A török sem sokáig tagadhatta meg természetét. Mert midőn Báthory István 1575-ben 15 ezer aranyból álló évi adóját a Portára elküldené sok ajándék kiséretében, a nagyvezér lealázólag fogadta a követeket, sőt még Lugos és Karánsebes határvárak átadását is sürgette[2]) és követelte, hogy csupa becsületből 5 vagy 10 ezer frttal több adót küldjön.[3]) De a fejedelem e kérésre nem hajolt, nem merte a reábizott ország határait szükebbre vonni és két nem épen csekély végvárat oly könnyü szerrel az ellenséges szomszéd kezébe jutattni. S igy becsülettel válhatott meg Erdélytől az 1576. évi január hó 28-án Medgyesen tartott gyülésen, midőn a lengyel királyi trónra meghivatván, bátyja Kristóf javára lemondott, megtartván mégis a czimet és a véduraságot.

Somlyói Báthori Kristóf vajda alatt az ország nyugalmat élvezett, a mennyire az ily mozgalmas időkben egyáltalában lehetséges volt. Hogy apróbb kihágások, zsarolások és rabló portyázások ne történtek volna, képzelni is nehéz a nyugalomra kényszeritett harczedzett és elvadult népeknél. Igy nevezetesen e vidéken is többféle zavar történt. A temesvári pasa, ki még csak 40 napja, hogy e vidékbe jött, de a végbeli falvakból számtalan panaszt hallott már a tisztviselők zsarnoksága ellen, 1577. novemberben a fejedelemhez irt levelében kéri, utasitsa rendre s büntesse meg azokat, mint ő maga is saját zsaroló embereit. Annál is inkább tegye azt, mert „a török császár parancsolatjában is hagyva vagyon, hogy se nagyságodra, se én reám az szegénységtől panasz ne legyen[4])."

Sőt még egy speciális esetet is emlit fel azon levelében, mely a karánsebesi bánt (neve még nem ismeretes) utonállónak tünteti fel. A levélnek ide tartozó része következő: „ . . Ezt adom tudtára, hogy most a portáról parancsolatot hoztak nekem. Ezt parancsolta a hatalmas császár: hogy ennek előtte Janye nevü embernek az atyját Andrást Nsgod földében Terök Bálint emberei, Möszin és Bálint, azok egynehány latorral az uton meglesték és megölték, és az Sebesi bán kétezer forint ára marháját vötte el. Ez felett több gonoszságot is cselekedtek. Azt parancsolta az hatalmas császár, hogy ezt törvény szörint meglássuk és eligazitsuk. Én is az okáért az én emberemet Piri vajdát, az levelekkel Ngodhoz küldtem. Mikoron Ngoddal szembe leszen, Ngod

---

[1]) Szalay: Erd. és a Porta, 48.
[2]) Böhm Lén: Délmagy. tört. I. 402.
[3]) Szalay: id. m. 245.
[4]) E levelet lásd: Tört. Adattár IV. évf. 90 — Szalay: id. m. 335.

a gyilkosokat kerestesse meg, és az marhát, melyet az Sebesi bán elvött, az hatalmas császár parancsolatja szerint mindent megadass, és azokat a gonosztevőket megbüntesd, hogy a hatalmas császár eleibe többé panaszt ne vigyenek. Ezeket, a pereseket megelégitesd. Az hatalmas császár egészségében senkinek bántása ne legyen. Isten tartsa meg Ngdat. Költ Tömösvárott. Fewwh(?) passa[1])".

De nemsokára 1578. elején maga Murád szultán is ir hasonló utonálló rablás ügyében, melyben a lugosi bán, a fenemlitett Ecsedi Báthory István emberei a tettesek. Az érdekes levél itt következik.

„Az Jézus vallásán való Magyari uraknak urának, Erdélyi vajdának, Báthory Kristófnak.

Ez az én nagy parancsoló levelem odajutván, úgy tudjad meg. Mostan az Temesvárhoz való eming, az ki kincset beszolgáltatja, Kurth nevü, az én portámra emberit küldötte, hogy ennekelőtte az ő felesége egy rabbal, egy rableánynyal s egy szolgával egy kocsival az ömaga jószágába migyen volt: Ordi nevő hid mellett közel Erdélyhez való Lugasi bán emberei: Nyakazó Tamás, István, Péter, Mayczoss Péter és Gruychia, Mericz János, Romanichia János, Gyurka és az Lugashoz való Vizák nevő faluból Reteza nevő ember az több társaival tizenketted magokkal az nevezett asszonyoknak utokat megállották, az Kurth eming feleségét szolgájával megölték, az rabját és az rablányt elvötték, rabbá tették és az neköl (?) 100 ezer ozpora irő aranyat és gyöngyöt és anélkül más egyébféle drága marhát, mindenbe zsákmányt töttek, őneki ebből felette igen nagy kárt tettek, kit énnekem értésemre és tudtomra adott. Mely dologból énnekem könyörgött, hogy az ő marháját megadatnám és parancsolatot küldenék ez dolog felől. Azokáért azt parancsolom neked, hogy az én parancsoló levelemmel mikor az ő embere oda hozzád mégyen, lugosi bánt előhivasd és a dologért megfirtasd, igazán s igazság szerint tudakozzál, menj végire; meglássad, ha ugy vagyon, az miképen panaszoltak; azok az latrok, az kauarak, kik utjára jöttek, felesigit megölték, és az marhájába zsákmányt töttek, és az ő szolgáját, kit megöltek, és rableányát, kit elvittek, ha most nálok lészen, az én császárságomnak való igazságoddal, hivsigeddel mutasd meg; ezeknek az nevezett embereknek marháját, mindenöket mind egy pinzig adasd meg, és az ő gonosz cselekedetekért őket megbüntesd, ne halasztasd. Ugy tudjad meg: és az én parancsoló levelemnek kétség nélkül higyj meg. Isten tartson meg[2])."

A betegeskedő Báthory Kristóf 1582. évi május hó 27-én meg-

---

[1]) Szalay: id m. 336.
[2]) Szalay: id. m. 343.

halálozván, öcsecse István, a lengyel király, mind védur, Kristófnak egyedüli kiskoru fiát, Zsigmondot (szül. 1572. ápr.) és az ország kormányát gyámokra bizta[1]). Zsigmond 16 éves korában a medgyesi gyülésen 1588. évi dec. hó 8-án tényleg fejedelemnek ismertetett el[2]).

Báthory Zsigmond gyermekes észszel lépett e magas polczra és gyermekiesen is viselte magát; állhatatlan volt az undorodásig, s kapkodó szeszélyei az eddiginél sokkal vészesebb korszakot hoztak az országra.

Az évi adót rendesen küldötte ugyan Konstantinápolyba, követei mégis gyalázattal illettettek a durva, harczias Sinan nagyvezér által, ki Zsigmondot sem kimélte. E méltatlanságok megérlelték Zsigmond régi tervét, a török igát lerázni[3]). S erre nem csekély befolyással voltak a jezsuiták, kik folyton körülötte voltak. Minthogy azonban terve az uraknál nem talált viszhangra, előbb az oláh és moldovai vajdákkal szövetkezett és végvárait jó karba hozatta, hogy a hihetőleg kivivandó előnyök láttára azokat tervére hajlandóbbakká tegye.

Zsigmond tehát felhatalmazta Palatich Györgyöt, lugosi bánt;[4]) e derék és vállalkozó férfiut (ki hihetőleg a Karánsebesi bánságot is birta), hogy az egész temesi vidéken lakó oláh, rácz és más nemzeteket a török ellen izgassa. Ez sikerült is leginkább a ráczoknál. Ezek, t. i. Palatich és ennek alvezérei, a rettegett szerb lugosi János (Jankul Lugosian), más János nevezetü, ki azután többször is hősiesen kitünt, s Majsocz Péter által vezénylett oláhokkal szaporodva, neki bátorodtak, a törököt többször legyőzték és több erődöt is bevettek. Megöltek egy csauszt is, kit a temesvári pasa Zsigmondhoz küldött volt, miért is az panaszt emelt[5]). Palatich erre szinleg néhány gyanust el is fogatott és őket a törököknek átadá, de nemsokára ismét kiszabaditá és a ráczokat ujra szitani kezdé. Ezek most Becskereket veszik be és két izben legyőzik s elszalasztják a temesvári pasát[6]). Erre Zsigmondhoz folyamodtak vezérért, ez Székely Mózest küldötte ugyan, de azon meghagyással, hogy csak Erdély szélén maradjon, mintha azt akarná védeni; nehogy ideje előtt a törököknél gyanut keltsen. S hogy a ráczokat továbbra is hüségében tartsa, megparancsolta Palatichnak, hogy igére-

---

[1]) 1583. márcz. 6-kán kelt rendelete szerint mindent egy három tagu kormányra bizott. A többi között kikötötte magának: „in maioribus Praefecturis et Officiis ut est Várad, Karánsebes et Szamos-Ujvár et his similibus Nobis insciis Praefecti loco non moveantur. (W. Bethlen II. 469.) —

[2]) Benkő: Transilv. I. 230.

[3]) Griselini: Gesch. d. temeser Banats. I. 85. — Böhm I. 250.

[4]) W. Bethlen II. 442. Ez 1580-ban jött át Magyarországból Erdélybe.

[5]) W. Bethlen: Hist. Trans. III. 224.

[6]) Bethlen: id. m. III. 227.

tekkel kecsegtesse; különben titokban segitse is őket mindenképen mig nyiltan léphetne fel a török ellen[1]). — A ráczok 1594. évi junius hó 13-án levélben kérték Székelyt, siessen hozzájok, de ez nem mozdult[2]). Hogy Zsigmond őket fel akarta volna ültetni, mint Kővary L.[3]) mondja, alig hihető.

A ráczok most Székely segitsége nélkül is Verseczet kezdik ostromolni, mig egy részök a temesvári pasát tartóztatja, nehogy az ostromoltaknak segitségére jöhessen. A verseczi aga ekkor párbajra szólitja a rácz Jankul Halaburt; de ez a törököt legyőzvén, annak fejét diadalmasan viszi övéihez[4]).

A törökök a ráczoknak ezen győzelmei után annyira elrémültek, hogy a facseti török őrség is titkon az erősebb s biztosabb Temesvárra szökött. Facsetet azután Palatich minden baj nélkül egyszerüen csak elfoglalta és várkapitányt tett oda[5]).

Ez időben Hassan, a Kicsiny, küldetett a temesvári pasa helyébe. Midőn a ráczok jövetelének hirét hallották, Versecz ostromával felhagytak és elszéledtek. De a Hassan által lelkesitett török had előbb Facsetet fenyegette[6]) s aztán a ráczok ellen fordulva, csufosan megverte őket s Becskereket visszavette[7]).

E közben Zsigmond az urak folytonos ellenzése daczára 1594. jun. 11-én nyiltan kimondá az elszakadást a töröktől. De az erre keletkezett mozgalmak miatt elrémülten megszökött; Bocskay István nagyváradi főkapitány által azonban visszahozatva aug. 18-án Kolozsvártt megnyitá a gyülést. Ez alkalommal több ellenzéki előkelő urat öletett meg, leginkább Bocskay István, Geszti Ferencz és Kornis Gáspár tanácsára[8]).

Zsigmond hihetőleg tartván Hassán 30 ezernyi seregétől, és mert Rudolf német császárral még nem sikerült szövetkeznie, szinleg engedett és békésnek mutatkozott. S hogy a töröket is ujra kibékitsék, Szalánczy Lászlót a gyülés azon határozatával Palatichhoz küldötték: hogy ez Facsetből és a többi e vidéken elfoglalt török várakból katonáit kivigye és adja vissza a töröknek; azonkivül iparkodjék jóvátenni minden eddig elkövetet sérelmet[9]).

---

[1]) Bethlen: id. m. III. 279. (Hibás lapozás.)
[2]) Bethlen: id. m. III. 234. — Tört. Adattár. I. 514.
[3]) Kővary: Erd. tört. IV. 61.
[4]) Bethlen: id. m. — Böhm: I. 253.
[5]) Bethlen: III. 236.
[6]) Böhm: I. 254 l.
[7]) Bethlen: id. m. III. 287. — Fessler. VII. 314.
[8]) Benkő, Trans. I. 233. — Horváth M. IV. 429.
[9]) Bethlen, id. m. III. 416, 429.

Ez azonban alig történt Zsigmond őszinte beleegyezésével; mert Szalánczy, ezen követsége miatt később saját palotájában Branyicskán meggyilkoltatott; minek hire szept. 3-án jutott el Kolozsvárra[1]).

Zsigmond azalatt folyvást alkudozott Rudolf, német császárral; de mialatt még követei utközben vannak, elterjedt azon álhir, hogy a temesváriak segitségére jött tatárok haza mentek és csak a khán maradt még Temesvárott körülbelül 2 ezer emberrel. Ezek elfogására és ha lehetne még, Lippa és Temesvár feldulására Zsigmond most Geszti Ferenczet küldi egész seregével Lugos felé. De ez a lugosi utról eltérvén Székely Mózest válogatott lovassággal Facsádhoz (Facset) küldi előre, hogy azt a töröktől ismét elvegye.

Facset vagy Facsád várának épitője és eredete eddig még nem puhatoltathatott ki; most romjait is alig találhatni. Bethlen „non ignobile castellum"-nak mondja. Hidvégi Mikó Ferenc pedig, Székely kortársa, igen rosz és hitvány palánknak nevezi. — Bél Mátyás. (Georgr. 1777. kiadásban) ezt irja róla: „Facsád arx olim valida, castrum nobile; edito monti impositum est, qui amoena circum planitie suffusus conspicitur."

Székely tehát lovasságával előre sietvén, nagy hévvel támadta meg az erődöt, s ha a gyalogság is nyomban követi, bizonyosan be is veszi. De ez sokáig késett, s igy hasztalan volt minden erőlködése; sőt Székely ez alkalommal lábán megsértetvén, amiatt egész életében sántitott. A gyalogosok megérkezvén, a kastélyt aláaknázni kezdették, mi az erődöt okvetetlenül kezeikbe szolgáltatja; de uj akadály gördült tervök elé. Este t. i. hire járt, hogy sok török és tatár közeledik Temesvárról és Lippáról a határok pusztitására; mert, amint látszott, már neszét hallották a békefelbontási szándéknak. Geszti erre haditanácsot tartott, melyben elhatározták, hogy Lugosra sietnek és azt biztositják inkább; nehogy másét hajhászván, a magukét veszitsék el. Tehát nagy sebességgel Lugosra jöttek. Ez késő hideg őszszel történt 1594-ben.

Nehogy a mostoha időjárás és élelemhiány miatt seregét megnyomoritsa, Geszti ellenséggel nem találkozván, seregét visszavezette Erdélybe; de a határok őrzésére mégis a közeli erdőkben mintegy 2 ezer válogatott lovas és gyalog katonát hagyott hátra Kopeczky Mihály vezérlete alatt. Ezek váratlanul egy tatár táborra ütöttek és azt megszalasztották, de nagyobb prédát nem tehettek[2]).

Végre 1595. évi január hó 28-án létrejött Zsigmond és Rudolf

---

[1]) Bethlen: i. m. III. 478.

[2]) Décsi János: Comm. de reb. Ung. VII. cap. 3. — W. Bethlen III. 508.

között a kölcsönös véd- és daczszövetség a török ellen, melyet az erdélyi rendek is április 16-án a fehérvári gyülésen elfogadtak. Zsigmond most már bátran léphetett fel a török ellen.

A karánsebesi bánságot ezen év május 27-én a hadedzett és kipróbált vitéz, Borbély Györgyre bizta, ki seregével azonnal Karánsebesre sietett[1]).

1595-ben a hadiszerencse igen kedvezett Borbélynak. Julius 8-án Karánsebesről elindulván, véletlenül támadta meg Bogsán (Istvánfynál: Bochciam) és Versecz török várakat (Jacobinusnál: Bokcia et Varsocz) és az egész őrséget kardra hányatta. A törökök emiatt boszut akartak állani, s igy a lippai, jenői, csanádi és gyulai bégek Erdélybe törtek és csak kegyetlen pusztitás után huzódtak vissza[2]).

Borbély ezalatt a bevett várakat helyőrséggel látván el Erdélyhez csatolta. Erre visszatért Karánsebesre, honnan seregével Gyulafehérvárra hivatott. Aug. 1-én t. i. ide érkezett Károly styriai főherczegnek leánya Mária Krisztina, kit Zsigmond a Rudolffal kötött szerződés megerősitésére nőül nyert[3]).

Midőn Borbély György „lugosi parancsnok“ ez ünnepélyre megjelenni készült, üzenetet kap Achmet temesvári pasától, hogy mint szomszéd ő is jelen akar lenni a lakodalmon; gyüjtött is valami 8 ezer embert, hogy Erdélyre törjön. Ez üzenetre Borbély elmésen azt felelte: „jól van, eljöhetsz; de hogy csinosabban jelenhess meg, majd én mint borbély előbb megberetválom fejedet[4]).“ A nászünnep fejedelmi volt ugyan, de a közeli török veszély miatt igen rövid. Aug. 6-án vége volt, mire Zsigmond azonnal az Al-Dunához sietett a török ellen, Borbélyt pedig a temesi vidékbe küldé vissza, hol ez ritka szerencsével működött.

Először is Tótvárad, népes török város ellen indult, melyet bevett s őrségét mind lekaszabolta. Ezen jó alkalmat felhasználván seregeit néhány lovas csapattal szaporitja és váratlanul Facset előtt terem[5]). Az őrség megijedvén azonnal kész volt a várat feladni, ha teljes fegyverzetben engedik a kivonulást. Borbély beleegyezett. Hajdu katonái azonban nem akarták a törököket oly egyszerü módon ereszteni; lesből

— A Monum. Hist., Irók 17. köt. 141. sat. — Kovachich, Script. II. 374. sat. — Lásd. W. Bethlen id. m. III. 508. sat.

[1]) W. Bethlen i. m. III. 572.

[2]) Bethlen, III. 576. — Istvánfy, 411. — Jacobinus, Schwandtner script. rer. Hung. III.

[3]) Benkő: Trans. I. 235.

[4]) Decsi, Comm. de reb. Ung.

[5]) W. Bethlen, III. 584 etc.

szándékoztak őket megtámadni s legalább fegyvereiket elszedni. Borbély ezt megtudván egyenesen megtiltá, gyalázatosnak tartván, adott szavát megszegni. S hogy az őrséget netáni bántalmazásoktól megóvja, a külső várszánczokba helyezé el katonáit s másnap reggel fedezettel szándékozott az őrséget a határon tul elkisértetni. Erre Lugassy Jánost válogatott lovasokkal küldi kémlelésre, ki csakhamar egy nagy török segélyhad közeledését jelenté be. Másnapra hajnalodván, aug. 13-án, csakugyan meg is érkezett a lakodalomról elkésett temesvári pasa 8 ezer emberével a lippai, gyulai, jenői és csanádi bégek társaságában[1]). A várban levő mintegy 300 török a közeli segélyről értesülvén és a győzelmet is már biztosan remélvén egy lőpor-tornyot légbe röpitének és a zavarban a Barabás Péter vezérlete alatt őrizetül bennlevő 100 magyarra rohantak; de hitszegésökért életökkel lakoltak; a magyarok mindnyájokat felkonczolták. Azalatt kivül is megvivtak. Borbély ugyan gyengébb volt, de mégis ütközetbe bocsátkozott, mely bátor elszántságát nagy szerencse jutalmazta. A sokkal nagyobb török had megveretvén futásnak eredt, a magyarok még három mértföldnyire üldözik és sokat közülök megölnek. A lippai és jenői bég fogságba került, a gyulai és csanádi elesett, a temesvári pasa néhéz sebet kapott s nagy ügygyel-bajjal menekült Temesvárra; hátramaradt az egész zsákmány, melyet a katonák maguk között felosztottak. A magyarok közül összesen 200 esett el, sokkal nagyobb volt a törökök vesztesége. Ily nagy szerencsétlenség hire annyira elcsügesztette a törököket, hogy Borbély most egymásután ütközet nélkül elfoglalhatta (szept. 1-én) Lippát, mely 44 év óta a török igája alatt nyögött volt, azután Solymos, Világos, Csanád, Nagylak, Fellak, Pankota (okt. végén), Siri (?). Eperjes (Lippa és Facset közt) és Arad várakat, melyeket nagyobbrészt a török őrség elhagyott[2]).

A lugosi és karansebesi bánság ekképen egészen felszabadult a portának 1552 óta fizetni szokott külön kétezer arany évi adótól, mignem 1658-ban az egész vidék török kézre került[3]).

Örömmel értesült e nagy horderejü dolgokról Zsigmond fejedelem, ki azalatt az Al-Duna vidékén nem kevesebb szerencsével hadakozott s most novemberben annyi győzelem után Erdélybe tért vissza.

Hihetőleg most ajándékozta meg a vitéz és becsületes Bekes Istvánt, Borbély György vejét, Facsettal[4]).

---

[1]) Mikó, Erd. tört. ad. III. 28.

[2]) Jacobinus, Decsi, Istvánfy, Bethlen; Fessler VII. 356.

[3]) Bethlen, id. m. III. 590. — Fessler VII. 357.

[4]) Mint Bethlen V. 185 l. emliti: „Castrum Facset illi, omnique ejus Posteritati attribuerat".

1602. dec. közepe táján Bektás temesvári pasa felgyujtatta e várat, mig Bekes a Básta által összehivott gyulafehérvári gyülésen távol volt[1]).

Zsigmond eddigi pályája még dicskoszoruzott volt, de ő nem volt érdemes annyi feláldozásra az ország részéről. Rajongó, állhatatlan lelke nemsokára megunta a csak hiuság és rajongásból kezdett nagy munkát. — 1596. elején Prágába sietett Rudolffal a következő hadjárat tervét elkészitendő; de egyszersmind a fejedelemségről is le akart mondani s nejétől elválni. Rudolf korholására szinleg nyugodtan távozott Erdélybe, hol jelenlétére szükség is volt.

A fejedelem távolléte alatt a Lugos és Karánsebes vidékiek a mult évi fényes eredmény miatt elbizakodván, más szomszéd keresztényekkel egyesültek s egész Temesvár alá nyomultak. Itt a temesvári pasa 800 katonáját, kik Budára voltak menendők, szélylyelverték és zsákmánynyal terhelten tértek vissza[2]). Ily erőpróbálkozások nem voltak épen ritkák azon időben.

Tavaszszal a törökök minden ügyekezetöket a mult évben elveszitett várak visszavételére forditák. Zsigmond tehát Bocskay Istvánt, nagyváradi főkapitányt (már 1592. évi junius 20-dika óta), Nagyvárad védelmével bizta meg, ő maga pedig serege élére állván, Lippa alá sietett, melynek parancsnoka, Borbély György[3]) már két hét óta a törökök által be volt zárva. Ezek ugyan elvonultak, midőn Zsigmond közeledésének hirét vették, hanem most Zsigmond kezdé Temesvárat ostromolni. Junius 10-én bekeritette, de a 40 napi ostrom eredménytelen volt, mire Erdélybe ment vissza. Épen oly sikertelenül működött Temesvár alatt Jósika István kancellár is, ki azt a következő 1597. évben okt. 17-től nov. 17-ig ostromolta[4]).

1597 elején Zsigmond ismét elment Prágába, s Rudolf, miután semmiképen nem sikerült őt mult évben előadott és most ujra sürgetett tervéről lebeszélnie, végre hajlandó lőn őt az erdélyi fejedelemség gondjai alól felmenteni. Igy tehát Zsigmond 1598. évi april hó 8-án ünnepélyesen csakugyan lemond (először) Rudolf javára[5]). — De alig négy hónap mulva, már augusztus 20-án, Bocskay István által visszahozatva, a tordai gyülésen augusztus 29-én ujra leteszi a fejedelmi esküt.

Zsigmond távolléte alatt a török a mi vidékünkön uj veszteséget

---

[1]) Bethlen. i. m. u. o.
[2]) Timon, imago nov. Hung. c. 16. — Griselini I. 87.
[3]) Horváth. IV. 449 l.
[4]) Bethlen. IV. 43 l.
[5]) Horváth. IV. 450 l.

szenvedett, még pedig a lugosi bán. Barcsay András magánvállalatából.

A temesvári beglerbég, Szolimán, 1598. évi junius hóban Csanádot ostromolta, de a gyakran odaérkező erdélyi segédcsapatok sokáig meghiusiták fáradságát. Boszankodása közben megjelennek nála a lugosi bánnak kémei mint álszökevények és rábeszélik a Lugos elleni utra. Ezen várnak falai, ugy mondják, rongált állapotban vannak, s a bán ujabban nagy kincseket halmozott ottan össze. Ezenkivül szinlelt boszuból még vezetőknek is ajánlkoznak. Szolimán nagy örömmel ragadta meg e kedvező alkalmat; az eredménytelen ostromot beszüntetvén, Temesvárra sietett a kellő intézkedések végett. Julius 6-án este felé 1000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal elindulván, másnap reggel szürkületkor Lugos előtt termett.

Barcsay a török jöveteléről jókor értesülvén, a várat, amely a város tőszomszédságában volt, bátor őrséggel, a falakat pedig mozsarakkal rakta meg. Ezután vállfegyveres katonákat helyezett el a városban, az utczákban és kereszutakon; ő maga pedig erős lovassággal és gyalog katonasággal kétezer lépésnyire a várostól lesben állott. Gyurácza György élésmesterre bizta a városban levő népséget és meghagyta neki, hogy a legmagasabb toronyból ágyudörgéssel adja tudtára, ha a török még csak egy mértföldnyire lesz a várostól. De ez, nem tudni mi okból, csak akkor adott jelt, mikor a török majdnem közvetlenül a város előtt (suburbium) állott. Ezen körülmény, valamint az is, hogy a török más oldalról intézte a támadást és nem azon, melyen jelentve volt, a mely részen emiatt a katonák fel is voltak állitva, megzavarta ugyan a városbelieket, de mégis el lévén készülve a támadásra, csakhamar rendbe jöttek és az ellenséget, miután az, ijesztésül két házat felgyujtott, kiverték az elővárosból. Barcsay pedig jóllehet később értesült a török jelenlétéről, megkerüli az ellenséget és Szolimánt, ki a városon kivül könnyü fegyveresektől körülvéve, nagy bizalommal várá a biztos győzelmet, hátban támadja meg, ugy: hogy ez mitsem sejtvén, két tüz közé lőn szoritva.

Mi lett e kemény, gyilkoló harcz eredménye, könnyü belátni. A török e váratlan megtámadás miatt megzavarodván csak rövid ideig tudott harczolva ellentállani. Szerencsésnek mondhatta magát, kit a városiak biztos csapásai le nem teritettek s ki gyors futásban legalább életét menthette meg. — Elesett Bethlen Farkas szerint közel 700 török; Istvánffy szerint pedig 411 török veszté itt életét, kiknek fejei hosszu rudakon a vár falára tüzettek ki. 250-en fogságba kerültek s ezek között volt több magasrangu egyén is; köztük Ibrahim aga, ki magát 3 nap mulva 8 ezer aranynyal váltá ki. Maga Szoliman is futásban keresett menedéket: de minthogy a magyarok ezalatt a Temes balpartjára (a

mostani német részre) vezető hidat már elrontották, lovával a Temesen általuszva eliramodott s ezentul Lugosnak békét hagyott. — A zsákmány közt volt két aranyozott hadijelvény, maga Szolimánė is, melyek a foglyokkal és egyéb ajándékokkal Gyulafehérvárra küldettek. — A lugosiak alig vesztettek valakit; legjobban gyászolták Josepovics János halálát[1]).

Ez történt 1598. jul. 7-én reggel.

Rudolf császár értesülvén Zsigmondnak augusztusban történt alkuellenes visszajöveteléről, tüstént sereget küldött Nagy-Várad felé, mialatt az alvidékről Saturdsi Mohamed nagyvezér 7 ezer tatárral ugyanesak oda sietett. Ez már jun. 18-án átkelvén a Dunán, a pancsovai síkságon és Becskereken megvárta a tatár khánt, ki aug. végén érkezett oda. A haditanácsban most azt fontolgaták, vajjon a lippai, lugosi, karánsebesi vagy a nagyváradi ut volna-e legelőnyösebb? Végre az utóbbira határozták el magukat s nyomban el is indultak[2]).

Zsigmond attól tartván, nehogy e hatalmas török sereg Váradról Erdélybe is áttörjön, miután a törökkel nem sikerült megbarátkoznia, 1599 év elején Rudolfhoz küldé követeit és ujra neki ajánlá fel a fejedelemséget. De mialatt azok az elfogadó válaszszal és az okmánynyal hazatérőben vannak, azon megdöbbentő hirt hallják, hogy Zsigmond márczius 29-én már unokabátyja, Báthory Endre bibornok javára lemondott (másodszor). Most Erdélyre egy ujabb szenvedésekkel és ami még keservesebb, megaláztatásokkal telt korszak kezdődött.

A Szeged táján áttelelt tatárok az 1599. év tavaszán ujra munkához láttak; ölték, pusztitották a vidékbelieket. Jenő őrsége nagy veszteséget szenvedett, Lugos vidékére is elhatoltak és kiméletlenül garázdálkodtak („plebem vicatim oppidatimque agentem vastarunt.“) Endre bibornok 300 fegyveres lengyelt küldött Lugos és Jenő várakba pótlásul a megöltekért[3]). De ez csak kezdete volt a nagyobb nyomoroknak. Rudolf más ügyekkel levén elfoglalva, szivesen ráállott Mihály oláh vajdának tervére, midőn ez megkérte: engedné meg, hogy Endrét megbuktassa és Erdélyt a német császár véduralma alatt elfoglalhassa. Mihály e szerint bojárjaival csakugyan felkerekedvén, Endre seregével 1599. okt. 28-án Szebentől nem messze a schellenbergi téren megütközött és győzött. Ez alkalommal Barcsay András lugosi bán erős lovashaddal segitette Endrét[4]).

---

[1]) Istvánfy, lib. 31: pag. 445. — Bethlen, IV: 123—127.

[2]) Böhm L: I. 260. Hogy utközben Lugost ostromolták vagy elfoglalták volna, mint Kővary L. (IV. 82.) és Decsy (Osmanogr. III. 576.) mondja, légből kapott állitás; hacsak a váradi expeditió utáni időre nem vonatkoztatjuk.

[3]) W. Bethlen IV. 261.

[4]) Bethlen, IV. 567.

Ez természetesen máskor is megtörtént, hogy a lugosi és karánsebesi bán Erdélybe vitte a bánságában gyüjtött embereit; de hogy ezek között facsetiek is voltak volna, még nem találtam megemlitve. Ugy látszik ezek jobban szerették a kényelmet és ha nem bántotta őket senki, ők sem bántottak mást; de ezen látszólagos békeszeretet mellett egyéb szoros kötelezettségökről is megfeledkeztek. Azért az 1599. márt. 21-tartott medgyesi országgyülésen határoztatott: minthogy Facset és Mardsina nehány évben a hadi teher és szolgálat alól még szükség esetében is kivonták magukat; ezek tehát a hadakozást illetőleg „az régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“[1])

Mihály vajda november 1-én vonult Fehérvárra, hol e hó 20-án gyülést tartott, s mint Rudolf császár helytartója, az erdélyi rendekkel a hűségi esküt letétette. Barcsay András is esküdött akkor Rudolfhoz, és később a többi erdélyi rendek ellenére is hüségesen Mihályt segiti. A vajda t. i. nemsokára bitorló lett és saját magának szerette volna Erdélyt biztositani. Minthogy Rudolf erre épenséggel nem mutatott kedvet, a törökkel kezdett szerződni; és ez késznek is nyilatkozott őt fejedelemnek elismerni, mihelyt Lippát, Jenőt, Lugost és Karánsebest neki általadja.[2]) De az oláh seregeknek országszerte kegyetlen pusztitásai miatt a rendek Mihálytól elpártoltak és Básta Györgyöt, német császári tábornokot, hivták ellene segitségül. Ez eljött, és miután a rendek Rudolfnak ujra hűséget esküdtek, 1600. évi szept. hó 18-án a vajdát Enyed és Miriszló között meg is verte, még mielőtt Barcsay András vezérlete alatt a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi segédcsapatok a vajda segitségére megérkeztek volna[3]) A vajda Havasalföldre menekült seregeinek romjaival és Básta vette át az országot 1600. évi okt. 6-tól egészen 1601. évi február hó 3-ig.

De Erdély nem cserélt kormányt, hanem csak egyént; Básta semmivel sem volt jobb a vajdánál. Az ország szerencsétlen helyzetéről tanuskodik, hogy a rendek értesülvén Zsigmond közeli tartózkodásáról, minden eskü daczára őt ujra vissza akarták hozni. 1601. évi jánuár hó 21-én tartott kolozsvári gyülésen Básta természetesen ellene volt e tervnek, s igy a németpártiak mind, kik közé tartozott Huszár Péter is (ki akkor talán már lugosi bán volt.) De az ellenpárt győz és Zsigmond gr. Csáky István és Székely Mózes segitségével visszahivatván, február 3-án ujra megválasztatott, mig Básta fenyegetve vonult ki Erdélyből.[4])

[1]) Kemény Józs. Erd. tört. tára I. 223.
[2]) Horváth. IV. 469.
[3]) Hidv. Mikó Fer. hist. — Bethlen IV. 567.
[4]) Századok: 1869. 541 l.

Erre néhány áruló és roszakaró fogatott el és részesült megérdemlett büntetésében. A többi között Baba Noak, ki Mihály vajda alatt hajdú kapitány volt, és Saski nevü rácz pópa, ki Mihály alatt számtalan sok gaztettet vitt véghez, sok helységet felgyujtott, a lakosokat a töröknek eladta, az erdélyi nemesség kiirtását tanácsolta és legujabban Lugost s Karánsebest[1]) a török kezére akarta játszani. Mindkettőt felnyársalták és Kolozsvártt a nagy piaczon február 5-én megégették[2]). S miután az ország még több ilyentől megtisztult, bevezették Zsigmondot Moldvából, és ez márczius 27-én 1601-ben tényleg harmadszor foglalta el fejedelmi székét.

Rudolf ennek hirére nagy haragra lobbant és ismét Mihály vajdát Bástával együtt küldi a hitszegő Zsigmond büntetésére, Erdélyország visszafoglalására. Emiatt Zsigmond is 1601. évi junius hó 3-án a kolozsvári gyülésen a felkelést elrendelte és a töröktől is kért és kapott segélyt. Zsigmond az ellenség sokkal nagyobb számáról értesülvén, vonakodott az ütközettől és még ujabb török segélyt várt; de hasztalan. Mihály vajda t. i. állevelet küldött Zsigmond nevében a temesvári pasához, üzenvén, hogy több segélyre nincsen szüksége; ugyis elég erősnek érzi magát az egyesült Básta és Mihály megveretésére. — Végre aug. 3-án Goroszlónál elkerülhetetlen volt a csata, és Zsigmond, mint előre lehetett látni, teljesen megveretett. Az erdélyiek erre Deés felé futottak, Barcsay András Lugosra, Zsigmond és Csáky István Moldvába[3])

Básta és Mihály között nem sokáig tartott a barátság; mert miután az oláh vajda ismét jogbitorlást követett el, Básta őt Torda mellett aug. 19-én megölette.[4]) Básta erre Mező-Vásárhelynek vette utját; de hirét hallván, hogy a török Lugos és Karánsebes felől három pasát küld Zsigmond segitségére, Deésre vonult vissza.

Zsigmond a török és tatár segitségével még 1601. novemberben vissza jött Erdélybe, de eredménytelenül harczolt; végre az őt folyvást környező jezsuitáktól ellenszenvvel töltetvén meg a török ellen, undok állhatatlanságában, sokkal jobb fejedelemre méltó hiveinek tudta nélkül, gr. Csáky István és Barcsay András által 1602. marc. elején Bástával fegyverszünetet, Rudolffal pedig szerződést kötött. Átadta neki Erdélyt, és csak nagy bajjal kerülhette el a börtönt, melybe elkeseredett párthivei őt vetni szándékoztak. Tehát jul. 26-án örökre bucsút vett Erdélytől

[1]) Ezen városokat Bethlen V. 126. „opimi proventus oppida, latifundisque celebria" néven nevezi.

[2]) Kemény. Erd. tört. tár II. 27. — Bethlen. V. 7.

[3]) Századok. 1869. 543 l.

[4]) Horváth. IV. 475.

és Csehországba ment, hol 12 év mulva bevégezte nyavalyás életét, mely szerencsétlen hazájára annyi szenvedést és nyomort hozott.[1])

Zsigmond lemondása után Básta a kolozsvári gyülésen ujra Rudolf hüségére esküdteté az erdélyi rendeket és Huszár Pétert lugosi bánná nevezte ki. Székely Mózes azonban e szerződést nem akarta elismerni és Gyulafehérvár mellett táborba szállott, hol Básta által jul. 2-án megveretvén, családjával és párthiveivel, kik között Bethlen Gábor is volt, Sólymoson át a temesvári pasához menekült 1602. aug. 23-án.[2]) Ez időben törökök is gyültek Temesvár körül és Lugost aug. 7-én megrohanták és pusztitották. Vajjon Székely intézkedésére történt-e ez, vagy talán egyike volt ama sok alkalmi portyázásoknak, nem tudhatni. Lugos valamint előbb Barcsay alatt Mihály vajdához, ugy mostan hiven ragaszkodott Bástához, kit a tanács az emlitett szerencsétlen napon egy magyarul irt levélben ama bajról értesitett is és hozzá segitségért fordult.

Ezen levél egész terjedelmében következőleg hangzik: „Illustris ac Magnifice Dne Dne nobis clemen. perennium servitiorum nostrorum perpetuam oblationem in gratiam Illmae Magnificentiae Vestrae, cum fidelitatis obsequio etc.

Az hatalmas Isten Ngodnak egy napját ezerré tegye, sok kivánta jó szerencsékkel áldja meg Ngodat. Kegyelmes Urunk, ez elmult napokban két atyánkfiát bocsátunk vala Ngodhoz, hogy Ngodnak adják értésére, hogy Temesváratt igen gyülekeznek az törökök, az kémek is, kiket oda bocsátottunk, nyilván mondják, hogy reánk akarnak ütni; de azok (atyánkfiai) az utból tértek meg, és nem akarták Ngodat megtalálni veszedelmünk felől; ez alatt ez mai nap Kegyelmes Urunk ugyan reánk ütének, voltak kétezer lovas török, és nyolczszáz gyalog pandur; oly szertelen reánk ütének, hogy az vár kapujáig vágtak bennünket, városunknak felét mind megégeték, marhánkat mind elhajták, az minemü gabonánk vala, azokat is mind megégeték, rabot számtalant vünek el; ellenek hogy állhassunk, nem lön erönk hozzá, mert az mely hajduságot Ngod mi közünkbe rendelt vala, az bé nem érkezett vala, a szolgáló nép peniglen, az kiknek Zsigmond fejedelem ő felsége sok jószágokat osztott vala, annak jobb része mind elszökék mellőlünk, maga azoké a fő örökség városunkban. Városunk mezőváros, és árokkal megerősitettük vala, de azt is mind elégeték mostan a pogányok.

---

[1]) Horváth. IV. 479.

[2]) Századok. 1869. 650 l.

Könyörgünk azért Ngodnak, mint kegyelmes Urunknak, Ngod rendeljen annyi segitséget minekünk, kik megszabadithassák hazánkat a pogányoktól, s hogy kegy. Urunk pénzén éljen, mert az mi gabonánkat az tűz emészte meg, és mi magunk is élhetetlenek maradtunk. Azoknak penig jószágokat, kik ilyen végső nyomorúságban minket elárulának és az veszedelemben hagyának, Ngodnak könyörgünk, Ngod jószágokat deputálja városunk' épületére és megmaradására; mert kegy. Urunk, mi életünket nem szántuk elveszteni ezért az helyért, és az várat is megtartottuk az hatalmas Császárnak és Ngodnak; most is k. Urunk, eléggé voltak azon a pogányok, hogy az várat megadnók nekik, de megmutattuk vérünk hullásával, testünk szakadásával és sok kárunkkal, rabságunkkal, hogy az római Császár és Ngod hivei vagyunk, ezután is kegy. Urunk az míg élünk, fejünk fenállásáig vérünk hullásával akarunk mind az felséges római Császárnak, mind Ngodnak szolgálni nagy hivséggel. Ngod az segitségét ne késleltesse, mert itt megromlottunk annyira, hogy ha ezután segitségünk nem leszen, veszedelemnek fiai vagyunk és leszünk. Ngod kegyelmességét várjuk. Tartsa Isten meg Ngodat hosszu boldog esztendőkig jó egészségben. Ex Lugas, septima die Augusti anni 1602. Ejusdem Illmae Magnificentiae Vestrae servitores ac fideles perpetui Petrus Gorog judex supremus, ac universi senatores oppidi Lugos.[1])

Vajjon lett-e ezen levélnek eredménye, alig merném elhinni. Feltünő, hogy a lugosi bánról egy szóval sem történik emlités.

Erdélyben a pártviszályok Székely távozása után egy időre megszüntek; de a béke Básta kormánya alatt még talán a háborunál is nagyobb nyomort hozott a sokat zaklatott országra. Iszonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal szokta volt emliteni.[2]) De kegyetlensége és zsarolása csakhamar megbuktatták. Az elégedetlen erdélyiek egyedüli reménye az emigratióban volt, s igy Székely pártja növekedett otthon, mialatt a porta is megkinálta a fejedelemséggel. Ő tehát csak alkalomra várt hogy hazáját zsarnokától megmentse, s ez nem sokáig késett.

Básta 1603. év elején fizetetlen, de martalékkal megrakott hadainak egy részét Szatmárba, Debreczenbe és Tokajba vezette át. Ezen alkalmat felhasználta Székely és Básta távollétében márcz. végén „mikoron még a fü ki sem jött volna", ő is kiindult Temesvárról Bektas temesvári pasával törökök, tatárok és székelyekből álló nagy seregével, mely utóbbiak lassankint átjöttek volt nozzá Temesvárra, mint az ő népökből valóhoz. Először nem a közelébbi Lugosnak, hanem

[1]) E levél: Kemény és Kovács, Erd. tört. tárából II. 72.
[2]) Horváth. IV. 479 l.

Karánsebesnek tartott. Ez akkor kis város volt köralakban épitve, falai már régiek s igy erőtlenek valának.[1]) Bánja ez időben nem volt, de hihetőleg Huszár Péter lugosi bán joghatóságához tartozott.

Mielőtt azonban Székely egész hadtestét oda vinné, előre küldötte Nagy-Megyeri Keresztesi Pált, egyik hü és gyors vezérét, 500 tatárral és kevés magyarral, hogy a karánsebesieket részint igéretekkel, részint fenyegetéssel a mint lehetne, vérontás nélkül megadásra birja. Básta t. i. semmi más fegyveres őrizetet nem hagyott a várban. mint a lakosságot és kevés német katonát, kiket Erdélyből a nagy éhség miatt küldött volt ide. Keresztesi mielőtt a várost megszállotta volna, némely főbbeket a városiak közül titkos küldöttei által már előre rábirt az önmegadásra. S csakugyan a mint közeledett seregével: Vajda György, Fodor Ferencz (Fr. Crispus), Laczkó Simon és Tóth Miklós hallgatag megegyezéssel a többi nemességet is igyekeztek pártjokra vonni. E tervet ellenezték: Vajda István, Gerlistye Miklós, Kun Dániel, Theodorik, Jósika Miklós és Ferencz s még többen a városi népből. E versenygés annyira ment, hogy nagyobb veszélylyel fenyegette a várost, mint maga az ellenség. De Keresztesi fenyegetései, ha ellenszegülnek, s kegyelem igérete, ha megadják magukat, valamint azon félelem, nehogy ostromlás esetére a zsindelyes házfedelek meggyuladván, a várost még nagyobb veszélybe hozzák; rábirta őket a megadásra.

Székely bizván a lakosság hűségében, semmiféle őrizetet nem hagyott itten és egész seregével most április 11-én Lugos felé ment vissza; mert a két helység, mint Erdély végvárai, nagy fontossággal birt Erdélyország meghóditására.

A lugosi bán többször figyelmeztető Bástát levélben Székely készülődéséről, és a lugosi vár erősitésére többször kért segélyt, de nem kapott. A várnak állapota pedig igen siralmas volt; csak nyolcz hónappal azelőtt (1602. aug. 7-én) rongáltatott meg a törököktől s most csak rögtönzött karó- és sövény-keritése volt, mely az ellenségnek nem igen nagy akadályt gördithetett eléje.[2]) Huszár bán mégis akarta védelmezni, de árulás meghiusitá tervét.

Valamint Karánsebesnél, ugy járt el Székely Lugosnál is. Előre küldött néhány embert, hogy az őrséget a vár átadására birják; s ezek csakugyan több rácz és oláh városi és katonai hivatalnokot pártjoknak megnyertek.[3]) Bethlen Gyuráczát és Semegi Istvánt, karán-

[1]) Bethlen. V. 208.
[2]) Bethlen. V. 211.
[3]) Bethlen W. V. 210.

sebesi nemes polgárokat, mondja Székely követeinek; ugyanazon Gyuráczát, kit az 1598. jul. 7-iki lugosi affaireben maga mondott élésmesternek. Bővebben beszéli ezt Enyedy Pál:[1] „Huszár Péter lugosi bán, kilencz vagy tized magával lévén az Lugos belső várában, mikor Mózes Bektes bassával oda két mélyföldre[2] táborba szállott; az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta as külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az elöljáró Nagy Alberttel és Ali csauszszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város azelőtt való éjjel expediálta volt titkon Móseshez, kit az bán nem tudott. Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rut szitkokkal illeték. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkel együtt neki rohana a belső kastélynak; az ajtaját bevágák, másfelől meghágják. Az főporkolábot Szentmiklósi Györgyöt az béhágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. A bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték.“ Ez történt 1603, apr. 11-én.

Huszárt erre fogva vitték Székely táborába Gavosdia mellett, „in campo Gausdia;“ ez ismét Bektáshoz küldé, kérvén az öreg és sokat szenvedett bátor férfiu megkegyelmezését. A pasa hajlandó is volt méltányosságra; de a vad tatárok nagy dühösen fellázadnak, visszamenetellel fenyegetnek, ha Huszár, ki első hadiszerencséjök, ki nem adatnék nekik. Kiragadták a sátorból és Murza nevű vezérök felgyürközve azonnal maga végezte a bakó szerepét. Levágta a szerencsétlennek fejét és a kiszökellő vért markával felfogván, bőséges hadiszerencsekivánat mellett társai előtt megitta. A fejet szalmával tömték ki és Mehemed serasche-jöknek küldötték, ki a hozónak 100 aranyat adott jutalmul.[3] A tatárok igen haragudtak reá, mert tőle már sok izben vereséget szenvedtek.[4]

Székely igy magát hátban biztositván, Bethlen Gábort előre küldötte Erdélybe, ő maga pedig nejét és kis fiát Karánsebesen hagyván, a vaskapun át április 5-én ment által Erdélybe; azonnal Fehérvárra sietett Bethlen Gábor segitségére és csatlakozásra hivta fel az erdélyieket, kik is nagy számmal gyültek táborába. — Básta ezeknek

---

[1]) Mikó, Erd. tört, ad. l. 212.
[2]) E szó mélyföld tört. jogosultságáról L. Tudománytár 1840. szept. 188 l.
[3]) Bethlen. V. 212.
[4]) Istvánfy. 488 l.

hirét hallotta ugyan, de nem hitte igazán, hogy Székely ilyen időben, midőn a hegyek azon vidékekben még mind vastag hóval voltak boritva, és az utak járatlansága miatt veszedelmes volt az utazás, hadjáratot kezdjen. Hasonló véleményben volt a császár is, és igy nemis küldött Bástának segélyt.

De azért Lugos és Karánsebes mégsem volt elég biztonságban, s a vidéknek még sokat kellett szenvednie. Mert mialatt Székely Fehérvárat ostromolta, azalatt összeállottak a lippai, jenői és nagyváradi őrségek, s Temesvárr a törvén, felégették külvárosait és pusztitották földeit, hogy a Székelylyel távozott Bektáson megboszulják magukat. Duval Henrik pedig, Lippa praefectusa, hasonlót tett Lugossal: felgyujtotta és teljesen elpusztitotta a város környékét (suburbana). A lakosokat pedig, kik Huszár szerencsétlenségének okozói voltak, nagy részt kivégeztette. Igy vették jutalmukat rút árulásukért.[1])

Székely utja ezalatt valódi diadalut volt; Fehérvár, Kolozsvár Besztercze s több főváros és a székelyföld nagy része kezében volt már; több csatát nyert, vereséget egyet sem szenvedett. Erdélyben kivált a székelyek között nagy lelkesedéssel fogadtatott. Már Rudolf is, hajlandó volt őt Erdély fejedelmének elismerni: birja Erdélyt az előbbi fejedelmek jogaival; Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várai a hozzájok tartozó vidékekkel szakadjanak Erdélyhez; de ne kivánja Nagyváradot, Kővárt, Husztot azok vidékeivel együtt, ugy a Szilágyságot és Marmarost sem. Székely azonban az egész Erdélyország teljes függetlenségét tűzte volt zászlajára, s igy nemis egyezhetett bele a császár feltételeibe. Tovább folytatja csatautját, mig végre Brassónál 1603. évi julius hó 17-én a hitszegő Raduly, oláh vajda által éjjel váratlanul megtámadtatván, a zavarban maga is életét veszíti.[2]) Bethlen Gábor csak kis csapattal menekült Dévára.[3]) Bektás pasa is és még számos fő- és alrendü erdélyi hazafi ezer áluton, sok veszedelem közt menekült Karánsebesre és innen Temesvárra.[4])

Nehány hét mulva Básta ismét megjelent Erdélyben. A temesvári pasát megverte és nem nyugodott, mig mindent ujra meg nem hóditott Rudolfnak. Déváról Facsetre vitte seregét, melyet a török mult évben (1602 dec.) pusztitott volt; innen Lippára ment. Ezt és Lugost

---

[1]) Bethlen. V. 241.

[2]) Századok 1869. pag. 710. sat. — Bethlen V. 208—241 — Istvánfy 488.

[3]) Horváth. IV. 486.

[4]) A Karánsebesre menekült nemesek nevei és egyéb viszontagságai, mig ismét Erdélybe visszatértek, olvashatók W. Bethlen Hist. Trans. V. 461. és köv. lapjain 513-ig.

elfoglalta, miután a magyar őrség azt önként átadta. A karánsebesi kerület is meghódolt miután az erdélyi nemesség innen Erdélybe visszament.[1])

Básta erre (1603. okt. v. novemberben) Lódi Simont tette karánsebesi, Andrian Pált pedig lugosi bánná.[2])

Rudolf most tiz tagból, nagyrészt németekből álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklete alatt a kapott utasitás szerint igazgatná az országot. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentul még keservesebben megsinlette Erdély.[3])

Az erdélyi menekültek is, minthogy a török most magukra hagyta, kénytelenek voltak Bástával alkudozni. Ez megengedte ugyan visszatérésüket, de majdnem mindenki más-más büntetésben részesült. A Temesvárra menekültek közt vala a többi közt Hidvégi Mikó Ferenc is, ki magát Bethlen Gábor inasának mondja s hihetőleg elkisérte urát, midőn ez az Esztergom megszállására sietö nagyvezirhez ment segélyért folyamodni. Mikó bolyongását igy adja elö: „Atyámfiai biztatására, hogy gyermek létemre bátran jöhetek Karánsebes felül haza, senki sem bánt; Tömösvárra s onnan Bókánba visszajövék, kiben egy káránsebesi embertelen föember, Fódor Ferencz lakik vala*); Innen egyenesen akartam Karánsebesre jöni; de megértvén, hogy egy hitetlen arnótból**) lett bánt, Lódi Simont helyheztettek oda bánságra, ki az elfutott nemes embereket, ha kézre keritheti, fosztogatja s megis öli; azért nem mertem szabadon oda menni. Nehány napig ott (Bokánon) mulattam, lovamat 12 aranyon eladtam s kalauzzal mentem Karánsebesre. Egy este, mikor a város népe szokott omlani a folyóvizre, azokkal mentem egy ösmerösöm házához, Borczon Györgyhöz, kinek fiával egy urat, Barcsai Andrást szolgáltam azelőtt, azon reményben, hogy ő engem eliktat Erdélybe; de az áruló a bán kezébe adott, ki karóba akart veretni, ha régi ösmeröseim nem törekedtek volna mellettem, megparancsolván, hogy kimenjek

[1]) Pray. Histor. — Istvánfy. 493.

[2]) Bethlen V. 525. Lódiról még olv. Bethlen VI. 9; 42—52; 65—71. lap.

[3]) Horváth IV. 486.

*) Bokán alatt csakis Boksánt szabad érteni, melyről W. Bethlen (Hist Trans. VI. 65.) ezeket irja: „Castellum in edito clivo situm.“ 1595. juliusban Borbély György vette el a töröktől; ezután Fodor Ferencz, igen tekintélyes karánsebesi nemes ember vette meg e várat 3000 frtért; de 1604-ben Karánsebesen a a ráczoktól megöletett. Özvegye nem viselhette kellően gondját s igy könnyen árulás utján ujra a török kezébe került. — A romokat maig lehet szemlélni; az oláhok gura turkului-nak nevezik.

**) Arnótok vagy Arnauták. Albániának kegyetlen, mohamedán vallásu félvad hegyi népe.

a városból. De hová tudtam volna menni, mikoron Karánsebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott; tehát egy szegény szabónak háza padlásán laktam két hétig, mig meghallottam, hogy Lugosi János oda érkezett, kit Básta küldött vala a rácz hadak megmustrálására. Ezt noha nem ismertem, nagy bizalommal eleibe mentem és ő hozott haza Erdélybe.[1]).

Ugy látszott már, hogy mi sem akadályozza a császárt Erdély birtokában; de csakhamar kitörtek uj mozgalmak 1604-ben, melyek következtében Bocskay István, az egykori nagyváradi főkapitány, nyerte el az erdélyi fejedelemséget.

Ősemberkori leletek Uj-Paulison.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1875. évi november havi vál. ülésén.

A történelem és régészet ikertestvérek; ott, hol az irott adatok hiányzanak, segélyül jön a régészet. A hegyek odvaiból, folyók és patakok medréből s a föld folyton éhes gyomrából véletlenül felszinre került, vagy egyesek kutatása következtében kivájt tárgyak és eszközök az előbbiek által homályban hagyott korszakokat ép ugy megvilágitják, mint a még mindig féltékenyen őrzött levéltárak penészes irományai a multnak eseményeit. A föld tömérdek kincset rejt méhében, de csak a lusták iránt fukar, a kutatni szeretők előtt önként feltárja kebelét. Még élénken emlékezhetik a tisztelt választmány azon időpontra, amidőn csekélységem a világos-ujpanáthi ut közelében felfedezett romai ezüstpénz-leletről s az ujpaulisi s ó-szentannai temetőkben sirásás közben talált őskori agyagcserép darabokról értekezett; ugyanakkor egy az előbbiben felszinre került s már-már agyaggá vált szarvasagancs darabot is bátor valék bemutatni, melyről, valamint a cserépdarabokról is akkoriban egész általánosságban csak annyi volt mondva, hogy a különféle czifrázatokkal ellátott cserepek nem koronggal voltak készitve, tehát a romai korszakot megelőzőleg az ugynevezett barbár korszakból eredtek.

Nemsokára azután Miletz János tagtársunk társaságában a nevezett telepet meglátogatván, ott kutatásunk közben nem csekély mennyiségü hamvat, állat s ember csontdarabokat, az édesvizi uszók osztályához tartozó tömérdek békateknyőket s egy piramis idomu, lapos s felül átfurt

---

[1]) Budapesti szemle 1865. X. füz. 427. lap.

s égetett agyagból készült pondust találtunk, mely leletekről, mint emlékszem, említett titkár ur egyik választmányi ülésen értekezést is tartott.

Az idő óta minden sirásást gondosan megfigyeltem s az eredményt a buvárlatairól ismert Lóczy Lajos, muzeumi ásványosztályi segédőr urral közöltem, ki is egy izben Budapestről lerándulván, vele együtt ásatni kezdettünk; ez ásatás első nagyobb értékü eredménye egy emberkoponya volt, mely mintegy ölnyi mélységben feküdt. A koponya mind nagyságra, mind alakra nézve hasonlit a mostaniakhoz, azon különbséggel, hogy a néhány fog, mely felső állkapcsában megmaradt, nem mint a mieink függőleges irányban, hanem kissé kifelé hajolva voltak; miből azt következtettük, hogy annak tulajdonosa alig tartozhatott a jelenleg Európában élő népfajok közé. Ugyancsak akkor találtunk egy az előbb említettnél vastagabb, de hason nagyságu és szélességü égetett agyagpondust, valamint egy körülbelül negyed négyszegölnyi területü és magasságu tüzelő helyet, melynek alul már-már megkövesedett hamvai között farkas, róka, ökör, kecske, hörcsög s egyéb állatcsontok s kisebb nagyobb cserépdarabok hevertek egész rendetlenségben; ez utóbbiak között volt egy körülbelül lábnyi átmérőjü, durva tányéralak is, közepén átlyukasztva. Itt volt hihetőleg a vidékünkbeli ősemberek pásztortelepe s étkezőhelye. — Legsikeresebb volt mindannyi között mult október havi kutatásunk, melyet ugyancsak Lóczy ur társaságában, a muzeumi igazgató, Pulszky Ferencz ő méltósága és Römer Flóris ő nagysága felszólitására országos költségen teljesitettünk; de most már nem az ujpaulisi temetőben, hanem azon kivül, tőle csekély távolságra és az Ó-Paulisról Szabadhely felé vonuló országut közepe táján egy domb körül, mely az északról délre vonuló romai sánczok irányában fekszik. Itt Lóczy ur több régi tégla- és vasdarabot talált, melyek mindjárt az első tekintetre elárulják régiségüket. Az alatt, mig ő a domb és romai sánczolatok között áskált, addig én és Buczurka Ferencz tagtársunk a temető melletti kutatást intéztük, minek eredménye csakhamar két darab serpentin kővéső lőn. Elképzelheti a tisztelt választmány a meglepetés örömét, melyet e nagyfontosságu s hazánkban majdnem páratlan lelet bennünk gerjesztett. Másnap Lóczy ur folytatta az ásatást és pedig az előbbihez hasonló szerencsével. Ezuttal egy kőbalta s annak gránitból készült csiszoló köve került felszinre, mely csiszoló kövön a talált kőbalta élszélességének megfelelő mélyedés észlelhető; talált még kis obsidián darabocskát is, melyet az emberek keménysége miatt vágásra és faragásra használtak; e vulkanikus kövecskék Tokaj vidékén találhatók leginkább, mig a mi hegyeink között ismeretlenek; miből azt kell következtetni, hogy az vagy a nevezett vidékről, vagy máshonnan importáltatott. E tárgyak, minthogy az ásatás országos költségen eszközöl-

tetett, a budapesti orsz. muzeumnak küldettek fel, hol azok a jövő évi europai ősemberkori congressus alkalmával közszemlélet végett kitéve leendnek. A legutolsó ásatás alkalmával még egy bronz balta is megvásároltatott az orsz. muzeum számára. E bronz baltát egy ujpaulisi földmives találta ugyancsak az ujpaulisi temetőben sirásás alkalmával körülbelül egy ölnyi mélységben; hihetőleg valami holttal temettetett az el, mint annak kedvencz fegyverzete. Én az egyik kővésőt s a bronz baltát lerajzolám s a rajzokat adandó alkalommal a tisztelt választmánynak bemutatni kedves kötelmemnek tartandom,[1]) valamint el nem mulasztandom beküldeni azon csiszoló gránit kődarabot és félig-meddig csiszolt 2 kőbaltát vagy kővésőt és egy tojásdad alaku kőtárgyat sem, melyet a sirások alig pár hete egyik ujpaulisi sirból emeltek ki.

Ez alkalommal el nem mulaszthatom még azt is kijelenteni, miszerint az ó-paulisi hegyeken, bizonyos Décsy János szőllőjében már sokkal előbb tetemes számu és az általam felfedezetteknél hasonlithatlanul finomabb müvü részint egész, részint összetöredezett agyagcserép edények, egy darálókő alsó és felső része, egy hosszukás négyszegü, felül egyenesre faragott laposkő és egy vaslándzsa darab találtatott, melyeket nevezett birtokos a budapesti országos muzeum számára küldött fel.

S most, mielőtt jelentésemet bezárnám, engedje meg a t. választmány, hogy a régészeti kincsekben gazdag uj-paulisi telepről még egyet-mást elmondhassak. A nevezett telep mintegy 200—250 □ ölnyire terjed, előtte a Maros felől egy jókora hosszuságu mélyedés nyulik be, mely a községet a majdnem nyeregidomu teleptől elválasztja. A cserépdarabok s kőtárgyak a földszin alatt alig egy lábnyi mélységben hevernek, s pedig terméketlen sárga agyagföld felett, miből azt vagyok bátor következtetni, hogy az e vidékbeli első emberek mindjárt a vizek első levonulása után, azaz a második öntvényi korszakban települtek e helyre; maguk az itt talált tárgyak pedig oda látszanak mutatni, hogy e telep három, illetőleg két korszakot élt át, t. i. a félig és egészen csiszolt kő és bronzkorszakot; legalább e helyen mindeddig egyetlen vas darabocska sem találtatott. Ami pedig végül a nevezett telepen felszinre került csontokat és kagylókat illeti, kétségtelen, hogy a vidékünkbeli első emberek a táplálkozásban nem igen voltak válogatósak.

---

[1]) L. a füzet végén ide vonatkozó rajzokat.

Az utóbb elmondottak csakis az én egyéni nézeteim, melyeket érvekkel megdönteni bárkinek is jogában áll; én csak a t. választmány figyelmét kivántam jelen alkalommal felkölteni egy oly ősrégi telep iránt, mely a behatóbb kutatást, a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat utánnézését méltán megérdemli.

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés január 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Barách József, kir. tanácsos; Pécli József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Korbonics János, Löwinger János, Molnár Vid. Sasváry László; a karzaton pedig a helybeli tanintézetek történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult évi deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Van szerencsém a tisztelt választmányt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat körében mult évi deczember hó 30-án megtartott rendes havi választmányi ülésünk óta mai napig felmerült hivatalos mozzanatokról a következőkben értesiteni:

I. A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratcsomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és az értekezést a választmányi meghagyás következtében az „Értesitő“ tárczájában közzétettem. A mult ülésen bejelentett uj tagok társulatunkba történt beválasztásukról hivatalosan és hirlapilag is értesitve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai és eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött és bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket és az ajándékozott könyveket illető helyökre eltettem.

II. A társulati okleveleket illetőleg megbizattam egyik mult választmányi gyülésen, hogy azok minden ujonnan beválasztott tagnak megküldessenek az alapszabályok 20. §-a értelmében; melyre vonatkozólag jelenthetem, hogy az oklevelek legközelebb az illetőknek szét fognak küldetni.

III. Mult deczember havi választmányi ülésünkön utasitva lettem az „Alapszabályok“ ujbóli kinyomatására, miután az előbbeni készlet végképen elfogyott: mire nézve van szerencsém jelenteni, hogy az utasitás értelmében eljártam és az alapszabályokat az eddig eszközlött módositásokkal az „Értesitő“-ben közöltem és külön 300 példány nyomatását is elrendeltem. „Értesitő“-nk II. évi folyamának I. füzete a napokban megjelent és legközelebb szét fog küldetni a társulati tagok részére.

IV. Utolsó választmányi gyülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Péch József választmányi tagtársunk ajándékozott egy tört római urna darabot, egy kisebb római csészét, egy közepén átfurt, égetett agyagból készitett karikát, s egy régi rozsdaette, közepén el törött római korbeli sarlót; melyek a temesmegyei Paulison, Versecz közelében az 1864-ik évben találtattak az ottani urasági épület délnyugati sarkánál jégverem ásatás alkalmával egy emberi hulla maradvány s edénytöredékek között; megjegyezendő, hogy az urnában egy obulus is volt, de ez időközben elveszett.

2) Érem- gyüjteményünket gyarapiták Durman Imre társulati tag ur egy III. Zsigmond-féle ezüst lengyel garassal; továbbá dr. Niámessny Gyula társulati ügyész ur egy II. Ferdinand-féle ezüst s 4 ujabbkori rézpénzzel.

3) A társulat könyvtára részére megküldé Lehóczky Tivadar ismert szorgalmas történetbuvárunk „Beregvármegye leirása“ czimü müvének I. részét.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi gyülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A választmány helyeslőleg fogadta a jelentést s a társulat muzeuma s könyvtára részére beérkezett adományokat a titkár gondozására bizta s illető helyükre eltétetni rendelte, az ajándékozóknak pedig jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 764 frt. 75 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár értekezése ezen czimen: „Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Melyben szerző a nevezett vármegye emlékmaradványait két részre csoportositja, t. i. régibb és ujabb korszakiakra; s az elsőt behatóan ismerteti, megkezdvén az Arad vármegyét három vonalban átkigyódzó avar sánczok tüzetes leirásával; felsorolja továbbá azon halmokat, földhányásokat, régi temetőket s pogánysirokat, az időnkint felmerült leletekkel együtt, melyek ezen terrenumon előfordulnak s az itt élt régi népek történelmére, szereplésére és eseményeire vonatkozólag érdekes felvilágositásul szolgálnak a régmult felderitésénél.

Az ujabbkori emlékek közül, melyek már mireánk magyarokra nézve birnak kiváló becs- és érdekkel, s ezen vármegye területén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jeleneteit s bemohosult rómjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről; a vármegyét délen határoló Maros folyó mentén fekvő orodi prépostság rommaradványainak leirásával kezdi meg, előre bocsátván, hogy a nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó és biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek, s ezeknek, valamint a folya-

mok biztosabbá tételére várakat, s a talaj minemüsége szerint hegyi kastellumokat épitettek, hogy épen ily irányu fejlődést tapasztalhatunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat, s még romjaikban is nagyszerü várkastélyokat, templom-, zárda maradványokat találunk.

Az orodi prépostságról felemliti, hogy már igen régen jelentékeny hely volt, mit bizonyit a II vagy vak Béla alatt itt tartott véres országgyülés 1131-ben, s romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerüeknek; a szent Márton tiszteletére emelt prépostsági templom a postoli kereszt formára volt épitve két toronynyal és századokra szóló erős falai kivül-belől faragott négyszögü terméskövekből voltak rakva. Végül szerző felhozza a romokat ért pusztulásokat s a nevezetes romokból egy meglehetős ép oszloprészletet, továbbá egy török korszaki golyót, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószinüleg a nevezetes prépostságot 1552-ben végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet, mutatott be a választmánynak s ajándékozott a társulati muzeumnak; ezzel az érdekes értekezés véget ért s Aradmegye többi emlékeinek leirását szerző máskorra igérte, mely ajánlat a választmány által közönettel fogadtatott az ádományozott régiségekkel együtt. Az értekezés egész terjedelemben az „Értesitő"-ben fog közöltetni s a választmány meghagyásából titkár utasittatott, hogy ezen alkalommal a muzeum részére általa ajándékozott orodi emlékek rajzait is mellékelje.

Ezután elnök ő mltga azon, régészeti szempontból nagy érdekü igéretet teszi, hogy adandó alkalommal egyik választmányi gyülésen felolvasást fog tartani Pompeji nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélu utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszinen tett észleletei alapján; mely becses igéretét elnök ő mltgának a választmány nagy köszönet s örömmel vette tudomásul.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Lőrinczy Sándor nyug. áll. honvéd-főhadnagy Temesvárott, Novák Péter megyeárvaszéki ülnök s földbirtokos Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittetnek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés február 23. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György; Barách József, kir. tanácsos; Rőtth László, Wimmer József, Zeh Ferencz, s a társulati tagok közül: Clement György, Bergmann Agost, Korbonics János; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután elnök ő mltga rövid, de megható szavakkal ecseteli azon kipótolhatlan és országos veszteséget, mely feledhetlen nagy hazánkfia **Deák Ferencz** elhunyta folytán hazánkat és nemzetünket sujtotta, s beszéde folyamában kiemeli, hogy a társulat bár testületileg részt

vett azon gyászisteni tiszteleten, melyet a nagy hazafi iránti tisztelet, kegyelet rendezett városunkban, mindazonáltal inditványozza: hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat külön jegyzőkönyvileg is adjon kifejezést azon mély fájdalmának, mely ezen lesujtó veszteség és csapás folytán a gyászbaborult hazával együtt a társulatot is sujtotta. A jelenlevőket általánosan meghatott inditvány jegyzőkönyvileg megörökitetni egyhangulag elhatároztatott.

Elnök ő mltgának mindenkit mélyen meghatott inditványa után a mult januárhavi jegyzőkönyv olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését.

Tisztelt választmány!

Minden oly buzgalom és nemes törekvés, mely a közmivelődés és a tudományos fejlődés terjesztését tette feladatává s vállvetett igyekezettel törekszik ezen legnemesebb intentiók valósitására, megérdemli az elismerés s hála babérkoszoruját. Társulatunk, mely ezelőtt négy évvel megalakult, leküzdve lankadatlan erélylyel a kezdet nehézségeit müködési terrenumán, fáradhatlan buzgalmu s nagyérdemü elnökének bölcs vezetése alatt, szinte a fenn hangoztatott szent eszméket irta a tudomány s culturális fejlődés érdekében kibontott zászlójára. S örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy szerény müködésével már is kivivta több szaks országos tekintély elismerését. Társulatunk ha nem is rohamosan, de fokozatosan napról napra gyarapszik; muzeuma részére ujabb és ujabb adományok érkeznek be, mi eclatans bizonyitéka annak, hogy müködése nem maradt hatás nélkül a vidékre, s már is felébreszté a történelem és régészet érdekében az eddig nem igen érdeklődő figyelmet. A társulat tagjai közé ujabb erők sorakoznak s nincs választmányi ülés, melyen egy vagy más érdekesebb értekezés ne olvastatnék fel.

Örvendetes tudomásul emlitem még fel azon ujabban megindult szellemi tevékenységet is, mely társulatunk belkörében mutatkozni kezd; csak a legutóbbi választmányi ülésünkön vettük nagy érdemü elnökünk ő méltóságának azon igen becses igéretét, hogy egyik választmányi ülésünkön értekezni fog Pompeji nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélu utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszinén tett észleletei alapján. Varga Ferencz választmányi tagtársunk és Szeged város koszorus monographusa, kinek fáradhatlan buzgalma és tevékenysége társulatunk érdekében mindnyájunk előtt ismeretes, ujabban ismét a szellemi téren kifejtett fáradhatlanságának egy termékével ajándékozott meg, mely a mai választmányi ülésünkön „Egymásfél ezer éves ut“ czim alatt fog felolvastatni. Igéretét birom továbbá Bergmann Ágost érdemes tagtársunk s helybeli kir. főreáltanodai tanár urnak arra, hogy májusi nagy gyülésünk alkalmával egy értekezést fog tartani. Iványi István ur legujabban beküldé „Temes és Torontál vármegyék helység-pecsétei“ czim alatt 76 község pecsétének terjedelmes leirását, mely szintén egyik választmányi ülésünk felolvasását fogja képezni. Végre titkár is több temes- és bácsmegyei község pecsétjének s leirásának birtokába jutott, melyet adandó alkalommal ismertetni fog.

II. Mult január hó 26-án megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Reviczky Bay Ilon urnő, kiben a legelső lelkes nőtagot tiszteli kebelében társulatunk, ki különben azon igen rövid idő alatt is, hogy a társulat tagjai közé sorakozott, már többszörösen feltünteté nagy érdekeltségét a társulat ügyei iránt: — éremgyüjteményünket 10 darab ujabbkori érdekes és értékes ezüst pénzzel gyarapitá, melyek XVI. Lajos franczia király, Mária Terézia, Károly Tivadar herczeg-érsek, Jeromos (Hieronymus) primás, Frigyes Ágost szász király, X. Károly franczia király, II. Frigyes porosz király, II. József császár, I. Napoleon és I. Lajos bajor király korabeliek.

2) Clement György magy. kir. távirdai igazgató s társulati tag ur közvetitése folytán özv. Nagy Józsefné urnő 4 drb. régi török ezüst és 7 drb. különféle ujabbkori rézpénzt ajándékozott a muzeum részére.

3) Wimmer József pénzügyi titkár s választmányi tag ur egy I. Lipót korabeli rézpénzt ajánlott fel a társulat muzeumának.

4) Worlitsch Theobald bécsi festő, beküldé elnök Ormós Zsigmond ő mltságához Traján császár aldunai nevezetes táblájának legujabb rajzát, melyet fenti beküldő a helyszinén a mult 1875. évi julius hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le. Összehasonlitva ezen táblát a még Griselini Ferencz által, a mult század vége felé lemásolttal, melyen még a következő felirás; „Imp.(erator) Caesar. Divi. Nervae. F.(ilius Nerva Trajanus. Aug.(ustus) Ger.(manicus Pon.(tifex) Max.(imus) T.(ribunitia) P.(otestate) M.“ teljesen olvasható, mig ezen legujabbin a czifrázat, alakok s a felirásnak csak töredékes romjai találhatók, önkényt azon fájdalmas érzés támad bennünk, hogy azon alig 70—80 év alatt, mely a Griselini-féle rajz s ezen legujabbi között a végtelenség örvényébe elmerült, a barbár s vandal kezek a történelem s a mult dicsőségének ezen nevezetes emlékét mily szégyenletes módon igyekeztek megsemmisiteni; midőn még az időnek emésztő vasfoga is átallotta feldulni annyi századokon át s a mult század végeig meglehetős épségben tartá fenn az utókor bámulására.

Végre még egy nevezetes temesvári emlékre hivom fel a tisztelt választmány figyelmét, melyet különben naponként látunk, naponként elhaladunk mellette s a Jenő herczeg-téren sétálgatók, fel s alá járók csoportja kevés figyelemre méltatva vonul el előtte; ezen emlék azon török felratos kőtábla, mely a városháza homlokzatának falába a nagy kapu mellett van beillesztve; mely még napjainkban is szomoru hirdetője a keleti félhold 164 éves szenvedésekkel telt uralmának hazánkban, különösen pedig vidékünk- és városunkon.

Ezen török korszaki emlék-kőtábla arabstörök feliratának magyará-

zatát s megfejtését, Molnár Vid mantuai kanonok s társulati tag ur ő nagyságának szives közvetitésével, Gerstner cs. kir. tüzérkapitány ur, ki a török-arabs nyelvben igen nagy jártassággal bir s a keleti nyelvek buzgó mivelője, legközelebb beküldé s a felirat arabs-törökül következőleg hangzik: „Tarich binâ kulle der ziman Sultan Ibrahim Chan 1053." Magyarul; „A megerősitett tornyot épiteni kezdették szultán Ibrahim Chan idejében 1053-ban", vagyis a keresztény számitás szerint 1641-ben.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A titkári jelentés a választmány nagy helyeslésével találkozott, s Iványi István beküldött értekezése „Temes-Torontál vármegyék község-pecsétei"-ről, valamint a titkár azon ajánlata, hogy a hozzá beérkezett, temes- és bács-vármegyei pecséteket ismertetni fogja, örvendetes tudomásul vétetett; Reviczky-Bay Ilon urnőnek pedig a társulat iránt tanusitott megemlékezésére s a muzeum éremgyüjteményének gyarapitására beküldött értékes ajándékozásáért a választmány hálás köszönetet szavazott, miről a nevezett urnő jegyzőkönyvileg értesitendő; végre a többi ajándékozóknak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint; Clement Gy. társulati tag ur közvetitése folytán özvegy Nagy Józsefné urnőnek, Wimmer József választmányi tag urnak, Molnár Vid társulati tag s Gerstner cs. kir. tüzér-kapitány uraknak szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s nagy köszönetét.

Ezután elnök ő mltga Iványi István s a társulati titkár által a társulat részére felajánlott s különösen vármegyénket s vidékünket érdeklő pecsétgyüjtemény előterjesztése alkalmából azon inditványt teszi, hogy czélszerü lenne a történelmi és régészeti muzeum részére különösen Temes vármegye területéről az összes községek hiteles pecsét lenyomatát megszerezni; mely inditványa elnök ő mltgának a választmány általános helyeslésével találkozván, Odor Samu társulati pénztárnak ur megbizatik, hogy a nevezett vármegye egész területéről a pecsétlenyomatokat, azok leirásával együtt szerezze be, s adandó alkalommal a választmányi ülésen terjeszsze elő.

Ugyancsak elnök ő mltga a következő előterjesztést teszi: „Hivatalos kötelességemnek ismerem a különösen vidékünkön s társulatunk terrenumán időnkint felmerült régészeti mozzanatokról a társulatot értesiteni. Igy a vidéki s utánuk a fővárosi hirlapok legujabban két régészeti szempontból nagyon nevezetes és érdekes éremleletről tettek említést; melyszerint nem régen Zimonyban igen értékes, szám szerint 130 darab romai arany pénzre akadtak; továbbá Buziás vidékén egy csősz az erdőségben nagy mennyiségü arany s ezüst pénzre talált. A leletek iránt érdeklődvén, hiteles értesülés alapján állithatom, hogy a zimonyi gazdag aranyleletről közlött hir valódi és hiteles; hol az emlitett 130 darab romai arany egy pinczében, vagy inkább egy jégveremben, bizonyos Popa Nikolae szerb pap testvérének udvarán találtatott s biztos őrizet végett egy ideig az otthelyi takarékpénztárban volt letéve; az arany pénzek legközelebb meghatározás végett Zágrábba

kerültek s u g y h a l l a t s z i k, h o g y B é c s b e f o g n a k f e l k ü l d e t n i.“ Elnök ő méltóságának ezen előterjesztése örvendetes tudomásul vétetett.

A z é r t é k e s é s g a z d a g l e l e t b ő l 100 d a r a b — mint értesülünk — D o m i t i a n u s c s á s z á r - f é l e a r a n y. E l n e m m u l a s z t j u k j e l e n a l k a l o m m a l f i g y e l m e z t e t n i **Pulszky Ferencz** n e m z e t i m u z e u m i i g a z g a t ó u r a t, h o g y a g a z d a g l e l e t m e g t e k i n t é s e, s a n e m z e t i m u z e u m b a n n e t á n h i á n y z ó d a r a b o k m e g s z e r z é s e i r á n t s ü r g ő s e n i n t é z k e d j é k, a n n á l i s i n k á b b: m i u t á n a m a g y a r k o r o n a t e r ü l e t é n t a l á l t l e l e t k i z á r ó l a g o s a n c s a k i s h a z á n k h o z t a r t o z i k, s n e m B é c s h e z. A buziási leletet illetőleg a hirlapi közlemény a hiteles értesülés alapján valótlannak bizonyult be.

Erre O d o r Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 605 frt. 28 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül e folyó kiadások fedezésére.

Következett V a r g a Ferencz vál. tag ur értekezése ezen czimen: „E g y m á s f é l e z e r é v e s u t“, melyet titkár olvasott fel. Szerző ezen értekezésének tárgyát azon fényes görög követség utja képezi, mely P r i s z k o s z R h e t o r vezetése alatt Konstantinápolyból A t t i l a s z é k h e l y é r e indittatott; ezen ut irányának meghatározása számtalan jelesebbnél jelesebb történetbuvár tollát hozta már mozgásba, a nélkül azonban, hogy az iránt mindeddig tisztába jöhettünk volna. Szerző mély s alapos készültséggel sorolja elő az ellentétes nézeteket s az állitásokat a kritika megdönthetlen érveivel bonczolgatja. Az értekezésnek igen érdekes passusát képezi D u g o n i c s azon állitása, hogy A t t i l a székhelye Szegeden lett volna, mely állitását P r i s z k o s z azon kifejezésére fekteti, hogy „n e m s o k á r a a z u t á n n é m e l y k i s p a t a k z a t o k o n á l t a l m e n t ü n k é s e g y n a g y h e l y s é g r e é r t ü n k. I t t v o l t A t t i l á n a k h á z a, m e l y a t ö b b i t a k á r h o l l e g y e n e k i s a z o k, f e l ü l m u l j a. A k i r á l y i h á z m e l l e t t v o l t O n e g e s i s n e k h á z a. A z i s f a f o l y o s ó k b ó l á l l a, d e n e m u g y m i n t A t t i l l á é t o r n y o k k k a l é k e s k e d ő é s k i t e t s z ő. É l é g t á v o l b a n a h á z n a k k e r t e l é s é t ő l e g y f ü r d ő v a l a, m e l y k ö v e k b ő l é p i t t e t e t t, m e l y e k e t P a n n o n i á b ó l h o z t a n a k, m e r t e z e k n é l, k i k S c y t h i á n a k e r é s z é t l a k j á k, s e k ő, s e f a n i n c s e n.“

„No már most — irja Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az emlitett n a g y h e l y s é g e t. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel T h u r ó c z y János, aki Mátyás király idejében élvén, nem ujjából szopta, hanem amint maga mondja, a régi krónikákban olvasta; egyszersmind azt bizonyosnak tartja. De van-e pedig a Tisza mentében nagyobb helység Szegednél? En arra azt felelem: nincsen, de nem is volt. Azután se kövük, se fájuk! Ime ezt a valóságot! Érzik is, tudják is mostanában ezt a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (mint O t t r o k ó c s i álmodozik), minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! Nem volt-e ott orruk előtt mind a M á t r a h e g y e, mind a M á t r a e r d e j e? De

bezzeg, ha Szegeden, ama régi helységben volt annak királyi lakhelye és az azelőbb emlitett fürdő, nincs ám ott körül belül se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannóniába mentek stb." Végül szerző felemliti, hogy nem lehetséges-e, miután a sokak által kutatott nagy helység még máig titok, s titok marad mindaddig, mig a földgyomor biztosabb adatot nem szolgáltat mint az eddig felhozottak, Pusztaszer lett volna azon hely, melynek tőszomszédságában, Sövényházán maga a nagy hun király gyülésezett, hol a nagy hun király, Attilának lakhelye állott? — A választmány nagy érdekeltséggel hallgatta a kellemes és vonzó nyelven irt értekezést és szerzőjét többszörösen megéljenezte. Az értekezést egész terjedelmében az „Értesitő fogja hozni.

Ezután Barách József kir. tanácsos s választmányi tag ur fejtegeti egy mielőbb létesitendő társulati muzeum szükségességét, a naprólnapra szaporodó régiségek berendezése s elhelyezése tekintetéből; mire vonatkozólag elnök ő méltósága azon örvendetes kijelentést teszi, hogy e tekintetben már meg vannak téve a szükséges intézkedések s legközelebb kedvezőleg fognak eldőlni; mely kijelentése elnök ő méltóságának, örvendetes tudomásul szolgált.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Kartner Gyula kir. főreáltanár Temesvárott, Vasadi Gyula tanárnevelő Imecsfalván (Erdély); miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg érte sittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés márczius 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Rötth László, Péch József, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Kartner Gyula, Korbonics János, dr. Reiner József; a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő hallgatóság és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult február havi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését;

Tisztelt választmány!

Mult február hó 23-án megtartott választmányi ülésünk óta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesithetni a tisztelt választmányt:

I. A mult havi választmányi ülésünk alkalmával felolvasott értekezést a többi hivatalos iratcsomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem. A mult választmányi ülésünkön bejelentett uj tagok társulatunkba történt beválasztatásukról hivatalosan s hirlapok utján is értesitve lőnek s mindegyiköknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött s bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Mult évi deczember hó 30-án tartott választmányi ülésünk alkalmával megbizattam, hogy több bronz baltának és serpentin

kővésőnek rajzát, melyek Varga vál. tagtársunk által küldettek be, s a tárgyak Uj-Paulison Aradvármegyében sirásás alkalmával a temetőben találtattak s az országos muzeum tulajdonai, „Értesitő“-nk egyik füzetében közzé tegyem; erre vonatkozólag van szerencsém jelenthetni, hogy a megbizatásnak eleget tevén, az emlitett tárgyak igen sikerült, természethü fametszvényeit tisztelettel bemutathatom, melyek a legközelebb megjelenendő „Értesitő“ II. füzetében közöltetni fognak.

III. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nméltósága egy átiratában értesiti a társulatot, hogy a magyar nemzeti muzeum Széchenyi országos könyvtára rendezése alkalmával az abban található fölös többes példányok közül vagy mérsékelt, a szinte beküldött könyvtárjegyzékben kijelölt árakon, vagy pedig a nemzeti muzeum könyvtárában hiányzó megfelelő értékü cserepéldányok átengedésével, a társulat könyvtárának növelésére, gyarapitására, vagy a mutatkozó hézagok pótlására, megrendeléseket tehet. Miniszter ő nméltóságának ezen nagybecsü ajánlatára annál is inkább bátorkodom felhivni a tisztelt választmány figyelmét, hogy a beküldött könyvjegyzékben több oly nevezetes mü foglaltatik, melyek vidékünket specialiter érdeklik s ma már mint ritka példányok csak nehezen, vagy épen nem is szerezhetők meg.

IV. Péch József választmányi tagtársunk, ki köztudomás szerint társulatunk ügyeiben élénk részt vesz, s a társulat érdekeit kitelhetőleg előmozditani igyekszik, a mult évi november hó 26-án tartott választmányi ülésünkön tett becses ajánlata folytán, a titteli régiségek közül azon 3 drb kőoszlopot, melyek szállitás alkalmával a viz csekélysége miatt a nagy-toráki határon a partra kitétettek, legközelebb saját költségén a muzeum részére a Józsefvárosig beszállittatta, s biztos elhelyeztetésökről azonnal gondoskodtam. Péch vál. tag urnak ezen, a társulat iránt tanusitott áldozatkészsége megérdemli tisztelt választmány, hogy a társulat köszönetének s legnagyobb elismerésének jegyzőkönyvileg adjon kifejezést.

V. Folyó hó 10-én a helybeli kir. főreáltanoda által rendezett Deák-gyászünnepély alkalmával, midön az ifjuság, a haza leendő oszlopai s a jövő kor reményei rótták le a kegyelet, tisztelet s részvét adóját hazánk elhunyt jelese s feledhetlen nagy fia iránt, társulatunkat Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnökünk képviselte.

VI. A társulati muzeum részére Brtoun Ignácz főreáltanodai 6-ik osztály tanuló 2 régi csésze aljat ajándékozott, melyek a Gyárváros felé megkezdett temesvár-orsovai vasuti munkálatok alkalmával a földből emeltettek ki. A kézirat s régiség gyüjteményt Karnay Alajos helybeli kir. főreáltanodai tanár ur több régi térkép, kézirat s régi nyomtatványnyal gyarapitá; könyvtárunk részére pedig megküldettek az „Archaeologiai értesitő“ s a „Századok“ eddig megjelent számai.

* * *

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s a titkár által bemutatott bronz baltának és serpentin kővésőnek igen sikerült fametszvényeit helyeslőleg tudomásul vette, egyszersmind utasitotta a titkárt, hogy azok közléséről a legközelebb megjelenendő „Értesitő“-ben gondoskodjék; továbbá köszönetet szavazott Trefort Ágoston vallás és közokt. miniszter ur ő nmltgának a társulat iránt tanusitott azon becses figyelmeért, hogy a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak

jegyzékét megküldeni kegyeskedett, s a jegyzékből a társulat könyvtára részére megszerzendő könyvek kijelölését, különös tekintettel azokra, melyek vidékünket specialiter érdeklik, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök s Miletz János titkárra bizta. Péch József vál. tag urnak pedig a titteli régiségek beszállitásáért a nagy-toráki határról, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét s elismerését, valamint Szabó Mátyás ó-teleki lakosnak is, ki fáradságot nem kimélve szorgoskodott az emlékkövek elszállitása körül s felkérte Korbonics János társulati tag s Miletz János titkárt, hogy ezen római emlékek feliratait másolják le s egyik választmányi ülésen terjeszszék elő. Végre köszönetet szavazott Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak, hogy a társulatot a helybeli állami főreáltanoda által rendezett Deák-gyászünnepélyen képviselni szives volt, valamint hálás köszönetet szavazott mindazoknak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint Karnay Alajos főreál tanár urnak s Brtoun Ignácz VI. oszt. főreál tanulónak.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 683 frt 73 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár folytatólagos értekezése ezen czimen: „Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Melyben szerző mindazon emlékmaradványokat ismerteti, melyek a nevezett vármegye területén még napjainkig fellelhetők s az előző felolvasás alkalmával feltüntetve nem voltak; a marosmenti romok ismertetése után tüzetesen felsorolja a vármegye sik jellegü nyugati részétől egészen elütő hegy s erdős bérczekkel boritott keleti oldal rommaradványait, melyek között felemliti, hogy Paulison, mely hely ujabb időben Varga Ferencz kutatásai folytán archaeologiai nevezetesség lett, római bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosócskák találtatnak, melyek mintegy három és fél lábnyi szélesek s 4 lábnyi magasak s a föld alatt 3 láb mélységben délnyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni, s most tele vannak sötét hamuszinü, zsiros, morzsás, földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb s porhanyóbb, mig legfelül ismét sürü fekete réteg terül el. Találtatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett római téglák is, melyek kétségen kivül a maros part hosszában elhelyezett római legiók maradványai.

A paulisi emlékek után az értekezés a világosi várromokra hivja fel leginkább a figyelmet; mely omladék egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik s Sólymos várával a vármegye legfestőiebb s legérdekesebb kinézésü emlékmaradványa; a vár régi bemohosult falai meszsze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba; ég felé felmeredő oszlopforma falazata Aradról felé közeledve már messziről látszik; a rommaradványok tüzetes leirása után felemliti, hogy a vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolák le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt oláh pórok ott meg ne vonhassák magukat. Világos egyike a legrégibb honi váraknak; a régi

oklevelekben „Castrum lucidum“ név alatt emlittetik, és a várról elnevezett világosi völgy torkában egy apátság is létezett „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt.

Az értekezés a világosi vidék s a vármegye éjszaki részén a Fehér és Fekete Körös-köz emlékmaradványainak tüzetes leirása, ismertetése után a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb part közvetlen közelében fekvő Sólymosvár regényes, festői omladékainak leirásával végződik. Ezen reánk meglehetős állapotban vissza maradt vár belső udvara hatszögletet képezett; a nyugati oldalon létező zömök erős, tetemes magasságu zöm torony kőlépcsőzete ma is meglehetős épségben meg maradt és kényelmesen fel lehet menni a torony felső emeletébe. Nevezetes még ugyancsak a nyugati oldalon egy sokszegletes torony: melynek terjedelmes nagyságu szobája egészen ép boltozattal bir, ez volt hajdan a várőrség konyhája, az ugynevezett Kantin; a korom, és füst lerakodás a boltozaton s falakon még ma is tisztán látható. A várszobák a keleti, déli és éjszaki oldalon voltak, némely helyt a vakolás, meszelés egész épségben fen van s több helyt a törökök által tett festések a nap, hold és a csillagok egészen tisztán megmaradtak. Végül szerző felhozza, hogy a vár multját tekintve, a nagy hasonlatosságnál fogva a világosi várhoz, Sólymos is az Árpádok alatt épülhetett s előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön, és a harczi viszonyok változandósága szerint cserélt urat; legtöbbnyire az általellenben fekvő szomszédos lippai vár sorsában osztozott. Az érdekes értekezést nagy köszönettel fogadta a választmány s közlését egész terjedelemben az „Értesitő“-ben elrendelte.

Ezután elnök ő mltsága felemliti, hogy a napokban, a Temesvár közelében fekvő „vadász erdő“-ben Staniszláv Simon főerdész ur házi kertjében a munkások több régiségre, bronz, lándzsa, balta s ékszer maradványokra és egy római éremre találtak Mark Aurél császár korából; — továbbá Kapriorán, Krassó vármegye határán fekvő községben, mely a Wodjáner család birtoka, Kiss Ferencz uradalmi tiszttartó 85 darab ezüst érmet talált, ezekből 4 darabot s egy régi urnatöredéket a társulati muzeum részére beküldött. Az érmek Dyrrachium Illyricum város pénzei (most Durazzo Albániában) a IV. századból; a pénzeken revers: Alcinous kertje látszik, a vers pedig tehén, szopó borjuval; elnök ő méltósága felkérte a találó tulajdonost, hogy a többieket is legalább megtekintés s meghatározás végett, ha még meg vannak, a társulatnak beküldeni szíveskedněk. Végre bemutatja ő méltósága a hozzá beérkezett adományokat. Turcsányi Rezső klopodiai jegyző ur több ujabbkori bankjegyet s okiratot, Kasztel Ede klopodiai birtokos ur pedig szinte ujabbkori bankjegyeket s 2 darab pénzt 1848-ból, küldött a muzeum részére. Az adományozóknak jegyzőkönyvileg szavaztatott köszönet.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Miletz János titkár azon indiványt teszi, hogy a közelgő májusi nagygyülés alkalmával czélszerü lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyülés mikénti megtartásának előleges megállapitását: a választmány helyeslőleg

fogadván az inditványt, a nagygyülés programmjának elöleges megállapitására inditványozó titkár, Ardeleán György és Dobó László választmányi tagok küldetnek ki oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Uj tagul ajánltatott és egyhangulag megválasztatott: Tácz József lapszerkesztő Temesvárott, miről a megválasztott jegyzőkönyvileg értesittetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Egyveleg.

— Felhivás a régészeti leletek ügyében. Mint társulatunk választmányi ülésének folyamai fényesen igazolják, a mult év őszétől vidékünkön többszörösen felmerültek régészeti szempontból érdekes pénz s egyéb régiség-leletek; igy Zimonyban nagy számu értékes római arany pénzek, a Rójga patak medrében, nem messze Dettától szinte számos érdekes római arany érmek, Temesvár közelében az ugynevezett „vadàsz erdő-ben, római fibulák, csattok, pénzek s bronz és vas töredékek kerültek felszinre; mely lelet körülmények fényesen igazolják vidékünk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat müködési terrenumának archaeologiailag fontos becsét. ezekből folyólag bátorkodom felhivni társulatunk igen tisztelt tagjainak figyelmét lakhelyeiken vagy azok környékén netán felmerülő leletekre; sziveskedjenek azokat megfigyelni, még a legcsekélyebbnek látszókat sem hagyni figyelmen kivül; továbbá a helylyel-helylyel található régi pénzeket, régi könyveket, iratokat ha lehetséges összegyüjteni megszerezni, s adandó alkalommal a társulati muzeum emlékeinek gyarapitására hozzám beküldeni. Nekünk, a társulat tagjainak kell első sorban jó példával elől mennünk s a társulat magasztos érdekeit jól felfogva buzgólkodnunk, mert csak is igy lesz elérve azon szent czél, melynek érdekében a történelmi és régészeti társulat megalakult s annak tagjai sorakoztak.

— A „Századok“ f. é. III. füzetében olvassuk, hogy a budavári főegyház restauratiója alkalmával egyik támoszlop hasadékában nehány apró török levélre akadtak. A levelet egy török férj irta nejének, kit ugy látszik családja ellenzésére vett el. Érdekesebb az, hogy a levél, daczára annak, hogy évek hosszu során át befalazva volt, még is meglehetős épen megmaradt.

— A kassai czéhek okmányaikat, billikomaikat, ládáikat, serlegeiket a Kassán levő felső magyarországi muzeumban helyezték el a tulajdonjog fentartása mellett, s azokkal a muzeumnak egy kis termét egészen megtölték s ekkép e mivelődéstörténelmi tekintetben nagy becsü gyüjteményt a tudományos kutatásokra nézve hozzá férhetővé tették. Kassa város czéheinek ezen nemes példája vajha utánzásra s követésre találna Temesvár s vidékének czéheinél is, melyekhez különben is e tekintetben még a mult évben, az „Értesitő“ IV. füzetében egy felhivást is intéztem, de fájdalom eddig elé minden eredmény nélkül; pedig a czéhrendszer megszüntével a czéh ládák-, czéhirományok-, felszerelvények, okmányoknak históriai becsük van s csak is a történelmi s régészeti muzeumokban van érdemleges helyök, mig amugy legtöbbször a gondatlanságnak esnek áldozatul.

— A nemzeti muzeum közelebb több ereklye birtokába jut Tarányi Ferencz szivességéből; ki ez intézetnek átenged nehány darab faragványt, melyeket Deák Ferencz a forradalom után Szent Lászlón müesztergályosi csinnal faragott; lemásol-

tatja Deák őseinek, atyjának, anyjának és két nagyanyjának arczképeit, melyeket Kehida eladása után Szent Lászlóra vittek; továbbá szintén másolatban átadja Deáknak szeretett sógorához, az öreg Oszterhuber (Tarányi) Józsefhez 1848-tól 1866-ig irt ötven levelét. E levelekben becses történelmi s jellemrajzi adatok is vannak.

— Római telep nyomai. Pereg községtől egy kilometernyire keleti irányban fekvő s nevezett községhez tartozó Szent Iványi pusztán egy nagy területű szántóföldből százakra menő hamvvedreket mosott ki az árvíz. Késöy Lőrincz községi jegyzőnek ezen eset tudomására jutván, a helybeli lelkész s tanitó társaságában ásó- és kapával ellátva a helyszinére sietett. A kutatás fölöslegessé vált, miután minden lépten nyomon láthatók voltak az annyi századokon át a föld gyomrában rejtett hamvvedrek (urnák). Minden egyes hamvveder egy kis agyag edényt vagy bögrét s égetett ember-csontokat tartalmazott magában. Ezen lelet felmerültéből azon következtetést lehet tennünk, hogy Puszta Szent Iványi s környéke egykoron római telep lehetett s a colónia lakói ezen helyre temetkeztek. Az urnák közül egy egészen ép példány az emlitett községi jegyző birtokában van. Érdekes lenne bővebb utánnyomozást eszközölni.

— Érdekes éremgyüjtemény. A „Miskolcz" szerint az edelényi czukorgyár igazgatójának Rohde Tivadarnak igen érdekes régi éremgyüjteménye van, mely mintegy 5000 darabból áll. E gyüjtemény különösen gazdag római pénzekben. Aurelián római császár idejéig nem kevesebb mint 1500 darab képviseli a császárok korát. A magyar királyok pénzei is csaknem teljesen meg vannak s mondhatni, hogy e gyüjtemény valóban a legteljesebb a maga nemében. Borsodban Rohde gyüjteményén kivül még báró Vay Bélának van jelentékeny éremgyüjteménye.

— II. Rákóczy Ferencz ágyui. Az „Archaeologiai Értesitő" II. száma Tárczájában Thaly közli, hogy a felkelők ágyuik nagy részét az eleintén csellel vagy hosszas kiéheztetéssel elfoglalt várakból nyerték vagy nyilt ütközetekben a németektől vették el. A szabadságharcz későbbi folyama alatt Rákóczynak két teljes fölszerelésü ágyuöntödéje és hadszergyára volt u. m. Beszterczebányán és Kassán. Az első Sréter János, a második Bácsmegyey Ádám, két magyar ember igazgatása alatt. Ezen saját öntvényü ágyuk közepét Magyarország czimere diszité, körülötte „PRO LIBERTATE" jelszóval, alul pedig Rákóczy fejedelem és Erdély egyesitett czimerpajzsa volt látható a csőtövénél. Mindegyik arsenalban öntettek tömör golyók is, sőt bombák, gránátok és kartácslövegek is készittettek.

A mi továbbá a kézi fegyvereket illeti, sok puska hozatott be Lengyelországból Danczkából, de itthon is elég készült, kivált Rozsnyóbányán; a kardgyártásban a csetnekiek tüntek ki, hol a hires fringia kardokat gyártották. A szurony gyártást a franczíák honositották meg 1705 végén. Megjegyzendő, hogy a kuruczok a bajonétot „Szent Péter késének" nevezték, mely sajátságos elnevezés egész Mária Terézia koráig fennmaradt a magyar gyalogságnál.

— Érdekes külföldi érem a X. századból. Szilády Áron a nemzeti muzeumnak igen érdekes ezüst érmet ajándékozott, mely nem igen régen több arany tárgyakkal a szent imrei pusztán Pest vármegyében találtatott. Az ezüst érem éjszakolaszországi denaro a X. századból. Az előlapon körzetben (H) LOIHARIVREI + az az Hlotharius rex. A hátlaton körzetben + DIITYAIIADEX, a középen PAVDIA. Az érem Lothár király és fia Hugó korából való (931—945) s Paviában veretett.

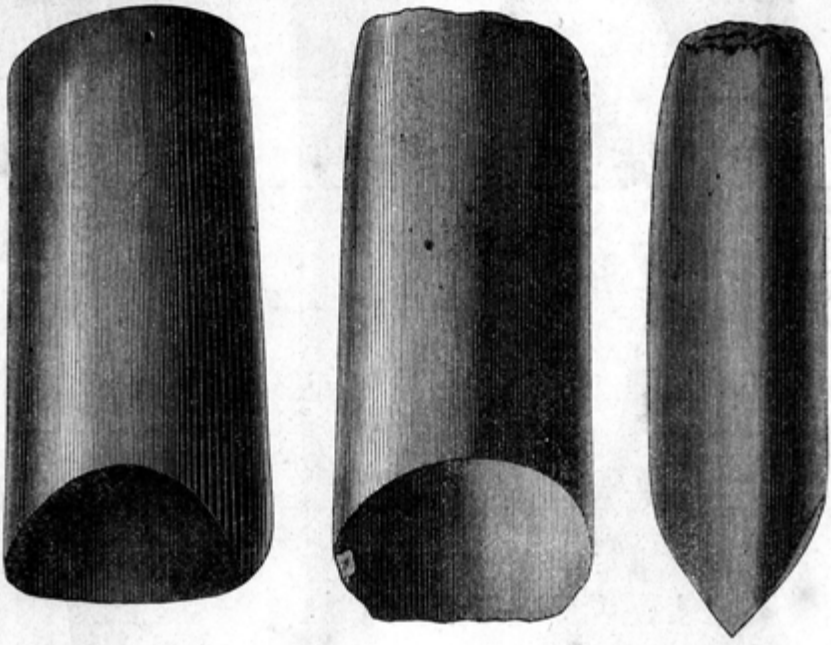
— Magyar műemlékek. Arányi Lajos már évekkel ez előtt Budán mintegy 18 régi házra bukkant a vegyesházbeli magyar királyok korszakából s azokra 20 emléktáblát tüzött ki; legujabban ismét figyelés alá vette Budavárát s 73 ódon házat fedezett fel a XIV. és XV. századból, melyeknek kapualjai mind eredetiek. A házak az uri utczában, vagyis a hajdani olasz utczában és az országházi, hajdan Szent Pál utczában vannak.

I. Tábla.

Bronz balta találtatott Új-Paulison 1873-ban 1 ölnyi mélyben.

II. Tábla.

Serpentin kővéső találtatott Uj-Paulison 1875. október 22-én.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1876. julius hó.

Kupeczky János festész élete és közgyülési megnyitó beszéd.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Tartatott az 1876. évi május havi közgyülésen.

Tisztelt közgyülés!

Epiktetos állitása szerint az ember kicsiny része az egésznek, mint órák részei a napnak és évnek. Igen kicsinyek vagyunk, azért sokat nem müvelhettünk, s ennek daczára még is az öntudat a honpolgári kötelesség teljesitésének kielégitő érzülete fogja el e perczben keblemet, midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak immár V. közgyülését megnyitni szerencsém van.

Működésünkre, fáradozásunk gyümölcseire visszatekintve öndicsekvés nélkül elmondhatjuk: hogy habár kicsinyek és kevesek vagyunk, kitüzött czélunkhoz egy lépést még is tettünk.

A történelem és régészet terén egy évig tehetségeink szerint ujra fáradoztunk, és e mai közgyülésünkben megjelentünk, hogy a teljesitett munkáról beszámoljunk

A beszámolást megtenni, a teljesitett munkát elősorolni társulati derék titkárunk feladatai közé tartozik, s ez okból engedjék meg: hogy a tisztelt közgyüléshez intézett bevezető rövid üdvözletem után, a mütörténelemnek honunkban még mindig mostohán ápolt mezőjére, s ennek körében Kupeczky Jánosra figyelmüket fölkérjem.

Hallgatóim közül tán vannak többen, kik ezen nevet hallva kérdezik: „Kicsoda s mily nemzet gyermeke ez ember?“

A kiváncsiak számára tehát válaszolom: hogy Kupeczky Jánosszületésre nézve magyar és korában, a XVII. században a legünnepeltebb és kitünőbb festészek egyike volt.

A művészek nevezetes tényezői a műveltségnek. Mi egyéb ugyanis maga a költészet, mely iránt nemzetünk is oly régóta lelkesül, mint a művészetnek egyik legnemesb s a festészettel egyenlő becsü ága? Az irók néma költészetnek nevezik a festészetet, és megforditva a költészet beszélő festészetnek nevezhető. Igaza van Lévaynak, midőn állitja: hogy a művészet a bensőnkre rajzolódott szépnek visszasugárzása, s a művészeti alkotások azért születnek, hogy a szép eszméjét előtükrözzék.

E szerint a szép iránti fogékonyság a művészet iránti hajlandósággal azonos.

A festészetnek a költészettel szoros kapcsolatát Cornelius Péter szavai, miket Grimm Hermannhoz intézett, szintén jellemzik. A hanyatlás az olasz művészetben ott kezdődik, a hol a festészek megszüntek Dantet magukban hordani.

Mind ez csak azt tünteti fel: hogy a festészet testvére a költészetnek, hogy közös anyjuk a művészet, és hogy azon nemzet, mely költészeit a megilletö kitüntetésben részesiti, következetesen művészeitől sem vonhatja meg a megismerés babérját.

Itt azon ponthoz jutottam, mely a festész Kupeczkyt az őt megilletö helyre kiemeli és számára nemzetünk körében is a kitünőség azon fokát biztositja, mely őt méltóképp megilleti.

Ezen általános szemponton kivül a Kupeczky egyéniségére vonatkozó alanyi szempontok, melyek művészetének jelentőségét világosan és részletesen kiemelendik, később következendenek.

További fejtegetésemben most már állithatom, hogy Kupeczky nem csak művész és magyar, de kitünő festész is volt.

Az ő kitünőségének méltányolására szükséges, hogy figyelembe vegyük a kort, melyben élt, s a viszonyokat, melyek életében rá befolytak; mert ha való is az: hogy az ember nagysága csiráját önkebelében hordja, más részről még is igaz marad: hogy a kor és viszonyok szintugy befolynak az egyéni jelentőségre, mint a nap és világosság a növényzetre.

Ráfael más korban és kevésbé szerencsés viszonyok közt alkalmasint nem érte volna el azon művész-fejedelmi dicsfényt, melyben neve az utókor előtt ragyog. Ha egy századdal később, nem Rómában, hanem a műveltség alacsonyabb fokán álló népek közt él vala, s korában a művészet-pártfogó pápák, II. Gyula s X. Leo nem foglalják el szt. Péter székét; ha atyja Giovanni Santi s tanitója Perugino gyermeks ifjukorban nem ébresztik s ápolják benne a képességet, és később da Vinci és Buonarotti dicsősége őt versenyre nem serkenti, Rafael

a szépérzület azon magas fokát, mely őt művésztársai fölibe emeli, ki nem fejthette volna.

Kupeczky a XVII. század második felében 1667-ik évben Bazinban született s igy művészete azon korba esik, mely a fenmaradt alkotások, s a műirók öszhangzó véleménye szerint a bevégzett hanyatlás korszaka volt.

Az élő nevezetes művészek példaadása az ifjabb művész-nemzedékre mindig befolyást gyakorolt. És valamint a természet három országában a fokozatos átmeneteket a természet-buvárok kijelölik, szintugy a művészetben is korszakok szerint a lépcsőnkénti haladás és sülyedés jelei észlelhetők. Michelangelo s Ghirlandojo, Rafael és Perugino ugyanazon lépcső különböző fokait képezik, és Rafael ifjukori művei különösen mestere műveihez annyira hasonlók, hogy műértők is alig különböztetik meg azokat egymástól.

Ha igaz a közmondás: hogy a természetben ugrás nem létezik, ugy ez a művészetben is áll. Nagyobb vagy kisebb foku haladás vagy hanyatlás van, de átugrás, a körvonalozás száraz kezdetétől, az alak kikerekitésére, a távlat és világitás, a fogamzat és szinezés tökéletes fokaira s a tagmozdulatok fesztelenségére átlépés szintugy nem létezik, mint a nemes formáknak mesterkélt kicsapongásba, a zsiros kezelésnek diszitményszerű könnyű gyári munkává elsatnyulása ugyanazon művésznél fel nem található. Cimabue tanitványa Giotto, óriási haladást tüntet fel, a legnagyobbat, melyet tanitó s tanoncz művei közt a művészet terén észleltem, s azért még sem kétkedem kijelenteni, hogy Giottot az alkotó erő nagyságában egy művész sem éri utól. A mi Giotto után Rafaelig két évszázad alatt történt, az nem volt annyi, mint az, a mit ő mestere után fél század alatt létesitett.

De azért a haladás még is mindig csak léptenkint tört előre. Ezen lépés a következő művész genialitása szerint nagyobb vagy kisebb, de mindig fokozatos maradt.

A művészet hanyatlásánál, mely a remek-kort követé, ugyanezt tapasztaljuk.

A virágzás korszakai — Guhl szerint — a művészeti életben szintugy mint a népek politikai s vallásos életében, bizonyos szellemi feszülésen alapulnak, melyben az egyesek s az öszvesség tartósan meg nem állhatnak. A hanyatlás jelei a XVI. században a legnagyobb mesterek tanitványainál már feltüntek. A művészet virágzásának rö id évtizedeit a világ- és művészet-remekek szemléletének a keresztényi nézlettel csodálatos egysége s öszhangzása jellemzi. Ezen korszakban az ethikai szép formákra törekvés a keresztény vagy pogány különleges tartalomra tekintet nélkül általános volt.

De a XVI. században az emberek kedélyében bizonyos mohóság és szenvedélyesség uralkodóvá lőn, s a művészek, kik a kor irányának a többi emberekkel együtt engednek, ezen uralgó hangulatot a művészetre átvitték, melyből azután a mesterkélt irány vagy is manierismus keletkezett. Ennek főjellege a tartalom és jelentőség nélküli konvenczionális formák tuláradásából áll.

Ezen iránynál az alak s az előállítás eszközei a remek korból fenmaradtak, de a szellem, a kedélymélység és naivság, a remek kor ezen tényoldalai már hiányzottak, és helyüket a mohóság és szenvedélyesség elfoglalta. Giorgio Vasari 1512—1574. Michelangelo kedvelt tanitványa, a hires műiró s egyuttal festész és szobrász, a mesterkélt modor kezdőjeként említtetik. Federico Zuccaro 1560—1609, ki vezéreíveit: „Idea dei Pittori, Scultori e Architetti“ czimü munkájában napfényre bocsátá, egy lépéssel még alább szállt, mert nála az egyéni élet elfogulatlansága végkép elenyészett.

Az emberi szellem munkásságának majd előre-, majd pedig hátramenő iránya azonban az alászállásból előretör, s igy a XVI. század végével az eklektikusok és naturalisták iskoláiban az emelkedés jelei ujra feltünnek.

Ezen különvált két iskola törekvése az áleszményiség ellen közös volt; de e közös czél elérésére az eklektikusok néhány kiszemelt jobb mestere, a naturalisták pedig a természet utánzásával eltérő utakon működtek.

V. Sixtus pápa idejében a festészet három különböző iránya közti harcz a vezérművészek személyes együttléte miatt Romában folyt le. A manieristák képviselője volt Giuseppe d'Arpino, máskép Cesari 1560—1640, ki 13 éves korában egy ház homlokzatán festményeket csetelt, melyek az embereket ifju kora tekintetéből álmélkodással eltöltötték, mig a conservatorok nagy termének freskóin 40 évig dolgozott. Cesari egymás után tiz pápa kegyét élvezte.

Michel Angelo Amerighi da Caravaggio 1569—1609, a naturalisták fejét del Monte bibornok kegyébe fogadta. Caravaggio magaviseletében durva s müveletlen jellemében szenvedélyes és komoly volt. Müvein, a mennyire ezekben nem szoritkozott a természet egyszerü előállitására, fentebbi kedélyhangulata tükrözi magát. A jelenet aljas és rút oldalát mindig előszeretettel felkarolta. Egyébként az ábrándos s üres eszményités ellen a legszerencsésb korszakban lépett volt fel, mert Cesari hatalmas állása s nagy tekintélye daczára, az emberek izlése ettől jóformán elfordult volt. A sötétes festés határozott elfogadása előtt főérdeme a szinezés igazságából állott, melyet Giogione utáni tanulmányainak köszönhette. Később kori müvein a háttér rendesen sötét volt, melyről

az alakok kiemelkedtek. Lanzi azon észrevételt tevé az ő alakjairól: hogy börtönben mozgó alakokhoz hasonlók.

Annibale Caracci 1560—1609. a bolognai eklektikusoknak Rómában tartózkodó feje, az ő durva modorában azon észrevételt tette Caravaggio műveire: hogy a husrészek festésére hust dörzsöl fel festék helyett. Caracci nevezetes monumentalis művek alkotása végett hivatott meg Rómába, mi által a három különböző iskola kölcsönös hatása teljes lőn.

Caravaggio természetességében tulzottá lőn, és miután emberölés miatt Rómából menekülni kényszerült, a naturalistikus irány tanyáját Nápolyba áttette.

Ranke szerint a vallásos érzelgősség és elragadtatás, mely ezen korszakot jellemzé, az eklektikusok műveiben feltünő, Guhl szerint pedig a vallásos érzület, mely a virágzó korszak mestereinél öntudatlan és minden alakban feltünt most öntudatosan és szándékosan mutatja magát. V. Pál és XV. Gergely pápák a reformatio által fenyegetett katholicismus elveinek győzelmes visszaállitói, az eklektikus iránynak és a Caracciáknak hatalmas pártfogói voltak.

Az elődei spanyolos vonzalmaival felhagyó s a franczia politika felé hajló VIII. Urbán pápa alatt, ki magát inkább világi fejedelemnek, mint az egyház fejének tekintette, a különböző müirányok küzdelmeiből végre Pietro Berettini da Cortona 1596—1669. vezénylete alatt a cortonai iskola által képviselt manierismus mint győztes fenmaradt, és Rómában szintugy mint Firenzében hosszú időre uralkodóvá lőn.

Murillo 1613—1685, és Poussin 1594—1665, a Kupeczky korát megelőző korszak művészei voltak; de Murillo halálakor Kupeczky csak 18 éves, még Klaus felügyelése alatt Bécsben volt, Poussin Miklós pedig Kupeczky születése előtt meghalt. Igy sem a spanyol Rafael, kinek ábrándosan fölmagasitott — exaltált — majd pedig durván természetesszerü modorában az eklektikus és naturalistikus irány csodálatosan egyesült, sem pedig az antik tanulmányai után hires franczia művész életeleven példaadással be nem folyhattak az ifju művész kezdő pályájára, ki az ezeknél kevésbé nemes irányu élő művészek befolyása alatt állott.

A manierismus nem csak Olaszhonban, mely irányt adott, és Franczia országban, mely azt kifejtette, hanem Németországban, melynek Dürer letünése óta önálló művészete nem is volt és Németalföldön, hol a belgiumi Rubensnek a festészet minden ágát átkaroló tevékenysége az egyház irányában az olasz eklektikusokról eltérő állást foglala el, és Hollandiában, hol Rembrandt protestans

és realistikus irányban működött — elterjedve volt. A XVII. században végre az olasz művészet jelentőségét elveszitve, helyébe a franczia művészet lépett.

És mindezek után Kupeczky korához eljutottunk; pályája kezdetén a manierismust virágzásban, a Carlo Maratta Pietro da Cortona, meg Giordano Luca által előkészitett művészet-hanyatlást lépesönkénti előrehaladásában bevégezve s a franczia művészet uralmát általánosan elterjedve találta.

Waagen G. F. az 1700. és 1810-ik évek közti korszakot határozottan a hanyatlás korszakának czimezi a német és német-alföldi festész-iskolákról kiadott kézikönyvében.

Ezen korszakban az önálló művészet első kelléke a feltaláló képesség s a szinérzület a művészek közt elenyészett. A kezelés hanyatlását a műalkotások sötétsége, szintelensége s hidegsége eléggé kitünteti. Az igen csekély körben gyakorolt történelmi festészet terén Lairesse akademiai szabályai és mintái minden eredetiséget megsemmisitettek, s a festészet többi térein is a letünt jobb mesterek műveit feltalálás és szellem nélkül utánozni divattá vált.

Az arcz-, virág- és gyümölcs-festészet ezen korszakban nem csak a leghálásb, de a legvirágzóbb tért is képezé. Az arczfestészet különösen azért volt hálás és virágzó, mivel a művészt ezen téren szabályok nem kötelezik s a természetet szabadon követheti.

Ez volt jellege azon korszaknak, melybe Kupeczky tevékenysége esik. Tagadni ugyan nem lehet, hogy azok befolytak rá; de egyéni sajátságai őt társai körében még is kitüntetik, s a korában élt művészek legjelesbjei közé emelik.

Helyesen állitja Guhl: hogy a művészek az idő befolyásának engednek. Maga a tudomány a kor irányai alatt különbözőkép módosul. És mi viszonyosb a szépnél, mely az izlés korszaki változásainak annyira ki van téve és melynek határozott értelmezését az emberek mindeddig nem birták megállapitani? A szépnek előállitása pedig a művészet czélját képezi.

A viszonyok, melyek a művész tevékenységére befolynak, Kupeczkyt illetőleg szintén kedvezőtlenek voltak. Nem mintha a fejedelmek és a főurak hatalmas pártfogása hiányzott volna: mert maga Rubens, kinek művész-pályája a legfényesb volt, ki tevékenységét honán kivül Német-, Olasz-, Spanyol- és Franczia országokra kiterjesztette, Kupeczkynél több pártfogással nem dicsekedhetett. Az orosz czár Alexius Péter, a német császár VI. Károly, Nagybrittania királya II. György és a dán király VI. Keresztély udvaraikhoz meghivták az ünnepelt művészt, és Szobieszky Sándor, Mecklenburg Károly Lipót és Keresztély

Lajos, Lichtenstein Ádám és gothai III. Frigyes herczegek, a mainczi választófejedelem Neuburgi Lajos, a würzburgi püspök és az ansbachi gróf pártfogásaikat vetélkedve felajánlották neki. Kupeczky tehát a hatalmasak pártfogásának és művészete méltánylásának hiányáról nem panaszkodhatott, sőt ezzel ellenkezőleg állitani lehet: hogy a műtörténelemben alig találkozik művész, ki anyagi jólétének biztositása iránt annyi fényes ajánlatokat nyert volna mint ő; az egyéni szabadság és függetlenség fentartására törekvés azonban nála oly hatalmas volt, hogy mindezen ajánlatokat magától elutasitá.

Lichtenstein Ádám herczeg meghivására 1709. évben Velenczéből Bécsbe megérkezett ugyan, de a herczeg által tulajdon palotájában neki felajánlott lakást el nem fogadta. A hatalmas orosz czárnak a karlsbadi fürdőből 1716. évben bécsi ministere által hozzáintézett felszólitását az authokrata hatalmától való félelemből, és mivel munkával elhalmozva volt, szintén visszautasitá. A hatalmas kényur megszokta volt, hogy akaratának vas pálczája előtt terjedelmes birodalmában mindenki meghajolt, ez esetben a német császárhoz fordulni kényszerült, hogy a székvárosában lakozó festészt hozzá elküldje, s Kupeczky ekkor is vonakodva engedett csak, Karlsbadba elutazott ugyan, de dolgainak bevégzése után a czár további kegyét magától elutasitá. VI. Károly német császár küldöttét gróf Althann épitészeti igazgatót, csak nehezen bocsátá maga elibe, s midőn a császár fényes ajánlatát megértette, kegyét legalázatosabban megköszönve, bocsánatot kért: hogy ezt el nem fogadhatja. Az angol király követét, kit Hannoverából hozzá Norinbergába küldött, tagadó válaszszal bocsátá el magától, és a dán királynő Magdolna Zsófia Kulmbach-baireuthi herczegnő nevében 1733-ik évben tett ajánlatokat előrehaladott kora s meggyengült egészségi állapotának ürügye alatt mellőzte. A kisebb német fejedelmek udvarain végre csak addig időzött, mig ezek arczképeit elkészité, s norinbergai lakhelyére megint visszavonult.

Mindezeknél fogva Kupeczky ellen felhozható: hisz igy a hajthatlan akaratu, makacs művész egyéni függetlensége iránti buzgalmában és féltékenységében a fényes pályát önmaga elzárta maga előtt. Ha művészetével nem hatott országokra, mint Rubens, ha monumentalis műveket mint Michel Angelo s Rafael nem alkota, ennek önmaga volt az oka, mert működési terét önmaga megszűkitette.

Ezen ellenvetés azonban a kor irányával, mely a művészetben is döntő, ellenkezik. Németország azon korban sem volt hona a monumentalis festészetnek, midőn az, Olaszhonban a legnagyobb virágzásban volt. Dürer a német császárok pártfogásában nagy mérvben részesült, monumentalis művek alkotására a képességet tőle senki el nem vitázza, s még

is a császár imakönyve számára segélyrajzokat készittete, kardgombját ékesitteté általa, s eltürte: hogy a jeles művész őt fametszésekben dicsőitse. Maulbertsch Antal Ferencz, kinek freskóival honunkban is több helyen találkozunk, Németországnak a monumentalis festészet terén legtevékenyebb művészei közé tartozik. A fogamzás merészsége s a technikai ügyesség meg nem tagadható tőle. Maulbertsch azonban a XVIII. század végével, s igy Kupeczky kimulta után élt, és működése azon korszakba esik, midőn a monumentalis festészet franczia ösztönzés után korszerűvé lőn.

Kupeczky idejében ez még nem volt korszerű; s azért bármelyikét fogadta volna el a neki tett fényes ajánlatoknak, vagy ha ezeket egymás után mind elfogadta, és lakását felváltva a bécsi, a pétervári londoni vagy koppenhágai udvarnál tartotta volna is, azért munkásságának köre nem igen tágult volna; mert korában a festészet monumentalis és történelmi ága el volt hanyagolva és kora izlésében alapra nem találtak. A művészek tevékenysége kiválólag csak az arczképezésre szoritkozott volt. Szeretett énjét mindenki az utókornak átadni akarta. Az önszeretet, mely az arczképezés alapja, ekkor az emberek közt nagy mértékben uralgott.

Ha a művész irányt szabhatna a kornak melyben él, ha anyagi szükségei beszerzésével terhelve nem volna, s a munkarendelő pártfogók és mecaenások a mű keretét, faját sőt gyakran alakját ki nem szabnák, ugy Kupeczkyt, kinél nagy művek alkotására a képesség el nem vitázható, tán lehetne kárhoztatni, hogy miért volt inkább arcz, mint történelmi festész, de miután szegény sorsból származva, a nyomoruságból önfáradsága s érdemei után felvergődött, neve tiszteltté lőn, művésztársai közt a legfényesb állást kivívta, s helyét egészen betöltötte, nincs okunk őt azért kárhoztatni: hogy a kor irányát mint Józsue a napét meg nem állitotta, s ezt máskép ki nem szabta.

Kupeczky munkás élete alatt több történelmi darabot festett, azonban főkép arczfestész volt, mi nagyságából mit sem von le; mert az arczfestészet terén valóban jeles volt. Németországban szokássá vált, a XVIII. század első felében festett azon jobb arczképeket, melyeknek mestereik ismeretlenek, mind Kupeczky nevére keresztelni, mi azt bizonyitja, hogy neve korának arczfestészetével az utókor előtt egybe van kötve. Ezen jelenetnek az a természetes következése, hogy igen sok apokriph mű található neve alatt. Azután például Van Dyck Antal arczképei történelmi alkotásaihoz hasonló arányban állanak, és neve azért mégis fényes, művei nagybecsűek. Velasquez arczképei műértékben történelmi alkotásaival versenyeznek; s ezeken kivül Tizián, Paolo Veronese, Tintoretto, Fra Sebastiano del Piombo, a Van

Eyck testvérek, ifjabb Holbein János, Rubens és Rembrandt, mind jeles arczfestészek voltak. Rembrandt különösen az arczfestészeknek egész iskoláját megalkotá.

És ne gondoljuk: hogy az arczfestészet a művészet oly ágát képezi, melyen a kezdő, vagy kontár művész is kitünhet. Ez téves vélemény, mely ha állana, ugy a művészet kezdő korszakában az arczképfestészettel már találkoznánk, de ezen korszakban arczképek hiányoznak, s a Giotto által festett Dante arczkép Firenzében a ritka s azért nagy jelentőségű kivételek közé tartozik.

Való a mit Eitelberg tanár az arczképről mond: hogy arcz- s eszmény-kép a művészet két sarkpontja. Az egyik a művészetet a tiszta képzemény terére utalja, a másik az adottra s a jelenetre. Az egyik a családhoz, a másik az istenséghez és valláshoz köti a művészetet; de azért az arcz- s eszménykép egy gondolatprocessusból származnak. A jó arczképfestész az adott arcz vonalainak sokaságát képzelgése által egygyé s egészszé alakitja.

Felfogás és fantazia a jó arczképnél szükséges, mert a természetet nem csak utánozni, hanem felfogni is kell a művésznek. A mely arczképnél a felfogás — mi a fantazia szülöttje — hiányzik, az hideg és élettelen. A képzelgő tehetség működése azonban az arczképnél természetesen szükebb körre van szoritva, mint az eszményképnél. A felfogási képesség végre a kezelés nagyobb ügyességét föltételezi; mert a részletekbe behatást szükségessé teszi.

Ezt kiemelni szükséges volt azért, hogy Kupeczky művészete az őt megillető méltánylásban részesüljön.

Németország a harmincz éves háboru által okozott sulyos sebeiből a XVIII. század elején felüdült, s a szorgalmas munkát jutalmazó anyagi jólét azon fokára ujra felvergődött, mely a művészeti érdekek előmozditására mulhatlanul szükséges. A nemzet kebeléből sok művész keletkezett, de a korviszonyok nem engedték meg, hogy ezek kirekesztőleges német jellegű művészetet gyakoroljanak, s azért majd holland, majd pedig olasz vagy franczia példányok után indultak, majd az akademiák eklektikus szabályait, majd végre a német jeleggel leginkább összhangzó természetet közvetlenül utánozták.

Kupeczky életirásánál Kugler, Waagen s Müller adatain kivül, Füessli János Gáspár következő munkája: „Leben Georg Philipp Rugendas und Johannes Kupeczky. Zürich, beim Verfasser. 1758.“ szolgálhat irányadóul.

Ezen munka Kupeczky halála után 18 évvel jelenvén meg, az iró személyes ismeretsége s Kupeczkyvel szoros viszonya folytán a legnagyobb hitelességű bizonyitványát képezi a művész életének, tanulmányainak,

családi viszonyainak és gondolkozásmódjának, melyet a későbbi irók munkáiknál felhasználtak.

Mint Passavant neve Rafaellel, Grimm Hermann Michel Angelóval, szintugy Füessli neve Kupeczkyvel mindvégig egybekötve meg fog maradni; a nélkül azonban, hogy ezen egybehasonlitás által Füesslinek inkább csak elbeszélő, mint észlelő rövid életleirását, az emlitett irók terjedelmes és jeles munkáival egy szinvonalra tenni akarnám.

A szabad Schweicz, Zürich kantonjában letelepült Füessli család a XVII. századtól kezdve egész a jelen századig több műszerető s művész-tagot számitott kebelében. Kupeczky életirója Füessli János Gáspár 1707—1781. ezen család tagja, habár mint festész és rézmetsző is nevet szerzett magának kortársai közt, műiró minőségében még is több érdemmel bir.

Hona legjobb művészeinek története négy kötetben, a legkitünőbb rézmetszők és műveikről kiadott értekező lajstrom, Winkelmann levelei Schweiczban élő barátaihoz, Mengs gondolatai a festészetben felmerülő szépről s izlésről, és végre a szóban forgó életirás azon műveket képezik, mikkel Füessli Gáspár a műirodalom terén magát érdemesitette.

Egykoruság és személyes ismeretség az életirónál oly előnyök, melyeket későbbi szorgalmas kutatás, s az átszármazás utján fenmaradt hagyományok felhasználása nem mindig pótolnak. Füessli az elősorolt két előnynyel bir, és ha bár Kupeczkynél sokkal ifjabb, még is kortársa volt és vele gyakran érintkezett, mint erről az életirásban felhozott adatai tanuskodnak.

Az emlitett előnyök azonban nem mindig hasznosak az életirásokra nézve; mert az egyéni felfogás hibás volta, személyes hajlamok vagy ellenszenvek és sokféle más indulatok befolyásai a valóságtól eltérő alakban tüntetik fel gyakran a látott vagy hallott dolgokat, s igy azután egykoru irók is az igazságos mérték ellen hibáznak.

Ezért mondják azután a történelmi irók, hogy az események leirása előtt ezeknek az idő rostáján átszűrődniök kell. És való: hogy a személyes egybeköttetés hiánya a részrehajlatlanság hatalmas biztositékát képezi.

A felhozható sok példa közül Giorgio Vasarit 1512—1574. emlitem csak, ki 1550-ik évben a kitünő festészek, szobrászok és épitészek életirásait három kötetben kiadta. Ezen munka nem annyira a művészek életének, mint az iró jellemének hü tükrét képezi, s arról nevezetes, hogy az egykoru iró mennyire képes elferditeni az előtte felmerülő adatokat. Vasari műiró, festész, épitész s a műtárgyakban agens volt. Egy művész sem irt annyit össze mint Vasari, ki nem csak „kifáradtan, de félig meghalva" irt. Az ő természete mindenben tulzó

volt. A személyes benyomások különben helyesek és igazak, rögtön szélsőségekbe fajultak.

Borghini Vincze egy alkalommal öszvéreit Vasari rendelkezése alá adta, hogy velök Arezzóba utazhassék. Ezen városba, mely szülőhelye volt, szerencsésen megérkezett, s erre szóhatályos és elragadtatás-teljes levelet intéz barátjához, mintha életét neki köszönhetné, s az isteni öszvérek irányában lelkesülve biztositja őt, hogy ha Firenzében volna, az öszvérek számára koszorukból és gabonából diszkaput állittatna.

A szerénység nem tartozott Vasari erényeihez. Erre csak egy példát emlitek. A Sala regia művei festése közben, Pius pápa meghalván, ezt irta Francesco Medicinek: „Fáradozásaim jutalma iránti reményem ő szentségével együtt elenyészett, de dicsőségem azért századokon át meg fog maradni."

Grimm Hermann találólag ezt irja Vasariról: „Azokat, kik vele ellenkeznek, vagy kiknek személyei neki nem tetszenek, különbség nélkül rosz bánásmódban részesiti, körülbelől ugy bánik velök, mint szindarab kritikusa a színészszel, kinek meg akarja mutatni, hogy hatalmat képez, mely magából tréfát üzni nem enged;" s tovább: „Adatai hitelességében nem lehet bizni. Az évszámokat hamisan idézi, s a festményeket ugy irja le olykor, hogy szavai az ábrázolással nem egyeznek. Állitásai, ha létező biztos okiratokkal egybehasonlittatnak, sok tévedést tüntetnek fel, s azon esetekben, a melyekben az általa használt források utánolvashatók, észlelni lehet, hogy önkénye szerint hozzájuk adá vagy kihagyá belőlük azt, a mi neki tetszett."

Ily egyéniség s ily jellem nem történelmi irónak való.

Füessli ettől egészen eltérő jellemmel birt. Adatai hitelesek, egyéniségét soha fel nem tolja, személyes érintkezéseit annyira ritkán emliti, hogy az életirás érdekében ezek bővebb fejtegetése óhajtandó lett volna, s végre a szerénység határait nem csak túl nem hanem ellenkezőleg a 37. lapon, midőn a Kupeczky halála után hátrahagyott festmények felbecsülésével s eladásával végintézetileg történt megbizatását fölemliti, ezt megtiszteltetésnek nevezi. — Kupeczky negyven évvel idősb volt mint Füessli, s ez utóbbi már ezen oknál fogva sem lehetett a művész minden életviszonyainak szemtanuja. Ugy látszik, hogy Kupeczky életének végső szakában, midőn Norinbergában lakott, került vele össze, habár a Füessli név Zürichből származó, egy Füesslinek vele Rómában ismeretlenül éreztetett emberbaráti tette következtében nyert ifjukori benyomások után a művész hálás visszaemlékezésében fentartva volt, mi a nálánál sokkal ifjabb Gáspárral folytatott meghitt viszony megkötésére kétségtelenül a főindok lehete.

Füessli személyes viszonya Kupeczkyhez három esetben van feltüntetve az életirásban.

Kupeczky egyetlen fia, kit a rajongás azon magas fokával szeretett volt, melyre az érzületmélységben kitünő művészek képesek, ifju élete fejlödö szakában 1733. évben meghalt. A hatvanhárom éves művészre ezen esemény annyira hatott, hogy mint egy örült öntudatát veszitve, a hulla eltakaritását megengedni nem akarta. Füessli az eltakaritást az atya tudta nélkül és saját költségén kieszközölte. Ez Füesslinek nem csak részvétteljes emberiségét, hanem a mélyen sujtott családfö iránti szoros viszonyát is kétségtelenül feltünteti.

Azután néhány évre rá, Kupeczky, mint már elöbb emlitém, hátrahagyott képgyüjteményének összeirásával, megbecsülésével s eladásával, a befolyt pénzeknek pedig a végintézkedési végrehajtók kezeibe átadásával Füesslit végrendeletében megbizta, mely megbizás ennek szakavatottságán kivül szoros viszonyt, és Kupeczkynek az ö becsületességében megnyugvását bizonyitja.

A harmadik esetben Kupeczky indulatosan fellobbant barátja ellen. A művész Cimont a fogságban lerajzolá, s ezt a mü sikerültének öntudatával barátjának megmutatá. Füessli azonban a rajzot Rubens hasonló festménye utánzásának tekinté; mire Kupeczky az utánzást megengedni nem akarva s a két mü közti lehetö hasonlatosságot a rokonszenvezés rejtélyes eredményének tulajdonitva, az elömutatott rajzot sebes indulatfellobbanással Füessli szeme láttára széttépte. Ezután fölemliti Füessli: hogy Kupeczky a fölfeszitett megváltót is festette, mely müve Guido Reninek Bolognában létezö festményéhez hasonló volt.

A fiu halála s a végintézkedés Kupeczky utolsó életszakában Norinbergában történtek, azért nem alap nélkül állitám: hogy Füesslivel utolsó életszakában lépett szorosb viszonyba.

Hogy azon egyének nevei, kik Kupeczky életében nevezetes tényezökként szerepeltek, az életirásban többnyire hiányoznak, kellemetlenül hat az olvasóra. Ezen hiányt fölemliteni annyival inkább szükséges, mivel ez a Füessli adataira épitö késöbbi müirók által nincs kipótolva.

Olvassuk az életirásban, hogy az éhezö ifju Kupeczkyt Rómában bizonyos Füessli zürichi származásu egyén egy festészhez vezette, ki öt örömmel felfogadta, s habár a tanitómesterek, a művészek életirásaiban szorgalmasan megneveztetni szoktak, itt a mester nevét mellözve találjuk. A császári követség azon orvosát Rómában, ki Kupeczkyt betegségében gyógyitotta, s kinek a művész azután a koldust s a gyermeket ábrázoló festményeit ajándékozta, névszerint be nem mutatja, ezt pedig tudni annál érdekesb volna, mivel Szobieszky her-

czeg a császári követ képtárában látott ezen két festmény által lön figyelmeztetve a művészre, kit azután kegyébe fogadott.

Midőn azután herczeg Lichtenstein Ádám meghivására Kupeczky Bécsbe visszatért, itt Klaus nevű gyermekkori mestere után tudakozódott, s ennek leányát háladatosságból nőül vette.

Füessli eléggé érdekes és tanulságos adatokat hoz fel azután ezen nőnek ravaszságára s erkölcstelenségére nézve, s az egészből kitünik, hogy mint Dürer neje, a rosz indulatu Frey Ágnes, ugy ez is fortélyosan uralgott férje felett. A felhozott adatok a kiváncsiságot a nő iránt növelik, az életiró még is valamint a nőnek, ugy az ügynök- és saját fia nevelője minőségében feltünt udvarlóinak nevét hallgatással mellőzi, s még a fiut, kit az atya oly hőn szerete, s ki a sok jeles tulajdont annyira korán vitte magával a sirba, sem mutatja be névszerint az olvasónak.

A névtelen egyéniségekkel szemben az olvasó körülbelül oly érzületben van, mint a sötétségben bizonytalanul tapogatódzó; pedig mindezen hiányokat Füessli igen könnyen kipótolhatta volna, miután életirását Kupeczky halála után 18 évvel sajtó alá bocsájtotta.

Sok fő névnek, mint Pesing, Jurga, Pompelli, Anopach, Correge, Carravage, németes leirása Bösing, magyarul Bazin, Kupeczky szülővárosa, Gyurka egyik fivére, Bombelli, Ansbach, Correggio és Caravaggio helyett a magyar kiejtéshez szokott olvasóra nézve kellemetlen hangzásu, azonban megbocsátható tévedés; de hogy a 23-ik lapon ezt irja: „Kupeczky Firenzet és Mantovát is meglátogatta, a hol Correggiot és Guidot utánozta s felőlük való fogalmát tökéletesitette;“ ezt nem lehet helyreigazitás nélkül hagyni, mert Firenze a Correggio s Guido után teendő tanulmányra nézve nem kedvező város; Mantovában pedig nevezett két művész műveivel épen nem, hanem Mantegna András és Guilio Romano műveivel találkozhatott, s ezeket az utóbbi helyen tetszése szerint utánozhatta.

Ezek után fölemlitem: miszerint szerény műgyüjteményemben azon kivül, hogy Kupeczky János eredeti művei után Vogel, Preisler, Sturm, Westermayer, Haid és Rosbach művészek által feketés modorban és rézmetszésben készitett 80 darab másolatnak birtokában vagyok, melyeket 1869-ik évben Norinbergában, Kupeczky működésének szinhelyén gyüjtöttem, külföldi utazásaimban két eredeti olajfestményt is szereztem, melyek kisded képtáram kitünőbb darabjai közé tartoznak.

Az egyik festmény, melynek részletesb leirása a „Hazánk és Külföld“ czimű képes lap 1865-ik évi 18-ik számában megjelent a

Goliáth fejét tartó Dávidot ábrázolja. Kupeczky ezen festményén Dávid személyében korán elhunyt saját fiát ecsetelte.

A másik festmény Huth Farkas Tóbiás norinbergai patricius és kereskedő arczképe, kit Kupeczky mint meghitt barátját ismételve ecsetelt.

Ezen vázlatos előadásom után engedjék, hogy Kupeczkyre, ezen nagy honi művészünkre vonatkozó többi adataimmal más alkalomkor szolgálhassak és hogy közgyűlési teendőink sorában titkár urat társulatunk szellemi mozzanatairól szóló jelentésének felolvasására fölkérjem.

Uj-paulisi kőkori emlékek.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1876. évi május havi közgyülésen.

Sokan állitják, hogy hazánk délvidéke s Erdély nagy része egykoron tengerfenék volt. Én több oknál fogva magam is e vélemény felé hajlom, de pálczát mellette nem török, ezt tenni a geologusok vannak hivatva, kik hihetőleg fel is fogják egykor deriteni ezen ma még homályos tételt. Mindazonáltal tekintetbe véve az általam fölfedezett paulis-gyoroki ősemberkori telepek kiváló magasságát s egyéb körülményeket, bátor vagyok állitani, hogy akkor, a midőn e vidék első emberei itt letelepültek, ennek jó része még viz alatt állott. Kik voltak azonban e vidék első lakosai? Arról még a legrégibb (Krisztus sz. előtt 500 évvel élő) történetirók is alig sejtettek valamit. Némelyek közülök a Duna fölötti (erdély-, moldva- és oláh-országi) vidékeket pusztáknak, lakatlanoknak tartották; mások ellenben egy olyatén népről értesitenek, a mely magát Médiából származottnak vallja s médus öltönyt is visel.[1]) Melyiknek van igaza? Nem tudjuk; annyi mégis bizonyos, hogy e vidék első ismert népe a rómaiak által dáknak nevezett géta nemzet volt,[2]) mely kezdetben a Duna folyó és Balkán hegység közötti földterületen lakott, honnét azonban valószinüleg II. Fülöp maczedoniai király által kiszorittatván, a Duna innensö partjára költözött; de itt sem volt tartós maradása, mert Fülöp halála után több trácziai nép tár-

[1]) Herodotus L. V. Cap. IX. X.

[2]) Getae Dacі Romanis dicti. Plinius: Histor. Mundi. edit. Frankf. ad Moen. 1599. pag. 83. — Dio Cassius: Histor. Rom. edit. Hamburg. 1752. T. II. pag. 1105.

saságában felzendülvén, 334. évben Krisztus szül. előtt a világhóditó Nagy Sándor által leveretett s birtokuk nagy részt elpusztult. Igen valószinű hogy ekkor húzódtak Erdélybe, majd onnét följebb a mi vidékünkre is.

Ezektől, vagy talán más — már előbb itt lakott — népektől származnak-e a csak nehány év óta ismert uj-paulisi s a legujabban felfedezett gyoroki őstelepek? Vitatni nem akarom; egyedüli feladatomul jelen alkalommal csakis azon kőkorszakbeli tárgyak és eszközök ismertetését tekintem, miket közel két éven át részint sirásás, részint ásatás alkalmával az uj-paulisi telepen találni szerencsés valék; szerencsés mondom, mert az onnét kikerült s általam társulatunk részére beküldött tárgyak, azok egynémelyikének látszólagos jelentéktelensége daczára is, az ősembernek — ugy szólván — egész életmódját átölelik.

Igy mindenekelőtt ama veres tégladarabocskák, melyekből már régebben nehány példányt beküldöttem, mindjárt első tekintetre elárulják, hogy annak idejében tapaszul használtattak; még pedig, mint a rajtok észlelhető hajlások, keresztül-kasul húzódó vékonyabb-vastagabb vonalak s lukacsok mutatják oly házak tapaszául, melyeknek falai a madárfészek mintájára fák ágaiból font sövényzetből állottak.[1]) Ezen házak, ha a paulisi telep talajában minden lépten-nyomon található temérdek egyenes és görbe, részint égetett, részint pedig csak megszáradt agyag-tapasz darabocskákból következtetnünk szabad, majd kerek, majd négyszög alakuak voltak. Ilyeneknek festik régészeink a svájczi és más tavak czölöpépitményü házait is, melyek, mint a jelek mutatják, többnyire elégtek.[2]) Épen nem lehetetlen, hogy a paulisi telepet is hasonló sors érte, mert másként alig volna megfejthető; miként éghetett ki a tapasz-darabok nagy része akkor, a midőn azoknak hasonlithatlanul kisebb része továbbra is nyersen maradt.

A kőkorbeli emberek életmódjára nézve legbiztosabb utmutatóink az ugynevezett konyhahulladékok, melyek különösen a czölöpépitmények romjaiban gyakran 3, sőt 5 lábnyi réteget képeznek.[3]) Főalkatrészeit leginkább a kagylók és teknősbékák teknői s az elejtett vadak csontjai stb. teszik. Ilyenek a paulisi telepen

---

[1]) Műrégészeti Kalauz. Kiadta a M. Tudom. Akademia archaeologiai bizottsága. Pest, 1866. 18. l. és A történelem előtti idők. Irta Sir John Lubbock, az ered. III. kiad. után forditotta Öreg János, átvizsgálta Pulszky Ferencz. Budapest, 1876. I. k. 181. l.

[2]) U. ezeknél u. a. h.

[3]) Műrégészeti Kalauz 19. l.

is előfordulnak; különösen a mi az uniók (gyöngyikék) osztályához tartozó, s ma már vidékünkön nem is ismert eféle kagylókat és összezúzott sipos csontokat illeti, ugy szólván minden lépten-nyomon, leginkább mégis a telep szélein közönkint föltünedező tüzelőhelyek s hamurétegekben.

Ugy látszik, mind a nevezett kagylók bensejében élő állatocskák, mind pedig a kőfejszével szétzúzott, vagy hasitott sipos csontokból kiszitt friss velő, mely az éjszaki népeknél ma is keresett csemegének tartatik, — ép oly kedvencz nyalánksága volt az ősembernek, mint a korunkbeli inyenczeknek az osztriga, csiga stb.

A paulisi telepben fölszinre került csontok között feltünően sok a ló-, szarvasmarha-, juh- és kecske-csont, vannak azonban, még pedig nem csekély számmal róka, höresög, farkas s más egyéb ragadozó állatok, sőt olyan nagyobb vadak csontjai is, melyek mostanság legalább a mi világrészünkön nem élnek; példa erre egy itt talált óriási csukló, mely valószinüleg egy fiatal mammuth, vagy épen bozontos medve térd-csontját képezte. Egy másik csont meg, mely az előbbitől alig pár lábnyi távolságra ásatott föl, iramszarvas szarvrészének látszik; mi ha csakugyan bevalósulna, ugy e hideg éghajlati lakos csontjának idekerülése még sok fejtörést okozand. Nem kevésbé nevezetes továbbá azon szarvasagancs darab is, mely f. évi május 2-án került napfényre. Ezen ásatás közben ketté tört, de általam ismét összeragasztott, másként gyönyörü példánynak alsó részén durvább eszközzel ejtett vágások észlelhetők, miért is annak egykori használata kétségtelen, hihetőleg valamely hegyes csont, vagy kőeszköznek nyeléül, vagy talán maga is bizonyos eszközül szolgált. Ezt annál biztosabban állithatjuk, miután ahoz hasonlókat már több helyt találtak. Egynek alakját a Műrégészeti Kalauz is közli,[1]) s az a mienkhez ugy hasonlit, mint tojás tojáshoz. Az állkapcsokból mindekkoráig csak is két darabot sikerült megmentenem, s azokat is igen megrongálva; a mennyire alakjokból kivehető, egyik a kérődzők, másik az agyarasok osztályához tartozik. A kisebb-nagyobb sark-csontok s lábujjizek már sokkal nagyobb számmal fordulnak elő; mig a patákat csak is egy vadkan-, vagy szarvas-körön képviseli, mely miként sulya sejteti, belöl már kövesedésnek indult, még szembeszökőbben nyilvánul ez egy másik csontdarabnál, mely ugyanazon helyről ásatott föl.

---

[1]) Műrégészeti Kalauz 15. l. c.) 22.

A mi végül a fogakat illeti, ezekből egy kis gyűjteményt lehetne összehozni. Valamennyi között legszebb példány egy jókora nagyságu zápfog, mely a már fönnebb megismertetett óriási csuklóval egy időben találtatott; a többiek részint a füevő, részint a ragadozó állatok állkapcsából kerültek ki. Csak az a különös, hogy mindezen csontok a tapasz, cserép, kavics s hamu-törmelékekből álló rétegben egymástól egészen szétszórva s oly annyira hiányosan találtatnak, hogy belőlök egy egész, vagy csak fél csontvázat is összeállitani teljesen lehetetlen. Vannak, a kik e hiányt a házi kutyák falánkságának róják föl s valóban Steenstrup tanárnak sikerült is bebizonyitania, hogy a konyhahulladékhalmokból egyenesen azon csontok hiányzanak, a melyeket a kutyák meg szoktak enni.[1]) S ez a legegyszerűbb s leghelyesebb megfejtése a mi telepünkön hiányzó csontrészek eltűntének is.

A kőkori konyhahulladékokról szólván, okvetlenül szólanom kell azon egykoru edénydarabokról is, melyek a paulisi telepben amazokkal vegyest, néhol másfél, másutt két lábnyira a televény föld alatt temérdek mennyiségben találtatnak. Ezen kőkori bögre, fazék és veder darabok mind alak, mind czifrázat, sőt anyag tekintetében is rendkivülileg változatosak; egyik edénynek körte, másiknak kanna, harmadiknak veder alakja volt; de vannak olyanok is, melyek csak kevéssé meghajtott, — ugy szólván egyenes — oldaluak voltak. Egynémelyik roppant durva és vastag; mig ellenben a másik már némi izléssel készült. Czifrázataik részint a felső körzet alatt kidudorodott kisebb-nagyobb bütykökből s összevissza kuszált — néha egészen szabálytalan — karczolásokból állottak, miket részint ujjal és körömmel, részint pedig hegyes fácskák- és csontokkal csináltak. Korong segitsége nélkül készülvén, némelyik darabon még a tapasztó ujjak nyomai is látszanak. Szinök majd barna, majd veres, néha olyan, mintha ki sem volnának égetve. Anyaguk nagyobbára szürkés agyag, melyen a mázat összetört, s kivül-belül rájok hintett és beléjök olvasztott kova-szemcsék és gránit-porondok képezik. Az izlésesebbek valószinűleg későbbi, de mégis kőkori művek; a rajtok észlelhető haladás magyarázata abban rejlik, hogy a vidékünkbeli ősemberek a sok fáradságot igénylő kő-, csont- és szaru-csiszoláson kivül (a fémeket még ekkor nem ismerték) más egyéb munkával nem igen foglalkozhatván, minden figyelmöket és ipari buzgalmokat az agyag művekre forditották, melyek aztán a velök született kisérleti és haladási ösztönnél fogva, kezeik között különféle alakot nyertek. Hogy azonban a paulisi őstelep lakói a fazekasságon kivül még a szövészettel is foglalkoztak, ezt a mult évben Miletz János tagtár-

[1]) A Történelem előtti idők stb. 235. l.

sunk s Lóczy Lajos muzeumi ásvány-osztályi segédőr társaságában ugyanott talált két gulaalaku, felül átlukasztott agyagsulyból következtetem, melyek a szakértők véleménye szerint, a szövőszékekhez elkerülhetlenül szükségesek. Az első laposabb, a mi Miletz tagtársam gyüjteményében van, a második azonban, melyhez hasonlót egynémely régészeti művekben is láthatunk,[1]) Budapestre az országos muzeumba vitetett föl.

Ezek után még csak a paulisi kőeszközök- és kődarabokról kell egyetmást elmondanom. Ez a legsikamlósabb tárgy valamennyi között; mert igen tág tért nyit a képzelődésnek; azért nagyon vigyáznia kell a régésznek, nehogy minden egyes kődarabot, melynek valami eszköz alakja van, mindjárt első tekintetre kő-baltának, szekerczének, vagy más kőeszköznek auguráljon s ezen elővigyázatra talán sehol sincs oly nagy szükség, mint az uj-paulisi telepen, a hol ugyszólván minden egyes kődarabnak meg van a maga sajátos alakja. Ezzel azonban korántsem akarom állitani, mintha — kivált kezdetben — ilyesféle természetadta eszközök nem használtattak volna, annál kevésbé mondom, miután a tapasztalat mutatja, hogy a czölöpépitmények karóinak legnagyobb része nem annyira vágás, mint inkább csiszolatlan, természetadta durva eszközökkel ejtett ütések által vannak meghegyesitve. Ha tehát ásatás közben ilyenféle kő-, vagy kavics-darab akad kezünkbe, mielőtt azt eldobnók, jól meg kell vizsgálnunk, vajjon nincs-e rajtok, különösen élükön olyasféle kopás, vagy törés, melyet természetes uton, vagy véletlenül épen nem, hanem csak használat közben kaphattak.

Egyébiránt a kőkorszaknak valódi és legősiebb képviselői azon durva eszközök, melyek tűzkőből (kovából és kvarczból) széleik ügyes lepattantása által keletkeztek. Ezen többnyire monorú (ovál) alaku s vékonyabb végükön metsző éllel biró, vagy nyelüczés (hegyesen éles) kova-eszközök leginkább Europa és Amerika éjszakibb tartományaiban találtatnak s onnét kerülnek a mi gyüjteményeinkbe. Nálunk még az ugynevezett magkövek (nucleusok) is nagyon ritkák. Annál nevezetesebb, hogy a paulisi telepen ilyeket is sikerült találnunk, és pedig két igen szép példányt, az egyik sárga kova, a másik aphanit kőzet, mindakettő jóformán le van már pattogtatva, különösen az utóbbiról igen szép szilánkok hasadtak. Az ilyen szilánkokat az ősemberek részint késekül, részint pedig fűrész-, reszelő-, lándzsa- és nyilhegyekül használták; kár hogy az utóbbi (aphanit) fajból egyet sem találhattunk. A kova-szilánkok

---

[1]) Műregészeti Kalauz 20. l. 30-, 31-ik ábra.

Margyina, Lippa-Monostor is átadatott ez alkalommal. Jenö még nem került török kézre[1])

De a Porta, jóllehet Bethlennel egészen megelégedett, mégis jámbor kívánsággal emlékezvén Homonnay és más izgató igéretére, a többi várakra is áhitozott; azonban csak barátságos uton merte megemliteni. Ez lesz oka annak, hogy az erdélyi követ 1618. okt. 30-ról Konstantinápolyból, hol Iszkender is kezdett Bethlen ellen ármánykodni, azt tanácsolja: adják oda Jenőt a töröknek, de Karánsebest és Lugost is, „mert azelött is onnan támadott volt a sok lator, ki az egész alföldet s Tömösvár környékét elrontotta. Legyen csak az erdö ott egyenesen Erdélynek határa."[2]) Ez bár nem kedvezö dicséret vidékünkre, de az odaengedésből ezuttal mégis nem lett semmi.

Azonban Lippa várának átadása nagy nyereség volt a törökre nézve; mert megnyitotta az utat Erdélybe és a lugos-karánsebesi vidékben is szabadabban mozoghatott. Az erdélyi fejedelemmel kötött barátságos viszony t. i. nem akadályozta, hogy a kedvezö alkalmat területe szaporitására fel ne használja, Erdély rovására is. — Hanem e vidéknek szerencséjére, igen erélyes bánja volt Nagy Pál, ki mindig résen állott és e tájat még egy ideig a török erőszakoskodások ellen megvédte. Söt e vidéknek aránylag még jó sorsa volt, és lakossága nem kis mértékben szaporodott is a török hódoltság alul ide menekülö számos jobbágy által.

Ezért is Ibrahim temesvári pasa 1620-ban Nagy Pálhoz irt két levélben panaszt emel: „A mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadjátok; mert ha béfogadjátok, semmi jó nem következik belöle." Biztositja, hogy ö maga háboruságra nem ad okot, s hogy minap nehány száz lovas katona Erdélyből Lugosra jött, azt nem akarja roszra magyarázni. Az „áros renden levöket" (kereskedöket) sem akadályozza; mehet ki merre akar, csak tőle vegyenek uti leveleket. — Épen e tárgyban ir Bethlen István erdélyi helytartónak is 1620. évi decz. 3-ról: „A jó szomszédsághoz és szent békességhez tartjuk magunkat. A temesvári iszpahik több szökött jobbágyot az uton utolértek és visszahoztak. — Ngod parancsolja meg a sebesi és lugosi nemeseknek, hogy a mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadják és ne csalogassák." — Ugyanahoz 1621. évi okt. hó 1-én Juszup pasa ir ugyancsak ez ügyben: Elhiszi s tudja, hogy Bethlen a szökött jobbágyak befogadását tisztviselöinek megtiltotta, de ezek a maguk érdekében és hasznára nem igen

---

[1]) Fessler. Gesch. Ungarns, VII. 716. — Fényes El. a török birod. leir. 30. — Böhm I. 269.

[2]) Mikó, Erd. tört. adat. II. 67.

tartják e rendeletet. „A Karánsebes és Lugos jó fü vidékén levő falvak rakva az ő (török) Hatalmassága jobbágyaival..... Ebből semmi jó nem következik“.... Temesvár és Versecz vidékén több ezer jobbágy-ház áll üresen, s igy a Portának minden évben 20 ezer forint kára vagyon... „Gondolkodhatik Ngod felőle, mire megyen a vége. Ez ideig nem voltam én Erdélynek kárára[1]).“

E tömeges szökésekre alighanem a vallási viszonyok is hatottak. Mig t. i. a török türelmetlenségében más vallásu alattvalóit zaklatta, addig Bethlen Gábor ellenkezőleg vallásszabadságot hirdetett; sőt 1625-ben Karánsebesre jezsuitákat küldött, hol házat és iskolát épittetett számukra. Innen folyvást két páter látogatta a vidékben lakó katholikusokat és magyar foglyokat is váltottak ki. Először jöttek Erdélyből Bujtul György és Makó István, kik világi ruhába burkolva, öt évig oktatták a törökök között lakó környékbeli és már vadulásnak indult népet[2]).

Bethlen Gábor. Erdélynek e kitünő fejedelme, 1629. évi nov. hó 15-én meghalt. Utána azonnal uj viszályok keletkeztek a fejedelemség miatt Bethlen István és Rákóczy György között, mely utóbbi 1630. évi decz. hóban vetélytársán győzedelmeskedett is. — Egész uralkodását a Németországban kezdett vallásháborukban való részvétel töltí be, mire őt neje, Lorántfy Zsuzsanna, az uj protestans tanok ezen valódi apostola, folyvást buzditotta.

Türelmetlensége miatt nem egyszer keserü panaszokat kellett a kath. urak részéről hallania, kik hitfeleiket a bár megengedett vallásszabadság daczára, sőt az oláhoknak még el nem ismert vallása ellenére is, jogaikban gyakran megsértve tapasztalák.

Igy 1640-ben egy kath. székely követség panaszolkodik, hogy papjaik nincsenek, s a hol vannak is, üldözéseknek vannak kitéve. Sőt az 1610. és 1630. évi törvények ellenére még onnan is kitiltatnak, hol a nemkatholikus lakosság nem tulnyomó. Különös eset gyanánt emlitik Nagy Pál lugosi bán törvénytelen eljárását, ki egy katholikus embert megbüntetett, mert Lugosra jövő kéregető papokat házába befogadott. A karánsebesi jezsuitáknak szigoru büntetés alatt tiltja ezentul a lugosiakat, kiknek katholikus papjaik nem valának, meglátogatni; társát pedig Karánsebesről elmozditotta. És csakugyan 1643-ban csak egy jezsuita volt Karánsebesen, Gyorgyán Gáspár, ki hivei lelki vezetésével foglalkozott. — Erre Rákóczy, Nagynak pártját fogja; azt mondja, hogy a bán nem ön-

[1]) Ezen négy levél megvan Mikó id. m. III. 335., 337., 340. és 347. lapjain.

[2]) Oltványi a csanádi püsp. megye birtokv. 132. — Horváth V. 348. — Böhm I. 270.

kényüleg járt el, hanem az ő tudtával [illegible]val történt és a törvény értelmében. Továbbá nem is ártatlanokat büntetett; ama papok t. i. az őröket meg akarták csalni és katonai álruhában jöttek Lugosra, s itten nemcsak katholikusokhoz, de még protestansok házaiba is bementek kéregetni. — A követek: Kornis Zsigmond és Haller István, a fejedelem e mentegetődzése daczára megmaradtak panaszuk mellett; végre május közepe táján megigéré, hogy a katholikus ügyet Lugosra vonatkozólag is orvosolni fogja[1]).

1644. jun. 10-röl keltezett levélben ifj. Rákóczy György erdélyi helytartó tudósitja atyját Nagy Pál kimultáról, pedig „még nagy szükség volna reá Lugoson[2])."

Az öreg Rákóczy is nemsokára 1648. okt. 11. meghalt s követte a fejedelemségben hasonnevü fia II. György, kit a sok hadakozást már régen megunt erdélyi rendek esküvel kötelezték, hogy a Portával jó viszonyban maradjon, a német császár ellen pedig megegyezésök nélkül nem fog háborut viselni.[3])

De a nagyravágyó fejedelem nem sokáig tarthatta esküjét, s már 1652-ben a moldvai és havasalföldi vajdák ellen hadakozott. Előre érezvén a töröknek e miatti neheztelését, 1654. szept. 29-én szabadság levelet adott ki Lugos városa számára. Ebben katonasága szaporitása czéljából kivált a gyengébb és a törökkel határos lugosi vidékben, Barcsay Ákos, Lugos és Karánsebes bánjának kérelmére megengedte, hogy azon lugosi lakosok is, kik eddig földmiveléssel foglalkoztak, valamint a még ide települő idegenek s jövevények is, e nemü terhek s közmunkák alul teljesen felszabaditva, maguk és utódaik ezentul fegyverrel szolgálják a hazát, sat. Ezen privilegium 1655. február 27. a kolozsvári gyülésen hitelesittetett s elfogadtatott; de csak a lugosiakra vonatkozólag, kizárva a netalán később ide szökött jobbágyakat[4]).

II. György a lengyel korona elnyerése végett, a Porta tilalma daczára 1656-ban veszedelmes háboruba bonyolódott, mely végre meg is buktatta. — 1657. októberben kényszeritve a körülmények által, lemondott s helyébe Rhédey Ferencz választatott meg, ki azonban már 1658. februárban a nyugtalan Rákóczy előtt visszalépett.

De erről a porta már hallani sem akart. A budai pasa ellene vonult seregével, de Rákóczy Lippa táján jul. 5. megverte, mire Nagyváradra s innen később a Nyirségre szállott táborával. Ezalatt Jenő szept. 2 án megadta magát a nagyvezirnek; más török, tatár és

[1]) Kazy, Hist. Reg. Hung. II. 30—32.
[2]) Ötvös Ág. Rejtelmes levelek. 53.
[3]) Horváth. i. m. V. 463.
[4]) Gyulafehérvári okm., lásd 4.

oláh seregek Erdély keleti részén csak jelre vártak, hogy berontsanak.

Ily aggasztó helyzetben, e nagy veszedelem elháritása végett a magára hagyott ország rendei a királyi helytartó Barcsay Ákos vezetése alatt követséget küldöttek (aug. 18. a nagysinki gyülésből) a nagyvezir jenői táborába, hogy kegyelemért esedezzenek a szerencsétlen ország iránt.

Barcsay és társai tehát, mialatt a tatárok már a bodzai szoroson Erdélybe törtek s pusztitva vonultak át rajta, 1658. szept. 4 Jenőre megérkezvén, 7-én a nagyvezirnél tisztelegtek, ki engedetlenségöket mondja minden szenvedéseik forrásának. Következő napon ujra behivatnak s ekkor a nagyvezir a szultán megkegyelmezését e következő feltételek alatt hirdeti: Erdély évi adója 15 ezer aranyról emeltessék **40** ezerre; a hadjárat költségei fejében 500 ezer (talán 50 ezer?) tallért adjanak; Lugost és Karánsebest pedig, melyeknek bánja maga Barcsay volt, török kézre bocsássák; Rákóczyt kézre keritvén szolgáltassák ki; s mindezek után Barcsaynak biztosittatik a fejedelemség. — A követek több napi habozás után végre szept. 14. e feltételeket elfogadják. Az erdélyi történetirók Barcsaynak e tényét, mely az ország alkotmányát lényegben sértette, nagy bünnek róvják fel. Két nap mulva pedig Mustafa pasa fedezete alatt székfoglalása végett Erdélybe távozott, hol csak nagy nehezen s kényszeritve ismerték el[1]).

Lugos és Karánsebes tehát a töröknek jutott birtokába, s ezek átvételére a nagyvezir mindjárt sereget akart küldeni. Barcsay kérelmére azonban megengedte, hogy ez előbb levélben szólitsa fel e várakat békés átadásra, nehogy véres kézzel vegyék be.

Barcsay 1659. évi január hó 16-án gróf Csáky Istvánhoz intézett hosszas levelében a többi között védi magát, mintha Jenő, Karánsebes és Lugos váraknak ő volt volna „elvesztője, avagy inkább odaadója.“ — Ő, ugymond, a török kezében és hatalmában kénytelen volt a török parancsára levelet irni Karánsebesre és Lugosra. De a levelet vivő karánsebesi nemes és társa által nagy titokban azt üzente, hogy ha biznak erejökbe, ne adják fel e helyeket. „De megkeseredvén nyavalyások, édes hazájoknak oltalmazására elégtelenségöket látván, biztatásunknak helyt nem adtak; holott az ott lakos szegény embereken kivül csak 10 emberből álló praesidium sem volt a véghelybe. Nem mi adtuk azért meg Karánsebest és Lugost, hanem az, ki felbiztatván az török ellen való fegyverkezésre, elégséges eszközöket nem adott nékiek hozzája.[2])“ Vajjon e titkos biztatást megtette-e vagy nem?

[1]) Szalay, Magy. tört. V. 29. — Fessler IX. 64. — Kővary, Erd. tört. V. 75. — Horváth V. 488. — Delejtő 1858. 22. szám.

[2]) Századok. 1873. VII. 411.

az reánk nézve egyre mehet. Hisz tudta, hogy a helyek őrség nélkül lévén, csak nem védhetik magukat egész török sereg ellen; s ugy e felszólitást az eredménytelenség előleges tudatában, ha nem gúnynak, legjobb esetben szinlelésnek kell mondanunk. E mentegetődzés maga is csak még jobban vádolja.

Barcsaynak ezen levele[1]) pedig, melyet Lugos és Karánsebes lakosságához intézett, 1658. évi szept. hó 12-én a jenői táborban kelt, tehát még mielőtt a feltételeket végleg elfogadta volna. Eredeti magyar szövege szószerint ez:

„Mint jóakaró Urainknak, Atyánkfiainak ajánljuk Kegyelmeteknek szeretettel való szolgálatunkat, és hogy Isten Kegyelmeteket mostani szomoruságiban, busulásiban vigasztalja, szivből kivánjuk. Minémű romlásra s utolsó pusztulásra juttatta Isten az mi büneinkért szegény hazánkat, bő szóval nem illik Kegyelmeteknek declarálnunk: Édes hazánkban elpusztult s szélyel elfujtatott városok, faluk bizonyságot tesznek; mely romlástól Isten Kegyelmeteket is üressé nem tette, mivel ide a Fővezérhez ő Ngához érkezvén, midőn kivánságit kezdette volna proponálni, többi között Lugost és Karánsebest kivánván ő Nga, hogy vér nélkül kézhez bocsássuk, s az Athname megadatik. Hogy azért, akárcsak hátramaradott részecskéjét édes hazánknak utolsó pusztulástól megmenthessük, s Kegyteket is az rabságtul s fegyverre való hányástul megoltalmazhassuk, esedeztünk azon az Vezérnek ő Ngának, adjon Assecuratoriát Kegyteknek semmi bántódása nem lészen, s vér nélkül kezekben bocsáttatik. A mellett édes hazánkból is az ellenséget kihozatja s előbbi állapotjában édes Hazánk megmaradásáról Athname adatik. Melynek is pariáját elküldöttük, in specie pedig magunkkal Kegytekhez viszszük. Látván pedig, hogy azonkivül is megvenni igyekszik, s Kegytek is fegyverre hányatik, s szerelmesi s gyermeki rabságra vitetnek, Kegyteket azért intjük, megtekintvén a veszedelmet, minden javakkal költözködjék ki, ne hányattassanak fegyverre s szerelmesi rabságra ne vitessenek. Hogy mikor oda érkezünk, kezekhez is bocsáthassa Kegytek. Mi arról Kegyteket hittel assecuráljuk; Isten bévivén az országgal együtt, Kegytek jószága helyett, ha szintén nem egyenlőt is, de hasonlót adni el nem mulatjuk. Ha pedig Kegytek vakmerőségre veti magát, magok lesznek veszedelmöknek okai: mert hogy most is Kegytek nem kevés okot szolgáltatott erre, kevesen lévén Kegytek, mindenkor versengett ellenek s ez mostani állapotban ujat vont, az mint maga is a Fővezér ő Nga panaszolkodik. Kegyteket mégis örökkétartó lelkére kényszeritjük, azt a két helyet kibocsátani ne difficultálja, akár csak több része hazánk-

[1]) Gyulafehérvári okm., lásd 4.

nak maradhasson meg. Ezeket büneinken kivül Rákóczy György vakmerőségének, megátalkodásának tulajdonithatjuk mindnyájan. Ezek után Isten Kegyteket velünk együtt vigasztalja. Költ a Jenei mezőn lévő táborban, 12. napján Septembernek. Anno 1658."

E levélben felszólitja a nemeseket, költözzenek át Erdélybe és „hittel assecurálja" öket, hogy majd ott kárpótolni fogja veszteségöket, ha „nem is egyenlő, de hasonló" jószágokkal. S többen csakugyan iparkodtak is kiköltözéssel a közeledő veszély elől menekülni. De midőn a következő esztendőben ezen okmány alapján kéréssel járultak eléje, teljesitse igéretét, az erdélyi rendek a fejedelem tudtával visszautasitották öket.[1]) S igy azok annyira elszegényedtek, hogy az 1660. évi julius hó 5-én tartott segesvári gyülésen alkotott 25. törvényczikkely szerint tőlök csak kisebb adó követeltethetett e szavakkal: „Az lugosi és karánsebesi nemesség, az kik a hazában vannak, és az házas katonák, adjanak annyit, mint egy házhelyi nemesek.[2])"

Baresay fejedelemsége nem folyt le szerencsésen. Előbb még Rákóczyval kellett megvivnia, ki végre 1660. jun. 6. Nagyváradon sebeiben elhalt, azután Keményy Jánossal gyült meg a baja, mig végre 1660. év végén a trónról, melyhez amugy is nem a rendes uton jutott lelépett. Követte öt a fejedelemségben Keményy János, de már 1661. szept. 14-én Apaffy Mihályt választotta meg a török, ki aztán seregét a vaskapun és Lugoson át Temesvárra vitte ki a szomoruan elpusztitott Erdélyből.

Apaffy kérelme a Portánál az elszakasztott lugosi és karánsebesi kerületnek Erdélyhez való visszacsatolása ügyében eredménytelen maradt. A szt. gotthardi ütközetre következett vasvári béke is (1664. aug. 10.) még továbbra török kézben hagyta területünket.

A karloviczi béke (1699. jan. 26.) sem szabaditotta fel vidékünket egészen, csak a karánsebesi és lugosi várak lerombolását tette a német császár kötelességévé, ki azután a még török Temesvár köré csoportositotta össze seregeit, mignem végre Temesvár is október 13-án 1716-ban, a töröktől elvétetett véglegesen.

E szerint az 1552. óta, tehát összesen 106 évig fenállott lugosi és karánsebesi bánság az emlitett 1658. évben Erdélytől végképen elszakasztatván, csak néhány közbeeső év kivételével egész a 17. század végéig közvetlen török uralom alá került. S igy — a mint Szalárdi siralmas magyar krónikájában mondja — „azon két helyeket csak papiros pattantyúra adván meg azoknak lakosai, Szörin vármegye már azokkal együtt épen tölök (törökök által) benyeleték."

[1]) Kazy i. m. II. 229.

[2]) Magy. tört. tár 7. köt. 142.

A lugosi és karánsebesi vidékre most teljesen uj korszak állott be. Megszünt saját közigazgatási területet képezni, s helyébe behozatott a szomszédságában, Temesvárott már régebben divott török állam-rendszer. — De épen ezen korszak az, melyre még eddig adatokat nem találhattam. Sem irott jegyzékek, sem épületek, helyi események a lakosok közt élő traditio.... semmi sincs, a mi e korra világot vetne. — Csak azt emlitem még meg, hogy ezen egész vidék most Piri defterét képezte[1])

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés április 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu, pénztárnok; Barách József, Billiszky Ferencz, Dobó László, Péch József, Rötth László, Szandics István, Vimmer József, s a társulati tagok közül: Bergmann Ágost, Hess Fridolin, Korbonics János, Novák Péter; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult márczius havi jegyzőkönyv olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 29-én megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

I. A mult havi választmányi ülés hivatalos iratait a felolvasott értekezés s egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a legutóbbi választmányi ülés alkalmával megválasztott uj tagot beválasztatásáról társulatunkba hivatalosan is értesitettem s részére a társulat kiadványait megküldöttem Végre a társulati muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Molitoris Balázs rittbergi jegyző ur Odor Samu társulati pénztárnok ur közvetitése folytán a következő 5 db. ezüst pénzzel gyarapitá muzeumunkat: a) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasával a XVI. század végéről. b) I. Lipót császár és király egy osztrák ezüst pénzével. c) I. Ferencz király és neje Mária Terézia magyar

[1]) Szilágyi Sándor: Vértanuk 184, 292. l.

koronázási ezüst érmével 1792-ből. d) Végre egy ujabbkori török s egy würtembergi ezüst pénzecskékkel.

2) Dr. Petruss József ügyvéd s társulati tag ur egy mult századi németországi ezüst pénzt s egy Mária Terézia korabeli réz „Polturá"-t ajándékozott a muzeumnak.

3) Titkár bemutat a tisztelt választmánynak egy ős mammuth fog-darabot, mely egészen megkövesült állapotban Moholnál Bácsvármegyében találtatott a Tisza medrében s Kleiner János moholi tanitó ur szivességéből jutott a titkár birtokába, idei husvéti kirándulása alkalmával; továbbá felajánl a régiségtár gyarapitására 5 db romai mozaik követ, melyek az ős Sarmizegethusa romjaiból kerültek tulajdonába, Diakonovits Aurél IV. osztálybeli főreáltanuló ajándékozása folytán.

4) Rötth László a helybeli főgymnásium IV. osztálybeli növendéke egy régi korsót ajándékozott a muzeumnak, mely a mult 1875. év őszén Füskuton találtatott ajándékozó édes atyja kertjében meleghász épités alkalmával; az edény meglehetős épen maradt, csak szájánál van megcsorbitva s két füle közül az egyik letörött.

III. Legutolsó választmányi ülésünk alkalmával kiküldött albizottságok, nevezetesen Rácz Athanáz alelnök ur s titkár, a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak jegyzékéből azon könyvek kijelölésére, melyek vidékünket specialiter érdeklik, hogy a társulati könyvtár számára megszereztessenek, továbbá egy másik albizottság a jövő május hóban tartandó nagy gyülés programmjának megállapitása tekintetéből, — megbizatásaiknak eleget tettek s jelen ülés folyama alatt a tekintetes választmány elé fogják terjeszteni.

IV. Végül felemlitem még, hogy a könyvtár gyarapitására megkaptam a „Századok" s az „Archaeologia Értesitő" legujabb számait, s hogy a társulati „Értesitő" II. füzete is kikerülvén a sajtó alól, minden tagnak szétküldetett, ugy a mutatványszámok is a helybeli s országos lapokkal közöltettek.

Ezek jelzik rövid körvonalozásban tisztelt választmány azon eseményeket s mozzanatokat, melyek a mult havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerültek

---

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s mindazoknak, kik a társ. muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak, s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, névszerint: Molitoris Balázs rittbergi jegyző urnak, dr. Petruss József köz- és váltóügyvéd s társ. tag urnak, Miletz János titkárnak s ifj. Rötth László főgymnásiumi IV. oszt. tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Ezután az albizottsági jelentések tárgyaltattak a jövő május havi nagy gyülés programmjának megállapitásáról s az országos Széchenyi-könyvtár fölös példányai közül a társ. könyvtár számára megrendelendő müvekre vonatkozó jelentés; az elsőre nézve azon megállapodás történt, hogy a közgyülés május hó 31-én, szerdán fog megtartatni, miről a közönség hirlapilag, a társ. tagok pedig külön meghivók által előzetesen értesittetni fognak; a diszebéd s egyéb ünnepélyességek módozatainak

megállapitása oly kijelentéssel, hogy azok létesitése által a társulat pénztára terhelőleg igénybe ne vétessék, Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt egy ujabb albizottságra bizatott, melynek tagjaiul: Ardeleán György, Dobó László, Kyrják György és Miletz János titkár kérettek fel s a végleges megállapodás eredményéről elnök ő mltga május 15-ig értesitendő; — végre számvizsgálókul Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök, Bergmann Ágost és Korbonits János urak küldettek ki; az orsz. Széchenyi könyvtár fölös példányai közül a társulat könyvtára részére megrendelendő müvek felöli intézkedés pedig a titkárra bizatott azon határozattal, hogy az albizottság által kijelölt könyveket mielőbb rendelje meg, s eljárásának eredményéről egyik választmányi ülésen terjeszszen elő jelentést; egyuttal Odor Samu társ. pénztárnok ur utasittatott, hogy a szükséges összeget titkár rendelkezésére bocsássa. Ezen alkalommal elnök ő mltgának felhivására Bergmann Ágost társ. tag ur megigérni szives volt, hogy a májusi közgyülés alkalmával egy magyar irodalom történeti tanulmányt fog felolvasni; mely igérete a társ. tag urnak nagy köszönettel fogadtatott.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 626 frt 81 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett töke-alapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Böhm Lénárt társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Régészeti adatok Délmagyarországról," melyet Bergmann Ágost társ. tag ur olvasott fel. Ezen munkálatában szerző azon romai utakat és közlekedési vonalakat ismerteti, melyeket ezen világállam fejlett hadászati viszonyai és kereskedelme vidékünk, Délmagyarország területén azon korban igényeltek. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s közlését, mivel különösen vidéki érdekü, a helybeli magyar és német lapokban elrendelte, hogy minél terjedelmesebb rétegben ismert legyen; szerző azon kivánalmára pedig, hogy a társulat ezen romai utvonalakat behatóbb vizsgálódása tárgyává tegye, a választmány azon határozatot hozta, hogy a társulat egész készséggel s örömmel járulna ugyan szerző kivánalmainak teljesitéséhez, ha a társulat pénzviszonyai azt lehetővé tennék, de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszaságára s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzbeli viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesiteni azon társulati tagokat, kik netán a bővebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának, s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi romai emlékek, utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyüjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesitsék.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Cossel Valdemár, könyvkereskedő Temesvárott, Leopold Márton, technikus Bécsben, Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő Temesvárott, Sümeghi József, segédlelkész Moholon (Bácsmegye), miről a megválasztattak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ötödik évi közgyülése május 31-én 1876. — F. é. május hó 31-én a délmagyar-

országi történelmi és régészeti társulat egy oly örömünnepélyt ült, mely a résztvevők szivében igen sokáig bevésve fog maradni; midőn a nevezett társulat, mely a kultura s közmüveltség jelszavait irva zászlajára, V. évi közgyülését ünneplé a vármegyeház dísztermében az emberiség közös czélja, a józan kulturális fejlődésre s vidékünk „Délmagyarország" fényes multjának s dicső történelmi epizódjainak minél lehetőbb megvilágitására törekvő, buzgó s igen nagy számmal összesereglett tagjainak, az ünnepélyre megjelent történelem s régészet kedvelőknek, a karzaton díszes hölgykoszoru s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékeinek jelenlétében.

Midőn a társulat elnöke Ormós Zsigmond ő mltga a terembe lépett s elnöki székét elfoglalta, a jelenlevők hangos éljenekkel üdvözölték. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kivül, melyet elnök Ormós Zsigmond ő mltga. Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Berker Nándor, Boleszny Antal, Buziási Eisenstädter Ignácz, Dobó László, Horváth Pius, Jakabfy Pál, Kartner Gyula, Kassics Károly, Keresztes Antal, Korbonics János, Kovachich Gyula, Kramár Béla, dr. Kuktay Sándor, Lörinczy Sándor, Löwinger János, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, ifj. Ormós Zsigmond, Osztoics Iván, Péch József, Popovits N., dr. Reiner József, Rötth László, Scharmann Sámuel, Strasser Albert, Szepsy Lajos, dr. Szmolay Vilmos, Uwira Ambrus, Varga Ferencz, dr. Vargics Imre, Véber Ágoston, Vogel István, Wimmer József választmányi s rendes társulati tag urakat.

A közgyülést ő méltósága a fönnebb közlött nagy érdekü, s a hallgatók által zajos éljenekkel kisért beszéddel nyitotta meg. (l. 109. l.)

Ezután elnök ő mltga előterjeszté Preyer János kir. törvényszéki biró urnak, s 5 éven keresztül a társulat nagy érdemü s buzgó alelnökének irásbeli lemondó levelét az alelnökségről; miután agg kora s folytonos betegeskedése őt a társulati ügyekben tevékenyen részt vehetni gátolják. A közgyülés általános részvét s fájdalom kifejezése mellett, mit jegyzőkönyvileg is megörökitni elhatározott, elfogadta bár nagy sajnálkozással a lemondást s a megüresedett 2-ik alelnöki széket, miután Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urban a társulat még egy buzgó s tevékeny alelnököt birni szerencsés, — egyelőre betöltetlenül hagyta.

Előterjesztettek még továbbá elnök ő mltgához a közgyülés alkalmából beérkezett következő levelek, u. m.: 1) Reviczki-Bay Ilona urhölgy s honunk egyik igen lelkes honleányáé, ki eltekintve attól, hogy társulatunk fejlődése iránt a legnagyobb érdeklődéssel van s már eddig is igen érdekes és becses ajándékokkal növelé régiség-gyüjteményünket, — 100 frtot küldött be azon kijelentéssel, hogy a társulat alapitó tagjai közé óhajt lépni. 2) Abafi (Aigner) Lajos könyvkereskedő s kiadó ur irásilag kijelenté, hogy a társulat tagjai közé óhajt lépni s időnként történelmi és régészeti értekezések beküldése által is tevékenyen közremüködni. 3) Billszky Ferencz és Csorba Ákos vál. tag

urak külön-külön levélileg fejezték ki nagy sajnálkozásukat azon, hogy az első, sulyos szembetegség, az utóbbi pedig hivatalos elfoglaltság miatt a közgyülésen meg nem jelenhetett. 4) Pesty Frigyes városunk derék szülöttje s kitünő történet-buvárunk szintén sajnálkozásának adott kifejezést, hogy betegsége által gátolva van a személyes megjelenésben s ez okozta, hogy a közgyülésre értekezést sem küldhetett. 5) dr. Rómer Flóris Ferencz ő nagysága egy felhivást intézett elnök ő mltságához, melyben a f. évi september hó 4-én Budapesten tartandó ős-embertani congressuson a társulatot résztvevésre hivja fel, s egy uttal a „Képes Kalauz"-ból a beosztás s eljárás mikénti megállapitása végett két példányt küld be. A közgyülés tudomásul vette a beküldött jelentéseket s iratokat és Reviczky-Bay Ilon urhölgynek azon elhatározását, hogy a társulat alapitó tagjai közé lépett, nagy éljenzéssel fogadta s köszönet-nyilvánitását levélileg tudtul adatni elhatározta; Abafi (Aigner) Lajos urnak, ki egyhangulag taggá választatott, az általa felajánlott történelmi és régészeti értekezések beküldéseért, s dr. Rómer Flóris Ferencz ő nagyságának nagy becsü megemlékezéseért, jegyzőkönyvileg mondott köszönetet; a többi tisztelt tag uraknak pedig, kik betegség s egyéb gátló akadályok miatt a közgyülésen meg nem jelenhettek, szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki mély sajnálkozását s egy uttal arról is intézkedett, hogy a társulat az ős-embertani congressuson magát méltólag képviseltesse; megbizván ezen körülményből folyólag Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök, Korbonics János vál. tag urakat s Miletz János titkárt, hogy a már eddig begyült régiségek közül szemeljék ki azon őskori tárgyakat, melyek az emlitett congressusra a társulat részéről felküldhetők.

A tárgysorozat szerint ezután Miletz János titkár terjesztette elő jelentését a társulat szellemi mozzanatairól a lefolyt évben. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! — Tisztelt társaság! — Minden nemzet, mely lételének legcsekélyebb öntudatával is bir, letünt multjából igyekszik meriteni jelenére tanulságot, s történelmét tekinti jövőjének irányadó fáklyájául. De nem is találunk nemzetet, népfajt, kivált korunkban, mely ősi sajátságainak, különösen letünt multjának felderitésében, megismertetésében szorgos munkásságot ne fejtene ki azon öntudat folytán, hogy az élő nemzedéknek bölcsebb tanulságot tetteinek irányára nézve mi sem nyujthat, mint a történelem, s ebből folyólag az ősök magasztos példái.

S hogy ez igy van s igy volt több ezer évekkel előzőleg, ecclatans tanubizonyságot nyujt a hatalmas Róma ünnepelt szónokának azon mondata, hogy: „a történelem az élet mestere, a mult tanubizonysága és az igazság szövétneke," miért is megfeledkezni a multról, az élet szinpadáról letünt nemzedékekről a legrutabb hálátlanság lenne. De örömmel jelenthetem tisztelt társaság, hogy ez nemzetünkre nem alkalmazható s tanuságai azon számos alakuló félben levő, vagy a már megalakult s virágzó multú történelmi és régészeti társulatok, melyek hazánk s nemzetünk multja-, történelmének buvárlatában, a mult emlékeinek kutatásában, a meglevők ismertetése- és megőrzésében, megfeszitett munkássággal közreműködni igyekeznek, s ez utóbbi irányuak-

hoz sorolható tisztelt társaság a mi társulatunk is, „a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.“

Hogy ez igy van, hogy ily eszmék s ily törekvések adtak létet társulatunknak ez előtt öt évvel, fölöslegesnek s czélomhoz nem tartozónak vélem tisztelt társaság itt, ezen eszmének bővebb fejtegetését, miután már több alkalommal közgyüléseinken, nagyérdemü elnökünk megnyitó beszédei, s elődeim titkári jelentései e tekintetben a legkimeritőbb felvilágositást nyujtották; az én feladatom jelen alkalommal csupán olyan, mint a krónikásé, általános pillantást vetni társulati életünk imént lefolyt évének szellemi mozgalmaira s azt minden nagyitás s hímes szavak nélkül, csupán az egyszerü tények felsorolásával előterjeszteni a tisztelt társaságnak,

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat munkálkodási ideje, a mult évi május havi közgyülés s az augusztus és szeptember hónapok kizárásával, melyeket alapszabályaink nyári szünetekül jelöltek ki, a lefolyt évben 9 hónapra terjed, mely időt nem töltök el munkálatlanul, s örvendetesen jelenthetem tisztelt társaság, hogy működő tagjaink elég szép munkásságot fejtettek ki, s törekvéseink, ha nem mutathatnak is fel nagy horderejü eredményeket, de mindazonáltal kétségbevonhatlan befolyással voltak vidékünk — Délmagyarország — történelmi és régészeti fejlődésére s felkeltették társulatunk iránt a hazai történészek s régiség-buvárok körében a figyelmet s érdekeltséget s a társulatnak több rokonszenves barátokat szerzettek azon férfiakban, „kik e téren méltán zászlóvivőkül tekinthetők.“

Egy választmányi gyülésünk sem mult el a nélkül, hogy a felolvasott értekezések mellett, különösen vidékünket érdeklő régészeti tárgyakat, több e terrenumon talált régiségeket, több izben azok tüzetes leirásával együtt ne mutattunk volna be; mérnökileg felvétettük a Temes folyó egyik kanyarulatában fekvő dragsinai földvár maradványainak területi fekvését; nem kerülték el figyelmünket a vidékünkön időnként fel felmerülő leletek s fáradhatlan elnökünk ő mltsága minden jelentkező alkalommal azonnal megtett minden intézkedést, hogy azok a társulati muzeumnak megszereztessenek, vagy legalább meghatároztassanak, hogy igy azok, mint a mult idők emlékei a történelmi tudomány s régészet érdekében veszendőbe ne menjenek. Nem mulasztottuk el továbbá az alkalmat a régi emlékek, pénzek, okmányok és iratok megőrzése s figyelembe vétele iránt a nagy közönségre buzditólag hatni, mint ezt „Értesitő“-nk lapjai fényesen igazolják.

Feliratos római emlékköveink ismét három nevezetes darabbal gyarapodtak, melyeknek ismertetését alkalmilag az „Értesitő“-ben el nem fogom mulasztani. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája I. Mátyás király és neje Beatrix királyné arczképeinek, az ambrazi gyüjteményben őrzött eredeti domborművek után készült gypsz-másolatait küldé meg társulatunknak.

Régiségtárunk a lefolyt évben a következő tárgyakkal bővült; ugyanis 82 darab régibb s ujabbkori, részint római, részint különböző nemzetiségü ezüst és réz érmekkel; 19 darab különféle értéket képviselt magyar bankjegygyel; több római tégla s egy római ólom-koporsó darabbal Szörénytoronyból Boleszny Antal vál. tagtársunk szivessé-

géből, ki távol tőlünk, lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék és hazafias érdekekért; továbbá egy régi bögrével; a visegrádi romok között talált vaslappal, egy római lándzsa-, török nyíl-, egy másik antik ezüst s egy régi réz gyűrűvel, több apró borostyán- s festett üvegcsékkel, egy régi fegyver, vagy karabély töltő vesszővel, egy római urna-, régi korsó, egy kisebb római csésze-, egy égetett agyag-karika-, két régi csésze-aljjal, végre több darab mozaik kövekkel az ős Sarmizegethusa romjai közül.

Könyvtárunk részint ajándékozás, részint vétel utján 25 kötettel gyarapodott; irattárunk pedig több érdekes példánynyal bővittetett. Igy Radiszlovits János ur egy érdekes okmány csomagot juttatott társulatunk birtokába, mely jellemző adatokat szolgáltat a len- és kender-termelés meghonositásának és művelésének történetéhez vidékünkön, Mária Terézia uralkodása alatt. Varga Ferenz vál. tagtársunk beküldé rajzát egy bronzbaltának s egy kővésőnek, melyek Uj-Paulison Arad-vármegyében találtattak sirásás alkalmával a temetőben; ezen rajzot a f. évi „Értesitő“ II. füzetében, fametszetekkel közöltem is. Végre Worlitsch Theobald bécsi festő beküldé elnökünk ő mltgához Trajan császár aldunai nevezetes táblájának legujabb rajzát, melyet fenti beküldő, a helyszinén a mult 1875. évi julius hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le.

„Értesitő“-nk, mely a társulat folytonos működését tükrözi hiven vissza s az érdekeltséget a társulati tagok között folytonosan fentartja, negyedévenként pontosan megjelenik s benne oly szaktudományos folyóiratot birunk, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak. Vannak cserepéldányaink is mint: a magyar történelmi társulat közlönye a „Századok,“ az „Archaeologiai Értesitő,“ a biharmegyei régészeti egylet közlönye. A napról-napra szaporodó régészeti tárgyak, könyvek, iratok mennyiségét tekintve, már régóta hangsulyozva volt egy muzeumi helyiség előállitásának szükségessége, de sajátos viszonyainknál fogva állandóul biztos hely mindeddig nem találtatott; pedig társulatunk mindaddig nem felelhet meg magasztos feladatának, mig egy alkalmas muzeumi helyiségre szert nem tesz, hol az eddig nagy számmal, részint vétel, de legnagyobb részt a nagy közönség áldozatkészségéből nyert régi emlékeit, melyek helyiség nem létében jelenleg szétszórva, eldugva tartatnak, szak szerint be nem rendezheti; azonban örömmel tolmácsolhatom tisztelt társaság, hogy ma már ezen égető kérdés is megoldva van, s nagy érdemü elnökünk ő mltságának lankadatlan buzgalma következtében nyertünk két helyiséget muzeumul a megye tulajdonát képező házban, hol legalább egy ideig magunkat berendezhetjük, s a mely jelenleg magvát fogja képezni egy, idővel nagy jelentőségü délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumnak.

Tisztelt társaság! Eddig elé, nem soroltam fel neveit azon jótevőknek, tagtársaknak, kik gyüjteményeinket becses adományaikkal gyarapiták; most azonban, midőn azon szellemi termékeknek felsorolását kezdem meg, melyek választmányi üléseinken bemutatva s felolvasva valának, el nem mulaszthatom névleg is felemliteni azon fáradhatlan s

munkás közreműködőket, kik szellemi termékeikkel igyekeztek tekintélyt, elismerést szerezni társulatunknak széles e hazában, s tudományos produktumaikkal társulati beléletünknek is elevenséget, üdeséget kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyűlésünk óta 10 tartatott, s időrendben a következő társ. tag urak által:

1) Iványi István értekezett folytatólagosan Lugos és Karánsebes történetéről a két Zápolya alatt. 2) Zéh Ferencz vál. tag „A magyarhoni régi szobrászati műemlékekről.“ 3) Az október havi választmányi gyűlésen ismét Zéh Ferencz folytatólagosan a már emlitett czimen. 4) Varga Ferencz vál. tagtársunk az uj-paulisi ősemberkori leletekről. 5) Miletz János titkár „Temes-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 6) Iványi István ily czimű czikke olvastatott fel: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?“ 7) Titkár értekezett „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 8) Varga Ferencz vál. tagtársunk „Egy másfél ezer éves ut“ czim alatt. 9) Titkár olvasta fel folytatólagosan értekezését „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékeiről; végre 10) Böhm Lénárt: „Régészeti adatok Délmagyarországról“ czim alatt.

Igy végtére is tisztelt társaság eljutottam ezen mai ünnepélyes naphoz, midőn összejöttünk, hogy multunk szellemi munkálkodására visszapillantva, a jövőre nézve tevékenységet, kitartást és lelkesedést meritsünk, s örömmel jelenthetem, hogy a jelen ünnepélyes alkalommal is három nagybecsű értekezés szolgál társulati sikeres törekvéseinknek bizonyságául. Elnökünk ő mltsga, Kupeczky János XVII. századbeli magyar művész működésével összefüggésben levő festészet-történelmi adatokat közöl. Varga Ferencz vál. tagtársunk s Szeged város monographiájának pályakoszorus irója, az „Uj-paulisi kőkori emlékek“-ről, melyek szerző által alig két hónapja, a jelzett helyen találtattak, fog értekezni, s felolvasása alkalmával a kőtárgyakat be is mutatandja s gyakorlatilag fogja megismertetni; végre Boleszny Antal tevékeny s nagy buzgalmu vál. tagtársunk ily czimen fog felolvasni: „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai herkules-fürdők vidékére.“

Hivatalos kötelességemnek ismerem továbbá tisztelt társaság, hogy társulati életünkben minden előforduló jelenségekre hiven reflektáljak, s el nem mulaszthatom felemliteni azon sajnos változást és veszteséget, mely társulatunk szorgalmas s derék titkára, Ft. Janky Károly ur végleges eltávozása folytán körünkből, bekövetkezett. Eltávozása annál fájdalmasabban esett, minél inkább kénytelenek lettünk őt, mint derék, szorgalmas, és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor szivén viselő, s előmozditani törekvő buzgó tisztviselőt a központban nélkülözni. Janky Károly elmenetele folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

Végre emlékezzünk meg azokról is, kik többé körünkben nem létezhetnek; a kikről csak kegyelettel lehet megemlékeznünk s nem láthatjuk őket többé ünneplő köreinkben; s tegyük fájdalmunk s bus megemlékezésünk gyászkoszoruját azon elhunytaink sirhalmára, kiket az enyészet, a halál törvényt nem ismerő hatalma a lefolyt év alatt körünkből kiragadott. Társulatunk halottjai a következők: 1) dr. Löw Lipót szegedi

főrabbi s társulatunk vál. tagja, ki a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alakuló gyülésén a szervezés egyik legkitűnőbb bajnoka s előmozditója volt s agg kora daczára többszörösen lerándult közénk, s a kezdetben fel-felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. 2) Wittos Dániel Versecz városi főkapitány. 3) Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos, társulatunk alapitó s választmányi tagja; kiben veszteségünk annál nagyobb, minél jobban ismertük nemes eszméit s a társulat iránti áldozatkész buzgalmát és szeretetét. Legyen maradandó emlékezetük közöttünk.

Elésoroltam tisztelt társaság, lefolyt évi működésünk főbb mozzanatait, melyek habár szerények is, mindazonáltal tanubizonyságai előretörő igyekvéseinknek s ismét egy ujabb előhaladás kitűzött nemes czélunk Mekkája felé s titkári jelentésemet azon hő óhajjal zárom be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ legnemesebb hivatásában hazánk ezen déli részén, a tudományos és közművelődési érdekek előmozditására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat! — Az alapszabályok 13-ik §-hoz alkalmazkodólag 1875. évi május hó 1-től bezárólag 1876. évi május hó 20-ig terjedt IV. évfolyamban kezelésem alá a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal megegyező számadásként tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 26-án tartott közgyülésben tárgyalt felmentetésemmel tudomásul vett III-ad évi számadásom szerint a társulatot alapitó 11, évdijas 211, — összesen 222 tag képezte, kiknek azóta alapitó 1, évdijas 32, — összesen 33 taggal felszaporodott, 255. létszáma — az időközben elhalt: Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos ur „kötelezettségének megfelelése után“ alapitó (a létszámban továbbra is fenmarad) . . . . . —

Dr. Löw Lipót szeged városi főrabbi ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Rezniček Alajos temesvári könyomdász ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Wittos Dániel verseczi városi főkapitány ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Okadatolt kérelme folytán: Bessenyei Ferencz földhitel-intézeti ügyvéd ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Blau Manó bank igazgató ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Dr. Fekete Alajos krassó-megyei főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Iványi István főgymnásiumi tanár ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Liviu András lugosi g. k. kanonok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Átvitel . 8

Átvétel . 8

Magyari Alajos pankotai plébános-esperes ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Nágel Károly józsef-városi községi tanitó ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Rumler Ignácz verseczi tanár ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Szepesy Lajos biztositási ügynök ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Tiszti Lajos ur, az „Alföld“ szerkesztője „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Dr. Zsidák Ágoston lugos városi főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Választmányilag felmentettekkel összesen . . . . . 14 tag.

Leszámitásával — a társulat ma 241 tagból áll, — kik közül nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint:

2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt = 200 frt.
1 „ „ „ szőlő-váltsági kötvényben . . . . . 100 frt.
7 „ „ „ készpénzben egyenkint . . . . à 100 frt = 700 frt.
1 „ „ „ készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.

Összesen 11 alapitó tag által lefizetett . . 1105 frt.

alaptőkéből — a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frtot tevő készpénz tőke után járuló fel nem vett kamatok még egyelőre számitásba nem hozatván, — csak is a szükségletek fedezésére felhasználtatott.

Bevétel:

1) A III-ad évi számadásom szerint átvett pénztár 806.86
fenmaradványhoz alólirt napig —
2) $187^{2}/_{3}$. évről 1,
$187^{3}/_{4}$. „ 8,
$187^{4}/_{5}$. „ 43,
$187^{5}/_{6}$. „ 51,
$187^{6}/_{7}$. „ 1.
Összesen 104 évdijas tag által 5 frt illeték szerint fizetett 520.—
3) 13 tag által diploma-dij fejében 2 frttal . . . . . 26.—
4) A kültagok által megtéritett posta-dijak fejében . . . . . —.70
5) A mult 1875. évi május hó 26-án tartott közgyülés alkalmával a gyárkülvárosi „gyárudvar vendéglő“-ben rendezett diszebédre jelentkezett 43 tag urtól 3 frt. szerint befolyt . . . 129.—
illetékből a vendéglősnek 37 tag teritékeért à 3 frt. = 111.—
Az ebédet vidámitó katonai zenéért . . . . . 15.—
Összesen kifizetett . . . . . 126.—
letudása után, a pénztár javára fenmaradványként bevételezett 3.—
6) 2351. sz. földtehermentési kötvény tőke alap után 1875. évi decz. hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint 4.88
6055. számu földtehermentési kötvény tőke alap után 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint 4.88

Átvitel . 1356.56

	Átvétel .	1356.56
15,614. számú szőlő-váltsági kötvény tőke alap után 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint	4.65	
	Összesen felvett . .	14.41
	Mindössze befolyt:	1370.97

jövedelemből —

Kiadás:

1) Janky Károly volt társulati titkár urnak, napló 30. száma szerint 1875. évi márczius 1-től augusztus 31-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugtára	100.—	
Miletz János társulati titkár urnak, napló 69. száma szerint 1875. évi szeptember 1-től 1876. évi február 29-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugta mellett	100.—	
Összesen . .		200.—
2) Janky Károly volt titkárnak, napló 24. száma szerint irószerek- s posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	22.63	
Ugyanannak, napló 29. száma szerint irodai költségek fejében kiutalványozott nyugta mellett	7.90	
Miletz János titkárnak napló 70. száma szerint irodai szerek és posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	16.72	
Miletz János titkárnak a Polatsek-féle könyv- és papir-kereskedés által kiszolgált papir, tinta s egyéb szükséges tárgyakért, napló 68. száma szerint	7.25	
A társulati pénztár számára 1876. évre meghozott sorsolási tudósitóért, a választmány előtt már elszámolt	3.05	
Pénztári szükségletként levelekre posta-bélyek, utánvételi lap, és spanyol-viaszra, napló 25, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 91. és 138. száma szerint, a választmány előtt már elszámolt	2,59	
Összesen . .		60.14
3) Az alapszabály értelmében előirt diplomák kiállitásáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 19. sz. szerint	8.—	
Ugyanannak azon czimen, napló 116. száma szerint .	30.—	
Összesen kiutalványozott nyugták mellett . .		38.—
4) A társulat nevében kiadott „Értesitő“-k kiállitásáért a csanádegyházmegyei nyomdának, jelesül:		
Napló 26. sz. szerint 875. III-ad évnegyedi „Értes.“	81.67	
„ 51. „ „ 875. IV-ed „ „	70.—	
„ 66. „ „ 876. I-sö „ „	80.50	
„ 123. „ „ 876. II-od „ „	86.50	
Összesen kiutalványozott nyugták mellett . .		318.67
5) A csanádegyházmegyei nyomdának az 1875. évi május 26-án tartott közgyülésre kiállitott 300 példány meghivóért	6.—	
Ugyanannak 300 példány alapszabály kiállitásáért . .	10.—	
Összsen kiutalványozott nyugták mellett . .		16.—
Átvitel .		632.81

Átvétel . 632.81

6) A pesti nemzeti muzeum által ajándékozott fősz-öntvényekkel terhelt ládáért vaspálya-díj fejében, napló 40. száma szerint 1.62

Péch József választmányi tag ur szivességéből a nagytoráki Bega-partról a József-városig hajón szállított kőemlék-maradványnak befuvarozására alkalmazott 5 ember és 2 szekér díj fejében napló 95. száma szerint . 11.50

Csanádegyházmegyei nyomdának Budapestről szállított régiségi fametszvényekért és azok lenyomásáért napló 105. száma szerint 12.28

Összesen kiutalványozott nyugták mellett . . 25.40

7) Elnöki intézkedés folytán alkalmazott Forgács Márton szolgának megszabott évi 30 frt. illetékének $^2/_3$-ad része fejében napló 71. és 113. száma szerint kiutalványozott nyugták mellett . . . . . 20.—

Összesen kimenesztett . 678.21

A tullapon jövedelemként elszámolt 1370.97

bevétellel összehasonlitása szerint — a pénztárban találtató . 692.76

Schák Fülöp alapitó tag urnál „kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen kint heverő 100 frt. tőke alapon kivül"

3 évdijas tag urnál $187^2/_3$-ki I-sö évre egyenként 5 forinttal kint heverő . . . . . 15.—

26 évdijas tag urnál $187^3/_4$-iki II-od évre egyenkint 5 forinttal kint heverő . . . . . 130.—

114. évdijas tag urnál $187^4/_5$-iki III-ad évre egyenkint 5 forinttal kint heverő . . . . . 570.—

179 évdijas tag urnál folyó $187^5/_6$-iki IV-ed évre egyenkint 5 frttal még le nem fizetett . . . . . 895.—

behajtandó követelés hozzászámitásával összesen . . . . . 1610.—

Mindössze . . 2302.76

fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéséül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott, 1876. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati-pénztárnok.

A fenti számadást tételről tételre megvizsgálván, mindenben megegyezőnek találtuk, és Odor Samu társulati pénztárnok urnak a felmentvényt kiadatni véleményezzük.

Kelt Temesvárott, 1876. május hó 27-én.

Korbonics János,
számvizsg. bizottsági tag.

Rácz Atanáz,
mint a kiküld. számvizsg. biz. elnöke.

A számadásokra a helyeslő előterjesztés megtétetvén, a pénztárnok urnak, ki önzetlenül, a legnagyobb buzgalommal, minden anyagi érdek nélkül kezeli a társulat vagyonát, a közgyülés elismerését s mély köszö-

netét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s részére a felmentvényt kiadatni rendelte s egy uttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kinn levő hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék.

Ezután az értekezésekre került a sor és pedig először Varga Ferencz vál. tag ur olvasott fel ily czimen: „Uj-paulisi kőkori emlékek;“ mely értekezésében szerző mindazon nevezetes őskori kőemlékeket elősorolja s eredetiben is bemutatja, melyek leginkább értekező buvárlatai s fáradozásai folytán a nevezett őskori telepen legujabban felfedeztettek s napfényre kerültek. A nagyon érdekes kő-emlékeket értekező a társulat muzeumának ajánlá fel; mely nagylelkü adomány az érdekes értekezéssel együtt a közgyülés által nagy köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Második értekezés gyanánt Boleszny Antal vál. tag urnak, „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére“ czimü felolvasása szolgált; melyet szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyüjtésével s összeállításával, igen érdekesen szerkesztett, s munkálatát a jelen voltak nagy éljenzéssel jutalmazták. Mindkét értekezés az „Ertesitő“-ben is fog közöltetni.

Következett a három taggal megfogyott választmány kiegészitése 24-re, és pedig az elhunyt dr. Coda Sándor s dr. Löw Lipót helyett, valamint a társulattól véglegesen megvált Iványi István helyébe. A közgyülés elnök ő mltgának azon előlegesen tett megjegyzésére, hogy választmányi tagokul leginkább olyanok választandók, kik a társulat ügyei iránt érdeklődnek s a választmányi üléseken minél gyakrabban részt vesznek, elnök ő mltgának ajánlatára, Bergmann Agost, Korbonics János és Molnár Vid társulati tag urakat egyhangulag nagy éljenzések között vál. tagokul választotta.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Boleszny Antal vál. tag ur két inditványt tesz. Az elsőben kéri a társulatot, hogy intézkednék, miszerint a báró Lopreszty család egyik elődjének, Lopreszty hadnagynak, ki Ráma közelében 1788. junius 28-án 4000 török ellenében kis csapatocskával hősiesen küzdve elvérzett, — Palánka (Krassómegye) közelében nyugvó porhüvelyét fedő egyszerü sirhantját, melyen csak egy kőlap van, egy más — a hőshöz érdemesb — siremlékkel cserélné fel. Második inditványában felhivja a közgyülés figyelmét arra, hogy miután az Alduna jobb partján Szerbia felől, a Trajan császár által készittetett azon nevezetes ut, melyen katonáit Dácia s a dákok ellen vezette, emléktábla által örökittetett meg, miért ne örökittethetnék meg hasonló emléklappal, annak épen átellenében, Magyarország felől az Alduna balpartján, azon nevezetes ut is, melyet hazánk legnagyobb magyarja, gr. Széchenyi István, az 1832—1835 közti években nem ugyan hadászati czélokra mint Trajan, hanem annál üdvösebb czélból, a békés fejlődés, az ipar és kereskedelem üdvös fejlesztése czéljából 3000 munkás segitségével épitett s mely veszélyes munkának több emberélet is áldozatul esett; ha tehát Szerbiában emlékkő hirdeti Trajánt, miért ne hirdethetné annak átellenében a magyar parton Ogradina mellett egy másik emlékkő Széchenyink nagyságát; miért is hogy ez létesülhessen, hazafiui szivből eredő inditványához még azon ajánl-

latot is csatolja, hogy ő maga kész baráti és ismerős körökben ezen szent czélra 100 frtot gyüjteni. Mindkét inditvány a lelkes ajánlattal együtt zajos éljenzések és helyeslések között elfogadtatván, határoztatott, hogy a választmány inditványozó Boleszny Antal vál. tag ur hozzájárulásával tegyen meg ezen ügyben minden szükséges lépéseket.

Uj tagokul megválasztattak: A már emlitett Abafi (Aigner) könyvkereskedő s kiadó Budapesten; Mikler Gusztáv ügyvéd Temesvárott; Novák István kir. birósági végrehajtó Rékáson (Temes-megye;) Quilla Antal körjegyző Forai Nagy-Iratoson (Aradmegye) u. p. Kurtics; Polák Adolf földbirtokos, Uj-Aradon; Ternajgó Caesar gyógyszerész, Uj-Aradon; Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész, Temesvárott.

Végre a közgyülés jegyzökönyvének hitelesitésére Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Korbonics János, Wimmer József s Miletz János titkár kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem lévén, a közgyülést lelkes éljenek között zárta be.

A közgyülés alkalmából délután 2 órakor a vigarda nagytermében tartott banketten mintegy 40 tag vett részt. A társulat elnöke, főispán ur ő mltga a jelenlevők által megjelenésekor ünnepélyesen fogadtatott s harsányéljenzés üdvözölte a kedves érkezőt. — Az asztal diszesen volt teritve, a menu 8 fogásból állott, mely izletesen s jó magyarosan volt elkészitve. Kedélyes társalgás után a felköszöntések hosszu sorát Ormós Zsigmond főispán ur ő mltga nyitotta meg, egy remek beszédben éltetve a társulatba ujonnan belépett alapitó tagot, Reviczky-Bay Ilona ő nagyságát és az egybesereglett diszes vendégkoszorut, valamint Temesvár város tanácsát, mely a muzeum áthelyezése és felállitása művében készségét és pártolását fényesen tanusitja. A második felköszöntésben Rötth László alispán ur rendkivüli lelkesedés közt kiemelte, miszerint a társulat fejlődése körül csak is Ormós Zsigmond főispán urnak vannak kizárólagosan főérdemei, ő inditotta meg azt, ő élesztője, buzditója annak. A harmadik felköszöntést főispán ur a szellemileg és anyagilag közreműködökre mondván, kiemelvén Miletz János titkár, Varga és Boleszny plébános urakat, mint azon buzgó tagokat, kik szellemileg már is a társulat hálás köszönetét kiérdemelték. A negyedik felköszöntést Veigl városi tanácsnok ur mondván főispán ő méltóságára. Utána főispán ur Dobó László főjegyző urat köszöntötte fel, hogy a mai ünnepélyes alkalomra szindarabot irt; továbbá Boleszny orsovai plébános ur főispán urat, kiemelvén nagy érdemeit. Kramár esperes ur az elnök- és alelnökökre és pénztárnokra emelte poharát. Jakabfy uj-aradi járásbiró Rötth László urat, megyénk érdemdus alispánját éltette. Varga gyoroki plébános ur Miletz János titkárra mondott felköszöntöt. Marx királyi tanfelügyelő ur a főispánt és a közreműködő tanárokat éltette. Rácz Athanáz királyi tanácsos ur igen szép, deák közmondásokkal füszerezett felköszöntésben éltette Barách József kir. tanácsos és p. ü. igazgatót. A toasztok utolsóját Strasser ur a „N. T. Z.“ szerkesztője mondta, kiemelvén a tudomány és művészet nemzeti szellembeni fejlődésének szükségességét s hogy vidékünkön a történelem és régészet mivelésére nélkülözhetlen szükséges ily egylet; végre éltette Temesvár város nevében főispán ur ő méltóságát; mely szavait harsány éljenek és lelkesülés kö-

vette. — A kedélyes társaság körülbelül 5 óra tájban oszlott szét lelkesült és emelkedett hangulatban.

A bankett után szinházi előadás következett. Az este fél 8 órára hirdetett mükedvelői előadás igen diszes közönséget vonzott a szinházba, mely a nézőtért több mint felényire megtöltötte, s különösen a szép hölgykoszoru festői látványt nyujtott. A szini előadást hangverseny előzte meg, melynek valamennyi száma kitünő szabatossággal adatott elő. A müsorozat első számát a katonai zenekar által előadott „Tell Vilmos“ dalmü nyitánya képezte Melusin karmester vezetése alatt, melynek előadása a hallgatókat zajos tapsokra ragadta; utána a „Magyar dalkör“ énekelte Erkel Hymnusát; ezután Tárczay Sarolta urhölgy adta elő Liszt Ferencz XII. rhapsodiáját zongorán, nehéz feladatának a kisasszony kitünőleg felelt meg, technikai képzettségével a legnehezebb futamokat oly könnyedséggel győzte le, mely a közönséget valóban nagy elismerésre ragadta s számos kihivásban részesitette; a harmadik szám „Am Meer“ és „Ständchen“ Schuberttől alkalmat adott Novaček, Déschán Achill és Osztoits Iván uraknak finom müvészi játékukat kifejthetni, mindkét darab nagy tetszésben részesült, valamint a „Magyar dalkör“ által énekelt dal Zimaytól: „Nem hallottam soha ily bus harangszót.“ — Az előadás első része ezzel be volt fejezve.

Ezután következett a Dobó László megyei főjegyző ur által ez alkalomra irt „Bukásból győzelem“ czimü vigjáték; (a közönség feszült kiváncsisággal várta annak előadását s mondhatjuk, hogy mind a vigjáték, mind annak előadása nagyban kielégitette annak igényeit. A darab eszméje nem uj, mint azt szerző maga sem tagadja, szinpadi átdolgozása azonban az ő érdeme) mely nagyban sikerült s képes volt kezdettől mindvégig derült hangulatban tartani a hallgatókat. — A szereplők közül különösen ki kell emelnünk Tulipán kritikust (Deschán Achill); Somogyi Aranka urhölgyet „Jolán“ szerepében (szép szinpadi alakja, biztos, otthonos fellépése, valamint értelmes és jól átérzett játéka által kitünőleg megfelelt feladatának s a közönség nem is fukarkodott tetszésnyilvánitásaival); Kapdebo Gergely urat „Fellegvári“ és Capdebo Feri urat „Cserényi“ szerepében. A közönség ugy a darab, valamint annak előadása feletti megelégedését számtalanszor kifejezte s végén szerző urat is kihivta s élénken megtapsolta.

Az egész ünnepély rendezése felett pedig csak egy hang uralkodott s ez az: hogy sikerült volt.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletztől. Minden oly emlék, még a legcsekélyebbnek látszó is, mely az elődöktől az utódokra visszamarad, kell hogy tiszteletben tartassék; mert vajmi sokszor eloszlatott már egy csekély, és semmi becscsel birni nem látszó emlék egy átláthatlan homályt s megfejtett egy kifürkészhetlen talányt a multból. Ezen elörebocsátottakból folyólag ösmertetni fogok néhány régi iratot a XVII. századból, melyek erdélyi ügyekre vonatkoznak s az akkori állapotok, s nyers termények árának érdekes illustratiójául szolgálnak s mint nyelvemlékek is figyelemre méltók. Az iratok Vasady Gyula tanár ur s társulatunk tagja szivességéből jutottak hozzám Imecs-

falváról, (Háromszék) szám szerint 13 darab, s mindannyi erdélyi dolgokkal foglalkozik. Beküldö társulati tag urnak a szives megemlékezésért itt mondunk forró köszönetet. Jelenleg a beküldött iratokból kettőt ismertetek.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben őt 1683. april 24-re Fogarasba közönséges gyülésre meghivja. A levél tartalma következő:

„Michael Apafi Dei gra(gratia) Princeps Tranniae (Transylvaniae) part(ium) Regni Hungae (Hungariae) Dominus et Siculo(rum) Comes etc.“ „Gener(osus) Fidelis nobis dilect(us) salut(em) et gratia(m) nostra(m)! Az Nemes Orszag Tetszéséből az élés (adó?) leengedése végett, Portára expedialt követünk megérkezvén, és bizonyos Summa nélkül (mellyet igen rövid időben administrálni kelletik) az dologk(nak) nem promoveáltathatása (Betsületes megh hit Tanáts Ur hiveinkk(nek) ö keglmekk(nek) tetszése is járulván) hogy közönséges Gyülést indicálnánk az Nemes Ország Statusinak, Paronisalván kglmednek is kglsen (kegyelmesen), és serio ad diem 24 Psent (præsentis) Mensis Apr. okvetetlen Fogarasi Városunkban Compareálni el ne mulassa. secus non factur(is) sub Poena in generali Decreto et Articulis Expressa. Dat(um) in Arce nra (nostra) Fogaras die 8 Mensis Apr. Anno 1683. M. Apafi m. p.“ Külczim: „Generoso Johanni Geréb de Illyefalva Fideli nobis dilecto“.

II. Egy dézsmáról szóló levél, mely keltezve van Nagy-Ekemezön Küküllő vármegyében 1662. november 4-én. A dézsmalevél tartalma következő:

Mij Küküllö uarmegieben (Meggies Székben kitörülve van) Nagij Eke Mezőn Lakok Kadar Janos Czoka Janos Uiegh (Vigh) András Adgiuk tudtara mindenekk az kikk illik hogij az elmult esztendöben 1661 $^{6}/_{2}$ Az meli (mely) Dezmakat el Uitetett Fejeruari Uduarhelij Janos ur maga szamara, Szebenben uitette, akkor praefectus Leuen eo kigme (kegyelme) az maga Szalasara, egij h(ordo) bort megh furatva(n) ugija(n) akkor jol is tarta eö kigme, az buzat elsöben vitete ugyan az Mij Kgls (kegyelmes) Urk (urunk) buzaj közzü(l), de az utan ismet uelünk eö kigme onnet az maga Szalasara uitete mikor borokat be uittük valla, bor Volt 1000 || 72 Veder Buza volt Cub. 100 : 6 hatt Veka. Szab Cub 19 Köles Cub. 11. Kender mag Cub. 3. es haro(m) Kosar meh (méh) Niari kender 28 kalongia, eozi (öszi) 25 kalongia meli (mely) dolgokról Mij töllünk Nemzetes Czeghyi Tamas ur kivana, hogij eo kigmek adnak Polgarokul hitunk szerint arról Levelet, hogij ki Szamara Szolgaltattuk az Dezmat az elmult 1661 esztendőbelit, az ki itt az Nagij eke mezzej hataro(n) termet Mij Azert ugij tudgiuk hogij Fen megh emlitett Uduarhelij Janos ur akkori Praefectus Szamara Szalitottuk Szeben Varosaban Meli dologhrol adgiuk ez Mij Pecsetes Leuelunket falu Pecsetei allat Fide Nra mediante Datu(m) Nagij Eke mezző die 4 9bris A(nno) 1662.“

Correcta per Nos (P. H.) Nos Iidem qui Supra m. p.

Ezen dézsma-levélre más kéztől, a következő felirat van vezetve: „Az fen megh irt esztendöb(en) Pedigh, Enyedi (?) negyvenes hordo bor ert flo 15; az buzaak köbli flo 2. az kö-

lesnek köbli flo 1. az Zabak(nak) köbli d(énár) 40. az kenderk(nek) kalongiaja d. 25. az kender magk(nak) vekaia d. 35. harom kosar (kaptár) meh: flo 3. Secundaria etiam Correctio Per eosd(em) qui supra".

Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben Miletztől. Özvegy Csereyné ő nagysága, ki a történelem s régészet nagy kedvelője, azon nemes intentióból, hogy a mult emlékei iránti kegyelet a népnél minél inkább fejlődjék, s a történelmi öntudat, a nemzeti becsérzet a mult bővebb ismeretéből folyólag ezen rétegben is emelkedjék, — saját udvarházánál igen érdekes muzeumot rendezett be, hogy — mint említém — növelője legyen a müizlésnek, ismertető közege a multnak azon vidéken. A muzeum 1875. junius elején alakult s magvát alkotják azon nagybecsü s érdekes tárgyak, melyek a Cserey-család ősi emlékeit s tulajdonát képezik, melyhez ajándékozások is járultak s ma már ezen muzeum gyüjteménye, alig egy év lefolyása alatt 2110 darabból áll s egész Háromszék büszkesége s méltán „Háromszéki muzeum" nevezettel illethetnők, miután legnagyobb részben ide való gyüjtésből áll. A muzeum szakavatott berendezése Vasady Gyula tanár ur érdeme, ki is mint a régészet szakavatott mivelője semmi fáradságot sem kimél, hogy az a vidéken minél nagyobb érdeket gerjeszszen. Minden tárgyat czédulával látott el s szakok szerint berendezve állványokon helyezett el.

A muzeum birtokába jutott 1875. junius 1-től 1876. május végeig: 48 darab porczellán és üveg tárgy; 42 darab szövetnemü tárgy; 21 darab bőrféle tárgy; 8 darab csont, 43 darab fa, 62 darab réz, ólom, bronz és vas tárgy. Kép s különböző alaku tárgy van 31 darab; természetrajzi és orvosi tárgy 361 darab; ezüst és arany 40 darab; különféle tárgy 48 darab. Érem s régi pénz van 377 darab. Könyv van 466 kötet; kézirat 563 darab; összesen 2110 darab.

A muzeum nevezetesebb példányait képezik: kőkalapácsok, hamvvedrek, urnák, római téglák és épület-kövek, különböző erdélyi coloniákból. Egy tatár vezér zabolája 1661-ből. Kiss Ernő magyar tábornok disznyerge és nyeregtakarója 1848-ból. Barcsay Ákos erdélyi fejedelem órája 1650-ből. Bocskay István fejedelem órája 1606-ból. Apaffy Mihály nagy billikoma 1690-ből. Macskási tábornok selyem abrosza 1702-ből. Basa Tamás elnöki támlásszéke és könyvállványa 1642-ből. Vass Cancellár kereszt párnája 1799-ből. Tillier örnagyné legyezője, báli czipője és tekeresnek való hajfésüje 1723-ból, Gróf Ferráthy családi pecsétnyomója 1668-ból. Szent-Katolnán lelt 6 arany gyürü s ezüst öv 1660-ból. A kézdi-vásárhelyi református templom régi perselye 1630-ból s régi kelyhe 1754-ből. Szilágyi Ráchel pénzládája 21 reteszszel 1702-ből. Abdul Medzsin házi asztala 10,000 darabból összerakva, török betükkel. Nehány celták. Barabás Mari menyasszonyi arany főkötője 1660-ból.

Ezeken kivül itt őriztetik: Cserey Mihálynak sajátkezüleg irt historiája; Barabásnak „Erdély története" czimü munkája eredeti kéziratban. Bethlen Farkas historiája magyar, latin kéziratban. Huszti: „Ó és Uj Dácia", kéziratban. Expositiones diversae 1704-ből, kézirat.

Historia regni Hungariae X. Y. 1526, kézirat. Physica generalis, kézirat. Statuta Jurium municipalium Saxonum in Transylvania 1779, kézirat. Ezen irott régi könyvemlékeken kivül nagyon érdekesek még az itt található oklevelek, kéziratok is, melyeknek legnagyobb része fejedelmi aláírással van ellátva. Találtatik egy kézirat Basta aláírásával is.

Ezen jeles muzeum hirnevének az is nagy érdekességet kölcsönzött a vidéken, hogy itt volt kiállitva egy 400 éves, natronizált hulla, mely Petőfalván találtatott s a mult év november havában az erdélyi muzeumnak lett beküldve Kolozsvárra. Az imecsfalvi muzeum, hogy mily érdekeltséget keltett rövid fenállása óta is már maga iránt, mutatja azon körülmény, hogy 8 hónap lefolyása alatt több mint 1115 egyén szemlélte meg, kiknek legnagyobb része megjelenését névaláírásával is megörökité. Ismertetésünket azon hő óhajjal zárjuk be, hogy adjon Isten sok ily derék urnöt s lelkes honleányt az édes hazának mint özv. Csereyné ő nagysága.

Egyveleg.

— Az őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra az előkészületek igen szépen haladnak Römer Flóris ő nagyságának fáradhatlan s lankadni nem tudó tevékenysége s folytonos éber közremüködése folytán. A magyarországi tárgyaknak megyék szerinti felállitására a muzeumi könyvtárhoz vezető folyosón 24 osztály van rendezve; b. Nyáry Jenő pilisi és magyarádi leletei részére az osztályfőnöki helyiségben külön álló szekrények tartatnak fenn, a többi leletek pedig és a nem magyar gyüjtemények mintegy 30—40 kisebb tartókban lesznek kiállitva. A mennyire a hely megengedi a megyei gyüjteményekkel szemközt a megyék vagy azok részleteinek régészeti térképei, az egyes árkok, pogányvárak, halmok, asatások stb. rajzai fogják az ősrégészeti tudománynak eddigi haladását hazánkban illustrálni.

Azok között, kik eddig ősrégi tárgyakat beküldöttek, a következők emelendők ki: b. Nyáry Jenő 800 darabbal, gróf Széchenyi Béla 2000 darabbal, Ebenhöch Ferencz 400 gyönyörüen csiszolt kőtárgygyal, ez utóbbiak már részben felállitvák s ha ezekhez vesszük a számos vidéki társulatok gyüjteményeit s egyes magánosokéit, melyek még kétségen kivül beküldetni fognak, ugy remélhetni, hogy a magyarországi őstárgyak megközelitik a 20,000 darabot. A zágrábi muzeum nagyon jeles darabokkal fog részt venni s a külföldiek között Lengyelország igen gazdagon lesz képviselve, a mi annál érdekesebb, mivel az ottani leletek a magyarországiakhoz nagyon hasonlitanak.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a f. é szeptember 4—11-ig tartandó őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra a következő őstárgyakat küldi fel: *a*) egy 16 c. 5 m. hosszu gyönyörüen csiszolt kövésőt. *b*) egy 11 c. hoszu kőkést, melynek gyönyörü müvü csiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére. *c*) egy 4 c. 5 m. hoszu, felül tört kis kőbaltát. *d*) egy nagyobb s hihetőleg használatban eltört kőbaltát. *e*) két darab csiszolt agyag eszközt. *f*) egy tört tüzkő nyilhegyet. *g*) egy égetett agyagsulykot. *h*) sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyagmivesség, czifrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből. *i*) egy mammuth fogat s egy ős bölény szarvat, továbbá több régi állatfogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állatcsontot. *j*) több

tüzkövet, egy érdekes kőmagot (nucleus) s négy darab csiszoló vagy őrlőkövet. *k*) egy nagy bronz csákányt. *l*) egy kisebb bronz baltát, egy bronz nyil hegyet. *m*) bronz sodronykákat s más 3 darab bronz tárgyat. *n*) agyag- s üvegből készült nyakéket, végre *o*) egy vas csákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott s egy vas horgonyt.

— Nevezetes római lelet Krassó-vármegyében. Legközelebb Krassóvármegye Zsenna nevű községében Markovits Gyula egy római bronz-kezet talált, melyet állitólagosan a magyar nemzeti muzeumnak küldött fel. A bronz-kéz egy római manipulus-zászló diszitménye volt és egyike a legritkább leleteknek. A m. nemzeti muzeumban ez az első példány e nemből s igen érdekessé teszi az is, hogy ezen régi hadi jelvényt a honvédelmi miniszter vitte a muzeumnak.

— Régészeti ásatások Sziszeken. A „Siscia“ nevű régészeti társulat, mely jelenleg 60 tagból áll, működését azzal kezdette meg, hogy ásatásokat eszközölt f. évi junius hó 19—24-ig a „Fenster“-féle vendéglő kertjében Sziszeken, melynek kitünő eredménye lett, mert alig $2^1/_2$ láb mélyben mintegy 4 öl széles, ritka szép római kövezetre akadtak, mely a föld alatt még messze tovahuzódni látszik; a föld hányása alkalmával napfényre került 48 réz s 1 ezüst pénz, melyek Vespasianus, Gratianus, Valerius, Konstantius stb. császárkorabeliek s igen jó állapotban vannak; találtak még továbbá 2 darab mozaikot, 5 darab freskót, melyek oly szépek, mintha a legujabb kor készitményei volnának; egy pecsét-nyomó gyűrűt, melyen Minerva isten-asszony arczképe van kimetszve; egy üveg daraboeskát, két ember-fogat, egy megkövesült szarvas-agancsot, egy igen szép megkövesült kagylót, azután egy vas, tőralaku, fél láb hosszu kést fa-nyéllel, egy kis ezüst-, nagy művészettel kidolgozott kanalat, végre nehány szobrászati munkát márványból, melyek valamely palota homlokzatának diszitményeiül szolgálhattak.

— A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása f. évi junius hó 25-én történt. A megnyitást ünnepélyes gyűlés előzte meg a vármegyeház nagy termében. A gyűlést Bárczay Ödön az egyesület elnöke lelkes beszéddel megnyitván, a város nevében Szerényi főjegyző válaszolt. Végül dr. Stöhr a muzeumi egylet történetét ismerteté. — Az ülés után a közönség a muzeum helyiségeit tekinté meg.

— Wie viel Ungrisch hat garas? A folyó század harmadik tizedében még s talán későbben is szokásban volt Eger vidékén s talán egyebütt is tanuló gyermekekhez tréfából az irt kérdést intézni, melyre a kellő „dreissig“ felelet, nem igen volt azok számtani és németnyelvi ismeretkészletéből felidézhető, miután latinul denarius, magyarul kis pénz vagy csak pénz, németül Ungrisch vagy Hungrisch nevet viselt érmek, melyek közül öt számittatott volt egy garasba és száz, egy forintba, a XVIII. századdal a forgalomból eltüntek, s a folyó században már csak kivételképen néhutt a számadásokban mint eszményi tört szerepeltek. Német nevezetök fémre veretten csak egyetlen egyszer fordul elő, a monarchiát politikailag egységesitő, de az érmelésben a dualismusnak eléggé hódoló II. József alatt, de csak próba-veretül, melylyel a hazai denárérmelés bezáródik. Ezen szép és szertelenül ritka éremnek egy példányát Ernst Károly a bécsi cs. k. bányatermékek eladási igazgatóságának igazgatója megküldé Dobóczky Ignácz urnak, ki is az érmet következőleg ismerteti: Az előlap gyöngykeretben Magyarországnak alul csücsos, oldalain bekanyarodott s fönn a magyar koronával födött czimervértét szinraffirozással ábrázolja s köriratul IOS. II. D. G. R. I. S. A. — G. H. B. R. A. A. D. B. & L. visel. Hátlapon szintén gyöngykeretben a négysoros felirat: EIN HVNGRISCH 1788. B.; tehát az érem Körmöcz-Bányán készült, nagysága 16 millimétre, anyaga vörösréz. (Arch. Ért. 1876. 5. sz.)

— Történelmi emlékü golyó. A „Selmecz“ lap szerint azon gyilkos golyó, mely a forradalom jeles vértanujának, gróf Batthyáni Lajosnak életét kioltá, állitólag egy selmeczi hajdu birtokában van, ki mult héten Batthyáni Ferencz gróf itt időzése alkalmával tudatá a városi főjegyző urral, mint a gróf iskolatársával, hogy e golyót a nagy vértanu fiának óhajtaná adni. Ezen hajdu, kinek nevét a nevezett lap nem emliti, azt állitja, hogy a golyót ama szomoru s végzetteljes napon az „uj épület“ faraktárában lelte, hová az, a nagy hazafi s vértanu testén keresztül hatolva esett le. Szomoruan érdekes és nevezetes emlék lenne, ha a hir való.

— Hatvan város régészeti jelentősége. Hatvan város határa és környéke ős-régészeti leletekben legujabban nagyon felkölté a régiség-buvárok figyelmét; mi annál jelentékenyebb, miután legközelebb Budapesten fog megtartatni az ősembertani congressus s Hatvan pedig a főváros közelében, vagy is a régi közmondás szerint „Budapesttől Hatvan hat mértföldre“ fekszik. A tudósító szerint Hatvan már jóval a rómaiak kora előtt benépesitett, sőt a kőkorszakban már lakott hely volt; miről ama, nem épen ritka leletek tanuskodnak, melyek a város területén és körülötte a föld szinétől némelykor 50—60 centiméter mélységben találtatnak. Kitünő archaeologusunk Römer Flóris Ferencz itt egy régészet-kedvelőnél már látogatást is tett s a gyüjteményében létező hatvani leleteket nagy érdeklődéssel szemlélte s azokról sajátkezüleg rajzokat is készitett és a tulajdonost a kiszemelt tárgyaknak a szeptember hó 4-én megnyitandó régészeti kiállitásra leendő beküldésére felkérte. Különösen sok cserép-urnát lehet a határban találni s el lehet mondani, hogy alig van a határban düllőföld, hol cserép-urnákra ne bukkantak volna.

A várostól délkeletre fekvő kálvária-hegyben, alig 50 centiméternyi mélységben ép urnákat lehet találni; a város éjszaki oldalán $1^1/_2$ méter mélységben lelhetők cserép-urnák; a keletre fekvő, ugynevezett „strázsa-hegy“ szőllők tele vannak összetöredezett urna-cserepekkel. Ugyanitt találtatott egy bronz buzogány, nyél nélkül. Nagy kár, hogy a földmives nép, ha ily cserépurnákat talál, benne pénzt gyanitva összetöri. Tudósító dicsérettel emliti föl Sperlágh József hatvani gyógyszerészt, ki sok urnát megmentett az által, hogy a hozzá vitt példányokat a találóktól megvásárolta; ki is igen szép példányokat fog beküldeni Budapestre, a szeptemberhavi ősembertani congressus kiállitására. E hó (julius) 8-án délután ismét kutatás történt a kálvária hegyen s az ásatás eredménye alig pár óra alatt három telep és két magánosan álló cserép-urna feltalálása lőn. Minthogy pedig a szeptemberben Budapesten tartandó európai ős régészeti congressus kutatások eszközlése végett kirándulásokat szándékozik tenni s tudósító értesülése szerint Hatvan is kirándulási helyül szemeltetett ki, — mind a három urna-telepitvény érintetlenül hagyatva ujra befödetett földdel.

Érdekes még az is, hogy itt a budapest-hatvani vasut épitése alkalmával egy a várostól nem messze eső bevágásnál több hamvveder találtatott $1^1/_2$—2 méter mélységben, melyekben az itt-ott csonttöredékekkel vegyes hamu 3—10 centiméter vastagon fekszik. Alkalmasint valamely nagyobb csata után temetőhely volt itt. Régészeink a központban minden esetre helyesen tennék, ha kutatások eszközlése végett Hatvanba kirándulnának, mert hihetőleg csekély fáradság- és költséggel a legérdekesebb ősrégészeti leletekre bukkanhatnak itt s igen megkönnyitenék, ha csakugyan Hatvan is kiszemelve van, az ősrégészeti congressus kirándulási helyéül, — az itteni kutatásokat.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1876. október hó.

Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1875. nov. 16-án, 1876. évi január 26-án és márcz. 29-én tartott vál. ülésein.

II. KÖZLÉS.

Arad vármegye.

A letünt századok történelmi és régészeti emlékeiből a részint sik, részint gyönyörü, erdőkoszoruzta hegylánczokkal boritott talaju Arad vármegye számosabb s érdekesebb emlékmaradványokat tüntet fel mint a szomszédos, többnyire sikjellegü Temesmegye, melyek mindannyian néma hirdetői a területén lezajlott gazdag, eseménydús multnak, hirdetői az ősök dicső fegyvertényeinek, strategiai intézkedéseinek, a mult vallásos buzgalmának s a nemzetet itt ért veszedelmeknek, catastropháknak; melyeknek gyászos jelentőségét, siralmas voltát, a hiteles okmányok tanubizonysága szerint több mint 264, egykoron virágzó, de ma már végképen elpusztult, csak neveikről ismert helység hirdeti szomoruan.

Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei, melyek területén igen tekintélyes számmal napjainkig fellelhetők, régibb és ujabb korszakiakra oszthatók s fényes tanubizonyságai az ezen terület felett letünt, épizódteljes multnak. Mindakét korszak emlékmaradványait egyenként fogom ösmertetni.

A régibb korszak emlékei Aradmegyében mindazon árkok, földhányások, halmok és régi sáncmüvek, melyek a vármegye sikterületén, az ugy nevezett „Arad-hegyaljától“, a Világos, Gyorok, Ménes, Paulis községek felett emelkedő regényes, országosan hires

bort termő hegyláncz alattól nyugatra előfordulnak s a régi kor legérdekesebb maradványait képviselik.

A régi árkok, illetőleg avar sánczmüvek, épen ugy mint Temes vármegyét, három majdnem párhuzamos vonalban kigyózták keresztül Arad vármegye területét, s irányukat tekintve, a temesmegyeikkel ugyanazon egy strategiai czél szüleményei valának. Az első árok Békés vármegye felől jött Simándnak s helylyel-helylyel, különösen a tövisegyházi és nyéki puszták között, a csinált ut alapjául használtatik; vége szakad Mikalaka határán; a folytatása a Maroson tul Temesmegyében Kisfaludnál következik s alaposan gyanitani lehet, hogy ezen avar sánez vonal volt összeköttetésben azon árokerőditménynyel, melynek csekély maradványai Temes vármegyében Vinga, Baraczháza, Knéz és Káránynál még ma is mutatkoznak, s Billét, Hodony között egész Bobdáig nyulnak s valószinüleg egész a Dunáig terjedhetett.

A második avargyürüvonal Bihar vármegyéből veszi irányát a Fekete és Fehér Körös közötti területen át Arad vármegyébe s Világos felé huzódik; maradványai leginkább Gyorok és Szabadhely között tünnek fel, különösen ott, hol az országut átmetszi s a Maroson tul folytatását képezi azon paralella, mely Temes vármegyében Szépfalu és Hidegkut között veszi kezdetét s Temesvár alatt elhuzódva Moraviczának irányul s Vatinánál az allibunári mocsár keleti oldalánál éri végét; ezen párhuzamos vonal volt a hóditó avar nép foglalásait biztositó gyürüzetek fővédvonala s gyürüerőditvényeik központja, melyből minden sánez felé ügyesen s könnyedén irányozhatták védelmüket.

A harmadik sánczvonal Bihar s Arad megyék között az Iszoly nevü meredek hegytől kezdődik s Ignesti határán huzódik keresztül Boros-Sebes felé; sokszor oly meredek helyeken is előfordul, melyek embertől alig járhatók, csupán a madár repülhet. Ezen emberi erőt felülmuló, hegyen-völgyön át vezetett árok folytatása lehet tul a Marosón, Temesmegye területén azon másik árokerőditmény, mely az avar sánczozatok legkeletiebb védvonala vidékünkön s Lippától nem messze kezdődik s megyénkben is a dombosabb részeken huzódván keresztül, déli irányban halad Medves és Dragsina felé s Verseczen alul Podporánynak veszi futását s Grebenáeztól nem messze a nagy futóhomokban vész el.

Az avar sánczokon kivül a régibb korszak Aradmegyében más emlékeket is mutat fel, a még ma is sok helyt előforduló földhányásokés halmokban. Igy Uj-Szent-Anna körül a folytonos szántás daczára is magas földhányás látható, melyben alkalmasint paritytyába használt, földből égetett, veres golyók találtattak s tőle nem messze

keletnek, évtizedekkel ezelőtt, ásatások alkalmával, több ütő és vágó vas fegyverek kerültek napfényre. Ezen hely a földhányásokról, a környék lakosaitól ma is „földvár“-nak neveztetik.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a Kurtics felé vezető ut mellett fekszik egy terjedelmes halom, mely a dévai Bibics Jakab és neje, született Tomején Margit által 1750. november 23-án Szent-Annán letelepitett piaristák birtokába jutván, ezen rendtagokról „Papok halma“ nevet nyert; hogy az előtt miképen nevezték, kinyomozni nem lehet.

Aradtól nyugatnak, a pécskai határban ismét sánczozatok nyomára akadunk a Nagy-Lakra vezető országuton a szőllők között s Pécskától nem messze a Maros mellett, Semlak felé magas halom alaku földhányásra, melyek alatt hajdan a Maros folyhatott s ugy látszik hadászati czélokra készülhettek, miután árkokkal voltak körülvéve.

Arad vármegyében különösen emlitésre méltó a regi orodi, most pedig a Glogovácz helységről nevezett 5 halom, melyek állitólagosan a tatárjáráskor elesett harczosok sirjai volnának, mely feltevést igazolja némileg azon körülmény, hogy már ásatások alkalmával különféle régi fegyvereket találtak ezen halmokban.

Az elszámláltakon kivül régi halmok léteznek még Világoson, Lökösházán, a kéthalmi pusztán, Déznán, Lázon, Bohányban s Bél-Zerinden; végre a legujabban megejtett ásatások alkalmával az ujpaulisi temető domb lett nevezetessé, hol két darab serpentin kővésőt, egy kőbaltát s egy gránitból készült csiszoló követ, két kis obsidián darabocskát s egy tojásdad alaku parity-tyakövet fedeztek fel; mely leletekből következtetve a domb kétségen kivül kőkorszakbelinek tünik fel. A leletek részben a nemzeti muzeumba, részben pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumába kerültek. — Itt felemlitem még, hogy a kéthalmi puszta Ottlaka és Sikló helységekből az elkülönités alkalmával hasittatott ki s nevét a bele esett két halomtól vette, melyeknek egyike azonban a mélyedések kiegyengetésére elhordatott s most csak egy halommal bir; évtizedekkel ezelőtt itt, árkolások alkalmával mintegy 120 darab „Heraklitos“ feliratu, két tallér nagyságu ezüst érem s egy félhold alaku arany darab találtatott, melyek az időben a hely birtokosa, boldogult József nádornak küldettek fel.

Hogy különben mindezen elősorolt halmok valósággal emberi kezektől nyerték származásukat, igazolja egyenes irányban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk s a nép nyelvén kun, tatár, török vagy Attila halmoknak neveztetnek.

A régi árkokon, földhányások és halmokon kivül vannak még Aradmegye területén régi sirok, különösen a kurticsi határban és Kiszin-

dián, Déznán régi temetőknek, pogánykori siroknak kövekkel köralakban jelzett nyomai is, melyekbe a hulla ülő helyzetben bocsáttatott le. Ezen sirok közül némelyek a pogány, mások a mai korbeliek, s ásatások alkalmával ezüst gyürük, ékszerdarabok, fibulák, armillák, drága arany edények találtattak bennök. Különösen Déznaváron, Szilingyián, Berzán s a kutasi pusztán ezüst fibulák, romai érmek: Afrania, hátul Safra Roma, Coponia és Sicinia, Sentia, Terentia, Lucanus, Ca. Julius Caesar felirattal találtattak; a lökösházi pusztán pedig görög ezüst érmek: „Molossi Epiri" feliratuak.

Nevezetes leletre akadtak egy időben Berza falu határában a Fehér Körös mellett, hol egy pásztor oly nagyszámu s különféle nyomatu romai ezüst érmeket talált, hogy kalappal és tarisznyákban hordották széjjel, melyek azonban fájdalom, nagy részt lelketlen üzérek kezei közé kerültek s alig lehetett néhányat belőlük megmenteni.

Legujabban pedig, ezelőtt 3 évvel, Kovaszincz és Uj-Panát között került napfényre egy nevezetes romai pénzlelet; midőn 1872. november közepe táján egy napszámos bizonyos uj-panáti birtokos földjét müvelé, s az eke szántás közben egy elásott fazék fölsejét metszé le s a fazékból nagy mennyiségü romai ezüst pénz hullott ki, mit a szántóvető ember azonnal tarisznyára rakott. A földbirtokos fia ennek tudomására jutvány, csákánynyal szinte kiment a helyszinére s a földben maradt fazékaljat felemelte s még vagy 260 darab romai ezüst pénzt talált benne erősen egymáshoz tapadva. A fazék alja az uj-panáti tanitó birtokába jutott, a régi pénzeken pedig két fiu osztozott s a gazdag, körülbelül 500 darabból álló lelet nagy része egy ötvösnek adatott el Aradon; 9 darabot 20 krajczárjával Varga Ferencz gyoroki lelkész ur vásárolt meg, s később 202 darab szinte vétel utján Bonnáz Sándor csanádi püspök ő nagyméltósága birtokába jutott, és ezen 211 darabból álló romai pénzgyüjteményt a tulajdonosok nagylelküen a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékozták. Ezen romai ezüst pénzek Vespasianus, Domitianus és Trajanus császár korabeliek. — Végre megemlitem még, hogy Arad mellett, a kiapadt Maros medrében egy zománcza miatt igen érdekes byzanti Krisztust fedeztek fel[1]).

Ezek azon régibb korbeli emlékmaradványok, melyek Arad vármegye területén napjainkig fennmaradtak s érdekes felvilágositásul szolgálnak az e területén élt régi népek történelmére, szerepére s eseményeire vonatkozólag a régmult felderitésénél.

[1]) Parecz I.: Aradmegye és Arad város ism. 8. 6. l. — Janky-Miletz: Tört. és rég. Értesitő. I. 12. 18. l. — Mürégészeti Kalauz. 119. 123. 129. l. — Arch. Közlemények. III. 173. l. és IV. 162. l.

Arad vármegye ujabbkori emlékei, melyek már mi reánk magyarokra nézve birnak kiváló becs- és érdekkel, szintén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jeleneteit, s bemohosult romjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről. Ily emlékmaradványok közé soroltatnak a vármegye területén feltalálható várak, kastélyok, apátságok, egyházak templomok s egyéb épületek érdekes romjai, melyeknek leirását a vármegyét délen határoló Maros folyó mentén kezdem meg.

A nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó s biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek s ezeknek, valamint a folyamoknak biztosabbá tételére várakat, s a talaj minősége szerint hegyi kastélyokat épitettek. Ily irányu fejlődést tapasztalunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat s még romjaikban is nagyszerü várkastélyokat, templom, zárda maradványokat találunk, melyek közül legelőször lássuk a hajdan nevezetes orodi prépostság rommaradványait Glogováczon.

Az orodi prépostság alapitása elvész a mult idők homályában; neve, eredete, származása bizonytalan, de hogy már régente igen jelentékeny hely volt, bizonyitja a II. vagy vak Béla alatt itt tartott véres országgyülés; mint prépostságról legelőször 1197-ben történik emlités s javadalmakkal nagyszerüen volt dotálva. Végcsapást ugy látszik az 1552-diki év mért reá, mely évben még itt tartatott a préposti lak nagy termeiben azon tanácskozmány, melynek czélja lett volna Tóth Mihály egykori szegedi biró vezérlete alatt Szeged visszafoglalása a töröktől. Ezen évben hagyatott el végképen a prépostság annyival inkább, miután a külföldi zsoldos hadnagyok gyávasága folytán Lippa és a Maros jobb partján Sólymos elestével mindenfelől az ozmán lett félelmes szomszédja s 1553-ban közel hozzá a Maros posványai között az aradi várnak is épitéséhez fogott, honnan akadálytalanul üzhette portyázásait Orod ellen.

A prépostság fekvése és romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerüeknek s a letünt jobb kor hitbuzgó áldozatkészsége létesitette intézményeknek. A szent Márton tiszteletére emelt nagyszerü prépostsági templomról csak annyit tudunk, hogy Jolánta királyné, II. Endre neje 1224-ben felszenteltette. Egészen uj templom emeltetett-e, vagy csak a régi javittatott, nagyittatott meg ekkor? megfejthetlen kérdések. A káptalani templom-romok a Maros árvizét meghaladó magaslaton fekszenek; e magaslat alatt mélyedés kanyarog az aradi államut felé, mely hajdan a Maros medre lehetett s ma egészen el van iszapolva. A romok-

ból következtetve, e társas káptalani templom apostoli kereszt formára, két toronynyal volt épitve, századokra szóló erős falai kivül-belől faragott négyszögü termés kövekből voltak felrakva egész a boltivekig, közepén durvább kőfalazat béllet volt, mész és apró kavicsragaszszal.

A templom középhajójában oszlopok lehettek s a bázis alapkövei hihetőleg elhordattak, mit onnét is lehet következtetni, mivel itt a talaj mélyebb és csak a legszárazabb időjárással szokott róla a tócsavize elpárologni. A nyugati és keleti oldal talaja magasabb. A szentélyt övező külső falból csak kis rom látható, a többi falak mind el vannak hordva, s csak imitt amott a talapzatnak némely négyszögü kövei láthatók még.

A templomban a két torony belső sarok falának némely romjai még megvannak. Habár a templom nyugati oldalán a falak még most is két—három öl magasak, de mivel a faragott kövek kivül-belől mind le vannak szedve, a külső ékesitések, vagy a belsőnek stylre vonatkozó nyoma két faragott kődarabon kivül nincs. A félkörü apsis, kereszthajó, hosszában három hajó, nyugaton két torony és diszes portálé által imposáns alaku templom lehetett, s pedig román stylben. A hossz- és kereszthajó alakitása, a pillérek száma kipuhatolható lenne-e, azt csak a további ásatás és bővebb kutatás derithetné fel.

Az ősök alkotó keze által emelt ezen diszes épület a rémületes pusztulás után is egész a boltivekig szomoruan égnek meredezve fennállott két századon át, nemzedékről nemzedékre; még a mai glogováczi német lakosok őseinek megtelepitésekor is; miglen 1777-ben a cs. kir. udvari kamara rendeletére a templom falazata, illetőleg annak épitési anyaga lebontatván, gyönyörü négyszögalaku faragott kövei az ujonnan emelt községi uj egyház épitésére használtattak; a négyszög faragott kövek a plébánia templomon és iskolaépületen ma is láthatók; a prépostsági egyház és épület megmaradt részeit pedig a Mária Terézia idejében ide szállitott német telep lakosai lassan-lassan házaik épitésére hordogatták el, miután senki sem tartotta érdemesnek a további rombolást beszüntetni s a romok további dulását erélyesen meggátolni.

Glogovácz községe a bécsi nemzeti bank kezeibe kerülvén, az uj uraság, mi culturális szempontból véve igen jellemzetes, a romok fentartásából hasznot nem remélvén, 1858-ban a községnek adta el 26 frton, mely a romok helyén iskolát szándékozott épiteni; azonban Bonnáz Sándor csanádi püspök ő nagyméltósága, ki a mult tisztes maradványai iránt nagy kegyelettel viseltetik, még jó korán közbelépett és a nevezetes romok utolsó maradványait 1863-ban megvásárolván a községtől, a teljes végpusztulástól megmentette s a helyet 180 frtnyi költséggel, farácsozattal körülkerittette, hogy az erőszakos

rombolástól megóvassanak. A templom nyugati és északi oldalának egy része egy, a templom melletti telken épült ház udvarába esik és az egyik torony faloldalához közel valami szinféle van építve[1]).

Az orodi prépostság nevezetes romjaiból egy oszlop töredék birtokomba jutott, valamint egy török korszaki golyó is, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószinüleg a prépostságot végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet[2]),

Arad vármegye délszaki része — mint már emlitém — az ugynevezett „Maros mellék“, a hirneves orodi prépostság nevezetes rommaradványain kivül még több régi emléket is képes felmutatni. Igy Orodtól nyugati irányban Pécskán, a már emlitett sáncmaradványok mellett régi templom és mecset omladékokra is akadunk; Ó-Bodrogon, Arad és Pécska között egy góth stylü lestorony létezik a XV. század végéről. Orodról keleti irányban Szabadhely, a régi iratok szerint Szombathelytől nem messze, mely hajdanta az orodi prépostság és a kalodvai paulinusok birtokát képezte és egészen a Maros mellett feküdt, de a Maros sebes vizmosása miatt a lakosok kényszeritve lőnek beljebb vonulni, számtalan régi épület alapjait láthatni, melyek ezen helység, továbbá Csicsér és Mondorlak határain keresztül huzódó Maros egyik ág, az ugynevezett Csolt által képezett és Csicsér helység határához tartozó szigeten léteznek. A többi között van itt egy nagy négyszögü torony, minden oldal bejárás nélkül. A torony közepén egy faragott kőből készitett, mintegy két láb átmérőjü kerek kutnak vagy fogda lejárásnak látszó épitmény, melynek nem régen felszinre került alapja, tégladarabokra oltott mészszel készült, s e felett három sor rézsutosan, ellenkező fektetéssel alkalmazott téglaburkolat feküdt. Sokan ezen romokat a történelmi emlékekből ismert „csolti apátság“ maradványainak tartják, a Maros Csoltágának nevéről következtetve[3]).

A vármegye sikjellegü nyugati részétől egészen elütő, hegy és erdőkoszoruzta bérczekkel boritott keleti oldalon, hol az ugynevezett „Hegyes hegység“ nemes faj szőllővel beültetett lejtői kezdődnek, „melynek magasabb részei erdőség és cserjéssel vannak benőve s völgynyilásaiban tiszta vizü patakocskák csergedeznek, és számtalan nyárilak, borsajtóház, vagy mint itt nevezni szokás, „kolnák“ barátságosan, mintegy hivogatva néznek le az utazókra“[4]) — a rég mult idők még számosabb s érdekesnél

---

[1]) Adattár I. 151. 152. — U. o. IV. 30., 31. l. — Parecz I. i. m. u. o.

[2]) Ezen emléket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékoztam. Miletz.

[3]) Hunfalvi János. Magyarorsz. képekben II. k. 302. l. — Parecz István i. m 18., 19. l.

[4]) Parecz István i. m. 76., 77. l.

érdekesebb emlékmaradványaira bukkanunk, melyek minden lépten nyomon lekötik a régiségbuvár figyelmét s kétségbevonhatlanul jelzik a vármegye ezen területén lezajlott eseménydus mult mozgalmait és jelentőségeit. Igy Gyorokon, Paulison, mely utóbbi hely Varga Ferencz vál. tagtársunk fáradhatlan kutatásai folytán napjainkban archaeologiai tekintetben nevezetessé lett, az itt élt régi emberek emlékeinek számtalan maradványaira találunk. Különösen nevezetes az ujpaulisi temető domb környéke, hol már a sirok domborulatain mindenfelé heverő cserépdarabok s a vakandturásokból kivöröslő tégladarabocskák eléggé feltüntetik a hely archaeologiai becsét, melyet még inkább nevelnek az itt található romai bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosócskák, melyek mintegy három lábnyira a föld alatt dél nyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni. E folyosócskák falai körülbelül $3^1/_2$—4 lábnyi magasak, s felül gyengén hajtott vékony boltozat által vannak összekötve. Belső üregeik mintegy $3^1/_2$ lábnyi szélesek lehetnek s most telve vannak sötét hamuszinü zsiros, morzsás földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb és porhanyóbb; mig végül legfölül ismét sürü fekete réteg terül el. Találtatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett romai téglák is, melyek kétségen kivül a Marospart hosszában elhelyezett romai legiók maradványai.

Gyoroktól keletre a hegyek között Kalodva, vagy mai nevén Kladova említendő, hol a Maros régi folyása mellett emelkedő hegycsucson várromok, a völgyben pedig zárdaromok találhatók. A kladovai vár egyikét képezte azon erődítvénylánczolatnak Arad vármegye területén, mely a Marosvidék védelmére keletkezett hajdanta, s központi fekvésénél fogva Világos és Sólymos között szinte egyik figyelő pontul szolgált a Maros mentén. A romok ma már jelentéktelenek. A völgyben fekvő és a boldogságos szüzről nevezett kladovai zárda pedig régente Remete sz. Pál szerzeteseinek képezte tulajdonát s a vidéken több jövedelmes birtokkal rendelkezett. Igy tudós Kéry Balázs sólymosi várnagy és neje Vorty Anasztázia, szombathelyi (szabadhelyi) birtokuk egy részét ezen zárdának hagyományozták, mely adományozást II. Ulászló egy 1501-ben Budán kiállitott királyi oklevéllel Nagylaki Jaksich István és Márk követelései ellenében a zárdának ujolag is biztositott[1]).

Gyoroktól nem messze éjszaknak, egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik a vár-

[1]) Ortvay, Szentkláray: Adattár I. 125. és 426. l. — Oltványi Pál: A csanádi püspökmegyei birtokviszony. 47. l.

megye egyik legfestőiebb és legérdekesebb kinézésü régi emlékmaradványa, a világosi várrom, melynek régi bemohosult falai messze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba. Világos hajdan a vármegye legfontosabb s legerősebb várainak egyike volt, égfelé tölmeredő oszlopforma falazata, Aradról felé közeledve már messziről látszik; az egy oszlopnak látszó fal azonban, Világoshoz érve több külön faldarabra oszlik. A romok a kelet felől eddig benyuló hegylánczolatok három kuphegye közül a középsőn fekszenek, mely a legmagasabb. A vár már — mint emlitém — helyzeténél fogva igen erős lehetett, három oldalról a hegy nagy meredeksége, keletről pedig rengeteg erdőség, mély sánczok és hatalmas bástyatornyok szolgáltak oltalmul. Különösen nyugatra és északra meredek sziklafal emelkedik. Nyugat felé a vár fal már egészen leomlott s nagy nyilás van, északnak azonban a falak meglehetősen épek és még néhány ablak is fenmaradt. A keleti oldalon a várfalnak már csak északkeleti része látszik, délszaknak pedig csak egyes faldarabok állanak.

A vár legmagasabb része északkeletnek esik, s a keritő falak maradványai ezen oldalon ivszerüleg vonulnak lefelé a menedékes hegyháton. A keritő falakon belül mindenütt már csak kőhalmazok találhatók. Egészben véve a világosi várrom maradványai három részből állanak; a helység felé fordult nyugati rész egy torony s a keritő fal, szabálytalan háromszöget fog be; a keleti részen csak a keritésnek látszik némi maradványa; végre a középső részen a keritő falon kivül még a belső épületeknek is megvannak némi maradványai. Hajdan a vár belsejéből a kősziklák között nagy fáradsággal ásott földalatti járat a hegy aljáig vezetett le; ezen utat a mult században bezárták, ne hogy a zsiványok és csavargók rejtekül használhassák; különben is a várnak még több föld alatti üregе vizsgálatlan; évekkel ezelőtt nagy, hihetőleg kuthoz használt téglák találtattak a vár földalatti romjai között. A vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolták le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt pórok ott meg ne vonhassák magukat.

Multját tekintve Világosvár egyike a legrégibb hegyi váraknak hazánkban; 1190-ben fenállott, mi kitünik a romai pápák leveleiből, melyek szerint a várról elnevezett világosi völgy sarkában egy apátság: „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt, magyarul „a világosvári szüz Mária apátsága“ az emlitett évben alapittaték. Ezen apátság a cisterciek tulajdona volt, mi kitünik a Fejér Codex Diplomaticus egy okmányából, hol „Abbatia Cisterciensium Beatae Mariae Virginis de Lucentia, alias Világosvár“ név alatt fordul elő. A zárda a török

dulás alatt pusztult el, csekély romjai még ma is kivehetők. A világosi várnak, mely a régi oklevelekben „castrum lucidum“ név alatt említtetik, további sorsát tekintve 1425-ben Zsigmond király Brankovics György szerb fejedelemnek adta 110 helységgel; 1444-ben Hunyady János lett ura; 1458-ban Mátyás király nagybátyját Szilágyi Mihályt itt záratta el Lábatlan Gergely s Drach György várnagyok felügyelete alatt. 1529-ben Czibak Imre foglalta el Zápolya János részére csellel egy benn levő pap segélyével, hol ekkor Czerni Jován, máskép Iván czár garázdálkodásai miatt sok nemes hölgy tartózkodott. Később a töröké lett 1693-ig, amidőn Heiszter Sziegbert által tőlük véglegesen elvétetett. Világoson a váron és apátságon kivül még több rom is találtatik, melyek között legnevezetesebb egy négyszög alaku torony a Kovaszincz felé vezető ut mellett[1]).

Világos környékén régi emlékmaradványok tekintetéből több nevezetes hely létezik. Igy Kovaszinczon egy régi templom- és magas négyszögü toronyrom van a XIV. századból. Ó-Szt.-Annán más néven Komlóson, a közlegelőn régi épitmények alapjai tünnek elő; Muszka faluban egy régi zárda körsánczozatai látszanak; ezen zárdának magas ivü pinczéje borház épités alkalmával fedeztetett fel s jelenleg is ezen czélra használtatik. Világostól nem nagy távolságra, keletfelé a hegyek között fekvő Egres (Ágris) határában egy magas hegycsucson zárda alaku romok láthatók; mi volt itt hajdan, kinyomozni nem lehet. Pankotán, mely hajdan virágzó s népes mezőváros volt s a Losonczy család birtokát képezte, a már 1217 óta fenállott benczésrendi pankotai apátság maradványai vonják magukra a figyelmet.

Ezen zárda várszerüleg sánczokkal és bástyatornyokkal volt megerőditve, de fájdalom mint annyi más régi emlékeink, ez is a romboló kézek által a végenyészetnek dobatott martalékul. A régi templom s még meglevő romok leromboltattak „s az anyagok később a kincstár által magtárak, a lakosság által pedig részint házak s pinczék épitésére, részint utak javitására fordittattak“. Nevezetesen 1806-ban az ó templom fenálló romjai a jelenlegi egyház épitési anyagául használtattak fel; ezen alkalommal a templom régi kriptájából egész csontvázak emeltettek ki. Az erőd egyik szeglettornya alatt pedig egy koporsóban két szemközt fektetett csontvázt s egy nagy széles kardot fedeztek fel.

1863-ban ásatás alkalmával a nagy kiterjedésü templom alap romjai között egy 16 ép foggal ellátott, szokatlan nagy emberi álcsont mellett arany himzetü selyem csipkét s számtalan, különféle domboruan kiálló,

[1]) Hunfalvi J. Magy. orsz. és Erdély képekben II. k. 305., 306 l. — Pareez István Arad m. és város ism. 19. l. — Oltványi P. i. m. 82 l. — Fejér. Cod. dipl VII. 281. — Horváth M. M. O. tört. 1861. III. 49. l.

állat- s növényalakokkal czifrázott téglákat, melyek a rajtok látható kopásból következtetve, padlózatul használtattak, fedeztek fel. A csipke- s a téglából egy ép példány még ugyanazon évben a magyar nemzeti muzeumnak küldetett el. A templomromok az erőd s apátság romjaitól kissé távolabb délfelé a szőllőhegyek szeliden lejtő emelkedésén fekszenek.

Hogy mennyi romlást szenvedett a hajdan nevezetes Pankota, Bél Mátyás a következőleg emliti: „a multban nagyszerü s fényes apátság, vár és város hajdani fényéből olyannyira ki van vetkőztetve, hogy a királyi fiscus által az egyszerü s közönséges falvak közé soroztatott". — Végre világos környékén Tautz, hajdan Feltót nevezetes még a helység szélén fekvő, csekély dombozaton látható régi apátság vagy zárda nagy kiterjedésü romjai- s árkairól s az itt található kőalapokról. A templom alatti kripta itt annyira tömve volt csontokkal, hogy tekintetbe véve a sirüregek számát s azok szokásban levő 30 éves kiürittetését, legalább is 200 évig kellett használatban lennie. Egy más hegyoldalon, mely „rózsa hegy"-nek neveztetik, a hagyomány szerint apácza zárda állott; csekély nyomai még ma is látszanak[1]).

Világostól északnak tartva, ugyanesak a „Drocsa-Hegyes" hegység aljában, a Fehér Körös regényes partjai közelében, továbbá a vármegye éjszaki részén határt képező Fekete Körös és mellékága a Tőz folyó erdő boritotta gyönyörü sik vidékén, — ismét nevezetes és történelmi s régészeti emlékekben dus talajra találunk, melyeknek legnagyobb része a multunkban jelentős szerepet játszott Boros Jenő körül látszik csoportosulva lenni.

Boros-Jenő hajdanában Arad vármegye legerősebb várainak egyike volt s a vidék többi várainak kulcsa, miután ezek legnagyobb része a boros-jenői várral strategiai viszonyban volt épitve, mely körülmény Boros-Jenőt annál erősebbé tette. Igy például: Kornis Ferenczne bizonyos Pankotai András nevü tisztje 1651. február 2-án Dézna várából irja: „Desznit Jenőnek egyik bástyájának tartom[2])." Innen van az, hogy a török „vajmi szivósággal és makacssággal követelte azt évek során át, ehez kötötte az erdélyi fejedelmekkel szemben minden concessióját és kegyességét, ez volt igényeinek, politikájának, magyarországi hóditásainak egyik sarkpontja,[3])" A hely fontosságát és erődített helyzetét eléggé bizonyitja kedvező fekvése a Körös vize mocsáros lapályában; négyszegletü bástyái nagy vastagságu kőfalakból állottak s azokat, miután a Fehér Körös által volt körülvéve, igen előnyösen lehetett

[1]) Parecz J i. m. 16. 19. l. — Oltványi. i. m. 95. l. — Math. Bél: Compend. Geogr. 279.

[2]) Fábián: Arad várm. leirás. I. 23. § 127. l.

[3]) Ortvay, Szentkláray: Adattár II. 123. és 127. l.

védelmezni. Emiatt vált Jenő a török szemében igen fontos strategiai ponttá s miután végvár levén, az erdélyi fejedelmek is érezték, hogy függetlenségök nagy részben ennek birásától van feltételezve; innen a hosszu huza vona, melylyel a vár tényleges átadását a töröknek, lehetőleg késleltetni igyekeztek.

Midőn Jenő a törökök hatalmába került, nemcsak mint fontos katonai positio képezte biztositékát az itteni hódoltságnak, hanem kedves vidéke és gyógyerejü vize miatt is felette kedveltté lett előttük. Fenn van azon korból máig is még egy kut, mely „török kut"-nak neveztetik; vize kellemetlen izü, de az orvosok állitása szerint bizonyos nyavalyákban igen hasznos. Ily előnyök igen fontossá tették Jenőt a törökök előtt s a magyarországi hivatalos négy ejalet közül Jenő a második, vagyis temesvári ejaletnek képezte egyik szandzsákját, s főhelye lett a szandzsákbégnek, Muftinak, Kádinak és Kesedarnak; felhasználták itt továbbá, a nemzeti szokás és előszeretetnek hódolva, a gyógyerejü vizeket, s fürdőket épitettek, nyilvános kutakat és vizmedenczéket állitottak fel s mecsetet rendeztek be.

Visszafoglaltatván a töröktől, az 1702-ben megalakult „Maros határvégvidék" egyik kitünő sarkpontját Boros-Jenő képezte; ezen határőrvonal polgárositása után Mária Terézia alatt Boros-Jenő megszünt mint vár strategiai jelentőséggel birni s lőszerei, ágyui a mult századi negyvenes évek végén Aradra szállittattak. A régi vár, ezen historikus disz a félholdak és lófarkak idejéből még áll maradványaiban; egy része befödve magtárul, más része pedig Atzél Péter birtokos áldozatkészségéből mostani rendeltetéséhez idomitva, honvédlaktanyául, a régi török mecset pedig honvédiskolának használtatik. A vár bástyái alatt folydogáló Körösben sokféle régiséget találnak. Igy néhány év előtt a Körösben fürdő gyermekek egy csinos és finom müvészetü rézágyut találtak. A rajta levő liliomok és feliratból következtetve, XIV. Lajos franczia király ajándéka lehetett valamelyik Rákóczy fejedelem részére. Ezen érdekes tárgy a hazai archaeologia nagy kárára harangok számára olvasztatott fel. Ugyancsak a Körösben a régi vár közelében találták fel Hunyadi Jánosnak egy ismeretlen ezüst pénzét is, mely a nemzeti muzeumnak küldetett fel. Az érem felirata következő: „IOhAnnES · DE hVnIADES ·)(† M. WLADISLAI · REGIS · D · G ·" Az érem igen ritka; a czimer rajt vizszintesen osztott paizs, melynek felső mezőnyében a korona, alsójában a nyolcz pólya látható[1]).

Végül megemlitendő, hogy Boros-Jenőn régente egy kolostor is létezett, melynek régi alapfalait Jenő határában, közel a Körös vizéhez,

[1]) Ortvay, Szentkláray, i. m. 212., 270. l. — Parecz i. m. 12. l.

az ugynevezett balukányi malomnál még mindig láthatni; a hagyomány a vörös barátokat mondja lakóinak s a Körös partján a romokhoz közel fekvő rétséget az oláh nép ma is „barát rét"-nek, ritu kaluger, nevezi; ezen romok multja ismeretlen, még földeritésre vár.

Boros-Jenő strategiai fontossága s hadászati szerepe nem maradt szomorú következmények nélkül a vidékre nézve; mert a birhatásaért körüle és környékén elkeseredve folytatott csatározások, hadviselkedések alkalmával a vele strategiai viszonyban épitett többi kisebb várak, földerődök, palánkok legnagyobbrészt feldulattak, a földdel majdnem egyenlővé tétettek. Igy Jenő közelében a sikulai határban, négy véglegesen elpusztult falu Társ, Gáb, Pipási és Viznek templomromjai hirdetik az itt lezajlott harczi veszélyeket; Zarándvárnak pedig már helyét sem ismerjük, jóllehet egyike volt legrégibb várainknak. Zarándtól éjszak-nyugatnak a nadabi vár omladékai tünnek fel. Ezen vár maradványai a Fehér Körös szabályozásakor átvágatván, a romok között több régiség találtatott. Ezek között egy bronz verekedő gyürü öt gombbal, s egy bronz szobrocska, milyent a romaiak házi istenekül tartottak; ugyancsak itt a negyvenes években kutásás alkalmával egy nyakban hordott, régente szokatlan nagy pecsétnyomót találtak s a nemzeti muzeumnak küldötték be. Ezen pecsétnyomó körirata a következő: „Sm. Jacobi E. D. vice comitis Sabolch", s a körirat betüiről következtetve a XIV. századból való lehet. Ezen Jakab szabolcsmegyei alispán Róbert és Nagy Lajos királyok alatt élt, 1339—1351 között[1]). A pecsétnyomó közepén egy háromszögü paizs, ebben két ezüst és két fekete vonal, a paizs felett pedig kereszt látható.

Nadabtól nem messze a Fehér Körös meletti Erdőhegy emlitendő, hol hajdan erődített kastély létezett, de ma már nyomait sem lehet találni, s ugyancsak a Fehér Körös mentén a vármegye éjszak-nyugati határán Gyulavarsánd, hol a törökök 1566-ban sánczokat csináltak s erődöt épitettek, melyeknek azonban nyomai sincsenek. Erdőhegytől keletnek Kerülős határában a Tőz vize régi folyása mellett Ölvegy nevü, zárda alaku romok láthatók, multja ismeretlen; ezen romoktól nem messze esik Ponsthomä (Tamáshida) Tamásda, hol négyszögü erős toronyrom találtatik, melyet s az emlitett ölvegyi zárdát, Rogerius nagyváradi kanonok állitása szerint, a tatárjárás alkalmával a mongolok pusztitották el.

Biharmegye határszélén éjszak felé, az ugynevezett Lunka központján, erdős és mocsáros lapályon találjuk Csermő mezővároskát, hol Boros-Jenő, Lippa, Világos romlásáig egy váracska állott, mely Boros-Jenő

[1]) Századok. 1869. 600 l. — Pareez i. m. 19. l.

és Szent-Miklós váraival volt összeköttetésben. Ezen épületet is, mint sok más becses honi emléket, az utókor érzéketlensége s részben vásottsága elpusztulni engedé. Helyét még maig is láttatják a téglapor és az alapkövek maradványai. Megérdemelné ezen terrenum a figyelmesebb archaeologiai szemlét s constatálni kellene az egykori váracs korát és alakját[1]). Csermőtől éjszaknak terebélyes tölgyerdők közepén a Leveles nevü pátak mellett fekszik Apáti falu, hol a közel fekvő Oroszkezy nevü erdő közti területen hajdanta zárda állott, melyről a néphagyomány még ma is beszél, s melynek még látható romomladványai kétségkivülivé teszik egykori létezését, habár diplomáink arról nem tanuskodnak is. Feltünő e helység határában a kimagasló tizenegy domb, melyek még tudományosan átkutatva nincsenek, de a traditio szerint egykoron temetkezési helyül használtattak[2]). Éjszak felé a várdák, palánkok sorát Talpas fejezi be, mely Bihar határszélén a Fekete Körös mellett fekszik s Arad vármegyének legéjszakibb pontját képezi. Régi vára, mely hajdan a Toldy nemzetség tulajdona volt, nyomtalanul eltünt; ezen vár a Fekete Körös mellett feküdt, a „romai"-nak nevezett domb, árok és értől övedzve s a várban létező kastély a vártulajdonos Toldy Miklósról, „Toldy kastély-nak neveztetett, melynek kiásott nagy négyszögletü kövei a görög-keleti templom épitésére használtattak fel. Ezen vár 1554-ben dulatott fel a Ferdinand párti Tahy Ferencz és Zaberdin Mátyás váradi püspök által, miután a vár ura Toldy Miklós Izabella pártjához tartozott; a vár elfoglaltatása alkalmával Toldy Miklós foglyul esett s Váradra hurczoltatván, Zaberdin püspök parancsolatára lenyakaztatott. Zaberdin püspök ezen kegyetlenségének rosz következményei lettek Ferdinandra nézve, mert e miatt az ország nagyjai közül azonnal sokan elpártoltak tőle. Talpas szomszédságában a Fekete Körös mellett, Fekete Bátor biharmegyei falu határában egy régi templom romjai alatt boltozatos sirboltra is akadtak[3]).

Boros Jenőtől keleti irányban nem nagy távolságra, a Moma Kodru hegység gyönyörüen regényes erdődus csoportja közt találjuk Dézna várát, mely mint már emlitve volt, egykoron Jenőnek kelet felé egyik előre tolt bástyáját képezte. A meredek sziklán épült várrom még ma is érdekes maradványa a multnak; épittetését adatok hiánya miatt meghatározni nem lehet. A XVI. század közepén a Bebek család tulajdonát képezte „1576-ban Bebek György szegény özvegy felesége táplálja árváival magát belőle[4]). A várhegyen, az egykori diszes

[1]) Ortvay, Szentkláray. Adattár IV. 42 l.
[2]) I. m. 48. l.
[3]) Adattár, IV. 51. l. — Fábián J. Arad m. leir. 80 l. — Parecz I. m. 19. l.
[4]) Erd. és Porta 288. l.

várkertben még ma is nagy mennyiségben találtatnak orgona-fa bokrok s ugyancsak a vár kertjéből terjedett el a tulajdonkép „déznai alma“ nevet viselő muskatályfaj. A várhegy déli oldalán fekvő kert ma is „palotá“-nak, a várhegyen levő kis fensik pedig „tábor“-nak, neveztetik. A várba vezető két kocsi ut még most is kivehető. Az érdekes régi vármaradványokon kivül találtatnak még Desznőn a vár felé eső szőllőben két, és a templom piacza mellett fekvő domb alatt egy, kőből és téglából készült épület alapjainak romjai, de multjok felderithetlen, miután minden történelmi adatot nélkülöznek. A régi leletek tekintetéből is érdekes hely Desznő; találtak már itt régi öntetü veres rézcsákányokat, ezüst ékszereket, számtalan romai és más régi ezüst és réz érmeket, ezek között romai legiók pénzeit, romai aranyokat Mark Aurél császár korából, melyek ezen tájék talajának ősi historikus értékét kétségtelenné teszik. A leletek részben a nemzeti muzeumba adattak[1]). Déznától le egészen délen, a Maros regényes völgyében, Soborsintól nem messze a tótváradi sziklavár némi omladékai láthatók.

Végre Arad vármegye emlékmaradványainak ismertetését a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb partjának közvetlen közelében fekvő Solymosvár regényes festői omladékainak leirásával fejezem be. A sólymosvári várromok a Maros jobb oldalán magasló hegysorok egyik előre tolt magas kuphegyét koszoruzzák, mely kivált kelet és dél felől igen meredek; déli oldalán a Maros sebes hullámjai rohannak Arad felé, nyugati oldalán mély völgynyiláș huzódik el, melyben hegyi patak csörgedez, e völgyön tul a változatos hegység Radnáig nyugatnak, azután észak-nyugatnak Világos felé tart. Felmenet a festői romokhoz a várhegy északi oldalán egy felfelé kigyódzó gyalog ösvényen történik. A várat három oldalon, nyugat, észak és észak-kelet felől, a hegyen körülfutó árok keriti be, azután a hegynek magasabb emelkedésén a tornyos keritő fal következik, melynek kisebbnagyobb maradványa még köröskörül huzódik el. Ezen keritésen belül a hegynek legmagasabb kupján a belső vár romjai vannak. A külső vár bejárata a Maros felé feküdt, izmos oszlopokkal erődített kapuja ma is meglehetős épen megmaradt, felette hajdan a szokásos őrszoba létezett; innen köralakban lassu emelkedéssel vezet az ut felfelé a belső várba, hová kelet felől két kerek bolthajtásu kapu vezet; a belső kapu keskeny, hosszu sötét, erősen boltozott; ezen át juthatni a várudvarra. A belső várudvar hatszögletet képez; a nyugati oldalon egy zömök, erős, tetemes magasságu zömtorony emelkedik, melynek erős kőlépcsőzete ma is épségben meg van, s kényelmesen fel lehet menni a torony legfelső emeletébe. A nyugat-északi

[1]) Pareez I. i. m. 13. l.

szögleten ismét egy alul gulaszerü s felül sokszegletet képező torony nyulik magasra; ezen torony szobája nagy s egészen ép boltozattal bir, ez volt hajdan a várőrség konyhája, az ugynevezett kantin; a korom füst lerakodás ma is tisztán látható a boltozaton s falakon; a zömtorony mellett feküdt a várőr szobája, melynek nagy, egészen ép bolthajtásos ablaka nyugat felé néz, s uralkodik a külső vár bejárata felett, az őrszoba alatt egy négyszögletes, egészen ép bolthajtásos börtön van.

A várszobák az udvar déli, keleti és éjszaki oldalain voltak, mint ezt a megmaradt körfalak tanusitják; némely szobák falain, különösen az ablakok oldal falazatán a vakolás és meszelés egész épen megmaradt s több helyt a török őrség által tett festések, nap, hold, csillagok egészen tisztán láthatók. A vár éjszaki oldalán egy nagy terem s a várnagy lakása létezett; ezen szobák ablakai nagyobbak, diszesebbek s kőfoglalványai czifrább és szebb faragványokkal ékeskednek mint a többi várszobák ablakai. A nagy terem várudvarra néző erkélyének öt faragott vállköve is kinyulik még a falból. Az udvar közepén faragott kövekkel kirakott vizmedencze létezik, mely most majdnem szinig kövekkel van tele hányva; hajdan igen mély lehetett, a hagyomány szerint a Maros folyóval volt összeköttetésben és a beleeresztett kacsák a Maros vizére jöttek ki. Hogy mikor? s ki által épittetett a sólymosi vár, nem tudjuk; de épitési modorának nagy hasonlatossága a világosi váréhoz azt engedi következtetni, hogy még az Árpádok alatt épülhetett; előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön; történelmünk mult szakában a harczi viszonyok változandósága szerint cserélt urat; legtöbbnyire az általellenben fekvő szomszédos lippai vár sorsában osztozott[1]).

Ezek azon rom-, templom-, zárda-, vár- s egyéb emlékmaradványok, melyek napjainkig Arad vármegye területén történelmi s régészeti szempontból egyaránt lekötik a régiség buvár figyelmét s történelmünk epochális és esemény dus multjának reánk visszamaradt igen érdes monumentumait képviselik.

Egy másfél ezer éves ut.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1876. évi február 23-án tartott vál. ülésén.

Jelen értekezésem tárgyát a Konstantinápolyból Priskus Rhetor vezetése alatt Attila székhelyére indított fényes görög követség utja képezi. Ez ut irányának meghatározása számtalan jelesebbnél-jelesebb tör-

[1]) Saját jegyzeteim Sólymos váráról. — Hunfalvy János: Magy. orsz. és Erd. képek. II. k. 312. 313. l. — Parecz I. i. m. 18. l.

ténet-buvár tollát hozta már mozgásba, anélkül, hogy ez iránt mindekkorig tisztába jöhettünk volna. Révész Imre derék tudósunk a nagy hun-király birodalmi székhelye s igy az ahoz vezető ut iránt elágazó véleményeket négy osztályba sorozza.

Az első osztályba jönnek azok, akik Attila vicus magnusát Havasalföld (Moldvaország) sikjain keresik s e szerint a görög követséget is arra utaztatják.[1])

A másodikba azok, a kik Priscust és társait Jászberény felé vezetik.[2])

A harmadikba a Gyulamező felé hajlók.[3])

A negyedikbe végül azok, akik Attila rettegett királyi lakhelyét minden eddigi vélemények felforgatásával a Debreczen s Balmaz-Ujváros között fekvő Etellaka nevű pusztára helyezik.[4])

Ez utóbbiakhoz csatlakozik Révész is, aki nagy tárgyismerettel irt „Történelmi vizsgálatában“[5]) minden ide vonatkozó forrást

---

[1]) Ide tartoznak Jornandes, vagy Jordanes VI. századbeli iró; aki: „De Getarum, seu Gothorum rebus gestis“ czimű munkájához Priscus utleirását is használta. — Továbbá Bél Mátyás: „Attila missis acceptisque legationibus illustris.“ Apparatus ad histor. Dec. II. Monum. I. Posonii 1745. — Cantoclar, ki Priscus töredékét latin fordításban Hoeschelius straszburgi tanár (1603) görög szövege után előbb 1606-ban, utóbb 1609-ben ujra kiadta. — Timon Sámuel: „Imago antiquae Hung. etc. Viennae Austriae 1754. 102, 103. ll. — Benkő József: „Imago Inclytae in Transylvania nationis siculicae historico politica. Cibinii et Claudiopoli 1791. 17—19. l. Etele székhelyét kezdetben Moldvába, majd később Székely-Udvarhely tájára s innét Duna-Tisza közére helyezte. — Georgii Lajos: Alte Geographie beleuchtet durch Geschichte u. s. w. Stuttgart 1840. II. Abth. 327.

[2]) Ottrokocsi Flóris Ferencz: Origines Hung. Francquere. 1693. P. L. 107. és 108. ll. Szabó Károly „Uj magy. muzeum“ 1855. XI. 553, 554, 560, 563, 564. szintén Jászberényt vette és pedig Kerekudvart. u. o. a 74, 75. ll. — Huszti András Ó- és Uj-Dácia. Bécs. 1791. 89. l. — A külföldi tudósok közül (Révész „Etellaka sat.“ szerint 18. l.) Kruse és Müller János a nevezett székhelyet a Duna-Tisza közére teszik.

[3]) Desericius J. J. „De initiis ac Majoribus Hungaror. Attila videlicet, eiusque Decessoribus proximis. L. W. T. III. p. 228. — Mogyoróssy János: „Gyula hajdan és most, tört. és statiszt. vázlatokban. Gyula 1858. 148. s köv. ll. — Ifj. Palugyai Imre: Békés-, Csanád- és Hont-vármegyék leirása. Pest. 1855. 151. l

[4]) Pray György: Annales veteres Hunnor. Avaror. et Hungarorum. Vindobonae 1761. — Sinai Miklós: 438 lapra terjedő 8-ad rétű kéziratában Attila székhelyét szintén Etellakára teszi. — Budai Ézsaiás: Magyarország históriája 3-ik kiadás. Pest 1833. I. köt. 8, 9. ll. Ugyanesak Prayt és Sinait követi, de a helyet meg nem határozza. — Pázmándi Sámuel: Schediasmata praeludialia cogitationum conjecturalium, circa originem, sedesque antiquas et lingvam. Vhro magarum populorum. P. I. Pest. 1786. 106—107. ll. a szaboles-megyei Ettellakát vitatja. — A külföldi tudósok közül (Révész 30. l. szerint,) Klapprott és Schaffarik Tokajtól délnek.

[5]) „Etellaka,“ vagyis Attila hun király birodalmi székhelye. Történelmi vizsgálat. Debreczen. 1859.

kikutatván, végre abban állapodott meg, hogy az említett görög követség Konstantinápolyból „Serdikán (Sophia) s Nissán (Naissus) keresztül a Morava folyó mentén Uj-Palánka felé vette utját s Gradiskánál (Gradistye); vagy ami szerinte hihetőbb, Szendrő táján átlépve a Dunát, a mai Balvanistie, Kakópei, vagy Cserepeja és Tomasovác irányában előbb Becskerekre, azután vagy egyenesen Török-Becsére, vagy pedig az előbbinél a Tiszán átkelve, Ó-Becsére utazott; honnét utját a Tisza mentén tovább folytatván, Martonyosnál a nevezett folyót ujra átevezvén, Keresztúr irányában Szeged és Makó között a Maros túlpartjára kelt s nemsokára a H.-M.-Vásárhely melletti Hód tavánál sátort ütött. Rövid pihenés után a görög követség innét is fölkerekedvén, előbb Csaba, Békés és Füzes-Gyarmat, majd Derecske és Debreczen, vagy pedig Szarvas, Török-Szent-Miklós, Karczag, Püspök-Ladány, Nádudvar és Szoboszló határán át a mai Balmaz-Ujváros tőszomszédságában fekvő Etellaka nevű pusztában Attila királyi székhelyére jutottak.“[1])

Ezen uti vázlathoz, különösen pedig annak Martonyosnál kezdődő részéhez, daczára az igen ügyesen keresztülvitt okadatolásnak, némi kétségek férkőznek; mielőtt azonban ezekről szólanék, szükségesnek tartom még az ötödik véleményt is, melyről ugy látszik mind Révész, mind pedig az általa idézett irók megfeledkeztek, szintén felemliteni.

Ezen véleménynek, — mely szerint Attila királyi székhelye a mai Szeged város területén volna keresendő, — első megpenditője a magyar irodalom egyik nevezetes uttöröje, Dugonics András hirneves szegedi fi volt, aki „Etelka“ czimü munkájában Priscus utleirását hat lapon keresztül nyomról-nyomra bonczolgatván, végre oda nyilatkozik, hogy „Attila idejében nem találja Szeged városának más nevét, hanem (amint Priscus irja) Nagyhejség.“ Dugonics ezen nézetét következőleg iparkodik elfogadhatóvá tenni:

„Hogy Attilának királyi lakhelyét és legfőbbik udvarát és házát nem Moldvában, (mint Timon vélekedik,) se Jászberényben, (amint Ottrokocsi álmodozik,) hanem Szeged városában keressük, kényszerit bennünket Priscus Rhetor, aki ép ennek az Attilának idejében élt és Konstantinápolyból hozzá utazott. Halljuk pedig: miként irja le ezt az utazást Konstantinápolytól egész Szegedig.“

I. „Sardicába jöttünk, mely 13 napi járó föld Konstantinápolytól teher nélküli embernek.“ „Ezt a Szardikát — mondja Dugonics, — mostanában Sofiának nevezik. Bolgárország szélén fekszik Konstantinápoly felé.“

---

[1]) Révész Imre: „Etellaka sat.“

II. „Innét Nissára értünk. — Ez a Nissa mostanában is Nissza (de az előtt Najsza) Szerviában van Mura vize mellett.[1]) Murát Morvának is nevezik.

III. „Eltelvén az éjszaka, Nissának hegyeitől a Duna felé vevén utunkat, sok kanyargások után egy kisded faluba érkeztünk. Itten azon gondolattal levén, hogy napnyugat felé tartunk, hát pedig mihelyt a nap fölkele, arczulatunkra esék. Tehát (a helynek fekvését észre nem vévén) fölkiáltánk: mintha a nap, mely az ellenkező részen látszatott, más járást követne és a rendnek szokásán kivül valami irtóztató dolgokkal fenyegetne. De a helynek egyenetlensége miatt, az ut (a tájon) napkeletnek huzódott. Jól észre kell itt vennünk — figyelmeztet bennünket Dugonics, — Priscusnak eme szavait: „azon gondolattal lévén, hogy napnyugat felé tartunk.“ Ezekből világosan kitetszik, hogy Konstantinápolyból mindig, — vagy legalább többnyire — napnyugat felé kelletett a követeknek tartaniok, hogy Attilának királyi házához jussanak. Nem mehettek tehát Moldva felé, (Timon jezsuitának vélekedése szerint,) mert ez Nissától (éjszakon alól) inkább napkeletre fekszik. De tarthattak bezzeg Szeged városa felé; mert az Nissától (éjszakon alól) napnyugotra esik. Azután kitetszik még az is, hogy a görög követek mind e korig a Morava vizén sehol sem mentek keresztül.

IV. „Altalköltözvén a Dunán 15 stádiumot (közel hét mértföldet) menvén a szittyaiakkal, egy mezőn maradni kénytelenittettünk. Innét azon táj felé volt czélunk menni, mely éjszaknak esik.“ Mivel tehát a Dunán is által mentek, a Moraván (nála hibásan ismét Murán) pedig még mindig nem hajtottak keresztül; világosan kitetszik, hogy a Dunán ott költöztek által, a hol mostanában Uj-Palánkának fekvése látszatik és igy bizonyosan a Bánátnak hibásan nevezett területre jöttenek. És mivel által költözvén a Dunán hét mértföldet mentek és éjszak felé tartottak, Uj-Palánkától Temesvárnak kelletett tartaniok, mert ez a táj fekszik éjszak felé.

V. „Az után nem igen hosszu utat mentünk és másfelé vettük utunkat a szittyaiakkal.“ Tehát — okoskodik Dugonics — Uj-Palánkától Temesvár felé menvén, nem hosszu utat tettek éjszak felé, hanem csakhamar más felé vették utjokat. Vajjon merre? nem lehetett semmiképen másfelé, hanem napnyugotnak; mert maga Priscus mondá ez előtt, hogy mindenkoron napnyugot vala fő czéljok. Mi esik

[1]) A Morava folyót (Szerbországban) hibásan nevezi Dugonics Murának és Morvának.

pedig napnyugot felé? — ezt tudjuk, hogy a mostani Becskerek és a Tisza, melyet Priscus igy nevez Tifizás. Tehát Uj-Palánkának táját elhagyván a görög követek, Becskereknek és a Tiszának tartottak.

VI. „Innét könnyű és egyenlő uton, kiterjedett térségen utaztunk és több folyókba (melyeknek némelyikén hajók is járhattak) ütköztünk. Ezek közül a Duna után ezek a főbbek: Drékon, Tigas, Tifizás.“ Priscusnak ezen szavaiból Dugonics azt veszi ki, hogy az első viz, melyen általköltöztek, a Drekon volt, a második a Tigas, a harmadik és utolsó a Tifizás avagy a Tisza. Hogy pedig a Tiszán is általmentenek, Priscuson kivül Jornandes is irja,[1]) aki ezen időktől nem igen messze élt, meghalván 552-ben.

VII. „A nagyobb vizeken (aminő a Tisza vize) csolnakokon eveztünk által, melyek csak egy fából vannak vésve és velek minden nap élnek, akik a folyó mellett laknak.“ Ezeket a csolnakokat — mondja Dugonics — jól ismerik a Tisza-mellékiek. Vizi paripáknak nevezik; mivel gyakorta hányják, le is vetik az embert.

„A többi folyókat, (aminők a Drékon és Tigas, mely kis vizek hol folynak Becskerek táján? tudhatják az oda valók, noha azoknak nevök megváltozott;) teknyő formájuakkal usztatták által, melyeket a szomszédból hoztak és szekereken magukkal hordoztak, hogy a vizöntötte helyeken hasznokat vehessék.“

VIII. „Általköltözvén tehát a Tifizáson (Dugonics szerint a Tiszán) pihenés vala. Hatod napra mondák a scythák, hogy egy faluban maradjunk. Nem sokára aztán némely kis patakzatokon általmentünk és egy nagy helységre értünk. Itt volt Attilának háza, mely a többit akárhol legyenek is azok fölülmulja.“ No már most! — kiált föl Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az emlitett Nagy-Helységet. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel Thuróczy János (aki Mátyás király idejében élvén, nem ujjából szopta, hanem amint maga mondja, a régi krónikákban olvasta) egyszersmind azt bizonyosnak tartja e szavaival: hogy Attila a maga táborát a Tisza partjára helyeztette s innét kezeit a népek elrablására terjesztette. Van-e pedig a Tisza mentében (annak innensö partján) nagyobb helység Szegednél, hova általköltözvén a Tiszán (Priscus szavai szerint) nemsokára azután

[1]) Ebben Dugonics téved; mert Jornandes Attila székhelyét Havasalföldre helyezi.

a követek eljuthattak volna? Én erre azt felelem: nincsen! de nem is volt, főképen miután való az, amit Szegeden (a régi hagyományokból) mindenki beszél. Itt még a gyermekek is tudják, kik őseiktől hallották, hogy régente ez a Szeged oly szélesen és hosszan elterjedett, hogy Győt, Tápét, Dorozsmát egész ama hires Maty-hidig magában foglalta. Ez pedig oly közös hagyomány a szegedieknél, hogy azt sem csodálhatták ők soha, hogy Szolimán idejében negyvenezer halász volt ebben a nagy városban. De halljuk tovább — irja Dugonics — Priscus szavait:

IX. „A királyi ház mellett volt Onegesinek háza. (Ezt az Onegesit nem tudom mi okból Énekesinek mondja Ottrokocsi.) Az is fa folyosókból álla, de nem ugy mint Attiláé tornyokkal ékeskedő és kitetszö. Elég távolban a háznak kertelésétől egy fürdő vala, melyet Onegesi (ki Attila után méltóságára és vagyonára nézve legfőbb volt a scythák között) kövekből épittetett, melyeket Pannoniából hoztanak; mert ezeknél, kik Scythiának e részét lakják, se kő, se fa nincsen, hanem máshunnan hordott épületre valókkal élnek." Ime ezt a valóságot, — mint Dugonics mondja, — hogy se kövök, se fájok, tudják is érzik is mostanában a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (amint Ottrokocsi valamint itt, ugy másutt is álmodozik,) minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! nem volt-e ott Onegesinek orra előtt mind a Mátra hegye, mind a Mátra erdeje? — De bezzeg, ha Szegeden ama régi nagy helységben volt annak királyi lakhelye és az az előbb emlitett fürdő, nincs ám ott körül-belől se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannoniába mentek. Nincs is Pannoniánál alkalmatosabb hely, a honnan (a nagy hajóknak szüke miatt) mind a fák, mind a kövek Szegedre hozattattak volna szekereken, melyekkel a scythák bővelkedének.

Tehát — igy zárja be jó Dugonicsunk kissé hosszadalmas okadatolását — Attilának legfőbb királyi háza Szeged városában vala inkább, mintsem Jászberényben. Ezt bizonyitja az is, hogy maiglan azt a térséget, mely Bánátban ott fekszik, ahol a Maros vize a Tiszába szakad, királyi térnek mondják a mostani magyarok. A rácok pedig Králiczának nevezik. Itt valaha Attilának lovai és más barmai jóizüen legelhettek. Ezt bizonyitja még az is, hogy Szeged városának czimere között a sas keselyü találtatik, mely éppenséggel Attilának czimere vala sat."[9])

[9]) Dugonics András: „Etelka" harmadik kiad. I, könyv III. szak. 38. jegyz. 201—206. lapig. Az idézett fejtegetésekben jónak láttam Dugonics régi irmodorát némileg a mostanihoz idomitani.

Ezek Dugonicsnak jó részben komoly, de vége felé már-már komikussá váló fejtegetései, melyekből kitünik, hogy az Attila székhelyére törekvő görög követeket ő is, mint Révész előbb Becskereknek, majd Becsének és Martonyosnak vezeti, azon különbséggel mindazonáltal, hogy mig ő ez utat velök a Tisza jobb partján tovább, egész Szegedig folytattatja, addig a másik őket Martonyosnál a Tiszán ismét át annak balfelére, majd onnét a mai Torontál vármegye alsó részén keresztül Makó és Szeged között a Maros tulpartjára költözteti.

Én, — megvallom, — Révész ezen ut-eltérését egy kissé erőltetettnek tartom; mert ha Attila vicus magnusa csakugyan a mai Etellaka pusztában feküdt volna is, alig hihetjük, hogy a kétség kivül vidék ismerő kalauzokkal ellátott görög követség szántszándékosan mellőzve az Uj-Palánkától egyenesen Temesvárnak, Aradnak s Csabának, vagy Martonyostól Szegednek s H.-M.-Vásárhelynek vezető rövidebb utat, per Becskerek, Becse, Martonyos, Makó, H.-M.-Vásárhely, Csaba, vagy Orosháza sat. vegye utját. Ez azok előtt, a kik a régi Torontál-vármegye alsó részét — hogy többet ne mondjak — csak Griselini térképe után is ismerik, — mindjárt az első tekintetre hihetetlennek látszik.

Különösen feltünő még az is, tisztelt tudósunk Révész Imre, emlitett ut-eltérését egyedül a Drecon folyam kedvéért tette; holott még ma sincs bebizonyitva, hogy a nevezett folyam neve alatt csakugyan a Maros értendő-e? — legalább én kétkedem, hogy e folyó, mely a legrégibb iróknál majd Marin és Marum,[1]) majd pedig Mores[2]) és Moreses[3]) nevek alatt fordulnak elő, valaha Drecon-nak, Drencon-nak, vagy Driccának hivatott volna.

Aztán ha már a görög követeket a Temesen keresztül Becskereknek utaztatjuk, vajjon nem adhatnók-e e nevet helyesebben a szintén utjokba eső Begének? Az mitsem tesz, hogy Priscusnál a Drecon először emlittetik föl, hisz maga Révész ur állitja, hogy a nevezett követ csak hazatértekor jegyzé föl az általa keresztül evezett folyók neveit és pedig nem azon sorrendben, amint azokat Attila székhelyére utaztában, hanem amint visszajövet találta. Ezt megengedve, sőt azt is föltéve, hogy Priscus utleirását ex memoria irta meg: azt is könnyen megengedhetjük, hogy az utjában talált s általa felemlitett nagyobb folyamok neveinek elősorolásánál épen semmi sorrendet nem tartott.

Bármint álljon is azonban a dolog, mind Révész, mind pedig Du-

---

[1]) Herodotus Timonnál: Imago Antiquae Hung. C. XV. 126.
[2]) Konstantinus: De admir. Imper. 38, 40.
[3]) Constant. Porphyrogeneta Révésznél.

gonics előadásából kitünik, hogy az Attila-kori görög követség utja Magyarország déli részén, vagy is a hajdani ugy nevezett román- és német-bánáti határőrvidéken át, ugy Torontál- és Bács-vármegyék szélein a Tisza jobb partján vezetett fölfelé.

Ezen utvonal ugy látszik egyike volt a legrégiebbeknek. Már Béla király névtelen jegyzője emlékszik, hogy a Maros s Tisza közti térség meghóditására kiküldött három magyar vezér Szoard, Kadocsa és Vojta, seregeiket előbb Kanizsán,[1]) majd Szeged, Begney és Temes folyókon keresztül vezették Pancsovához;[2]) mig a Zsigmond király végéveiben szent-földi utjából visszatért s Szeged vidékén átutazott Bertrandon de la Broquierè franczia főnemes utját szintén a mai Pancsovának s a Temesen keresztül Becskereknek; majd ismét Becsének s a Tiszán át Szegednek vette.[3]) Ez utóbbi utvonal eltér ugyan kissé az előbbitől, de mind Révészével, mind pedig Dugonicséval tökéletesen megegyezik. Jóllehet pedig mindezeket megfontolva, ha inkább elfogadom is Dugonics azon nézetét, hogy a görög császár követei a Tisza jobb partjára kelve egyenesen Szegednek vették utjokat; mintsem Révészét, a ki őket a nevezett folyamon Martonyos irányában ujra átvezeti; mindazonáltal mégsem merném állitani, hogy Attila királyi székhelye valóban a mai Szeged területén feküdt légyen, csak egyedül azért, mert e város szintén napnyugotra, kő- és fa-szük vidéken, Pannonia tőszomszédságában feküdt s a Tisza mentén nagyságra nézve hozzája fogható város nem találtatott. A mi pedig Dugonicsnak azon állitását illeti, hogy Szeged városa hajdanában Győt is (ma Algyő) magában foglalta légyen s Szolimán császár idejében 40 ezer halász lákott benne, szint oly összezavart adat, mint a králiczai mese, melyet a tősgyökeres szegedi fi valóság gyanánt beszél el. Hol és mecre feküdt tehát a sokak által kutatott vicus magnus? még ma is titok s titok marad mindaddig, mig a föld gyomra biztosabb adatot nem szolgáltat, mint az eddig fölhozottak. Addig is említésre méltónak találom, hogy alig néhány mértföldnyire fekszik Szegedtől az emlékeinkben nevezetes Pusztaszer, (egykor Zeer) melynek tőszomszédságában (Sövényházán) előbb maga a nagy hun király gyülésezett,[4]) s a hol később annak egyik dicső unokája a honszerző Árpád első szervező gyü-

[1]) Szabó Károly: Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve XLIV. fej. 61. l.

[2]) U. ott. u. a. l. A folyók nevei Csesztöreg, Bege és Temes.

[3]) Engel: „Geschichte des ungarisch. Reiches II. k. 374—380. lapig.

[4]) Kézai Simon krónikája III. fej. I. §. 23. l. — Budai krónika. Buda 1838. 20 l. — Jerney János: Figyelmező. 1839. XI. sz. 179. szelet.

lését tartotta.[1]) Nem lehetséges-e, hogy ez a Puszta-Szer, — melynek szent emlékét minden hű magyar oly nagy kegyelettel őrzi, — volt azon hely, hol a hóditó hun király hatalmas szava harsogott s honnét világ-ostorzó hadai dúlásra indultak kelet-, nyugot-, éjszak- és délfelé?! — E fölött jó lesz egy kissé gondolkoznunk s lehetőleg után kutatnunk.

A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Herculesfürdők vidékére.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1876. évi május havi közgyülésén.

Azon fényes hadjárat, melyet Ausztria-Magyarország a dicső emlékezetü Jenő szavojai herczeg fővezérlete alatt a törökök ellen viselt, az 1718. évi julius 21-én Pozsárevaczon kötött békefeltételeket vonta maga után, melyek Ausztria-Magyarországra nézve olyannyira előnyösek voltak, hogy Temesvár és Délmagyarország, Kis-Oláhország, Belgrád és Szerbia a Timokig, Novi és Boszniának az Unna s Száva között fekvő része Károly császár és király birtokában maradtak.[2])

Noha ezen békeszerződés 24 évre köttetett meg, a béke 19 évnél még sem tartott tovább. Oroszország a portával háboruba keveredett azért, mert a törökök s tatárok folytonos tulkapásai az orosz birodalom déli határszéleit háborgatták, melynek folytán Oroszország támadólag lépett fel. E közben Ausztria-Magyarország részéről gróf Königsegg az udvari főhadi tanács elnöke mint közvetitő Konstantinápolyba küldetett.

A békealkudozások közepette, Anna czárnő és Károly császár és király 1737. évi január 9-én birodalmaikat kölcsönösen biztositó szövetségre léptek s azon esetre, ha a két állam egyikét a porta megtámadná, a veszélynek megfelelő haderővel egymást segitni kölcsönösen kötelezték.[3])

Ezen egyezmény folytán, mely 14 czikkelyből állott, gróf Königsegg a nagyvezirhez harmadszor intézett iratában a békés egyetértés elérésére mint utolsó határnapot május 1-jét tüzte ki.

Május hó elmulván, Talmann a portánál császári és királyi inter-

---

[1]) Szabó Károly: Béla király névt. jegyzőjének könyve. 54. l.

[2]) Schmith, Imperatores Ottomanici. II. 447.

[3]) Hammer Purgstall IV. 328.

nuntius junius 6-án ujabb parancsokat vett, melyekben oda utasittatott, hogy Viddin leromboltatását, a hadi készületek kártéritési költségeit s egyébb határokat követeljen. Königsegg grófnak az utasitásokhoz kapcsolt levele már más hangon szerkesztve ezeket tartalmazá: „Miután a porta május havát a béke helyreállitására felhasználni elmulasztá, a császári s királyi udvarnak hatalmában többé nem áll, a szövetségesétől kért segitséget megtagadni, jóllehet a császár és a czárnő készek a harcz közepette is a békéről méltányos feltételek mellett alkudozni.“

Königsegg grófnak ezen irata, valamint azon irat is, melyet gróf Osztermann orosz követ a nagyvezirnek átnyujtott, hadüzenet volt. Oroszország és Ausztria-Magyarország az emlitett egyezmény alapján a porta elleni háborut elhatározták.[1])

Ausztria-Magyarország seregei gr. Seckendorf Frigyes tábornagy fővezérlete alatt Belgrád körül összegyülekeztek. József szászhildburgshauseni herczeg és gróf Wallis Olivier külön hadtesteket vezettek, előbbi Bosznia, utóbbi Oláhország ellen.[2])

A békealkudozások nem szakittattak félbe, hanem párhuzamos menetet tartottak a hadi eseményekkel. Augusztus 16-án ültek össze először a hatalmak követei a niemirovi congressusban, két nap mulva a második ülést tartották, de a congressus mind két ülésében semmire sem mehettek. Szeid Mohamed nagyvezir és utóda Muhszinszade Abdullah még a congressus kezdete előtt, Fleury bibornokhoz fordultak, Franczia-ország közbenjárását kikérni. Fleury bibornok a közvetitői tisztet elfogadva a nagyvezirnek felelt, a franczia államtitkár Amelot pedig a konstantinápolyi követnek azon okból irt, hogy ezt azon esetre, ha a szultán a francziák közbenjárását elfogadná, utasitásokkal elláthassa.[3])

Augusztus 19-én a niemirovi congressus 3-ik ülésében a törökök nagy meglepetéssel s bámulva hallgatták végig azon 5 pontot, melyekben az oroszok követeléseiket előterjesztették. Nem csekélyebb megütközéssel fogadták a törökök Ausztria-Magyarország előterjesztéseit, hogy határai Oláhországban az Olt vizétől Dumboviczáig és Bolgárországban Viddint lefoglalva, Lom-Palánkáig kiterjedjenek. A porta ezen követelések ellenében, körlevelet intézett az európai keresztény hatalmakhoz, melyben ezeket a niemirovi congressus meghiusultáról értesitette.[4])

A háboru folyt; a hadjárat sikere Ausztria-Magyarországra nézve Nis bevétele után biztosnak látszott. De azon időtől fogva, midőn azt

---

[1]) Bekker 10. k. 96. l.
[2]) Böhm. Délmagyarország II. 37. l.
[3]) Langier I. 75.
[4]) Szubhi 119.

hitték, hogy az említett előterjesztéseknek fegyverrel nyomatékot és sulyt fognak kölcsönözhetni, egyik szerencsétlenség a másikat érte. Seckendorf tábornagy Uzsiczánál elfoglalva a Nis felé vezető utat fedezetlenül hagyta, melynek folytán Nis elesett. Doxat tábornok, ki Nist azonnal átadta, fejével lakolt, tisztjei pedig becsületvesztésre ítéltettek[1]) A törökök Oláhországban Krájovát elfoglalták és Szerbországban Brza-Palánkánál állást foglalt hadseregünket hátrálni kényszeritve, november havában Orsováig nyomultak és két hadihajót elfoglaltak, melynek hire Délmagyarországban roppant rémülést okozott.[2])

Ily kedvezőtlenül végződött Ausztria-Magyarországra nézve az 1737. évi hadjárat. Seckendorf hadi törvényszék elébe idéztetett és várfogságra ítéltetve, Grácz ba vitetett.[3])

A következő évben április hó végén az ellenségeskedések ismét megkezdettek, de gróf Königsegg tábornagy fővezérlete alatt sem kedvezett a hadi szerencse fegyvereinknek, mert a törökök egyrészt Viddinből kiindulva Orsovát és Mehádiát ismételten elfoglalták Szlatináig, másrészt pedig Nistől kiindulva Szendrőn és Pancsován át Belgrádig nyomultak.[4])

Az 1739. év tavaszán Elhadzs Aivasz Mohamed pasa lett a törökök nagyvezire, a bécsi udvar pedig seregeinek fővezérletét gróf Wallis tábornagyra bizta. A törökök százezer emberrel Sofiából Szendrő felé közeledtek, egy másik török hadtest pedig Orsováből kiindulva a nagyvezir tábora felé Pancsova vidékén letelepedett. A döntő csata Belgrád és Szendrő között Kroczkánál történt, mely Ausztria-Magyarországra nézve szerencsétlen kimenetelü volt és a végzetszerü belgrádi békekötéshez vezetett.[5])

Gróf Wallis főhadvezér a kroczkai csata után a nagyvezirrel alkudozni kezdett, ki az előzmények alapján Belgrádot követelte, melyre a főhadvezérnek utasitásai nem voltak.[6]) Gr. Neipperg tábornagy, Wallis főhadvezérnek némikép mellőzésével uj utasitásokkal és felhatalmazással lőn ellátva, melyeknek alapján Momaro az udvari főhadi tanács titkára és tábori tolmács utján két császári iratnak kezéhez történt vétele után, Villeneufve franczia követ közbenjárásával a nagyvezirrel alkudozásokba bocsátkozott. Neipperg, a franczia követhez intézett iratában, késznek nyilatkozott a békeelőzmények alapján, azon feltételeket elfogadni, —

[1]) Griselini I. 75.
[2]) Schmettau 135.
[3]) Bekker 4 r. 10. k. 96. l.
[4]) Griselini 171.
[5]) Schmettau I. 204—206.
[6]) Neippergs Geschichte 9. és 157.

hogy Belgrád és Sabacz az előbbinek uj erődítményei lerontásával Szerbia és Kis-Oláhország, az orsovai szigetvár és az Erzsébeterőd a porta birtokában maradjanak.[1])

A kiküldött alkuldozók három ülésben sem tudtak megegyezni, mert a vita a belgrádi várnak átadása körül forgott s utóvégre a törökök Mehádiát, Orsovát és Jeni-Palánkát is követelték. Neipperg ezek helyett a Cserna balpartját kinálta a törököknek, kik ezen földterülethez Ó-Orsovát is bevonni követelték azon igérettel, hogy a Csernát lecsapolva, Orsova háta mögött a nyugati oldalon a Jeschelnitza felé vezető országutat átmetszve, a Dunába fogják vezetni.[2])

Az utolsó értekezlet 1739. évi augusztus 31-én tartatott, melyben az alapelvekre nézve megegyeztek. A következő napon gróf Neipperg és Villeneufve egymás mellett nyargalva, Tsaus pasától és egy kamarástól kisérve, a tábori sátorában tartózkodó nagyvezirhez mentek, ki Memis pasa ruméliai, és Ali pasa bosznyák helytartó között pamlagon ült, kiknek oldalain vánkosokon Aarif deftendar, Haszan janitsár aga és a négy meghatalmazott, ugymint: Mohamed aga és belügyér, Reisz Effendi tábori biró és Rághib államtitkár foglaltak helyet. Ezeknek ellenében szemközt gróf Neipperg és Villeneufve ültek, kik a három török főméltóság jelenlétében az emlitett négy meghatalmazottal, a fentjelzett feltételek alapján a békeelőzményeket tárgyalták, melyek a nagyvezir Elhadzs Aivasz Mohamed és gróf Neipperg tábornagy által aláiratlak. Villeneufve francziа követ az előzményekhez csatolt külön okmányt mint közvetitő irta alá.[3])

A belgrádi békeokmány, mely 23 czikkelyből áll, 1739. évi szept. 18-án reggeli 6 órakor, a nagyvezir tábori sátorában aláiratott és kicseréltetett, és Károly császár és király által október hó 2-án Bécsben helyben hagyatott.

Károly császár és király a külhatalmak udvarainál levő képviselőihez intézett köriratában, Neipperg és Wallis tábornagyok irányában elégületlenségét fejezte ki, mint a kik a legnagyobb mértékben Ausztria-Magyarországra nézve kedvezőtlen belgrádi békekötés előzményeinek feltételeit elfogadták. — Neipperg és Wallis tetteikért várfogságra itéltettek, előbbi Glatz, utóbbi Brünnbe vitetett. Károly halála után ismét szabad lábra helyeztettek, sőt ismét magas hivatalokra jutottak. Az elvesztett tartományok, melyek török kézre kerültek, soha többé vissza nem foglaltattak.[4])

---

[1]) Neipperg 57. — Hammer — Purgstall IV 363.
[2]) Neipperg 257.
[3]) Hammer — Purgstall IV. 365.
[4]) Bekker 10 k. 98. l.

A belgrádi békekötés és pótegyezményének czikkelyei hitelesitett másolatokról leirva kezeinkben vannak, melyeknek Orsova és a mehádiai Hercules fürdőhely közötti területnek szerződésszerü birtoklására vonatkozó két czikkelyét véltük történeti értekezésünk keretébe valónak tekinthetni s ezek alapján értekezésünk czimének megfelelőleg szándékunk azon történeti adatokat részletesen előadni, melyek e két czikkelynek következésképen folyományai és ezekkel szoros összefüggésben voltak.

Ezen békeokmány 5. czikkelye alapján Ada Kaleh török szigetvár, az orsovai vár és Erzsébeterőd (mely utóbbi Szerbia által 1868. évben leromboltatott) a portához tartozandóknak nyilvánittattak; az akkoron ugynevezett temesi bánság az oláh határokig Károlynak hagyatott azon terület kivételével, mely Ada-Kaleh ellenében van és egyrészről a Bachmapatak (mely most Magyarországot Romániától elválasztja) és a bánsági hegyek, másrészről a Cserna balpartja és a Duna között fekszik. Ezen terület az orsovai erősséggel a szultán birtokában maradt, azon feltétel alatt, ha a törökök a Csernát rendes medréből olyformán kivezetni képesek, hogy azt Orsova háta mögött, azaz nyugati oldala és a hegyek között a Jeselnicz felé vezető országuton keresztül a Dunába tereljék. A portának egy évi határidő engedtetik a Cserna lecsapolására. Ha pedig a munkát egy év alatt be nem végezi akkor igényeit az orsovai várra s az emlitett területre elvesztendette.

Továbbá Mehádia erőssége, mely 1713. évben épittetett, a törökök által leromboltassék és a bécsi udvarnak azt többé soha sem szabad felépittetni, mely az 1740. évben egy török hadosztálynak felhasználásával le is romboltatott.

November elején Momars, az udvari főhadi tanács titkára Sztambulba érkezett, hogy a Károly által helybenhagyott belgrádi békekötés okmányát kicserélje, de uj akadályok merültek fel ismét, amennyiben a 3-ik czikkely a török és latin szövegben egymástól eltérő értelemben volt szerkesztve, melyek akép hárittattak el, hogy a meghatalmazottak Villeneufve közbenjárására a sztambuli fegyvertárban ünnepélyesen összeülve elfogadták és aláirták a 4, czikkelyből álló pótegyezményt is, mely a belgrádi békekötéshez csatoltatott; ezek után a belgrádi békeokmányok kicseréltettek.[1])

A pótegyezmények 3. pontja azt tartalmazza, hogy kétség támadván a belgrádi békekötés 5. czikkelye gyakorlati kivitelében, melynek folytán közös megegyezéssel egy térképet készitettek, és abban az Orsova melletti határszabályozás ügyében, azon vonalok nyertek határozott kifejezést, melyek a Herculesfürdő helytől a Cserna medrének oly irányát

[1]) Hammer-Purgstall IV. 366.

jelölték ki, hogy ennek alapján a Cserna uj medrének ásatása azonnal foganatba vétethessék s Orsován tul Jeselnitza felé a Dunába való vezetése által, a töröknek szerződésszerü igényei Orsovára és a többi falvakra nézve kétségen kivül helyeztethessenek. Ezen térképen kijelöltettek egyuttal országunk határai az uj-orsovai szigetvár ellenében fekvő hegyeken is.

Az Orsova melletti határszabályozás ügyében török részről Mohamed Effendi mefkufatdsi és Ausztria-Magyarország részéről Quadagni altábornagy;[1]) később báró Engelshofen temesvári várparancsnok és helyettes kormányzó-hadparancsnok mint biztosok küldettek ki.[2]) A mérnöki tanácsosoknak egyike volt egy Muderrisz is, ezelőtt tábori biró Kaffában Krimben, ki Mohamed Effendi oldala mellé adatott. Azon gondolat, hogy a Cserna lecsapoltassék, Elhadzs Mohamed nagyvezirtől származott, ki attól elválni egyáltalán vonakodott, melyet Reisz Effendi Musztafa külügyér körömszakadtig védelmezett azon okból, hogy a nagyvezirnek hizelegjen, vagy hogy az ezen czélra utalványozott pénzösszegből hasznot huzzon.

Midőn a Cserna lecsapolásának hire Sztambulba érkezett, ez a portával mint felette fontos esemény lön közölve. Nisandsi Achmet pasa mint uj nagyvezir, az elődétől Elhadzs Mohamedtől származott, Cserna folyó féle lecsapolási terv haszontalanságáról meggyőződve volt ugyan, de kivitelét csakis azért nem akadályozta, hogy ürügyet találhasson Reisz Effendi Musztafa külügyérnek megbuktatására, mi később sikerült is, — amennyiben hivatalától megfosztva Kiutahiába számkivettetett. A török mérnökök, kik leginkább francziák voltak, magok bevallották, hogy a Csernát nem volnának képesek lecsapolni, s a körül fekvő falvaknak a csatornázás által okozható károkért jót nem állhatnának.

A Cserna Romániának éjszaknyugati határán, az erdélyi havasok lábánál ered; nagyszámu csurgó által erősbödve, a határvonal Pojana Skitt nevü, volt katonai őrhelytől, hol országunkat a Furka-Cserni nevü hegyhasadékon át elhagyja, Szörény megyének éjszakkeleti határán lévő Csezna nevü őrhelyig, országunk keleti része és nyugati Románia között, a természetes határt képezi, honnan a Herculesfürdőhely felé veszi utját s Pecseneska, Börza, Topletz, Koramnik, Tuffier, Suppanek falvakat balpartján elhagyva, Orsovánál a Dunába ömlik, s mérföldenként 11 méternyi esése van.

A törökök, a Cserna lecsapolásféle terv által a Herculesfürdőhelynek és az imént emlitett helységeknek, Orsovát befoglalva, birtokába jutottak.

---

[1]) Hammer-Purgstall IV. 367.
[2]) Griselini 175.

A mehádiai Herculesfürdők és Orsova voltak azon fontos helyek, melyeket a törökök hatalmukba ejteni, s szerződészerüleg maguk számára biztositani iparkodtak. A törökök azonban a béke müvének befejezése előtt Belgrád, Orsova és Mehádia vidékein több rendbeli kihágásokat követtek el, melyeknek alapján a belgrádi vár uj erődítményeinek szerződésszerü leromboltatása félbenszakittatott mindaddig, mig a porta részéről a megfelelő kárpótlás nem biztosittatik.

Schmettau Samu táborszernagy és belgrádi várparancsnok Villeneufve franczia nagykövethez irt s előterjeszté azon panaszát is, hogy a törökök a Cserna uj medrét a Bela-Rika torkolatánál elrontották és az Orsova háta mögötti hegymagaslatokat elfoglalva tartják, noha szerződésszerüleg a határok a hegytövének mentében vannak kijelölve. A nagyvezir Villeneufve közbenjárására az elégtételt megadta, a mennyiben a kihágókat megbüntettetni és az orsovai pasát letétetni parancsolta és azonkivül a viddini helytartót Orsovára küldé, hogy felügyelete alatt a szerződésszerü határkijelölésnek és a Cserna lecsapolásának müve befejeztessék.

Gróf Ullefeld 1740. évi julius havában Ausztria-Magyarország részéről konstantinápolyi nagykövetté kineveztetvén, a határszabályozás müvének befejeztetését szorgalmazva oda nyilatkozott, hogy a törökök kihágásaiért követelt kárpótlástól kész elállani, ha a porta a Herculesfürdőhely és Orsova között fekvő területet az emlitett helységekkel átengedné. Ezen előterjesztésekre a franczia nagykövet közbenjárására a nagyvezirnek utolsó szava az volt, hogy Bosznia és Viddin helytartói mint határszabályozó biztosok utasittatni fognak, miszerint müködésüket a Száva és Duna partjain minél gyorsabban befejezzék, s ha Orsováig érkezendnek, és a Cserna lecsapolásának müve szeptember havában szerződésszerüleg nem lenne befejezhető, akkor a kérdéses terület a rajta fekvő helységekkel együtt ismét Károly császár és királynak fog átengedtetni. A kiküldött határszabályozó biztosok október elején Orsovára érkeztek s azt találták, hogy a Cserna megkisérlett lecsapolása oly uj meder által, mely magasabb vizállásnál a viznek tizenötödrészét is alig képes magába foglalni, czéltévesztett munka volt, kik erről mint szemtanuk meggyőződve, a kimesgyézést nem sikerültnek tekintették, kiknek előadása a pénzszomjuhozó Reisz Effendi Musztafa külügyérnek bukását idézte elő, mint az imént emlitettük, mert ez a határszabályozást csupán hosszura nyujtani és abból hasznot huzni igyekezett.[1])

Igy a kitüzött egy évi határidő lefolyván, a belgrádi békekötésnek 5-ik és a pótegyezménynek 3-ik czikkelye értelmében a kérdéses terület,

[1]) Hammer-Purgstall IV. 380.

a rajta fekvő orsovai erősséggel, a Herculesfürdőhelylyel és a többi helységekkel a törököktől átvétetett, és Magyarországhoz csatoltatott.[1])

A Cserna e megkisérlett lecsapolási medrének nyomai a Börza hegység előtti utőr háztól és a mellette létező kőhidtól Topletzig és helyenkint Orsováig, most is láthatók. A topletzi fahiddal szemközt a hegyekorma alatt ezen czélra falazott boltivek most is hirdetik eme vállalat meghiusulását.

Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról.

Böhm Lénárdtól.

Felolvastatott a délmagyarorsz. tört. és régész. társulat april havi vál. ülésén.

Mommsen Tódor tanárnak, a jelenkor első régészének 3 kötetes monumentális művében, mely „Corpus Inscriptionum Latinorum“ czim alatt 1873-ban Reiner G.-nél Berlinben jélent meg, Délmagyarországnak“, mint az egykori Dácia egy részének régiségeiről is történik említés. A mellékelt átnézeti térképén Dáciának, valószinü római utak (viae incertae) fordulnak elő; igy azon ut, mely a Maros mentében Német-Csanádtól Lippán és Bulcson keresztül Dobráig, Erdélyfelé, huzódik és az, mely Uj-Palánkát Tibiscummal köti össze. Emlittetnek továbbá: bizonyos, de még meg nem vizsgált utak (viae certae, sed non exploratae); igy az, mely Orsovánál vevén kezdetét, Mehádiát, Terregovát, stb. érintve Karánsebesen keresztül szintén Tibiscumig tart, hol az emlitett uttal egyesül s az ugynevezett Vaskapu-szoroson át a hátszegi völgybe lépve Várhelyig (Sarmizegethusa) s azon tul veszi folytatását.

Nem az emlitett mü birálata képezi czélját jelen soraimnak, hanem csak véleményemnek kifejtése azon egyik romai ut felett, mely egykor — a Kr. utáni III. század első feléből eredő, ismeretes „Tabula Peutingeriana“ szerint[1]) — Uj-Palánkától lapályon, hegyeken, folyókon és völgyeken átvonulva, Tibiscumig huzódott,[2]) s melyek kifürkészésében már évek óta fáradok.

---

[1] Eredetije Bécsben az udvari könyvtárban. — Ezen térkép már többször kiadatott, a többek között Mannert által is Lipcsében 1824.

[2]) L. ide vonatkozólag gr. Marsiglit: Danub. Tab. 15 sect. XIII. — D'Anville: Memoires de l'Acad. des Inscr. T. XXVIII. p. 434. Böcking anno. ad Not. II. p. 474. 479.

Franke-nak,[1]) dr. Aschbach-nak[2]) s másoknak sem autopsián, sem hiteles térképeken alapvó véleményeit mellőzve, itt csak régi barátomnak, Ilics Lukácsnak[3]) dr. Aschbach nézetét kiegészitő, azon ujabb állitása ellen akarok fellépni, mely szerint Trajan 101-ben Kr. u. főseregével Lederatától (véleménye szerint Uj-Palánka Délmagyarországban), Grebenácznál (Aponte) a Karast átlépve, Verseczen (Arcidava), Germanon (Centum putea), Bersovian (a Berzava mellett), Buziáson (Ahibis) és Lugoson (Caput-Bubali) keresztül nyomult volna előre Tibiscumig, Dácia felé. Ezen állitás oly apodikticus bizonyossággal lép fel — bár nemcsak helytelen, sőt mint alább be bizonyitandom, még csak nem is valószinü — hogy, mint látszik, Mommsentől is elfogadtatott, a mennyiben ezen vonal az általa kiadott dáciai térképen mint „valószinü romai ut“ van feljegyezve.

Bármennyit irtak is már ezen kérdésről, mégis mindeddig csak egyetlen egy eredményre birtunk jutni, t. i. két pontnak czáfolhatlan megállapitására, melyek: Lederata (Kanitz szerint a mai Ráma Szerbiában)[4]) és Tibiscum (a Peutinger-féle térképen két tornyocskával szabad romai városnak jelölve) Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál (Katanchich által megállapitva).[5])

A kérdéses romai utkezdő- és végpontjának megállapitását tekintve, ezen vonalat a következő irányban képzelem haladónak; Ó-Palánkától a Duna bal partján kiindulva, Uj Palánkától jobbra és Szakalovácztól, Vracsevgájtól és Vöröstemplomtól balra, majdnem egyenes irányban északnak tart, azután, egy kis magaslaton átlépve és a mai Jassenovát meglehetős távolságban balra hagyva, kissé rézsutos irányban Lagerdorf felé halad, hol — Szuboticza közelében — az Apót (Mommsen szerint a Karaszt) átlépi, s ismét egy dombon áthaladva és Vojvodinczot jobbra hagyva, majd egészen egyenes vonalban Verseczet éri el. Innen, a nagy és kis mocsár között haladva, Kis-Zsámot és Germánt érinti, az ezután következő dombos vidéken pedig Buttyint, Kis- és Nagy-Szemlakot és Morieziföldet balra hagyva, északkeleti irányban Zsidovint, s a további keleti folytatásban, a Berzava-völgyben, Bogsánt éri el. Ezután a Muntje Szeminik hatalmas hegygerinczeit megkerülve, s az Igaseu-völgyben fekvő Prebul

---

[1]) Franke: Zur Gesch. Kaiser Trajans. Güstrow 1837. S. 127.

[2]) Dr. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke. Bées 1858. S. 10—11.

[3]) L. Ilics: Archäologische Funde in Banat. L. az épitészeti emlékeket vizsgáló s fentartó cs. kir központi bizottság közleményeiben. X. évfolyam. Márcz. — ápril. havi füzet Bécs. 1865.

[4]) Fr. Kanitz: Serbien. Lipese 1868. 418. l.

[5]) Katanchich: Istri Adcol. Geog. V. P. II. pag. 291.

nevü falvakat érintve, még egy harmadik hegygerinczet lép át, mire végül Valjabult jobbra hagyva, a Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál feküdt Tibiscumnál végét éri.

Ha kezünkbe veszszük a mértéket, ugy egész pontossággal Rámától a Karas melletti Lagerdorfig 12, innen Verseczig ismét 12, s igy tovább Germánig ugyancsak 12, Zsidovinig ujolag 12, Német-Bogsánig hasonlóképen 12, Prebulig még egyszer 12, innen Tibiscumig pedig 10 ó-romai mértföldet[1]) (mille) találunk, — tehát ugyanazon távolságokat, melyeket a Peutinger-féle térképen feljegyezve látunk. Ezen eredménynyel szemközt alig fogok tévedni, ha Lagerdorfnál Apo, Versecznél Arcidava, Germánnál Centum putea, Zsidovinnál Bersovia, Német-Bogsánnál Ahibis, s végre Prebulnál Caput-Bubali mansiókat vélem lelhetni, — miután ezen vonal, két hely kivételével,[2]) a Mappa Peutingeriana mértékével majdnem egész pontossággal megegyezik.

Ezen nézetem némelyek előtt talán önkényesnek tünhetnék fel; mindazáltal tisztán régészeti tapasztalatokon nyugszik; mert ugy Lagerdorfnál,[3]) mint Versecznél,[4]) Germánnál,[5]) Zsidovinnál,[6]) Bogsánnál[7]) és Tibiscumnál[8]) ismételve történtek romai korbeli leletek, melyek nézetemhez a legbiztosabb forrásokul és támpontokul szolgálnak.

---

[1]) Egy régi romai mille azaz ezer, mivel a romaiak a mértföldet 1000 lépésre osztották, valamivel kisebb volt a mai angol mértföldnél. (= 1523.972 m.) mely utóbbiból bőségesen 5 esik egy földrajzi vagy német mértföldre, (= 7419,86 m.) A romai mille 1472½ métert tesz ki és 8 olympiai stádiummal egyenlő. L. bővebben Meyers „Conversations-Lexicon" II. kiadás. ezen czim alatt: „Mértföld".

[2]) Ezen két helyt t. i. Germántól Zsidovinig, hol a távolság körül-belől 14 mille és Zsidovintól Német-Bogsánig, hol a távolság 12 mille helyett csupán 10, mi által Lederátától (Ráma) Tibiscumig a jelzett 82 mille, mely 16½ német mértfölddel egyenlő, tökéletesen kiegészíti egymást. Mit azon körülmény is igazol, hogy a nevezett mansió és Bersovis vagy Bersovia város között a távolsági különbözet alig 2 mille, egy kis fél óra.

[3]) L. az emlitett cs. k. emlékközponti bizottság közleményeit. Bécs 1865. márczius április havi füzet XXXIV.

[4]) U. o. és Böhm. Délmagyaror. I. 368. 369. l.

[5]) Böhm. Gesch. d. temes. Banats. II. 323. és „Werschetzer Gebirgsbote" 1860-ik évfolyam.

[6]) Erről terjedelmesen értekezett ezen czimen: „Régészeti közlemények", az „Archaeologiai Értesitő" III. évfolyama 4-ik számában a 101-ik lapon Ormós Zsigmond társulati elnökünk ö méltósága, továbbá Pesty Frigyes a „Temesvárer Zeitung" 1857-ik 15. és 24. számaiban ily czim alatt: „Ortsnamen im temeser Banate".

[7]) Lásd G. G. Seidls: „Beiträge zu einer Chronik der archäolog. Funde in der österr. Monarchie" és Böhm: „Gesch. des temes. Banats". II. 312.

[8]) Böhm: Délmagy. I. 369. 370.

Az ezen tárgy ismertetéséhez szükséges, meglevő legjobb és legpontosabb délmagyarországi térkép-müvek birtokában,[1]) s mind bennszülött, a kérdéses terület legnagyobb részét behatóan ismervén, bátorkodtam ezen tisztán helyi topographiai kérdésben néhány szót koczkáztatni, azon hizelgő reményben, hogy annak tisztázásához én is nyujthatok némi adatokat. Mindenek előtt tisztelt egyletünket, mely ilyen kérdések megoldását tüzte ki különös feladatául, bátorkodom felhivni, vizsgálná meg pontosan a Lederata — Tibiscum-féle utvonul felett kifejtett nézetemet, és — ha ezen vizsgálat kedvező eredményre vezetne — küldene ki, az anyagi eszközök erejéig, egy szakférfiakból álló bizottságot, melynek feladata volna, a kérdéses ügyet a helyszinén pontosan megállapitani, hogy igy végre az ezen kérdést elfedő köd, homály és bizonytalanság, a tudomány által tisztázva lenne. Fiatal, de derekasan müködő egyletünknek dicséretes és igen háládatos vállalata volna ez, mely a szerencsétől kegyeltetve, még a monarchiának legtávolabbi köreiben is a tudós világtól bizonyosan örömmel üdvözöltetnék.[2])

Ez nézetem, ez óhajom.

TÁRCZA.

Rendes havi választm. ülés junius 28-án. — Elnök: Ormós Zsigmond ő mltsága. — Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, Bergmann Ágost, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rőtth László, s a társulati tagok közül: Hess

---

[1]) E tekintetben rendelkezésemre állottak a következő térképek: „Specialkarten der Komitate Torontál, Temes und Krassó", melyet a legjobb források után rajzolt Trumauer Fridolin mérnök 1862-ben; továbbá a hires Scheda-féle általános térkép az osztrák-magyar birodalomról; Friedberg Emmánuel általános térképe a temesi Bánátról 1853, végre a 14-ik számu szerbbánáti határőrezred térképe, melyet 1860-ban Goika Miklós főhadnagy adott ki.

[2]) „Ezen inditványhoz a délmagy. tört. s régész. társulat egész készséggel s örömmel járulna, ha a társulat pénzviszonyai azt lehetővé tennék; de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszaságára, s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzbeli viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesiteni azon társulati tagokat, kik netán a bővebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi római utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyüjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesitsék". Miletz János titkár.

Fridolin, Novák Péter, a karzaton pedig a helybeli középtanodák növendékei.

Elnök ő méltósága üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult május hó 31-én megtartott közgyülésünk óta a következő társulati mozzanatokról értesithetem a tisztelt választmányt:

I. April havi választmányi ülésünk s a május havi közgyülés hivatalos iratait és az azokon felolvasott értekezéseket egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem és részökre a társulat kiadványait megküldöttem. Végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat és egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek, — melyeket van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

1) Méltóságos Pauer János székesfehérvári czimzetes püspök ur, egy igen becses s érdekes honi pénzgyüjteménynyel kedveskedett társulatunknak s fényes tanusága püspök ő méltóságának társulatunk iránt tanusitott ritka kegye- és figyelmének. Ezen gyüjtemény magában foglalja I. Ferdinánd, I. Miksas I. Rudolf királyaink magyarországi ezüst dénárjait, 1528—1591-ig bezárólag veretteket, s minden év egyes vagy kettős szép tiszta példánynyal képviselve van s az egész magában véve már egy nevezetes honi éremgyüjteményt képvisel a XVI. századból. I. Ferdinánd-féle van 56 darab. I. Miksa-féle 26 darab és I. Rudolftól 18 darab, az egész gyüjtemény összesen 100 példányból áll.

2) Dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk s törökbecsei lelkész ur szintén 2 darab igen érdekes öntvény érempéldánynyal növelte muzeumunk éremgyüjteményét; az egyik példánynak avers felén Attila hatalmas hun király eltorzitott metszésü képe van ezen felirással: „Attila Rex," revers felén pedig Aquileia város erődítményei látszanak számos tornyokkal s felirata „Aquileia." — A második példány avers felén Buda vezér jobbra néző mellképe látható turbános fővel s körirata „Buda Dux Hunnorum," revers részén pedig egy város elmosódott képe és felirata, számtalan sugár, minaretalaku tornyokkal.

3) Schwerer János ur Orsováról a következő érmekkel járult éremgyüjteményünk gyarapitásához: a) 11 darab római réz-éremmel, melyeknek legnagyobb része azonban olvashatlan a kopás és rozsda miatt; b) XIV. Lajos franczia király ezüst érmével 1661-ből; c) I. Zsigmond lengyel király s brandenburgi Albert porosz herczeg egy-egy darab ezüst érmével a XVI. századból; ezen érmeket Szlavoniában egy erdődi születésü Endrédy Gábor nevü béres találta egy fazékkal, melyben több ezer darab érem volt, 1871. október 15-én; d) I. Lipót császár és király osztrák ezüst pénzével; végre e) egy török kis ezüst párával.

III. Társulati könyvtárunk „Articuli dietales Principatus Transylvaniae 1744.“ czimű művel gyarapodott, melyet igen érdekessé tesz az, hogy Mária Terézia sajátkezű aláirásával s az akkori erdélyi főkormányszék két tagjának, nevezetesen: „Comes Ladislaus Gyulafi de Rátót,“ és „Josephus Kozma de Kézdi-Szent-Lélek“ ellenjegyzésével van megerősitve; továbbá Dugonics András: „Magyar példabeszédek és jeles közmondások“ czimű igen érdekes két kötetes munkával; mindkét nevezetes mű Novák Péter társulati tag ur szivességéből jutott társulatunk birtokába. Végre tisztelt választmány, irattárunk számára lerajzoltattam Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanuló által egy őskori bögrefedőt s két kőkorszaki bögrét, azon régi cserépdarabok után, melyek Uj-Paulison Aradvármegyében, Varga Ferencz vál. tagtársunk által legujabban napfényre hozattak s az ős korszak edénykészitési módja s fazekasságának igen érdekes illustratiójául szolgálnak. Felemlitem még azt is, hogy az „Értesitő“ III. füzete már nyomdai munkában van s a jövő hó elején érdekes tartalommal meg fog jelenni s idejekorán szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokat, melyek társulatunk belkörében felmerültek.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s Pauer János székes-fehérvári cz. püspök ő mltságának nagybecsű adományáért levélileg elhatározta mély köszönetnyilvánitását, azoknak pedig, kik a társ. muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, névszerint: dr. Szentkláray Jenő plébános urnak, Schwerer János és Novák Péter uraknak s végre Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 879 frt 60 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett s ezzel kapcsolatban Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur a közgyülési ünnepély pénzbeli körülményeiről tesz kimeritő jelentést, melynek alapján Grünzweig pénztárnok urnak nagy köszönet-kijelentés mellett a felmentvény megadatott; azoknak pedig, kik a közgyülési ünnepélyesség emelésére részint szellemi, részint anyagi gyámolitással segédkeztek, jegyzőkönyvileg fejezte ki a választmány elismerését s legmélyebb köszönetét; végül Németh József püspök ő mltságának levélileg határoztatott el a köszönetnyilvánitás a társulati muzeum javára általa nagylelkűleg felajánlott pénzbeli küldeményért.

Ezután elnök ő mltsága felemliti, hogy a délmagyarországi muzeum rendezése legközelebb meg fog kezdetni és szükséges a nélkülözhetlen butorzatok beszerzésére egy bizottság kiküldetése, mely czélra Rácz Athanáz alelnök ur s Miletz János titkár kérettek fel s a szükséges muzeumi butorzat beszerzése, a takarékosság szemmeltartása mellett reájuk bizatott.

Következett Iványi István ily czimű értekezése: „Temes- és Torontál-vármegyék helységpecsétjei,“ melyet Bergmann

Ágost vál. tag ur olvasott fel, mely értekezésben szerző számos helységpecsétet az emlitett vármegyék területéről behatóan ismertet. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s addig is, mig az Odor Samu pénztárnok ur által folyamatban levő pecsétgyűjtés kimeritő munkálata megjelenik, szintén az érintett vármegyék területéről, az irattárba elhelyezendőnek véleményezte.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Péch József vál. tag ur inditványozza egy „Délmagyarországi történelmi és régészeti térkép“ létesitésének szükségességét s a kivitelhez felajánlja közreműködését és segédkezését; a választmány nagy köszönetnyilvánitással fogadta az igen becses ajánlatot s az inditványozó vál. tag urat becses ajánlata kivitelére melegen felkérte.

Uj tagokul ajánlattak s megválasztattak: Fromberg Róbert vizszabályozási mérnök Temesvárott, Lévay Sándor biztositó társulati ügynök Temesvárott, Stetina Imre cs. k. hadi curatus Temesvárott, miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanàz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu pénztárnok; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Horváth Pius, Korbonits János, Molnár Vid, s a társulati tagok közül Kartner Gyula; továbbá szép számu hallgatóság s a karzaton a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja; elnöki megnyitójában felemlité, hogy azon két hó alatt, mig az alapszabályok értelmében a szünidő tartott, oly nevezetes események merültek fel a történelem és régészetet illetőleg a haza fővárosában, Budapesten, melyeket ezen, a kéthavi szünetelés után általa megnyitott első választmányi ülés alkalmával hallgatással nem mellőzhet annál is inkább, miután ezen események által a társulat is érdekelve van közelebbről, t. i. az „őstörténelmi és embertani congressus“ által, melyen elnöklő is mint a congressus vidéki rendes tagja tevékeny részt vett, nemcsak személyesen, de őskori tárgyak kiállitása által is; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefényképezve megjelentek. — Végre örömmel emlité fel a társulat részvétét a congressuson s hogy a délmagyarországi muzeum kiállitott tárgyait a társulat egyik tevékeny s buzgó budapesti tagja, dr. Despinits Péter ur is a kiállitáson saját gyüjteménye igen érdekes példányaival emelé, s elnöki megnyitóját ezen szavakkal fejezé be: „Tettünk, amennyit helyzetünk s körülményeinknél fogva tehettünk, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmü vidéke nem is lett volna a congressuson képviselve, s hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme.“

Elnök ő méltósága megnyitója után a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körül-belől egy negyedév röppent el felettünk s merült le a mulandóság s enyészet mindent magába ölelő örvényébe azon idő óta, midőn ezen terem falai között megtartók utolsó választmányi ülésünket. Azonban nem minden megelégedés nélkül, sőt ha magunk között egészen őszintén ugy szabad nyilatkozhatnom, az imént lefolyt szünidőnk, tekintettel az eredményekre s folytonos, de zajtalan működéseinkre, még az alapszabályaink által is pihenésre szánt időközben, — nem mult az el eredménytelenül s nem tünt le felettünk minden nyom nélkül.

De igenis, ezen időköz alatt is erőnk s tehetségünk szerint igyekeztünk járulni azon basis minél nagyobb megszilárditásához, melyen évekkel ezelőtt a tudomány s culturális fejlődés érdekében kibontott zászló előlobogtatása mellett, s egyesitve kebelében vidékünk: Délmagyarország ismert tudományos egyéneit, iróit, nagylelkűség s tettekben kiváló maecenásait, szakkedvelőit és tudvágyóit, — megindult társulatunk: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.“

S ha figyelembe veszszük tisztelt választmány, eltekintve a szinte feladatunk körébe vágó történelmi s régészeti emlékek, tárgyak gyüjtése s megőrzésétől, — eddigi szellemi működéseink eredményét, bizvást s minden nagyitás nélkül elmondhatjuk tisztelt választmány, hogy társulatunk, ténykedési terrénumán, az ugy nevezett Délmagyarországon, mind a történelmi, mind az archaeologiai téren nem épen jelentéktelen mozgalmat inditott meg, s szakmája mindkét irányában oly tudományos irodalmi szorgalmat fejlesztett ki a tagok között, mely nemcsak önmagában becses, hanem a kezeinknél levő s a társulati kiadványokban is megjelent müvekben maradandó becscsel biró letétemény s már eddigelé is vidékünk történelmi s régészeti ismeretét is jóval előbbre segité, sőt a szaktudomány országos forumai előtt is mindenütt elismerés és méltánylattal fogadtattak.

De nemcsak az imént felsoroltak teszik örvendetessé juliusaugusztusi szünidőnket, hanem azon körülmény is, hogy társulatunk több tagjai, részint állásuk, részint alkalmi s egyéb összeköttetéseiknél fogva is kisebb-nagyobb kirándulásokat, utazásokat tettek a szünidő tartama alatt, melyekről bővült ismeretekkel s tapasztalatdusan tértek vissza közénk, hogy azokat itt közöttünk társulati életünk s viszonyaink emelése s élénkitésére értékesithessék. Már magában véve csupán azon körülmény is, hogy közszeretet és tiszteletben álló, s társulatunk érdekeiért fáradhatlan buzgalmu s tevékenységü elnökünk ő méltósága, a csak imént Budapesten befejezett „őstörténelmi s embertani congressus“-on személyesen képviselte társulatunkat, nemcsak egyike szünidőnk legörvendetesebb eseményeinek, de egyszersmind maradandó becs s értékkel biró is, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatok mi reánk nézve is jó iskolául szolgálandnak.

Egyleti működésünk egyéb jelenségeit tekintve, különösen a történelmi irányt s buvárlatot, szives tudomásvételül jelenthetem a tisztelt választmánynak, hogy mint az előleges hirlapi jelentésekből is méltóztatnak tudni, a mai választmányi ülésünkön ngos és fdő Molnár Vid

vál. tag ur fog értekezni ezen czimen: „Az illyr magyar Collégium Bolognában 1537—1781“; továbbá több tagtársunk szives igéretét birom a jövőre nézve, kik becses irodalmi müködéseikkel üléseinket élénkiteni fogják.

Végül ide vonatkozólag felemlitem még, hogy saját szünidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvér haza, Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról; amennyiben Imecsfalván özvegy Cserey Jánosné urnő ritka vendégszerető családi körében, a tájszépségek- s nagyszerüségekben elragadó Háromszéken, több időt töltvén, számos eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára; melyeket az emlitett minden nagy, szép és magasztosért lelkesülni tudó, fenkölt keblü urnő s honleány, ki mellékesen mondva a történelem s régészet nagy kedvelője és vendégszerető udvarházánál egy igen érdekesen rendezett s gyönyörü muzeummal bir, — a legnagyobb előzékenységgel rendelkezésemre bocsátott a család archivumából.

Társulati körülményeinket tekintve, örvendetes tudomásvételül jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy legégetőbb kérdéseink egyike, mely müködésünk s fennállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövetel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — megoldva van; értem: a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum helyiségét.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics-utczára nézö keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak is a legkivánesiabb szakkedvelők által kerestettek s tekintettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállithatjuk, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumában.

Nagy horderejü előhaladás leend ez a jövőt tekintve, tisztelt választmány, társulatunkra nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leirásokkal ellátva magukhoz fogják vonzani a tudvágyókat s azon szerencsés eshetőségekre számithatunk, hogy a közönség hasonlók, vagy rokonemüek felfedezése alkalmával tudni fogja, hogy azokat elhelyezés végett hová juttassa.

A muzeum-helyiség kulcsait már átvettem s a tárgyak legnagyobb részét már oda szállittattam s azok rendezését is megkezdém s jelenthetem, hogy rövid idő alatt a muzeum a nyilvánosságnak átadható leend; csupán arra kérem még a tisztelt választmányt, hogy minél előbb oly alkalmas üveges szekrények készittetése s vételéről gondoskodjék, melyekben nagyszámu érmeinket is kellőleg berendezhetvén, azokat is a nyilvánosságnak átadhassuk.

Junius havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés és egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan is értesitettem s részökre a társulat

kiadványait megküldöttem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyeiken elhelyeztem. — „Értesitő"nk III. füzete csinos kiállitásban s tartalomdusan a rendes időben megjelenvén, minden tagnak, valamint a helybeli, ugy az országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldettek. Örömmel jelenthetem azt is tisztelt választmány, hogy társulatunk a Budapesten tartott „őstörténelmi s embertani congressus"-on igen érdekes őstárgyak felküldésével vett tevékeny részt, melyről Römer Flóris Ferencz ő nagyságának elismerő nyilatkozatát, valamint a felküldött őstárgyak jegyzékét, van szerencsém itt előterjeszthetni szives tudomásvétel végett.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Csorba Ákos Szörénymegye főügyésze s vál. tagtársunk, 2 darab romai s 2 drb. jelenkori szerbiai pénzzel szaporitá muzeumunkat, Boleszny Antal vál. tag ur közvetitésével.

2) Kovacsics Gyula társulati tag s szolgabiró ur egy romai ezüst éremmel.

3) Ngos és ftdő Molnár Vid vál. tag ur egy jelenkori németországi pénzzel.

4) Ftdő Stetina Imre társulati tag ur 15 drb romai éremmel s egy japáni pénzzel járult muzeumunk éremgyüjteményének gyarapitásához.

5) Ftdő Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész s társulati tag ur többféle kőzetet küldött be, melyeket a szünidő tartama alatt történt utazása alkalmával honunk felvidékén, a regényes Kárpátok történelmi jelentőségü helyein személyesen gyüjtött régészeti muzeumunk gyarapitására; nevezetesen:

1) A branyiszkói honvédemlék talapzatából egy mészkő darabot.

2) A branyiszkói csatahelyről, az ugynevezett „Chda Bohu" magaslatról egy calcit példányt.

3) Pirit és calcit rétegzetes kőzetet a Zemplénvármegyében fekvő 3000 láb magas „Szinnai hegy"-tetőről.

4) Kvarc jegeczekkel benőtt Pirit darabot, a szepesváraljai várrom kápolnájának homlokfalazatából.

5) Calcittal vegyült Pirit példányt a Thurzó család szobájából a szepesváraljai várban.

6) Calcit darabot a szepesváraljai vár cisternájából.

7) Rétegzetes mészkövet a szepesváraljai vár 1533-ik évi restaurálását feltüntető táblából.

8) Végre egy calcit példányt ugyanonnan.

III. Társulati könyvtárunk is szépen gyarapodott: 1. Preyer János volt nagybuzgalmu alelnökünk beküldé Délmagyarország egy mult századi nevezetes térképet, mely régisége s ritkaságánál fogva több tekintetben érdekes. A nevezetes térkép czime következő: „Temesvarer Bannat Abgetheilet in feine District

und Process. Zu findé bey Go. Christoph Winkler in Wien Kupferstöchern.“

2) Cserey Jánosné urnő ő nagysága, ki társulatunk fejlődése s ügyei iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, Imecsfalváról a következő könyveket küldé a társulat könyvtára számára: 1) „Halotti emlékbeszéd gyerőmonostori gróf Kemény Farkas felett“ 1805-ből. 2) „Liber confessionum S. Augustini.“ 3) Egy mult századi német evangeliumos könyvet. 4) Huber Ferencz: „Politia civitatis“ czimü müvét.

Végezetre felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére előzetesen már több oly butor darab vásároltatott, melyeknek megvétele legnélkülözhetlenebbnek tünt fel; nevezetesen: 2 fényezett asztal, egy fényezett könyvállvány, egy sarokállvány, egy álló ruhafogas s 3 darab szék; továbbá az „Értesitő“ IV. füzete is már sajtó alá adatott s a jövő hóban pontosan meg fog jelenni s szétküldetni. Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembevételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helveslőleg s éljenzéssel fogadta a kimeritő titkári jelentést és az előterjesztésből folyólag felkérte titkárt, hogy az idei szünidő tartama alatt a történelem és régészet megfigyelése czéljából Erdélybe történt utazásának eredményéről s ott szerzett tapasztalatairól időnként terjeszszen elő jelentéseket; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: özvegy Cserey Jánosné urnő ő nagyságának, Preyer János volt alelnök urnak, Csorba Ákos és Molnár Vid választmányi tag uraknak, s Kovácsics Gyula, Stetina Imre és Uwira Ambrus társulati tag uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; végül a titkári jelentésben foglalt legszükségesebb muzeumi butorzat, nevezetesen a pénzszekrények beszerzése, Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök és Miletz János titkárra bizatott, hogy e tekintetben a szükséges intézkedéseket megtegyék és eljárásukról a legközelebbi választmányi gyülésen jelentést tegyenek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 706 frt. 50 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett Molnár Vid választmányi tag ur ily czimü értekezése: „Az illyr-magyar Collégium Bolognában, 1537—1781,“ mely értekezésében szerző ezen, a multban nagy szerepet játszott város vidékének kellemes és vonzó nyelvezeten irt ismertetése után körülményesen leirja az ugynevezett „Venturoli collegium“ magyar korszaki emlékeit és reliquiáit, melyek között számos,

különösen reánk magyarokra nézve nevezetes és emlékezetes falfestmények (frescók) találhatók, melyek régi nevezetes királyainkat és főpapjainkat tüntetik fel. Végül ezen intézet keletkezése és alapitásának történetét tárgyalá alapos készültséggel. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést és szerzőjét a munkálatért többszörösen megéljenezte. Egész terjedelemben a szakközlöny, az „Értesitő"-ben fog megjelenni.

A gyülés tárgysorozata szerint ezután az uj tagok ajánlása s választása következett. Horváth Pius választmányi tag ur ajánlatba hozá ft. Iványi Ede temesvári főgymnásiumi kegyesrendi tanár urnak, Miletz János titkár pedig Radics György zombori állami főgymnásiumi igazgató urnak, a „zombori állami főgymnásiumnak" s Kakujay Károly temesvári főelemi tanitó urnak megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjai sorába igtatja, s utasitá titkárt, hogy a beválasztottakat jegyzőkönyvileg értesitse s részükre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól. — Az „Értesitő" III. füzetének „Tárcza" rovatában a 159-ik lapon a fennti czim alatt megkezdém ismertetését nehány régi kéziratnak a XVII. századból. Miután pedig oly szerencsés helyzetbe jutottam, hogy az idei szünidő tartama alatt erdélyi utazásom alkalmával Imecsfalván, a tájszépségek- s nagyszerűségekben kies és elragadó Háromszéken, özv. Cserey Jánosné urnő ritka szivélyességéből számos eddig még kiadatlan levelet s kéziratot lemásolhattam ezen erdélyi ős család archivumából, — szándékozom ezen rovatot állandósitani s időnként több nevezetes levelet, iratot s régi okmányt ismertetni, annál is inkább: miután nem kevésbé érdekes illustratiójául szolgálnak az akkori idők s viszonyoknak s mint ismeretlen emlékek pedig, nem épen érdek nélküli adatokat tartalmaznak az akkori zavarteljes állapotok s körülmények bővebb ismertetéséhez.

1. *Székely Mózes levele édes anyjához, melyben könyörög, hogy nehéz török rabságából mihamarább váltsa ki.*

„Rabi állapotom szerint valo meltatlan szolgalatom ajanlasa utan, Istenteöl megis bösiges aldasokat kivanok kglmetre terjedni hozzá tartozanto szerelmeseivel edgyüt, es ó Felsége minden veletlen szerencsetlensegtöl szent fiával oltalmazza fejenkint kglmeteket.

Keserves fohazkodással, szomoru jai szoval, egymast erő sohajtasimmal, es szemeimböl sürüen ki csepegeő keönyveimmel egy nehany szokkal meg irt levelemmel, meghis akarom kgltet szerelmes Anyam latogatni; Irtam mas levelembenis szerencsetlen sorsban leveő allapotomat, melyben menny rettenetes kinokat kel szenvednem csak a jo Isten tudgia, de mégis mind anny nyomorusagombanis eő Felsege buzgó imadsagomat megh halgatvan, Zugolodasnelkül kereszte szenvedesre eröt szolgaltatvan csentes elmet atot, kiért aldassék dicsirtessek örökke szent neve; Méghis azért rimankodom Istenért szerelmes Anyam keglmetekk most hamarjaba igyekezze az Sarczomat ugy mint két száz eötven tallerokat megh szerzeni, mert ha mindenfelöl erkeznek az Rabok levelei oda be, Sokkal

nehezebben szerezhetni meg, az ladaban amaz kehely forma kés ollo tarto huvelyb(en) a mi kölczeg vagio(n), s — talleris egy nehany vegie ki, azonkivül a mi Penz vagio(n) valcson tallert Velle Brassoban az Görögök közzöt, ha lehet szeges Teörök tallert, az kardomat keönteösömet es minden marhamat a mim testig lelkig leszen, s — reszem szerint való jószagocskamatis adgio(n) el, s — a hol mi adossagom leszen aztis mint fel szedegesse mind addigh mig ki teölheti Kgltek, Szerelmes öcsem Szekely Boltisar tegetetis Istenert kerlek mutasd meg most igaz Attyafisagodat, az mi Penzed leszen at ite Kölcsö(n), Valcs tallért velle ; tudom Bassa ur szena fü vagy szantó feöltre ad vagy száztallert, van Istenemb(en) anny bizodalma(m), hogy csak innen Szabadulhassak rövid uton kivaltsak(nak) Kalnoki Istvanné Aszszonyomat Nemes Tamasne Aszszonyomat es teöbbeket az kiket gondolhat kgltek talallya megh, mind addigh faratozvan mig az Summat ki teöltheti ; Szerelmes kis hugom Kata atgia In (Isten) mégh csak egyszer lathassalak, edes Neneneimmel es hugaimmal együt ebben az eletb(en), Teged . . . . . Kegtkk menteöl hamareb igyekezzenkk, most ne hadgio(nak) ite vesznem, mert az utan sem nekem az kgltekk(nek) valo irasb(an) nem leszen modunk, In (Isten) kgltekkel es atgia ha ebben nem is a boltogh . . . . . öcsem bar csak kettöt, ha Penig nem lehet, az Istenert kerem kglteket edes Anyam es szerelmes öcseim minden marhatoktul vallyatok meg inkab, s — még se hatgyatok, mert csak ez levelemre varnak valaszt, menten ala visznek az Fekete tengerre, az Régi mester Janos Deák, es az mostaniis az Uj Praedicator urral ő kglmevel egiüt ha mit faradnak es mi segitseggel lesznek, mivel tudo(m) hogy igen szeginülü allapattal Kglmetek, In (Isten) fizesse megh — s. Enis In (Istenben) megh szabatitva megh szolgalo(m) eö kglk, uti levelet végy édes öcsém ha csak Bassa urtolis, ha Penig Havaselföltibe(n) jucz Mikes Kelemen ur szerez az Vajdatul uti levelet, ha ugia(n) szerit nem tehetné kgltek addigh migh ez az ember edá be mulat, Istenert kerem kglmeteket annelkül ne bocsassa, vagy tartoztassa attig mig megh szerezheti, mert oly erös fogsagb(an) vagiok, hogy az vas csak nem rontia el az labaimat, azo(n) külis tudgia kgltek mely gyengek az szaraim otta(n) otta(n) ki sebessednek, csak ugy vagiok hogj job volna holto(m) sem mint éltem te meg sem hallhatok, noha bizony valoba(n) betegeskete(m), Losonczi Batyam ur(am) s — Horvat Janos öcsem kivaltasokra is igyekezzenek tallert szerzeni, mert mind addig s attig tudakozo(m) mig ő kglmök felölis rövid nap bizonyost irok, mert ha hamarsag meg szerezhetné kgltek sarczomat, s Szabadulhatnek, maga(m) fel keresnem Szegeny Attyamfiait. Ezek utan Tarcsa meg In (Isten) kglteket, es engetgie mégh valaha latno(m) ebben az eletb(en) is kglteket jo egessegb(en). Irtam az Duna mellet Havasalföl es Moltva szelieb(en) Szmil nevü Teörök varosb(an), Penteken 1657

inkab szerelmes Anya(m) Ezüst marhaitis vesse Zaloghba valamint valahogj teheti szereze csak legien hova hamareb.

esztendöb(en)
kglt edes fia Szekely Moses Karamanne Memhet es Szmail Alai Bassak Rabia. m. p.

Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár. 312. sz.

2. *I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem kinevezi Székely Mózest szent ágotai fő dézsmatisztnek. 1663. május 17-én.*

„Michael Apafi Dei graa Princeps Transniae, partium Regni Hungar. Dns et Siculor. Comes ect. Fidelib9 nris Pruden. et Circumspectis Regio et Sedis Iudicibus, Oppidi nn ac Sedis Saxonicalis Nagy Sink, Circumspectis item et Providis Iudicibus, Villicis ac Juratis Civib. oppidi et Possession. Saxonicalium in Processu Szent Agotaiens existent. modernis et futur. quoque pro quovis Impero (?) Constituent. Praesen. nras visur. lectur., vel legi auditur. nobis dilectis, salutem et gram nram. Nemes es Vitezleö Szekely Moses hivünknek, Udvarunkbeli edgyk Iro Deakunkk, Fejedelemsegünknek kezdetiteöl fogva valo hüséges szolgalattjáert, A Szent-Agotai Processusbeli feö Dezmassag Tisztit vita sua durante, cum omnibus accidentijs et Salario antiquitus solito neki conferaltuk es adtuk. Hüsegteknek annakokáert Keglsen es Serio Parancsollyuk, nem mast hanem meghirt hivünkeöt ismerje es tutgia lenni teöllünk rendeltetet feö Dezmasnak, es az elöbbi mod szerint valo Salariumat accidentiakat igazan adgia, es administraltassa ki neki, es szallicsa elis az hová kivantatik, az szokás szerint Penigh az mennij lovat az feö Dezmasok az előtt abba az Processusb(an) tartattak, ezen hivunk oda küldven iteiben lovait azokat tarcsa, masok lovait ne recipiallya, es kivülötte mast akar kiteöl rendeltessékis feö Dezmasnak ne agnoscallia ha kárát nem akarja Vallani, Hüsegedis Penigh Vice Dezmas hivunk, alkalmaztassa ehez magát Serio Parancsollyuk. Secus no. factur. Praesen. Perlectis Exhib. restitutis. Datum in Castello nro Ebesfalva die Decima septima Mensis Maii. Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Tertio.

M. Apafi m. p.“ LS

Külirat. „Az Sz. Agotai Processusbeli feö Dezmassagrol valo Kgls Urk eo Naga Donatiojanak Pariaja az mint in Ao. 1663. Conferalt volt eö Naga.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. b. betü alatt.)

3. *Bornemisza Anna erdélyi fejedelemnö levele, melybcn Székely Mózest a szent ágotai fő dézsmasági tisztben ujból megerösiti Gyulafehérvárott 1667 május 15-én.*

„Anna Bornemisza Dei gratia Principissa Transniae, partium Regni Hungar. Dna et Siculor. Comitissa ect. Fidelibus nris Gener. Gregorio Gillanyi de Vajda SzentIván Universar. Decimar. Fiscalium in Trannia Arendatori Supremo, et Francisco Belényessi de Varad, Universor. bonor. nror. in Transnia Praefecto, ac. Decimar. Vice Arendatori, necno. Egr. et nlibus Vice Decimatorib, quarumqu Sediu. Saxonicalium, signanter Processus Szent Agotaien ; Item Pruden. ac Circumspectis Regio et Sedis Judicibus, caeter.qu. Juratis Civibus oppidi nri Nagy Sink, cunctis etiam alijs officialibus quor. interest seu intererit, modernis scilicet et futur. quoqu. pro quovis tempore constituen, nobis gratis salutem et gram Nostram. Nemes es Vitezlő Sepsi Szeki Rhettyi Szekely Moyses hivünknek megh tekintven Uram eö keglme hüséges szolgalattyat, adta volt ennekelötte vita sua durante az Szent Agotai Processusbeli fö Dezmasságh Tisztit, annak eleitöl fogvan valo szokot. jövedelmeivel, es egyeb accidentiaival eggyüt; melynek bi-

rasaban hogy annyvalis erösseb lehessen, müis Assecuralliuk es bizonyossá teszszük arrol megh irt hivünkeöt, hogy azon feö Dezmassagh Tisztit eleiteöl foghvan valo fö Dezmasok szamara jarni szokot egész jeövedelmével, Szalma Pénznek maga szamara valo Percipialásával, az regi usus szerint valo lovai ott tartásával, es egyeb fö Dezmast illetö Proventusokkal, accidentiákkal birhassa ; el nem vészszük sem vetettyük, jövedelmet sem kisebbittyük, hanem azon jussal Authoritassal valo birasában valamint ennekelötte valo boldogh emlekezetü Keglmes Fejedelmek idejekben biratott az feö Dezmásságh tiszti, az szerint abban megh hadgijuk, megh tartyuk, oltalmazzuk, és megh tartattiuk migh éll : Melyre magunkat Posteritasinkat, es succesorinkatis Keötelezzük, es masokat is mindeneket az kiket illik keötelezünk ez levelünk altal. Minekokaert Kegltеknek fellyel megh nevezet hiveink keglsen Parancsollyuk, megh irt hivünkheöz igy ertvén ebbéli kivalkeppen valo keglsegünkeöt lenni, tarcsa ehez magat kegltek, es azo(n) fö Dezmassagh Tisztiben s — az utan jarando jeövedelmenek az fellyeb megh irt mod szerint valo Percipialásaban megh ne haboricsa, sőt mindenek ellen abban Keötelessége szerint oltalmazza megh Kegltek. Secus non factur. Praesen. Perlectis Exhib restitut. Datum in Civitte nra Alba Julia die decima quinta Mensis Maii, Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Septimo.

A. Bornemisza m. p.“

Külirat: „Ao 1667 die 28 May Albae Juliae Literae Praesentes Illrmae ac Celsissimae Principissae Dnae Clementissimae Exhibitae Praesentatae in Vigoreque Relictae Coram me Gregorium Gillanyi Universorum bonor. Fiscalium Arendator. Supr. ect.

Idem qui supra m. p.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. a. betü alatt.)

4. *Székely Mózes tudósitja I. Apafi Mihály fejedelmet Drinápolyból különféle ügyekről 1684-ben.*

„Keglmes Uram. Nagod(nak) meltóságos levelét Balogh Istvan Urtol die 3 Praesen. Veöttem, mellyben mit Paranczolt légyen Ngod alázatosan megh értettem, es az szerint az Adonak megh szerzését, es hogy minden orán annak megh inditását, es beküldeset fő Keövet es Kapitiha Ur által Ngod nem kesedelmezteti, es ha Valami kesedelmezése talalnais lenni, az hidegh teli üdö es az utnak nehez Voltának tulajdonithatni, megh jelentettem Tihajanak, es ö Nga által feö Vezernek eö Ngak is ertesire adtam, melyre lön ollyan Valaszom : jó lészen csak ne késsenek vélle, el bocsathatom Nga emberét. Amint Penigh Nga azt Parancsollia, hogy ha mit ertettem it Ngodat tudosicsam. Az hir keglmes Ur it sok, Ki igaz, ki nem, mivel ez hatals(mas) nemzet maga ellen Valo hireket titokban tartya, („az ollyant Penigh“ kitörülve) az eő reszekről valo jo hireket Penigh magok hirdetik örömel es szerencseltetessel mondgiak egymasnak; Az hadak jönek es expedialtatnak, tegnap Budafele feles Janesarsagh indula, 14 forgo taraczkot latta(m) „kiket négy, négy lo vitt“ mondgiak Landor Fejervar feleis 30 Agiut vittenek mivel az oda valo Agjuk Becs alatt maradtak. It Kglmes Ur hadi apparatus nagy; Sokkepen velekednek Vezer ö Naga(nak) Taborba Valo

menetele felöl. Az el mult napokban Magiarországi Fejedelem eö Naga irt fö Vezernek ö Nagk, hogy az eö Naga Parancsolattia szerint Ersek Ujvarba maga be vitette az Elest, Szakmarbol ki ment Nemeteket fel verte, Eperjest 21 nap az obsidio alol felszabaditotta eö Naga, es feles rabiai Volnanak, ker segitseget es irta az mint Szeffer Ur jelenté hogy ha nagiob erő talal menni nem resistalhatna. Az Csaszar ide valo jövetele mikor lesz, S mikor jön meg Vadaszobul senki nem tudhattia. Datum Adrianopoli 1684 elein.

Nga legkisebb méltatlan
alazatos szolgaia
Szekely Moses m. p,

Külirat: „Keglmes Urunkk Apafi Mihály ö Ngak irt levelem Pariaja, melljet Balogh Istvan vitt el.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. betü alatt. Egykoru másolata Székely Mózesnek.)

5. *Székely Mózes tudósitó levele Drinápolyból, melyben Apafi Mihály fejedelemnek megirja az ott felmerülő ügyeket 1684. junius 2-án.*

„Meltosagos Fejedelem Keglmes Uram. Viszsza meneö uttyából Havasalföldeből, Dallyarol 24 Maii nekem irt fö Keövet Ur eö Keglme levelet, eö Keglnek Szollo Ngod meltosagos levelivel edgjüt Veöttem alázatossan, kiből Nagod Keglmes Parancsolattyat, es az ö Keglme(nek) az arant Valo instructiojat megh értvén, mindgiarast fel mentem Kapura, legh elsőbenis az Rez (?) Effendinek, az utan az Tihajanak megh mondottam hogy az Teökölyi Ur eö Naga Vitezi aperte hostilitast kezdettek Naga(nak) birodalma ellen, és az irruptiot el keövettek, feles marhakat hajtottanak el, es most gyülekeznek hogj derekassabban Nganak birodalma karára s Pusztitasara be üssenek, Kitis magok irtanak megh Nga Tisztviselőinek, mellyet Ngod megh nem engedhet, hanem birodalma oltalmazasat Ngnak el kel követni, kit eö Naganak s mind Penigh feö Vezernek ő Naganakis Ngod jo idein akart megh jelenteni. Azt monda Keglmes Ur a Tihaja, Tökölyi Ur ö Naga hatalmas Csaszár hive levén, nem merte volna azt cselekedni, talam az rebellis katonak, kik Teököly Urtol rebellaltak négy Zaszloval, azok ha valamit cselekednének. Kérdé ha küldötte Nga levelet fő Vezérnek eö Nagának, arra Keglmes Ur fö Követ Ur eö Keglmenek irstructioja szerint feleltem, hogy Ngod fö Követ Uramk irt minden dolgokrol, Nga levelet ö keglnek atta megh az Posta, gondolvan hogj Nga Postaja mégh it fogná érni ő Keglmet, de mivel haza menő uttyaban levén, az Postat hozzam külte fö követ Ur, hogj az dolgot jelencsem megh Ngak es fö Vezer Urunkkis. Azonban fel menven fö Vezerhez, hagia hogy legyek Várakozasban ot az maga hazában, kitis megh varvan mondá, hogy fö Vezernek ö Ngk megh jelentette mind az dolgot s mivel Nga semmit sem irt fö Vezernek, nem szükseges hogy eö magais irjon, hanem irjam megh Ngodk, hová hamareb Ngd feö Vezernek irjon minden dolgokrol. Ezek utan Tarcsa megh Istn Ngdat sokaigh jo egessegben. Datum Adrianopoli die 2 Junij 1684.

Ngod leghkisseb meltatlan
alazatos szolgaia
Szekely Moses m. p.

P. S. Keglmes Uram. Tegnap estve fele minden leveleimmel P a l a d i Pal Urt expedialtam volna, hogy ma jo reggel indulhasson megh, Azonban az Tihaja fö Vezér ö Naga Kapujara hivata Koson Ikindi utan, Paladi Pal Urtis hogy fel vigyem magammal izenvén, az hova mindgiart fel menvén, az Magiar Orszagi Kapitihatis fel hivatta, az Riz Effendijs erkezvén be mene az Tihaja hazaba, az utan engem, az Magyarorszagi Kapitihaval, es Paladi Palval edgjüt be hivatvan, legelsöbben is kérdé a Tihaja, az Nagod embere mellyk az ki most jött, mutatam Paladi Urt, kérdé miert jött, melyre azt feleltem, eö Naganak immar megh mondottam, miert jöt, s ö Naga jol tutgia, mindgiarast szep rendessen kezdé maga mondani az Magyarorszagi Kapitihanak ezen szókkal: Latode az Erdely Fejedelem ö Naga ezt az embert küldötte az fö Követhez levelekkel gondolvan hogj it talallya, de utban talalván, az utbol az fö követ küldette ide, az Kapitihahoz, hogj fö Vezérnek eö Nagk jelencse megh, hogy az te Urad Vitezi az Erdelyhez tartozo birodalomban beütvén feles marhakat hajtottak el, seöt gjülekeznek hogj ujabbanis az Erdelyi Fejedelem birodalmaban kárt tegjenek, miert kellet annak lenni. Az Kapikiha Excusatiója az lön: Az eletit köti bele, hogj az a dologh az ö Uranak hirivel ninczen, kérven azon Tihajat adgio(n) egj embert, ki altal küldhessen levelet Tököly Urk, hogy ö Naga menthesse magát, kiis mennyen Vegere hogy ha ugj Vagionis az a dologh, az ö Uranak hirevel nincz, hanem ha az Szakmari Katonák cselekedték volna, mondá az Tihaja ad Embert, s irja megh az ollian malefactorokat büntesse megh Tökölyi Ur ö Naga, kérde az Tihaja: hol micsoda hellyről vagj tartomanybol hajtottak el az Marhakat, mondam hogy H u s z t i Tisztviselöi irtak megh Ngnak s remenlemis oda Valo tartomanyban lehetet, mondá az Magiarországi Kapikiha, nem kellet volna ennek igy lenni, maskepenis megh orvosoltathatot volna az dologh ha ugj löt volnais, csak Ngod irt volna Tökölyi Urk, Erre monda az Réz, Igenis igy kell lenni, es it megh mondani mert it annak az hellye, jol cselekedtek hogj megh mondottak. Tihaja az Rezvel edgjüt fö Vezérhez menenek, onnet kijövén mondá az Tihaja, mind Erdelyiek s mind Magiarorszagiak ha bekevel lesznek egymassal, hatals Csaszar hivei ugy lehetnek.

K ü l i r a t: Az Erdely Meltosagos Fejedelemnek ö Nagak es nekem Keglmes Urmk.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. b. betü.)

— **Régiség-leletek a temesvári várságnczok közelében. Miletztől.** A gyár-külváros felöl a várságnczok közvetlen közelében ott, hol a t e m e s v á r-o r s o v a i vasutat a közuti vaspálya keresztül metszi, legközelebb a munkások, midön a vár legszélsö földeröditményeit, részint a tér egyengetése s kiszélesbitése, részint az utolsó várárok betöltése tekintetéből elhordották, — ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyeknek megfigyelése s alkalmilag megszerezhetése czéljából, midön tudomásomra jutott, személyesen a helyszinére mentem s többet sikerült a leletekből birtokomba keritenem. A leletek legnagyobbrészt az alak s anyagot tekintve, a t ö r ö k v i l á g maradványai s föleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint, kü-

lönösen a fazekas munkák, temesvári iparosok készitményei lehetnek. A birtokomba került tárgyak következők:

1) Egy nagy réz csésze, egészen ép, csak szélén van kissé megcsorbulva; találtatott egy kisebb réz csészével, de ez a kiásáskor széttört, s csak darabjait szerezhettem meg.

2) Egy csengetyü alsó része, mely valószinüleg templomi csengetyü maradványa lehet.

3) Egy kalcedon karika s kis diszpoháralj; az utóbbi igen csinos kiállitásu lehetett az aljáról itélve.

4) Egy sárgamázos kancsó, primitiv czifrázattal, meglehetősen ép állapotban került elő, csak is szájdájánál csorbult meg kissé a kiásás alkalmával.

5) Egy nagyobb s egy kisebb bögre, az előbbi máz nélküli, az utóbbi pedig, mely alig 3 centimeter magas, barnás mázu lehetett, de a máz róla nagyobb részben a föld nedvessége miatt leinlett; mindkettő egészen ép, csak a kisebbnek hiányzik a füle.

6) Két különös alaku csésze, mindkettőnek felső széle nagyon kihajlitott s körrovátkás, kivülről máznélküliek s belül zöld mázzal vannak bevonva; véleményem szerint virágtartó edények lehettek; mindkettő egészen épen került elő.

7) Több csésze-, edényalj, ép kis tányér, kanna- s korsó-szájdák s két különös alaku égetett agyagtárgy, kisebb és nagyobb s mindkettő ujj alakulag 3 ellenkező irányban nyulik ki s alsó részein vékonyitott karmokban végződik.

8) Egy négyszög alaku kő tábla, melynek lapja vályu alakulag vájt, szélei körül diszesen czifrázott, s mélyedésén egy rák van kimetszve. Véleményem szerint valamely épület diszitménye lehetett.

9) Egy nagy vas szekercze, mely több lábnyi mélységből emeltetett ki.

10) Egy vas gyertyatartó felső része, alját nem találták.

11) Több lópatkó darab, melyek azonban a rozsda miatt széthullottak.

12) Négy darab sarkantyú, két vas golyó s egy golyó darab, mely utóbbiak a régiség miatt egészen törékenyek lettek; mi eléggé igazolja, hogy igen régiek.

Ezen felsoroltakon kivül a munkások találtak még itt egy hosszu puskacsövet s régi pénzeket is, de ezeket miután nem voltak kéznél, nem szerezhettem meg, igérték azonban, hogy bemutatás s megvétel végett lakásomra elhozandják. Az imént felsorolt leletek alkalmából is eléggé meggyőződhetünk arról, hogy a régi multnak mennyi emléke s maradványa van elrejtve s porladoz még ma is városunk körül a föld gyomrában, mint hirdetői az itt lezajlott zivataros időknek s viszontagságteljes eseményeknek; miért is mindazon helybeli polgártársainknak, kik körülményeiknél fogva épités, ásatás, s földmunkálatok eszközlésére vannak utalva, ajánljuk becses figyelmébe a kellő vigyázatot s felügyeletet a netán felmerülhető régiségleletek megőrzése tekintetéből.

— **Római sir-emlékkő Szőrenytoronyban.** Tácz József társulati tag ur egy leutazása alkalmával Turnu-Szeverinbe, az itteni nép-

kertben több római emlékkövek között, melyek nem épen nagy kegyeletben tartattak, talált egy 6′ magas, 2′ széles s ugyanily vastagságu egészen ép római sir-emlékkövet is, melyen a következő tisztán olvasható felirat volt látható:

IVL * HERCVLANVS
DEC * SCOL * FAB * IMAG *
VIX * ANN * LXXX * IVL * VIV
EMIA * CONIVXIV * L
MARCIANVS * FILIM
MAG * SCOL * FAB * VIX
ANN * XXV * L * AVRIVLI
VS * MIL * CHORIS * AC * IM
MAG * VIX * ANN * XXXIV * L
MARCELLINVS * FIL
VEXIL * SCOL * FAB * VIX
ANN * XXV * IVL * MA
RCIA * FIL * VIX
ANN * VIIII * IVL * ER
ACLIA * FIL * VIX
ANN * VIIII * IVL
MARCELINA * NEP *
VIX * ANN * IIII * VIV
EMIA * MATER * SEVM * F
M

Egyveleg.

— A délmagyarországi muzeum rendezése a vármegyeház Lonovics utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében megkezdetett s remélhetőleg rövid idő alatt a nyilvánosságnak is átadható leend; legközelebb az igen érdekes s nagy számu római emlékkövek, sarcophagok fognak ide szállittatni; a régi pénzek s érmek kellő berendezhetése tekintetéből pedig csinos üveges szekrények rendeltettek meg a társulat által.

— Az ösrégészeti congressusról Römer Flóris utóhangul egy számadó s köszönő iratot közöl, mely szerint ezen culturalis szempontból nagy horderejü nevezetes gyülés, tekintve más előzőkhöz, igen kevésbe került. Az ország 5000 forintot szavazott meg rá, s ebből a rendezésre, utazásokra, nyomtatványokra sat, mindössze 3500 forintot költöttek el. A többi mind a lelkes magyar közönség részvétének érdeme. Ily kevésbe került az a haszon, hogy hazánk régészeti gazdagságait magunk is megismertük s a külföld szaktudósaival is megismertettük.

— Megjelent az „Archaeologiai Értesitö“ f. é. 8. száma, melyben Henszlmann Imre tüzetesen leirja az östörténelmi congressus üléseit és kirándulásait.

— Az aggteleki barlangban b. Nyáry Jenö és Péchy Jenö szeptember 26-án és 27-én eredménydus ásatásokat eszközöltek. Két nap alatt a barlang ugynevezett „Csonthäz“ részében huszonöt öskori embersirt ásattak ki a csepegő kösziklaréteg alól, körülbelől két méter mélységből. A csontvázak mellett edényeket, kö- és csonteszközöket és minden koponya mellett szenesedett magvakat találtak. A

„denevér barlang"-ban megkövesült csontokra és a barlangi medve megkövült csontmaradványaira is akadtak.

— Deák Ferencz ősbölénycsont botja. A „Temesi Lapok" tárczájában Belánszky-Demko Géza az őstörténelmi congressusról irva, közli, hogy neki évekkel ezelőtt, Kobelt János szervitatéri öreg esztergályos Budapesten a következőket beszélte el: „Kobelt nem kis összegen megszerzett egy ősbölény csontszárat; ez sokáig hevert boltjában; szakértőknek mutogatta, kik nagy összeget igértek a ritkaságért, de a tulajdonos nem adta oda, mivel azzal a belvárosi képviselőnek kedveskedni óhajtott. Csinos botnak dolgozta fel az ősbölénycsontot s egy napon bekőszöntött a remekművel az „angol királynő"-nél a „haza bölcséhez". Deák Ferencz választójának ritka ajándékát szivesen elfogadá, mellékszobájába lépett s kihozott egy nagy könyvet, melyben lapozgatott s felolvasott az ősbölényről Kobelt Jánosnak. Ezután magyarázatokba bocsátkozott az ősbölény felől s megjegyzé, hogy ősbölény a régi időkben hazánkban is találtatott. A müvészi botot, mely ébenfa szinü, azután egy szekrénybe helyezte volt el. Ha a nagy halott hagyatékában netán ezen bot meg van, ugy ezután tudni fogjuk ezen bot történetét is.

— Finn koponya Magyarországban. Schaafhausen koppenhágai tanár, ki az őstörténelmi congressuson általános feltünést keltett éles vitatkozó tehetségével, azt a baráthegyi koponyát, melyet legközelebb Lóczy Lajos ásatott ki az ottani barlangban, magával vitte tanyulmányozás végett. A koponyának csupán alsó állkapcsa hiányzik. A hires tudós finn koponyának tartja.

— Barlangi medve. Péchy Jenő képviselő legujabban a nemzeti muzeum részére egy barlangi medve vázát ajándékozta, mely a biharmegyei pestyerei barlangban ásatott ki. A koponya meglehetősen ép, azonban a váz többi részei nagyon hiányosak. Figyelmet érdemel egy orsócsont, másfél lábnyi átmérővel, mely ritka nagyság a maga nemében. A medve koponya hossza 59 c. m., átmérője pedig 82 c. meternyi, az állatváz oly nagy volt, hogy a barlangások állitása szerint még ily nagyságban sohasem találtak. Több vázat is fedeztek fel ezen alkalommal, de a csontok porlósága s a kihozatal nehézsége miatt ott kellett hagyni, minthogy a talaj a kőszikla csepegéstől nedves, a csont benne oly puha mint a vaj s csakis ha egy órán át a levegőn áll, szilárdulhat meg.

— Kövesült mammuth agyvelő. Társulatunk legközelebb egy a mily ritka, épen oly különös ajándékban részesült s ez egy kövesült mammuth agyvelő, melyet Kleiner János moholyi tanitó ur f. hó 14-én Tácz József lapszerkesztő s társulati tag ur közvetitésével küldött be hozzám a délmagyarországi muzeum részére. A beküldött példány majdnem az unicumok közé sorolható s kevés muzeum lehet ily ritkaságnak birtokában. Beküldő állitása szerint ezen darab, a kalocsa-tolnai Dunaág átmetszése alkalmával eszközlött ásatáskor találtatott egy mammuthfej csontvázában és hosszabb ideig az akkori pestmegyei alispán néhai Földvári Mihály birtokában volt, mig végre harmadik kézből beküldő birtokába jutott. A kövesült agyvelőn az agytekervények (gyri cerebrales), ugy az edények benyomatának helyei igen szépen láthatók. A lelet szine hasonló a sárgulni kezdő tajtpipa színéhez, alakja majdnem olyan, mint egy kőkori baltáé, vagy még inkább, mint egy kis bárány fej-csontváza; hossza 11 c. m., legnagyobb szélessége 4 c. m., magassága $5^1/_2$ centimeter. A ritka küldemény- és szives megemlékezésért, Kleiner János urnak a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat legnagyobb köszönetét s elismerését fejezem ki.

Miletz János,
titkár.

A második kötet általános tartalma.

Lap.

Előszó. Miletz Jánostól 3

I. Értekezések.

I. Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre. Ormós Zsigmond elnöktől 5
II. A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése. Varga Ferencztől . 15
III. Lugos és Karánsebes története 1526—1658. Iványi Istvántól I—III. közlés 24. 70. 136
IV. Vázlatos rajz a művészetről. Ormós Zsigmond elnöktől 53
V. Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra. Miletz Jánostól 61
VI. Osemberkori leletek Uj-Paulison. (6 fametszvénynyel a 107. 108. lapon.) Varga Ferencztől 91
VII. Kupeczky János festész élete és közgyülési megnyitó beszéd. Ormós Zsigmond elnöktől 109
VIII. Uj-Paulisi kőkori emlékek. Varga Ferenczől 122
IX. Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól. I—II. közlés 128. 165
X. Egy másfél ezer éves ut. Varga Ferenczől 180
XI. A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére. Boleszny Antaltól 188
XII. Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról. Böhm Lénárdtól 195

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1875. október 22-én 35
2. Rendes havi választmányi ülés november 26-án 40
3. „ „ „ „ deczember 30-án 44
4. Rendes havi választmányi ülés 1876. január 26-án 94
5. „ „ „ „ február 23-án 96
6. „ „ „ „ martius 29-én 101
7. „ „ „ „ aprilis 26-án 145
8. Ötödik évi közgyülés májushó 31-én 147
9. Rendes havi választmányi ülés junius 28-án 198
10. „ „ „ „ szeptember 27-én 201
Mikor jöttek a piaristák Temesvárra? Iványi Istvántól 46
A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alapszabályai 47
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól . 159. 206
Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben. Miletz Jánostól . 161
Régiség-leletek a temesvári várásnczok közelében. Miletz Jánostól. 211
Egy római sir-emlékkő Szörénytoronyban 212

III. Egyveleg.

Lap.

1. Felhivás a régészeti leletek ügyében. — Török levelek a budavári főegyház egyik oszlopában. — A kassai czéhek. — Tarányi Ferencz adománya a nemzeti muzeumnak 105
2. Római telepek Pereg közelében. — Rohde Tivadar érem-gyüjteménye. — II. Rákóczy Ferencz ágyui. — Érdekes külföldi érem a X. századból. — Magyar műemlékek a budai várban 106
3. Előkészületek az őstörténelmi és embertani kongressusra. — A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiállitása az őstörténelmi és embertani kongressuson 162
4. Római lelet Krassó-vármegyében. — Régészeti ásatások Sziszeken. — A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása. — Wie viel Ungrisch hat garas. 163
5. Történelmi emlékű golyó. — Hatvan város régészeti jelentősége 164
6. A délmagyarországi muzeum. — Az ősrégészeti kongressus költsége. — Ásatások az aggteleki barlangban 213
7. Deák Ferencz ős-bölényesont botja. — Finn koponya Magyarországban. — Barlangi medve-váz a pestyerei barlangból. — Kövesült mammuth agyvelő . . 214

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAM.

III. KÖTET.

Számos könyomatu rajzzal a „Titel mint prépostság“ stb. czimü értekezéshez.

TEMESVÁROTT.

MAGYAR-FÉLE KÖNYVNYOMDA.

1877.

A HARMADIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA.

Előszó: Miletz János szerkesztőtől.

I. Értekezések.

Lap

I. Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól . . . 3
II. Az illyr-magyar collegium Bolognában. 1537—1781. Molnár Vidtől . . . 18
III A zsadányi avar telepek Temes vármegyében. Péch Józseftől 49
IV. Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695. Iványi Istvántól . 59
V. A Veterani barlang és Peth vára. Boleszny Antaltól I—II. közlés . 67, 172
VI. Adatok Kupeczky János festész életéhez. Ormós Zsigmond elnöktől . . . 97
VII. Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Ivánfi Edétől (I—III. tábla kőnyomatu rajzzal) 108
VIII Torontáli őstelepek a Tiszamentén. Dr. Szentkláray Jenőtől 149
IX. Történet régészeti kirándulás Palánkára és Rámára 162

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1876 október 25-én 23
2. Rendes havi választmányi ülés november 29-én 26
3. Rendes havi választmányi ülés deczember 27-én 74
4. Rendes havi választmányi ülés 1877 január 31-én 76
5. Rendes havi választmányi ülés február 28-án 79
6. Rendes havi választmányi ülés martius 28-án 82
7. Rendes havi választmányi ülés aprilis 25-én 129
8. Hatodik évi közgyülés 1877. májushó 24-én 132
9. Rendes havi választmányi ülés junius 27-én 181
10. Rendes havi választmányi ülés szeptember 26-án 184
11. Rendes havi választmányi ülés október 31-én 188

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól 28., 85., 145
Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mü és térkép. Miletz Jánostól 34
Adatok Temesvár müveltségi viszonyaihoz a XVIII. században 35

Lap
Névsor és statisztikai kimutatás a társulat tagjairól. Miletz Jánostól 40
Felhivás a délmagyarországi történ. és régészeti társulat tagjaihoz. Miletz Jánostól 89
A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése. Miletz Jánostól 90
A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól 190
A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól . . . 193

III. Egyveleg.

1. Szeged város története czimü pályakoszoruzott mü. Varga Ferencztől 36
2. Böhm Lénárt monographiája Fejértemplomról. — Régészeti kutatások Kun-Szt.-Márton vidékén. — Kossuth Lajos kiadatlan kézirata. — Óriások sirjai Rügen szigetén. — Őskori görög kincslelet Trója vidékén 37
3. Kőkori leletek a tószegi „Laposhalom"-ban. — Arrabona temetői 38
4. A Petőfi társaság lapja. — Régi nyilgyüjtemény. — A Kállay család levéltára 39
5. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma 95
6. Muzeumunk őskori tárgyai. — Nevezetes őskori telep Paráczon Temes megyében. — Varga Ferencz: „Szeged város története" czimü müvének megjelenése . . 96
7. Széchenyi István levelei. — Római tégla. — Érdekes régi tárgyak bemutatása a juniusi vál. ülésen. — Őskorszaki kőkanál 147
8. A pannonhalmi szent Benedekrend győri főgymnásiumának muzeuma. — Bronz lelet. — Felső-dobszai lelet 148
9. Érdekes adomány. — Régi törökös alaku női czipő s régi női legyező. — Algiri cserkesz kés 194
10. Borjasi kőkori emlékek. — Igen gazdag római pénzlelet. — Érdekes bronz lelet. — Nevezetes római téglák 195
11. Torontáli őstelepek a Tisza mentén. — A „Történelmi Adattár". — Egy őstelep Nógrád vármegyében. — Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár . 196

ELŐSZÓ.

A nyilvánosság elé bocsátott jelen irodalmi munkálat, mint a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ ernyedetlen s önfeláldozó munkássága-, s áldozatkészségének fényesen nyilvánuló ujabb jele, — a „Történelmi és régészeti Értesitő“ III. kötetét fogja képezni. Már az irodalmi nyilvánosságnak átadott „Értesitő“ I. II. köteteivel is, melyek a történelem s archaeologia szakférfiaitól rokonszenvvel fogadtattak s kellő figyelemben részesültek a tudományos világ fórumai előtt, — eclatans bizonyitékot nyujtott e délvidéki társulat arról, hogy erős és szivós munkakedvvel, a nehézségek- és anyagi fáradalmaktól vissza nem rettenő odaadással mitnem lehet keresztül vinni még ily kedvezőtlen viszonyok között is mint a mienk, midőn az izoláltság ezer, meg ezer bénitó, lankasztó, hátráltató bajaival kell folytonosan küzdenünk.

A közkézen forgó kötetekben a társulat már eddigelé 21 nagyobb értekezéssel s a „Tárcza“ czimü rovat alatt számos kisebb ismertetéssel járult hazánk ezen déli részén a történelmi és régészeti speciális viszonyoknak földeritéséhez; ugy a jövőre nézve is nemes hivatása- s feladatához szorosan tartozónak ismerendi Délmagyarországon a mult idők még meglevő gyér nyomainak további kutatását, s figyelmét ezentul is kiterjesztendi a lezajlott zivatar- s viszontagság teljes századok emlékeire, hogy azok az örök enyészet s pusztulás elől megmentessenek.

Müködéseink- s fáradalmainknak időnként nyilvánuló erdményét ezen III. kötet fogja behatóan ismertetni. Az alak, kiállitás

és terjedelem ezentul is a régiek fognak maradni s feladatunk leend — mint már emlitém — Délmagyarország összegyüjtött történelmi s régészeti adatait, emlékeit ismertetni, a homályosakat felderiteni s azokat az enyészettől az utódok számára megóvni; közölni fogjuk továbbá az alapszabályok értelmében havonként megtartatni szokott választmányi üléseink tüzetes leirását, a társulati muzeumnak adományozott vagy vásárlott régi érmek-, okmányok-, s könyvek ismertetésével; „Egyveleg“ czim alatt pedig mint eddig, röviden országos vagy külföldi nevezetesebb történelmi s régészeti mozzanatokat.

Hogy azonban mindezen igényeknek kellőleg megfelelhessünk s a felsorolt feladatokat betölthessük, s hogy „Értesitő“-nk ezen III. kötete is méltó helyet foglalhasson el a hason irányu szakközlönyök mellett, s azon szép hirnevet s méltánylatot, melyet eddig társulatunknak kiérdemelnie sikerült, továbbra is fenntarthassuk, sőt növelhessük, — kikérjük a társulati tagok buzgó támogatását; különösen pedig azt, hogy törekedjenek nem csak uj tagok szerzése által csoportositani vidékünk müvelt elemeit: hanem a mennyire lehetséges és körülményeik engedik, értekezések, régi iratok, érmek, okmányok, könyvek, térképek stb. beküldése által is igyekezzenek társulatunk szellemi életének élénkségét előmozditani, s azt minél kedvesebbé s vonzóbbá tenni; mert idővel csakis igy alkothatja meg társulatunk élete- s létezésének legérdekesebb monumentumát; s csakis ily vállvetett tevékenység és szorgalom által mondhatjuk el azután, hogy éltünk, léteztünk s létünk nyomai a meteorhoz hasonlólag fényes utat jelölnek.

Temesvárott, 1877. január hó 1-én.

Miletz János, titkár s szerkesztő.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet. 1877. Január hó.

Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei.

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. október hó 25-én és deczember hó 27-én tartott választmányi ülésein.

„Emlékezzünk régiekről.“ Ezen czim alatt bocsátott közzé dr. Szentkláray Jenő nagyérdemü titkár-elődöm s társulatunk buzgó munkása s azon nemes törekvéseknek, melyek létesitésére társulatunk a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ sorakozott, — egyik kiváló előharczosa és zászlóvivője, egy terjedelmes és meleg hangon irt értekezést a „Torontál“ czimü lap legujabban megjelent hasábjain. Ezen értekezésében szerző az ő szép s meglepő előadási modorával a történelem s régészet minél nagyobb elterjesztésén s fejlesztésén buzgólkodik vidékünkre nézve; s különösen felhivja torontáli szomszédaink figyelmét saját vármegyéjök még meglevő régi emlékeire, az itt található őskori halmokra, necropolisokra s a mult egyéb rommaradványára, milyenekben Torontál területe még napjainkban sem szükölködik egészen. Megvallom, a derék szerző jeles munkálata reám nézve sem téveszté el hatását s nem mult el minden benyomás nélkül, annyival is inkább: miután társulatunk müködéséről, fáradhatlan tevékenységü s nagybuzgalmu elnökünkről a legmelegebb szavakkal emlékezik meg s buzditólag ajánlja figyelmünkbe a mult idők emlékmaradványait az érintettem vármegye területén.

Miután Torontál vármegye talaja alapszabályaink értelmében szorosan azon terrenum keretébe tartozik, melyet kutatásaink s buvárlataink körébe felöleltünk, jelen értekezésemben mindazon őskori halmok, pogánykori temetők,

romok és egyéb régi emlékekre óhajtom felhivni a társulat becses figyelmét, melyek még napjainkig a romlás, rombolás és pusztitás iszonyu nyomait hirdetve a mult időkből, fenmaradtak ezen szomszédos vármegye területén s mint néma emlékei viszontagságteljes multunknak, s hallgatag beszélői őseink átélt szenvedéseinek s a hazát ért nyomoruságoknak, szükséges, sőt szent kötelesség, hogy az utódok által kegyeletesen fentartassanak s minden további vandalismustól megóvassanak.

Torontál vármegye, melynek délibábbal ölelkezve játszadozó talaja s boldog időkben, a dusan termő kalászoktól hullámzó rónája, hazánk Kánaánja szokott lenni, — a letünt hajdanból még napjainkban is, daczára a 150 éves nyomasztó török igának, s az ázsiai hóditók huzamos itt tartózkodásával együtt járó pusztulásnak, számos emléket képes felmutatni, a legrégibb őskortól kezdve a rómaiak s őseink által alkotott müvekig; melyek ha nem vetekednek is a külföld hasonnemü emlékeivel nagyság-, nagyszerüség-, csinosság- és épségben, mindazonáltal ezekre is, jóllehet legnagyobb részben alaktalan kőhalmokban, az idő és enyészet duló hatalmától roncsoltan, s a kegyeletlenség s vandal kezek erőszakos nyomaival maradtak vissza reánk, — nem minden kegyelet s nemzeti önérzet nélkül tekinthetünk, miután ezek az egyedüli emlékeztető jelei őseink örömei vagy szenvedéseinek s azok s az őket itt jóval megelőzők gazdagsági, müveltségi, társadalmi és politikai viszonyainak. Találunk itt történelmi nevezetességü helyeket, földhányásokat, árkokat, halmokat, őskori temetődombokat, melyek bár fájdalom, napjainkban kegyelet hiány s lelketlen nyervágy folytán a földdel majdnem egyenlővé taroltattak, mindazonáltal a bennök vagy körülöttük talált s ásatások alkalmával felmerült emlékek, mükincsek folytán, még ily vandalismus után sem veszitek el érdekességöket a mult emlékein kegyelettel csüggők s a régiségbuvárok előtt. Igy a vármegye észak-nyugati részében az Aranka (a régi Csesztőreg) Tisza és Maros által képezett, majdnem háromszög alaku területen a régi emlékekről nevezetes és figyelemre méltó helyek között először is Majdánt, Ó-Oroszlánost emlitem fel; hol szent István király vezére, az Achtum hatalmát megsemmisitő Csanád, szt. György tiszteletére zárdát épittetett, mely az akkori szokás szerint meg volt erődítve s később már mint várkastély emlittetik iróinknál. 1551-ben Varkocs Tamás, Martinuzzi hadvezére foglalta el s rakta meg őrséggel az oroszlánosi várat, mely ez idő szerint Petrovich temesi gróf tulajdona volt.

Hogy merre s melyik dombján feküdt a majdáni magaslatoknak az oroszlánosi vár? Eme kérdésre csak a hagyomány utján felelhetünk ma már meg; mely szerint ezen, fájdalom, kegyelethiány folytán a földdel egyenlővé tarolt vár, vagy helyesebben váracs a mostani Majdán helység temető helyén állott. Ugyanis 1770-ben még fenállottak nyolczszögalakban a falak, melyek oly magasak voltak, hogy a ki azokra felkuszott, a mint többen meg is tették, messzevidékre elláthatott; a vár közepén kut volt, a

kapu fölött pedig márvány táblára vésett oroszlánt ábrázoló czimer tünt elő. A hajdankor ezen tiszteletre méltó emlékét egy Karnitzki nevü kamarai tiszttartó 1770-ben puskaporral vettette fel s köveit és tégláit két különféle épületre használta, melyek akkor az ó-bébai uradalomban emeltettek. A várfalak alapjai a mély árkokból s a bennök szétszórtan heverő téglákról még most is felismerhetők.

Több évtizeddel ezelőtt itt egy dombon, mely széles hátterülettel bir s aránylag a többi dombokhoz csaknem hegynek mondható s a majdáni temetőtől széles kocsiut által választatik el, — ásatások s kutatások eszközöltettek s mintegy ölnyi mélységben széles alapfalakra és sirüregekre találtak; miből gyanitható, hogy a régi zárda ezen dombon feküdhetett. Különben ezen alkalommal több domb is felásatott, melyekben nemcsak romokra, de mindenütt számos, hol kisebb, hol nagyobb koponyákra akadtak, miből azt sejthetni, hogy a majdáni dombok pogánykori harczosok s emberek temetmaradványait zárhatják magukba.

Podlokányban, a mai Oroszlánostól délre, sirboltokat fedeztek fel, melyekben valószinüleg őskori tetemek, majdnem 7 lábnyi hosszuak és ép, egészséges fogakkal nyugodtak, s fejök körül ezüst pántok, füleik mellett jókora tengeri csigák voltak függők gyanánt. Ismét Majdán mellett egy másik helyen elsülyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy igen mélyen feküdt a földben és fája már tökéletesen odvas volt, kiásatni nem sikerült. Ezen kutatásoknál, melyeket a 30-as években bizonyos Fuchs Mihály uradalmi tiszt eszközöltetett, igen nevezetes az, hogy az emlitett hajóban köles találtatott, melyből mutatványui, mint különben is ritka nevezetességet, az emlitett ur magával is vitt, de hogy jelenleg kinek birtokában van, ismeretlen. Mindezen ásatások eredményei azt látszanak tanusitani, hogy még mai nap sem volna érdektelen ezen nevezetes őskori vidéket s különösen a dombokat kutatás tárgyává tenni, s valahára csakis igy jöhetnénk tisztába az ősmultnak itt mélyen szendergő titkaival.

Oroszlános különben a törököknek is igen kedvelt helyök lehetett, mit igazolnak az itt felfedezett török sirok s a ma is nagy számmal található különféle török pénz. Nem kevésbé ezen feltevés mellett látszik tanuskodni Oroszlánosnak mai Majdán neve is, mely törökül, állitólag piaczot jelent s ezen, a törökök által adott Majdán nevet, talán könnyebb megkülönböztetés végett az uj Oroszlánostól, az ujabbkori lakosok is fenntartották. Nevezetes továbbá, hogy még napjainkban is számos török és régi magyar pénzekre találnak itten szántás, kapálás vagy ásás közben; sőt mi feltünő, még romai pénzekre is akadtak már nagy mennyiségben Trajanus, Antoninus s más császárok idejéből; mely körülmény azt látszik bizonyitani, hogy e hely már a romaiak előtt ismeretes volt, sőt romai gyarmat lehetett.[1]) Utánkutatás s fürkészet minden-

[1]) Ortmayr. Szentkláray: Adattár I. 260—262 l.

esetre szükséges volna s ugy lehet, hogy történelmi s régészeti tekintetetben nevezetes eredményekre vezetne.

Ezen régi emlékek leirása után Oroszlánostól délnek Szanádot emlitem fel, melynek környékén 1854-ben szántás alkalmával több réz sarkantyut találtak;[1]) nevezetesebb azonban ennél az Oroszlánostól éjszaknak fekvő Kis-Béba, mely Ó-Bébától alig egy negyedórányi távolságra fekszik; hol hajdanában apáturság létezett. Többek bizonysága szerint még mintegy 50 év előtt fennállottak e régi apátság düledezett falaiból némi maradványok s aggastyánok beszélik, hogy gyermekkorukban a romok alatti sirboltokban még játszottak s hogy itt az apáturságban barátok laktak, kik nagyon gazdagok voltak és pinczéjökben titokban pénzt is csináltak; hanem egyszer kiakarták őket rabolni, s azért onnan megszöktek s a mit kincseikből el nem vihettek, azt elásták.[2]) Vannak továbbá többen a kik emlékeznek még, hogy midőn a Kis-Béba alatti száraz ér medre szántóföldekül kiosztatott, egy földmüvelő szántás közben ekéjével tömérdek ezüstpénzt vetett ki. E pénzek részben a salzburgi s genfi püspökök feliratait viselték; a leletből több darad a Batthyánycsalád birtokába jutott.[3])

Kis-Bébától nyugatnak, a Tiszához közel Rácz-Keresztur találjuk, hol egy 30 öl hosszu régi pincze van, melynek eredetét senki sem tudja;[4]) délkelet felé pedig az emlitettem helytől Puszta, vagy Magyar-Keresztur, mely falucska nevét állitólag a keresztes hadak idejében nyerte, midőn egy „keresztes vitéz“ vagy keresztes ur“ birtoka volt; itt évtizedekkel előzőleg egy három emeletes régi épület állott, melynek második emeletében a padozat márványkoczkákkal volt kirakva, a harmadikban pedig csak egyszerüen ki volt deszkázva s ez utóbbi emeletben gyakran tartottak tánczmulatságokat. Egy hosszu, nagyöblü kürt is volt itt, melynek hangjával a messze dolgozó munkások közebédre hivattak.[5]) Miféle épület volt ez? ma már tudni nem lehet, hacsak körülményesebb utántudakozódás nem derithetné még némileg fel.

A vármegye legészakibb pontján Uj-Szeged közelében Szőregh emlékezetes régi apátságának romjairól, melyekből némi omladványok még napjainkban is kivehetők egy magaslat tetején. Szőreghtől keletnek a Maros vize mentében Kis-Zombor helység fekszik, hol nevezetes az, hogy az ujabbkori templomnak szentélye egy románkoru kerek templom maradványa. Feltünők itt a sajátságos szentélyzáradéknak kupos teteje mellett a külső falon lefutó keskeny oszlopok. A szentély hajdan hatszögü volt, jelenleg csak négy és fél iv maradt meg, a többi másfél iv át van törve és maradékfalul a templomhoz vannak csatolva. Kelet felé kerek szemöldü ablak maradt fenn; az oszlopfejek

---

[1]) Mürégész. Kalauz. I. r. 122. l.
[2]) Ortvay. Szentkláray. Adattár I. 253. l.
[3]) I. m. 254. l.
[4]) I. m. 251. l.
[5]) I. m. 262. l.

felett keskeny ablakok vannak, az egyes bolthajtásoknál háromszög csucsu párkány látszik és keskeny oszlopkák levéldiszfejekkel tünnek fel, valamint a fogdisz is tanusitja a románkoru eredetet; az oszlopkák 2'-nyira vannak egymástól. Ugy látszik, hogy e templom eredetileg magasabb volt 5 ölnél, mert még a kerek párkány hiányzik; védnöke a zombori Rónay család.[1])

Ugyancsak itt Kis-Zomborban a falutól délre mintegy 400 ölnyi távolságban 1872-ik év május havában a téglaverő munkások mintegy 3 láb mélységü sirban, csontvázra akadtak, mely arczával kelet felé forditva feküdt. A csontvázon szinezett agyag, kagyló és madárkarom gyöngyök, két gyürü, egy karperecz s egy fejék voltak, mely utóbbi nyilásában az állkapcsot összetartá. A csontváz maga annyira porlékony állapotban volt, hogy nem épen erős nyomásra is szétmállott. Az itt lelt gyöngyök és bronzékszerek, a gyürük kivételével nagyérdemü elnökünk Ormós Zsigmond ő méltóságának gyüjteményében őriztetnek.[2])

A Maros mellékén eddig közlöttek között azonban legnevezetesebb a régi emlékeket tekintve Csanád, a rómaiak Morissenum-a, középkori nemzeti forrásaink Marosvára; melynek ős emlékekben dus talaján egy Marosparti nevezetes római telep létezett; melynek alapfalai, midőn az 1868-ik évben a csanádi ásatások alkalmával felmérettek, körül-belől 14.000 □-ölnyire terjednek ki, mi megdönthetlen bizonyitékát adja annak, hogy ezen határcastrum az elsőrangu várak közé tartozott, s a hadi technikának akkor minden ismeretes segédszereivel megerősittetett, annál is inkább, miután Csanád terrenuma nagyon is kedvező volt egy főtábor berendezésére s hogy a Maros partján feküot, mely ép oly országutja lett a római hadcsapatoknak, mint volt a via strata, mely a Dunától huzódott éjszakkeletnek Dáczia szivébe. Az itt nagy számmal található római téglák után, melyek a XIII. légio bélyegét viselik, az is bizonyos, hogy ezen castrum épitői a Gemina Legio katonái voltak, kik itt Csanádon élénk emlékét hagyták annak, miszerint az ásó- és kapához ép ugy értettek mint a pilum- és a kardhoz.[3])

1868-ban, midőn a csanádi római katholikus ó-templom leromboltatott s az ujnak épitése, az áldozatkészsége s jótékonyságáról országszerte ismeretes Bonnaz Sándor csanádi püspök ő excellentiájának költségén megkezdetett, a Csanád felett elviharzott századoknak számos emlékei, töredékei, maradványai merültek itt fel. Igy találtak itt falakat, melyeknek anyaga egy román, egy átmeneti korszak s egy góth-izlésü templom visszamaradt faragványaiból, romai égetett téglák- és faragott termés kövekből állott. A templomtorony délszaki balsarkán egy kut találtatott, mely 4' széles, 3° 1' mély vala, s leltek benne még a tölgyfából is, melylyel ki volt rakva. Ezen kuttól nem nagy távolságra éjszak felé 3' mélységben egész embercsontvázra akadtak, mely

[1]) Arch. közlemények. 1876. X. k. II. füz. 60. 61. l.
[2]) Janky K. Emlékkönyv. Temesvár 1874. 16. l.
[3]) Ortvay-Szentkláray. Adattár III. 12. 13. l.

bizonyosan koporsóba volt fektetve, miután a föld a váz körül üreget formált, de a koporsó anyagából semmit sem találtak. A csontváz mellett ismét ép oly szélességü és mélységü kut merült fel mint az előbbeni, de fa vagy kőböli kirakásnak nyoma sem volt; közel hozzá egy igen régi fehér korsó és ahhoz való pohár ásatott ki. Találtak itt továbbá beboltozott helyet, mely a kemenczéhez hasonlitott, hamuval tele s talaja égetett római téglákkal volt kirakva; magyarkori réz kupát, kengyeleket, kocsi vasakat, két darab karpereczet, melyek egyike világos kék, másika fekete szinü volt; találtak már részben kővé vált szarvas agancsot s a föld melegétől megfeketült és tőzeggé vált kölesszalma réteget, melyen még a mag is észrevehető volt. Azon fal alapzatát, melyen a régi kolostor vagy káptalan ház romjai állottak, a föld alatt csupa faragott kő képezte s az alapzatok oly erősen össze voltak forrva, hogy vassal is alig lehetett szétbontani s gyanithatólag ez még a régi római castrum maradványa lehetett. A padolat alatt tömérdek megfeketült emberi csont merült fel s egy mély, római téglákból készült, két végén bolthajtással ellátott sir, mely négy nagy homokkővel volt födve, melyek azonban a sirba omlottak s a benne talált vázak lábbal nyugatnak voltak forditva; találtak ebben egy kis római rézpénzt is s egy kisebb buzogányt, melyet a rozsda már részben megemésztett.[1])

Az uj torony kimérése alkalmával egy még egészen ép, nyolczadrészben iszappal telt csatornára akadtak, mely római téglákból állott s innen nem messze több sir volt, melyekben az embervázak napkeletnek irányzott arczczal feküdtek, miből gyanithatni, hogy ezen hely még a pogánykori emberek „ossuarium"-a lehetett, mig az előbbeniek az ó-keresztényekéi; megjegyzendő még, hogy az itt lelt csontok vastagságra és nagyságra nézve feltünők és rendkivüliek voltak. Végre találtak még egy kősarkophagot 4 lábujj izzel s a fenekén vérnyomokkal, továbbá egy vas csákányt, egy cserép kupát, egy régi ajtósark darabot, egy hajtünek felső részét, egy nagy darab összeolvadt érczet, mint a rég hajdanban itt dühöngött iszonyu tüzvész jelét s egy kardot s felfedezték az oltár mögötti falban a négyszegü üreggel ellátott, koporsószerü alapkövet is, melyre kereszt van vágva; az üregben fekvő bádogszekrényt, mely az okmányt tartalmazta, a rozsda annyira megemésztette, hogy darabokra széthullott.[2])

Ezen leletből következtetve, miután az épen megmaradt kőládácska a XV. század müve s jelenleg a rom. kath. plébánián őriztetik, — a csanádi lerombolt templom is ugyanezen században épülhetett s eredetileg itt állott sz. Gellért által a benczés apátság részére alapitott egyház, melyben a szent életü alapitó el is temettetett s teljesen hitelt érdemlőleg állithatni, hogy a már emlitett sarkophag is a szent Gellért püspöké volt. Ezen kőkoporsó körül volt véve 4" vastag mésztapaszszal az az betonnal, s miután a szorosan

[1]) Arch. közlemények, 1870. VIII. k. 1. füz. 3. 4. l.
[2]) I. m. u. o. 8. l.

szükségesnél hosszabb és szélesebb, hihető, hogy nemcsak magának a testnek, hanem még egy fa, vagy más anyagból készitett koporsónak is befogadására készült; a koporsó alakja egyszerü, azonban egyik hosszoldala közepén egy igen csinosan faragott, a koporsó egész magasságában elterjedő, a Magyarország czimerén előforduló kereszthez, mivel szinte hegyen áll, nagy hasonlatosságu kereszt látható.[1])

A csanádi uj templom alapjainak ásatása alkalmával, mint már emlitém, különféle feliratu római téglák is jöttek elő, sőt a plébánia udvara is ily fajta téglákkal van kirakva, melyek GEN. — LEGXIII. — LEXIIIG$_E$. — LEXIIIGEM. bélyegüek, azaz „Legio decima tertia Gemina“[2]); találtatott továbbá az ó-templom lerombolásakor egy római ezüst érem is, mely kisebb, de vastagabb a mostani tizkrajczáros ezüst pénznél. Egyik oldalán Junó látható pávával s ezen körirással: IUNONI REGINAE. A másik oldalon egy nőnek arczképe szemlélhető ezen felirással: FAVSTINA AUGUSTA.[3]) A plébánia kertjének ajtaja körül szinte többféle római faragvány van befalazva, s egyikén ezen csorba irás látható: /// AB . . . | TARC . . | VSV1. Valószinü, hogy a Maros-parti nevezetes római castrum ezen helyen állhatott,[4])

Csanád körül találtatnak régi sirhalmok is, melyek azonban a folytonos mezei munka és szántás által mindinkább lelapittatnak és környékükön sok cserépedénytöredék fordul elő.[5]) Végül felemlitem, hogy Csanád alatt csatornaásáskor csontvázak körül kő-hamvveder és bögrére találtak a munkások, melyek Beodrai Karácsonyi László által a nemzeti muzeumnak küldettek fel.[6])

Csanádtól keletnek haladva a Maros kiöntvényei között Egres oláh falvacskát találjuk, hol hajdanta hires cistercita apátság létezett. Egres különféle nevezetek alatt, Egris, Egrus, Aegris, Agris stb. fordul elő emlékeinkben s hires apátsági épülete mint valamely vár, bástyákkal, széles sánczokkal volt megerődítve s a tatár-csordák is csak azon cseles igérettel birták bevenni, hogy minden bennlevő életének megkegyelmeznek; mit azonban nem tartottak meg.

Az egresi kolostort hihető, hogy III. Béla alapitotta, s a francziaországi pontigniac-i anyakolostornak volt filiája. Hagyományaink szerint II. Endre király s neje Jolánta királyné itt lennének eltemetve. Az egresi zárda és templom igen szilárd anyagból volt alkotva, mint a fenlevő romok tanusitják; a törött kőfal belsejét szilárd faragott kőburkolat veszi körül; temploma, melynek romjai még ma is láthatók, nagyobb lehetett az arácsinál, s a hozzá

[1]) Arch. közl. i. kötet 12. l.
[2]) Arch. közl. 1868. VII. k. II. füz. 191. l.
[3]) Ortvay-Szentkláray: Adattár III. 9. l. 1. jegy.
[4]) Arch. közl. 1868. VII. k. II. f. 191. l.
[5]) Arch. közl. 1865. V. k. I. füz. 67. l.
[6]) Arch. közl 1864. IV. k. III. füz. 162. l.

közel levő után olyan kongást lehet hallani, minőt boltozaton átrobogó kocsi szokott előidézni; gyanithatólag itt lehetett az altemplom, de ezt csak szorgalmas kutatás derithetné fel. A templomon tul is mintegy 500 lépésnyire vannak még faldarabok, erre terült el a vár s alatta folyt a Maros; de még ennek partjain is találtatnak téglafalak, faragott kövek, alkalmasint a lerombolt templom maradványai. A legszebb faragott köveket Rácz-Szent-Péterre vitték és az uradalmi udvarban állitották fel; de Egresen is találhatók a lakosok udvarain szétszórtan igen érdekes faragott kövek, boltgerincz részletek, a Marosnál égetett föld s durva vastag cserepek is.[1])

Az előadottakból folyólag, el nem mulaszthatom társulatunk becses figyelmét az egresi romokra felhivni! Mennyire érdekes s a tudomány emelésére s a régészet és a középkor ismeretének bővitésére, hogy nagynevü régészünk Rómer szavaival éljek, — mily igen hasznos volna, ha Egresen rendes és tudományos ásatás eszközöltetnék. Ezen, a kegyelet s legnemesebb intentióból származó szavak csak is minket illetnek; miután társulatunk feladata s kötelessége a területén található emlékek, romok minél behatóbb vizsgálata és kutatása s a beható tanulmányozások s önbuvárlatok alapján az emlékeinken borongó homálynak minél lehetőbb eloszlatása s a tényleges valóság felderitése. Már magában azon lehetőség is, hogy ha nem találnók is meg II. Endre király, vagy Jolánta királyné sirját, becses Árpádkori régiségekkel, — hogy az altemplomra akadhatunk, megérdemelnék a behatóbb kutatást s buvárlatot az egresi zárdatemplom- és várromok.

Egrestől dél-nyugati irányban haladva, az Aranka vizének egyik nagy kanyarulatában találjuk Nagy-Szent-Miklós tekintélyes délmagyarországi mezővárost, mely a mult XVIII. századot befejező évtized utolsó évében nagy hirre vergődött dus-gazdag aranyleletei miatt. Az itt talált nagybecsü s méltán páratlanoknak nevezhető arany edények s tárgyakról meseszerü hirek szárnyaltak országszerte s még I. Ferencz királyunk figyelmét is magokra vonták, s méltán, mert itt találtatott ekkor a legnagyobb, eddig ismert arany edény is. Ezen páratlanul becses és értékes kincset, mint a legtöbbször történni szokott, a véletlen hozta napfényre az azt századok óta féltékenyen rejtegető föld gyomrából; 1799-ben ugyanis bizonyos Nera Vuin szent-miklósi parasztgazda szőllejében vagy mások állitása szerint udvarában a munkások ásással voltak elfoglalva s eszközeik egyszerre egy nagy vas ládába ütköztek, mely is a földből kiemeltetvén a következő rendkivüli nagy értéket képviselő arany tárgyakat rejté magában, u. m.: egy 29 arany értékü csészét fogantyuval; 81 arany értékü edényt állatfővel; 21 arany értékü tálczát; $62^{1}/_{16}$ arany értékü kerek edényt hat griffalaku állattal; $12^{12}/_{16}$ arany értékü olvasz-

[1]) Arch. közl. 1870. VIII. k. I. füz. 35—38. l. — Oltványi Pál. Csanád püsp. megye birtok viszony. 94. l.

tott aranyat; $60^{10}/_{16}$ arany értékü tálczát görög irással; egy másik $82^{8}/_{16}$ arany értékü tálczát csattal s kivert görög irással; továbbá más három tálczát, melyek közül az egyiknek $87^{7}/_{16}$, a másiknak pedig $51^{4}/_{16}$, végre a harmadiknak 96 aranynyi értéke volt; továbbá itt lelték a legnagyobb eddig ismert arany edényt, melynek magassága $13^{1}/_{4}$", szélessége $7^{1}/_{2}$"-nyi s értéke 614 arany; találtak még végre itt egy nautilus alaku edényt $137^{8}/_{16}$ arany értékben, s lábon álló tálczát kilencz betüvel $60^{14}/_{16}$ arany, s egy másik ehhez hasonlót $60^{8}/_{16}$ arany értékben; az egész kincs értéke $1658^{8}/_{16}$ aranyra becsültetett[1])

Az edények régiségök s izlésteljes kiállításuk s alakjuk által tünnek ki Az egyik arany edény oldalain körös czifrázatban a következő alakok láthatók: 1) Egy lovon ülő férfi, fején sisakkal s jobbjában zászlót tart, balkezével pedig ellenét hajánál fogva ragadja meg s a ló oldaláról, melyen az alak ül, emberi fej lóg le. 2) Nagyfülü madár kiterjesztett szárnyakkal és farkkal, körmeivel egy ruhátlan nőt ragadt meg erősen szoritva; a nő két kezét feje fölé terjeszti ki s jobbja és baljában ötlevelü zöld ágat tart. 3) Egy hosszu szakállu koronás király, szinte koronás és szárnyas négylábu állaton, melynek szakállas férfi arcza van, — ülve s kifeszitett ijjából egy támadni vágyakozó oroszlánra nyilat bocsátani készül. 4) Egy megölt szarvason ülő griff.

Egy másik arany edényen pedig a következők szemlélhetők: 1) Nagyfülü madár kiterjesztett szárnyakkal s farkkal, mely egy mez nélküli nőt ragad el; a nő felemelt jobbjával a szörnymadárnak tányéron ételt nyujtani látszik. 2) Ugyanily alaku madár s helyzetü nő, csak hogy ez utóbbi jobbjában ágat art. 3) Koronás emberi alakok, szakállas férfi-ábrázatu és szárnyas négylábu állatokon ülve. 4) Végre az edény nyaka körül három daru áll fácskák között.

Egyik tányér vagy tálczán kereszt látható czifrázattal s körüle görög felirat, egy másik arany tálczán pedig, melynek külső részén egy ökröt letaposó Pegazus van metszve, görög szavak olvashatók s ezen edény a rajt előforduló „ZOAPAN." „Zupán" szóból következtetve, mely a szláv ajku népeknél „főnök"-öt jelent, gyanithatólag valmely bolgár vagy horvát előkelő uré lehetett. Egy kagyló alaku ivóedényen két griff között két párducz borostyánt s pálmaágat tart, de körczifrázatában a felirat olvashatlan. Különben a többiek is mind igen meglepő czifrázatuak, miből könnyen elképzelhetjük ezen lelet nevezetességét s becsét, s nem lehet eléggé fájlalnunk, hogy nem a mi nemzeti muzeumunknak érdekességét emelik, annál is inkább: miután hazai leletek, de legnagyobb részben I. Ferencz király parancsára az udvari gyüjtemény számára vétettek meg. Ezen emlékeket Arneth, a bécsi császári régiségtári igazgató, Valens császár korabelieknek tartá és valamely barbár népnek tulajdonitá; Schönvisner István jeles régészünk pedig valamelyik bolgár

[1]) Arch. közl. 1865. V. k. I. füz. 31 l.

fejedelem tulajdonának, ki még a magyarok bejövetele előtt uralkodott ezen vidéken, állitja lenni.[1])

Nagy-Szent-Miklóstól $1^3/_4$ mértföldnyire délnyugati irányban, ugyancsak az Aranka vize mellett, Ó-Bessenyő terjedelmes, népes mezőváros tünik fel, melynek ősi létezése, mélyen benyulik történelmünk századaiba s hajdan csekélyebb jelentőségü erősséggel birt, mely a török világ kezdetével 1551-ben dulatott fel. A törökök később, midőn itt befészkelték magukat épitettek téglákból egy magas őrtornyot s körüle az őrség számára földkunyhókat, melyek a toronynyal együtt ott állottak, hol a mostani főutczát mintegy 800 lépésnyire nyugat felé a templomtól egy másik utcza átmetszi s azon helyen jelenleg egy kereszt áll. Az őrtorony körül épitett török kunyhók maradványai még 1738-ban is fennállottak, midőn a bolgár lakosok itt hazát nyervén letelepedtek. Ó-Bessenyő hajdan a csanádi szandsák alkatrészét képezhette.[2]) Ó-Bessenyőtől délkeletre Komlós és Nagy-Jécsa között Csatád is azon helyek közé tartozik, melyek a mult eseményeiben szerepet játszottak; mit a helység neve is igazolni látszik, származtassuk azt bár akár a tőzsgyökeres magyar „csata“ szóból, akár az oláh kifejezés- „csetatje“-ból, mi szinte várat várkastélyt, vagy erődöt jelent s annak bebizonyitására szolgálnak, hogy ezen hely közelében nevezetesebb epizódok is fejlődhettek ki a mult eseménydus korszakában, jóllehet ezeket adatok hiányában nem constatálhatjuk, ugy az e vidéken található falromok eredetét s viszontagságait sem, melyek még évtizedekkel előzőleg elég tekintélyes maradványokat képeztek s csak ujabb időben taroltattak le végképen a földdel majdnem egyenlővé a mult emlékei iránti kegyeletlenség és érzéketlenség következtében.[3]) Csatádtól délnek Zsombolya és Csenej között régi irataink szerint Horogszeg is erődített hely volt, de ma már nyoma sincs s ugyan ezen környéken feküdt a három Begenye község, hol a vásárok szent Margit napján tartattak, de valamint ezeknek, ugy Matka helységnek sem mutathatjuk ki fekvéseiket, nyomaik végképen elenyésztek.[4])

A felsorolt régi emlékmaradványokon kivül, Torontál ezen emlitettem területén akadunk pogány- s barbar korszaki nyomokra is. Igy Nagy- és Kis-Jécsa, Csenej s Bobda között huzódnak el a Griselini korában ezelőtt alig 100 évvel még 7' magas régi avar sánczmüvek, melyek a temesvármegyei Knéz helység felől jönnek ezen megye területére, s ma már csak apró, szakadozott darabokat tüntetnek fel, mint elmosódott foszlányait, a harczias s hatalmas avar nép strategiai intézkedéseinek; hogy ezen vármegyében is a Dunáig, vagy még valószinübben Nagy-Becskerek felé, hol szintén

[1]) Stephanus Schoenvisner: Notitia Hung. rei Numariae. p. 84
[2]) Ortmayr. Szentkláray: Adattár I. k. 609. 612. l.
[3]) Böhm: Délmagyarorsz. II. k. 457. l. 15. jegyz.
[4]) Böhm: Délmagyarorsz, I. k. 392. l. 12. jegyzet.

mutatkoznak sáncznyomok, a Tiszáig elhuzódhattak, — kétségünk nem lehet; de idővel részint az itt egykor hatalmas kiterjedésü mocsárokban elsülyedtek, részint a szántás s egyéb földmunkálatok által szakittattak meg.[1]) Továbbá Nagy-Becskerek határában, nevezetesen: Bántelek, Csatágos, Écska és Elemér felé akadhatni régészeti tekintetben érdekes halmokra is, melyekben cserép edények, halotti urnák — hamvvedrek — téglák, nagy kiterjedésü alapfalak nyomaira akadtak. Ilyen, nagy valószinüséggel pogánykori halmok mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár, Hegyes és Szaján körül is.[2])

Sokkal érdekesebbek s jelentékenyebbek az eddig felsorolt régi emlékeknél az arácsi templomromok, melyek Beodrától dél felé mintegy fél vagy három negyed óra távolságra fekszenek s mihelyt az utas Beodra déli végére ér, már távolról meglátja két csoportra szakadva, ezen ég felé meredező romemlékeket; az egyik a még majdnem egészen fenálló nyugati homlokfalé, a másik csoport pedig a hosszhajó töveinek magas falai, a három félkörü apsis és a torony, mely az éjszaki apsis előtt az ezen oldali mellékhajó első osztálya fölött emelkedik, mindezen részek összefüggésben vannak még egymással, mig köztük s a nyugati főhomlokzat között megszünt a falkapocs. A déli oldalon a falak sokkal rongáltabbak az éjszakinál, itt szerte-szélylyel hevernek a falragaszszal összetartott nagy faldarabok a földön, vagy a kincskeresők által mindenfelé vájt gödrök- s lyukakban. 1817-ben a romot Torontálvármegye hatósága oltalma alá vevé, s mély árokkal keritteté körül a hajdankor e tisztes maradványát a vidék lakosai ellenében, kik köveit széthordani kezdették s ez az oka annak, hogy ma a rom mintegy árokból látszik kiemelkedni; a föld szine fölött a hajdani zárdának semmi nyomára sem akadnánk, csakis tudományosan vezetett ásatások derithetnék fel alapfalait. Valamint az árokban, ugy a romok között buján nő a maszlagos redőszirom vagy közönséges nyelven beléndek, (datura stramonium) s az alacsony fekvés miatt mindkettőt mocsáros vidék veszi körül. A rom Franyova község birtokát képezi, de a beodrai Karácsonyi család visel gondot reá.

A romok távolabbról nézve kőépitményként tünnek fel, jóllehet a falak téglából vannak alkotva, de az épület főbb részei, valamennyi tő, az ivek, gerinczhordók, a főhomlokzat nagy rózsa-ablakja faragott kőből vannak szerkesztve, az épitészeti anyag elég könnyen munkálható homokkő, mely tekintve az itteni nagy kőhiányt, távolról hozatott ide. A templom külső falszine alkalmasint nem volt vakolva, de a belső vakolat több helyen fenmaradt. A még meglevő oszlopfők nagyon rongáltak, mindamellett a czifrázatokra még ráismerhetni, melyek vagy sóska, vagy cinadonia levelek (chelidonium majus) s ugy vannak idomitva, hogy végökön erős s nagyon kiszökő bimbókká foglaltattak össze. Egy oszlopfő még emberi alakot is mutat kiemelkedve a levél-

---

[1]) L. Griselini: Gesch. d. temesvár Banats térképét. Wien 1780. czimü müben.
[2]) Miletz: Tört. régész. Értesitő II. k. 67. l.

disz közül és szétterjesztett karjaival a felette emelkedő vállkövet tartani látszik; ezen egyen kivül több alakos kapitael nem maradt fenn. A templom tornyánál, mely az éjszaki mellékhajó apsisa előtt emelkedik a romok fölött nevezetes az, hogy alakja nem négyzet, hanem hosszukás négyszöget képez s hossza keletről nyugotra, szélessége éjszakról délre tart s négyszöge nem haladja tul a középhajó magasságát s a zömnégyszögén kisebb nyolczszögü épitmény veszi kezdetét, mely a torony sisakját vagy födelét képezi; keleti s nyugati ablakai igen diszesek s a kettős osztály fölött még tompa csucscsal is birnak, a torony többi ablakai egyszerübbek, de csaknem valamennyien csucsivesek, ellentétben a templom kerekzárásu ablakaival; különben a torony egész kivitele igen merész épitészeti tervre mutat. A főhajó ablakai keskenyek s igen magas helyen kezdődnek, faragott kő-ruházatu bélletök igen egyszerü; a mellékhajó valamennyi ablakai a szinfallal tüntek el, ugy azon kapu is, mely gyanithatólag a kolostorból a déli mellékhajóba vezetett; sajnos, hogy a főkapu hajdani szerkezetét sem lehet meghatározni egészen kitört nyilása után. Az arácsi templom a XIII. század negyedik évtizede körül emelkedhetett s az épitészeti bátorság roppant növekedését tekintve, fejlődött román stylben.[1])

Ezen templom hajdan apátsági egyház volt, mely „Abbatia de Aracha“ „Aracsa“ néven jön elő emlékeinkben s kezdetben a benczések, utóbb pedig a ferenczrendi szerzeteseknek képezte tulajdonát; az apátság körül keletkezett város, mely már 1422-ben okleveleink szerint ilyennek emlittetik, 1536 körül pusztulhatott el, de a zárda megmaradt s miután a szerzetesek elhagyták, „váracscsá“ alakittatott át s őrséggel rakatott meg. 1551-ben Becse eleste és Csanád feladása után őrségétől elhagyatva török kézre jutott, min Tinódi igy bánkodik: „Rémültek magyarok a sok apró várba, sokan kiszekének, hagyák pusztaságba — — — — A Becse, Becskereki, Galad, Aracia.“[2]) A törökök által megrongált váracs utóbb kijavittatott ugyan, de többé semmi jelentőséggel sem birt s rövid hadi élete után elhagyatván, falait szétrombolá az emésztő időnek vasfoga annyira, hogy ma már nyomait sem lehet megmutatni. III. Károly király idejében épült itt ismét egy csekély falucska, de ez is csakhamar elpusztult, csupán az érczszilárdsággal épitett apátsági templom maradt fen s még Mária Terézia uralkodásának végszakában, habár roncsoltan is, fedél alatt állott. Ez előtt 30—40 évvel aggastyán szemtanuk beszélték, hogy a templomban két oltár volt s az egyiknek nagy oltárképe szent Mihály arkangyalt ábrázolá magyar dolmányban, sárga, sarkantyus czizmákkal s nagy bajuszszal. A templom tehát alig félszázad óta indult ennyire a romlás és pusztulás felé; mondják hogy a romok az 1863-ik év deczember 13-káig sokkal jobb karban állottak, de ekkor az országszerte emlékezetes „Lucza szél“ ledöntötte mellékhajóinak falait s tornyának felső

[1]) Archaeol. közlemények 1870. VIII. k. I. füz. 41—49. l.
[2]) Ortvay. Szentkláray: Tört. Adattár. I. k. 361. l.

részét s jelenleg rohamosan közelg tökéletes veszte felé, hacsak a derék, áldozatkész s a régi emlékek iránt nagy kegyelettel viseltető Karácsonyi család nem tétet mielőbb rajta javitásokat. A romok jelenleg egyedül, némán s elhagyatottan állanak a végtelennek látszó rónaságban s a torony és templom boltozott üregei most a baglyok s varjuk tanyáji lettek s a körülöttük uralgó komor, néma csendet néha-néha csakis az üvöltő szélvész s a megbarnult falakon tenyésző kórók zörgése zavarja meg. Végül megemlitem még, hogy „a templomtól minden irányban messze földalatti épitmények nyulnak el, melyekben sokszor az ekevas megakad. Az itt történt ásatások alkalmával régi pénzek, s a templomkryptában csontvázak nagy mennyiségben találtattak, a többi közt nem régen két ezüst csészében Hunyadi-máriás-féle pénzeket ástak ki.“[1])

Arácstól alig órányira, a Tisza balpartján fekvő Török-Becse is nagy szerepet játszott hajdanta régi várával, minthogy kedvező fekvésénél fogva mindig alkalmas összeköttetést nyujthatott a Tisza jobb és balpartja között. Környékén a véletlen ásatások már sok római pénzeket, téglákat, urnákat hoztak felszinre, mi kétségtelenül arra mutat, hogy itt római gyarmat is létezett. Régi vára hajdanta szigeten feküdt, de ugyanazon helyen, hol a város jelenleg is áll, miután régente a Tiszának egy karja kelet felől is átölelte az erősséget, melynek némi omladékmaradványai a Tisza körül még ma is kivehetők; végképen alig másfél század előtt, a karloviczi békepontok értelmében romboltatott le.[2])

Török-Becsétől délkeleti irányban, Török-Becse és Kumánd-Taras között körülbelől egyenlő distantiákra az ősi Burdas, mai elnevezése szerint Borjas egykoron virágzó, most már pusztán álló magyar telep terül el a Tisza balpartján magas dombsikon, hol az 1875 évi augusztus 19-én házépitéssel foglalkozó munkások az alapásat alkalmával egy ölnyi mélységben, arczczal napkelet felé forditott, — s mint a rothadt maradványokból itélni lehet — tölgyfa koporsókban nyugvó tömérdek emberi csontvázra akadtak, sőt erős agyagedény cserepeket, köszörü köveket, egy karczdiszitményekkel ékesitett fehér csonttülköt, egy érmet, néhány darab VI. számmal jelzett téglát, még sok patkapörnyét is emeltek ki. Az egész lelet dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész s társulatunk tagjának birtokába jutván, általa a nemzeti muzeumnak küldetett fel, melyre nézve megjegyzendő, hogy két darab fekete agyagu cseréptöredék egy nagy urnának képezte részét s barbarkori jellegü; a gyönyörü karczdiszitményekkel ékesitett csontülök a cervus communis agancsából készült s a XVI. század müvének látszik; az itt lelt érem pedig I. Ferdinand ezüst magyar dénárjának egy roszul sikerült rézutánzata kettős bélyegveretttel s a tégla- és köszörükő-darabok ujabbkoriak. Már csupán az emlitettek is eléggé

[1]) Adattár. I. k. 362. l.

[2]) Dr. Szentkláray Jenő: Becse (Török) leirása. Adattár. I. k. 297—318. l.

érdekessé teszik ezen helyet, mely valóban megérdemelné a bővebb kutatást s behatóbb buvárlatot. Régi iratok szerint Borjas vagy Burdus hajdanta, az anya Tisza s a Tisza egy mellékága által körülkeritett szigeten álló sánczerősség lehetett. A régi Tisza-ág folyásának ma már teljesen kiszáradt mélyedéseit még most is láthatni a szántóföldek között s a földhányások, melyek mintegy 50 holdnyi paralellogramot képeznek a Tisza magas parfjának hosszában, kétségtelenné teszik alakjuk szerint, hogy itt primitiv magyar védművekkel állunk szemben.[1]) Közelfekvéséből következtetve Török-Becséhez, igen valószinü, hogy a becsei várnak képezhette elővédjét; de római castrum, vagy pogányvár is lehetett.

Becse s Borjastól keleti irányban a Béga csatorna mentén van Rácz- és Magyar-Ittebe nevü falu, mely utóbbi szintén történelmileg nevezetes multtal bir különösen azért, mert a régóta keresett vituhui prépostság, „Praepositura de Vituhu“ itt állt. A kolostor lakói a XIII. században „fekete barátok“ voltak, kik szerzetesi szabályaikkal mit sem törődvén, egyéb kihágásokon kivül arra is vetemedtek, hogy az egyház ékszereiből pénzt csináltak s e czélra beolvasztották a szent kelyheket, kereszteket s egyéb egyházi arany- s ezüst edényeket, azután pedig tilos és bünös tevékenységök következményeitől félni kezdvén megszöktek, s a kolostor falait üresen hagyták. Az iteböi (vituhui, Vitubüi, itteböi) prépostság legnagyobb valószinüséggel még a XIII. században enyészett el s ma már semmi nyoma sincs, s csakis gondos ásatások és a helyszin tanulmányozása dönthetnék el azon kérdést, hogy a vituhui, vagy helyesebben itteböi prépostság Torontálvármegyének azon helyén állott-e, hol most a Béga habjai Ittebe község szerény földjeit áztatják ?“[2])

Ittebétől keletre, nem nagy távolságra a Temes folyótól Fény község, a régi iratok szerint Foen, Füen is nevezetes hely lehetett hajdanta, mit a környékén kiásott edények, római sirkő-darabok, ércz- s agyaghamvvedrek, pénzek, erős épületalapok eléggé igazolnak; iróink közül többen állitják, hogy itt 1289-ben Kun László alatt országgyülés is tartatott volna a szerb s dalmát viszonyok s egy a Dunán át vezetendő hadjárat végett, de ezen állitás még bebizonyitásra vár.[3])

Történelmünk mult szakában különösen fontos szerepet játszott a vármegye metropolisa Nagy-Becskerek régi várával, mely hajdanta Délmagyarország biztonságának szinte egyik kulcsául szolgált s fekvése- és erődítményeinél fogva országos fontosságra emelkedett. Már a rómaiak korában volt itt colonia; ezt bizonyitják azon Constantin idejéből származó rézpénzek

[1]) Dr. Szentkláray Jenő leirása Borjasról. Archaeol. Értesitő IX. k. 249—251. l.

[2]) Pesty Frigyes: „Az iteböi prépostság“. Századok IX. k. 678—683. l.

[3]) Böhm: Délmagyarorsz. I. k. 381. l. 14. jegyz. és Adattár. I. k. 360. l. a jegyzetben.

is, melyeket évekkel ezelőtt több ezer példányban ástak itt ki; azutána különböző alaku hamvvedrek, urnák, római téglákés széles kiterjedésü alapfalak, milyeneknek különösen a közel fekvő bánteleki pusztán jöttek nyomára.[1]) Végleges pusztulását Becskereknek is mint a becsei várnak a karloviczi béke eredményezte, s erőditménye, mely sok ideig vidékünk tám- és védpontjául szolgált leromboltatott; a vár hajdanta azon emelvényen terült el, hol ma a vármegye háza áll, melynek udvarában több alapfal nyomai mutatkoznak, itt betemetett fürdők- s vizvezetékekre akadtak, sőt egy török imola is állott, melyet évtizedekkel ezelőtt romboltak le. A régi Bega ágya közelében, nem messze a vármegye házától, két hidfő is emelkedett ki a földből, alkalmasint maradványai az egykori felvonó hidnak. Az erőd emlékét egy utcza neve tartja fenn, melyet jelenleg is ráczul Gradnuliczá-nak, magyarul „vár-utcza“ neveznek. Itt is, mint legtöbb régi maradványainknál az idő romboló hatalmával párhuzamosan dult az emberi kéz; mindazonáltal egykori constructurája, müépitészeti előtüntetése egyáltalán nem tartozhatik a lehetetlenségek közé, miután most is több alapfal nyomai tájékozásul s támpontul szolgálnak s a „Brüsseli Okmánytár“ egy adata szerint,[2]) hasonalaku volt a temesvári várral s ezután indulva a becskereki erődre nézve is bizonyosnak tarthatjuk, miszerint erős védvekkel, a lakások és szobák jókora számával, várkuttal és cisternával volt ellátva. A Bega ép oly természetes védve volt Becskereknek, mint Temesvárnak.[3]) Felemlitendőnek tartom még, hogy a csentai határban, vagyis a Csentáról Perlaszvárosba vezető országuttól jobbra egy halmon, régi várnak nyomai láthatók; Bárány ezt „Torontál hajdana“ czimü müvében, minden elfogadható érv nélkül a régi „torontáli vár“-nak tartja.[4]) Végre Torontálban a történelmi s régészeti nevezetességü helyek sorát a vármegye déli pontján, az Al-Duna közelében, a Temes mellett fekvő Pancsova rekeszti be; hol igen nagy valószinüséggel a rómaiak jelentékenyen megerősitett helylyel birhattak, mit igazolni látszanak az itt nagy számmal található római pénzeken kivül az itt nagy mennyiségben előforduló római téglák, kövek s emlékek; melyeket hogy nem a szomszédos Szerbiából hoztak át, az is eléggé tanusitja, hogy ezek anyaga lényegesen elüt a szerbiai homokkőtől s azt bizonyitják, hogy egy távolabbi vidékről hordathattak a rómaik által ide.[5]) Ezen régi emlékmaradványok jelzik napjainkig a letünt multnak s zivataros időknek Torontálvármegye fölött lezajlott nyomait s a történelemnek még jelenleg is, régi nagyságuk foszlányaival, érdekes illustrátiójául szolgálnak.

---

[1]) Bárány. Torontál hajd. I. k. 60. l.

[2]) Brüsseli Okmánytár II. 259. l.

[3]) Ortvay. Szentkláray: Adattár. I. 470. 507. 520. l. és Böhm. i. m. 410. l. 17. jegyz.

[4]) Adattár. I. k. 447. l. 1. jegyz.

[5]) Ilics Luka: „Historische Skizze von Pancsova“ 20—22. l.

Az illyr-magyar collegium Bolognában 1537—1781.

Molnár Vidtől.

Felolvastatott az 1876. évi szeptember hó 27-én tartott vál. ülésen.

Az eddig tartott felolvasások tanuskodnak arról, hogy társulatunk kutatási köre nincs szigoruan a délmagyarországi területre szoritva; hanem ennek keretén tul is terjeszthetni ki figyelmét mindazon helyiségek s tárgyakra, melyek az egész haza, vagy egyes hazai intézeteink történelmét érintik.

Enpélfogva én is Guido Reni, XIV. Benedek, Galvani, s a halhatatlan nyelvész Mezzofánti bölcsőjét keresem fel. A régi Hetruscok Felsinája, a rómaiak Bononiája, vagyis az Apeninek aljában elterülő Bologna városa ez, melynek falain e fölirat: „Libertas“ hirdeté ezen hely egykori függetlenségét s szabadságát, mint egy olyan köztársaságnak, mely háboru idején képes vala 40,000 harczost is a csatatérre kiállitani s daczolni a leghatalmasb ellenséggel.

De a harczi dicsőség mellett a tudomány s müvészet terén sem maradt hátra; mert mig Párisban a theologiai szakból, itt a római jogból már a XII. században felsőbb intézet virágzott, s hire annyira terjedt, hogy csakhamar a minden részről összesereglett hallgatók száma 10,000-re szaporodék, miután itt a legjelesebb tanerők müködtek; kik közül két magyart is megörökitettek az egyetem évkönyvei. Nem mellőzhetem el hallgatással itt, hogy az egyetemi évkönyvekben két nő is emlittetik, t. i. a 21 éves Rusconi Teréz „Latinis et graecis litteris inbuta,“ s Tamburini Clotilde „quae a prima aetate pietatem secuta litteris dedita, in Collegium eruditorum cooptata linguam graecam publice docuit.“ Ily classicus nők is igazolni látszanak a város eme büszke jelmondatát: „Bononia docet.“

Hány magyar fordult meg e kedves, s reám nézve is felejthetlen városban?! Bizonyára nem egy csodálta kies vidékét, főleg ha a Saragozza kapun kiindulva, s a szünetnélküli boltozatok alatt haladva, még napkelte előtt a Monte della Guardia csucsán fénylő Madonna di S. Luca egyházig följuthatott s a fölkelő nap ritka tüneményében gyönyörködhetéke. S valóban ezen természeti nagyszerüséget csak szemmel kell látni; mert sem a toll leirni, sem pedig az ecset lefesteni nem képes azon elbájoló látványt, midőn a nap első sugarai biborral kezdik körülhimezni a hegyek ormait; melyek lassan-lassan s fokonkint arany szinüvé változnak át; mig végtére az egész láthatár káprázó fényben uszik s büvös fénynyel árasztatik el, s a távol ködében a modenai székesegyház magasra nyuló tornya tünik szemébe; ellenkező irányban pedig a szeliden emelkedő halmokon, s ezek lejtőin elszórt nyaralók szemléletében merül el tekintete; mig lábai alatt az öt olasz mért-

földnyi hosszu fallal körülövezett várost számos tornya- s nagyszerü palotáival látja.

Azonban egy szerény, de a magyarra nézve érdekes s kegyeletes emlékü épületet tudtommal még eddig senkinek sem jutott eszébe felkeresni. Pedig sokan, ha sejtik vala, hogy ennek falai közt még most is magyar reliquiákra találhatni, semmi esetre sem mulasztották volna el az ugynevezett: „Venturoli collegiumot“ meglátogatni.

Én, ki 14 havat töltöttem e város falai közt, kötelességemnek tartottam fölkeresni ezen intézetet, melynek derék igazgatója — az olaszokat különösen jellemző — előzékenységgel fogadván, egyenesen az étterembe vezetett; mert ez az egyetlen helyiség az egész épületben, mely a régi minőségében változatlanul megtartatott. Hol is következő érdekes frescók hirdetik a letünt multat.

A terem boltozatának közepén van szent László s alatta ily fölirat: „S. Ladislaus Rex Hungariae Regna Illyrici a sorore haereditate accepit.“

Az ajtóval átellenes balszegletre hajló boltozaton van szt. István, s alatta áll: „S. Stephanus Rex Hungariae et Apostolus.“

A terem jobb szegletében „S. Ivanus Filius Regis Croatiae deserta sponsa fit eremita.“ Vajjon nem ugyanazon Iván-e ez, kiről Dugonics irja, hogy őt egész nap magányában a zsoltárokat énekelni hallották; s innen keletkezett volna azon közmondás: „Hosszu mint a szt. Iván éneke.“

Ennek átellenében van szt. Imre, s alatta áll: „S. Emericus Dux Sclavoniae.“

S a negyedik szegletben: „S. Budimirus Rex Illyriae et Apostolus.“

Az ajtóval szemközti falon van az urvacsora. A jobbfelőli keresztfal közepén függ egy olajba festett szobor alaku Immaculata, melynek jobbján egy fresco, lovon ülő bibornokot tüntet fel ily fölirattal: „Georgius **Martinusius** Cardinalis et Episcopus Varadinensis, Joannis Hungariae Regis exercituum summus imperator.“ Balján pedig: „Leopoldus Colonich Cardinalis et A. Episcopus Strigoniensis Viennae defensor, hoc in loco gratissimus hospes, origine Croata.“

Az ajtófelőli fal jobbik oldalán látható ismét egy lovon ülő bibornok ily aláirással: „Thomas ab Erdőd Cardinalis et Patriarcha Constantinopolitanus Archiepiscopus Strigoniensis, sacrae contra Turcas militiae Dux.“ Baloldalon pedig: „Georgius Draskovich Cardinalis et Epis. Quinqueecclesiensis, Ferdinandi I. Regis Hungariae in Concilio Tridentino orator, Illyro-hungarus.“

Az ajtó fölötti falon szintén fresco festmény alatt olvasható: „Stephanus Selischevich Episc. Zagrabiensis F.“

*

A balfelőli keresztfalon van egy püspök s alatta áll: „S. Quirinus Siscie....“ itt egy-két szó már lekopott, s utána következik: „in Croatia.“ Az officia nova Dioecesis Csanádiensis szerint „S. Quirinus Sisciensis Episcopus in Croatia,“ Diocletian és Maximián római császárok alatt vértanuságot szenvedett. A sz. István társulat által kiadott szentek életében pedig sz. Kerény név alatt mint sziszeki püspök Sabariába hurczoltatott, s ott sok kinzatás után „Sibaris“ vagy a mostani „Gyöngyös“ nevü folyóba vettetett Krisztus után 309-ik évben. — Végtére sz. Ágoston is látható ily aláirattal: „S. Augustinus Episc. Zagrabiensis“

Kalauzom, az intézet derék igazgatója, ezen festményekre tekintvén, mintegy önelégülten mondá: „Guardi, quanti ungheresi vengono custoditi da noi.“ „Nézze csak, hány magyart őrizünk.“

„Nem mindnyájan magyarok ezek, — válaszolám neki — de mindenesetre két testvér nemzet fiai; magyarok t. i. és horvátok, kik századokon át együtt vigadtak, együtt szomorkodtak, együtt vérzettek a csatákban s együtt szerzették a diadal babérait. Azon egység és szeretet, mely hajdanta a tudomány s müvészet ezen szentélyében uralgott közöttük, hazájukban is boldogitá ezen két testvér nemzetet.“

Emberem elbámult ilyetén megjegyzéseimre. „Hogy, hogy, — kérdé — hát a magyarok és horvátok nem élnek egymással meghasonlásban?“ „Ugy látszik, — válaszolám neki — hogy a politikai félreértés s oknélküli féltékenység meglazitotta ugyan a régi viszony s őszinte barátság kötelékeit közöttük, de a személyes és szivbeli testvéri érzület magvát a jobbak kebléből semmiféle ármány sem irthatta ki; s én remélem is, hogy azon ür, mely e két nemzet között csak az ujabb időben, a mindkettő jólétét s szabadságát megsemmisiteni törekvő átkos fondorlat folytán keletkezett, ismét közösen fog betemettetni. Mert a józanabb rész átlátja, hogy sz. István koronája csakis akkor fog ifju királyunk Ferencz József homlokán teljes fényében ragyogni, s csakis akkor fogja szétlövelhetni boldogitó sugarait, ha a trón s haza ügye mind a két testvér nemzet összetett szilárd vállain nyughatik.

Mèjegyzendő, hogy ezeket 22 év előtt mondám.

Azon kérdésemre: „ki által, s mikor alapittatott ezen intézet“? vezetőm semmiféle fölvilágositást sem tudott adni. Annyi bizonyos, mondá: hogy ez „Illyr-magyar collegium vala,“ s hogy régente itt más nemzetek is birtak hasonintézetekkel; igy a spanyoloké még jelenleg is fenáll; hol a magukat kiképezni vágyó ifjak minden szükségesekkel elláttatnak. Meglehet, tevé utána, hogy az egyetem könyvtárában kimeritőbb adatokra lehetne találni.

Ezen eszmecsere után bucsut vettem a derék igazgatótól valamint a multunk nagyait ábrázoló frescóktól, melyek habár néma, de csalhatatlan tanui annak, hogy ezen épület „Illyr-magyar collegium“-ul szolgált.

S hogy értekezésem hosszura ne terjedjen, röviden elősorolom még azt is, a mit idevonatkozólag az egyetem könyvtárában találhattam.

Ugyanis egy munkának, mely a bolognai nevezetességeket tárgyalja, a 237 lapján ezek olvashatók:

„Nel Collegio dei Signori Ungari:“
„Siste gradum his in gradibus Hospes
Palladis Martisque Trophea inspice
Et Collegii huius Decora in illis suscipe
Præter complures Regnorum Proreges
Et claros belli duces
Sex supra denos id aluit Episcopos
Verum Patriae Atheneum
Ex quo Reipublicæ, Xtianæ prodiverunt Heroes
Fundavit hoc Paulus Zondius Rosonae Antistes
Et Zagrabiensis Praepositus a. MDXXXVII
Gregorius XV. Pont. Max. confirmavit
a MDCXXII
Capitulum Zagrabiense auxit ac nova fabrica ornavit
Quæ in scala hac finem accepit.
Dum regit undecimus Romæ Capitolia Clemens
Imperii Fasces dum Leopoldus habet.
Ungariæ Illiriciq: pius dum regna gubernat.
Joseph: Austriacæ gloriæ prima Domus
Rectore Collegii Georgio Patacicio Can. Zagrab.
Protonotario apostolico et Theologiæ Doctore.
Perge nunc hospes et cura
ut quivis gradus sit tibi gradus ad Coelum
Monumentum hoc
collegii honoris Rectoris Amori posuit
a. M.DCCI
Comes Georgius Ratkay collegialis.“

A mint a szövegből kitünik, e föliratnak az emeletre vezető lépcső falán kellett lennie, s innen iratott le az idéztem munkába.

Az 1762-i „Diario Ecclesiastico et Civile“ ezen intézetről következőleg ir:

„Collegio Illyrico-Ungarico“
Fondato nel 1537 da Monsignor Paolo Zondi Vescovo Rosonense Gran Preosto di Strigonia e canonico di Zagrabia per gli studenti delle nazioni Unghera e Schiavona. La nomina dei quali spetta al Capitolo di Zagrabia, di cui un Canonico sempre risiede qui in qualitá di Rettore del detto Collegio. Fu confermato da Gregorio 15-o e da molti altri Pontefici, decorato con di-

versi privilegi. Gode la salva guardia dell' Imperetore dei Romani, e dei Re d' Ungheria, avendone pei protettori uno o piu Cardinali, dei quali uno suol essere per lo piu quello, che é ministro delle loro Majestá presso a S. Sede."

Az alapitó nevét illetőleg nem lehet tisztába jönnünk, minthogy a két okmányban Zondi Pálnak mondatik ugyan, de azon különbséggel, hogy az olaszban esztergomi, a latinban pedig zágrábi prépostnak, s mind a kettőben Rosonensis püspöknek állittatik. A zágrábi Schematismusban pedig igy van följegyezve: „Paulus Zondi Praepositus Major et Episcopus Bosonensis 1550."

Ezen kétes állitásokkal szem közt az én véleményem oda terjed ki: hogy az ő valódi neve Szondy Pál vala, s előbb esztergomi prépost lehetett, s innen helyeztetett át Zágrábba, s utóbb boszniai püspöknek nevezték ki, vagy meglehet az is, hogy mindakét javadalom birtokában volt. S ezen véleményemhez annál is inkább ragaszkodom, minthogy Szondy vagy Szundy nemes család még most is létezik Magyarország felső vidékein.

Az illyr-magyar collegiumra vonatkozólag még a S. Martino egyház falában látható egyik siremléken, hol akkori időben a Carmeliták zárdája vala, s az Illyr-Magyar Collegium tagjainak szolgált temetkezési helyül, — a következő feliratot találtam:

Bis tua Pannoniæ signo Crux Christe refulget
Quam pia quadruplici flumine lympha rigat
Amnibus adde tuos amnes crucibusque sodalis
Sit crux e palmis condita quarta tuis
Sic dabitur quatuor totidem per flumina cymbas
Quadrata coeli cingere posse domum
Sic anima obsidium ponet sic vincat Olympum
Laurea Victrix tuque Redemtor eris."
Hoc perenne Signum Viator
Et Monumentum aspiciens
Sepulturæ Illustrissimor. et Rssimor. D.D. Coll.
Illyrico Hungarici alumnorum ex communi
Patrum dicti coenobii consensu fuit
Assignatum a. MDLIII
Ac ob vetustatem Restauratum MDCCLI
Per Andream Gradinski Canonicum Zagrab.
Actualem Rectorem.
Quae haec urna tegit requiem da Christe Redemtor
Qui sanas plagis Vulnera nostra Tuis."

Végül felemlitem, hogy a „Memorie Storiche suppra l' universita de Bologna da Serafino Mazzotti" szerint e Collegium II. József császár rende-

letére 1781-ben szeptember 10-én szünt meg létezni. — Egy tollvonás megsemmisitett tehát egy oly intézetet, mely 244 évig a két testvér hazának mindenrendü rangu s állásu hasznos polgárokat nevelt. — Az épület azután eladatott, s a vételár az alaptőkével együtt a zágrábi káptalanhoz tétetett át.

Hogy kik voltak azon férfiak, kik ez intézetből kerültek ki?! Kik járultak időközönként az alapitványhoz? S hová fordittatott ezen alap? Mind ezen kérdésekre csak az lenne képes felelni, továbbá az intézetnek bővebb történelmét, valamint az alapitó s megszüntető okmányok szövegét csak az lenne képes napfényre deriteni, kinek alkalom nyujtatnék azon irományokat átkutatni, melyek a zágrábi káptalan levéltárában ily föliratu csomagban őriztetnek: „Collegium Illyrico-Hungaricum.“

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése október 25-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Dobó László, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, s a társulati tagok közül: Iványi Éde, Kartner Gyula, dr. Reiner József, Uwira Ambrus s diszes hallgató közönség s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő mltga üdvözli megnyitójában a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány! A mult szeptember hó 27-én megtartott választmányi ülésünk óta több oly jelenségek merültek fel társulatunk belkörében, melyek ha nem is rohamós, de biztos s kétségbevonhatlan eredményei működésünk s törekvéseinknek a kitüzött culturális czél felé. Mielőtt a társulati belmozzanatok részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom a tisztelt választmány becses figyelmét felhivni azon minket is közelebbről érdeklő irodalmi működésre, melyet titkár elődöm s társulatunk kitünő tagja dr. Szentkláray Jenő ur a „Torontál“ legutóbbi hasábjain „Emlékezzünk régiekről“ czim alatt a történelem s régészetre buzditólag befejezett s megvallom ezen remek tollal s meleg hangon irt értekezés eredménye mai felolvasásom.

Nem kerülte el figyelmemet t. választmány azon régiséglelet sem, mely ezen hó elején a gyárkülváros felől a vársánczok közelében a temesvár-orsovai vasut munkálatai körül előfordult; midőn a munkások a föld elhordása alkalmával több érdekes tárgyra bukkantak, melyek legnagyobb részt az alak s anyagot tekintve, a török világ maradványai, s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert legnagyobb részben temesvári régi iparkészitmények lehetnek s van szerencsém azokat a tisztelt választmánynak bemutatás végett bejelenteni, melyeket sikerült a munkásoktól megszereznem.

Hivatalos kötelességem továbbá bejelenteni, hogy szeptember havi vál. ülésünk hivatalos iratait, az értekezés s egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem, végre a társulatnak felajánlott s bemutatott régi pénzeket, tárgyakat könyveket s iratokat illető helyeikre eltettem s azt is jelenthetem, hogy a társulati „Értesitő“ IV. füzete már tartalom dusan elhagyta a sajtót és szétküldését megkezdettem. Az „Értesitő“ emlitettem füzete ez év folytán kiadványaink utolsója, s befejezi a II. kötetet.

Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

1) Varga Ferencz vál. tagtársunk, midőn f. hó elején hozzá Gyorokra kirándultam, a következő tárgyakat szolgáltatta át társulatunk számára: a) Egy ős-korszaki, pillangókkal s üveg négyszögekkel diszitett, czifra ezüst disztárgyat, mely az aradmegyei nagy-iratosi határban szántás alkalmával nagy kőhalmaz között egy kőszilánkkal együtt találtatott. b) Két római rézpénzt. c) Két darab I. Lipót-féle ezüstöt. d) Három osztrák ujabbkori réz s egy 6 krajczáros ezüst pénzt. e) Egy régi órakulcsot.

2) Ugyanezen alkalommal Varga János aradi ügyvéd s társulati tag ur egy római ezüst érmet. Sallay Fortunát, Mária-radnai zárda-főnök ur egy Mária Terézia-féle ezüst pénzt s Buczurka Ferencz társulati tag ur pedig egy ujabbkori 10 krajczáros bankjegyet ajándékoztak muzeumunknak.

3. Varga Ferencz vál. tag ur átadott még 2 darab tüzkő nyilhegyet is, melyeket személyesen az uj paulisi őstelepen ásatott ki, s az ős-kori emberek emlitett helység melletti telephelyéről hamu s égett földréteget.

4) Orody Nándor glogováczi jegyző s társulati tag ur a napokban beküldött több ujabbkori réz s 2 darab ezüst pénzt a muzeum gyarapitására.

5) Csorba Ákos szörénymegyei főügyész s vál. tag ur gyüjteménytárunk számára ajándékozott 2 római réz s 1 ezüst pénzt; egy III. Zsigmond lengyel, XIV. Lajos franczia király-féle ezüst pénzt s VI. Károly császár cseh-országi ezüst pénzét; 8 drb ujabbkori belga, orosz, osztrák, szerb és török pénzeket s 2 példány nagy valószinüséggel játék pénzt, melyek beküldő által Szörényvármegye különböző helyein gyüjtettek; küldött továbbá két régi sarkantyut, egy vas kést s egy urna vagy edénydarabot, melyek szintén Szörényben találtattak.

6) Kleiner János moholyi tanitó ur egy a mily ritka, épen oly különös ajándékban részesité társulatunkat s ez egy kövesült mammuth agyvelő. A beküldött példány majdnem az unikumok közé sorolható s kevés muzeum lehet ily ritkaságnak birtokában. Az ajándékozott példányon az agytekervények, (gyri cerebrales) ugy az edények benyomatának helyei igen szépen láthatók; szine hasonló a sárgulni kezdő tajtpipa színéhez; találtatott a kalocsatolnai Dunaág átmetszése alkalmával. A küldeményt „Értesitő“-nk IV. füzetének „Egyveleg“ rovatában körülményesen ismertetém s beküldő urnak társulatunk köszönetét s elismerését előzetesen is kifejeztem.

7) Merkl Ede ur közvetitésével Rádl Gusztáv bogsáni bányabirtokos ur egy római bánya-lámpát ajándékozott, melynek lelhelye a rómaiak által egykoron használt bogsáni aranybányák egyike.

Irattárunk gyarapitására Óváry Lipót ur megküldé mindazon nevezetes Árpád- s Vegyes-házi királyaink okleveleinek iratainak czimét, melyek

a nevezett történetbuvár ur által Nápolyban lemásoltattak. Végre Molnár Vid vál. tag ur Mária Terézia királynőnknek egy 1766. május 17-én kelt kibocsátványával kedveskedett, mely szerint vidékünkön az egészségügyre vonatkozólag intézkedéseket tesz; az iratot érdekesiti a királynő sajátkezü aláirása.

Végül tiszteletteljesen jelentem, hogy kiküldetésünknek a pénzszekrények beszerzése tekintetéből a muzeum részére, Rácz Athanáz alelnök urral annyiban megfeleltünk, hogy egy, még jelenlegi viszonyaink között elegendő, üveg ajtós s hátrészén tükrökkel diszitett szekrényt vásároltunk, mely is már a muzeumi helyiségbe elszállittatott.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

A választmány helyeslőleg s éljenzéssel fogadta a titkár jelentését, s mindazoknak kik a társulati muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, név szerint: Varga Ferencz, Sallay Fortunát, Orody Nándor, Csorba Ákos, Kleiner János, Varga János, dr. Óváry Lipót, Merkl Ede és Molnár Vid uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta.

Ezután felolvastatott Csorba Ákos vál. tag urnak elnök ő mltgához intézett levele, melyben terjedelmes jelentést tesz Szörény vármegyei régészeti kutatásairól s felkéri a társulatot, hogy az általa beküldött régészeti adományok némelyikéről, melyek előtte kétesek s általa meg nem határozhatók válának — őt értesiteni s jelentését a „Temesi Lapok“-ban is közzétenni sziveskedjék; a választmány Miletz János titkárt bizta meg, hogy Csorba vál. tag urat az általa kétesek — vagy ismeretlenekül kijelölt érmekről értesitse s a beküldött jelentésnek kiadását közlés végett a „Temesi Lapok“ szerkesztőségének elrendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 676 frt 50 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt tartaléktőke alapon kivül, a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegyének éjszak-nyugati részén kezdi meg az itt még található emlékek, romok s történelmi vagy régészeti tekintetben emlékezetes helyek ismertetését szaktanulmány alapján s az ismert adatok kellő felhasználásával, s ismertetését a Maros-menti Egres falucska régi zárda romjainak leirásával fejezte be azon kijelentéssel, hogy a vármegye többi emlékeit is más alkalommal közölni fogja. A választmány nagy köszönettel fogadta ajánlatát, s felkérte titkárt ezen érdekes értekezésének folytatása, s illetőleg befejezésére, mely a jelenlevő számos hallgatóság által is élénken megéljeneztetett s érdeklődésének a választmány Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök inditványára az által is adott kifejezést, hogy az egresi rommaradványokat különösen kutatása tárgyává teendi s e tekintetben az orsz. régészeti bizottsággal érintkezésbe lépend.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása; Molnár Vid vál. tag ur jelenti, hogy értesülése szerint a vasut-társulat hajlandónak mutatkoznék azon Mária Terézia korabeli obeliszk kitisztitását s megujitását eszközöltetni, mely az egykori sz. Katalin templom helyén, a gyárkülváros felé eső

ut mellett emelkedik, a legujabban épitett temesvár-orsovai vasut közelében; a választmány nagy köszönettel fogadta az ajánlattételt s a szükséges intézkedések megtételére e tekintetben inditványttevő Molnár Vid vál. tag urat s Rácz Athanáz alelnök urat kérte fel. — Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés november 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, Vargics Imre, Vogel István, s a társulattagok közül: Galgon Mihály, Ivánfi Ede, Kartner Gyula, Novák Péter, dr. Parlagi Márton alapitó tag, Uwira Ambrus, Zimmermann Gyula s a karzaton igen diszes női s uri hallgató közönség és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az október havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány! Mielőtt hivatalos jelentésemben, a mult október havi választmányi ülésünk óta felmerült események s társulatunkat érdeklő mozzanatok részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom azon, az egész társulatot kitüntető s müködésünket s fáradalmainkat elismerő nyilatkozatokat tudomásra juttatni, melyek legközelebb elnökünk ő méltóságához és hozzám mint a társulat titkárához a Budapesten tartott őstörténelmi és embertani congressus VIII. ülésének elnöke: Pulszky Ferencz és a congressus főtitkára: dr. Römer Flóris Ferencz ő nagyságaiktól beérkeztek, és pedig elnök ő méltóságához a következő:

„Méltóságos ur! Az őstörténelmi és embertani nemzetközi VIII. congressus befejeztével kötelességünknek tartjuk méltóságodnak, mint a ki ernyedetlen buzgalma, szakismerete, valamint saját és a délmagyarországi muzeum őstörténelmi becses tárgyainak a tanulmányozásra való átengedése által közremüködni sziveskedett, a szervező bizottság nevében köszönetet mondani. Midőn ezen kedves kötelességnek eleget tenni sietünk s a hazai tudományos régészet ügyét továbbra is becses figyelmébe ajánljuk, vagyunk, stb.“

Hozzám pedig, mint a társulat titkárához küldött sorok a következőleg hangzanak:

„Vétenénk a hálaérzet ellen, ha az őstörténelmi és embertani nemzetközi VIII. congressus befejeztével tekintetes uraságodnak, mint a ki a délmagyarországi régészeti társulat muzeuma őstörténelmi becses tárgyainak kiállitása körül tanusitott fáradozásai által közremüködni sziveskedett, a szervező bizottság nevében köszönetet nem mondanánk. Fogadja ezt azon érzettel, hogy a VIII. congressus szerencsés, sőt fényes sikeréhez tekintetességed is tettleg hozzájárult s igy annak dicsőségében is kellőleg részesül. Vagyunk stb.“

Ezen nyilatkozatok tisztelt választmány annál is inkább ösztönözzenek bennünket azon magasztos és nemes czél minél lehetőbb elérésére, melyre a társulat megalakitása óta sorakoztunk, midőn buzgó törekvéseink elismerésére a nyilatkozatok ily nagy férfiak részéről jönnek, kik nemcsak a Kárpátok

övezte szép haza földjén, de határainkon kivül is Europaszerte tekintélyek, a müvelt, tudományos világ capacitásai előtt.

Nagy örömemre szolgál továbbá tisztelt választmány azt is köztudomásra hozni, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter ur ő nagyméltósága, ki már több izben magas figyelmében méltóztatott részesiteni ezen társulatot, legközelebb ismét igen becses és érdekes munkával kedveskedett társulatunknak; melynek czime: „Magyarország ó-keresztény, román és átmenetstylü müemlékeinek rövid ismertetése," szerkesztő: dr. Henszlmann Imre, a magyarországi müemlékek ideiglenes bizottságának előadója. A nevezetes mü érdekét s becsét, a mély s alapos tudománynyal összeállitott szövegen kivül, igen kedvessé, vonzóvá és értékessé teszik a leirások illustratiójára hozzá mellékelt fényképek, fametszetek és térképek. Miniszter ur ő nagyméltóságának ezen ujabban irántunk nyilvánuló kegye s megemlékezése tisztelt választmány kedves kötelességünkké teszik, hogy hálánk, elismerésünk s legmélyebb tiszteletünk kifejezését miniszter ur ő excellentiájának levélileg is kifejezzük.

Hivatalos kötelességem továbbá bejelenteni, hogy október havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés s egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a társulatnak felajánlott s bemutatott régi pénzeket, tárgyakat illető helyeikre eltettem.

Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket van szerencsém ezennel a tisztelt választmánynak bemutatás végett előterjeszteni:

1) Susich Mihály helybeli ügyvéd ur egy régi vas pecsétnyomót, mely a Mehalában találtatott f. évi május hóban czölöpkiásáskor s körirata: .... WITWEN U WAISEN‡ERONDIR·D·VERSORGUNGS ANSTALT ..... s közepén koszoruban az egyházi jelképes isten szem dicssugarakkal látszik, továbbá egy római réz érmet, mely a f. évi szeptember hóban Kisoda község határában került elő, — ajándékozott a muzeum gyarapitására.

2) Turcsányi Pál magyar királyi kincstári uradalmi ispán ur Szt.-Andráson, egy csinos kiállitásu római mécsest ajándékozott, melynek alján ezen szavak: „CRESCE" olvashatók s igen kár, hogy csücse letörött, továbbá összes éremgyüjteményét beküldé társulatunk rendelkezésére. Ezen éremgyüjtemény, mely 67 darabból áll, ajándékozó ur által évekkel ezelőtt különféle helyeken, u. m. Kunágotán, Gyulán, Simándon és Ó-Aradon szereztetett össze s áll 2 darab franczia-országi, 46 római, 8 ausztriai s 10 példány magyarországi régibb- s ujabb-kori pénzekből.

Irattárunk s a társulat könyvtára számára Schiller Ignácz Antal magyar királyi postaigazgatósági fogalmazó ur a következő adományokkal kedveskedett, u. m.: Lazari Bayfii annotationes stb. Basileae Anno MDXXXVII," s „Georgius Papanek: Compendiata Historia gentis Slavae stb. Tyrnaviae 1793." czimü müvekkel és egy multszázadi régi postatérképpel, melynek czime: „Post Charte der kaiserl. königl. Erblanden, durch Herrn Abbe Georg Ignaz Freiherrn von Mezburg kais. königl. Professor der Mathematique an der Universitet in Wien. 1782."

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen s köszönettel tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag elnök ő mltságának inditványára Pulszky Ferencz s dr. Römer Flóris Ferencz ő nagyságaiknak a társulatot kitüntető megemlékezéseikért jegyzőkönyvileg, Trefort Ágoston miniszter ő excellentiájának pedig, a beküldött becses müért levélileg határozta el a választmány köszönetének nyilvánitását; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Susich Mihály ügyvéd, Turcsányi Pál magyar királyi kincstári ispán és Schiller Antal magyar királyi postaigazgatósági fogalmazó urnak szinte jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s egyuttal a begyült régi pénzeket, tárgyakat és könyveket titkárnak őrizet végett átadta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 531 frt 43 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett dr. Niámessny Gyula társulati ügyész ur ily czimü értekezése: „Árva várának ismertetése történelmi és régészeti szempontból," mely értekezésében szerző a nevezett vár multját a már ismert adatok nyomán, bővitve a mult évben tett utazása alkalmával a helyszinén észlelt tapasztalataival, szép, kellemesen hangzó, kerekded irálylyal, — a legrégibb kortól, napjainkig ismerteti. A választmány éljenzéssel, nagy köszönettel vette az értekező ügyész ur felolvasását, melynek érdekességét Galgon Mihály helybeli ügyvéd s társulati tag ur is nevelte az által, hogy Árvavárának gyönyörü olajfestményét mutatta be a jelenlevőknek, felolvasó ügyész ur pedig ifj. Kubinyi Miklós: „Árva vára" czimü művét ajándékozta a társulatnak.

A tárgysorozat szerint a második felolvasásra kitüzött értekezés: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei"-ről Miletz János titkártól, az idő előhaladása tekintetéből a jövő deczember havi választmányi ülésre halasztatott el, s némely inditványok elintézése után, melyeket Miletz titkár a társulati könyvtár számára megszerzendő könyvek s Molnár Vid választmányi tag a Mária Terézia korabeli obeliszk megujitása s kicsinositása czéljából tettek, — következett az uj tagok ajánlása s választása.

Ormós Zsigmond elnök ő mltga ajánlatba hozá Rudnai Nikolits Sándor földbirtokos urnak Temesvárott, Miletz János titkár pedig: Faragó István gazdatiszt urnak Hódoson Temes vármegye, Ballenegger Henrik temesvári főreáltanodai tanár és Schiller Ignácz Antal temesvári magyar kir. postaigazgatósági fogalmazó uraknak megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjainak sorába igtatja s utasitja titkárt, hogy a megválasztottakat értesitse s részökre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért,

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól.

Az alább közlött régi iratok között több történelmileg érdekkel biró levél fordul elő, a mennyiben bensőbb felvilágositást nyujtanak az I. Apafi s a porta közötti viszonyokat illetőleg. Az első és második szám alattiak, mint a Rákóczyak kibocsátványai érdemelnek figyelmet; ezen iratok általam másoltattak le a mult évi szünidő al-

kalmával az imecsfalvi Cserey muzeum eredeti példányairól. A derék Cserey család kéziratgyüjteménye, mely ottlétem alkalmával is már meghaladta jóval a 700 példányt, ma már özv. Cserey Jánosné urnő ritka áldozatkészsége s Vasady Gyula tanár s muzeumi gondnok ur és társulatunk tagjának elismerésreméltó ügybuzgalma következtében megközeliti az 1000 darabot, melyek Vasady ur által tapintatteljes gondossággal rendezve, számokkal s feliratokkal ellátva könnyen áttekinthetők s a nevezetesebbek és specialis érdekkel birók különösen is kiemelve vannak. El nem mulaszthatom továbbá, hogy fel ne emlitsem azon ritka készséggel párosult szivélyességet is, melyet Vasady ur imecsfalvi ottartózkodásom alkalmával irányomban tanusitott, s nemcsak készségesen rendelkezésemre bocsátá a kivánt kéziratpéldányokat, de azok másolásánál is minden kitelhető módon segédkezni igyekezett; miért is társulatunk nevében az imecsfalvi muzeum derék rendezőjének itt mondunk köszönetet. A jelen füzetben közlött régi iratok következők:

I.

I. Rákóczy György fejedelem levele a háromszéki előkelő rendek s nemesekhez, melyben alsótorjai Apor László önkényes hatalmaskodásai ellenében óvintézkedéseket rendel Barabás György s neje érdekében. 1641. deczember 19-én Kolozsvárott.

Georgius Rakoci Dei gra Princeps Transniae Partium regni Hungar. Dominus et Siculorum Comes etc. Fidelibus Generosis, Egregijs et Nobilibus Agilib. Capitane et Judici Regjo Supremis trium Sedium Siculicaljum Sepsy, Kezdy et Orbay: Ittem: Vice Judici Rejgo ..... Sedis Kezdy; Nec no: Prudentibu. quq et Circum spectis Judici, Caeterisqu Juratis Ciuibus Oppidi Nostri Kezdij Vasarhely Moderais ..... et quoque pro quovis tempore existen. Nobis dilectis, Salutem et gram Nostram. Kézdy Vasarhelyen lakó Barrabás Geörgy Felesegewel ielentik alazatosson hogy ott Kezdy Vasarhelt az hazokhoz leveö Jowaioknak nagjob részet Potentiose akaria elfoglalni kezekből Alsó Thoriaij Nemzetes Apor Lázar hivünk, — mellyet Törwennyelis noha kereset volna, de wgj is bizvá hozza, az Pert le tewen Potentiose akarna Procedalnj; Mellyet hogy walaki wia facti czelekedgjek mas ellen ezek s ne Teörwennyel keresse byrodalmunkban senkinek ne(m) akarjuk megengedni, se elis szenvedni, Igy lewen azért az dologh; Hiwséghteknek Tiszt hiveink serio Paranczollyuk, hogy az Exponenseket minden Törwény kiwül walo haborgatok, de kivaltkeppen Apor Lazar hivünk ellen megholtalmazza, mivel kötelessegeknekis ugj felelk megh; S ezért nektekis, Vasarhelly hiveink hadgjuk és juniungalliuk is hogy az Exponensekk Apor Lazar hivünk hatalmaskodasa elln s masoknakis mellettek legjen, az .... meghnevezet hazokhozvalo Udvaroknak oltalmazasaban, s ott hatalmaskodast, se neki, se masoknak Törwény uttya kivül, ne engedgjek, hanem ha kinek mi jussa leszen hozza, keressen suis modis erette Secus no factur. Praesentibus Perlectis, Exhiben restitutis. Datum in Civitate nra Coloswar, dje decima Nona Mensis Decembris; Anno Domini, Millesimo, Sexcentesimo quadragesimo Primo.

G. Rakoczy, m. p. Joannes Szalárdy vicesecr. m. p.

(P. H.)

II.

Felső Vadászi Rákóczy Zsigmond székely generális levele, mely szerint több, lőpor által megsebesült székely drabantnak bántatlan hazatérést biztosit. 1644.

Sigismundus Rakoczy de Felseo Vadasz, Sedium Siculicalium Udvarhely et Sepsi, Kezdi, Orbai Supremus Capitaneus, nec non universorum Siculorum Tranniae Generalis ect. Univer et singulis cujuscunqu status, conditionis, ordinis, gradus, honoris, officy, dignitatis, et Primari hominibus, quorum interest seu interercrit Psentium Notitiar. habituris, salm et benevolen; Ez Levelünk Psentalo Mikloswarszekben Nagy Beoleonben lako Ferencz Georgj Szabo János, és Siko Ferencz nevü Racz Andras hadnagjsága alatt lewo Drabantokot, miiel az Puska Pormia Weletlenül igen megh egtenek, haza bocziatottuk Erdelyben magok Hazokhoz, illyen okon hogj .... eot het el telven (:holot az alat megh giogiulhatnak:) mindgiarast utannunk jeojenek; Annak okaert minden rendbeliekt intünk ez Lewelünkeot latwan bocziassa minden bantodas es haborgatas nekül mindenüt bekewel eokeot mind haza menet, mind utannunk Wisza jeowet, othonnis senki megh ne haborgassa eokeot. Psen. Prlectis Exhiben restitutis. Datum in Arce Sáros Patak, dje decima septima Men Juny. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto. etc.

Rakoczy m. p.

(P. H.)

III.

Székely Mózes levele I. Apafi Mihály fejedelemhez, melyben tudósitást küld Drinápolyból különféle, a török portánál felmerült ügyekről és állapotokról. 1684. julius 17-én.

Keglmes Uram. Fejervarról 18 Juny nekem irt Ngod méltoságos Parancsolattyát alázatossan veöttem Pater János Ur embereteöl Ternovai Györgyteöl az kölcsön veöt Penzel edgjüt, es mivel az Creditor Constantinapolyba küldetet, arra rendelt emberevel sok bajlodásom volt, magiar Araniakat kivánt, es az Praefixus terminusnal 20 Napval tovab haladván megh fizetésenek ideje, arrais serio kivánt Szazhatvan tallért, az ötszáz taller interesen fellyül, es hogy addigh ki nem adgia az Ados levelet; urgealtam enis hogy az 500 taller interesben engedgien el barcsak száztallért, arról Penigh az 160. rol emlekezetet se tegyen, mert fő Vezért eö Nagat talalom meg felölle, hogy ollian Képtelen interest kiván, Egyeb arant az Pénztis viszsza küldöm, lássa hol vészi megh. Igy Keglms Ur mind kemenykedessel, s- szep szovalis rajta levén, külömben ki nem vehettem az Ados levelet hanem az Pénzt eö felolvasván, legyen nálla az en Pecsetem alatt az Creditornak megh jöveteleigh, az 160. taller megh küldese felöl Penigh irjak Ngnak, melly Ados levelet Kegls Uram az alkalmatossággal kelletet magamnak tartanom az Végre hogy megh jeövén az Creditor ha Valamit fogh kivanni legyen mi mellet okot adnom. Az mint Nga azt Parancsollya hogy az it Valo hirekreöl es allapotokrol gyakorlatossaggal ,bő szokkal tudosicsam Ngodat. En Keglmes Uram mind illyen beteges allapotombanis a minek végére me-

hettem eddig sem mulattam volna el, de igen ritkan jönek Ngod emberei ide, kik altal tudosithassam Nagodat, az hirek Penigh mindennap ujulnak. Az régi Tatar Chamoth tenger közze Rhodoszban küldvén az Csaszár, ide hozatta vala Szultán Szelim Girait (:Kinek fia mostis Galga Szultan:) tegnapelőt hatalmas Csaszár Tatar Chamsagra Kaftanioztatva feles magaval Kulcsoktollas modalyos Süveget tetetvén fejbe, Kardot, botot, Zaszlokat, es aranias köves szerszamu lovat advan neki, egy szep festet Kocsitis es negy lovat, ugy mene el Szerdar Szulimán Passahoz, hogy onnet külgje be az Szerdar Chamsagra kesedelem nelkül; Kijs ollyan remenséggel végben Végre az Lengiennel valo bekesseget, mellyet magárais Vállalt, ugy hogy vagy bekesseget csinal vagy Lengiel Országot elraboltattya pusztitattya. Az Velenczések Residense Constantinápolybol el szököt, kinek Tolmácsa it lévén, megh fogatta Vala feö Vezér eö Naga, kit egynehany napok alatt fogva tartatván, ismét el bocsattatá Az Tengeren igen nagy erővel Vagion az Velenczes, ugy hogy mind Buda, es Kamenicz felölis annyra Valo félelmek ezeknek nincsen mint az Tengerről, noha mostis meg verte az Nimet Pestben be szallot az mint az elmult ejjel hozta az Teörök Posta, de igen titokban tartyák Szefor Uram mellet leveö Deák Carolus titkosan jelenté. It Keglmes Uram az nagy hadi keszületröl valo frequentia Vagion, jönek az Teörök hadak mindenfelöl, s — Expediáltatnak, Szuliman Passahoz es Buda fele, s kivalkepen az Tengerre ugy látom mindenfelé elérkeznek. Ternovai Dimatol Szuliman Passanak küldöt latogato Ngod meltoságos levelét az el mult napokban maga Kapitihajahoz küldvén, hogy forditassa Teörökre, és fö Vezernek eö Naganak is adgia értesire; az fö Tolmacz Szeffir Aga Ur az level forditására engemet hiva el Szuliman Passa itlevö hazahoz, es az mint tudhattam Peaku forditottam Nagodnak meltoságára Valo nagy Vigyázasomal abbol osztan Teörökre forditván Szeffir Ur Deaki, Szuliman Kapitihaja az Teörök forditást edgyet az Uranak küldvén az Duna mellet levő Szakcsi mezöbeli Táborra, mast az Vezernek adott bé, mellyet az fö Vezer elolvasván, jovallotta, es az mint Szeffir Ur beszélli, azt mondotta; mind Nga es Szuliman Passais hatals (hatalmas) Csaszar hivei lévén, ugy illik hogj irjon es megh latogassa Ngtok egymást. A Havasalföldi Vajda az Ur feö Hopmester Ur eö Keglme(nek) el menetele utan ujjobban megh Arendalta az Vajdasagot, s- az hadban valo mostani honmaradasaertis fizetet, jeönek mennek az emberei ide szünetlenül Erdelyi hirtis hoznak mint az elmult napokban jelenté az havasalli Kapitiha, hogy Ngod Taborba ki szállott Colosvarfele szállot ollian hirrel jöt egy Postájok; arra megh feleltem néki hogy mivel mindenfelöl fegyver lévén Ngod birodalma körül szükseges Ngodnak Vigiázással lenni es oltalmazni maga országát. Tengerről ki szállot az szárazra Kretaba harminczezer ember Venetus, mit vihetnek végbe igyekezem megh tudni, es Ngodat tudositom, csak talallyak ki által. Csekely értelmem szerint Keglmes Uram, az mi szolgalatra Valo elegségem lehetneis, de nagy busulassal Vagiok, hogy Istenemnek rajtam Valo latogatásából labaim inkábis ki bomladoztanak, ki miatt akadalyoztatva az it valo szolgalatom rendiben, annyira hogy már két hetek alatt Kaput sem frequentalhattam annak modgya szerint; egyébarantis Keglmes Uram immar beteges öregh ember vagiok, elégtelen az it Valo szolgalatra. Könyörgök Ngnak alázatossan

mint Keglms Urmnk, tekincse Ngod az egy elö Int (Istent) es az en beteges öreghember Voltomat, es meltoztassek Fejedelmi Keglsege szerint, más emberséges embert rendelni, ki az Adoval jeöhessen be hellyettem, ne maradgianak elhetetlensegre apro gyermekim es szegeny felesegem. Kiért az nagy hatalmu Isten Ngdat Orszaganak hoszszu üdökigh valo boldogh birodalmaval, es ep egesseggel Kedveseivel edgiüt algia megh szivböl Kivanom. Datum Adrianopoli die 17 July 1684.

Ngd legh kisseb alazatos meltatlan szolgaja

Szekely Moses m. p.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevéltár 313. sz. C. betü alatt.

IV.

Székely Mózes tudositó levele Bornemisza Anna erdélyi fejedelemnőhez Drinápolyból különféle eseményekről s egyéb portai állapotokról 1684. julius 17-én.

Keglmes Aszszoniunkk eö Nagak irt levelem Pariaja. Sz. M. Kegls Aszszoniom. Akarom Ngnak alazatossan értesere adni; Budai ki Zólyomi Uram Tolmacsa volt, ki felöl ugy hiszem fö Követ Ur Ngodat Informalta micsoda alkalmatossággal ment volt el innét Landor Fejervarfele, kit az utanna küldöt Csauz Vasba veretvén ide hozta, az ot levö Szerdar Musztaha Passa Tolmaczsagra fel kaftaniozta volt, most erös fogsagban Vagion it, a ki innet fogsagabol iratott egy levelet Zolyomi Urk Bartholdussal kit az magiarorszagi Fejedelem eö Naga it Török Deakságra tanitat, kivel iratta hogy eö Öt szaz tallerral lévén ados azt külgje megh eö Naga had fizethesse megh adosságat job szolgaja lészen mint eddigh volt, az megh öletet Vezér csak szóval tartotta eö Nagat de mostani Vezér eö Nagak minden joakarattiat igéri, ne gondolkodgiek semmit, rövid üdön ha eö kiszabadulhat, es eö Naga melle mehet, eö Nagnak kivansága szerint lészen allapattya: Budai Kegls Aszszonyom: mint az Vizben halo ember, az habhozis kap, csak ugy Vagic(n) mostani rabságaban. Az elmult etczaka az Tihaja hivatvan fel Szeffor Aga Urt, es az magiarorszagi Kapitihát kijs megh iyedet volt igen hogy ollian etczaka hivattatik fel, az fö Tolmacz Szeffor Ur biztatta, hogy ne fellyen, kerdette az Tihaja ha érkezette Urától valami hire, jötte embere, ki mondotta hogy semmi sem jött, azonban szallasara le bocsatotta. Enis igyekezvén Végére menni, igen titkoson kért az Inért (Istenért) hogy senkinek megh ne mondgiam, Szeffor Uram mellet levö Deak Penczes Uram mondgia hogy az elmult etczaka az Szerdartol jöt Teörök Posta, hozot hirt hogy az Nemet Pestben beszállot 14 ezer Teörököt Budan fellyel le vagtak, az Teömösvari Passais ott veszet volna, az magiarorszagi Fejedelemis, ugy Vagione Vagj nincz nem tudom bizoniossan, de melynek Kegls Aszm jobban Végere megiek es Ngtokat mind arrol, es egyeb dolgokrolis tudositani el nem mulatom; az hirt a mely Posta hozta it vagion, s- nem merik micsoda hirt hozot mondani igen titkollyak. Ennek az Carolusk Ngtok legyen Valami keglmseggel had vehessem teöb joakarattyatis mert Szeffor Ur semmit megh

nem mond. Ezek utan tarcsa megh Istn Nagodat sokaigh joegesseghben. Datum Adrianopoli die 17. July 1684.

Ngod legh kisseb alazatos meltatlan szolgaja

Szekely Moses m. p.

Imecsfalvi Cserey muz. okl. tár 313. sz. c b betük alatt.

* * *

A fenti levélhez van mellékelve Székely Mózes következő kézirata:

„Egy darabocska Papyrosra irt Post Scriptumnak Parja, kit Kegls Aszszonyunknak szollo levelembe tettem.“

P. S. Keglmes Aszszm, mivel labaim kibomladoztak, annyra hogy vagy két hettől fogva Kapura sem mehettem fel, egyéb arantis beteges öregh ember vagiok elegtelen az itt valo szolgalatra. Könyörgeök Ngnak alazatossan mint Kglms Asznynak meltoztassek Ngtok más böcsülletes embert rendelni ki az Adoval jöhessen be ite helyettem, ne maradgianak apro gyermekim es szegeny felesegem elhetetlenül. Kiert az felseges Istn Ngtokat jo egeszseges szerencses hoszu elettel boldogh birodalommal algia megh.

Külirat: „Keglmes Urunkk es Aszszoniunkk ő Nagoknak irt leveleim Pariaja, kit Ternovai Györgytől küldtem el.“

* * *

Egykoru másolat Székely Mozestől.

V.

Székely Mózes, mint a török portához kinevezett kapikiha, hüségeskût tesz Apafi Mihály fejedelemnek 1667. október 6-án.

En Szekely Moyses, Mivel az en Kegls Uram Meltosagos Apafi Mihaly Uram eö Naga, Erdely Orszagának Fejedelme, Magyarorszagh részeinek Ura es Szekelyek Ispannya; az hatals(mas) Teörök Császar fenyes Portajara Kapikihanak valasztván, azon tisztnek Végben vitelere be küld, az hová mentöl hamaréb meghis indulok: Esküszöm azért az éleö Istenre, ki Attya Fiu Szent Lélek tellyes Szentháromságh, hogy az mint egyéb minden dolgokban, ugy azon Portán levö minden ream bizatandó es azon hivatalt illeteö dolgokban, megh emlitet Kegls Urk eö Naganak, es szerelmesinek Meltosagos Bornemisza Anna Fejedelem Aszszonynak eö Nagának, es az Nemes országhnakis igazán szolgalok, megh emlitet Keglmes Urk, es Aszszonionk eö Nagoknak ellenségeknek-ellenségek, joakarojoknak joakarojok lészek, eö Nagok ellen sem titkon sem nyilván, sem mi kigondolhato, irhato, szinek Praetextusok alatt senkivelis adomanyért, vagy jövendeö remensegnek igiretiért, sem felelemert, senki irasára, izenetire, igiretire nem tractalok, hanem mindenekben ugy viselem magamat mint eö Nagoknak igaz szolgájok, hivek, ha Valami eö Nagok ártalmára, az Nemes országnakis kárára Veszedelmere, eö Nagokk meltosagok ellen valo dolgokat ertenek, eö Nagokkis jo idein értésere atni, s az fenyes Portan ellene allani igyekezem, tehetségem szerint, seöt minden

ott hallando artalmas hireket eö Nagoknak igazán meghirom, és boszubol vagy mások instigatiojokra, az én Keglmes Uramra, Keglmes Aszszoniomra, az Nemes országra haragját annak az hatalmas Nemzetnek nem gerjesztem, söt minden töllem leheteö modokkal, okokkal, az mikor mi nehezseget vennék eszemben csendesiteni, s- affelekröl ö Nagokat tudositom. Ha mi Pénzt eö Nagok számára valo Vásárlasra adnak vagy küldenek kezemben, azzal igazan és tisztán tehetségem szerint Vásárlok, és ugyis igyekezem ki költni. A mint mint ezekk megh álloja leszek, Isten ugy segellyen es ugj adja lelkem ütvessegit. Datum Albae Juliae die 6 Mensis 8bris. Ao Dni. 1667.

Szekely Moyses m. p.

Külirat: „Kapikihasagomrol adot Reversalisom Pariaja.

Imecsfalvi Cserey muz. oklvtár 303. sz. a betü alatt.

Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mü és térkép. Miletz Jánostól.

Azon nagyszerü mozgalmakkal szemközt, melyek országszerte multunk még meglevő emlékeinek megőrzése, s az idő és zivataros események által romokba döntött emlékmaradványoknak fenntartása czéljából legujabban keletkeztek, mi délmagyarországiak sem maradhatunk közönyösek, miután ezen mozgalmak minket is közelebbről érdekelnek, sőt sarkalnak, ösztönöznek s felhivnak, hogy ilyes, hasonirányu, közmiveltségi tekintetben nevezetes mozgalmaktól ne maradjunk távol, hanem mi is e tekintetben kezdeményezzünk és tegyünk legalább annyit, mit körülményeink és viszonyaink között tehetünk vidékünk Délmagyarország multjának felderitésére, a régi emlékmaradványok megőrzésére, a kétes emlékek meghatározására s a romok fenntartására.

Mi sem neveli s fokozza annyira a honfiui érzelmet és hazaszeretetet, mint a megemlékezés az elődök dicső fegyvertényei- s a haza felett elviharzott századok néma emlékmaradványairól, melyek még napjainkban is, szép hazánkban bár merre tekintsünk szét, a messze észak erdőkoszoruzta bérczeitöl kezdve le, a délibábbal játszadozó délvidéki rónaságig, habár roncsoltan, a zivataros időktől bemohositva is, néma emlékjelenként hirdetik a drága honért élt-halt, hősi vitéztettekkel dicsekvő ősök dicsőségét. Azon nép vagy nemzet pedig, mely a mult emlékeit figyelmére sem méltatva, őseinek dicső tetteiből nem képes meriteni lelkesültséget s honszerelmet jelenében, azon nép s nemzet menthetetlenül pusztulása felé közeleg, de vesztét meg is érdemli. Hogy ezen vád azonban nem alkalmazható reánk, mutatják azon örvendetes jelenségek, melyeket igen rövid idő alatt a régészet terén kifejtettünk; mutatják továbbá azon számos tudományos müvek, melyek a hazai régi emlékeket ismertetik; de ezek vidékünk Délmagyarországgal e tekintetben vajmi keveset foglalkoznak! Sőt egy legujabban dr. Henszlmann Imrétől „Magyarország ó-keresztény, román és átmenetstylü müemlékeinek rövid ismertetése“ czimen megjelent műhez csatolt régészeti térképen, ezen egész déli vidék ugy van feltüntetve, mint a földabroszokon Afrika belseje szokott lenni, mint egy ismeretlen föld! Mintha ennek multja sem volna; mintha itt nem is lennének a multnak

emlékei; vagy mintha itt nem is volnának a hazai s nemzeti mult iránt érdeklődők!

Valóban ezen szégyenitő helyzetet tovább nem viselhetjük el, annyival is inkább: miután régi nevezetes emlékekben ezen terület sem áll hátrább más hazai vidékek mellett, sőt sok tekintetben másokat felül is mul; mert itt nem csak a rómaiak hatalmát s dicsőségét hirdető castrumok, hidoszlopok, bámulatos erővel készitett katonai utak, boltozott csatornák, mértföldjelzők, szobrok s egyéb ókori emlékmaradványok találhatók, hanem a hegyek tetejéről még megbarnult romjaikban is büszkén letekintő váromladékok, a vallásos kegyelet által emelt monostorok, templomok, tornyok, földvárak maradványai, továbbá árkok, földhányások, egyéb emlékdombok, mint megannyi biztos utmutatói a történettudománynak s néma emlékjelei az élet szinpadán működésüket befejezett ősök hatalma-, szorgalma- s müveltségi viszonyainak.

Tervem pedig Délmagyarország mindazon történelmi és régészeti emlékeinek részletes leirása, melyek még hazánk ezen déli részén napjainkig fellelhetők vagy meghatározhatók; vagyis a mü magában foglalandja: Arad, Csanád, Krassó, Szörény, Temes és Torontál vármegyék egész területét. A leirandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat stb. **egy, a műhez melléklendő részletes régészeti térkép fogja pontosan feltüntetni,** melynek szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Béga-vizszabályozási mérnök ur volt szives elvállalni. Hogy azonban a mü szövege, a leirás és térkép annál sikeresebb, pontosabb lehessen, felkérem a jelzett vármegyék területén fekvő városok, községek, puszták hazafias érzelmü, müvelt lakosait, polgárait s birtokosait, különösen pedig a lelkész, jegyző és tanitó urakat, hogy ha illetékes lakhelyeik közelében régi emlékek, romok vagy valamely régi épitmény alapjai, régi sáncok, földvárak stb. lennének, vagy ha már leletek találtattak, — ha lehetséges körülményesen leirva, meghatározva s felmérve, — magyar vagy német nyelven velem **1877-ki február végeig** tudatni sziveskedjenek. (Lakásom Temesvár belváros, Rudolf-utcza 18. sz. II. emelet.) A szives tudósitók nevei, mint olyanokéi, kik közmüveltségünkre nézve ily fontos ügyben közreműködni sziveskednek, a kiadandó műben különösen is kiemeltetni s felemlittetni fognak.

Adatok Temsevár miveltségi viszonyaihoz a XVIII. században. A mult század első felében Temesvár lakosait különféle bevándorlottak képezték, leginkább Németország, Ausztria, Cseh- és Morvaországból s itt polgári jogokat nyertek; azon lakosok, kik temesvári születésüek voltak, majdnem mindnyájan a szücs-mesterséget gyakorolták. A teljesen német lábra állitott temesi administratióról jellemzetes az, hogy még a legaprólékosabb városi ügyekbe is beavatkozott. Igy 1754-ben azt adja értésére a városi tanácsnak, hogy a városi ügyész nagyobb ur, mint a város birája, utasitja tehát a városi tanácsot, hogy kellő asztalt készittessen, melynél üléseit tartsa, s hogy ezen ülésekben a városi ügyész jobbra, a biró pedig balra foglaljon helyet. A báli mulatságokra nézve rendeli, hogy a belépti jegy dija 34 krajczár s azonkivül minden bállátogatótól még 3 kr. fizetendő a szegények pénztárába. A báli helyiség bérlője tartozott a külső teremben viaszgyertyákat égetni, s jól összhangzó zenéről, trombiták- s dobokról gondoskodni; az ételek árát pedig következőleg szabta meg: egy pár erdei szalonka 20 kr., egy

pár fogoly 14 kr., egy nyul 8 kr., egy font őzpecsenye 4 kr., egy font szarvas 3 kr., egy font vaddisznó 7 kr.

1770-ben a kórmányszék rendelte, nehogy a közelgő nagy bőjtben a lakosok halhiányt szenvedjenek, hogy az uj palánkai kerület hatósága hetenkint egy vizát küldjön Temesvárra. A nevezett esztendőben a város kivilágitására 100 lámpa elegendő volt s azok költsége 600 frtra ment. A lámpákat a háztulajdonosok tartoztak minden délben a szappanostól elhozatni, a kincstári épületek lakói pedig szolgálóik által, kik szükség esetében az üvegeket is tisztogatták. A nagyon sürün felmerült öngyilkosság meggátlására egy rendelet meghagyja, hogy ha kiderül az öngyilkos vétkes hajlama s testét öntudatosan végezte ki, akkor a felakasztott test a hóhér által, vagy ha ilyen nincs, egy czigány által levágassék, a vizbe fult pedig a vizből kihuzassék és minden ember irtózására és utálatára lábánál fogva egy lóhoz kötöztessék és azáltal illetőségi helyén keresztül vonszoltatván, egy félre eső helyen mint döglött állat elásattassék. A hóhér vagy czigány az ilyes öngyilkosok vagyonából dijaztassék.

Szokásban volt Temesvárott 1770-ig, hogy halálozások alkalmával az elhunytat a város minden harangjaival, napjában háromszor, négyszer kiharangozták s a harangozás mindannyiszor egy egész óráig tartott, mi igen fülcsiklandoztató lehetett ily szüken épült városban; az határoztatott tehát, hogy ezután a hallottakért csak déli 12 órától fogva kétnegyed egy óráig, $^3/_4$ egy órától fogva egy óráig, végre a temetkezés alkalmával harangoztassék; megszüntettetett továbbá azon egészségi tekintetekből is rosz s helytelen szokás, hogy a szlávok és zsidóknak ezentul nem engedtetett meg halottjaikat nyitott koporsókban vinni a népes utczákon és téreken át.

Még azt sem tartá méltósága alatti dolognak a tartományi kórmány, hogy 1770-ik január havában meg ne tiltsa döglött szárnyasokat, beleket, vért, csontokat, tollakat, káposztaleveleket, répahéjakat, teknősbékákat, rákokat, tojáshéjakat, büdös és tisztátalan vizet, szemetet az utczákra kiszórni és hajigálni, hanem azt minden pénteken kiki tartozott a szeméthordó kocsikra rakatni; ha éjjel valami az ablakokon át kihajittatott, még reggeli 8 óra előtt el kellett takarittatni a cselédek által 2 forintnyi büntetés terhe alatt. (Századok. 1877. I. füz. 49. l. kivonat Pesty Frigyes értekezéséből.)

Egyveleg.

— „Szeged város története“ cz. pályakoszoruzott müve Varga Ferencz vál. tagtársunknak már nyomdai munkálatban van s az I. kötet legközelebb meg fog jelenni. Azon t. olvasóink kedveért, kik ezen nevezetes s pályadijt nyert müvet óhajtanák megszerezni, közöljük, hogy a mü, mely mintegy 60—65 nyomott ivet foglaland magában, 3 kötetből álland. Az I. kötet tartalmazza Szeged legrégibb történetét a török korszakig; a II. kötet a török uralmat III. Károly koráig; a III. kötet végül III. Károly uralkodásától az 1848—49-iki szabadságharcz végeig történt eseményeket

s minden kötethez függelékül okmánytár lesz csatolva. Az egész mü megrendelési ára 6 frt o. é., vagyis kötetenkint 2 frt; előfizethetni szerzőnél Gyorokon Aradmegyében.

— Böhm Lénárt tagtársunk e déli vidéket szorosan érdeklő szakmunkára hirdet előfizetési felhivást, melynek czime: „Monographie der k. Stadt Weisskirchen.“ A mü két részből fog állani. Az első magában foglalja a város történetét a legujabb korig; a második rész pedig a város fekvését, a népességi, éghajlati, egészségi és vallási viszonyokat stb. két melléklettel. A 12 ivre terjedő mü előfizetési ára 1 frt 50 kr. o. é., mely Fehértemplomba Wunder Gyula kiadó-könyvnyomdászhoz küldhető be. Ajánljuk a szakférfiak, különösen pedig a vidék speciális történelme iránt érdeklődők figyelmébe.

— Régészeti kutatások Kun-Szt.-Márton vidékén. Dr. Römer Flóris a mult évi október 15-én a régi Kun-Szt.-Márton helyén álló Telekhalmon egy eddig ismeretlen Árpádkori templom romjait fedezte fel. Ugyanazon hó 16-án pedig a Széll Farkas gyüjteményéből ismeretessé vált szelevényi őskori telepet kutatta át Széll Farkas társaságában, hol igen nagybecsü kőkorszaki eszközöket talált; az igen gazdag kőkori telepből egész ládák, zsákok teltek meg kőkori tárgyakkal, melyek némelyike igen jeles csont- és kőeszköz; a leletek részben egy ülő állapotban talált emberi csontváz mellett fordultak elő. Obtóber 17 én az istvánházi pusztán Szelevény alatt folytatta Römer kutatásait egy ugynevezett Kunhalmon. Három napi folytonos munka után, még éjjel lámpák fényénél is dolgoztak, végre fel lőn fedezve a halom titka, mely egy faragatlan fakamara volt, melyben három emberi elporlott csontváz nyugodott, maradványai régi harczias leventéknek, vagy pogánykori főnököknek. Megjegyzendő még, hogy fáradhatlan tudósunkat ezen ásatáshoz, mely a lelet körülményeinek ritkaságából következtetve, hihetőleg jelentékeny adattal fogja gyarapitani a régészeti tudományt, — az istvánházi puszta birtokosa Schweiger Lajos hivta meg s az ásatásokhoz megkivántató munkaerőről is ő gondoskodott.

— Kossuth Lajos kiadatlan kézirata jutott a debreczeni főiskolai könyvtár birtokába, mely 1848. aug. 8-án iratott a „Közlöny“ számára, de a lap beszüntetése miatt nem jelenhetett meg. A kézirat nyolcz hasábra terjed s czime: „Hadi tudósitások.“ Frits József, ki akkor a nevezett kormány-lapnál szedőként volt alkalmazva, jelenleg pedig nyomdai müvezető Debreczenben, őrizte ezen kéziratot s diszesen bekötve juttatá a főiskola könyvtárába.

— Óriások sirjai Rügen szigetén. A sassnitzi tengeri fürdőktől nem messze Rügen szigetén apró halmok alatt három sirt fedeztek fel, melyekben állitólag óriások nyugoszszák örök álmaikat. Ezen pogánysirok hasonlók a mi kun-halmainkhoz s közülök az elsőt, mely kettős kőkoronával volt körülvéve, már feltörték s kiüritették. A másodikban egy kőteknőt találtak, mely buza s más gabonanem örlésére szolgálhatott. s oly korból származik, midőn még a malomkövek nem találtattak fel; a kőteknőben egy rendkivüli nagyságu nőcsontváz volt végig fektetve. Végre a harmadik sir hatalmas kőgulából állt, s kövei kőmivesmunka módra voltak egymáshoz illesztve és benne félhold-alaku diadémet, továbbá hajtüt, karpereczet találtak, melyek bronzból s meglehetős müvészi tökélylyel voltak készitve.

— Őskori görög kincs-lelet Trója vidékén. Legközelebb az ős Trója környékén tudományos kutatás alkalmával a hihetetlenségig nagyszerü régi görög kincsekre akadtak; ásatás közben tömérdek arany-ékszer s emberi csontváz került napfényre. Az egyik csontvázban Schliemann az ásatás vezetője Agamem-

non földi maradványaira vél ismerni; egy kiásott koponyában mind a 32 fog meg volt. A kiásott tetemek mellett mindenütt kardok, arany láncz, számos arany gomb s elszámlálhatlan sokaságu arany ékszer találtatott. A tetemek lefestésére festőt hivtak, az ékszereket pedig az e czélra kirendelt katonaság őrzi.

— Kőkori leletek a tószegi „Laposhalom"-ban. Tószeg helység mellett mely Szolnok vármegye határán a Tiszától félórányira fekszik, az ugynevezett „Laposhalom" nevü dombban Csetneki Jelenik Elek nagyszámu érdekes őskori tárgyakra akadt. Ezen temetkezési halom, mely mintegy 8 méter magas, kerülék alaku s teteje terjedelmes fensikot képez s eredetileg gyürüalakban sáncz övezte, melynek még némi maradványai most is kivehetők. Az ásatás alkalmával felderitett, egymás felett haladó hamu- föld- és kagylórétegek kétségbevonhatlanul igazolják, hogy ezen halom, melyről éjszakra a Mátráig, a többi három táj felé pedig az alföld végnélkülinek látszó sikjára nyilik a legszebb kilátás, nem nyugvó tanyául, hanem sánczczal köritett állandó lakásul szolgált azon népnek, mely nemzedékről nemzedékre itt tanyázva véletlenül hagyogata el ezen telepet s földbe rejté azon használt eszközeit, melyek most ezred évek után föltaláltatván, létéről s müveltségi állapotáról tanuskodnak. Találtatott itt kőeszköz: pattogtatott obsidián reszelő, kova s opál szilánk, csiszolt véső, balta töredékek stb. 39; csonteszköz: furó, különféle hegyes szerszám véső, borda kanál 147; agancstárgy: 115; edény: égetett s égetetlen töredékekben 259; agyagtárgy: egy ép sip, orsó fej, szürő, agyagkup 80 darab: összesen 640 darab, mi azt mutatja hogy ezen domb őskori leletek tekintetében eddig elé a leggazdagabb hazánkban.

— Arrabona temetői. A pannonhalmi sz. Benedekrend győri főgymnásiumának 1875/6. tanévi értesitvénye igen nagybecsü s érdekes értekezést tartalmaz, mely mondhatni ősrégészeti irodalmunk ritka gyöngyét képezi, a nagy nyolczadrét alaku, 73 lapra terjedő értekezés czime „Arrabona temetői" és szerzője Méry Etel sz. benedekrendi áldozár s győri főgymnásiumi muzeumőr. Az értekezést 4 lapnyi bevezetés előzi meg s a következő fejezetekre oszlik: I. A győr-sopron-ebenfurti vasutvonalnak győri állomásánál fölásott római temető. Részletei a következők: A kétféle temetkezés. 1) Csontvázak és mellékleteik a homokrétegben. 2) Elégett csontok, hamvak és mellékleteik az agyagrétegben. A vasutállomási lelet tárgyai. 1) Mécsek, különféle feliratuak, legtöbb FORTIS-névvel. 2) Korsók. 3) Fazék- és bögrealaku urnák, tálak és tányérok, közönségesek és terra sigillaták. 4) Szobrok. 5) Bronzedények. 6) Arczfesték bronztokban. 7) Szekrénykék fémlemezekkel boritott kemény fából. 8) Karpereczek, csatok. 9) Melltük, fibulák. 10) Bronzkanálka. 11) Szőr vagy hajcsiptető. 12) Haj- és füzőtük fémből és csontból. 13) Négyszögü és kerek fémtükör, találtatott 21 s a homokrétegben oly élénk fénynyel maradtak fönn, mintha jelenleg tisztitattak volna. — 14) Üvegek. 15) Csontváz részek. 16) Őrlő és gőrkövek. 17) Csigák és kagylók. 18) Érmek, ezek Nero, Trajan és Constantinus-korabeliek s jelzik a temető használatának idejét. II. A homok gödrök temetője; gazdag részletei között vannak kősirok, csontvázak, elégett csontok, hamvak, mécsek, korsók, márvány urnák, tányérok, szekrénykék, fémtükrök, melltük, borostyánkőgyürü, üvegek s érmek. III. Az ujszállások barbar, római, magyar temetője. Itt is a homok rétegben csontvázak s mellékleteik, az agyagrétegben pedig elégett csontok és hamvak fordultak elő; azután találtattak: korsók, nyilt urnák, tálak, tányérok, orsógombok, bronz és vasból nyak, kar-, lábpereczek és lánczok, függők, gyürük, karikák, csatok, melltük, érmek; ezen temető határozottan a rómaiak előtt s alatt itt lakott barbaroké volt. IV. Temetkezés Győrváros egyes utczáiban. Részletei: Kősir dara-

bokban; párkányos téglasirok s leirása több érdekes tárgynak, melyek különféle házak alapjaiban találtattak. V. Arrabona feliratos emlékei. VI. Széttekintés a megyében. Végszó. A kezdettől fogva végeig nagyon érdekes értekezést különösen az teszi kiválólag becsessé, hogy a tudós szerző állitásainak támogatására nem az irodalom-, könyvek-, vagy szakmunkákból, hanem egyenesen a letünt hajdankor temetőiből, a sirokból s a bemutatott régi emlékekből merité az érveket.

— „A Petőfi társaság lapja“ czimü igen érdekes- s tartalomdusnak igérkező közlöny fog Szana Tamás és Balázs Sándor szerkesztése alatt megjelenni, s mint czime mutatja, a legujabban alakult „Petőfi társaság“ lapja leend; eltekintve a derék szerkesztők országos hirnevétől, már magában azon nemes, hazafias intentió, mely a nevezett társulatnak, élén hazánk legnépszerübb s legmunkásabb irója Jókai Mórral, — létet adott, érdemesitik e minden tekintetben elismerésreméltó vállalatot a legnagyobb pártolásra; miért is a legmelegebben ajánljuk t. olvasóink becses figyelmébe. A lap mind külső kiállitása-, mind belső gazdag tartalmának megfelelőleg diszesen vasárnaponként két nagy iven, boritékkal fog megjelenni s előfizetési ára egész évre 10 frt, fél évre 5 frt, évnegyedre 2 frt 50 kr. Az előfizetési pénzek Budapestre IV. kerület Nádor-utcza 14. sz. küldendők.

— Régi nyilgyüjtemény. Muzeumunk legközelebb vétel utján igen érdekes régi nyilgyüjtemény birtokába jutott, mely bizonyos Ursekics nevü erdész özvegyének képezte tulajdonát. A gyüjtemény áll: 3 bronz s 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből, melyek között a legkisebb 27 milliméter, a legnagyobb pedig 13 centiméter; van továbbá benne 3 bronz, egy vas fibula s egy 14 centiméter hosszu vas sarkantyu; a nyilaknál nevezetes az, hogy mind a 27 darab nyilhegy különböző alaku s kiállitásaik a régiek nyilkészitésének igen érdekes illustratiójául szolgálnak. A gyüjtemény legnagyobb része a grebenáczi homoksivatagban találtatott s ez által is reánk nézve különös érdekkel birnak. A gyüjtemény szépen rendezve, csinos, vörös bársonynyal bevont, tojásdadalaku s üveg tetőzet, s aranyos szegélylyel diszitett tokba van befoglalva.

— A Kállay-család levéltára a muzeumi könyvtár oklevél termében külön fiók-osztályban van elhelyezve, mely 70 fiókból áll s homlokzatán a Kállay-család nemesi czimerét viseli a következő felirattal: „A Nagykállói és Farkasaszói Kállay-család levéltára.“ Nevezetes e levéltárban egy 1485-ben kelt s Török Imre által Kállay Jánoshoz irt latin levél, melynek a következő 2 sorból álló s nyelvemlékileg becses magyar záradéka van: „Emericus The. kewzewn kry sthynanak leghen kenweb ynhanak. Zaaz yo napath keth Zaz yo eeth hozyaya.“ (Emericus Thewrewk köszön Krisztinának legyen könnyebb inának. Száz jó napot, két száz jó éjt hozzája.) Századok 1877. I. füz.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877-ben.

I) A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent Istvánrend kiskeresztese, Temesvármegye s Temesvár szab. kir. város főispánja, a magyar tud. akadémia levelező tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök:

Rácz Athanáz kir. tanácsos, ügyvéd Temesvárott.

Titkár:

Miletz János, kir. főreáltanodai r. tanár.

Ügyész:

Dr. **Niámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Balás Frigyes, a „Torontál“ cz. heti lap szerkesztője, Elleméren Torontál vármegye.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Bergmann Ágost, kir. főgymnásiumi r. tanár, Zomborban, Bács vármegye.
5. Gr. Bethlen József, birtokos, kataszteri igazgató, Temesvárott.
Billszky Ferencz, lelkész, Szakálházán, Temes vármegye.

Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Temesvárott.
Lözsardt Nándor, lelkész, Rudolfsgnádon Torontál vármegye u. p. Tittel.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. levelező s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
Péch József, Temes-Béga-vizszabályozási főmérnök Temesvárott.
Rötth László, Temes vármegye alispánja, Temesvárott.
Strasser Albert, lapszerkesztő s a kereskedelmi iparkamara titkára. Temesvárott
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Varga Ferencz, lelkész, Gyorokon, Arad vármegye.
Vargics Imre, ügyvéd s földbirtokos, Temesvárott.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott.
Wimmer József, kir. pénzügyigazgatósági titkár, Temesvárott.
Zéh Ferencz, magy. kir. távirdász, Zimonyban. — 23

II) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bonnaz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb., Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz. 27.
Dobrán János, birtokos Lukareczen. † 1873. decz. 26.
Gr. Karácsonyi Guidó, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes vármegye s Temesvár sz. kir. város főispánja, a m. tud. akad. tagja Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Reviczki-Bay Ilona, földbirtokos, Puszta-Bagos, Szabolcs vármegye u. p. Vámos-Pércs.
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
Schármann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos Temesvárott.
Vargics Imre, l. választmány.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, Uj-Arad. — 12

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti s közmüvelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Pulszky Ferencz, a m. tud. akad. tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai mügyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.

Dr. Römer Flóris Ferencz. apát, kir. tanácsos a m. tud. akad. tagja stb. Budapesten.

5. Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke, Szombathelyt, Vas vármegye. = 5

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Aladics István, a temes-bégavölgyi vizszabályozási társulat pénztárnoka.
Ardeleán György, l. választmány.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész.
Ballenegger Henrik, kir. főreáltanodai tanár.
5. **Baráth** József, l. választmány.
Berker Nándor, magántanár s nevelő.
Berky Gusztáv, kir. főreáltanodai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos, s kereskedő.
Ifj. Bersuder Lajos, ügyvédjelölt.
10. Bervanger Henrik. csanád egyházmegyei áldozár, s kir. főreáltanodai hittanár.
Gr. Bethlen József, l. választmány.
Dr. Bécsi Gedeon városi főorvos.
Brettner József, ügyvéd.
Bukó Kálmán, kir. főreáltanodai tanár.
15. Bus Károly, temesvár-józsefvárosi plébános.
Clement György, magy. kir. távirdai igazgató.
Cossel Waldemár, könyvkereskedő.
Csurgay Soma, ügyvédjelölt.
Dobó László, l. választmány.
20. Durmann Imre, közuti vaspálya-társulati pénztárnok.
Dr. Ehrenfest Fülöp, orvos.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd.
Folly Emil, püspöki szertartó.
Fromberg Róbert, Temes-Béga szabályozási mérnök.
25. Galgon Mihály, ügyvéd.
Dr. Gettmann József, csanád egyházmegyei apát, kanonok.
Haag Ferencz, főelemi tanitó.
Hess Fridolin, fényképész.
Hidegkuty József, megyei számvevő.
30. **Horváth** Pius, l. választmány.
Ittebei Kiss Miklós, nagybirtokos.
Iványi Ede, kegyesrendi tanár a főgymnásiumnál.
Jaeger Ádám, püspöki titkár.
Kabdebló Gergely, megyei aljegyző.
35. Kakujay Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó.
Karnay Alajos, kir. főreáltanodai r. tanár.
Kartner Gyula, kir. főreáltanodai tanár.
Kassics Károly, püspöki igtató.

Kelety János, megye-központi szolgabiró.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Killer Károly, ügyvéd.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó.
Korbonics János, l. választmány.
Kornis Géza, ügyvédjelölt.
Kramár Béla, ág. hitv. főesperest s az egyesült protestans egyházak főlelkésze
Kriniczky Ferencz, főgymnásiumi tanár, csanád egyh. megyei áldozár.
Kirják György, az első magyar, általános biztositó társulat inspektora.
Lévay Sándor, az első magyar ált. biztositó társulat igazgatója.
Löwinger János, ügynök s üzér.
Magyar Salamon Dávid, nyomdász s papirkereskedő.
Malcsek Gusztáv. kir. tanácsos, magy. kir. kincstári jószágkormányzó.
Marosfy János, ügyvéd.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Menczer Ármin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Miletz János. l. tisztikár.
Mokry István, Temes-Bega vizszabályozási titkár.
Molnár Vid, l. választmány.
Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, ügyvédjelölt.
Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető.
Nebauer Ferencz, állami lottó-hivatalnok.
Németh József, czimzetes püspök.
Dr. **Niámessny** Gyula, l. tisztikar.
Niámessny Mihály, ügyvéd.
Novák Péter, megyei árvaszéki ülnök s aradmegyei földbirtokos
Odor Samu, l. tisztikar.
Ifj. Ormós Zsigmond, megyei alügyész s nyug. áll. honvédfőhadnagy.
Percs György, Temesvár városi főszámvevő.
Dr. Petruss József, ügyvéd.
Péch József, l. választmány.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Ráez Athanáz, l. tisztikar.
Reiner Géza, ügyvédjelölt.
Dr. Reiner József, főorvos.
Reitz László, megyei árvaszéki könyvvezető.
Rötth László, l. választmány.
Rudnay Nikolits Sándor, birtokos.
Rusz Vilmos, kir. főreáltanodai tanár.
Ruttkay Samu, megyei t. főügyész.
Schäffer Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó.
Schiller Ignácz Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal, kataszteri felügyelő.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Siprák Tamás, ügyvéd.
Dr. Stefanovits Tamás, orvos.
Steiner Ferencz, nyug. Temesvár városi polgármagy.
Stetina Imre, cs. kir. ezred-pap.
Strasser Albert, l. választmány.

Szandics István, l. választmány.
Szmolay Vilmos, orvos.
Tácz József, lapszerkesztő s nyomda-üzleti felügyelő.
Uwira Ambruzs, irgalmasrendi főgyógyszerész.
Uy Kálmán, szolgabirói segéd.
Várnay Ádám, állami főmérnök.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, l. választmány.
Weisz Lajos, ügyvéd.
Weiss Károly, polgáriskolai tanár.
Wimmer József, l. választmány.
Zimmermann Gyula, kir. főreáltanodai tanár.
Zsutty János, megyei árvaszéki elnök. — 101

Arad vármegye.

Bercsán János, gör.-kath. esperes, Arad.
Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménes, u. p. Gyorok.
Fábián Gábor, m. tud. akad. tag, birtokos, Arad.
Kopcsányi József, ügyvéd, Arad.
Kövér Gusztáv, birtokos, Medgyes, u. p. Apácza.
Losonczy Alajos, főelemi tanitó, Arad.
Orody Nándor, jegyző, Glogovácz.
Palla József, körjegyző, Kaprucza, u. p. Berzova.
Pick János, könyvvezető Reisner kereskedésében, Arad.
Quilla Antal, körjegyző, Forai-Nagy-Iratos, u. p. Kurtics.
Török Béla, földbirtokos, Simánd.
Varga Ferencz, l. választmány.
Varga János, ügyvéd, Arad. — 13

Bács vármegye.

Bergmann Ágost, l. választmány.
Radics György, államgymnásiumi igazgató, Zombor.
Sümegi József, r. kath. segédlelkész, Mohol.
Zombori államgymnásium. — 4

Békés vármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyula.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyula. — 2

Bihar vármegye.

Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, apát-kanonok, Nagy-Várad.
Olteánu János, gör.-kath. püspök, Nagy-Várad. — 2

Brassó vármegye.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Brassó. — 1

Csongrád vármegye.

Dáni Ferencz, Szeged, Arad, Kecskemét városok főispánja, Szeged.

Kovács Albert, gyógyszerész, Szeged.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szeged.
Szegedi szabadelvű kör. — 4

Háromszék vármegye.

Vasady Gyula, nevelő s a Cserey-muzeum rendezője, Imecsfalva, u. p. Kézdi-Vásárhely. — 1

Hont vármegye.

Bertalan Alajos, kegyes r. főgymnásiumi tanár. Selmecz-Bánya. — 1

Krassó vármegye.

Billmann Márton, gymnásiumi igazgató, Lugos.
Gr. Bissingen Nándor, birtokos, Jám.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resicza.
Gyika Szilárd, birtokos s alispán, Lugos.
5. Ivácskovics György, főispán, Lugos.
Jakabfy Miklós, birtokos, Zaguzseny. u. p. Karánsebes.
Kollermann József, polgári iskolai rajztanár, Oravicza.
Kohn Áron, polgár iskolai tanár, Oravicza.
Kruesz Vilmos, minorita rendü házfőnök, Lugos.
10. Lugosi casino.
Markovits Gyula, birtokos, Zsena, u. p. Szákul.
Mihaleszku Döme, gör.-kath. esperes. Lugos.
Podhradszky Andor, ügyvéd, Lugos. — 13

Máramaros vármegye.

Janky Károly, kegyes r. házfőnök s gymn. igazgató, Máramaros-Sziget. — 1

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye.

Abafi-Aigner Lajos, kiadó könyvkereskedő, Budapest.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai pótbiró, Budapest.
Hajnik János, magányzó, Budapest.
Dr. Hampel József, muzeumi régiségtári segédőr, Budapest.
5. Humburg Vilmos, magányzó, Budapest.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Sasváry László, tanár a szini képezdénél, Budapest.
Szende Béla, magy. kir. honvédelmi miniszter, Budapest. — 8

Soprony vármegye.

Borgátai Szabó József, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Soprony.
Dr. Keszler Károly, főgymnásiumi tanár, Soprony. — 2

Szeben vármegye.

Schuller F. Vilmos, könyvvezető, Nagy-Szeben. — 1

Szörény vármegye.

Boleszny Antal, l. választmány.
Csorba Ákos, l. választmány.
Pausz János, alispán, Karánsebes. — 3

Temes vármegye.

Adler Vilmos, gyárnok, Versecz.
Árvay Mór, plébános, Német-Szent-Péter.
Barray Kajetán, magányzó, Fehértemplom.
Benedek Ignácz, polgáriskolai igazgató, Versecz.
Beniczky Dénes, kir. járásbiró, Versecz.
Billszky Ferencz, l. választmány.
Böhm Lénárt, birtokos, Fehértemplom.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető segéd. Versecz.
Chapó Elek, kir. aljárásbiró, Versecz.
Dr. Cserey Zsigmond, t. orvos, Vinga.
Czveits Szvetiszláv, árvaszéki jegyző, Versecz.
Czvetkovits Sándor, városi tanácsnok, Versecz.
Demeter György, ügyvéd, Versecz.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Versecz.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Versecz.
Despinits János, földbirtokos, Kubin.
Despinits Vazul, földbirtokos, Kubin.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplom.
Faragó István, gazdatiszt, Hódos, u. p. Bresztovácz.
Fodor Péter, birtokos t. szolgabiró, Parácz.
Fróhmann Ödön, kir. járásbiró, Vinga.
Fröhlich Gusztáv, birtokos, Füskut.
Gavrilovits Uros, városi főjegyző, Versecz.
Gröber Károly, levéltárnok, Versecz.
Gruits Z. G, kerületi tanfelügyelő, Fehértemplom.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Versecz.
Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsám.
Herczog Ferencz József, polgármester, Versecz.
Hubert Samu, birtokos, Vattina.
Jakabffy Pál, kir. járásbiró, Uj-Arad.
Kadics György, kir. alügyész, Versecz.
Kádár József, ügyvéd, Versecz.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vinga.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Versecz.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Rékas.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Versecz.
Láng Károly, jegyző, Hernyákova, u. p. Rékas,
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistye.
Mihajlovits Ádám, járásbiró, Buziás.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Versecz.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Arad.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Versecz.
Neustadl Vilmos, polgáriskolai tanár, Versecz.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékas.
Novákovits Emil, ügyvéd, Versecz.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Versecz.
Pollák Adolf, földbirtokos, Uj-Arad.
Raácz Pál, jegyző, Monostor, u. p. Vinga.

Radnay Károly, t. szolgabiró, Lippa.
Rakits János, kir. közjegyző, Fehértemplom.
Rezucha Venczel, polgáriskolai tanár, Versecz.
Dr. Rollmann József, orvos, Szent-András.
Schäffer Antal, plébános, Zádorlak. u. p. Uj-Arad.
Schlemmer József, tanácsnok, Versecz.
Schurits Nándor, kereskedő, Versecz.
Sternberg József, kereskedő, Versecz.
Stojanovits H. Vazul, birtokos, Fehértemplom.
Szepsy Lajos, kir. postamester, Vinga.
Szöllősy István, ügyvéd, Fehértemplom.
Takács Manó, szolgabiróhelyettes, Vinga.
Ternajgó Caesar, gyógyszerész, Uj-Arad.
Tokin István, városi aljegyző, Versecz.
Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodia.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippa.
Verzár József, kir. közjegyző, Versecz.
Véber Ágoston, cs. kir. udvari káplán, plébános, Bruckenau. — 66

Torontál vármegye.

Babics József, a Csekonics-uradalom ügyésze, Zsombolya.
Bakalovics Mihály, kir. törvényszéki jegyző, Pancsova.
Balás Frigyes, l. választmány.
Dániel János, birtokos, Ellemér.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernya.
Fuchs János, kegyes r. tanár, Nagy-Becskerek.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becse.
[illegible], ügyvéd s kir. közjegyző, Török-Becse.
Kastály Károly, uradalmi kasznár, Török-Becse.
Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes s plébános, Nagy-Kikinda.
Lőrinczy Sándor, kikindajárási szolgabirói helyettes, Nagy-Kikinda.
Lőzsardt Nándor, l. választmány.
Pancsovai kir. főreáltanoda.
Dr. Rezy János, orvos, Zsombolya.
Rónay Mór, birtokos, Kis-Zombor.
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Becskerek.
Dr. Szentkláray Jenő, plébános, Török-Becse.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becse.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolya.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolya. — 20

b) Katonai végvidék.

Zéh Ferencz, l. választmány.
Zsifkovics Theofán, gör.-kel. püspök, Károlyváros (Karlstadt). — 2

c) Ausztria.

Leopold Márton, müegyetemihallgató. Bécs,
Preyer János, ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztria. — 2

Jegyzet. Jelen névsor azon tagok neveit tartalmazza, kik az 1876. év végeig jelentkeztek s megválasztattak.

D) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapitó tagok 12
B) Tiszteletbeli tagok 5

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár sz. kir. város területén		101
Arad vármegye		13
Bács	„	4
Békés	„	2
Bihar	„	2
Brassó	„	1
Csongrád vármegye		4
Háromszék	„	1
Hont	„	1
Krassó	„	13
Máramaros	„	1
Pest-Kis-Kun	„	8
Soprony	„	2
Szeben	„	1
Szörény	„	3
Temes	„	66
Torontál	„	20
b) Katonai végvidék		2
c) Ausztria		2
	Összesen	**264**

tagja van a társulatnak az 1877-ik év elején.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ES RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1877. Április hó.

A zsadányi avar telepek Temes vármegyében.

PÉCH JÓZSEFTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877-i február hó 28-án tartott választmányi ülésén.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti lelhelyek térképezésének szükségességét a mult évben szerencsés voltam e helyen inditványozni, ugyanazon alkalommal kifejeztem abbeli reményemet is, hogy a már ismeretes lelhelyek fekvéseinek összevetéséből valószinüleg ujabb lelhelyek felfedezésére fogunk akadni.

Reményem örvendetesen és hamarébb beteljesült, mint azt hinni mertem volna.

Alig rajzoltam fel t. i.: az ugynevezett római sánczok irányát „Délmagyarország történelmi és régészeti lelhelyeinek térképébe“, midőn szemembe ötlött, hogy Griselini térképén Zsadány körül, egy négyszög kinézésü alak fordul elő, mely a római sánczok módjára van oda rajzolva és igy valószinüleg az is sáncz lehet.

Figyelmem ekként fel levén ébresztve, utána néztem ezen négyszögü sáncznak a Winkler-féle térképen is; ott azonban már ugyanazon helyen nem egy, hanem két négyszögü sánczot találtam, melynek nagyobbika körülveszi a kisebbet; sőt még egy harmadik négyszögnek is látszik némi nyoma.

Érdeklődésem ez által még inkább fel levén csigázva, elővettem a legujabb szerkezetü katonai térképeket és ezeken legnagyobb meglepetésemre, majdnem teljes folytonosságu, háromszoros avar árkolásra találtam, melyeknek alakja és fekvése oly jellegző, hogy a katonai mérnökség sem adhatott neki más elnevezést, mint: „Avaren Ring.“

Távol van tőlem ezen avar kerités lelhelyének felfedezését magunknak

tulajdonitani; mert az nemcsak a régibb térképeken fordul elő, hanem a legujabb 1876-dik évi kiadásu katonai térképeken is oly világosan ki van jelölve, hogy nevetség lenne annak mostani felfedezésével kérkedni; mindazonáltal tagadhatlan, hogy ezen rendkivül érdekes őshelyet ezután is a figyelmenkivülhagyás homálya burkolta volna körül, ki tudja meddig? noha közvetlen szomszédságunkban fekszik, ha a tisztelt választmány, illetőleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, tavaly el nem határozta volna a vidékünkön található régészeti lelhelyeknek térképes felvételét.

Mielőtt ezen avar telep helyszinének bővebb kutatására vonatkozó inditványomat a tisztelt választmány elé terjeszteném, van szerencsém annak fekvéséről egy másolatot bemutatni, mely az 1860-as években felvett katonai térképek nyomán készült és a melyből kitünik, hogy ezen avar telep Zsadány falutól éjszakra fekszik mintegy 2845 méternyi távolságra (1500 ölre).

Ezen avar telep legbelseje háromszoros árkolással van körül véve. — A legelső árkolás majdnem egészen kör alaku és két kis patak közt terül el. — Az avar telepnek ezen legbelső része mintegy 11 méterrel (6 öllel) fekszik mélyebben, mint a két patakon tulnan emelkedő hátak.

A második árkolás már küljebb vonul a fentemlitett két kis pataknál; a patakok völgyeit átmetszi és a patakon tul emelkedő magaslatokon záródik össze; ezen 2-dik árkolás már nem kör, hanem tojásdad alaku, melynek szélesebb északi részében fekszik a telep legbelsejét képező köralaku térség, déli része pedig hosszukásan lenyulik délfelé.

Végre a második árkolást körülveszi még egy harmadik; mely azonban már nem tojásdad alaku, hanem inkább megközeliti ismét a kört, oly kört t. i.: mely négy oldalról be van kissé horpasztva és ez által némileg hasonlit a négyszöghez is. Valószinüleg ezen külső keritès alakja szolgált mintául a Griselini és Winkler-féle térképek készitőinek, mert nagy kiterjedésénél fogva lehetséges, hogy kint a mezőről nézve inkább négyszögnek látszik, mint körnek.

A mennyire a katonai térkép rajzolási modorából következtetni lehet, ugy hiszem, hogy a legelső és a 2-dik árkolás töltései a 60-as években még teljesen láthatók voltak, s csak a két patak mellett volt a 2-dik keritès elenyészve; — a 3-dik legkülső keritès azonban nyugat és kelet felől már nem volt akkoriban kivehető, északi és déli részeinek csak árokjai léteztek még, de töltései már elenyésztek.

Igen érdekes ezen háromszoros árkolásu avar telepnél azon körülmény, hogy a legbelső árkolás által körülvett térség mintegy 11 méterrel (6 öllel) áll mélyebben, mint a 2-dik és 3-dik árkolás földszine északra és délre. Ezen két oldal felől tehát nemcsak a felhányt töltések által volt védve az avar telep belseje, hanem a földszinének természetes emelkedettségével is teljesen fedezve volt.

Nekem ugy tetszik, mintha ezen körülmény az akkori harczmodor

mellett nagy előnynyel birt volna, különben nem a mélyen fekvő patakközt választották volna a telep legbelső és legjobban biztositandó részének helyéül, hanem a patakok mellett északra és délre fekvő magaslatok valamelyikét; vagyis más szavakkal: ezen avar telep alapitói a mélységbe helyezett központ védelméül felhasználták a körüskörül emelt töltéseket és a földszinének természetes magaslatait; mig ellenben várromjainknál azt tapasztaljuk, hogy a védendő vár központját a lehető legmagasabbra helyezték, melynek leghathatósabb védelmére a körülötte elterülő természetes mélység szolgált.

Érdekesnek tartom ezuttal azt is megemliteni, hogy a legelső árkolás által bekeritett térség nagysága 115 holdat tesz ki, — a 2-dik árkolás körülvesz 345 hold és a 3-dik árkolás 997 hold nagyságu térséget.

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy már az eddig elősorolt körülmények is kivánatossá teszik, hogy a Zsadány mellett fekvő avar telep iránt a legnagyobb érdekeltséggel viseltessünk; mielőtt azonban erre vonatkozó inditványomat megtenném, nem hallgathatom el azon érdekes körülményt sem, hogy vidékünkön, a Maros és Temes között, — a Marostól kiindulva és délfelé egészen a Dunáig haladva, négy ugynevezett „Római sáncz", valóban azonban avar árkolás, vonul keresztül.

Keletfelé a legszélső árkolás Remete, Janova és Bencsek mellett vonul el.

Ettől mintegy $9^1/_2$ kilométerre ($1^1/_4$ mértföldnyire) Temesvár, Csernegyháza és Bruckenau mellett huzódik el a 2-dik árkolás.

A 2-dik árkolástól mintegy $7^1/_2$ kilométerre (1 mértföldnyire) vonult el a 3-dik árkolás; de ennek nyoma csak a Winkler-féle térképen fordul elő és a Maros mellől kiindulva, épen a zsadányi avar telepnél végződik; valaha azonban valószinüleg ezen vonal is tovább lehuzódhatott délfelé.

A 4-dik árkolás ismét $9^1/_2$ kilométer ($1^1/_4$ mértföld) távolságban vonult el a 3-diktól, Baráczház és Kalácsa közt. Ezen árkolás nyoma fellelhető Griselini és Winkler térképein kivül a Schedius-féle térképen is, de a legujabb katonai térképen már nem található.

Ezen 4 árkoláson kivül, melyek egymással majdnem egyenközüleg futnak éjszakról délfelé, van még egy árok, mely nyugatról Varjas felől Knéz-nek tart, és ez valaha oly nagy lehetett, hogy nyomai még a 60-as években készült katonai térképen is előfordulnak, noha Griselini és Schedius térképein nem láthatók.

Mindezen árkok „római sánczok" neve alatt fordulnak elő, noha már a régibb irók közül is egynémelyik azt állitotta, hogy azokat nem a rómaiak, hanem a hunnok vagy avarok ásták.

Azt hiszem, hogy egy körülmény, mely tudtommal eddig figyelmen kivül hagyatott, eloszlat e tekintetben minden kétséget és e körülmény abban áll: hogy a Délmagyarországon északról délfelé huzódó sánczok valamennyiének árka a hegyek felőli oldalról van ki-

emelve, töltése pedig a sikság felé van felhányva, világos bizonyitékául annak, hogy ezen árkolásokat azon népek készitették saját védelmükre, kik a Maros és Duna közti sikságon tanyáztak, azok ellenében, kik a Dunán tul és a Krassó megyei hegységekben laktak.

Legvilágosabban látható ez az Alibunár melletti homok sivatag szélén elhuzódó sánczoknál; itt e valóban Saharához hasonló sivatagon, távol az ipar- s fejlődés behatásaitól, majdnem eredeti valóságában megmaradt az avar árok és hatalmas nagyságában egész Grebenácz alá lehuzódik, honnan legujabban egy valóban igen szép nyil-gyüjteményt szerzett egyletünk. — E hely is igen alkalmas lenne arra nézve, hogy ismereteinket az avar árkolásokról bővitsük; de erről talán majd máskor lesz szerencsém nézeteimet elmondani, most csak azért hoztam fel, hogy megemlitsem azon helyet, melynek egyszeri megszemléléséből mai nap is mindenki meggyőződhetik arról, hogy ezen sánczokat a sikon lakók épitették saját védelmükre a hegyi lakók ellenében.

Hunfalvy Pál azt mondja „Magyarország Ethnographiája“ czimü müvében, hogy: „a hires avar keritések nem mindjárt az avar birodalom első idejében támadtak, hanem utóbb, talán valamely eseménynél fogva, melyet nem ismerünk. Hogy csak Baján ideje után épültek azok, bizonyitja már a byzantinus irók egyező hallgatása felőlük; egyik sem ismeri, holott Baján életében a római sereg a Tiszán tul is hadakozék“.[1])

Később ismét azt állitja, hogy „Nagy Károly 803-ban Avar-országnak ura lőn; de mintha a római imperatorok politikáját követné, birodalmának keleti határát ő sem terjeszté tovább a Dunánál, tehát a régi Pannoniánál“.[2]) Továbbá állitja: „Valóban történelmi bizonyossággal nem tudunk semmit arról, mi a Tiszán tul (reánk nézve innen) és Erdélyben a frank-német uralkodás korában történt“.[3])

Végre még a következő állitásokat is teszi: „Csodálatos, hogy Nagy Károly seregei legfeljebb a Tiszáig, sohasem a Tiszán tul hatván, miért nem alakult az érintetlen maradt avarok vezérkedése alatt uj hatalom a régi Dáciában? Ugy látszik, ott a VIII. század vége felé nagyon kevés avar volt, mintha az avarságnak főereje nyugatfelé Pannoniában székelt volna. Ama kevés avar pedig, ha el nem szlávosodott, látatlanul élt a szlávok közt. Ezeknek ott létét pedig a szláv folyónevek bizonyitják, amelyek hozzájárultak a római világban ismert nevekhez“.[4])

Azon véleményben vagyok tisztelt választmány, hogy az imént felsorolt történelmi adatok az avarokról felettébb hézagosak s a hiányokat mi vagyunk hivatva kitölteni. Sőt többet mondok: azt hiszem, hogy az avar ke-

[1]) Hunfalvy Pál: Magy. orsz. Ethnographiája 154. l.
[2]) Hunfalvy Pál. i. m. 161. l.
[3]) I. m. 172. l.
[4]) Hunfalvy. i. m. 195. l.

ritések vagy árkolások tanulmányozásával képesek is leszünk a még homályos eseményeket felderiteni.

Én részemről, a mennyire az avar árkolások körülményeit ismerem, már is bátran kimerem azon véleményemet fejezni, hogy a vidékünkön mai napig látható avar árkok akkor készültek, mikor Nagy Károly a Dunán tuli avarok ura lőn, — mikor a frank seregek néha a Dunán innenre is átcsaptak, — kelet felől pedig a régi Dáciában a szlávság mindinkább elterjedt és hatalmasabb lett. A dáciai szlávok valószinüleg ép ugy háborgatták az avarokat keletről, mint éjszak felől a morva szlávok, kiknek ellenségeskedései miatt az avarok egyrésze, Nagy Károly engedelmével, a Dunán innenről átköltözött Dunán tulra Pannoniába; sőt ezen morva szlávok ellenében 811-ben Nagy Károly egy sereget is kénytelen volt kiküldeni az avarok védelmére.[1])

Ez időtájban volt kénytelen a sikságra szorult avarság magát különösen két felől védelmezni, t. i.: észak felől a morva szlávok, — és Erdély felől az ott elszaporodott szláv fajok ellenében; és valóban az eféle védelmi árkok nyomait leginkább csak is e két helyen találjuk, ugymint: észak felől a Mátrahegység aljában két sorral, a hol „Csörsz árkának“ nevezik, és a mi vidékünkön az előbb leirt sokszoros árkolásokat, melyek mind a régi Dácia hegyes vidékein lakó ellenséges indulatu szlávok ellenében készültek.

Nemde tisztelt választmány, ezen most elősorolt történelmi hézagok kitölthetése tekintetéből is igen kivánatos lenne az avar árkolásokat általában és a zsadányi avar telepet különösen tanulmányozni; de fentebbieken kivül sürgetik még azt egyéb kérdések tisztába hozatala is.

E nevezetes kérdéseket Hunfalvy igy fejezi ki: „Még kevesebb módunk van az avarok nemzetiségének meghatározására, mint a kozárokéra; az avar nyelvből az érthetetlen bokolabra-n kivül egy érthető szó sem jutott reánk, még a hires erősségek (hring, ring) avar neveit sem jegyezték fel Nagy Károly történetirói, ... az avarok emlékezetét, a kik harmadfélszáz évig uralkodtak itt, egyetlen egy helynév sem örökiti meg“.[2])

Ez valóban csodálatosabb lenne mint azon esemény, hogy az avarok alatt mért nem alakult a Tiszán innen egy uj hatalom féle; de szerencsére e tekintetben jobban állunk, mint a hogy azt az érdemes szerző gondolja, mert mint látni fogjuk, nemcsak avar helynevekkel birunk, hanem a Zsadány melletti avar telepnél reáakadunk a Hring-Ring avar nevére is.

A 2-dik és 4-dik avar árkolás közt fekvő Zsadány melletti avar telep körül ugyanis a következő helységek fordulnak elő, az avar telep középpontjától számitva:

északról: 4500 öl távolságban . . . . . Szécsány

[1]) Hunfalvy: i. m. 164. l.

[2]) Hunfalvy: i. m. 397. l.

északról: 2000 öl távolságban . Kokota = Kakota, jelenleg: Orczidorf
keletről: 3000 öl távolságban . . . . . Murány
délről: 1500 öl távolságban . . . . . Zsadány
délről: 5500 öl távolságban . . . . . Csernegyháza
nyugatról: 4000 öl távolságban Karán=Karány=Kárány, most: Merczydorf
nyugatról: 6500 öl távolságban . . . . . Hodony
nyugatról: 4000 öl távolságban . . . . . Kolocza, = Kalácsa.

Ezen 8 helynév közül hat ány = any = ény, vagy régiesen: án = on = én szótaggal végződik; mert Csernegyháza szóban is benne van nézetem szerint az ény=én képző, valószinüleg valaha Cserén — vagy Cserényegyháza volt. A fenmaradó 2 helynévre pedig sem német, sem szerb, sem román nevet rá nem lehet erőszakolni; és igy birunk az avar telep körül, a 2-dik és 4-dik avar sánczok közt mintegy 5 □-mértföldnyi területen, melynek kellő közepén fekszik a szóban forgó telep, 8 oly helynevet, mely véleményem szerint még az avar időből maradt fen és igy valószinüleg avar nevek.

Ezen helynevek avarsága még inkább elfogadhatóvá válik, ha összehasonlitjuk a 2-dik és 4-dik avar sánczokon kivül eső és 5500 ölnél távolabb fekvő helységek neveivel, melyek következők: Varjas, Kétfél, Baráczház, Monostor, Vinga, Féregyház, Füskut, Fibis, Máslak (Blumenthal) Baricza (Charlottenburg), Königshof, Bencsek, Piski (Bruckenau), Gyarmata, Szent-András, Bessenyő, Kis- és Nagy-Jécsa, Kis-Becskerek, Csatád, Bilét, Sándorháza, Knéz.

Nemde feltünő különbség van az avar telep közvetlen szomszédságában és a távolabb fekvő helységek neveinek hangzása közt?

Ha az avar telep körül előforduló helyneveknél figyelembe vesszük továbbá azon körülményt is, hogy az avarok fejedelme Khagán vagy: Cacan czimmel birt, s azt: hogy az egyik khagánt Baján-nak nevezi a történelem, és egyik előkelő emberüknek Tudun vagy Sodan volt a czime, nem önkényt szembe ötlő-e, hogy a fenntebb elősorolt 8 helynév közül 6 név szintén án-én-on, vagy ujabbkoriasan lágyitva: ány-ény-ony szótaggal végződik? Holott a távolabb fekvő sok helynév egyikében sem fordul elő ezen végtag.

Vajjon csak a merő véletlenségnek lehet-e tulajdonitani ezen körülményt? És nem-e abból magyarázható ki, hogy a Zsadány melletti avar erősség körül, mint központ körül, még akkor is fennbirta magát több avar-telep tartani, mikor a távolabb fekvők már nem voltak képesek ellentállni az idegen behatásnak? Sőt abból, hogy a körülfekvő többi helynevek legnagyobbrészt magyarosan hangzanak, nem-e azt lehet következtetnünk, hogy a magyarok ide jövetelekor e helyen még avarok léteztek, és a magyarok meghagyván őket birtokaikban, ezek azután csak az avarok által birt terület körül fekvő földeket szállták meg?

Véleményem szerint a zsadányi avartelep körül fekvő 8 község neve a régi avarkorból fenmaradt avar helynevek.

Folytassuk ezután tovább kutatásunkat a Hunfalvy által megoldatlanul hagyott kérdések terén és nézzünk utána, vajjon nem lehetne-e ezen avartelep Rhing-jének = keritésének avar nevét is megtalálni?

Már előbb emlitettem, hogy a szóban levő avar telep legbelső árkolása, vagy keritése, két patak közti térségen képez egy, majdnem tökéletes köralakot; a 2-dik és 3-dik keritéseket azonban mind a két patak keresztül metszi ugy: hogy mind a két patak valósággal keresztül folyt ezen avar telepen.

A telep északi részén átfolyó patak völgyének román neve ma is: „Vale Karanuluj", — a déli részen átfutó patak völgyét „Vale Pisztruja"-nak nevezi a román egészen Zsadányig, azon alól pedig: „Vale Lakuluj"-nak; végre az avartelep legkülső árkától délre, mintegy 500 ölnyi távolságra, elvonuló völgyecske neve, a telep szomszédságában: „Vale-Gaju mare", azon felül pedig „Vale Vie".

„Vale Karanuluj" magyarul annyit tesz, mint „Karán völgye." A magyar nyelv nagy szótárában pedig az mondatik, hogy Karán annyi mint karám; karám pedig: „nádból, veszszőből alakitott kerités, tetőzet nélkül, az alföldön, leginkább juhok számára. Néhutt pásztorok, pusztai gulyások, csikósok, juhászok, kondások vityillója, melynek rendes alakja alant kerekes, fönt csucsosan összemenő. Néhutt karán-nak ejtik. Gyöke a kört keritést jelentő kar."

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy a karán szónak népünk közt még most is élő világos értelmezése után semmi kétségünk sem lehet a felől, hogy a Zsadány melletti háromszoros körben körül keritett avar telepnek eredeti neve Karán volt; ettől kapta a rajta átmenő völgyecske „karán völgye" nevét és valószinüleg innen kapta azon helység is Karán nevét, mely ugyanazon völgyecskében fekszik, az avar teleptől 4000 ölnyire lefelé; mely községnek nevét azonban ujabb korban a német települők Mercydorfra változtatták.

De vajjon nem-e megforditva: ezen Mercydorf, régente Karán nevü helységtől kapta azon völgyecske elnevezését, mely az avar telepen is keresztül visz? Azt hiszem, hogy nem; mert a másik völgy „Vale Pisztruja" elnevezése előttem ugyan érthetetlen, de ugyanazon völgy Zsadányon alól Ljak völgyének neveztetik, mely szintén valami lakhelyről ragadhatott reá; — és azonkivül az avar telep legszélső árkától délre 500 ölnyi távolságban elhuzódó völgy, a telep közvetlen szomszédságában: „Vale Gaju mare-nak hivatik. Gáj nem tudom mit jelent románul, de szerbül annyit tesz mint: „marha pihenő" „marha delelő hely," a szóban levő völgyecske neve tehát magyarul lenne mint: „nagy marha pihenő völgy", a mi megint csak egy a karán értelmével.

Winkler térképén ugyanezen avar telep „Schanz Klenovaz"-nak van

nevezve, ámde egy bizonyos fanemet szerbül Klen-nek hivnak, Schanz Klenovaz tehát annyi mint: fás vagy bokros árok; már pedig tudjuk, hogy az avarok sánczai be voltak ültetve fákkal és igy a fás árok elnevezés méltán megillette.

Látjuk ezekből, hogy több helynevek mind ezen avar telephez vezetnek vissza, mely valaha Karán-nak hivatott.

Egyébiránt magában a karán szóban benfoglaltatik, hogy az oly valami, mely köralaku; mert kar = karika = ker = kör mind egy értelmü. Mai nap karán helyett körön = körönd-nek neveznők az ilyen köralaku helyet és azt mondhatnók, hogy ezt az avar telepet az árok körönös körül azaz: környös körül, vagyis körös-körül veszi.

Van még egy helynevünk az avar telep szomszédságában, mely szintén bekeritett helyet jelent, t. i. Cserényegyháza; tudjuk, hogy cserény szintén olyan keritéses helyet jelent, hová a juhokat nagy szél idejében behajtani szokás; de tudtommal a cserény nem mindig van minden oldalról bekeritve és különben is gyökszavában nem foglaltatik a köralakuság kifejezése; a miért is megmaradok abbeli nézetem mellett, hogy az avarok köralaku keritéseit karán-nak nevezték eredetileg.

Hátra van még kimutatni, hogy mit lehetne az avarok nemzetiségére nézve következtetni a zsadányi avar telep körül előforduló nevekből?

Az előbb elősorolt 8 helységnél 6 ány-ény-ony végzetü névvel találkozunk; azok régente án-én-on voltak, ugymint: Szécs-án, Mur-án, Zsad-án, Cser-én, Kar-án, Hod-on.

Gyökszavuk pedig valószinüleg Szecs = Szécs vagy Szécsa, Mur vagy Mura, Zsad vagy Zsada, Cser vagy Cserje, Kar és Hod.

Az án-én-on tehát oly avar rag, melynek a gyökszóhoz kapcsolásával képezték a helység neveket.

Ámde az ány-ény-ony, vagy án-én-on képző ragok a magyarban is előfordulnak, ugymint:

mag-ány = mag-ás = egyedülies
vág-ány = (be) vág-ás
siv-ány (homok) = siv-ó
horg-ony = horg-as
zord-on = zord-as
viz-eny (ős) = viz-es
ele-ven = él-ő
köt-ény = köt-ő
merev-en = merev-es
kör-öny-ös (körül) = kör-ny-ös (körül) = kör-ös körül.

Előttem ugy látszik, hogy az ány-ény-ony ragot a magyarban **ó** raggal lehet helyettesiteni, midőn a gyök: igeszó; as-es-os-sal pedig, midőn a gyök főnév.

Ezen állitást elfogadván, Hodony az a mi: Hodos; és valóban a kérdéses avar teleptől keletre most is létezik egy helység, mely Hodos-nak hivatik és mindkettő annyit jelent, mint hodály = juhtanya.

Karán = körön = köröny = környös = körönnyel biró.

Cserén = cserjén = cserjés.

Murány = Murán = mura-an = mura-as = murás = kavicsos — A nagy szótár szerint t. i.: némely vidéken mur-ának nevezik az apró kavicsot és gyöke a mor vagy mur, mely töredéket jelent. És valóban Murány mellől mai nap is hordják a kavicsot az utakra.

Szécsány és Zsadány értelmét nem birom megmagyarázni, minthogy gyökszavaik jelentései előttem ismeretlenek.

A fentebbi eljárást alkalmazván a Tud-un avar méltóság névre, azt vélem, hogy kétségtelen Hunfalvynak abbeli véleménye, miszerint az tud-ó vagy tud-ós-t jelentett; de akkor Baján avar név is annyi mint bajos = ügyes (bajos) = jelenleg: ügyész = ügyér = ügyek vezetője; vagy pedig: bajó = bajvivó = bajnok.

Nem akarom figyelmen kivül hagyni, hogy a román is használja az an ragot, például: unguran = magyaros, ardelan = erdélyes.

De ez szerintem semmit sem bizonyit ezen rag román volta mellett, mert az an-en-on képző-rag kétségtelenül megvan a magyar nyelvben és oly vidékeken is használja helynevek képzésére, a hová a román elem soha sem terjedt el, úgy mint például a Fertő tava körül, a hol Hunfalvy szerint legtovább fenbirták magukat az avarok tartani. Ott mai nap is a következő helynevek fordulnak elő: Pozsony, Dévény, Köpcsény, Lucsony, Mosony, Tettény, Lébeny, Bősárkány, Csécsény, Kóny, Ikrény, Szercseny, Görzsöny, Csikvánd, Szergény, Sömjén, Terecskényfa, Zsedény, Ládony, Barony, Szakony, Berény, Gógányfa, Peresztény, Szergóny, Szécsény, Vészkény, Pervány, Soprony Porgány, Bakony sat.

Szintén előfordulnak ilyen helynevek a pestmegyei Kun-Szentmiklós, vidékén is, ugymint: Puszta-Bábony, Örkény, Hartyán, — avagy Hevesmegyében és a Jászságban, u. m.: Berény, Alattyán, Ladány, Vezekény, Zsadány, Abany,; vagy a palóczok közt u. m.: Szederkény, Bátony, Bárkány, Hartyán, Tarján és a többi.

Inkább azt lehet szerintem következtetni, hogy a románok a bolgároktól sajátitották el ezen ragot, kik (t. i.: a bolgárok) rokon faju nép lévén a magyarral, szintén használták ezen ragokat és a bolgár Balkán név például valószinüleg ugyanaz mi a magyar Valkán vagy Valkány.

Nem véletlenül hoztam fel előbb az ardel-an = erdély-es példát, mert e szó igen érdekes fejtegetésre ad alkalmat.

Hunfalvy azt mondja[1]) hogy a var, uar és ar a vogul s permi nyelvekben, melyek a magyarral rokonok, erdőt, hegyet jelentenek, tehát var = ar = erdő és hegy; és miután ard-el-an = erd-él-es, nem lehet-e bizvást feltenni, hogy ard-el annyi mint erd-él? és hogy azt az avarok nevezték el igy, a kik Erdélyt is birták azon időben, midőn a román nép felkezdett tünni a világ történetben.

Ha ez áll, akkor az is valószinü, hogy ar-ad = er-ed és aród = oród = orod, tehát Árad vagy azt jelenti, hogy ott eredt valami, vagy pedig hogy ott már az avarok idejében erőd volt.

Továbbá: ard-en = erd-ő vagy erdős, tehát: avarosan ardényi annyi, mint magyarosan erdőssi vagy erdei.

Az er és ar gyökök még ennél is nagyobb rokonságot mutatnak fel; meghosszabbitva is rokon értelmüek maradnak, ugy mint ér = ár(ok) az az: olyan mélyedés, melybe viz szokott folyni. De az árok magában foglalja némileg az árok partjának, emelkedésének, hegyének is fogalmát; és miután az avarok árkai nemcsak magas partokkal (hegyek) birtak, hanem be is voltak ültetve fákkal, tehát egyuttal erdősek is voltak; azonkivül emlékezetben artva, hogy az on = un annyi mint = os, valjon a varchun = várkun nem-e annyi, mintha mai nap azt mondanók, hogy: várkos = árkos, az az: olyan nép, mely árkot csinál, vagy árokkal bir? Ily értelemben az avarok csakugyan várkunok az az: árkosok voltak.

De nem folytatom már tovább fejtegetéseimet. Az előhozottakból is eléggé kitünik, hogy az avar és magyar rokon nyelvek voltak, és teljes igaza van Hunfalvynak, midőn azt állitja, hogy „az avarok ugorságát megtagadni nem lehet".[2])

Egyébiránt nem is azért merültem annyira belé a fenntebbi szavak fejtegetésébe, hogy belőlük csalhatlanul be akartam volna az avarok magyar nemzetiségét bizonyitani, hanem egyrészt azért időztem oly hosszasan mellettök, hogy a tisztelt választmány figyelmét tevékenységünknek egy ujabb igen tágas mezejére forditsam, melynek megmüvelésére leginkább mi vagyunk hivatva; — másrészről pedig minél világosabban kitünjék, hogy ezen egyetlen egy okból is nagyon rajta kell lennünk, hogy a zsadányi avar telepet a legrészletesebben kifürkészszük.

Ime tisztelt választmány! Ezek azok, melyeket a zsadányi avar telep fontosságának kimutatására szükségesnek tartottam elmondani.

Meglehet, hogy fejtegetéseimben néhol tévedtem és hibás következtetésekre jutottam; abban az egyben azonban nem tévedhettem, hogy az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozása nemcsak

---

[1]) Hunfalvy Pál, Ethnograph. 399. l.
[2]) Hunfalvy Pál: I. m. 402. l.

felette érdekes tárgyul szolgálna, hanem azonkivül nevezetes eredményekre is vezethetne ugy az avar keritések nevének, mint az avar nemzetiségnek meghatározása tekintetében, sőt képesek leszünk általa a hazánk őstörténelmében előforduló hézagok egynémelyikét ki is tölthetni.

Melynél fogva azt hiszem, hogy most már minden további indokolás nélkül egyszerüen inditványozhatom, hogy a tisztelt választmány határozatkép mondja ki, miszerint:

Az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja; mely okból azoknak mielőbbi tanulmányozását megkivánja indittatni és az e czélból teendők sorrendjének megállapitására egy 3 tagból álló bizottságot kinevez, melytől elvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett, mielőbb a választmány elé terjesztendi.

Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695.

Jványi Istvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi januári havi választmányi ülésén.

A lugosi és karánsebesi bánság utolsó bánja Barcsai Ákos volt, ki azt 1658. szeptember havában az erdélyi fejedelemségért a töröknek engedte át, természetesen ugyan azon határok között, melyekkel a bánság addig birt, s a melyek azt Erdélytől elválasztották. Igy délfelé a vaskapui Marga vize volt a határ a török részen levő Margitta nevü váracscsal;[1]) északról pedig Facsét és Varadia voltak a török végvárak.

Lugos és Karánsebes tehát, melyek már 1525 óta együvé tartoztak, most is mint hüséges testvérpár egy közös sorsban részesültek. Mindkét helység és vidéke egy közös bégre és ez alatt több (talán öt) agára bizatott, kik mindent török lábra átalakitani siettek. De daczára ezen tényleges török uralkodásnak, e vidékről ugyszólván semmi nyom vagy emlék sem maradt reánk a török uralomból.

E vidék bégje majd lugos-karánsebesinek, majd pedig csak karánsebesi bégnek irta magát; mert Karánsebesen lakott mint főhelyen, amiről több levél is tanuskodik.

[1]) Gr. Bethlen Miklós tört. emlékrajzai, francziából ford. Toldy István, Pest 1864. pag. 90.

Igy egy 1661. deczember 22-én kelt levélben emlittetik a karánsebesi bég; és 1677. január 1-én irt levélben szintén a karánsebesi vén bégről van szó. — Egy 1687. november 8-ról alább közlendő s Karánsebesen kelt levél pedig a következő aláirással bir: „Karánsebesi és Lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt.“ — Még érdekesebb egy 1672. május 10-én Karánsebesen kelt s Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez intézett levél, mely különben tárgyunkat nem illető magán ügyekkel foglalkozik. A levél elején a török névjegyben van: Musztafa Sebes-Lugos mirilivája. S a levél kezdete ez: „Mi Musztafa bég, Disder aga, Ahmet aga, Szulman aga, Huszein aga, és Illaga, Karánsebes és Lugos tartományának és ahoz való szaczakságoknak főgondviselő bégje és agák“ sat.[1]) — Ezen okmány kétségtelenné teszi, hogy a lugos-karánsebesi vidék (az öt agához képest) öt kerületre osztva, a Karánsebesen lakozó Lugos-karánsebesi bég alatt állott.

Hogy Lugosan talán aga lakott volna, adataink nagy szegénysége miatt nem merem állitani; de egy 1687. évi levélben emlittetik legalább Ali aga, mint facseti aga.

Fenmaradt még azon korból Ozman aga adójegyzéke. Ezen 1673-ra kiirt adóból jutott Karánsebesre 16, Lugosra 24 oszpora házankint; továbbá Csers (talán Cseres-Temes?) 40, Petrosnicza 14, Pukin 10, Valeabul 20, Zgribeste 14, Ohaba Mutnik 1, Apadia 1, Karassova 14 oszporát fizettek házankint sat.[2])

Erdélyországgal a szomszédos törökök egy ideig békében éltek. Az első bég Beker nevü, felróván e vidéket, a Marga vizén tul nem mentek át erdélyi birtokra; igy még utána is nehány bég a magáéval megelégedvén, nem nyujtotta ki kezét a szomszédos területre. De később (ugy látszik a 70-es években) Ozman bég alatt mintha a mulasztást pótolni siettek volna, mindenütt raboltak s pusztitottak és a határokat veszélyeztették; az utasoknak elállották utjokat és áruiktól, sőt életöktől is megfoszták őket. Kivált mióta Amhet aga Jenőből Karánsebesre származott át, aki minden latorságot vagy maga követett el, vagy pártfogolt, s miatta semmi sem volt már biztonságban.[3])

Egyszer a karánsebesi törökök a Marga vizén átkelvén, Bukova helységet akarták Erdélytől elszakitani, de kudarczot vallottak. Erre veszteségök miatt a törökök panaszt emeltek a jenői pasánál, ki ez ügyet megvizsgálás végett a temesvári pasához tette át. A temesvári pasa emiatt kérdést intézett az erdélyiekhez s ezektől a következő határozott és a harag elfojtott hangján

---

[1]) Török-magyar. áll. okm. V. köt. 111. lap.
[2]) Delejtü. Temesvárt 1859. évf. 325. lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351. l.

irt választ nyerte, melyet az eredeti fogalmazvány szerint[1]) e helyen czélszerünek látunk egész terjedelmében közölni.

„Tömösvári Ali basának szóló levél minntája. Tekintetes ngos. basa, nekünk vitéz ur barátunk. Isten kegyelmedet sok esztendőkig éltesse, szerencséjét nevelje.

Ha szintén kegyelmed hozánk levelit s emberit nem küldte volna is, de lehetetlenség volt tovább hallgatással szenvednünk némely karánsebesi vitézeknek az mü reánk bizatatott hatalmas császárunk őstől maradt országának, Erdélynek, lakósin cselekedett számtalan kártételeket, az kik nem viselvén szemek előtt, hogy az ő előttök való karánsebesi békek meddig tarthatták és tudták Karánsebesig lenni a határt, és ezzel megelégedvén az erdélyi határnak békét hadtak; ezek a mostaniak nem tartják határokban magokat, talán ha minden megengedtetnék nekik, Fehérvárig is elfoglalnák Erdélyt. Kivántatik azért vitéz barátunk, kegyelmed jól megirtse, az erdélyi határt külömböztesse meg a karánsebesi határtul a Marga vize, a Margavizén tul Karánsebeshez való, azon innét Erdélyhez való. A mikoron Karánsebes magyar kéznél volt, akkoron is Karánsebeshez addig birták, a Margavizén innen peniglen Haczog vidékihez való volt; az mely békek egymásután Karánsebesben laktanak is, az szerint birták, hanem az mostaniak nem férnek el bőrükbe. Értjük hogy kegyelmed előtt panaszt tettenek Bukovának elpusztitásáról, embereknek megöletéséről; de a Margavizén innét ne nevezzenek se Bukovát, se mást, mert nem övék. A mely egynehány lator erdélyi oláh hatalmas császárunk adaja előtt elszökvén ott akart megtelepedni, hogy onnét tolvajkodjék széljel, azokat a latrokat Erdélyországa büntette meg, Thornya Péternek parancsolván büntetésök felől, mint Erdélyből elszökött latrokat. A Margavizén tul a karánsebesi vitézeknek birodalmát nem ellenzi senki, sem Tornya Péter, sem más; de a Marga vizén innét Erdély a maga saját határát oda nem engedi; hatalmas császár kapuja nyitva vagyon ő előtte is. Mennyi számtalan kárt tettek eddig is azok a vitézek, irva küldtük kegyelmed kezében s megláthatja. Hatalmas császárunk őstől maradt adófizető országát igy kell-e rontani, pusztitani?

Kegyelmedet azért barátságosan intjük, zabolázza meg az ilyen gonoszságokat, az erdélyi határon kapdosó nyughatatlan embereket fenyitse meg, mert lehetetlenség ezt elszenvedni. Mind addig zörgetünk hatalmas császár ajtaján, a mig meghallgattatik. A régi Karánsebeshez tartozó falukon és határokon nem kapdos senki az erdélyiek közül; sőt ha valakinek kára esnék az erdélyiektől azokban a helyekben, mindeneknek igazságot szolgáltatni készek vagyunk, s ha mi kárt az török határban birodalmunkbeliek töttenek, tiszteinknek azoknak szorgalmatos felkeresésekről és büntetésekről parancsolunk, azt kivánván a kegyelmed tiszti alatt levők részéről is, melyre ha kegyelmed

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 357. lap.

szorgalmatosan rávigyáz és gondot visel, ugy felel meg kötelességének. Mi tudjuk, mit kivánjon tőlünk a fényes portához való kötelességünk, abba fogyatkozást nem tapasztal senki .... Költ etc. Kegyelmed barátja.“ —

Azonkivül a portához küldött erdélyi követnek adott instructio a törököket folyvást ellenségeskedésről vádolja és kivált Amhet agát nevezi fölatornak.[1])

Hasonló határvillongásokról panaszkodnak viszont a törökök 1687-ben. Az erdélyi fejedelem követe Baló Mátyás április vége felé Nándorfehérvárott levén, a nagyvezirtől kérdőre vonatott a miatt: hogy a hatalmas török császár két palánkját, Facsétot és Varadiát az erdélyi határokból több izben megtámadták s egy hajnalban, be nem vehetvén Varadiát, a várost fölégették?[2]) — A követnek sikerült a vezért eziránt megnyugtatnia, annyival is inkább, mert ugyan akkor az erdélyi adó elinditásának hire is megérkezett.

Ugyanezen tárgyban ez évi május hó elején a temesvári pasa Szerdar Ibrahim pasa is küldött Ali facseti aga által az erdélyi fejedelemhez Fogarasba panaszló levelet.[3])

Egy fél évvel később a karánsebesi és lugosi bég is panaszt tesz az erdélyi utonállók miatt, panasz levele a következő:

„Az elmult napokban Almafalva nevü falumban az dézma és egyéb adósság felszedéséért mentem volt minden jó szándékkal, Tornya János és Bokosnyicza az darabantokkol és remettyeiekkel együtt négy század magokkal reám tolvajul jövén, mindenemtől megfosztottak, tizenkét szekeret ökröstül dézmával együtt elvittek, ezer tallérra kárt töttek, egynehány törököket levágtak, az remettyei tolvajok annyira tolvajkodtak, hogy országunkban már marha nem maradt, az jó és igaz emberek az uton nem járhatnak, mivel kiket mindenöktől megfosztanak, némelyeket levágnak. Ez dolog azért, ha Ngod-nak hirével vagyon, minket tudósitani ne nehezteljen, az haczogi[4]) tiszteknek heában irunk. Ngdat azért kérem tudositson, hadd tudjuk mihez tartani magunkat és miformán megirni mind az hatalmas császárnak, s mind pedig az fővezérnek, Ngod-tól jó választ várván. Tartsa Isten Ngodat sokáig. Karánsebes, 1687. 8. novembris. Ngod jóakaró szomszédi, karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt. — Három uttal irtunk Ngod-nak eddig, az remetyeiek emberünket levágják, az levelek Ngod-hoz nem jöhetnek.[5])“

Mindezen kölcsönös panaszok és bárátságtalan határvillongások és sérelmek mellett valószinüleg igaz az is, a mivel Baló a török nagyvezirt megnyugtatta: „meglehet, hogy a mostani háboruságos időben valami futott népből

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351—354 lap.
[2]) Lásd török magy. áll. okm. VII. köt. 242 lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 247. l.
[4]) Hátszegi.
[5]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 279 lap.

álló tolvajok összeadták magokat, kik szintén ugy Erdély széleiben, mint az török birodalomban tolvajkodnak, Erdélyben az török nevezet alatt, Törökországban az erdélyi nevezet alatt . . .“

* * *

Ezen előrebocsátottak után visszatérünk az 1664. augusztus 10-én kötött vasvári békéhez, melylyel Magyarországban nagyon sokan elégedetlenek levén, I. Lipót ellen összeesküdtek és I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem azon reményben, hogy általok Magyarország koronáját is megszerezheti, pártfogásába vette őket, s Erdélybe menekültek az üldözött bujdosók. 1678-ban Tökölyi Imre lett a felkelők vezére és 1681-ben a török porta is pártolni kezdé ügyöket; minek következtében augusztus végén meg is indult a segitségökre kirendelt török-, oláh- és erdélyországi sereg I. Apafi főparancsnoksága alatt. De a kitört meghasonlás eredmény nélkül oszlatta szélylyel a szép sereget. Szerencsésebb volt az 1682. évi hadjárat a budai pasa főparancsnoksága alatt. Tökölyi Kassa alatt várta a törököt és Apafit, s több győzelem után a porta szeptember 16-án Tökölyit Felső-Magyarország fejedelmévé tette, s egyszersmind biztosittatott a szabad király választás és szabad vallás gyakorlat is. — Még nagyobb események történtek a következő 1683. évben. Május hóban ugyanis Tökölyi a török fővezért Eszékről egyenesen Bécs alá kisérte, ahol már julius 13-án 200 ezer török táborozott együtt. De Tökölyi ezen lépése által elveszité a külföld rokonszenvét, s a Bécs megsegéllésére jött lengyel király oly fényes győzelmet aratott a törökön, mely Magyarországot is felébresztő [illegible] és a császári sereg nyomában siették győzelmét Magyarországban is gyümölcsöztetni a kuruczok és a törökök ellen. — 1686. szeptember 2-án Budát vették be s nem sokára Szeged is I. Lipóté lett.

Erdélyország ily körülmények között kénytelen lett Lipót császárral alkudozásba bocsátkozni, ami a török előtt sem maradhatott titokban, mert a nagyvezir, ki a már nagyon is előre haladott időszak miatt Belgrádba ment téli szállásra, Baló Mátyás erdélyi követnek (ennek az eszéki hidnál 1686. szept. 23-án kelt levele szerint) a következőket mondá: „Im az Galga szultánt Tömösvárra rendeltem téli quártélyban, az hadait Lippára, Jenőre, Lugosra, Karánsebesre s tartományaira, hogy innét ő vigyázzon Erdélyre, s tul a tatár khám . . . De ha igazak lesznek, az mely dolgokat Erdély felől beszélnek, roszul lesz dolga; és ha német quártélyozó megyen be Erdélyben, tatár s török quártélyozó is megyen. Azért meglássa az urad, hogy az német bebocsátásával tatárt is ne vigyen be Erdélyben quártélyban.“[1])

A török most megfeszité minden erejét, de hasztalan; a császár győzelmes serege 1687-ben Erdélyt is véglegesen megszállotta, már katonai főbiztossá a hirhedett Caraffa Antal tábornok tétetett, ki 1688. év elején Erdélybe ment

[1]) Török magy. áll. okm. VII. 195. lap.

és május 9-én a hódoló okmányt aláiratta, mi által Erdély is Magyarországgal egy közös fő alá került.“[1])

Caraffa helyét azután Heissler Donát tábornok megérkeztéig a derék népbarát Veterani Frigyes tábornok foglalta el. Caraffa pedig seregének egy részével a Maros mentén vonult ki Magyarországba és Lippát, Erdélyország kulcsát, jun. 20-án s nyomban Solymost is bevette.[2])

Ugyanekkor Lugosnak 300 főből álló török és rácz őrsége a helyet minden ellentállás nélkül[3]) az első felszólitásra gr. Paxnak adta át, a ki derék hadosztályával helyőrségül rendeltetett ide.[4]) A kivonuló őrség 8 ágyut, egy mozsarat, sok tábori eszközt és eleséget adott át[5].) Caraffa Szegedről, 1688. jul. 4-én kelt levelében tudósitá a császárt Lippa és Lugos bevételéről.[6])

Pax ezredes Lugosról Karánsebest is szerette volna egyuttal bevenni; de tèrve egy rácz által elárultatott, s igy a végrehajtást el kellett halasztania. De nehány hét mulva, aug. 3-án Veteraninak sikerült, midőn négyezernyi csapattal Karánsebes előtt megjelent, ezt minden nehézség nélkül bevenni,[7]) amint ez Keresztesi Sámuelnek a karánsebesi táborból aug. 4-én kelt következő leveléből is kitünik: „Veteráni general ő nga. 4. praesentis[8]) érkezvén ide Karánsebeshez, az benne való törökök semmi hostilitást nem mutatván, az nap fel is adták, másnap osztán az generalis kibocsátván őket, szekereket adatott alájok s kikisértette Rassóvárig (azaz Orsova). Magam is aznap érkezvén ide, nem láthattam a törököket, mert már elindultak volt“.[9]) — Hasonló sorsban részesült Sikló is (talán Csiklova?) A nevezett két hely őrsége Orsován a lázadó oláhok és ráczok által leöletett.[10])

Igy az egész lugos-karánsebesi vidék a császár hatalmába került, de ezen foglalás nem tartott huzamosan.

Veterani ezután Orsova felé folytatá győzelmi utját, melyet szinte elfoglalt, mialatt Belgrád is több más nevezetes helylyel Leopold hatalmába került. A harcztér most már Szerbiába tétetett át; a porta nagyon érzé a reá nehezedett hatalmat; s vérzettek a hatalmas német sas körmeitől testén nyitott sebek, s azon hatalom, mely a félvilágot letiporta, végre megalázá magát és békét kért a bécsi udvartól. De ez, jóllehet XIV. Lajos franczia király is háborut üzent Lipótnak, s igy a hadi erőt meg kellett osztani, mégsem jöhetett létre. A harcztér ennélfogva továbbra is

[1]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 360. sat. l.
[2]) Böhm Fessler után. I. 290. máj. hóra teszi.
[3]) Szalay Magy. tört. V. 421. l.
[4]) Grisel. I. 103. — Böhm. I. 290. l.
[5]) Tudom. Gyüjtemény 1836. év VII. köt.
[6]) L. Török magy. áll. okm. VII. köt. 295. l.
[7]) Tudományos Gyüjt. 1836 év VII. köt. u. ott.
[8]) Valószinüleg hiba 3. helyett.
[9]) Török magyar áll. okm. VII. köt. 296.
[10]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.

nyitva maradt, de minden nevezetesebb események nélkül csak is az 1690-ik évben kezdett a koczka fordulni.

Köprili Musztafa az uj nagyvezir nagy lelkesültséget öntött a török seregbe s mindjárt az 1690-ik év elején több győzelmet aratott a császári seregen. Erre Heisler Havasalföldéről Erdélybe huzódott vissza, melyet a tatárok fenyegettek, s alig lehet többé abban kétség, hogy a törökök eddigi győzelmeiket Erdély visszafoglalására fogják felhasználni. S csakugyan e czélra ki is szemelték Tökölyit, ki junius 8-án Erdély fejedelmének neveztetett ki. Tökölyi Oláhországból török és oláh csapatokkal erősbülve, a Heissler tábornok által roszul őrzött törcsvári szoros-felé tartott, hol csellel és kimondhatatlan erőfeszitéssel a havasokon átkelvén, aug. 21-én váratlanul hátban támadta meg Heisslert, ki teljesen megveretett s a győztes Tökölyi fogságába került. Tökölyi előtt most nyitva volt az ut Erdély szivébe, s a nemesség is oly tömegesen csatlakozott hozzá, hogy szeptember 21-én be is igtattatott az erdélyi fejedelmi székbe. Az erdélyi kormánytanács ez alatt aug. 26-án a bádeni őrgrófot szólitá fel sürgősen a segélynyujtásra; kijelentették, hogy Tökölyi elhóditja az egész országot. Az őrgróf Castelli tábornokot Szendrőről előre küldvén, maga is azonnal megindult Erdély felé, mi alatt Heister három lovas ezreddel a vaskaputól Orsovára s innen Karánsebesre sietett s szept. 17-én itt egyesült vele az őrgróf, ki is 19-én a vaskapun átmenvén, 23-án Hátszegnél táborozott. Ezen hirre Tökölyi folytonosan visszavonult az őt különben is mindig nyomban követő őrgróf előtt, mig végre okt. 25-én Havasalföldre ment át.[1])

Ez időtájban Belgrád ismét a töröké lett, de Erdély meg volt a Habsburg háznak mentve. Az őrgróf most itt Veteranit hagyván hátra, Felső-Magyarországba vonult ki, de a törökök még most sem nyugodtak meg; nagy török és tatár csapatok pusztitgattak Nagy-Várad és Debreczen körül; egy másik sereg pedig, mely a nagyvezir által, a már három év óta bezárt Temesvár felszabaditására küldetett, egyesült amazokkal és együttesen rémitették a vidéket.[2]) A lugosi és karánsebesi helyőrség e miatt még idejekorán Erdélybe vonult vissza.[3]) Lippa 9 napi ostrom után megadta magát, Lugos és Karánsebes is ujra török kézre került.[4]) — Horváth Mihály[5]) azt mondja, hogy e két helyet az 1690. év nyarán Tökölyi keritette volna hatalmába? — Ily előnyös helyzet mellett a tatárok nov. közepén Erdélybe törtek és Tökölyi is uj kisérletre határozta el magát; de az őrgróf erről értesülvén, csakhamar Erdélyben termett s a tatárokat megverte, s ezek deczember vége felé ki is takarodtak, mi által Tökölyi szándéka is meghiusult.[6])

---

[1]) Szilágyi Sánd. Erd. tört. II. 376. — Szalay L. Magy. tört. V. 454. 468. l
[2]) Böhm I. 297.
[3]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.
[4]) Szalay L. V. 475.
[5]) Magy. tört. IV. 225.
[6]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 379.

A törökök mult évi győzelmeik által elvakittatva, a következő 1691-ik évben csak is a harcz folytatására gondoltak. A bécsi kormánynak pedig nagy gondot adott a hadseregnek kétfelé választása, miután ez időtájban nyugaton és keleten egyszerre kellett az osztrák sasnak vagdalkoznia; amott a franczíák, itt pedig a törökök ellen.

Tökölyi tanácsára a törökök egy részről Erdélybe szándékoztak betörni, de Veterani ébersége meggátolta őket tervök kivitelében; más részről pedig 3—4 ezernyi török csapat járhatatlan s veszedelmes hegyi utakon Oláhországból a lugosi és karánsebesi vidékre rontott. Báró Bolland ezredes ezt hirül vevén, egy vitéz szerb vezért, Antonio alezredest, erős csapattal küldé előre s január 16-án maga is Karánsebes felé indult.[1]) A törökök Karánsebesről kirohantak ugyan, de Antonio nem ütközött meg velök, mig Bolland is meg nem érkezett. A most kifejlődött heves ütközetben a törökök annyira megszorultak, hogy sietve Karánsebesre kellett visszavonulniok. Üldözőik azonban oly hevesen üzték őket, hogy velök egyidőben hatoltak a városba, melyet szerencsésen el is foglaltak; 500 török elesett, a többi pedig fogságba került. — Bolland és Antonio nem sokára azután Lugosnál is vitézkedtek. A lugosi török őrség t. i. az adó behajtása végett egy csapatot küldött ki, melyet Bolland felkeresni szándékozott. S ekkor történhetett, hogy a törökök Naftali pasa alatt megveretvén, a Lugos és Lugosel (Lugoshely) közötti mocsárokba szorultak.[2])

Ekkor a lugosiak ugyanazon sorsban részesültek, mint a karánsebesi törökök. Bolland a kirohanó őrséget a várba vissza nyomván, katonái a sürü golyózápor daczára a kapukat és a czölöpkeritést elfoglalták. Midőn már egy torony is kezökbe került, az őrség a várban torlaszokat kezdett emelni, de hiába; mert midőn látták, hogy az ellenség már a falakat is áttörte, kitüzték a fehér zászlót. Bolland tekintetbe vevén az őrség még jelentékeny számát és saját készületlenségét is egy esetlegesen hosszabb ostromlásra; megengedte a törököknek, hogy fegyver nélkül kivonulhassanak s Temesvárra mehessenek. A várban 4 réz ágyu, 1 mozsár, 12 hordó lőpor és 15 zászló maradott hátra. Bolland és 22 közvitéz megsebesült, 100 szerb önkénytes pedig elesett.[3]) A győzelem után Antonio alezredes Lugosról Veterani parancsára Uj-Palánkára sietett és innen ismét Lugosra tért vissza s a szomszédos Zsidóvárt vette be.

A törökök ezen veszteségeinek hirére a temesvári pasa mintegy 3000 tatárt küldött Karánsebes ellen; de ennek csekély őrsége igen vitézül tartotta magát, mindaddig, mig Bolland segitsége meg nem érkezett. Bolland ágyuit a várral szemben egy magaslaton helyezé el, embereit pedig eszélyesen a völgybe rejté, nehogy a sereg csekély száma mindjárt feltünjék. A csel csakugyan si-

---

[1]) Griselini I. 109 lap.

[2]) „Krassoer Ztg." 1861. Nro. 2.

[3]) Freiwillige Theiln. d. Serben und Kroaten in den 4 letzten österr.-türk. Kriegen. Wien 1854 — után Böhm I. 300 lap.

került; a tatárok a váratlanul érkezett ellenség számát tulbecsülvén, egy szoroson akartak visszahuzódni, de itt Bolland katonáitól megtámadtatván, kegyetlen mészárlás közben közülök igen sokan elestek, sokan fogságba kerültek, egy részök pedig Oláhországba menekült.[1]) — Veterani az év vége felé, november elején Karánsebesre és Lugosra erősebb helyőrséget küldött, maga pedig Erdélybe vonult téli szállásra.[2])

A következő években nem sok nevezetes történt a mi vidékünkben. 1692-ben a császári sereg Nagy-Váradot vette meg s huzamosabban ott időzött, mert hire járt, hogy Tökölyi Karánsebes ellen akar indulni, s egyuttal Lugost is bevenni és az élelmi szerekben nagy hiányt szenvedő Temesvárt eleséggel ellátni. De ezen hir nem valósult. Ugy látszik, hogy a tudósitások, melyeket Tökölyi Bogsánból bizonyos Antoni-tól és Karánsebesről több megbizott embereitől kapott, nem hangzottak eléggé kedvezőleg.[3])

1693-ban a nagyvezirnek Belgrádról átjövet Temesvárt és Gyulát sikerült ellátni eleséggel és a szomszédos helységeknek megparancsolta, hogy adójokat eleségben fizessék meg, fölöslegöket pedig csak is e két várba vigyék eladásra. — Az oláh parasztok a parancs folytán el is látták a törököt különféle élelmi szerekkel. Igy egyizben 100 vidéki paraszt vitt eleséget Temesvárra, de a lugosi várkapitány gr. Herberstein reájok küldé hajduit s kemény harcz fejlődött ki közöttök, még éjjel is folyt a dulakodás, de csak is öt parasztot sikerült a hajduknak elfogni.[4])

Az 1695. év sokkal gazdagabb hadi tényekben s kivált Lugosra nézve nagyon emlékezetes; erről azonban más alkalommal.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

I. közlés.

Moldován alul a Duna közepén kimagasló Babakáj sziklától a folyam medrében hét sziklapad, mindannyi szoros létezik Tiszoviczáig, honnan az egy mértföldnyire távol fekvő Kazán hegy sziklái láthatók, melyek között a Duna összeszorulva legkeskenyebb és legmélyebb s mintegy sziklafalként emelkedő óriási hegyek között rohamosan folyik.

[1]) Böhm I. 302 lap.
[2]) Szalay m. tört. V. 495 lap.
[3]) Monum Hung. Hist. irók 15. köt. több helyen.
[4]) Tudom. Gyüjt. u. ott.

A Kazán bejáratát a Széchenyi uton egy sziklahegysark, a Duna medrében közel a jobbparthoz egy kimagasló sziklatömeg jelzi, melynél halászok tanyáznak. A sziklahegysarknak a Dunába nyuló s a Széchenyi utról belátható oldalán azon vizmércze szemlélhető most is, melyet Széchenyi a sziklába vésetett, s innen a majdnem jéghideg légmérsékletéről ismeretes és a Sukuru hegyet átfutó ponyikovai barlang ezerkétszáznegyven lépésnyire van, melynek éjsötét belürében denevérek tanyáznak, és több mint kétszáz ölnyi hosszán csak fáklyák használatával lehet áthatolni. Ezen barlang nevezetét a 2556 láb magas Golecz hegyen eredő pataktól nyeré, mely a Sukuru hegyet átfuró barlangon keresztül a Dunába siet, miért is esős nedves évszakban a barlang átjárhatlan, s nyári száraz időszakban is kell két-három helyen vizben gázolni; száraz helyeken az utat nagy sziklatömegek zárják el, hol nagy óvatossággal lehet azokon át, vagy kerülő utakon lassan haladva a szabad mezőre kijutni, a mi rendesen egy óra alatt történhetik meg.

A ponyikovai barlangnak bejáratát a Széchenyi ut oldaláról és a közlekedést a Veterani barlanggal ennek elfoglalása és védelmezése alkalmával amattól száz lépésnyire egy erős zárvány (Redoute) védelmezte és tartotta fen, melytől százötven lépésnyire egy kecskeut vezet a Sukuru hegyre. Az emlitett zárvány a Duna oldaláról erősitett kőfalazattal összeköttetésben volt az ötszáz lépésnyire távol fekvő Veterani barlanggal, mely közel kétszáz év óta a törökökkel vivott komoly harczok alatt nevezetessé vált; s helyőrségével kétszer ostromzároltatott, de noha tulszámban volt az ellenség, azt mégis csak becsületes szerződvény utján vehette be.

Ezen barlang a Duna balpartján a szoros értelmében vett Klissurában fekszik; a hegység, melyben létezik, különféleképen neveztetett el, majd Tamact, majd Sukuru vagy Csukár nevet viselt; csucsa, melyen kemény csata vivatott, vérkőnek neveztetik. Veterani ideje előtt a barlang Piscabara név alatt volt ismeretes; bejárata négy öl 3 láb hosszu, két öl széles, ötödfél láb magas, a belür huszonhat öl hosszu, tizenkét öl széles, tiz öl magas, mely 6—700 embert képes befogadni; a bejárattól jobbra hét öl átmérőjü kerekded nyiláson világosságot nyer; belterében egy kis mellékbarlang és viztartó (Cisterna) is van.

A Veterani barlangnak az 1692. és 1788-ki években történt hősies védelmezéséről a két izbeni helyőrség naplói- és egyes kéziratainak hiteles másolatát lovag Neuvirth János nyugdijas tábornok közremüködése folytán nyertem. Az eredeti naplók, a cs. kir. hadlevéltárban létező tábori irományok között vannak, melyeknek kivonatát már Schels cs. kir. alezredes a főhadi tanács engedélye folytán az „Oesterreichische Militär-Zeitschrift“ 1808. évi 3-ik füzetében, mint e lapok szerkesztője, közlötte. Másrészről azon szerencsés helyzetbe jutottam, hogy összeköttetésbe léphettem sterbetzi báró Voith-Herites Vincze, 21. számu gyalogezredbeli főhadnagygyal, ki dédőse kéziratainak másolatát nekem megküldötte és kinek ősnagyatyja a Veterani barlang

védelmezésénél magát derekasan viselvén bárói rangra emeltetett. Ezen hiteles iratok nyomán a Sukuru hegységet történelmi tanulmányaim tárgyává tettem, és pontos helyrajzi ábrákkal ellátva ebbeli értekezésemet a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ rendes havi választmányi ülésén ezennel bemutatom.

I.

A piscabarai barlang védelmezése 1692-ik évben.

Gróf Veterani lovassági tábornok az 1692-ki évben gróf Starhembergtől, az udvari hadi tanács elnökétől, Bécsnek hős védelmezőjétől, azon parancsot kapta, hogy saját korábbi javaslata szerint a piscabarai barlangot birtokába vegye. Veterani ezen parancs alapján 1692-ki február 23-án du Saix Domokos báró d' Arnaut, Mannsfeld-ezredbeli századost, azon küldetéssel bizta meg, hogy 300 emberrel 5 ágyuval, lőszerrel és eleséggel ellátva a kazáni szorost foglalja el.

D' Arnau vett parancsához képest Szebenből február 25-én elindult, márczius 7-én pedig Karánsebesre érkezett, honnan még 50 emberrel és Lau mérnökkari századossal tovább folytatta utját. Ez azon utat hozta javaslatba, mely a ponyikovai barlangon átvezet Piscabarához, de mint tavaszkor rendesen a ponyikovai barlangból kifolyó pataknak magas vizállása miatt azon át nem hatolhatott; azalatt d' Arnau márczius 15-én megérkezve kénytelen volt magának Piscabarához a hegyeken át utat keresni, kit terve kivitelében Michl János (Hanz Michl) a ráczok főkapitánya, ki 50 hajduval hozzá csatlakozott, hathatósan támogatott. D' Arnau a Sukuru hegység fensikját megszálta márczius 16-án s részint kerülő-, részint kecskeutakon a barlanghoz eljutott, azt birtokába vette és 17-én a jelentéssel Puchberger hadnagyot Karánsebesre Pollaud ezredeshez küldé, kinél beosztva volt.

Másnapon már a törökök is jelentkeztek, kik egy 30—40 emberből álló csapatban nagyobb hajón Plaviseviczáról érkezve egyenesen Orsovára eveztek. A helyőrség a következő napon a Sukuru hegység fensikján kémszemlét tartott Marcoleig, egy toronynyal ellátott régi vár romjainak helyéig, mely Piscabara barlangjától a Sukuru hegység fensikján 2200 lépésnyire Dubova felé az utolsó irtózatos meredek sziklákon létezik. Ezen régi torony és régi várnak romjai, Peth várának maradványai voltak, de ezekről alább fogunk értekezni. Alig hogy ez történt, már délután néhány csolnakon a törökök is megjelentek kémszemlézni és e vidéket szemügyre venni, ha vajjon jól vannak-e értesitve az e vidéken meglepetésükre történt változásokról.

Márczius 20-án ismét szaporodott a helyőrség száma 50 emberrel; a következő napokon át a szükséges védelmi előmunkálatok folytattattak és oly karba helyeztettek, hogy 25-én azok alatt képes volt a helyőrség a Dunán megjelent és partra kiszállt s támadólag fellépett 500 törököt 50 ember veszteséggel visszaverni, kik hajóra kelve a Dunán felfelé ismet visszahuzódtak; mire a helyőrség a következő két napon át a védelmi előmunkálatokat folytatá,

mely idő alatt Schreckengast százados vezénylete alatt 120 emberrel ismét megszaporodott. Márczius 28-án a helyőrség Peth várának romjain zárványt épitett, honnan a törököket 5 naszádon és 25 csolnakon Orsova felől közeledni észrevette, kik partra kiszálltak ugyan, de a helyőrség ismételt támadásaikat visszaverte. Ezek történte után a következő 5 napon át az ellenség részéről minden háboritás nélkül az erődités és védelmi munkálatok folytattattak, melyek felett az ellenség április 3-án kémszemlét tartott.

A helyőrség április 4—8-ika között a Sukuru hegységet egész vonalán s minden oldalán védelmi állapotba helyezte, a Peth váránál épitett zárványt pedig két ágyuval megrakta. Azért Marcole helyett Peth elnevezéssel élünk. Április 9—14-ike között a törökök naszádokon megjelentek, de mire sem vállalkoztak, a következő napon a helyőrség Liebenberg százados vezénylete alatt 68 emberrel szaporodott; Michl János főkapitány csapatához is csatlakozott még 80 hajdu, kiknek egy részével Liebenberg százados a pethi erődöt megszállta, a barlang védelmére 70 ember maradt, a többiek Schreckengast százados alatt a piscabarai barlang és Peth között foglaltak állást, a barlang feletti magaslaton pedig 1 tizedes- és 15 emberből álló hirőri állomás állittatott fel.

Április 16., 17. és 18-án a közlekedési vonalon gátonyok (Batterien) épittettek és az egész hegység felett kémszemle tartatott, melynek következtében a magaslatok egy másik oldalán a következő napon 1 tizedes és 10 emberből álló második hirőrség állittatott fel, mely 10 hajduval szaporittatott, hogy az ellenségnek ezen oldalról történhető előnyomulása megakadályoztassék. Az ellenség délután Orsováról 15 hajóval csakugyan megérkezett, és a szerbországi részen Peth várának átellenében partra kiszállt és a Sterbetz bevágataiból eredő Gászka patak mellett a gátony épitéséhez fogott, melyből április 20-án két ágyuval megkezdette a tüzelést. Midőn másnap a gátony két nagyobb ágyuval is megrakatott, Greben és Plaviseviczáról ujabb 15 hajó érkezett törökökkel, kik hasonlóképen a jobb parton kiszálltak, ágyukkal és fegyverekkel tüzelve, mig végre elcsöndesedtek. Az ellenség április 22-én sötét éjjel a gátonyt még két 8 fontos ágyuval és egy mozsárral megrakta, s ezekkel heves tüzelést intézett Peth zárványa ellen, melyet a következő napon is folytatott, a helyőrség 31 emberrel és 1 ágyuval szaporodott ugyan, de az ellenség is kapott erősitést. Mindkét részről heves támadások intéztettek egymás ellen, erejökkel megmérkezendők, ugy hogy három napon át folytonos csetepaté volt.

A komolyabb harczok ideje mindinkább közelgett, mert április 27-én az ellenség elfoglalni iparkodott a Peth körüli hirőri állomást, mely a törököknek sok kárt okozott, erőködése azonban hasztalan volt, azért más napon mindkét részről szakadatlan heves tüzelésre szoritkoztak. Az ellenség április 29-én a Duna balpartján a piscabarai barlangtól fel- és lefelé kikötött, két oldalról, nyugat- és keletről, a Csukár hegyre feljutván, a barlang feletti magaslaton egyesült, és a következő napon Peth várát hevesen megtámadta, hogy az összeköttetést a piscabarai barlanggal elvághassa, s miután ez nem sikerült, a

20 emberből álló altiszti hirőri állomásra ütött, mely a rácz ok főkapitánya és Pucherberger hadnagy alatt 30 emberrel időközben megerősbülve, a támadást visszaverte, ellenben a pethi zárványtól külön irányban távolabb esett két hirőri állomásnak vitéz védői lemészároltattak és a főkapitány valamint Puchberger hadnagy embereivel együtt nagyobb török csapatok megérkeztével a magaslatról elüzettek.

Az ellenség a piscabarai barlanghoz a Duna oldaláról nem közeledhetett, mert a nyugati oldalon a ponyikovai barlang bejáratát és e két barlang közötti összeköttetést — mint azt már emlitettük — egy hatalmas zárvány és a közlekedési vonalak védelmezték és tartották fen. Orsova felől sem közeledhettek a törökök a barlanghoz, mert keresztgátonyok akadályozták; a homlokzaton pedig vármivekhez hasonló falazatok, torlaszok tartották távol a barlangtól az ellenséget, melynek a Csukárt két oldalról megkerülnie, az ott létezett hirőri állomásokat elfoglalnia kellett, hogy a pethi zárványt megtámadhassa. Körülbelül 3000 török iparkodott a magaslatokról a kecskeutakon a barlanghoz eljutni, kiknek erejét hajókon érkezett ujabb csapatok növelték. D' Arnau, miután attól tarthatott, hogy a barlangtól elvágatik, Peth kivételével, melyben két ágyut hátrahagyott, kénytelen volt minden állomást odahagyni. Most a ponyikovai barlangtól a Dubova előtti sziklahegy éleig terjedő dunai balpart és a hegyél csucsán létezett Peth erőd volt még d' Arnau birtokában, a hegymagaslat nyugati és északi részét a törökök elfoglalták volt, kik Orsova felől Ogradena-Dubováról és ellenirányban Plaviseviczáról feljutva, ott egyesültek és az alatt a helyőrségtől odahagyott állomásokat elfoglalták és megszállták, a magaslatokon vizárkokat készitettek, honnan roppant köveket hengeritettek lefelé, ugy: hogy a piscabarai barlang védelmezői közől 30 ember megöletett, 10 pedig, közöttök d' Arnau is, sulyosan megsebesittetett.

D' Arnau, hogy az ellenségnek ebbeli, a helyőrségre felette veszélyes munkájában azt megzavarva akadályozhassa, Michl János főkapitányt hajduival a ponyikovai barlangon át felküldé a magaslatokra. A törökök, ugy látszik, nem is sejditették, hogy a ponyikovai barlang alagutat képezhessen, melyen át a helyőrség őket hátban megtámadhatja, mert e főkapitánynak nem várt megjelenése oly zavarba és rémületbe ejtette őket, hogy a legnagyobb rendetlenségben futásnak eredtek.

Május 1-én egy török jelent meg fehér zászlóval, ki a helyőrség által d' Arnau elébe vezetve, Ali pasának következő tartalmu felszólitó iratát nyujtá át:

„A parancsnok izeni nektek, ha kivonulni akartok, ő nektek az elmenetelt megengedi; de ha mozsarakkal és ágyuval lőttök, akkor többé nektek szállást nem ad, mert ez nem város, hanem a zsiványok és medvék tartózkodási helye.“

Ali pasa iratának eredeti német szövege igy hangzik: „Der Commandant lasst euch sagen, wenn ihr wollt hinausgehen, sie wollen euch gehen lassen; aber wenn sie mit Bomben und mit Stuck (akkoriban ágyut jelentett) schiessen,

so geben sie euch kein Quartier (Pardon) mehr, denn das ist ja keine Stadt nicht, sondern ein Aufenthalt für Räuber und Bären.“

Ezen felszólitásra d' Arnau igy felelt: „Ali pasa levele által megértettem, hogy a piscabarai erőd feladását követeli tölem, de Ali pasa igen jól tudja, hogy én ő excellenciája Veterani tábornok urtól ide küldettem, és rendelete nélkül azt fel nem adhatom, ha azonban Ali pasa megengedni akarja, hogy én Veterani tábornokhoz egy futárt küldhessek, a felelet arra következni fog, de ha ö nem akarja, fegyveres kézzel inkább akarok meghalni, mintsem szégyen-gyalázattal fejemet veszitени; Ali pasa jól tudja, hogy egyik ellenség a másiknak kárt ugy tesz, a mint tud. Piscabara 1692. évi május 1-én.“ „Durch des Ali pasa seinen Brief habe ich ersehen, dass er die Schanz Piscabara aufzugeben um mich begehrend thuet; nun weiss der Ali pasa sehr gut, dass ich von Ihro Excellenz dem Herrn General Veterani den Ort zu behaupten hieher geschickt worden und ohne seiner Ordrè solchen nicht übergeben kann; wenn der Ali pasa will erlauben, dass ich ein Expressen an General Veterani schicken kann, und darauf die Antwort folgen wird, will er aber nicht — ich freylich gern mit gewaffneter Hand sterben will, als den Kopf mit Schand und Spott verlieren; der Ali Pasa weiss wohl, dass ein Feind dem andern Abruch thuet, wie er kann. Piscabara den 1. May 1692.

Ezen levélre Ali pasa a törököt ismételve azon meghagyással küldé vissza, hogy ő nem várhat más feleletet, miután elötte tudva van, hogy a helyőrség gyenge és már csak két ágyuval rendelkezik. D' Arnau azt válaszolá, hogy más határozatot nem adhat.

Május 2-án az ellenség heves tüzelést intézett Piscabara ellen, melynek következménye az volt, hogy a barlang védelmére felállitott gátony ágyui elnémultak. Az ellenség már több helyismerettel birván, tapasztaltabb volt és a magaslatokat ismét elfoglalta és megszállta, melyekről most folytonosan roppant köveket hengeritett a barlangot védelmező hösökre, mert a barlang fölötti hegy a magaslatokig függirányos sziklafalat képez. Utóvégre is a magaslatok keleti oldalán létezett pethi erődből a helyőrségnek el kellett vonulnia, és a piscabarai barlang védelmezésére sietnie, mert 1500 janicsár 20 zászlóval a barlang mindkét oldaláról a mellvédekig előrenyomult, kik onnan huszszornál is többször visszakergettettek, de ismét ujult erővel támadólag léptek fel, miglen utóvégre is birtokukba vették azt, és a sánczkasokba két zászlót tüztek ki.

Reggeli 8 órakor 30 ellenséges hajó érkezett meg Orsova felől, melyekből a törökök a barlangon felül a partra kiszállottak, mire ujolag roham intéztetett a barlangra. D' Arnau a barlang bejáratát védelmezett gátonyról, sánczkosarakról köveket hengerittetett az ellenségre, mely ennek daczára sem hátrált, hanem előkészületeket tett ismételt rohamra, miután a hajóin oda szállitott gránátokat, gyutekercseket és töltényzsákokat katonái között a helyőrség szemeláttára szétosztotta. Ezen szorult helyzet közepette d' Arnau embereit kitartásra buzditá, noha már csak keveset talált maga körül, mert 12 altiszt közül

10 megsebesittetett. D' Arnau a barlang előtt a vezényletet Schreckengast századosnak adta át, ő maga a barlangba vonult, hol azon meggyőződésre jutott, hogy a füst miatt alig lehet megmaradni. E barlangban 150 sebesültet és 7 mázsa puskaport, de csak 200 fegyvergolyókészletet talált. A puskakovák egyátalán már használhatlanokká lettek, kanóczkészlete csak két napra, a viztartóban vize még csak egy napra való volt, kenyeret pedig a füst miatt nem lehetett sütni. Mindezeknek következtében a kedvtelenség és lehangoltság erőt vett a legénységen. D' Arnau hadi tanácsot tartott alattas tisztjeivel, kik a további védelem lehetetlenségét nyilatkoztatták ki, a tisztek visszamentek állásaikra, helyeiket elfoglalandók, kik közől Puchberger hadnagy 4 emberével kövek által földre terittetett. Ezen jelenetek és a növekvő veszély a parancsnokot arra birták, hogy dobok pergése mellett a fehér zászlót lobogtatta, mely cselekményt a janicsárok örömkiáltásai viszhangozták, kik egy tisztet kivántak, hogy alkudozhassanak. Az arnauták egyezményről mitsem akartak tudni, s e miatt össze is vesztek a janicsárokkal. D' Arnau Liebenberg századost és Etling hadnagyot küldé ki, hogy a pasát kérdezzék meg, akarja-e javaslatait hallani, ki is irásban kivánta a pontozatokat látni.

D' Arnau a következő feltételek mellett kivánt szerződni:

1-ször szabad átvonulás felső és alsó fegyverekkel, dobszó mellett és égő kanóczczal.

2-szor azon két ágyut magával viheti az őrség, melyek a barlangon felül hátrahagyattak és az ellenség kezébe kerültek.

3-szor a piscabarai helyőrségnek megkivántató illő kisérettel az első császári helyőrségig Erdély felé időveszteség nélkül naponként 2 meríföldnyire tovaszállitása mellett.

4-szer a sebesültek számára elegendő előfogatoknak megszerzése és az egész helyőrségnek elegendő eleséggel való ellátása mellett, ennek rendeltetési helyéig.

Ali pasa erre magával a parancsnokkal kivánt beszélni, d' Arnau azonban ismételt kivánatra azt válaszolá, hogy inkább fejét akarja koczkáztatni, mintsem a szegődvény megkötése előtt állomását elhagyni, de tuszok mellett Schreckengast századost átküldé. Az alatt Ali pasa felindulva olvasá d' Arnau feltételeit, darabokra szakitá, és a parancsnokot megkérdezteté, hogyan merészel ilyen feltételeket szabni, hangsulyozván, hogy a helyőrséget csak fegyvere lerakása után fogja elvonulni engedni.

D' Arnau ennek következtében minden rangból, még a legénységből is kettőt összehivatott, kiket véleményadásra szólitott fel, de ezek semmi kedvet sem tanusitottak az amugy is hasztalan ellenállásra. Mindezek daczára a már sebesült Puchberger hadnagyot küldé a pasához azon nyilatkozattal, hogy ők fegyverök nélkül nem fognak elvonulni, ki d' Arnau egyezési feltételeinek az Ali pasa által történt helybenhagyását magával hozá, mire ugyan azon a napon az átadás és a helyőrségnek elvonulása következett. Ali pasa azonban az egye-

zési feltételeket a részéről történt helybenhagyása ellenére, s adott szavát nem tartá meg, mert a vitéz helyőrség a helyett, hogy az egyezményi pontok 3-dika értelmében az első császári helyőrséghez Erdély felé kisértetett volna, fogságba hurczoltatott, és csak hosszas szenvedés után gróf Veterani tábornok különös közbenjárására került ismét a hadsereghez.

Tekintve azt, hogy a hős helyőrségnek ostromzároltatása egy elszigetelt vidéken 45. napig tartott, hol ugyszólván semmi előkészületek sem történhettek és mindenféle nélkülözésekkel kellett küzdenie, s kevés kivétellel majdnem mindnyájan nehéz vagy könnyü sebet kaptak, és az ellenségnek, noha tizszeresen is tulszámban volt, szakadatlan tüzelése, ostromlása daczára magát az utolsó napig fentartotta, a barlangot megszállva, vitézül, sőt készebb volt fegyverrel kezében hősiesen meghalni, mintsem a barlangot gyáván feladni vagy dicstelenül elvonulni; tekintve továbbá, hogy a helyörségnek a barlang védelmezése által az ellenségnek közlekedési utja a Dunán 45 napig megakadályoztatott, mi által a törökök nagyobb haditerveik gyorsabb kivitelében gátoltattak; — az elismerést ezen derék helyőrségtől nemcsak hogy meg nem tagadhatjuk, hanem az őt megillető dicsőségről megemlékezve, parancsnokának, tisztjeinek és legénységének kitartását az utókornak mintaképül állitjuk. A piscabarai barlang ezen időtől fogva mai napig Veterani barlangnak neveztetik.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése deczember 27-én. Elnök: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész és titkár-helyettes; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Szandics István, s a társulati tagok közül: Iványi Ede, a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök megnyitójában üdvözli a választmányt és az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet dr. Niámessny Gyula olvasott fel, a következő:

Tisztelt választmány!

November hó 29-én tartott utolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesithetni a tiszt. választmányt:

I. November havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- s egyéb irat-csomagok-, továbbá a társulatnak felajánlott adományokkal együtt illető helyeiken elhelyeztem s a megválasztott tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulat kiadványait megküldöttem:

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek:

Reviczki-Bay Ilona urnő ő nagysága, ki nemcsak alapitó tagja társulatunknak, hanem minden tekintetben nagy pártolója s előmozditója is, ki már több izben érdekes tárgyakkal gyarapitá gyüjteményünket, legujabban a következő régi tárgyakat küldötte be hozzám: 1) Egy nagy feketeszinü, igen sulyos Herkules buzogányt, mely igen régi lehet s Mezősy Pál Munkács-várának 1849-iki parancsnoka ajándékozta beküldő urnő édes atyjának; a buzogány hossza 1 méter, 6 centiméter; vastagsága fenn a nyélnél 18 cm., alul a tuskónál 40 cm.; a nyélnél nyilás van, melyben csap volt s ez kivétetvén, az ide mellékelt 7 kis vágott vasdarab volt benne, a nyilás legalján egy golyó is látható.

2) Egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, mely beküldő urnő állitása szerint szinte régi; ennek hossza 46 cm., vastagsága nyelénél 11 cm. s bunkója 30 cm.

3) Egy majolica valószinüleg virágtartó edényt, mely hat egyenoldalu sokszög alakkal bir, minden oldalán az apostolok képei láthatók neveikkel; az edény alján: S. P. D. alatt az 1753 évszám és egy * (csillag) látható; az edény magassága 13 cm., nyilásának átmérője 3 cm., talpánál átmérője 8 cm.; a következő apostol-nevek olvashatók oldalain: S: PETRUS. — S: PAULUS. — S: ANTARE. (?) talán Andreas; — S: IACOBUS. — S: SIMON. — S: MATIAS. (igy); felső részén a szájdája körül kék-fehér czifrázattal van ellátva.

4) Egy nagy réz kengyelt.

5) Egy bronz karpereczet, mely találtatott Csuroda helység határában Beregvármegyében őskori sirban nyugvó csontváz karcsontján; a karcsont nem került beküldő birtokába.

III. Társulati könyvtárunkat ugyancsak Reviczki-Bay Ilona urnő a következő müvekkel gyarapitá, u. m.: „Histoire D' Emeric Comte de Tekeli", Cologne 1693. — „Articuli dietales 1681. 1687. 1715. 1725. 1729. 1741." czimü müvekkel, az utóbbi egy kötetbe van kötve; végre Szegedi János: „Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium" stb. Tyrnaviae 1767. czimü müvel. Utólagosan jelentem még tisztelt választmány, hogy Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiájának jegyzőkönyvileg szavazott hálás köszönetnyilvánitásunkat megküldöttem s a társulati „Értesitő" III. évfolyamának 1-sö füzetét már a nyomdába adtam s jelenleg szedés alatt van és a jövő hó elején diszes kiállitásban s mint az eddigiek, változatos tartalommal pontosan meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokat, melyek társulatunk belkörében felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést és Reviczki-Bay Ilona urnőnek, ki már többszörösen kitüntette érdeklődését s nagy figyelmét a társulat iránt, a társulati muzeum és könyvtár gyarapitására általa beküldött becses tárgyak- s könyvekért a legmélyebb köszönetnyilvánitását jelenté ki, mely a nevezett urnőnek elnökileg tudtára adandó.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 602 frt. 02 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezésének: „Torontál

vármegye történelmi és régészeti emlékei," folytatólagos és befejező felolvasása Dobó László vál. tag ur által. Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegye területén még található, de előző felolvasása alkalmával nem ismertetett emlékeket, romokat és történelmi vagy régészeti tekintetben emlékezetes helyeket sorolja fel tüzetesen, részint öntapasztalat, részint a kutfők s már ismert adatok kellő felhasználása alapján. A választmány s a jelen volt hallgatóság érdekkel hallgatta az érdekes felolvasást, mely egész terjedelemben az „Értesitő" január havi füzetében fog megjelenni.

A felolvasás befejeztével uj tagok választása következett; Miletz titkárnál a következő uj tagok jelentkeztek: Idősb Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő Temesvárott, a pancsovai kir. főreáltanoda; a jelentkezők egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak, s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés január 31 én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok: Billszky Ferencz, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, cz. kanonok, Marx Antal, kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, Schäffer Antal, esperes, Uwira Ambrus, Zimmermann Gyula, a karzaton diszes s előkelő női s uri hallgató közönség és a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő lelkes növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Legutolsó választmányi gyülésünk óta, mely a mult évi deczember hó 27-én tartatott meg, a következőkről van szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunkat érdeklőleg felmerültek:

I. Legutóbbi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- és egyéb, a társulatot érdeklő iratokkal együtt, továbbá a bemutatott adományokat, könyveket stb. illető helyeikre eltettem s a megválasztott uj tagokat értesitettem.

II. Nagyérdemü elnökünk körültekintő buzgalma igen érdekes régi nyilgyüjteményt juttatott vétel utján a társulat birtokába. A valóban nevezetes gyüjtemény bizonyos Ursekics nevü erdész özvegyének képezte tulajdonát Fehértemplomban. A gyüjtemény áll: 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből; továbbá 3 bronz, egy vas fibula- s egy vas sarkantyuból, összesen 32 darabból, a nyilak legkisebbike 27 milliméter, a legnagyobb pedig 13 centiméter s a vas sarkantyu 14 centiméter hosszu; a nyilaknál nevezetes az, hogy mind a 27 darab nyilhegy különböző alaku s kiállitásaik a régiek nyilkészitésének igen érdekes illustratiójául szolgálnak. A gyüjtemény legnagyobb része a grebenáczi homoksivatagban találtatott s ezáltal is reánk nézve különös érdekkel bir. Az egész gyüjteményt nagybecsben tartó birtokosa szépen elrendezve, csinos, vörös szinnel bevont, tojásdad-alaku s üveg tetőzet- s aranyos szegélylyel diszitett tokba foglaltatá be.

III. Nem kerülte el továbbá figyelmünket tisztelt választmány azon lelet sem, mely nem igen régen Jezvin község közelében, a vasut épités alkalmával felmerült, midőn egy jezvini lakos Kotyetz Jefta nevü, a falutól alig 1000 lépésnyi távolban 2 méter mélységben egy emberi csontvázra akadt, melynek még csak is végszárai maradtak meg, mig a csontváz többi részei már teljesen elrothadtak; a csontváz fejjel északnak volt forditva s a koponya jobb és bal felén két arany függő találtatott némi jelentéktelen érczdarabokkal, de ezeken kivül sem kő- vagy fakoporsónak, sem épitett sirnak, sem más egyéb kő vagy cserép darabnak nem jutottak nyomára, sőt a leletre figyelmessé lett Rékasjárási szolgabiró Kovachich Gyula ur azt sem constatálhatta, hogy a felmerült ércz darabkák a csontvázhoz tartozók voltak-e? miután más egyéb kiegészitő részek nem találtattak. A függők elnökünk ő mltsgának nagy becsü gyüjteményében őriztetnek.

IV. Reviczki-Bay Ilona urnő, ki kevéssel előbb, a legutóbbi választmányi ülésünkön lepte meg a társulatot igen becses küldeményekkel, ujabban ismét igen érdekes régi edények beküldésével kedveskedett muzeumunknak s tanusitá nagy érdeklődését társulatunk iránt; és pedig ajándékozott egy 26 centiméter magas, kék s barnás virágok s czifrázatokkal fehéres máz alapon, diszitett füles kancsót; az edény alsó öblössége 47 cm., szájdájának nyilása pedig 9 cm. A kancsó előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható, kezében edénynyel s egy a földön fekvő sebesült mellett térdelve, alatta pedig ezen német felirattal: „Er hat ihm seine Wunden mit Oel und Wein gewaschen: und verbunden. Lucas: 10“; továbbá az edény hátsó részén a fül alatt, két félig nyitott ablak között munkával foglalkozó férfiu egy lóczán ülve látszik jobbra fordulva s feje körül T: KP:, az egyik ablaknál C:, a másiknál KP:, az edény füle körül 1751 s a fül alsó részén G. . S: betük olvashatók. A kancsó talpa ólom foglalványnyal van ellátva.

A másik adomány egy az imént leirtnál még régibb sörös pohár, mely füllel s felül czintetővel s alul a talpnál vas körfoglalványnyal van ellátva; a pohár magassága 17 cm., s kerülete 26 cm., alakja egészen henger; a czinfedelen I. T. L. betük láthatók. Az edény fehéres alapmázu, barnás s kékes gyér czifrázatokkal; előrészén zöld mezőnyön két fülü kosár van szivekkel telve, melyekbe kard van szurva s a legfelső szivből zöld ág nyulik ki; a kosár felett pedig szárnyas szív, melyből nefelejts emelkedik ki, látható.

V. Jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy a társulati közlöny, az „Értesitő“ III. évi folyamának 1-sö füzete már a nyomdai munkálatból kikerült s szétküldését a társulati tagok részére legközelebb megkezdendem. Tartalma elég tanubizonyságául szolgál azon törekvés és jóakaratnak, melylyel kitüzött czélunkat megvalósitani akarjuk s szolgálni szerény tehetségünk szerint közmivelődésünk szent ügyének.

VI. Végül tisztelt választmány szomoru kötelességet teljesitek, midőn bejelentem egy tagtársunknak, Ruttkay Samu megyei tiszteletbeli alügyésznek elhunytát, ki a társulat megalakulása óta, éveken át buzgó s érdeklődő tagtársunknak mutatta magát, megyénknek pedig derék tisztviselője volt. Áldás legyen az elköltözött emlékének.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést s elnök ő mltgának azon gondoskodásáért, hogy az Ursekics-féle érdekes nyilgyüjteményt a társulati muzeum részére megszerezni sziveskedett, legmélyebb köszönetét nyilvánitá, Reviczki-Bay Ilona urnő — s alapitó tagnak pedig, az ujabban beküldött fayence korsókért, melyek a jelenvoltak előtt általános érdekeltséget keltettek, hálás köszönet nyilvánitását jelenté ki, mely is társulatunk ezen lelkes s egyik kiváló pártolója — s előmozditójának elnökileg adandó tudtul.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, melyből kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 655 frt. 16 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily czimü értekezésének felolvasása: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658 után," melyet Zimmermann Gyula társulati tag olvasott fel. Ezen értekezésében szerző számos s igen érdekes adattal járul a nevezett városok multjának felderitéséhez; előadása önálló nézeteken alapul; a választmány, a szaktanulmány s az ismert adatok kellő felhasználásával irt értekezést nagy érdeklődéssel hallgatta s kinyomatását a társulati „Értesitő"-ben elrendelte.

A felolvasás befejeztével egy jelen volt társulati tag, Mühlbach Károly ügyvéd ur igen érdekes ajándékkal lepte meg a társulatot, s ez áll két nevezetes munkából; az egyiknek czime: „Des Aller Mechtigsten Künigreich inn Ungern | warhafftige Cronick unnd anzeigung. stb., ajánlva van II. Ulászló magyar királynak; ajánló sorai ezek: „Vorred | An den Durchleüchtigsten | grossmächtigsten Fürsten un herrn | Vladiszlaum Künig inn Ungeren unnd Böhem ect. von den Ungerischen sachen und geschichten | Durch **Antonium Bonfinium** gestelt; záradékát pedig a következő sorok képezik: „Gedruckt inn der loblichen Stat Bern inn Uechtlandt | Bey Mathia Apiario | inn kosten und verlegung des Ersammen unnd wolgeachten Ruprechten Winther Burger und Truckerhewen zu Basel | imm jar MDXLV (1545) und vollendet auff den fünfften tag Marty." — Ezen minket magyarokat érdeklő régi müvet még az is különös becsüvé teszi, hogy egyes fejezeteit nemzeti multunkra vonatkozó fametszetek ékesitik.

A másik ajándékozott mü czime: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfaszt von Anton Reichsritter von Geusau, gestochen von Quirin Mark." A mü öt kötetből áll, s az I. kötet magában foglalja a római császárok életrajzát Julius Caesartól, Alexander Severusig. A II. kötet C. Julius Verus Maximinustól, I. Flavius Valerius Constantinusig. A III. kötet Második Constantinustól, VI. Constantinusig. A IV. kötet Nagy Károlytól, a Konstantinápolyban uralkodó VIII. Palaeolog Mihályig. Végre az V. kötet Habsburgi Rudolftól, II. Ferencz császárig; összesen 209 császár élettörténetét. A mü Bécsben jelent meg 1804-től, 1808-ig s különösen ritka becsüvé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben. A választmány nagy köszönettel vette az igen becses adományt s az ülésen jelenlevő ajándékozó társulati tag urat élénken megéljenezte, a valóban nagy értékü s becses müveket pedig őrzés s elhelyezés végett Miletz János titkárnak átadta.

Ezután a tárgysorozat szerint az uj tagok választása következett; Uwira Ambrus társulati tag ur által ajánltatnak uj tagokul: dr. Novoszád Mátyás, irgalmasrendi főorvos Temesvárott, dr. Telbisz Benedek, gyógyszerész Lovrinban Torontálmegye; Miletz János titkár által pedig Rieger Bálint, földbirtokos Kudriczon, Koltor László mérnök Temesvárott, Gombó Géza kereskedő Temesvárott; az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 28-án. Elnök: Orm ós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, Szandics István, s a társulati tagok közül: Bukó Kálmán, Folly Emil, Fromberg Róbert, Iványi Ede, Kartner Gyula, Rudnai Nikolits Sándor, dr. Reiner József, Schäffer Antal, Zimmermann Gyula s a karzaton diszes női s uri hallgató, közönség, és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a szép számmal megjelent társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, lassan bár, mit azonban helyzetünk s izolált körülményeink okoznak, de mindazonáltal biztosan halad kitüzött cultur-missiója felé s állitásom valódiságát a következőkkel van szerencsém constatálhatni:

I. Mult január hó 31-én megtartott vál. ülésünk óta először is örvendetes tudomásul emlitem fel azon szellemi érdeklődést és tevékenységet, mely ujabban mutatkozni kezd társulatunk körében. Igy mai ülésünkön Péch József vál. tag ur egy oly speciális vidéki érdekü tanulmányt fog felolvasni, melyre el nem mulaszthatom előzetesen is a tisztelt választmány s társulatunk becses figyelmét felhivni, miután ezen érdekes tanulmánya Péch vál. tag urnak, melynek czime a „Zsadányi avar telepek Temesvármegyében“, multunk s nemzetiségünk ős multjának s viszonyainak e déli vidéken, igen érdekes s szerény véleményem szerint hézag pótló felvilágositásául szolgálhatnak; az értekezést különösen becsessé teszi egy térkép is, melyet értekező vál. tag ur egyedül e czélból s állitásainak bővebb illusztrátiójára sajátkezüleg készitett. Igéretét birom továbbá Fromberg Róbert társulati tag s Temes-Béga vizszabályozási mérnök urnak is arra nézve, hogy legközelebbi választmányi üléseink egyikén, szinte egy vidéki érdekü felolvasást fog tartani. Végül nem hagyom említés nélkül azon vállalatot sem, melyet én s Fromberg mérnök s társulati tag ur munkálkodásaink s vizsgálódásaink körébe felöleltünk, t. i.: Délmagyarország történelmi s régészeti emlékeinek ismertetését.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést, határozatilag az „Értesitő“-ben leendő közlése mellett, a többi hivatalos iratokkal, ajándékok

s könyvekkel együtt társulatunk irat- s illetőleg gyüjteménytárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem s részökre az illetékes társulati kiadványokat megküldöttem. Elnökileg értesittetett továbbá a tisztelt választmány köszönet nyilvánitásáról Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága is, ki — mint mindnyájunk előtt ismeretes — a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitja társulatunk iránt; kiben oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum s könyvtár részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Mielőtt egyéb adományozásokat felemlitenék, el nem mulaszthatom előzőleg is felhozni azon gyöngéd figyelmet s érdeklődést, melyet főtisztelendő Korbonics János vál. tag ur társulatunk iránt tanusitott; midőn a mult vál. ülésünk alkalmával Mühlbach Károly társulati tag ur által a könyvtárunk gyarapitására felajánlott igen érdekes könyvek közül az ily cziműt: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfasst von Anton Reichsritter von Geusau“, mely mü 5 kötetből áll s igen becsessé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben, — saját költségén csinosan beköttette; a köteteket van szerencsém ezennel bemutatni.

2) Schwerer János harminczadi főfelügyelő ur Orsováról a következő adományokkal járult a társulati gyüjtemény gyarapitásához: a) 1 darab nagy, egy középnagyságu s egy kicsiny ágyu golyóval, melyek a II. József császár korabeli török háboru alkalmával a törökök Adekaleh nevü erődjéből lövettek az Orsova melletti Alion hegytetőre, hol Laudon vezér egyik főpositiója volt; az emlitett lövegek 4 kisebb bombadarabbal, melyek szinte beküldettek, találtattak fel. b) Egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza malomkőnek felső részével, mely a bukaresti muzeumnak volt szánva, de alkalmilag sikerült beküldőnek megszerezni. c) 4 darab római szobapadozat téglával, melyek 4 öl mélységben találtattak s erősebbek és jobbaknak látszanak, mint a ma égetettek. d) Pecsét-gyürülenyomatokkal, mely pecsét-gyürü találtatott Sistowban ugyanazon házban, hol a törökökkel a béke köttetett, beküldő gyanitása szerint nagyon előkelő uré lehetett; a gyürü jelenleg egy gőzhajótársulati hivatalnok tulajdona. e) Beküldött továbbá egy régi tál, egy nagy viztartó edény s egy tányér darabot s egy római fogadalmi kő részletét, melyek Orsován, igen mélyen a földben találtattak. Végre f) két darabocskát egy római ólom-koporsóból, mely Turnu-Szeverinben ásatott ki, valamint a koporsóban talált embercsontvázból is egy borda darabot s egy kisebb csontot.

3) Az osztrák állam vaspálya társulat resiczai birtokának főigazgatója Schwing ur ajándékozott egy dombormüvileg kidolgozott régi nagy vaslapot, melyen egy sisakos fő látható; nagyon hasonlit azokhoz, melyek már társulatunk birtokában vannak, s Bogsánban találtattak.

4) Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos ur a következő hat darab ezüst éremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához, u. m.: XIV. Lajos franczia király 1694-ki ezüst érmével, Báthory István lengyel király 1581-ki lithvániai ezüst garasával, I. Ferdinand, I. Lipót s III. Károly királyok

pénzeivel s egy IMP. (erator) ANTONINVS AUG. (ustus) [illegible]nai éremmel; Bogma Mihály ur pedig 11 darab legujabbkori rézpénzt ajándékozott be.

IV. Könyv- és irattárunk a következő adományozásokkal gyarapodott: 1) A Békésvármegyei régészeti és mivelődés történelmi társulat évkönyvének második kötetével. 2) Schellbach Sándor magy. kir. távirdatiszt s báziási állomás főnök ur beküldé Clement György társulati tag s m. kir. távirdai főigazgató ur közvetitésével „Johann Mathias Schröck Einleitung zur universal historie. Berlin und Stettin 1774.“ czimü müvet. 3) Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy ur Zsombolyán, Telbisz György társulati tag ur közvetitésével egy régi térképet ajándékozott, mely a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru alkalmával, hadi térképül használtatott, a térkép czime következő: „Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegsatlas“, entworfen von Herrn Abbe Max Schimek MDCCLXXXVIII. (1788).

Ezen mozzanatok merültek fel tisztelt választmány utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét a választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Korbonics János, vál. tag urnak, Schwerer János, Schwing osztrák államvaspálya-társulati igazgató, Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos, Schnellbach Sándor távirdatiszt s báziási állomásfőnök, Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 556 frt. 63 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Péch József vál. tag urnak ily czimü értekezése: „A zsadányi avar telepek Temesvármegyében,“ melyet szerző távollétében Zimmermann Gyula társulati tag ur olvasott fel. Ezen érdekes tanulmánya szerzőnek, melyet egy sajátkezüleg rajzolt térképpel illustrált, nem csak szakismereten alapul, hanem a mi különösen becsessé teszi, önálló buvárlatokra van fektetve, s egyik ujabban felvillanó fény azon homály eloszlatására nézve, mely ezen velünk rokon népfajnak még jelenleg is multja felett borong. Az értekezést különös becsüvé emeli szerzőnek nyelvtanilag támogatott meglepő érvelése, mit Hunfalvy Pál ellenében állitott fel, ki is „Magyarország Ethnographiája“ czimü jeles müvében a 397-ik lapon azt állitja, hogy az avar nyelvből egy érthetetlen szón kivül misem maradt fen s még az avar hires erősségek neveit sem ismerjük. Szerző ezen állitás ellenében, mi értekezésének egyik legszebb részlete, kimutatja, hogy igenis e temesvármegyei Zsadány község melletti avar telepek körül vannak még oly patak, viz s helységnevek, számszerint mintegy nyolcz, melyek még az avarok elnevezései; s állitásait igen csattanósan nyelvtanilag okadatolja, valamint azt is, hogy az avarok sáncz-erődítvényei miképen neveztettek. Végül nagyon érdekes értekezését azon inditványnyal fejezte be: hogy mondja ki a tár-

sulat, miszerint az avar telepeknek, különösen pedig a zsadányiak tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja s ez okból azoknak tanulmányozását mielőbb megkivánja indittatni és a teendők sorrendjének megállapitása czéljából három tagból álló bizottságot kinevez, s a bizottságtól megvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett mielőbb a választmány elé terjeszsze.

A választmány nagy érdekeltséggel s feszült figyelemmel hallgatta végiglen ezen különösen helyi szempontból érdekgerjesztő értekezést s a derék szerzőt élénken megéljenezte s a becses tanulmányért nagy köszönetét nyilvánitá s Péch József választmányi tag ur inditványát egész terjedelmében magáévá tevén, a zsadányi avar telepek előleges tanulmányozásával értekező Péch vál. tag urat, Takács Manó szolgabiró urat Vingán, ki különösen közel az érdekes helyszinhez lakik és Miletz János titkárt bizta meg oly kijelentéssel, hogy eljárásuk s megállapodásuk eredményét az inditvány értelmében mielőbb a választmánynak előterjeszszék.

Ezután a tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Schäffer Antal esperes s társulati tag ur ajánlatba hozá Tokodi Jenő papnöveldei aligazgató s főgymnásiumi tanár urnak Temesvárott, Miletz János titkár pedig Isaáky Imre birtokosnak Arad vármegyében Kreszta-Ménesen u. p. Silingyia, továbbá Rumi Józsa biztositó-társulati titkárnak Temesvárott és Tóthfalusy Károly Mátyás birtokosnak Nagy-Bányán, Szathmár vármegyében, megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjainak sorába igtatja s utasitja titkárt, hogy a megválasztottakat értesitse s részökre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés márczius 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Billszky Ferencz, Péch József, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Iványi Ede, Zimmermann Gyula s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Csekély véleményem szerint nem hibázom, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze. Igen, társulatunkat is folytonos munka, fáradalom s előretörekvés jellemzik nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtünk s hordjuk össze az anyagot s mentjük meg a mult idők még meglévő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek s maradandó kihatással leendnek müveltségi szempontból nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire is déli vidékünkön.

Örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy ilyetén irányban haladó munkálkodásunk, habár jelenleg még szük keretben történhetett is az, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztett irántunk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében.

Igy az „Archeologiai Értesitő“ f. évi 1-ső számában a következők foglaltatnak rólunk: „Örvendetes és nagyfontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel; ..... délen idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ébren teljesiti culturmissióját. Elnöke ismert régészünk és müirónk a derék temesi főispán Ormós Zsigmond, ... a társulat tagjai a déli vidékek hazafias és egyuttal legmüveltebb elemeiből állanak, kik nemes feladatot teljesitenek, midőn e vegyes elemektől lakott vidéken a tudomány fáklyája mellett a nemzetiség ügyét is előbbre viszik, ... s ezen az anyaállam testéből kiszaggatott s mindenképen elnémetesitett vidéken ..... most e társulat valóságos culturális mozgalmat inaugurált csendes, de mélyre ható müködésével .. Óhajtjuk, hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldásosabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén.“

Ilyetén elismerő nyilatkozatok buzgó törekvéseinket s fáradalmainkat illetőleg más szakközlönyökben is olvashatók s szolgáljanak ezek is ösztönül hivatásunk, culturmissiónk minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém constatálhatni:

I. Mult február hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta igen örvendetes érdeklődésmutatkozott a közönség- s a társulati tagok részéről irántunk. Mielőtt azonban az adományozások részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom hivatalos kötelességem szerint felemliteni, hogy utolsó választmányi ülésünk hivatalos iratait, a bemutatott ajándékok- s könyvekkel együtt illetékes helyeikre eltettem s a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem, s részökre a szabályszerü társulati kiadványokat megküldöttem.

II. A társulat kiadványa a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi II. füzete már nyomdai munkálatban van s változatos tartalommal, az eddigiekhez méltólag a kellő időben megfog jelenni s a tagok között szétosztatni.

III. A társulati muzeum, irat-könyvtár részére utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek:

1) Gedeon Imre török-szákosi biró s birtokos nemcsak több, általa kipuhatolt régi helyek s földvárakról tett jelentést s azok vázlatos térképezését beküldötte Török-Szákos vidékét érdeklőleg, hanem még néhány a nevezett falu környékén általa talált régiséggel is kedveskedett a muzeumnak és pedig küldött a) egy nagy kőkorsót, b) egy égetett kőgolyót c) egy agyag karikát, d) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasát 1607-ből, e) egy réz pecsétnyomó alsó lapját, f) egy régi őrlő vagy csiszoló követ; mindezen tárgyakat mai felolvasásom alkalmával fogom bővebben ismertetni s ezek lelhelyeit illetőleg s a Török-Szákos körül található régi várak s emlékhelyekről a térképet Fromberg Róbert mérnök s társulati tag ur volt szives elkésziteni.

2) Menczer Ignácz Neuzináról, Menczer Armin temesi takarékpénztári igazgató ur közvetitésével a következő pénzadománynyal járult gyüjtemé-

nyünkhez: a) egy Maximianus-féle római réz, 3 darab I. Lipót-féle ezüst, s egy olaszországi „Cinque Bolognini 1747“ feliratu ezüst érmmel,

3) dr. Niámessny Gyula társulati ügyész 9 darab római, 4 darab magyarországi, 2 török s egy gyanithatólag lengyel éremmel gyarapitá muzeumunkat; az érmek a régiség s rozsda miatt kevésbé meghatározhatók; továbbá:

4) Stetina Imre katonai segédlelkész egy németországi ujabbkori ezüst s egy régi, valószinüleg papi ezüst érmecskével s egy darab 1849-ki 30 pengő krajczáros kincstári utalványnyal,

5) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző egy 10 frtos Bécs városi bankóczédulával kedveskedtek muzeumunknak.

6) Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész és társulati tag egy Hyalith üvegből készült gyógyszertartó edényt ajándékozott; az edény felirata: „EXT: (ractum) LIQUIRIT: (iae) SICC: (um) DEP: (uratum).“ Ezen üvegedény a még 1737-ben III. Károly király által Belgrádból Temesvárra betelepitett irgalmasrend mult századi gyógyszertárának maradványa. Adott továbbá a) egy darab osztrák fegyházi rézpénzt, melynek felirata: „Ganze Tages Arbeit“ az egyik lapon, a másikon pedig az osztrák sas látható. b) II. Ferdinand magyar ezüst polturáját 1629-ből, Ferdinand Károly tiroli gróf ezüst pénzét 1650-ből s I. József király osztrák ezüst pénzét 1710-ből; ezen érmek a Temesvár melletti vadászerdőben találtattak. c) 8 darab kisebb-nagyobb török pénzt, lelhelyök Kis-Becskerek. d) 2 darab ismeretlen s a kopás miatt meghatározhatlan réz s ugyanannyi játékpénzt.

Végre 7) Vadnay József temesvári lakos egy I. Lipót-féle ezüst s egy Ferencz-Lajos püspök feliratu szinte ezüst érmet küldött be társulatunk részére. Ezen két érem lelhelye Kis-Semlak.

IV. Könyvtárunk gyarapitására ugyancsak Uwira Ambrus társulati tag ur egy két kötetes művet ajándékozott, melynek czime: „Caroli Linnaei Species Plantarum. Vindobonae 1764.“

Ezen előterjesztések képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyek s mozzanatokat érdeklőleg, melyek utolsó választmányi ülésünk óta felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag a választmány mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Gedeon Imre, török-szákosi biró, Menczer Ignácz, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző, Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész s Vadnay József uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét, s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 626 frt. 48 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett a titkár által felolvasott értekezés ezen czimen: „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül“, melyhez az anyagot s adatokat Gedeon Imre török-szákosi biró s földbirtokos szolgáltatá; ki is több oly régiségleletről s régi várnyomokról tudósitá a titkárt, az illető helyek fekvésének vázlataival, dr. Niámessny Gyula társ. ügyész közvetitése

mellett, melyek eddigelé a társulat figyelmét elkerülték s ismertetve nem voltak. A választmány köszönetet szavazott tudósitónak azon buzgalmáért, hogy több régi lelhelyre s földvárnyomra ezen régészeti társulat figyelmét felhivja s adandó alkalommal a társulat Török-Szákos vidékét tüzetesebb vizsgálata s tanulmánya tárgyává teendi.

Ezután felolvastatott Siballič István cs. k. ezredes s lovagnak egy átirata, melyet elnök ő méltóságához intézett s melyben felhivja a társulat figyelmét egy nevezetes régészeti müre, melyet Hauser Alajos tanár Bécsben ad ki ezen czimen: „Styl-Lehre der architektonischen Formen des Alterthums.“ A választmány nagy köszönettel fogadta az értesitést s a czimzett müvet melegen ajánlja a társulati tagok figyelmébe.

A tárgysorozat szerint következett az inditványok tárgyalása. Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur inditványozza, hogy a közelgő májusi közgyülés alkalmából czélszerü lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyülés tárgysorozata- s ünnepélyességének megállapitását; a választmány az inditványt magáévá tevén, a nagygyülés programmjának előzetes megállapitása czéljából inditványozó Rácz alelnök ur elnöklete alatt egy bizottságot nevezett ki, melynek tagjaiul: Ardeleán György, Déschán Achill, Dobó László, Kapdebó Gergely, Capdebó Ferencz s Miletz János titkár kérettek fel oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól

(Folytatás.)

VI.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben alattvalóinak megparancsolja, hogy a portáról megérkezett Székely Mózesnek hazatérése alkalmával mindenben segédkezésére legyenek. Kelt Fogaras 1685. april 24.

Michæl Apafi Dei graa Princeps Transylvaniæ part. Regni Hgae Dnus et Siculor. Com. ect. Fidelibus nris Univer. et Singulis, cujuscunque status, conditionis, gradus honoris, Ordinis, officii dignitatis eminentiæque et functionis hominibus, ubivis in Ditione nra constitts et commor. præsen. nras visuris nobis dilectis salutem et graam nram. Tavalyi esztendőbeli Portai Kapitihank Nemzetes Székely Moises Hivünk meg erkezvén az Fényes Portárol Teleki Mihaly Uramhoz eő Kegielméhez bocsatottuk, Onnét hazához. Minden Rendbeli hiveinkk annakokkaért kegjelmessen, és igen serio Parancsollyuk mindenütt bekevel bocsátván legjenek Szallas adassal, Gazdalkodassal, es adgjanak io erős postalovakot, Szekeret, maga és szolgai aláis. Secus nec factur. Præsen. perlectis exhibent restitts. Dat. in Arce nra Fagaras. Die Vigesima Quarta Mens. Aprilis. Anno Dni. Milles. Sexcentesimo Octuagesimo.

M. Apafi, m. p. (L. S.) QVINTO.

Imecsfalvi Cserey muz. oklevélt. 304 sz. a.

VII.

Rhéty Székely Mózes eskülevele, midőn 1684 január végén kapithiaságra a török portára ment.

En Szekely Moses Rhetyi adom tudtára mindenekk az kiknek illik ez levelemnek rendibenn, hogy én az én kglms Uramtul, Meltgs Erdelyi Fejede-

lemtöl ö Ngátul küldettem a Fényes Portára Kapikihaságra. Azért esküszöm az Elö Mindenható Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, Tellyes Szent Háromság, Egy bizony örök Isten, Engemet ugy Segillyen s-ugj adgya Lelkem idvességit, hogy én emlitett, Meltgs Apafi Mihaly Erdellyi Fejedelem, Kglms Uramnak, és Mltgs Bornemisza Anna erdéllyi Fejedelem Asszony Kglms Asszonyomnak; és Választott Iffju Urunkk, Második Apafi Mihály Kgls Urk ö Ngokk mindenekben mindenkor, álhatatos, igaz, hüséges, szolgájok leszek; Valamit az ö Ngok életek, meltoságok s-birodalmok megmaradására, terjedésére s-az Haza javára el tudok hasznossan követni; mindeneket igaz hüséggel, elmémmel, erömmel, Tellyes tehetségemmel, minden szorgalmatosságommal hiven elkövetem; az Portát gyakorlom, az ott valo Nagy Embereket ö Nagok és az Haza javára jo akarójokk csinálni hiven, igazán munkálodom, és egy szóval: Eö Nagok, Fen meg irt, Keglms Uram Kglms Asszonyom, és Választott Iffju Fejedelem, második Apafi Mihály Kglms Uram ö Nsgok Joakaroinak joakarója; ellenségeinek ellensége lészek álhatatossan; Soha Semmi ki gondolhato irhato, mondható szinek, módok, prætextusok alatt, ö Nagok életek, meltoságok, birodalmok, kissebségére, kárára, veszedelmére senkivel nem Tractalok; Eő Nagokat, ugy mint, fen meg irt Kglmes Uramat, Kgls Asszonyomat, és ö Nagok Szerelmes Gyermeket, Választott Iffju Kglms Uramat sem barátságért, sem adományert, sem igiretért, sem Reménségért, sem boszszuságert, sem egjéb semminemü okért, Tekintetért el nem árulom; Senkivel ö Nagok életek, Meltóságok, birodalmok, serelmére veszedelmére s-ez Haza kárára, sem ez országbeliekkel, sem ez országon kivül levökkel, s akarmi rendbeliekkel s-nevezetessen Magyarországi rendekkel, Tökölyi Uram embereivel edgjet nem értek, nem Tractálok, sem szóval, sem izenettel, sem irogattással; söt valakiket ollyanokat csak leg kissebb dologban is tapasztalnék vagy mástul meg értek, minden személly válogatás nelkül akár mi rendbeliek legyenek, igaz kötelességem szerint Tellyes erömmel s Tehetségemmel ellenek állok; és ha kikk fen meg irt Kglmes Uram, s- Kglms Asszonyom és Választott Iffju Fejedelem méltgs második Apafi Mihály kgls Uram eö Nagok életek, meltoságok, birodalmok és Fejedelemségek ellen csak leg kisseb dologbanis veszedelmes Tanácsokat, practicajokat, irogatásokat értem s-eszemben vészem, ö Nagokat minél hamarebb, nem halogatván, hivenn s igazán tudositom, Személly különböztetés nélkül, akar ez Orszagbeliek, akar Külsö országbeliek, akar nagj, akar alacson rendüek legjenek; az alattis penig (mig ö Nagokat tudósitom) Tellyes tehetségimmel az ollyanokk ellenek állok: Egyéb minden dolgokatis ö Nagokk hiven s-igaz kötelességem szerint hirre adni idejenkorán el nem mulatom; Tellyes tehetsegemmel mindenekben fen meg irt Kglms Uram, s- Kglms Asszanyom és Választott Iffju Fejedelem Mltgos második Apafi Mihály Kgles Uram, és az ö Ngok borodalma Javát, óltalmazom, munkálodom: Mellynek hogj ha meg nem allója lennék, sőt ezek ellen cselekedni meg bizonyittatnék ellenem; mint hiti szegett Szólgájokat, ott az hol, az által, a ki által, akkor a mikor Szabadossan büntettethessenek; életem, Fejem, Joszágom az ö Nagok Szabados dispositiojaban állyon; Mellynek mégis a mint Tellyes Tehetsegimmel meg állója meg Tartója leszek, az Igaz Isten; ki Atya, Fiu, Szlelek Tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isn, mégis engemet ugy segillyen s- ugy adgja lelkemnek üdvösségit. Datum in Castello Ebesfalviense die 29. Januar Ao 1684.

Külirat: „Portai Kapitiha Reversalissa“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevéltár 303 sz. b. betü alatt.

VIII.

Székely Mózes levele Teleki Mihályhoz, melyben Drinápolyból tudatja az akkori hadi hireket s állapotokat 1685. február 7-éről.

Tekintetes Ur, Nékem böcsüllettel Valo Uram. Tegnap előtt Moldovai Demetrasko Vajdanak eö Naganak egy Tatár Szolgaja érkezvén ide ollyan hirrel az mint ertettem felölle, hogy Tizenöt ezer Tatár, es Tizenket ezer Teörök ment Volt, Nemiro nevü Várost hogy obsideallyak („30 forgo Taraczkokotis“ áthuzva s felibe irva) egynehany leövö szerszamokatis Vivén, Kiknek meneteleket Mohilovan levö Lengiel es Kozák hadak megh értvén, segitsegekre mentenek, es az Török s — Tatarokat megh verték, ugy hogy csak egy Murza szaladot el tizenötöd magával — Buda felölis jeöven ollyan hir hogy („negy áthuzva) ötödfel ezer („ötszaz“ áthuzva) Jancsar harmadfél száz szekér elést, Kit Budaban akartak volna vinni, az Horvat es Nimet felverte, az élést el nyervén, az Jancsarokat le vágták, kit Penigh rabságra vittenek. Az Tengeren is nagy erővel levén az Velenczés mostanában Previza nevü Teörök Várat megh veött („az Teörökteöl“ áthuzva) es maga embereit szallitván belé, igen fortificaltak volna. Az Ragusiusok adajat sem hozhattiak az mint Tolmacsok beszelli az Piratak miat, („de remellem hogy inkabb az Venetus miatt“. áthuzva) Az Franczia orator körül levö belsö emberekteöl értem hogy az Nemet Csaszar eö Felsege es Franczia Kiraly közzöt 20 esztendeigh valo Armistitium concludaltatot. Feo Vezer ö Naga beteges . . . . . Ezek utan Tarcsa meg Isn Kegldet jo egessegben. Datum Adrianopoli die 7. Febr. 1685.

Keglmed meltatlan joakaro szolgaja

Szekely Moses m. p.

Külczim: Az Ur Teleki Mihály Urk ö Kegnek irt levelem Peterja kit Balogh Istvan vitt el.

Egykoru kézirat Székely Mózestől.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevélt. 309. sz. a.

IX.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Székely Mózes fényes portai követhez, melyben felhivja, hogy a portára küldött Vizaknai Nagy Istvánnal együttesen müködjék.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae, parm regni Hunga. Dnus, et Siculor Comes ect.

Generose fidelis, nobis dilecte Salutem et graa nra! Nemzs Vizaknai Nagy István hivünk expediáltatván a Fényes Portára Követcségben, a dolgokat ökmétül Kgd meg érti. Parancsolljuk azért Kmdk Kglsen edgjütt munkálodgják ugj a dolgokat, hogj Fejedelmi Kglmességünket demereálhassák. Secus non factur. Propensi graose manemus. Datum in Citte nra Alba Julia. 30. Juny 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Mojsi Székely de Réty. in Fulgida Porta Otthomanica Oratori nostro Continuo ect. Fideli Nobis dilecto ect.

Székely Mózes sajátkezüleg a levélboritékra a következő feljegyzést tette: „Per Legatum Gener. D. Stephanum Nagy de Vizakna redditae 21 July Adrianopoli“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvt. 311. sz. a.

X.

Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben meghagyja, hogy fia ifjabb Apafi Mihály beigtatásán az erdélyi fejedelemségbe, Fejérvárott mulhatlanul megjelenjék.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transylvaniae part. regni Hngrae Dominus et Siculor. Comes etc.

Generose fidelis Nobis dilecte; Salutem et gratiam nostram! Az Felséges mindenható Isn, eleitől fogván rajtunk gyakorlott keglmessigéből minden magunk gondolattya, annálinkáb abban való faradozasunk kivül Kegltek egész Országul hozzánk gyakorlott hüséges alkalmaztatásokkal, czelózván eziránt is magok, hazájok s — Szabadsagok helyben allitatását es megh maradását egész Országul, hár(om) nemzetül meg edgyezett minden ellenmondás kivül lett Szabad jó — akarattyokból Választották vólt magokk az mi hóltunk után egyetlen egy fiunkat, Meltosgs iffjabbik Apafi Mihályt Fejedelmekk. Melynek miis keglmesen annuálván az fenyes Portátis Keglmetekkel edgyütt egynehányizben Confirmatiója felöl meg találván, Isn jó voltábul már Hatalmas Császarunk Kapucsiája minden ahoz tartozando requisitumokkal Országunkban bé érkezett Hogj azért mind az Fenyes Porta, mind magunk Meltosgunk és Kglmetek tekinteti nevekedésének jó modjával megh felelhessünk: Keglmesen Parancsollyuk Kglmednek hozzánk való hüségét, haza fiuságat, s maga tekintetit előtte viselvén Istn azt adván mindnyájunkk érnünk 16 dik 7bris Fejervárat az illyen allapotokban kivántató egész készséggel jelen lenni el ne mulassa. Kglmd ezen Parancsolatunkk engedelmeskedvén Fejedelmi kglsségünkel reszeltetni akarjuk. Eziránt való maga alkalmaztatását Penig kglsen Veszük, Secus non fact. gratioso Propen. manemus. Datum in Castro Radnoth. Die 26. Augusti Ao. 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Joanni Geréb de Illyefalva ect. Fideli Nobis dilecto.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvtár 331. sz. alatt.

XI.

II. Rákóczy Ferencz fejedelem kinevezi Barabás Györgyöt az erdélyi harminczadok föinspektorának s intézkedéseket tesz az ezüst és réz pénzt illetőleg, a kül s bel kereskedés érdekében 1707.

Nos Franciscus II. DEI gratia Sacri Romani Imperij et Transylvan. Princeps Rakoczy Partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes. Pro Libertate Confœderatorum Regni Hungariæ Statuum, nec non Munkacsienss et Makoviczienss Dux, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hereditar. in Saros Patak, Tokay Regécz Ecsed, Somlyo, Lednicze Szerencs, Onod (ect) Universis et Singulis Exercituum Nostrorum in Inclyto hocce Nostro Transylvaniae Regno Constitutis Generalis Campi Marschallo ejusdemqu Locum tenenti Generalibus Vigiliarum Præfectis Brigaderis Supremis et Vice Colonellis Ductoribus Vexiliferis Vigiliarum Magistris. Decurionibus, cunctis demum Militibus gregariis nec non Quorumlibus (sic) Comitatuum, Sediumque Siculicalium ac aliorum Locorum, Civitatum Oppidorum et Pagorum, Fidelitati Nræ Subiectorum Officialibus

eorundemque inhabitatoribus, generaliter vero quod interest, aut quoquo modo interesse poterit Fidelibus Nobis dilectis Salutem et Principalis gratiæ Nræ P.pensim. Minthogj Fejedelmi reflexionkat akarván megmutatnunk Nemzetes Vitézlő Barabás György hivünkhöz, Nemes Erdely Országában lévő Harminczadoknak s azokk administratorinak resolvaltuk, es Constitualtuk Fő Inspectorák (nak) vigore Psentium fen emlitett Lovas es Gyalog hadi Tiszteinkk, s Hadainkk, nem külömben a N. Vgyek Szekek s Városi es Falussy lakos Tiszt hiveinkk de kivaltkeppen a kereskedo rendekk közönségessen es Szemely szerint adgyuk tudtára Harminczados hiveinkk Penig Parancsolyuk igj ertvén meg nevezett hivünk irant valo illy Kegyelmes dispositionkat Parancsolatinak engedelmeskedni s illendő böcsülletit megadni Semmikeppen el ne mulassák. Es mivel mind azok a kik az Országban más szomszédos s közelebb lévő Országokbul Kereskedesnek kedvéért arujokat behozzák kit Fejér Pézen eladnak, Kit Peniglen az Országban más egjeb fele naturalekon el tserelvén ugjan tsak Fejér Pézt szereznek magokk, s mind peniglen azok kik az Országbul akármitis educalván tsak ezüst pénzen szoktak el adni portékajokat elvégeztük hogj megirtt Harminczados hiveink a modo imposterum a fel s alájáro kereskedőktül az Harminczadokon Fejer penzt exigalyanak, mindazonáltal a kik vagj Magjar Országbul Erdélyben vagj onnet Magjar Országban árujokk folytatásával kereskednek s jarnak ide s stova mind s egj s más részrül tudniillik a Partiumban levő Harminczadokon a Rez Péz el vétettessék es Semminémü Szin, s Prætxus (prætextus) alatt az olyaténoktul Fejer pénz ne exigaltassék. Mely ebbeli Kglmes resolutionkk illyetén képpen leendő folyamatyát, emlitett hivünk insinuálván Harminczados hiveinkk Személy szerint ahoz alkalmaztassa Kormányoztatását, az Hazában lévő Harminczadbeli jövedelmekk perceptioját, másként Valaki ezen Parancsolatunkk contravenialván ebbeli dispositionkk hátra maradás tapasztaltatnék erdemlett büntetésünket magokon el kerülhetetlenül érezni fogjak Præsch Perfectis exhiben restitutis. Datum in Possessione Sárd. die vigesima octava menss Aprilis Anno Millesimo Septingentesimo Septimo.

F. P. Rakoczi m. p. Paulus Ráday m. p.

(L. S.) Franciscus Aszalay m. p.

Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz.

Társulatunk, mely 5 évi fenállása óta különösen e déli vidéket érdeklőleg, a történelmi és régészeti emlékek ismertetése s összegyüjtése által nem csekély mozgalmat inditott meg, müveltségi szempontból figyelemre méltó feladatának csak ugy fog még sikeresebben megfelelhetni, ha a pártolás mind a társulati tagok, mind a nagy közönség részéről, az eddiginél fokozottabb leend s ha sikerülni fog e déli vidék müvelt elemeinek minél tömegesebb csoportositása a társulat kebelébe.

Ezen magasztos s hazafias czélra felkérjük tehát a társulati tagok buzgó támogatását s közremüködését, hogy törekedjenek a társulat nemes intentióit minél szélesebb körben ismertetni **s minden tag, ha nem több, legalább egy uj tagot igyekezzék a társulatnak szerezni;** ez által annál inkább lehetővé tétetik a társulat emlitett magasztos feladatának betöltése, s a csoportosulás által elért eredmény s a társulat jó hirneve dicsősége, minden egyes tag hirneve, dicsősége s érdeme leend. (Miletz.)

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése.

Miletz Jánostól.

Társulatunk, mely e déli vidéken a történelmi és regészeti emlékek ismertetése s felkutatása czéljából keletkezett, nemcsak a régi emlékek, romok stb. megőrzésére s multjok felderitésére forditá figyelmét, hanem a mennyire tehetségében állott, régibb- s ujabbkori könyvek beszerzése által egy könyvtár alapitását is feladatai közé sorolta; s a társulat lételének lefolyt időszaka alatt, részint vétel utján, de leginkább nagylelkü adakozók lelkes közremüködése által, napjainkig már is oly könyvtárt képes felmutatni mely több nevezetes müvekkel dicsekszik, s figyelemre méltó.

A könyvtár, mint az alattos kimutatásomból kitünik, jelenleg 150 kötet s füzetből áll s a müvek ismertetését betüsoros rendben közlöm s azon társulati tagok, kik netán tüzetesebb tudományos buvárlataik czéljából egyik, vagy másik müvet felhasználni óhajtanák, az egészet könnyebben áttekinthetik. Felkérem egyuttal társulatunk tagjait s ezen sorok olvasóit, hogy ha tehetségükben áll, könyvtárunkat régibb s ujabb müvek, könyvek, okmányok, térképek beküldése által gyarapitani sziveskedjenek.

A társulati könyvtárban jelenleg a következő müvek találhatók:

A.

Adam Sándor: Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen 1816. 8-ad rét 2 kötet.

Andrássy Manó gróf: Utazás Kelet-Indiákon; Ceylon, Jáva, China, Bengál. Képekkel. Nagy folió 1 kötet.

Alapszabályi tervezet; délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Alapszabályai a délmagyarországi természettudományi társulatnak. Temesvár 1874. 8-ad rét 1 füzet.

Archaeologiai közlemények. III., IV., V., VI., VII., VIII. kötet és a IX. kötet 1 füzete 1873. évig összesen 17 füzet.

Articuli Dietales Transylvaniæ. 1744. Cibinii. 1 kötet.

Articuli Dietales 1681., 1687., 1715., 1725., 1729., 1741. az egész egybe kötve. 1 kötet. = 5 kötet, 19 füzet.

B.

Bethlen Imre gróf: II. Rákóczy György ideje. Nagy-Enyed 1829. 8-ad rét 1 kötet.

Beschreibung des ungarischen Feldzugs 1716. Nürnberg. Kis 4-ed rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Die Donau Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. Orsova 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán stb. utazók számára. Orsova 1870. 1 kötet.

Budapesti kereskedelmi iparkamara: Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században. Budapest 1873. Nagy folió 1 kötet. = 4 kötet.

C. Cs.

Caroli Linnaei: Species Plantarum. Vindobonae 1764. 2 kötet.

M. T. Ciceronis Orationum volumen secundum Strassburg 1550. 8-ad rét 1 kötet.

Confessionum liber S. Augustini 1647. 16-od rét; czimlapja nincs, 1 kötet.

Conradi Gesneri Tigurini: Historia animalium. Frankfurt 1617. az egyik kötetnek vége, a másiknak czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió; az előbb emhtettel ugyan egy mü, 2 kötet.

Csákovai kamarai index pro anno 1798.; irott könyv. Folió 1 kötet.

Csizió a XVI. század elejéről, német nyomtatvány. Strassburg 1516. Kis 4-rét 1 kötet. = 12 kötet.

D.

De curandis vulneribus. Antwerpen 1583. 4-ed rét 1 kötet.

Des Allermächtigsten Künigreich in Ungern, wahrhaftige Cronick unnd Anzeigung von Antonio Bonfinio. Basel 1545. 1 kötet.

Dugonics András: Példabeszédek és jeles mondások. Szeged 1820. 8-rét 2 kötet. = 4 kötet.

E.

Eine kunsthistorische Reise durch Siebenbürgen. (Ormós Zsigmond erdélyi tudományos utazásának imertetése). A „Tageblatt“ czimü erdélyi szász lap külön lenyomata. Nagy Szeben. 1875. 1 füzet.

Emlékkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati, szerkeszté Szentkláray Jenő titkár Temesvárott 1873. 4-ed rét 1 kötet.

Emlékkönyv, kiadja a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, szerkeszté Janky Károly titkár Temesvárott 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Evangeliumos könyv német, elől-hátul csonka 8-ad rét, 1 kötet.

Evangeliumos könyv a mult századból. 8-ad rét; bőrkötés, czimlapja nincs, 1 kötet.

Érdy János: A boszna és szerb régi érmek. Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Érdy János: Régiségtani közlemények Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi szerkeszték Pilz Ottó és Merkl Ede. Temesvárott 1875. 8-ad rét; I. évfolyam, 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi. II. évfolyam 1875—1876. 8-ad rét 1 kötet. = 8 kötet, 1 füzet.

F.

Familiae Romanae. Roma 1577. Folió 1 kötet.

Fábián Gábor: Argonauticon. Pest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fábián Gábor: Titus Lucretius a „Természet"-ről, Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fiorelli Giuseppe: Gli Scavi di Pompei Nápoly 1873. 4-ed rét 1 kötet. = 4 kötet.

G. Gy.

Gerger Ede: Phylloxera vastatrix. Temesvár 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Graphikus táblák; kiegészitő melléklete az „Adalékok Magyarország nyers terményeinek történetéhez a XIX. században" czimü münek. (L. B. betü) Budapest 1873. Folió 1 kötet.

Gooss Carl: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermanstadt 1876. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Grässe J. G. Th.; Handbuch der alten Numismatik. Lipcse 1856. Nagy 8-ad rét 1 kötet.

Griselini Ferencz: Geschichte des temesvarer Banats; két rész egy kötetben. Bécs 1779. 4-ed rét 2 kötet.

Geschichte der römischen Kaiser, mit ihren Bildnissen von Anton Reichsritter. Wien 1804—1808. 8-ad rét 5 kötet.

Györi történelmi és régészeti füzetek. Szerkeszték Ráth Károly és dr. Römer Flóris. Győr 1861—1865. 8-ad rét 4 kötet.

Gyöngyösi János: Halotti emlékbeszéd gróf Gyerőmonostori Kemény Farkas felett 1805. Kolosvár 8-ad rét 1 füzet. = 15 kötet, 1 füzet.

H.

Hesenthaler: Athleta Politicus. Frankfurt 1665. 8-ad rét 1 kötet.

Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylü müemlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 4-ed rész. Képekkel, 1 kötet.

Histoire des Revolutions de Hongriae. Hága 1739. 4-ed rét 2 kötet.

Histoire D' Emeric Comte de Tekeli. Cologne 1693. 8-ad rét 1 kötet.

Horváth János: Institutiones Physicae. Eger 1774. 4-ed rét 1 kötet.

Huthich Joannes: Romanorum principum effigies. Strassburg 1551. 8-ad rét 1 kötet.

Huber Franciscus: Politia Civitatis. Claudiopoli 1841. 8-ad rét 1 kötet.

Hübner János: Conversations Lexicon. Lipcse 1715. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet.

J.

Jerney János: Keleti utazása. Pest 1851. 4-ed rét 2 kötet. = 2 kötet.

K.

Kästner Ábrahám: Anfangsgründe der angewandten Mathematik. 2-dik rész. Bécs 1783. 8-ad rét 1 kötet.

König György: Gazophilacium Latinitatis Nürnberg 1668. 4-ed rét 1 kötet.

Kubinyi Miklós: Árva vára. Kis 8-ad rét 1 kötet.

Kuhn Lajos: A Polynom tétel. Temesvár 1875. 4-ed rét 1 füzet. = 3 kötet, 1 füzet.

L.

Lazarii Bayfii: Annotationes. Basileae 1537. 8-ad rét 1 kötet.

Lipp Vilmos: A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szombathely 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Lehóczky Tivadar: Beregvármegye leirása. I. rész. Budapest 1876. 8-rét 1 füzet.

Löw Lipót: Az érdem elismerése. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Immanuel: És est idején világosság támad. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: A háziasság és a hazafiság. Pest 1873. 1 füzet.

Löw Lipót: A közjó kutforrásai. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: Homilia. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: A ház és haza. Budapest 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: Zsidó Kultus. Szeged 1871. 1 füzet. = 2 kötet, 8 füzet.

M.

Magdi Pál: Magyarországnak..... statistikai és geographiai leirása Pest 1819. 8-ad rét, 1 kötet.

Major Atlas Scholasticus. 1752. Fólió 36 térképpel, 1 kötet.

Mannert Konrád: Geographie der Griechen und Römer. I., II., III., IV., V., VI-a, VI-b, VI-c, VII, VIII, IX-a, IX-b, X-a, X-b. Nürnberg 1788—1825 8-ad rét, 14 kötet.

Miletz János: Gizela magyar királyné élete. Temesvár 1875. Kis 8-ad rét, 1 kötet.

Mindszenti Sámuel: Ladvocat historiai dictionariuma. Komárom 1795—1797. Nagy 8-ad rét, 6 kötet.

Mürégészeti Kalauz. Szerkeszték: dr. Römer Flóris és Henszlmann Imre. Pest 1866, 1 kötet. = 24 kötet.

N.

Nagy Lajos: Hogyan kell a gyermekeket hazaszeretetben nevelnünk. Eger 1875. 8-ad rét, 1 füzet. = 1 füzet.

O.

Oesterreichische militärische Zeitschrift. Bécs 1840, 1 kötet. = 1 kötet.

P.

Papanek Georgius: Compendiata historia gentis Slavæ. Tyrnaviæ 1793 1 kötet. = 1 kötet.

R.

Richter József: Grammatisches Wörterbuch. Bécs 1794. Két kötetben, az egyiknek czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Dr. Römer Flóris: A bakony. Győr 1860. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Römer Flóris: Die römischen Inschriftsteine des ungarischen National-Museums. Budapest 1874. Nagy 4-ed rét; VIII. lap, 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: Das alte ungarische Nationalkostüm. A Pester Lloyd tárczájából kimetszve. 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: A régi Pest. Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet. = 4 kötet, 2 füzet.

S. Sz.

Schoenvisner István: Libri novem antiquitatum et historiae Sabariensis. Pest 1791. 4-ed rét 1 kötet.

Schoenvisner István: Notitia Hungaricae rei Numariae. Buda 1801. 4-ed rét 1 kötet.

Schröck Johann Mathias: Hilmar Curas. Einleitung zur Universalhistorie. Berlin 1774. 1 kötet.

Szabó József: Észrevételek a magyarok eredetéről. A könyv czimlapja hiányzik. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1862. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1844. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: Monumenta linguae ac Literaturae Hungarorum. Sopron 1833. 8-ad rét 1 kötet.

Szervező közgyülési jegyzőkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Szegedi János: Tripartitum juris hungarici. Tyrnaviae 1767. 1 kötet.

Szentkláray Jenő: Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarositásához történelmi és régészeti alapon. Kiadta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Századok 1876-dik évi folyam. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerkesztő Szilágyi Sándor. Budapest 1876. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet, 2 füz.

T.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. I. évfolyam. Szerkesztek Janky Károly és Miletz János tanárok. Temesvár 1875. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. II. évfolyam. Szerkesztő Miletz János titkár. Temesvár 1876. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Trenk Fridrik báró életének históriája. Kiadási év 1788. Kis 8-ad rét 3 kötet. = 5 kötet.

V. W.

Varga Ferencz: Szeged város története. Szeged 1877. 8-ad rét 1 kötet.

Woyts Johann: Schatz-Kammer. Lipcse 1722. 4-ed rét 1 kötet.

= 2 kötet.

Z.

Zsilinszky Mihály: A békés-vármegyei régészeti és mivelődés-történelmi társulat évkönyve 1875—6. II. kötet. Békés-Gyula 1876. 8-ad rét; a társulat kiadványa, 1 kötet. = 1 kötet.

Az egész könyvtár összesen: 115 kötet s 35 füzetből áll.

Egyveleg.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma rövid idő alatt teljesen berendezve leend. A titkár, ki egyszersmind muzeumőr is, oda törekszik, hogy a május hó 23-án megtartandó nagy gyülés alkalmával a vidékről remélhetőleg nagy számmal megjelenendő tagoknak a muzeum már teljesen rendezetten bemutatható legyen; egy uttal ugyanezen napon fog a muzeumi helyiség a nyilvánosságnak is átadatni. A tárgyak nagy részben már a helyiségbe vannak szállitva; az 1-ső szobában csupán római emlékek, feliratos kövek, oszlopok, sarkophagok, stb. láthatók; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyak s egyéb régi emlékek,

érmek stb. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt, ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve, miután mindenki fogja tudni, hogy a régi tárgyakat s emlékeket megőrzés, vagy elhelyezés végett hová kellend benyujtania.

— Muzeumunk őskori tárgyai, melyek a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s embertani congressusra felküldettek s kiállitva valának, a nemzeti muzeumból vissza érkeztek s egyéb más őskori emlékekkel rendezés alatt vannak.

— Nevezetes őskori telep Paráczon Temesmegyében. A Temes folyó töltésének készitése alkalmával nem régiben, Parácz temes-vármegyei község közelében délnyugatra, igen érdekes őskori tárgyakra akadtak, melyeknek nagy része Fromberg Róbert mérnök s társulati tag közvetitése mellett a találó, Pozsegovits Gáspár vizszabályozási felügyelő ur által, régészeti muzeumunknak küldetett be. Az érdekes lelet között van, két kőbalta, czifrázott csonttü, vadkan agyarból; négy egészen ép edény, egy ember koponya, mely hosszukás s a homlokrész alig két ujnyi széles; több bőlény szarva, agancsok s egy gim vagy szarvas koponya, nagy vadkan agyar stb. Az érdekes tárgyakat titkár egy külön felolvasásban fogja bővebben ismertetni; megjegyzendő még, hogy ezen őskori tárgyak 7' mélységben találtattak s titkár a feltünőleg különös alaku emberkoponyát bővebb meghatározás végett Budapestre fogja felküldeni.

— Varga Ferencz vál. tagtársunk „Szeged város története" czimü pályanyertes müvének I. kötete megjelent. A mü beltartalmát tekintve, a szerző Szeged multját ismerteti a legrégibb időktől a török foglalásig s három főrész és egy „Előzmény"-ből áll. Az Előzményben mely a 12-ik lapig terjed Szeged jelenlegi fekvése iratik le s a város elnevezését tárgyalja szerző érdekes kutfők és történelmi forrásokra támaszkodva. Az I. főrész czime „Történelmi rész" s a 95-ik lapig terjed; ebben szerző a város hajdan-korát a magyarok bejövetelétől a török foglalás koráig nagy szak- s tárgyismerettel eddig nem, vagy csak kevésbé ismert okmányokra támaszkodva irja le. A II. részben, mely „Politikai, állaprajzi és müvelődési viszonyok" czimmel bir s a 197-ik lapig terjed, a város előkelő állásáról, pecsétjeiről, czimere, fekvése és területi nagyságáról, lakosainak száma, foglalkozása, birtokképessége és egyéb müveltségi viszonyairól értekezik a nevezett időszakban. Végül a müvet gazdag „Okmánytár" zárja be, melyben szerző 76 oklevelet közöl. A mü nyelvezete a szó szorosan vett értelmében magyaros, vonzó s előadása könnyen érthető, a dagályosság a kifejezésekben, s a szavak keresettsége teljesen kerülve van, mi szinte nagy érdeme a pályakoszoruzott szerzőnek, mert ez által müve a történelemmel kevésbé foglalkozók előtt is kedves olvasmány leend s nagy rétegben hóditani fog. Szóval ezen mü, melynek gondos és tapintatos irásánál a derék szerző nemcsak az eddigelé nyomtatásban megjelent adatokat használta fel, hanem még kéziratokat is, különösen a Szeged város levéltárában találhatókat, mi a jeles mü értékét s érdekességét rendkivül emeli; s bizvást elmondhatjuk, hogy Varga ezen monographiája nagy nyereség történelmi irodalmunkra nézve s a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe annális inkább: miután ezen mü nemcsak helyi érdekü, hanem mint történeti mü is történelmi irodalmunk igen érdekes forrásai közé tartozik.

A diszesen kiállitott 20 ivnyi tartalmu munka Burger Zsigmond özvegyének nyomdájából került ki s bolti ára 2 frt. 50 kr., mely összeg a megrendeléskor szerzőhöz Gyorokra (Arad vármegye) küldhető be s különösen is figyelmeztetjük a történetirás kedvelőit, hogy megrendeléseikkel mielőbb siessenek, miután mint magán uton értesültem a müből még csak kevés példány kapható

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1877. Julius hó.

Adatok Kupeczky János festész életéhez 1667—1740.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi május havi közgyülésén.

Mult évi megnyitó beszédem alkalmával honi müvészeink egyik első rangu kitünőségéről Kupeczky festészről emlékeztem meg. Értekezésemet nem azon alkalomra, hanem Kupeczky tervezett terjedelmes életirása számára jó régen készitém. Az életirás elmaradt, és nem hiszem, hogy ezt önállólag megirhassam; — de a jeles müvészre vonatkozó töredékes följegyzéseimet hasznossá tenni kivánva[1]) engedjék meg, hogy a mult évben Kupeczky emlékének szentelt felolvasásomat az idén is folytathassam.

Ez előtt tizenkét évvel a mükincsekben anynyira gazdag Bécs városa mügyüjteményeinek tanulmányozásával lévén elfoglalva tapasztaltam, hogy a magyar képiró Kupeczky, Zichy Edmund gróf ur termeinek kivételével a felkeresett bécsi mücsarnokokban vagy igen szegényül van képviselve vagy egészen hiányzik.

A belvederei császári képtárban Kupeczkytől két arczkép, s a Lichtenstein herczegi képtárban tudtommal csak egy kép találtatik.

A tekintélyes müiró Kugler, müvészünk modorát erélyesen parasztosnak nevezi. Oly igazságtalan ezen itélet, hogy ezt Kupeczky előkelő tartásu, válto-

[1]) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. évi Értesitőjén kivül a „Hazánk és Külföld“ czimü folyóirat 1865-ik évi 17 és 18. számai és a „Független“ tárczája is magában foglal Kupeczkyre vonatkozó közleményeket.

zatos felfogásu, s nem ritkán Rembrandt müveivel vetélkedő arczképei a legdöntőbben megczáfolják.

Kugler helytelen itélete Kupeczky müvészeti értékéből mit sem von le. Az arany becse nem száll alább azért, hogy valódi értékét föl nem ismerték.

Nyugati szomszédaink közt vannak többen, kik Kupeczky müvészeti becsét helyesen felfogják; de ezek megint őt mindenek elött saját nemzetük számára tőlünk elvitázni törekednek. Kugler és Förster müirók őt a német müvészek közt emlitik, s a berlini muzeum képtári lajstromában Kupeczky nemzetisége határozottan németnek van fölemlitve.

De Kupeczky azért hogy kezdetben rövid ideig Bécsben Claus nevü müvésznél tanult, továbbá hogy élete végszakában két évtizeden át, az 1740-ik évben bekövetkezett haláláig Norinbergában élt és müvészetét ott gyakorolta, német müvész nem volt.

Hogy honára nézve magyar volt miután Bazinban született, ezt hosszasan vitatni felesleges, mert ennek minden életirónál nyomára találunk.

A bazini takácsfiu első kiképeztetése költségeit a magyar főur, Czobor gróf fedezte. Az ifju azután Bécsből Claus mester mütermében Lotto Lörincz bergamói müvész modorában festett két képet, s ezzel mint egyetlen tőkéjével Olaszországba utra indult. Velenczében az akkor fényes állásu festész Cavaliere Liberi Péternél tartózkodott rövid ideig, s azután Róma felé zarándokolt, hova sok nyomoruság és nélkülözés közt megérkezett ugyan; de a mükincsekben, s a kereszténvi könyörületesség tanainak hirdetésében egyiránt gazdag örökvárosban ismeretség és kereset hiányában, meg a veleszületett szemérmetes bátortalanságánál fogva is, éhen csak nem elveszett volna, ha a svájczi származásu Füeszli őt föl nem karolja, s egy romai festésznél számára foglalkozást nem szerez.

Azonban Kupeczky körülményes életirását adni nem szándékozom, inkább csak egyes virágszálakat akarok felmutatni a müvész hátrahagyott müveiből, és mellékesen életéből; mely bár mennyire viszontagságos volt, egészben véve még is virágos kerthez hasonlitott, melyben szuró tövisek mellett, a szép rózsák' s egyéb illatos virágok is tenyésztek.

Kupeczky tehát Tizian, Rafael, Correggio, Guido Reni s Amerighi da Caravaggio után Olaszhonban huszonkét évig folytatott tanulmányait bevégezve mint jó hirü müvész visszatért; és mivel honunkban a müvészet akkor a mostaninál még szomorubb helyzetben állt, de egyébként minthogy a müszeretö Liechtenstein Ádám herczeg személyében hatalmas pártfogója is akadt, Bécsben megállapodott.

Hogy mindenek elött a fiuihála érzületének eleget tegyen, szülővárosába Bazinba kirándulást tőn, szülőit azonban a halál időközben az élők sorából kiragadta. Igy azután Bécsbe visszatérve, Claus mester iránti háladatosságból ennek árván talált nem jó erkölcsü leányát nőül vette. Müvészünk végre, minthogy meggyőződése az uralkodó vallásos iránynyal ellenkezett és mint a

protestans cseh felekezet tagja, személyét Bécsben biztosnak nem találta, Norinbergába menekült a hol azutan haláláig megmaradt.

Norinbergában a helynek, hol a müvész előtte elhalt egyetlen fia mellett örök álmát aluszsza, nyoma most már végkép elenyészett; pedig mig élt számos barátja volt Norinbergában, kik közül csak Blendinger és Füeszly müvészeket emlitem. Füeszly elhunyt barátja életirását nyomtatásban is kiadta. Neje, kivel hütlensége daczára haláláig együtt élt, és kiről végintézetileg is gondoskodott, utána szintén életben maradt. Mig a világhirü müvész élt, Norinbergára nem csekély fényt árasztott; mert elterjedt nagy hire mellett a hozzá intézett meghivások visszautasitásában állhatatos lévén, mindazok, s ezek közt uralkodó fejedelmek is, kik magukat arczképeztetni akarták, őt lakhelyén voltak kénytelenek fölkeresni. Végre emberszeretetét is nagy mérvben kitüntette, mert halála után vagyona tetemes részét az ódon város humanitarius intézeteinek hagyta. És még is mindezek daczára elhunyt és eltemetve lőn a nélkül, hogy nyughelye az utókor számára fentartva volna.

Embertársaink kegyelésének jelei igen bizonytalanok és ritkán maradandók, csak az érdemek emléke bizonyos halálunk után.

És ezen müvész, ki Olaszország legnagyobb és egymástól eltérő irányu müvészeit szorgalommal és kitartással tanulmányozta, ki Tizianban a carnatio nagy mesterét, Rafaelben a körvonalak szépségét, s a fogamzás emelkedettségét, Correggioban a homályos fény és a kéjes gyönyör bübájos kezelőjét, Reniben a kecs és kellem kifejezését, Caravaggioban a naturalistikus felfogást, végre az olajfestészetben ennek kitünően nemes eszményi irányát nem csak bámulta és szemlélte, mint az avatlan tourista sereg ezt napjainkban is tenni szokta, hanem huszonkét évig szakavatottan fürkészte és fel is fogta, e ritka tehetségü müvész végre is a holtandi iskola legnagyobb és leggenialisabb mestere Rembrandt hü követőjévé lőn.

Hogy Rembrandt iránya Caravaggio kivételével az emlitett nagy olasz mesterek irányától mennyire különbözik, ezt részletesen kimutatni fölösleges, minthogy a hollandi s az olasz festészet a müvészetnek különvált két sarkpontját képezi; azonban a kérdés önként feltolja magát: honnan magyarázható ki azon jelenség oka: hogy Kupeczky a naturalistikus irányt az eszményinél nagyobbra becsülte?

Lélektani kutatások a müvészet terén bajosak és tán helytelenek is, de annyit még is fel lehet emlitenem, hogy Tizian nagyravágyása, Rafael gyöngéd jámborsága, Correggio magába vonultsága, Reni könnyü életmódja, Kupeczky jellemétől távolabb estek, mint Rembrandt szigorusága, kinek fénytelen életmódját, a fejedelmek fényes ajánlatait visszautasitó Kupeczky életfolyamához leginkább hasonlitani lehet. A lélektani indokok és benső vonzalmak azonossága valószinüleg nem kevéssé közreműködtek arra: hogy Rembrandt és Kupeczky a müvészetben rokonok lettek. Kupeczky erélyes naturalismusát

még más okokból is ki lehet magyarázni. Az ő korában Németországban, hol művészetét gyakorolta, a festészet önálló német jellege régen megszünt volt. Kortársainak egy része a mesterkélt beteges irány rabjává lőn, mig más része inkább Rembrandt egészséges naturalismusát követé. Rembrandt utánzóinak nagy száma utódainak ezen felfogásából származott.

A hollandi nagy mester modorát Kupeczky nem utánozta szolgailag. Müveit nem alkotta oly módon, hogy azokat Rembrandt féle müvek szolgai utánzásának tartsuk. Csak a gróf Zichy Edmund birtokában levő szép számu arczképeit kell megvizsgálnunk, s látni fogjuk, miszerint az élethü szinezés, a homályos fény büvös hatása, a szelid átmenetek, és a zsiros modor, melyek Rembrandt müveinek sajátjai, Kupeczky darabjain észlelhetők ugyan, sőt az ábrándos öltözetek iránti előszeretet nála szintén feltünik: azonban a felfogás, mely a mü szellemi részét képezi s a kivitel, mindig eredeti. A két művész alkotásait egymástól megkülönböztetni könnyü. Ez mutatja, hogy Kupeczky önálló alkotó képességel birt.

De ha csak utánzója is lett volna Rembrandtnak, nevét azért homály még sem borithatja. A kiváló nagy mesterek szerencsés követői jó hirben állanak. A vagy azért: mivel Luini, Leonardo da Vincit, és Tintoretto, Michelangelot utánozta, mivel Farinato és Zelotti, Veronese nyomában jártak, és Da Volterra számára Bounarotti rajzokat készite, vagy mivel napjainkban Overbeck mester Rafaelt utánozza, ezek a művész nevezetére méltatlanok? — Más mester modorának szerencsés visszatükrözése minden körülmények közt utánzásnak nem nevezhető. Az utánzás átidomitási s alkotó képesség nélkül szolgai utánképezésből áll; a modor követés s ennek visszatükrözése ellenben a technikára vonatkozik, s a müvészet nemesb részét érintetlenül hagyja.

És volt légyen Kupeczky szolgai utánzója Rembrandtnak, vagy csak modora követője, s tőle különböző önálló művész, annyi bizonyos: hogy német müveltségü nem volt. Az ő idejében német festészet nem is létezett. Az előtte élt Dürer, a Holbeinok és Cranachok szelleme pedig reá át nem származott. Életirói sehol föl nem emlitik: hogy német művészek előpéldányai után képezte volna magát, és müvei ily tanulmányt fel sem mutatnak.

Igy azután Kupeczky németségének támogatására egyéb indok nem marad fen, minthogy élete nevezetes szakát Németországban töltötte, ott halt meg, és müvei nagy részét ott alkotta. Mind ez azonban valamely ember és különösen művész nationalizására nem elég, s ebből a nemzetiségre következtetni nem lehet. Ha ezt tenni akarnók, ez esetben a franczia Claude Loraint, a cseh származásu Mengst, s a jelenleg is élő német Overbecket, vagy pedig a magyar Szoldaticsot olasz művészeknek kellene tartanunk.

De Kupeczkyt tőlünk nem csak német, hanem cseh szomszédaink, is elvitatni szeretnék. A művész jelességét már maga ezen verseny is igazolja.

Midőn Bécsben Albrecht főherczeg gazdag metszés és kézrajz-gyüjteménye udvarias igazgatójától Kupeczky-féle metszéseket megszemlélésül előkértem, tőle ezen választ nyertem:

— Kupeczky? Ah igen tudom! Ön a cseh Rafaelt érté nem de? —

— Nem — válaszoltam — én a magyar Kupeczkyt értem. —

— Hisz Kupeczky cseh volt. —

— Magyarhonban Bazin városában született. —

— Igen! de cseh szülőktől származott. —

— Lehet; azonban valamint eszünkbe nem jut, Dürert a legnagyobb német festészt csak azért magyarnak tartani, mivel atyja magyar volt, szintugy a Magyarhonban született Kupeczkyt azért, mivel tán cseh elődök ivadéka volt, cseh nemzetiségüvé tenni nem engedjük. —

Az igazgató ezen rövid párbeszéd után a Kupeczky metszések tárczáját készséggel elömbe adta, s a nagy mester változatosan szép és kifejezésteljes arczkép-másolatainak szemlélésében valóban élvezetes perczeim voltak.

Albrecht főherczeg rajz- és metszés-gyüjteménye mintegy 200,000 darabból áll, s a világ leggazdagabb ily nemü gyüjteményei közé tartozik, melyet Károly főherczeg atyja után örökölt, s ezért a gyüjtemény még mindig Károly főherczeg neve alatt fordul elő.

Kupeczky müvei nagy részét Vogel Bernát és fia Kristóf norinbergai hires metszők még Kupeczky életében az ugynevezett hánytott munkában — schab manier — utánozták. Ezen modor jelenben nem igen van szokásban, akkor azonban keresett volt. Hiányai közé tartozik e modornak, hogy utánzásai többnyire homályosan összefolynak, azonban a Vogel-féle metszések e részben dicséretes kivételt képeznek, kivehető éles körvonalak, a fény és az árnyrészletek, s a kifejezések hü vissza-tükrözése által kitünnek.

A két Vogel kezétől valóban szép példányok láthatók Albrecht főherczeg gyüjteményében.

Vogel Bernátnak e következő metszett darabjait találtam benne:

a) Az altdorfi egyetem tanárát Rink Eucharius Gottliebet, a következő jelmondattal: Ingenio tamen ipse meo comitorque fruorque.“ Ovid.

b) Kupeczky barátja, egy norinbergai festész Blendinger György következő mondattal: „Caetera jam pridem didici puerilibus annis.“ Ovid.

c) Ezután: „Variam semper dant otia mentem. Lucan.“ felirással puskáttartó férfiu név nélkül; és

d) „Omnis in Ascanio chari stat cura parentis“ jelmondattal, szintén név aláirás nélkül egy előkelő csillagos férfiut puskával és fiával, ki szalonkát tart.

e) Pannonius passim gelidas disjectus in alpes. Tibull. jelmondattal magyaros felöltönyben, fején kucsmával és kezében csákányt tartva névaláirás nélkül, a jelmondat és ruházat valószinüleg valamelyik Rákóczy arczképe.

f) Jenő szavojai herczeg, kit Kupeczky Bécsben tartózkodása idejében festett le tábornagy pálczával és az arany gyapjuval, mint az olasz tartományok helytartóját.

g) Egy másik darabon ugyancsak ezen herczeg, mint belgiumi helytartó.

h) Első Péter orosz czár, mint tábornagy egy ágyu mellett, fedetlen fővel, szakáltalan, de bajuszos arczczal, sokat jelentő erélyes kifejezéssel és következő aláirással: Quid in coelo rerum Pelagoque geratur et tellure videt, totumqe inquirit in orbem. Ovid.

i) Továbbá Vilmos Frigyes, brandenburgi őrgóf.

j) Veigelius Kristóf, norinbergai hires rézmetsző.

k) Szent Bertalan és végre

l) Kupeczky János.

Szent Bertalan a naturalistikus irányu müvészek kedvelt alakja volt. Ribera ezen szent kinoztatását borzadalmas módon festette. Kupeczky a müvészet czéljával összehangzóbb felfogással ecsetelte e szentet, amint ezt Vogel Bernát hánytott metszése feltünteti. A szent apostol kinszenvedése nincs vérfagylaló jelenetben ábrázolva, hanem csak egy késben van jelezve.

A szakálos bajuszos apostol arczkifejezése méltóságosan komoly. Ezen szent az egyetlen darab a gyüjteményben, mely nem arczkép.

Kupeczkyt 1737. évben s igy halála előtt három évvel, azon festmény után metszette Vogel, melyet Kupeczky akkor készitett, midőn nem annyira az aggkor sulya, mint inkább korán elveszitett fia, egyetlen gyermeke halála, és nője hüségében ismételt csalódásai után köszvényes fájdalmainak hozzájárultával ereiében hanyatlott és buskomoly kedélyüvé lőn. Kupeczky pongyola öltönyben, redős homlokkal, fájdalmat jelző arczczal, orra felett pápaszemet, kezében pedig támbotot tartva asztal előtt ül, melyen ostábla s nyitott nagy szelencze láthatók. Fokpolcza a háttérben áll, s a müvész jobb kezével az asztalra támaszkodik.

Ezen kép Kupeczky helyzetét lelki küzdelmeit és alakját sok élethüséggel ábrázolja. Fokpolcza a háttérben nyugszik, az ostábla és burnótszelencze ellenben szokott foglalkozásai voltak életének ezen szakában, melyet a csalódások és fájdalmak különböző nemei csak nem elviselhetlenné tettek.

A felirás, mely ezen metszésen olvasható, Kupeczky akkori helyzetére nézve jellemző s következőleg hangzik: „Movet et coelestia quondam corda dolor.“

m) Vogel Bernát ezenkivül Kupeczkyt egy másik arczképéről hasonló modorban szintén utánozta, melyen a müvész akkor még élő, s a zongora mellett kottát tartó fiával együtt szemlélhető. Kupeczky önmagát gyakran ecsetelte, s ezért alakját, metszésben is többszörösen birjuk.

n) Haid metsző, müvészünk fiatalkori arczképét hasonlag hánytott

modorban metszette. Kupeczky arcza vidám, ajkai felett bajusza van, de szakála nincs. Kezében pemecset és festék-lapot tartva egy ablakon kitekint.

o) Ugyancsak Haid egy másik darabjában, melyet jóval Kupeczky halála után 1773. évben Bécsben készitett, müvészünket szintén hánytott modorban fedetlen fővel, kisded bajuszszal és szakállal, fehér fodros inggallérral metszette ki, mely mellkép kifejezésteljes s valódi remekmü.

p) Kupeczky barátja s életirója Füeszly János Gáspár, őt éltesbkori festménye után metszette.

q) Továbbá Seiter metsző a festészt magyaros öltönyben, fején kucsmával és szőrtelen arczczal metszette.

Emlitésre méltó: hogy Kupeczkyt nemcsak napjainkban mondják cseh nemzetiségünek, hanem ezt csakhamar halála után, sőt még életében is igy tapasztaljuk. Haid, Seiter, elősorolt arczképmetszéseiken Kupeczkyt halála után „natione Bohemus"-nak czimezik, sőt Vogel Bernát az ő érdekes lapján 1737. évben, tehát még a müvész életében őt következő aláirással mutatja be: „Johannes Kupeczky Bohemus pictorum sui aevi facile Princeps."

Füeszly, a müvész halála után kiadott életirásában Kupeczkyt, daczára annak, hogy szülővárosát Bazint megemliti, szintén csehnek állitja. Ezen elnevezések, valószinüleg müvészünk vallásos meggyőződésének, mely őt a cseh protestans testvériesülés tagjává avatá, voltak következményei; azonban minthogy magától Kupeczkytől ezen elnevezések nem származnak, és leginkább halála után keletkeztek, a müvész kétségtelen születéshelyével szemben adatok nem tehetnek. Kupeczky azáltal, hogy nemcsak önmagát ismételve, hanem fiát is magyaros öltönyben lefestette[1]) nemzetiségét önmaga érthetőleg kijelentette. Azonban a felhozott adatok eléggé mutatják: hogy Kupeczkyt német szomszédaink lakhelye után, a csehek pedig vallása alapján szeretnék maguknak eltulajdonitani.

Az első izben emlitett Vogel Bernát norinbergai metszőnek fia, János Kristóf kezétől hasonlólag hánytott modorban, következő darabokat találtam a főherczegi gyüjteményben:

r) Hirschmann János Lenárd, norinbergai festész.

s) Névtelen férfiu, a csillagos sasrenddel ékesitve következő jelmondattal: „Multa petentibus desunt multa." Hor. Lib. III. od. 16.

t) Férfiu név nélkül, eszményi öltönyben ezen jelmondattal: „Et servat studii faedera quisque sui." Ovid.

Az Albrecht főherczeg gyüjteményében látható Kupeczky-féle metszések közt továbbá:

u) Scheidl Anna Katarina virágot tartva, és

v) Eberz János patricius allonge parókában, Preisler G. M. metszése után.

[1]) Hogy Kupeczky fiát igy ábrázolta, ez Zürichben Egli-Tanner ur birtokában lévő festményen látható. Hirschler közlése szerint.

w) Egy könyvtár-helyiségben lantot játszó férfiu Schmutzer András és Józsefr rézmetszésében.

x) Hoyer Dávid lantot pengetve, metszette Rosbach.

y) Blendinger György festész, Sturm J. G. ritka metszése után.

z) Ismeretlen férfiu, nő-arczképet tartva.

aa) Nő, virágot tartva; mind a kettő aláirás nélkül.

bb) Első Rákóczy Ferencz Westermeyer metszése után Bécsben Artariánál kiadva; mely arczképről alább bővebben szólandok.

Albrecht főherczeg metszés-gyüjteményében összesen 28 darab találtatik Kupeczky müvei után.

Akár a gyüjtemény rendkivüli gazdagságát, akár pedig az élete végszakáig tevékeny müvész után készült metszések sokaságát tekintsük, ezen számot kielégitőnek nem mondhatjuk. E szám még azon darabokat sem foglalja mind magában, melyeket Vogel Bernát külön gyüjteményben kiadott. Vogel, Kupeczky müveit ipjával, Hess Illés Kristóffal együtt Ágostában, hánytott modorban ügyesen és sok érzéssel kiadta, s igy Kupeczky müveinek nagyobb körben terjesztése körül a legnagyobb érdemei vannak.

Mint Mark Antoniot Rafael, ugy Vogel Bernátot Kupeczky nélkül képzelni nem lehet. Mind a két metsző az általa felkarolt festész szellemébe behatott, s ezt müvészi felfogással visszatükrözte.

Kupeczky vallásos ábrázolásaiból, mely kör valamint Rembrandtnak, ugy neki sem volt szakmája, csak Szent Bertalant találjuk a gyüjteményben, s igy a többi darabok mind, arczképei sorába tartoznak.

Mint Kupeczky azon müvei feltüntetik, melyek még mai nap is láthatók, vagy a Füeszly által kiadott életiratában legalább jegyzékbe foglalva vannak, Kupeczky a történelmi- táj- s arcz-festészetet gyakorolta; azonban müvészetének főága az arczképezés volt. Ebben Kupeczky rendkivülit, s a kedvezőtlen korszak daczára maradandó becsü müalkotásokat tőn, és mivel a főherczegi metszésgyüjtemény darabjai ily müveiből állanak, ez arra való nézve, hogy Kupeczkyt főszakmájában ismerni tanuljuk, eleget nyujt.

Az élvezet, melyet ezután a honfias érzületéről, müszeretetéről egyiránt jó hirben álló Zichy Edmund gróf termeiben tapasztaltam, a főherczegi metszésgyüjteményben tapasztaltnál még nagyobb volt; mert mig ebben a szinek hatása nélkül, becses másolatokban élvezhetém csak Kupeczky müveit, addig a gróf termeiben müvei egész szinpompájukban, biztos pemecseléssel, épen fenntartott eredeti példányokban tüntek szemeimbe. A képpel szintugy vagyunk, mint az emberrel, midőn szintelen, élettelen; s innen van az, hogy a festmény hatása hasonlitlanul nagyobb mint a metszésé.

A magyar főur, a magyar müvész Kupeczky müveiből egész gyüjteménynek van birtokában. Nála összesen 16 darab Kupeczky-féle arczkép látható.

Ezen arczképek némelyikét a metszések közt már felemlitettem. Itt azon sorban sorolom elő, a melyben azok az előzékeny tulajdonos által megmutatva lettek.

Fedetlen fővel, jobb kezét mellén tartva nyakán és kéztőven fehér fodros inggallérral, szakál és bajusztalan arczczal valódi rembrandti világitásban először is egy férfiu arczképét szemléltem. Arczképpel szemben a kiváncsiság természetesen az ábrázolt kiléténck megtudásában öszpontosul, és kiváncsiságunk ez uttal ki van elégitve; mert a kép hátlapján egész rövid életirását olvashatjuk. Liskov Frigyes városi titkár — Stadt-Schreiber — Würtembergiából. Született 1701-ben Mecklenburgban és Eilenburgban a börtönben meghalt 1760-ban. Irományai az 1739-dik évben láttak napvilágot. Ezen igen szép arczkép a gróf Fesztetics Sámuel-féle gyüjteményből származik, mely 1856. évben árverésen eladva lőn.

A második kisded képecske ismeretlen alakot mutat; a harmadik pedig önmagát Kupeczkyt térdképen tünteti szembe. Ezen mü egy részét teszi azon képnek, melyet a Vogel által kiadott metszések sorában m) alatt felemlitettem, és melyen Kupeczky a zongora mellett kottát tartó fiával együtt ábrázolva van. Ezen képecskén Kupeczkyt ugyanazon ülő helyzetben pápaszemmel és kezében botot tartva szemléljük. Az alak felismerhetőleg jól van eltalálva; azonban több oknál fogva a mü eredetisége iránt kétely támadhat. A festésmodor könnyebb, a képen olvasható „Kopeczky“ név, melyet a müvész nem használt, és mely családja későbbi tagjai által a Kupeczky név helyett elfogadva lőn, valamint végre azon körülmény, hogy egy másik münek azonos részét mutatja, méltán ébresztik fel azon gyanitást: hogy e mü csak másolat.

A negyedik mellkép egy lengyeltől lőn szerezve 1834-ik évben, és ismeretlen lengyel alakot ábrázol lecsüngő hajzattal, bajuszszal, de szakál nélkül, lengyel föveggel.

Ez után a müvész fiát eleven kifejezésü arczképen, sok érzéssel festve szemléljük. Az ifju hóna alatt egy képet, kezében pedig festész-pálczát tart. Az érzés, mely az atya pemecsét e mü festésekor vezénylé, természetes okokból kimagyarázható. Az ifju egyetlen reménye, s elégületlen családi körülményei közt egyetlen öröme vala a müvésznek s rendkivül jeles tulajdonokkal birt. A szerető atya minden igyekezetét ez ifju kiképezésére fordità, s atyai szeretete iránta oly nagy volt, hogy midőn a veszélyes himlő-betegség az ifjut 17 éves korában 1733. évben az élők sorából kiragadta, a kétségbe esett atya eszméletét elveszitette, s a fiu eltakaritását nem engedte meg. Házi barátja Füeszly a holttetemet titkon s az atya tudta nélkül takarittatta el.

A hatodik darabon egy urnő, az akkor divatos brácsa hangszernek zongora utáni felhangolásával foglalkozik.

A következő férfiu arczkép pedig, melyet tulajdonosa szintén a Fesz-

tetics féle gyüjteményből szerzett, igen jó kifejezéssel egy férfiu mellképét mutatja fedetlen fövel, lecsüngő hajazattal, magyaros szabásu felöltönyben.

A nyolczadik és kilenczedik darabok két férfiut eszményies öltözetben ábrázolnak, s az utóbbi férfiu kezében egy brácsát szemlélünk. E két festmény atyja után örökségként jutott a grófra. Mübecsük feltüntetésére fölemliteni elég: hogy 1815. évben a bécsi fejedelmi congressus alkalmával a müszerető Lajos bajor király azokat megvenni akarta, de a gróf atyja, ezen kedves tulajdonaitól megválni nem volt hajlandó.

A következő tizedik darabot, mely igen szép világitásban egy kifejezésteljes lengyel ifjut nemzeti öltözetben mutat, a gróf Zürichből szerezte.

A tizenegyedik nagy festmény, Artz nevü szepes-megyei orvost tünteti fel, kezében koponyát tartva. Ezen orvos a müvész nagybátyja volt s Kupeczky életére nevezetes befolyást gyakorolt. Kezdetben a takács fiu müveltetését eszközölte. Később az orosz Péter czár udvarán orvossá levén, ennek figyelmét a müvész iránt fölébresztette s vonzalmát iránta táplálta. A hatalmas authokrata oly nagy vonzódást táplált Kupeczky iránt, hogy őt udvarához ismételve meghivta; de Kupeczky a független életmód iránti előszeretetből, és az emberekkel való bánásmódjára nézve nem jó hirben álló hatalmas kényurtól való félelmében, valamint több más uralkodók, ugy különösen Péter czár fényes ajánlatát is magától állandóul elutasitá. Végre a karlsbadi fürdőben időző czárnak a bécsi udvar utján még is sikerült annyit kieszközölni: hogy Kupeczky ezen fürdőhelyen vele találkozzék. Itt több hónapon át az orosz czár számára dolgozott, kit azután előitéletének feladásával, rendkivül meg is szeretett, a nélkül azonban hogy szolgálatába lépett volna.

A képeknek szintugy megvannak az ő történeteik, mint az embereknek, melyeket a mübarátnak tudnia érdekes; azért ez alkalommal fölemlitem, miképen Artz orvos arczképe az előtt Bécsben egy izraelita mübarát birtokában volt, ki a haláltól annyira irtózott, hogy a halálra emlékeztető koponyát az orvos kezében szüntelenül látni nem akarván, ezt földtekévé változtatá át és mivel az ez alatt lappangó jelképe a halálnak még igy is nyugtalanitá, a festményt végre 200 frton a grófnak adta el a nélkül azonban, hogy a koponya átidomitását felfedezte volna. Ez a kép megtisztitásakor csak véletlenül tünt elő.

Ez után Kupeczky főmüve első Rákóczy Ferencz következik.

Ezen festmény rézmetszése ez előtt mintegy negyven évvel Westermeyer után megjelent. Az alak kilétére nézve némelyek tévednek, s ezt vagy a linczi békekötés hatalmas megteremtője Rákóczy György, vagy pedig a halálra itélt második Rákóczy Ferencz arczképének tartják. De tévednek azok is, kik Kazinczynak 1839. évben közzétett utleirása alapján Nagy-Szebenben a báró Bruckenthal képtárban levő hasonló arczképet Kupeczky eredeti müvének tekintik.[1])

[1]) Vass József a „Hazánk és Külföld“ 1868. évi 18. számában közzétett véleménye szerint azok sorába tartozik, kik Kazinczy téves nézetében osztoznak.

Azon leirás melyet Kazinczy a szebeni arczképről adott, a gróf Zichy Edmund birtokában levő arczképpel egészen megegyező. „A hős — irja Kazinczy — épen nem született quasi fejedelem, pánczélba öltözik, vállán kaczagán van elvetve, nem-kevesebbet mondó herczegi bibor; jobbja markolá a török nyelü kardot, s ezt félig kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretvált, ajkai keble dühét harapdálják.“

Kazinczy azonban hallgat a világitás hatásáról, mely az alakot bübájos fénykörben tünteti fel, és hallgat az élethü ecsetelésről, s a technikai tökély azon magas fokáról, mely a dult kifejezésü őszülő és nyirott szakálu arczképet a legjobbak sorába fölemeli.

A bécsi kép ábrázolása tehát a szebenivel megegyező; csak hogy a bécsi eredeti, a szebeni másolat; az Kupeczky müve, ez pedig Stock Márton a XVIII. század végével élt erdélyi szászszármazásu müvésztől származik.

A szebeni Bruckenthal muzeum kathalogusa e részben minden kételyt eloszlat, mert ebben Kupeczky négy eredeti müvének elősorolása után a kérdésben forgó arczkép, Stock Márton Kupeczky után készitett müvének van beirva.[1])

Történelmi arczképeink sorában nagy érdekü ezen festmény; a mult században egyik Bathyányi grófról Kinszky herczeg birtokába jutott, ki azt a mult század végén Bécsben Friesz urnak egy más müért cserében átengedte, ki akkor igen érdekes képtár tulajdonosa volt.

A festmény a Friesz ház szerencsétlen katastrofája után Perrera báró birtokába ment át 150 aranyért. Ettől végre egy 1000 frtba került Gauermann féle tájkép átengedéséért, mostani tulajdonosa 1850. évben megszerezte.

A sorban tizenharmadszor, előbb egy festész arczképe, hibásan Kupeczky arczképének tartatik; s ez után Eszterházy Kázmér gróf ur ajándokából egy névtelen férfiu alakja következik eszményies veres föveggel a csákány-hangszert fujva.

A kép pompás világitással sok élettel és az árnyrészletek szelid átmeneteivel valódi remek mü.

Ezeken kivül a gróf még két térddarab birtokában van, melyek közül az egyik szelencze igazitásával foglalkozó aranymüvest, az ő munkáját szemlélő fiával ábrázolja; — a másik ennek párdarabja pedig fiatalabb nőt mutat, kinek munkáját nemes arczvonásu ősz haju anyja szemléli; egy leányka,

---

[1]) Lásd: „Die Gemälde-Galerie des freiherrlichen von Bruckenthalischen Museums in Hermanstadt“. 1844. Bruck u. G. von Closius 8°. Ezen leirásban a kérdéses mü 71. sz. alatt foglaltatik. Jelen sorok irásakor önmagam Szebenben még nem lévén, az emlitett adatokat Brüsselben tartózkodó és honi müvelődésünket a távolban is figyelemmel kisérő Kertbeny K. M. urnak köszönhettem. Később Szebenben lévén az adatok valódiságáról önmagam is meggyőződtem.

az előbbeni festményen látható aranymüves fiu huga pedig az anyjára támaszkodik.[1])

Mind ezek után nem habozom kijelenteni, miképen az elősorolt Kupeczky-féle arczképek több darabja müvészi hatás tekintetében Rembrandt legjobb darabjai mellett méltán megállhatnak, s ezekkel az erélyes élethü szinezés, zsiros modor és főkép világitás és a fényhomály hatásos kezelése szempontjából vetélkednek. E müvek többnyire életnagyságu mell- vagy térd-darabok. Élethüség jellemzetes felfogás és kifejezés, helyes rajz, a helyzetek változatossága, mely az ismétléseket kerüli, s e mellett kora mesterkélt modorosságával ellenkező természetesség, valamint bizonyos előkelő tartás, mely a Kugler által felemlitett parasztos modornak ellentéte, Kupeczky müvészi jeles tulajdonságai közé tartoznak.

Kupeczky neve alatt sok mü fordul elő; mert Németországban a XVIII. század ismeretlen müvészeitől származó arczképeket, ha ezek értékét növelni akarják, Kupeczky neve alatt bemutatni szokássá vált. Münchenben több év előtt egy müauctio alkalmával önmagam is vettem egy arczképet, mely a cathalogusban Kupeczky nevére volt beirva, mely azonban némi tisztitás után a bajor Astmus nevét tünteté fel.

Sorsa az a jelesb müvészeknek, hogy mások müvei az ő neveikre kereszteltetnek. Claude Lorrain ezen visszaélés ellen már életében a „Liber veritatis"-ban saját müvei felett ellenőrködött; de hány müvet mutatnak napjainkban Tizian, Rubens, Rembrandt és más hirneves müvész neve alatt, melyeket ezek nem alkottak? Igy vagyunk Kupeczkyvel is, azonban aki az ő neve alatt előforduló müveket helyesen megitélni, s a felszinen maradó könnyü salakot a nemes ércztől megkülönböztetni akarja, annak gróf Zichy Edmund gyüjteménye valóban hasznos szolgálatot teend.

Óhajtandó: hogy többi főuraink is hasonló buzgóságot fejtsenek ki magyar müvészektől származó müdarabok megszerzésében, mint ezt a müszerető gróf Zichy Edmund urnál tapasztalni alkalmam volt.

Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár.

Ivánfi Edétől.

Felolvastatott az 1877. évi május havi közgyüléseu.

Századunknak ugy látszik némi hasonlatossága van a népvándorlás korával, nemcsak mivel százezerek sőt néha milliók is mérköznek a csatatéren, mint Attila idejében: hanem mivel Európában az államalakulások is napirenden vannak.

[1]) Ez utóbbi két festmény a gróf birtokán Szt.-Mihályon volt.

Ily körülmények között a történelem [illegible] a régészettel karöltve, hivatva van hazánk térképén nemcsak a régi nevezetesb pontokat megjelölni, hanem azokról az érdekesb adatokat az utókornak is átadni; mert hisz maholnap modernizálva lesz minden; pedig nem mondható mind az jónak, a mi uj: valamint nem mind, dicső az, amit a régi kor örökségül hagyott ránk.

Azonban a párhuzam folytatása messze vinne tárgyamtól; bár a történetbuvárnak feladata az idők folytán felmerült ellentétek felett is elmélkedni, hogy kitünjék: mennyire haladt a korral egyes hely vagy vidék, vagy mily hanyatlás állott be.

Ámde más jelenleg feladatom.

Hazánk is az utolsó évtizedben szintén területalakulásokon ment át. Politikai uj aeránk meghozta a három század előtti pártviszályok következtében az anyaországtól elvált Erdélynek örvendetes visszakapcsolását, s meghozta az idegen kézre jutott határőrvidéknek rendezését, illetőleg visszakapcsolását. Az alkotmány jótékony sugarai már ott is melengetik a honfi kebleket, egy közös anya körüli összecsoportosulásra, hol az előbb tilos vala. S ugy hiszszük, a helyreállitott egyetértés, az erő s hatalom gyümölcsét érlelendi meg, mely által hazánk képes lesz bármily ellenséggel legalább tiszteletet parancsoló farkasszemet nézni.

Legyen tehát szabad a t. társulat becses figyelmét Délmagyarországnak egyik pontjára irányoznom, mely noha szorosan véve jelenleg nem is tartozik a társulat szükebb keretébe, de még nem is oly régen, legalább katonai szempontból ide tartozott; s oly közel szomszédságban fekszik, hogy véleményem szerint társulatunk szabályai ellen nem vétünk, ha iránta érdeklődésünk jeléül egy barátságos pillantást vetünk a jó szomszéd városkára.

Titel jelenleg régi kerületével együtt, Bács-Bodrog vármegyébe van visszakebelezve. A város 1764. óta csajkás szolgálatot tett a hazának, 1852. óta pedig egy határőrezred zászlóalj-parancsnokságának székhelye vala, és napjainkban, az érintett megyének egyik legifjabb járási székhelye a megfelelő hatóságokkal. Különben csinos épitkezésü város, melynek főutczája 1838-ban Klinkermódra lőn burkolva. Két gör.-keleti és egy római kat. plébániával. Annak hivei szerb, emezéi német és magyar ajkuak. Két templomuk szükségleti épületek az uj divatu hagymaféle tornyokkal. Lakosainak száma mintegy 2600. — Van katonai növeldéje, mathematikai tanfolyammal; négy osztályu s jó tanerőkkel ellátott német elemi tanodája, szerb népiskolája, olvasó egylete, több kereskedő boltja s vendéglője.

Ez jelenlegi képe Titelnek. S mint ilyen, valamint volt katonai helyzete miatt, de főleg mint a Tisza torkolata, országszerte ismeretes. De valamint amaz már az elenyészett intézmények közé tartozik: ugy azon fogalom is, hogy itt ömlik a Tisza a Dunába, ma már tévesnek nyilvánitható; mert Titellel szemben voltaképen a Béga ömlik a Tiszába, ez pedig csak félórányira alább, a titeli hegyfok mellett és a Tiszának balpartján kezdődő s 1867-ben alapitott Rudolfsgnaden német telepitvény határában egyesül a világfolyammal

melylyel szemközt a Duna jobb partján Szlankamen — mi Sóskövet jelent, — várromjai sötétlenek.

Az érintett község a kincstártól néhány ezer hold földet nyert 18 holdnyi részletekben 10 év alatt lefizetendő 20 frtjával, a töltések készitése és fentartása kötelezettségével; s jóllehet már két izben csak nem a Duna és Tisza árjainak esett áldozatául: mindazonáltal szivós kitartása által ismételten felépült, sőt róm. kath. plébániával, templom- és iskolával is bir már; mert földje mesés termékenységü, ha az árviztől menten maradhat.

Megjegyzendő, hogy itt a 60-as években régi pénzlelet is előfordult, mely többnyire spanyol tallérokból állott III. Fülöp királytól, a 17-dik század elejéről; tanuságot tevén a spanyolok részvételéről a törökök elleni háborukban.

Ezen előzmények után térjünk vissza nyugatnak, s egy csinos hajóhidon átmenve, szemünkbe tünik értekezésem tulajdonképeni tárgya Titel, melynek házai azon fönsikra is fölterjednek, mely még az őskorban itt elterülő édestenger rakománya. A jobb parton tanyáznak a Duna-gőzhajó-társaság, valamint más gabona-kereskedők azon hajói is, melyek a Tisza és Béga-mentében rakodtak meg, s a Dunán más piaczokra sietnek, mi Titelnek nem kevés élénkséget kölcsönöz. Különben a tiszai gőzösök Szegedtől csak idáig közlekednek. Valóban igen csekély kamatja lenne ez a Tiszaszabályozásra költött millióknak, ha más oldalról a nyert földek kárpótlást nem nyujtanának.

A városban felkerestem az akkori igen tisztelt s hazafias érzelmü, s vendégszerető róm. kath. lelkészt, Ft. Vugrács Antal urat; kit a kalocsai főegyházmegye itteni szélén, mintegy lelki határőrül tekintettem s valóban a magyar s idegen elemek közti kapcsot képezé. Az ő szivességéből értesültem itt, több régiségnek létezéséről. — Igy p. o. a város egyik vendéglőjének udvarában vizvályunak használt két, állitólag Mitroviczról ide került római sarcophagot találtunk.[1]) — Anyaga zöldes szürke homokkő; külső hosszirányu homlokzata három mezőnyre van osztva, mindenütt a legszebb arabeszkekkel keretezve. A külső két mezőn delphinek, a szélességi mezőkön pegazusok domborodnak ki. A sarcophag külső hossza 205, belső 180 cm. — Külső magassága 74, belső 62. cm. Külső szélessége 88, belső 57 cm. — A középmezőny ezen feliratából:

M. M.
Q. MAEC. DONATI. PAVSAVIT.
ANN. XVI. FILIO. PIENTI.
SSIMO. FECIT.
. . . ARETHVSA.
MATER. —

értesülünk, hogy Arethusa nevü anya, 16 éves fiának hulláját rejté valaha

[1]) L. az I. tábl. ábráit.

magában. Ezen koporsó diszes kiállitása előkelő és gazdag uri családra hagy következtetnünk s mint ilyen, régészeti muzeumunk kitünő diszét képezi.

Más régiségek után kérdezősködvén, csakhamar a hajóhidra néző zászlóalji raktár épületének ablakai közé még 1829-ben befalazott érdekes kőfaragványokat pillantánk meg. — Az épület két szélén egy ablak rozetteből két levéldiszitvényü körszelvényt,[1]) az első két ablak között pedig egy falpárkányzati ékesitvény részletet láttunk. Hasonlit ez némileg a „Régészeti Kalauz“ II. köt. 92. ábrájához azon különbséggel, hogy ez nem szij, hanem kigyó-hálózat, melyben a nagyobb bonyodalom felé egy óriás-sárkány vicsorgatja fogait.[2])

A 4-dik rajz ezen hálózat egyszerübb folytatását mutatja, mely a második és harmadik ablak között volt elhelyezve.[3])

Az ötödik faragvány egy nyugalmas lesben fekvő csonkafejü oroszlánt ábrázol. Hasonlit ez némileg a „Rég. Kalauz“ II. k. 41. sz. oszlop-fejezet feletti oroszlánhoz,[4]) mely a jáki templomban van.

A hatodik kőnek csak félkörü fülkéje vala látható, melyben egy, két fiát (egyik ember alaku) szoptató, s rájuk visszanéző farkas van, mi Romulus s Remus mondáját juttatja eszünkbe. Most azonban e kő is muzeumunkban lévén — kitetszik: hogy a kő egyenes szögü felső széllel bir, melynek hátra-hajló lejtőjén egy kucsmás mellkép észlelhető, ki egyik kezével kereket, a másikkal pedig tizenkét szirmu virágot tart felfelé; ez utóbbi és a férfi feje között egy kereszt domborodik ki,[5]) mi keresztény jelleget ad neki; ugyszintén jobbra eső szélén egy lotus virág látható; mely jelekből hajlandó vagyok ezt is a templom egyik diszének tartani. — Végre a hetedik faragvány, mely ezen különben igénytelen épületet érdekessé tevé, egy a déli szögleten elhelyezett három különböző alkatrészből összeállitott alak vala, melynek talapzatát egy sirkő képezé, s rajta D. O. M. betük voltak csak olvashatók, mig a felirat többi része a kövezet alá merült; — e felett egy vörös márványból faragott, latin keresztü misemondóruhában, valamely pap alakja emelkedik, jobbjában kelyhet, baljában pedig evangeliomos könyvet tartva a melle elé.[6]) Az alak mindenesetre egy papi egyén, talán prépost siremlékének dombormüve. — Nevezetes, hogy fejének helyére egy ivtámkövet falazának be, melynek magassága 25, szélessége 89 és átmérője, hol az oszlopra volt helyezve, 38 cm. Az oszlop fejezet egyik oldal-lapján egy ifju emberfővel biró és repülni készülő sas, az átelleni szintén homoritott oldallapon pedig egy szerzetes, sas szárnyakkal

[1]) Lásd II. Tábl. a 2. és 7. rajzot. Eredeti hossza 29 magassága 11 cm.

[2]) L. III. T. a 3. és 4. rajzot. Er. hossza 87 magassága 36 cm.

[3]) Er. hossza 56 magassága 36 cm.

[4]) L. II. T. az 5. rajzot. Er. hossza 56 magassága 30—36 cm.

[5]) L. III. T. a 6. a) b) c) rajzot. Er. alapja a félkörnek 75 cm. hosszu, magassága pedig 38 cm. egész magassága 91 cm.

[6]) A L. II. tábla, I. ábr., a) b) c) magassága 110, szélessége 60 cm.

és magas bottal van vésve.[1]) Az első valószinüleg szt. János evangelistát, s az utóbbi a prépostságot jelezheti. E támkő faragványai a templom két hajójára szolgálhattak.

Mind ezen faragványok, finom fehér homokkőből készitvék, kivévén az érintett papot, és oroszlánt; amaz vörös ez fehér márványból van faragva, valamint a még tán most is a raktárban heverő s mindenesetre megszerzendő két oszlopfejezet karkosara is, mely levéldiszitvényü levén, némi hasonlatossággal bir a „Rég. Kalauz" II. k. 40. ábrájához, mely a libényi templom XIII. században készült egyik capitaeljét tünteti fel.[2])

Ezen kilencz faragványból, melyek az e nemü alakoknak érdekes variansai, világosan kitünik, miszerint Titelben egy igen diszes apátsági vagy prépostsági, késő román stylben még a XIII. században épült templom létezett; mely az arácsinál diszesebb vala, a mennyiben t. i. symbolicus diszitményekkel volt ellátva. Egyedül e faragványok mentették meg a feledékenység fátyolától e müemlékünket. — A fenti sejtelmem csakhamar igazolást nyert, midőn megtudtam, hogy egy titeli prépostság czime maiglan is adományoztatik; kiváncsiságból tehát a prépostság történelmi multját kutatni kezdém.

Mielőtt azonban buvárlataim eredményét a t. társulat nagygyülésének előterjeszteni szerencsém lesz, meg kell érintenem még, hogy Titelben a katonai raktár ajtaja felett egy háromszögü homlokzat vala, melyet két henger oszlop tartott, melyeknek fejezetét két golyó képezte.[3]) Ezek római felirattal birnak és Antonin és Marc. Aurel. Severus császárok korában római mértföld mutatók lehetettek. Az oszlopok feliratát különben alig lehet kibetüzni; mert az idő viszontagságainak oszlató ereje vajmi sok betüt megsemmisitett rajtok. Az elősorolt kövek az oszlopfejezetek kivételével báró Scudier Antal katonai főparancsnok ő excellentiájának kegyességéből s társulatunk iránti érdeklődésének örök emlékeül muzeumunk birtokában vannak több más érdekes feliratos római emlékkövekkel együtt; ezek ismertetését azonban most mellőzvén, lássuk Titelt, mint prépostságot.

I.

Titel mint prépostság.

Jerney szerint Titelnek helyén 1015 év táján már egy Tőtelapáti nevü helység állott;[4]) mi Magyarország kereszténységének hajnalára esnék. De a pogány hitbuzgalom önfentartási ösztöne, s felfelébredése, vajmi könnyen sirba szállitá az itt valószinüleg létezett apátságot.

[1]) L. II. tábl. I. ábr. a) b) c).

[2]) L. III T. a 8+9 ábrát; magassága mint egy 48, átmérője 32 cm.

[3]) L a 10 sz. rajzot. II. tábl. Hossza az egyiknek 205, felső átmérője 39, alsó 53 cm. a másiknak hossza 218, felső átmérője 46 alsó 47 cm.

[4]) Magy. Nyelvkincsek. 145. lap.

Ennél sokkal biztosabb eredetét ismerjük azonban a tituli prépostságnak, minthogy alapitói a történetbuvárok előtt nem épen ismeretlenek. — Ugyanis Fejér Cod. Dipl. alapján[1]) tudjuk, hogy Kenez, Seletuk és Miklós, Selce fiai, továbbá Pál, János fia, Lorand és Reunáld, Reunald fiai, végre László, Detrik, és Heym, Odun fiai de Kecsed, voltak alapitói; kik Pál és Ágoston szerzeteseknek egy ősi birtokukhoz tartozó parlag földet, melyet senkisem lakott — terram habitatore et cultore destitutam — ajándékoztak, kik azt mivelés alá vevén, a jövedelmekből s a jámbor hivek hozzájárulásából saját munkálkodásuk mellett — propriis laboribus — Szt. Imre tiszteletére zárdát és templomot épitettek[2]).

Hogy mikor tétetett ezen alapitvány, arról hallgat az okmány, de hogy ennek nem 1290 körül, mint Lányi gondolja[3]), hanem 1138 előtt kellett létesülnie: onnét tetszik ki, mert már azon évben kelt több okmányban Lőrincz titeli kanonok emlittetik, sőt világosan mondatik, hogy az mint ilyen II. Bélának udvari papja vala[4]).

1156-dik évben Jerney szerint már a prépostság neve is előfordul[5]), mig a „Magy. Történelmi Tár“ már prépostját is ismeri Péter személyében II. Gejza és Martyrius esztergami érsek leveléből[6]).

1163-dik évben István tituli prépost vala a királyné udvari papja, s kir. korlátnok[7]).

II. Endre királynak egy 1233-ban kelt okmányában a püspökök elősorolása után Michael præpositus Tytuliensis nevét találjuk[8]).

1238-ban történelmi emlékeink András prépostot emlitik[9]).

1240-ben pedig István tituli prépostot találjuk a kir. kancellárok névsorában[10]).

1251-ből András prépost nevét menté meg a történelmi kutatás a feledékenységtől[11]).

1268-ban ezen prépostság a kalocsai főegyház hatósága alól kivétetik. Értesülünk erről Ladomér esztergami érseknek 1294. évi okmányából, melyben a prépostságnak 1268. február 24-én kelt szabadalmát megerősiti, mondván: „Amabiles viri et sanctæ Religionis Fratres Joannes præpositus et Saul eiusdem socius Ecclesiæ S. Emerici de Tutel, Ordinis S. Augustini su-

---

[1]) VI. köt. I. rész. 322. lap.
[2]) Czinár: Monasterologia II. köt. 198. lap.
[3]) A magy. kath. Clerus érdemei 191. lap.
[4]) Czinár: Monasterolog. id. lapon.
[5]) Magy. nyelvkincsek 139. lap.
[6]) Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[7]) U. ott.
[8]) U. ott.
[9]) M. Tört. emlékek. Okmtár VII. 65. lap.
[10]) Czinár: Tárgy mutatója Fejér Cod. Dipl. hoz. 533. lap.
[11]) M. Tört. Emlékek. Okmtár XII. köt. 322. lap.

perpelliceati Canonici Regulares ..... exhibuerunt nobis exemptionis privilegium.“ stb.[1])

Ezen okmányból megtudjuk 1-ör, hogy a titeli prépostság s káptalanbeliek szerzetesek valának, s pedig Sz. Ágoston szabályai szerint élő kanonokok. 2-or, kiderül, miszerint ezen prépostság a kalocsai főmegyébe esvén, ennek joghatósága Bács-Bodrogon tul soha sem terjedett, mint azt némelyek állitják. Világos 3-or, hogy Czinár Mór azon állitása tarthatlan, hogy IV. Kelemen pápa, ki 1265—1268-ig ült sz. Péter székében, az alapitók által megajándékozott Pál és Ágoston szerzeteseket Columbán püspök kérelmére kötelezte volna Sz.-Ágoston szabályainak megtartására 1290 körül, mert e pápa ekkor már nem élt, a prépostság pedig mint az eddigiekből kitetszik, már jóval előbb létezett.

E tévedést némileg kiigazitja Jerney, azt állitván, miszerint IV. Kelemen 1268-dik évben kelt bullájában a pécsmegyebeli tituli vagy teteli Sz. Imre czimü prépostság alapitását az Augusztinianus szerzetesek részére megerősiti, mit nem tehet, ha azok szerint már nem éltek volna. Itt azonban uj tévedés csuszik be, a mennyiben a tituli prépostságot a pécsi megyébe[2]) helyezi.

Közbevetőleg felemlitem itt, hogy Sz. Imre herczegnek tisztelete — noha a szentek közé történt iktatása óta alig mult félszázad, már is oly mély gyökeret vert őseink szivébe, hogy tiszteletére még 1138 előtt templom és zárda épül.

1294-ből János prépost neve maradt fön[3]).

1299-ből Fejér György egy okmányt közöl, melyben László tituli prépost egyszersmind királyi alcancellárnak iratik[4]). Ugyanezen László volt ugylátszik I. Károly királynak is szintén alcancellárja 1322-ben[5]).

De nemcsak az Árpádok korszakában: hanem a vegyesházi királyok alatt is viruló életnek örvendett e prépostság.

Igaz, hogy Venczel király 1301-ben iránta mostohának mutatkozott; mert e prépostság Várkun nevü birtokát, mely a Tisza mellett Szolnoktól két órányira feküdt, Kakas mesternek ajándékozá[6]), valószinüleg mivel prépostja Róbert Károly pártjához tartozott.

1337-ben XII. Benedek pápa Galhardus vagy Gailardus de carceribus, tituli prépostot nevezi ki a magyarországi apostoli nuncius segédjévé, később pedig ugyanőt az apostoli kamarának teljhatalmu nunciusává teszi[7]).

Ezen kinevezés ugy látszik már nem szerzetes részére történt; mert

---

[1]) Czinár: Monasterolog. id. lap.
[2]) M. Történelmi tár. II. 73. lap.
[3]) Fejér: Cod. Dipl. VI. I. 322. lap. és Eszterg. egyház okmtára 60 l.
[4]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 2. 186. lap.
[5]) Magy. Tört. tár. II. 74. lap.
[6]) Czinár: Monast. II. 199. lap.
[7]) Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. I. köt. 612., 615. s 618. lap.

ugyanazon pápának egy 1338-ban kelt levele Galhardo præposito secularis Ecclesiæ tituliensis Colocensis diœcesis megparancsolja, hogy a pápai kamara jövedelmeinek szedésében a fenálló rendeletekhez tartsa magát[1]). Ugyanez több ily utasitást kap, mig végre 1344. évben csanádi püspökké neveztetik ki[2]).

Hogy ezen prépost mily kitünő egyéniség volt és XII. Benedek pápának mennyire birta bizalmát, azon megtiszteltetésből következtetjük, hogy Gerváz Péter aniciai kanonokkal, mint vizsgáló biró müködött a III. Kázmér lengyel király és a német lovagrend közötti perben. A következő évben pedig, azaz 1339-ben, noha ez ügyben hozandó itélet ellen óvást tesz a német rend, s az ügyet föllebbezi: mindazonáltal az itélet még is meg lőn hozva, mert az által Lengyelország némely része interdictum alá került, melyet VI. Kelemen pápa szüntetett meg, még ugyanazon 1339-dik évben; végre 1345-ben veszprémi püspökké, 1348-ban pedig brindisi érsekké mozdittatik elő[3]).

Utódjául VI. Kelemen pápa I. Lajos királyunknak, Erzsébet királynénak, s a magyar püspöki karnak Arnoldos de Lucaucinát a titeli egyház kanonokját ajánlja e prépostságra[4]). Elnyerte-e azt? az más kérdés; mert nevével magyarországi okmányban eddigelé nem találkoztunk, ugyszintén, miután ez pécsi püspökké neveztetik a pápa által, helye Szvatoni János kalocsai kanonok s pozsonyi plébánossal töltetik be[5]), kinek neve szintén nem található magyarországi okmányokban.

Itt az évekre nézve ugy látszik zavarban van Theiner, kinek epochalis müvéből ezen adatok meritvék; mert 1344-ben Kelemen pápa által e prépostságot Guilelm bibornok birtokába juttatja, hogy sz. széki költségeit fedezhesse[6]). Nevezetes ezen évzavar Theinerben azért is, mert az 1338-dik évből birunk egy Róbert Károly által kiadott okmánynyal, melyben János, Ivahun bán fia mint tetyli prépost emlittetik; kinek mint ilyennek birtoka délre határos vala a veszprémi püspöknek Bodrog vármegyében levő Zerun, Karamoch, Dabra, Agastow és Kokoch nevü halas tavaival, melyeket a veszprémi püspök a nagy távolság miatt kicserél[7]).

1372-ben XI. Gergely pápa mind azoknak, kik a kalocsamegyei Titel „in honorem S. Sapientiæ Dei“ czimü templomának kijavitására adakoznak — hogy ezután annál szivesebben seregeljenek ide — annyiszor a mennyiszer 100 napi bucsut — veniam — engedélyez[8]). Ez okmány III. kalendas Septembris kelt.

---

[1]) U. ott 619. lap.

[2]) U. ott. 671. lap.

[3]) Magy. Tört. Emlékeink. Diplomatia. I. 361., 367., 373—397. lap és II. köt. 61. és 260. lap.

[4]) Theiner: i. m. 671. lap.

[5]) U. ott. 678. lap.

[6]) U. ott 682. lap.

[7]) Hazai Okm. tár IV. köt. 164. lap.

[8]) Theiner: id. m. II. köt. 121. lap.

Ugyanezen pápa még ugyanezen évben ir Gara Miklós machoi bánnak, hogy Kelemen bibornokot a kalocsai megyében fekvő tituli S. Sapientiæ czimü prépostságot jogaiban zavartatni ne engedje; különösen pedig Eudud — tán Erdőd mint alább látandjuk — nevü birtokát, melyet némely nemesek, kik tőszomszédságban laknak — s alkalmatlankodnak, vagy is révét és erdejét pusztitani és elrontani — perdere et destruere — igyekeznek, és sok kárt tevén, népét elnyomják. Fölkéri tehát a pápa, miszerint ezt akadályozni iparkodjék, mit tőle mint az egyház egyik buzgó hivétől el is vár[1]). Ezen okmány kelt VIII. kalendas Novembris.

Mily viszontagságok következtében változtatá meg e prépostság Sz. Imre nevét s mikor vevé az Isteni bölcseség czimét fel, határozottan kimutatni nem tudjuk. Annyi áll, hogy ez egyháznak 1325-ik évi monoru pecsétjén belül már Krisztusnak, mint az isteni bölcseségnek jelképe ülve s jobb kezét áldásra emelve, s baljában egy könyvet tartva, van vésve. Ezen alak körül DEI. SAP. IE. NTIA. Azon korbeli betükkel olvasható. Szélein „S. Capituli Tituliensis ECCE.“ az az „Sigillum Capituli Tituliensis ecclesiæ“ áll[2]). Ezen egyház tehát már 1325-ben viselé mai nevét, a minthogy czimét mai napiglan Bubla Károly esztergami kanonok viseli[3]). Egy 1378. april 16-án kelt, s a titeli káptalan által kiadott okmányban Vermon Péter diákon bibornok emlittetik tituli prépostnak, ki a római Curiaban lakott[4]).

1398-ban István Zsigmond király titkos cancellárja vala e prépostság tulajdonosa[5]).

1450-ben prépostul Szeged városánál levő eredeti okmány nyomán Guthi Ország Pétert ismerjük, midőn t. i. Szeged polgárainak a titeli révnél a titeli prépostság és káptalannak minden fekvő vagy teli hordótól akár nagy, akár középszerü vala az, 10 denárnyi vámpénzt kelle fizetniök. Ez ellen Hunyady János országkormányzóhoz folyamodtak oltalomért, ki az ügy megvizsgálásával a csanádi káptalant bizta meg. A 12. tanunak vallatása Ketskeméthy János csanádi kanonok előtt történt. E vizsgálati levelet nemcsak helybenhagyja Hunyady, de meg is erősité, miután Szeged város polgárai Zsigmond királytól nyert szabadalomnál fogva az országban mindenütt vámmentességet élveztek, s az itéletet ennek értelme szerint a titeli prépost s káptalan ellen a szegedi polgárok előnyére kimondá[6]).

1459-ben a préposti süveg Bakócz Bálint, I. Ferencz fiának fejét diszité; ki a Szatmár megyében fekvő Erdődről származott, mely Drághfi

---

[1]) U. ott 127. lap.

[2]) Magy. Tört. Tár. II. 159. lap és 54. pecsétrajz.

[3]) L. Schematism. Archidioecesis Colocensis 1877.

[4]) L. Történelmi tár. X. köt. 250. lap.

[5]) M. Tört. tár. II. 74. lap.

[6]) L. Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesitő I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged város története 238. lap.

birtoka volt. Ezen férfi az által tevé emlékezetessé nevét, hogy megszerzé jobbágyrendü családjának a nemesi czimert[1]).

1460-ban azonban már Cesinge János, vagy is költői nevén Janus Pannonius lőn mint titeli prépost pécsi püspökké kinevezve, miután éles elméje és bő tudománya figyelmet gerjesztett Mátyás királynál[2]); noha még nem volt meg törvényes kora mint Galeotti mondja[3]).

1483-ban II. Bálint ismét a Bakács család ivadéka viselé e prépostság infuláját, ki mint ilyen pataki plebános is vala[4]).

Azonban ezen év ugy látszik tévesen idéztetik, mert a „Magyar egyetemes Encyclopædia“ szerint[5]), 1474 után már Bakács Tamás egri püspök birtokában volt kinek mint esztergami érseknek is, sok vitája történt e prépostság ügyében a kalocsai érsekkel[6]). Ugyanő mint Presbyter Cardinalis is viselte e czimet[7]).

Egyébiránt 1484-dik évben, egy a vasvár-szombathelyi káptalannál rejlő okmányban, mint titeli prépostot Erdődy Tamást olvassuk aláirva; melyben Mátyás király 1484-ben, feria quinta proxima ante festum SS. Trinitatis Budán, Báthory Istvánnak bizonyos Pogány Péter részére tett adományát megerősiti. Az okmány „ad relationem Thome de Erdewd“ stb. van kiadva[8]). Ezen kétes ügyet csak ugy egyenlithetjük ki, ha — Bakács Tamás — Erdődy névvel is élt, mit bebizonyitani nem épen oly nehéz.

De hogy a titeli prépostságról 1514-ben már lemondott, kitetszik onnét, hogy ezen évben már Bakács János — nagybátyja közbenjárására — lőn kinevezve mintegy örökösödési rendben titeli prépostnak.[9])

Még az 1513-dik évről kell egy mozzanatot feljegyeznünk. X. Leo pápa tudniillik (Bakács győzelmes versenytársa) megengedi a bácsi egyházmegyei titeli prépost Tamás bibornok-érseknek, miszerint tekintetbe véve, hogy a kalocsai érsekség joghatósága alól ki van véve, és Esztergam 10 napi járásnyira esik(!) a husvéti sz. olajt „ex dispensatione apostolica“ vagy a kalocsai érsek-, vagy a csanádi püspöktől kérhesse; valahányszor a prépost vagy káptalanja, vagy azoknak valamely plebániája ezért folyamodik[10]).

Az iménti okmányból következtetést vonhatunk a prépost s káptalan

---

[1]) Századok. 1875. 555. lap.
[2]) Pauer J. Az egyházi rend érdemei 281. lap.
[3]) Mátyás kir. jeles mondásai és tetteiről. Pest. 1863. 194. lap.
[4]) Századok. 1875. 555. lap.
[5]) V. köt 334. lap.
[6]) Czinár: Monasterologia, id. lap.
[7]) Magy. Tört. Emlékeink. Irók. I. köt. 46. lap.
[8]) L. A vasvári szombathelyi káptalan levéltárban Pogányiana B. 10. sz. alatt.
[9]) M. Egyetem. Encyclopaed. id. köt.
[10]) Theiner: id. mü. II. köt. 590. lap.

dus birtokaira, midőn több plebániája közül valamelyiket halljuk említtetni, noha biztosan csak egyik birtokát tudjuk még Veráncz Antal pécsi püspök és Konstantinápolyba küldött követnek naplójából; s ez a Verőcze vármegyében, a Duna jobb partján fekvő Erdőd; mely szerinte 1553-ban már királyi birtok s elpusztult vár, régente pedig a titeli prépostság birtoka vala[1]).

Megerősitik sejtelmünket, illetőleg igazolást nyer következtetésünk Oláh Miklós szavaiból is; ki a titeli prépostság jövedelmeit a maga korában 4000 aranyra teszi „quatuor millia ducatorum“[2]). — Továbbá az 1498. évi törvényczikkből, mely a török veszély nőttével elhatározá, hogy Magyarországban csak a püspökök és a titeli prépostság tartoznak 50 lovasból álló banderiumot állitani; vagyis annyit, minőt a bácsi káptalan, melylyel jövedelemre nézve egyenlőnek tartatott[3]). Nem csoda tehát, hogy prépostjai, kik közül 22-nek neve ismeretes, többnyire fényes egyházi és világi országos hivatalokat viselő, tehát igen befolyásos férfiak voltak.

Ezen 22 prépostnak elősorolása után, kik a magyar kath. Clerusnak négy századon keresztül diszei voltak, a prépostság történeti fonala megszakad. Emlékül hadd álljon itt összefüzött koszorujok, hisz ők is egy-egy lapját képezik történelmünknek, a mennyiben mint nevezetes egyházi férfiak ők is igyekeztek hazánk ügyeit intézni s előbbre segiteni.

1156. Péter[4]).
1163. István kir. korlátnok[5]).
1233. Mihály[6]).
1238. András[7]).
1240. István. kir. korlátnok[8]).
1251. András[9]).
1294. János[10]).
1299. és 1322. László[11]).
1337. Galkard apostoli nuncius[12]).
1338. János[13]).

---

[1]) M. Tört. Emlékek. Irók. III. k. 289. l.
[2]) M. Történelmi tár. II. köt. 295. l.
[3]) Horváth Mihály: Magyarok története. II. k. 295. lap.
[4]) M. Tört. tár. II. 73. lap.
[5]) U. ott.
[6]) U. ott.
[7]) M. Tört. Emlékek. Okm. VII. 65. lap.
[8]) Czinár—Fejér: Cod. Dipl. Tárgym. 533. lap; illetőleg Cod. D. IV. 3. 551.
[9]) M. Tört. Eml. Okmt, VII. 332. l.
[10]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 1., 3., 22. s Eszt. Okmtár. 60. lap.
[11]) Fejér: Cod. D. VI. 2. 186. l. s M. Tört. tár. II. 74. l. s Árpád kori uj Okmtár. X. k. 329. l.
[12]) Theiner: Monum. Hist. Hungariae sacra I. k. 612., 615. s 616. l.
[13]) Hazai Okmtár IV. k. 169. l.

1344. Arnold[1]).
1345. János [Svatoni][2]).
1348. Guilelm bibornok[3]).
1372. Kelemen bibornok[4]).
1378. Péter [de Vermon diakon bibornok][5]).
1398. István kir. korlátnok[6]).
1450. Guthi Ország Péter[7]).
1459. I. Bálint [Bakócz][8]).
1460. Cesinge János[9]).
1483. II. Bálint [Bakócz][10]).
1474. Bakács Tamás bibornok[11]), 1484-ben mint Erdődy Tamás.
1514. Bakács János[12]).

A mohácsi vész előtt és után hazánk egén mindannyiszor vihart rejtő fellegek vonultak át, valahányszor Byzancz uj urait a hóditás dæmona terjeszkedésre ingerelte. Hazánk zilált viszonyai akkor csak könnyiték terveik kivitelét. Jön a tatár, jön a török! E rémkép ijesztett mindenkit! — Mi természetesb nagyobb biztonságul a határokon várak emeltettek, hogy az ár rohamát fentartani lehessen.

Ezen zivataros időkben azon zárdák is, melyek alkalmas pontokon emelkedtek, meghajoltak a hazafiui kötelmek előtt, s a haza megmentésére a különben is erősen épült zárdák, várakká lettek átalakitva, s az eddig itt uralkodó néma csendet fegyerzörej, s a zsolozsmák zengedezését ágyudörgések váltá fel. — Sőt a nemzethez szivből ragaszkodó szerzetesek is nem ritkán hősies feláldozással, részt vettek a védelemben; vagy biztosabb helyre költözvén, magukkal vivék a templom s levéltárak kincseit, s a legnagyobb szükség esetében a szent edényeket a haza oltárára tevék le — hogy az erődités költségeket fedezhessék.

Ily sorsban részesülhetett Titel prépostsága és temploma is. De hogy mikor esett az a harczi küzdelmek áldozatául, azt határozottan a rendelkezésemre álló müvek után nem állapithatom meg. Annyi bizonyos, hogy

---

[1]) Theiner: id. m. 671. l.
[2]) U. ott. 678. l.
[3]) U. ott. 682. l.
[4]) U. ott. II. k. 121. l.
[5]) M. Tört. tár. X. k. 250. l.
[6]) M. Tört. tár. II. k. 74. l.
[7]) Délmagy. orsz. történ. s régész. Értesitő 1875. I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged. vár. története I. k. 238. lap.
[8]) Századok 1875. 555. l.
[9]) Galeotti s Pauer János. Az egyházi rend érdemei.
[10]) Századok 1875. 555. l.
[11]) M. Egyet. Encyclop. Vasvár-Szombathelyi kápt. levéltár.
[12]) Magy. Egyet. Encycl. V. k. 334. l.

1456-ban már várnak mondatik, és 1553-ban Veránchich Antal már romba dült várnak nevezi, s legnagyobb sajnálatunkra az elpusztulás történetét elmondani feleslegesnek tartja[1]).

II.

Titel mint káptalan s hiteles hely.

Sajátsága volt a középkornak, minden intézménynek minél több czélt kitüzni. — Igy Titelben nem egyedül prépost székelt, hanem annak szerzetes társai, a vallási teendőkön kivül, mint káptalan tagjai, egyszersmind a hiteles helyek fontos tisztét is betölték. Hogy az állam és társadalomra nézve, mily fontos szerep vala ez! — legjobban tudják azok, kik hazánk ősi jogviszonyait ismerik.

Tárgyalás alá kell ezt vennünk, annyival is inkább: mivel Jerney, ki oly tüzetesen ismerteti a káptalanoknak s hiteles helyeknek történetét, Titelnél azt mondja: „1495-ben még állott a káptalan. Hiteles hely voltát, ámbár világot nem láthatott, vagy idő viszontagságai miatt elenyészett saját levélkiadásai hiányában — bizonyitani alig lehet“[2]).

Lássuk ugy van-e?

Mellőzve, hogy 1138-ban több okmányban többször emlittetnek már Lőrincz[3]) és János[4]) titeli kanonokok nevei, mi csak akkor lehetséges, ha itt káptalan is létezett; hogy 1237-ben e káptalan már hiteles helyként müködött, több adat bizonyitja, mert hogyan adhatta volna ki 1280-ban a Szerémségben fekvő birtokról szóló 1237-ben kelt örökbevallást másolatban[5])?

1238-dik évben hiteles bizonyitványt állit ki, hogy Owrsi Flórian, Oursban lévő birtokának fele részét Arnud Comesnek adja el, s pedig örökre, minden rokonának beleegyeztével[6]).

E káptalannak továbbá jobbágyai, tehát földbirtokai is voltak. Kitetszik ez egy 1240-dik évi okmányból, mely szerint Farkas pécsi püspök s káptalana előtt, Dona és Heino czikádori őrbarát és a titeli egyház jobbágya között egyezség jő létre[7]).

1251-ben András titeli prépost és egész káptalana bizonyitja: miszerint Nemhyz, Felix fia szabadságát a kalocsai káptalannál Babay

---

[1]) L. Uti naplóját. M. tört. Emlékek. Irók. III. köt.
[2]) Magy. Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[3]) Czinár: Monasterolog. id. lap.
[4]) M. Tört. tár. id. lap.
[5]) M. Tört. emlékeink. Okmtár XII. 49. lap.
[6]) U. ott 65. lap.
[7]) Hazai Okmtár IV. 24. lap.

nevü birtokával megváltotta; kit azelőtt szt. Pál oltárának felajánlott; de mind test mind szellemben szép fejlődésnek indulván, más élet-pályára szánja. Ezen okmányt megerősiti V. István király, mely egy 1369-ben kelt okmányban olvasható[1]).

1271-ben Pauer János szerint Karachin tituli kanonok Pál veszprémi püspökkel, és Roland bán társaságában, Ottokár cseh királyhoz követségben küldetett V. István király által, a még atyjával kötött szerződés megujitása végett. Ezen követségnek legalább azon sikere volt, hogy Ottokár hajlandó lőn a magyar táborba követeket küldeni, kik a béke feltételei felett egyezkednének[2]).

1250-ről létezik egy örök bevallás másolata, a Szerémben fekvő Hetén községről, melyet „Gentus Bena et Clericus fratrum“, személyesen eladtak.[3])

1331-ben jelentést tesz a titeli káptalan Chep András ügyében Baldrei ellenében egy országbirói idéző parancs folytán.[4])

1378-ban április 16-án Zédechi Pál eladja 200 forinton Pobd helységben az őt illető részt Pobdi György és Szentléleki Miklósnak a titeli káptalan előtt, melynek ez időben prépostja volt Péter de Vermon, kanonok lectora János, Bertalan pedig Cantora, s Miklós custosa stb[5]).

1412-dik évben Zsigmond királyunk felhivja a titeli káptalant, miszerint az általa kiküldött három királyi ember egyikével, s a kebeléből küldendő hiteles egyénnel Keve városát, a neki ajándékozott Bálványos — (ma Balvanyiszte vagy Bavanisztie) és Szkrorovetz puszták birtokába bevezesse; a mi meg is történt Syrko Miklós kir. ember, és Magister Nicolaus kanonok jelenlétében. A káptalan tagjai ekkor valának: „Petrus lector, Benedictus cantor, Joannes custos, Nicolaus, Paulus, Andreas, ceterique canonici in Dei Ecclesia prædicta (Titul) Regi iugiter famulantibus sempiterno“[6]).

V. László király továbbá Temesváron 1456-ban szt. András napján kelt levelében meghagyja a tituli káptalannak, miszerint Szilágyi Mihályt a neki ajándékozott Keve vármegyei Maxond, Szőllős, Herchekews falvak birtokába vezesse és igtassa be. A tituli káptalan csakugyan jelentést tesz a királynak, miszerint a beigtatás megtörtént Itebői Ethele Pál kir. ember jelenlétében[7]).

---

[1]) M. Tört. emlékek. Okmtár XII. 322. lap.

[2]) Az egyh. rend érdemei. Székesfehérvár 1847. I. 97. lap.

[3]) M. tört. eml. id. XII. köt.

[4]) Bárány: Torontál vármegye hajdana 1845. 62. lap.

[5]) M. tört. tár. X. 250. lap.

[6]) Ezen okmány másolatát szives volt velem Dr. Kozáry közbenjárására Deszpinits Péter társulatunk igen tisztelt tagja közölni.

[7]) Századok. 1875. 682. lap.

Ki nem lát Szőllős és Herchekews nevekben, mely utóbbi Hörcsökösnek olvasandó, tiszta magyar falvakat? Mi szintén azt bizonyitja, hogy Keve vármegyében is magyarok laktak. Szőllős ma is fen van, csak hogy „Szelleusch"-nak iratik[1]). A többieknek neve egészen elenyészett ugy: hogy déli vidékünk azon részén, hol Keve vármegye feküdt, a helységek nevei között nem fordulnak ma már elő.

Hogy 1495-ben a titeli káptalan létezett, Jerney is onnan következteti, hogy Bakács Tamás egri püspök és titeli prépostnak Péter kalocsai érsek 1495-ben igy ir: „Capitulares de Titulio requisiti sæpius pro reformatione certorum spoliorum iobbagioni nostro illatorum"[2]).

Sőt kétségtelenné teszi ugyan ő a tituli káptalan hiteles helyiségét is, közölvén I. Lajos királynak azon 1366. évi parancsát, melyben a tituli, boszniai és kői káptalanoknak meghagyja, hogy a kalocsai érsek és káptalan kivánságára mindenkor tegyenek hiteles bizonysági foglalatosságot[3]).

Ki nem látja ezen tizenkét okmányból azt: hogy a titeli káptalan mint hiteles hely is jótékony és hazafias kötelmeket teljesitett, s tőle, mint káptalani hiteles helytől ezen jogot megtagadnunk nem lehet?!

Igen! De mint ilyennek levéltárral is kellett birnia!! Hová lett az? elvitetett-e biztos helyre, s hová s mikor?! — Ezek mind oly kérdések, melyekre még most felelnünk határozottan nem igen lehet. Valószinüleg a prépostsággal egy időben a lángok vagy rablás martalékává lőn. — Jerney ugyan hallá, miszerint levéltára egy bizonyos nemzetség birtokába jutván, a mi időnkben némi bánsági jószágért cserében, a kir. fiscusnak adatott át. Ugyan ő mondja, hogy a nagykállói Kállay család levéltárában ezen káptalantól kiadott néhány levelet látott; melyek közül egyik kerek alaku volt, tehát nem monor — mint föntebb érintők és kisebb rányomott pecsétet viselt[4]).

E levéltár elpusztitása vajmi sok délmagyarországi helység és család nevét vitte a feledékenység örök sirjába, hacsak okmány buvárainknak még ezután nem sikerülend okmányokra akadniok.

Befejezésül az ismert kanonokok neveinek névsorát is ide iktatom.

1138. Lőrincz[5]).
János.[6])
1271. Karachin.[7])

---

[1]) L. Schematism. Cleri Dioecesis Csanadiensis. 1877. 143 lap.
[2]) M. tört. tár. II. 74. lap.
[3]) U. ott.
[4]) U. ott.
[5]) Czinár: Monasterol. II. k. 191. lap.
[6]) M. tört. tár. II. k. 73. lap.
[7]) Pauer: Egyh. rend érdemei.

1294. Saul.[1])
1344. Arnold.[2])
1378. János Lector.
Bertalan Cantor.
Miklós Custos, stb.[3])
1412. Petrus Lector.
Benedictus Cantor.
Joannes Custos.
Nicolaus.
Paulus.
Andreas.[4])
1450. Withroch Sebestyén.
Szegedi Benedek.[5])

III.

Titel mint vár.

Azon kor, mely zárdákat épitett, melyekben nem csak a tudományok — hanem a müvészet, de leginkább a vallásosság ápoltatott — letünt. Azután inkább várakat épitének, melyek rendeltetése volt az ellenség halált osztó rohamainak gátot vetni.

Mellőzvén most azon vélemények kutatását, — kik Titul nevét Titus császártól származtatják; vagy Antonin alatt a tituli várt épültnek állitják; most csak annyit jegyzünk meg, hogy ezen állitás némi valószinüséget nyer az ott e században fölszinre került római feliratos kövek következtében, valamint a vidékén elvonuló kisebb és nagyobb, összesen mintegy 26.000 méter hosszu és Schell történelmének 3-ik kötete szerint Diocletian császár parancsára 295-dik évben Kr. u. készitett római sánczok által is.[6])

Most lássuk tárgyunk további folyamát.

Hogy Titel két mértföld hosszu, $1^1/_2$ mf. széles s mintegy 10—20 ölnyi magas fensikján, őseink bejövetelekor már Zalán fejedelemnek vára és udvara vala, azt Béla névtelen jegyzőjének müvéből tudjuk.[7]) Itt nagy

---

[1]) Czinár: id. mü.
[2]) Theiner: Mon. Hist. Hungariae. I. 671.
[3]) M. tört. tár. X. 250.
[4]) Deszpinits Péter: Okmánygyüjteménye.
[5]) Varga Ferencz: Szeged város tört. 240. lap.
[6]) Duplicat eines Fragmentes aus der Bataillonsgeschichte des bestandenen Titler Grenz-Infanterie-Bataillons.
[7]) Anonymus.

vala az öröm, midőn a görög császár Árpád ellen segitséget küldött. Azonban rövid vala ezen örömujjongás, mert Árpád vitéz csapatai megsemmisiték Zalán népét, s innen a zalánkemeni révhez indulának tovább folytatni hóditásaikat.

Zalánkemen várának sötétlő romjai ma is láthatók a Duna tulsó pártján. Titelnek fensikján azonban semmi ily rom nem észlelhető; állitólag léteznek még alapfalak.

Valószinüleg régi várának alapfalain emelkedett a prépostság is, mely ismét várrá lőn átalakitva.

Fensikja Bodrog vármegyének a Tisza és Duna közé benyuló földnyelvét képezi, s magaslatáról gyönyörü kilátás tárul szemeink elé. Délre a Szerémség szőllő koszoruzta hegyei s völgyei s a két fejedelmi folyam kanyarulatai, kelet, éjszak- s nyugot felé Délmagyarország s Bácsbodrog vármegye délibábos siksága terül el, mely alkalmat nyujt a végtelenségről elmélkedésünket a végtelenig szőni, mig szemben Zalánkemén ormai a mulandóságot juttatják eszünkbe.

Sefensik valóban értékesithető is strategiai szempontból; mert hadászati figyelő helyül alig akad honunkban alkalmasabb pont ennél, a menyiben t. i. nem csak a Tiszát kisérheti egyaránt őrszemmel: hanem kulcsát képezi a Duna és Tisza völgyének is, vagy is egész Magyarországnak.

Azonban a kereszténység is szintén szerette hajdanta egyházait hegyfokokra épiteni. Nem lehetetlen tehát hogy mind a Jerney által sejtett Tőtelapati helységnek, mind a későbbi prépostságnak helyén ismét vár emelkedett.

Hogy Titelben 1439-ben a prépostság már várrá lehetett alakitva, ugy látszik onnét következtethetjük, hogy Albert király szeptember 2—14-ig a titelrévi táborban időzött;[1]) s hogy továbbá a török a Dunán átkelvén, a magyar 24.000-nyi sereg „farkast" kiáltván, a harczosok közül alig állta meg helyét 6000 s mind ennek daczára Titelt a török még sem veheté be, hanem Murad szultán Szendrő bevétele utan Bosnyákországba tért vissza, s magyar hazánk egyelőre a veszélytől megmenekült.[2])

V. László királyunk is, Szerémi György emlékirata szerint, Nándor fehérvárról a hegyfokon fekvő Titel váráig hajózott a Dunán. De itt nem sokáig időzvén, Szegedre sietett egy nagy sikságon keresztül.[3]) 1456-ban tehát már Titel várnak neveztetik, s a fentebbiek szerint a király Szegednek került, hogy Temesváron Szilágyi Erzsébetet biztositsa a László fiának már nyilvánitott megbocsátásról.

1522. Báthory István a török jövetelének hirére Szörényt, Titelt, Jajczát és Bányalukát erős állapotba helyezé.[4])

[1]) Ráth Károly: A magy. királyok utazásai s hadjáratai. 63. s 168. lap.
[2]) Horváth Mihály: Magyarország története II. 327. lap.
[3]) M. tört. emlékek. Irók. I. k.
[4]) Horváth M. Magy. Ország tört. III. k. 339. lap.

Ekkor ugylátszik fölismerték már e hegyfok fontos szerepét; s miután II. Szolimán egyre fenyegetőbb állást vőn, a magyar országgyülés végre is a végvárak megerősitésére kivetett adókat a zárdák átalakitására, illetőleg erősitésére fordità.

Innét magyarázható, hogy Pesty Frigyes szerint 1526-ban Székely Benedek, s Ábrahámfy Miklós, mint tituli bánok szerepelnek[1]).

Ekkor tehát a prépostság már egészen végvárrá lőn átváltoztatva; a félhold növekedő hatalma a magyar állam csillagát nemcsak elhomályositá, hanem vastag gyászfelleggel is boritá. Magyarországnak két harmada török iga alá került, tüz és vas pusztitá el müemlékeinket, de főleg váraink, melyek a hóditók utjában estek. Képzelhető-e, hogy Titel kikerülheté szomoru sorsát? Bár tudtommal, nem szól róla a történelem; mert tán az erődítvények gyengesége miatt nem sokáig daczolhatott az ellenség heves ostromaival; az eredmény még is az, hogy vár volt, és az elpusztult.

Veranchich Antal Konstantinápolyba küldetvén, 1553-ban a Duna tulsó partján emelkedő Zalánkemen vára alatt megállapodott, s azzal szemközt egy fensikon Titel várát s városát mondja uti naplójában elterülni. A vár szerinte épebb s nagyobb mint Zalánkemen, mindazonáltal noha csak távolról látta, annyira siralmasnak találja állapotát, hogy feleslegesnek tartja annak elpusztulását elbeszélni. — Miután azonban hegyfokát a Tisza mossa s azontul is valahányszor a Tisza és Duna kiönt, végtelen mocsárok terjednek el, igen alkalmasnak mondja a háboru előnyeire nézve[2]).

De a romokat ugy látszik kijavitták, mert Urgnad Dávid 1573-ban Szelim szultánhoz a Dunán követségben utazván, bizonyos Szerlach István, ki kiséretében volt; ezen utazásáról naplójában igy ir: „Utunkat hajón Zimony felé Karlóczáról vevén: megállottunk Szalánkemen nevü városkánál. Balparton fekszik egy szép vár, neve Titel. A Tiszának vize itt ömlik a Dunába. Minthogy az nap itt maradtunk, megtekintettük eme városkát, melynek fele a várral együtt hegyen emelkedik, s kőfallal van körülkeritve, s melyben szép kertek szemlélhetők. Másik fele a hegy alján terül el, s lakosai csupa ráczok, kiknek templomát megtekintvén, fekete köntösü apáczákat s papokat találtunk benne. Ezek néhány kenyér felett imádkoztak, melyekkel aztán nagyságos urunknak a templom előtt tisztelkedtek. A templom az uj testamentomból vett képekkel van beirva és néhány bálványnyal is fel van diszitve[3]), s fölül gömbölyü, minők a török mecsetek szoktak lenni[4]).

---

[1]) A temesi bánság nevének jogosulatlansága Pest. 1868. 10. s 13. l.

[2]) M. történelmi emlékek. Irók. III. k. 289. lap.

[3]) Mindkettő protestans levén, a sz. szobrokat azon kor gondolkodása szerint bálványoknak keresztelte.

[4]) Szalay L.: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. 224 l.

Egy török kézirat Titelt a XVI. században kemény erősségnek nevezi[1]). Griselini pedig a tengernyi árterületnek vizei miatt, hozzáférhetlen várnak mondja[2]).

Végre a XVII-dik század végén a keresztény seregek feladatul tüzték ki Magyarországot a török iga alól felszabaditani. Titelnek is felderült a szabadulás hajnala. Igaz! a körülmények szeszélye szerint minduntalan urat cserélt. De Caprera, Stahrenberg és Veterani, kinek a róla elnevezett s Ó-Orsovához közelfekvő barlangban méltó emléke van, nemcsak uj erődítvényekkel látták azt el, hanem védelmére 600 vadászt és öt ezred dragonyost küldének a titeli őrség erősitéseül, mely az ostromló törökök ellen hősileg védelmezé magát. Ennyire érdekükben feküdt Titelt, mint nevezetes pontot megtartani. A keresztények szándéka azonban hajótörést szenvedett; mert Kis-Kanizsánál 5000 török, senki által sem akadályoztatva partra szállott, s elfoglalta Titel sánczait és váracsát (castell), mielőtt Herbeville tábornok Kovila felől az őrségnek segitségére megérkezhetett volna[3]).

Szalay László is több izben érinti Titel eseményeit, és Titel sorsának ecsetelésénél hosszabb ideig őt kell követnem.

Szerinte Caprera 1688-ban julius 30-án oda őrséget küld, s Heiszler és Vallis tábornokok azt vissza is foglalják, de már 1690-ben Tost kapitány titeli várparancsnok átadja azt az ellenségnek[4]).

1694-ben Ali pasa a tripoliszi helytartó nagyvezérré neveztetvén, — ismét 5000 török érkezik négy nagyobb s negyven kisebb hajón Titel ostromlására, de kudarczot vallva visszavonulának. Nem sokára 8000 emberrel tértek vissza, remélvén: hogy igy birtokába juthatnak. Ámde Titel őrsége is az alatt segélyt nyert, és Stahrenberg parancsot vőn néhány ezreddel azonnal segélyére sietni, s ime a török had, közeledésére már megrettent, és még egy megkisérlett sikertelen ostrom után, melyben 300 emberét hagyta az ellenség a vár tövében, — elvonult.

I. Leopold tábornoka most Péterváradnál figyelt a törökök hadi mozgalmaira, melyek Titel ellen voltak irányozva[5]).

1695-ben Musztafa szultán a nándorfehérvári pasát küldé Titel kivivására; hová julius havában Heiszler tábornok is sietett, mert azt Dafer pasa hadai és hajói fenyegették. Titel most az egyszer könnyü szerrel menekült meg a veszélytől; mert Temesvár ostroma elvonta a török figyelmét és erejét. Titel biztositására pedig Stahrenberg két lovaszezreddel s néhány

---

[1]) Századok. 1870. 305. lap.
[2]) Geschichte des Banats 112. lap.
[3]) U. ott. 114. s 115. lap.
[4]) Szalay: Magyarország történelme V. köt. 421. lap.
[5]) U. ott. 522. lap.

ágyuval, valamint a brandenburgi segéd-hadakkal oda küldetett azon utasitással, hogy 12.000 emberével a Duna és Tisza partjait őrizze, és oltalmazza[1]).

1697. augusztus 19-én a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán s hajóit a folyamon Titel ellen küldé. Eugen szavoyi herczeg, e mind vizen mind szárazon veszélyeztetett helynek nem kelhetett segélyére; mert Rabutin ezredei most sem egyesülhettek vele. Ekkor Pétervároadon 400 gyalogot, Titelben pedig Nehem altábornagyot nyolcz gyalog zászlóaljjal és 800 lovassal hagyván, s a tiszai hidfő védelmét két lovas ezredre bizván, Szent-Tamáson át Zentára érkezett. Azonban augusztus 27-én Nehem jelentést tesz, miszerint a török hajóhad a Tisza torkolatához evezett s ennek erődítéseit lődözni kezdi.

Jenő herczeg, ezen hirre Titel segitségére vissza indul, de Nehem másnap azon aggályának adott kifejezést, hogy a gyalogság az erődítvényekből már kiszorittatott, egy huszárcsapat pedig egytől egyig felkonczoltatott, s a titeli őrség rácz részében nem bizhatván, vissza kellend vonulnia. Jenő hg. tehát Zentára visszatért, s Titel vára a szultán által tőből kiforgattatott[2]).

Hogy mikor jutott ismét birtokunkba, arról a karloviczi béke tesz tanuságot; melynek 3-dik pontja igy szól: „Minthogy a Tisza és Duna közötti terület, melyet Bácskának szoktak hivni, a császári Felség birtokában van, maradjon ezentul is a mondott császári hatalom s uralom alatt, és Titel se erősittessék meg jobban, mint ahogy az jelenleg van erősitve[3]). S minthogy e béke 1698. november 13-án köttetett (?) jele: hogy akkor a vár végkép még nem volt elpusztitva, de még mindig oly állapotban, hogy a Tisza balpartján fenmaradt török uralomra továbbra is veszélyessé válhatott volna. Titel vára 1724-ben, egy történelmi mü szerint[4]) még fenállott, de már igen gyönge állapotban, mint a következő sorok bizonyitják: „Titel — exigui sed magni ob situationem momenti arx. Est in monte ad ostium Tibisci sita, aditum in Transylvaniam et inferiores superioresque Hungariæ partes præbens communicationem.“

De hogy, mikor rontatott le véglegesen? Akkor-e mikor Becse s Becskerek — vagy az idő viszontagságainak esett-e áldozatul? Azt ismét nem vagyok képes meghatározni. Annyi áll, hogy a titeli fensikon jelenleg várromok sehol sem láthatók, s ezt a helyszinén tett vizsgálataim nyomán állithatom. Némelyek alapfalak létezéséről beszélnek.

Fekvésének jelentőségét történetiróink igen sokszor hangoztatják. Nem is maradt az figyelmen kivül az 1848/9. évi szabadság-harczunk tartama alatt sem.

---

[1]) U. ott. 528. lap.
[2]) U. ott. 537. lap.
[3]) U. ott. 547. lap.
[4]) Regni Hung. Historia Coloniae 1727. 663. lap.

Perczel Mór t. i. — mondja Magyarország függetlenségi harczának genialis irója[1]) — jól látván, hogy az erős titeli fensik birtoka annyi, mint Bácska birtoka; egy ideig azon törte fejét, miként ejthetné azt hatalmába.... Ő május 22. s 24-én csakugyan ostrom alá vevé Titelt. Benne Kničanin mintegy 6000 emberrel és 30 ágyuval képezé az őrséget, melyhez két zászlóalj gyalogság, két század lovasság, és három röppentyütelep érkezett segélyül, valamint Jelačić hadteste is hozzá csatlakozott, mi által a fensikon mintegy 25.000 fegyveres ellenség foglalt helyet. Perczelnek csak 9000-nyi hada lévén, eszélyesbnek tartá tehát a visszavonulást[2]).

Julius 22-én Vetter tábornok vállalkozott a titeli fensik kivivására. Most Kničaninnak volt 9000 harczosa. Guyon háromszor rohanta meg ezen ellenséges fészket, s végre a 3-dik roham sikerült; mert elkeseredett honvédeink ellenállhatlan bátorsággal mászták meg a fensik meredek partjait, s Kničanint a Tisza felé üzték. Mieink a győzelem reményétől lelkesitve folytatják a harczot; ámde most az egyszer nem kedvezett a szerencse! A fensikról t. i. leszorittatván, Vetter s Guyon Szeged felé voltak kénytelenek visszavonulni[3]).

E csatát julius 14-én megelőzte a hegyesi, hol Guyon az „oroszlánszivü“ nevet nyerte Vettertől, s Kossuth által hálairattal tiszteltetett meg. „Egyébiránt mindent számba véve“ — mond ő abban — „meg kell vallanom, hogy Titel bevétele igen sokat nyom a mérlegben stb.... s alább: „az eredmény szerintem sokkal biztosabb leendett, ha hogy Jelačič nem Titelnek: hanem Titeltől el a Dunának szorittatik“[4]).

Mindezekből láthatja a t. társulat, hogy Titel mind egyházi mind hadászati tekintetben sokkal nevezetesebb pontja volt hazánknak hajdanában, mint napjainkban. Jegyzeteimet csak azért voltam bátor előterjeszteni, hogy kimutassam: miszerint hazánkban sok igénytelen helynek volt nevezetes multja; végre midőn a becses türelemért forró köszönetet mondok, csak azon óhajtásomat akarom még kifejezni, vajha monographiai irodalmunk minél gyakrabban szaporodnék egy-egy vidék leirásával! Minden ily egyes irat, egy uj szemmel lánczolja le a honfi szivét hazájához; s minél hosszabb e láncz: annál tisztább fényben áll a haza képe a nagy világ előtt, s annál biztosabb annak jövője.

---

[1]) Horváth Mihály. III. k. 279. l.
[2]) U. ott. 284.
[3]) U. ott. 391. lap.
[4]) Kelt 1849. julius 16-án l. Hazánk és Külföld 1870. 71. lap.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése április hó 25 én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Folly Emil, Iványi Ede, Kartner Gyula, Zimmermann Gyula, s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik: Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta hivatalos kötelességem szerint ezen titkári jelentésemben több oly mozzanatról lesz szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunk müködését tekintve, örvendetes előhaladást jeleznek.

Minden oly társulatnak, mely a közjólét s művelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első s főkötelessége, életképessége- s életre valóságának tanujelét adni egyebek mellett, szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom tisztelt választmány, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Alig néhány hete jelent meg Varga Ferencz vál. tagtársunknak pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség, s a koszorus iró, ezen művével a hazai monographiát egy kitünő munkával gazdagitá, s nemcsak mint monographia ritka becsü s érdekes, hanem mint történelmi mü is óhajtandó, hogy egy történelemkedvelőnek se hiányozzék asztaláról. A jövő május havi nagygyülésünk alkalmával Iványi Ede tagtársunk, a „Magyar birodalom czimerei“, koszorus mü irója fog egy becses értekezést tartani a „Tituli prépostság“-ról; továbbá Böhm Lénárd e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve jelen korunkig. Végül Fromberg Róbert tagtársunk a mai ülésünk alkalmavál egy franczia régészeti folyóiratból, melynek czime: „Materiaux pour L'Histoire primitive et naturelle de l'homme“, a Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről, fog értekezni, mely a régészeti érvelési adatokat tekintve igen figyelemre méltó.

Örömmel jelenthetem továbbá, hogy legközelebb társulatunk nagyon becses ajándékban részesült Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiája kegyessége folytán; ki is már többszörösen magas figyelmére méltatá társulatunkat, s halmozá el jótékonyságával; most pedig 24 darab gyönyörü kivitelü, Klösz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a

magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán rendezett műtörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak; mely magas kegy és figyelemért el nem mulaszthatom tisztelt választmány, hogy miniszter ur ő excellentiájának előzetesen is ne inditványozzam társulatunk legmélyebb tisztelete- s hálájának nyilvánitását.

Márczius havi választmányi ülésünk óta a társulat beléletét érdeklőleg a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. Márczius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait az értekezés s egyéb hivatalos iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem, s a muzeumnak s könyvtárnak felajánlott adományokat, illető helyeikre eltettem.

II. Muzeumunk részére, itt nem emlitve a Trefort miniszter ur ő excellentiája kegyességéből muzeumunknak küldött 24 fényképből álló nagyszerü albumot, — a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Barách József kir. tanácsos, s választmányi tag ur egy vas buzogány-gombot ajándékozott, mely találtatott az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett a Duna medrében. A buzogány hossza 26 centiméter s gombja gerezdes czifrázattal bir.

2. Strasser Albert lapszerkesztő s választmányi tag ur beküldött egy régi, a rozsdától igen megviselt kézi vas kardikót vagy más néven handzsárt; mely találtatott Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Duna medrében. A kézi kard hossza 45 cm. s a pengén s fogantyunál kavicsok vannak hozzá tapadva a pengét mindenütt ellepett rozsdától; a kard valószinüleg török korszaki.

3. Ugyancsak Strasser Albert vál. tag ur 11 darab ujabbkori ezüst- s rézpénzzel, 1 darab chinai bronzpénzzel s 2 darab bronz- és öntvényemlékéremmel s 8 darab különféle értéket képviselő Kossuth-bankjegygyel szaporitá érem-gyüjteményünket. A beküldött emlék-érmek egyikének felirata: „MAROS-VÁSÁRHELY·SZ:KIR: VÁROSA. A Magyar Orvosok és Természet Vizsgálók X. Gyülésének 1864.“; a másikon pedig következő felirat áll: „Az első országos ipar-, termény- és állatkiállitás Szegeden. 1876. augusztus 20.“

III. Társulati könyv- és irattárunk is gyarapodott: 1. Strasser Albert vál. tagtársunk szivességéből egy Mária Terézia korabeli rendelettel, mely 1754. május 11-én kelt, Bécsben s a „Temesvarer Bannat“ főkormány-székéhez van intézve; melyben óvintézkedések rendeltetnek el a szomszédos török tartományokban kiütött dögvész s ragályos betegségek miatt. A rendelet Mária Terézia sajátkezü aláirásával van ellátva.

2. Trefort Á. közoktatási miniszter ur ő excellentiája megküldé az „Erdélyi honismertető egylet“ megbizásából összeállitott s dr. Teutsch György ágostai hitv. evangelikus superintendens ur által több példányban miniszter ur ő nagyméltóságának rendelkezésére bocsátott ily czimü művet: „Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens“ von Carl Goos.

3. Varga Ferencz vál. tagtársunk saját pályakoszoruzott művének I. kötetét ajándékozá, melynek czime: „Szeged város története“ mely a nevezett város történetét tárgyalja a legrégibb időktől, a török foglalásig.

4. A délmagyarországi természettudományi társulat, mely társulattal csereviszonyban állunk, beküldé évkönyvének II. évfolyamát, melynek czime:

„Természettudományi évkönyv. A délmagyarországi természettudományi társulat közlönye". II. évfolyam. 1875—1876.

IV. Végezetre felemlitem még, hogy azon bizottság, mely a mult havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt a május havi nagygyülés programmjának előzetes megállapitása végett ki lett küldve, tisztében eljárt s jelentését a mai vál. ülésen fogja előterjeszteni; továbbá muzeumunk helyiségeit rövid idő alatt teljesen befogom rendezni s a május havi nagygyülés alkalmával a nyilvánosságnak is ünnepélyesen átadható leend; azon őskorszaki tárgyak pedig, melyek muzeumunk részéről a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s ethnographiai congressusra felküldettek, hiánytalanul vissza érkeztek s elrendezés végett muzeumunk helyiségeibe szállittattam; végre „Értesitő"-nk f. évi II. füzete e hét végén elhagyandja a sajtót változatos tartalommal s minden társulati tagnak az alapszabályok értelmében megküldetni fog.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet s az előterjesztés szives figyelembe vételét tiszteletteljesen kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Trefort Ágost vallás és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának a társulat iránt ujabban nyilvánuló kegyes megemlékezése- s jótékonyságaért a választmány irásilag határozta el legmélyebb köszönetének s hálájának nyilvánitását; a többieknek pedig, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Barách József kir. tanácsos s vál. tag, Strasser Albert lapszerkesztő s vál. tag. és Varga Ferencz vál. tag. uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkar gondozására oizta s illető helyeikre eltétetni rendelte; végül a választmány éljenzések között köszönetet szavazott Iványi Ede s Böhm Lénárt társulati tag uraknak is, az előbbinek a nagy gyülésen tartandó s érdekesnek igérkező felolvasásáért a „Tituli prépostság"-ról, az utóbbinak pedig az általa nagy szorgalommal összeállitott „Uj-Palánka krónikája" czimü munkálat beküldéséért.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, 601 frt. 67 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék-tőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Fromberg Róbert mérnök s társulati tag urnak ily czimü értekezése: „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről", melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés tulajdonképen ismertetés egy jeles franczia régészeti müből, melynek czime: „Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme", s Micaul M. V. hirneves franczia régész archæologiai tekintetben nevezetes s figyelemre méltó érveléseit tárgyalja s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a franczia régészek a Bretagne-ban fölfedezett őslénykori emberi telepek s mühelyek viszonylagos korszakát meghatározni törekednek; az értekezés megvitatja továbbá azon fölfedezéseket is, melyek Madeleine-ben, Saint-Acheul-, Bois du Moustier-ben, Solutre- és Mont-Dol-on előfordultak; s a franczia hirneves tudósok véleménye azon eredményre vezet, hogy az ember már az ugynevezett mammuth korszakban, mely a har-

madik képződési korszak végére és a negyedik elejére esik, létezett. A választmány nagy köszönettel fogadta a régészeti szempontból nevezetes s figyelemre méltó tudományos ismertetést s közlését az „Értesitő“-ben a szerkesztő-titkárra bizta.

Ezután a tárgysorozat szerint következett a márczius havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s társulati alelnök ur elnöklete alatt kiküldött bizottság jelentése a május havi nagygyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitásáról; mely bizottsági jelentés a választmány által elfogadtatván, határozatba ment, hogy a nagy gyülés május 24-én délelőtt 10 órakor veendi kezdetét, miről a közönség hirlapilag, a társulat tagok pedig előzetesen külön meghivók által fognak értesittetni; a számvizsgáló bizottság tagjaiul pedig Rötth László vál. tag ur elnöklete alatt, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, és Korbonics János vál. tag urak küldettek ki; végre a hiányzó választmányi tagok kiegészitésére az „Alapszabályok“ követelménye szerint, a javaslattétel elnök ő mltgára, Rácz alelnök urra s a titkárra bizatott s egyuttal az is kimondatott, hogy a nagygyülés alkalmával netán teendő inditványok 24 órával előzőleg elnök ő mltgánál jelentendők be.

A választmányi ülés tárgysorozata kimeritve levén, befejezőleg Odor Samu társulati pénztárnok ur jelenti, hogy egy régibb megbizatásnak, mely még az 1876. évi február hó 23-án tartott választmányi ülésen reá bizatott, eleget tett s Temesvármegye területéről az összes községek pecsétjeit a lenyomat- s leirások- s statisztikai kimutatással együtt megszerezte s összeállitotta s kimutatását a május havi nagygyülés alkalmával fogja előterjeszteni; Odor pénztárnok ur kijelentése örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Hatodik évi közgyülés 1877. május 24-én. Május 24-e örömünnepélye volt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak; midőn a vármegyeház disztermében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ömltga elnöklete alatt, igen nagyszámu társulati tagok, az ünnepélyre megjelent történelem- s régészetkedvelők, a karzaton diszes hölgy-koszoru s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékeinek jelenlétében, — a hatodik közgyülés megtartatott.

Pont 10 órakor a társulati elnök Ormós Zsigmond ő mltga a terembe lépvén, a jelenlevők által hangos éljenekkel fogadtatott. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kivül, melyet Ormós Zsigmond elnök ő mltga, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Ballenegger Henrik, Barách József kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Berker Nándor, Capdebó Ferencz, Déschán Achill, Dobó László, dr. Ehrenfest Mór, Horváth Pius, Ivánfi Ede, Kapdebó Gergely, Kartner Gyula, Karnay Alajos, Korbonics János, Kriniczky Ferencz, Magyar Salamon-Dávid, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Rötth László, Schiller Ignácz-Antal, Steinbach Antal, Strasser Albert, Susich Mihály, Susich Károly, Tácz József, Wimmer József választmányi s rendes társulati tagurakat.

Elnök ő mltga elfoglalván elnöki székét, a jelenlevők rövid üdvözlése után a következő megnyitó beszédet tartotta:

Tisztelt közgyülés!

A közügyek törekvő munkása előtt a legörvendetesebb s a tevékenységre leginkább ösztönző jelenségek közé tartozik az, ha a nagy közönség rokonszenvező elismerésével találkozik.

Minél tekintélyesb, minél szakávatottabb körből származik ezen elismerés, minél leplezetlenebbül s önkénytesebben nyilvánul, annál becsesebb, s annál inkább felidézi azon kötelességet, hogy azt jelen közgyülésünkben figyelmünk körébe vonjuk, miután ez egész évi munkásságunk előterjesztésére s ennek megbirálására hivatva van.

Az „Archæologiai Értesitő", mely a magyar tudományos akadémia archæologiai bizottságának szakközlönye, folyó évi első számában társulati közlönyünk méltányos megbirálása közben a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatra vonatkozólag következő véleményét nyilvánitja: „Örvendetes és nagy fontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel. A nyugati határszélen a vasmegyei és pozsonyi társulatok terjesztik tudományunkat, éjszakkeleten a felső magyarországi muzeumegylet képviseli a nemzeti tudományosságot, mig délen az idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat éberen teljesiti culturmissióját.

Továbbá ezt mondja a szakavatott birálat: „A mi Délmagyarország eddigi szellemi productióját s a rávonatkozó müveket illeti, azok legnagyobb részben idegen, jobbára német nyelven irattak; magyar szellemi életnek, ezen az anyaállam testéből kiszaggatott, s mindenképen elnémetesitett vidéken nyoma is alig volt, s most e társulat valóságos culturalis mozgalmat inaugurált, csöndes, de mélyreható müködésével.

Végre Thallóczy Lajos ur jóakaró birálatát következő szavaival rekeszti be: „Óhajtjuk: hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldottabb, de sajnos legkevesbé magyar vidékén."

Társulatunk ezen hazafias óhajtással összhangzásban mindinkább erős gyökeret ver a vidéken, s azon honpolgárok kebelében, kiknél a hazafiság nem puszta szójárás, hanem cselekményben is nyilvánulni kész, kötelesség érzületté vált.

Állitásom bizonyitványát a titkári jelentés nyujtani fogja, mely a tekintetes közgyülés előtt fel fog olvastatni. Röviden csak azon örvendetes tényt constatálom: hogy nem csak a legközelebbi, de honunk távolvidéki értelmiségének társulatunkhoz önkéntes csatlakozása, a társulati tagok folytonos szaporodása, pénztárunk szilárd alapja, a szellemi munkásság haladásban levő gyarapodása, a naponta tapasztalt készség, melylyel a közönség társulati muzeumunk növelésére önkéntes adományaival hozzájárul, és végre a dicséretes elismerés, melylyel szerényen müködő társulatunk fővárosunk müvelt és tudományos köreiben találkozik, és melynek az archæologiai szakközlöny idézett birálata a legkielégitőbb bizonyitványát nyujtja, ugyanannyi kétségbe vonhatlan jelei azon ténynek: hogy társulatunk honunk ezen legáldottabb de sajnos legkevésbé magyar vidékén erős gyökeret vert, hogy munkánk maradandósága immár biztositva van. —

Az elnöki megnyitó beszéd zajos éljenekkel fogadtatott s mindjárt utána következett egy igen érdekes történet-festészeti tanulmánya Ormós Zsigmond elnök ő mltgának ezen czimen: „Adatok Kupeczky János festész

életéhez 1667—1740.“ Az értekezés, mint czime mutatja, Kupeczky Jánosról, ki korának egyik leghirnevesebb festésze volt, tartalmaz figyelemreméltó adatokat; s a mély tudományos szinezet, melylyel az egész értekezés tartva van s a beható tanulmányozás különös becsüvé teszik azt. A felolvasást szünni nem akaró éljenzés kisérte s egész terjedelemben az „Értesitő“ julius havi füzete fogja hozni. (L. 97. l.)

A tárgysorozat szerint, ezután következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! Tisztelt társaság!

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jelen hatodik ünnepélyes közgyülése alkalmával hivatalos kötelességem szerint a lefolyt évi mozzanatokról, s müködéseink eredményéről pontos előterjesztést tenni, s hü képet adni óhajtok, teszem ezt azon édes megnyugvással s örömmel, hogy tisztelteljes előterjesztésemet ha nem is meglepetéssel, de bizonnyára megnyugvással fogadandja a mélyen tisztelt közgyülés annál is inkább: miután minden irányban haladást, buzgó, lankadatlan előre törekvést jelezhetek, bár szerény viszonyaink között is, egyleti müködésünk mult évi folyamáról.

Csekély véleményem szerint, — mint már egyik választmányi ülésünkön is kifejeztem, — helyes összehasonlitást teszek akkor, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze, a mennyiben a letünt év folyama alatt társulatunkat is a folytonos munka, fáradalom s előre törekvés jellemzék nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtöttük s hordtuk össze az anyagot, s mentettük meg a mult idők még meglevő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek, s maradandó hatással leendnek müveltségi szempontból, nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire nézve is déli vidékünkön.

Hogy az imént mondottak nem csupán üres szavak s hangzatos frázisok, mutatják azon mély érdeklődések, melyeket mindenkor, minden szakkörünkbe vágó mozzanatok s felmerült események iránt tanusitottunk, melyek habár jelenleg még szük keretben történhettek is, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztettek iránt tunk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében, s mintegy ösztönül szolgálnak a jövőre nézve is hivatásunk s culturmissiónk, minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére nézve.

Igy társulatunk erejéhez mérten részt vett, a mult év alatt Budapesten megtartott őstörténelmi és embertani congressuson, nemcsak elnökünk ő méltósága által személyesen képviselve, hanem őskori tárgyak kiállitása által is, a mennyiben felküldöttünk egy gyönyörüen csiszolt kővésőt, kőkést, melynek csiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére, több kőbaltát két csiszolt agyag eszközt, egy tüzkő nyilhegyet, egy égetett agyag sulykot, sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyag-mivesség, s edény-czifrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből, egy mammuth fogat s egy ős bölény-szarvat, továbbá több régi állat-fogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állat-csontot, több kőmagot s négy darab csiszoló vagy őrlőkövet, egy nagy bronz csákányt, egy kisebb bronz nyilhegyet, egy vas csákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefényképezve megjelent. Itt mint illetékes helyen, nem hagyhatom emlités nélkül, hogy ezen

kiállításunkat egy budapesti tevékeny s nagybuzgalmu tagtársunk, dr. Despinits Péter ur is, saját gyüjteménye igen érdekes példányainak hozzámelléklése által emelni buzgólkodott.

Tettünk mélyen tisztelt közgyülés a mennyit tehettünk helyzetünk s körülményeinknél fogva, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmü vidéke nem is lett volna azon congressuson, hol az édes magyar haza a régészet terén tett tudományos haladását s felfedezéseit a müvelt világnak bemutatandó volt, — képviselve, hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme; s dicsérettel megállva helyünket, a többi hasonirányu egyletekkel együtt bebizonyitani törekvénk, „hogy a magyar nemzet becsületes munkával és kitartó szorgalommal akar is, tud is a többi culturállamok szinvonalára emelkedni“; különben is a társulatot kitüntető s müködéseinket s fáradalmainkat elismerő nyilatkozatok nem maradtak el, melyek egy Pulszky Ferencz-, s a congressus főtitkára dr. Römer Flóristól jöve, kik nemcsak a Kárpátok övezte szép haza földjén, de határainkon kivül is európaszerte tekintélyek a müvelt, tudományos világ capacitásai előtt, mindenesetre annál is inkább ösztönözzenek bennünket azon magasztos és nemes czél minél lehetőbb elérésére, melyre nézve a társulat megalakitása óta sorakoztunk.

Nem kerülte el figyelmünket azon régiség-lelet sem, mely a vársánczok közelében a temesvár-orsovai vasut épitése alkalmával előkerült; midőn a munkások ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyek az alak- s anyagot tekintve a török világ maradványai lehetnek s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint temesvári iparkészitmények lehetnek. A leletekből több érdekes darabot sikerült megszereznem.

Kiterjesztettük figyelmünket azon leletre is, mely nem régiben Jezvin község közelében felmerült szinte a vasut épités alkalmával, hol a munkások 2 méter mélységben egy fejjel éjszaknak forditott emberi csontváz maradványaira bukkantak, s a koponya jobb s bal felén két arany függő találtatott, némi jelentéktelen érczdarabokkal. A függők nagy érdemü elnökünk becses gyüjteményében őriztetnek.

Határozatba ment továbbá egyik választmányi ülésünkön, Rácz Athanáz alelnök s kir. tanácsos ur inditványára, a Maros-menti Egres falucska mellett elterülő régi zárda rommaradványainak átkutatása s kifürkészése is, továbbá hogy társulatunk Török-Szákos körül régészeti szempontból kutatásokat teend; különösen határozatba ment pedig a hazánk őstörténelmének szempontjából reánk nézve kiváló érdekkel biró zsadányi avar telepek tanulmányozása s kifürkészése, melyre nézve már előlegesen egy bizottság is ki lett küldve; továbbá beszereztük Temes vármegye összes községeinek pecsétlenyomatát, melyet, valamint ezzel kapcsolatosan vármegyénk statisztikai kimutatását, az ezen ügy elintézésével megbizott társulati pénztárnok Odor Samu ur fog a mélyen tisztelt közgyülés elé terjeszteni. Végül idevonatkozólag felemlitem még, hogy saját szünidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvérhaza Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról, a mennyiben a legközelebb országos hirre vergődött imecsfalvi muzeum oklevéltárából számos, eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára, melyek közül „Értesitő-“nk hasábjain már közöltem is 18 levelet.

Mélyen tisztelt közgyülés! Minden oly társulatnak, mely a közjólét s mivelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első és főkötelessége

életképessége- s életre valóságának tanujelét, adni egyebek mellett szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Igy dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk a „Torontál“ czimü lap hasábjain bocsátott közzé egy meleg hangon irt értekezést ezen czimen: „Emlékezzünk régiekről“; továbbá Böhm Lénárt tagtársunk e déli vidéket szorosan érdeklő szakmunkán dolgozik, melynek czime: „Fehértemplom királyi város monographiája“; alig néhány hete pedig Varga Ferencz vál. tagtársunk pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“ jelent meg, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség; végre én is egy, Délmagyarországot történelmi és régészeti tekintetben ismertető munkálaton dolgozom, melyhez a leirandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat ismertető régészeti térkép szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Bega-vizszabályozási mérnök ur volt szives elvállalni; hason irányu régészeti térképen pedig, kizárólagosan társulatunk használatára, Péch József vál. tagtárs ur munkálkodik nagy buzgalommal.

De nem csak a multra vonatkozólag áll irodalmi müködésünk ilyetén örvendetes jelensége, hanem a jövöre nézve is örvendetes mozgalmat jelezhetek. Böhm Lénárt e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve napjainkig s beküldé társulatunknak felhasználásul; továbbá Dr. Szentkláray Jenő nagy érdemü titkár elődöm s társulatunk egyik kiváló buzgó munkása jelentkezett beküldeni egy nagy szellemi élvet nyujtani igérkező tanulmányt „a torontáli szerb kerületnek s birtokviszonyainak történelmi fejlődéséről.“

Az elmondottak után áttérek most már egy oly tárgyra, mely lételünk s megalakulásunk óta legégetőbb kérdéseink egyike s müködésünk s fenállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövetel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — értem: a délmagyarországi történelmi és régeszeti muzeum helyiséget s örvendetes tudomásvételül jelenthetem, hogy ezen egyik legégetőbb kérdésünk megoldva van.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak is a legkivánesiabb szakkedvelők által kerestettek s tekintethettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállithatjuk. A muzeum helyiségét én már tökéletesen berendeztem, miután felhiva lettem a társulat bizalma által a muzeumőri teendők vitelére is; hogy mennyire feleltem meg a bennem helyezett bizalom s várakozásnak, a tisztelt közgyülés feladata leend müködésem eredménye felett az itéletet kimondani, miután a mai tárgysorozatunk 11-ik pontjában a muzeum helyiségének megtekintése is felvétetett. Az 1-sö szobában csupán római emlékeket, feliratos köveket, oszlopokat, sarkophagokat stb. helyeztem el; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyakat s egyéb régi emlékeket. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leirásokkal ellátva, magukhoz fogják vonzani a tudvágyókat s azon szerencsés eshetőségekre számithatunk, hogy a közönség hasonlók vagy rokonnemüek fölfedezése alkalmával

tudni fogja, hogy azokat elhelyezés s megőrzés végett hová juttassa. Itt kapcsolatosan felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére vásároltunk egy nagy üveges, hátrészén tükrökkel diszitett szekrényt, érmek s egyéb régi tárgyak elhelyezésére, továbbá 2 fényezett asztalt, 3 nádszéket, egy könyvállványt, egy sarok állványt s egy álló ruha fogast.

A lefolyt évben éremgyüjteményünk, régiség-, könyv-, s irattárunk örvendetesen, még pedig igen érdekes darabokkal gyarapodott. Mielőtt ezek részletes elősorolásába bocsátkoznám, el nem mulaszthatom a mélyen tisztelt közgyülés előtt előzetesen, társulatunk kiváló jótevői s pártolói közül Trefort Agoston miniszter ur ő excellentiáját, s Reviczki-Bay Ilona urnőt s társulatunk alapitó tagját felemliteni. Miniszter ur ő nagyméltósága több izben magas figyelmére méltatá társulatunkat s nagy becsü ajándékokkal kedveskedett muzeumunknak; Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága pedig folyton a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt; kiben egy oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn; s azt hiszem tisztelt közgyülés, hogy csak kötelességemet teljesitem akkor, midőn a jelen ünnepélyes alkalommal, társulatunk ezen két kiváló jótevője iránt, a közgyülés nevében őszintén s mélyen érzett hálánkat s tiszteletünket fejezem ki. Ezen előrebocsátottak után áttérek az adományozások részletezésére.

I. Pénz- és éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 330 darabbal, a következő adományozók szivességéből:

1. Pauer János székesfehérvári czimzetes püspök ur ő mltósága ajándékozott 100 darab magyar ezüst dénárt I. Ferdinand, I. Miksa s I. Rudolf királyok korából. I. Ferdinand-féle van 56 darab, I. Miksa-féle 26 darab s I. Rudolftól 18 darab. — 2. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk két érdekes ötvényérempédányt „Aitila rex“ és „Buda dux Hunnorum“ feliratuakat. 3. Schwerer János ur 16 darab római s ujabbkori réz és ezüst pénzt. 4) Csorba Ákos vál. tagtársunk 20 darab római s ujabbkori réz s ezüst pénzt. 5. Kovacsics Gyula 1 római ezüst érmet. 6. Molnár Vid vál. tagtársunk 1 jelenkori németországi ezüst pénzt. 7. Stetina Imre 18 darab római s ujabbkori érmet. 8. Varga Ferencz vál. tagtársunk 8 darab római s ujabbkorit. 9. Varga János 1 darab római ezüst pénzt. 10. Sallay Fortunát egy Mária Terézia-féle ezüstöt. 11. Orody Nándor 21 darab ujabbkori rézpénzt. 12. Susich Mihály 1 római réz érmet. 13. Turcsányi Pál 67 darab római s ujabbkori különböző nemzetiségü pénzt. 14. Hajnal Imre 6 darab régi s ujabbkori ezüst érmet. 15. Bogma Mihály 11 darab ujkori rézpénzt. 16. Gedeon Imre 1 lengyel ezüst pénzt. 17. Menczer Ignácz 5 darab római s ujabb-kori pénzt. 18. Dr. Niámessny Gyula 16 darab római s ujabb időszaki érmet. 19. Uwira Ambrus 16 darab ujabbkori réz s ezüst pénzt. 20. Vadnay József 2 ujkori ezüst érmet. 21. Strasser Albert vál. tagtársunk 16 darab ujkori ezüst s réz érmet. Az érmeken kivül gyüjteményünk nevekedett még 10 darab különféle értékü Kossuth bankjegygyel s egy 10 frtos fekete bankó czédulával Stetina Imre, Turcsányi Rudolf, Buczurka Ferencz és Strasser Albert urak szivességéből.

II. Régiségtárunk 79 darab érdekes tárgygyal bővült a következő szives ajándékozók megemlékezése folytán:

1. Uwira Ambrusz 8 darab kőzetet adott, melyeket honunk felvidékén, a regényes kárpátok történelmi jelentőségü helyein személyesen gyüjtött

s 1 Hyalith üvegből készült multszázadi gyógyszertári edényt. 2. Varga Ferencz egy pillangókkal s üveg négyszögekkel diszitett, czifra ezüst disztárgyat, mely valószinüleg török korszaki, s egy régi órakulcsot és 2 darab tüzkő nyil-hegyet, az uj-paulisi őskori telepből. 3. Csorba Ákos 2 régi sarkantyut, egy vas kést s egy urna vagy edénydarabot Szörény megyéből. — 4. Kleiner János Moholról egy kövesült ős mammuth részletet. 5. Rádl Gusztáv Bogsánból egy római bánya-lámpát, mely az ottani arany bányák egyikében, mely egykoron a rómaiak által használtatott, találtatott fel. — 6. Susich Mihály egy régi vas pecsétnyomót, lelhelye Mehala. 7. Turcsányi Pál Szt.-Andrásról egy római mécsest, melynek alján ezen szó „Cresce“ olvasható. 8. Reviczki Bay Ilona urnő egy nagy Hercules-buzogányt, egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, egy majolica edényt 1753-ból, s az edény oldalán az apostolok képei láthatók; egy rézkengyelt, egy bronz-karperczet, mely Csuroda beregvármegyei község határában egy őskori sirban nyugvó csontváz karján találtatott; egy barnás virágok- s czifrázatokkal diszitett füles-kancsót 1751-ből, melynek előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható; végre egy régi sörös-poharat. 9. A társulat 15 frt. vételáron szerzett egy igen érdekes nyilgyüjteményt, mely áll 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből, továbbá 3 bronz, egy vas-fibula s egy vas-sarkantyuból, összesen 32 darabból; a gyüjtemény legnagyobb részben a temesmegyei grebenáczi homok sivatagban találtatott. 10. Schwerer János Orsováról 3 ágyu golyót, 4 bomba-darabot II. József császár idejéből; egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza-malom-kőnek felső részét, 4 darab római padozat-téglát, pecsétgyürü-lenyomatokat Sistowból, továbbá egy régi tál-, viztartó-edény s egy tányér darabját, és végre egy római fogadalmi kő részletét s 2 darab római ólom-koporsó részletet. 11. Schwing Károly Resiczáról egy régi nagy vaslapot, melyen sisakos fő látható. 12. Gedeon Imre Török-Szákosról egy nagy kőkorsót, egy égetett kőgolyót, egy agyag karikát s egy csiszoló követ. 13. Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiája 24 darab gyönyörü kivitelü, Klősz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán Budapesten rendezett őstörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak. 14. Barách József kir. tanácsos ur egy vas-buzogány-gombot ajándékozott, mely az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett találtatott a Dunamedrében. Végre 15. Strasser Albert vál. tagtársunk egy kézi vas-kardikót, mely Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Dunamedrében találtatott; a kard valószinüleg török korszaki.

III. Társulati könyvtárunk 27 kötettel bővült a következő adományozók szivességéből: Novák Péter adott 3 kötetet; Cserey Jánosné urnő Imecsfalváról 4 kötet, Schiller Ignácz Antal 2, Trefort Ágoston miniszter ur 2 kötet, dr. Niámessny Gyula 1 kötet, Reviczki-Bay Ilona urnő 3 kötet, Mühlbach Károly 6 kötet. A békésmegyei régészeti társulat 1 kötet, Schellbach Sándor 1 kötet, Uwira Ambrus 2 kötet, Varga Ferencz 1 kötet, a délmagyarországi természettudományi társulat 1 kötettel gyarapiták, könyvtárunkat.

IV. Irattárunk 3 darab oklevéllel bővült Óváry Lipót, Molnár Vid és Strasser Albert urak szivességéből.

Végre V. Térkép gyüjteményünket gyarapitá Preyer János egy multszázadi Winkler-féle térképpel; továbbá Schiller Ignácz Antal egy posta-

térképet II. József idejéből s Ricsey Samu a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru hadi-térképét adományozták s itt kapcsolatosan azt is felemlitem, hogy a központi történelmi társulattal s a délmagyarországi természettudományi társulattal csereviszonyban állunk a kiadványokat illetőleg.

Mélyen tisztelt közgyülés! Eddigelé nem soroltam még elő azon szellemi termékeket, melyek a lefolyt társulati év tartama alatt választmányi üléseinknek elevenségét s kedvességét nevelték, társulatunknak kifelé elismerést és tekintélyt kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyülésünk óta 9 tartatott s időrendben a következő társulati tagok által:

1. Junius hóban Iványi István „Temes- és Torontál vármegyék helységpecsétjei"-ről. 2. Szeptemberben Molnár Vid „Az illyr magyar Collegium Bolognában 1537—1781." czimen. 3. Októberben Miletz János titkár „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei"-ről az első részletet. 4. Novemberben dr. Niámessny Gyula „Árva várának ismertetése történelmi és régészeti szempontból" czimen. 5. Deczemberben Miletz János titkár befejezőleg „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékeiről". 6. 1877. januárban Iványi István „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695." czimen. 7. Februárban Péch József „A zsadányi avar-telepek Temesvármegyében" czimen. 8. Márcziusban Miletz János titkár „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül" czimen. Végre 9. Áprilban Fromberg Róbert „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről," czim alatt s igy eljutottam végtére mult évi működéseink szellemi productumainak felsorolása után a mai ünnepélyes közgyülésünkhöz, mely alkalommal ismét két becses értekezés szolgál buzgó igyekezetünk s törekvéseink bizonyságául. Elnökünk ő méltósága; mint a közgyülési tárgysorozatban is emlitve volt, elnöki megnyitójával kapcsolatosan, Kupeczky János XVII. századbeli magyar művész működéséről közölt nagybecsü festészettörténelmi adatokat s figyelemreméltó tanulmányt; Iványi Ede tagtársunk pedig ily czimen fog felolvasni: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár."

Végül megemlékezésünk gyászkoszoruját tegyük le azon tagtársaink sirhalmára is, kiket a halál közülünk a lefolyt év alatt kiragadott. Társulatunk halottai a következők: Ruttkay Soma temesmegyei t. főügyész, Kövér Gusztáv aradmegyei birtokos s alig néhány nappal előzőleg Marosfy János ügyvéd Temesvárott; az elhunytak annál is inkább veszteségeink, mert nemcsak a hazának voltak derék hü fiai s polgárai, hanem a társulat javáért s felvirágzásáért is minden kitelhető módon lelkesültek és buzgólkodtak. Legyen áldott közöttünk emlékezetök.

Igy eljutottam végtére tisztelt közgyülés hivatalos jelentésemnek befejezéséhez; s hogy ily hosszadalmasan próbára tettem a t. közgyülés becses türelmét, eljárásom mellett csak is azt hozhatom fel mentségül, hogy titkári jelentésemmel kapcsolatban mint muzeumőr is, lelkiismeretes kötelességemnek tartottam bővebb s részletesebb beszámolást tenni a muzeum részére begyült adományokról, s mielőtt zárszavaimat elmondanám, a multból s a feltüntetett eredményekből még inkább lelkesültséget meritve a jövőre nézve, igyekezzünk vállvetett s lankadatlan buzgalommal közremüködni azon magasztos czél elérésére, melyet az édes haza s culturális fejlődésünk érdekében kibontott zászlónkra felirtunk. Kutassunk, munkálkodjunk és dolgozzunk; kutassuk multunk néma emlékjeleit, a drága honért élt-halt, hősi vitéz-tettekkel dicsekvő őseink dicsőségének hirdetőit; mert azon nép, mely a mult emlékeit figyelmére

nem méltatva már őseinek dicső tetteiből sem képes meriteni lelkesültséget s honszerelmet jelenében, azon nép s nemzet menthetetlenül pusztulása felé közeleg, de vesztét meg is érdemli; mert megczáfolhatatlan ama paradoxon: hogy „visszafelé kutatva, gyüjtve biztosabban haladunk előre“ s jelentésemet Ipolyink eme szavaival zárom be: „Őrizzük és gyüjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elvesszenek, s ez által is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.“

A közgyülés a titkár jelentését nagy éljenzéssel fogadta, s a társulat két legnagyobb jótévőjének: Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiájának s Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a lefolyt évben a társulatot kitüntető sokszoros megemlékezéseik- s becses adományaikért, hálás köszönetet szavazott; valamint Miletz János titkárnak is a muzeum berendezése körül tanusitott fáradozásaiért s egyuttal elismerésül 100 frtot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni.

Ezután elnök ő mltga felemliti, hogy azon örvendetes eredmény, miszerint ma már oly állandó helyiséggel birunk a vármegyeháza egyik földszinti részében, hol eddig begyült tárgyakat, melyek között több, régészeti tekintetben kiváló érdekűek találhatók, — berendezhettük, első sorban Rötth László temesmegyei alispán ur ritka buzgalma, s törekvéseinek köszönhetjük; mely nemes s hazafias igyekvések, nemcsak e társulat, hanem a közmüvelődés minden barátjainak hálájára érdemesitik Rötth alispán urat. A nagy éljenzéssel fogadott elnöki előterjesztés után a közgyülés Rötth László alispán ur részére, legnagyobb köszönetnyilvánitását s legmélyebb hálájának kifejezéseit jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte.

Erre a tárgysorozat szerint Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag 1876. évi május hó 20-tól bezárólag 1877. évi május hó 15-éig terjedt V-ik évi folyamban kezelés végett, a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal megegyező számadásként tisztelettel jesen tudomására hozni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 31-én tartott közgyülésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett IV-ed évi számadásom szerint a társulatot

alapitó	12	
évdijas	235	
összesen	247	tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—	taggal
évdijas	18	taggal
összesen	18	taggal
felszaporodott	265	létszáma.

Az időközben elhalt:

Kövér Gusztáv, aradmegyei medgyesi földbirtokos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Ruttkay Samu, temesmegyei t. főügyész ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Okadatolt kérelem folytán:

Adler Vilmos, verseczvárosi tanácsnok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Átvitel . 3

Átvétel . 3

Hág Ferencz, józsefvárosi tanitó ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Schuller Fridrik Vilmos, üzletvezető eltávozása folytán „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

felmentettekkel kevesbedett . . . . . 5 tag

leszámitásával — a társulat ma 260 tagból áll, — kik közül a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint:

2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt. = 200 frt.
1 alapitó tag által szőllőváltsági kötvényben . . . à 100 frt. = 100 frt.
7 alapitó tag által készpénzben . . . . . 700 frt.
1 alapitó tag által készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.

Összesen 11 alapitó tag által lefizetett 1105 frt. kezelésem alatt álló tartaléktőke alapból — a temesi takarékpénztárba gyümölcsöző leg elhelyezett 805 frtot tevő összeg után járuló fel nem vett kamatok számitásba még nem hozatván — csakis a szükséglet fedezésére felhasználhatott

Bevétel:

1-ször. A IV-ik évi számadásom szerint átvett pénztári fennmaradványhoz alólirt napig —		692.76
2-szor. A kezelési naplóm tanuságaként az V-ik évfolyam alatt összesen 110 évdijas tagok által 5 frt., illeték szerint fizetett		550.—
3-szor. 30 tag által diploma-dij fejében 2 frt., illeték szerint fizetett		60.—
4-szer. A mult évi május hó 31-én tartott IV-ik közgyülés alkalmával a társulati muzeum felszerelése ötletéből vállalkozott mükedvelő lelkes honfiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadása jövedelmeként	86.38	
5-ször. Ugyanazon czélra Németh József püspök ur ő méltóságának ajándékaként	25.—	
6-szor. Ugyanazon czélra Dr. Vargits Imre földbirtokos ur ajándékaként	5.—	
Összesen befolyt:	116.38	116.38
7-szer. 15.614. számu szőllő-váltsági kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től 1877. évi junius 30-ig járuló $1^1/_2$ évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$6.97^2/_4$	
8-szor. 2351./6075. számu 2 drb. földtehermentési kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től december hó 31-éig járuló 1 évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$9.76^1/_2$	
Összesen befolyt:	16.74—	16.74
Mindössze bevételezett:		1435.88

költekezési alapból.

Kiadás:

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak, napló 30., 64., 117. és 148. számai tanuságaként 1876. évi május hó 31-éig terjedő $1^1/_4$ évi tisztelet-dija fejében 4 darab nyugta mellett .	250.—	
2-szor Miletz János titkár urnak, napló 31., 57., 65., 119., 120., és 149. számai tanu-		
Átvitel =	250.—	= 1435.88

Átvitel . 250.— — 1435.88

ságaként 1876. évi márczius 1-től, 1877. évi május hó 2-ig a társulat érdekébeni levelezésekre, bélyeg, irodai szerek, és az Értesitők kiadványozására forditott költségei megtéritésébe kiutalványozott 6 drb. nyugta mellett 66.33

3-szor. A napló 6., 7., 40., 71., 88., 41., 133. és 139. számai tanuságaként a pénztár kezelése érdekében előfordult költségekre . . . 6.26

Összesen: 322.59 = 322.59

4-szer. A muzeum felszerelésére — jelesül

a napló 25. száma szerint, a gyárvárosban vásárolt több rendbeli butorokért 46.60

a napló 62. száma szerint, Tull aranyművestől vásárolt nagy tükrös szekrényért . . . . . 50.—

a napló 138. és 139. számai szerint, a butorok javitásáért üveges és lakatos követelések fejében 3.90

a napló 143. száma szerint Temesmegye statisztikai adatok kiadványozására vásárolt 2 rizsma papirért . . . . . 11.—

a napló 12. száma szerint, Miletz titkár által a muzeum számára Budapestről hozatott szakkönyvekért 7.34

a napló 92. száma szerint, Fehértemplomban, Böhm Lénárt által megszerzett régészeti tárgyakért 15.60

a napló 134. száma szerint, az országos congressusról Budapestről visszaküldött régészeti tárgyakért porto . . . . . —.96

a napló 142. szerint, a megye háza udvarából a muzeumba szállitott régiségi tárgyakért, 8 ember és 1 felügyelő, és rendezőnek 2 napra összesen . 20.—

Összesen: 155.40 = 155.40

5-ször. Elnöki utalvány folytán Forgács Márton szolgának $^1/_3$ évi bérébe . . . . . 10.—

Csaplár Kálmán szolgának $^1/_2$ évi bérbe . . . 25.—

Összesen: 35.— = 35.—

6-szor. Az alapszály értelmében előirt diplomák kiállitásáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 27., 68., és 141. számai szerint, elnökileg kiutalványozott nyugták mellett 45.50

Kiutalványozott nyugták mellett: 558.49

7-szer. A társulat nevében kiadott „Értesitő“ kiállitásáért — jelesül

a csanádegyház megyei nyomdának, napló 56-ik száma szerint, 1876. III-ad évnegyedi „Értesitő“ füzeteért 93.70

Átvitel 93.70 = 558.49 — 1435.88

Átvétel	93.70	= 558.49	— 1435.88
a csanád egyházmegyei nyomdának, napló 66. száma szerint, 1876. IV-ed évnegyedi „Értesitő“-ért . . .	80.50		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 108. száma szerint, 1877. I-sö évnegyedi „Értesitő“ füzeteért.	81.24		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 150. száma szerint, 1877. évi II-od negyedi „Értesitő“ füzeteért	81.38		
Összesen kiutalványozott nyugták mellett:	336.82	= 336.82	
Mindössze kimenesztett: . . .		895.31 =	895.31

Kiadást, a fennebb kitüntett bevételből levonása után — (Schák Fülöp alapitó tag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt, gyümölcsözetlen még ma is kintheverő 100 frt. tőke alapon kivül) a pénztárban fenmaradványként kitünő 540.57

költekezési alaphoz — az:

2 évdijas tag urnál 1872/3-ki I-sö évre egyenként 5 frttal, kintheverő	10.—
21 évdijas tag urnál 1873/4-ki II-od évre egyenként 5 frttal, kintheverő	105.—
101 évdijas tag urnál 1874/5-ki III-ad évre egyenként 5 frttal, kintheverő	505.—
133 évdijas tag urnál 1875/6-ki IV-ed évre egyenként 5 frttal, kintheverő	665.—
193 évdijas tag urnál 1876/7-ki V-öd évre 5 frttal, kintheverő	965.—
Összesen behajtandó követelés:	2250.— = 2250.—
Hozzá számitásával mindössze	2790.57

költekezési alapra van kilátása a tekintetes társulatnak — melyek tudomásul vételéért, és a számadásra vonatkozó felelősség terhétől felmentetésemért tisztelettel esedezem.

Temesvárott, 1877. évi május hó 15-én.

ODOR SAMU,
társulati pénztárnok.

A fennti számadást, ugy a bevételi mint kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván — azt a kezelési napló és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatunk eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott, 1877. évi május hó 17-én.

Rötth László,
mint a számvizsgáló küldöttség elnöke.

Korbonits János,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

Dr. Niámessny Gyula,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

A számvizsgáló bizottságnak a pénztárnoki számadásokra tett helyeslő előterjesztése megtörténvén, Odor Samu pénztárnok urnak, ki minden anyagi érdek nélkül, a legnagyobb buzgalommal kezeli a társulat vagyonát, a közgyülés elismerését s legnagyobb köszönetét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s Odor ur részére a felmentvényt kiadatni rendelte s egyuttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kint levő tartozások s hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék, miután jelentékeny összeget 2250 frtot tesznek ki.

Ezután a tárgysorozatban kitüzött értekezésre került a sor s felolvasott Iványi Ede társ. tag ur egy történelmi régészeti értekezést ezen czimen: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár"; mely munkálatát szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyüjtésével s összeállításával, igen érdekesen szerkesztett össze s a felsorolt régi emlékeket, melyek már nagy részben a társulat muzeumában vannak elhelyezve, a hallgatóságnak képekkel illusztrálva is bemutatta. A figyelemre méltó munkálatot a jelenlevők nagy éljenzéssel jutalmazták s közlése a legközelebb megjelenendő julius havi „Értesitő"-ben elrendeltetett s mellékletül a mü illustrálására nézve, a bemutatott képek lithographiroztatása a szerkesztő-titkárra bizatott.

A felolvasás után következett az 1 taggal megfogyott választmány kiegészitése 24-re; a közgyülés elnök ő mltgának előterjesztésére egyhangulag éljenzések között választmányi tagul Iványi Ede társulati tag urat választotta meg, s ugyancsak elnök ő mltgának inditványára, mindjárt a választmány kiegészitése után, a közgyülés nagy lelkesültség és éljenzések között hazafias érdemeik elismeréseül, Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltóságát, s Horváth Mihály és Ipolyi Árnold püspök urakat, tiszteletbeli tagokká választotta, s részökre a tagsági oklevelet a társulat kiadványaival együtt megküldeni elrendelte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur felolvasott egy általa nagy fáradsággal összeállitott statisztikai kimutatást Temesvármegyéről, s bemutatta a nevezett vármegye minden helységének pecséteit két példányban, melyek általa lettek gyüjtve s tapintatteljesen rendezve s leirásokkal ellátva; a közgyülés hálás köszönettel vette az adományt s az ajándékozót élénken megéljenezte; a munkálat egy példányát pedig az irattárban elhelyezni rendelte s a másikát, miután különösen a vármegyét érdekli, a megyének ajándékozta azon reményben, hogy igy nyomtatásban is napvilágot látand.

A tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása s egyhangulag, éljenzések között rendes tagokká választattak: Capdebó Ferencz temesmegyei aljegyző Temesvárott, Déschán Achill temesmegyei aljegyző Temesvárott, Falböck László uradalmi tiszt Hódoson u. p. Temes-Bresztovácz, Filipp Ede cs. kir. katonasági számtiszt Temesvárott, Kiss József költő s izr. hitközségi titkár Temesvárott, Susich Károly ügyvédjelölt Temesvárott, Susich Mihály ügyvéd Temesvárott.

Az ujonnan választott rendes tagok névjegyzékének felolvasása alatt két a közgyülést üdvözlő irat t. i. egy levél s egy távirat érkezett. A levélben Boleszny Antal vál. tagtársunk Orsováról, mély sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy a keleten dühöngő háboru miatt, melynek szomoru következményei már lakhelyén is mutatkozni kezdenek, a közgyülésen személyesen részt nem vehetett s egyuttal azon nevezetes igéretet tette, hogy gróf Széchenyi Istvánnak 30 darab eredeti levelét, melyek birtokába jutottak, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat irattárának fogja ajándékozni. Ezen leveleket a gróf 1830-tól 1835-ig egyik

Orsován lakó barátjához irta és a Széchenyi-ut s a Duna-gőzhajózás történetére vonatkozó érdekes adatokat tartalmaznak. A levél felolvasását viharos éljenzés s köszönet nyilvánitás követé, melyet tudomásra juttatni a titkárra bizatott.

A táviratban dr. Szentkláray Jenő tagtársunk emlékezett meg a közgyülésről, s az elnöknek valamint a jelen volt összes társulati tagoknak üdvözletei küldé meg Török-Becséről, miután a Tisza roppant mérvü áradása miatt személyesen meg nem jelenhetett; a megemlékezés köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Végre a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Déschán Achill és Iványi Ede társulati tagurak kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem levén, a közgyülést lelkesült éljenzések között bezártnak nyilvánitotta oly kijelentéssel, hogy a közgyülési tárgysorozat 11-ik pontjában befejezésül még a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum megtekintése is fel van véve. A társulati tagok tehát a vármegyeház diszterméből a muzeum helyiségében sereglettek össze, hol Strasser Albert vál. tag lelkesült szavakkal üdvözölvén, elnök ő mltgát inditványozá, hogy a muzeum ezen ünnepélyes megnyitása emlékeül, a jelenlevők neveiket a muzeum látogatási könyvébe irnák be; az inditvány egyhangulag elfogadtatott s a névbeirás: Ormós Zsigmond elnök ő mltga által megkezdetett.

Ezen mozzanat a tárgysorozat utolsó pontja levén, befejezé ezen hatodik közgyülést, melyről minden jelenvolt a legnagyobb elégültséggel távozott el. Tudósitásomat végre azon szavakkal zárom be, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat minél jobban felvirágozzék, munkás tagokban gyarapodjék, hogy betölthesse nemes hivatását Délmagyarország culturális viszonyainak fejlesztése és emelése körül.

Régi iratok ismertetése a XVII. századoói. Miletz Jánostól. (Folytatás.) Az Értesitő füzeteiben eddig általam közlött régi iratok ismertetései a XVII. századból, mindig betühiven, a helyesirás akkori eltérései szerint adattak vissza; tekintve azonban a magy. tud. Akadémia azon megállapodását, kiadványaira nézve, hogy a XVII. századból csak ritka kivételes esetekben közli a leveleket betühiven, ezután mi is, részint az egyöntetüség kedveért, részint a könnyebb érthetőség s olvashatás tekintetéből az Értesitőben még közlendő XVII. századbeli leveleket a mai hangoztatás szabályait szigoruan megügyelve fogjuk közzétenni. Az Értesitő f. é. két füzetében már XI. irat közöltetett s a jelen füzetben folytatólagosan a következőket adjuk:

XII.

Imecs Mózesné végrendelete családját illetőleg 1670. deczember hó 17-én.

Én Imecs Mojzesné Donáth Erzsébet Orbai Széki Imecsfalvi, ki noha testemben Beteges, de Lelkemben Csendes és egésséges Lévén, teszek testamentumot és istenes dispositiót illyen Becsületes Emberek előtt ugy mint: Rédi Ferencz Pap Uram előtt, ki most Kezdi Székben Szent Katonán (ma Katolna) Lakó Parochus és. Cseh Mihály Uram előtt, ki is Kézdi Székben Szent Katonán (Katolna) Lakik Nobilis, és Lengyel János Deák előtt, ki mostan Kézdi Székben Hatoljkán Lakó schóla Mester, az Én részem szerént való marhákból az két fiam vegyenek négy részt, az Ötödik részt Istenesen

adgyák ki az Jankó Péter Árváinak, a mely részből igazságos osztozást tegyenek az árvák, az fejér nemü ruházatomnak is ötödit adják ki a fiaim Jankó Sárának, mely egyedül csak övé legyen, a mely jószágát Peselneken zálogositottam volt Néhai, Jankó Pétertől, vissza bocsátom az Jankó Péter négy Árváinak, az többit, melyet Jankó Pétertől zálogositottam volt, azokat hagyom a két fiamnak Imecs Pál és Imecs Tamásnak, és róka Kamuka szoknyámot hagyom az Imecsfalvi Templomra mind perémestől, csináltassa meg Imecs Pál Casulának, Antipendium és egyébnek, az mi ki telik belőle; két kis Kannácskára való ezüstöt adtam Imecs Tamásnak, csináltassa meg az Imecsfalvi Templomba; a szegényeknek késedelem nélkül adgyanak az fiaim az Én pénzemből hat forintot; minden egyéb részem szerint való házi eszközömöt hagyom az két fiamnak; egy vég vásznamat oszszák ki a Szegényeknek; az én részem buzából adgyanak a Csiki Klastromnak tiz köblöt; egy ezüst aranyos Kannám vagyon Imecs Tamásnál, ezt hagyom Imecs Pálnak; az mely pénzbeli adósságom Imecs Tamásnál vagyon azt az Imecs Tamás gyermekinek hagyom, épen abból is adgyon a szegényeknek Imecs Tamás hat forintot; ez mi szerént meg nevezett javaim kivül melyekről disponálok valamik vannak, melyek engemet illetnének, részem szerént mindeneket igasságosan és Istenesen mindeneket két felé oszszanak két fiaim; kérem a mellett a két fiamat, hogy meg hidegült testemet keresztyéni módon igaz hitüek szerént igyekezzenek temettetni, Se magokat Se engemet holtom után meg ne Szóljanak ebben a dispositió tételben. Istennek dicsértessék neve; oly eszemen vagyok, hogy jobban nem ismertem magamat Lenni; azért azt kivánom hogy mindenekben ezen dispositióm meg tartassék, az fiaim közt meg álljon. Ezt mi fent meg irt Birák adtuk és irtak az mi igaz hitünk szerint, mellyet szokott pecsétünkkel megis erössitettünk az fellebb megh irt napon és esztendőben Imecs Pál uram házánál.

Judices iidem qui supra.

P. Franciscus Rédi m. p. (L. S.) Cech Michael m. p. (L. S.)
Joannes Lengyel m. p. (L. S.)

XIII.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben albisi Barabás Györgyöt felmenti a hadi szolgálat s kötelezettség alól. 1683.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae. par. Regni Hungr. Dnus et Sclor. Comes. Fidelibus nris Splibus et Generosis Egr. et Nlibus Agilibus Capitan. et Judic. Regi. Supremis. Item Vice Judicibus Regiis ac Jur. Assessor. Trium Sedium Sclium Sepsi, Kézdi et Orbai cunctis etiam aliis quorum interest seu intererit, modernis sepr (semper) et futur Pro quovis tempore constittis et constituend. Psentes nras vitur. Nobis dilectis salutem et gratiam nram! Meg tekintvén Becsületes meg hitt Hiveinknek Kézdi Vásárhelyen lakó Vitézlő Albisi Barabás György mellett való törekedéséket, neki is mind az elmult két esztendőbéli hadakozásunknak idején való jó lovas állitását, Költését, Kárát és igaz hüségét, azon kivül Feleségének betegeskedését, lábainak fájdalmit; Azért ez mostani hadi Expeditiótól immunitáltuk, hogy se maga személyében, se Zsoldosa által, se Táborban, se mustrára ne compareállyon, hanem itthon maradhasson, és minden hadi apparátustól absolváltuk. Kegyelme-

teknek azért és Hüségteknek kegyelmesen és serió Parancsoljuk ez Kegyelmességünket igy értvén, fen megirt Barabás Györgyhez, őtet se Generális se Partiális Mustrákra se személyében se Zsoldosa által ne erőltesse, sem Hadi expeditióra és felülésre, ez mostani Hadi Expeditió alkalmatossággal; melynek nem Pareálásáért se személyében, se javaiban ne Kárositsa, károsittassa; hanem békét hadgyon, mely dologról assecuráljuk ez Levélünk által. Secus non. factr. Praesen. Perlectis Exhiben. restitt. Datum in Arce nra Fogaras, die Vigesima octava mensis Aprilis Ao Dni. millesimo sexcentesimo octuagesimo Tertio.

M. Apafi m. p. (L. S.)

Külirat: Anno 1683. Die 21. Junii.

Exhibitae Praesentatae, Praesentes litterae, suae Celsitudinis Exemptionales, coram me Supremo Capitaneo Trium Sedium Sic. Sepsi Kezdi et Orbai, in Possessione Hidvég.

Joannes Nemes m. p.

Egyveleg.

— Széchenyi István levelei. Széchenyi István 30 darab eredeti levelét sikerült Boleszny Antal vál. tagtársunknak megszerezni Orsován. Széchenyi ezen leveleit egy Orsován lakó benső barátja- s ismerőséhez intézte 1830-tól—1835-ig s érdekes adatokat tartalmaznak az Al-Dunánál elvonuló Széchenyi ut- s a gőzhajózás történetére vonatkozólag. A levelek tartalmát Boleszny vál. tagtársunk egy felolvasásában fogja ismertetni s mind a 30 darabot irattárunknak ajándékba fogja tenni.

— Római tégla. Muzeumunk római emlékei egy érdekes római téglával fognak szaporodni, melyet Boleszny Antal vál. tagtársunk a római emlékekben bővelkedő Orsova vidékén talált fel. A tégla hossza és szélessége 58 cm. s vastagsága 7 cm.

— Érdekes régi tárgyak lettek bemutatva junius havi választmányi ülésünkön, melyek lelkes adakozók által muzeumunknak küldettek be, u. m. egy ammonit-pisquit-féle nagy kagyló kövület, mely gyönyörüen csiszolt átmetszettel bir; találtatott az Al-Duna mellett, a Veterani barlangtól nem messze fekvő szviniczai márvány-bányában. Horváth Pius vál. tag ur ajándéka. Továbbá bemutatva lőn egy templomi régi réz csengetyü; melynek oldalán koszoru fonatok alatt, szentek s jelképes állat-alakok között ezen évszám látható: „Ao + 1—5—6—“ az az Anno 1560, tehát a XVI. század közepén készült. A csengetyü találtatott Padén Torontál vármegyében a plébánia kertjében az akkori plébános-helyettes által, ki is muzeumunknak küldötte be.

— Őskorszaki kő kanál. A „Szarvasi Ujság“ szerkesztője Sipos Soma ur, mint a „Szarvasi Ujság“ f. évi 25-ik számában olvassuk, igen érdekes kőkorszaki lelethez jutott. Ez egy agyagból formált s kiégetett kőkanál; mely a szarvasi téglaégető mellett találtatott 10—15 centiméternyi mélységben. A kanál nyele nincs meg egészen, de a kanál feje tökéletesen ép s igen ügyesen idomitott; sokban hasonlit a fakanalak gömbölyded alakjához. Tekintetbe véve azt, hogy ezen kanál oly lelhelyen találtatott, hol már nem egy kőkorbeli eszköz jött napfényre, kétségtelen ennek is őskorszaki származása s a lelet a maga nemében páratlannak mondható, s méltán megérdemli a figyelmet.

— A pannonhalmi szt. Benedek-rend győri főgymnásiumának muzeuma az őskorszaki emlékeket tekintve meglepő s vidéki muzeumainkhoz párhuzamositva egyedülinek mondható előhaladást s gyarapodást tanusit; mely örvendetes jelenség leginkább Méry Etel muzeumőr s szt-benedekrendi főgymnásiumi tanár ur kiváló érdeme; kinek gondossága s fáradhatlan buzgalma s törekvése a nevezett tanoda muzeumának kőkorszaki eszközeit, melyek még a mult évben rendezett budapesti őstörténelmi s embertani congressus alkalmával csak 64 darabból állottak, — rövid félév alatt 156 érdekes darab kő balta-, gyalu-, véső-, kalapács- s egyéb őskori tárgygyal szaporitotta; ezen őskorszaki emlékek között számos nevezetes példány fordul elő, melyek vagy kiváló nagyságuk, vagy rendkivüli kicsinységük, diszeik s ujdonszerü alakjaik által vonják leginkább magukra a szakértők figyelmét; s különösen pedig azért birnak kiváló becscsel, mert leginkább helyi érdekűek, az az győrmegyei leletek. A jeles pannonhalmi szent Benedek rend győri főgymnásiumának, különösen ős régészeti szempontból nevezetes s figyelemreméltó muzeumát még bővebben szellőztetni fogjuk s reá legközelebbi füzeteink egyikében visszatérendünk.

— Bronz lelet. Fóth mellett a sikátori pusztán, árokásás alkalmával egy méter mélységben 14 darab 9 cm. átmérőjü dombordad gömbölyü boglárokra és egy bronztáblára akadtak; melyeknek egy része Kenessey Kálmán birtokába jutott.

— Felső-Dobszai lelet. Szilágyi Ferencz ur legujabban igen érdekes őskori leletet küldött be a m. n. muzeumnak, mely Felső-Dobszán Abauj megyében jött napfényre. A tárgyak száma mindössze 8 darab; melyek között van kovaszilánk; mindkét végén csonka, simitott aganes; 13 milliméter hosszu vakarókés állatbordából; csontvéső s egy igen érdekes csont nyilhegy, mely valóban pompás példány s négy éllel bir. — Továbbá előfordult agyagsuly, mely hálósuly gyanánt szerepelhetett valaha s két tárgyacska, melyek a lelet legérdekesebb részét képezik, amennyiben a kőbalták átfurásánál származó hulladékok maradványait képviselik.

A pápai tizedszedők lajstromából is tudjuk, hogy Burdason (Berengar és Bonofato olaszos ferditése szerint) 1332—1337-ben róm. kath. plébánia létezett, melynek papjait Jánosnak és Péternek hivták. Petrus de Burdas — mond a tizedlajstrom — solvit 2. grossos; majd ismét: Petrus de Burdas solvit 5. grossos; azután pedig: Joannes de Burdas solvit 6. grossos.[1]) Borjas, miként a helyfekvési nyomok még ma is mutatják, sok előnynyel biró földvárával együtt terjedelmes, népes, virágzó község lehetett egykoron. Pusztulása a török hódoltság korszakába esik; neve legalább sem a Lazarus-féle 1553-ik évi mappán, sem azon térképen nem fordul elő, melyet a bécsi cs. kir. hadügyminiszterium levéltárának chartographiai osztályában találtam s melyet 1664-ben Stier Márton adott ki.[2]) Lakosságát hirtelen veszedelem lephette meg, mire a kutakba és gabnavermekbe hányt fegyverek, házieszközök s állatmaradványok látszanak mutatni, melyeket a munkások véletlen ásatások alkalmával, meg a Tisza-part beszakadásainál manapság itt bőven találnak. Szaladásuk ugylátszik Becse felé volt irányozva, hanem már későn történt és hasztalan volt; mert a solymosi veteményföldek és a Becse felé vezető uj urasági töltés fölett elterülő Bereg (ugylátszik itt a szláv „breg"-nek magyaritása) alján, hol egykor a Tisza árja folyt vala, tömérdek ember- s állathulla-maradványokat, mintegy 200—300 éves fegyvernemeket és vas szerszámokat találni, rendetlenül egymásra s egymás mellé halmozva. Itt hullott el, valószinüleg a vizbe szoritva, a régi Borjas menekülő lakosságának kicsinye-nagyja. Müller J. C. abroszán 1702-ben „Borgos" név alatt találjuk Borjast, de már csak mint jelentéktelen halászkoloniát. Ujból megszállását 1790 körül a hazafias Sissányi család eszközlé, szegedi és dózsai magyar jobbágyokat telepitvén meg földsánczai tövében és plateauja azon oldalán, hol jelenleg a volt községi temető helyén arany kalászok közül váltságunknak szent jelvénye egy roskatag vörös kereszt emelkedik. Itt állott tehát az ujabb Borjas, hosszu két utczájával, imaházával és iskolájával, mint közel másfélezer lelket számitó filiálisa a törökbecsei r. k. parochiának. Még e század elején minden oldalról viz folyá körül, s akkori mappákon Borgos, Borgyas, Bornyas és Burgios elnevezések alatt, falualji határával együtt, csakugyan szigetnek is van feltüntetve. Az 1848-iki szabadságharczban másodszor pusztult el Borjas. Október 13-án Becsével együtt a a halál, a pusztulás és iszony színhelye lőn. Egy 4—5000 főből álló rácz csapat 10 ágyuval a szomszéd Csurognál a Tiszán áttörvén, rommá lőtte és hamuvá égette Borjast, megrémült lakosságát pedig részben leöldösé, részben

[1]) Bárány: Torontál vármegye hajdana. 5—6. l. — „Történelmi Adattár," I. és II. ktk. számosb helyein. — Már más alkalommal kimutattam, hogy a Theiner, Oltványi és a Bárány által közölt szövegek egyes részeikben elütnek egymástól. A Bárány-féle szövegben „De Anno 1334" alatt „Joannes de Burdas" fordul elő, ki „solvit 6. grossos." Óhajtandó volna a nevezetes tizedlajstrom vatikáni eredetijét még egyszer figyelmes szemügyre venni és ujból lemásolni.

[2]) E mappán Borjas helyén „Custosfocka" áll.

T.-Becsére üzé, hol azután midőn a béke ismét helyreállott házhelyeket és uj hazát nyervén, a Sissány nevü külvárost népesiték meg.

A borjasi földvár unicum itt az egész vidéken! Terjedelme mintegy 30 holdnyi dülényded térséget foglal magában. Jól conservált s igen erős földsánczai első pillanatra meggyőzik a szemlélőt, hogy itt az ős vagy történelem előtti korból fenmaradt ugynevezett pogányvár előtt áll, melyben az ezredévekkel előbb élt barbár nomád bajnokok életőket, barmaikat s vagyonukat a külellenség támadásai ellenében árkokkal, dombokkal és sánczokkal védelmezék. Helyrajzi fekvése hadászati szempontból igen kedvező. Alkalmasabb lak- és védelmi helyet az egész környéken nem találhattak az őslakók, mint ezt a beláthatlan rónaság fölött uralkodó borjasi magaslatot, melyet egyik oldalról a Tisza, a többiről a Tisza kiöntései, nedves és mocsáros laposok védelmezének. Egészen különbözik a borjasi földvár vagy pogányvár például a honti, nógrádi vagy a fejérmegyei ilynemü primitiv erődítményektől, melyek legkivált meredek magaslaton, kúp alaku hegytetőkön rendeztettek be. Inkább hasonlithatom azt a hazánkban is előforduló posvány- vagy vizi várakhoz (Wasser, Uferburgen), melyek ingoványos helyen épülve, alkatuk s természeti viszonyaiktól nyerték vala elnevezésöket, mint az Bereghben Ugocsában Sásvárral és az okmányainkban már 1192-ben előforduló Sárvárral történt.[1])

Két évvel ezelőtt az „Archaeologiai Értesitőben“ közöltem, hogy a borjasi pogányvár területén levő egyes emelkedettebb helyeket megásatván, azoknak mintegy harmadfél méternyi mélységében, sőt helylyel-közzel már egy méternyi mélységben is, korong nélkül idomitott cserépedény-darabokat és tüzpadokat találtam. E körülmény mindjárt kezdetben azon meggyőződésre vezetett, hogy e hely ép ugy állandó őstelepe egy népnek, a milyen Szolnok vármegye határán s ugyancsak a Tisza mellett fekvő Tószeg, mely a m. n. muzeum ősrégészeti kiállitásán régészeti leletei által közfeltünést ébresztett,[2]) — vagy pedig a hires szihalmi „földvár“. Itt is gyürűalaku sánczok övezik a telepet; itt is sárga agyag az eredeti természetes talaj, mely hullámzatosan haladva több helyen katlanszerü mélyedéseket képez, miket a telep lakói ételmaradványaik és szükségtelen tárgyaik eltakaritására használtak; itt is, miként amazoknál a legalsó konyhahulladékkal telt réteg fölött terülnek el egymásfölötti sorokban a tüzelő helyek, hol a telep lakói ételeiket készité s kezdetleges edényeiket égették; itt is föllelhető mint minden őstelepen a jellemző téglavörös-szinü, vályucskákkal keresztül-kasul lyuggatott, kiégett földtömeg a helyenként barna televényföld között.

---

[1]) V. ö. Dr. Czobor B. jeles értekezését: „Magyarország középkori várai.“ Századok, 1877. évf. VII. f.

[2]) A tószegi ásatásokról tudományos alapossággal értekezik Csetneki Jelenik Elek: „Arch. Értesitő“ X. köt. 9. sz.

Előleges vizsgálataim néhány tárgyát, nevezetesen a cseréptöredékeket, a nemzeti muzeumnak küldém fel 1876-ban megjegyezvén, hogy érdemes volna fővárosi szaktudósainknak lerándulni s a borjasi őstelep archeologiai értéke felől saját autopsiájuk alapján tájékozást szerezni. Azonban mind e mai napig sem a nemzeti intézet, sem a tehetős telektulajdonos (két év óta a Bischitz testvérek Budapesten) nem ásattak Borjason. S minthogy a nagyobb terjemü kutatást a mi kezdetleges anyagi körülményeink miatt nem várhatni sem a „Dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat"-tól, sem pedig arra a magam tehetségéből képes nem valék: már azt hivém, hogy legalább egy időre fel kellend hagynom abbeli reményemmel, hogy a borjasi őstelep körül valamely momentosusabb, annak korára nagyobb világosságot deritő leletet tehessünk.

Ilyetén töprenkedéseim közben vettem Dr. Römer urnak mult évi ápr. 3-án hozzám intézett levelét, melyben szokott szivességgel különösen a tüzkő tárgyakra hivá fel figyelmemet. „Szerettem volna figyelmét — ugymond — a tüzkő tárgyakra irányozni; lesznek bizonyosan azon a vidéken is. Kerestetni kellene vagy kérdezősködni a földnépnél és iskolás gyerekeknél. Igy jöttem már több helyen azok tudomására." — Midőn aztán válaszomban arra hivatkoztam, hogy ezen egész vidéket még a mult században is terjedelmes mocsárok s bűzhödő tavak boriták, melyek vastag iszapja s ezredéves réti növényzete mélyen elrejté a tudomány szemei elől az őshajdan drága nyomait; hogy továbbá még soha senki sem talált itt e vidéken, de még egész Torontálmegyében sem e fajta tárgyakat: Römer rögtön sietett azt irni vissza, hogy erveléseimet nem fogadhatja el. Hivatkozott Ebenhöck példájára, kinek érdemteljes fáradalmai folytán egy egész gazdag muzeum létesült történelemelőtti tárgyakból, s hathatósan buzditva kutatásaim szorgos folytatására, mintegy a a meggyőződés lelkével hangsulyozá levelének e végszavait: „Quaerite et invenietis!"

A jóakaró ösztönzés ily bátor szavai után indulva ujra és ismételten szemügyre vevém Borjason az ősi coloniát, miglen sok utánjárásomra és kérdezősködésemre Pálffy Pál nevezetü borjasi uradalmi béres csakugyan figyelmeztetett, hogy emlékezete szerint ő már látott a borjasi földön ismeretlen kis kődarabokat, melyeket a szántovető ember földi kavicsnak szokott nevezni, mert — ugymond — szántásközben a földből forgatja ki azokat az eke. Fürkésztem a helyet, hol vezetőm vélekedése szerint földi kavicsot forgatott ki az eke, — és az eredmény az lőn, hogy nemcsak a borjasi gazdasági telek több helyén mintegy 1—2 lábnyi mélységre elszórtan, hanem a tavalyi áradások következtében szakadozó Tisza-part kagylóréteges omladványai között is felismerém a neolyth kőkorszakot és constatálhatám, hogy Borjason már a vas, a bronz és réz előtti időkben, történelmünket sok századokkal megelőzőleg, emberek laktak; hogy tehát a borjasi őstelep neolyth, vagyis csiszolt kőkorszaki

telep és az első, mely eddig a torontáli Tisza-vidéken föl-fedeztetett.[1])

Leletemből a korongnélküli és korongon készitett szürkés agyagból való urnatöredékeket a m. n. muzeumnak küldém, a tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmából pedig Rómer tudor urnak mutattam be belőle nehány érdekesb kovaszilánkot; de a lelet főbb és becsesebb tárgyait dél-magyarországi muzeumunknak ajánlom fel, hőn óhajtván, hogy e kis gyüjteményt torontáli földieim ügyszeretete minél nagyobbra szaporitsa.

A muzeumunknak átszolgáltatott gyüjtemény számra nézve mindössze 48 darab kőeszközből áll. Ezek közül 1 darab vöröses trahyt-féle éles eszközrész, palakőfaju nyilhegy világosszürke és sötétszürke szinben 4, igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4, közönséges tüzkőnyil 16, közönséges fehér tüzkőeszköz 8, vörös pattogtatott kovaeszköz 7, pattogtatott obsidián 1, kovanucleus 3, kigylakőszekercze (serpentin) csonka részlete 1, hasonlag 1 serpentineszköz töredéke, mészkő-veső 1 és egy csonka márványkőbalta.

Első pillanatra is feltünő, hogy e kőnemek közt csak egyetlen obsidián fordul elő. S e tekintetben ugylátszik a többi dél-magyarországi őstelepek jellegével bir a borjasi is; mert nálunk itt az alföldön mindenfelé a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak az obsidián leletek, amint azt a szomszéd békésmegyei muzeum látogatásakor Pulszky is megjegyzé. Igen szép példányok azonban a kőszekercze, a kőbalta és kővéső, melyek muzeumunk eddigi gyüjteményében méltó helyet foglalnak el.[2])

Már más alkalommal (az „Archaeol. Értesitő"-ben) említém, s ezuttal csak mellékesen hozom fel, hogy a borjasi őstelepnek váralatti egyik lejtőjén egy egész temetőcsoportot találtam, mely azonban csak néhány száz éves lehet, s azon időből való, midőn e tájakon dúsan diszlettek a tölgyfaerdők; mert a kelet felé irányzott koporsók rothadt maradványán határozottan felismerhető a

[1]) Paleolyth régiségekre itt alkalmasint hasztalan számolnánk. Ezek a „drift" (a lerakodások) korszakára terjednek, midőn az ember a mammuth-al, a barlangmedvével, a gyapjuszörü rhinocerossal és más egyéb kihalt állatokkal osztozkodott Európa birtokában. Hunfalvy ezt igen találóan igy definiálja: „Történelem előtti, vagyis a tudvalévő történelmet megelőzött időnek szokták azt nevezni, melyet az emberiség eltöltött, mig az irást feltalálta, melylyel a tulajdonképi történelem kezdődik. A kőkorban a régiebb az, midőn az ember a mammuth-tal és rénszarvassal együtt él, lassanként tökéletesedő kő- és csont szerszámaival." (Magyarország ethnographiája. 54. l.)

[2]) A kőszekercze, melynek darabjáról szó van, hasonlit a dél-magyarorsz. muzeumban látható paulisi szekerczéhez. Eddigi magyarországi, vagy akár külföldi e nemü leleteinkkel való egybevetése és gondos tanulmányozása tán érdekes eredményekre vezethetne. Például a hajdani zsidó és egyptomi papokról tudom, hogy isteni tiszteleteik, áldozataik alkalmával még a későbbi fémkorban is használták a nagyobb alaku kőkéseket, kőszekerczéket, pietásból az ősi szokás iránt, melyről őket a hagyomány értesité. (L. Lubock „Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes." 414. l.)

tölgyfa jellege, mit pedig a borjasi telepitményesek csupán csak koporsók készitésére nehezen vásároltak messze földön.[1]) Találtam ott azonkivül egy a XVI. századból való, gyönyörü karczdiszitményekkel ékesitett csonttülkőt is a cervus communis agancsából és Ferdinand ezüst magyar dénárainak roszul sikerült rézutánzatait kettős bélyegverettel, nemkülönben ugyanazon fejedelem eredeti ezüst dénárát és egy idegen boszniai érmet.[2])

Az itt talált épen nem ritka érmek közül kettőt a budapesti nemzeti intézetünknek küldék fel, kettőt pedig saját éremgyüjteményünk számára takaritottam meg. Ez utóbbiak nagyobbika Dusán István bosnyák fejedelem érme s utánzata a velenczei dogeérmeknek. Körirata: Stephanus. A rajta levő alakok egyike Dusán, másika a bosnyák védszent.[3]) A tulsó éremlapon Krisztus alakja látható. A kisebbik érem II. Ferdinandnak igen gyakran előforduló denára 1635-ből. Körirata: (Ferd.) D. G. R. I. S. A. G. H. (Patrona Hunga. 1635.) K. B.; azaz Körmöczbányán készült.[4])

Bronzeszközökre s egyáltalában fém nyomára, történelemelőtti csontra és agancsra a mai napig sehol sem akadtam Borjason ott, hol a csiszolt kőkorból való fentebbi tárgyakat találtam.

Ami már most az érintkezési pontokat illeti, melyekből őstelepünknek egyéb magyarországi őstelepekkel összehasonlitása által annak emezekkel rokon-eredetére avagy azonos korára vonhatunk következtetéseket, azt kell mondanunk, hogy a borjasi őstelep, tekintve a) helyrajzi fekvését, b) kőeszközei anyagát, c) cserépedényei idomitását, d) azon speciális körülményt, miszerint a kőkori rétegekben eszközölt fürkészet eddigelé semmi fémnyomra sem

[1]) A régi tölgyfa-erdőkből ma már csak egy kis részecske áll fenn Beodra alatt, és a t.-becsei Urbán-család birtokát képezi.

[2]) V. ö. „Archaeolog. Értesitő“, 1876. évf. 249—251 l. — Továbbá: Miletz J.: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei“, 26—27. l. — Alkalmat veszek magamnak itt megjegyezni, hogy az „Archaeol. Értesitő“ fentebb emlitett füzetében közölt leleti értesitésembe néhány lényeges sajtóhiba és ferditès csúszott be.

[3]) A velenczei érmeken az avers egyik alakja a doget, másika pedig Velencze védszentjét, szt. Márkot tünteti elő.

[4]) Nem mulasztom el még felemliteni, hogy Borjason, épen ugy mint más ilyen állandóan lakott coloniákban, legkivált az utóbbi századokból, jelesen a török világból való régiségeket nagy mennyiségben találtak. Gróf Bethlen József temesvári kataszteri igazgató ur birtokában is van egy Borjason talált, byzanti stylusban készült ezüst török kanál, melyet magam is láttam. A Borjasról T.-Becsére költözött 70—80 é es aggastyánoktól pedig hallám, hogy nekik gyermekkorukban saját apáik beszélték, miszerint a borjasi kapaszkodón régenten sok aranypénzt, aranysodronyokat, sőt egy nagy arany keresztet is találtak, mely tárgyakat aztán olcsó pénzen üzér zsidók keritették kézre és beolvasztották. — A borjasi földvár négyszögében egy tégladarabokkal telt emelkedettebb helyet mutogat a nép, melyen hajdanában a borjasi parochiális templom állott volna. Tudományos ásatások kideríthetnék.

vezetett, rokon és egykoru őstelep a szihalmi, tószegi, novaji, magyarádi, montaji, szelevényi, paszag-pusztai, csépai és paulisi őstelepekkel.

Őstelepünk, mint amazok, szintén messzeterjedő sikságon fekszik, hol lakói, mint amazoknál, egyszerü földhányások mögött valószinüleg igen sokáig békés nyugalomban éltek s folytatták primitiv életmódjukat, mely vadászatból, halászatból, földmivelésből és állattenyésztésből állott. A jellemző indicium tehát, mely szerint kőkori telepeink kivétel nélkül mind sikságon vannak, a borjasinál is feltalálható.

A kőeszközök anyaga Borjason a trahyt, diorit és kálczit, a serpentin és obsidián. Ezen vonások is teljesen egyezők egyéb kőkori telepeink eszközeinek anyagával. Jelenik igen helyesen jegyzé meg, hogy az egykori lakóknak eme kőzeteket okvetlenül kereskedés utján kellett szerezniök, miután azok a felsorolt kőkori telepek közvetlen közelében sehol sem találhatók.[1]) Az obsidiánt valószinüleg a Hegyaljáról, a serpentint és trahitot, melyek egyikéből gyüjteményemben a szekercze s egy másik kőeszköz gömbölyded részecskéje készültek, a Borjastól nem távol fekvő szerémi hegységből, Pétervárad környékéről, a dioritot Oravicza-Resicza sziklavidékéről, a kálczitot pedig az éjszakra fekvő hegylánczok valamelyikéből szerezték; ugyanazon helyekről tehát, hol e kőzeteket eddig ismert összes kőkori magyar telepeink népei megegyező vélemények szerint találták.[2])

A borjasi telep agyagiparának egyes cseréppéldányai, melyeket a hulladékgödrökből s az ősi tüzhelyek mellől kiemeltem, ép oly bütykökkel s durva karczékitménynyel ellátott készitmények, mint amilyeneket például Borsódban az Ostoros vagy a Hór patakok közelében állitólag kocsiszámmal lehetne összeszedni. A borjasi edénydarabok szintén vastagságuk által tünnek fel s ép ugy, mint teszem a paszagi pusztán kiásottakról irják, czifrázatként a pontozatot és vonalakat viselik magukon. Némelyik cserép vastagsága 9—10 mmt. tesz ki. S habár sajnálnom kell, hogy eddigelé egyetlen egész vagy csak jelentékenyebb példánynak sem juthattam birtokába és az, mit Borjason az ősrégiség sirjából kimentek, mindössze is csak néhány apróbb cseréptöredék: mindazonáltal annyit már ama pár cseréptöredéken is kivehettem, hogy a borjasi kezdetleges agyagipar épen ugy eredeti, népies és mondhatnánk nemzeti formákkal bir, valamint azt synchron egyéb telepeinknek ugyanazon gerencséri technikáján szemléljük.

Vonatkozólag továbbá a történelemelőtti csonteszközöknek és a fémne-

---

[1]) Archaeolog. Értesitő, XI. köt. 7. sz. 203. l.

[2]) Vasvármegyében is registráltatott a szentgáli vörös tüzkő, mely a miénkkel egészen azonos. Ott is találtak kőeszközöket, a többi közt kőkést fehér, a miénkhez hasonló tüzkőből. Sőt, ami nálunk még nem tapasztaltatott, ott a serpentin mellett lávabazaltból készült eszközök is találtattak.

meknek itteni hiányára, az elsőket illetőleg nem habozom kifejezést adni abbeli reményemnek, miszerint a netán eszközlendő rendszeres kutatás együtt fogja azokat találni a csiszolt kővel, amint az másutt is történt; a fémnemek hiányát illetőleg pedig kétségtelennek tartom, hogy azt a rendszeres kutatás épen oly állandó typusnak fogja a borjasi őstelepnél constatálni, amint a fémhiány egyéb kőkori telepeinknél is állandó typusnak bizonyult be.[1])

Ezen érintkezési pontok azonosságának alapján már most három dolgot állithatni:

a) hogy őstelepünk egy időben volt lakva hazánk többi őstelepeivel;

b) hogy a nép, mely azt lakta, a társadalmi fejlettség ugyanazon fokán állott, melyen kortársai;

c) hogy a kőkorszaki ősembert még a bronzkor feltünése előtt kényszerité a benső ösztön, vagy valamely jelentesebb külbefolyás felhagyni durva kőeszközeivel s a bekövetkezett fémkor előhaladottabb szokásaihoz alkalmazkodni.

De habár e három dolgot bátran állithatni, azt mindazonáltal jelenkori felfogásunk értelmében csak sejteni lehet, mely nép volt az s mi volt az ő neve, mely azokkal a kőnyilakkal ellenségeire íjazott s vaskos markában kőeszközeit forgatá?[2])

Ily kérdéseknél leginkább a nyelvhasonlósági és különbségi adatokkal támogathat bennünket a nyelvosztályozás elmélete, vagy csak a koponyaalkat adatait[3]) szolgáltathatja nekünk az ősemberfai cranioscopiája.

Sőt azt sem bizonyithatjuk, hanem csak közvetett elméletek után gyanithatjuk, mily vallási és erkölcsi fogalmak valának azok, melyeknek ama ősnép hódolt? S mig arról a tudomány nagymérvü erőfeszitései daczára is csak homályos fogalmaink vannak, hogy milyen uralkodó eszmék képezék a barbár népek társadalmi életszervezetének sarkpontjait és milyen viszonyban állhatott e társadalmi szervezet Európa s a többi világ más népeinek emberi intézményeihez?; a felől mindazonáltal már tisztultabb nézettel birhatunk, ami a kérdéseket illeti, ha vajjon stationarius volt-e a cultura, melynek elemében

---

[1]) Lubock és Hunfalvy P. emlitik, hogy a neolyth korszakban az egyetlen arany található, mely fémet helylyel-közzel ékitményekre használta az ősnép. Erre nézve Magyarországon tudtomra egyetlen egy concret esetet sem lehetne felhozni.

[2]) Kr. e. 513-ban Darius hadjáratot intézett az aldunai és pontusi népek ellen. Darius roppant sereggel jött át Európába, melyet a Feketetenger nyugati partján vezetett éjszak felé a scythák ellen. Herodotus (élt Kr. e. 484—405) mintegy 60 évvel Darius hadjárata után az agathirseket emliti e vidék lakói gyanánt, kik a Marison laktanak, mely elnevezés alatt az alsó Tisza vidéke is értendő. (Hunfalvy: Magyarorsz. ethnogr. 58—59. l.

[3]) Retzius az itt lakott ősnépeket brachycephaloknak tartja. Ezekhez számitja a későbbi magyarokat is. (Ethnologische Schriften von A. Retzius, Stockholm 1860.)

mozogtak?, — mily mennyiségben lehetett jelen az ősnép az alsó Tisza kanyargós partján?, és mennyire terjed körülbelül az idő, melyet a kőkor embere borjasi fészkében vagy a Tisza-vidék terjedelmes rónáin eltöltött?

Ugyanis kétségtelen levén, hogy az autochton népállapotok egymagokból nehezen vagy tán épen nem fejlődhetnek magasabb műveltségi állásra: idegen, uj termékenyitő elemeknek kell közéjök vegyülni, melyek hatása alatt azok eredetiségöket elvesztik, átidomulnak, de tökéletesbedésre nézve öregbednek. „Vegyületlen ősculturák — irja Ipolyi — alig léteznek. A népek szellemi világa fejlődésének épen ugy egyik főkelléke az érintkezés, a társadalmi elvegyülés, valamint az az egyes emberek képessége fejlesztésére szükséges. E folytonos viszony szálai szövéséből áll sokszor az észrevétlen, csöndes és lassu culturai növekvés.“[1]) Nem lehet tehát föltételezni, hogy egy oly népnek culturája, mely a hatalmas Tisza folyó által a Dunával és Feketetengerrel volt összekötve, mely gabnaterményeit és előnyös marhatenyészete nevelését éjszakra és délre, keletre és nyugatra egyaránt szállithatta, érintetlen maradhatott volna akár más népek eszméitől, akár pedig ellenállhatott volna azon benső természeti erő hatásának, mely az emberi lélek eredeti azonosságánál fogva érintkezések nélkül is életre szólitja a már másutt megfogamzott haladási eszméket.

Ha már most Tisza-menti őstelepeink időszámitási régiségére reflectálunk, nem fogjuk elvitázni akarni, hogy az ily reflexiók merő föltevésekből indulnak ki ugyan, hanem mégis oly föltevésekből, melyeknek alapját maga az empirikai tudomány vetette meg. Bizonyos csak egy, hogy az ugynevezett őskorszakok tartalmát nem tudjuk, mert nem is lehet megmondani. Kő- és bronzkori telepeink egyes félreeső helyeken igen sokáig, néhol egész a római uralomig fenmaradtak. Mi több, a chaldei monarchia ruinái föld eritették, hogy földmüvelés és kereskedelem a kőeszközök használata mellett magas virágzásra fejlődhettek; miből pedig az következik, hogy a kőeszközök nem föltétlen bizonyitékai egy barbár állapotnak. Még ha teljesen megállapitott tény volna is, hogy a kőkorszak a világon mindenütt megelőzé a fémet: ugy mégis bizonyos maradna, hogy ugyanazon kor, mely a világ egyik részében kőperiodus gyanánt lép föl, a világ másik részében fémkorszaknak mutatkozik. Hiszen általánosan tudva van, hogy az eszkimók és a déli Oceán szigetlakói, a tűzföldiek és andamánok még a legutóbbi évtizedek alatt is kőkori életet éltek.[2]) Meglehet tehát, hogy a kőkori tiszai lakók is jó közelre megközeliték

---

[1]) A magyar iparélet történeti fejlődése. 27. l.

[2]) E tekintetben az emberiség ugy a történelemelőtti, mint a történelmi korszakokban következetes maradt önmagához. Például a magas ó-korból származó örményországi épitészeti emlékek s mindazon épitészeti müemlékek, melyeket Kis-Örményországban Pteria romjai közt Texier és Hamilton fedeztek föl, nemkülönben egyéb monumentális romok és müvek, melyek Örményország déli és délnyugati tartományaiban találtatnak, azt bizonyitják: mikép Armenia ezen tájai az assyriusok és babyloniaiak világuralmi korában nagy haladási stádiumot értek már el, a midőn Róma még csak

vala a történelmi kort, noha előttem nagyobb sulylyal bir a föltevés, hogy a tiszai lakók kőkorszaka, vizi közlekedésök kiterjedése és valószinüleg nagy élénksége tekintetéből, a régibb neolyth kőkorszakok közé tartozik. Egyszersmind ugylátszik nekem, hogy az alsó Tiszán nem ugy szűnt meg a kőkor, amiként azt Troyon elmélete akarja, — ellenséges invasio következtében, mely kőkori telepünket elpusztitotta, lakóit kiirtotta volna, a bronzculturának adván létet;[1]) hanem megszűnt minden catastrophalis rázkódtatás nélkül, a természetes fejlődés hatása folytán ugy, amint érintkezése más vidékek népeivel, lakosságának jó és rosz tulajdonai, sorsa eldöntését magukkal hozták.

A bővebb és behatóbb kutatás mindenesetre föl fogja deriteni nemcsak e nézet helyességét vagy helytelenségét, hanem azt is, ha vajjon a borjasi őscolonián kivül léteztek-e az alsó Tisza balpartján még más neolyth-kori telepek? Egyszerü látszat után szólva talán szabad e helyen abbeli vélekedésem nyilvánitását koczkáztatnom, hogy a török-kanizsai, kumándi, aradáczi, szanádi és babátói partmagaslatok ily ősi neolyth telepeket átszanak magukban foglalni.

De még akkor is, ha a szakszerü terjedelmesb kutatás eredményei egymagában állónak találnák feltüntetni a borjasi őstelepet: a védelmi szempontnak ezen meggyengitése még nem lenne elegendő arra, hogy őstelepünket a történelemelőtti ujabb műveltségi fokok meghonosulása következtében higyjük elpusztultnak. Igaz ugyan, hogy az erkölcsök változásával néha hatalmas nemzetek roskadtak össze, és az assyriusokat a műveltebb chaldeusok, ezeket a persák, a persákat a görögök hóditák meg és követék hatalmi positióikban; de másrészt az is kétségtelen, hogy az ó-műveltségi praepotentiát sokkal gyakrabban látjuk a történelemben elmaradni az anyagi hatalom mögött, mint a fölött győzedelmeskedni. A legeszményiebb hellén classicismust eltemeté a rómaiak anyagi túlsúlya, valamint ismét ezek műveltségének világosságát a barangoló vandal népek ellenállhatlanul romboló nyomása oltá ki.

Egyébaránt a torontáli tiszai őséletnek a történelmi korszakig folytatását, sőt valószinüleg a történelmi korszakba benyulását is megczáfolhatlan érv gyanánt hirdetik a Borjas környékén, sőt az egész torontáli Tisza-part mentén látható számos halmok és tömeges dombsorok, melyekben egy rég elviharzott kor akaratlanul is tartósabb emlékeket emelt magának a kőoszlopoknál és érczszobroknál, amiket

gyermekkori pólyákban volt, vagy épen nem létezett. (L. Lukácsi Kr.: „A magyarok őselei", 8—9. l.; továbbá v. ö. még Hunfalvy: „Magyarország. ethnogr. 56. l.)

[1]) „Sur les habitations lacustres." — V. ö. Csetneki Jelenik Elek szakavatott értekezésével: „A magyarhoni őstelepekről." (Archaeolog. Értesitő, XI. k. 204. l.)

az indulat rohama s a szenvedély dühöngése helyökből elmozdithat s egy pillanat alatt megsemmisithet.

E halmok és dombcsoportok, melyeket a nemzeti büszkeség hun-avar maradványoknak[1]) szeret tekinteni, jobbára későbbi korból származnak ugyan, de azért mégis praehistorikus ereklyék és emlékjelei a bronz- és vaskori ember itteni életének, mely e halmok körül a kőkorszakból önkényt bontakozott ki és e téreken ujult izléssel, növekedett felfogással uj életmódot és szokásokat inaugurált.[2])

A halmok és dombcsoportok többnyire temetkezési halmok, bensejökben kőrakással födött és immár megszenesedett fagerendákkal támogatott kamrával, hova az elégetett holttestek hamvait öblös urnákba elhelyezték, néhány kezdetleges kivitelü érctárgyat mellékelvén hozzájok. A tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmával a Százhalomra tett kirándulásnál önmagam is megszemléltem az érdekes mütétet, melylyel a világ minden irányából ott összegyülekezett szaktudósok több ily halmokat felbontottak és azok fenekéről a még teljes épségben levő kamarákban egymás mellé elhelyezett hamvvedreket kiemelék és magyarázák.

A torontáli Tisza mentén még érintetlenül állanak az ősépitészet e néma monumentumai, mindenütt mintegy szabályszerinti pontossággal hajdani vizmedrek fölötti kapaszkodókra épitve, amint azt a mellettök vagy közelökben elhuzódó kiszáradt mélyedéseken szemlélhetni.

Ezekkel szünik meg — ugymond Jelenik — az őskor hazánkban és a római sasok feltüntével megkezdődik a szorosabb értelemben vett történelmi korszak!

De hogy némi fogalmunk legyen arról, mily mennyiségben lakott az ősnép az alsó Tisza kanyargós partjain és mily pezsgő élet uralkodhatott itt egy kezdetleges internationális civilisatiónak hosszu évszázadokra terjedt hatása alatt, elégséges fölemliteni, miszerint Torontálban a Tisza mentén nem kevesebb, mint százkilenczvenkét nagyobb halmot[3]) s mintegy 15 dombsorozatot számláltam. Hozzá e szám még nem is egészen teljes; mert ha

---

[1]) Nevezetes, hogy a szlávok, sőt még az autochton oláhok is „Unka"-nak nevezik e halmokat. Ezen névben a kiejtés szembeszökőleg hibás; mert a szláv és oláh a mély magánhangzók előtt csak ritkán vagy soha sem szokta a „h" betüt használni. A midőn tehát „Unka"-t mond, „Hunka"-t kell helyesen érteni, mely elnevezés a halmok eredetét szintén a hunokra látszik visszavezetni.

[2]) E halmok történelemelőtti jellegét Miletz is felismeré, midőn igy ir: „Ilyen, (t. i. mint a becskereki, bánteleki, csatágosi, écskai és elleméri határokban levők), nagy valószinüséggel pogánykori halmok mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár, Hegyes és Szaján körül is." („Tört. és Régészt. Értesitő", II. k. 67. l., és „Torontál vármegye tört. és régészt. emlékei", 21. l.)

[3]) Magasságuk 4—6 öl, körfogatuk középmértéke 30—40 öl.

a szőreghi, oroszlányosi, gyálai, szt.-iváni és mokrini halmokat számba vesszük, akkor a tiszamenti összes halmok száma a kétszázhuszat is könnyen megüti.[1])

Nevezetesen: Keresztur községe határában van mindjárt 11 halom, melyek közül három különvált csoportot képez.[2]) — A török-kanizsaiban 13 halmot találtam, és pedig keletről délnek öt halomsort, nyugatról éjszaknak egyet. A jozefovai határban pedig, a községi szőllőkertek között hosszu, tömör dombsor huzódik, melynek legmagasabb halmát a köznép „Szmilyevacsa"-nak nevezi. E dombsor délnek a szőlőkön túlra is elhuzódik. Nem messze a Tisza-parttól a „Kondzsolósz" nevü legmagasabb jozefovai halom áll egymagában; ettől déli irányban ismét egy hosszu dombsorozat vonul el, két kiválóbb magasságu halommal. Hasonlókép a szanádi országuttól balra is, alig negyedórányira Jozefova alatt, keleti és déli irányban kapcsolatosan egybefüggő földhányásokat látni, melyek hossza ezer ölnél is több lehet. Ezek déli részén, a kelet felé beszögellő sarkon két tetemesb halom áll, melyek a nép ajkán „Kortnyácsa" név alatt ismeretesek. Legmagasabb dombsor a jozefovai határban az, mely három kiválóbb kupjával a czernabarrai országut jobb- és baloldalán, az ugynevezett „Hadnagy-Budzsák"-ban létezik.[3]) Van ezeken kivül még a rétben s az oroszlányosi határszélen is egy-egy jókora magasságu halom. Tehát egymagán a jozefovai község területén tizenegy nagy halom s négy dombcsoportozat található mintegy harmincz kisebb halommal. A szanádi határban négy,[4]) a csókaiban kilencz halmot és két dombsorozatot látni. A padéiban áll öt,[5]) a monostoriban nyolcz, a hegyesi legelőn s a becsári határban négy-négy, a beodrai és kárlovai határokban három, a frányovaiban tizenhárom nagyobb és öt kisebb halom.[6]) A török-becsei határban öt messze kimagasló halom áll,

[1]) E vidék ethnographiai leirását Katona Antal tiszaszabályozási társulati főmérnök eszközlé, ki munkájában a maga szempontjából e halmokat is registrálta.

[2]) A „Vrbovita Unka" és a Tálagyban fekvő névtelen halom. nagy mennyiségben tartalmaznak embercsontokat.

[3]) Hadnagy-Budzsáknak azért hivják e düllőt, mivel a rácz milicziának a tiszamarosi határőrvidékről a n.-kikindai kerületbe átköltözése idejében a ráczok megtartván katonai szervezetöket, hadnagyuk épen e düllőben kapott ugynevezett character-földet. Kár, hogy a torontáli községi puszták, düllők, tájak stb. nevei többnyire elráczositottak! Megérdemelné a fáradságot a régi magyar neveket fölkutatni és a feledékenységtől megmenteni. Egybevetésök diplomatariumaink gazdag adataival, ki tudja mily érdekes eredményekre vezetne?!

[4]) A „Vujana" nevüről állittatik, hogy 1697-ben megerősitett török védmü volt Jenő herczeg zentai hadserege ellen.

[5]) A „Szelistyán" nevü düllőn mutogatnak egy gerinczet, melyből az Arankatöltés készitése alkalmával nagy tömegekben ásták ki az embercsontokat.

[6]) Az ötvenes évek végén, midőn a t.-becsei-beodrai Klinker-ut töltését készitték, az ut melletti egyik halom déli részét megásták s egy nagyobb hamvvedret emeltek ki belőle, mely jelenleg a n. muzeum tulajdona. Ugyan-e hely körül találták azt a kis barbár bögrét is, melyet nehány évvel ezelőtt saját muzeumunknak ajándékoztam.

melyek közül a „Szentkirály“ egy a török hódoltságban elpusztult magyar helység nevét őrzi. A kumándi határ tele van halmokkal; csak a ritkább nagyságuak száma tizenegyre megy, nem is említve itt a rét felé fekvő szőlők hatalmas dombfüzérét, mely a hajdani őstelep félreismerhetlen jellegét viseli. Az elleméri községi határban öt, a tarrasiban (az Anonymus által ugynevezett „terra Torhus“) hét, a mellenczeiben kilenczet[1]), az aradáczibán hét halmot számláltam. A nagy-becskereki telekföldek, melyek már távolabbra esnek a Tiszától, messze elhuzódó kiszáradt vizmedrek magas latain csak három halommal birnak; de már a Tiszához közelebb eső kincstári réten, szemben a titeli hegylánczczal, hét nagyobb alkatu halmot szemlélhetni. Az écskai határban van három[2]), a perlasziban pedig egy izolált halom[3]), meg egy három halomból álló halomcsoport. — —

Ime, mennyi emléke közöttünk és közvetlen szemeink előtt ama hosszu, messze időknek, melyek fölkutatására röviddel ezelőtt még az ábránd szárnyain sem bátorkodott elindulni a történettudós!

Ama hosszu nagy idők titkos országát ma már a szellem minden hatalmával vivja nemzeti tudományunk.

Mi nem fogunk e nemes törekvésektől elmaradni; — e tiszai őstelepek rendszeres fölkutatása által sikerül tán előbbre vinnük a vidék ősmultjának ismeretét, mint a honnan azt krónikáink kezdeni szokták.

E tekintetben ugy is társulatunké a kezdemény, — és övé az érdem is!

A „nem ex professo régész“ eleget tett, ha szerencsés lehetett rámutatni az őshajdan drága nyomaira a talajban, melyen naponta járunk-kelünk; a családi tűzhely maradványaira, mely körül ez országrészben ősi elődeink tanyáztak, hol mint a hangyaboly kezdetleges szükségleteik szerint társadalmi életöket élték; az áldozó helyekre és sirhalmokra, hol ősi táltosok pogány isteneknek áldoztak és dicsénekeiket hangoztaták.

Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ junius 27-én tartott havi választmányi ülése alkalmával a következő jegyzőkönyv lett bemutatva és felolvasva:

---

[1]) Ezek közül a „Ruszulova“ nevü halom tele van embercsontokkal.

[2]) A perlaszi országut mellettiben embercsontok találtattak.

[3]) E halom körül 1849-ben Kiss Ernő tábornok vitéz serege s a rácz hadak között erős ütközet folyt. A csatában elvérzettek e halomban lettek eltemetve. Hamvaik fölött durva készitményü fakereszt áll.

Jegyzőkönyv:

mely Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök kezdeményezésére az Ó-Palánkán (hajdan Uj-Palánka) eltemetett rámai hős Lo-Presti József báró sirhelyének meghatározása s az ó-palánkai, valamint ezzel szemközt a Duna jobb partján Szerbiában Rámán, mint Lo-Presti hősi halála szinhelyén található régiségek megszemlélése végett Fehértemplom városából 1877. május 26-án rendezett történelmi és régészeti kirándulás alkalmából felvétetett.

Ezelőtt négy évvel, midőn a határőrvidéki részeknek az anyaországhoz történt visszacsatolása után Ormós Zsigmond temesmegyei főispán Ó-Palánkán első izben megjelent, Nikolics Sándor palánkai görög keleti lelkész, az ó-palánkai házcsoporttól balra eső elhagyott régi temetőben egy jókora nagyságu szabálytalan négyszög alaku, egyszerü palakővel boritott sirt mutatott meg őmltgának, melyben állitólagosan Lo-Presti József báró, a rámai hős volna eltemetve.

Megilletődve szemlélték a főispán urral akkor a helyszinén megjelentek a szomoruan elhagyatott sirhelyet, mely a legszegényebb sirnál is szokásos jelvény nélkül mintegy véletlenül reá hengeritett faragtalan kő által jelöli csak a hős nyughelyét, ki Leonidás és Zrinyi példái után a katonai erények legnemesbikének, az önfeláldozásig terjedő vitézségnek virágzó fiatal korában magasztos példáját nyujtotta.

Ó-Palánka akkor Krassómegyéhez tartozván főispán ur nem volt azon helyzetben: hogy a temetkezési helynek határozott megállapitása s ennek megfelelő jelvénnyel ellátása iránt közvetlenül intézkedhetett volna; azonban bekövetkezett az 1876. évi XXXIII. t.-cz. értelmében azon időszak, melyben Temesmegye határai a Nera folyamig s igy Ó-Palánkára is kiterjesztettek, Ormós főispán ur tehát a helyszinére a kimenetelt elhatározta.

Az intézkedések meg voltak téve, hogy az ügyben tanuság tételre hivatott, s a különbeni közreműködésre szükséges egyének a helyszinén megjelenjenek, és mivel Fehértemplomban is a kirándulásra több ur és urnő tagul jelentkezett, a diszes társaság május 29-én reggel a helyszinére kirándult.

A láthatár kezdetben annyira borus és esős volt, hogy az utra induló társaság a kirándulás meghiusulta miatt aggódni kezdett; azonban minél közelebb jutott Uj-Palánkához, mely Fehértemplomtól egy kis órai távolságra fekszik, a felhők mindinkább oszlani kezdettek, a nap sugarai maguknak utat törtek, és midőn a Duna árvizének nagysága miatt a társaság vidám kedvvel már Uj-Palánka alatt a Duna-gőzhajó-társaságnak matrózok, az ó-palánkai kir. harminczad hivatalnak pedig pénzügyőrök által kormányzott és nemzeti lobogókkal diszitett bárkáira reá szállt, az ég boltozata oly vidámmá változott: hogy ehhez csak a kiránduló társaság kedélyhangulata volt hasonlitható.

Ó-Palánka mellett az érkezők a bárkákból kiszállva, a házcsoporttól balra kelet-éjszaki irányban fekvő emelkedettebb helyen megállapodtak, melynek

„Az osztrovai nagy Dunasziget, a Morava és Karas folyók torkolatai között 1788-ban az osztrákok által volt megszállva. Ráma várkastélyt is a szerb földön, az emlitett sziget alsó csucsa közelében, mely az ellenség figyelmét kikerülte, szintén a császáriak foglalták el. A hegység, mely a Mlava és Pek folyók között a Duna jobb partjáig levonul, az Osztrova szigeten alól annyira benyomul a Dunának, hogy azt félkör kanyarulatra szoritja. A kerekség legszélsőbb csucsán áll a torony alaku négyszögü váracs és ahoz közel Ráma falu. A vidék előnyössége arra nézve, ki a balpartról a jobb partra átkelni szándékozik, már a régibb időkben ismeretes volt. A Duna itt csak mintegy 1000 lépésnyi széles és egy sziget Uj-Palánkánál elég téres sánczra támaszkodhatik, mely az átkelést biztositja. Az osztrákok nem késtek ezt felhasználni és a szigetet védelmi állapotba tették. Ellenben Ráma valószinüleg csak a szükségnek köszönheti eredetét, hogy az innenső végpontnak a tulsó oldalon egy másikat szemközt állitson.“

„Csak miután Rámát az osztrákok megerősitették, ismerte fel az ellenség a hely fontosságát és minden áron birtokába akarta keriteni. Báró Lo-Presti hadnagy, egy bánsági születésü derék vitéz védte azt 23 emberrel a Belgiojoso (44. sz.) gyalog ezredből.“

„Junius 28-án éjjel 4000 török 3 ágyuval közeledett csendesen a váracshoz, és még nap feljötte előtt, 3 órakor reggel, váratlanul és gyorsan megrohanta.“

„Lo-Presti hadnagy az eltorlaszolt téren előrelátó meggondoltsággal tett intézkedéseket a védelemre, melyet a halhatlan spártaiak csüggedetlenségével volt eltökélve végrehajtani.“

„A dicső csoport már két óráig daczolt hidegvérüleg a tulnyomó erő ostromával s szakadatlan tüzelésével. Két óráig lövöldözték 12 fontosakból hasztalanul az Uj-Palánka előtti vizváracsból a Ráma körüli török csapatokat. Ekkor a táborból segélyt akartak küldeni nekik. Négy század gyalogságnak kellett volna hajón átszállnia, hogy a szorult helyzetben levőket az ostrom alól felmentse. Azonban a vihar oly hullámokat korbácsolt a Dunán, hogy az átkelés lehetetlen volt. E közben az ellenség fokozott dühvel folytatta az ostromot, azonban minden törekvését a védelmezők erőlködése visszaverte.“

„Esztelen támadásoknál gyakran a nagy veszteségek kényszeritik a támadó felet meggondolt intézkedésekre.“

„Rámánál is az eset történt.“

„A vakon ostromló török csapat, látva nagy veszteségeit, egyszerre eszélyességre tért. Ágyuit a kapunak szegezte és bezuzta. A keritésben földdel betömött falboltozatokat vettek észre, és azokat is áttörték. Halottaikon — a váracs előtt már 300 halottjuk hevert — keresztül rontva, az ostrom harmadik órájában utat és végre hat órai ostrom után két rést törtek a váracsba.“

„Ezt látták Uj-Palánkáról, de többet nem. Még csak néhány dörgés volt hallható, azután a váracs lángba borult, füst boritotta a helyet és a törökök nem sokára a vidékből eltüntek.“

„Egy nemsokára Rámára küldött őrjárat a hős védelmezők közül 18-nak sok sebbel boritott s megcsonkitott hullájára akadt, kiknek nevét, fájdalom, a történelem nem jegyezte fel. Az ellenség vak dühében levágta fejüket, s fegyverükkel, tarisznyájukkal, tölténytáskájukkal, s minden szerelvényükkel magával vitte. — Lo-Prestinek s a többinek nem akadtak nyomára. Csak a következő napon (29.) találták meg a mezőkön kettőnek szétszort testtagjait, s a váracs omladékai alól végre a hős Lo-Prestit s a három hiányzó testet is kihuzták. A 21 hős közöl 18-at Bánságban, 3-at pedig szerb földön Ráminál temettek el.“

„Lo-Presti hulláját, melyen nyolcz seb nyoma látszott, hajón átszállitották Uj-Palánkára, hol katonai diszszel s nagy pompával temették el. Dicső neve azonban emlékezetben van, s nemzedékről-nemzedékre száll. Ki még 1848 előtt Uj-Palánkánál a tulsó váracs romjait szemlélte, annak mutogatták sirja igénytelen emlékkövét, mely a rámai hős csontjait takarta. Most már annak is eltünt minden nyoma.“

Ezután Nikolics Sándor palánkai lelkész a régi temető helyére vezette a társaságot, mely bekeritetlenül, elhagyottan, helyenkint felfeltünő homokkő faragványu keresztjei, beomlott sirboltozata, valamint a sirokra illesztett szalálytalan alaku palakő lapok által kétségtelenné tette, hogy a jelenleg szabad legelőt képező tér ezelőtt temető volt, s ennek alaptervezete a föld felhányásban meg van jelölve, falazatainak nyoma azonban elenyészett.

A még fenálló keleti idomu homokkő kereszteket és sirokat rendre megvizsgálva, az egyik sir homokkő lapján az 1757-ik évszám mellett Herics Nikola és neje neve — az 1758-ik évre mutató másik sirkereszten Ostoja Radosavlovics — egy harmadikon 1789-ik évszámmal Maximovits Konstantin leányának Boschits Katának nevei voltak bevésve.

Nikolics lelkész ezután a hajdani kápolna bejárása előtt egy palakő lapra mutatva, határozottan kijelentette: hogy a rámai hős, cs. k. hadnagy Lo-Presti József báró tetemei azon kőlap alatt vannak eltemetve. Nikolics Sándor lelkész előadá, hogy 30 év óta lelkészkedik a községben, és a kérdéses helyet, mint Lo-Presti sirját, ezelőtt már jó régen egy bizonyos, 80 éves korában meghalt ó-palánkai agg férfi Raskovics István jelölte ki és mutatta meg neki, ki a rámai catastrofa idejében 1788. évben nemcsak felnőtt férfiu, hanem az eseménynek szemtanuja is volt. Raskovits különösen előadta volt Nikolics lelkésznek, hogy jelen volt és önszemeivel látta, midőn Lo-Prestinek megcsonkitott holtteteme egy bárkában Rámáról áthozatván, lepedőbe burkoltan, két társa megcsonkitott tetem maradványaival együtt e sirba temettetett.

A lelkész határozott állitása daczára, annak constatirozása végett: hogy a kőlap csakugyan Lo-Presti maradványait fedi, a sirgödör felnyitása az egyetlen biztos módnak látszott a társaság előtt, és daczára annak, hogy a temetkezési helyek, ha 30 évig nem használtatnak, temetői jellegüket elveszitve, szabadon felásathatnak; daczára továbbá azon körülménynek: hogy a ledőlt

kőkeresztek és egy felnyitva álló sirbolt világos jeléül szolgáltak annak, hogy ezen régi sirok iránti kegyelet az emberekben végkép elenyészett, a társaság mégis a nagyobb számmal jelen volt népség babonás előítéletére való tekintet miatt, a kijelölt Lo-Presti-féle sir felnyitásához amugy könnyedén hozzá fogni mindaddig idegenkedett, mig maga a lelkész a sir felnyitásának szükségességét azon hozzáadással ki nem jelentette, hogy a kiásandó tetem maradványokat a sirba ujra visszahelyezni és egyházi szertartás szerint megáldani fogja. És miután a politikai hatóság szintugy, mint a helybeli elöljáróság által a kiásásra nézve az előintézkedések megtéve voltak, a körülbelül $4^1/_2$ láb hosszu és 3 láb széles szabálytalan alaku palakőlap eltávolitása után a sirgödör óvatosan kiásatott.

Mintegy két lábnyi mélységben a munkások előbb szétszórt oldalborda, czomb, hátgerincz, kar, stb. csontokra, azután két koponyára bukkantak, melyek mind jelenségei voltak annak, hogy a sirban többen és rendezetlenül, mintegy bedobva voltak eltemetve. A társaság nagy érdeklődéssel kisérte az ásást; azonban a talált csontokat biztos alapul a hely constatirozására nem tekinthetvén, a további ásással való felhagyás iránt már vélemények nyilvánultak, midőn a munkáját óvatosan folytató kőmüves $10^1/_2$ órakor 4 lábnál mélyebb helyzetben egy csaknem teljes csontvázat fedezettfel, mely látszólag eredeti helyzetében mindeddig háborgatva nem volt. A csontokra tapadt föld és porond eltávolitása után a hulla mellkasa bordáival feltünt, a felső jobb karnak csak egy darab csontja találtatott, mig a bal kar egészen hiányzott, koporsónak, öltözetnek, vagy fegyvernek nyomára nem akadtak; csak két rozsdás vas szög, az egyik 4 hüvelyk hosszu, épen, a másik eltörve és végén görbére hajtva találtatott, azonban a legnevezetesebb az volt, hogy a koponya csaknem függirányos helyzetben kissé jobbra forditva és tetőjén erőszakos betörést mutatott volt. Az állcsontok két ép fogsort mutattak 32 darab éles és kevés használatra mutató fehér fogakkal, mi kétségtelenül bizonyitékát képezi annak, hogy tulajdonosuk hajdan fiatal férfiu volt. „Ez Lo-Presti volt," hangzott a jelenlevők ajkairól összhangzólag.

A kutatás ily módon kielégitőleg végét érvén, a csontmaradványok a sirba ujra elhelyeztettek. Nikolics lelkész a görög keleti egyház szertartása szerint a csontmaradványokat megáldotta és borral leöntötte, mire azután a kiásott gödör a földdel és a palakővel ujra befödve lőn.

A társaság, mely az ásást növekedő figyelemmel kisérte, az eredménynyel teljesen meg volt elégedve és annak figyelembe vételével, hogy Nikolics lelkésznek egykoru egyén kimondásán alapuló vallomása Lo-Presti sirját azon helyre határozottan kijelölte, hogy az ásás csontvázakat hozott napfényre, melyeknek egyszerre rendezetlen állapotban ugyanazon sirgödörben feltalálása, a háborus viszonyokat, melyek alatt az elásás történt, bizonyitja; továbbá figyelembe véve, hogy a legmélyebben fekvő csontvázat illetőleg ennek kétségtelenül fiatal kora, a karjain szenvedett törései a Lo-Presti személyének azonosságát

bizonyitják, miután ezen jelek a történelem feljegyzéseivel egyeznek, a kirándulás tagjai a kérdésben forgó sirt határozottan a rámai hős, Lo-Presti József sirjának lenni kijelentették.

Ormós főispán urnak a kérdésben forgó sir felnyitása iránti elhatározása szerencsés ötleten alapult, miután már most is kevesen találtattak olyanok, kik Nikolics lelkészszel együtt, hagyomány után, a helyet határozottan kijelölhették és egy évtized után ez többé tán nem is történhetett volna.

A helynek constatirozása után főispán ur addig is, mig a sirnak illőbb kijelölése iránt az intézkedések megtétetni fognak, ennek farácsos kerítéssel leendő körülvételére, valamint a szolgabirót ugy a községi elöljáróságot utasitotta.

A kir. harminczad hivatali épület előtt palánkkal és kőfallal megerősitett dunaági part tövében a magas vizállás daczára kivehető hajdani római hidfőt, melyen a katonai ut Moesia fővárosából Viminaciumból, Lederata, Apo (Aponte), Arcidava stb. állomásokon át Tibiscumig (most Karánsebes) vezetett és mely innenső hidfőnek a tulsó szerb parton hasonló hidfő felel meg, a társaság szintén megszemlélte.

Az iránt, hogy a jelenlegi Palánka a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion helylyel azonos-e, a vélemények a régészet terén eltérők lehetnek, miután a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion közt van jelezve; azonban az, hogy a jelenlegi Ráma és Palánka közt, ha nem is a szörénytoronyi Trajan hidhoz hasonló állandó, de a közlekedést igenis elősegitő és a két parton hidfőkkel megerősitett hajóhid állott, ezt a peutingeri térképen kivül a hatalmas folyam szemközti partjain még mai napig látható hidfők kőfalazat-maradványai is feltüntetik.

Palánka előtt az ugynevezett árkocskán (Sanzl) hajdan Uj-Palánkának külerőde (citadellája) állt. Az árkocska a Duna főágát a palánkai parttól távoltartó oly emelkedett helyet képez, melyre a Duna csekély vizállása mellett szárazon is átmenni lehet, de mely magasb vizállásban fűzfás szigetet képez. Hogy ezen kisded sziget partjai hajdan és már a római korban is falazattal és erődökkel körülvéve voltak, ezt a falazatok rommaradványai és az igen számos római téglák, melyek a sziget partjait ellepik, bizonyitják.

A hajdankor maradványai iránt érdekeltséget tanusitó társaság a régi külerőd helyére, melyből 1788-ik évben b. Lo-Presti a Belgiojoso, jelenleg főherczeg Albrecht, 44-ik számu ezred 23 vitéz katonájával magát az elhagyott rámai várnak birtokába helyezte, az ugynevezett Schanzlra a bárkákon szintén behatott.

A szigeten a járás kelés a társaságnak nemcsak nő de férfi tagjaira nézve is bajos volt. A nedves fű és bozót térdig ért, járt ösvényeknek nyoma sehol sem volt s a kigyók egész serege annyira ellepte a lakatlan helyet, hogy ezek nem egyenkint vagy páronkint, hanem a szó valódi értelmében csomókba tekerőzve egész csapatonkint a lábak alá akadtak. A helyzet az urnők számára főkép kellemetlen volt. A kir. pénzügyőrök ugyanannyi Heraclesekkint

szerepeltek, a mennyiben tömérdek kigyót, ha nem is kezeikkel de lábaik ugrásaival és botjaikkal szétzuztak.

A társaság körmenetét a kigyós szigeten csakhamar bevégezte. A sziget közepén egy romba dőlt téglaépület látható, hajdan ennek szomszédságában föld alatti boltozatok erős falmaradványai terültek el.

Ezután a szigetet elhagyva, a szerb fejedelemségben fekvő Ráma megtekintése végett a társaság a bárkákban ujra elhelyezte magát s a nemzeti lobogók vidám lengedezése mellett a hatalmas folyam tulsó partjának tartott.

A nagy árviz miatt az átmenet csaknem egy óráig tartott. — A bárkák a szerb parton a hajdani római hidfő maradványa mellett haladtak el s ez alkalommal észlelni lehetett, hogy ezen szerb oldali falrom a magas vizállás daczára is látható és a palánkai oldal hidfő maradványának megfelel, s hogy a szerb oldali hidfő Rámától keletfelé ettől gyalog negyedórai távolságban egy lejtős hegy tövében állt, s ez a palánkai oldal hidfője felett magasb helyzeténél fogva uralkodott.

Midőn Rámánál a magyar lobogók alatt érkező bárkák kikötöttek, a kikötőhely közvetlen szomszédságában a szerb fejedelemségi vámhivatal főnöke és néhány lakos a magyar parti vendégeket barátságosan üdvözölték.

Az étkezés ideje megérkezvén, a társaság étvágyát a bőségesen hozott étszerekkel kielégitendő, a szerb fejedelmi vámszedő lakására bevonult, hol a vámszedő eredeti szerb jellegű fiatal nejének szivességét és keleties vendégszeretettel felszolgált dulcsászait és fekete kávéját a társaságnak magyar borral és szerb nyelven elmondott felköszöntésekkel volt alkalma viszonozni.

Rámán a most már romban lévő vár a hely főnevezetességét teszi. Lo-Presti és társai 1788-ik évi junius 28-án ezen vár romjai közt találták hősies halálukat.

A Szerbia történelmi és ethnografiai leirása körül érdemes Kánitz F.-nek Rámára vonatkozó leirása igen hiányos. — Önmaga Kánitz elismeri, hogy csak a hajó pihenése idejét használta fel a csucsos sziklahegyen áiló várromok megszemlélésére. A vár szétrombolását Kánitz is az 1788-ik évtől származtatja, midőn az osztrák parancsnok Lo-Presti báró kisded csapatával a várat az ellenség tulszáma ellen fényesen megvédve és minden megadást megtagadva, fegyvertársaival együtt önmagát a várromok alá temetteté.

A romok felső része Kánitz állitása szerint a nagyszámu szerb várak épitészeti módjával egyez meg. A vár alapterve, mely hosszukás négyszög, szögletein négy és az északkeleti oldal közepén ötödik toronynyal, az épitészeti anyag mellett is a vár római eredetét bizonyitja. Az idővel beállt dulások és rombolások következtében későbbi szerb és török épitkezések nyomai leginkább a falak és tornyok felső részén tünnek fel; különösen pedig az: hogy a várnak külső védbástyája, melyet árok környezett volt, szabálytalan, faragatlan kőfal maradványaiban későbbi mű.

A vár belsejébe hatva, az udvar a várfalak és tornyok által környezett

térséget képez, melynek közepén körded alaku épület romja tünik szembe. Ezen romról állitják, hogy hajdan török mecset volt, mely állitást a körded idom s az épitészeti anyag bizonyitja. Az erős várfalazat az udvar belsejében lőrésekkel és körben elhuzódó, valószinüleg faalkotásu karzattal volt ellátva, miután a feljárási lépcsők s a falakba illesztve volt gerendák lyukai látszanak.

Ezen várromok alatt a Dunára néző oldalon a sziklába bevésve olvasható azon felirat, melyről Kánitz csak a Leg. VII. Cl. (Legio septima Claudiana) betüket olvasta le. A felirat mintegy $2^1/_2$ láb hosszu és 2 láb magas kőre van bevésve és természethiven a következő:

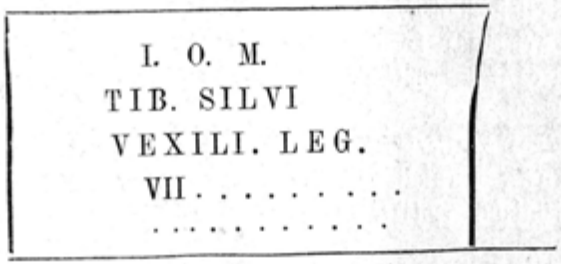
I ✣ O ✣ M
VEXIL ✣ LEG.
. . . . . VII ✣ CL.
. . . . . VRA
C ✣ LICIN ✣ RVFIN

A felirat értelme szerint a Rámától csak kevés órai távolságban fekvő moesiai főváros, Viminaciumban állomásozó VII. Claudiana Legio egy osztálya Rámában volt elhelyezve. Ezen feliratos emlékről Kánitz röviden megemlékezik, Oriovčanin Lukács Illés pedig a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ czimü bécsi folyóirat 1865-ik évi folyamában azt a fentebbi alakban körülményesen közli.

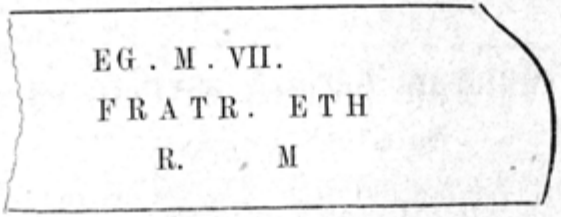
A szerb fejedelmi vámszedő és a kisérő lakosok ezenkivül még más feliratos két római táblára figyelmeztették a társaságot. Ezen táblák egyike a dunai oldalon főbejárásul szolgáló toronytól jobbra mintegy két ölnyi magasságban van befalazva. A tábla magasságán kivül azon körülmény miatt, hogy az lefelé van befalazva s a követ a moh ellepte, a betük csak nehezen voltak olvashatók, azonban nehogy a felirat hiteles másolatát a társaság nélkülözze, miután Kánitz erről egészen hallgat, Oriovčanin pedig érintett czikkében ezen tábláról azt emliti, hogy eltünt és feliratát egy másik szemtanu közlése után jegyezte fel, hágcsó segélyével Böhm Lénárd a rejtélyes betüket megfejtette s a felirat egyes betűinek lelkiismeretes feljegyzése után a kérdésben forgó ujra felfedezett 2 láb hosszu, 1 láb magas tábla felirata következő:

I. O. M. B. CL. VALEN
VEXIL. LEG VI'
VIXI. FA.

Ezen feliratot Oriovčanin hibásan következőkép közölte:

A második felirásos tábla, melyre figyelmeztetve lőn a társaság, a falu oldali külső falba van beleillesztve. Ezen tábla a régészek figyelmét eddig kikerülte. A kőlapocska felirata a következő:

A várromok megszemlélése után azon szinte érdekes építészeti emlék megszemlélésére indult a társaság, mely a várhoz közel a faluban áll s ennek házai által környeztetik. Ezen emlék mintegy 25 öl széles négyszög alaku ép falazatból áll.

A falazat négy szögletei tompák, négyszög alakja, faragott kövei és téglái római származását mutatják. Az erődítvény bizonyára római Castrum volt. Az erőd belsejének falai a hajdani karzat nyomain kivül lőréseket mutatnak. Két kapuja van, melyek közül a főbejárás szélesebb. A keskenyebb bejárás ezzel szemben van. A főbejárás oldalain a külső falakban hajdani lépcsőre mutató kövek állanak.

A későbbi kereszténykor a Castrum udvarára épitette a községnek igénytelen kisded templomát, mely arról nevezetes, hogy a hajdani Viminacium romjaiból kiszedett ép nagy téglákkal van kirakva, melyeknek több darabján Leg. VII. Cl. felirat olvasható.

Ormós főispán ur ezen kirándulás alkalmával 20 darab római érmet szerzett, melyek Ráma környékén találtattak.

A társaság ezután a vámszedő lakására ment ujra, hogy ennek szives fogadtatását megköszönje, s miután neje török módra készült illatos mokka kávéval kedveskedett, szivélyes bucsuzás után bárkákra helyezkedve Báziás felé evezett.

A szerb oldalon fekvő homokos hegy tövében dühöngő szél daczára, mely itt állandó tanyáját felütve a futóhomokot a magyar partra a grebenáczi

homok sivatagba átröpiti s a szél folytán keletkezett erősb hullámok leküdése után a társaság három negyedórai evezés után Báziásra baj nélkül megérkezett, hol a jóhirű vendéglős Leopold által felszolgált s előre megrendelt ebédet vidám kedvvel és felköszöntésekkel füszerezve töltötte el s itt az esti vonat elindulásáig időzött.

A társaság még Báziáson szétoszlása előtt, magát bizottságként megalakultnak jelentette ki oly módon: hogy tagjai a Lo-Prosti nyughelyén felállitandó emlékre szükséges anyagi eszközök beszerzésében buzgólkodni fognak.

A tervezett történelmi és régészeti kirándulás ily módon befejeztetvén, az erről felvett jegyzőkönyv ezennel berekesztetik.

Kelt mint fent.

Böhm Lénárd,
mint jegyző.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

II. közlés.

II. Peth vára.

A Veterani barlangnak az 1692-ik évben történt védelmezéséről a helyőrség által irt napló tartalmából határozottan biztos tudomást szereztünk, hogy a Marcole néven emlitett zárvány a Csukár hegység magaslatának keleti részén azon helyen épittetett a helyőrség által, hol egy toronynyal ellátott régi várnak romjai még feltaláltattak, melyek minden kétségen kivül Peti várának romjai voltak.

A történeti nyomozásokból ugyanis tudjuk, hogy Dubován várromok léteznek.

Némely történelmi munkák arról emlékeznek, hogy Dubován egy régi toronynak romjai láthatók, — mint azt Böhm Lénárd „Délmagyarország“ czimü müvének első kötete 302. lapján olvassuk, — mely torony hajdanta Marcole nevet viselt; az „Adattár“ 1872-ki deczemberi füzetében más történetiró állitása nyomán ismét azt találjuk, hogy Dubován egy lestoronynak romjai léteznek.

Mint a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ választmányi tagja, feladatommá tettem az Al-Duna ezen vidékét, holis a hazafias érdekekért elég mostoha körülmények között már tizenegy év óta küzködöm, régészeti és leginkább történelmi szempontból tanulmányozni, a többi között pedig a Dubován állitólag létező régi toronynak romjait kuta-

táson tárgyává tenni, de semmi eredményre nem juthattam azon okból, mert a dubovai lakosok egy régi toronynak, annál kevésbbé egy régi várnak romjairó mitsem tudnak, és ezekről e vidéken semmiféle halandó mitsem mondhata Utóbb azonban azt adták tudtomra a dubovai lakosok, hogy a Sukuru hegység fensikján földsánczok nyomai láthatók. Ezen állitás alapján egy szép őszi napon egyik ismerősömmel, eleséggel ellátva, Dubovára kirándultam, hol két dubovai kalauz társaságában, kik az 1280 láb magas Csukár hegynek minden zugában otthonosak, reggeli órákban a hegyi sánczok nyomait vizsgálgattuk, de csakhamar azon meggyőződésre jutottunk, hogy ezek a török háborukból származnak. Sok fáradtság után a hegy fensikjára jutván, a többrendbeli zárványt és gátonyokat megtekintettük, a török háborukat látott csatamezőn megpihentünk, s eleségünket ugyan jó izüen költöttük el, de fáradságunkat a reménylett siker nem koronázta.

Már azelőtt is iparkodtam, de most annál inkább arra törekedtem, hogy összeköttetéseim által a bécsi cs. kir. levéltárból oly adatokhoz juthassak, melyek az aldunai vidéket illető történeti eseményekre tökéletes világot deríthetnének, s törekvésem az által lőn jutalmazva, hogy nemcsak a Veterani barlangnak két izben történt védelmezéséről szóló hiteles adatokhoz jutottam, hanem ezen adatok a kérdéses toronyromokhoz is elvezettek oly helyen, hol azokat legkevésbbé gyanitottam vala.

Emlitve volt, hogy a Veterani barlangnak helyőrsége a Marcole zárványt ott épitette, hol egy toronynyal ellátott vár romjai még akkoron megvoltak, melyekből 181 év előtt nemcsak a Marcole zárvány, hanem a többi, a Csukár fensikján szükségessé vált védmüvek is épittettek. Hogy ezen romok Peth várának romjai voltak, azt a következő történeti adatokból kideritjük.

A tatárok elvonulása után IV. Béla 1244. évben az ország keleti határán több helyeket megerősittetett. Ezek között volt Myhald, Orsova, — noha utóbbi csak kijavittatott, mert már a rómaiak és bolgárok alatt vár volt[1]), mint olvassuk. Az ujonnan épitett erősségek közé tartozott Peth vára is. Podhráczky ugyanis Oláh Miklós ezen állitására hivatkozik: „Severinum arx infra pontem Trajani cum tribus aliis: Orsova, Peth, Myhald illi subditis Praefectus vocabatur Banus magistratus intra nostros magni nominis.“[2])

Továbbá Podhráczkynál ezeket olvassuk: „E regione Semen-

[1]) Feszler II. 881 l.

[2]) A báni czim nagy méltóságu volt, mit tanusit azon körülmény, hogy a 13. szizad elején csak egy bán volt, és pedig Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja, a mint azt II. András 1212. évi decretumának 3. articulusa mutatja. Csak ezután IV. Béla alatt keletkeztek a szőrényi és machovi bánságok. Engel, Geschichte des ungrischen Reiches und seinen Nebenländern. III. Theil 227. S. Miután Béla alatt keletkezett Peth is a szörényi bánsággal együtt, hihető, hogy ugyancsak IV. Béla alatt csatoltatott Peth is a szörényi bánsághoz. Podhráczky 301. 302. l.

driae in ripa Danubii septemtrionali sunt ex ordine ad Boream Revini Dombo, Harum, Buthoczin, Sanctus Ladislaus, Peth.[1]) Tehát a Duna északi, vagyis balpartján, kelet felé a többi között Horom (a mai Palánka) Sanctus Ladislaus (a mai Lászlóvár romjai — mely vár Zsigmond király és Losonczi temesi bán alatt szerepelt, — s ezután Peth vára következett, melyet említett kutfő Podhráczky Oláh Miklós után, Orsovától 3 órányira létezettnek állit; Dubova pedig, vagyis az említett várromok helye a Duna balpartján, Lászlóvártól kelet felé Orsovától 3 óra távolságra fekszik.

Peth vára valamely első parancsnokától nyerte nevét. Peth családi név volt, a mi abból is kitetszik, hogy a „Scriptores rerum hungaricarum“ czimü munka 2-ik részének 413. lapján „Batilii Joannis Herold de rebus Turcicis Dialogus“ folyamában Peth mint családi név fordul elő. A középkorban különösen a török hadjáratok alatt haditettekre szép alkalom kinálkozott, s midőn családtagok hirre vergődtek, a helynevek ezektől, de megforditva is, kölcsönöztettek. Igen valószinü tehát, hogy a Dialogusban említett Peth valamelyik őse volt a hasonnevü várnak parancsnoka, kitől a vár elneveztetett.

Hogy későbben, midőn a vár a mohácsi vész utáni török háborukban elpusztittatott, a Marcole nevet viselte, az magyarazatát abban találja, az említett Dialogus szerint, mely az első Ferdinánd alatti hadjáratokról szól, hogy itt egy horvát származásu Marco hadparancsnok is létezett, kinek nevéhez, miután Peth vára oláhok által lakott vidéken feküdt, ezeknek a „le“ szótagot kellett csak hozzácsatolniok, és Peth várának romjait Marcole néven igen is nevezhették, ha Peth vára parancsnokainak egyike csakugyan Marco lett volna.

Hogy Peth vára nevezetes erőd volt, az 1692-ki hadiesemények bizonyitják, mikor 3000 török többször hevesen megtámadta a Marcole zárványt, s azt csak 100 ember védelmezte két ágyuval és a törökök még sem tudták elfoglalni és bevenni. Peth Myhaldnál kiterjedtebb, s a Duna melletti fekvésénél fogva ennél fontosabb volt, mint melynek magas tornyáról nemcsak a Dunán alulról vagy felülről közeledő ellenséget lehetett idejekorán észrevenni, hanem a hegyeken tul is figyelemmel kisérni, minélfogva elég idő maradt a támadási és védelmi intézkedések megtételére, még mielőtt az a vár falaihoz közeledhetett volna.

Ha a Széchenyi uton a Duna balpartja és a Csukár hegység függirányos sziklafala között a Veterani barlangtól 2200 lépésnyire haladunk kelet vagyis Orsova felé, a térség balra kanyarodva tágul, a Duna is szélesebb kezd lenni és nehány száz ölnyire fekszik Dubova. A kanyarodásnál a Csukár hegysark oly függirányos, hogy hegyélkép végződve, a csucsán létezett Peth várát és a

[1]) Podhráczky: 317. l.

helyébe romjaiból épittetett Marcole zárványát az ellenség a hegyél déli és keletészaki oldaláról meg sem támadhatta, a mit a nyugoti oldalról csakis akkor tehetett, ha Dubován át nyugotnak tartva a Csukár fensikjára eljutott.

Miután a várnak nyugoti része volt a támadásnak egyetlen biztosan hozzáférhető oldala, a várnak homlokzata és tornya is csak a nyugoti oldalon lehetett.

Ha tekintetbe veszszük, hogy Peth vára Myhald erősségével ugyanazon időtájban a tatárok kivonulása után IV. Béla alatt épittetett, Myhald várának romjai még ma is láthatók lévén, azt kell következtetnünk, hogy Peth várának tornya a Myhaldéhez hasonlóan 15—20 ölnyi vastag, külalakja pedig hatszegletü lehetett. Myhald vára szintén nyugotra tekintő homlokzatán volt csak hozzáférhető, udvara erős falazattal körülvéve. Továbbá egy ölnyi átmérőjü kikövezett kerekded viztartóra is akadtunk, mi Peth várában annyival inkább meg lehetett, mivel aránylag sokkal magasb hegyen a viztár cisterna szükségesebb is volt.

Az idő vasfoga, különösen pedig az emberi kéz mindent elemészt és elpusztit; Peth várát is romjaival együtt ugy elpusztitották, mintha ott sem lett volna. Hogy romjait is ennyire semmivé tették, abból kell kimagyaráznunk, mert a Veterani barlangnak két izben történt védelmezése alkalmával a Csukár egész táborrá átalakittatván, ennek magaslatán sok helyen zárványok és gátonyok épittettek, melyek Peth várának romjaiból kerültek ki, ugy hogy a régészek és történészek Peth várának romjai helyett már csak az ezekből különféle helyeken épitett zárványok, gátonyok és palánkák maradványaira akadnak.

III. A Veterani barlang védelmezése 1788. évben.

Midőn II. József császár Chersonban (Krim) II. Katalin császárnő tiszteletére megjelent, e találkozás azt vonta maga után, hogy nem sokára mint Katalin hü szövetségese örömmel ragadta meg az alkalmat, Oroszország mellett a törökök ellen a hadjáratot megindítani. Az erdélyi és bánsági hadtest parancsnoka gr. Vartensleben altábornagy volt. Ezen hadtest hadjárata egészben véve ugyan szerencsétlenül ütött ki, de azért hős tetteket is mutat föl; különösen a Veterani barlang helyőrségének bátorságát, kitartását és hősies elszántságát jegyezték fel a történet számára, melyeket itt részletesen fogunk előadni.

Ezen háboru alatt, hogy a törököknek dunai utját elzárhassák, Maovácz oláh illyr határőrezredbeli százados azon parancsot kapta, hogy a Veterani barlangot szállja meg, ki is vett parancsához képest Szviniczáról 280 emberrel és 11 ágyuval elindulva azt elfoglalta és megszállta. Egyébiránt hosszabb védelemre, sem elegendő lőszere, sem elesége nem volt. Julius elején báró Stein őrnagy a Brechainville 25-ik számu gyalogezred egy zászlóaljával és ágyukkal szintén a Veterani barlang védelmezésére küldetett, ki a barlang

előtti gátonyokat és egyéb védműveket jó karba és védelmi állapotba helyezte, a Csukár fensikján pedig zárványokat, gátonyokat emeltetett, a Cracu Cosieriului hegyoldalain körül palánkákat épittetett.

Augusztus 10-én jelentek meg a törökök 30 sajkán és 6 őrjárati hajón, kik Dubova irányában a Duna balpartján a Csukár keleti sarkánál létező öbölbe eveztek, s partra szálltak ugyan, de a zárványból, gátonyból és palánkákból ellenök intézett szakadatlan tüzelés következtében kénytelenek voltak 4 hajó otthagyásával s érzékeny veszteséggel visszavonulni.

Brechainville zászlóalja a fensikon osztályonként elfoglalva tartotta az összes zárvány-, gátony-palánk- és hirőri-állomásokat, midőn a törökök Orsováról közelgettek. Mehmed Memis pasa 7000 emberrel a Dunán jött, 1000 lovas is volt közöttük, kik Ogradenáról a hegyeken áthatoltak. A lovasság a dubovai sikságot lepte el, s állást foglalva a közlekedést a Veterani barlang és a fensikon elhelyezett csapatok között a dubovai oldalról elvágta, hogy az azon éjjel a Dunán érkezett gyalogságnak partraszállását támogathassa, melyet most már a helyőrség meg nem akadályozhatott..

Az ellenség aug. 11-én reggel négy órakor csatarendben állott és a Cracu Cosieriului hegységet kezdé szinleg ostromolni, mit Stein őrnagy a hegytövén készen fogadott a felebblétezett palánkok ágyusegitségével. Az ellenségnek valódi czélja azonban az volt, hogy Dubován át a Csukár felé irányozza menetét, utközben az előörsöket visszanyomva állást foglalt, a zárványt ostromolta és véres harcz után elfoglalta. Stein őrnagy zászlóaljának egyik hadosztályával azalatt, az emlitett hegyoldalon a palánkoknak az ellenség részéről történt kikerülésével, tétlenségre kárhoztattatott, zászlóaljának második hadosztálya pedig, midőn az a véres harcz után szétveretett, a Csukár fensikjára menekedve hátrált, melynek magaslatára az ellenség is feljutni törekedett, hol a 20 négyszegölnyi zárványt ostromolni kezdé, az ostromot a hősies helyőrség ötször visszaverte ugyan, de utóvégre a roppant tulszámban volt ellenség a hősöket legyőzte és felkonczolta. Annak emlékére, mivel ott Scholderer százados, gróf Thierheim főhadnagy, gróf Clary-Altringen és Finsterwald hadnagyok, báró Elmpt és Eichenfeld zászlótartók, két altiszt, 15 tüzér és 346 közlegény elesett, azon zárvány, a hol a helyőrségre szomoru kimenetü véres csata vivatott, vérkőnek neveztetik, mely alatt a barlang feletti fensikot kell érteni. Ezen szerencsétlenség következtében báró Stein őrnagy még hátralevő csapataival különféle utakon a Veterani barlangba vonult, melynek védelmezése rábizatott.

Augusztus 12-én tizenkét sajkán ujabb török csapatok érkeztek meg a Dunán s ismételve partra szállani iparkodtak, de mindannyiszor elüzettek. A következő két napon át a törökök a Duna jobbpartján felállitott gátonyokból szakadatlanul tüzeltek, melynek védelme alatt partra vergődni törekedtek, de nemcsak hogy megakadályoztattak, hanem két sajkájuk a Dunába sülyesztetett, mire ismét két napon át heves tüzelést folytattak és a fensikról a

barlang védelmezőire szünet nélkül köveket hengeritettek le. Az ellenség aug. 17-én egy napi fegyverszünetet ajánlott, mely el is fogadtatott, miközben a törökök egy olasz nyelven irt levelet dobtak le a magaslatról, benne a helyőrséget megadásra szólitották fel, fegyverek nélkül szabadelvonulás feltétele alatt, mi azonban a helyőrség részéről el nem fogadtatott, minek következtében aug. 28-ig a szerbországi partokról folytonos ágyutüzelés és a Veterani barlang fölötti magaslatokról szakadatlan kődobálás volt napirenden, de semmi különös sikerrel, mert a helyőrség résen állott, a tüzelést viszonozta és a támadásokat visszaverte.

Az aug. 28. és 29-ik közötti éjjen Voith tüzérhadnagy ellenséges hajókat vett észre a Dunán, melyekre harmadfél óráig folytonosan ágyuztatott, miközben a zárvány a leghevesebben megtámadtatott — ez a Csukár keleti sarkánál létező dunai öböltől 800 lépésnyire fekszik a Veterani barlang felé — de Voith tüzérhadnagy itt kitüntette magát ügyesen alkalmazott böklövései (Stechschüsse) által, melyek mint némelyek állitják, általa először használtattak, mások szerint a már ismeretes böklövéseket csak ügyesen alkalmazta; de akármint volt, csakis az ő éberségének és ügyességének tulajdonittatott az, hogy az ellenségnek az éj homályában szándékolt partraszállása megakadályoztatott, s az emlitett zárványra intézett leghevesebb támadás a legerélyesebben visszaveretett.

Voith ügyesen épitett védmüvei, buzditó szilárd magaviselete, ügyesen irányzott lövései által még az ellenséget is csodálkozásra ragadta, miért is a Mária-Terézia lovagrend keresztjét kapta, s bárói rangra emeltetvén, főhadnagygyá léptettetett elő.

Most az ellenség azon megyőződésre jutott, hogy a Veterani barlangot a szerbországi partokról homlokegyenest a Dunáról be nem veheti, más tervhez kellett tehát folyamodnia, s támadásait három oldalról kezdé a Veterani barlangra intézni. Már délután egyes csapatok osztályai a Kazán bejáratánál partra szállottak.

Augusztus 30-án a ponyikovai barlang bejáratát védelmező-, ugyszintén a dubovai öböl fölötti zárvány-, valamint a Dunáról hajókon a Veterani barlang ellen általános támadás intéztetett; a helyőrség minden oldalról elzárva a barlang védelmére szoritkozott, és a heves támadásokat vitézül visszaverte.

Miután az ellenségnek a barlang ellen intézett ostromai nem sikerültek, és nem kevesebb mint 2000 embert vesztett, a pasa más eszközhöz folyamodott: megkisérlé alkudozni. A rohamos támadások közepette az ellenség reggeli 11 óráig negyedszer kinálta meg a helyőrséget fegyverszünettel és szabad elvonulással, mire Stein őrnagy a tüzelés és támadás beszüntetésével haditanácsot tartott, tekintvén azt, hogy négy napra ugyan volt még eleség, de a lőszerből annyira kifogytak már, hogy félnapra is alig lett volna elég; azonkivül a barlangban létezett három padon 86 sebesült feküdt. A helyőrség elfogadta a fegyverszünetet és szabad elvonulást azon feltételek alatt, hogy

fegyver- és lőszerkészletével, a sebesültek és betegek tovaszállításával elvonulhasson, mit a török pasa megtagadott. Stein őrnagy Maovácz századossal a magaslatra vezető kecskeuton indult a fensikon várakozó török hadi követhez, hogy vele ujolag értekezzék, kivel is a következő egyezményre léptek: a főtisztek kardjaikkal, a legénység pedig fegyverek nélkül vonulhatnak el, a sebesültek és betegek valamint az összes podgyász biztos kisérettel Moldovára fognak elszállittatni.

A védelem 20-ik napján egy tiszt hat vadászszal hadi követként a pasához küldetett, ki a feltételeket elfogadta s még azon este az átvételhez fogott. Janicsárjai és spáhiai kivont karddal két sorfalat képeztek, kik között a még fönnmaradt 700 hős aug. 30-án este a barlangból kivonult. Egy kis török csapat a barlangot azonnal megszállta.

Aug. 31-én a nagy vezér maga jelent meg a védműveket megtekinteni, s miután a helyőrség a törökök részéről a legjobb bánásmódban részesült, eleséggel és borral ellátva utnak indult.

Báró Voith János azon hegytől, mely 2516 láb magas, s Sterbecz néven ismeretes Szerbországban, a Veterani barlang átellenében, sterbeczi előnevét kapta. Ennek kéziratairól vettük ki a következő adatokat, miket emlitett unokája nekünk megküldeni szivesked ett, s elég alkalmasak arra, hogy a történteket kellőképen megvilágitsák.

„Az aug. 11-ki veszteség és hátrálás után Stein őrnagy zászlóaljának még megmaradt embereivel délután 5 órakor érkezett meg a barlangba, hol 20 napon át más eleséggel nem rendelkeztünk, mint részben rothadt liszttel, melyből az emberek tésztát készitve forró meleg hamuban kenyeret sütöttek, ez volt az összes helyőrségnek mindennapi kenyere. Minden másodnapon kaptak a hadfiak egy kis adag köleskását vagy rizst, minden harmadnapon pedig kétszersültet vagy lisztet és kevés szalonnát, a mi mindenkor csak készpénz fizetések mellett szolgáltatott ki. Később en 14 nap mulva érkezett csak egy hordó bor, 50 darab juh és 4 napra kenyér, de ezt is készpénzen kellett venniök, s nyomban felemésztetett, alig egy nap lefolyása alatt, akkor aztán a nyomoruság ismét beállott és tartott az elvonulásig.

Sokan csodálkoztak azon, hogy a törökök oly kimélettel viseltettek helyőrségünk irányában, miután ők fegyverszünettel és elvonulással egész barátságosan kinálták meg azt, okát pedig a következőkben találjuk:

1-ször. Hübel oláh-illyr ezredbeli parancsnok és ezredes Maovácz századosnak egy határőri katona által a barlangba hivatalos levelet küldött, melyre Maovácz felelve levele végén ezeket érinté: „Ő Felsége a császár a legközelebbi napokban Zimonyból 10—12,000 emberrel utnak indult a helyőrséget az ostrom zárolástól felszabaditani.“ A feleletet Hübel ezredesnek vivő határőri katonát az Almáson át visszautaztában egy ellenséges őrjárat elfogta és megkötözve a Dubován állomásozó nagyvezér elé vitte, honnan az a veterani barlang irányába kisértetett, és onnan Maovácz hoz

kiáltania kellett, hogy fogságba került, és segitsen rajta. Ezen iratból a nagy-vezér azt vette ki, hogy a török ostromló sereg nemsokára meg fog támadtatni, s a mi őt arra birta, hogy Mustafa pasa által a helyőrséget fegyver-szünettel és szabad elvonulással már negyedszer és utoljára megkinálta.

2-szor. A nagyvezér terve az volt, hogy Vartensleben hadtestét Mehádiánál homlokzatban minden erejével megtámadja, és hogy egy másik hadosztálylyal a Veterani barlangnál a Dunán átkelését kierőszakolja, mely terve azonban meghiusult. Különben Vartensleben a hátrálásra már hajlandó volt, mi által utat nyitott volna az ellenségnek Temesvárig. A Veterani barlang helyőrsége lőszer és eleség hiányában is állhatatos magatartással oda vitte a dolgot, hogy az ellenségnek tervét és átkelési szándékát a Dunán naponként meghiusitá.

Az aug. 11-iki veszteség után, midőn Stein őrnagy a fensikról a barlangba érkezett, sietségében két 6 fontos ágyút és 5 ágyú számára kétszeres töltényű lőszert a zárványban hagyott. Midőn ezt hallottam és a lőszer hiányát éreztem, Stein őrnagynak Maovácz százados jelenlétében nyilatkozatot tettem azon okból, hogy végerőmegfeszitéssel megmenthette volna a két ágyút és a lőszert, mely utóbbi nélkül a helyőrség néhány napig sem tarthatja magát, mire aug. 12-én Gamsenberg százados s Ertl főhadnagy 100 emberrel és 10 tüzérrel a brechainvillei zászlóaljból a kecskeuton a fensikra küldettek, kik a hátrahagyott 2 ágyút és lőszereket még ott találták a zárványban. Az ágyúk szetszedve a magaslatokról ledobattak, mi által használhatlanokká lettek, de a legénység a lőszert köpenyében lehozván, a nálam létezett 11 ágyuból képes voltam az ellenségnek kierőszakolni szándékolt átmenetét a Dunán megakadályozni, és az Almás-Mehádiára vonatkozó tervét meghiusitani.

Belátható tehát, hogy két napig sem tarthattuk volna magunkat lőszer nélkül. Ezek szerint a helyőrség 10 napig tartotta fen magát, mialatt az ellenség gróf Vartensleben hadosztályát az almási uton át nem kerithette be, s igy a siker biztos kilátása nélkül homlokzatban sem merte megtámadni; Vartensleben pedig 10 nap alatt lassan elhátrált Illováig, s azalatt József császártól segitséget kapván a veszélyből kimenekült. A helyőrség azonban minden emberi segitségtől elvágva, minden pillanatban a biztos halálnak volt kitéve.

Ilyen veszélyes körülmények között a nagy-vezér a helyőrséget negyedszer de utoljára szólitá fel megadásra az emlitett feltételek alatt azon üzenet kiséretében, hogy Vartensleben Mehádiáról már hátrált. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint becsületes egyezmény utján elvonulni, miután az eleségből és lőszerkészletből kifogytunk, s az elerőtlenedett legénységtől már semmi szolgálatot nem követelhettünk.

Midőn Stein őrnagy tisztjeivel értekezett, hogy semmi kilátás nem lévén segitségre, nem maradt egyéb hátra, mint a negyedszer megkinált egyezményt elfogadni és a barlangot átadni, minek folytán egy tisztnek kellett tuszul a törökhöz mennie, észrevettem gyengeségöket, mert ezen vállalatra egyik sem akarta fejét ráadni. Azonnal önkéntesen elszántam magamat a nagy-vezérhez

elmenni, hogy Stein őrnagyot és Maovácz századost arról meggyőzhessem, miszerint én őket mint előljáróimat szeretem és tisztelem, s egyszersmind az államért kész vagyok azon esetre, ha a törökök adott szavokat megszegnék, meghalni is, mindamellett, hogy nőmről és 5 gyermekemről kellett gondoskodnom.

A nagy-vezér és összes tisztjei minden előzékenységgel voltak irányomban, kávé, gyümölcs és egyéb hüsitőkkel megvendégeltek. A nagy-vezértől bizonylatot is kaptunk 21 napi hősies ellentállásunk miatt. Mi fölött a császár ő Felsége teljes megelégedését nyilvánitá, és minden embert egy aranynyal megjutalmazott."

Báró Voith tüzérhadnagy kéziratában előfordul az is, hogy előterjesztésére aug. 12-én, a szerencsétlen csata utáni napon, két főtiszt és összesen 110 katona a kecskeuton a fensikra indult, hogy az otthagyott ágyút és lőszerkészletet lehozza.

Voith kézirata szerint a vesztett csata utáni napon a helyőrség az ellenség által elfoglalt helyen a lőszerkészletet megtalálta a két ágyuval együtt, a mi előttünk érthetetlen, mert ez csak azon esetben történhetett meg, ha a törökök sehonnan támadástól nem tartanak, ha a fensikot odahagyva, csak a hozzájuk közelithető utat őrzik vala, és a környéket felkutatva, az ott talált ágyúkat hamarább helyezik biztonságba, továbbá ha halottaiknak a ponyikovai patak melletti eltemetésével foglalkoznak ott, hol maiglan a völgyben a zárványtól északnyugatra közvetlenül a patak mellett külön helyen kövekkel jelzett sirhalmok találtatnak, a fensikon, mint kősziklákon, e végre alkalmas hely nem lévén. Megmagyarázhatlan másodszor a kéziratból, miért nem kisérlette meg Stein őrnagy a legvégsőt, mikor még ágyúja és lőszere is volt.

Az előadottakból azt lehetne következtetni, hogy az aug. 11-ki csatában más zárványnál volt az ötszöri ostrom, melyből a törökök mindannyiszor visszaverettek, de ezen esetben sem lehet az ellenségről annyi ügyetlenséget feltenni, hogy a félóra alatt elérhető fensikon kémszemlézni elmulasztotta volna, mert a lőszer készletet, a mint megtalálja, bizonyára azonnal elfoglalja vala.

Mi, kik a csatatér területét, Csukár fensikját, a Cracu Coseriului palánkjait többször megvizsgáltuk, azt állitjuk, hogy a törököknek a kecskeutról tudomásuk egyáltalán nem volt.

Báró Stein őrnagy mindenütt jelen volt, a hol a veszély kivánta, ugyanazért nem tehetjük fel róla, hogy végső erőfeszités nélkül ott hagyta volna állomását.

Miután tehát, a mint Voith kéziratából látjuk, a merész vállalat sikerült, ugy csak annálfogva történhetett, hogy a törökök a kecskeutat nem ismerték, és az alatt valószinüleg a temetkezéssel, a többi ágyúk és zsákmány elfoglalásával, és a Veterani barlang meghódításához kivántató készülődéssel voltak igénybe véve.

Meglehet az is, hogy a bejáratok őrizeteül a fensikot csak őrcsapattal rakták meg, mely a 100 emberből álló helyőrségnek láttára megfutott, mialatt ez a lőporkészletet a két ágyúval együtt elfoglalta.

Az eddig névleg emlitetteken kivül, kik életökkel lakoltak, az aug. 11-ki csatában részt vettek még a következő főtisztek:

A brechainvillei 25. számu gyalogezredből: báró Stein őrnagy, Petersill, gróf Lautour, gróf Thun, Gamsenberg századosok; Streit, Chantiens, Hertelendy, Ertl főhadnagyok; Pfisteren, Hegerstein alhadnagyok; Resch segédtiszt és de Puteani zászlótartó; Voith tüzérhadnagy a 2. tüzér-ezredből Maovácz százados és Stanojlovics főhadnagy a 13. határőrvidéki ezredből.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkárt helyettesité Kapdebó Gergely társulati tag; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula társulati ügyész; Dobó László, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László s a társulati tagok közül: Fodor Péter, Folly Emil, dr. Ehrenfest Mór, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök őmltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet Kapdebó Gergely társulati tag olvasott fel a következő:

Tisztelt választmány!

Május hó 24-én megtartott közgyülésünkkel bezártunk ismét egy évet, melyre — mint titkári jelentésemben jelezni szerencsém volt — csak megelégedéssel tekinthetünk vissza. Jelen választmányi ülésünkkel egy ujabb aerát kezdünk meg, mely — ha már a kezdetből következtetnem szabad, a multnál semmivel sem fog hátrább állani, sőt inkább önzetlen buzgalmunk- s törekvéseinknek ujabb tanubizonyságát fogja képezni.

Mielőtt a társulat részére begyült adományokat egyenként felsorolnám, el nem mulaszthatom örömmel bejelenteni, hogy legközelebb nagy érdemü elnökünk ő-mltga vármegyénk déli részében Uj-Palánka körül és Szerbiában, a történelmi s régészeti emlékek kutatása czéljából egy kirándulást tőn, melynek örvendetes eredményéről a jelentést ma lesz szerencsénk meghallgathatni. Nem hagyva említés nélkül derék tagtársunk Böhm Lénárt beküldött értekezését Uj-Palánka történetéről sem, mely szinte egyik választmányi ülésünkön a felolvasás tárgyát fogja képezni; igéretét birjuk dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunknak is legközelebbi választmányi ülésünkön egy érdekes felolvasás tartására, ki is azon alkalommal több, általa Borjason Torontálban kiásatott kőkorszaki tárgyakkal fogja gazdagitani muzeumunkat.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg még a következőket is van szerencsém constatálhatni:

I. April havi választmányi ülésünk óta örvendetes érdeklődést jelezhetek társulatunkat érdeklőleg a begyült adományokat tekintve; mielőtt azonban ezek részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom felemliteni, hogy april havi választmányi ülésünk, valamint a mult hóban megtartott közgyülésünk hivatalos iratait a begyült ajándékokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott tiszteletbeli s rendes uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem, s tudomásvétel végett azt is jelezhetem, hogy a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi III. füzete több érdekes rajzzal legközelebb meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

II. A társulati muzeum s könyv- és irattár részére a következő adományozások történtek:

1. Főtiszt. Horváth Pius vál. tag ur ajándékozott egy sötét vörös márványban petrificálódott kagyló-átmetszetet; mely az Al-Dunánál fekvő szviniczai márványbányában találtatott s felső része a kagyló-átmetszetnél gyönyörüen kicsiszolva van.

2. Pattala Károly gattájai plébános ur adott egy régi templomi réz csengetyűt, melyet adományozó ez előtt tiz évvel mint plébános helyettes a torontálmegyei Padé község plébánia kertjében talált. A csengetyű a XVI. század közepéről való; oldalán körül lecsüngő koszoru fonatok alatt 3 alak s mindegyik alak mellett egy állat t. i. egy szarvas, egy nyul s egy, valószinüleg majom látható a következő felirattal: ✝—1—5—6—A°— az az: „Anno 1560“. Végre legalsó szélén a következő körirattal bir: „* SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM“.

3. Náglics Ferencz V. osztálybeli reál tanuló egy régibb, valószinüleg villanykészüléket.

4. Freund Mór gyorsiró ur 3 darab koronázási ezüstérmet, s 12 darab ujabbkori ezüst s réz pénzt adományozott.

5. Beranek János kőrajzolótól 4 darab ujabbkori török, magyar s osztrák ezüst s réz pénz küldetett be.

6. Frey Izidor III. latin osztály tanuló, egy multszázadi bajor ezüst s két darab ujabbkori osztrák rézpénzt adott.

7. Végre Susich Károly társulati tag közvetitésével Klima Albert temesvári lakos egy Antoninus Aug. Pius feliratu római réz éremmel növelte gyüjteményünket, mely az ajándékozó állitása szerint Turnu-Severinben ásatott ki.

IV. Végre könyv- s irattárunkat nevelték: 1. Ngos és Ftndő Molnár Vid vál. tag ur egy orosz térképecskével, mely a jelenlegi keleti háboru szinhelyét ábrázolja. 2. Trefort Ágoston vallás és közoktatási m. kir. miniszter ur ő nagyméltósága a magyar nemzeti muzeumi Széchenyi országos könyvtár többes példányai jegyzékének második füzetével. 3. Náglics Ferencz V. reál osztály tanuló több általa készitett rajzokkal. 4. Társulatunk lelkes s kiváló pártolója —, Reviczki-Bay Ilona urnőtől a következő becses müvek adományoztattak: a) Gróf Andrássy Manó: Utazás Kelet-Indiákon. 1 kötet nagy folio diszképes kiadás; b) Báró Trenk Fridrik emlékezetre méltó életének históriája 1788. 8-ad rét 3 kötet; c) Ladvocat apáturnak historiai dictionariuma. Magyarra forditotta Mindszenti Sámuel nagy 8-ad rét Komárom 1795—1797. 5. Náglics Ferencz V. reál osztály tanulótól ezen müvek: a) egy magyar s német szinlap gyüjtemény csomag 182$^{3}/_{4}$-ből; b) Johann Möhling: Handbuch für Schüler. Bécs 1826. 8-ad rét 4 kötet; c) C. L. von

Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1842. 8-ad rét 1 kötet; d) J. J. Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1830. 8-ad rét 1 kötet és pedig a mü második kötete, az első hiányzik; e) Wenzel Gottfried Immanuel: Klugheits-Lehre. Linz és Lipcse 1805. 8-ad rét 1 kötet — ajánltattak fel könyvtárunk gyarapitására.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek legutolsó választmányi ülésünk óta felmerültek ügyeinket érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést, s mindazoknak, kik a társulati muzeum, könyv- s irattár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Horváth Pius vál. tag, Böhm Lénárt, dr. Szentkláray Jenő, Pattala Károly, Náglics Ferencz, Freund Mór, Beranek János, Frey Izidor, Klima Albert s Molnár Vid uraknak a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; a begyült adományokat pedig titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült szükségletek s kiadások levonásával 404 frt. 87 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett egy ily czimü jegyzőkönyvnek: „Történet-régészet kirándulás Palánkára és Rámára", melyet Böhm Lénárt társulat tag, mint az ezen kirándulásra vállalkozó diszes s nagyszámu társaság álta felkért jegyző szerkesztett. A jegyzőkönyv részletesen s vonzón irja le ezen történeti s régészeti szempontból egyiránt érdekes kirándulásnak, mely egyenesen nagy érdemü elnökünk Ormós Zsigmond őmltga kezdeményezésének köszöni megalakultát, — élményeit s déli vidékünk mult emlékeinek kutatása czéljából tett tapasztalatait. A választmány nagy érdekeltséggel hallgatta a jegyzőkönyv igen érdekes tartalmát s a többnyire társulatunk tagjaiból alakult kirándulók által tudományos szempontból tett s figyelemre méltó kutatások s tapasztalatok részletezését és a rámai hős, báró Lo-Presti siremléke ügyében már előzetesen bizottsággá alakult kirándulók intézkedéseit is a maga részéről helyeslőleg örvendetes tudomásul vette s a kirándulás alkalmából szerkesztett jegyzőkönyvet egész terjedelmében a társulati „Értesitő"-ben kinyomatni rendelte, melynek foganatositásával a szerkesztő titkár bizatott meg.

A tárgysorozat szerint következett Iványi Ede választmányi tag ur ily czimü értekezésének: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár", folytatólagos felolvasása, miután a munkálat első része már a május havi közgyülés alkalmával lett ismertetve. A választmány ismételten nagy köszönetének adott kifejezést a becses tanulmányért s a közgyülési határozat értelmében az értekezést az „Értesitő" julius havi száma fogja hozni egész terjedelemben.

Végül következett az uj tagok választása. Schäffer Antal társulati tag ur uj tagul ajánlja Nagyságos és Főtisztelendő Dobó Miklós csanád-egyházmegyei kanonok urat; ki is egyhangulag s éljenzések között rendes tagul választatik s részére a társulati kiadványok s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 26 án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Dobó László, Iványi Ede, Horváth Pius, Molnár Vid, czimzetes kanonok, Péch József, Rötth László, alispán, Strasser Albert, Wimmer József, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Kriniczky Ferencz, Marx Antal, kir. tanácsos, dr. Szentkláray Jenő, mint kedves vendég s értekező tagtárs, Uwira Ambrus, és a karzaton diszes női s uri hallgató közönség s nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltsga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlévő társulati tagokat s kiemeli azon örvendetes körülményt, hogy a társulat mükődésének ezen ujabb aerája kedvező auspiciumok között nyilik meg, tekintve mind a társulati tagok tömeges részvétét ezen első vál. ülésén a kéthavi szünidő után, mind a társulat pénzügyi helyzetének javulását, főleg pedig azon az egész társulatra nézve kedves meglepetést, hogy ezen gyülés alkalmával a társulat szeretett s nagyérdemü volt titkára dr. Szentkláray Jenő egy érdekes, vidékünkre nézve közmüveltségi szempontból általános érdekü becses felolvasást fog tartani; s ezen előrebocsátott szavak után elnök ő mltga a gyülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik. Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Közel három havi időszak röppent el felettünk, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott. Azonban társulatunk ezen látszólagos szünetelése, melyet alapszabályaink azon közmondásnak hódolva, hogy „munka után édes a nyugalom," rendelnek el, csakis látszólagos szünetelés volt, mint emlitém; nem tünt az el felettünk eredménytelenül, nem volt meddő társulatunk buzgó törekvései s czéljai elérésének megközelitését tekintve s nem veszett el sikertelenül.

Választmányi üléseink szüneteltek ugyan a központban, de társulatunk tagjai felfogva s átérezve nemes hivatásuk nagyságát egész teljében, nem szüntek meg közremüködni azon nemes és magasztos czél további fejlesztésére még a nyugalom napjaiban sem, melyet a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat maga elé kitüzött s nemcsak a társulat jó hirnevét, tekintélyét nevelték ez által szerte e hazában, de egyszersmind eclatans tanubizonyságot nyujtanak arról is, hogy a minden önérdekhajhászattól eltekintő, csupán a közmüvelődést s tudományos előhaladást előmozditani igyekvő munkásság s buzgalom soha sem szünik meg a szépért, jóért s magasztosért hevülni; s társulatunk tagjai fényesen beigazolták azt, hogy tudnak is, akarnak is közremüködni azon magasztos czélok elérésére, melyeknek értékét nem a korunkbeliek, csakis az utókor fogja egész teljében megitélhetni, s a társulatunk által elvetett jó mag bizonyára meghozandja azon áldásdus gyümölcsöt, mely e déli vidékünk szellemi fejlődésének egyik leghathatósabb eszközlője leend.

Hogy az imént mondottak nem csupán hangzatos frázisok s kiválogatott mesterkélt szavak s nem légből kapkodott állitások, titkári jelentésem következő részleteiből győződhetik meg a tisztelt választmány.

Minden oly társulatnak, mely a szellemi müveltség előmozditásának

magasztos czélját tüzte ki feladatául, az életrevalóságát a szellemi téren buzgó s törekvő tagjainak működése szokta meghatározni. S hogy e tekintetben t. i. tagjaink szellemi munkásságát illetőleg nem állunk roszul, nemcsak kiadványaink szolgálnak teljesen kielégitő tanuságul multunk szellemi működése s irányára vonatkozólag, de a jövőre nézve is örvendetes adatokat jelezhetek.

Igy Ormós Zsigmond nagyérdemü elnökünk ő mltga, eltekintve a f. évi május hó 26-án egy diszes társaság kiséretében tett Al-Duna vidéki kirándulásától, melynek eredménye egy jegyzőkönyv alakban szerkesztett ily czimü, becses adatokat tartalmazó füzetke lőn: „Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára," melyből egy nyomtatott példányt van szerencsém a tekintetes választmánynak bemutatni, mint már emlitém, ettől eltekintve, ő mltga ujabb adatok gyüjtésével foglalkozik Délmagyarország legdélszakibb s történelmi jelentőségü helyeinek multját érdeklőleg.

Továbbá azon kedves s mindnyájunkra nézve örvendetes körülményből folyólag, hogy társulatunk ez előtti nagyérdemü titkárját dr. Szentkláray Jenő tagtársunkat a jelen választmányi ülésünk alkalmával körünkben tisztelhetjük, felemlitem azon nagybecsü munkásságot, melyet érdemteljes volt titkárelődöm a szünnapok alatt a hazában s a hon határain kivül kifejtett. Ki is nemcsak hogy képviselte társulatunkat az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulása alkalmával: hanem több helyütt u. m. Budán az országos levéltárban, Pozsonyban a káptalannál és a városnál, Bécsben pedig a cs. kir. hadügyminiszterium nagyszerü levéltárában hetekig adatok gyüjtésével foglalkozott, melyek az általa megirandó „Tisza-Maros határőrvidék monographiája"-hoz szolgálnak becses s ritka kutfőkül, s a tudós szerző ezen, déli vidékünk monographiáját illetőleg fontos és nagyérdekü tanulmányának előzetes ismertetését is társulatunknak volt szives felajánlani. Ugyancsak tőle fogunk hallani a jelen választmányi ülésünk alkalmával, egy archaeologiai szempontból érdekes felolvasást a „Torontáli őskori telepek"-ről s ezen alkalommal a telepekben talált őskori tárgyakat is bemutatni fogja s előlegesen is bátorkodom a tisztelt választmány becses figyelmét felhivni a felolvasandó nagybecsü tanulmányra.

Társulatunk szellemi munkásainak felsorolása alkalmával nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a szünidőben Iványi Ede vál. tagtársunk is részt vett az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulásán, s a történelem és régészet érdekében a külföldön hosszabb utazást tőn s több nevezetes könyvtárt, muzeumot s levéltárt megtekintett; mely körülmény mi reánk nézve is becses értékkel biró, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatokat társulatunk szellemi előnyére fogja érvényesiteni; továbbá nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a mai gyülésünk folyamában a már emlitetten kivül egy másik felolvasást is fogunk hallhatni Böhm Lénárt tagtársunk s vidékünk nagyérdemü monographusától ily czimen: „Uj-Palánka krónikája," s végre megemlitem még, hogy Iványi István ur is küldött be hozzám a napokban egy értekezést, mely az „Értesitő"-ben már megjelent „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez" czimü történelmi tanulmányt fejezi be.

A felsorolt szellemi munkásságtól eltekintve, hivatalos kötelességem hozza magával, hogy a junius havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő egyéb ügyekről is megemlékezzem s ezekről a következőkben van szerencsém értesithetni a tisztelt választmányt:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulat irattárába elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak

felajánlott régi pénzeket, iratokat, könyveket s egyéb emlékeket illetékes helyeikre eltettem. „Értesitő“-nk III. füzete is megjelent csinos kiállitásban, mely valamint a társulati tagoknak, ugy a helybeli s országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

II. A társulatot érdeklőleg a következő hivatalos iratok érkeztek: 1) Ipolyi Arnold s Horváth Mihály püspök ő méltóságaik köszönő iratokat intéztek elnökünk ő méltóságához azon alkalomból, hogy a május havi közgyülésen a társulat tiszteletbeli tagjaivá választattak. 2) Dr. Römer Flóris Ferencz, a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egylet“ czimü, velünk rokonirányu társulat elnöke, megküldé könyvtárunk számára a nevezett egylet ily czimü kiadványát: „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése,“ melyet van szerencsém bemutatni. 3) Göndöcs Benedek, a „Békésmegyei régészet-müvelődés-történelmi egylet“ elnöke, köszönetét nyilvánitja, a nevezett egylet könyvtárának társulatunktól megküldött „Értesitő“-kért.

III. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Társulatunk jótévőinek sorát Reviczki-Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja nyitja meg; a nevezett urnő valamint a lefolyt év alatt folytonosan a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt, ugy munkálkodásunk ezen ujabb aerája kezdetén is érezteti velünk nagybecsü figyelmének s jóságának kiváló jeleit, s éremgyüteményünk gyarapitására beküldött egy darab I. Lipót király-féle, egy darab III. Károly király-féle magyar aranyat. I. Lipót király egy darab magyar ezüst tallérját s 11 darab németországi különféle ezüst tallért, összesen 14 értékes darabot.

2. Izsák Amália urnő Temesvárról ajándékozott egy pár fehér selyematlasz arany himzéssel átszőtt és pillangókkal diszitett régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőcskét, mely tájképekkel, virágokkal s pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal ellátva. Mind a két adomány régibb 100 évesnél, s a nevezett ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta ajándékképen mind a két tárgyat, mint nagyanyai emlékeket.

3. Barách József kir. tanácsos s vál. tag ur egy különös alaku cseppkő példánynyal kedveskedett; a cseppkő alakja egy megkövesült szarvhoz hasonlit.

IV. Társulati könyvtárunk a már előzetesen emlitetten kivül, egy másik müvel is gyarapodott még, melynek czime: „Az emberi koponya ismeCranioscopia,“ irta Lenhossék József. A mü szépen bekötve, a szerző ajándékából jutott társulatunk birtokába.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó junius havi választmányi ülésünk óta a két havi szünidő alatt a társulatot érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a társulat iránt nyilvánuló ujabb jótékonysága s becses adományáért, a választmány legmélyebb

köszönetének nyilvánitását elnökileg tudtul adatni határozta el; továbbá Horváth Mihály, Ipolyi Arnold püspök ő méltóságaik, valamint Göndöcs Benedek apát s egyleti elnök jelentései nagy éljenzések között örvendetesen tudomásul vétettek s mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: dr. Römer Flóris Ferencz apátkanonok ő nagyságának a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése“ czimü munka megküldéseért, oly kijelentéssel, hogy a nevezett egyletnek cserepéldány küldessék a társulat kiadványából, továbbá Izsák Amália urnőnek, Barách József kir. tanácsos s vál. tag urnak s dr. Lenhossék József kir. tanácsos s egyetemi ny. r. tanár urnak, a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 855 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék tőkealapon kivül. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s egyuttal a választmány Odor Samu pénztárnok urnak, a tudomásvétel mellett a társulat pénzügyi állapotának javitása körül tanusitott tevékenységéért, legnagyobb elismerését fejezte ki.

Következett dr. Szentkláray Jenő társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Torontáli őskori telepek a Tisza mentén.“ A jeles és minden tekintetben szakszerü értekezés bevezetésében a tudós értekező az őskorszaki viszonyokat tárgyalja általánosságban s ezután áttér a borjasi őstelepek részletes ismertetésére s kimutatja saját buvárlatai alapján, hogy ezen telepek a legnevezetesebbek közé tartoznak az Al-vidéken s hasonjellegüek a tószegi, szelevényi, paulisi és egyéb országosan nevezetessé lett őstelepekkel. Előadásában kimutatja továbbá, hogy Torontálmegyének Tiszamelléke nevezetes őskorszaki vidék volt; mert itt több mint 192 nagyobb halom s mintegy 15 dombsorozat található, s ha összeszámitjuk, a halmok száma közel 220-at tesz ki. Az értekezést különösen becsessé teszi azon körülmény is, hogy az állitások, különösen Borjasra nézve, az itt értekező által talált 48 darab ős kőkorszaki tárgyakkal lettek illusztrálva, melyeket értekező a társulat muzeumának volt szives felajánlani, két más, szintén értekező által Borjason talált régi éremmel együtt. A választmány s a jelenvolt hallgatóság feszült figyelemmel kisérte a remek toll- s vonzó nyelvezettel irt érdekfeszitő előadást s a tudós szerzőt élénken megéljenezte s az általa felajánlott őskori tárgyakat a két éremmel együtt, melyeknek egyike Dusán István, a másika pedig I. Ferdinand korából való, mély hála s köszönetnyilvánitással fogadta; s a vidékünk ősmultjára nézve különösen fontos s érdekes értekezést a társulati közlöny, az „Értesitő“-ben, valamint a „Temesi Lapok“-ban is közzétenni elrendelte, hogy a közmüvelődés érdekében mindinkább ismertebb legyen.

A tárgysorozat szerint kijelölt második felolvasás, miután az idő nagyon előre haladt, a választmány egyhangu óhajtása folytán a legközelebbi választmányi ülésre halasztatott el, s Böhm Lénárt társ. tag ur ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája“ a jövő október havi vál. ülésen fog felolvastatni.

Végül következett az uj tagok választása. Uj tagokul ajánltattak a következők: Dr. Benedek Albert főreáltanodai tanár Temesvárott, dr. Breuer Armin orvostudor Temesvárott és dr. Ortvay Tivadar akadémiai tanár Pozsonyban. Az ajánlatba hozottak egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába igtattattak s részökre a diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés október 31-én. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz Iványi Ede, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Schopf Antal, a karzaton pedig diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s kapcsolatosan felemliti, hogy elnök ő méltósága hivatalos teendői végett távol levén, a jelen gyülés alkalmával az elnöki teendőket ő vezetendi s ezen előre bocsátott szavak után a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mult szeptember hó 26-án megtartott utolsó választmányi ülésünk óta több oly körülmények merültek fel a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatot érdeklőleg, melyekről hivatalos kötelmemhez tartozik részletesen beszámolnom.

I. Szeptember havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulati irattárba elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, tárgyakat, iratokat és könyveket illető helyeikre eltettem. „Értesitő"-nk IV. füzete is, mely ez évben utolsó leend s befejezi a III. évfolyamot, rövid idő mulva tartalomdusan elhagyandja a sajtót s a társulati tagoknak mint tagilletmény pontosan szét fog küldetni.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyekről a következőkben van szerencsém beszámolhatni:

1. Az adakozók s jótevőink névsorát egy tőlünk messze távol lakó lelkes hazánkfia, Hajnal Imre gyógyszerész ur nevével nyitom meg, ki Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes „algiri cserkesz kés" beküldésével kedveskedett társulatunknak. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm.; a penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm.; hosszán alulfelül fürészszé van alakitva. A kés fogantyuja vagy nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Az érdekes ajándék megérdemli, t. választmány, hogy rólunk a messze távolból megemlékező derék hazánkfia, Hajnal Imre urnak, a társulat nevében jegyzőkönyvileg fejezzük ki nagy köszönetünk nyilvánitását.

2) Stetina Imre katonai lelkész s társulati tag ur ajándékozott 25 darab

ezüst s réz érmet, melyek legnagyobbrészben Dalmátiában találtattak, s néhány német s lengyel pénzecskét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik; közülök különösen kiemelendő egy I. Lajos magyar király féle ezüst dénár, mely Kninben találtatott s nagy valószinüséggel azon időre emlékeztet, midőn Erzsébet s Mária királynők a horvát-dalmát zavarok lecsendesitése végett 1383 végén a nyugtalankodó Dalmátiába utaztak s pártjuk növelésére nagy mennyiségü pénzt vittek magukkal. Ily Lajos-féle ezüst pénzecskék nagy számban találtatnak Kninben és vidékén.

3. Magyar Salamon Dávid nyomdász és társulati tag ur adott 2 ezüst s 2 réz érmet.

4. Susich Károly ügyvédjelölt s társulati tag egy külföldi ezüst s 2 darab I. Lipót-féle ezüst érmet, továbbá egy réz polturát 1705-ből s egy Mária Terézia korabeli réz $^1/_2$ krajczárost, végre egy réz pecsétnyomó gyürüt, melyen szárnyas pegazus felett I. S. betük láthatók. Az ajándékozott érmek s pecsétgyürü a várkapu tágitása alkalmával Mehala felől a sánczokban találtattak 1877. szeptember havában.

5. Dr. Ehrenfest Mór ügyvéd s társulati tag ur egy I. Ferencz római császár korabeli ezüst érmet és

6. Jovanovits György gymnásiumi tanuló 3 darab ujabbkori rézpénzt ajándékoztak a muzeumnak.

III. Bankó gyüjteményünket gyarapiták a következő III. osztálybeli gymnásiumi tanulók, u. m.: Oszvald János 1 frt, 2 frt, 5 frt, 10 frt, 15 kr. s 30 krajczáros Kossuth bankjegygyel, Pollák Lajos 10 frtos és 30 krajczárossal, Dulósy Jenő 5 frtossal, László Árpád 2 frtos és 12 krossal, végre Schlichting Győző gymnásiumi IV. osztálybeli tanuló egy 5 frtossal, mindannyian Kossuth bankópénzben.

IV. Végre könyv- s irattárunk is növekedett a következő ajándékokkal: Dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur megküldé „A nap munkája“ czimü müvét; dr. Szentkláray Jenő tagtársunk s török-becsei lelkész ur egy török okmányt ajándékozott s Bilszky Ferencz vál. tag ur s szakálházi plébános három darab hártyára irt czéh levéllel növelte iratgyüjteményünket; mind a három hártya-levél a XVI. században Augsburgban állittatott ki I. Ferdinánd római császár uralkodása korában, az egyik 1559. decz. 14-én, a másik 1564. április 29-én s a harmadik 1564. junius 6-án.

Ezen mozzanatok képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet, melyek szeptember havi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkár jelentése örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Hajnal Imre gyógyszerész urnak, ki tőlünk távol Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes cserkeszkés beküldésével kedveskedett társulatunknak, a választmány jegyzőkönyvileg kifejezett mély köszönetnyilvánitását elnökileg különösen is tudtul adatni határozta el; a többieknek pedig, u. m. Stetina Imre katonai lelkész s társ. tag, Magyar Salamon D. nyomdász s társ. tag, Susich Károly társ. tag, dr. Szentkláray Jenő társ. tag, dr. Kuhn Lajos tanár, Bilszky Ferencz társ. tag uraknak, valamint Oszwald János, Pollák Lajos, Dulósy Jenő, László Árpád, Schlichting Győző gymn. tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s egyuttal elnök ő nagysága a jelen alka-

lommal különösen is kifejezte elismerését a gymnásiumi tanuló ifjuságnak a társulat iránt tanusitott nagy részvéteért s a beküldött ajándékokért. A választmány a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés, tekintettel arra, hogy a pénztár a mult havi örvendetes kimutatáshoz képest ujból még szebb gyarapodást tüntet fel, nagy köszönettel vétetett tudomásul.

Következett Böhm Lénárt társulati tag urnak ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig“, melyet Ardeleán György vál. tag ur olvasott fel. Az értekezés, mint czime is mutatja, a nevezett hely történelmileg fontos multját ismerteti chronologikus sorrendben s pontos részletezéssel sorolja fel mindazon történelmi és régészeti eseményeket, melyek ezen hazánk multjában nevezetes szerepet játszott helyre nézve felmerültek. A választmány köszönetet szavazott a derék szerzőnek érdekes értekezéséért, mely egész terjedelemben a társulati „Értesitő“-ben fog közöltetni.

Ezután Miletz János titkár olvasta fel ily czimü értekezését: „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez“; mely értekezésében szerző, reflectálva nagy s fáradhatlan történetbuvárunk Pesty Frigyes ily czimü értekezésére: „Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században“, mely a „Századok“ f. évi I-sö számában jelent meg, a csanádi püspökség archivumában lelt okiratok alapján kimutatja, hogy az 1737. év tavaszán, a még Merczy tábornok által 1722-ben letelepitett spanyolokon kivül, ujabb spanyol telepités is történt, még pedig Verseczre. Ezen spanyolok 9 hajóval jöttek le Bécsből a császár-király III. Károly egyenes rendeletéből s itt külön lelkész alatt állottak. Letelepitésök azonban Verseczen csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kormány egy épitendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül ujból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg telepittettek le spanyolok. A vidékünk multját érdeklő s felvilágositó érdekes értekezés nagy köszönettel fogadtatott s közlése az „Értesitő“-ben elrendeltetett s az értekezés befejeztével Bilszky Ferencz szakálházi plébános s választmányi tag ur megemliti, hogy a Verseczre letelepitett spanyoloknak ugyanott még ma is élnek ivadékaik, valamint Merczyfalván is Temesmegyében s az utóbbi helyről megnevezett bizonyos Denelotti nevü családot s végül megjegyzé, hogy a Bilszky-család is ezen spanyoloktól veszi származását.

A tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Tordai György főreáltanodai igazgatót.

Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól. Midőn az 1876-ik év nyarán, erdélyi utazásom alkalmával néhány hetet a kies Háromszék elragadó szép vidékén töltöttem el, egyéb nevezetességek között megnéztem Imecsfalván azon szép s gazdag mügyüjteményt is, mely egyedül

Cserey Jánosné urnő őnagysága ritka buzgalmának s áldozatkészségének köszöni létezését, melyet a derék székelység közmiveltségi viszonyainak előmozditása czéljából a fenkölt szellemü urnő s ritka áldozatkész honleány nem kiméive semmi fáradságot, először ugyan csak a vidéken, később pedig távoi helyeken is hangyaszorgalommal gyüjtögetett.

A muzeum mükincsei, melyek a Cserey család udvarházánál vannak elhelyezve még jelenleg is, rövid idő alatt nevezetessé tették Imecsfalvát nem csak a Székelyföldön, de Magyarország távol meszsze fekvő vidékein is, s alig két évi fenállása óta közel másfél ezer látogatója volt. A többek között az 1875. év nyarán Előpatakon tartott „Magyar orvosok és természet vizsgálók XVIII. nagy gyülése“ alkalmával is az Erdélybe rándult tudósaink közül számosan megnézték, jóllehet a muzeum még akkor korántsem volt oly gazdag gyüjteményekben mint jelenleg.

A muzeum szakavatott rendezését Vasady Gyula tanár ur, mint a történelem s régészet nagy kedvelője vezeti; ki is számos összeköttetéseinél fogva a hazában s külföldön, a muzeum ügyét a tudomány s közmüvelődés szempontjából lelkesen felkaroló urnő- s alapitónak nemes czélzatai szerint, fáradhatlanul érvényre juttatni igyekszik s több oly nevezetes ritkaságot szerzett már meg, melyek mübecsüket tekintve az unicumok közé sorolhatók. Igy Vasady ur utánjárása szerezte meg Kossuth Lajos nagy hazánkfiától legközelebb azon 1848/49-iki katonai érdemrend nagy keresztjének csillagjelvényét is, melyet Bem tábornok Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s holtiglan viselt, melyet nem régiben Vasady ur személyesen vitt el Budapestről, hol a honvédmenház javára közszemlére volt kitéve. — rendeltetési helyére az imecsfalvi muzeumba. Ugyancsak Vasady ur f. évi marczius hó 4-én Sepsi-Szent-Györgyön a „felolvasó egylet“ estélyén egy szakszerü értekezést is tartott ily czimen: „A muzeumról“, hogy az imecsfalvi becses mügyüjteményt a székelység között minél szélesebb rétegben ismertesse.

Legközelebb, mint értésemre jutott, Csereyné ő nagysága az általa nagy fáradság-, költség-, és gonddal összegyüjtött történelmi és régészeti mükincseket, nemesen érző honleányi szive sugallatát követve, egy bizonyos összegből álló pénzalappal együtt a székely nemzetnek adományozta s az ügy végleges eldöntés végett jelenleg a vallás és közoktatási miniszteriumhoz van előterjesztve; a nevezetes gyüjtemény a nagylelkü alapitó urnő kivánatára „Székely földi muzeum“ nevet veend föl és székhelye alkalmasint Sepsi-Szent-György leend.

Az érdekes imecsfalvi gyüjtemény jelenleg 5920 darabból áll a könyvek, okiratok stb. ide számitásával együtt, s nevezetesebbjeit a következőkben ismertetem:

I. A muzeum birtokában van 96 darab porczellán, üveg s más hasonnemü tárgy, melyek közül megemlitendő: I. Apafi Mihály fejedelem nagy billikoma. Két nagy czinfedelü korsó. Béldi Pál pohara, éjjeli lámpája. Kemény János fejedelem pohara. Gróf Apor István tálja. Cserey Mihály a történésznek virágokkal diszitett asztaledényei; egy kis kancsó 1661. felirattal, s több érdekes székely kancsó és chinai tányér. II. Szövetnemü tárgy van 94 darab s ezek között nevezetesebbek: A Cserey család egyik nőrokona, Barabás Mari menyasszonyi aranynyal kivarrott női főkötője a XVII. század végéről. Macskási tábornok selyem, házi szőtt abrosza 1702-ből. Kiss Ernő tábornok nyeregtakarója. Tisza Krisztina selyem nyakkendője. Egy aranynyal hímzett női ruhaderék a XVI. századból. Arany- s ezüsttel hímzett, s drága

gyöngyökkel kirakott papucsok. Székely házi szőtt és selyemmel hímzett abroszok, ágytakarók, kendők a XV., XVII., és XVIII. századból. Végre templomi öltözetek stb.

III. A bőrből készült tárgyak száma 32. Nevezetesebbjei: Egy bőrtárcza 1792. felirattal, állitólagosan I. Napóleon egyik nőkegyeltjeé volt. Különféle lőszertartók a székely-huszár ezredektől. Tillier őrnagyné utazótáskája a 18-ik század elejéről. IV. A csontból készült tárgyak száma 15 darab; melyek között látható Tillier őrnagyné konty fésüje a XVIII. század elejéről. Lőportartók latin feliratokkal a XVII. és XVIII. századból s Kiss Ernő tábornok disznyerge.

V. Fából készült tárgy van 86 darab, melyek közül nevezetesebbek: Basa Tamás háromszéki főkirálybiró elnöki széke a XVII. század közepéről; ugyanennek faragványokkal diszitett könyvállványa Zaboláról. Abdul-Medzsid diszasztala, mely 10,000 darabból van összerakva s rajt török feliratok láthatók. Székely pogácsa bélyegezők s nyujtók a XVI. és XVII. századból. Egy régi diszes faragványu fakereszt. Récsey Anna rejtélyes rekeszekkel ellátott szekrénykéje csinos festményekkel a XVII. századból. Egy igen régi zongora. Egy székely famozsár, vagy máktörő, melyen „1664“ dombor vésetben látható.

VI. Réz, ólom és vas tárgy van 153 darab. Nevezetesebbjei: Bocskay István fejedelem órája. Barcsay Ákos fejedelem asztali órája. Gróf Ferrathi kihalt család pecsétnyomója a XVII. századból. Az olasz-magyar legió pecsétnyomója. A nagy-szebeni takács- s a segesvári kőmives czéhek kelyhei. Tatár, arabs, török és magyar lózablák, vas ingek, kar, mell, térd és has vértek, buzogányok, sisakok, nevezetes régi kardok, sarkantyuk a XVI. és XVII. századból. Nyil hegyek, ivek, dárdák, lándzsák, török, pisztolyok, ajtózárak, bámulatos nagyságu kulcsok, különféle alaku harczi kürtök stb.

VII. A bronz tárgyak száma 98, melyek legnagyobb részben háromszéki leletek. Közöttük legnevezetesebbek: Egy 38 cm. nagyságu gyertyatartó. 14 darab különböző nagyságu celta. Sarlók, tűk, vésők, kalapácsok, lándzsák, buzogányok, edények; továbbá 43 darab különböző nagyságu szögletes, kerek, diszitett és sima alaku kar és kéz karikák, diszitők, melltűk és csattok, lódiszitő lánczok és fülbevalók.

VIII. A természetrajzi tárgyak száma az állat-, növény-, és ásványországból 1232 darab, melyek között nevezetes őskori kövületek találhatók. IX. Kép s különféle festmény van 70 darab. X. Arany s ezüst tárgy 65. Nevezetesebbjei: Bem tábornok csillagjelvénye; Kossuth Lajos ajándéka. Damjanics János tábornok bitófájából készült kereszt, melyet több erdélyi honvéd aranyba foglaltatott. Cserey Mihály történetirónak több ezüst disztárgya. A Szent-Katolnán ásatás alkalmával talált ezüst tőr, öv és arany gyürük.

XI. A különböző tárgyak száma 151 darab; melyek között kőkalapácsok, hamvvedrek, üveg gyöngyök, római mécsesek, mozaik téglák stb. láthatók. XII. A régi pénzek s érmek száma 503. XIII. Irott könyv van 47 darab, melyek a XV., XVI., XVII. és XVIII. században irattak s közülök megemlitendő Cserey Mihály históriája (4-ed rét 824 l.). Dávid Zsoltárai (4-ed rét 600 l.); ezzel egybekötve van a Szent Erzsébet rendü apáczáknak teendői és imádságai 1420-ból, melyet Szabó Károly ismertetett a „Könyvszemle“ 1877-i junius havi számában.

XIV. Nyomtatott könyv s hirlap van 1597 darab, melyek között több nevezetes s majdnem unicumnak mondható példány található a XVI. és XVII. századból. XV. A kéziratok száma, melyek nagyobbrészt az

erdélyi fejedelmek sajátkezü aláirásával vannak ellátva, kitesz 1007 darabot. Ezen kéziratok közül már többeket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesitő"-jében ismertettem s legközelebb több érdekes régi kézirat ismertetését folytatni fogom. XVI. A különféle nyomtatványok, röpiratok, alkalmi és halotti beszédek száma 88 darab.

Találtatnak továbbá a gyüjteményben becses pecsétlenyomatok az erdélyi fejedelmek-, különféle városok-, falvak-, egyletek- és családoktól; végre római téglák s épület kövek s egy képes album több mint 1000 darab fa-, kő- és rézmetszetü képpel. A közlöttekből eléggé látható, hogy mily nagy számu, mübecscselbiró anyag van itt felhalmozva, s mily becses anyagát képezik ezek is édes hazánk letünt multjának, az őseink által átélt s az ezek korát megelőző viszontagságteljes eseményeknek s mindezen becses gyüjtemény egy lelkes honleány, Cserey Jánosné urnő őnagyságának kizárólagos érdeme.

A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól. Az alább közlendő okirat azon szomoru idők emléke, midőn Báthory Zsigmond fejedelem ingatag magatartása Erdélyt a legválságosabb viszonyok közé juttatta, s a zavarokban a székelység democratikus alapon nyugvó szabadalmai mélyen megsértettek; a székelyföldi nemesség összegyülvén elhatározta ujból a jobbágyi állapotok vissza állitását, s felhasználva azon alkalmat, midőn az ingatag fejedelem az országból távozott, volt jobbágyaikat, kik a fejedelmi igéret alapján a szolgálatot megtagadták, éjjelenként összefogdostatták s százanként hurcták nyársba, vagy orrát, fülét metszették el a szerencsétlen népnek s ily barbár eljárással a különben szabad nemzetet ujból jobbágyságra veték[1]).

Ily középkori vad intézkedések természetesen a haza kórmányzatával szemben élbe állitá a hős nemzetet, s a jogvesztés által érzékenyen sértett székely nép közül sokan Mihály vajda bejöttekor, ki a hozzá csatlakozóknak az ősi jogok és szabadságok visszaadását s a jobbágyság eltörlését igérte, benne egy szabaditót vélve, a vajda seregéhez csatlakoztak s az őket elnyomó nemességen visszatorláskép kegyetlen boszut vőnek. Mihály vajda kiüzetése után ezen, a vajdával czimboráskodó székelyek megfenyitésére alakult a táborból rögtönzött léczfalvi országgyülés 1600-ban október 25-én.[2])

Hatalmas hadseregek fedezték a tanácskozókat. Basta György német zsoldosaival Uzonban, Csáki István a megyei hadakkal Léczfalván, mely igénytelen falvacska Mártonfalván alul a Feketeügy jobboldali partmagaslatán igen festőileg fekszik és Székely Mózes vitéz hadai élén Nagy-Borosnyón tanyázott[3]). Ezen országgyülés szigorú rendszabályokat hozott a székelyek fékezésére s a székely népet a fegyverviseléstől eltiltotta[4]).

Az alább közlendő okirat szintén szigoru rendszabályokat tartalmaz a kézdi-vásárhelyi lakosok ellen, kik Sennyei Pongrácz császári tanácsos s Küküllő-vármegyei főispánnak oroszfalvi házát felduláták s marháit elhajtották. Az okirat, melyet Vasady Gyula ur másolatban szives volt velem közleni, a következő:

---

[1]) Erd. Tört. adat. I. köt. 46. s 47. l.

[2]) Orbán Balázs: A székely föld leirása III. k. Háromszék. 192. s. 193. l.

[3]) Mikó Ferencz: Hist. Magyar tört. emlékek VII. k. 149. l.

[4]) Ezen országgyülés végzéseit lásd Erd. Történettára I. k. 245. s köv. lap.

„Nos Proceres Maiores ceterique status et Ordines Universitatis Nobilium Regni Transsylvaniae ect Prudentibus Circumspectis Judic. Juratisque Civibus ac universis Inhabitatoribus Oppidi Kezdi-Vásárhely Salutem.“

„Mivelhogy az Székelyeknek szabadságakor meg nem gondolva várastoknak privilegiomit és szabadságát, továbbá több székelyekkel együtt insurgáltatok és az nemességgel minden Injuriákat cselekedtetek, kiváltképen pedig Sennyei Pongrácz uramnak császár ő felsége tanácsának (tanácsosának) és Küküllő vármegye Ispánjának Orozfaluban[1]) házát és marháit a többi Parasztsággal együtt eldultátok és elhordatták (igy): Hagyjuk azért és parancsoljuk nektek serio, Várastoknak szabadságának elvesztése alatt, hogy . . . . . [2]) Sennyei Pongrácz uramat minden kárairól megelégitsétek és vett házát is annyi részekből, a mennyiből ti elrontottátok és hordottátok mindjárást megépitsétek, melyekre Makó György uramnak is auctoritást adtunk. Egyebet abban cselekedni ne merészeljetek. Praesent. Perlect. Exhibent. restitutis Datum in possessione Léczfalva, quarta die Mensis Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo.“ Cháki István m. p. (p. h.), Caspar Kornis m. p. (p. h.), B. Bornemisza m. p. (p. h.), Franciscus Abaid m. p. (p. h.), Stephan Tholdi m. p. (p. h.), Stephanus Bodoni m. p. (p. h.), Benedictus Mindszenti m. p. (p. h.)

Egyveleg.

— Értékes adomány. Azon jótévők között, kik a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat iránt a legkonszenvteljesebb érdeklődést tanusitják különösen felemlitjük Reviczki-Bay Ilona urnőt s a társulat alapitótagját, ki is 14 értékes ezüst és arany régi pénz beküldésével nevelte éremgyüjteményünket. Az ajándék áll 2 darab I. Lipót s III. Károly-féle magyar aranyból, egy I. Lipót-féle magyar, s 11 darab németországi különféle ezüst tallérból. Ezen adomány a szeptemberi vál. ülésen mutattatott be.

— Régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőt ajándékozott Izsák Amália urnő a társulati muzeumnak, melyek a f. é. szeptember havi vál. ülésen lettek bemutatva. A czipők anyaga arany himzéssel átszőtt fehér selyem-atlasz, a legyező pedig tájképekkel, virágokkal s arany pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal bir. Mindakét adomány régibb 100 évesnél, s az ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta emlékül.

— Algiri cserkesz kés. Hajnal Imre gyógyszerész ur, Botusánban (Moldvaország) lakó derék hazánkfia egy igen érdekes algiri cserkesz kés beküldésével lepte meg társulatunkat. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm. A penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm; hosszán alul felül fürészszé van alakitva; a kés nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen

---

[1]) Oroszfalu fekszik Kézdi-Vásárhelytől negyed órányira. Közelében van a kézdivásárhelyiektől nagyon látogatott „Fortyogó“ nevü ásványos forrás s fürdő.

[2]) A másolat a pontozott helyen véleményem szerint hibás.

czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Bemutattatott az október havi választmányi ülésen.

— Borjasi kőkori emlékek. Dr. Szentkláray Jenő nagyérdemü tagtársunk a szeptember havi vál. ülésen igen érdekes ajándékkal kedveskedett társulatunknak; az ajándék egy kis kőkorszaki gyüjteményt képvisel s áll 48 darab kőeszközből s az adományozó által Borjason eszközlött ásatások eredménye. A kőeszközök közül 1 darab vörös trahyt-féle éles eszközrész; palakőfaju nyilhegy világos- és sötétszürke színben 4 darab; igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4 db; közönséges tüzkőnyil 16 darab; közönséges fehér tüzkőeszköz 8 darab; vörös pattogtatott kovaeszköz 7 darab; pattogtatott obsidián 1 darab; kovanucleus 3 darab; kigylakó (serpentin) szekercze csonka részlete 1 darab; hasonlag 1 darab serpentin kőeszköz töredéke; mészkő véső 1 darab és egy csonka márványkő-balta.

— Igen gazdag római pénzlelet. A f. évi szeptember hóban az ojtozi szorosnál szántásközben körül-belől másfél mázsa római ezüst érmet leltek a munkások. A lelet mesés hire hirtelen elterjedvén, Háromszék közel távol vidékéről zarándokokként jöttek a vevők a szerencsés találókhoz, kik az érmeket az alatt, mig a hatóságnak is tudomására jutott legnagyobb részt már Brassóban, Nagy-Szebenben, Kolozsvárott s egyéb helyeken elárusitották. Vasady Gyula ur, a „Székelyföldi muzeum“ őre azonban még oly szerencsés lehetett, hogy az érmek közül 556 darabot válogatva megvásárolhatott, melyek közül 7 darab igen szép tiszta példányt nekem is küldött ajándékba. Vasady ur az általa megvásárolt érmek közül 333 dbot elárusitani szándékozik, darabonként 50 krért; azok tehát, kik netán éremgyüjteményeik gyarapitására venni szándékoznának egyenesen hozzá fordulhatnak. Lakása Imecsfalva, Erdély, utolsó posta Kézdi-Vásárhely. Az elárusitandó példányok között van: 23 darab Flavius Vespasianus; 3 Tiberius Claudius Neró; 4 Vitellius; 14 Flavius Domitianus; 7 Coccejus Nerva; 68 Trajanus; 42 Aelius Hadrianus; 6 Sabina; 10 Aelius Caesar (Hadrián fia(?); 48 Antoninus Pius; 16 Diva Faustina; 31 Faustina Auguszta; 29 Marc. Aurél; 4 Lucius Verus; 5 Lucilla; 10 Aurél. Commodus; 3 Divus Antoninus s 10 darab ismeretlen; megjegyzendő még, hogy az érmek revers-fele mindannyinál különböző veretü.

— Érdekes bronz lelet. Háromszékmegyében a Zágon-hoz közel fekvő erdőségekben ásás alkalmával véletlenül több-féle bronz tárgyakra akadt egy székely ember; ki is a lelt tárgyakat aranynak tartván Brassóba vitte elárusitás végett. A zágoni előjáróság azonban tudomást vevén a történtekről, a falu birája rögtön utra kelt a tárgyak megszemlélése s visszatartása végett és szerencsésen sikerült is neki a már beolvasztás végett elárusitott tárgyaknak egy részét megmenteni s a „Székelyföldi muzeum“ részére visszatartani. A bronz lelet áll: 22 darab karikából, 2 darab karpereczből, 2 védeszköz-, 1 kalapács-, 1 véső-, 1 kés-, 1 lószerszám diszből 6 karikával, 12 sarló-, 6 celtából; mindezen tárgyak a nevezett muzeumban diszes üvegszekrényben elhelyezve láthatók.

— Nevezetes római téglák találtattak Bereczk-nél Erdélyben, hol a szántóföldeken Vasady Gyula ásatásokat eszközöltetett; az ásatás eredménye 6 darab olyan római tégla lőn, melyeknek szélessége 27 cm., hosszasága 41 cm. és vastagsága 9 cm.; a téglák egyenként 18 font nehezek. Találtak még továbbá 4 darab olyan nagy római téglát is, melyek 45 cm. szélesek, 60 cm. hosszuak és 6 cm. vastagok, sulyuk pedig 22 font. A téglák nevezetességét az is emeli, hogy rajtuk ezen betük láthatók: „COH (ors) HISP (anicus)“, vagy pedig: COH. I. BRAC.“ — Vasady ur szives volt megigérni, hogy a leletből a délmagyarországi történelmi és

régészeti társulat muzeumának is juttat néhány példányt; mely szives ajánlatért társulatunk nevében előre is nagy köszönetet fejezek ki.

— Torontáli őstelepek a Tisza mentén czimü jeles értekezése dr. Szentkláray Jenő társulati tag urnak külön lenyomatban is megjelent igen diszes kiállitásban, mely mondhatni a temesvári Magyar-féle nyomda dicséretére válik. A kik olvasóink közül a csinos füzetet birni óhajtják, forduljanak egyenesen a titkári hivatalhoz, hol 30 krért megszerezhető.

— A „Történelmi Adattár" első kötetét, vagyis az 1871-iki évfolyam teljes számait ha netán olvasóink közül valaki elárusitani óhajtaná, az illető kéretik a föltételeket a társulati titkárral közölni. A nevezett mü első kötetéből 4 példány kerestetik megvásárlás végett.

— Egy őstelep Nógrádvármegyében. Mint az „Archaeologiai Értesitő" f. é. 8-ik számában olvassuk, Szécsény mezőváros határában, a lóczi partra kapaszkodó megyei ut mellett áll a „kerekdomb" nevü mintegy 30 méter magas s talapzatában is ugyanannyi métert számláló tojásdad alaku domb; mely a messze őskori emberek lakhelyeül szolgált, s találtatnak itt a konyhahulladékok, hamu, agyag és homok rétegek között aggancsok, állatcsontok, durva cseréptöredékek és csonttük. Az edények fényesre égetett agyagmüvek, csücskös jellegüek, czifrázatuk kör és pontozat; bronz tárgyakból eddigelé ezen dombban csak egy tü találtatott. Ugy gyanitják, hogy e domb gazdagságra nézve aligha nem versenyez a szijhalmi, tószegi és a pilini lelhelyekkel. Ezen őstelepről Pintér Sándor, ki itt sokszorosan kutatott, egy szakavatott monographiát irt, melyben ásatásainak eredményei s a dombnak történeti és népmondakörét illető részei is részletesen tárgyaltatnak.

— Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár czimü értekezése Iványi Ede választmányi tagtársunknak, mely értekezés a május havi nagy gyülés alkalmával olvastatott fel s általános tetszésben részesült, külön lenyomatban is megjelent; a füzet alakja hasonló az „Értesitő"-éhez s kiállitása igen diszes s hozzá van mellékelve III. tábla csinos kőrajz is a Titelben talált régiségek illustrálására. A füzet megrendelhető 80 krért a szerzőnél (Temesvár, piaristák-épülete) vagy pedig Rösch könyvkereskedőnél. Igen ajánljuk megszerzését olvasóink becses figyelmébe.

ELŐSZÓ.

A „Történelmi és régészeti Értesitő“ jelen füzete a IV. évfolyamot nyitja meg s ujabb jele azon fáradhatlan munkásság- és áldozatkészségnek, melylyel a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat nemes hivatását betölteni igyekszik az általa közmiveltségünk szempontjából felkarolt területen. Hogy miként feleltek meg a nyilvánosság fóruma elé bocsátott füzeteink eddig a várakozásoknak, csak örömmel utalhatunk azon rokonszenves figyelem- s méltánylatra, melylyel azok a történelem és régészet barátaitól s az országos szakközlönyöktől fogadtattak.

Folyóiratunk ugy mint eddig, közege s irodalmi képviselője leend a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulatnak s hü tükréül fog szolgálni ujabb müködésünk s fáradalmaink eredményeinek s a társulati élet mozgalmainak és ösmertetni fogja az eddigi alak s terjedelem keretében az alapszabályok szerint megtartatni szokott választmányi üléseken felolvasott értekezéseket, a havi ülések tüzetes leirását, a társulati muzeumnak adományozott vagy vásárlott régi érmeket, okmányokat s könyveket; „Egyveleg“ czim alatt pedig röviden országos vagy külföldi nevezetesebb történelmi s régészeti adatokat s mozzanatokat közöl.

A munka érdemleges folytatása azonban, tekintettel azon szép hirnévre s méltánylatra, melylyel eddig találkoztunk, a jövőben is csak ugy érhető el, ha a társulati tagok vállvetett erő- s buzgalommal törekednek a társulat nemes létczéljának megvalósitására, s igyekezni fognak déli vidékünk müvelt elemeit összeköttetéseik és egyéb társadalmi viszonyaiknál fogva a társulat kebelébe tömöriteni

s ez által is a legnemesebb intentiókra felhasználandó anyagi körülményeket növelni; igyekezzenek továbbá a mennyire csak tehetségükben áll, lakhelyeik fekvése szerint az ott vagy a közelben található régi emlékeket kutatgatni, ha lehetséges ásatásokat eszközölni s ezeknek eredményéről vagy az esetlegesen netán felmerülhető leletekről alólirt titkárt tudósitani. Az ily vállvetett munkásság, szorgalom és kitartás mindenesetre meghozandja azon érdemleges jutalmat, mely a haza s a társadalmi közjólét s müvelődés érdekében önzetlenül közreműködő s nemesen érző sziv megnyugtató érzületében szokott leginkább rejleni.

Kutassunk tehát, munkálkodjunk és dolgozzunk; kutassuk multunk néma emlékjeleit mint a minket megelőzött vitéz ősök dicsőségének hirdetőit, kutassunk már azért is, mert visszafelé kutatva, gyüjtve, biztosabban haladunk előre s különösen szemeink előtt lebegjenek Ipolyink ezen nevezetes szavai: „Őrizzük és gyüjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elveszszenek, s ez által is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.“

Temesvárott, 1878. január hó 1-én.

MILETZ JÁNOS,
titkár és szerkesztő.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet. 1878. Január hó.

Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei.

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi november hó 28-án és deczember 19-én tartott választmányi ülésein.

Hazánk déli része, vagyis a Duna, Tisza, Maros és Erdély által határolt terület igen régi terrenuma már a társadalmi közmivelődésnek s a régi emlékeket figyelembe véve, itt nem hogy hálátlan talajra talál a régiség buvárló, sőt inkább a mult emlékeit fürkésző fáradalmak a legszebb siker- és eredményekkel jutalmaztatnak. Mint már több alkalommal emlitém, ezen földterület az, melyen a római hadi s cultur élet igen élénk és hatásos szerepet játszott s az ősidők legrégibb emlékeitől kezdve, találunk e délvidéki területen különféle emlékmaradványokat, romokat, dus leleteket, mint néma hirdetőit a területünkön lezajlott rég mult idők jó, rosz és viszontagságteljes eseményeinek, s miután Arad-, Temes- és Torontál vármegyék mult emlékeit már ismertettem, a jelen értekezésemben a szomszédos Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékeire hivom fel a tisztelt választmány becses figyelmét.

Temes vármegye keleti szomszédságában a Marostól kezdve le az Al-Dunáig elterülő Krassó vármegye, mely a jobbára sik Temesnek épen ellentéte s egész területét csekély megszakitással gyönyörü erdőségkoszoruzta hegylánczok boritják, a felette elviharzott századok számtalan s igen nevezetes emlékeit tünteti fel.

Valamint Temes területét nevezetessé teszik azon hatalmas avar sánczmüvek, melyek délről éjszaknak három párhuzamos vonalban huzódnak tova, s ma már részben az itt egykor hatalmas kiterjedésü mocsárokban elsülyedtek vagy pedig a homokterületek s szántóföldek által megszakittattak: ugy Krassó vármegyében is kiváló nevezetességüek a római utak, melyeket mint a leg-

fontosabb összekötő vonalakat a római strategia a dácziai hóditások biztositására a legbámulatosabb erővel alkotott s kezdettől fogva kiváló gondozásban részesitett. A római hadászati utak közül az, mely vidékünkön a Duna bal partján Lederata- vagyis a mai Uj-Palánkánál Temes megyében veszi kezdetét, Gertenyestől délre, keleti irányban haladva éri el Krassó megye határát s legelőször is a római korból nevezetes Bersóviát, a mai Zsidovint érinti; innen az ut Rafna érintésével dél-keleti irányt vesz a Berzava völgyében, s Bogsánt éri el. Ezután a Muntje-Szeminik hatalmas hegygerinczeit megkerülve s a Poganyis völgyben fekvő Prebul nevü falu mellett halad el, még egy másik hegygerinczet lép át s Valjabult jobbra hagyva Karánsebes közelében a Bisztra-Temes torkolaton alul, Jaaz és Zsuppa között fekvő nevezetes római municipium, Tibiscumnál éri végét.[1]) Ezen római ut a vármegyét majdnem két egyenlő részre t. i. éjszaki és déli részre osztja s folytatása látszik éjszak felé a Temes folyó irányában; első részében párhuzamosan halad a karánsebes-jaazi uttal s első elhajlása után pedig már valamivel összefutóbbá válik a lugosi posta uttal[2]) s folytonosan a Temes völgyében éjszaknyugati irányban haladva a „Tabula Peutingeriana“ néven ismert katonai uttérkép szerint, melynek legrégibb másolata a bécsi udvari könyvtárban van, „Caput-Bubali“-t a mai Lugost is érinté s innen a temesmegyei határok felé irányulhatott folytatása, Mommsen szerint Buziásnak. Egy másik római ut is vezetett még Krassóban Erdély felé, az ugy nevezett Maros-menti, Csanádtól jövc, Lippán, Bulcson keresztül a Maros mellett, csekély nyomai azonban ma már alig, vagy csak itt-ott tünnek fel.

De nemcsak a római utak teszik egyedül nevezetessé Krassó vármegyét, hanem más egyéb emlékmaradványok is, melyek csalhatatlan tanubizonyságai ezen terület hajdani nevezetességének s élő tanujelei nem csak az ős multnak, de egyszersmind nemzeti multunk nevezetes s viszontagságteljes epizódjainak is. Igy a vármegye éjszaki határán a Maros bal partján elterülő termékeny sikon Facsádtól három mértföld távolságra fekszik egy kies fekvésü helység Bulcs, mely legősiebb telepeink egyike s jelenlegi neve kilenczszázados koráról látszik tanuskodni; „ősi multja az ókor homályába nyul be, s a hely, melyen épült, a rómaiak s az ezeket felváltó barbárok dicsőségének romjait, a magyar törzsek emlékben áldott hamvait rejti magában.“[3]) Hogy Bulcs a római korban szerepet játszott s itt ezen világhóditó népnek telepe létezett a Maros-mellék biztositására nézve, bizonyitják a LEG XIII G az az „Legio decima Tertia-Gemina“ bélyeggel ellátott Bulcson talált római téglák, melyek hasonjellegüek a Marosvidék egyik legnevezetesebb coloniája Morissenum-nál, a mai Csanádon talált

---

[1]) Miletz: Tört. és régész. Értesitő. II. k. 196. 197. l. Böhm tanulmánya után.

[2]) Arch. Értesitő. IX k. 300 l. Dr. Ortvay tanulmánya után.

[3]) Ortvay-Szentkláray: Adattár. II. k. 339. l.

téglákkal.[1]) Nemzeti multunk történelmében is fontos események fűződnek Bulcs nevéhez s földje sok évszázad elviharzott eseményei és bizonyosan a magyar kereszténység s polgárosodás első veteményei által van megszentelve, s igen valószinü, hogy a benczések itteni zárdája még szent István idejében Csanádról alapittatott és népesittetett be. Hogy a bulcsi szent Mártonról czimzett apátság Solymos mellett, melyet benczések laktak, egyike a legrégibb kegyeletes alapitványoknak hazánkban, arról iróink egyhangulag tanuskodnak s bizonyos, hogy 1225-ben már virágzott s oly kiváló tekintélylyel birt, hogy apátjai a legfontosabb egyházi s világi küldetésekkel bizattak meg.

A hirneves apátság okmányainkban különböző nevezet alatt fordul elő, u. m. „Abbatia Sancti Martini de Bulch, de Buch, de Bulcs prope castrum Solymos“, s valószinü, hogy Karánsebes, Facsád és Lippa elestével hagyatott pusztán az apátúrság s tisztes falai csakhamar romhalmazzá lőnek; a romok alól 1807. ápril utolsó napján, véletlen ásatás alkalmával egy 464 fontos antik alaku és sok ezüstöt tartalmazó harang került szinre, melynek felső körszegélyén külről következő gót betüs felirat olvasható:

Dominicus Abbas in gr. Michael † Anno. DO. M. CCCCLXVIII.

A régi idők ezen tisztes emlékét Csanád-egyházmegye nagyérdemü s minden szépért lelkesülni tudó püspöke, Bonnaz Sándor ő excellentiája először az egyházmegye székhelyén Temesvárott a papnövelde tornyában helyeztette el s helyette két más, saját költségén öntetett uj harangot ajándékozott a bulcsi egyháznak, utóbb pedig nagylelküleg ezen ritka magyar mükincset a nemzeti muzeumnak ajándékozta, hol a többi nevezetességekkel együtt közszemlére van kitéve.

A Hunyadiak korának ezen tisztes ereklyéjéről, mely egykoron az áhitat szent érzelmeit ápolgatta a Maros regényes völgyeiben, a nép ajkain él még egy hagyomány is, mely azt beszéli, hogy Hollós Mátyás királyunk gyakran vadászgatván Solymos berkeiben, fáradalmas bolyongásai után csak akkor indult kiséretével fejedelmi lakomájához, midőn megszólalt a bulcsi bika, vagyis a feltalált harang.[2]) A török viharok — mint már emlitém — elhamvasztá e tündérmagányt s rommaradványai 1871. márczius 21-én romboltattak le véglegesen.

A falak oly tömör, szilárd kőanyagot képeztek, miszerint erős zuzóvasak alkalmazásával is csak lassan folyhatott a munka. A templom sanctuariuma szabályos nyolczszög volt. A szétbontáskor több római tégla találtatott az épületben, bizonyára valamely helybeli ős római épitmény reliquiái, melyekkel a templom épitése alkalmával a szükséges kőanyagot szaporiták.

---

[1]) I. m. U. o. 339. l. és Miletz: Torontál vármegye tört. és rég. emlékei 14. l. — Mürég. Kalauz. I. 125. l.

[2]) Ortvay-Szentkláray: Tört. Adatt. II. Bulcs. 342. 343. l.

Minthogy a romok, mielőtt elpusztitva lettek, s mielőtt a hely, melyen állottak, ujabb czélra fordittatott,[1]) semmi hatósági intézkedés által sem lőnek legalább rajzban megörökitve, ezer szerencse: hogy a haza koszorus archäologja dr. Römer Flóris Ferencz 1868-ban a helyszinén személyesen megfordult s tudományos körültekintéssel mindent szemügyre vett. Az apátság mintegy 475—568 méternyi hosszuságban s közel 32 méternyi szélességben terjedt ki, s még most is látható mély körsánczokkal volt a kor szellemében bekeritve. A nép vénei állitják, hogy régenten, talán félszázad előtt, sok régiség, többi közt sarcophagok is ásattak itt ki, melyeket az érték felől itélni nem tudó pórság széthordogatott és elfecsérlett. A templomban még ma is használnak egy itt kiásott igen régi és sajátságos alaku oltárcsengetyüt, melynek már alig olvasható latin feliratáról bajos biztosan következtetni[2]). Igen óhajtandó volna ezen multunk kegyeletes emlékei által nevezetessé lett terrenumot lassanként átbuvárolni s bizonyára ezen történelmi talaj gazdagon jutalmazná a fürkésző a mily nemes ép oly hazafias fáradalmait.

Bulcstól dél-keleti irányban, nem nagy távolságra Birkis emlitendő, hol négy darab régi arany rudacska találtatott,[3]) és ettől tovább dél-keletre Kápolnás a Valya Grossului patak által öntözött halmokkal hullámzó vidéken, hol hajdanában, az ugynevezett Besserik utczában a hagyomány szerint vár létezett s csakugyan 1833-ban ástak is itt ki számos jelesen faragott kőlapokat.[4]) Kápolnástól éjszak-keleti irányban a Maros felé haladva, hegymagaslatok által bekeritve Kapriora fekszik, mely a Wodianer-család birtoka, hol 1876. márcziusban Kiss Ferencz uradalmi tisztartó római urnatöredékeket s 86 darab régi érmet talált, melyekből 4 darabot a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának is küldött be.[5]) A beküldött érmek Dyrrachium Illyricum város pénzei (jelenleg Durazzo Albaniában) a negyedik századból; a pénzeken revers: Alcinous kertje látszik, avers felén pedig tehén, szopó borjuval. Megjegyzendő még, hogy ezen falu körül több barlang találtatik, melyek között legjelentékenyebb az, mely a falu felett van a sziklatömegben. Magassága a szájdánál 7—9 méternyire nyulik fel, a szájda szélessége közel 3 méter; a barlang belseje több részre ágazik, melyek mindegyikében nagy mennyiségben fordul elő a guano.[6])

Ezen leirt helyektől egyenesen déli irányban Facsád (Facset) nevezetes történelmünkben régi váráról, melynek falai s tornyai a Bega folyó mentén emelkedtek Erdély közelében. Facset, vagy Facsád várának épitője és eredete bizonytalan s mély homályba van burkolva. A hely jelentőségét ugy látszik az

---

[1]) 1870. augusztus 25-én a régi templom helyén egy ujnak tétetett le az alapköve.
[2]) Ortvay-Szentkláray: Tört. Adatt. II. 378. l.
[3]) Mürégész. Kalauz. I. 120. l.
[4]) Ortvay-Szentkláray: i. m. 376. l.
[5]) Miletz: Tört. és régész. Értesitő. II. k. 104. l.
[6]) Ortvay-Szentkláray: Adatt. II. 376. l.

1552-iki török foglalások emelték. Bethlen „tekintélyes kastélyerődnek“ nevezi, mig Hidvégi Mikó Ferencz, Székely Mózes kortársa „igen rosz és hitvány palánk“-nak irja, Bél Mátyás pedig a következőleg ir felőle: „Facsád hajdan erős, nevezetes várkastély volt, egy kimagasló hegy tetején, mely gyönyörü sikságtól körülvéve szemlélhető.“[1]) 1594-ben késő őszszel Székely Mózes akarta a töröktől visszafoglalni s nagy hévvel támadta meg az erődöt; de hasztalan volt minden erőlködése s azon hirre, hogy Temesvár felől sok török s tatár közeledik, az ostrom abban hagyatott. Ezen alkalommal Székely lábán egy golyótól megsértetvén, e miatt egész életében sántitott. De szerencsésebb volt Borbély a következő év őszén, midőn Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől a temesi vidékbe küldetett és seregével hirtelen Facsád előtt megjelenvén, a temesvári pasától nyujtott segély daczára is, az őrségtől a várat megvette; az ostrom alkalmával a törökök a vár egyik lőportornyát légberöpitették. A facsádi várnak jelenleg még csekély rommaradványai láthatók.[2]) Facsettől keleti irányban, nem nagy távolságra, Szintyesd és Marzsina falvak körül is mutatkoznak várromok, melyek ugy látszik Facsetnek képezték kelet felé mintegy elővédjeit; az utóbbi hely várkastélyát a Bega hajdan körülfolyta s még ma is gyakran akadnak itt arany, ezüst érmekre, különösen Hunyady Mátyás féle aranyakra.[3])

Facsettől délkeleti irányban alig másfél mértföldnyire, Rumunyest arról nevezetes, hogy itt egyéb régiségek között egy 45 cm. hosszu középkori lándzsavég találtatott, mely a nemzeti muzeumnak küldetett be; megemlitendő barlangja is, melynek egy bejárata van, de a hegy tulsó felén már több kijáratát fedezték fel.[4]) Az eddig felsorolt történelmi és régészeti tekintetben emlékezetes helyeken kivül, Krassó vármegye multjában különösen fontos szerepet játszott a vármegye metropolisa, a Temes folyónál fekvő Lugos, régi várával. Már a rómaiak korában nevezetes colónia volt itt, a peutingeri térkép szerint az ugynevezett Caput-bubali; mit bizonyitanak több itt talált római téglák, pénzek, halotti urnák és fogadalmi táblák.[5]) Nemzeti történelmünk szakában IV. Béla uralkodása alatt már mint megerősitett hely emlittetik.[6]) Régi vára 1552-ben Temesvár eleste után, miután sem kellőleg megerősitve, sem elegendő őrséggel ellátva nem volt s roskadozó falai a hosszasabb ostromot ki nem tarthatták volna, a törökök kezére került,[7]) azonban csakhamar visszaeresztették az erdélyi fejedelmek birtokába, melyhez előbb is tartozott.

Báthory Zsigmond fejedelem ingatag magatartása miatt a harczi zivatarok

---

[1]) Bél Mátyás: Geogr. 1777-ki kiadás.
[2]) Miletz: Tört. és régész. Értesitő. II. 77—79. l. — Böhm I. 254. 255. l.
[3]) Vályi András: Magyarország leirása. II. k. 586. l.
[4]) Arch. Értesitő. IX. k. 59. l. — Tört. Adattár. II. 368. l.
[5]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 371. l. 18. j.
[6]) I. m. 109. l.
[7]) Miletz: Tört. és régész. Értesitő II. 29. l. — Böhm. i. m. 225. l.

s veszélyek egész sora tornyosult Lugos fölé és vára több ostromnak volt kitéve. Igy 1598. julius 6-án estve a temesvári beglerbég Szolimán 1000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal elindulván Temesvárról, másnap reggel Lugos előtt termett. Barcsay András lugosi bán a török jöveteléről jókor értesülvén, a várat, mely a város tőszomszédságában volt, bátor őrséggel, a falakat pedig mozsarakkal rakta meg, ő maga pedig válogatott vitézekkel lesben állott a várostól kétezer lépésnyire. A törökök közeledtét Gyurácza György, Barcsay élésmestere jelezte egy toronyból ágyudörgéssel; a kemény gyilkoló harcz eredménye a törökök teljes veresége lett; maga Szolimán is futásban keresett menedéket, s minthogy a Temes balpartjára, a mostani német részre vezető hid elromboltatott, lovával a Temesen átusztatva menekülhetett meg.[1]) 1603. április 11-én Lugos Székely Mózes erdélyi fejedelem kezére került, ki is török segélylyel a várostól két mértföldre Gavosdia mellett (in campo Gavosdia) táborba szállt. A lugosi vár állapota ekkor igen siralmas volt, külső erődítményei rögtönzött karó és sövény-keritésből állottak, a belső várban, az ugynevezett kastélyban pedig Huszár Péter lugosi bán csak néhányad magával volt elzárkózva. A külső palánkbeliek s a városi lakosok Székelylyel titkon egyetértvén, a bántól fölkérték a belső kastélyt s miután tagadó választ kaptak, a bortól felhevült nép megrohanta a kastélyt, ajtaját bezuzta, a főporkolábot Szentmiklósi Györgyöt meggyilkolta s a bánt jól elvervén, megkötözve Székely táborába vitte, hol azután a szerencsétlennek a tatárok fejét vették s a levágott fejet szalmával tömték ki.[2])

A lugosi vár 1658 után egészen törökkézre került, végleges visszafoglalása 1691. januárban történt Bolland és Antonio császári ezredesek által. A lugosi helyőrség ugyanis megrohanta Bollandt csapatait, a vezér azonban készen fogadta őket s oly hevesen visszanyomta a törököket, hogy a törököknek annyi idejük sem maradt, hogy a hidat maguk után felvonhassák s a kapukat bezárhassák. Bolland vitézei a kapukat s a sürü golyózápor daczára a czölöpzeteket is hatalmukba keritették s egészen a külerődítményekig előre nyomulván, kemény viaskodás után egy tornyot foglaltak el. Midőn a helyőrség a veszélyt észrevette, a vár belsejében több torlaszt emelt és kétségbeesetten ellenszegült, miután azonban látta, hogy az ellenség a falakat áttörte, fehér zászlót tüzött ki és a vár átadására késznek nyilatkozott; mi megtörténvén a török helyőrség, mely 155 emberből állt a várból fegyverek nélkül kivonult és Temesvárig kisértetett; a győzők a várban 4 réz ágyut, egy mozsarat, 12 tonna puskaport s 15 zászlót találtak.[3])

Igy foglaltatott vissza Lugos vára a töröktől, mely ugyan még egyszer

---

[1]) Miletz: Tört. és régész. Értesitő II. 81. l.

[2]) I. m. 87. 88. l.

[3]) Miletz: Tört. és régészeti Értesitő III. 66. l. — Böhm: Délmagyaror- I. 300. 301. l.

az 1695-ki hadjárat alkalmával rövid időre törökkézre került ugyan, de az 1699. január 26-án kötött karlóczai béke által véglegesen I. Lipót király birtokába jutott s erődítményei, melyek hosszas időn át Erdély védbástyájául szolgáltak, földig lerontattak. A váreródítmények a Temes jobb partján, az oláh részen állottak s egy híd által voltak a folyó másik partjával összekötve. Berendezéséről és terjedelméről csak is a fentebbi adatok szolgáltatnak kevés ismertetést s annyi bizonyos, hogy a kis régi oláh templom mintegy 380 méternyire lehetett a vártól, melynek maholnap semmi maradványa sem lesz többé. Az egészből csupán csak három, körülbelül 95 cm. magas kőtégla vegyes faltömeg van még fenn a Temes jobb partján. Ugy tetszik ezek az egykori hidfőnek romjai, bár az innenső oldalon épen nem találhatni többé rá a másik hidfőre. Lehet azonban az is, hogy itt egy szöglettorony állhatott, legalább a három faltömeg egy nagy sugárnak körvonalába esik. A gyakori árvizek, melyek rontó befolyásának a romok közvetlenül ki vannak téve, rövid időn át egészen szétpusztitandják a történetileg oly nevezetes épitményt s véglegesen megsemmisitik a lugosi híres várnak még meglevő csekély maradványait is. A mögötte emelkedő partmagaslaton ásatásokat már alig eszközölhetni, miután házakkal, vagy inkább csak oda állitott galyiba-szerü nyomorult viskókkal egészen be van épitve; ezen romemlékek s még egy kisszerü utczácska, mely „cetatea“, azaz vár nevet visel, őrzik még napjainkban a multban fontos szerepet játszott lugosi vár nevezetességeinek emlékét.[1])

Lugostól nem nagy távolságra, délkeleti irányban két nevezetes csatahely található u. m. a Temes jobb oldalán Tápia, a bal részen pedig Lugoshely. Az előbbeni azon döntő csatáról emlitendő, melyet itt Trajan római császár makacs és kétségbeesett ellentállás után Decebal dák királyon nyert s ezen győzelme által utat nyitott a római hóditásnak Dácia szivébe.[2]) A tápiai kétségbeesett diadal emlékezetét egy márvány dombormü tartotta fenn, mely eredetileg Trajan diadalivét ékesitette, később azonban töredezve egyes részeiben Constantin diadalivének ékesitéséhez használtatott; Lugoshely pedig a derék Veterani tábornok haláláról emlékezetes, ki is az 1695-ik év szeptember 23-án ezen falu közelében, a Temes kiöntései között, e folyóval párhuzamosan, igen hátrányos vonalban állitotta fel csapatait a II. Musztafa szultán által személyesen vezényelt török sereg ellen. A törökök Temesvárról érkezve, mindkét parton az emlitett napon kora hajnalban kezdték meg az ütközetet. Veterani csapatai keményen ellenálltak s egész estig megtartották positióikat végre azonban a tulnyomó szám kivivta a győzelmet s Veterani lovassága élén küzdve megsebesült. Sebét bekötvén, kocsin követte hátráló katonáit s midőn kocsija elakadt, ismét lóra ült, de a nagy vérveszteség által elgyengülve, nem birta követni gyorsan futó övéit s a törökök kezébe került, kik a derék, nemes-

[1]) Ortvay-Szentkláray: Adatt. II. 332. l. és Iványi István jegyzetei után.
[2]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 22. 23. l. s 365. l. 13. jegyz.

lelkü tábornoknak fejét vették. A szultán, tragicus véget ért hős ellenfelének tisztelvén méltóságát, megparancsolta, hogy fejét és testét tisztességesen temessék el.[1])

Lugoshelytől délkeletre a Nadrág patak mellett fekszik Zsidóvár, egyik legrégibb helye Krassó vármegyének, hol még mai nap is nevezetes várromokat szemlélhetni s véleményünk aligha csal, midőn állitjuk, hogy már a római korban nevezetes figyelő pontul szolgálhatott. Okmányaink 1368-ban emlitik nevét, midőn Nagy Lajos királyunk Heem Benedek temesi grófnak adományozta több más e környékbeli várral együtt a zsidóvári várparancsnokságot. Történelmünk későbbi szakában Lugos és Karánsebes sorsában osztozott; véglegesen 1691. nyarán foglaltatott vissza a töröktől Antonio császári alezredes által s pusztulását ennek is a karlóczai béke okozta mint más e vidékbeli váraknak; fekvését tekintve Lugos és Karánsebes között képezett erős védelmi positiót s környékén több római s magyarkori pénzekre akadtak.[2]) A lugos-karánsebesi posta utban Gavosdia szomszédságában a Temes mellett fekvő Zsena is régi hely lehetett; itt 1876-ban egy érdekes római bronz-kéz-re akadtak, mely egy római manipulus zászló diszitményét képezhette s egyike a ritkább leleteknek; értesülésem szerint a találó: Markovits Gyula ur, a nemzeti muzeumnak küldötte be.[3])

Zsenától délre, az emlitett postautban Szákul helységnél régenten zárda létezett, de ma már nyoma sincs. Némely történészeink állitása szerint 1263-ban itt köttetett volna azon harmadszori béke, mely IV. Béla és fia István ifjabb király között a viszályt megszüntetni lett volna hivatva, azonban eredménytelenül.[4]) Krassó megye keleti határszélén Kavarán falu közelében a Temes és Bisztra összefolyásánál, a római uralkodás korszakának vehetők észre rommaradványai; sokáig a tudósok itt képzelték a rómaiak nevezetes Tibiscum-ának helyfekvését, mig ezen nézetet tudós Ortvay-nk autopsián alapuló fáradhatlan kutatásai meg nem döntötték; ki is kétségbevonhatlanul kimutatta, hogy Tibiscum helyfekvése a Bisztra-Temes torkolaton alul, egy ma nagyrészt szántóföldek által elfoglalt térségen Jaáz és Zsuppa között terült el; de erről bővebben Szörény megye történelmi és régészeti emlékei leirásánál fogunk megemlékezni. Ettől eltekintve Kavarán falu közelében is szemlélhetők, mint már emlitém, a római kor romemlékei; láthatók itt kő- és földhalmok kiálló maradványai, kibontott erős boltozatok, épület alapzatok, milyeneket még most is folyton ásnak ki. Láthatni szerte-szét heverő falomladványokat, vastag cserépzsindelyek tört darabjait, vakolásokat, különböző vastagságu edénydarabokat, sőt egyes kis mozaik márványkoczkákat is; a régi római ut látható

---

[1]) I. m. 310. l. és 408. l. 37. jegyz.
[2]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 125. 301. 383. l. 16. jegyz.
[3]) Miletz: Történelmi és régészeti Értesitő II. 163. l.
[4]) Böhm: i. m. 109. l.

maradványait is lehet még innét tovább nyomozni. Szóval sok régiségre akadtak már itten, melyeket azonban a környék lakosainak tudatlansága vagy együgyüsége elpusztított s megsemmisitett, mivel az anyag értéktelenségénél fogva becsnélkülieknek látszottak előttök;[1]) a becsesebbek, vagy a nagyobb értékűeknek látszók pedig potom árért a külföldre kerültek hazai régészeti tudományunk kipótolhatlan kárára.

Kavarán falutól le egyenesen délnek, ugyancsak Krassó vármegye keleti határszélén Zsuppa környéke is nevezetes lelhelye a római régiségeknek. Közelében terjedelmes római alapfalak mutatkoznak, s a római peremes téglák egész özönét lehet találni. A magyar nemzeti muzeum 1851-ben innen jutott birtokába egy becses katonai bronz-diplomának, mely Antoninus Pius császár alatt 157-ben deczember 13-án állittatott ki bizonyos Barsimso számára. Derék tevékeny tudósunk Ortvay, buvárlatai alkalmával midőn itt járt, szintén számos feliratos római követ talált s különösen egy colossalis nagyságút, mely a Capra család udvarában feküdt s az előtt a helység régi templomának oltárába volt befalazva, illetőleg az oltártalapzatot képezte. Sajnálni lehet, hogy nevezett szaktudósunk az iráslapjára forditott követ nem olvashatta le, miután minden kisérlet eredménytelen volt ezen kőkoloszszust megfordithatni. Megemlitésre méltó továbbá az is, hogy Capra ur lakásának egyik előpitvara a leggyönyörübb s legépebb római nagy négyszögtéglákkal van kirakva, melyek némelyikén irásbélyegek is láthatók.[2])

A vármegye nyugati határszélén, Temesmegye szomszédságában, a Buziás-szilasi hegy déli lábánál, nem messze a Poganyis pataktól fekszik Izgár falu, hol már többször magyarhoni érmekre leltek s egy alkalommal a magyar nemzeti muzeum is kapott innen 46 darab Zsigmond király-féle érmet ajándékba, melyek Izgár körül találtattak.[3]) Izgártól keletre, ugyancsak a Poganyis mentén Dulleó mellett római pénzleletek fordulnak elő s legközelebb is a nemzeti muzeum innen egy Neró császár-féle arany érem birtokába jutott, mely Cohen szerint 35 frank értékü; találtatott Joannovics György volt miniszteri államtitkár ur szőllőjében Dulleó-n, ki is nagylelküen országos muzeumunknak ajándékozta.[4]) Dulleó és Vermes között a Poganyis jobb partján Vallepaj régi barlangjáról nevezetes, melyben érdekes őskori állatmaradványok találhatók; itteni ősmammuth leletekből Ormós Zsigmond ő mltgának gyüjteményében több őskori példány látható. A Poganyis völgy baloldalán Dulleótól délkeletre Furlog közelében rommaradványok láthatók, hogy mily korbeliek, kipuhatolásra várnak; a romok között magyar s római korbeli arany és ezüst éremleletek is kerültek már elő.

---

[1]) Böhm; Délmagy. I. 369. 370. l. 16. jegyz.
[2]) Arch. Értesitő IX. 299. l. — Mürégész. Kalauz I. 125. l.
[3]) Arch. Közlemények VII. k. II. füz. 189. l.
[4]) Arch. Értesitő XI. 128. l.

A Berzava folyó völgyében, a Poganyis s az említett folyó közötti vízválasztékot képező hegy déli lábánál Rafna nevezetes régi emlékekről. A középnagyságu falu egy éjszakról, keletről és délről hegyektől környezett völgyben terül el, mely nyugati oldalán gyönyörü termékeny rónára nyilik; fekszik Bogsántól éjszak-nyugati irányban két órányi távolban; környékbeli hegyei, u. m. a Gyalu-Parvului, Gyalu-Rafni, Gyalu-Petri és Gyalu-Palisony gyümölcsfákkal és szőllővel vannak beültetve s a szemnek igen kellemes látványt nyujtanak. A Gyalu-Petri sikján csekély rommaradványok gyászolják a multakat, melyeket a nép nyelve „Gropa Katanilor"-nak nevezett el, hogy mi volt rendeltetésök, bizonytalan. Rafna s környéke különben régi nevezetes hely, a római korban a „Legio Quarta Flaviana" ezen vidéken tanyázott; itt láthatók még a Versecz felől erre huzódó, de a hegyek között eltünő római ut maradványai, melyek körül sok római régiség, nevezetesen 1851-ben mintegy 120 darab ezüst s nehány római arany pénz találtatott Traján, Diocletián, Gordián és Geta császárok köriratával; ezen érmek a bécsi muzeumba küldettek fel,[1]) de a történelem s régészet kitünő barátja, Ormós Zsigmond főispán ő mltgának becses pénzgyüjteménye is igen érdekes darabokat tartalmaz ezen vidékről.

A Berzava mentén régészeti tekintetben különösen nevezetes Zsidovin, a római korszak Bersoviája, mely román helység a csákovári s köveresi uradalmak többi községeivel együtt a jelen század első tizedében csere utján ment át a kincstár birtokából a közalapitványi alapok birtokába. Krassó vármegye ezen legnevezetesebb lelhelyének ismertetését nagy részben Ormós Zsigmond Temes vármegyei főispán ur ő méltgának becses leirása után fogom közölni, mely az „Archaeologiai Közlemények"-ben jelent meg, ismertetéseül a nagyérdemü tudós és szakférfiu zsidovini régiség gyüjteményének s itt a helyszinén eszközlött személyes kutatásainak. Hogy Zsidovin jelenlegi helyén hajdan római telep volt, ezt nem csak a még mai napig látható épitészeti maradványok igazolják: hanem azon becses éremgyüjtemény is, mely Ormós ő mltgának birtokában van. Ezen éremgyüjtemény, mely kizárólagosan zsidovini lelet, magában foglal több mint 111 darab római consularis és családi érmet s több nevezetes császári pénzt, melyek egy-kettő kivételével, mind ezüst dénárok s különböző időben és helyen, mind Zsidovinban találtattak s a római müveltségnek körül-belöl nyolczszázados időszakát képviselik.[2])

Bersovia, melynek hajdani területén a jelenlegi Zsidovin áll, a hires Peutinger-tábla szerint a rómaiak egyik nevezetes katonai utvonalában esett vidékünkön s Traján császár idejében a második század kezdetén épült s a fenmaradt nyomok tanusága szerint a szomszédos rafnai erdőig és a gertenyesi határ mellett egész a rittbergi utig terjedhetett. Midőn e század elején a kincs-

---

[1]) Ortvay-Szentkláray: Tört. Adattár II. 143., 144. l.

[2]) Ormós közleménye. Arch. Közlemények VIII. k. VI. füz. 146—148 l.

tár a hosszu töltés mentében a zsidovini piaczon ásatásokat tétetett, ezen alkalommal épületmaradványok fedeztettek fel s az épület beosztása még az ötvenes években is jól kivehető volt, u. m. az előcsarnok — peristil — a négyszögalaku kert hátterében a calidarium és frigidarium fürdők, a vizvezető csövek láthatók voltak s az egész épület beosztása a pompeji házakéhoz hasonlitott s valószinüleg a praetor vagy legio-parancsnok lakháza lehetett itt. A templom mögötti magaslaton is történtek kutatások s az itt talált falak mély fekvése s alkotása azt gyanittatja, hogy ezen helyen hajdan a börtön helyiségei feküdhettek. Találtattak továbbá a rittbergi ut felé elnyuló zsidovini kaszállókon az ugy nevezett „holt mocsár“ mellett tábor alaku föld felhányások, különböző nagyságu s idomu falazattéglák s ugyancsak ezen ut mellett a rafnai erdőben a gertenyesi határhoz közel a helységben levő romokhoz hasonló épületmaradványok, melyek valószinüleg a szemben állott főerőd mellék védmüvei lehettek. Az absolut kormány alatt az ötvenes években is történtek itt kutatások s az ásatások eszközlésével megbizott akkori cs. kir. kerületi segéd Joaneszko István talált itt egy sas töredékrészt „Caes. Antonin“ felirattal; továbbá fehér öntött kő rakmüveket, kard töredékeket, ércz saskörmöket, néhány Vespasián, több Ulpius Trajanus, még több Commodus, Severus s legtöbb a Fülöpök idejéből származó ezüst érmet is ástak ki.

Mint már emlitém, Zsidovin egészen a régi Bersovia classicus talaján épült s nevezetes az, hogy 1803-ban, midőn a község szerveztetett, a helyszin a régi épületek rommaradványaival annyira el volt halmozva, hogy a települők e miatt a területeket házhelyekül elfogadni nem akarták s ezek „Altes Gemauer und Schutt“ nevezet alatt jelöltetvén ki, mint haszonvehetetlenek a közalapitványi alapok birtokában maradtak, fentartásukra azonban semmi gond sem fordittatott, s ma már Zsidovinban a római falmaradványok nagy részben feldulva s elpusztitva vannak. A hatvanas években egy ily hasznavehetlen romokkal boritott helyet egy élelmes román paraszt 40 frton vásárolt meg, melyen kisded faházát oly módon épitette fel a régi romok fölé, hogy a hajdani épületnek egy ölnyi magas alapfalai négyszögben bolthajtás nélküli pinczét képeznek.[1])

A zsidovini római épitkezések anyagát tekintve a falmaradványokban több gránit mint tégla található; a cserepek és csövek égetett tégla anyagból vannak készitve. A téglák igen szépek, alakjuk és nagyságuk különböző, a román lakosok többnyire keritésfalakra és kapuzatokra használják, minthogy lakházaik fából vannak épitve; a téglák szélei élesek, az anyag annyira jó minőségü, hogy a jelenkori téglákéhoz nem is hasonlitható. A téglák felülete oly sima, mintha sikárolva volna s az anyagkészités annyira tökéletes volt, hogy a „LEG. IIII. FL.“ azaz „Legio Quarta Flaviana“ bélyeg oly élesen ki van nyomva, mint égetett agyag vagy porczellán edényeinken szokott lenni.

---

[1]) Arch. Közlemények VIII. k. VI. füz. 150., 151. l.

Ezen téglák kiváló jó minőségét tekintve gyanithatjuk: hogy a „Legio quarta Flaviana“ Zsidovinban téglaégetéssel vagy épitéssel is elfoglalva lehetett, s hogy Traján császár a Felső-Moesiában állomásozott negyedik Flavia legiót Bersovia erődítése s felépitésénél használhatta.

Hogy Bersovia város volt-e vagy castrum? adatok hiányában nehéz bebizonyitani[1]); mind ez azonban a hely érdekességéből mit sem von le s annyi bizonyos: hogy a mai szegényes kinézésü Zsidovin falucska területe egy letünt nagyszerü multat takar el; nyomról-nyomra, néhány ásónyi mélységben közel 2 méter vastag kőfalalapzatokra lehet mindenfelé találni római régiségek- s érmekkel.[2]) Igy pár évvel ez előtt Kolofik István resiczai bányász hivatalnok ur is talált itt ásatás közben $1^1/_2$ arany sulyu római császári arany érmeket.[3]) Az eddig napfényre jött régiségek is annyira nevezetessé teszik Zsidovint, hogy ezen classicus multtal dicsekvő hely nagyon is megérdemelné a további kutatásokat s bizonyára a fáradságot a leghálásabb siker jutalmazná. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, ha jól emlékszem még 1873. nyarán tervezett ide egy kirándulást, mely azonban az akkor országosan dühöngő cholerajárvány miatt elmaradt; hogy azonban ezen hely régészeti tekintetben fontos kifürkészése nem fog véglegesen elmaradni, ezen reményünk teljesültéről a nevezett társulat nemes intentiói eléggé kezeskednek, miután vidékünk ősmultjának ismertetését ez által is remélhetőleg előbbre vinnők; mert hogy nagyérdemü elnökünk Ormós szavaival éljek, „a kutatás itt már csak azért is szükséges, mivel a hajdani római telepnek több helye, melyek szükségkép léteztek és régészeti kutatásokra valószinüleg még sok becses adatot és tárgyat nyujtanának, mint a pogány imola s temetkezési hely, mindeddig fölfedezve nincsenek.“[4])

A Berzava folyó völgyében Rafnától délre, gyönyörü piramis alaku s főleg nyáron éjszakról szép erdőkkel, délről szőllőkertekkel boritott hegylánctól környezve találjuk Boksánbányát, mely régészeti tekintetben szintén nevezetes. Bogsán elnevezését illetőleg igen nehéz tisztába jönni; sokan a latin s román „bocca“ szótól származtatják, mi tekintve a hely fekvését a hegykatlanban, nem egészen alaptalan combinátió, s a feltevés még inkább igazoltatik azon körülmény által, hogy ezen vidéken a rómaiak virágzó bányászatot üztek. Igy 1875. őszén az ugynevezett Krakuku auer nevü hegyen, nem messze Bogsántól, müvelés alá vett régi gránit kőbánya egyik részének feltárása alkalmával a munkások több római cserép edényre akadtak; továbbá 1876. őszén a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat is kapott egy római mécsest ajándékba Rádl Gusztáv bogsáni bánya-

---

[1]) Ormós közleménye. Arch. közlemények VIII. k. VI. f. 153. l.
[2]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 366. l. 3. jegyz. és 368 l. 18. jegyzet.
[3]) Kolofik István sajátkezü levele.
[4]) Ormós közleménye. i. m. ugyanott.

birtokos urtól, mely szintén itt találtatott a rómaiak által egykoron használt arany bányák egyikében[1])

De, mint említém, az őstörténelmi nyomok kutatója előtt is igen érdekes hely Bogsánbánya. Igy Bogsán délnyugati részén, alig néhány száz lépésnyire a „Bründl“ nevü mulatóhelytől, emelkedik egy mérsékelt magasságu hegy, melyet a románok „Cleantiu lui Varariu“ néven neveznek. A hegy kelet és nyugat felé meredekes és csak délnek függ össze egy nyereg alaku háttal a Moravicza felé irányuló hegységgel. A vidék erdőkoszoruzott hegységeivel ellentétben a „Cleantiu lui Varariu“ inkább kopasz és sziklás és csak is az éjszaki oldalon van kissé beerdősitve.

Ezen hegynek különös érdeket kölcsönöz ama körülmény, hogy itt kétségbevonhatlan nyomai mutatkoznak a történelem előtti korszaknak. Még ma is mintegy titokszerü borzadálylyal mutogatja itt a nép az óriás nyomát, (Urma uriesiului) egy sajátságos mélyedést a mészkőben a hegy tetején, mely egy óriási embernyomhoz hasonlit s mindjárt a lábnyom mellett egy szinte óriás állat láblenyomatát, mely a monda szerint az óriás szárnyas lováé volt. Nevezetes az, hogy a szomszédos hegyek tetején is mutatkoznak ily óriás lábnyomok, s a nép ajkán élő hagyomány szerint a szörnyeteg azon utirányát jelölik, midőn ez a kelet felé fekvő „óriás ország“-ból kiindulva, a Krassó megyétől nyugatra elterülő szép s termékeny sikságra leszállott. A természet ezen sajátszerü képződéseit feltüntető hegyről még egyéb mondák is keringnek a nép ajkain, felczifrázva a képzelet minden kigondolható szüleményeivel. Igy beszélnek a hegy titkos üregeiről s elhagyott tárnáiról és a Bukin völgykatlan alatti kristálytiszta s jéghideg forrásról, mely minden betegség ellen általános gyógyerővel bir.

Mindezen képzeletszülte mondáktól eltekintve, az bizonyos: hogy ezen hegyháton régi őskori telep létezett, mit igazolnak azon számtalan edény s cserép darabok, melyek a hegy tetejét elboritják, melyek közül több darab Diakonovits Aurél főreáltanodai tanuló szivességéből a temesvári régészeti muzeum birtokába jutott. Diakonovits Adolf mérnök ur Bogsánban pedig körülményesebben is megvizsgálta ezen ősrégészeti szempontból érdekes helyet, s az itt dolgozó kőfejtők azt beszélték neki, hogy munkájuk közben a durva vastag cserepek között már néhány emberi csontvázra is akadtak. A régi edénytöredékek, mert egészet még nem sikerült feltalálni, leginkább urnák, edények, tálak s fazekak maradványai s vastagságuk 4 és 30 milliméter között változik; az edénydarabok különféleképen czifrázottak s dudor- vagy füllel voltak ellátva. Találtak itt egy 35 cm. átmérőjü urnát is, mely csontot, szenet és hamut tartalmazott, továbbá egy csiszolt követ, mely 9 cm. hosszu s 4 cm. széles és hajdanta hosszabb lehetett, mert mindkét végén a törés

[1]) Janky-Miletz: Tört. rég. Értesitő I. 193. és Miletz: Tört. rég. Értesitő III. 31. l.

nyomait viseli. Az itt található edények legnagyobb részben szürke agyagból készültek s égetésök igen tökéletlen; az edények alakja, mint a töredékekből megitélni lehet, többé-kevésbé kerek volt, de találtak már oly edénydarabokat is, melyek négyszegletes alakra hagynak következtetni. A felhozottakból is eléggé kitünik ezen hegyhát őskori nevezetessége s „kivánatos volna — irja Diakonovits Adolf ur — hogy ezen régi helyet a szakférfiak körülményesen megvizsgálnák s tudományos ásatást eszközölnének, mert ki tudja, hogy mily becses s régészeti szempontból mily érdekes emlékek kerülnének még itt napfényre!“[1])

Történelmünk szakában itt Bogsánban vár is létezett, melynek rommaradványai Uj-Bogsán előtt (Neuwerk) a Berzava felett emelkedő hegygerinczen ma is láthatók. Okmányaink a vár multjáról mélyen hallgatnak; annyi bizonyos: hogy a mohácsi vész után a törökök birtokába jutott. A vidék jelenlegi lakosai a románok hagyomány után beszélik, hogy a török korszakban a várkastély ura egy Jurotié nevü török ur volt, ki a hegyszorosokba rejtőzött lakosoktól erőszakosan hajtotta be a török harácsot. 1595. julius 8-án Borbély György, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem vezére foglalta el a töröktől Bogsánt[2]), s ekkor Erdélyhez csatoltatott. 1595. után Fodor Ferencz, igen tekintélyes karánsebesi nemes ember vette meg e várat 3000 forintért; erről Hidvégi Mikó Ferencz, ki Székely Mózes eleste után urával Bethlen Gáborral Temesvárra menekült, a következőket irja, midőn Erdélybe visszatért: „Atyámfiai biztatására, hogy gyermek létemre bátran jöhetek Karánsebes felől haza, senki sem bánt, Tömösvárra s onnan Bokánba (Boksán) visszajövék, kiben egy karánsebesi embertelen főember Fodor Ferencz lakik vala. Néhány napig itt Bokánon mulattam, lovamat 12 aranyon eladtam s kalauzzal mentem Karánsebesre.“[3]) A vár 1604-ben Fodor halála után, ki Karánsebesen a ráczoktól megöletett, miután özvegye nem viselhette kellően gondját, árulás utján könnyü szerrel a törökök kezébe került. A vár, melyről Bethlen irja: hogy „castellum in edito clivo situm“,[4]) jelenleg romokban hever s a románok most is gura turkului-nak nevezik. A kőromok a kálvária hegygyel szemben levő halmon szemlélhetők s a jelleget tekintve középkori épitésre mutatnak, noha már oly romlott állapotban vannak, hogy a földszin feletti részből combinálni alig lehetséges. Mondják, hogy a várkastélyba alagutak is vezettek s hagyomány szerint a verseczi várral lett volna földalatti összeköttetésben. Kolofik István resiczai bányász-hivatalnok ur itt már kezdett ásatni, de pénzhiány folytán a munkát abban kellett hagyatnia.[5]) A romok

---

[1]) Diakonovits Adolf közleménye: „Archäologisches aus Bogsan.“ Lásd „Temesvarer Zeitung“ 1877. 291. szám.

[2]) Istvánffy Bochcia, Jakobi pedig Bokcia néven nevezik.

[3]) Miletz: Tört. és rég. Értesitő II. 90. l.

[4]) W. Bethlen: Hist. Trans. VI. 65. l.

[5]) Kolofik sajátkezü levele.

jelenleg az osztrák állam vaspálya társaság tulajdonát képezik. Bogsán körül a Berzava völgy róna kezdetén Zsidovin és Binis felé régi őrtornyok maradványai láthatók.[1]) Végül megemlitem még, hogy Bogsánból a délmagyarországi történelmi és régészeti társaság muzeuma 3 darab régi öntött vastáblának van birtokában, melyek a mult XVIII. század elején készültek s azt bizonyitják, hogy Bogsánban a mult században már nemcsak vasolvasztással, de vasöntéssel is foglalkoztak. Az egyik vastábla a Judit és Holofernes közötti bibliai jelenetet tünteti fel, a második a Kánai menyegzőt s a harmadik Dávid vagy Góliáth sisakos mellképét. 1859-ben midőn egy régi huta lerontatott szintén találtak itt két öntött vastáblára. Az egyik tábla a sárkánynyal küzdő szent György lovagot ábrázolta ezen német felirattal: „Georgius mit Heldenmuth, den giftig Drachen toden thut 1727.“ — A másik tábla ama jelenetet ábrázolja, midőn Jézus az adásvevéssel foglalkozókat a jeruzsálemi templomból kiűzi. Rajta e felirat vala olvasható: „Jesus kommt in Tempel und macht aus Strick Geisel, und drieb aus die Vexler und Verkäufer. Joa. 21. 1721.“[2]) Ezen utóbbi vastáblák holléte előttem ismeretlen.

Zsidovintól egyenesen déli irányban, a hosszasan elnyuló „Vana Tjesuluj“ völgyében, Füzesen alul Királykegy (Königsgnad) arról nevezetes, hogy itt 1873-ban több czeltdarabot találtak. Ezekből egy nagyobb és egy kisebb vonalos ékitéssel ellátott üreges bronzbárd, melyek lyukas füllel vannak ellátva a rudra erősithetés végett, Ormós Zsigmond főispán ur becses régiséggyüjteményébe jutottak. Ezen czeltbárdok tökéletesen hasonlók azokhoz, melyek a történelem előtti időből czimü, Lubock által kiadott jeles müben lerajzolva vannak.[3]) Királykegytől egyenesen keletnek Dognácska egy régi templom alapromjairól nevezetes; ezen romokat a románok „Beserica ungurasca“ néven nevezik a szájhagyomány után, mely elnevezés annyiban bir jelentőséggel, hogy ezen helyen hajdan magyar egyházközség létezett, mig jelenleg csupán németek s oláhok lakják. A romok megvizsgálása megérdemelné a fáradságot. Itt Dognácskánál megemlitem még a stirniki barlangot, melynek nyilása a Domány melletti erdőségekben látható s végződik Krassóvár felett Jabalcsánál, körülbelül 15 kilométernyi távolságra Resiczától;[4]) továbbá a zord erdőségekkel boritott „Muntje Szemenik“ hegy aljában Kuptóre mellett található Szodoli barlangot, mely hajdan a harczias időkben menhelyül használtatott; mit bizonyitanak azon falromok, melyek még jelenleg is a barlang szájánál láthatók.[5])

A Karas folyó magas erdős hegyektől környezett felső völgyében Resi-

[1]) Ortvay-Szentkláray: Tört. Adatt. II. k. 82. l. — III. k. 31. l.
[2]) Tört. Adattár II. 64. 65. l.
[3]) Janky Károly: Emlékkönyv 1874. 16. 17. l.
[4]) Kolofik sajátkezü levele után.
[5]) Merkl Ede közlése után.

czától délre Krassó, Krassóvár (Krassova) nevezetes egy a Karas vize melletti, magas, meredek kősziklán fekvő puszta vár régi romdüledékeiről. A hely nevezetességét feltünteti azon körülmény is, hogy a vármegye ezen vártól nyerte nevét; okmányainkban különféleképen fordul elő ezen vár elnevezése, u. m. Crasu, Krasov, Karassov, sőt egy 1400-iki okmányban Grassou is.[1]) A vár multjáról keveset jegyzett fel a történet, pusztulását valószinüleg ennek is, mint egyéb várainknak a hosszas török háboruk okozták s jelenleg csekély maradványai gyászolják ezen hely hajdani jelentőségének emlékét. A vármegye déli határához közeledve, a Karas és Nera folyók közötti vizválasztékot képező hegység éjszaki részén, Oraviczától nem nagy távolságra Illadia kis falvacska régi pénzleletekről nevezetes; itt ezelőtt két évvel is egy mészgödör ásásakor egy kettős ezüst tallér került elő, mely a nemzeti muzeumnak küldetett fel.[2]) Illadiától délnek Szokolártól nem nagy távolságra régi váromladványok láthatók, ezen vár multja s szereplése még felderitésre vár, sokan az ide közel fekvő Potok-hoz számitják, mely helység mint majdnem egyedüli lelhelye a barbár érmeknek méltó említésre. Ezen lelhelyet Böhm Lénárt vidékünk szorgalmas monographusa és buzgó éremgyüjtő igen érdekesen leirta az „Archaeologiai Közlemények-"ben.

E század negyedik tizedében, irja Böhm, egy oláh paraszt mintegy 100 darab ezüst érmet adott el Fehértemplomban odavaló kalmároknak, melyek mint később kitünt, majd mind egyenlő bélyegüek, azaz II. Fülöp maczedoniai király tetradrachmáinak igen esetlen utánzásai valának. Előlapjaikon jobbra fordult szakállas férfifej van két sor gyöngygyel, hátlapjaikon pedig sisakos ember jobbra lovagol. Mindegyik épen $^{52}/_{64}$ latot nyom ezüstben. A találó lakhelyét nem nyilvánitá. 1857-ben egy archaeologiai kirándulás alkalmával, midőn tudósító a potoki váromladékot meg akarta nézni, a helységben az izraelita kereskedő lakása előtt állt meg kocsijával és nem csekély meglepetésére a kalmár négy, már ismert ezüst érmet ajánlott megvásárlás végett. Böhm ettől hallá, hogy egy helybeli paraszt néhány év előtt egész fazékkal talált ilyen érmeket, melyeket azonban nem akart eladni, ezeket is felesége titokban vevé el tőle és becserélte holmi apróságokért. A kalmár nem akará a találót felfedezni, de nem sokára közeledett egy pór, ki hasonlóan három darabot kinált s mondá: hogy belőlük néhány okkát, körülbelül $2^1/_2$ fontnyit bir; tudósító megvette a kinált 3 darabot is egyenként az akkori pénzszámitás szerint egy pengő forintért és bátoritá, hogy a többit is hozza el, mert mind megveszi. Azonban az ember többé nem mutatkozott, de a kereskedőnél mégis sikerült egymásután mintegy 40 darabot megszereznie. A potoki érmek előlapjukon jobbra néző szakáltalan férfit mutatnak borostyán koszoruval, hátlapjukon pedig egy lovag balra lovagol. A mezőben III. áll az érmelés négyze-

[1]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 379. l. 15. jegyz. és Vályi András: Magyarország leir. II. k. 453. l

[2]) Arch. Értesitő IX. 187. l.

tével. Mindezen érmek a legfinomabb ezüstből készültek s nevezetes az, hogy a ló hasa alatt, talán ellenjegyzésül, mindegyik hosszas négyzetü mélyedéssel bir, mely hegyes vésővel készülhetett.[1])

Potoktól délre a Nera folyó déli oldalán Szászka-Bánya mint a római korszak régi bányamivelési helye méltó emlitésre, mit eléggé igazolnak az itt előforduló római pénzek s érmek.[2]) Az Al-Dunától mintegy fél óra járásnyira éjszaki irányban a „Lokva“ hegység erdős bérczei között Uj-Moldova bányaváros nevezetes mint történelmi és régészeti jelentőségü hely.[3]) Az érctartalmu nyomokat itt már a rómaiak fedezték fel s kimondhatlan fáradság- és kitartással tárnákat nyitottak a kemény kősziklák között, melyeknek maradványai máig is szemlélhetők.[4]) Különösen nevezetesek itt egy váralaku épitménynek rommaradványai, melyekről azon hagyomány kering, hogy azok hajdan egy római Proconsul lakását képezték. A romok alaprajzát a jelenlegi cs. kir. bányaigazgatóság évek előtt mérnökileg felvétette s melynek hiteles másolata Schwerer János ur, orsovai harminczadfelügyelő szivességéből jutott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat irattárába. Ezen rajz szerint az 1800 □-ölnyi (3414 □-m.) romterület négyszög alakban másfél méter szélességü kőfallal volt keritve s a határában elporlott épületek helyett itt-ott ujabbkoriak emelkedtek. A fölszinre került emlékkövek majdnem kétségtelenné teszik, hogy itt hajdan római Proconsul székhelye volt, vagy véleményem szerint kisebb castrum is lehetett. Az ujabb épületek alakitásánál felmerült leletek különfélék; igy egy pinczeásás alkalmával mintegy két méternyi mélységben négy darab 48 cm. hosszu, 38 cm. széles és 15 milliméter vastagságu, összesen 78 kilogramm sulyu, valószinüleg házfödésre használt ólomlemez találtatott, továbbá egy rövid aranylánczs több más-más faju római ezüst érem. Egyik szögletét a hajdani erődítménynek a vaskohókból kihányt salak födi el.[5]) A nevezetes épitmény rommaradványait bővebben a füzethez mellékelt rajz tünteti fel.

Hogy itt kisebb castrum vagy őrhely lehetett a rómaiak korában, bizonyitja ezen déli vidék fontossága s azon lázas tevékenység, mit a rómaiak ezen tájék bányászati kiaknázására forditottak s a bányamüvelés nagyon természetes, katonai felügyelet alatt történt. A régi iratok s ezen vidéken találtatott római emlékkövek tanusága szerint Traján császár alatt a Moldova vidéki bányák első felügyelőjéül P. Axius Aelianus volt ide küldve, s őt követték: P. Lutius Sabinianus, M. Scaurianus, T. Aur. Diocles, D. Aur. Attilianus,

---

[1]) Archaeologiai Közlemények VII. k. II. füzet 195. l.

[2]) Böhm Lénárt: Délmagyarorsz. I. k. 29. l. és Boleszny Antal: Die Donau Kataracte. 12. l.

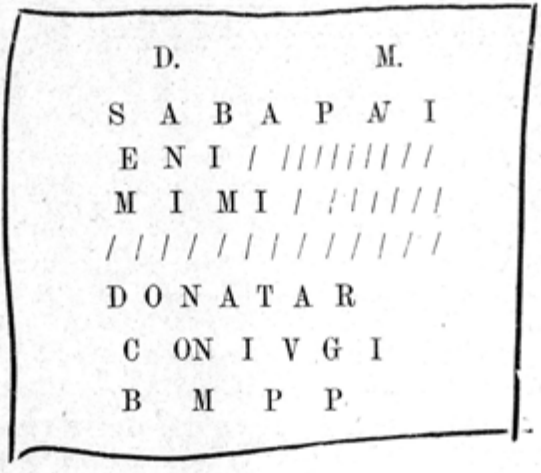
[3]) Vályi András: Magy. Orsz. leirása II. 629. l.

[4]) Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán stb. utazók számára 92. l.

[5]) Janky-Miletz: Tört. és régész. Értesitő. I. 99. 103 l. s az épületmaradvány alaprajza a mellékelt rajztáblán látható.

P. Sempronius Urbanus, P. Macrinus stb., az utolsó mint római császár is szerepelt.[1]) Végül megemlitem még, hogy itt földmunkálatok s ásatások alkalmával különféle római emlékek is, u. m. mécses, érmek, ólom suly — találtattak,[2]) valamint ércz darabok, szögek, kulcs, a már emlitett romomladványok között. A rómaiak távozása után, kik mintegy 170 évig voltak urai ezen vidéknek, Moldova s környékének bányászati jelentősége is alább szállott. Történelmünk ujabb szakában, még a mult század első évtizedében az akkori kormány Moldova-vidék bányahelyeit kedvező feltételek mellett egyes vállalkozóknak adta ki; napjainkban a szabadalmazott cs. k. osztrák államvaspálya társulat birtokában van, mely társulat az absolut Bach-korszakban kötött egyezség szerint 90 évig marad ezen hely s környékének haszonélvezője. 1848. augusztus havában a felkelő szerbek rohanták meg Moldovát s majdnem egészen porrá égették, a vadság és embertelen pusztitás ezen kori szomoru emlékei még ma is láthatók.

Krassó vármegye déli határszélén az Al-Duna félkört képező kanyarulatánál Pozsezsena, a már emlitett „Lokva“ hegység déli lábánál elterülő kellemes és terjedelmesebb sikvölgyben arról emlékezetes: hogy itt több érdekes római emlékkő találtatott. Kitünő hazai archaeologusunk Römer Flóris az „Archaeologiai Közlemények-ben, a következőket irja Pozsezsenáról: „A jobb római korból egy fehér mészkőből faragott sirkő látható itt, melyen oszlopok között koszoru foglaltatik, benne emberfő, az oromban fej, oldalain pedig lombozat van. A főutczán egy ház előtt igen durva munkáju chloritpalából faragott és sok helyen kipattogott másik sirkő fekszik, melynek feliratát minden iparkodás és béketürés daczára sem sikerült elolvasni tökéletesen, csakis a következőleg:

[1]) Boleszny Antal: Die Donau Katarakte. 12. l.
[2]) Műrégészeti Kalauz. I. k. 125 l.

A sirkő feliratának szélessége 24 hüvelyk. Ugyanitt Barboly nevü lakos házában egész fal van római téglákból, mely téglák $15^1/_2$—10 és 2 hüvelyk nagyságuak; továbbá Zoresko Arsén nevü lakos házlépcsőjén igen durva faragványu chloritpala kőducz szemlélhető, mely szinte római emlék, de rajta a legnagyobb törekvés mellett is csak a D. és M. betüket lehetett kivenni.“[1]) Nemzeti történelmünk eseménydus csarnokát ezen hely is bővité érdekes epizódokkal, a nagy Hunyady Mátyás király korában. Itt fogatott el Szilágyi Mihály és Lábatlani Gergely kétségbeesett harcz után 1460. őszén a törököktől, s itt történt 1476-ban azon heves ütközet, melyben a Dóczi testvérek: Péter, Imre és László, Alibég seregét csaknem megsemmisitették; a török sereg nagy része a Dunába szorittatott, Alibég pedig csak egy kis csónakon menthette meg életét, temérdek zsákmány jutott a győztesek kezébe s ezek között sok szép drága kövekkel kirakott kard és az ellenségtől elfogott öt zászló.[2])

Pozsezsenától délnek, közvetlen a Duna mellett a nagy Moldova szigettel szemközt, Ó-Moldova annyiban nevezetes, hogy itt a mult XVIII. század elején Mercy katonai és polgári kormányzó idejében az akkori háborus viszonyok követelte erődit mény létezett, de ez 1738. után a belgrádi béke alapján lerontatott[3]), s ma már nyomai is alig látszanak s jelenleg az utazónak Ó-Moldovánál csakis az al-dunai hegyek cser-, bükk- és fenyves erdőkkel ékesitett gerinczei nyujtanak kellemes látványt s érdekes szórakozást. Ezen hely Uj-Moldovától fél órányira fekszik.

Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékeinek ismertetését végre a vármegye legdélibb pontján fekvő Lászlóvár maradványainak leirásával fejezem be. Ó-Moldován alul, közel ezen helységhez a már emlitett nagy Moldova sziget veszi kezdetét, mely a gőzhajón lefelé utazva balra marad; a sziget után egy hatalmas 7 méter magas sziklaoszlop emelkedik ki a Duna közepén, melyet „Babakáj“-nak neveznek, mely sziklaoszlop mintegy intésül őrként áll, hogy most a Dunán veszélyes sziklacsoportok következnek. Ezen szirt nevével a környékbeli lakosoknál a következő népmonda van összekapcsolva: „Egy szerb paraszt nejével folytonos czivódásban élvén, elhatározta, hogy nejét, tőle megszabadulandó — a Dunába fojtja. Egy vasárnap délután felszólitja tehát őt, hogy menjen vele csolnakázni, s a nő mi veszélyt sem sejtvén, reáállott a kérésre, és midőn a Duna közepén kimagasló szirt tövéhez értek, a férj nejét ezen szavakkal: „Baba Kaj“, mi magyarul annyit jelent „vénasszony vezekelj“ a ladikból a Dunába lökte s ezen eseményről a nép a sziklát „Babakaj“-nak, az az vénasszony vezeklő szirtnek nevezte

---

[1]) Archaeologiai Közlemények VI. kötet II. füzet 179. l.

[2]) Janky-Miletz: Tört. és régész. Értesitő I. k. 73. 74. l.

[3]) Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára 91. l. és Ugyanattól: Die Donau Kataracte 11. l.

el.[1]) Ezen szirtet elhagyva egy a Duna jobbparti, történelmünkben nagy szerepü sziklavárnak, a hirneves Galambócz-, ma Golubácznak átellenében találjuk a balparton a magasan fekvő Lászlóvárt, mely erősség az Al-Dunánál még IV. Béla király alatt mindjárt a gyászos emlékü tatárjárás után keletkezett 1244-ben az alsó részek védelmére. Ezen vár Zsigmond király korában különösen szerepelt, mert 1428-ban épen ezen vár heves támogatása mellett ostromolhatta Zsigmond Galambóczot, hol jelenleg az Al-Duna egyik legérdekesebb romjai szemlélhetők. Lászlóvár rommaradványai a Duna melletti azon hegysark csucsán láthatók, melynek lábánál az 1858-ban alapitott Coroninifalva fekszik, a romok között ásatás alkalmával egy régies vas vizvezetéki csövet találtak, mely sokáig egy volt őrháznál hevert Coroninifalván[2]), jelenleg Schwerer János ur szivességéből a mult idők ezen emléke a temesvári régészeti muzeum birtokában van. Megemlitem még, hogy ezen vidék földnépe között azon monda van elterjedve, hogy Jerina (Iréne) görög császárné épitette az egymásnak átellenében fekvő Galambóczot és Lászlóvárt s a Dunán a két várból vaslánczot huzatott keresztül, hogy az áthaladó hajóktól vámot szedhessen.[3]) Hogy ezen népmonda mily történelmi igazságon alapszik, bővebb fürkészet s felvilágositásra vár. Mindjárt Lászlóvár után az ugynevezett „Alibég“ hegynél, hol egy elhagyatott őrház látható, végződik Krassó vármegye határa huzódva éjszaki irányban Szent-Ilona kis falucska mellett el s miután a jelen értekezésem keretébe felvett terrenum végpontja ez lévén, befejezem Krassó vármegye történelmi s régészeti nevezetesebb lelhelyei s emlékeinek ismertetését.

Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695—1718.

Jványi Istvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi január hó 30-án tartott vál. ülésén.

Veteráni Frigyes császári tábornok már régóta sürgette Temesvár bevételét, mely e déli vidéken csak egyedül volt még a törökök hatalmában. Tervének helyességét Bécsben belátták, pártolták is; de részint a császári sereg lassusága, részint a vezérek közötti személyes ambitio és meghasonlás, magát a tervezőt is feláldozta.

[1]) Molnár Vid cz. kanonok s vál. tag ur volt szives velem közölni ezen népmondát, kinek egyik al-dunai utazása alkalmával beszélték el ezen a vidéken.

[2]) Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán stb utazók számára 94. 100. l. s Ugyanattól: Die Donau Kataracte 14. 18. 23. 93. l. — Böhm Lénárt: Délmagyarorsz. II. 192. 472. l. 33. jegyzet és Boleszny: Kataract. 13. l.

[3]) Böhm: Délmagyarorsz. I. 137. 385. l. 21. jegyzet.

Veteráni e hadjáratra ugy készült el, hogy Lippát, Lugost és Karánsebest élelmi szerekkel megrakta és uj árkokkal erősitette meg.[1]) A császári sereg fővezére Ágost Frigyes szász választófejedelem, 1695. augusztus első napjaiban Pétervárad nál volt, midőn a török épen Belgrádba érkezvén, a haditanácsban elhatározta, hogy a császári sereget elkerülvén, egyenesen Temesvárnak tartanak és a jól felszerelt Lippát, Lugost és Karánsebest visszafoglalják. Augusztus 25-én át is keltek a Dunán és Pancsován keresztül Temesvárra siettek, mi által a szász választófejedelem terve meghiusult; ki is tehát most a Tisza és Maros vidékére, majd az erdélyi hegyek felé huzódott.

Szeptember 1-én terjedett el a hir, hogy a szultán II. Musztafa, ki személyesen állott serege élére, Temesvárott van és először is Lippát szándékozik visszafoglalni. Veterani, ki épen akkor Lippán volt, gyöngének érezvén magát e vár védelmére, 600 embert hagyott itt hátra és ő maga Csanádnál átkelt a Maroson, hogy a főseregged egyesüljön. Mielőtt azonban ennek hollétéről értesülhetett volna, Lippa szeptember 7-én már török kézre került. Veterani most, minthogy a török Erdélyt látszék fenyegetni, mintegy 6500 lovas és 800 gyalog katonájával Lugos és Karánsebes közt foglalt állást a Temes mellett egy posványos helyen. Itt vette szeptember 17-én a szász választófejedelem felszólitását Csanádról, hogy Aradra siessen és vele egyesüljön. De ily körülmények között Veterani azt üzente vissza, hogy inkább a fejedelem jöjjön ő hozzá le Erdély határainak védelmére.[2]) De a főseregy, kivált Caprara és Hajszler ármánya folytán, akik Veterani halálos ellenei voltak, a derék tábornagyot cserben hagyta, sőt még tovább is visszahuzódott.

Veterani tehát egyebet nem tehetett, mint magát alig hétezer emberével a Temes partján elsánczolni és a végsőre elkészülni.

Tábora a Temes bal partján a mostani kaszárnya mögött és a vásártéren az ugynevezett vashidig (Sciuca-árok) terjedhetett; a postakert-ben levő árok az ujabb időig Veterani-sánez nevet visel. Az egyik oldalon a folyó, a másikon szekérvár és a harmadikon sánczok védték. Hihetőleg ugy állottak, hogy a Temes hátukban volt, de ők a valószinüen Buziás felől közeledő törökök ellen arczélt képezhettek. Szeptember 19-én értesült, hogy a török nemsokára megtámadja. A török sereg t. i. Lippa bevétele után Temesvárra ment vissza és málháját ott hátrahagyván, csakugy könnyedén sietett Lugos felé. Egy tatár csapat előre küldetett, hogy Veterani állását kikémlelje. Szeptember 20-án délben ért ide a csapat, és estig tartott vele a csetepaté, mig végre ismét visszavonultak. Veterani több tisztet küldött utánok kémlelni, s Antonio a rácz csapatok ezredese két órányi távolságban a szultán táborára bukkant s szeptember 21-én reggeli 2 órakor hozta e hirt. Veterani erre a választófejedelemnek, kinek hátrálásáról semmit sem tudott, e levelet irta: „Épen

---

[1]) Smitth. Imper. Ottom. II. 359.

[2]) Fessler IX. köt. — Horváth Mihály leguj. kiad. VI. 231.

most jut tudomásomra, hogy a szultán egész erejével nyakamon van; de Felséged mozdulata ezen segíteni fog, biztos révpartra segítvén az ügyet.“ — Ekkor misét mondatott, később lóra ült és Glöckesberg ezredessel kissé emelkedettebb helyről körültekintvén, az egész tájat törökökkel látja ellepve. A török sereg legalább is háromszorta nagyobb volt az övénél, és a sok lófarkjelvény után ítélve bizton a szultán jelenlétére lehetett következtetni. Erre Veterani elkomolyodván, nagy sóhajjal a végsőre határozta el magát. Táborát megvizsgálja, embereit rendbe szedi s néhány buzdító szót intéz hozzájok, és ő maga pedig sisak és vért nélkül állott kis serege élére. Hasztalan figyelmeztették, ne koczkáztassa életét; de ő belátván, hogy a tulnyomó számu törökökkel meg nem mérkőzhetik, visszavonulni pedig már lehetetlen s megfutni biztos halál: inkább vitézül akart derék katonához méltóan a harcz mezején meghalni. — Alig virradott, midőn az ellenség már kisebb csapatokban előnyomult. Változó szerencsével folyt az ütközet egész 11 óráig; de ekkor egyszerre az ellenség derék serege tünt fel előttünk kész csatarendben — irja Veterani olasz szárnysegéde — és jobb szárnyunkra veté magát. A roham heves volt, de Veterani két izben is visszaverte, erre a balszárnyra sietett. Eközben a török gyalogság ujra megrohanja jobb szárnyunkat; a mieink hátrálnak, gyalogságunk nagy részt elvész és 6 ágyu a török kezébe kerül. Veterani most ismét visszasiet, és lovasai élére állván, oly tüzzel rontott az előrenyomuló törökre, hogy harmadszor is kiszoritja a sánczokból és az ágyukat visszafoglalja. De az ő vitéz harczosai is nagyon fogytak már; midőn pedig maga is megsebesült, avval semmit sem törődik; mindenfelé lovagolván, mindenütt buzditott, segitett. Nagy vérvesztesége miatt végre kénytelen volt sebét beköttetni és hintóba ülni; de azért csak a harcztéren maradott, elhatározva, hogy innen nem távozik, mig nem győz vagy meghal. Már délutáni 4 óra volt, s még mindig zajlott az ütközet. Ekkor a tábornok hintaja a rendetlenség és zürzavar közepett egy mocsárban fönakadt és nem bontakozhatott ki többé. Veteranit ujra lóra ültették, egy ideig még lovagolt, azután eltünt a törökök között, kik körülözönlötték. — Eddig beszéli a szárnysegéd.[1]) Erdélyországban azon hir terjedett el, hogy Veterani még életben van; azért követséget is küldöttek Konstantinápolyba, mely az erdélyiek előtt e feledhetetlen s kedvelt férfiut kiváltsa. Ezek azonban csak halála hirével tértek vissza.[2])

Wetzhauséni Truchsess Vilmos tábornok, aki Veterani megsebesülése után a vezérséget átvette, mintegy 3—4000 lovassal az ellenségen keresztül, Karánsebes felé vágta magát és szerencsésen eljutott a vaskapu szorosig. A Lichtenstein herczeg 800 emberből álló két zászlóaljának köszönhető, hogy Veterani szerencsétlen seregének ezen része megszabadulhatott.

---

[1]) Szalay. V. 518. stb. l.

[2]) V. ö. Hazánk és a Külföld. 1867. évf. 14. és 15. sz. ahol Veterani arczképe is megvan.

Ezek t. i. a podgyászukból rögtönzött torlaszok mögül hallatlan vitézséggel még négy óráig az egész török erő ellen harczoltak, mialatt Truchsess menekülhetett; de e két hős zászlóalj vitézségének áldozatául esett, csak Blasing kapitány és gr. Herberstein főkapitány maradtak életben, de ezek is megsebesültek. Veteranin kivül elesett itt még herczeg Lichtenstein, Pack ezredes, gr. Arneth, gr. Cusani s más főtisztek. A szerb Antonio ezredes fogságba került, melyből az oláh hoszpodár váltotta ki. Legtöbbet szenvedett a Veterani, Lichtenstein és a szász-góthai ezred; elesett ezer magyar huszár is; összesen mintegy 3000 maradott a császáriak részéről a harczmezőn. Az ágyuk és a podgyász mind a mocsárokba vesztek, de zászlót a török egyet sem kapott.[1]) — Ezen ágyuk még egy félszázad mulva is itt lehettek a mocsárokban, hacsak a törökök fel nem szedték; legalább Griselini (1770) körül emliti, hogy egy Smith nevezetü tanácsnok, a lugosi kerületnek leirását és egy tervét készitette el, hogy miképen lehetne ama elsülyedt ágyukat a mocsárokban felkeresni[2]) Keresték-e vagy nem? és találtak-e valamit? erről nincsen tudomásunk.

De a törökök is drágán fizették meg e győzelmet. Sürü soraikból az ágyuk sokat elsöpörtek; elesett körülbelül 12 ezer ember, két derék beglerbég a diarbekri és a rumiliai, és több ügyes főtiszt.[3]) — Az ütközet után (szeptember 21-én este) a törökök Lugosra rontván, a helyőrséget felkonczolták és a várat elfoglalták. A nők és a gyermekek iránt kimélettel voltak, csak Hanfstadti Hansteinné született Wippach, ki rendkivüli szépsége következtében a szultán kegyében részesülvén, vitetett el a szultán háremébe.[4])

A zsákmány és a jutalmak kiosztása után Topal Huszein pasa és az anatoliai beglerbég Karánsebesre küldettek előre. A várat be is vették, miután Pfeffershoven a helyőrséggel Truchsesshez csatlakozván, a vaskapu szoroshoz menekült, hátrahagyván sok lőport, ónt és 16 szép, ezüsttel kirakott ágyut, melyeket azonban előbb beszegezett. Mindez a török kezébe került, ki innen Mehádián és Orsován át Konstantinápolyba ment vissza, megelégedve e kevés dicsőséggel.[5])

Truchsess ezalatt a választófejedelmet Veterani haláláról értesité, s minthogy ennek az is tudomására jutott, hogy a temesvári beglerbég-helytartó Lippát, Lugost és Karánsebest kevés helyőrséggel látta el, mindenek előtt e helyek visszafoglalására küldött ki néhány csapatot és azután az ellenséget sem látott seregével dicstelenül téli szállásra vonult.[6])

Igy szabadult meg Lugos és Karánsebes 1695. október hóban vég-

---

[1]) Tudományos Gyüjtemény 1836. évf. 7. köt.
[2]) Griselini. I. 113.
[3]) Tudományos Gyüjtemény 1836. évf. 7. köt.
[4]) Hammer. III.
[5]) Horváth M. leguj. kiad. VI. 232. l.
[6]) Griselini I. 114. és Böhm I. 311. l.

legesen a török járom alól, mert nem került többé a félhold hatalmába; jóllehet azért véglegesen békének még nem örvendhetett. — Igy 1697. augusztus 10-én néhány ezer török Karánsebes körül, melynek parancsnoka Herberstein volt, csatangolván, a városba is benyomult, egy hadnagyot és 20 közvitézt leölt. De a kirohanó őrség is viszont sokat megölt a török közül és 4 zászlót ejtett zsákmányul; a többit pedig megfutamitotta.[1])

Eközben a császári sereg élére a derék szavójai Jenő tétetett, aki mindjárt 1697. szeptember 11-én Zenta közelében fényes győzelmet aratott a törökön. Ennek következtében alkudozások kezdettek és 1699. január 26-án létrejött a karlóczai béke, mely szerint Leopold császár Erdélyországnak birtokába jutott és Magyarországban is megtartotta mindazt, a mit seregei elfoglaltak.

Ennek értelmében a lugosi és karánsebesi várak és ezek vidékei s még néhány Temesvártól éjszakra és nyugatra fekvő erősitett hely Leopoldnak jutott. De erre nézve a törökök nem akartak megegyezni, legalább a Temesvártól keletre fekvő erődöket követelték vissza, melyekre a többi még meglevő birtokuk biztosítása czéljából okvetlenül szükségök volt. Végre ugy egyeztek meg, hogy a török kézben maradt temesvári és az osztrák kézre került aradi várakon kivül a többi erődök, u. m. a becsei, becskereki, csanádi, kanizsai, lippai, lugosi és karánsebesi földig romboltassanak le,[2]) és ezeket ujra épiteni vagy helyettök ujakat emelni az egész területen nem szabad. A facseti vár ekkor vagy nem létezett már, vagy épen semmi jelentőséggel sem birt.

Lugos tehát 1699-ben veszté el várát. Ez a Temes jobb partján (oláh részen) állott és bizonyosan hid által volt a folyó másik partjával összekötve. Berendezéséről és terjedelméről csak kevés adatunk van még; itt csak annyit említünk, hogy a régi kis oláh templom mintegy 20 ölnyire volt a vártól, melynek most nyomai is alig ismerhetők fel. Igy egy-két darab, még teljes másfél évszázad után is az elemekkel daczoló szilárd nagy kőfal-töredék látható a folyó medrében s gyakran vizzel boritva; továbbá a város magasabb része a temesvári országut és a folyó között a vár romjain épült vagyis inkább csak oda állitott kalitkaszerü nyomorult viskókkal és a cetatea, Burg azaz vár nevet viselő kis utcza őrzi e hely régi nevezetességének emlékét.

A karlóczai békekötés nem kis mértékben bántotta a magyar nemzetet, amennyiben Leopold azt mint császár és nem mint magyar király kötötte, továbbá az ország törvényei és a koronázási eskü ellenére a visszaszerzett területet nem kapcsolta vissza az anyaországhoz, hanem megszüntetvén azon a régi jogok árnyékát is, a földet elv szerint mint a dynastia magán-

---

[1]) Tudományos Gyüjtemény 1836. évf. 7. köt. — Böhm I. 319. l.

[2]) Wlád Alajos: A román nép és ügye. 128. l. — Griselini I. 123 l. — Böhm I. 325.

birtokát tekintették. Az önkény e korszakában kell a temesi bánság jogtalan elnevezésének is csiráját keresnünk.[1])

Tehát a császári hadsereg megszállván a lugosi és a karánsebesi bánságot, minden módon iparkodott egyrészt a megszerzett területet magának biztositani, másrészt pedig a még török kézen maradtak visszaszerzését előkésziteni. Azért tehát Leopold e vidéken az akkori körülményeknek legjobban megfelelő hadi lábon és alapon leendő szervezéséről gondoskodván, a Száva, Tsza és a Maros magyar partjain s mentében a horvát határőrvidék mintájára 1702-ben egy katonai telepből álló csatárlánczot rendelt alakitani, a mely a karlóczai békekötés alapján osztrák kézre került lugosi és karánsebesi bánsággal és a Torontál vármegyei helységekkel a császári királyi bécsi udvari haditanács igazgatása alá helyeztetett.[2]) Ennek következtében a töröknél maradt vidék mintegy fegyveres karikába szorittatott. — Ezen kivételes állapot alig 20 évig tartott. Jenő herczeg t. i. 1716. október 13-án Temesvárt is elfoglalván, tettleg befejezte a török uralmat Magyarország összes területén; és mielőtt Temesvárról eltávozott, gr. Wallisra bizta a várparancsnokságot és november 1-én kelt s később Károly császár által is megerősitett határozatában a csapatok fölötti főparancsnokságot és előbb a temesvári pasaságot alkotott, most már teljesen visszaszerzett tartomány kormányzatát gr. Mercy Klaudius Florimund tábornokra bizta.[3]) — Ez egyelőre csak arra kapott utasitást, hogy a reábizott tartományban a jogviszonyokat rendezze és szigoru fegyelemtartással a lakosok bizalmát megnyerje. Minden egyéb szervezés későbbi időre halasztatott, a midőn e tartomány helyzete részletesebben ismeretessé leend.[4])

Hogy azonban e déli vidék a török ellen véglegesen biztositva legyen, Belgrádból is kikellett a törököt zavarni; s ezt tüzte ki magának Jenő herczeg feladatául a következő évre. Hogy pedig annál nagyobb sikerrel müködhessék, még az 1716. évben kellett némi előmunkálatokat végeztetnie, amire Mercyt küldötte ki. Ez már november 4-én indult ki Temesvárról és egymásután bevette Pancsovát, Kubint és Új-Palánkát. Orsova erősen ellenállott, azért Mehádiát megerősitvén, visszatért Temesvárra.[5]) 1717. augusztus 18-án Belgrád is capitulált Jenőnek, mire Orsovából is kivonult az őrség,[6]) és végre hosszas alkudozások után létrejött 1718. julius 21-én a passaroviczi béke, mely Károly császárt végleg az egész temesi bánság birtokában megerősité.

Miután Jenő herczeg a temesi vidék biztositása végett a szükséges katonai intézkedéseket megtette, azon kérdés merült fel, vajjon a töröktől visszahóditott Bánság Magyarországhoz csatoltassék-e ismét, vagy pedig mint önálló tartomány

---

[1]) Pesty: A temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. 22 l.
[2]) Wlád Alajos id. mü. 129. l. — Böhm: I. 329.
[3]) Griselini I. 142. l. — Horváth leguj. kiad. VII. 56. és 157 l.
[4]) Böhm I. 343. l
[5]) Horváth leguj. k. VII 56.
[6]) Horváth VII. 72. 76.

a körülményeknek megfelelő külön kormányalkattal láttassék-e el? — Károly az ország többszöri kérelmét a visszacsatolás iránt helyesnek találta ugyan, de többféle politikai és hadi tekintetből, valamint azért is, mert a megyék határai már rég elmosódtak és ujra kijelölve még nincsenek: az ügyet elhalasztandónak itélte.[1]) — Másrészt a bécsi központi kormány is e szép és gazdag terület iránt korántsem volt közönyös; sőt már régen táplálta a titkos tervet, hogy ezen országrészt az anyaországtól elvonja és leginkább német ajku s a császári kormány iránt ragaszkodásukat bebizonyitott szerb telepitvényesekkel osztrák gyarmattá alakitja; hogy továbbá azt a fegyverjog alapján a többi örökös tartományok mintájára német szervezetü és nyelvü koronatartománynyá idomitja át. S azt vélték, hogy ez által nem csak a birodalom határszéleit biztositják a törökök ellen, hanem egyszersmind a felkelésre könnyen hajló magyar- és erdélyországi oligarchák ellenében is erős és katonailag szervezett bástyát állithatnak fel és eképen Magyar- és Erdélyország birtokát a birodalom és a habsburgi dynastia részére szilárdan biztositják.[2])

Károly császár engedett a rábeszéléseknek, s midőn még Jenő herczeg is 1717. junius 21-én kelt egyik levelében szinte oda nyilatkozott, hogy a temesi Bánság mint külön tartomány kormányoztassék:[3]) kiadatott a legfelsőbb rendelet, hogy ezen terület nem kebeleztetik ismét be Magyarországba, hanem „Temesi Bánság“ nevezet alatt önállóan és egyelőre katonailag kormányoztatik.

Ennek következtében Jenő herczeg, mint a császári udvari főhaditanács elnöke, a császár engedélye és felhatalmazása folytán ezen egész tartomány katonai kormányzatát és polgári szervezését egy szinte lánglelkü államférfiui és ritka szervező tehetséggel megáldott rettenthetetlen hadvezérre, az e vidéken akkor már ismeretes gróf Mercy Klaudiusra, mint olyanra bizta, ki már különben is ismerős volt az itteni viszonyokkal.

* * *

Ezzel vége szakad Lugos és Karánsebes bár csekélyebb, de mégis történelmi jelentőséggel biró eseményeinek. Megváltoztak a viszonyok, mások lettek a követelmények. Előbb a harczi vitézség adott létjogot, most pedig a békében munkáló polgári erények tarthatnak arra leginkább igényt. Elhangzott a sok évi kegyetlen csaták moraja, elcsendesedett a vidék; a menekültek visszaszállingóztak kipihenni a harczias eseménydus évek fáradalmait s veszteségeit, és a béke áldását élvezni. Önmagukra forditák most minden figyelmöket, s belügyeik rendezésével, községi szervezéssel foglalkoztak. Az ipar és föld-

[1]) Horváth leguj. kiad. VII. 45.
[2]) Wlád id. mü. 129. és 130. l. — Böhm I. 351.
[3]) Pesty: A temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. 26.

mivelésre szükséges munkás kezek — mert parlagon hevert és lakatlan volt igen sok hely — távolról s kivált német tartományokból hozattak ide; és alapját vették egy rendezett polgári állapotnak, mely a béke csendében nemsokára valódi paradicsommá változtatta át vidékünket Délmagyarországot.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése november 24-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József kir. tanácsos; Iványi Ede, Horváth Pius, Szandics István, s a karzaton diszes hölgykoszoru és a helybeli középtanodák történelem- és régészetkedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az október havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Minden tudományos és nemes czélból alakult társulatnak egyik életfeltétele, hatáskörében oly tevékenységet és buzgalmat fejteni ki, hogy azon létczélnak, melyre alakult, minden tőle telhető buzgalommal megfelelni igyekezzék. Társulatunk létczélja ismeretes; de ismeretes azon lankadatlan törekvésünk is, hogy bár szerény hatáskörünkben minden módon s igyekezettel azon nemes eszmék megvalósitására törekszünk, melyeket a tudomány érdekében kibontott zászlónkra felirtunk. Választmányi üléseink nyujtják azon eleven tükröt, mely tevékenységünk leghivebb mutatója, s melyből örömmel jelezhetem, tisztelt választmány, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tud is, akar is a nemes czélokért lelkesülni s igyekezik is betölteni nemes hivatását.

Alig mulik el választmányi ülésünk, tisztelt választmány, hogy egy vagy más nevezetes régiséggel ne bővitette volna régészeti muzeumunkat az önzetlen tevékenység és a jelen választmányi ülésünk alkalmával is több oly nevezetes s érdekes ajándékokat s régi tárgyat lesz szerencsém bemutathatni, melyek örvendetesen igazolják fenti állitásaimat.

Mielőtt azonban az adományok részletezésébe bocsátkoznám, egy szomoru végtisztesség teljesitésére hivom fel társulatunk becses figyelmét, hogy tegyük le tiszteletünk s kegyeletünk gyászkoszoruját egy nagy halottunk, Scharmann Sámuel, társulatunk egyik kiváló jótevője s alapitó tagjának sirjára, ki mint nemesen érző emberbarát, oly hiven s pontosan teljesitette társadalmi kötelmeit, mint csak igen kevesen; kinek szivjósága, polgári erényei oly tiszteletet szereztek nevének, milyen csak a haza kiváló erényekkel dicsekvő férfiait illetheti meg. Szivnemessége határt nem ismert, sok árvának ő volt mentő angyala, fentartója és segitője. Nemesen érző emberbaráti szivének azon jótékony intézkedések képezik egyik becses és maradandó monumentumát, melyeket nagyszerü alapitványában rakott le, melyekkel méltóan betetőzte munkás és

jótékonyságteljes életét. Legyen áldott s maradandó kegyeletes emléke közöttünk.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg még a következőket is van szerencsém constatálhatni:

I. Október havi választmányi ülésünk óta ismét örvendetes érdeklődést jelezhetek társulatunkat érdeklőleg a begyült adományokat tekintve; mielőtt azonban ezeket felsorolnám, el nem mulaszthatom felemliteni, hogy a f. hó 17-én elhunyt Scharmann Sámuel alapitó tagtársunk végtisztességtételén társulatunk is képviselve volt, Ormós Zsigmond elnökünk ő mltga, Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök ő nagysága s több más társulati tag jelenléte által; jelezhetem továbbá, hogy október havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült ajándékokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott uj tagot hivatalosan értesitettem s részére a társulati kiadványokat megküldöttem; végre a „Történelmi és régészeti Értesitő“ IV. füzete is megjelent, mely ez évben kiadványaink utolsója s befejezi az „Értesitő“ III. kötetét, — s a társulati tagoknak, a napilapok és a szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

II. A társulati muzeum s könyvtár számára a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Kerschek Gyula vaskereskedő ur ajándékozott egy igen érdekes régi, az I. Mátyás király korában hires fekete sereg által viselthez nagyon hasonló **vassisakot, mely Temesvár körül ásatott ki; továbbá** egy 55 cm. hosszu csinos, diszes réz foglalványnyal ellátott antik kinézésü török **pisztolyt**, mely a gyárkülvárosban találtatott egy kertben ásás alkalmával; végre egy 27 cm. hosszu alabárdot, melynek mindkét oldalán a császári korona alatt a kétfejü sas, ez alatt pedig a következő felirat-metszés látható: „Vivat Carolus VI. Impera.(tor) Rom.(anorum) Hisp:(aniae) Hung:(ariae) Boh:(emiae) Rex.“ Végül az alabárd félhold alaku kiszélesbülésének szinte mind a két oldalán zászlók, ágyuk, lándzsák s egyéb hadi szerelvények láthatók. Mindaháromdarab érdekes régi tárgy, ócska vasak vétele alkalmával került Kerschek Gyula ur birtokába, ki is azután azokat társulati muzeumunk részére volt szives felajánlani s ezen elismerésre méltó figyelme és szivessége által régiséggyüjteményünket igen becses régiségekkel gyarapitotta.

2) Novák Péter társulati tag ur ajándékozott 233 darab ujabbkori rézpénzt 1800-ból. Ezen pénzek találtattak ajándékozó vaszójai birtokán Aradmegyében 1877. május 14-én, midőn Riszta Szima vaszójai lakos a moczesti nevü düllőben szántogatott s a pénzt egy cserépbögrével az ekevas emelte ki, a bögre széttörött s darabjai nem voltak feltalálhatók.

3) A temesvári királyi főreáltanoda tanári kara régészeti muzeumunknak ajándékozott egy széles nehéz selyem szalagokkal diszitett koszorut, melyet a nevezett tanoda tanári kara Deák Ferencz nagy hazánkfia emlékének kegyeletes megünneplése alkalmából készittetett. Az egyik selyem szalagon aranyos betükkel ezen felirat olvasható: „A temesvári állami főreáltanoda“, a másikon pedig: „1876. március 10. Deák Ferenczne k.“ Ezen koszorut már a muzeumban helyeztem el.

III. Könyvtárunkat Marosfy Franciska urnő a következő müvekkel gyarapitá:

1) „Mausoleum Regni Apostolici Regum et Ducum. Norimbergae“, az 1660. évről, a mü 1 kötet s a magyar vezérek és királyok arczképeivel van illustrálva. 2) Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Pozsony 1796, 1 kötet,

3) Magyarország közgyülésének irásai 1808. Pozsony Füskuti Landerer Mihály betüivel. 1 kötet. 4) Magyar Ország gyülésének Jegyzőkönyve az 1811-ik évi országgyülésről. Pozsony Wéber Simon Péter betüivel. 1., 2. kötet.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek október havi választmányi ülésünk óta beléletünket érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag elnök ő mltgának inditványára a választmány felállással fejezte ki kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását Scharmann Sámuel elhunyt alapitó tag iránt s mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Kerschek Gyula vaskereskedő urnak, Novák Péter társulati tag urnak, a temesvári királyi főreáltanoda tanári karának s Marosfy Franciska urnőnek a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét és a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Ódor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 786 frt 89 kr. szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés köszönettel tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“, mely értekezésben szerző a nevezett vármegye mindazon történelmi és régészetileg nevezetes helyeit s leleteit sorolja fel, Lugosig bezárólag, melyek még napjainkig fellelhetők vagy előzőleg felmerültek. Az értekezés köszönettel fogadtatott s közlése a társulati „Értesitő“-ben elrendeltetett; egyszersmind értekező felkéretett, hogy érdekes s e déli vidék multját érdeklő értekezését mielőbb fejezze be.

A felolvasás befejeztével elnök ő mltga bemutatja a „Délmagyarországi természettudományi társulat“ elnökségének egy kérvényét, melyben kérelmeztetik, hogy a nevezett társulat természetrajzi muzeumát ideiglenesen a régészeti muzeum helyiségeiben elhelyezni lehessen; a választmány a kérelmet fontolóra vevén, a történelmi és régészeti társulat jelen körülményei között a természetrajzi muzeum elhelyezését a régészeti muzeumba megengedhetőnek véleményezi ugyan, de csak is ideiglesen, s oly kijelentéssel: hogy mihelyest a természetrajzi tárgyak által elfoglalt tér és helyiségre szükség leend, a kérvényező természettudományi társulat az általa elhelyezendő tárgyakat saját költségén azonnal elvitetni tartozik s a muzeum helyiség kulcsai továbbra is a történelmi és régészeti társulat titkáránál maradjanak s egyszersmind a muzeumba elhelyezendő tárgyakról pontos leltár készittessék s ellenőrzés végett a történelmi és régészeti társulat titkári hivatalának adassék át s ezen határozatról a délmagyarországi természettudományi társulat elnöksége jegyzőkönyvi kivonatban értesitendő.

Végül a tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagokul ajánlja Feigenbaum Ignácz s Wälder János kir. főreáltanodai rendes tanárokat Temesvárott. Az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztatnak s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés deczember 19-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József kir. tanácsos, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid cz. kanonok, Rötth László, Szandics István s a társulati tagok közül: Schopf Antal, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mielőtt hivatalos jelentésemben a mult november havi választmányi ülésünk óta felmerült események s társulatunkat érdeklő mozzanatok részletezésébe bocsátkoznám, ujból gyászos és tekintve a veszteséget, az egész társulatot fájdalmasan sujtó esemény bejelentésével kell kezdenem titkári tudositásomat. Közmondásunk tartja: hogy a baj, szerencsétlenség s fájdalom bokrosan szokta egymást követni, ez rajtunk is szomoru bár, beteljesedett; még egy havi időköz sem röppent el felettünk, midőn egyik kegyeletes emlékü alapitó tagtársunk elhunyta felett fejeztük ki fájdalmas részvétünk és megemlékezésünk nyilvánitását, és ime tisztelt választmány, társulatunk ujból két nevezetes tagjának elhunytát gyászolhatja. Az egyik Olteanu János nagy-váradi görög katholikus püspök, a másik pedig Fábián Gábor veterán irónk, a magyar tudományos akadémia és a Kisfaludy-társaság tagja. Hogy kik voltak ők? ezen kérdésre érdemteljes életök tettdus pályája felel meg; kik fájdalom nincsenek ugyan már közöttünk, de tettek annyit: hogy neveik a haza leghübb s legkiválóbb fiai között fognak mindig emlegettetni és mintegy példányképül felállittatni. A sir nyugalma legyen számukra csendes s háboritlan s emlékezetük maradandó áldott s kegyeletes közöttünk.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket is van szerencsém constatálhatni:

I. November havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat is megküldöttem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Schwerer János ur, társulatunk kiváló gyámolitója küldött Orsováról egy a markolat beleszámitásával együtt 90 cm. hosszu régi kardpengét, egy vasfurót, két db. régi vassarkantyu részleteit, egy belül üres kartácsgolyót és egy nagy vedernagyságu bomba felét, mely fogantyuval is el van látva. Az ajándék lelhelye az Al-Duna vidéke.

2) Boleszny Antal nagy buzgalmu választmányi tagtársunk, ki kutatásai körében egy alkalmat sem mulaszt el, hogy társulatunkat egy vagy más érdekes ajándékkal meg ne lepje, legközelebb egy épnégyszög alaku, 74 cm. hosszuságu és szélességü római téglát küldött be, mely Orsován találtatott az 1874. év tavaszán a római kath. plébánia közelében, Taraska János nevü lakos udvarában, ásatások alkalmával, másfél méter mélységben. Ezen hely körül hajdanta a rómaiak temetkezési helye volt s itt találtatott azon kisebb törött,

homokkőből készült gyermekkoporsó is, mely szinte muzeumunk birtokában van. Az érdekes római téglát már a muzeumba helyeztem el.

3) Schäffer Mátyás róm. kath. lelkész ur dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur közvetitésével 1 darab Diocletianus-féle római réz, egy III. Zsigmond-féle lengyel ezüst s 4 darab I. Lipót-féle ezüst s réz érmet küldött be hozzám ajándékba éremgyüjteményünk gyarapitására. A beküldött pénzek Kis-Becskereken találtattak ásatások alkalmával.

4) Susich Mihály ügyvéd s társulati tag ur ajándékozott két darab ezüst s négy darab ujabbkori rézpénzt, melyek a Mehala felőli várkapu tágitása alkalmával találtattak f. évi szeptember hóban a sánczok között.

Végre 5) Bartha Lajos főreáltanodai VI. osztálybeli tanuló bankógyüjteményünket egy darab 100 forintos s egy 10 forintos Kossuth bankjegygyel gyarapitá.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek legutolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés, s az ezzel kapcsolatosan felolvasott levele Boleszny Antal választmányi tagtárs urnak, melyben a nagy gyülés alkalmára egy érdekes felolvasást igér tartani Széchenyi István al-dunai működéséről, örvendetesen tudomásul vétetett s a titkári jelentésből folyólag Olteanu János és Fábián Gábor elhunyt tagtársak feletti részvét és kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazoknak, kik a tarsulati muzeum gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Schwerer János, Boleszny Antal vál. tag, Schäffer Mátyás kis-becskereki plébános, Susich Mihály ügyvéd s társulati tag uraknak s Bartha Lajos főreáltanodai tanulónak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Érre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 816 frt 5 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés, tekintettel a társulat kedvező pénzügyi viszonyaira, örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár folytatólagos és befejező értekezése „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről; mely értekezésében szerző a nevezett vármegye mindazon történelmi és régészeti emlékeit, lelhelyeit s romjait sorolja fel, melyek a november havi értekezésben nem voltak ismertetve, vagy is Lugostól egészen az Al-Dunáig található emlékeket s rommaradványokat, és értekező felolvasása alkalmával bemutatta az uj-moldovai igen érdekes római épületmaradványok mérnökileg felvett térrajzát is. A választmány s a jelen volt hallgatóság nagy érdekkel hallgatta az értekezést s felolvasót érdekesen s nagy gonddal szerkesztett munkálatáért élénken megéljenezte és a dolgozat kinyomatását egész terjedelmében az „Értesitő“-ben elrendelvén, felvilágositó mellékleteül az uj-moldovai római rommaradványok területrajza is kinyomatni határoztatott.

A felolvasás befejeztével elnök ő mltga felemliti, hogy az értekezésben felsorolt bogsánbányai régi vaslapokon kivül még egy negyedik vaslap is talál-

tatott, mely egy gyárkülvárosi lakos, Hönig ur birtokában van s jelenleg kutfődőül használtatik; a társulat érdekében volna lépéseket tenni megszerezhetése végett, hogy ez is mielőbb a többiek sorába, a muzeumba jusson. A választmány helyeslőleg ezen értelemben mondta ki elhatározását.

Elnök ő mltga megjegyzi továbbá, hogy a felolvasásban Lászlóvárná az emlittetik, hogy ott egy régi sugárágyu látható, mely a romok közül került volna elő; néhány évvel ezelőtt ennek megszerzése végett Boleszny Antal és Schwerer urak lépéseket tevén illetékes helyen, az állitólagos ágyut sikerült megszerezniök, mely azonban, mint bővebb vizsgálat után kiderült, nem egyéb régi vizvezetéki csőnél s jelenleg elnöklő birtokában van. Elnök ő méltgának ezen felvilágositó közlései köszönettel fogadtattak.

Végül tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. A titkár uj tagul ajánlja Perjéssy Lajos verseczi polgáriskolai rajztanárt. Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzéssel rendes tagul megválasztatik s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése. Miletz Jánostól.

Ezen rovat alatt, mint az előző füzetekben, különféle régi okiratokat, leveleket stb. fogunk közölni. A mult idők fenmaradt emlékei, bármily kicsinyszerüeknek látszassanak is azok, mégis egy vagy más tekintetben mindig érdek- és becscsel birók, mert élő tükrei s beszélő tanui az általuk képviselt idők politikai vagy társadalmi viszonyainak s az örökre letünt századok eseményeinek. Sokszor egy csekély érdekünek tetsző pörirat, hagyatéklevél vagy végrendelet érdekes illustratióul szolgál az akkori társadalmi viszonyok és állapotok felderitéséhez. Miután hazánk s nemzetünk, a multat s jelent tekintve, óriási átváltozáson ment keresztül, a mult idők sajátszerü társadalmi fejleményeit s viszonyait, a régi nevezetes emlékiratok halmaza mellett az ily csekély morzsalékok is nem egyszer igen érdekesen ismertethetik. Az alább közlendő régi iratok legnagyobb részben a „Székelyföldi muzeum“ oklevél gyüjteményéből valók s azokat Vasady Gyula ur, a nevezett muzeum őre s derék rendezője volt szives lemásolás végett hozzám beküldeni.

I.

Fogott birák levelei.

A mult századokban mind Magyarországon, mind Erdélyben nagyon el volt terjedve a fogott birák intézménye s némi hasonlatosságot mutat a békebirói intézményhez. „Minthogy a perlekedés — irja Thallóczy a Történelmi tárban — az octavalis terminusokon a törvényszékek szervezeténél s a törvények complicatiojánál fogva sem gyors, sem olcsó nem volt; maga a közszükség hozta létre a fogott birói intézményt. A perlekedő felek megegyeztek bizonyos személyeknek az itéletében, kik a megjelölt napon összeültek, megvizsgálták az ügyet és hoztak itéletet. Már a váradi regestrumból kitünik, hogy közszokásban volt az „arbiterek“ intézménye. Bartal megjegyzi, hogy nagyon kedveltek s igazságos itéleteik miatt keresettek voltak a választott birák.[1]) De nemcsak pörlekedéseknél, hanem egyezkedések, végrendelkezések s

[1]) Történelmi tár. I. füz. 184 l.

egyéb magán családi ügyek elintézése alkalmával is az ily fogott birák alkalmaztattak, mint a következő két régi irat is tanusitja:

1.

Demjén Bálint és Szabó István aranyos-széki lakosok egyezkednek örökösödési ügyben 1618, augusztus 19-én.

Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo octauo, Decimo nono die Mensis Augusti.

Mi Pál György Aranyas székben Kövenden lakó nemes személy és ugyan Aranyas székben Alsó-szent Mihályfalván lakó Jósa Márton veres drabant és Aranyas székben Felső-szent Mihályfalván lakó Barkás Gergely nemes személy és ugyan Aranyas székben Alsó-szent Mihályfalván lakó Hollósy Gergely nemes személy, jövének mi előnkben egyfelöl Aranyas székben Alsó-szent Mihályfalván lakó Demjén Bálint, másfelöl ugyan Aranyas székben Kövenden lakó Szabó István, és ők egymás között mi előttünk tőnek ilyen végezést tudni illik hogy az mely summát Szabó Gáspár holta után az Demjén Bálint anyja és atyja elvitt volt Szabó Gáspárnétől az Szabó István anyjától, mely summa ennyi volt, kész pénz volt frt. 124 dénár 54. Buza volt 24 köböl. Én Demjén Bálint, minthogy Szabó Istvánnak ez summát meg nem adhattam, kéváná azért Berkessy Péter ezt én tőlem, holott Szabó István nem Berkessy Péter édes fia, hanem csak mostohája vala, hogyha Szabó István magtalannul (igy) meg halna, semmi atyámfiai énnekem az Szabó Istvántól maradt jókból (javak) részt ne kévánjanak, se édes gyermekim se egyéb féle atyámfiai. Mert én Demjén Bálint kénáltam az én atyámfiait, hogy lennének segétséggel azt az summát az én atyámfiának Szabó Istvánnak letennem, de ők mellém nem állának. Ezért kényszerittetem (igy) magamat arra kötni, hogy ha Szabó István magtalannul meghalna se ő magát Berkessy Pétert, se az ő maradékit meg ne háborgassák és azokból az jókból, melyek Szabó Istvántól maradnának részt ne kivánjanak, hanem maradjon Berkessy Péterre élteig, holta után pedig maradékira. Ha pegig[1]) (igy) valakik az atyafiak közül megakarná háborgatni Berkessi Pétert avagy azó maradékit az Szabó Istvántól maradt jókért, elsőben tegyen ezen fél száz forintot le készpénzt, annak utánna az mit Bálint deákra az Szabó István ötsére (igy) költöttem ugy mint forint 60, és az 24 köböl buzát, ezeket letevén ugy nyulhasson hozzája, ezt pegig ha valamelyik fél felbontaná, avagy az Demjén Bálint attyafiai, avagy Berkessy Péter feleséginek Csányi (Czjani) Magdolnának attyafiai, ez fellül kötésen maradjon az meg nem álló fél. Én Demjén Bálint ez summa felől megegyezvén az én atyámfiával Szabó Istvánnal, adtam neki 6 tulkot tavalyit, az többit azl summának, tekéntvén az én szegénységemet, nekem Szabó István megengedéi (igy.) Mi felül megirt kézfogott birák ez dologban az két fél attyafiakot megegyeztetvén, mindenik félnek fide mediante iratott petsétes levelünket adtuk.

Kivülről egykoru irással: Demjén Bálinttal megegyezvén, az elvitt summa felől iratott petsétes levél.

(A levél alján négy fehér viasz pecsét tisztán kinyomva látható.)

2.

Fogott birák arról tanuskodnak, hogy Lőcsey András orbaszéki kőrösi lakos, Mikes Benedeknek 8 forintért magát jobbágyu leköti 1630-ban.

[1]) Pegig = pedig, a paraszt nép ma is sok helyen igy ejti ki.

Adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik Anno 1630. Mi kik fogott birák vagyunk tudniillik Kis Mihály, Kis Bálint, Tompa Mihály, ugy mint Lófő személyek, orbai széki papolcziak.

Jövének mi elönkbe két fél rendből való személyek, ugy mint az vitézlő Mikes Benedek uram, más felöl Löcsey (Leoczej) András, ugyan orbai széki Kőrösön lakó (irva van Lalko), mi előttünk köté magát ugy mint fogott birák előtt a vitézlő Mikes Benedek uramnak, ada ő kegyelme Mikes Benedek uram az meg nevezett személynek nyolcz forintot, köté magát pedig szabad akaratja szerint jobbágyul Mikes Benedek uramnak, ő kegyelme is Mikes uram köté magát arra, hogy mindenekben oltalma (ótalma irva) lészen, mint az többi közül egyikének.

Ezt mi fogott birák, hitünk szerint irtuk (irva iratuk) pecsétünkkel megis erősitettük, eznek (igy) az megirt dolognak nagyobb bizonyságára.

Michael Kis. Vallentinus Kis. Michael Tompa. (A nevek alatt három tisztán kinyomott fehér viasz pecsét látható.)

Kivülről egykoru irással: Löcsey Andrással való levél végezés.

II.

Mojsi Gyurcsány Ferencz levele jegyeséhez 1667-ből.

Az alább közlendő levél, mely jóllehet inkább csak magán érdekü s nincs benne semmi fontosabb, a külviszonyokat érdeklő körülmény, mindazonáltal közlése mégis érdemes, tekintve azon szép jellemvonást, melyet a levél irója jegyeséhez intézett soraiban feltüntet, továbbá azon igazi benső vonzalmat, gyöngédséget, tiszteletet s vallásos érzületet, mely a mai jobbára már materialistikus irányu korszakban mindinkább tünedezni kezd, midőn a házassági összeköttetések nem annyira a sziv benső érzelmein, mint inkább az anyagi érdekek összetalálkozásain alapulnak.

A levél következő s irodalom-történelmi szempontból is figyelemre érdemes:

Nékem kiváltképen való szerelmes drága kedves Kincsem Kisasszonykám!

Hogy mostanság kötelességem szerint és személyem szerint, kötelességemnek eleget nem tehetek és kedvesen Istenemtől elrendelt mátkámnak kedves Kisasszonykámnak nem udvarolhatok, nem egyéb az oka, hanem csupadán csak rosz egészségemnek az ő állapotja, hanem azér(t) egyedül kincsem Kisasszonykámat mint Isten ő szent fölségétől elrendelt Mátkácskámot egész szeretettel kérem, hogy é(n) nekem csak egy szóból álló czédulájacskával (igy) megirnia méltóztatnék csak annyival, vagy igen, vagy nem. Az mi illeti az Tekintetes Asszony Anyának ő kegyes akaratját, a midőn Isten ő szent Felsége bennünket egymásnak jegyesévé tette, akkoron az Tekintetes Asszony Anyának akaratját kétség kivül eligazitotta.

Mint ezeket pediglen csak azon okra való nézve irtam, hogy ha legalább még ezen rövid farsangi napokban az mátkaságunk legalább meg nem lészen, valóban sohasemis lészen, az mi illeti azután Lakadalmunkat, aztat szint e farsangi napokra halaszthassuk. Ezt pedig ne vélje hogy azért sürgetném, hogy találtán (igy) valami egyéb személyek és mátkássághoz lenne szándékom, mivel azt hittem, eszerint valóban elhiheti kedves galambom, azt mit nem egyszer, hanem ezer(szer) is egy más közt való nyájasságunkban mint kegyesemnek mondottam, hogy ha Kisasszonykámnak hivségemet föl nem szentelem, Erdély Országában egynek sem. Hanem egyéb dolog forog és van én előttem,

egyike hogy ha hozzám vagyon kegyességből álló férjhez menetelre szándéka Kisasszonykámnak, inkább aztat magamnak ki választanám és akarnám hogy lenne meg, ha pediglen nem, más szándékomhoz, azaz hazámban (talán házámba) való elmenéshez ragaszkodni kénytelen leszek.[1]) Mely szándékom valóban nehéz volna énnekem annál inkább, minthogy azt valóban nem csak irányitom[2]) (igy) hanem minden bizonnyal is tudom, hogy kedves Kisasszonykám nem egyébnek rendeltetett el, hanem egyedül csak é(n) nekem.

Istennek mindazon által való kegyes akaratját ha meg vetni kivánná, se ez világnak kedve szerint való hitesit (hitvesit) nem tapasztalná, sem más világon örökké való boldogságban nem részesülnék (igy) azt én felettébb sajnálnám, hanem inkább hogy mint ez világon Isten ő szent fölsége hivatolá[3]) (igy) és ő szent akaratja után boldogulhassunk, mind pedig más világon az örökké való boldogságban részesülhessünk, azon szeretettel, amint reménylem hogy valami keveset viseltetik én hozzám kedves drága Kisasszonykám igen alázatosan kérem, nekem egy kis papiroskára csak azt felirnia méltóztassék, ha vagyon kedve én hozzám, csak azt irja igen, ha pediglen nincsen aztat hogy nem.

Mind ezek után midőn Isten ő szent felségének kegyes akaratját, mint pediglen Kisasszonykámnak kivánt kivánságát ezen szolgámtól óhajtva elvárom, hogy jobb egészségben ezen irásom kincsem galambocskám találjon (igy) szivemből kivánom és valamint ekkoráig, nem különben most is meg maradni kivánok.

Kincsem Kisasszonykámnak
19-ik Februáriusban 1667

Igaz szivből kedvelő szolgája
Mojsi Gyurcsány Ferencz.

P. S. Tettes Asszonyt öcsém urammal és Zsuzsika kicsin hugocskámmal egyetemben midőn alázatosan tisztelem, jó egészséget mindnyájoknak Isten ő szent fölségétől kivánok.

III.

Kovács János török rab kötvénye Székely Mózessel 1684-ben.

Az alább közölt régi irat eszünkbe juttatja azon szomoru időket, midőn hazánkra a harczias idők sulya egész nagyságában nehezedett s honfitársaink ezrenként hajtattak ki kéletre nehéz rabságra. Iratunk is egy ilyen módon rabságra jutott magyar ifjuról emlékezik meg, ki Drinápolyban raboskodott. Az ifju neve Kovács János s illetőségére nézve gyöngyösi volt s ugy látszik őt is azon, a magyarral mintegy vele született erős honvágy szállta meg, mely különösen és sajátságosan jellemzi nemzetünket; mert 1684. junius 30-án eskü alatt olyan fogadást tesz Székely Mózes Erdély országi kapikihának, hogy őt ha török rabságból kiszabaditja, egész életében a leghűségesebben fogja szolgálni s ha bármikor is, vagy bárhová megszóknék, ezen levél erejénél fogva mindenkor visszahozathassa. A levél igy hangzik:

Mi Erdélyi Három széki Bikfalvi Kovács Sámuel és Egerpataki Kónya András szabad személyek primipillusok. Adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik ez levelünk által, quod in hoc Anno praesenti 1684. Die 30 Junii. Mi-

---

[1]) A levéliró ugy látszik magyarországi volt.
[2]) Irányitom, képzelem, sejtem igék helyett.
[3]) Hivatolá, rendelé ige helyett.

koron volnánk Török országban Drinápolyban az Nemes Erdély országa Kapitihája Nemzetes Székely Mózes ur ő kegyelme szállásán, holott ő kegyelme maga is jelen levén, jöve elönkben egy Magyar országi gyöngyösi (irva: göngösi) fi Kovács János nevü Rab Legény (irva: Legyeny) a ki szabad jó akaratja szerint kötelezé arra magát, hogy csak Székely Mózes ur innét kiküldje és a rabságból szabaditsa ki, ő Kegyelme házánál valamicsoda szolgálatban kivánja ő kegyelme, tehát életiig szolgálja, az (irva: a) ő kegyelme házától vagy földiről soha nem aufugál, melyet ha cselekedik, csak ez Levelünk erejivel Erdélyben és Magyar vagy az Óláh országokban valahol találhatja, megfoghassa és maga szolgálatjára reducálhassa. Kire juramentumával is obligálá mi előttünk magát és kezit is beadá. Kit Székely Mózes ur kiküldе maga házához bizonyos emberinek gondviselése alatt és minket mindenik részről kezek beadásával is megbirálván (igy van irva: megy biralyvan) mi is ennek nagyobb bizonyságára és erősségire adtuk fide nostra mediante ez kezünk irása alatt való pecsétünkkel megerősitett levelünket. Datum et Actum Anno die et loco in supra notatis.

Judices idem qui supra.

Kovács Sámuel m. p. Kónya András m. p.

P. H. P. H.

A levélen külről a következő egykoru kézirat olvasható: „Kovács János obligatiója. Drinápolyban irt contractus.“

IV.

Gunyvers 1673-ból.

I. közlés.

Az alább közlött gunyvers a XVII. század szüleménye s éles sarcasmussal birálja az I. Apafi Mihály fejedelem korabeli állapotokat Erdélyben s benne élcz s birálat tárgyául szolgálnak az akkori nevezetesebb főurak s az erdélyi ügyeket intéző magas körök, még a fejedelem s fejedelemnő személyeit sem véve ki, miután a gunyornak keserüség- és élczczel vegyitett s majd jóakaratu oktatásban nyilvánuló hangjai legelőször is ezekhez intéztetnek.

Az ily gunyirat, eltekintve egyebektől, már azért is figyelemre méltó, mert a magyar irodalom a XVII. századból nem igen gazdag ilynemü iratokban s különösen pedig történelmi szempontból azért, hogy az ily gunyirat által rajzolt korszak embereinek, azok tettei irányának s az akkori társadalmi müveltség viszonyainak ismertetése is egy vagy más irányban bővül. A gunyvers a következő:

Speculum Consvetudinis. Imago veritatis.

Ad Illustrissimum ac Celsissimum Principem **Michaëlem Apafi.**

Ha az első lóra az Isten ültetett,
Kit soha sem vártál, szived sem reménylett;
Mint jó fejedelem ő hazája mellett,
Fárasszad elmédet az igazság mellett.

Mert igazság nélkül semmi meg nem állhat,
Isten is a nélkül nem gubernáltathat (igy),
Tolvajok serge (igy) is jól meg nem maradhat,
A nélkül semmi rend nyugvást nem találhat.

Igazságnak ha ki szolgáltatására,
Adtad jó magadat annak tartására,
Bizonnyal nagy terhet vettél fel magadra,
De ha jól jársz benne, nem lészen károdra.

Mivel mented magad, hogy nincsen igazság?
Hogy elhatalmazott az a sok hamisság?
Tövis formán harap amaz hatalmasság,
Élünk mint értetlen csupa oktalanság.

Isten előtt nincsen hidgyed azt mentséged,
Kitől vagyon az te fejedelemséged.
Talán azt mondod, hogy nincsen öltözéked?
Vagy kenyeret és bort kell tenéked kérned?

Jó köntöst, kenyeret, bort szolgáltat Erdély;
Mezitelenségtől, kegyes Uram ne félj.
Mig fenn lészen hazánk éhséget se remélj,
Akadályod nincs itt, igazságra szemlélj.

Ha pedig azt mondod, hogy másokra biztad,
Fő, Vice tiszteknek hatalmában hagytad,
Ezekre szegények panaszát hallattad,
Informátióra csak el hala-ztottad.

Igazság (igy) kivül jár sok lator hazánkban,
Kiknek sok grátiás levele ládákban,
Sokat adtak s adnak tiszteknek bitangban,
Tisztek miatt mennek elébb latorságban.

Mert hogy grátiáért megüzethessenek,
Hogy bő ajándékkal tiszthez mehessenek,
Mert sokan bért bőven hogy szerezhessenek,
Szóval hogy tiszteknek kedveskedhessenek.

Sok, huzás-vonással előbb pénzt sokat gyárt,
Kinél vagyon sok pénz, uton járót megüt,
Bőrit leforditván, sok ökör hust megsüt,
Bécs körül árulja bőrit, tisztnek pénzt gyárt.

Bárcsak azt iratnád az articulusban,
Hogy ha ur vagy nemes jár lator dolgában,
Hiven forgolódnak grátia dolgában,
Legyen része annak minden marhájában.

Az tisztek is hogy ha grátiát adnának,
Vice s akár az fő, latron pénzt vonnának,
Latrokért ő maguk felakasztatnának,
Hazánkból az latrok mind kitisztulnának.

Sok jószágot sokan csak hamisan birnak,
Az hatalmasabbak csak maguknak irnak,
Árvák és özvegyek igy nyomorgattatnak,
Jószágoktól sokan méltatlan fosztatnak.

Törvény processusa miért véghetetlen?
Prókátorok nyelve szelidithetetlen,
Törvénytevők lelke miért feneketlen?
Az elméjek pedig miért hogy értetlen?

Azért: hogy csak pénz kell, nem kel az igazság,
Ő nyomorgattatik, virágzik latorság,
Nincs igaz értelem bejött a hamisság,
Megveszett minden rend, ur, nemes, parasztság.

Mátyás király birta Erdélyt, Pannóniát,
Kétszer meg is bérlé magyarok palástját,
Felvette ő néha koldusok ruháját,
Kénlelte meg országának állapotját.

Kiket hamisságban talált megbüntette,
Csalárdok életét tovább nem engedte,
Várost, falut hamis biráktól mentette,
Hamis tiszteknek is zsoldját kirendelte.

Minden rend sóhajtja ifjuság és aggság:
Megholt Mátyás király, elholt az igazság!
Uraktól jobbágyon vagyon nyomorúság,
Eláradott nagyon az sok nyomoruság.

Nosza hát orrágunk kegyes fejedelme!
Mivel tudom benned vagyon kegyes elme,
Hogy te reád szálljon Istennek kegyelme,
Mutasd meg hogy benned vagyon jó félelme.

Ormós Zsigmond felhivása Temes vármegye 100 éves jubileumának megünneplésére.

Mária Terézia királynőnk uralkodása alatt 1778-ban csatoltatott vissza az anyaországhoz a „Temesi kerület“ nevezete alatt ismert országrész Délmagyarország, s az eddig katonailag kezelt terület törvényhatósági s közigazgatási szempontból szerveztetvén, a következő 1779-ik évben állittattak fel: Temes, Torontál és Krassó vármegyék.

Azon alkalomból, hogy vármegyénk Temes felállitásának 100-ik évfordulója a jövő 1879-ik évben következik be, Ormós főispán ur ő méltósága kifejezést adandó azon óhajoknak, melyek a fenemlitett örvendetes körülmények ötletéből több előkelő s befolyásos honpolgárok által hozzá intézve lőnek, az alább közlött felhivást intézte Temes vármegyéhez, Temesvár szabad kir. városhoz s a vidék központi törvényhatóságaihoz.

Főispán ur felhivása a következő:

Tekintetes megye bizottsági (sz. kir. városi) közgyülés!

Dicső emlékezetü Mária Terézia királynő 1779-ik évi április 23-án kiadott királyi diplomája által a török uralom alól visszaszerzett azon országrészek, melyek temesi kerület — Districtus Temesiensis — vagyis Bánát nevezete alatt ismeretesek voltak, vármegyékre felosztva az anyaországhoz visszacsatoltatva, Temes vármegye boldog emlékezetü gróf Niczky Kristóf temesi gróf s a bánáti vármegyék felállitása és szervezése végett kinevezett királyi biztos elnöksége alatt 1779-ik évi junius 22-én ünnepélyes első közgyülését megtartotta.

Az érintett időszak óta, mely vidékünk történetének legnevezetesb és minden honpolgár keblét örvendetes érzülettel eltöltő eseményét jelzi, reánk a következő 1879-ik évben egy évszázad foly le, s ezen vidék honpolgárainak kebelében nemzetiség és vallás különbség nélkül a közös hon iránti szeretet, s a felséges uralkodóház iránti hüség és ragaszkodás az érintett idő óta annyira erős gyökeret vert, hogy az évszázados esemény évforduló szakában ennek illő fénynyel megünnepelése iránt az óhajtás már most általánosan nyilvánul s több férfiak részéről az évszázados ünnepély megtartására szükséges előlépések kezdeményezésére felkérettem.

Minthogy azon meggyőződésben vagyok, hogy a kérdésben forgó évszázados ünnepély megtartására vezető intézkedések csak ugy fognak az óhajtott eredményre vezetni, ha ezen intézkedések nem egyesek, vagy magántársulatok, hanem az erre illetékes és hivatott törvényhatóságok befolyása alatt lépnek életbe, továbbá, hogy Temes vármegye és Temesvár sz. kir. városa vidékünk központi testvér-törvényhatóságának emlitett intézkedések megtételére leginkább hivatva vannak, mindezeknél fogva a tekintetes közgyülést tisztelettel felkérem: hogy a hajdani Bánát visszacsatolása évszázados ünnepélyének Temesvár sz. kir. városában a közelgő 1879-ik év legalkalmasabb időszakában leendő megtartására vezető előleges intézkedések megtétele végett Temesvár sz. kir. város (Temesmegye) hasonló bizottságával együttesen müködendő kisebb számu bizottságot kiküldeni, s ezen intézkedéséről a kiküldött tagok neveinek közlése mellett engemet értesiteni méltóztassék.

Szerencsém van egyuttal a tekintetes közgyülést értesiteni, miszerint Temesvár sz. kir. város (Temesmegye) közgyüléséhez hasonló megkeresést intéztem.

Temesvárott, 1878. január 15-én.

Ormós s. k., főispán.

Egyveleg.

— A történelmi és régészeti „Értesitő“ jelen füzete, nyomdai s egyéb váratlanul felmerült akadályok folytán a rendes időn tul elkésve jelent meg, miért szives elnézést kérünk tisztelt olvasóinktól.

— Könyvadomány. Cserey Jánosné, született Zathureczky Emilia urnő legközelebb Erdélyből érdekes ajándékkal kedveskedett társulatunknak, s küldött 36 kötet különböző tudományágat képviselő régi könyvet, melyek között egy XVI. századbeli görög-latin szövegü biblia is találtatik, továbbá az 1834-ki kolozsvári országgyülés jegyzőkönyveiből egy kivonatot s 9 darab régibb s ujabb — több előkelő családtól kibocsátott halotti gyászjelentést s halotti emlékbeszédet. Mely jótékony ado-

mányát midőn felemlitem a nemes keblü urnőnek, ki a messze távolban ily szép érdeklődést tanusit társulatunk iránt, azon forró óhajtásomnak adok kifejezést, vajha ezen nemes tett és példaadás vidékünkön is minél számosabb követőre találna.

— Adakozás báró Lo-Presti József siremlékére. Reviczki-Bay Ilona urnő, társulatunk alapitó tagja s egyik kiváló jótevője, továbbá báró Lo-Presti Henrika urnő ő nagyn éltősága legközelebb szép tanujelét adták irántunki érdeklődéseiknek s beküldöttek az utóbbi 100 frtot, az előbbi pedig 2 darab cs. kir. aranyat azon kijelentéssel, hogy az, a Rámánál hősies önfeláldozással elhunyt Lo-Presti József siremlékére begyülendő összeghez csatoltassék. — Mint tudva van, a Lo-Presti sirján felállitandó emlékre nézve még a mult évben egy bizottság alakult, melynek élén érdemteljes elnökünk Ormós Zsigmond ő mltga áll, miért is a nemes és hazafias irányu adományok elnök ő méltóságánál vannak letéteményezve, vagyis inkább általa takarékpénztárilag kezeltetnek az eddig e czélra összesen befolyt adományok — 611 frt 21 krral együtt.

— Régi vassisak, török pisztoly és alabárd. Régészeti muzeumunknak Kerschek Gyula vaskereskedő ur a következő régi tárgyakat ajándékozta, melyek a november havi választmányi ülésen mutattattak be, u. m. a) egy vassisakot, mely a Hollós Mátyás-féle hires fekete sereg által viselthez nagyon hasonló, kiásatott Temesvár körül; b) egy török pisztolyt, mely a gyárkülvárosban találtatott egy kertben ásás alkalmával; c) egy 27 cm. hosszu alabárdot, melynek mindkét oldalán a császári korona alatt a kétfejü sas, ez alatt pedig a következő felirat-metszés látható: „Vivat Carolus VI. Impera.(tor) Rom.(anorum) Hisp.(aniae) Hung.(ariae) Boh.(miae) Rex.“ Végül az alabárd félhold alaku kiszélesbülésének szinte mindakét oldalán zászlók, ágyuk, lándzsák s egyéb hadi szerelvények láthatók. Mindahárom régi tárgy, ócska vasak vétele alkalmával került Kerschek Gyula ur birtokába, ki is azután azokat a társulati muzeum részére volt szives felajánlani, s ezen elismerésre méltó figyelme és szivessége által régiséggyüjteményünket érdekes régiségekkel gyarapitotta.

— Négy régi magyar codex a Cserey-féle imecsfalvi muzeumban. A magyar tudományos Akadémia f. évi január hó 28-án tartott összes ülésében Szilády Áron jelenté, hogy a Cserey Jánosné által alapitott székely muzeumban Szabo Károly tudósunk 4 magyar codexet fedezett fel, melyek közül az egyik nem ehet ujabb a Mátyás koráénál, s melynek tartalmát zsoltárok s apáczák számára készitett szabályok teszik. Ugyanott van Székely István krónikájának egy példánya s ennek végéhez egy csom régi vers, köztük Tinódy Sebestyéntől egy egészen ismeretlen, van kéziratban füzve. Az Akadémia megtette a lépéseket, hogy mint a codexek, mind a krónikához kötött versek lemásolás végett megküldessenek az Akadémiának.

— A székely nemzeti muzeum. A történelmi és régészeti „Értesitő“ füzeteiben már többszörösen megemlékeztünk a Cserey Jánosné urnő által nagy fáradság-, költség- és gonddal felállitott muzeumról Imecsfalván, melyet a nevezett fenkölt keblü urnő s ritka áldozatkész honleány a székely nemzetnek ajánlott fel, hogy Háromszéken s általában a székelység között a közmüvelődés hathatós eszközeü szolgáljon; eddigelé fájdalom nem igen nagy részvét mutatkozott a nagylelkü urnő nemes s nagy horderejü ajánlatának érvényesitésére a székelyek között; legujabb értesülésünk után azonban örömmel jelezhetjük, hogy az érdeklődés, különösen Háromszék megyében nagyban fokozódik; több helyütt, igy Baróthon, Zathureczky Berta urhölgynél, hangversenyek tartattak; f. é. február hó 23-án pedig Sepsi-Szentgyörgyön rendeztetik a muzeum berendezési költségeinek fedezésére egy tánczestély a városház diztermében, melyről a hozzánk beküldött meghivó következőleg hangzik: „Meghivó az özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emilia ő nagysága által alapitott „Székely Nemzeti Muzeum“ berendezési költségeinek fedezésére Sepsi-Szentgyörgyön a város-

ház disztermében 1878. évi februárhó 23-án tartandó zártkörü táncestélyre. A rendező bizottság nevében: Báró Apor Gábor, Horváth László." Mely örvendetes körülményt azon megjegyzéssel emlitünk fel, hogy végre Csereyné ő nagyságának ritka s nagylelkü adománya nemsokára, czélszerü helyen felállitva s berendezve a derék székelység közkincsévé leend s azon vidéken a közmüveltségi viszonyok egyik hathatós emeltyüjeül fog szolgálni.

— Három csanádi pap czimen mutatja be Hunfalvy Pál a müvelt külföldnek a magyar tudományos Akadémia által kiadott „Literarische Berichte aus Ungarn" czimü folyóirat utóbbi füzetében dr. Csiky Gergelyt, dr. Szentkláray Jenőt és dr. Ortvay Tivadart, mely tényben délmagyarországi culturállapotainknak egyik leghangzatosabb s egyszersmind legörvendetesebb illustratióját látjuk s általa társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat is különösen kitüntetve van, miután a kitüntetettek közül dr. Ortvayt és dr. Szentkláryt nagyérdemü s munkás tagtársaink között tisztelhetjük. A nevezett folyóirat Csikyt a nyelv mesterének mondja a komoly drámairodalom terén, ki nemcsak eredeti darabjaival aratott fényes sikereket, hanem remek forditásaival is gazdagitotta a magyar szinmü repertoirját. Szentkláryt, ki ezelőtt a philosophiának és a classikai nyelveknek volt tanára Temesvárott, az elismerés meleg szavaival emeli ki a fentczimzett folyóirat; a délmagyarországi oknyomozó s kritikai történelem szerencsés müvelőjének nevezi őt s topographiai, történelmi s ethnographiai munkáinak egész sorozata által tisztelt nevet szerzett magának a hazában. Ujabb értekezése az őstörténelmi telepekről méltó figyelmet ébreszt a tudós körökben. Ortvay fiatal, szorgalmas akadémikus, jelenleg egyetemi magántanár s rendes tanára a pozsonyi jogakadémiának. Irói pályafutását Szentkláryval kezdette s 15 év óta azzal együtt folytaja is. „Margum és Contra Margum" czimü ujabb müvében terjedelmes apparatussal corrigálja a történelmi irodalmunkban meghonosult anachronismusokat és a sokat vitatott Margum-kérdést elvégre helyes világitásba helyezi. Részünkről köszönettel vagyunk a magyar Akadémia iránt, hogy délmagyarországi közmüvelődési fejlődésünket s a komolyabb törekvéseket szemmel kiséri s azokat méltányolni tudja.

— Délmagyarország szervezésének 100 éves jubileuma. A „Temesi kerület" nevezete alatt fenállott délkeleti magyarországi részeket tekintve, melyek „Temesi Bánság" elneverése alatt voltak ismeretesek, azoknak a dicső emlékezetü Mária Terézia királynő által 1779-ben az anyaországhoz történt visszacsatolása és Temes, Torontál és Krassó vármegyék törvényhatóságának ujra felállitása óta, az évszázadi forduló időpont a jövő 1879-ik évben bekövetkezvén, Ormós Zsigmond Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, több oldalról nyilvánult óhajtás következtében felhivta a nevezett megye és város közönségét, hogy a százados ünnepélynek mikénti megtarthatása iránt, javaslatokat teendő bizottságokat válasszon. Értesülésünk szerint ezen jubileumi ünnepélyek a mindenfelől mutatkozó érdeklődés folytán, nagyszerüeknek igérkeznek. Ormós főispán ő méltóságának ez ügyben tett felhivása a jelen füzet „Tárcza" czimü rovatában olvasható egész terjedelmében.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878-ban.

I) A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent-Istvánrend kis-keresztese, Temesvármegye s Temesvár szab. kir. város főispánja, a magyar tud. Akadémia rendes tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök:

Rácz Athanáz kir. tanácsos, ügyvéd Temesvárott.

Titkár:

Miletz János, kir. főreáltanodai r. tanár.

Ügyész:

Dr. **Niámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Balás Frigyes, a „Torontál“ cz. heti lap szerkesztője, Elleméren, Torontál vármegye.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Bergmann Ágost, kir. főgymnásiumi r. tanár, Zomborban, Bácsmegye.
Gr. Bethlen József, birtokos, kataszteri igazgató, Temesvárott.
Bilszky Ferencz, esperes és lelkész, Oraviczán, Krassó vármegye.
Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Iványi Ede, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Temesvárott.
Lőzsardt Nándor, lelkész, Rudolfsgnádon, Torontál vármegye u. p. Titel.

Pesty Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. levelező s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
Péch József, Temes-Béga-vizszabályozási főmérnök, Temesvárott.
Rötth László, Temes vármegye alispánja, Temesvárott.
Strasser Albert, lapszerkesztő s a keresked. és iparkamara titkára, Temesvárott.
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Varga Ferencz, lelkész, Gyorokon, Arad vármegye.
Vargics Imre, földbirtokos, Szinyérszeg, Temes vármegye.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott.
Wimmer József, kir. pénzügyigazgatósági titkár, Temesvárott.
Zéh Ferencz, polgáriskolai tanár, Tittel, Bács megye. = 24

II) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bonnaz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz 27.
Dobrán János, birtokos, Lukareczen. † 1871. decz. 26.
Gr. Karácsonyi Guido, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, a m. tud. Akad. tagja, Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Reviczky-Bay Ilona, földbirtokos, Puszta-Bagos, Szabolcs vármegye u. p. Vámos-Pércz.
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov. 17.
Vargics Imre, l. választmány.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos Uj-Arad. = 12

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közművelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Horváth Mihály, püspök, vaskai apát, bölcsészettudor, a magyar. tud. Akad. II. osztályának elnöke. Budapesten.
Ipolyi Arnold, beszterczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a m. tud. Akad. igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Beszterczebányán.
Pulszky Ferencz, a m. tud. Akad. rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai műgyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Dr. Rómer Flóris Ferencz, nagy-váradi kanonok, jánosi apát, a m. td. Akad. tagja stb., Nagy-Váradon
Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke, Szombathelyt, Vas vármegye.
Trefort Ágoston, magy. kir. vallás- és közoktatási miniszter. = 8

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Aladics István, a temes-begavölgyi vizszabályozási társulat pénztárnoka.
Ardeleán György, l. választmány.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész.
Ballenegger Henrik, kir. főreáltanodai tanár.
Baráth József, l. választmány.
Dr. Benedek Albert, kir. főreáltanár.
Berker Nándor, magántanár s nevelőintézet-tulajdonos.
Berky Gusztáv, kir. főreáltanodai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő.
Ifj. Bersuder Lajos, ügyvédjelölt.
Bervanger Henrik, csanád egyházmegyei áldozár, s kir. főreáltanodai hittanár.
Gr. **Bethlen** József, l. választmány.
Dr. Bécsi Gedeon, városi kórház-igazgató.
Dr. Breuer Armin, orvostudor.
Brettner József, ügyvéd.
Bus Károly, temesvár-józsefvárosi plébános.
Clement György, magy. kir. távirdai igazgató.
Cossel Waldemár, könyvkereskedő.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, csanádegyházmegyei kanonok.
Durmann Imre, közuti vaspálya-társulati pénztárnok.
Dr. Ehrenfest Fülöp, orvos.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd.
Feigenbaum Ignácz, kir. főreáltanár.
Filipp Ede, cs. kir. katonai számvevő tiszt.
Folly Emil, püspöki szertartó s czimzetes kanonok.
Fromberg Róbert, Temes-Bega szabályozási mérnök.
Galgon Mihály, ügyvéd.
Dr. Gettmann József, csanádegyházmegyei apát, kanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hess Fridolin, fényképész.
Hidegkuty József, megyei számvevő.
Horváth Pius, l. választmány.
Hubert Samu, birtokos.
Ivánfi Ede, kegyesrendi tanár a főgymnásiumnál, l. választmány.
Jaeger Ádám, csanádegyházmegyei kanonok.
Kakujay Károly, főelemi tanodai igazgató-tanító, a gyárkülvárosban.
Kapdebó Ferencz, megyei aljegyző.
Kapdebó Gergely, megyei aljegyző.
Karnay Alajos, kir. főreáltanodai r. tanár.
Kassics Károly, püspöki igtató.
Kastály Károly, kataszteri hivatalnok.

Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kis József, költő s izr. hitközségi titkár.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó.
Koltor László, Temes-Bega vizszabályozási mérnök.
Korbonics János, l. választmány.
Kornis Géza, ügyvéd.
Kramár Béla, ág. hit. főesperes s az egyesült protestáns egyházak főlelkésze.
Kriniczky Ferencz, főgymnásiumi tanár, csanád egyh. megyei áldozár.
Kirják György, az első magyar általános biztositó társulat inspektora.
Leopold Márton, technikus.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztositó társulat igazgatója.
Löwinger János, ügynök és üzér.
Magyar Salamon Dávid, nyomdatulajdonos és papirkereskedő.
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, magy. kir. kincstári jószágkormányzó.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Menczer Ármin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Miletz János, l. tisztikar.
Mokry István, Temes-Béga vizszabályozási titkár.
Molnár Vid, l. választmány.
Morvay Ákos, kir. postaigazgatói felügyelő.
Mühlbach Károly, ügyvéd.
Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető.
Nebauer Ferencz, állami lottó-hivatalnok.
Németh József, czimzetes püspök.
Dr. **Niámessny** Gyula, l. tisztikar.
Novák Péter, megyei számvevő s áradmegyei földbirtokos.
Dr. Novoszád Mátyás, irgalmasrendi főorvos.
Oder Samu, l. tisztikar.
Ifj. Ormós Zsigmond, birtokos, megyei alügyész s nyug. áll. honvédfőhadnagy.
Peres György, Temesvár városi számvevő.
Dr. Petruss József, ügyvéd.
Péch József, l. választmány.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Ráez Athanáz, l. tisztikar.
Dr. Reiner József, főorvos.
Reitz László, megyei árvaszéki könyvvezető.
Rötth László, l. választmány.
Rudnai Nikolits Sándor, birtokos, a délmagy. természettud. társ. elnöke.
Rusz Vilmos, polgáriskolai tanár.
Schäffer Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó, a Józsefvárosban.
Schiller Ignácz Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal, kataszteri felügyelő.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági fogalmazó,
Siprák Tamás, ügyvéd.
Dr. Stefanovits Tamás, orvos.
Steiner Ferencz, nyug. Temesvár városi polgármagy.
Stetina Imre, cs. kir. ezred-pap.
Strasser Albert, l. választmány.
Susich Károly, ügyvédjelölt.
Susich Mihály, ügyvéd.

Szandics István, l. választmány.
Tácz József, lapszerkesztő és nyomda-üzleti felügyelő.
Tokodi Jenő, papneveldei aligazgató.
Tordai György, főreáltanodai igazgató.
Tóthfalusi Károly Mátyás, török consuli ügynök.
Uwira Ambrus, irgalmasrendi főgyógyszerész.
Uy Kálmán, árvaszéki ülnök.
Várnay Ádám, állami főmérnök.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, l. választmány.
Wälder János, kir. reáltanodai tanár.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd.
Wimmer József, l. választmány.
Zsutty János, megyei árvaszéki előadó. — 108

Arad vármegye.

Bercsán János, gör.-kath. esperes, Arad.
Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménes, u. p. Gyorok.
Isaáky Imre, birtokos, Kreszta-Ménes, u. p. Silingyia.
Kopesányi József. ügyvéd, Arad.
Losonczy Alajos, főelemi tanító, Arad.
Orody Nándor, jegyző, Glogovácz.
Palla József, körjegyző, Kaprucza, u. u. Berzova.
Pick János, könyvvezető Reisner kereskedésében, Arad.
Quilla Antal, körjegyző, Forai-Nagy-Iratos, u. p. Kurtics.
Török Béla, földbirtokos, Simánd.
Varga Ferencz, l. választmány.
Varga János, ügyvéd, Arad. = 12

Bács vármegye.

Bergmann Ágost. l. választmány.
Radics György, államgymnásiumi igazgató, Zombor.
Sümegi József. r. kath. segédlelkész, Moholy.
Zéh Ferencz, l. választmány.
Zombori algymnásium. = 5

Békés vármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyula.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyula. = 2

Bihar vármegye.

Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, apát-kanonok, Nagyvárad. = 1

Brassó vármegye.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Brassó. = 1

Csongrád vármegye.

Dáni Ferencz, Szeged, Arad, Kecskemét városok főispánja, Szeged.
Kovács Albert, gyógyszerész, Szeged.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szeged.
Szegedi szabadelvü kör, = 4

Fejér vármegye.

Bukó Kálmán, nevelő, Baracs, u. p. Duna-Földvár. = 1

Hajdu vármegye.

Zimmermann Gyula, városi főreáltanár, Debreczen. = 1

Háromszék vármegye.

Vasady Gyula, tanár, nevelő s a székelyföldi muzeum őre, Imecsfalva, u. p. Kézdi-Vásárhely. = 1

Hunyad vármegye.

Weiss Károly, főreáliskolai tanár, Déva. = 1

Krassó vármegye.

Billmann Márton, gymnásiumi igazgató, Lugos.
Bilszky Ferencz, l. választmány.
Gr. Bissingen Nándor, birtokos, Jám.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resicza.
Gyika Szilárd, birtokos s alispán, Lugos.
Jakabfy Miklós, birtokos, Zaguzseny, u. p. Karánsebes.
Kellermann József, polgári iskolai rajztanár, Oravicza.
Kohn Áron, polgári iskolai tanár, Oraviczán.
Kruesz Vilmos, minorita rendű házfőnök, Lugos.
Lugosi casino.
Markovits Gyula, birtokos, Zsena, u. p. Szákul.
Podhradszky Andor, ügyvéd, Lugos. = 12

Máramaros vármegye.

Janky Károly, kegyes r. házfőnök s gymn. igazgató, Máramaros-Sziget. = 1

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye.

Abafi-Aigner Lajos, kiadó könyvkereskedő, Budapest,
Dr. Despinits Péter, kir. táblai pótbiró, Budapest.
Hajnik János, magányzó, Budapest.
Dr. Hampel József, a muzeumi régiségtár őre, Budapest.
Humburg Vilmos, magányzó, Budapest.
Kartner Gyula, tanárjelölt, Budapest.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Reiner Géza, ügyvédjelölt, Budapest.
Rumi Józsa, bizt. t. titkár, Budapest.
Sasváry László, tanár a szini képezdénél, Budapest.
Szende Béla, magy. kir. honvédelmi miniszter, Budapest. = 11

Pozsony vármegye.

Dr. Ortvay Tivadar, bölcsészettudor, jogakadémiai tanár, Pozsony. = 1

Soprony vármegye.

Borgátai Szabó József, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Soprony.
Dr. Keszler Károly, főgymnásiumi tanár, Soprony. = 2

Szörény vármegye.

Boleszny Antal, l. választmány.
Csorba Ákos, l. választmány.
Dr. Niámessny Mihály, kir. közjegyző, Karánsebes.
Pausz János, alispán, Karánsebes.

Temes vármegye.

Árvay Mór, plébános, Német Szent-Péter.
Barray Kajetán, polgármester, Fehértemplom.
Benedek Ignácz, polgáriskolai tanár, Versecz.
Beniczky Dénes, kir. járásbiró, Klopodia.
Böhm Lénárt, birtokos, Fehértemplom.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető segéd, Versecz.
Chapó Elek, kir. aljárásbiró, Versecz.
Dr. Cserey Zsigmond, t. orvos, Vinga.
Czveits Szvetiszláv, árvaszéki jegyző, Versecz.
Czvetkovits Sándor, városi tanácsnok, Versecz.
Demeter György, ügyvéd, Versecz.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Versecz.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Versecz.
Despinits János, földbirtokos, Kubin.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplom.
Falböck László, gazdatiszt, Hódos, u. p. Temes-Bresztovácz.
Faragó István, tisztartó, Kalácsa, u. p. Orczyfalva.
Fodor Péter, birtos, t. szolgabiró, Parácz.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vinga.
Fröhlich Gusztáv, birtokos, Füskut.
Gavrilovits Uros, magányzó, Versecz.
Gröber Károly, levéltárnok, Versecz.
Gruits Z. G., kerületi tanfelügyelő, Fehértemplom.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Versecz.
Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsám.
Herczog Ferencz József, birtokos, Versecz.
Ivácskovics György, ügyvéd, Csákovár.
Jakabffy Pál, kir. járásbiró, Versecz.
Kadics György, kir. alügyész, Versecz.
Kádár József, ügyvéd, Versecz.
Kelety János, ker. szolgabiró, Fehértemplom.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vinga.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Versecz.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Vinga.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Versecz.
Láng Károly, jegyző, Hernyákova, u. p. Rékas.
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistye.
Mihajlovits Ádám, járásbiró, Buziás.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Versecz.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Arad.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Versecz.
Neustadl Vilmos, polgáriskolai tanár, Versecz.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékas.

Novákovits Emil, ügyvéd, Versecz.
Perjéssy Lajos, rajztanár, Versecz.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Versecz.
Pollák Adolf, földbirtokos, Uj-Arad.
Raácz Pál, jegyző, Monostor, u. p. Vinga.
Radnay Károly, t. szolgabiró, Lippa.
Rakits János, kir. közjegyző, Fehértemplom.
Rieger Bálint, birtokos, Kudricz.
Dr. Rollmann József, orvos, Szent-András.
Schäffer Antal, plébános, Zádorlak, u. p. Uj-Arad.
Schlemmer József, tanácsnok, Versecz.
Schurits Nándor, kereskedő, Versecz.
Sternberg József, kereskedő, Versecz.
Stojanovits H. Vazul, birtokos, Fehértemplom.
Szepsy Lajos, kir. postamester, Vinga.
Dr. Szmolay Vilmos, járási orvos, Vinga.
Szőllőssy István, ügyvéd, Fehértemplom.
Takács Manó, birtokos, Vinga.
Ternajgó Caesar, gyógyszerész, Uj-Arad.
Tokin István, városi aljegyző, Versecz,
Turesányi Rudolf, jegyző, Klopodia.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippa.
Verzár József, kir. közjegyző, Versecz.
Véber Ágostou, cs. kir. udvari káplán, plébános, Bruckenau. = 67

Torontál vármegye.

Babics János, a Csekonics uradalom ügyésze, Zsombolya.
Balás Frigyes, l. választmány.
Dániel János, birtokos, Ellemér.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernya.
Fuchs János, kegyes r. tanár, Nagy-Becskerek.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becse.
Istvánfi István, ügyvéd s kir. közjegyző, Török-Becse.
Ittebei Kiss Miklós, nagy-birtokos, Ellemér.
Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes s plébános, Nagy-Kikinda.
Lőrinczy Sándor, kikindajárási szolgabirói végrehajtó, Nagy-Kikinda.
Lőzsardt Nándor, l. választmány.
Pancsovai kir. főreáltanoda.
Dr. Rezy János, orvos, Zsombolya.
Rónay Mór, birtokos, Kis-Zombor.
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Becskerek.
Dr. Szentkláray Jenő, bölcsészettudor, plébános, Török-Becse.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becse.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolya.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolya. = 19

Trencsény vármegye.

Dr. Telbisz Benedek, gymnásiumi tanár, Trencsény. = 1

Zala vármegye.

Bertalan Alajos, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Nagy Kanizsa. = 1

b) Katonai végvidék.

Zsifkovits Theofán, gör.-kel. püspök, Károlyváros (Karlstadt). = 1

c) Ausztria.

Preyer János. ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Austria. = 1

Jegyzet. Jelen névsor azon tagok neveit tartalmazza, kik az 1877. év végeig jelentkeztek s megválasztattak.

D) Statistikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapitó tagok	12
B) Tiszteletbeli tagok	8

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár sz. kir. város területén	108
Arad vármegye	12
Bács „	5
Békés „	2
Bihar „	1
Brassó „	1
Csongrád vármegye	4
Fejér „	1
Hajdu „	1
Háromszék „	1
Hunyad „	1
Krassó „	12
Máramaros „	1
Pest-Kis-Kun „	11
Pozsony „	1
Soprony „	2
Szörény „	4
Temes „	67
Torontál „	19
Trencsény „	1
Zala „	1
b) Katonai végvidék	1
c) Ausztria	1
Összesen	278

tagja van a társulatnak az 1878. év elején.

Miletz János,
titkár.

Alaprajz

az uj-moldovai régi olvasztó-huták közelében található római
maradványokról.

Mérnökileg felvétetett a bányaigazgatóság szivességéből.

A. Másfél méter széles külső kör-falazat.
B. A tulajdonképeni épület.
C. Különféle, a régi falazatokra épitett lakások.
K. Azon hely, hol egyszer pinczeásás alkalmával mintegy két
mélységben 4 darab ólomtábla vagy lemez s egy kis ar
czocska találtatott több más érczlemezzel. Az ólom- s érc
átlyuggatottak s megfelelnek azon szögecskéknek melyek it
találhatók s azt bizonyitják, hogy az épület egykoron
ólomtáblákkal vold födve.
E. Egy egészen a régi alapzatáig kiásott szoba másfél méte
fallal. A szoba alapzata összetört cserép s mészkeverékkel
ki, mi azt gyanittatja: hogy a többi szobák talaja is ily
ből készülhetett. A szoba kiásása alkalmával több régi ezüs
is előfordultak itt.
F. A vaskohókból kihányt salak, mely az épület egy részét e

A külső körfalazat 1800 □-ölnyi (3414 □-méter) t rület
magában.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1878. April hó.

Uti jegyzetek.

JVÁNFI EDÉTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi február 27-én és márczius 27-én tartott választmányi ülésein.

I.

Tartózkodás nélkül állithatjuk már mai napság, miszerint hazánk, s a nemzet összege azóta emelkedett a XIX. század szinvonalára, s azóta haladt ipar s exact tudományokban: mióta felejthetetlen Széchenyink, a legnagyobb magyar alak történelmünkben, a külföld institutióira fordità figyelmünket.

Igenis, Bölöni Farkas, Császár, Gorove, Pados, Andrássy Manó gr., Ormós Zsigmond, Szemere Bertalan, Hoványi, Xantus, Maszlaghi, Zádori, Pulszky s egyéb bel s külföldi utazók leirásaik által vágyakat keltének bennünk, melyek most oly könnyen valósithatók, nyugat fejlett intézményeivel megismerkedhetni, az ipar s hadászat, a tudomány s humanismus legujabb vivmányait kutathatni s azokat keletre fekvő hazánk fogékony területére átültethetni!

Alig van félszázada annak, hogy szépirodalmunk nyelvünket simitás alá vevé, s ime a szép virág szép gyümölcsöt termett. Csak hamar akadtak a komolyabb tudományoknak minden szakban buzgó mivelői, s miről akkor még alig merénk álmodni; ma a tudományos akadémián kivül a Kisfaludy s Petőfi, a természettudományi s történelmi, a földtani s philologiai s egyéb társulatok nemes feladatuknak tartják, az eléjök kitüzött tudományokat nemzeti irányban, az az a nemzet hasznára s e nép köréből vett részletekben mivelni s fejleszteni.

S hazafias örömmel mondhatjuk, hogy ezen társulatoknak nem egy terra incognitát sikerült már saját hazánkfiaival ugy mint a haladottabb külfölddel

megismertetni. S ezen hazafias müködésért, ki ne szavazna köszönetet az irodalom napszámosainak?

Ily magasztos foglalkozásra vállalkozott szerény társulatunk is. Hivatva van ez bevitatni: való-e, hogy e vidéken terült el a mare dulce?, észlelni az ős lakók nyomait, kutatni a dák, a római, a góth s gepid, az ősmagyar, török s legujabb telepitvények épitkezését, iparmüveit, fegyvereit, szokásait, s kölcsönös hatásukat e vidék mivelődésére vagy hanyatlására kimutatni. — Ime mily nagy müködési tér áll előttünk! S ennek élénkitésére adatokat közölhetne a tudomány számára e t. társulatnak minden lelkes tagja, s mindenki, kinek Délmagyarország hajdana szivén fekszik. Minden legkisebb lelet, vagy mai iparunktól eltérő tárgy beküldve, bemutatva vagy legalább bejelentve, egy-egy sugár volna e vidék multjának felderitéséhez, s ha még nem is lehetendünk oly szerencsések alkotmányos életünk százados emlékünnepélyére a hazát egy terjedelmes ismertetéssel meglepni: ugy legalább ösztönt nyerendünk kezdeményünk buzgó folytatására!

Igénytelenségem nincs azon szerencsés helyzetben Délmagyarország müemlékeit tüzetesen fölkereshetni — s e vidékre vonatkozó mükincseinek hollétéről tudomással birhatni: azért ez uttal bátor vagyok a mélyen tisztelt választmányt s a nagyérdemü közönséget egész tisztelettel arra fölkérni, miszerint kegyes legyen engem egy kis szünnapi utra szellemben elkisérni, valamint az én szemeim előtt is mindig társulatunk feladata lebegett, s ha már nem találtam tárgyakat, melyek érdekeinket előmozditanák, de szereztem tapasztalatokat, melyek némelyikünkre tán tanulságosak is lehetnek.

Meggyőződtem t. i. ujra s ujra e szünnapokban, miszerint minél miveltebb városba jutottam, annál inkább testté lőn azon jelszó: Tiszteld az ősök emlékezetét, s alkotásaikat. Láttam, miszerint nemzet, melynek multja volt, s annak emlékeit tisztelettel mutatja az uj nemzedéknek — annak dicső jövőre is van kilátása; észleltem, hogy jólétnek csak oly népek örvendenek, melyek nemcsak őseik hős tetteire büszkék, hanem melyek a földmivelésen kivül, a tudomány és müvészetekben minél nagyobb fejlettséget képesek fölmutatni.

Bocsánat ezen hosszabb bevezetésért, de jeleznem kellett azon érdekeket, melyek engem kirándulásomban vezettek, nehogy valaki tőlem kéjutazási élményeket várhasson.

Julius 8-án tehát utnak indulván Kánaánnak kikiáltott, de müemlékekben, mintagazdaságokban oly szegény vidékünkről, Budapestig meg sem álltam. Szegednél eszembe jutott Mátyás királyunk által épült, de stylszerü restauratióra várakozó temploma, mely mintegy intésül szolgál, hogy a magyar ember szintén már nem csak kenyérből él. Szeged buzdulhatna Pozsony, Soprony, Lőcse városok példáin, hol a polgárok vetélkedve segiték elő a góth templomok stylszerü restaurálását. Pannonhalma, Kassa, Lébény jótevői szintén büszkék lehetnek a középkori nemes müizlés terjesztésére, illetőleg föleleventésére.

Budapesten a nehány év óta renaissance stylben épült monumentális épületek, továbbá a hidak és rakpartok bizonyitják, miszerint fővárosunk diszét emelni az egész országnak törekvése. Ez a vidéki embernek némi irigységét kelti ugyan föl, s némi kárörömmel magyarázgatja a még ki nem épitett sugárutakon nintegy romba döntött épületekből országos elszegényedésünket. Ámde a számitó hazafiak csakhamar belátják, miszerint a testnek legnemesb része a sziv levén, abból az ereken át az egész testbe szivárog el a mivelődés és nemesebb izlés vére, s igen természetes, ha a vér a szivbe tér vissza. — Igy volt ez a régi Athenaeben és Rómában, igy van ez jelenleg is bármily államban, bármily parányi legyen is az.

Budapesten minden ember maga dolga után lát. Minthogy nekem a régészeti tárgyak szemlélete szerez némi szórakozást: a nemzeti muzeumba siettem, hadd lássam a nehány év ótai haladást. — Először is szemembe tünt itt az őstörténelmi tárgyak halmaza, vagy is a kőbalták, kővésők, kőszekerczék, az obsidián képengék és nucleusok, az agyag iparmüvek, a csont, bronz, réz és vas őseszközök, melyek noha igénytelenségeknek tünnek föl a laicusok előtt, még is képesek voltak 1876-ban az országban szétszórt hasonló tárgyakkal kiegészitve, a VIII. nemzetközi őstörténészeti congressus tudós tagjait az egész világból Budapestre édesgetni, kik a magyar leletek sokasága s változatossága által meglepetve, szükségesnek találták az őstörténészetet egy rézkori osztálylyal megtoldani. Uraim! ezen csekélységek Magyarország tudományosságának szinvonalát igen kedvező szinbe helyezék; mert beláták, hogy nálunk is a történelem feladatául tekintik már, nem csak a fejedelmek és népek véres harczait festeni, hanem kiterjeszkedni az emberi nem magán életére is. Ily gyüjtemények hivatva vannak bebizonyitani, miszerint az embernek rendeltetése nem a vérengzés, hanem a munka, melyet az nem állati ösztönénél fogva végez, hanem szelleme készti fúrni, faragni, csiszolni fát, csontot, követ, érczet, csak hogy enyhitse a teremtő által rá kimondott kemény itéletet, mely igy szól: „véres verejtékkel kell keresned kenyeredet.“ Igen is az ész, a lélek az, mely az embert eszközök előteremtésére sarkalja, és mely azokat tökélyesiti — hogy t. i. könnyebben jusson fáradságának gyümölcséhez — s kényelmet, csint is kölcsönöz nekik S mi az ember jutalma? Azon édes öntudat, miszerint alapját veté meg az iparnak, melyet fejleszteni, tökélyesitni évezredeknek lőn feladata. Végre azon meggyőződésre jutunk, miszerint nemcsak a szükség tanitá az embereket minden mesterségre, hanem az ész a szép és czélszerü, kényelmünket előmozditó tárgyak előteremtésére is forditá törekvéseit.

A fenérintett csekély tárgyak képezik uraim az ipar primitiv gyümölcseit, melyek mai iparunkkal szoros összeköttetésben vannak, s hogy nemzeti muzeumunkban e tárgyak oly nagy számban láthatók, s hogy eziránt hazánkban ugy mint külföldön annyian érdeklődnek: az az igen tisztelt Römer Flórisnak tiszteletbeli tagtársunknak kiváló érdeme.

Tovább indulván, uj látványt nyujtanak az üveg fedélzet alatt kiállitott

Corvinák. Miniatur gyönyörü festményeiben tehát már a nagy közönség is gyönyörködhetik; megemlékezvén egyszersmind legnépszerübb királyunk bőkezüségéről, mit a tudományok iránt tanusitott. Ki hitte volna, hogy két nemzetnek kicserélt sympathiái juttassák ezeket ismét birtokunkba, mit elenséges indulat tőlünk valaha elhurczolt?

Gazdag gyarapodást tüntetnek fel továbbá a folyosókra szorult régi remek szobrok főszutánzatai. Vannak, kik ezeket feleslegeseknek s erkölcsrontóknak tartják. Ez alkalommal eszembe jut, hogy Topsiderben — a szerb fejedelmek nyaralójában egykor Io s Jupiter képét függönynyel takarák el az utas szemei elől, pedig castis omnia casta. — Ha lesznek hazánkban, kik magyjainkat az utódok elé varázsolandják: azt csakugyan Pulszky e nemü kezdeményezésének köszönhetni! Mert mi tagadás benne, ily szobrok látása eszméket ébreszt s tehetségeket szül, melyek különben tán örökre elszenderedtek volna. A lőpornak is, hogy fellobbanjon, szikrára van szüksége. — E csoportokban látjuk, mily könnyüded alakba állitja elő a szobrász a tökély eszméjét, melynek eredetije, hogy hatásosabb, önkényt értetődik.

De mellőzöm az iparmuzeum, az egyetemi könyvtár palotáját s egyéb uj alkotásokat, melyek mind arra mutatnak, miszerint Budapest hálásan viszonozza a nyujtott müélvezetek által a rá költött milliókat.

Ily gondolatokkal telitve, folytatám utamat, s Veszprémben megállapodám, melynek Gizela-kápolnáját a „Vasárnapi Ujság“ 1863. évi folyamában ismertetém. Székesegyházának Vethes-féle himzett misemondóruhájáról tán máskor fogok emlékezni. De régi érmeket s ujabb fémereket — s néhány mükincset Bezerédy Miklós czimzetes püspök s nagyprépostnál lehet látni. Egyik fémer a reformatio első századának emlékére készült — Saeculum primum lutheranicum felirattal. 1617. De legérdekesb a 82 éves aggastyánnak érdeklődése a régiségek s történelem iránt, valamint emlékezetének hüsége is, melynél fogva Veszprém, Zala stb. vármegyéknek élő monographusa. Kár, hogy buvárlatai vele együtt sirba fognak szállani. — Sajnos, hogy itt a már az 1870—71. évi nagygymnásiumi programmban megpenditett, s alapszabályokkal ellátott muzeum egylet még maig sem jött létre. Pedig Véghelyi Dezső barátom a megyénél is inditványba hozá azt, mely elvben el is fogadta. De igy van az, mikor ideiglenes lakosok más vidékre költöznek, kik az ügynek buzgó apostolai. Azóta néhai Ányos Móricz unicumokat számláló magyar s Rosos Miklós barátom ritka római éremgyüjteménye is a zirczi apátság birtokába jutott.

Néhány napot a barátság s tisztelet tárgyainak szentelvén, Grácz felé vettem utamat.

Kis-Czellnél eszembe jutott ama aranynyal himzett szép oltár előfüggő, melyet mintegy 15. év előtt a templom többi ékszerei között láttam.

A Bakonyból kiérve, Vasmegye hullámos területén áthaladva, Szombathely büszke tornyai üdvözöltek bennünket. Ez hazánkban a régészet egy

terméken oáza s egy magyar Pompeji. Itt székel társulatunknak egy buzgó testvére, sorsa tehát bennünket közelebbről érdekelhet. Látjuk azt rajzolva 5-dik évi jelentésében.[1]) Élén a megyei püspök áll. Van 5. tiszteletbeli, 43. alapitó s 610. pártoló tagja. Nevezetes, hogy a pártoló tagok sokan csak 1 frt fizetésére kötelezik le magukat s igy a nép zöme is előmozdithatja érdekeit. Bevétele 673 frt 79 kr. Kiadása ugyanannyi. E szerint vásárlások is történnek. Muzeuma, melyet 1870. óta nem láttam, Lipp Vilmos prémontrei kanonok s főgymnásiumi tanár és társulati titkár barátom biztositása szerint tetemesen gyarapodott; mit az évi jelentésben közlött 26. fametszetü szobrok is tanusitanak.[2]) Ebből is kitünik, miszerint e társulat főleg a római régiségeket kutatja és ismerteti. Az évi jelentés a titkár tolláből került. Hja Schönvisner István és Bittnicz Lajos irodalmi buzgalma ott is csekély követőkre talál! — Érdekesek muzeumában a római mécsesek mintái — melyek más muzeumokban nem láthatók, jele, hogy itt mécses gyár vala. Ilyent bátor vagyok bemutatni, mely enyém s Fortis névvel jelöltetik.

Vajha a magyarországi muzeumok is csereviszonyba lépnének! A nemzeti muzeum is sokszoros példányait nélkülözhetné.

Szombathelyről csakhamar Körmend, s St.-Gotthardnál elrepülvén, itt csak történelmi reminiscentiákkal foglalkozám néhány magyar utas társaságában.

Fehringnél Steierország határába lépünk, Feldbachnál bucsuznak a vasuttól azok, kik Gleichenbergben keresnek egészségi enyhülést.

Minél jobban távozunk hazánktól, annál inkább szükülnek a völgyek s annál feltünőbb a talaj- és gazdászat közti különbség. A földek keskenyek s domboruakra szántvák a gyakori esők miatt, a keresztek öt egy-egy maroknyi kévékből állanak, melyeknek sürü sorai távolról is már jó termést mutattak. A nap sugarai megaranyozzák a steier havasok magasabb ormait, midőn egy tágasabb völgyben ez ország fővárosát megpillantjuk. Népe mint jó szomszéd ismeretes. Olcsó fürdői, mint Rohics és Gleichenberg állitólag hemzsegnek a magyaroktól.

Azonban minket Steierhon történelme érdekelt, mely dióhéjba szoritva következő[3]): Hogy Kr. előtt e vidék már lakva volt, kitetszik onnét, hogy Drusus és Tiberius, Augustus mostoha fiai érdemesnek tarták azt végleg megkóditani Kr. e. 15-ben s Noricumhoz csatolni. A rómaiak eszélyes kormánya sietett birtokát biztositani római törvények, nyelv, kereskedés, ipar és szokások meghonositása által. Celeja ma Cilli, Poetavium ma Pettau és Flavium Solvense ma

---

[1]) A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése 1877.

[2]) A czikkek következők: 1. A római szobrászat emlékei Vasmegyében. 2. Baumkirchen András vasmegyei XV. századbeli birtokos s pozsonyi főispán s családja ismertetése. 3. Ó-római életképek. 4. Feliratos edények. 5. Adalék a Rumy serleg történetéhez. 6. Egy német nyereg a XIV. századból. 7. A régiségtár fémerei. stb.

[3]) Gratz Geschichte und Topographie v Franz Ilwof u. Karl J. Peters Gratz 1875.

Leibnitz vidéke jelentékenyebb városok voltak. De Steierország mai fővárosa helyén, hogy valamely nagyobb colonia lett volna, arról hallgat Clio — kisebb telepnek azonban mégis kellett itt lenni, minthogy területén érmek, hullák és római érczeszközök mégis jutnak fölszinre. Annyi áll, hogy Steierország eddig 201. lelhelyen, 686. leletet tud felmutatni.

Alarik uralmát felváltá a szlovéneké, kiknek további hóditásait egy bajor raj akadályozá meg s igy a frank uralom alá jutott.

Ezután 1246-ig a babenbergi osztrák herczegek uralkodtak, kiknek férfi ága kihalván, a steierek egy része Ottokárt, a másik IV. Béla királyunkat óhajtá királyul, s a budai 1254. évi egyezkedés folytán csakugyan IV. Bélának itéltetett s igy birtokába is vevé. Azonban nem volt szerencsés helytartója megválasztásában, Subić a Zrinyiek őse, tót- és horvátországi bán több steier főnemes birtokát különféle ürügy alatt elperelvén, gyülölet tárgyává tette a magyar kormányt. A lázadás kitör már 1259-ben — IV. Béla István fiát küldé a nemzet lecsillapitására, de a nemzet már Ottokárnak mondott hódolati esküt, s a magyar sereg 11. nap mulva kénytelen volt az országot elhagyni. Egy ismételt támadás szintén meghiusult.

Schönvizner s Mader erősen állitják, hogy IV. Bélának 175. szám alatti érme Ruppnál steier párducza volna.[1])

Grácz mai napság mintegy 90 ezer lakost számlál. Mint urbis Graece, vagy „castrum urbis graece“ már egy 1164. évi okmányban fordul elő E város mindig fejedelem vagy fejedelmi sarj székhelye volt. 1222-ben már pénzverdéje müködött. 1233-ban a német lovagrend engedélyt nyert templom és iskola épitésre. 1586-ban Károly osztrák herczeg egyetemet alapit, melynek könyvtára ma 200 ezer kötet könyvet és 4286. kéziratot számlál. Egy salzburgi biblia 1469-ből és egy még régebbi antiphonale müvészieh, initialéiban valódi gyönyört találtam. — Épülete, mely hajdan a jezsuitáké volt, temérdek gyüjteménye miatt már szük lőn, melyek nemsokára az épülőfélben levő uj palotába fognak költözni. — Archaeologiai kabinétje, mely 1865-ben alapittatott, magában foglal 235. főszszobrot, reliefeket és diszitményi mintákat, 767. gemmát, az az: camaeákat s intagliókat, (ezekben szegény nemzeti muzeumunk) 45. db. egyptomi, 2. db. assyr. s kisázsiai régiséget, 5254. érmet s fémert, melyek között görög csak 61. s római csak 88. darab van.

Vajjon ki tudja tüzetesen, mennyit bir a budapesti egyetem, akadémia s nemzeti muzeum? Ily világos kimutatás nem ártana minden ily gyüjteménynél. A gyarapodásokat számokban kell évenkint közzétenni. Ez nyugtatja meg a közönséget.

Az egyetemi régiségtáron kivül gazdagok még itt a „Joanneum“ gyüjteményei.

---

[1]) Nummi Hungariae hactenus cogniti 118. l.

Igy p. az egyik teremben látunk egyptomi, persa, babyloni s görög tárgyakat, egy czölöp épitményi darabot, kő s bronzeszközöket, a legrégibb sulymértékeket, pánczélokat, s más fegyverzeteket, s 9. sisakot. Legnevezetesb e teremben egy füstölő eszközzel s 13. emberi szobrocskával diszitett kelt áldozó szekerke, mely Strettveg határában Judenburg mellett ásatott ki.

A római teremben találunk olaszországi fal mozaik darabokat, római ékszereket, fegyver és egyéb eszközöket, üveg findzsákat a tálczákkal együtt, üveg könny és kenőcstartókat, görög, római, középkori, s legujabb érmeket, összesen 34.500. dbot. Azután gemmákat, szobrocskákat, s a columna trajana főszmásolatát, végre temérdek agyag ipartárgyakat.

Hátra lett volna, megtekinteni még a római kőemlékek gazdag gyüjteményét, valamint az irástörténetét föltüntető irás példányokat, és a 73.000 kötetre menő könyvtárt — melyeket mind János főherczeg kezdeményezte s 1811-ben egy épülettel együtt, melyet a botanikus kert övez körül — s melyben még egy gazdag természetrajzi muzeum is látható, az ország rendjeinek adományozott, miért Grácz örök emlékben is tartandja őt, ki annyit áldozott egy nép müvelődésének előmozditására.

De tiszteletre méltó az átalános érdekeltség is, mely az egész ország lakosait lelkesiti, ezen gyüjtemények szaporitásában, melyben a kormánynak is nagy része van.

A mivelődés terjesztői továbbá a jó hirben álló, s azért 187. magyar ifju által látogatott müegyetem, a két főgymnásium, a két főreáltanoda, vak s süket néma intézetek, a tanitó képezdék s többi tanintézete. De egy sem érdemel annyi figyelmet, mint ipariskolája, melynek első osztálya az átalános ismereteket közli, a második osztálynak czime a faiparosztály, a 3-iké a fémipar, a 4-iké az épitészeti, az 5-iké a mintázó és a 6-iké a müiparosztály.

Uraim, alig képzelhetni mily horderejü ezen intézet, s mennyire előmozditja a kopár hegységekkel áradozó ország iparát, vagyonosodását.

Nem volna-e tanácsosabb iparos népünk számára is ily intézeteket állitani, mint csak mindig a diplomaticusokról gondoskodni?

Bocsánat ezen kis kitérésért, de meg vagyok győződve, hogy hazánk kevés ipartelepének fölvirágoztatására, s ujaknak teremtésére vagy a nép vagyonositására semmi sem birna annyira hatni, mint ily tanintézetek föllállitása.

Bőven s remekül kifejté ezen eszméket a multévi országos történelmi társulat pozsonyi közgyülésén e társulatnak nagy tudományu érdemdús másodelnöke, Ipolyi Arnold beszterczei püspök ő méltósága, s társulatunk tiszteletbeli tagja. Kiemeli ő iparunk emelésére a szükséges eszközöket, de mig a magyar elemnél még is annyi viszhangra talált, hogy üdvözlő föliratokkal tiszteltetett meg: addig a nem magyar nemzetiségek, sőt a kormány sem veszi figyelembe nagyhorderejü tanácsait.

Grácznak még nevezetesb épületeiről akarok szólni. Székesegyháza góth épitmény, mely 1449-től egész 1456-ig épült. Három hajója közül a középső

öt felé ágazó heveder s gerinczeivel magasabb mint az igen hálózott mellékhajók. E boltozatot négy szabadon álló s igen egyszerü pillér tartja. Ablakai kétszer gerinczezettek. A csucsivek mint az e nemü ablakoknál szokás szerint mértani részletekből állanak. 3. kapuja közül a nyugati bir mübecscsel, csucsivezete szamár hátat képez, melynek csucsa fel és kifelé hajlik. Ez ivezet 3 czimert tüntet elénk, fölül a kétfejü sast III. Fridrik talányos A. E. I. O. U. jelszavával, a portugal czimert Eleonora neje tiszteletére s a tüzethányó párduczát mint Steierország czimerét. A templom külső falán egy török-osztrák harcz van festve, fölötte a menyország szeraphjai és szentjei. A törökök alatt e föliratvan: nach xpi. geburdt M° IIII° Lxxxv = 1485.

Három oltárképe Pomisnak Salvator Rosa tanitványának müvei. De legérdekesebb a szentély diadalive előfalánál felállitott 2. ében fából készült szarkophag, melynek egyike sz. Maxentius és sz. Vincentius, a másik sz. Maxentia tetemeit és sz. Ágotha karját rejti magában. II. Ferdinánd ezeket V. Pál pápától ajándékba kapván, itt helyezé el. Szélességi oldalain látható két-két dombormü elefántcsontból, kitünő olasz müfaragványok a XVI. századból, melyek Petrarca leirása szerint a szeretet, ártatlanság, halál és hit diadalait teszik szemlélhetővé. Közel e székesegyházhoz van csakugyan II. Ferdinánd rococo stylben épült Mausoleuma. Most sz. Katalin kápolnája.

Plébánia templomában a főoltárkép Tintorettitól való. A csucsives ablakok gyönyörü üvegfestményekkel ékesitvék. Többi részleteit lehetetlen volt szemügyre vennem, mert mindig tömve volt. 1862. lőn befejezve egy góth templom az indóház közelében s egy kisebb Lech nevü külvárosban.

Világi épületei közül megemlitendő az országháza, mely 1569-ben épült. Udvarába lépve, egy neme a borzongásnak lep meg, ha a falra festett fekete négyszög feliratát olvassuk, mely következő: Jedermann mit Strafe an Leib und Leben bedroht, der sich untersteht in diesem hochbefreyten Landhaus zu rumoren, die Wöhr, Tolch, oder Brodmesser zu zucken, zu balgen und zu schlagen, gleichfalls mit anderen Wöhren ungebühr zu üben oder Maulstreich auszugeben. 1688.

Az épület arcadokkal van ellátva, fantasticus középkoru vizöntőkkel. Udvarán egy 1590-ben Auer terve szerint Vening által érczből öntött szökőkut vonja magára figyelmünket. A márvány medencze szélén 5. gnoma által tartott 5. karcsu oszlopon egy nagy levélfedél emelkedik, melyen egy zászlótartó vizet szöktet alája! Az egész igazi remekmü.

E házban tartatik még a steierherczegek régi kalapja és egy Landschadenbundbechernek nevezett serleg a XVI. századból, vannak kik Benevenuto Cellini müvének tartják s Báthory István s nejének iker gyaloghintaja.

Az 1807-ban épült városház terén végeztettek ki az 1516. évi pórlázadás vezérei, a régi városház termében pedig 1671. Tattenbach Erasmus steier helytartó, ki a Zrinyi, Frangepan s Nádasdyféle mozgalmakba volt bonyolitva.

A város ujabb részében gyönyörü paloták épülnek. A várhegyet gyönyörü park övedzi ugró kutakkal, egyik ezek közül a bécsi világkiállitáson diszelgett, melyet Grácz müértő polgárai magánadakozás utján városukba varázsoltak, mondják 36.000 frton. 1873-ban kezdé meg müködését.

A várhegy a város közepén a Mura fölött emelkedik 120 m. magasra, honnét a Mura kigyózásaira, s a falvak, templomok, nyaralókra és a medenczét koronaszerüleg övedző hegyekre gyönyörü kilátás nyilik, van ott két tájékozó tábla is, a mely a faluk s hegyek neveit jelzi. Délre van a különös alaku óratorony, melyben 160 mázsás harangon adatik az órajel. A XVI. században a törökök által emelt erődjét 1809-ben a francziák rombolák le, pedig a fegyverszünet alatt, melyet 4. hét előtt Hacker cs. őrnagy 500. emberrel 3000. franczia ellen megvédett. — Grácznak 5. emlékszobra van: János fhgé, Weldené, a parkteremtőé, Mohs-é a botanicus kertben, s I. Ferencz királyé a rendek szinháza előtt. Végre a sétányon Schiller mellszobra diszelg.

Most ugy hiszem Grácznak képe még nem volna befejezett mü, hogyha nem emliteném, miszerint a várost a Mura vize két részre osztja, melyen két fa és két lánczhid tartja fenn a közlekedést. A város régi része rendetlenül kanyaruló szük utczákkal bir, noha a városház tér és uri utcza már mintegy átmenetet képez az uj város részbe, hol széles s egyenes vonalban a legszebb paloták emelkednek. A városon kivül sok gyár kémény észlelhető, környékén mind a sikságon mind a legszebb alkatu hegyeken (Schöckel 1342 m. magas, Schwanberger Alpen legmagasb csucsa 2136 m. magas, s Buchkogel, 656 m. magas) dus növényzet kinálkozik a botanikusoknak s legszebb kilátások a touristáknak. Levegőjét illatossá teszi a sok fenyő, nem is emlitve jó forrásvizét, s mi fő, a legtávolabb kirándulások a jó utak által kényelmesekké válnak.

A kirándulási pontok közül felkerestem az egy órányira eső Mária Trost bucsujáró hely kéttornyu templomát, hol kiaszott szerzetes tetemeket mutatnak. A kilátás nem oly kedves, mint a várhegyről az ember gondolná. Visszajövet megtekintém a Hilmerteichféle gyönyörü kertet, hol vasárnap lévén, temérdek vala a kedélyes mulatozó. Taván sokan csónakáztak s másnap az Andriczo eredetének völgyébe rándultam egy Fehértemplomból ideszakadt képezdei tanárbarátommal, hova menet egy gépgyár zugását vala alkalmunk hallani. Ugyan ővele megtekintém Tobelbadot, hová vasuton 25. percz alatt eljut az ember Premstettenbe, innét mintegy 30. percznyi séta után — mely a legszebb erdőn vezet keresztül, a fürdő csinos helyiségei, a vendéglő s több villa s egy gyönyörü park tárul előttünk fel. Két forrása 20 s 23° R. kellemes fürdőket szolgáltat, vastartalmánál fogva ivásra is alkalmas, egyéb sói gyógyerővel is birnak. Kellemes alhavasi katlan lévén, több vendéglátogatást érdemelne. Többnyire a grácziak nyaralnak itt. Ezen helyeket csak azért látogattam meg, hogy egy kis fogalmam legyen, mi képezi a nyugalmazott világra nézve azon varázserőt, mi őket ide vonzza. — Innét kellemes emlékekkel Lincz felé vevém utamat.

II.

Gráczból körjegygyel folytatám utamat. Előnyei mindenki előtt ismeretesek. A Mura völgye egyre szükül ugy, hogy szántóföld fölötte kevés, annál több lombos erdő mosolyog felénk, itt ott kastély, egy vidám kinézésü azaz cserép vagy legroszabb esetben fazsindelylyel födött házakkal biró falu ötlik szemünkbe, hol egy-egy eldobott gyufa nem juttat annyi jómódu családot tönkre, mint nálunk.

Nem sokára Bruck pályaudvarán vagyunk, honnét a városra egy tekintetet vetvén, már csak azért is megtekintésre méltónak tartottuk volna — hosszabb időzésnél — miután itt egy fejedelmi vár, románivü folyosóival s egy góth templom tüntek szemünkbe.

Nem messze ide esik Leoben szintén csinos fekvésü de nagyobb város, hol a székesegyház, s uj góth torony emelkedik ki az épületek tömegéből. Székhelye ez egy steier bányaigazgatóságnak, mely évenkint 6. millio mázsa vasat bocsát forgalomba. — A városon kivül eső Gősz nevü püspöki residentiát az teszi emlékezetessé, hogy I. Ferencz királyunk s I. Napoleon franczia császár a campoformioi béke előzményeit itt állapiták meg. Végre Selzthalnál elhaladván, hol az Aussee s Gastein fürdőkbe törekvők elhagynak bennünket, Admont-ba érünk.

Hire ezen Gebhard salzburgi érsek által 1074-ben alapitott Sz.-Benedek rendi apátságnak sokkal nagyobb, hogysem itt meg ne állapodtam volna. — Sz.-Balázs nevü münsterét 1865-ban a kolostor nagy részével tüzvész pusztitá el, s ime még alig telt le 12. év, phoenixként megifjodva kelt az ki hamvaiból s karcsu góth stylü tornya fennen hirdeti a mellette elvonuló utasoknak az apátság áldozatkészségét és a mai korban is finom izlését. Templomépitésekhez azonban leginkább a hit s isten dicsőségének előmozditása iránti buzgalom szükséges, mi Budapesten hiányozván — még sokára épülend ki a Lipóttemplom.

Az admonti egyház szigoruan korai góth stylben van épitve. A tornyok 4-dik emelete legdiszesebb, és mig ennek alsó osztálya az órát foglalja magában: addig felső 8. oldalu osztályában a 4. gerinczes csucsivü ablak felé két-két angyal fordul térdelve. Mindegyik ablak felett egy-egy Giebel és két-két fiatoronyka emelkedik az égfelé, melyből ismét a rézsisak virágkeresztje fejlődik.

E két torony közbe veszi a templomnak szintén diszes homlokzatát giebeles, s háromszor hornyolt s háromszor hengeres portaléjával, három csucsives és egy rózsaablakával — melyeknek ismét Giebelek s fiatoronykák felelnek meg. Mindezen diszitmények nem csekély tökélylyel faragvák. — Most lépjünk az oldalkapun be a templom középső hajójába s a legfenségesebb csucsivezetes boltozat alatt találjuk magunkat, mely, hogy a régi leégett gerendázatot pótolhassa, a templom főfalainak is ujból kellett épülniök. A főboltozatot a két mellékhajótól elválasztva karcsu hengeroszlopok tartják, melyeknek talapzata 6. szögü márványból van készitve, a szentély főoltára, valamint az apát trónja, ugyszin-

tén a szószék, keresztvirágos toronyfiak cserfából vannak, és nem mindennapi tökélyi kivitelüek. A templom hátterében az orgona is csucsives részletekből áll, a kart diszes Giebelekkel diszitett 3. kapuval ellátott fal tartja. — A főoltár mögött csucsives ablak festményét, ha jól értettem Schirmer Grátzban, az oltárt és szószéket Brandstetter Bécsben, az imaszékeket pedig egy admonti asztalos készité. — A kis oltárok még nincsenek mind stylszerüen felszerelve. Egyiken egy szüz szobor van Stanczel József sz. Benedek-rendi tagtól, egy másikon Jézus s Mária szive-féle szobor kőfaragványnak látszik lenni, pedig kőöntvény Thimótól, ki a XI. század végén Salzburgban mint a Sz.-Péter czimü apát szerepel. Valószinüleg értett a tökélyesb czementöntvényekhez.

Az alkonyat beállván, a helység felé sétát tevén, mindenütt a viz ömlött a kutaknál. A meredeken emelkedő magas hegyek julius 25-én hótól fehérlének, mig utközben langyos eső termékenyité a földet. Csoda-e, ha a fővárosok lakosai a nagy hőség elöl ide menekülnek? Lakosai, mintegy 900. vas és vitriol termeléssel foglalkoznak. Az előbbiből mintegy 10.000 mázsát szolgáltatnak.

Másnap reggel siettem a harangszóra az apátság templomába. Az ájtatoskodóknak száma elég nagy volt, nem mint nálunk, hol a templomok vasárnapokon is konganak az ürességtől. Ennek befejeztével sikerült egy premontrei atyának rendkivüli szivességét kinyernem, ki a szokott óránál előbb bemutatá a még ki nem épült kolostor gyüjteményeit. Könyvtára — mintegy 80.000 kötetnyi — néhány incunabulát s manuscriptot őriz, mely utóbbiak kitünő miniatur festményekkel s initialékkel ékesitvék. A terményrajzi gyüjteményben feltünő a fák osztálya, melyek könyvalakban készitvék, sarkán a kéreg, táblái részint simitvák s részint természetszinüek. Kinyitva a fa lombját, virágát s gyümölcsét tartalmazzák. A termek frescókkal s symbolicus fafaragványokkal ékesitvék rococo stylben, az elsők Albomonte, az utóbbiak Stanczel József sz. Benedek-rendi szerzetes társak művei. Az utolsó különösen figyelemre méltót nyujtott az utókornak, a négy utolsó dolgot személyesitvén. Szóval, ily gyüjtemények nem minden bokorban láthatók.

Sebtében emlékezetre méltó dolgokat látván, a vasuti indulás ideje csakhamar bekövetkezett. Mielőtt elrobogtunk, még Röthelsteint — az apátok nyaralóját pillantám meg erdős hegy közül kiemelkedni, mely mintegy az egész medenczét szemmel tartja.

Most nyilt kocsiba lépünk, hogy a bekövetkezendő vidék nagyszerüségét élvezhessük. Hazánkban is vannak hasonló szorosok s szép vidékek, de hogy az utazó közönség egy pár krajczár felülfizetése mellett ily figyelemben részesülne, sehol sem található! — Mindenekelőtt egy 239. méter hosszu alaguton robogunk át, azután 4. mfld hosszaságban az Ens folyó iszonyu sziklatömegeken áttörve 142. méternyire esik, képzelhetni — a zuhogást, mely a gyors vonat daczára hallható — mily élvezetet nyujthat a gyalogló touristáknak. Innét van Gesäus neve is. A sziklákból lőn elsajátitva a vaspálya számára a tér, s igy a legfantasticusabb hegyformátiók és faragások meg az égen kivül

mit sem látni. Az államnak sok milliójába került ezen ut az 1841—1847. években.

Eisenerznél ismét elhagyjuk nyilt kocsinkat, miután a hegyormok ködfátyollal be valának vonva. Hilflauba érünk. 1000 éve már, hogy e vidéken vastermelés üzetik s 5000. munkás évenkint 6. millió mázsát szállit a világba. Tehát az emberi szorgalom pótolja azt, mit a természet szántóföldekben megtagadott tőlök.

Azután négy alaguton átrobogván Steyer várossal találkozunk. Itt is góth tornyok jelzik az épitészeti styl czélszerüségét s kedveltségét. 1443-ban szentelték fel templomát. Vannak szép üvegfestményei, egy érczből öntött s dombormüvekkel ékesitett keresztelő medenczéje és 18. méter magas stylszerü votiv oltára Guggenbergertől Münchenben. Szinte veszteségnek mondható — hogy enszemeimmel nem gyönyörködhettem e régészeti müvekben! Napjainkban 14.000 lakosa, nemcsak termel vasat, hanem azt feldolgozás által értékesiti is. — Készit gépeket, fegyverrészleteket, huzalt stb., legjobbak kései s borotvái, melyek kiviteli czikket képeznek nemcsak az egyesült birodalom minden országaiba, hanem Németországba, Schweicz, Franczia, Muszkaországba s a Levanteba, azért német Birminghamnak beillik. Vasiparunk barátjai vajmi sokat eltanulhatnának itt.

Ezután még két perczig állapodunk meg Valentinnál, s Linczbe, felső Ausztria fővárosába érünk. A Duna-partján vevék szállást, hogy hazám és szülőföldem felé ringathassam képzeletemet. A város a Duna mindkét partján terjed, melyet egy 6. granit oszlopon nyugvó vashid köt össze 1872. óta. A 33. ezer lakost számláló város szebb, mondhatni nagyobbszerü épületei a Duna jobb partján láthatók. Egyenesen az 1833-dik évben keletkezett Francisco-Carolinum-féle országos muzeum felé irányozám lépteimet. A szük bejárat alatt római emlékköveket és dombormüveket látunk. Felmenvén az I-ső emeletbe, az első teremben könyvtárt s a Salzkammergut perspectiva térképét, fadiszfaragványokat, régi hangszereket találunk s ezek között azon zongorát, melyet Páris városa küldött ajándékba a hangok nagy mesterének Beethovennek! Mily primitivnek találjuk ezt alig háromnegyed század mulva azon zongorákhoz képest, melyeken Liszt elragadja hallgatóit. De Beethoven zenéje ma is mesteri ugy mint akkor volt mikor élt. Tovább haladván látunk régi fegyvereket, érmeket, pecséteket, kelt tárgyakat Hallstadtból, de nincsenek kizárva természetrajzi tárgyak sem! Valóban többet láttam, mint amennyit egy magyar vármegye-féle ország fővárosában vártam. Tudtommal évi jelentésekben adja tudtára a közönségnek a gyarapodásokat.

Még egy és fél óra volt hátra — mielőtt a nap fényes sugaraival együtt Lincz gyönyörü hegyeitől elbucsuzik. Ezt is felhasználám, azon hegyre sietvén, honnét a legszebb kilátás kinálkozik a Duna kanyarodásaira, melyek a nap végsugarai által megvilágitva, tüzes kigyóknak látszanak. Freienberg e hegynek neve. Mindenfelé utasitó táblák, pihenő padok, lépcsők, jó utak a hegymászást rendkivülileg megkönnyitik. Hazánkban tudtommal csak a kárpát-egylet

vonzza igy a hegylátogatókat körébe, s nem is bánja meg; mert már oda is ezerenkint zarándokolnak utasok, de többnyire az ilyenekben élvezetet találó külföldiek.

Igy bekalandoztam a török sánczokat, tündérvölgyet, kálvária hegyet sat. A 35. véderőd közül csak azt látám, mely e hegyen mint czélszerütlen egy góth kápolnával a jezsuitáknak adatott át — kik a gyermek szemináriumot gondozzák.

Másnap a templomokat vevém szemügyre, de sem stylre, sem nevezetességre nézve nem nyujtanak érdekest. A kapuczinus atyáknál egy vörös márvány tábla jelzi Montecuccoli — a sz.-gothardi hős és vasvári béke szerzőjének hamvainak hollétét. Utközben betekinték az állami főgymnásium palotájába is; s örömmel látám gazdag gyüjteményeit, melyek nélkül az ifjak elméjébe át nem ültethetjük sikerrel az ismeretek tömegét.

Végre eljuték Lincz azon részébe, hol uj monumentalis székesegyháza épül a hivek filléreibel, a sz. szüz szőplőtelen fogantatásának hitczikké történt kihirdetése emlékeül. Az egyház, mint rajzából láthatni Németországban a góthépiteszet egyik uj remeke lesz, épitője Statz ur, ki Kölnben sok évig vezeté az épitést. 1855. óta 1860-ig az egyletnek jövedelme 526.110 ftot tett. 11. kápolnájából egyben már isteni szolgálat tartatik. A kereszt alaku templomnak főfalai s oszlopai már 2—3 ölnyire emelkednek a krypta fölött. A kereszthajó legnagyobb hossza 276' szélessége 183' közép boltozatának magassága 96'! melyet 28, 28' magas és 5' átmérőjü oszlop tartand, levéldiszitményei már sejtetik jövendő szépségét. E kivül még 17. szabadon álló oszlop fog alkalmazásba jöni. Ablak az egész épületen 150. magán a főhajón csak 38. lesz, melyek közül több igen müvészies kivitelünek igérkezik. Oltára 18. lesz. Az egész külsejének hossza 410'. épen annyi a toronynak magassága is. Az egész templomnak területe 30.000□' foglal magában. — Ily remekmü épitése tehát századunkban is lehetséges, látjuk ezt a bécsi votivtemplomon, és itt is. Minden műbarát csak szivből óhajthatja, hogy e remekül tervezett egyház soha jótevőkben ne fogyatkozzék, s az épitő egylet tagjai szép feladatukban soha sem lankadjanak. (L. Der Dombau in Linz. Lincz 1862.)

Innét az állandó mükiállitásba sieték még, hol 50. sikerült müvet találtam, többnyire müncheni, bécsi s 3 linczi művészektől. Wagnernek, a müncheni festészeti akadémia tanárának magyar tárgyu művei is elárulják, hogy magyar. Lincz lakosainak tehát van alkalmuk műizlésüket képezhetni. Tudtommal hazánkban állandó műtárlat csak Budapesten van. Fájdalom ugy van, s igy méltán kérdezhetjük: műizlésünk hol késik az éji homályban? Hol nincs kiképezve a lakosok müizlése, ott nincs is a művészetnek kelendősége s pártfogása.

Linczet elhagyván, a mérsékelt hegyek hullámzatos területté válnak. Welsnek, a római Ovilabisnak, uj góth temploma van, hol I. Miksa császár s Lothringi Károly hg. az Auerspergféle herczegi kastélyban hunyták be szemeiket.

Lambachnál Salzburg helyett Gmunden felé vevém utamat. Lambach

városka feltünőleg nagy épületeket számit. Legnevezetesb az 1032-ben alapitott Sz.-Benedekrendi apátságé, hol szép rézmetszetek, ős nyomtatványok, kéziratok, s Handrart 9. oltárképe érdemelték volna meg a megtekintést. De velünk az idő parancsolt. Tovább haladtunk tehát a fenyvesek illatárja között, mig egyszerre a Traun-tó sima tükrét pillantjuk meg, melyben Gmunden város és szállodái, pompás villái, valamint a fák s bokroktól zöldellő Grünberg, ugy szintén a tóbol meredeken 1688. méternyi magasságra emelkedő kopasz Traunstein az Edler és Wilder Kogl tükröződnek vissza.

Gmunden kellemes nyári tartózkodást nyujt, nemcsak üde levegője, buja növényzete és számtalan sétánya és kiránduláshelye folytán, hanem tó és sósfürdői miatt is, melyekbe a vizet Ebenseeből csöveken át vezetik ide. Plebániájában Schwanthalertől faragott műoltár van. A Traunfolyó kiömlését a tóból megtekinteni akarván, egy kapu alatt egy kőczimer vonta magára figyelmemet; mely egy egyfejü koronás sas körül egy szalagon több kisebb czimert füz össze, mely annál feltünőbb volt Magyarország czimerének hiánya miatt, hogy a feliratban „Maximilian von Gottes Gnaden Römischer und ungrischer König“ olvasható. IꝊ9○ (azaz 1490). E kő bizonyosan Mátyás királyunk halála előtt készült, midőn Miksa császár nemcsak Magyarország, hanem Bécs igényeiről is kénytelen vala lemondani. De hogy mikép jutott ez e házba, idő rövidsége miatt meg nem tudhattam, annál kevésbé, minthogy a gőzös indulást jelezett. Tehát egy havasi tó sötétzöld s tiszta hullámain lebegünk — körülbelül egy óráig s gyönyörködünk a sok nyaralón, a várhelyen, mely a tóban épült, s valószinüleg egy ujabb czölöpépitmény, az Altmünster sötét falain, mely a vidék legrégibb egyháza s a tó mesés kanyarodásain, mire Ebensee-ben kikötünk, hová a gőzös naponkint 4-szer megy; s mindig van nép és málha — mert hisz onnét posta-omnibuszok viszik az utast Ischlbe, addig mig a vasut elkészül — mely ez évben megnyittatik.

Mi is rohammal vettünk be tehát egy helyet az omnibuszon, daczára hogy meg voltak rendelve s alig vevők észre a sok tutajt, mely a sok sófőzde gyümölcsét a Dunához szállitja

Ischlig a 4. posta-állomást mintegy 3. óra alatt hátrahagyván, szemünk elé tárult a fejedelmi fürdőhely, mely világos tanuságul szolgál, mikép tehet valamely helyet hiressé, keresetté a divat, s vonzóvá a fejedelmek találkozása s ittidőzése. Az egész egy több ágra oszló medencze, melynek szük kanyarodásain a csinos házak között, itt ott egy-egy fővárosias hôtel válik ki, mig a középszerü hegyek lejtőin villák, kertek, sétányok láthatók. A császári villa az udvar ittléte alatt hozzáférhetlen. Kisded plebánia templomában Kuppelwieser egy-két oltárképe szemlélhető. — Befutván a nyilvános sétahelyeket, látván az ott emelkedő kisebbszerü emlékeket, s a kálváriáról a vidék s medencze szépségében gyönyörködvén, s észrevevén a sófőzdéket is s a vaspálya uj hidját — csak fokozta csodálkozásomat, mikép válhatott az savanyu viz s fenyves erdők nélkül annyira látogatott fürdőhelylyé. Természetbuvároknak még

több élvezet kinálkozik, de mint régész itt szórakozást nem találván — elhatároztam következő reggel odább állni vagyis tulajdonkép utazni, emlékül mégis néhány photographiával látám el magamat. — Mig a vacsora ideje bekövetkezett, néhány levelezési lapot röpiték — rokonok s barátimhoz. — A főélvezet és szórakozás az ebédlő teremben várt rám ez napon. Itt t. i. Chyzer Kornél Zemplén megye genialis s sokat utazott főorvosában régi ismerősre akadtam, ki egy más zempléni család körében ült, most tehát a kölcsönös viszontlátás s azon tudat, hogy honfiakkal társaloghattam, egészen kárpótolt délutáni czél illetőleg eredmény nélküli kalandozásimért.

Következő reggel utaink Salzburgba — de különböző módon vezettek. Orvos barátom s gyógyszerész barátja s neje hegyen-völgyön szép kilátást kerestek — én posta kocsin alulról néztem a világot, annyival inkább, minthogy a hegyek kupjai már két hét óta mindig füstölögtek, időnkint egy-egy záporral ijesztvén az utasokat.

Postán tehát Stroblig utazván, ismét gőzhajóra szállék a sz. Wolfgang taván. Ez $1^1/_2$ mfld hosszu $^3/_4$ széles s 114 m. mély. Fekszik a tengerszine fölött 542. méternyire, gyönyörü hegycsoportok, s partok mellett elhaladván. St. Wolfgangban kötünk ki először, hol kora góth templom sötétlik felénk, melyben egy 1481-ben fából faragott szárnyas oltár látható, melyet ó német festmények diszitenek, valószinüleg Wohlgemuthtól. Udvarán egy 1515-ben Passauban érczből öntött kut is van szép dombormüvekkel. A rövid megállapodás ismét nem engedi ezeknek csak rövid megtekintését is. És ime ezen árnyoldala van a gőzhajók s vaspályákon való közlekedésnek. Zempléni barátainknak azonban a ködlepte hegycsucsokon a fáradságnál egyéb, ennyi élvezetök sem vala.

Tehát már a másik egy s $^1/_2$ mértföld hosszu és $^1/_2$ m. széles tó, melynek szép vidéke annyi idegent vonz ide, hogy egy gőzhajó vállalatot képes fentartani, mig a balatoni gőzhajózás alig tengődik. Pedig van ott is szép vidék, van történelmileg nevezetes Tihanyunk, a költő által megénekelt Csobánczunk, Tátikánk és Szigligetünk. Van Balatonfüred fürdőnk, s egy szép kis tenger terül el szemeink előtt, melynek habjaiban tündérek fürödtek s még sem keresik fel nagyjaink, nem a külföldiek. Igy tengődnek egyéb gyógyfürdőink s még nagyobb számu savanyu és sós forrásaink is! Mi oka ennek? — Ez más térre vezetne, mégis röviden megérintem, hogy kényelem hiány drágaság mellett, élelmesség hiánya keleti egykedvüség mellett — orvosaink tanácsa s reclámok hiánya is — főleg pedig utaink rosszasága, leginkább pedig fürdőinknek idegen nyelven való ismertetési hiánya oka mindennek. Terra incognita még hazánk sok tekintetben, azért fél a külföldi ezt felkeresni. Hazánkfiai sem értesülnek jó utirajzokból, fürdőink hatásáról, vidékeink varázs szépségeiről, természeti s történelmi nevezetességeiről Tibold Özséb Történelmi szótára csak egy csekélylyé képes tudvágyunkat kielégiteni. Mindenekelőtt tehát egy magyarországi Bädecker-re volna szükségünk.

A tó nyugati partján St. Gillgenben — hol egy üveghuta ad foglalkozást a szerény falu lakosainak, kiszállván, ismét postakocsik állnak rendelkezésünkre, melyeken a Schaaf- vagy Gaisberg tövéről fölemelkedvén, s egy pillanatra a szt. Wolfgang tóra visszatekintvén — a tó egész szépségében még egyszer gyönyörködteté szemeinket. A bükkösök között tovább haladván, ismét a Fuschl tó tükrében látjuk a hegykupokat letükrözve, végre Hofba érkezünk, hol ebéd előtt néhány perczre egy későkori góth templomocskát látunk egy temetőben. Sajátságos kegyeletet észleltünk itt minden siron, t. i. egy szenteltviztartót találván. — Innét a Nockstein hegy tövében egy meredek sziklatorony mellett elhaladván, Guggenthalnál a Gaisberg egyik lejtőjén III. Eberhard salzburgi érsek által 1424-ben épült Neuhaus várát pillantjuk meg a távolban, mely most gr. Thun-féle birtokhoz tartozik.

Innét a völgybe leereszkedvén, Salzburg 24. templomának tornyai egymásután bukkannak ki s igy utazásunk egyik nevezetesb czélpontjához értünk.

Salzburg jelenleg alig számlál 20—22.000-nél több lakost s fővárosa a 130 □mfldnyi s 150.000 lakosságu hasonnevü herczegségnek. — A kormány közegein kivül székhelye ez egy egykor souverain, 1802-ben pedig saecularisalt birtoku herczegérseknek s jeles káptalanának. Az érseket IX. Pius is, midőn a vaticani zsinatra érkezett, kis pápának üdvözlé — miután ma is még ő nevezi ki a seckaui, gurki és lavanti püspököt, továbbá itt székel egy katonai várparancsnok s több magas s legmagasb uraság. A város a Salzach két partján terjed, egy lánczhid és két fahid tartja fenn a közlekedést. Az egész az erdőtől viruló s régi védfalak — majd villákkal ékeskedő Kapucinerberg, másrészt a várkoszoruzta Mönchsbergtől van átkarolva. A háttérben havasok és sikság látható.

Salzburgot csekély terjedelme daczára, ma is monumentalis városnak nevezik, oly sok emléke maradt t. i. a souverain érsekeknek. De történelme messze az ó-korba vezeti vissza emlékezetünket. Remélem a tiszt. választmány kegyesen megengedi, hogy egy kissé róla legalább röviden szóljak, önszemlélet és Bühler Adolf Salzburg, seine Monumente u. Fürsten cz. munkája nyomán. Hogy itt keltek s rómaiak tanyáztak, bizonyitják a hulla és mellékelt tárgyleletek. A római legiók sasait Drusus vezette ide s a Tauriskok felett nyert győzelmek koszorukat fontak azok körül. Noricumba keblezve, mint Juvavum, vagy Pliniusként mint Vivanum nevü város virágzott. Az első név nagyobb valószinüségét egy monda tartá fenn, mely Helfenburg várost helyez ide. Hadrian császár gyarmatosokkal népesitvén azt, Colonia Aelia Hadriana nevet kapott, ki állitólag a mai Mönchsberg végére két várt épitett, s azokat árkokkal s falakkal körülvevé.

Az V. században a rómaiak uralmát, góthok, hunnok, herulok válták föl s ott, hol a Pantheon istenein kivül Mithras tisztelete is elterjedt: ott a kereszténység első hajnala is földerült 450. körül. — Sz.-Szeverin, később Sz.-Maximus, végre 582. körül Sz.-Rupert püspök Wormsból ide hozá a sz. evan-

géliom tanait, s Sz.-Maximus cellája alatt egy barlangot vájt magának a Mönchsberg sziklafalában, melyek maiglan is láthatók, térité a még itt tanyázó népet, s miután Theodo bajor hg. a feldult Juvavum kerületét 2. mfdre körösköril a néppel együtt 20. sóaknával, s a sótizeddel neki ajándékozá együtt, csakhamar Sz.-Margit tiszteletére Sz.-Maximus sirja fölött kápolnát, s hozzá iskolát épitett, s miután hivását iparosok követék, csakhamar megveté a Sz.-Péter tiszteletére épült templom és zárdának alapját, mely a mai Salzburggá növé ki magát.

Itt 767-ben Sz.-Virgil, mint a Sz.-Péterhez czimzett zárda apátja egyuttal a vidék püspöke is vala. 798-ban Arno püspök N. Károly nevelője és kegyeltje levén, érseki rangot kap, s mint ilyennek joghatósága a Lechtől a Balatonig sőt a Dunáig terjedett. — 1179. óta a salzburgi érsekek mint apostoli követek s mint Németország primásai müködnek. — 1200—1246. időközben önálló fejedelmi jogot nyernek II. Eberhard érsek alatt; s mint ilyenek Németország történelmének tényezőiként jelennek meg. Azóta Salzburg érsekei a nép fölött is különféle módon s a kor szokásai szerint gyakorolták uralmukat. Voltak, kiknek szenvedélyök vala az épitkezés és fényüzés s igy az iparnak és müvészeteknek előmozditóiként szerepelnek, ilyen p. Ditrich Wolf, Paris de Lodron, ki alapitója lőn az egyetemnek is, és ki alkotmánynyal boldogitá államát, mások más emléket hagytak az utódoknak. Igy p. Ernst érsek csináltatá azon tornyot, melyben naponkint harangjáték hallható, 23. darabot játszván 37. harangon, ilyen Guidobald érsek, ki 1664-ben Dario Antonio olasz által készitteté azon diszes ugró kutat, mely a Residentia terét disziti. E kut untersbergi márványból van készitve. Medenczéje 20' átmérőjü, felső csigája 14. egész magassága 45'. 4 lovat Titánok fékeznek. Fölül egy Triton egy kürtből egy ölnél magasabb vizsugarat lövell, mely nem egyszer a szivárvány szineit játsza. Hosszu volna mindezeknek sorát eredetét s viszontagságait rajzolni. Nehány épületnek fölemlitését még sem kerülhetem el.

Ilyen p. a Sz.-Péter apátság temploma, mely 1127-ben román basilica volt, később sok változáson ment át Sz.-Rupert és Solari Santino sirjával. A zárdának 40.000. kötetnyi könyvtára van, mely 1609-ben keletkezett. Továbbá 1000. ősnyomtatványa s 314. kézirata, melyből 30. a VIII. s IX. századból való.

Ilyen továbbá az ugynevezett Sz.-Péter temetője a sziklafalon Sz.-Maxim s Sz.-Gertrud kápolnákkal. Az 1485-ben épült Margit kápolna ujitva van. Körüle sok sirkő a XV. századból. Ujabbak Schwanthalertől Lanckoronszka grófné-é († 1839) és Haydn Mihály a hires zeneszerzőnek fiáé, és szintén zeneszerzőé. Van nevezetes kincstára is.

Ilyen 3-szor a Sz.-Ferenczrendiek egyháza a XIII. századból, melyet Khuen gróf adott e szerzetnek. Ez is román stylben kezdett épülni, mint körivü friessei valamint tornya és két diszkapuja is mutatják. Azonban az ujitások sokat éktelenitettek rajta. Sajátságos a hatszögü kar, melynek boltozatát egyetlen karcsu oszlop tartja.

4-szer a székesegyház: Sz.-Rupert 5-dik utódáig Sz.-Virgilig Sz.-Péter

temploma vala egyszersmind székesegyház is. A hivek száma azonban egyre nőtt. A buzgó püspök tehát 763-ban, mások szerint 767-ben egy 4. tornyu s egy kupolás román stylü basilikának veté meg alapját, mely 6. vagy mások szerint 13. év alatt föl is épült, s 773. föl is szenteltetett, melynek fényét sejtetik a márvány oroszlán, mely a diszkapu hengereit tartá, s azon márvány szobrok, melyek maiglan a muzeumban láthatók. De e templomot 8-szor a tüzvész annyira megrongálá — hogy Ditrich Wolf von Raitenau 1599. megkezdé annak teljes lerombolását s helyébe Sz.-Péter római templomának mását akará itt fölépiteni Scamozzi Vincze hires olasz épitész terve szerint, s alapkövét 1611-ben le is tételé. De a nagy műbarát idő előtt sirba szállt. Utóda Sitticus a költségeket sokalván, Solari Santoni egyszerübb terve szerint a mai nagy római kereszt alaku, két tornyu s kupolás székesegyháznak alapkövét letevé, mely különösen Lodroni Páris érsek áldozatkészsége következtében — 1655-ben elkészült. Igy is a renaissance templomok között szép helyet foglal el. Oltárainak diszitményét képezik fehér, vörös s fekete márvány a vidék bányáiból. Oltárképei s frescói a florenczi szervita Mascagni Arsen atyától valók, ki korának legjobb festői közé tartozott (1579—1636), arczképe a kincstárban őriztetik.

Legnagyobb figyelmünket azonban magára voná egy 1321-ben érczből öntött keresztelő medencze, mely egy hátulsó kápolna közepén szerénykedik. Alakja a Salamon templomi Mare aereum-féle s öblössége is már középkorunak jellegzi, melynél fogva t. i. több vizet tartalmazhat. — Talapzata még régibb. A világnak t. i. négy tája felé néző — de nyugvó 4. oroszlán tartja a medenczét, azt 4. ponton érintvén. Nagyságuk (legnagyobb magasságuk $13\frac{1}{2}$, hosszuk $16\frac{1}{2}$ láb) és sörényöknek valamint karmaik s nyilt torkuknak tökéletes kivitele a XI. legfölebb XII. századból valóknak gyanittatják. E kivül a medencze könnyen metszhető harangöntvény, a talapzat pedig szilárd vörös rézből öntetett.

A medencze diszitményei s alakzatos kiállitása is későbbi korra mutat. (Külső magassága 21. rajnai hüvelyk, külső átmérője 48, belső mélysége 20, vastagsága nem mindenütt $3\frac{1}{8}$). Külső körületét fölül $1\frac{1}{2}$ hüvelknyi vastag karima övedzi, melyen kora góth betükkel következő három leonin vers domborodik ki, mely az edény rendeltetését magyarázza:

Sum vas ex aere factum, peccata delere
Per me fit sacri purgatio vera lavacri,
Purgatur totum quod sit baptismate lotum.
M. h. e. Frid. me fecit.

mi annyit jelent: Metropolitanus huius Ecclesiae Fridericus me fecit. Vagy: Magister huius Ecclesiae Fridericus me fecit. Tehát vagy III. Fridrik érsek (1315—1338.) csináltatá, vagy egy Frigyes nevü érczöntő készité e müvet.

Egy alsó övezeten három más hasonló szerkezetü vers a keresztség kegyeit és hatását adja elmésen tudtára az olvasónak:

Gratia divina, peccatorum medicina
Munda mens fiat fontis unda,
Lex vetus erravit, nova lex me sanctificavit.

A két öv között félkörü 16. ivezet van. Ivtartó talapzatos oszlopkái fejezeteikkel együtt kidomborodnak. Ezen baldachinok alatt 16. püspök alacsony süveggel s dicsfénynyel dombor alakja áll előttünk. Különös, hogy ezen alakok mindig ugyanazok, csak a fölöttük elvonuló szalagon van más-más név latin majusculákkal jelezve. Ez mutatja, hogy Salzburg eddigi püspökeit ezen érczöntvényben nem egy elsőrangu müvész, hanem egy egyszerü harangöntő — örökité meg. Ügyessége igy is diszessé teszi az öntvényt. A talapzatokon gyermek carricatura, a püspökök mellett egy-egy négyszögü Medaillonon mellkép látható. Ugy, hogy ez vagy a mü megrendelője vagy készitőjének képe. Végre az ivek találkozási pontjain egy mesterileg készült tölgygaly nehány gyümölcscsel látható, melyek mind azon korra mutatnak, midőn a góth styl már teljes fejlettségében vala. Mindenesetre e medencze egy olasznak, különösen milánói mesterembernek kellett lennie, kik e korból több ily müvet hagytak hátra az utókornak, s kik a müszerető érsekek által munkával megbizva itt letelepedének.

De menjünk a templom kincstárába s lássuk a régi müipar emlékeit.

Itt először szemünkbe tünik egy ezüstbe foglalt bükkfakulacs, melyről a rajta levő barátbetükkel készült felirat állitja, hogy Sz. Ruperté vala. Tehát vagy a kulacs e vidéken is divatban volt akkor már, vagy az nem magyar találmány; legfölebb, ha a hunnoktól maradt volna e tájon.

2-szor. Egy régi misemondó ruha selyemkóczból, hátul csillogó szines selyemből az üdvözitő feszületen látható. A kelmét tekintve mindenesetre azon korból való, midőn a casulák összevarrott köpenyek voltak — s igy nem lehetetlen, hogy Sz. Rupert századából való. Alakját azonban átidomiták.

3-szor. Van két rendkivüli hosszu stóla s egy alacsony infula az állatkör skorpio és bakjegyével s feliratával. Mindenesetre régi tárgyak.

4-szer. Egy aranyozott ezüst kehely, melynek felső része idősebb az alsónál. Ennek diszitményei a kremsmünsteri kehelyhez hasonlók, mely III. Tassilo bajor herczegtől adományoztatott s igy a VIII. század készitményének tartandó.

5-ször. Van egy püspökbot fából, melynek csiga fejéből csak a belső vas egy kis elefántcsont boritékkal létezik még.

6-szor. Egy ciborium gyanánt használt nyujtott rézből készült, de aranyozott galamb, milyenek a nyugati egyházban az V. században már használatban voltak. Italiában oltárra tétettek ki, azért ennek is talapzata van.

7-szer. Egy onyxba metszett s valaha érczbe foglalt oroszlán — mely valamely ruhánál kapocs gyanánt használtatott.

E tárgyak mind Sz. Rupert korabelieknek tartatnak. Ujabbak a következők:

1-ször. Egy aranynyal s gyöngyökkel himzett fehér alacsonycsucsu infula. A keresztalakba füzött igaz gyöngyök, a négy evangelista dicsköre az akkor még igen értékes kék üveg gyöngyökből, s a nehány látható betü e müvet a VIII. vagy IX. században készültnek bizonyitják. — 949-ben a régi kincstár tárgyait maga az érsek pénzzé tevé, hogy Nagy Ottó császár ellen a magyarokat betörésre inditsa. Képzelhetni, mily mükincsek estek áldozatul!

2-szor. Egy oltár előfüggöny selyem és arany himzett képekkel, Jézus életéből. 1315—1338-ban élő III. Frigyes érsek ajándéka.

3-szor. A XV. századból 2 góth ereklyetartó.

4-szer. Egy 13" magas kereszt ereklyetartó. Felső része filigran byzanti munka aranyozott ezüstből, drága kövekkel kirakva. Bock Ferencz kölni kanonok, a régészet e terén első rangu tekintély, ezt koronázási világalmánk hiányzó kettős keresztjének tartja, melyet III. János (Beckenschlager 1482—1489) előbb esztergomi érsek más kincsekkel is terhelve Salzburgba hozott. Ennek talapzata XV. századbeli német mü.

5-ször. Egy apostoli követ-féle 1 ölnyi kereszt ezüstből 1449. évszámmal.

6-szor. Egy 1521-ben pergamenre nyomatott missale, melynek diszes kötése Ditrich Wolf családi czimerét mutatja, ki 1587—1612. volt itt érsek. De ki birná mind azt elszámlálni, mit itt összehalmozva láthat az utas. Legértékesebb azonban (t. i.) 40.000 frtra becsültetik

7-szer azon szentségmutató, melyet gr. Thun Ernő érsek (1687—1709.) hagyott emlékül ezen templomnak 1697-ben, melyet Amende Zsigmond udvari ékszerésze által készittetett, saját s Guidobald és Gaudolf elődeitől örökölt drágakövek s aranyból. Hogy előbb megesketteté azt, hogy t. i. semmit sem fog elidegeniteni: azt természetesnek találjuk. — Magassága 2' 9", legnagyobb szélessége 1'. Ékesitve van 1792 darab különféle nagyságu gyémánttal, 24 smaragd, 304 rubin, 16 saphir, 1 hyacinth, 8 amethist, 1 aquamarina, 1 rubin korong, 2 granát és 9 chrisolithtal. Aranysulya a renaissance münek 16 márka $12^3/_4$ lat. Bővebben leirja ezeket mind Schallhammer Antal lovag cs. k. kapitány „Beschreibung der erzbischöflichen Domkirche zu Salzburg. Salzburg, 1859. müvében.

Ha ezen kincseket és drága ruhák nagy halmazát látjuk: önkényt azon gondolatra jutunk, miszerint Salzburg érsekei javaik jövedelmeit az ipar s müvészet felvirágoztatására használták s hogy az isteni-tisztelet fényét magasztossá tevék. Bár mit mondjanak a hidegvérü philosophok, a szivnek magasabb érzelmeit e fény csak fokozni képes és igaz az, hogy az egyházak fénye mindig a vallásosság fokmérőjének tartható.

Salzburg egyik monumentalis épülete a Moenchsberg tetején emelkedő Hohen-Salzburg nevezetü vára is. Valódi Akropolis. 1740' magasan fekszik a tenger és 400' a Salzach szine felett. 1077-ben épité gr. Helfenstein Gebhárd érsek, a német császároknak az egyház iránt kifejtett tulkapásai ellen. Minden érsek mint fejedelem szaporitá az erődités müveket s nem egyszer

daczoltak ellenséges támadásokkal. Bástyákat, előudvarokat, 4 tornyot, börtönöket és kápolnát épitének Sz.-György tiszteletére késő góth stylben. Ez utóbbinak falait a 12 apostol veres márvány dombormüve ékesiti. Itt látható M. Terézia azon zászlaja is, melyet kezében tartva a magyarokat Nagy Frigyes ellen felhivá.

A legfelsőbb épületekben laktak az érsekek. Termeikben azon kor emlékei közül vajmi keveset találunk. Keutschach Lénárt érsek a két déli, III. János pedig a két északi termet szerelé fel góth izlésben. A bőr tapettek, az ajtók s ablak kereteinek faragványai, az 1489-ben állitott s góth fülkékkel s toronyfiakkal diszitett óriás kályha mind erre mutatnak még! — A mestergerenda két oldala teli van német fejedelmi czimerekkel, mind azt tanusitván, mily tekintélyes fejedelmek voltak Salzburg érsekei a német lovagkorban. Tán a szép kilátás, mely a medenczének közepén emelkedő mintegy trónról látható havasok, a kopárságával is fenségeskedő Watzmann, s a Salzach kigyózásaitól átszelt rónák voltak fenkölt terveik, épitkezéseik, hatalmuk némi inditó okai. Mind ez az 1802-ben bekövetkezett saecularisatio folytán a minimumra lőn leszállitva. Sic transit gloria mundi!

Bővebben ezekről szólni sem feladatom, sem a mélyen tisztelt választmány már ugy is sokáig igénybe vett türelme nem engedi, csak annyit legyen szabad megjegyeznem, miszerint Salzburgba a touristák oly tömegesen járnak, mint nálunk bucsukra, részint az intézmények s emlékek megtekintése, részint a jó levegő élvezése, részint s pedig főkép az ide mintegy $2^1/_3$ órára eső Königssee Németország e legszebb tavának s Berchtesgaden szép fekvésének s románkori templomainak felkeresése végett. De ezeknek leirását természetbuvárokra bizzuk, a mint hogy zempléni főorvos barátom azt kitünő tollal le is irta „Nyugaton“ czimü müvében.

Minket még a Sitticus Márk érsek által egy gymnásium számára 1617-ben épitett s Lodron Paris érsek által 1622-ben egyetemmé kibővitett — épület, illetőleg a benne található könyvtár érdekelt. Ez tulajdonképen 44.000 forinttal lőn megalapitva 1649-ben. Ő tehát, ki a várost erődökkel és falakkal látá el, ki a székesegyház épitését buzgalommal folytatá, talált módot Salzburgnak szellemi felvirágoztatására is. A könyvtár tehát 62.000. munkát (köztük 37 munka a legritkább rézmetszeteket tartalmazza), 4626. ősnyomtatványt, mely közül 1717. drb 1500. előtti időből a többi 1501—1536. közti időszakból, végre 1270. pergamen kéziratot foglal magában a legszebb miniaturekkel és initialékkal, köztük egy missale a XI. v. XII. századból. S hogy a diszből semmi se hiányozzék, van itt egy óriási földteke, melyet 1770. Fürstaller készitett czirboly-fenyőből.

Mindezeknek koronáját képezi a Carolino August-féle muzeum. A hálás utókor t. i. az ősök érdemeit méltányolni akarván, egy saját épületben oly sok emléket gyüjtött egybe, s annak oly rendezést adott, mely igazán figyelemre méltó. A termek t. i. szak és korrendszert képviselnek.

Az első teremben p. vannak a kelt és római leletek, szobrok, mozaikok, urnák, hullák stb.

A 2-dikban iparmüvek s gépek érczből és fából.

A 3-dikban szemlélhető a salzburgi pénzverdének — (mely jogot Hartvich érsek 996-ban nyerte Ottó császártól, és 1810-ben szünt meg) 1989. érme s fémere. Ki tudná Magyarország pénzverdéinek szakadatlan éremlánczolatát összegyüjteni? — Ugyan e teremben van a három utóbbi században készült hangszerek gyüjteménye, a zenének kézzelfogható történelme. Nem hijába hogy Mozart s Haydn hazája. Ennél teljesebb gyüjtemény aligha van valahol. Láthatók itt még üveg, majolika, porcellán müvek, Salzburg s vidékének jelesb emberei arczképekben, Kupeczky enarczképével, az ősök házi butorai, luxus tartalmával ruhákkal, himzésekkel és egy állitólagosan legalább 3000. éves bőrparittyával.

A 4-dik terem a vadász sport régi szereit tünteti elénk, s egy kályha-1566-ból, egy XVI. századbeli család háló, női munka s cselédszobáját s konyháját. Tehát három századelőtti időbe varázsoltatunk vissza.

Az 5-dikben a fegyverzetek különféle, s különkori példányai vannak, egy másikban a román s góth épitészet maradványait láthatjuk, stb. stb. ugy hogy e termekből senki sem távozik okulás s gyönyör nélkül.

S ki hinné Salzburg ezen igénytelenek látszó tárgyait összehalmozni egy honát s szülővárosát önérdek nélkül szerető, s a történelemnek szemlélhetővé tételét feladatul kitüző egyszerü férfinak sikerült. Neve Süss Vincze Márián, ki a városi zálogház kezelője volt. — A müértő rendezés érdeme pedig Schiffmann Joszt uré, kiknek emlékezetét Salzburg évkönyvei hálásan fogjak megőrizni. — Hála az égnek, honunkban is nagyobb már a régészet barátjainak száma mint volt bold. Széchenyi István gr. nagy hazánkfiának korában. Virul is a nemzeti Muzeum a hazafiak áldozatkészsége folytán. De nem mindenki teheti szerét, hogy Budapestre menjen. Azért a lelkes tudománybarátok minden nagyobb városban nyitnak ily muzeumokat. Tán nincs messze az idő, midőn a mi muzeumunk iránt is nagyobb részvét fog mutatkozni. S akkor okuland benne fiatal s öreg, iparos és tisztviselő, nők és urak s a régi kor iránti előitéletek — hogy t. i. sötétség s barbarság uralkodott, foszlani fognak és lelkesedést meritend mindenki tudomány, ipar s müvészet iránt, önszemlélet utján.

Ily gondolatok között távoztam Salzburg fejedelmi városból Münchenbe miről legközelebb lesz szerencsém a mélyen tisztelt választmány engedélyével előadást tarthatni.

Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez.

Miletz Jánostól.

Felolvastott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi október hó 31-én tartott választmányi ülésén

Temesvárnak, mint a török hódoltság főpositiója s kulcsának visszafoglalása a XVIII. század második évtizedében 1716-ban, egy uj aerát teremtett déli vidékünkön. A hajdani népes s virágzó temesi grófság területe a pusztulás kietlen képét tünteté fel; mindenfelé szomoru, elpusztitott, népszegény, részben mocsáros, részben pedig homok sivatagtól elboritott vidék s talaj tárult fel az utazók szemei előtt. Különösen az elnéptelenedésnek látszottak meg szomoru következményei; az álló vizek s mocsárok roppant területeket boritának el. A Maros és Tisza melléke Szegedtől kezdve le Titelig ingovány-, nád- és sással boritott álló vizek s mocsárokkal volt boritva; ezen kivül a területen található folyók semmiféle gátat nem ismerve, rakonczátlanul hömpölygő habjaik ki-kicsaptak a martokon s egész területeket elboritottak s ujabb büzhödt mocsárokat s posványokat képeztek, melyek kigőzölgéseikkel temérdek betegség csiráit terjesztették szélylyel.

A viztől ment rónák áldott termékenységü talaja emberi kéz hiányában parlagon hevert s müveletlenül maradt, s az iparnak, szorgalomnak nyoma sem mutatkozott. Ily elszomoritó s kietlen állapotok mellett, vidékünkön tehát gyökeres reorganisatióra volt szükség s a terület uj kormányzója gróf Mercy minden gondját s törekvéseit oda irányozta, hogy az elpusztult s lakatlan térségek benépesittessenek, a parlagon heverő rónák s a posványnyal, náddal boritott területek termékeny szántóföldekké alakittassanak át, hogy igy mielőbb az ipar- s kereskedelemnek is utat lehessen egyengetni.

A nagy nevü s fáradhatlan kormányzó, hogy a kitüzött nevezetes célokat elérhesse, a népességi viszonyok fejlesztésére fordità legfőbb igyekezetét s nagy számu gyarmatost, kézmüvest, iparost és földmivest hitt be Német-, Olasz- és Francziaországból, sőt még Spanyolországból is.

Vidékünk érdemes monographusai, mint: Griselini, Bárány, továbbá Preyer, Böhm és Schwikker csak igen hiányosan emlitik a spanyol telepitvényeket egyediratiakban, fáradhatlan történetbuvárunk Pesty Frigyes kivételével; mindannyian csak annyit tudnak, hogy 1722-ben Becskerekre biscayai spanyolok is telepedtek le, kik a helyet Uj-Barcellonának nevezték el, mely nevezet azonban nehány év mulva a jövevényekkel együtt kihalt, miután ezek a vidék nagyterjedelmü posványainak kigőzölgése által befertőz-

tetett levegőt elviselni nem tudták. Már 1728-ban a spanyolok helyébe szerbek, magyarok és németek telepittettek le.[1])

Ennyiben foglalható össze mindaz, mit monographusaink, Pesty Frigyesen kivül, a délmagyarországi spanyol telepekről felsorolni tudtak. Vidékünk kitünő monographusa, s lankadatlan szorgalmu okmánygyüjtőnk Pesty azonban már buvárlatai alapján egy lépéssel tovább juthatott s a „Századok“ 1877. évi folyamának I. füzetében közölt ily czimü értekezésében: „Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században“ az 1736. év végéről egy második spanyol telepitésről is megemlékezik a következőképen: „Eugen savoyai herczeg a törökök ellen viselt nagy háboruinak egyik legszebb gyümölcse kétségtelenül Temesvárnak és tartományának visszahóditása. Az ország ezen része a XVIII. század elején teljesen kimerült és a nemzet egy majdnem lakatlan földet nyert vissza; vagyis helyesebben szólva, még egyelőre nem a nemzet nyerte vissza, mert annak befolyása ezen országrészre jó sokáig a képzelődésnél is kevesebb volt, hanem az ausztriai ház. A német administratió, mely a visszahóditás után a közügyeket bécsi rendeletek alapján vezette, mindenekelőtt a tartomány benépesitését tette főfeladatává. A XVIII. század első felében a temesvári polgárok könyvében találunk Coblenz, Danzig, Krajova, Milano, Velencze, Brandenburg, Königsberg, Belgrád, Pforzheim, Mainz, Passau, Nápoly, Breisgau, Darmstadt, Graubündten, Frankóniából, általában Németország, valamint Ausztria, Cseh- és Morvaország minden részéből ide bevándorolt, és polgári jogokat nyert iparosokat, de Magyarországból igen keveset. — A kitünő közigazgatási képességgel biró grófi Mercy tábornok pedig 1722-ben biscayai spanyolokat telepitett Nagy-Becskerekre, mely azóta Uj-Barcellonának neveztetett, de ezen elnevezés nehány év mulva a jövevényekkel együtt kihalt, miután a kigőzölgő mocsárok a levegőt megfertőztették“.

„Ezt Griselini maga irja. Föltünő dolog tehát, hogy a temesvári tartományi kormány 1736. év végén ismét a spanyolokkal foglalkozik, panaszolkodván, hogy a leküldött „spanyol nyugdijasok“ t. i. az udvartól segélypénzt nyert spanyolok, mily sok bajt okoznak a hatóságnak, miről eleve fogalma sem lehetett. A tartományi kormány fölterjeszté az épitendő spanyol város tervrajzát és annak helyiségeül Nagy-Becskereket ajánlja, mintha ott azelőtt spanyol telep nem is létezett volna. Ezen helyiséget — elég különösen — egészséges levegője, jó ivóvize és a terület bőségének tekintetéből ajánlja, és mert Szeged, Arad és Temesvár erődítései közt fekszik, ugy, hogy sem háboru esetén ellenséges meglepetéstől, sem béke idején a rablók megtámadásaitól tartani nem lehet. A kormány minden intézkedést megtett, hogy 1737. év tavaszán a spanyol város épitéséhez hozzá lehessen fogni.“

---

[1]) Griselini: Geschichte des Temesvarer Banats. II. Theil, 156. s. — Böhm: Délmagyarország tört. II. k. 22. l.

„Ha ez tán egy második spanyol telepités volt Nagy-Becskereken, akkor feltünőnek kell tartani azon körülményt, hogy a Mercy idejében történt telepités szóval sem emlittetik. Akárhogy legyen, a spanyol családoknak, kik Nagy-Becskereken letelepitendők voltak, a megszerzendő épitési anyagra nézve bizonyos kedvezmények engedtettek, hogy fájukat Liptóból és Árvából hozatták, ez csak arra mutat, mily nyomorultak lehettek a közlekedési eszközök, hogy a fát nem inkább az erdőségekkel bővelkedő Krassóból és végvidékből szerzették be. Ezen spanyolok derekabbak voltak áruló földijük Aldana-nál Losonczy idejében, mert sokan közülök készségüket fölajánlák tengeren és szárazon a törökök ellen harczolni.“[1])

Pesty imént elősorolt adataiból világosan kitünik, hogy az 1736. év végén létezett egy második spanyol telepités, de történet-buvárunknak az általa felkutatott adatok s iratok nem nyujthattak kellő felvilágositást az udvartól segélypénzt nyert, s leküldött spanyol nyugdijasokról; mert többszörösen mintegy csodálkozva fejezi ki magát az általa felsorolt események fölött, midőn igy ir: „Föltünő dolog, hogy a temesvári tartományi kórmány 1736. év végén ismét a spanyolokkal foglalkozik“; vagy máshelyütt: „Ha ez tánegy második spanyol telepités volt!“ stb. Én azonban oly szerencsés helyzetbe jutottam igen tisztelt barátom s társulatunk tagja, főtisztelendő Kassics Károly püspöki igtató ur szivességéből, hogy ezen, az udvar által leküldött spanyol nyugdijasokról bővebb felvilágositó adatokkal szolgálhatok. Kassics társulati tag ur egy alkalommal hozzám jövén, figyelmessé tett Pestynek a Századokban megjelent s általam idézett értekezésére s több, különböző plebániáknál általa nagy gonddal gyüjtögetett anyakönyvi kivonatot, különösen pedig: szám szerint 7 darab oly okiratot adott át feldolgozás végett a püspöki archivumból, melyek a Pesty által is emlitett spanyol nyugdijasokra vonatkoznak s azok helyzetét s körülményeit bővebben megvilágitják.

A mult XVIII. század harmadik évtizedében déli vidékünkön letelepitett spanyol nyugdijasok története véleményem szerint összefüggésben látszik lenni az 1733-tól 1738-ig dühöngő lengyel örökösödési háboru történetével, midőn II. Frigyes Ágost lengyel király halála után a trón üresedésbe jutott. A lengyel korona után két fejedelem vágyakozott t. i. az elhunyt király fia a szász III. Frigyes Ágost és a nagy éjszaki háboru után detronizált lengyel király Leszczinski Szaniszló; az előbbinek Oroszország s Ausztria kedvezett, az utóbbi trónjelöltségét pedig Francziaország, Spanyolország és Szardinia pártolták. A kitört háboru folyamában III. Frigyes Ágostnak sikerült ugyan az orosz segélylyel, a lengyel nemzet többsége által királyul elismert ellenfelét futásra kényszeriteni s a lengyel trónt elfoglalni, de III. Károly hadai Olaszországban s a Rajnánál a szövetséges franczia, spanyol és szárd hadak által

[1]) Pesty Frigyes: Századok 1877. I. füzet. 49. 54. l.

mindenütt meggyőzettek s III. Károly kényszerült elleneivel 1738-ban Bécsben békét kötni, mely béke szerint, mellőzve egyéb pontozatokat lemondott Don Carlos spanyol herczeg javára Nápolyról is, mely még a spanyol örökösödési háboru befejeztével az 1714-ben kötött rastadti béke értelmében jutott az osztrák ház birtokába.

Nápoly uralkodót cserélvén itt is az történt, mint legtöbbször a politikai viszonyok ily nagy fontosságu változtával történni szokott, hogy mindazon katonai polgári s álladalmi tisztviselők, kiket a volt uralkodó házhoz a hüség, ragaszkodás és hála érzete csatol, elhagyják hazájukat s a volt uralkodó iránti hüséget s alattvalói függést továbbra is fentartják s kitől viszont elismerés fejében, a körülmények lehetősége szerint, részint mint tisztviselők ujból alkalmaztatnak a kivándorlottak, részint segélypénzt huznak.

A lengyel örökösödési háboru alkalmával a nápolyi s olasz területről is III. Károly királynak hasonlólag számos hü alattvalója, köztük sok spanyol költözött ki az osztrák örökös tartományokba s ezek közül valók részben azon spanyol tisztviselők, spanyol nyugdijasak is, kikről Pesty szerint a temesvári tartományi kormány az 1736. év végén intézkedéseket tesz; kik a hatóságnak oly sok bajt okoznak, miről eleve fogalma sem lehetett. Ezen spanyol nyugdijasak s tisztviselők az okiratok tanusága szerint még a lengyel viszályok kitörése kezdetén elhagyták hazájukat s 1733-ban Bécsbe költözködtek, hol egyideig az udvartól segélypénzt huztak, utóbb pedig Délmagyarországon, az ugynevezett Bánátba telepittettek le különböző helyeken u. m. Merczifalván, Temesvárott és Verseczen, mint nyugdijasak; de más még távolabbi vidékekre is elszélledtek; igy a mult századi 30-as évek vége felé a belgrádi káptalan tagjai között la Figuerra s la Casse spanyol nevü két pap is fordul elő; ezek még 1739-ben is itt tartózkodtak, azonban nem sokára la Figuerra pestisben meghalt.

Irataink bizonyitása szerint Merczifalvára 1736. elején érkeztek spanyolok s mint az itteni anyakönyvekből kitünik, 1736. ápril 1-től Mugnos József[1]) nyugdijas trinitáriusrendi atya volt ugyanezen évi augusztusig merczifalvi lelkész.[2]) Az anyakönyvek s a parochiális történeti adatok nyomán érdemesnek tartom néhány itt lakott spanyol nevét is felemliteni. 1736. évi augusztusban „Antonius Campos Hispanus“ neve fordul elő. 1737. május 6-án elhunyt Cajola Domokos a spanyol gyármathoz tartozó nyugdijas, életének 53-ik évében.[3]) 1763. augusztus 30-án Soro Gáspár valenciai eredetü

---

[1]) Munoz-nak is van irva-többszörösen az iratokban.

[2]) Matric. parochiae Merczyfalva. Tom. I. ez áll: „A 1-a Aprilis 1736. P. Predicans Josephus Munoz religiosus Ordinis SS-mae Trinitatis Redemptionis Captivorum, Capellanus quarumdam familiarum Hispanorum, parochus Merczifalvensis erat.“

[3]) Die 6-a Maii 1737. pie ac in domino obdormivit Dominicus Cajola inter Hispanorum Colonias adscriptus et Pensionista, qui aetatis erat annorum 53 etiam sepultus in coemeterio Merczidorffiensi.

spanyol házasságra lépett Orbenitz Barbara nevü cseh nővel.[1]) Itteni lakos Ribes de Soldevilla János nevü spanyoltól vezeti le származását női ágon a Bilszky család is. Ezekkel összefüggőleg felemlitem azt is, hogy századunk elején 1804-ben a derék, jótékony és hazafias szellemü báró Lo-Presti család lett Merczifalva birtokosa; mely család szintén régi ős spanyol származásu Ó-Castiliából. A család a XIV. században Szicziliában vitt nagy szerepet, honnan 1736-ban vándoroltak ki a lengyel örökösödési ügy miatt kitört háboru következtében s mint VI. Károly császár hü alattvalói Bécsben telepedtek le. A merczifalvi plébánia lakban a család 11 tagjának szemlélhető arczképe.[2])

Sokkal több spanyol névvel találkozunk azonban az eddiginél a temesvári r. kath. egyház anyakönyveiben, melyből az tünik ki, hogy itt mint központban, az ugynevezett „Bánátus“ székhelyén települtek le legtöbben. Hogy melyik évben történt a temesvári ideiglenes letelepités, erre nézve is a merczifalvi parochia anyakönyvei nyujtanak felvilágositást. A „Matricula parochiae Merczidorf 1734—1753.“ czimü anyakönyvben ez áll: „Deczember közepén az 1735-ik évben érkezett a spanyol nyugdijasak első csoportja letelepités végett a császár parancsolatjából a Bánátba s fensőbb parancs folytán Temesvárott helyeztettek el; közöttük volt bizonyos Mugnos József nyugdijas trinitárius szerzetes atya is lelkész minőségben.“ A Temesvárott letelepült spanyol nyugdijasak testi szervezete s egészségére nézve azonban nagyon kártékony s pusztitó befolyással voltak a temesvárvidéki klimatikus viszonyok; mert mint az alább közölt anyakönyvi kivonatokból látni fogjuk, rövid 3—4 évi itt tartózkodásuk alatt számarányukhoz képest, igen sokan elhaltak közülök oly nagy mérvben, hogy az 1739-ik év után már csak szórványosan találhatunk spanyol nevekre. Kassics Károly püspöki igtató s társulati tag ur szorgos kutatásai a bel- és gyárvárosi r. kath. egyházi anyakönyvekben a következő eredményt tüntetik ki az elhunytakról:

Elhunytak 1736-ban:

Perramon Márk. — Puertulas Ágoston. — Cereso Joannes Baptsta. — de Pilva Vincze L. B.

Peralda Julius Caesar. — Don Josephus de Castro. — Don Joannes Calcagni de Toledo, római birodalmi aranysarkantyus vitéz, nyugdijas spanyol.

Don Michael Josephus de Balencha mad, spanyol. — Oliva Péter.

Prá Antal Catalóniából, nősült Spanyolországban, nyugdijas ezredes.

---

[1]) 1763. 30. Augusti. Casparus Soro Regni Valentiae Hispanus et Leg. Laudon, copulatus est cum Barbara Orbenitz Bohema Merczifalvae. Ugyanerről a halálozási anyakönyvben ez áll: „1769. 31. Januarii Casparus Sebastianus Soro, 60 annorum, ex Hispania oriundus mortuus est.

[2]) Laurenz Schlauch: „Genealogie der Freiherrlichen Familie Lo-Presti Fontana d' Angioli“ és Kassics Károly jegyzetei nyomán.

Donna Ludovica Jetreria, özvegy spanyol nő, nyugdijas. — Perez Éva Mária, spanyol nyugdijas neje.

Don Buais Tamás, kiérdemült kapitány s nyugdijas spanyol. — de Mora Mária Erzsébet, özvegy nyugdijas spanyol nő. — Don Grau Felix, Valenciából, nyugdijas spanyol.

1736. szeptember 8-án elhunyt a közkórházban Navarra Anna spanyol nő Murcziából, Navarro József özvegye.

Pinedo József, császári nyugdijas spanyol, kiérdemült helytartó elhunyt 1736. október 10-én a katonai kórházban.

1736. október 19-én meghalt Abbadia Anna Mária, nyugdijas spanyol nő Arragoniából, a spanyol főőrségi parancsnok özvegye, eltemettetett a Ferenczesek, (jelenleg a kegyesrendiek) templomában.

1736. november 27-én elhunyt Más Boldizsár tisztelendő atya, spanyol nyugdijas Valenciából s a keresztény foglyok kiszabaditására alakult szerzetes rend tagja; eltemettetett a Ferencz-rendieknél.

1736. deczember 31. elhunyt Katalin urnő, Bajet nyugdijas spanyol neje.

1737-ben:

Január 7-én eltemettetett Perez János Szilvester, 50 éves catalóniai spanyol.

1737, január 31-én (ultima Januarii) Ferre Dominica, Patomióból (ex Hispania) bevándorolt spanyol nő 19 éves korában.

Domenico Fernandez. — Portall Jakab spanyol.

Alvarez Mária Bernardina kisasszony.

Donna Ximenez Gertrud, özvegy nyugdijas spanyol nő.

Pellizari Domokos, kiérdemült alkantarai spanyol lovag.

Salin Jozefa, özvegy spanyol nő.

Don Marcos András, nyugdijas spanyol kapitány.

1737. augusztus 30. Don Josephus a Castro et Gongora, nős spanyol nyugdijas, főőrségi parancsnok.

de Andrea Illés Jakab, nyugdijas spanyol; ennek családjából nagyon számosan haltak el.

Bellardi Bernát, spanyol nyugdijas. — Asnar Máté spanyol nyugdijas.

Sanctos Miklós, spanyol nyugdijas. — Berdosa András, spanyol nyugdijas.

1738-ban:

Don Velasco Antal, nyugdijas spanyol Szicziliából.

Carreras Mihály, nyugdijas spanyol.

de Calcagni János, kiérdemült tizedes Ahumadából, most nyugdijas spanyol.

Don Segura Péter, nyugdijas spanyol.

Portal Jakab, nyugdijas spanyol 1738. márczius 4-én.

Calon József, nyugdijas spanyol 1738. april 9-én.

Don Entero Alfons, kapitány, nyugdijas spanyol 1738. junius 13-án.

de Mora József Antal spanyol árva kis gyermek; özvegy édes anyja, mint már emlitve volt, még 1736-ban halt meg.

1736-tól 1738-ig még a következő spanyol családnevek is emlittetnek: Anrubi, Puius, Pumareda, de Andrea, Caló, de Toloya, Secura, Marco, Valero stb.

1739-ben már csak egy haláleset fordul elő, és pedig april 12-én eltemettetett Caupes Marián a ferenczek templomában, Cataloniából bevándorolt ezredorvos (őrnagyi rangban).

A felsorolt elhunytakon kivül az anyakönyvekben a jelzett idő alatt csak egy születési s kilencz házassági eset fordul elő a temesvári spanyol családok között, u. m.:

1736. szeptember 10-én kereszteltetett Antal csecsemő; szülői: Monzodaien Antal és Zsuzsanna. Keresztszülők: Romani Mihály és Mixal Anna a spanyol családok közül.

Házasságra léptek:

1736. julius 17-én de Gusman József Adolf, spanyol eredetü, Baya-i (Nápolyország) születésü, házasságra kelt Martinez Mária Annával, ki született Soros-ban (Dioecesis Lerinensis) Spanyolországban. Tanuk voltak: Balenchana Mihály József és Rivas József spanyolok. Az egyház részéről összeadó: Biruega Ildefonz trinitárius rendi szerzetes atya. Ez mint alább látandjuk a verseczi spanyol telepitvénynek volt lelkésze.

1736. november 22-én Don Garzia János Kristóf, spanyol kapitány, most nyugdijas, házasságra lépett Donna Serra y Laguna Máriával. Tanuk voltak: Don Rovira János és Don Garzes József nyugdijas spanyol tisztek. Egyházilag összeadó: Valdoriola Ferencz spanyol szerzetes atya, a fogolykiváltó rend tagja. (Ordo B. M. V. de Mercede.)

1737. február 10. Don de Castro et Gongora József, granadai főörségi parancsnok, nyugdijas, házasságra kelt de Acuna et Bracamonte Katalin urnővel; tanuk voltak Főtisztelendő Rossi és ab Arca spanyol gróf. Meghalt a férj még ugyanazon évi augusztus 30-án. L. az elhunytak rovatát.

1737. február 24. Vucka József trienti származásu nőül vette Perez Terézt, ki Cataloniából származott be. Tanuk voltak Don Oliva Péter és Don Carreras Mihály spanyol nyugdijasak.

1737. február 28. Don Sanz Péter és Reccas Donna Mária Erzsébet spanyol nyugdijasak, házasságra léptek; tanuik voltak: Don Gavilá Fülöp, Don Terrasa Kristóf, Don Perales Pál, Don Lopez Péter. Összeadó: Valdoriola Ferencz spanyol szerzetes atya a fogoly-kiváltó rendből.

1737. junius 10. Fernandez Domokos házasságra kelt Dubor Má-

riával, Pomareda József spanyol helytartó özvegyével. Tanuk voltak: Antich József százados, de Castro József főőrségi parancsnok és Valero Lajos, mindannyian nyugdijas spanyolok. Összeadó: Vilatersana József spanyol szerzetes atya a fogoly-kiváltó rendből (Ord. B. M. V. de Mercede).

1737. junius 11. Martin Bertalan spanyol és Medina Antónia bécsi születésü spanyol urnő házasságra keltek. Tanuik: Valero Lajos és Barral Antal spanyolok.

1737. augusztus 24. Pont Florentin spanyol és Melis Anna Mária magyarországi születésü spanyol kisasszony házasságra léptek. Tanuik: Valero Lajos spanyol és Capograsso Ferencz olasz. Összeadó: Vilatersana József.

1738. február 2. Calo József özvegy, nyugdijas flandriai, házasságra lépett Perez Katalin spanyol özvegy nővel. Tanuik: Entero Ildefonz és Portal Jakab spanyolok. Összeadó: Vilatersana József szerzetes atya.

Ezen adatokon kivül, melyek a temesvári spanyol telepesek s nyugdijasak viszonyai s állapotának ismertetéséhez szolgálnak némi kutfőkül, még bővebb adatokat is szolgáltatnak a Verseczre letelepitett spanyolokról fenmaradt okmányok, melyeket, mint már emlitém: Ft. Kassics Károly püspöki igtató ur volt szives a püspöki archivumból számomra lemásolás végett kikeresni.

Ezen oklevelek bizonysága szerint III. Károly király egyenes parancsolatjából 1736. april havában telepittettek le a Bécsből leküldött spanyolok Verseczen, s kezdetben vallási ügyeik vezetésével bizonyos Biruega Alfonz szerzetes atya, a sarut viselő trinitarius rend tagja bizatott meg[1]), ki egyszersmind magát leveleiben „a Bánátban lakozó összes spanyolok pásztorának is nevezi.“[2]) Később egy év elmultával Biruega szerzetes atya, némely spanyolok vádaskodásai következtében 1737. augusztus havában a lelki ügyek vezetésétől elmozdittatott,[3]) s a spanyolok helyettes lelkésze Cuttiè-Salzedo Antal szerzetes atya lett, kinek azonban Piberger Sebestyén József dékán, akkori verseczi plébános, azon okból nem akarta megengedni a parochiális templomban az egyházi functiókat végezhetni, mivel a püspöki hatóságtól semmiféle engedélyt nem volt képes felmutatni; miért is Cuttiè-Salzedo egy levelében, mely Verseczen 1737. augusztus 7-én van keltezve, erre nézve engedélyt kér az akkori püspöki helyettes Majér Gábor csanád-egyházmegyei kanonoktól annálisinkább: miután a temesvári főkormányszéktől s gróf Escoti-tól engedélye és szabadalma van a nevezett verseczi parochia területén élnie s tartózkodnia.[4])

---

[1]) Pater Alfonsus de Biruega religiosus SSmae Trinitatis ordinis Calciator, Két spanyol kapitány levele szerint. Dat. in Versitz 1737 die 29. augusti.

[2]) P. Alfonsus de Biruega indignus pastor omnium hispanorum in presenti (sic) Benatu residentium stb. Biruega sajátkezü levele.

[3]) Piberger levele. Datum Verseczini 6. August. 1737.

[4]) Cuttiè-Salzedo levele. Datum Versitz die 7. Augusti 1737. az aláirás következő: „obsequiosissimus subditus P. Antos Cuttiè et Salzedo“.

Okmányaink tanusága szerint az 1736. april havában Verseczen ideiglenesen letelepitett spanyol tisztviselők s nyugdijasak kilencz hajóval jöttek le Bécsből „folyókon vizeken át“ a Bánátba, s a bevándoroltak között voltak részint spanyol tisztviselők, részint spanyol iparosok és kézmüvesek is, s Biruega Alfonz trinitarius szerzetesen kivül egy másik szerzetes atya is jött még t. i. a már emlitett Cuttié-Salzedo Antal. Az ideiglenesen letelepitett spanyol bevándorlók, a déli éghajlatszülte heves vérmérsékletüket s gyorsan fellobbanó természetüket Verseczen, uj lakhelyükön sem vetközték le egészen, sőt közülök többen indulatoskodásaik-, fékvesztett természetők- s szenvedélyes magaviseletökkel sok botránynak voltak okozói s nem igen nagy dicséretet szereztek a spanyol névnek, a hatóságnak pedig megfékezésök sok gond- s fáradságba került. Irataink a Verseczen letelepitett spanyol tisztviselők s nyugdijasak közül többeknek fentartották nevét s véleményem szerint nem lesz érdektelen az okiratok egynémelyikét kivonatosan közleni, miután az iratok beltartalma érdekes fényt vet a spanyolok beléletére s viszonyaira nézve.

I. Biruega Alfonz szerzetes atya, „a jelenleg Bánátban tartózkodó összes spanyolok méltatlan pásztora“ jelentést tesz a püspöki helyetteshöz, hogy hivei között egy Landolfi Pompejus nevü elvetemült egyén találtatik, ki lator módra viseli magát, a lakosok élőjószágait elfogdossa, élete nyilvános botrány, miértis két katona felügyelete alatt őt sajátházában a város előljárója (sive Ferbolter istius civitatis) letartóztatta; de rosz lelke sugallatából az igazság előtt meghajolni nem akarván, házi börtönét elhagyta és őt a városi börtönbe kellett elzáratni; miértis a spanyol tisztviselők mindannyian óhajtják, hogy az ily nyilvános botrányt okozó ember közöttük ne maradjon, miután érdemetlen arra, hogy közöttük lakozzék.

II. Biruega jelenti a püspöki helyettesnek, hogy a verseczi parochiához tartozó két spanyol, egy férfi s egy leány t. i. Martin Bertalan és Medina Antónia kisasszony, kik ő. cs. kir fenségétől nyugdijt huznak, oly szándékkal távoztak Temesvárra, hogy ott házasságra léphessenek titokban, miután tulajdon lelkészök előtt még nem is jelentkeztek s ezen tettökkel a törvényes kihirdetést akarják kijátszani.[1])

III. Piberger Sebestyén József dékán s verseczi lelkész jelenti Majer Gábor csanádi kanonok- s püspöki helyettesnek Biruega spanyol szerzetes atyát védelmezve, kit ellenei a temesvári püspöki helyettnökségnél bevádoltak, hogy Pompejus nevü spanyol, csakugyan a sokszoros lopások, rablások végett, mely botrányos tettek a spanyolok jó hirnevét mocskolták be, záratott el, s ebben nem volt része Biruega atyának, sőt a bebörtönzés alkalmával távol volt. Pompejus gyakran fölfegyverkezve gyilokkal kóborolt s lopásokat követett el, mit bizonyitanak Surreu József, Ville-Omet Tamás, Sanchez Cajetán,

[1]) Datum Verzis die 10. mensis Junii Ao 1737. s mint a temesvári spanyol adatokból kitünik ez évi Junius 11-én össze is keltek.

Serra Onuphrius, Parry József és más spanyolok. Hogy ezen ügyben a vizsgálatnak mily vége leend a jövő fogja megmutatni.[1])

IV. Biruega szerzetes atya jelenti, Majer kanonoknak, hogy tudósitása alkalmával csakis azon czél lebegett szemei előtt, miszerint a spanyol tisztviselők s a verseczi parochia hivei között minden botrányt s viszálykodást távol tartson s megszüntessen.[2])

V. Piberger 1737. augusztus 6-án jelentést tesz Majer kanonoknak, hogy Biruega Alfonz atya szerzeteshez nem illő tettek miatt távozik el, kit, miután ő (t. i. Piberger) az ünnepélyes egyházi functiók által akadályozva volt, csak holnap fog kihallgatás végett magához hivatni, s a kihallgatás eredményéről alkalmilag tudósitani fogja.[3])

VI. Lombardo Simon János és Marimon János spanyol kapitányok ő cs. kir. Felsége szolgálatában,[4]) pecsétjök s nevök aláirásával megerősitett védlevelet adnak ki Biruega érdekében s esküt tenni is készek arra nézve, hogy Tisztelendő Biruega Antal (igy) szerzetes atya, a sarut viselő trinitáriusrend tagja, Bécsben velök együtt 5 évig tartózkodván, egy nő rokona lakott nála két kis gyermekével együtt s azután ő cs. kir. Felsége egyenes parancsolatjából, folyókon vizeken át együtt utaztak le egy hajóval. Jöttek még más spanyolok is, részint tisztviselők (officiales) részint 5 más iparos család s még egy trinitárius szerzetes. Tanuk esküvel készek állitani azt is, hogy az emlitett Alfonz atya s nő rokona között soha semmi olyas viszály, veszekedés vagy botrány nem történt, mi rosz példát adhatott volna a spanyoloknak vagy a város más lakosainak, pedig tanuk már 4 hónap óta étkeznek Alfonz atya asztalánál. Van azonban a spanyol tisztviselők között egy rosz lelkü egyén, ki gonosz szándéktól vezéreltetve Alfonz atya ellen tör s ellene vádaskodik stb. s a levél a következő aláirással végződik: „Capitano Sig. Simone Gio. Lumbardo, et Capitan Sn. Juan Marimon.“

VII. Végre egy levelében[5]) Biruega szintén védekezik Majer Gábor püs pöki helyettesnél azon vádak ellen, melyekkel őt némely rosz akarói illették, hogy t. i. egy nőt tart lakásában egy fiu s egy leány gyermekkel; s a vádakra vonatkozólag megjegyzi, hogy a nő rokona, s kis gyermekeivel együtt már Nápolyban s Bécsben is nála tartózkodtak, mely utóbbi városban 5 évet együtt töltött velök s Bécsből a császár-király egyenes parancsára 9 hajóval együtt jöttek a Bánátba. Becsületére állitja egyszersmind, hogy nő rokona

---

[1]) Dat. Verseczini 11. Julii 1737.

[2]) Dat. Verzis die 20. Julii an. Dom. 1737.

[3]) Verseczini 6. Aug. 1737.

[4]) Nos Simon Joannes Lombardo, et Joannes Marimon duces, sive Capitanei in dominio et servitio S. C. C. et Rae Maitis, quem Deus sub sua protectione custodiat. Dat. Versitz anno a nativitate Domini 1737. die vigesima nona currentis mensis Augusti.

[5]) Dat. Verzis die 29. mensis Augusti an. a nat. Dni 1737.

s ennek gyermekei, kik unokaöcscsei a temesvári kórmányszék tudtával tartózkodnak nála Verseczen s miután gyengélkedők Budára óhajtanak menni egészségök helyreállitása végett; állitja továbbá, hogy a nő, sógornője s bátyjának volt a felesége s ha szükséges, ezt hiteles iratokkal is igazolni fogja.

A Verseczre letelepitett spanyol nyugdijasok közül igen kevésnek maradt fenn neve a verseczi rom. kath. egyház anyakönyveiben, s Kassics Károly ur jegyzetei alapján a következőket közölhetem:

1736. deczembertől 1738. april közepéig a verseczi spanyolok közül elhunyt 7, született 1 s házasságra lépett 1, mint a következő adatok tanusitják:

Elhunytak: 1736. deczember 16-án . . . . . Gáspár, nemes spanyol; a vezeték neve nincs kitéve.

1737. márczius 27-én Bidal Özséb, 50 éves spanyol.

1737. augusztus 23-án Carreras Mária 70 éves spanyolnő; ily nevü férfi 1738-ban Temesvárott is halt meg.

1738. január 16-án Campamar Ferencz, spanyol hadnagy.

1738. február 13-án Torrente Péter, 60 éves spanyol.

1738. február 27-én Nemes Figeras Rajmund spanyol kapitány 60 éves korában.

1738. február 27-én Sera Onufrius ur, 53 éves spanyol.

*

1737. augusztus 27-én kereszteltetett Mária Scholastica, Sera Onuphrius és Katalin nejének leánykája. Keresztelők: Nagyságos Sanchez Mária Scholastica urhölgy s ennek édes anyja Mendoza Scholastica urnő.

*

1738. april 14-én Escoriollo József Jakab házasságra lépett Sarda Antónia kisasszonynyal. Tanuik: Don Lorenzo és Rödt, az akkori verseczi német tanitó.

Ezek azon adatok, melyek az 1735—1736-ban Délmagyarországon másod izben letelepitett spanyol tisztviselők s az udvartól segélypénzt nyert spanyol nyugdijasokra vonatkoznak, s letelepitésök Merczifalván, Temesvárott és Verseczen ugy látszik csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kórmány egy épitendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül ujból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg is telepittettek le spanyolok; az épitendő uj spanyol város tervrajz-kivitelét azonban meggátolta az ideiglenesen letelepülők gyorsan s rohamósan bekövetkezett kihalása, miután a meleg s egészséges déli éghajlat szülötteire vidékünk éghajlata egyátalában a legpusztitóbb befolyást gyakorolta.

Mint az iratokból némileg meggyőződhettünk ezen spanyolok voltak azok, kik viszálykodásaik-, s heveskedő természetükkel oly sok bajt okoztak az egyházi s világi hatóságoknak s egyszersmind ezekről irja Pesty Frigyes is,

hogy „ezen spanyolok derekabbak voltak áruló földijük Aldanánál Losonczy idejében, mert sokan közülök készségöket felajánlák tengeren és szárazon a törökök ellen harczolni.“ — Utódjaikra itt-ott szórványosan, még ma is akadhatni vidékünkön, s uj magyar hazájuknak mint hü fiai ismeretesek.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése január 30-án. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Korbonics János, Molnár Vid cz. kanonok, Péch József, Rötth László alispán s a társulati tagok közül Feigenbaum Ignácz, a karzaton pedig női és uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnöklő ő nagysága megnyitójában üdvözli a választmányt s felemliti, hogy Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának hivatalos távollétében a jelen választmányi ülést ő vezetendi s azt megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult évi deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Deczember havi utolsó összejövetelünk óta letünt ismét egy év, az 1877-iki, az enyészet mindent magába ölelő örvényébe. A letünt év ma már a multé s a multat hiven figyelemmel kisérő Clio feljegyzéseinek leend majdan tárgyává. De bármiként történjék is tisztelt választmány a történelem géniuszának itélete a volt felett, az mindenesetre áll: hogy mi a letünt multért nemcsak nem pirulhatunk: sőt inkább önérzetesen s elégültséggel tekinthetünk arra vissza.

De nem is lehet az másképen tisztelt választmány! mert mindig találkoznak oly lelkeseink, kik nemzeti közmivelődésünk viszonyait szemeik előtt tartva, nemcsak a multban istápolták, támogatták e délvidéki társulatot, de jelenleg is, az 1878-iki uj év küszöbén ujból az ő jótékony s részvétteljes neveikkel találkozunk. Ezen érdemes jótevőink s kiváló lelkeseink közé tartozik két nemeskeblü honleány, t. i. Reviczki-Bay Ilona társulatunk alapitó tagja s Cserey Jánosné urnő, kik legközelebb e társulat iránti érdeklődéseiknek elismerésre méltó tanujelét adták.

Igy Reviczki-Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja beküldött hozzám két darab cs. kir. aranyat azon czélból, hogy az a Rámánál hősies önfeláldozással elhunyt báró Lo-Presti József siremlékére begyülendő összeghez csatoltassék. Mint tudva van, a Lo-Presti sirján felállitandó emlékre nézve még a mult évben egy bizottság alakult legnagyobbrészt ezen társulat kebeléből, melynek élén érdemteljes elnökünk, Ormós Zsigmond ő mltga áll, tehát a jótékonysága s szivnemességéről előttünk ismeretes ajándékozó urnő ezen adománya által is a társulat ezen nemes és hazafias irányu törekvéseit igyekszik előmozditani. A beküldött adományt legközelebb a Lo-Presti siremlék-bizottság elnöke, Ormós Zsigmond ő mltgánál fogom letéteményezni.

Továbbá Cserey Jánosné urnő legközelebb Erdélyből szintén érdekes ajándékokkal kedveskedett társulatunknak s beküldött hozzám 36 kötet különböző tudományágat képviselő régi könyvet, melyek között egy XVI. századbeli görög-latin szövegü biblia is találtatik; küldött továbbá az 1834-iki kolozsvári országgyülés jegyzőkönyveiből egy kivonatot s 9 darab régibb s ujabb — több előkelő erdélyi családtól kibocsátott halotti gyászjelentést s emlékbeszédet s végre 5 darab Kossuth bankjegyet. Mindezen küldeményről a jövő havi választmányi ülésen fogok a tisztelt választmánynak részletesen beszámolni; a jótékony adományt jelen titkári jelentésemben csupán azért soroltam fel, hogy a nemes urnőnek, ki a messze távolban is ily szép érdeklődést tanusit társulatunk iránt, a társulat nevében tisztelt választmány, fejezzük ki legőszintébb köszönetnyilvánitásunkat.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket is van még szerencsém jelenthetni:

I. Deczember havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott uj tagot hivatalosan értesitettem s részére a társulat kiadványait megküldöttem; továbbá a társulati „Értesitő“ is, mely a negyedik évfolyam I. füzetét képezendi, nemsokára tartalomdusan meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő hivatalos iratok érkeztek be hozzám:

1) Egy jegyzőkönyvi kivonat a délmagyarországi természettudományi társulattól, melyben köszönet szavaztatik, hogy a választmány szives volt megengedni a természettani muzeum ideiglenes elhelyezését a történelmi és régészeti muzeumba.

2) Melczer Istvánné született báró Lo-Presti Henrika urnő ő nagyméltósága egy levelében arról értesit, hogy a Rámánál hős halállal elvérzett Lo-Presti József fényképezett arczképét, melynek eredetije birtokában van, a társulatnak a levélhez mellékelve megküldé, s egyszersmind 100 frtot küldött be a rámai hős siremlékére, a Lo-Presti emlékbizottság elnöke Ormós Zsigmond ő méltóságához.

3) Marossfy Francziska urnő egy kérvényt adott be hozzám, melyben jelenti, hogy férje Marossfy János ügyvéd s volt tagtársunknak a mult évben bekövetkezett elhalálozása folytán annak összes könyveit, továbbá egy, a régiségek elhelyezésére alkalmas szekrényt a társulatnak elárusitani szándékozik.

III. A társulati muzeum részére a már jelzett könyv- s irat-adományon kivül a következő adakozások is történtek még:

1) Braila Illés főreáltanodai VI. osztálybeli tanuló ajándékozott több apró kagylócskát, melyek az ős hajdanban a nők nyakékességeül szolgáltak; az ajándék lelhelye Billét, hol a téglaégetéshez felhasználandó földhordás alkalmával a falu közelében találtattak a mult 1877. év végén.

2) Diakonovits Aurél főreáltanodai VI. osztálybeli tanuló több régi cserép- s edénydarabot ajánlott fel a társulatnak, melyek Bogsánbánya délnyugati részén, alig néhány száz lépésre a „Bründl“ nevü mulatóhelytől emelkedő csekély magasságu hegytetőn, melyet a románok „Cleantiu lui Vararíu“ néven neveznek, találtattak az ajándékozó bátyja Diakonovits Adolf mérnök ur által még a mult deczember hó végén. Az itt található régi edénytöredékek — mert egészet még nem sikerült feltalálni — leginkább urnák, edények, tálak s fazekak maradványai s vastagságuk 4 és 30 milliméter között változik; az edénydarabok különféleképen czifrázottak s dudor- vagy füllel voltak ellátva.

Találtak itt egy 35 cm. átmérőjü urnát is, mely csontot, szenet és hamut tartalmazott; továbbá egy csiszolt követ, mely 9 cm. hosszu s 4 cm. széles és hajdanta hosszabb lehetett, mert mindkét végén a törés kétségtelen nyomait viseli; hogy ezen leletek kinek birtokában vannak, előttem ismeretlen.

Az itt található edények legnagyobb részben szürke agyagból készültek s égetésök igen tökéletlen; az edények alakja, mint a töredékekből meg itélni lehet, többé-kevésbé kerek volt, de találtak már oly edénydarabokat is, melyek négyszegletes alakra hagynak következtetni.

IV. Könyvtárunk gyarapitására megküldé Edelspacher Antal ur ily czimü müvét: „Dentek és magyarok.“ Magyar-őstörténelmi vázlat. Irta: Edelspacher Antal. Budapest, 1878.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek legutolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, határoztatott: hogy Reviczki-Bay Ilona urnőnek a társulat iránt tanusitott lelkes részvéte s buzgalmáért elnökileg tudtul adandó köszönet nyilvánittassék, valamint Cserey Jánosné urnőnek is, hogy a messze távolban a társulatot becses figyelme s méltánylatára érdemesiteni méltóztatott. A választmány elnökileg tudtul adatni határozta el továbbá legőszintébb köszönetnyilvánitását Melczer Istvánné született báró Lo-Presti Henrika urnő ő nagyméltóságának is az általa beküldött arczfényképért s a rámai hős siremlékére felajánlott s Ormós Zsigmond elnök ő méltóságánál letéteményezett 100 frtért, mely összeg megjegyzendő, már takarékpénztárilag kezeltetik.

Végül mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Edelspacher Antal urnak, továbbá Braila Illés s Diakonovits Aurél főreáltanodai VI. osztálybeli tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte. Egyuttal azon óhaj is kifejezést nyert, hogy a rámai hős arczfényképe sokszorositassék s mindazon nemes keblü jótevőknek, kik a hős siremlékére adakoznak, a hős egy-egy ily fényképe adassék emlékül; elnöklő ő nagysága pedig azt is szives volt megigérni, hogy ha legközelebb, a tavasz nyiltával Bogsán s Resicza vidékére rándul, igyekezni fog Diakonovits Adolf urtól több érdekes régiséget s római emléket a régészeti muzeum részére megszerezni, mely becses igéret a választmány által lelkes éljenzéssel fogadtatott.

A társulathoz beérkezett egyéb hivatalos iratokat tekintve, a délmagyarországi természettudományi társulat köszönetét kifejező jegyzőkönyvi határozat tudomásul vétetett; Marossfy Franczíska urnő ajánlatára nézve pedig határoztatott, hogy a megvásárlás végett felajánlott könyveket s szekrényt titkár vizsgálja meg s eljárásának eredményéről a jövő választmányi ülésen terjeszszen elő véleményes jelentést.

Erre Ódor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 893 frt 70 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1355 frt 5 kr. tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés, a lelkes, önzetlen kezelést s

a kedvező pénzügyi viszonyokat tekintve, éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily czimü értekezése, mely Miletz János titkár által olvastatott fel: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695—1718“; mely értekezésében szerző a nevezett városok mult eseményeit sorolja fel elég érdekesen s élvezetes modorban összeállitva a jelzett időszak tartama alatt; nem használta ugyan a szerző a történelmi buvárlat ujabb productumait, mindazonáltal tekintettel azon tevékeny munkásságra, hogy az ismert, de jobbára szétszórt adatokat egy keretbe összegyüjté, a választmány az értekezést az „Értesitő“-ben kinyomatni elrendelte.

Több tárgy nem levén, az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Iványi Ede, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, czimzetes kanonok, Péch József, dr. Reiner József, Szandics István; továbbá diszes vendégkoszoru s a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Január havi utolsó választmányi ülésünk alkalmával hangoztattam azon fokozott érdeklődést titkári jelentésemben, mely a beköszöntött ujév küszöbén társulatunk iránt mutatkozni kezdett, hogy ujból találkoztak oly lelkeseink, kik az előhaladás s a közmüveltség pártfogói levén, hathatósan előmozditani igyekeznek fáradhatlan s buzgó törekvéseinket a culturális haladás érdekében. Jelen titkári jelentésemben is, mint annak több passusaiból meggyőződhetik a tisztelt választmány, ugyanazon érdeklődést és rokonszenvteljes pártolást jelezhetem a tudományos müveltség előmozditásának szent ügyét lelkesen felkaroló pártfogóink, tagtársaink s e délividéken a szellemi előhaladás támogatását szivén viselő, buzgó, lelkesült közönség részéről.

Mindezen örvendetes körülmény azt mutatja tisztelt választmány, hogy a közmüveltség érdekében kifejtett buzgó s lankadatlan törekvéseinket a nagy közönség is mindinkább figyelemmel kiséri s azokat méltányolni kezdi és közelebb juttatni segédkezik társulatunkat azon nemes czélokhoz, melyekre megalakult.

Czéljaink s törekvéseink iránya ismeretes, t. választmány; mig egyrészről kutatgatjuk a mult hagyományait, hogy tanulságul szolgáljanak a jelenben, s biztos bázist képezzenek egy szebb s boldogabb jövő megalkotására nézve, addig másrészről összegyüjtjük a mult századok régiségeit, emlékeit, hogy ezek is a jelen s jövő nemzedék culturális haladásához tanulságos példányképül szolgálhassanak.

De el is mondhatjuk önérzettel tisztelt választmány, hogy nem kerüli el egy mozzanat sem a társulat figyelmét, mely lételünk kitüzött czéljai körébe vág. Igy legközelebb nagyérdemü elnökünk Ormós Zsigmond főispán ur ő

méltósága egy meleg hangon irt felhivást intézett Temes vármegye, Temesvár szab. kir. városhoz és a vidék központi törvényhatóságaihoz azon czélból, hogy a „Temesi kerület“ nevezete alatt ismert országrész, t. i. vidékünk Délmagyarország törvényhatósági s közigazgatási szerveztetésének 100-ik évfordulója a jövő 1879-ik évben Temesvárott, mint a vidék geographiai központján megünnepeltessék, mely jubiläum hogy nagyszerü leend, a minden irányban mutatkozó érdekeltségből is eléggé sejtenünk lehet.

Társulatunk belkörülményeit érdeklőleg a következőket is van szerencsém jelenthetni.

I. Január havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a társulati „Értesitő“ is megjelent, mely a negyedik évfolyam I. füzetét képezi. Továbbá foganatosittattak a legutóbbi választmányi ülés határozatai s megküldettek az elnöki köszönetnyilvánitások Bay Ilona, Cserey Jánosné és báró Lo-Presti Henrika urnőknek a társulatot kitüntető kegynyilvánitásaikért, s egyuttal bemutatom a mult gyülésen titkári jelentésemben felemlitett arczfényképét a rámai hősnek, mely báró Lo-Presti Henrika ő nagyméltóságának ajándéka. Végül eljártam azon kiküldetésben is, melynek tárgyát a Marossy-féle könyvtár megvizsgálása képezte s eljárásom eredményéről a jelentést a mai gyülés folyamában fogom előterjeszteni.

II. A társulati muzeum részére a következő adományok érkeztek be:

1) Dr. Szentkláray Jenő érdemteljes tagtársunk, a nemcsak ezen társulat körében, de országosan a tudós világ előtt is nagy figyelmet gerjesztett borjasi kutatásainak kiegészitéséül beküldött hozzám két darab kőszekerczét s 3 darab római érmet azon kijelentéssel, hogy azok a társulati muzeumban, a már általa adományozott többi borjasi őskori emlékekhez csatolva, helyeztessenek el. Az adomány, tisztelt választmány, a kitünő tagtárs és szakférfiu ujabb osztatlan s állandó érdeklődéseinek képezi tanujelét társulatunk iránt. A kőszekerczék a borjasi kőkorszaki telepben találtattak 1877. október havában, az érmek is ugyanakkor, nem nagy távolságra a hires őskori teleptől azon partmagaslaton, melynek aljában egykoron a Tisza medre folyt, hol hajdanta az ősi Borjas lakossága a törökök elől menekülve, sirját találta.

2) Rádl Gusztáv bányabirtokos ur Bogsánból küldött dr. Kuhn Lajos természettudományi társulati titkár ur közvetitésével 16 darab ezüst érmet, melyek közül 14 darab Lengyelország XVI. és XVII. századi érmeit, 2 darab pedig Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1626-ban vert ezüst pénzeit képviselik. A pénzek lelhelye Bogsánbánya.

III. Könyvtárunk gyarapitására a következő adományozások érkeztek:

a) Bay Ilona urnő s alapitó tag kedveskedett Horváth Mihály nagynevü történészünk legujabban megjelent ily czimü érdekes müvével: „A kereszténység első százada Magyarországon.“ Az ajándék a régi pergamentkötésekhez hasonló diszkötéssel bir, mely antikszerü czifrázatokkal van diszitve s dus aranyozással ellátva.

b) Cserey Jánosné urnő, kinek iránt unk tanusitott becses részvétéről már a mult választmányi ülésünkön megemlékeztem általánosságban, ajándékozott 36 kötet különféle tudományágat képviselő régi könyvet, melyek a következők:

1) Görög-latin szövegü régi biblia, előlhátul csonka, de a betük s kiállitásból következtetve a XVI. századbeli kiadás.

2) Baróczi Sándor: Kassandra. Pest 1793. 2 kötet.

3) Rousseau: Párbeszédek. 1782. Franczia mü. 1 k.
4) Decretum Tripartitum Regni Hungariae. Claudiopoli 1762. 1 kötet.
5) Quinti Horatii Flacci Opera. 1 k.
6) Segédkönyv a deákul tanuló magyarnak könnyebbségére. Pest 1844. 1 k.
7) Philosophia. Görcz 1747. 1 k. Czimlapja nincs.
8) Schwaben Joachim: Magazin für Kinder. Lipcse 1772. képes kiadás. 1 k.
9) Iklandi Filep József: Törvénybeli gyakorlás, vagy erdélyi ügyfolyások. Maros Vásárhely 1831. 1 k.
10) Gróf Verri Sándor: Római éjszakák. Olaszból forditotta Felfalusi Kováts Antal. Kolozsvár 1823. 1 k.
11) Erster Unterricht im Lesenlernen der deutschen und lateinischen Sprache. Zum Gebrauche der Schulen in der Burzenland. Kronstadt 1828. 1 k.
12) Magyar-német-latin szótár. 1 k. Czimlapja nincs.
13) K. Boér Sándor: Bárkláj Árgénisse. Kolozsvár és Szeben 1792. 1 k.
14) Instructio pro tabula regia judiciaria transylvanica. Cibinii 1767. Czimlapja nincs. 1 k.
15) Kibédi Péterfy Károly: Filozofusok és Filozofia históriája. Maros-Vásárhely 1833. 1 k.
16) A deáknyelv mennyire szükséges voltáról kiadott kérdésre való felelet. 1 k. Czimlapja nincs.
17) Zenker F. G.: Nicht mehr als sechs Schüsseln. Ein Kochbuch. Wien. 1820. 1 k.
18) Breviarium juris Transsylvanici. Szeben 1791. 1 k. Czimlapja nincs.
19) Nagy-Ajtai Cserey József: A magyar beszédnek példái. Szeben 1791. 1 k.
20) Az erdélyi nagy fejedelemség rendeinek névsora 1848-ban. Kolozsvár. 1 füzet.
21) Syntagma juris Hungarici. Claudiopoli 1741.
22) Eder Josephus Carolus: Breviarium juris Transsylvanici. Szeben 1800. 1 k. A 18. szám alattival ugyanazon mü.
23) Cornelius Nepos. 1742. 1 k.
24) Syntaxis ornata. Czimlapja nincs. 1 k.
25) Mária Terézia intézkedései az erdélyi kormányszékre nézve. Czimlapja nincs. Latin mü 1777.

Ezeken kivül Csereyné urnő ő nagysága adományozott még 1 kötet német evangeliumos könyvet (czimlapja nincs) 4 kötet német iskolai tankönyvet; 2 kötetke német imakönyvet, az egyiknek czimlapja nincs; s 3 kis kötetecske régi latin imádságos könyvet. Végre irattárunk gyarapitására ajándékozott 9 darab régibb s ujabb halotti gyászjelentést s emlékbeszédet, továbbá az 1834-iki kolozsvári országgyülés egyik ülésének jegyzőkönyvi kivonatát s bankó-gyüjteményünk növelésére 5 darab Kossuth bankjegyet.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen dr. Szentkláray Jenő s Rádl Gusztáv

uraknak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 935 frt 63 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1355 frt 5 kr. tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnok ur jelentése örvendetesen s éljenzések között tudomásul vétetvén, a választmány elnök ő méltóságának inditványára azon határozatot hozta, hogy a folyó kiadások fedezésére szánt összegből, miként az más hasonczélu társulatoknál is történni szokott, s miután a társulat folyó kiadásai különben is tulbőven fedezve vannak, — egy rész tőkésittessék s az alapitványi összeghez csatoltatván, a jelenlegi 1355 frt 5 kr. összeg 1500 frtra egészittessék ki.

Következett Iványfi Ede választmányi tagurnak ily czimü értekezése: „Uti jegyzetek;“ mely értekezésében szerző élénk, változatos modorban s vonzó nyelvezettel leirja mindazon tapasztalatait, melyeket a mult 1877. évi szünidei kirándulása alkalmával tett különösen a haza nyugati részében s az osztrák örökös tartományokban. Értekezésének felolvasott részlete Grácz ismertetésével végződött s keretébe felölelte mindazon nevezetességeket, melyek a hazában s külföldön a történelem, az archaeologia s iparmü-történelmi téren mint emlitésre méltók felmerültek. A választmány s a jelen volt diszes hallgatóság a derék s fáradhatlan értekezőt élénken megéljenezte s érdekes értekezésének folytatására a legközelebbi választmányi ülés alkalmára melegen felkérte.

Ezután Miletz János titkár adta elő jelentését azon kiküldetéséről, mely a mult január havi választmányi ülés alkalmával történt a Marossy Franciska urnő által a társulatnak megvásárlás végett felajánlott könyvtár megvizsgálása tárgyában. Ezen jelentés folytán kitünt, hogy a könyvtár, eltekintve a több mint 100 kötet s füzet ügyvédi, politikai s statisztikai irányu s utazási leirásokat tárgyaló müvektől, melyek megjegyzendő inkább kötve s igen csinos állapotban vannak fentartva, — számos régészeti, történelmi és szépirodalmi olyan müveket is tartalmaz, melyek a könyvtár ezen utóbbi részének megvásárlását, ha a társulat jutányosan hozzá juthat, nagyon kivánatossá teszik: miért is előadó inditványozza, hogy küldessék ki egy három vagy négy tagból álló bizottság a könyvek ujbóli átvizsgálása s felbecslése végett, hogy mielőbb megtétessék a tulajdonos urnőnek a vételár-ajánlat a kiválasztandó könyvek értéke s mennyisége szerint. A választmány az ajánlatot s inditványt némi eszmecsere után, melyben különösen Ardeleán György, s Iványfi Ede választmányi tag urak vettek részt egész terjedelemben magáévá tevén a könyvtár ujabb megvizsgálása végett Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt Ardeleán György, Iványfi Ede választmányi tag urakat s Miletz János titkárt küldé ki oly kijelentéssel, hogy megállapodásuk eredményéről a legközelebbi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Több tárgy nem levén, az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése. Miletz Jánostól.

V.

Szakál Ferencz gunyverse 1673-ból.

II. közlés.

Midőn ezen gunyvers első részletét közlém már emlitettem, hogy annak éle az erdélyi ügyek magas intéző körei s az akkori főurak ellen van intézve; a gunyvers szerzője bizonyos Szakál Ferencz volt, kit az első közlés alkalmával megnevezni elmulasztván, a hiányt utólagosan pótolom.

Ad Principissam D. Clementissimam **Annam Bornemisza.**

Kegyelmes asszonyom fonók varrókhoz láss,
Nem asszonyok tiszti ország-gubernálás,
Commissió által való parancsolás,
De fejércselédhez (igy) való igazgatás.

De hogy férfiaknak tisztibe is hágtál,
Sok féle dolgokban sokat parancsoltál,
Alkalmatosságot irásomra adtál,
Meg bocsáss ha azzal tőlem megbántattál.

Sok helyen kecskéket vettél kertészeknek,
Tisztet méltóságot pénzen adsz ezeknek,
Részét neked adják, részét erszényeknek,
Instructiót is tudsz adnia ezeknek.

Szegénységen hogy ha bitangot vonhatnak,
Harmadát ő ládájokba takaritnak,
Két részt pediglen a tárházadhoz adnak,
Ha igy lesznek hivek, tisztet sokan birnak.

Tisztek is már teszik az bányáshelyeken,
Aranyas, ezüstös és kincses helyeken,
Az holott tilalom vagyon az félelmen,
Álnokságot szerez az bitang szerzemény.

Aranyat, ezüstöt és kincset ád annak,
Kit csalárdok közül szerzett faktorának,
Eredj, igy szól: Vidd ezt az pénzt az jámbornak,
Add néki, precalója lesz mindnyájunknak.

Megcsalnak itt sokat itt az hopczihérek,
Mindjárt jelen vannak, készen sok ledérek,
Fogják, tánczoltatják, kifacsarják pénzek,
Oh az ám látod-e? mely istentelenek!

Az ilyen bitang pénzt, mikor oda vitték,
Vigan nagy örömmel meg is beszélették,
Kedvesen szemeik az ilyen pénzt nézték,
Kezeik(et) pediglen ládákba rejtették.

Miért nem ölöd meg az ily keresőket?
Hamis keresettel csalárdul élőket!
Ilyen álnoksággal molyos pénzt gyüjtőket,
Ilyen gazdagságban gyönyörködtetőket.

Az ilyen szolgákat Dávid mind el üzte,
Az megbüntetésre egyig összefüzte,
Százegy zsoltárban ő fogadásba tette:
Gonosz, álnok latrot, hogy nem szenvednéje (igy).

Kegyelmes asszonyom fösvénységet hagyd el,
Maradékod nincs, pénzt ne rakj öszve éllel;
Szegény nyomorultat, ne eressz durderrel,
Hogy ne végy együtt részt, amaz Jezabellel.

Ad Joannem Bethlen cancellarium [1]).

Az cancellarius igen esztergárol,
Krisztus tanitványit elméje mészárol,
Az mennyei jókat azoktól ócsárol,
Hogy abban része nincs, mástól azt is károl (igy).

Az apja nálánál jobb utat követett,
Kit jó méltóságért régen által lépett,
Amaz Luciferrel égből levettetett,
Kiért ő is sokat pokolba vezetett.

Ad Paulum Béldi.[2])

Palkó! bár örökké laktál volna Bélden,
Hogy sem amaz pénzes székelyeknek földén,
Bár Tatárországban laknál tenger szélén,
Ne láttalak volna soha laktam földén.

---

[1]) Bethlen János a Balázs ágból, fia volt Bethlen Farkas és Sükösdi Annának. János született 1613-ban s Barcsai, Kemény és Apafi fejedelmek alatt kanczellár, Fejér vármegye főispánja és Udvarhelyszék főkirálybirája volt. Leirta kora történetét latinul s utódainak igen szép vagyont hagyott hátra. Meghalt 1678. február 28-án vizkorságban.

[2]) Béldi Pál, a háromszéki Uzonból származó ős székely Béldi család egyik legnagyobb s legkiválóbb alakja, Béldi Kelemen s Bánfi Zsuzsától született. Történelmünk lapjai kevés ily, hozzá hasonló, önfeláldozó s önérdekét feledő honfit s hőst képesek felmutatni. Midőn I. Apafi Mihály ellen fejedelmül felléptették, maga küldte haza a védelmére fegyvert fogott harczkész székelyeket s a trón helyett az örökös börtönt választá, hogy hazáját a polgár háboru és idegen beavatkozás dulásaitól megmentse. Meghalt Konstantinápolyban a Jedikula, vagy is héttornyu vár börtönében, hol önkezével a falba vésett neve még ma is olvasható. — Szakál Ferencz a gunyvers irója, mint a fent közlött versek is mutatják, szintén a nagy hazafi ellenségei közé tartozott, mert különben ily hangon s modorban nem irt volna azon nagy emberéről Erdélynek, ki fedhetlen jelleme s tetteinek nagyságával bizonyitá be leginkább a gunyvers irója állitásainak valótlanságát.

Sok székely siratott, de nem jóságodért,
Magyar, szász és oláh, kegyetlenségedért,
Jobb apáden szántat ördög ily dologért,
Rajtad boronálnak, jövendőben azért.

Ad Paulum Haller.[1])

Fejéregyház[2]) majdan elpusztul Haller Pál,
Az eszes embernek szive bal felöl áll,
Azt hallom hogy néked szintén jobb felöl áll,
Sok kegyetlenkedő eszközt elméd talál.

Jobbágyid megunták az széna takarást,
Szenvednek biráktól sok kemény pálczázást,
Még az gyermeken is láttam itt békózást
Istentől ilyekért, ne várj te áldomást.

Ad Joannem Haller.[3])

Fundáld vizek között Szent-Pált János Hallér, (igy)
Megkölkezik[4]) ha sok, ládádban az tallér,
Mennyi jobbágyod van, annyi a sok pallér,
Még is méltóságod csak fösvénység azér(t)

VI.

Károlyi Sándor tábornok levelei.

Az alább közölt négy levél a II. Rákóczy Ferencz vezérlete alatt a mult század elején kitört belmozgalmak s hadjáratok alatt kiváló szerepet játszott Károlyi Sándor tábornoktól származik s mindannyi Geréb József kapitányhoz van intézve s beltartalmukat tekintve leginkább katonai ügyek- s intézkedésekre vonatkoznak. A leveleket lemásolás végett Vasady Gyula ur, a székely-muzeum őre volt szives hozzám elküldeni s ezek a következők:

1.

Szolgálok kegyelmednek!

Kegyelmed 4. Praesentis költ levelét veszem, melyből Informátióját értem, elfogott katonáiról kegyelmednek alá mentemben tészek Dispositiót. Az mely katona tisztek Patensem mellett voltak exmissusok kegyelmed seregének sza-

---

[1]) Haller Pál, Apafi korában tekintélyes szerepet vitt, 1656-ban tartá lakodalmát Bunban Bethlen Borbálával, Bethlen Miklós növérével. Meghalt utód nélkül 1685-ben.

[2]) Fejéregyháza Segesvár közelében fekszik a Haller család érdekes régi kastélyával, melyet Haller Péter épittetett még 1553-ban. Itt történt 1849-ben azon csata is, melyben Petőfi nagy költőnk halálát lelte.

[3]) Haller János, Pál testvére, eszes és gazdag ember. A nagy Béldi Pállal Apafi ellen szövetkezett s elfogatván Fogarasba zárták, hol az ismeretes „Hármas Istória“ czimü munka irásával tölté fogsága idejét. Neje volt Kornis Katalin, meghalt Szent-Pálon 1696-ban.

[4]) Megkölkezik, megfiadzik helyett.

porittására, mind eddig sem tudhatom volt-é valami benne vagy sem. Ezzel Istennek ajánlom kegyelmedet s maradok

Kegyelmed

Jóakaró szolgája
Károlyi Sándor m. k.

É. ujvár 25. Április 1710.

(Legalul ez van irva: Geréb József urnak.)

Külczim: Nemzetes vitézlő Geréb József kapitány jóakarómnak ő Kegyelmének Ocsva[1]).

2.

Adjon Isten minden jót Kdnek!

Vevén ezen levelemet az transmittált Passus mellett, azonnal Csulák nevü hadnagyát paripás és fegyveres jó tizenkét katonával expediálja az kótai[2]) pusztára, az ottan csapongó, kóborló s Haza szolgálatját kerülő tolvaj katonáknak persecutiójára; kiket is öljenek, vágjanak szabadosan; az mit tőlük nyernek senki el nem veszi, kezeknél marad; ha kiket penig (igy) elfoghatnak, kemény büntetéseknek elvételére kezemhez hozzák. Ezzel éltesse Isten kegdt s maradok

Kegyelmed

Jóakarója
Károlyi Sándor.

Ocsva, 30. máj. 1710.

Külczim: Ugyanaz mint az elsőnél azzal a különbséggel, hogy ennek rendeltetési helye Mada[3]).

3.

Szolgálok Kegyelmednek!

Tekintetes és Nagyságos Perényi Miklós Brigadéros és egri Commendans Uramtól informáltatom, hogy az mely két Egri sereg eddig volt ő kgyme directiója alatt, azokat Mgos Fő Generalis és Locumtenens gróf Bercsényi Miklós uram ő Excellentiája avocálta, nincs kivel csak az vár szükségére kiváltató muneralékat[4]) (igy) is compellaltatni, annyival inkább az ellenség felé excursiókat tétetni. Azért kegyelmed seregét emlitett Commendans ur dispositiója alá rendelem, Kegyelmed alatta valóival együtt igyekezzék mindenekben szavainak obtemperálni és dispositióitól függeni. Interventiója iránt kegyelmednek nem lészen fogyatkozási, Committálván Darvas Ferencz provincialis Commissarius urnak. Azonban kgymed Companiája még mennyi flinta hijjával vagyon, arról is

---

[1]) Ocsva, falu Szathmár vármegyében a Kraszna és Szamos összefolyásánál a Tiszától nem messze.

[2]) Kót, kóti, puszta Bihar vármegyében.

[3]) Mada, Kis-Mada, fekszik Szathmár vármegye határán Nagy-Mada közelében, mely mezőváros már Szabolcs megyéhez tartozik.

[4]) Muneralékat az az szolgálatokat, tisztségeket.

informáljon, reménylem edgyünnét is másunnét is, kipótolhatom. Ezzel maradok

Kegyelmednek

Jóakarója
Károlyi Sándor s. k.

Lőrinczi Tábor,[1]) 9. Aug. 1710.
(Legalul irva: Geréb József urnak.)
Külczim: Nemzetes Vitézlő Geréb József kapitány jóakarómnak ő Kegyelmének Eger.

4.

Károlyi Sándor Geréb Józsefet Szathmár alá rendeli.

Praesentibus intimáltatik Nemzetes Vitézlő Geréb József kapitány uramnak, az mint Olcsván létemben is megmondottam vala, hogy ezen Orderem vételével az maga mellett levő Volentérekkel s ugy katonasággal egyetemben Szakmárhoz jöjjön; ha élésse (élelme) nem volna kegyelmeteknek, elhagyván bizonyos Commenciósakat, két hétre valót hajtasson elő, különben sem cselekedvén. Actum Károly[2]) die 22. Április 1711.

Felséges urunk Hadainak
mezei Marschallus Generálissa

Károlyi Sándor s. k.

(Legalul irva: Geréb József urnak.)
Külczim: Mint az előbbi leveleknél azon különbséggel, hogy itt a czimzett hely Jármi[3]).

Néhány szó az „Archaeologiai Értesitő“ egy birálatához.

Az „Archaeologiai Értesitő“ f. é. III. füzetében a délmagyarországi „Történelmi és régészeti Értesitő“ IV. évfolyam I. füzete van bonczkés alá véve s a füzet tartalma nem felel meg a (— c — o alatt lappangó) biráló épen nem nagy igényü várakozásainak. Biráló a füzet két nagyobb czikkét compilatiónak nevezi s a „Tárcza“ közleményei bár érdekesek, de azért szerinte semmi közük sincs a délvidékhez, mert gyümölcsözőbb volna temesi, krassói, torontáli dolgokat közölni stb.

Ezekben összpontosul a jóakaratu (!) birálat, melyre nézve röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy azon biráló urak ott fenn a fővárosban, kik talpuktól fogva nyakukig elhalmozva vannak feldolgozandó anyaggal, a vidéki társulatok kiadványai s az ilyes társulatok önfeláldozó munkás tagjai iránt

---

[1]) Lőrinczi, puszta Nógrád vármegyében Vadkert közelében, a Vácz és Balassa-Gyarmat közötti országutban. Károlyi strategiai feladata ekkor itt az volt, hogy a közlekedést Érsekujvárral fentartsa.

[2]) Károly, azaz Nagy-Károly Szathmár vármegyében. Ezen levél egyike azoknak, melyek a Rákóczy-féle hadtestek összevonására Szathmár körül, Károlyi által kibocsátattak, mert kevéssel előzőleg a május 1-én kihirdetett szathmári béke előtt kelt.

[3]) Jármi, falu Szathmár vármegyében, Máté Szalkától éjszak-nyugatra nem nagy távolságban.

kissé méltányosabbak lehetnének, tekintettel azon nehézségekre, melyekkel a vidéken megküzdeni kell, s a melyekről a fővárosba cseppent kritikus uraknak ugy szólván fogalmuk sincs. A mi a compilatiót illeti; ezen állitás felett csak mosolyognunk lehet, mert ha ez állna, akkor: hogy egyebet ne mondjunk, az „Archaeologiai Értesitő“ által közölt „Uti jegyzetek“ is a biráló állitása értelmében compilatió lenne, mert már azon anyagot mások is leirták, — mit azonban józanon senki sem állithat; arra pedig fogadni mernénk, hogy biráló előtt, bár a főváros kényelmei között él, a compilalt czikkeknek még csak tizedrésze sem volt ismeretes, jóllehet a legfitymálobb nyilatkozatokkal critizálja azokat. Egy társulatnak a vidéken mindig oda kell hatnia, hogy a tagok ismeretét bővitse különösen a hatásköréhez tartozó vidéken s a társulati kiadványoknak is ily szellemben kell hatni s közremüködni s ez okból a vidéki társulatok kiadványaiban közölt értekezések nem a fővárosi szaktudósok, hanem a vidéki tagok ismeretkörének bővitése tekintetéből vannak irva s közölve.

Arra nézve pedig, hogy a „Történelmi és régészeti Értesitő“ nem csupán délvidéki dolgokat közöl azt jegyezzük meg, hogy igy van már ez négy év óta s igen csodálatos, hogy biráló még csak most veszi észre, jóllehet a szerkesztő titkár által minden évben hangsulyoztatik az előszóban az, hogy az „Értesitő“-ben a helyi vagy vidéki érdekü eseményeken kivül röviden országos vagy külföldi nevezetesebb s érdekesebb történelmi és régészeti tárgyak is közöltetnek; mert csak is ezen uton tudhatják meg a társulat tagjai a nevezetesebb történelmi és régészeti eseményeket, miután a fővárosi szakközlönyök igen kevésnek járnak? No de ezen állitáson sem csodálkozunk! hiszen biráló maga bevallja, hogy füzeteinket roszul szokta felvagdosni.

Végül biráló urat arra kérjük, hogy jövőben a vidéki egyletek s társulatok müködési körének s kiadványainak megitélésénél vegye mindig figyelembe azon nehézségeket, melyekkel a provincián, mint mondani szokás, minden lépten nyomon küzdeni kell s ha igy a méltányosság határai között, miután szerencsésebb körülmények közé jutván, a tudomány egy vagy más ágában nagyobb ismeret-kört szerezhetett magának, felfedi hiányainkat, az ily jóakaratnak mindig csak örülni fogunk s azt hálával fogadjuk, mert elnézést nem, csak méltányolatot kérünk.

—z.—s.[1])

---

[1]) Több társulati tag kérélmére közöljük ezen választ, bár nézetünk szerint czélszerübb lett volna az „Archaeologiai Értesitő“ birálatát válasz nélkül hagyva átadni a feledékenységnek. Nem jó s nem czélszerü mindjárt minden kicsinységért érzékenykedni. Különben is a birálat reánk vonatkozik leginkább, a legjobb akarat- s törekvéssel irt értekezésünkért s nem a társulatra.

Miletz János, szerkesztő.

Egyveleg.

— A délmagyarországi megyék százados emlékünnepe iránt, melyet megyénk derék főispánja s társulatunk nagy érdemü elnöke Ormós Zsigmond ő méltósága kezdeményezett, a déli részeken minden felé örvendetes érdeklődés mutatkozik. Igy Torontál vármegye kitünő s szakférfiakból alakitá meg azon küldöttséget, melynek feladata leend a temesvármegyeiekkel együttesen megállapitani az ezen országrész lakosaira kétségen kivül nagy fontosságu ünnepély megtartásának módozatait. A torontáli küldöttség május havában fog Thurn-Taxis Egon herczeg elnöklete alatt Temesvárra jönni s a küldöttség tagjaiul a következő urak küldetnek ki, u. m.: gr. Csekonits Endre, Balás Frigyes országgyülési képviselő s a „Torontál“ czimü lap szerkesztője; dr. Szentkláray Jenő az „Adattár“ szerkesztője s vidékünk hirneves irója; ittebei Kiss Miklós, Babics József. Tallián Béla, Trifunácz Mladen, Kiss Elemér, Szávits Döme, Wolsinger Izidor, Rónay Jenő, Várnay Imre és Mesterovics Pál.

— A délmagyarországi megyék müveltségi viszonyai- s culturális haladására vonatkozó s a déli megyék e tekintetbeni fejlődését tartalmazó tudományos mü megirása általános óhaj tárgyát képezi vidékünk s városunk szépért s jóért lelkesülő közönségénél s különösen igen kivánatos s alkalomszerü lenne ily mü megirása a jövő évi százados emlékünnepély alkalmára. Mint értesültünk egy ily mü megirására dr. Szentkláray Jenő derék tudósunk s tagtársunk, hajlandó is vállalkozni, ha vállalata eleve biztositást nyer, min kétkednünk, tekintve a közóhajt, nem is lehet; arra nézve pedig, hogy a tudós szerző által alkotandó mü kielégitendi ugy a tudomány mint a nagy olvasó közönség embereinek igényeit, a kitünő képzettségü férfiu s tudományos iró neve teljes biztositékot s kezességet nyujt.

— A biharmegyei régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitás april hó 22-én nyittatott meg Nagyváradon igen fényes közönség jelenlétében; a megnyitó beszédet b. Dőry József főispán ur tartá. A vendégek között láthatók voltak: Ormós Zsigmond temesmegyei főispán ur, mint társulatunk képviselője; továbbá Pulszky Ferencz, Hunfalvy János, Finály Henrik, Pulszky Károly, Szél Farkas, Gervay Mihály stb. A megnyitási ünnepély alkalmából dr. Fraknói Vilmos tudósunk s nagyváradi kanonok ur egy kitünő gonddal irt méltatást olvasott fel Zerednai Vitéz János nagyváradi püspökről. Szorgalmas kutatásról tett e felolvasás tanuságot s érdekkel hallgatta végig mindenki. Az egész felolvasást egy külön füzetben a bihar megyei régészeti egylet fogja kiadni. A kiállitás a legfényesebben sikerült, már az első két nap a bevétel jóval meghaladta a 200 frtot. A tömegesebb kiállitók a következő egyletek, társulatok, intézetek s magánosok voltak: A bihar vármegyei régészeti és történelmi egylet; a latin és görög szertartásu nagyváradi kaptalan; az országos müiparmuzeum (érdekes szövettárgyakat); özvegy Vertán Andrásné urnő; báró Gerliczy Félix; Des Echerolles-Kruspér Sándor; Bubics Zsigmond; Szabolcsmegyei muzeum; a magyar nemzeti muzeum; a békés megyei müvelődés-történelmi egylet; a debreczeni főiskolai könyvtár és muzeum; a gödöllői muzeum; a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiállitása vas nyilcsucs gyüjtemény, sarkantyuk, fibulák, vassisak, lándzsa, buzogány, ezüstnyelü kés, régi pisztoly, aranynyal kihimzett fehér selyem papucs, virágos diszitésü régi edények. — Kiállitók voltak még továbbá az erdélyi muzeum és Huzella. Ez utóbbi igen érdekes japáni, chinai és kelet-indiai tárgyakat állitott ki. Kivánatos volna, hogy mi is mielőbb, különösen igen alkalomszerü lenne a jövő évi százados emlékünnepélyre — ha nem is ily

fényesen sikerült, de a nagyváradival hasonirányu iparmütörténelmi kiállitást rendeznénk s bizton reménlhetjük, hogy ha a kezdeményezést a minden szépért-jóért lelkesülő nagyérdemü elnökünk Ormós Zsigmond ő méltósága kezébe veendi, törekvéseinket a legszebb siker koronázandja. Adja Isten hogy ugy legyen!

— A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat ünnepélyes közgyülése május hó 23-án csütörtökön d. e. 10 órakor fog megtartatni a vármegyeház nagy termében, mely alkalommal Ormós Zsigmond elnök ő mltga Viminacium régi nevezetességeit, Boleszny Antal vál. tagtárs ur pedig gr. Széchenyi István, a legnagyobb magyar eddig ismeretlen leveleit a 30-as évekből, — fogják ismertetni. Annak idejében a társulati tagok részére nyomtatott meghivók is fognak küldetni s reméljük, hogy minél tömegesebb megjelenésükkel a közgyülés ünnepélyességét emelni s a társulati életet élénkiteni fogják.

— Kagyló nyakék s ős urnadarabok. Braila Illés főreáltanodai tanuló több darab átfurt kagylócskát, milyenek hajdanta a nők nyakékességeül szolgáltak, ajándékozott. Az ajándék lelhelye Billét Torontál vármegye, hol a falu közelében a téglaégetéshez szükséges föld hordása alkalmával találtatott. Továbbá Diakonovits Aurél szintén főreáltanodai tanuló több régi urna darabot s töredéket ajánlott fel a társulatnak, melyek Bogsánbánya közelében egy csekélyebb magasságu hegytetőn ásattak ki. A hegyen egy őskori telep kétségtelen nyomai mutatkoznak s ismertetését bővebben „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“ leirásánál közlém. L. „Történelmi és régészeti Értesitő“ IV. k. 3. l.

— Ujabb borjasi kőkori emlékek. Dr. Szentkláray Jenő érdemteljes tagtársunk borjasi kutatásainak kiegészitéseül ujabban két darab kőszekerczét ajándékozott. Az ajándék a már általa régebben adományozott többi borjasi őskori emlékekhez csatoltattak, s a muzeumban vannak elhelyezve.

— Kevei (Kubini) régiségek. Az Al-Duna melletti Kevén Temes vármegyében a régi Keve vára földmagaslatának leomlásakor különböző időben a leomlott földtömeg között a következő régi tárgyak találtattak: Vas csoroszlya, kaszatöredék, vas buzogánygomb, lópatkó, vas sarkantyu, négy darab agyag s égetett átfurt karika, mely a régészek előtt „orsófej“ név alatt ismeretes; hosszában átlyukasztott, megkövesült csontdarab, agyag kanál-töredék, vas puskacső, tégla-töredék homoru ékitéssel. Mindezen tárgyak jelenleg a délmagyarországi régészeti muzeumban vannak elhelyezve.

— Régészeti muzeum Szarvason. Mint a „Szarvasi Ujság“ f. é. 18-ik számában olvassuk több régészet kedvelő lelkes tudománybarát Szarvason egy helyi régészeti muzeum alapitását határozta el. Ezen helyi muzeum alapját azon tetemes számra rugó régészeti leletek fogják képezni, melyek a város környékén egyesek által gyüjtettek. Eddig már Pokorny László, Sipos Soma és Sarlay János ajánlák fel e czélra magángyüjteményeiket. Az eddigi tárgyak tulnyomólag barbár-koriak; az ajándékok között egy teljesen rendezett, mindegy 600 darabból álló pénzgyüjtemény is van. Megjegyzendő, hogy a muzeumot alapitó magán társaság a gyüjteményt a város valamelyik középületében óhajtaná elhelyezni s ez okból a városi képviselő-testületet fogja felkérni, hogy a mult idők s a müvelődési viszonyok ezen maradványai- s emlékeinek megőrzése czéljából alkalmas helyiséget engedjen át, azok czélirányos elhelyezhetése végett. A nemes czél reménylenünk engedi, hogy Szarvas város derék képviselő-testülete nem fog visszariadni az áldozatkészségtől akkor: midőn közmüveltségünk tekintetében ily fontos tényezőről van szó és egyuttal szivünkből gratulálunk a derék, nemesen érző kezdeményezőknek.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1878. Julius hó.

Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi május 23-ki nagygyülésén.

I.

Mult 1877-ik év junius 22-kén dolgaim Kubinba vezettek, s ez időpontot készséggel felhasználtam arra: hogy a szomszédos szerb fejedelemség classicus helyeit, Margum és Viminacium városok hajdani szinhelyeit, melyek a római birodalomhoz tartozott Moesiában feküdtek, megtekintsem.

Kubin Temes megyében, a Ponjavicza és Dunavácz nevü dunaág mellett, mintegy 3500 lakost számláló mezőváros. Hajdan Keve vármegye székhelye volt, és honi történelmünkben Keve, Kövi, Kovin helynevek alatt gyakrabban szerepelt.

A római korból emlékei nincsenek. Ezen korbani szerepelésének a történelemben nyomára nem akadunk és Kubinban még pénzeket sem igen találnak a római korból, melyek a vidéken mindenütt feltalálhatók.

Az ujabb korban épült kubini őrház falazatába valószinüleg egy siremlék töredékes felső részét szemléljük befalazva a római korból. A kőtábla két mezőnyre van felosztva. Az egész kő magassága 1 méter és 7 cm., szélessége pedig 92.9 cm. A diszitésszerü felső mezőnyben két szárnyas nemtő, nehézkes leveles füzért tart, mely a nemtők vállain átnyulva, lefelé hajlik. A füzérköteg felett a közepén egy páva jobbra fordulva látható. Ez alatt az alsó

mezőnyt dóriai oszlopfőt mutató két oszlop szegélyezi. Az oszlopok hármas tagozatu architravszerü gerendázatot látszanak tartani, mely a két mezőnyt egymástól elkülöníti. Ezután négy tagozatu csucs ives keretben egy alakot valószinüleg az elhunytnak 39 cm. magas alakját, tógaszerü bő burkolatban, egész arczczal szemléltünk. Végre az oszlopok és csucsivek közti szögletteréket delphinszerü alakok foglalják el. A siremlék felirata valószinüleg ezen alul következett, de ez most már hiányzik. Az egész primitivszerü dombormü. Ezen dombormü kétségtelenül római eredetü, azonban annak, ha valjon az Kubinban találtatott-e? vagy máshonnan szállittatott ezen helyre? nyomára nem jöhettem. A helybeli lakosok ez utóbbi esetet valószinünek tartják.

Dr. Ortvay Tivadar Margum és Contra-Margum helyfekvése czimü müvében, a kulicsi romok leirása közben Marsili gróf Danubius Pannonico-Mysius czimü munkája után, egy római feliratos márvány emlékkő leirását adja, mely a kulicsi rom déli oldalának, most már teljesen bedőlt kisebb kapuja felett volt elhelyezve.

Ezen emlékkő két részből állt. Felső része figuralis volt, az alsó pedig felirást mutatott, melyet Marsili után Muratori és legujabban Mommsen megmagyarázott.

Az emlékkő a helyszinéről eltünt, hollétezése nem tudatik, s miután felső figuralis részének dr. Ortvay által adott leirása a kubini őrházba befalazott római dombormüves kőnek általam adott leirásával megegyez, valószinünek tartom, hogy a kubini őrház falán látható római emlékkő Marsili gróf idejében a kulicsi rom déloldali kapuja felett állt emlékkő felső részét tette, honnan Kubinba átszállitása könnyen megtörténhetett, miután ehez hasonló emlékkövek még napjainkban is átszállittatnak.

A régi magyar kor maradványaira ellenben Kubinban gyakrabban akadunk. Saját éremgyüjteményemben Zsigmond király idejéből vannak érmeim, melyek Rupp leirásában 434. sz. a. felemlitve vannak, és Hunyady Jánostól is van egy példányom, melyen a kettős kereszt a csehországi koronás oroszlánnal látható, ezek Kubinban találtattak.

Ezen leletek azon történelmi igazság mellett tanuskodnak: hogy Kubin honi történelmünk ezen szakában fényes korszakát élte.

A hajdani Kevevár maradványai, melyek a város déli oldalán a Ponjavicza partja mellett emelkedő dombon mai nap láthatók, még nevezetesb emlékeit képezik az elviharzott régi magyar időknek.

Kitünő régészünk dr. Ortvay Tivadar, Margum és Contra-Margum hajdani helyfekvésének megismertetéséről kiadott müvé-

ben[1]) határozottan ezt irja: nem lehet kétség benne: hogy a kubini várrom helyén Contra-Margum feküdt.

Margum és Contra-Margum helyfekvése a régészek vitás kérdését képezi, mely dr. Ortvay Tivadarnak kétes magyarázatu történelmi forrásokra, valamint helyszinti észleléseire fektetett véleménye által megoldva nincsen.

Margum városa Ortvay szerint a Morava jobb partján a mostani Dobravicza felé délnek eső ugynevezett Orasje helyén volt, mely jelenleg a Morava folyam száraz medre mellett árnyas diófákkal beültetett térséget képez, s a szerb oldalon a Dunától csak fél órai távolságra fekszik.

Az épület maradványok, a kibontott szoba szép mozaik padlata, a colossalis faragott épitkezési kövek, ajtó- s ablak-bélletek, lépcsők és egyebek, melyeket Ortvay a helyszinén heverni látott, valamint a szembetünt felirásos nagy oltárducz kétségtelenné teszik: hogy ezen rommaradványok szinhelyén hajdan Margum városa állt.

A margumi castrum s a római Duna flotilla állomás helye hasonlólag a szerb oldalon az ugynevezett kulicsi romvár helyén, a Morava folyamnak Dunába szakadásánál a balparton keresendő. Ennek meghatározásánál dr. Ortvay Tivadar véleményét szintén el kell fogadni. Igy valamint Margum Civitas ugy a castrum helyének autopsia utján történt szabatos meghatározásáért a régészet dr. Ortvay urnak elismeréssel tartozik. Contra-Margumra nézve azonban véleményem szerint a dolog másként áll.

Dr. Ortvay azon állitását, hogy Contra-Margum a kubini várrom helyén feküdt, régi irók kutforrásaira és autopsiára alapitja.

A „Notitia dignitatum utriusque Imperii," mely a 4-ik század végén, vagy az 5-ik század elején jelent meg, a Justinianus korszak földirásának ezen nagyfontosságu forrása, és Priscus Rhetor ifjabb Theodozius császár követe Attila udvarához, Augusta Flavia és Constantia nevezete alatt a Duna folyam mentében erődöt emlitenek, mely állitólag Margum átellenében feküdt.

Azonban véleményem szerint a felhozott deductiók alapján a különböző két nevezetü Augusta Flavia és Constantia helyeknek egymással s annál kevésbé Contra-Margummal való azonossága kimutatva nincsen.

Priscus Rhetor állitja: hogy a Dunánál fekvő Margummal

---

[1]) Margum és Contra-Margum (Castra Augusto Flaviancusia vagy Constantia) helyfekvése. források és közvetlen helybuvárlat alapján, irta dr. Ortvay Tivadar akadémiai l. tag. Budapest, 1876.

szemben a folyó másik partján állott Constantia; azonban daczára annak, hogy a Moravát nem, hanem csak a Dunát említi, mégis miután be van bizonyitva: hogy Margum a Duna és Morava folyam mellett volt elhelyezve, azon esetben is, ha Constanta azonos volt Contra-Margummal és az ókor irálybeli hiányait tekintetbe veszszük, a lehetősége fenforog annak: hogy a folyam alatt nem a Duna, hanem a Morava volt értve, és hogy e szerint Contra-Margum, a Morava balpartján lévő Margummal szemben ezen folyam jobb partján keresendő.

Mannert, kinek müvei alapos forrás tanulmány által kitünnek, a dr. Ortvay által felhasznált indokok alapján azon eredményre jutott, hogy a két név alatt különböző két erődítvény létezett, melyeknek egyike a dunai Osztrova szigeten, másika pedig az átellenes parton állt.

Kánitz, ki a Balkán félsziget hajdankorának földerítésében annyi érdemmel bir, a helyszinén tett szemlélődései után Contra-Margumot szintén nem Kevevára helyére, hanem Margummal szemben a jobb partra teszi.

Dr. Despinits Péter kubini származásu régész, ki a vidéket régészeti szempontból több izben és behatóan tanulmányozta, azon állitás elfogadásától, hogy Contra-Margum a kevevári dombon emelkedett, szintén határozottan idegenkedik.

De a kubini várdomb helyfekvése sem igazolja Ortvay következtetéseit.

A kubini várdomb Duna felőli része igaz oly meredekséget képez, hogy ezen oldalról megmászhatlan. Felső területe mint a vidék egyetlen magaslata a Duna két oldalán elterülő sikságra szép kilátást nyujt. A feljárat, mely észak-keleti részén a községgel összeköti, legott tájékoztatja a szemlélőt, hogy ezen helyen hajdan jelentékeny erődítmény volt.

A magaslatnak falszerüleg meredek oldalait növényzet nem boritja, hanem ezek meredeken sárgás földanyagot mutatnak s a helyet a Dunán jó távolságra jelzik.

A magaslat kopár meredeksége onnan származik, hogy a dunaárvizek hullámai a domb alját verdesik s végre alámossák, miáltal folytonos szakadást és földomlást okoznak. Ezen körülmény miatt a vársik magaslata már is jóval kisebbé lőn, mint az hajdan volt.

Ámde még mind ez nem elég arra, hogy az erődöt római eredetünek mondjuk és hogy ezt a hajdani Contra-Margummal azonositsuk.

Ezen magaslat nem közvetlenül a Duna folyam mellett, hanem

ettől jó félóra távolságra a Dunavácz nevü dunaága és a Ponjavicza folyam találkozásánál van. A Duna tulsó partján levő Kulicscsal a hajdani Margum castrumával nem szemben, hanem ettől nyugati irányban Szendrő felé mintegy középen áll.

Már maga a helyfekvése feltünteti, hogy ezen magaslat a Morava-torkolat s a Duna felett sem uralkodhatott. Ezektőli távolsága miatt ezt még napjainkban sem tehetné, daczára annak, hogy korunk lövegei, vizi járművei s egyéb hadászati eszközei hasonlitlanul tökéletesbek mint a hajdani római kor evezőlapátos, tegezes és parittyás eszközei voltak.

Dr. Ortvay ezen vármagaslatról állitja, hogy valóságos Contracastruma volt Margumnak s tekintve emelkedettebb fekvését, nyilván ép oly jelentős hadi telepe volt a dácziai vidéknek, mint milyen volt maga Margum a moesiai vidékre nézve.[1]) Ebben igaza van Ortvay urnak; csak hogy ezen állitás is mutatja, hogy a két erőd nem ugyanazon egy, hanem két uralom alatt állott, hogy egymással ellentétes őrködésre és védelemre volt alkotva.

A történelem tanusága szerint Moesiát Krisztus előtt 29 évvel Marcus Lucius Crassus hóditotta meg. A rómaiak ezen időtől kezdve uralkodtak a Duna jobb partján, s a bal partra vagyis Dácziába Trajan hadai csak száz egyedik évben hatottak át, melyet aztán 274-ik évben Aurelianus korában a germánok birtokoltak.

Mig tehát a rómaiak csak Moesiát vagyis a Duna jobb partját uralták, addig a Contra Margumot az innenső vagyis dácziai parton, mint idegen földön nem épithették, azután pedig, midőn mind a két part uraivá lettek Contra Margumot ezen helyen, mely a bal partot a jobb part ellen védelmezte volna, épiteni felesleges volt.

A Moravának ellenben mind a két partja Moesiában nemcsak a rómaiak birtokában volt, hanem ezen nagy jelentőségü folyamnak a Dunába szakadó torkolata szemben állott az ellenséges indulatu Dácziával, melynek e szerint mind a két partja nagy valószinüséggel szintugy meg volt erősitve, mint a kisebb jelentőségü Viminacium mellett a Dunába ömlő Mlava folyam mind a két partjai hasonló indokból, a helyszinén még mai napig fenálló rommaradványok-, és magának Ortvay urnak elismerése szerint is erődökkel ellátva voltak.

Ezen érvek alapján hajlandó vagyok inkább Kanitz véleményét elfogadni, ki a Contra Margum neve alatt fenállott erődöt a Morava jobb partján keresi.

---

[1]) Lásd Margum s Contra-Margum, irta dr. Ortvay Tivadar. Budapest, 1876. 66. lap.

Azon feltevésnek, hogy Kevevára helyén hajdan Contra Margum állt, még több adat ellene szól.

Kevevára földsáncz és töltés maradványainak némi eszményies magyarázata után a római castrumok jellemzetes alapszerkezetét, a négyszöget fel lehet ugyan találni. Itt azonban a négyszög nem áll egyedül és az erődítésnek nem is főalapját képezi, mint ennek a rámai castrum-négyszög mai napig fenálló falaiban és a hajdani Bersovia (mai nap Zsidovin) négyszög alapfalazatában kiváló példányait szemlélhetjük; hanem a kevevári erődmaradványok közt észlelt négyszög az egésznek csak egy jelentéktelen s az előretolt sánczozat által védett része volt, mig az egésznek Marsili rajza szerint ékben végződő hosszukás négyszög alakja van, melynek nyugati oldalon egybefutó külső része a kisebb négyszöget magában foglalja. Ortvay ur rajzán pedig, melyet Kevevárról emlitett munkájában kiadott, az egész erődnek alakja hosszukásan kördednek van feltüntetve.

Az erődmaradványok alakja után tehát római származásra következtetést tenni nem lehet.

Kubinban ily következtetést az erődmaradványokban feltalálható épitészeti anyagok, mint római korbeli téglák vagy kövek után sem lehet tenni.

Marsili állitja ugyan, hogy a kubini vár római korbeli kőmaradványai, melyeken feliratok is voltak láthatók, nagy részben Szendrő városa megalapitásakor felhasználtattak. Ortvay ur felemliti, hogy a sánczok földből hányvák, de itt-ott tömör falrészletek is jelentkeznek.

Csekély faltöredéket s itt-ott téglát lehet ugyan a vár területén találni, azonban mindezek nem a római, hanem jóval később kor müvei.

Kubinban római emlékeket, mint érmek, edények, kövek, vagy téglák, nem találhatni. Ha a mult időkben léteztek volna ily maradványok Kubinban, bár mennyire széthordották volna is azokat, mint ezt Marsili állitja, az egészet mégis bizonyára szintugy ki nem aknázhatták volna, mint ezt a sok dulás és nagymérvü pusztitások daczára például Viminacium, az ennél jelentéktelenebb bersoviai castrum és más helyekről mind elhordani képesek nem voltak.

E részben hitelt kell adnunk a helybeli értelmesb és részben illetékes lakosok előadásának, kik Iványi és Despinits urakkal egyetértésben Kubin vidékének római emlékekben feltünő szegénységét erősen vitatják.

A monastiristie maradványok Kulicscsal szemben, melyeket némelyek római korból származtatnak, csakis a török korszakból

maradtak, az épületrom pedig ezen helyen napjainkból származik.

Ha ezek után a kubini vármagaslatokat s a hajdani erődnek ezen magaslaton mai nap látható maradványait figyelmesen szemléljük, azon meggyőződésre jutunk, hogy a müveltség alacsony fokán állott hajdani népnek nagyszerü földalkotásával szemben állunk.

Ezen alkotás, véleményem szerint nemcsak a vársikra, földhányásaira, hanem magára a dombmagaslatra is kiterjed. Az egész dombot szintugy mint az erődöt reá emberek alkották.

A domb egy lapályos sikságon feltünő meredekséggel emelkedik, oldalai falszerüleg egyenesek; északkeletre a községgel egybe van kötve s a főbejárás ezen az oldalon volt, azonban a hajdani meder, melyben a Ponjavicza-csatorna vize az erődöt köritette, s a magaslatot ily módon szigetté alakitotta, még mai nap észlelhető. Ezen meder felett bizonnyára hid kötötte össze az erődöt a vidékkel.

A kubini vár földerődités ből állt, — s mint ilyen a közel fekvő duplaji, grebenáczi és oresáczi hasonló alkotásokkal együtt az ugynevezett avar sánczoknak szomszédságában azonos védelmi rendszer kifolyása volt.

Iványi a kubini várat Keve, hun kapitánynak tulajdonitja. E részben azonban hiteles adatok hiányában csak egybeillesztés és következtetések utján itélhetünk.

A régi történetirók az avarokról felemlitik, hogy földsánczok és földerődök felállitásában kitüntek.

Aventinus[1]) bizonyitása szerint pedig azon földtöltések, melyek vidékünkön három irányban, délről északra huzódnak, az avarok által emeltettek.

Az avarok 555-ik évben jöttek Dácziába s igy megengedhető, hogy a kubini magaslat és erőd, melyek az emlitett földmüvek sorához tartoznak, szintén ezen korszakból, vagyis a népvándorlás idejéből származnak.

A régészet terén fölmerült jelentéktelen dolgok gyakran nevezetes következtetésre jogositanak.

Kubinban létezésemkor egy körded alaku, közepén kidomborodó, mint egy fél golyó alaku, két fülecskével ellátott kicsinyke cserépcsészének jutottam birtokába, mely sajátságosan a várdomb oldalának földomlása után, a falmeredekségü földből a vársiktól mintegy két ölnyi mélységben kidomborodván, szembetünt és helyéből kiemeltetett.

---

[1]) Aventinus János, igaz nevén Thurmayr 1477—1534 évig élt, korában kitünő humanista, történelmi iró s a bajor történet irás atyja volt.

Ezen csésze koronanélküli primitiv és fénymázolatlan alkotása nem római, hanem barbár eredetü s azon körülmény, hogy a földmagaslatban oly mélyen s egyedül elhelyezve találtatott, azon feltevést megerősiti, hogy a földdel együtt jutott volt helyére, következésképp, hogy a magaslat barbár nép által emeltetett.

Azon több darab apró régiség, mint buzogány, gomb, megkövesült kanáltöredék, átfurt golyó, karikák és csont, melyek a kubini várdomb földomlásaiban szétszórva egyenkint feltaláltattak, és melyek jelenleg muzeumunk birtokában vannak, az előadott feltevést szintén igazolják.

Keve várának a régi kortól kezdve tüzetes ismertetését adni feladataim közé nem tartozik. Iványi Ede ur „Keve vármegye emléke“ czim alatt a történelmi kutforrások felhasználásával ezen feladatnak már megfelelt.[1])

Nem tartom azonban feleslegesnek azon emlékiratra ezuttal megemlékezni, melyet az 1871. évi junius 8-kán legfelsőbb rendelettel feloszlatott bánsági katonai határőrezredekből alkotandó megyei törvényhatóságok régi s történelmileg jogosult neveinek fölelevenitése iránt a magyar tud. akadémia osztály értekezlete a miniszterelnökhöz intézett, és mely emlékirat történelemirónk Pesty Frigyes tollából 1872. évi február 13-án keletkezett.

Ezen emlékirat szerint Kevevármegye székhelye a mai Kubin, melynek neve (Keve, Kövi, Kovin és Kubin) régi eredetét bizonyitja. Ezen vármegye közéletének nyomaival a legrégibb időktől kezdve a XV. század elejéig történelmünkben folyvást találkozunk mindaddig, mig a török foglalások ezen vármegyét meg nem szüntették. A fennállott megye számos főispánjának és most már elenyészett számos helyeinek nevei fennmaradtak. Nádori közgyülést tartott 1347-ben, Torontálmegyével közösen és követküldési jogát gyakorolta. Királyaink több izben meglátogatták Keve városát. Zsigmond király, Hunyady János és V. László Keve városában időztek. Megszaporodott lakossága kirajzott, a Csepelszigetre telepedett és a XV. században Ábrahámtelkét népesité meg, mely ezen idő óta előbb Kis-Keve, utóbb Rácz-Keve neve alatt ismeretes. Királyainktól a város számos kiváltságokban részesült.

Ezen nehány sorban Kevevármegye és Kubin városa történelme fővonásaiban benfoglaltatik.

Keve vára és városa Zsigmond király idejében legfényesb

---

[1]) Lásd Századok a magyar történelmi társulat közlönye. Hatodik évfolyam Pest 1872. III. füzet 149. l.

korszakát élte. Szabadalmi, adományozási és kiváltságos oklevelei, melyeknek egy része Rácz-Keve községe levéltárában őriztetik Zsigmond királytól származnak, ki a török-szerb had ellen ezen vidékre seregét vezette. Keve vára első feldulása 1439-ik évben Murad szultán által történt, midőn ez a Duna jobb partján álló Végszendrőnek hatalmába keritése után a szemközt fekvő Keve várát feldulta; azonban ennek daczára a vár még 1460-ik évben is nevezetes erőd volt, mert Kaprinay tanusága szerint Szilágyi Mihály a szomszéd Szendrő ellenében a várat jól megerősité. Szilágyi a poszaszini csata után serege egyik szárnyvezérével Lábatlan Györgygyel együtt török fogságra jutottak. Lábatlannak jó összeg váltságdij lefizetése után Konstantinápolyból a halál elől menekülni sikerült ugyan, de Szilágyi lefejezve lőn. 1478-ik évben a vár már annyira rosz állapotban volt, hogy a budai országgyülésen ennek egyesült erővel kijavitása iránt a temesi gróf utasitva lőn, miután a vidék lakosai a kijavitást önerejükből nem teljesithetik.

A vár végre 1716-ik évben a töröktől visszafoglaltatván, a belgrádi béke föltételei szerint 1739-ik évben szétromboltatott.

II.

Következő nap, junius 23-án, verőfényes szép nap reggelén élelmezésre szükséges ételekkel és itallal ellátva, ügyes evezők vezénylete mellett, a kubini várdomb tövében, a harminczad épülethez közel, a Ponjavicza vizén két jókora nagy és kényelmes csónakra szálltunk s a berendezett ruganyos üléseken, melyeknek ládái éléskamarákul szolgáltak — magunkat kényelmesen elhelyezve, a távolban fehérlő Duna- és még távolabbi szerbpart felé utra keltünk.

Csónakjainkat nemzeti háromszinü lobogók ékesitették, melyek a szellőben vigan lengedeztek. Előre haladtunk. A kubini várdomb meredek oldalai már a távolban fehérlettek, a község körvonala mindinkább enyészni kezdett; a Morava iszapos vizét a világosabb, szőke szinü Dunába beömleni láttuk és álmélkodva szemléltük, mily tartósan mutatja magát a két folyam vize a felületen elkülönitve. Mintegy két órai haladás után végre a szerb parton Dubraviczára, a gőzhajótársaság kikötői állomás helyére érkeztünk.

A partra kiszállt társaság, velem együtt, 11 egyénből s következő urakból állt: Brezovay András, cs. kir. huszárhadnagy,

Chapó Elek, kir. járásbiró, Dr. Despinits Péter, kir. táblai biró, régész, ki a szerb oldalt már ismételve megvizsgálta, Emánuel Sándor Kubin város birája, Kozáry János, a szerbiai oldalon jártas megyei orvos, Rieger Bálint, kudriczi földesur, Schäffer Béla, szolgabirói segéd, Theodorovics György, megyei bizottsági tag Kubinból, Tóth Gyula, reál tanuló, mint rajzoló és Tóth Imre, járási szolgabiró.

Előzetes intézkedések folytán nemcsak feltartóztatás nélkül szálltunk ki a szerb partra s a tovaszállitásra szánt kocsi sor készen várt, hanem a gőzhajó-társaság ügynöke, Jovanovics György, házánál szives vendégszeretettel fogadott.

Vannak helyzetek, melyekben régészeti tárgyak megszerzésére az alkalom magát önkényt feltolja, és melyekben habár csak dilettáns hajlammal, csekély fáradsággal jelentékeny tárgyakat szerezhetünk. Ilyen a helyzet Dubraviczán, mely Margum és Viminacium hajdani helyeinek mintegy közepén s oly vidéken fekszik, a melyen a gőzhajózási ügynök állása és müveltsége által kitünik.

Jovanovics ur magyarhoni, dognácskai származásu. Németül jól beszél. Szivélyes vendégszeretettel fogadta a társaságot és zacskóban tartott római érmeit szemlélés végett készséggel átnyujtá.

Az érmeket egy nagy tálczára kiöntve, vizsgálni kezdettük. Az érmek száma nehány százra rugott. Az idő rövidsége nem engedé, hogy azokat egyenkint tüzetes vizsgálat alá vegyük. Az érmek legnagyobb részben a közel Viminacium és Margum romjaiban találtattak és tulajdonosa ezeket természetesen olcsó áron a földmives néptől vásárolta. Az érmek nehány arany, több bronz, de leginkább ezüst darabokból állottak. Meglepetésünkre érdekes családi érmek nagyobb számmal találtattak a gyüjteményben.

Szerettem volna nehány darabot megvenni, tudakozásomra azonban Jovanovics azon választ adta, hogy az érmeket az angolok legdrágábban fizetik s ezek számára tartja fenn azokat.

Jovanovics ur nehány carniol gemmát is mutatott, hármasfő pálmaágat tartó szárnyas Viktória jobbra haladva, Hygiea a kigyóval s végre az Abundantia alakját koszoruzó Viktória vannak a carniol kövekre vésve, de egy égetett cseréptárgy, mely Viminaciumból származik, mindenek felett érdekes volt. A tárgy házfedeleinken lévő szelelők felett alkalmazni szokott érczlemez fedélhez hasonló alaku erős és nehéz tégla agyag volt. Világosan római mü.

Ezen tárgy figyelmünket annyival inkább magára vonta, minthogy hozzá hasonló régiség a budapesti és belgrádi muzeumokban sem létezik. A régiséget ifju utitársunk a tulajdonosnak az eredeti után készitett rajzai szerint lemásolta oly végből, hogy

a régészet terén szokatlan tárgy megbirálására és meghatározására másoknak is alkalmat nyujtsunk.

A nap folyama alatt nagy munka állt még előttünk s ez okból az előzékeny ügynöktől bucsuzva, a kocsikat előreküldve, csónakjainkba szálltunk és Kosztolácz szerb falu felé törekedtünk a kijelölt helyig, hol a kocsik megérkezésünkre várakoztak.

Ezen hely a Weifert-féle kőszénbánya közelében levő diófás liget volt közvetlenül a Duna partján. Dubraviczáról balra a dunai nagy sziget Osztrova, jobbra pedig Szerbia partjai közt folyó Dunaágon lefelé tartva, egy óra elteltével a Weifert-féle kőszénbánya mellett kikötöttünk.

A Duna partján a Mlawa folyam völgyéig jókora meredek hegyláncz emelkedik. Ennek tövében egy árnyékos diófa-ligetben megállapodtunk és utazásunk kitüzött czélját szem előtt tartva, a meredek hegyre felmásztunk, hogy onnan a szabad kilátást a Duna és Mlawa regényes völgyében élvezzük s a római kor emlékeit a hegysikon megszemléljük.

Kosztalácz községe a Mlawa balpartjára huzódó hegy tövében fekszik.

A hegytetőn alkalmunk volt egy négyszöget szemlélni, mely helyenkint még fennálló erős alapfalzattal a római korból, körül volt véve. Ez, mint Castrum kétségtelenül Viminacium védelmére szolgált, római perémes tégla és kődarabokat csaknem minden lépésre találtunk szétszórva. A hegytető nyugati oldalán valószinüleg egy torony, éjszakra pedig római téglákból a hegyoldalán ives boltozat akadt szemeinkbe, mely beszakadt állapotában is a Dunából fel a várba szolgáló vizvezetéknek mutatkozott. Mennyi század folyt le Viminacium elpusztulása óta, mennyi követ s épitőanyagot hordottak szét azóta az emberek ennek helyéről, s a régi kor alkotásainak nyomát elenyésztetni még sem tudták! A hegymászásban és kutatásban kifáradva tértünk visza a diós alá, hol az árnyékban elhelyezkedve, a szolgabiró gondozása alatt állott hideg konyha, és pinczetok tartalmával magunkat felüditettük.

Étkezésünk vidám kedv kiséretében javában folyt, midőn az elmaradt Chapó járásbiró ur fáradtan megérkezve a társaságot értesité: hogy kutatásai közben a hegyen legalább egy mázsányi homok kőtöredéket talált, ki nem betüzhető felirattal, melyet sulya miatt a hegyről le nem hozhatott.

Embereink közül hármat Chapó ur rendelkezésére bocsájtottunk, ki azután ezek segélyével a követ leemeltette. A homokkő csonka alakjában sirkő maradványának látszott, melyen négy sorban igen megromlott felirat volt látható. A görög felirásos kő

hihetőleg a byzánti császárság korából származik. A követ azonnal a csónakra szállittattuk oly végből, hogy azt Kubinba átvigyük, hol az jelenleg ugyan azon őrháznak falába be van illesztve, melyen a már emlitett római dombormüves kő szintén befalazva van.

Dr. Despinics ur a kőnek nehezen kivehető hiányos feliratát a vonások utánzásával lehetőleg lemásolta.

Ezután a közel Kosztolácz helységébe kocsikon bevonultunk.

A közegészség ügye Szerbiában elhanyagolt állapotban van, mert a népesség értesülvén arról: hogy társaságunban orvos létezik, ezt fölkeresni sietett.

Kozáry orvos a helység lelkészét Popa Sztevát ismerte, s hogy ezt a társaság iránt kedvező hangulatba hozza, számára erős jó szilva pálinkát hozott magával. Popa Szteváról Kánicz is megemlékezik Szerbiáról kiadott művében, s őt önzőnek találta. Nekünk felkeresnünk kellett a papot, részint hogy a birtokában levő sok nevezetes római régiséget megszemléljük, részint pedig hogy őt csatlakozásra birjuk, a hajdani Viminacium helyére tervezett kivándorlásunkban. Mint idegenek nélküle nem véltük tanácsosnak a helyet fölkeresni, nehogy a helységbeli lakosok gyanus féltékenységét fölébresszük.

A paphoz menetelünk közben Kozáry orvos a lakosok felhivására betegek megszemlélése végett ismételve a házakba betért. Eközben kocsijainkról leszállva, az udvarokban mi is körültekintettünk.

Az emberek kicsinyke faházaikban valószinüleg csak a hideg évszakban huzódnak meg, és nyáron az udvarra települnek, hova betegeiket is terebélyes fák árnyaiban elhelyezik. A betegek azonban, kiket az orvosnak megszemlélni alkalma volt, a betegség végstadiumjában gyógyithatlanok voltak. Bizonyossá vált előttünk: hogy a nép babonás vagy kuruzsló eszközöket használ gyógyitásul s orvost a veszély vég szakában keres csak. Kozáry emberszeretete biztató reményt nyujtott vevényeket irt, hogy ezeket a poszarevácz gyógytárban majdha a városba lemennek elkészitessék. A szegények köszönettel fogadták az orvos jó akaratát s egy nő nehány darab római bronz éremmel hálálta meg az orvos tanácsát.

Pópa Sztevát lakásán megleptük. Magas keritéssel körülvett udvarába belépve, háztelkén szétszórva több apró épületet szemléltünk. Ezekből az egyik szobával és kamarával s a másik hasonló szobával és konyhával lakásul szolgált, mig a többi épületek hasonlóan kicsinyek, élés kamara, istálló, magtár, lomtár, szin s a t. gyanánt használtattak. Az udvar közepén egy öreg eperfa állt, melynek árnyékában az asztal és padok annak bizo-

nyitékául szolgáltak, hogy a pap ősi szokás szerint e helyen tanácskozik hiveivel s ott fogadja látogatóit.

Velünk is igy történt. Pópa Szteva pongyolán, ingben, fején kaluger-féle föveggel elénkbe jött, és Kozáry orvos bemutatása után az eperfa alatt üléssel kinált.

Mig Kozáry orvos a pappal a bizalom kötelékeit szorosbra füzte, a pap személyét jól megtekinteni, s a tágas udvarban körülnézni alkalmunk volt.

Pópa Szteva külsőleg inkább athletához mint paphoz hasonlit. Alakja erőteljes, harmincz évet haladó virágzó korban, vállaira leömlő gazdag hajazata, erős bajusza és szakála, valamint tüzes fekete szemei és szájában a szép fogsor, rendkivüli erőre és egészségre mutattak, mig öltözetének pongyolasága és hiányai, mint teste felső részének nyakkendő nélkülisége, a mellét csupaszon hagyó elviselt ing is, nem gondozott lábbelije feltüntették, hogy illem, külcsin, és tisztaság tekintetében Kosztoláczon verseny nem létezik.

Egy pillantás szét az udvarban bizonyossá tőn arról, hogy az érdekes régiségeknek egy része a kert s az istáló körül a folyosó, s eresz alatt szétszórva vannak, mig más része a szétszórt épületek falaiba beillesztve van.

Papunk közlékenynyé lőn, lakházába vezetett. Az első s belső szobácska padozata közép nagyságu római téglákból állt, melyeken különböző jelek és czifrázatok, mint § vagy ## másokon kutya- vagy ember-láb nyomok vagy L E G. VII. CL. felirás láthatók. A másik házacska szoba padozata ezeknél még nagyobb római téglákból áll.

Mindjárt az utcza ajtó mellett jobbra egy sárfalas kamara oldalán Viminacium jelképes alakja befalazva van, a mint ez Gordianus, Philippus, Trajanus, Decius, Etruscilla, Hostilianus, Trebonianus Gallus stb. császárok és császárnő azon korbeli pénzein látható szemben álló nő, bika és oroszlán közt. A négyszögletes homokkő táblán lévő dombormüvet Kanitz is felemliti. Ezen tábla Viminacium helyfekvésének legerősb bizonyitványát képezi; azonban sajnálni lehet, hogy jelenlegi helyzetében az enyészetnek annyira kitéve van, hogy a Despinics előadásaként 1875-ik évben Ortvay látogatásakor még egészen ép kőlap jelenleg alsó bal sarkán már megromlott.

Ugyanezen épületnek a keritésre néző hátulsó falában azon dombormü Victoriát szemléltük homokkő dombormüben, melyről Kanitz szintén megemlékezik. A tulajdonos régészeti hajlamaira sajátos következtetést tehetünk azon helyzetről, melyben ezen kitünő

régiséget találtuk. A kerités és kamara hátulsó sárfala közti tér apró marhák tartására szolgál és miután a koszorut tartó szárnyas Victoria az érintett falba van beillesztve, a megszemlélés a köz tisztátalansága miatt igen meg van nehezitve; midőn a kőtáblához hozzá fértünk, bámulva szemléltük, hogy a dombormü hibás befalazás miatt az alakot nem álló, hanem fekvő helyzetben mutatja.

Az udvaron előrehaladva, ennek közepén az örökké csörgedező jóvizü forrás mellett egy római felirásos nagy sirtáblát észleltünk, melyet Despinics még 1873-ik évben, midőn először fordult meg Kosztoláczon, ugyanezen helyen szemlélt volt. Ortvay szintén látta ezen sirtáblát, melyet fiatal utitársunk rajza után közlök.

A 240 centiméter hosszu és 113 centiméter széles négyszögletü márványtábla két részre van osztva. Alsó részében két oszlop között fekirányos fedezettel következő felirás olvasható:

D. M.
HELVIUS PROB
VET. LEG. VII. CL.
VIX. ANN. LIII.
H. S. P.
PONTIA OPTA.
CONIVGI SUOPI
ENBEN. MER. POS.
Q. HELVIUS. OPTAM
PAR. SUOPI BEME
POSUIT.

A siremléknek a fekirányos vonalon, mint alapon felül lévő része hasonló, de vékonyabb és rövidebb két oszloppal ives boltozatot képez, melynek közepén koszoru által környezett nyolczágu nagyobb s ebben hatágu kettős csillag, a boltozat felett két oldalon pedig leveles és fürtös szőllő indák láthatók.

A kő szilárd jóságáról tanuskodik az: hogy a szabad ég alatt több éven át az idő s emberkéz rongálásának kitéve, a siremlék még épen fenn van tartva, s a felirás könnyen olvasható.

Az istáló külső falára támasztva egy márványszobrot szemléltünk, mely megcsonkitott állapota daczára figyelmünket nagy mértékben felébresztette. Az alak magassága 60, szélessége 22 cm. Szemben álló nőalakot és balján lent egy sphinxet mutat körded talapzaton. A szobor aláirása: DEAE SAISTAENEM, nem hagy fenn kétséget az iránt: hogy az egyptusiak által SAIS név alatt tisztelt Minerva istennő szobrát képezte. A szobor ép állapotában az alak fején bevett szokás szerint tollas sisak, jobbjában,

hasta pura, baljában pedig Medusa fővel ékesitett paizs lehetett, valamint a lábainál lévő szárnyas sphinx feje nőt képezhetett. Mindezen kellékek jelenben a szobron hiányoznak, mert a szobornak feje s karjai valamint a sphinx feje letörve vannak. A szobor azonban jelenlegi megcsonkitott állapotában is, főkép a lábakig leérő alsó öltönyt boritó bő peplon szép redőzetiért érdekes.

A magtár mellett a földön hasonló fehéres márványból egy még jobban megcsonkitott torso feküdt 56 cm. magas, 18 cm. széles, mely az alak csupasz jobb mellén kivül a baloldali testet boritó palliummal maradt csak fenn.

Ugyanezen magtárnál, továbbá a lépcsőzet alatt egy 56 cm. magas és 48 cm. széles homokkő tábla van befalazva következő felirással:

D. M.
RVPINA
VALENTI. VIX.
ANNIS. VIII.
MIR. RVFMAT.
EF. VAL. GIIFI.
P. B. M. I.

Ezeken kivül egy nagy rakás négyszögletes felirástalan római ép téglát, egy másik rakásban pedig hasonló tégladarabokat szemléltünk, melyeknek felhasználása jelenlegi faszerkezetü sárral tapasztott házánál szilárdabb épületet nyujtott volna a lelkésznek.

Az udvarban szétszórt régiségek megtekintése után a terebélyes fa árnyékában az asztal körül letelepedtünk és beszélgetés közben alkalmunk volt megérteni a paptól: hogy régiségei mind a helység határában a hajdani Viminacium romjaiban találtattak. Megértettük tőle egyuttal azt is: hogy a legközelebb lefolyt török háboruban Kosztolácz községe lakosait ő vezette volt a törökök ellen. Hadjáratából elmondott episodjait azonban fel nem jegyeztük. Előadása athlethaszerü kinézésével annyira összhangzásban volt, hogy benne a mozgósereg vezető kellékeit inkább feltaláltuk mint a lelkészét. Pópa Szteva, habár nős és gyermekes volt, családját be nem mutatta, hanem ezek keleti szokás szerint láttatlanul maradtak az idegenek előtt.

Végre eszébe jutott, hogy római érmei is vannak, miket a lakosoktól összeszedegetett. Ezen érmeit egy zacskóban kihozva, az asztalon kiüritette. Feltünő volt, hogy a mintegy száz darabra rugó érmek közt a viminaciumi colonia számára külön vert és P

(rovintia), M (oesia), S (uperioris), Col (onia), Vim (inacium)-féle körirattal ellátott egyetlen darabot sem találtunk.

Pópa Szteva régiségeiből vagy érmeiből még pénzért sem volt hajlandó egyetlen darabot átengedni. Ezen sajátságáért őt önzőnek nem tartottam, de mindnyájan méltó megbotránkozásunkat jelentettük ki a belgrádi kormány indolentiája felett, mely a régi kor emlékeit a pap birtokában pusztulni engedi.

Végre Szteva készségét jelentette ki, hogy társaságunkat felső Moesia hajdani fővárosa rommaradványai közé elkisérendi. A nyári időszak daczára szőrmés hosszu s keleti idomu kabátot felöltve, utazásra készen megjelent és szivélyes bucsuzás után a kocsikra ujra fölkerekedtünk.

A tekervényes Mlawa folyam tulsó vagyis jobb partján a Dunára néző tágas magaslatra értünk, mely részben gabonával bevetve volt, részben pedig cserjével benőve, szabad helyein római kő és téglamaradványokkal, kiásott árkokkal és gödrökkel s ezek közelében halmokkal elboritva oly térséget mutatott, melyen az emberek turkálásainak, épitőanyag és elrejtett kincsek utáni keresgéléseinek nyomai szembetünőkép láthatók voltak.

Ez a hajdani Viminacium területe volt. Az egész terület kiterjedését megközelitőleg sem birtuk meghatározni, mert egy része hullámzó kalászokkal el volt boritva. A magaslat azonban, mely a Duna és Mlawa völgyére egyiránt kilátást nyujta, a hajdani főváros fekvésének nemcsak szépségéről, hanem a vidék feletti uralmáról is tanuskodott.

Az ásások és kutatások eddig egyesek által ezek tetszése szerint, szakavatottság és bizonyos rendszer nélkül történtek. Mindenki annyi épitőanyagot emelt ki a földből, amennyire éppen szüksége volt. — A feleslegest halomban a kiásott gödör mellett hagyta, s ha a véletlenség valamely szobrot, oszlopot, emléktáblát vagy sirt juttatott ásója alá, csak éppen annyi földet hányt ki az árok mellé, mennyi a feltalált tárgy kiemelésére kivánatos volt. A gyakori szük árkok ily müveleteknek tulajdonithatók.

Megelőzőink példái után az idegen országban, hogy a régészet iránti hajlamunkat részben legalább kielégitsük, mi sem tehettünk egyebet, mint hogy a feldult területen szétoszolva, a már kiásott árkokban és gödrökben tovább turkáljunk.

Fáradozásunk kielégitő eredménynyel lőn megjutalmazva. — Találtunk egy fénymázas mécset, melynek fogója hiányzik; számtalan üvegdarabkákat, melyek földben lételük hosszu ideje alatt a változatos szinü opálhoz hasonló szinvegyületben ragyogtak, szivárvány szinüket azonban a kezek érintése alatt elveszitették. —

Egyik társunk egy sarcophagot talált, mely 47 centimeternyi négyszög vasalaphoz hasonlitva égetett cseréplapokból volt egybeállitva s ezen koporsóban emberi csontváz maradványok voltak. Egy másik árokban szintén cseréplapot egy koponyával találtunk. Piskota és hatszög alaku mozaik téglácskák és végre nagy Konstantin fiától Flavius Julius Constantiustól, ki 335. évtől egész 361-ig uralkodott — egy kisded bronz érmet szintén magunkkal hoztunk, melynek hátlapján „Fel. temp. reparatio“ körirat olvasható.

A térség, melyen kutatásainkat tettük, nem valamely castrumnak, hanem magának a városnak térsége lehetett. Ezt kiterjedettsége, az alapfalazatok különféle iránya, a feltalált kő- és tégladarabok, valamint egyéb tárgyak változatossága eléggé bizonyitja. A hajdani Viminacium e szerint a Mlawa folyam jobbpartján terült el, mig a castrum és erődök ennek balpartján voltak.

Az előrehaladt idő miatt, végre is a lelkésztől, ki mindvégig velünk volt, köszönetnyilvánitással elbucsuztunk s a Weifert-féle kőszénbányánál ujra csónakokra szállva, a szemközti Osztrova szigetre áteveztünk.

A hosszu sziget, mely a rajta levő hasonnevü község után neveztetik, Kuliestól majdnem Rámáig terjed. Helyzeténél fogva a szembeni magaslaton elterülő Viminaciumot fedezte s a fővárost védő erődök bizonyára nemcsak a Mlawa folyam két partján hanem ezen szigeten is léteztek, amint erről Mannert[1]) megemlékezik és Ortvay az Osztrova szigetén fennálló erődmaradványokról azon véleményben van, hogy azok kétségkivül a viminaciumi erődökkel állottak hadi kapcsolatban.

A magyar kincstárnak több ezer holdra terjedő erdői vannak ezen szigeten, melynek azonban nem nagy hasznát veszi, — minthogy a belopódzó szerbek pusztitásait meggátolni nem lehet s maguk a sziget lakói a száraz földtől elkülönitett helyzetükben, miután télen, árvizek és szelek idején a velük érintkezés csaknem lehetetlen, egymásra szoritkozva a kommunisztikus iránynak nagymérvben hódolnak s a marha- és főkép sertés-tenyésztést nagyban gyakorolják. A helységben levő pénzügyőri szakasz a magyar államiság látszólagos kifejezését képezi ezen elkülönitett kis országrészen.

Az est hanyatlott, midőn a több mértföldre terjedő szigetnek nyugati végén lévő helységhez kocsikon eljutottunk.

A nép szivesen fogadott. A község korcsmája menhelyet nyujtott, melyben megszállva, malacz nevezete alatt bemutatott jókora

[1]) Geografie der Griechen und Römer VII. 77.

nagy süldőt jó étvágygyal elköltöttünk s azután a Duna partjára azon helyre siettünk, amelyre csónakjainkat megrendeltük volt.

Az este kellemes holdvilágos s a hatalmas folyam partján az időzés kezdetben mulatságos volt, miután azonban várakozásunk csónakjaink után mindig tovább és tovább terjedt, a társaság nyugtalankodni kezdett. Egy része a Duna porondos partjára települt, másik része kémszemlét tartott a várt csónakok után. A folyam hullámai a partot verdesték, s a hold fénye mint csillogó tüz tükrözte magát a folyam vizében. Nyugatról Szendrő tájékáról ágyu dördülések hallatszottak, melyek az orosz czár látogatásáról visszatért és Szendrőre megérkezett Milán fejedelem tiszteletére vonatkoztak.

Csónakjaink végre 10 óra után megérkeztek, mire folyvást viz ellen haladva, éjfél után 2 órakor Kubinba szerencsésen megérkeztünk.

Érem-gyüjteményem ezen kirándulás alkalmával a már emlitett Constantius secundus féle érmen kivül Antoninus Pius, Julia Mammaea, Nagy Constantin, 2-ik Constantius, Valentinianus és Arcadius-féle érmekkel szaporodott, melyek mind Kosztolácz határán találtattak. Viminaciumra vonatkozó érem, daczára annak: hogy ily érmek a vidéken gyakoriak, egy sem volt közöttük. Ellenben Julia Mammaea, Alexander Sever 235-ik évben megöletett anyjától, birtokomba jutott érem, melynek hátlapján koszorut tartó szárnyas Victoria Munic-(ipium) felirással látható, a ritkábbak közé tartozik. A Municipium név alatt Pozsarevacz városát értették.

III.

Az éleményekben gazdag másodnapi kirándulás után, junius 24-ke Margum-Civitas hajdani szinhelyének a kulicsi romok mint a Castrum megszemlélésének s végre Báziáson át haza utazásnak volt szánva.

Az idő fájdalom ezen kirándulásnak nem kedvezett.

A láthatár már akkor, midőn reggel a kubini parton csónakjainkba elhelyezkedtünk, terhes felhőkkel elboritva volt és midőn a Ponjaviczáról a Dunába értünk, a leereszkedő ködöt sürü eső váltotta fel, mely miatt, midőn a kulicsi várrom tövében a szerb partra léptünk, lábaink alatt a föld talaj velünk együtt átázva volt.

A római Margum castrumának szinhelyén álltunk, mely classicus hely hajdan a római Dunaflotilla állomás helye volt.

Attila uralkodása kezdetén Margum falai alatt kezdette és fejezte be a római birodalom küldötteivel azon alkudozásokat, melyek a szökevények és foglyok különös kiadatásán kivül, Attila javára a 350 font aranyat tevő tributumnak 700 fontra felemelését eredményezték.

Itt alapitotta meg Diocletián vetélytársa Carinus ellenében véres csatával uralmát a világ leghatalmasb birodalma felett.

Zsigmond király és Hunyady János hadai is küzdöttek később ezen vidéken a törökök ellen, s a hajdani castrum falaiból keletkezett kulicsi erőd a törökök ellen az ujabb kor hadjárataiban is szerepelt.

Demelics Száva főhadnagy vezénylete alatt 150 főre menő szabadcsapat a tulnyomó török haderő ellen 1788-ik évi julius 26-kán vitézül megvédte az erődöt, melyet a törökök a császári katonaságnak időközben önkénytes visszavonulása után vehettek csak birtokukba.

Ez volt végszaka a kulicsi erődnek, mely ezután a Duna partjain állott többi erődökkel együtt rommá lőn.

A sürü eső daczára körüljártuk a romokat, s a kiemelkedő erős alapfalakra felmentünk, hogy hajdani alakja iránt tájékozást nyerjünk.

A romok alapját a római négyszög képezi, mi a római hadtelep e helyen létezésének erős bizonyitéka. A déli oldal kisebb kapuja felett, mely napjainkban bedőlt állapotban látható, egy feliratos emlékkő találtatott, melyet Marsili gróf a „Danubius Pannonico-Mysius“ czimü müvében lerajzolt, és melynek a kubini őrház falában látható római emlékkővel valószinüleges azonosságát fentebb emlitettem. Ezen emlékkő a kulicsi erődnek római származását kétségtelenné teszi.

Szorgos kutatása a Duna hullámai által érintett partnak, és a rom körül tett körmenetünk némi régészeti leleteket is eredményezett, a mennyiben egy érmet találtunk ismeretlen keleti vagy talán kun-tatár irással, melyet Rupp Magyarország pénzei czimü müvében 323. és 324-ik sz. alatt a határozatlan magyar érmek sorában felemlit, — továbbá nyilhegyet vasból és lőfegyver golyókat szintén találtunk a romok közt.

A kellemetlen esős idő régészeti kutatásaink folytatását, s a fél órai távolságra fekvő Orasje nevü diósnak felkeresését, hol Margum a hirneves civitas állt, meg nem engedte, ezért utunkat vizen Dubravicza felé folytatva, innen gőzhajón Báziásra értünk, s ezzel ezuttali kirándulásom befejezve lőn.

Uti jegyzetek.

Ivánfi Edétől.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi április 30-án tartott választmányi ülésén.

III.

Salzburgból elindulván, csakhamar elértük a német birodalom határát, melylyel monarchiánk fejedelmei 1866-ig oly szoros viszonyban valának. Annak bajor földjére lépvén, ez már csak azért is jobban érdekel minden magyar embert, mivel őseink is gyakran megfordultak itt mindaddig, mig a Lech partján keletkezett zápor lehüté a már régóta zaklatott németekkel való küzdelem hevét.

De kellemesb érdekek is füződnek e szép földhez. Innét hozá hazánkba Pilgrin passaui püspök a keresztény hit pálmaágát. — Szt. István első királyunknak pedig családi boldogságát is Gizela bajor fejedelmi hölgy alapitá meg épen ugy, mint azt imadott királynénk teszi — napjainkban. De cseh Venzel által elorzott koronánk visszahozatalát is bajor Ottó királyunknak köszönheté a magyar nemzet.

De minket más érdek vonzott ide. Látni, okulni s meggyőződni akaránk, mint lehet egy kis ország — mely csak 1806 óta számlál 1387 □mfldnyi területen ötödfélmillió lakost — rövid idő alatt a Muzsák tanyája. S ha kérdjük, miként történhetett ez földrészünk szinte legifjabb királyságában? — röviden azt mondjuk: „Ubi Maecenates, ibi sunt et Marones.

Mondják, csak heves véralkatu emberek birnak a költészet s képzőmüvészetek iránt lángra hevülni. S a régi Görögország, az olasz és spanyol nép ezt igazolni is látszanak. De Németalföld régente, s jelenleg Bajorország bizonyitják, miszerint a német hidegvérüség nemcsak a gründlich tudomány mivelésére alkalmas: hanem lelkesülni tud az magasb eszmékért is u. m. a hon dicsőségének előmozditásáért nemcsak a harcz, hanem a tudomány, ipar és képzőmüvészetek tág terén is.

Igen is, Bajorország belátja, hogy mai dicsőségét s jólétét ezen uj, ezen nemes versenynek köszönheti, mely szenvedély egy uj kereseti forrást, egy kincsbányát nyitott számára, mely nemzetgazdászatának jövedelmeit tetemesen szaporitja, anélkül, hogy fényes szónoklatok által engedné magát elragadtatni.

Ámde valamint az elvetett jó mag is csak jól előkészitett talajban fejlődhetik buján fizető gyümölcscsé: ugy a népek szép és jó iránti hajlamát csak fejleszteni s irányozni szükséges, hogy vállvetve nagy czélokat elérhessen, vagyis a népet azzá lehet nevelni, a mivé a bölcs statusférfiak akarják s szükségesnek találják.

S ha Bajorország s különösen München történetét csak felületesen is átlapozzuk: észlelni fogjuk mostani fejlettségének természetes tüneteit. Lássuk tehát történelmének néhány vonásait.

Bajorország a római uralom alatt Vindelicia néven volt ismeretes, később Theodorik keletgóthnépe tanyázott itt. Lakossága a germán nép bojer törzse, mely állitólag a Markomannok által Csehországból kitolva e területen telepedett le s Bécsig terjeszkedett. A bécsi s bajor dialectus kifejezései s szavai csak igazolják e történelmi eseményt. — De hogy erélyes nép volt, onnét következtethetjük, miszerint annak az V. század végén már saját fejedelme vala. Ennek neve 555-ből már ismeretes, midőn I. Garibald az Agilolfingerek családjából már Regensburgban székelt, hol Sz.-Szeverin Eustach s Agilius, Sz.-Rupert és Sz.-Emmerám már a VII. században a keresztény vallást terjesztvén kolostort s püspökséget is alapitottak. Nemsokára a Karolingektől függtek, de különösen a Wittelsbachiak uralma alatt teljes függetlenségre tettek szert.

De ott, hol ma München van, sem római sem góth telep nyomára nem akadunk. Neve csak 1102. évben tünik fel először. Czimerében maiglan egy barát látható, állitólag földje, hol ma elterül a schäftlarni szerzeteseké volt. Neve tehát a Moench szóból származik. Oroszlán Henrik segité kibontakozni pólyáiból, midőn itt mintegy $1^1/_2$ órányival föllebb 1158-ban az Isar folyón hidat csináltatván, mellette vám s pénzverdét épittetett. 1164-ben a Wittelsbachi család időnként itt időzvén e helyet falakkal véteté körül s 1253-ban Lajos a szigoru, itt már állandó lakást épitett magának. I. vagy bajor Lajos, 1314-ben a császári méltóságra emeltetvén uj kiváltságokkal halmozá el azon hüségért, melyet iránta e város tanusitott; minek következtében virágzásnak kezd indulni, s midőn Ingolstadt s Landshut birtokával nagyobbodott: I. Miksa fejedelem az ország fővárosává s állandó lakhelyévé tevé, miáltal e város jövőjének megveté alapját. — Emelkedése azonban leginkább az 1806. évtől számitandó, midőn a pozsonyi 1805. évi béke folytán a királyság fővárosává lőn. Alig vala ekkor 20.000 lakosa, s igen szerény épületekkel s utczákkal birt, de az uj királyok méltóságukhoz képest bőkezüleg épitkezének, s a tanügyet minden irányban annyira előmozditák, hogy mai napság, itt egy modern Athen áll, német város, de görög s római stylü nyilvános épületekkel, melyekhez román s góth épületek is járulnak. Ugyan ilyenek nyilvános gyüjteményei s, ugy, hogy München méltán a tudományok s müvészetek főiskolájának nevezhetjük. Lássuk tehát leginkább azokat, melyek a régészre is tanulságosak:

Ilyenek 1-ször, a Glyptothek vagyis szoborgyüjtemény: Épülete igénytelenségében nagyszerü, mert homlokzatát 8 jóni oszlop tartja, melynek előcsarnokába öt kőlépcsőn jutunk. A homlokzat három szögében Minerva mint a plastikai müvészet védnöke van környezve a müvészetek képviselőitől. E szoborcsoportozatot tervezte Wagner s fehér márványból kivéste Schwanthaler. Az épületet épité Klenze 1816—1830 ugy, hogy a vakablakok fülkéiben Pericles, Phidias, Vulkan, azután Hadrián Prometheus s Daedalus, ke-

leti szárnyában, Canova, Thorwaldsen, Rauch, Tenerani, Gibson és Schwanthaler, nyugoti szárnyán, Ghiberti, Donatello, Vischer Péter, Michel Angelo, Benvenuto, Cellini és Giovanni di Bologna szobrai láthatók. — Az előcsarnokból benyitunk az előterembe, mely római boltozattal s diszitményekkel ékeskedik — ugy mint a többi 13. terem is — mely közül mindegyik a müvészet egy-egy korszakát tünteti fel. — Az 1. vagy assyr. teremben látunk két óriás oroszlánt ember fejjel, fősz utánzata ez a Louvreben lévő III. Sardanapal palotájából hozott példányoknak. Ezenkivül látható itt hét alabastrom dombordiszitmény Kalahból, a későbbi Larissából, Assyriában, szárnyas nemtőkkel és ékirásokkal.

A 2-dik vagy egyptomi teremben, két papszobor fekete márványból késökori, egy fekvő sphinx bazaltból (római munka), Ra nap istenszobra karvalycsőrrel (ókori munka), egy férfi-arczszobor. Brahma négyes és Budha feje az indszobrászat példányai, egy Isis, egy főpap ülőszobra — ó-egyptomi mü-, egy obeliszk syenitből stb. — látható.

A 3-dik vagy Incunabulák terme, a legrégibb görög vagy etruszkkori emlékeket foglalja magában p. etruszki bronzkocsi dombormüvet, egy 3 oldalu vert érczből ötvözéssel készült candelábert mindkettő Peruggiaból került s igen régi mü. A teneabeli Apollo szobra — ez archai mü — s az Akrokorinth tövében találtatott, etruszk hamurekeszeket, egy szakállas Bachust s több kitünő fősz utánzatot.

A 4-dik vagy Aegineti teremben vannak az 1811-ben Aegina szigetén talált két templom háromszögü homlokzatának dombormüvei, a mütörténelem legérdekesb adalékai. Az elsőnek 10 alakja mutatja az Achilles tetemei miatti küzdelmet. A másiknak 5 alakja Hercules s Telamonnak küzdelmeit Laomedon ellen teszi szemlélhetővé Schwanthaler által kiigazitva. Minden alak egy-egy jellemet ábrázol. Ritka tökélyü alakok.[1]) — A balfalon láthatók a templom töredékei s Akroteriak vagy végtagok és csucsdiszitmények, végre egy oszlopfejezet.

Az 5-dik vagy Apolloteremnek diszei: Ceres, a barkós Bachus, rhodosi és attikai diszedények, egy ifju női fej, Apollo Citharoedus stb szobrai.

A 6-ik vagy Bachus teremben figyelmet gerjesztenek egy alvó Satyr. Eirene és Plutos, egy gyermek Delphinen Silen Bachusszal, mint gyermekkel stb.

A 7-dik vagy Niobidák termében feltünik: Medusa feje, a knydoszi Venus, Praxiteles eredetije szerint, továbbá egy gyermek egy luddal küzdve, egy haldokló Niobid, egy csonka Niobid (Ilineus), remek görög eredeti példány.

A 8-dik vagy istenek termének boltozatán valamint a két következő helyiségben is Cornélius frescoi gyönyörködtetik a szemlélőt A főkép

[1]) Az egyes alakok következők: Hercules, harczoló, elesett, haldokló trójai hősök. — A másik csoportban: Pallas v. Athene. Achilles, Aiax a telamoni, Teucer, Ajax Oileus fia, sebesült görög. Aeneas, Páris, térdelő és sebesült trójai.

az alvilágot festi elénk, Orpheus könyörög t. i. Pluto s Proserpinánál Eyrydice nejéért. A 2-dik Neptun menyegzője Amphitritével, Arion s Thetisszel. 3. Az Olymp. Jupiter s Juno. Hercules Hebetől átveszi a nectárcsészét. Ganymed és a sas Az ajtók fölötti dombordiszitmények Schwanthalertől. A következő kis csarnokban látjuk, mint lehel Minerva a Prometheus által képezett emberekbe lelket. Prometheus Herculestől megszabadittatik, s Pandora megnyitja szelenczéjét.

A 9-dik vagy trójai teremben le van festve Achilles küzdelme Agamemnonnal, az elrabolt Briseis miatt. Harcz Patroclus tetemeiért. Trója pusztulása, Priamus, Hekuba, Kassandra, Aeneas s Anchises alakjaival.

A 10-dik vagy hősök terme, mutatja Demosthenes, N.-Sándor, Hannibal, Sokrates s Mercur stb szobrait.

A 11-dik vagy római teremben leginkább császárok s császárnék meg Cicerónak s több celebritas mellszobrai, egy 3 lábu pompás diszedény, az istenek trónjai stb. láthatók.

A 12-dik teremben szines müvek vonják magukra figyelmünket. A közepén egy antik mozaik, rajta egy háromlábu asztal, melyen egy Silen modern bronzszobrocskája áll. — Ceres fekete s fehér márványban, egy kitünő szépségü athletfej bronzból. A folyók istene fekete márványból stb.

Végre a 13-dik vagy ujabb müvészek termében van Páris Canovától. I. Napoleon mellszobra Spallától. Amor s Musa Eberhardtól, a térdelő gyermek Jézus Algarditól, Adonis Thorwaldsentől, Vesta Teneránitól stb.

Ezen mintegy 336 szoborból álló gyüjteményt I. Lajos király gyüjté még mint koronaherczeg, s annak közszemlélhetésére ezen Münchenben első nagyobbszerü épitményt emelé. — Ki nem látja itt egyesülve a szobrászat történelmét a Mythologia, a görög s római történelem kiváló alakjaival?

E térnek szép harmoniát kölcsönöz az áttellenben épült mükiállitási épület. Ennek is kiugró nyolcz de kokorinthi oszlopu csarnoka van, háromszögü homlokzatát Bavária szobra ékesiti Schwanthalertől, amint a müvészeknek koszorukat osztogat.

E két épületet nem kevéssé emeli, a köztük épült s mintegy zárkaput képező Propylaeumok. Ez egy két csonka tornyu diszkapu, kivülről hat-hat dór, belülről négy-négy jóni oszlop fölött emelkedik a háromszögü homlokzat, melyen dombormüvü jelenetek vannak a görög szabadságharcz, Otto király uralkodása idejéből Schwanthalertől. Az egész épületnek mintául szolgált a régi Athen Akropolisa. A csarnok falain a görög szabadságharcz hőseinek, s a legnevezetesbb philhelleneknek nevei vannak görög betükkel följegyezve. A közlekedés három kapun át történik. Itt vonult be I. Otto görög király 1862. oct 30-án.

Valóban classikus téren gondolhatjuk itt magunkat. Az épületeket parkok környezik. Mig az utczák, némelyikén a házak előtt virágkertek diszlenek.

Most legyen szives a mélyen tisztelt olvasó egy más térre elkisérni,

hol ismét nagy mükincsek a festészet régi s ujabb köréből kinálkoznak a megszemlélésre.

Már az épületek is sajátságos modorban épitvék. Egyszerüségükben is nagyszerüek ezek. Az Ó-Pinakotheka vagy képtár renaissance stylben a vatikán melléképületeinek modorában van Klenzetől 1826—1836-ban épitve, egész hoszsza 152 méternyi, a tető karzatát 24 hires festőnek álló szobra disziti Schwanthaler alaprajzai szerint. E képtár 1400 képet tartalmaz, iskolák s kor szerint 9 teremben, melyek fölülről nyernek világosságot, s 23 kisebb oldalvást világitott szobában elrendezve. Minden kép magyarázattal van ellátva, s igy a szemlélőre igen tanulságos. E képtárnak alapját képezik a bajor mükedvelő fejedelmek gyüjteménye. Gyarapodott ez 1805-ben a Düsseldorfból ide menekült képtárral, mely be is kebeleztetett. Ebben különösen Rubens igen gazdagon van képviselve. Hozzájárult 1827-ben a Boisserce-féle gyüjtemény, végre I. Lajos király alatt megszereztetett 1828-ban a Wallersteinféle tárlat, hozzájárulván még több Olaszországban történt egyes vásárlás. Ezen egyesült gyüjtemény a bajor állami s a festészet fejlődését igen szépen tünteti elé, kár hogy Rafael-féle képekben oly szegény! Déli szárnyában Cornelius freskók tüntetik elénk 25 osztályban, a festészet történetét, 13 kép az olasz, a többi a német, a németalföldi, s franczia festészetet tárgyalja. Egyenkint ezeket elszámlálni nem tartozik e leirás keretébe.

Ez épületnek földszinti helyisége még 168.000 főleg német s holland rézmetszetet, 22.000 kézirajzot (5 Rafael s 10 Fra Bartolomaeotól stb., végre 1300 diszedényt, Wázát) tartalmaz. Ez utóbbi miután etruszk, görög, siciliai, s alsó-itáliai diszedényeket foglal magában, minket is rendkivülileg érdekeltek. Négy gyüjtemény van itt egyesitve I. Lajos király bőkezüségéből. Csak a feltünőbbeket legyen szabad itt érintenem, miután azok festmények vagy dombormüvekkel ékesitvék. Igy az:

1-ső teremben a középső asztalon, egyiken egy kobzát pengető nő látható, egy másikon Theseus Anthiopet elragadja, Perseus Gorgót üldözi (igen régi), Theseus Minotaurust leküzdi stb.

A 2-dik teremben feltünt egy kis födeles edény, az ugynevezett Dodwell Wase, mely Korinthnál találtatott, vadkan vadászatot s névfeliratokat, párkányzatán állatokat mutat. stb.

A 3-dik teremben egy nagy csésze látható, melynek aranyozott s dombor ékesitvényei mutatják, mint furja keresztül Penthesileiát.

A 4-dikben figyelmet gerjeszt egy edényen Ida harcza Apollóval a mellette álló Marpessa miatt. Az Argonauta-jelenetek, egy korsó, melyen Orpheus az alvilágban látható, méltó párja ez a nagy amphorának Canosából Apuliában stb.

Legnevezetesb mert legrégibb tárgyakat mutat szerintem az 5-dik terem, u. m. ó-etrusk fekete edényeket benyomott alakokkal, s néhány igen régi sárga edényt, széleiken állatdiszitményekkel, továbbá cyprusi egyszerü

edények. Az 5-dik asztalon egy nagy csészén kocsiviadal van ábrázolva, végre egy nagy mozaik padozat antik mü, melyen a föld istennője Gäa a négy évszaktól körülvéve, és fölötte Helios az állatövben látható. Ez Leuchtenberg hg. birtokáról Romagnából való lelet.

Innét térjünk az Uj-Pinakotheka épületébe, mely nemcsak fekvésre de épitkezési styl és mübecsre nézve is a régiekkel paralell müveket foglal magában ujabb, többnyire müncheni festőktől. Az épület hossza 107, szélessége 29, magassága 26 méternyi. Voit terve szerint 1846—1853, keleti s nyugoti falán Nilson freskói láthatók, melyek Kaulbachnak a 3-dik kisebb termében látható olajfestményei után készültek. A nyugotnak levők az időviszontagságaitól már sokat szenvedtek. A festmények 6 nagyobb 15 kisebb termet, s 14 szobát foglalnak el. Az uj nemzedék igyekezetének méltó bizonyitványai.

Földszint itt is talál a régész tárgyakat, melyek érdeklik az ugynevezett Antiquariumban. Az 1-sö teremben egyptomi tárgyakat találunk, u. m. sarkophagokat, mumiákat s más sirhelyrajzokat. A 2-dik terem magában foglalja parafamintáit a Pantheonnak s Vesta templomainak Rómában s Tivoliban. Láthatók itt terracottaféle tárgyak, ruhás szobrocskák egy attikai sirból, mécsesek, egy üvegserleg egy kölni sirból, és Hermes és Latona árchai dombormivü párkánydiszitmények. A 3-dik teremben látjuk Konstantin diadalivének parafa miniatürjét, kő, bronz, s vaskorszaki tárgyakat, kődiszitményeket, s aranyozott bronzszegeket a mykeni Atreus kincstárából. A 4-dik teremben arany s ezüst ékszereket, arany koszorut Armentóból (alsó Itália), katonai okmányokat, egy szandálait oldó Venust, ezüst s bronz edényeket, ujabb szobrocskákat, antik s középkori fegyvereket — szóval a történelem előtti s az azt követő kisebb tárgyakat.

Nem messze ide van a világszerte hires Polytechnikum épülete, a 16. századbeli olasz renaissance stylben Neureuther által épült nagyszerü 233 méter hosszu palota, az előre nyomuló középrész 138 méterre terjed. Frieséjét, vagyis párkányát a leghiresb 72. épitész-mathematicus s természetvizsgáló éremalaku arczképe disziti. Közepén levő, jóni oszlopokon nyugvó portálja fölött e felirat áll: Ludovico II. Bav. rege aere publico exstructum artibus — scientiis. Lépcsőháza s gazdag technikus gyüjteményei valóban megleptek, ha mindjárt nem is vagyunk szakemberek.

Most menjünk a Ludwigsstrasséra, mely a paloták egész sorozata.

Itt térjünk be az állami könyv s levéltár nagyszerü, de mindig szerénynek látszó épületébe, mely florenczi stylben Gärtner által van 1832—1843-ban épitve. A kapujához vezető lépcsőzetet Aristoteles, Hippocrates, Homer és Thucydides óriás ülőszobrai diszitik Sangvinetti s Mayertől. A nagyszerü lépcsőház széles márvány lépcsőin följutunk egy 16 oszlop által képzett csarnokba, melynek falain hires költők és tudósok medaillonszerü arczképei láthatók, mig a könyvtár ajtaja előtt a könyvtár alapitójának V. Albrechtnek s I. Lajos a könyvtár épitőjének állószobrai vannak Schwanthalertől. A könyvtár

77 teremben 400.000 müvet 800.000 kötettel foglal magában, mely évenkint 2—3000 kötettel növekedik, évi költsége 25.000 frt. lévén, mihez a kiteles példányok is járulnak, gazdag leginkább bibliai s theologiai szakasza. Van ekivül 25 000 kézirata s 1300 ősnyomata.

Ritkaságai üveg szekrényben egy külön teremben őriztetnek. Ilyenek p. az 1-ső osztályban római kiszolgált katonák réz és viasztáblái. A 2-dikban a Codex purpureus vagy latin evangeliomos könyv, piros pergamenre, arany és ezüst betükkel irva, a IX. századból. A 3-dikban Alarich breviariuma, vagyis Nagy-Theodosius törvénykönyvének kivonata 484—506-ban Spanyolországban Alarich nyugoti góth király parancsára készitve. A 4-dikben a legrégibb német kéziratok, u. m. Liber de inventione s. crucis 814 előtt irva. A Niebelungenlied legrégibb kézirata a 13-dik századból. A korán pergamenen arany betükkel. (A livre de Jehan Bocace des cas des nobles hommes et femmes forditása János franczia hg. számára készitve Fouque gyönyörü miniatureivel. Továbbá az Orlando Lasso által kottára tett veszteglő zsoltárok Müelich H. pompás miniatur képeivel.) A Codex aureus, vagy a 4. evangelium 870-ben arany uncial betükkel, iratott kopasz Károly császár idejében, s 888-ban Arnulf császár ajándékaként a sz. Denisi apátságból, a sz. Emmeram apátságába jutott. Felső kötéstáblája egy nyujtott aranylap drága kövekkel és gyöngyökkel ékesitve stb. De lehetetlen nem emlitenem a Corvinákat u. m. Agathius de bello Gothorum 1466-ból. Ennek hitelességéről Rómer Flóris tudós Corvina buvárunk néhány sorral bizonyságot tesz. 2-szor Artium Aureli ratio medicinae Celsii. 3-szor Beda liber de natura. De ezek kétesek utóbbi kettőn, II. Ulászló czimere van. stb.

Nem messze ide van az egyetem ujépülete, 2 szökőkuttal. De emlitésre méltó még a Siegesthor, mint a Ludwigsstrasse méltó befejezése. Ez a római Constantin diadalkapujának utánzata, 3 bejárati ivvel, 23 m. magas, 26 m. széles. Épiteni kezdé Gärtner 1843-ban s befejezé Metziger 1850-ben. Tetején egy érczből öntött Bavaria, egy 4 oroszlán fogatu kocsin Wagner mintája után, Müllertől érczbe öntve. A városba jövők felé irányozva külső fölirata: Dem bayerischen Heere, belsején: Erbaut von Ludwig I. König von Bayern. MDCCCL. — A négy-négy korinthi oszlop tetején Bajorország nyolcz kerületének szobrai, ezek talapzatán Medaillonféle dombor müvek. A diadalkapu főive felé két-két Victoria koszorut nyujt. A két kis bejárat fölött harczi tettek domborodnak ki.

A Ludwigsstrasse mely 1170 m. hosszu s 37 m. széles, másik végén szemünkbe tünik a Feldherrnhalle, mely a florenczi Loggia dei Lanzi mintájára 1841—44 Gärtner által épült Eddig csak Tilly s Wrede álló érczszobrait tartalmazza, Schwanthalertől.

Innét a királyi lakba térünk, mely Europában a legterjedelmesebbek s legfényesebbek közé tartozik. Három részből áll. Az első I. Miksa választófejedelem által 1612—1618 épült, négy udvarral, — egyikben egy csiga-

barlang van. Közepén Zopfstylben Perseus Benvenuto, Cellinitől, körülötte gyermekek halakkal. Egy másik udvaron szintén egy kutat Neptun szobra disziti. Egy harmadikban ismét egy kut Wittelsbachi Otto szobrával érczből Candidtól látható.

Belső termei a 17. századbeli izlés szerint butorozvák. A hálószobában egy aranyozott ágy van, melynek értéke állitólag 800.000 frt. Csak az aranyhimzés 219 font aranyt tartalmaz. stb. Van gazdag kincstára s kápolnája is, sok ritkasággal.

2-dik része a királyi laknak az ugynevezett Festsaalban az udvari kert felé 233 m hosszu épület. 1832—1842 évben a Palladio modoru, renaissance stylben, Klenzetől. Kiálló erkélyének homlokzatát 10 joni oszlop tartja. Tetején két oroszlán között Bajorország nyolcz kerületének kőszobrai diszelegnek, Schwanthalertól.

Földszinti 6 termében Odyssea négy-négy énekéből jelenetek vannak encaust, azaz domborodó módorban festve, Hiltenspergertől Schwanthaler cartonai után. Az 1-sö emelet, 3 dik előszobájának diszitményei pompei módorban vannak készitve. — Csata termében nagy olajfestmények láthatók, Hess, Kobel, Ádám, Heydek s Montentől. A jelenetek 1805—1815-diki évekből vannak kölcsönözve, melyekben Bajorország is részt vett.

Nagy-Károly termében ismét viasz alapon 5 nagyobb s 15 kisebb festmény látható a német császárok történetéből. Schnorr terve szerint, Jäger, Giesmann s több másoktól.

A Barbarossa teremben ugyanazon festőktől a Wittelsbachi család történetének fénypontjai. — A Habsburg terem, Habsburgi Rudolf életének főmozzanatait tünteti a szemlélő elé. — A trónteremben: A wittelsbachi fejedelmi ház 12-őjének aranyozott bronzszobra lepi meg az utast. A fenséges Ottótól, XII. Károly svéd királyig, Schwanthalertől. Nem-e a német történelem iskolája-e ez, nem e kelti fel az ifju nemzedék lelkesülését a haza iránt? Nagy tettek ismét nagyokat szülnek. Nincs-e igy bőven megtéritve a rájuk forditott költség?

A kir. lak 3-dik része a Königsbau név alatt ismeretes, ez ismét egy 125 m. hosszu épület, tisztán négyszögü kövekből, 1826—35 Klenze ebben mintául veve á Brunelesco által Flórenczben épitett palazzo de Pittit. Belseje márvány szobrokkal s frescokkal van diszitve. II. Miksa lakosztályaiban görög, a királynéiban német költők arczképei vannak. — Földszinti helyiségeiben 5 teremben láthatók a Niebelungen frescok Schnorrtól 19 nagy jelenetben, a boltozaton pedig sok apró holdalaku kép köti le az ember figyelmét.

A füvészek módját találják, hogy az ide csatolt király-kert ritka növényeit megtekinthessék.

De a régész a Maximilianstrassen lévő és sajátságos uj német stylben 1858—1866-ban épült Bajor nemzeti muzeumba siet. Ez épület 146 m. hosszu s 29 m. magas homlokzatán Bavaria az oroszlánnal van zinkből.

— Fölirata: Meinem Volk zu Ehr und Vorbild. Diszitményeit teszik karyatidák, álló szobrok, dombormüvek stb.

E muzeumot 1855-ben II. Miksa király alapitá, mely Aretin († 1868.) s Hefner-Altenek igazgatása alatt rövid idő alatt a müvelődés s müvészet leggazdagabb gyüjteményévé fejlődött.

Földszint az 1. teremben római mértföldmutatók, sirkövek, votiv-oltárok és kövek láthatók. A 2-ban Mozaik padlózat Westerhoferből Ingolstadt mellett. A 3-ban római agyag edények s kisebb római és góth érctárgyak. A 4-ben ékszerek s különféle tárgyak a népvándorlás idejéből, a 375—800. évi időszakból, a nordendorfi leletek a hunnok sirjaiból, ékszerszekrény a bambergi templomból, egy románkori oroszlán, s kőszoborcsoportozat stb. Az 5-dik teremben püspöki mitrák, reliquiariumok a XI. századból, egy kereszt, hegyi jegeczből, óbyzanti és orosz festett képek. A 6—9. teremben késő románkori keresztek, oszlopfejek, müfaragványu szobrok. Itt találkozunk még a középkor vallató eszközeinek gyüjteményével is.

A földszint balszárnyában van 10 terem teli góth oltárokkal, szobrokkal, sirkövekkel, üvegablakokkal Seligenthalból 1280-ból — üvegfestményekkel a regensburgi régi templomokból. A 3. teremben különféle müfaragványok elefántcsontból és érczből. 1300—1450. évi időszakból, oroszlán s lóalaku kancsók. A 4. teremben vannak pergamen kéziratok régi pecsétek s ékszerszekrények. Az 5. teremben láthatók fali szönyegek az augsburgi szövőgyárból 1457-ből. Továbbá szép ládák s egyéb butornemek. A 6. teremben ismét egy flandriai falszönyeget 1470—1500. évi időszakból. A 7. teremben kitünik két imakönyv s gyöngyház müvek. A 8. teremben egy weissenburgi oltár 1480—1510. A 9. teremben üvegfestmények. A 10. teremben egy aranynyal átszőtt alrajnai falszönyeg s több szárnyoltár stb.

Most az 1-sö emeletbe megyünk. A lépcső házban fresco jelenetek Bajorország történetéből tünnek szemünkbe. Az 1. teremben chronologiai rendben vannak felállitva a fegyverek. Itt látható Sz.-Henrik császár tunicellája is, s nem egy adalékot nyujt a viselet történetéhez. Egy más teremben sok különféle kori hangszer van 1450—1800. évi időszakból, másban érziparczikkek 1400-tól 1800-ig. A középső teremben több város dombormüvü terveiben, régi hajók mintáiban, szövetekben, agyag, kő és porczellán edényekben és üvegekben gyönyörködhetünk a rómaiak korától — napjainkig. Itt tehát az ipartörténelem fejlődését tanulmányozhatjuk.

A második emeletben 19. teremben a renaissance kor mütárgyai e század elejéig láthatók. Az 1. teremben feltüntek p. a nyomdászat primitiv termékei, régi kéziratok miniatur képekkel. Gobellinek Rafael cartonai után Sz.-Pál történetét előtüntetvén.

De nem fárasztom a t. választmányt az egyes tárgyak elsorolásával, csak annyit mondok, hogy itt az emberi kegyelet, s iparnak ezernyi müpéldányát láthatjuk; melyekből minden kornak izlése, igénye felismerhető, s ha a közép-

kornak lovagjátékai voltak s vérengzései — de volt képzelhetlen kitartásról tanuskodó ipara is. Ezeket ily muzeumokban összegyüjteni s a régi századokat mintegy szemünk elé varázsolni, ez a mi századunknak dicsősége.

A régészt még a tudományok s müvészeti akadémia gyüjteményei érdeklik, melyek a Sz.-Mihálytemplom mellett lévő volt Jezsuita collegium terjedelmes helyiségeiben vannak nagy szorgalommal felállitva. Az épület elhagyatottsága nem is engedi sejteni, mily kincsek vannak itt összehalmozva, pedig palaeontologiai gyüjteménye tán legteljesebb Európában. A kövült állatok zoologi, a növények geologi rendben vannak 7 teremben felállitva — A természetrajzi gyüjtemények nagyon gazdagok, valamint a physicai s optikai készletek is. A régész leginkább gyönyörködik a 20.000-nyi görög éremgyüjteményben. Az aranyak egy elefántcsontból müvészileg készült szekrényben őriztetnek. Magyarország érmei szegényen vannak képviselve, igy p. Róbert Károlynak csak két veretü pénzét láttam itt. — Monumentalis épületek még udvari s nemzeti szinháza, mely Németországban legnagyobb, 2500 embernek nyujt helyet. De kitünők gépezetei, melyeket nyáron mind megtekinthetni — főleg vizvezetéke érdemel figyelmet, mely medenczéiben 900 akónyi készletet tart s néhány pillanat alatt az egész szinházat képes elözönleni. A padlásról a tetőre juthatunk, honnét egész München áttekinthetjük. A benyomás maradandó.

Góth épületei Münchennek 1-ször. Az uj városháza szép toronyfiakkal s 4 szoborral — melyek az ipart, háziasságot, polgári bátorságot s a jótékonyságot ábrázolja, Hesstől. 2-szor. A Sz.-Péter s Sz.-Lélekhez czimzett templomok, melyeket korra ugyan nem, de nagyságra s érdekességre fölülmulja a b. Szüz temploma vagyis a müncheni székesegyház, mely 1468—1488. épült, tehát késő góth stylben s pedig, mint itt minden nagyszerübb épület, igen kemény téglából s homokkődiszitményekkel. Egész hossza 98, szélessége 36, boltozatának magassága 33 méter, két 98 m. magas tornyának sisakja byzanti — mi sajátságosan veszi ki magát a góth épitményen, s nem épen rosz benyomást tesz. Belseje három egyenlően magas 22 nyolczszögü karcsu pillérrel elválasztott hajót képez. Ezen egyháznak oltára 30, kápolnája 24 van. Oltárai közül több szárnyat s többnyire Sickingertől készitvék. Ilyen a főoltár is, melyen müvészileg fából van faragva a sz. Szüz koronázása Knabltól. A szárnyak festményeit Schwindl készité. — Az érsek trónja valamint a kanonokok székei, és a fölöttük lévő 12 próféta és 12 apostól XV. századbeli müfaragványok.

A középhajó elején a szentélyt mintegy elzárja egy sötét márvány Katafalk, melyen bajor Lajos német császárnak († 1347.) Krumper Jánostól öntött érczszobra látható a koporsó fölött. A 4 szögleten szintén érczből öntött sisakos vitéz mintegy őrzi a nagy császár tetemeit; egyik térddel mintegy a tetem fölé hajolva, kezeikben egy-egy zászlón N. Károly. jámbor Lajos, vastag Lajos és IV. Lajos valamint nejeiknek neveit lengetvén. A két oldalon még wit-

telsbachi V. Albrecht s V. Vilmos érczszobra látható. A katafalk talapzatán a XV. század tán legtökélyesb sirlapja van, melyen nyilások is vannak. I. Miksa választó fejedelem a család dicsőségének emelte azt 1625-ben.

Egyik pillérén leng egy nagy török zászló, melyet Miksa hg. Nándorfehérvárnál elfoglalt. — Az orgona alatt van Gebsattel 1846. meghalt püspök dombormüvü siremléke, Schwanthalertől. E mellett van egy sajátságos pont, honnét a templomnak 30, mindegyik 20 m. magas ablaka közül egy sem látható.

Hogy e templomnak külső falain, s támfalain sok sirkő diszelg, alig kell emlitenem, hisz góth templomoknál ez ugy is szokásos.

E három templomon kivül Münchennek még 27 temploma van. Ezek közül I. Lajos király négyet épittetett, ellátván azt mind, a müvészet zamatával. Ilyen a mindenszentek vagy udvari kápolna, mely a királyi lak legrégibb részével van összekapcsolva, byzantin-román stylben épitve Klenze által 1837-ben. Mintául szolgált a velenczei Márk templom s a palermói Capella palatina, 3 kupulával. A templom belső falai márványnyal vannak bevonva, az oszlopok fejezetei aranyozvák, boltozatát, ablak s karfülkéit Hess tanitványai frescokkal láták el arany alapon. Sajátságos benyomást tesz a világitás elrejtett modora is. — A 2-dik az ugynevezett Ludwigskirche, a Ludwigsstrassén, az államkönyvtáron tul, keresztformában olasz-római stylben épült, négyszögü mészkövekből, 1829—1843-ban, négyszögü két tornya 69 m. magas, pyramis sisakkal. A templom fedele tarka cserépszőnyeg, portaléja fölött Krisztus és 4 evangelista szobra, Schwanthalertől magaslik. — A főoltár mögött az egész falon az utolsó itélet a világ legnagyobb frescója van festve Corneliustól, 18 m. magas, s 11 m. széles. A templom boltozatát s falait is fresco képek diszitik Cornelius terve szerint, tanitványaitól.

A 3-dik a sz. Bonifacz basilica, közel a mükiállitás épületéhez, kitünő utánzata az ó-itáliai 5. s 6. századbeli basilikáknak 76 m. hosszu, 36 m. széles, Ziebland által épitve 1835—50. években. 5 hajóval bir, főhajójától 66 fehérmárvány talapzatu s fejezetü szürke tiróli márványoszlop választja el a mellékhajókat. Ezek fölött félkörü oldalivek emelkednek, melyek fölött 34 pápának (III. Juliustól XVI. Gergelyig) éremarczképeik, az ivek falain, mellékoltárokon s a kar és ablak közti falakon pedig jelenetek sz. Bonifácz életéből, s egyéb német szentekéből Hesstől s (Schraudolph és Koch) tanitványaitól. Sajátságos e templomban az, hogy templompadlása nyilt, a vas szarufák barnára festvék s gazdagon megaranyozvák, s a középhajó fedelének vaslemezei is kékre festvék, melyen a csillagok ezrei aranytól ragyognak, különös még, hogy a szószéket a mellékhajókból a főhajóba vassineken lehet tolni. A bemenettől jobbra a mellékhajóban egy sarcophag van barna-vörös márványból, melyben I. Lajos király 1868 óta és Teréz neje 1854 óta nyugszik. Ajtó bejárata előtt, diszes oszlopcsarnok, mellette pedig a sz. Benedek rend növeldéje van.

A 4-dik I. Lajos király által épitett templom, az Au nevü külvárosban

s Maria Hilf név alatt ismeretes. Kora góth stylben épült diszes, három hajóval, fesz- vagy szökőivekkel s támtoronykákkal ellátott egyház. Hossza 68, szélessége 24, magassága 25 m. Ohlmüller († 1839) és Ziebland által épitve 1831—1839. Kár hogy 79 m. magas, s áttört sisakkal ellátott tornya a fedélre nehezedik, mely a különféle szinü mázzal bevont cserepekkel mintegy mozaik szönyeget képez. Az egész épület téglából épült, csak giebeles portálja, ablakai, s három rózsája, valamint feszivei és támtoronykái vannak szürke homokkőből készitve, belül a falak is homokkőszinre festvék. Érdekesen szépek a 15 m. magas ablakok üveg festményei, melyek Mária életéből s sz. fiához való viszonyaiból vannak véve, Schraudolf, Fischer, Ruben és Röckltől, ezeknek diszitései Aiumüllertől, az egész Hess felügyelete alatt készült. Az oltárok müfaragványokkal diszitvék, valamint a mellékhajók falai is (az üdvözitő szenvedése), Schönlaubtól. A góth toronyhoz hasonló, fa-szószéket Entres készité. Az orgonakar alatt két bronztábla látható, a jobb oldalon levő I. Lajos királyt magas dombormüben elénk állitva, kinek Ohlendorf a templom terveit átnyujtja. A másik tábla Ohlendorfnak s mindazoknak kik az épitést vezeték, vagy a templom müvészi diszitéséhez hozzájárultak, arczképeit örökíti meg.

Haidhausen külvárosban is áll egy három toronynyal (a középső 87, a két szélső 35 m. magas) ellátott gyönyörü góth templom készen, mely 1852—1863. évben épült, melyben azonban maiglan sem tartatik istentisztelet, a városi tanács és az érsek közti differentiák végett. Azért belseje sincs egészen fölszerelve.

A templomok között még a Theatinerkirche vonja magára az utas figyelmét magas kupolájával s két magas tornyával. Olasz barackstylje, kissé tulömött, épült 1661—1675 és homlokzata 1767-ben. Három hajójában láthatunk képeket Tintoretto, Zanchi, Loth Károly és Cignani és másoktól. Ezeken kivül itt van a kir. család sirboltja, melyben VII. Károly császár is nyugszik II. Miksa királynak külön sirkápolnája van, két ifjukorban elhunyt családtagnak csinos emléke, s a sekrestyében Hessnek Krisztusnak koporsóba tétele gyönyörködtet.

Hogy München csakugyan antik szinezetü modern város s a jelenlegi müvészet fővárosa, hallgatással nem mellőzhetem a nyilt téreken emelt számos szobrokat. Ilyenek p., először nem messze a székesegyháztól fekvő sétatéren levő 5 érczszobor, kézepén Max-Emmanul választó fejedelem s Belgrád elfoglalójáé, etől balra Westenrieder († 1829) történetiróé és Orlando Lasso († 1599 családineve Roland de Lattre némétalföldről ide származott; mindhárom Widemann müve). Jobbra Gluck zeneköltőé, Bonggertől és Kreitmayr († 1790) államkanczelláré, Schwanthalertől.

A 6-dik Max József királyé († 1825) a hasonnevü téren, a király 25 éves uralkodásának jubileumára 1824. (Leleplezve 1835-ben). Ülő alakja 3.5 m. magas, talapzata 7.5 m. magas s az államgazdászatot, müvészetet, alkotmányt,

s vallásfelekezeti egyetértést ábrázoló dombormüvekkel van diszitve talapzaton. Mintázá Ranch, érczbe önté Stiglmayer.

7-dik az Odeon téren van az 1862-ben aug. 25-én leleplezett I Lajos király lovagló szobra, királyi diszruhában, kezében a jogart tartva, két oldalán két apród a király két jelszavát Gerecht és Beharrlichkeit mutatja egy-egy táblán. Wiednmann mintája után önté Miller. A talapzat szögletein a vallás, költészet, müvészet s ipar szobrai. Felirata: Errichtet aus Dankbarkeit von der Stadt München den 25. August 1862.

8. Az Odeon nyugoti oldalán I. Miksa választófejedelemnek († 1651) s a katholikus liga alapitójának, s a fehérhegyi győzőnek (1620) tiszeletére emelt szobor; mintázta Thornwaldsen, többnyire elfoglalt ágyukból öntötte 1839-ben Stiglmayer.

9. A Maximilianstrasse végén több granit lépcsőzeten emelkedik 8 méter magas talapzaton II. Miksa királynak 5 m. magas álló szobra koronázási diszöltönyben, jobbjában az alkotmányokmányt, baljában kardot tartván. A talapzaton ülnek a béke, felvilágosodás, véderő s igazságosság alakjai — a főszobor közvetlen talapzatának négy szögén 4 gyermek koszorukat nyujt. Mindezen alakok aranyozott bronzból valók s igen jóhatásu Zumbusch mintái szerint Millertől vannak öntve. Felirata: „Errichtet von seinen treuen Volke.“ (1875.)

10—13. Ugyanezen uton a sétány fái között van még 4 emlékszobor. Az 1. Deroy Rézmáné a bajor sereg által emelve (elesett Potocknál 1812.) Halbig mintája szerint. A 2-dik Rumford gróf az angol kert teremtőjeé Zumbuschtól (1868.) Evvel szemben Schilling a nagy philosophé — állitva II. Miksa király tanitványától — s Frauenhofer optikusé († 1826.) Halbigtól. Mind a négy szobor fekete-szürke Syenit talapzaton Millertől öntve.

14. A Maximilianstrasse keleti végén Schiller szobra.

15. A Károly-kapu táján van Göthe érczszobra.

16. A Carolin téren egy 29 méter magas többnyire háboruban zsákmányolt ágyukból öntött 34.649 kilogram sulyu 29 m. magas Obelisk következő feliratokkal: a) Den 30.000 Bayern, die im russischen Kriege den Tod fanden. (1812.) b) Auch sie sterben für des Vaterlands Befreiung. c) Errichtet vom Ludwig I. König von Bayern. d) Vollendet am 8. Oct. 1833. — Mondhatom ezen egyszerü 4 oldalával négy utczára néző emlék zöldpázsit közepette nem mindennapi benyomást tesz az utasra, de mutatja egyszersmind a király kegyeletét az elvérzett vagy megfagyott népe iránt.

Mellőzve a Mária-téren 1620-ban a fehérhegyen kivivott diadal emlékére emelt sz. Szüz szobrot s a temető szebbnél-szebb emlékeinek felemlitését — csak még a Bavaria colossust s a Rumeshallét akarom röviden érinteni, — ez egy fensikon emelt [¯] alaku diszépület, melynek előudvarán Bavaria óriás szobra néz le a Theresien-Wiesére, Münchenre s az egész vidékre. — A fenérintett emlékeket nagyszerüségre mind fölülmulja.

Az óriási szobornak 16 m. magas kőtalapzata a rétből emelkedik ki.

Fölirata következő: Als Anerkennung bayr. Verdienstes und Ruhmes, ward diese Halle errichtet von Ludwig I. König von Bayern; ihr Erfinder und Erbauer war L. v. Klenze. Begonnen 15. Oct. 1843. Vollendet 15. Oct. 1853. E talapzat fölött emelkedik a 16 m. magas, sőt a kar által felemelt koszoru tete jéig 19 m. magas óriási nőszobor a bajor oroszlánnal. Hozzá a talapzaton 66 lépcsőn jutunk. Azután a szobor belsejében 60 foku vascsigalépcsőn feljuthatni a szobor fejébe, hol 2 érczpadon 5 személy kényelmesen foglalhat helyet, 2 lábnyi orrlyukain, 15″ szemein s 5″ szájnyilásán a legszebb kilátás kinálkozik a szép Münchenre s a 12 mfldre eső havasokra. Az egésznek sulya 1560 mázsa, az érczértéke 93.000 frt, hüvelye félhüvelyknyi vastag. A fejben következő felirat olvasható: Dieser Koloss, von Ludwig I. König von Bayern errichtet, ist erfunden u. modellirt von Ludwig von Schwanthaler, u. wurde in den J. 1844—1850. in Erz gegossen und aufgestellt von Ferd. Miller.

Hogy forró napokon ez Nabuchodonozor kemenczéje, természetesen gondolható. Hüvösebb nap lévén — élveztük innét is a kilátást.

E colossust környezi a Ruhmeshalle, mely 4—4 talapzaton emelkedik. A 48. dóri oszlopból álló csarnoknak hossza 67 méter. Hosszu derékszögü szárnyai 30. 5. méternyiek.

Itt egy falpárkányon látható 80 hirre jutott németnek carrarai márványból faragott mellszobra, kik örök koszorut vivtak ki maguknak. Legrégibb Schongaueré († 1499.) Hogy Hess. Klenze, s Cornelius is e dicscsarnokba jutottak, most már nem csodáljuk. München ő általok lett szép!

Hol ily becsben tartják a tudomány, képzőmüvészetek és költészet nagyjait, hol fejedelmek annyit áldoznak népök mivelődéséért s képzéséért: ott nem csoda, hogy a tudományok s müvészetek virágzanak s ott a nép önkényt lelkesül fejedelmeiért s emlékszobrokat állit, mint azt fentebb láttuk.

München temérdek müemlékeivel valóban emelkedett gondolatokat ébreszt, midőn 5—6 nap alatt ennyi élvezetet nyujt. Pedig még sok itt a látni való, érdemes tehát, hogy minden magyar hazafi oda zarándokoljon, hogy lássa mint lehet rövid idő alatt egy nép miveltté, keresetté és nagygyá.

Münchenben — ugy látszik a nap delelő pontján van számunkra — de hanyatlása is itt következik be, midőn Regensburgba, Wallhallába, Prágán s Bécsen keresztül hazánkba térünk vissza. De ezek leirásával nem fárasztom a t. választmány béketürését.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése márczius 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Horváth Pius, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid czímzetes kanonok, Péch József, Rötth László alispán, s a társulati tagok közül: dr. Reiner József, Tordai György, Uwira Ambrus; továbbá diszes vendégkoszoru s a karzaton a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Egyleti életünk utolsó hivatalos nyilvánulása óta egy havi időköz tünt le felettünk; mely időtartam alatt több oly körülmény merült fel társulati bel életünket érdeklőleg, melyekről részletesen beszámolnom hivatalos kötelességem hozza magával.

Mielőtt azonban ezen hivatalos jelentésemben a mult február havi választmányi ülésünk óta felmerült adatok és események részletezésébe bocsátkoznám, társulatunk kegyeletes szokásához alkalmazkodólag, emlékezzünk meg egy feledhetlen derék tagtársunkról, dr. Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvosról, ki f. hó 8-án e földi életet egy tulvilági boldogabb hazával cserélte fel, s tegyük le kegyeletes megemlékezésünk gyászkoszoruját csendes nyughelyének hideg sirhantjára. Az elhunytban mi egy feledhetlen derék tagtársat, a szenvedő emberiség, a gyámoltalan árvák s szegények ritka gyámolót s támaszt, a társadalom pedig egy közkedvességü emberbarátot vesztett el. Városunk közrészvéte kiséré örök nyughelyére, s végtisztesség tételén társulatunk is több tagtárs jelenléte által volt képviselve. Aldott, maradandó és kegyeletes legyen emléke közöttünk.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém továbbá constatálhatni:

I. Február havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem, s foganatositva lett a legutóbbi választmányi ülés határozata a Marossfy-féle könyvtár egy részének felbecslése s megvétele végett, s a kiküldött bizottság eljárásának eredményéről a jelentést a mai gyülés folyamában fogja a t. választmány meghallgathatni.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be, melyekről az alant közlöttekben van szerencsém beszámolni a t. választmánynak.

1) Schwerer János orsovai harminczadfelügyelő ur beküldött egy nehéz s hosszu vascsövet, mely évekkel ezelőtt több vidéki iróink által azonosittatott, az Alduna mellett regényesen fekvő s multunkban jelentékeny szerepet játszott Lászlóvár romjai között talált sugárágyuval. Schwerer ur azonban bővebb fürkészet után kiderité, hogy a romok között talált régi

ágyu Resiczán az olvasztóban lett feldolgozva s ugyancsak a Lászlóvár romjai között talált, s muzeumunknak beküldött vascső pedig Lászlóvárában vizvezetőcsőül szolgálhatott.

2) Vármegyénk határszélén, az Al-Duna mellett fekvő Kevén (Kubin) a következő tárgyak találtattak a régi Keve vára földmagaslatának leomlásakor különböző időben a leomlott földtömeg között:

a) Vas csoroszlya.
b) Régi kaszatöredék vasból.
c) Vas buzogány-gomb.
d) Jókora nagyságu lópatkó vasból.
e) Vas sarkantyu.
f) Négy darab agyag s égetett átfurt karika, milyenek leginkább a régi őskori hamvvedrekben szoktak előfordulni s közönségesen „Orsófej" név alatt ismeretesek; továbbá egy henger alaku, hosszában átfurt s a középen átellenesen keresztül lyukasztott s megkövesült csont darab s egy golyó alaku átfurt agyaggömb.
g) Őskorszaki agyag-kanál töredék, mely a ritkább leletek közé sorolható.
h) Régi bronz vaspuska-cső töredéke.
i) Tégla töredék, homoru ékesitéssel.
k) Végre régi harczi bárd rozsdás vasrészlete.

3) Orsováról a következő tárgyakat nyertük, u. m.: 7 darab különböző nagyságu ágyugolyót, hat darab bombatöredéket, melyek a II. József császár alatti török hadjárat maradványai: továbbá egy márvány ornamentatió töredéket s egy homokkő oltároszlop részletét; mindezen tárgyak lelhelye Orsova környéke, s elnök ő méltóságához küldettek be.

III. Könyvtárunk gyarapitására Ormós Zsigmond elnök ő mltga egy átirata mellett, melyet mindjárt szerencsém lesz egész terjedelemben előterjeszthetni, megküldé minden, eddig nyomtatásban megjelent müveit, összesen 13 kötet s füzetben. Az ajándékozott müvek következők:

1) Ormós Zsigmond: Adatok a müvészet történetéhez Pest 1859. 1 kötet.
2) Ormós Zsigmond: Urbinoi Santi Rafael. Temesvár 1867. 1 kötet
3) Ormós Zsigmond: Utazási emlékek, 6 kötet. Pest 1860—63.
4) Ormós Zsigmond: A banya sziklája — Piatra—Bábi Korrajz. Pest. 1858. 2 kötet.
5) Ormós Zsigmond: Fóth müvészeti szempontból. Pest 1862. 1 füzet.
6) Ormós Zsigmond: A Széchenyi szobor és a szobrászat realismusa. Pest 1863. 1 füzet.
7) Ormós Zsigmond: Giorgione Barbarelli di Castelfranco. Történeti korrajz. Temesvár 1872. 1 füzet.

Ezen becses adomány tisztelt választmány, mely nagyérdemü elnökünk szivjóságának s társulatunkat kitüntető ritka kegyének fényes bizonyitékát képviseli, bizonyára megérdemli legmélyebb hálánk s köszönetünk nyilvánitását.

IV. Végezetre, mielőtt jelentésemet bezárnám, felemlitem azon hivatalos átiratot s felhivást, mely a „Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet" részéről érkezett be hozzám oly czélból, hogy társulatunk a nevezett egyletnek, mely f. évi április hó 21-től kezdve 4 heti időtartamra egy „régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitást" rendez Nagy-Váradon, mint az egylet székhelyén, — a hazai tudományos előhaladás s

culturális viszonyok emelésének tekintetéből megpenditett nemes vállalatát elősegiteni sziveskednék az által, hogy a muzeumunkban levő régészeti, történelmi és iparmütörténelmi tágyak közül azok, melyek akár mübecsük, akár történelmi érdekük következtében figyelmet gerjeszthetnek, a kiállitás tartamára átengedtetnének, vagy hogy társulatunk a kiállitás érdekében belátása szerint saját körében közremunkálni segédkeznék. A határozathozatal tekintetéből van szerencsém az iratokat egész terjedelemben a tisztelt választmány elé terjeszteni.

Ezen felmerült események képezik titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulati életünket közelebbről érdeklik.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag dr. Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvos s társulati tagtárs elhunyta feletti részvét és kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyző könyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának és Schwerer János urnak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte. Végül a „Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet“ átirata s felhivására vonatkozólag határoztatott, hogy tekintve a nemes czélt s irányt, mit a nevezett egylet tervbe vett, a társulati muzeumból azon tárgyaknak, melyek régészeti, történelmi vagy iparmütörténelmi szempontból figyelemreméltók s nevezetesebbek, mielőbbi kiválasztása s elküldéséről Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök és Miletz János titkár gondoskodjanak olyaténképen, hogy az elküldendő tárgyakról két példányban jegyzék veendő fel s egyszersmind az egész eljárás eredményéről a kiküldöttek a legközelebbi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Ezen határozat után elnök ő méltósága igen érdekes ismertetést közlött azon kubini lelhelyről, hol a jelen gyülés alkalmával bemutatott tárgyak találtattak s igen talpraesetten kideritě, hogy a kövi vagy kevei (kubini) várdomb nem római korbeli, hanem avar vagy barbár korszaki maradvány s jellegü.

Erre Ódor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával s a mult választmányi ülés határozatából a folyó kiadások fedezésére szolgáló alapból az alapitvány összeghez csatolt 150 forintnyi összegnek tőkésitésével, 697 frt 17 kr. készpénz szolgál jelenleg a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó most már 1505 frt 5 krnyi összeget kitevő tartaléktőke alapon kivül.

Következett Iványi Ede választmányi tagtárs urnak folytatólagos felolvasása ily czimen: „Uti jegyzetek;“ mely értekezésében a derék szerző igen élénken adta elő azon tapasztalatait, melyeket utazása alkalmával mint történelem s régészet szakmivelője s barátja látott s érdekeseknek feljegyzett Uti jegyzeteinek ismertetését a regényes fekvésü Salzburg leirásával fejezte be, s a választmány határozatából az értekezést egész terjedelemben a társulat „Értesitő“ fogja hozni.

A tárgysorozat szerint ezután tárgyaltatott a mult február havi gyülés alkalmával a Marossfy-féle könyvtár egy részének s egy régi szekrénynek megvásárlása végett kiküldött bizottság jelentése, mely Miletz János titkár, mint bizottsági jegyző által egész terjedelemben felolvastatván, határozattá lett, hogy a jelentésben foglalt könyvek s szekrény 55 frt vételárban megvétetnek s a jelzett könyveket s szekrényt titkár mielőbb vegye át s eljárásáról a jövő választmányi ülésen jelentést tegyen.

Ezen ügy elintézése után ugyancsak a tárgysorozat szerint következett egy bizottság kiküldetése, mely a közelgő május havi közgyülés alkalmából feladatává tegye a nagygyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitását; a választmány e tekintetben azon határozatot hozta, hogy Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt Miletz János titkár, dr. Niámessny Gyula, Déschán Achill, Ardeleán György, Dobó László és Kapdebó Gergely urak küldessenek ki s a kiküldött bizottság megállapodásának eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyen.

Végül következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja báró Radvánszky Béla nagybirtokost s országgyülési képviselőt; lakása Sajó-Kaza, utolsó posta Vadna (Borsod vármegye). Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a társulati diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés április 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Horváth Pius, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid cz. kanonok, Rötth László alispán, s a társulati tagok közül: dr. Breuer Armin, Folly Emil cz. kanonok, s Kapdebó Gergely, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő tanuló ifjak szép számmal.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 27-én tartott választmányi ülésünk óta több oly esemény merült fel társulati körülményeinket érdeklőleg, melyekről beszámolnom hivatalos kötelességem közé tartozik.

Mindenek előtt kegyeletes szokásainkhoz alkalmazkodólag felemlitem azon veszteséget, mely társulatunkat Clement György társulati tagtárs s a temesvári kerület távirda-igazgatója elhunyta folytán érte. A boldogultban társulatunk egy ügybuzgó tagtársat, a haza egy fáradhatlan buzgalmu hivatalnokot s a társadalom egy ritka müveltségü férfiut vesztett el. Áldás és béke poraira!

Társulati ügyeink egyéb fejleményeit illetőleg a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. A biharmegyei történelmi és régészeti egylet által e hó 22-től kezdve Nagyváradon rendezett régészeti, történelmi és müipartörténelmi kiállitás meg-

nyitása alkalmával társulatunk is képviselve volt elnök Ormós Zsgmond ő méltósága által s ez alkalomból a kiállitás tárgymutatóját s a „Nagyvárad“ czimü lap négy számát, melyekben a megnyitás s kiállitás ünnepélyességei körülményesen leirva vannak, magával hozni s társulatunk irattárának ajándékozni kegyeskedett; melyeket van szerencsém bemutatni.

Ezen alkalomból felemlitem, hogy a mult választmányi ülés határozatából muzeumunkból több tárgyat küldöttünk el Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urral az emlitett nagyváradi kiállitásra, mely küldeményünkről a jegyzékmásolat a nagyváradi kiállitási bizottság ellenjegyzése mellett vissza is küldetett s van szerencsém előterjeszteni; végül felemlitem tudomásvétel végett, bár utólagosan, azt is, hogy a kiállitásra társulatunk tagjai is meg voltak hiva hivatalosan a rendező bizottság által.

II. Márczius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s foganatositva lettek a választmányi gyülés minden határozatai, amennyiben a társulat által Marossfyné urnőtől megvásárlott könyveket és szekrényt a muzeumba elszállittattam s a választmány által a május havi nagygyülés sorrendje s ünnepélyességének előleges megállapitása végett kiküldött bizottság jelentését a jelen gyülés alkalmával fogja előterjeszteni megállapodásairól.

III. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja ajándékozott négy darab ezüst tallért, melyek közül 2 darab XIV. Lajos, 1 darab Frigyes Keresztély szász herczeg pénzeit képviseli; egy pedig a körirat kopottsága miatt nehezen határozható meg.

2) Lovászy Titusz állami községiskolai tanitó Dragsinán, ajándékozott egy 32 cm. hosszu régi, vasból készült harczi csákányt, egy nagy, félig kövült bölény lábszárcsont részletét s 2 darab ezüst s egy játékpénzt; az ajándék lelhelye a dragsinai földvár, hol a Temes folyó szabályozása alkalmával a vár egyik földből készült sánczának átvágása alkalmával találtattak az 1877-ik év nyarán.

3) Hain Géza IV. osztálybeli gymnásiumi tanuló beküldött 4 darab ezüst s egy törökországi réz pénzecskét; továbbá Weiszmayer Béla gymnásiumi I. osztálybeli tanuló egy darab 100 forintos Kossuth bankjegyet, Iványi Ede választmányi tagtársunk közvetitésével.

IV. Könyvtárunk gyarapodott a társulat által megvásárlott Marossfyféle könyvtár következő müveivel, melyeket van szerencsém ezennel bemutatni:

1) Toldy Ferencz: Uj magyar muzeum, 1855. évi folyam, I—XII. füzet.

2) Ujabb nemzeti könyvtár, kötetlen, 25 füzet.

3) Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből, füzve, 1. 2. kötet.

4) A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből, füzve, 1 k.

5) Beniczky Lajos: Kálmán király és József császár, füzve, 1 k.

6) Török János: Töredék gr. Széchenyi István kiadatlan irataiból. 1 füzet.

7) Vállas Antal: Nemzeti Encyclopaedia, kötetlen, 1—7. füzet.

8) Preyer János: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár, füzve, 1 k.

9) Rückblicke auf Temesvár, füzve, 1 k.

10) Plutarchs moralisch-philosophische Werke. Szépen kötve, 1—7. kötet.

11) Schirach Gottlob: Biographien des Plutarchs, kötve, 1—8. k.

12) Boysen Fridrik: Die allgemeine Welthistorie. Szépen kötve, 1—30. kötet. Az ujkorból a 13. kötet hiányzik.

13) Fessler: Die Geschichte der Ungern; az 5-ik kötet hiányzik. Kötve, I—X. kötet.

14) Gesner Jakab: Adpendicula ad numismata graeca, bőrkötés, 1 k.

15) Tabulae numismaticae pro catalogo numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani, füzve, 1 k.

16) Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani, füzve, 1. 2. kötet.

17) Neumann Franciscus: Populorum et regum numi veteres inediti, kötve, 1 k.

18) Frölich Erasmus: Notitia elementaris numismatum, kötve, 1 k.

19) Khevenhüller Franciscus: Regum veterum numismata, kötve, 1 kötet.

20) Khell Josephus: Ad numismata imperatorum romanorum supplementum, kötve, 1 k.

21) Eckhel Josephus: Sylloge I. numorum veterum, kötve, 1 kötet.

22) Eckhel Josephus: Doctrina numorum veterum, kötve, I—VII. k.

23) Hanthaler Chrisostom: Exercitationes de numis veterum, kötve, 1—6 kötet.

24) Doederlini Jos. Alexius: Commentatio historica de numis Germaniae, kötve, 1 kötet.

25) Joannes Cuspinianus: De consulibus romanorum. Folio kötve 1 k. 1553-ból.

26) Ephemerides Vindobonensis ad annum 1780. Kötve, 1 kötet.

27) Mokry Benjamin: Közönséges historiai-biographiai kézi Lexicon, kötve, 1—4. kötet.

28) Fessler: Attila König der Hunnen, kötve, 1 kötet.

Ezen vásárlott könyveken kivül Varga Imre, gymnásiumi III. osztálybeli tanuló ajándékozott ily czimü müvet: Mausoleum regum et ducum Hungariae. Nürnberg 1664. Kötve. 1 k. A magyar vezérek s királyok képeivel I. Lipótig.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Clement György Temesvárkerületi távirdaigazgató s elhunyt tagtárs feletti részvét s kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazon tárgyak átvételéről, melyek a nagyváradi régészeti és iparmütörténelmi kiállitásra elküldettek, annak idejében titkár gondoskodjék s illetékes helyeiken rendezze el s e tekintetben eljárásáról adandó alkalommal a választmányt értesitse; végül mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Bay Ilona urnő s alapitó tagnak, Lovászy Titusz állami elemi iskolai tanitó urnak, Hain Géza, Varga Imre s Weiszmayer Béla gymnásiumi tanulóknak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte s egyuttal azon körülmény folytán, hogy

a társulat könyvtára örvendetesen gyarapodik, a titkár utasittatott, hogy a már eddig vásárlott s ajándékozott könyveket mielőbb a társulat hivatalos bélyegével lássa el a tulajdonjog kitüntetése tekintetéből.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 650 frt 77 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 5 kr. tartaléktőke alapon kivül. Tudomásul vétetett.

Következett Iványi Ede választmányi tagtárs urnak értekezése ily czimen: „Uti jegyzetek," mely értekezés folytatását s befejezését adja a már két választmányi ülésen ily czim alatt felolvasott értekezésnek s az utóbbi különösen München t, a tudomány, müvészet s a régi emlékek ezen nevezetes pontját ismerteti vonzón s érdekesen. A választmány nagy köszönetét fejezte ki a derék s fáradhatlan szerzőnek értekezéséért s közlését az „Értesitő"-ben elrendelte.

A felolvasás befejeztével a tárgysorozat szerint következett a május havi nagygyülés sorrendje s ünnepélyességének előzetes megállapitására nézve kiküldött bizottság jelentése; melyre vonatkozólag határozattá lett, hogy a nagygyülés május 23-án csütörtökön reggel 10 órakor veszi kezdetét, mely alkalomra elnök ő mltga egy értekezés megtartását igérte Viminaciumról, s annak történelmi és régészeti nevezetességeiről; továbbá az egész évi számadások megvizsgálására kiküldendő bizottság tagjaiul megválasztattak: Déschán Achill, Korbonics János s dr. Niámessny Gyula urak s a nagygyülés egyéb ünnepélyességének megállapitása s rendezése czéljából pedig a következők: Déschán Achill, Dobó László és Kapdebó Gergely urak küldettek ki.

Végül következett az uj tagok választása. Rendes tagul jelentkezett Bessenyei Ferencz köz- és váltó-ügyvéd Temesvárott. A jelentkezőt a választmány egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztja s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Hetedik évi közgyülés 1878. május 23 án.

A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat f. évi május hó 23-án örömünnepélyét ülte. Ezen napon tartatott meg a hetedik évi tisztujitó közgyülés a vármegyeháza dísztermében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ő méltósága elnöklete alatt.

Közmüvelődésünk s a tudomány minden barátjának keblét a legőszintébb öröm érzete töltè el annak láttára, midőn az ünnepély alkalmából a gyülés teremben összesereglett diszes hallgatóság s női uri vendégkoszoru között a helybelieken kivül a messze-távol vidékről is nagy számmal megjelent történelem s régészetkedvelő kitünőségeket vettünk észre.

Pont 10 órakor a társulati elnök Ormós Zsigmond ő mltsga a terembe lépvén, a jelenlevők által hangos éljenzéssel fogadtatott. A teljes számmal megjelent tisztikaron kivül, melyet Ormós Zsigmond elnök ő mltsga, Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, s Odor Samu pénztárnok urak képviseltek, a teremben láttuk: Ardeleán György, Árvay Mór (Német-Szent-Péterről) Barách József kir. tanácsos, Bercsán János (Aradról), Berker Nándor, Bessenyei Ferencz, Bilszky Ferencz (Oraviczáról), Boleszny Antal (Orsováról), Böhm Lénárt (Fehértemplomból), Breuer Armin, Buziási Eisenstädter Ignácz, Capdebó Ferencz, Dobó László, Edelspacher Antal (Arad-Szent-

Mártonról), Feigenbaum Ignácz, Folly Emil, Iványi Ede, Jakabfy Pál (Uj-Aradról), Kapdebó Gergely, Kassics Károly, Korbonics János, Kiss József (költő), Kornis Géza, Kramár Béla, Lang Géza, Löwinger János, Marx Antal kir. tanácsos, Nagy Lajos, Nagy László, ifj. Ormós Zsigmond, dr. Reiner József, Rötth László alispán, Schiller Ign. Antal, Schopf Antal, Sternberg Adolf a „Temesvarer Zeitung“ szerkesztője, Szandics István, dr. Szentkláray Jenő (Török-Becséről), Takács József, Tácz József a „Temesi Lapok“ szerkesztője, Tokodi Jenő, Tordai György, Török János polgármester, Uwira Ambrus, Weber Ágoston (Bruckenauból), Wimmer József, dr. Wolafka Nándor urakat.

Elnök ő mltsga elfoglalván elnöki székét s a megjelent helybeli s vidéki társulati tagurakat röviden üdvözölvén, a következő megnyitó beszédet tartotta:

Tisztelt közgyülés!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat hetedik évi közgyülését van szerencsém ezennel megnyitni.

Hét ev egy ember életében a gyermekkort képezi; de hét év a mi társulatunk életében, melynek meglett férfiai jóakarattal arra vállalkoztak, hogy a tudományt, s a szellemi munkásságot e részben eddig müveletlen vidékünkre átültessék, társulatunk életrevalóságának kétségtelen jelét tünteti fel. A lefolyt 7 év bizonyságául szolgál annak, hogy az elhintett mag termékeny talajra talált: hogy vidékünk a szellemi tér munkásainak elégséges számával bir arra való nézve, hogy culturalis törekvésünk állandó, életrevaló és maradandó becsü emlékét az utókornak átadja.

Nem számitom feladataim közé azt: hogy azon törekvéseket, melyeket utolsó közgyülésünk óta feltüntetni s mind azon eredményeket, melyeket ezen idő óta elérni szerencsénk volt, előadásomban részletesen felsoroljam. Ez társulati titkárunk köréhez tartozik, ki szellemi gyarapodásunk jelenségeit gondosan feljegyzi és ügyesen tolmácsolja.

Midőn ezek szerint szives üdvözletre szoritkozom, melylyel a közgyülésünkön jelenlevő tisztelt társulati tagok és vendégek iránt eltelve vagyok, inkább igénytelen jelét kivánom adni önálló munkásságomnak, melylyel a társulat feladatának megoldásához tehetségem szerint hozzájárulni mindenkor kész vagyok.

* * *

Az elnöki megnyitó beszéd zajos éljenekkel fogadtatott s nyomban utána következett egy történet-régészeti szempontból nevezetes tanulmánya Ormós Zsigmond elnök ő mltságának Margum, Contra-Margum és Viminaciumról. Az értekezés igen érdekes s ami fő, autopsián alapuló adatokat közöl az Al-Duna vidék ezen nevezetes római emlékhelyeinek multjára vonatkozólag s közben-közben az állitások, a helyszinén talált s lerajzolt emlékek képmásolataival lettek érdekesitve; szóval az egész értekezést nemcsak a tudományos szinezet, hanem a beható tanulmányozás is különösen becsessé teszik. A felolvasást szünni nem akaró éljenzés kisérte s egész terjedelemben a társulati „Értesitő“ julius havi füzete fogja hozni. (L. e füzet 101. lapját.)

A tárgysorozat szerint, miután a tarsulati tagok névjegyzékének felolvasása közkivánatra elmaradt, következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés a következő:

Tisztelt közgyülés!

Minden nemzet fenmaradásának egyik legfőbb létjoga müveltségi állapota s viszonyaiban rejlik, s hogy mennyire van kifejlődve a tudomány és müvé-

szetek iránti érzéke, mely a culturalis haladás egyik legbiztosabb alapjának szokott tekintetni.

Ámde, egy nemzet culturalis haladása, kedvező jelene, s fényes jövőjének feltételei nagyon sok körülménytől függnek, s egyebek mellőztével attól is: hogy mennyire csügg multján, s mennyire tartja tiszteletben a mult időknek reá visszamaradt emlékeit!

Az utóbbi feltevést figyelembe véve, ha tekintetbe vesszük azon nagy haladást s fontos vivmányokat, melyeket a történelem s ennek ikertestvére az archäologia terén a legujabb időkig hazánkban kifejtve tapasztalunk, s hogy a fáradhatlan buzgó törekvések nem csak benn a hazában, de a külföld előtt is a legnagyobb elismerést szerezték a magyar névnek, csak örvendve jelezhetjük a magyar nemzet létjogosultságát a világ müvelt nemzetei közepett annál is inkább: miután e tekintetben a haladás s a lankadatlan buzgó törekvés jelenségei széles e hazában, a Kárpátoktól kezdve le az Ádriáig mindenfelé örvendetesen észlelhetők.

Ily jelenségek közé számitom különösen azon számos, tudományos czélu nyilvános és magán egyletek s társulatok keletkeztét is, melyek napjainkban magyar hazánk minden részében a mult idők emlékeinek kutatása s a meglevők fentartása s megőrzése czéljából alakultak, s létczéljoknak a legörvendetesebben megfelelni iparkodnak; melyeknek diszes sorában foglal helyet társulatunk is, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat".

Valóban tisztelt közgyülés, a jelen ünnepélyes alkalommal, midőn társulatunk hetedik közgyülését tartja, midőn hivatalos kötelességem szerint az egész választmány nevében én lehetek oly szerencsés társulatunk egész évi munkásságáról, müködéséről s az általunk elért eredményekről beszámolhatni, a legnagyobb örömmel s azon édes megnyugvással jelenek meg önök előtt, hogy előterjesztésemet bizonyára megelégedéssel s megnyugvással fogadandják, mert jelentésemben, ha nem is rohamós, de fokozatos haladást jelezhetek egyleti müködésünk mult évi folyamáról.

Állitásaim valódiságának bizonyságára önérzetesen hivatkozhatom választmányi üléseink folyamára, melyek eclatans tanubizonyságot nyujtanak arról, hogy társulatunk tagjai, felfogva s átérezve nemes hivatásuk nagyságát egész teljében, soha sem szüntek meg közremüködni azon nemes és magasztos czélok további fejlesztésére, melyek társulatunk létjogát képezik s nemcsak a társulat jó hirnevét, tekintélyét iparkodtak nevelni szerte e hazában, hanem egyszersmind arról is meglepő példát nyujtanak, hogy a minden önérdekhajhászattól eltekintő, csupán a közmüvelődést s tudományos haladást előmozditani igyekvő munkásság s buzgalom, még ily nehéz körülmények között sem szünik meg, mint mi élünk s müködünk, a szépért, jóért s magasztosért hevülni; s társulatunk tagjai fényesen beigazolták azt, hogy tudnak is, akarnak is tenni s közremunkálni azon nemes irányban, melynek értékét nem a korunkbeliek, csak is az utókor fogja megitélhetni egész teljében.

Hogy ez igy van, s az általam mondottak nem csupán hangzatos szavak, évi jelentésem következő passusaiból győződhetik meg a tisztelt közgyülés:

Igy társulati életünk örvendetes jelenségeit mutatja nemcsak tagjaink létszáma, mely az előző évekhez képest folyton szaporodik, hanem egy másik körülmény is, hogy a tudományos világ s a hazai szakirodalom figyelme mindinkább felénk kezd irányulni s müködéseinket élénk figyelemmel kiséri.

Muzeumunk, melyet szerény müködésünk fáradhatlan buzgalma te-

remett meg, mely megalakulásunk óta mindnyájunk közóhaját képezte, bár ugyan még jelenleg a kezdet nehézségeivel kénytelen küzdeni, de mégis évről-évre mutatkozó örvendetes gyarapodásával, szintén egyik jelensége e délvidéki társulat szükségességének és tanujele társulatunk lankadatlan ügybuzgalmának.

A helyiség, melynek megszerzését nagyérdemü elnökünk fáradhatlan buzgalmának köszönhetjük, szerény ugyan még, de mindenesetre elegendő arra nézve, hogy eddig begyült s szerzett tárgyainkat kellőleg elrendezhettük s a nagy közönség számára is kiállithattuk, hogy a nagy közönség az ott látottakon okulva, annál inkább méltányolni tudja létünk nemes czélját s fáradalmaink irányát és a szerte heverő mükincseket, régi emlékeket tudni fogja majdan hová küldje megőrzés és elhelyezés végett A muzeumi látogatók száma, bár közbejött akadályok folytán a helyiség csak nehányszor nyittatott meg a nagy közönség számára, már is meglepő eredményt tüntet fel.

Társulatunk a folytonos haladást tüzvén ki feladatául, soha sem szünt meg érdeklődni, sőt tehetsége és erejéhez mérten közreműködni is mindazon felmerült jelenségek és események alkalmával, melyek hivatása szakkörébe vágnak. Igy legközelebb résztvettünk Nagyváradon a biharvármegyei régészeti és történelmi egylet által folyó é. április hó 22-én rendezett régészeti, történelmi s iparmütörténelmi kiállításon, s ezen a hazai tudományos előhaladás és culturális viszonyok emelésének tekintetéből megpenditett nemes vállalat elősegitésére elküldöttük muzeumunkból mindazon régészeti, történelmi és iparmütörténelmi tárgyakat, melyek mübecsük s történelmi érdekük által figyelmet gerjeszthetnek. Ezen kiállításon az ünnepélyes megnyitás alkalmával társulatunkat, nagy érdemü elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltósága képviselte.

Örvendetesen jelezhetem továbbá, hogy közszeretetben álló elnökünk legközelebb egy meleg hangon irt felhivást intézett egész Délmagyarország központi hatóságaihoz s intéző köreihez azon czélból, hogy a „Temesi kerület“ nevezete alatt ismert országrész, t. i. vidékünk Délmagyarország törvényhatósági és közigazgatási szerveztetésének 100-ik évfordulója a jövő 1879-ik évben Temesvárott, mint a vidék geographiai központján megünnepeltessék, mely jubileum hogy nagyszerü leend, a minden irányban mutatkozó érdekeltségből is eléggé sejtenünk lehet.

A felsoroltakon kivül társulatunk életképessége s életrevalóságának még egyéb örvendetes jelenségei is vannak, melyek leginkább a szellemi munkásság s irodalmi tevékenység terén mutatkoznak; s örömmel constatálhatom tisztelt közgyülés, hogy e tekintetben, t. i. a szellemi téren buzgó és törekvő tagjaink müködésére nézve, nem állunk roszul, sőt örvendetes adatokat jelezhetek.

Szellemi munkásaink sorát ismét csak a mi fáradhatlan nagyérdemü elnökünk nyitja meg; ki is a mult évben az Al-Duna vidékére tett kirándulást tudományos szempontból, melynek eredménye Palánka és Ráma nevezetességeinek ismertetése lett; ugyanezen alkalommal elnök ő méltósága egyéb adatok gyüjtésével is foglalkozott Délmagyarország legdélszakibb történelmi jelentőségü helyeinek multját érdeklőleg.

Továbbá társulatunk ez előtti nagyérdemü titkárja dr. Szentkláray Jenő tagtársunk, kit a jelen közgyülésünk alkalmával körünkben tisztelhetünk, nagybecsü munkásságot fejtett ki a szünnapok alatt, s több helyütt, u. m. Budán, Pozsonyban és Bécsben hetekig adatok gyüjtésével foglalkozott, melyek az általa megirandó „Tisza-Maros határőrvidék monographiája“ czimü műhez szolgálnak becses s ritka kutfőkül. Ugyancsak az ő fáradhatlan buzgalmának köszönhetjük a torontálmegyei borjasi őstelepek szakszerü át-

buvárlását is, melynek eredménye több érdekes és a derék kutató által muzeumunknak ajándékozott kőkori tárgy lett; legujabban pedig folyó hó 6-án diszes társaság kiséretében az arácsi romokat és azok környékét vette beható vizsgálata alá s mint értesülve vagyok, már is szép s meglepő eredménynyel, ámbár ezen első kirándulása még csakis kellő tájékozás tekintetéből történt. Igéretét birjuk fáradhatlan, derék s érdemteljes tagtársunknak arra nézve, hogy az itt találandó emlékeket muzeumunknak fogja ajándékozni és becses tapasztalatait egyik választmányi ülésünkön behatóan meg fogja ismertetni.

A lefolyt évben érem gyüjteményünk, régiség, könyv, s irattárunk érdekes darabokkal gyarapodott. Mielőtt azonban ezeket részletesen elősorolnám, el nem mulaszthatom társulatunk kiváló jótevői s pártolói közül különösen felemliteni Bay Ilona urnő ő nagyságát, ki folytonosan a legnagyobb érdeklődéssel viseltetik társulatunk iránt, s nincs választmányi ülésünk, hogy az ő jótékonyságteljes nevével ne találkozzunk s legujabban is mint alapitó tag 100 frtos alapitványát 200 frtra felemelni kegyeskedett. Oly tények ezek tisztelt közgyülés, melyek elengedhetlen kötelmeinkké teszik, hogy ezen kiváló s derék jótevőnk iránt legmélyebb hálánkat s köszönetünket kifejezni el ne mulasszuk.

Muzeumunk gyarapodását tekintve, örvendetes eredményt mutathatok fel a mult évről s rokonszenvteljes pártolást és érdeklődést jelezhetek pártfogóink, tagtársaink, s e déli vidéken a szellemi előhaladás támogatását szivén viselő buzgó, lelkesült közönség részéről, és pedig:

I. Pénz- s éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 352 darabbal, a következő adományozók szivességéből.

1. Freund Mór gyorsiró ajándékozott 3 darab koronázási ezüst érmet s 12 darab ujabbkori ezüst s rézpénzt. 2. Beranek János kőrajzoló 4 darab ujabbkori török, magyar s osztrák ezüst s rézpénzt. 3. Frey Izidor gymnásiumi tanuló 1 bajor ezüst s 2 osztrák rézpénzt. 4. Klima Albert temesvári lakos 1 római rézérmet, mely Turnu-Severinben ásatott ki. 5. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk 5 darab érmet, melyek adományozó által a hires borjasi telepben találtattak. 6. Bay Ilona alapitó tag 18 darab különféle értékü s országbeli ezüst tallért. 7. Stetina Imre társulati r. tag 25 db. ezüst és rézpénzt, melyek legnagyobb részt Dalmátiában találtattak és I. Lajos magyar király korabeliek. 8. Magyar Salamon Dávid társulati tag 4 db. ezüst és rézpénzt. 9. Susich Károly társ. tag 5 db. ezüst és rézpénzt, melyek Mehala felől a vársánczokban találtattak. 10. Dr. Ehrenfest Mór társ. tag 1 db. ezüst pénzt. 11. Jovánovits György gymnásiumi tanuló 3 db. ujabbkori rézpénzt. 12. Novák Péter társulati tag ur 233 db. 1 és 3 kros ujabbkori rézpénzt 1800-ból, melyek Vaszoján Aradmegyében találtattak szántás alkalmával. 13. Schäffer Mátyás róm. kath. lelkész ur, dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur közvetitésével 6 db. különféle ezüst és rézpénzt, melyek ásatások alkalmával Kis-Becskereken találtattak. 14. Susich Mihály társ. tag ur 6 db. ezüst s rézpénzt, melyek a mult évi szeptember hóban a várkapu tágitása alkalmával találtattak a Mehala felől a sánczok között. 15. Rádl Gusztáv bányabirtokos ur Bogsánból dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur közvetitésével 16 db. nagyobbrészt lengyelországi ezüst érmet. 16. Lovászy Titusz állami községiskolai tanitó ur Dragsinán 2 db. ezüst pénzt, melyek 1877. év nyarán a Temes folyó szabályozása alkalmával a dragsinai földvár egyik sánczának átvágása alkalmával találtattak. 17. Hain Géza gymnásiumi tanuló 5 db. ezüst s rézpénzt.

Az érmeken kivül gyüjteményünk növekedett még 20 db. különféle ér-

tékü Kossuth bankjegygyel: Oszwald János, Pollák Lajos, Dulósy Jenő, László Árpád, Schlichting Győző, Weiszmayer Béla gymnásiumi, és Bartha Lajos reáliskolai tanulók s Cserey Jánosné urnő szivességéből.

II. Régiségtárunk 99 darab érdekes tárgygyal bővült a következő ajándékozók megemlékezése folytán:

1. Horváth Pius vál. tag ur ajándékozott egy petrificált kagyló átmetszetet, mely a szviniczai márványbányában találtatott az Al-Dunánál. 2. Pattala Károly gattajai lelkész ur egy régi, templomi réz csengetyüt, lelhelye Padé, Torontálmegye. 3. Náglics Ferencz reáliskolai tanuló egy régi villanykészüléket. 4. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk 50 drb. kőkorszaki tárgyat, melyek ajándékozó által Borjason találtattak. 5. Izsák Amália urnő egy pár selyem törökös alaku női czipőt s egy régi legyezőt. 6. Barách József vál. tag ur egy szarvalaku cseppkövet. 7. Hajnal Imre gyógyszerész ur Botusánban (Moldvaország) egy ezüstnyelü cserkesz kést. 8. Susich Károly társ. tag ur egy réz pecsétnyomó gyürüt, mely Mehala felől a sánczárkokban találtatott. 9. Kerschek Gyula vaskereskedő ur Temesvárott egy régi vassisakot, egy antik török pisztolyt és egy alabárdot; lelhelyük Temesvár. 10. A temesvári kir. főreáltanoda tanári kara egy koszorut a Deákgyászünnepély alkalmáról. 11. Schwerer János ur Orsováról egy 90 cm. hosszu régi kardpengét, vasfurót, két drb. vassarkantyu részletét, egy üres, mult századi kartácsgolyót s egy nagy, fogantyuval ellátott veder nagyságu bomba felét. Az ajándék lelhelye az Al-Duna vidéke. 12. Boleszny Antal munkás, s derék, tevékeny választmányi tagtársunk egy épnégyszögalaku római téglát, mely Orsován találtatott Taraska János otthelyi lakos udvarában 1874. tavaszán. 13. Braila Illés reáliskolai tanuló több apró kagylócskát, melyek hajdanta a nők nyakékességeül szolgáltak; az ajándék lelhelye Billét, Torontálmegye. 14. Diakonovits Aurél ugyancsak főreáltanodai tanuló több régi cserép- s edénydarabot; lelhely Bogsánbánya. 15. Schwerer János ur egy hosszu vascsövet, mely Lászlóvár romjai között találtatott. 16. Az Al-Duna mellett fekvő Kubinból (Kevevár) beküldetett: egy vas csoroszlya, régi kaszatöredék, buzogánygomb, lópatkó, vas sarkantyu; négy darab agyag, átfurt karika; egy hengeralaku, átlyukasztott csontdarab s egy golyóalaku agyaggömb; őskorszaki agyagkanál töredék, bronz puskacső töredék, téglatöredék homoru ékesitéssel s egy régi harczi bárd részlete. A küldemény a régi Kevevár földmagaslatának leomlásakor találtattak különböző időben. 17. Orsováról küldtek 13 db. különböző nagyságu ágyugolyót s bombatöredéket, melyek II. József császár korabeliek; továbbá egy márvány ornamentatió részletét s egy homokkő oltároszlop töredékét. 18. Lovászy Titusz dragsinai tanitó ur ajándékozott egy 32 cm. hosszu csákányt s egy nagy, félig kövült bölény lábszárcsont-részletet.

III. Társulati könyvtárunk 212 kötet s füzettel növekedett részint vételutján, részint a következő adományozók szivességéből: Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltósága ajándékozott 1 kötetet; Bay Ilona alapitó tag 11. k.; Náglics Ferencz főreál tanuló 7 k.; dr. Römer Flóris Ferencz tiszteletbeli tag 1. k.; Lenhossék József 1 k.; dr. Kuhn Lajos 1 k.; Marossfy Jánosné urnő 5 k.; Cserey Jánosné urnő Imecsfalváról (Erdély) 36 k.; Edelspacher Antal 1 k.; Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltósága 13 kötet s füzetet; Varga Imre gymnásiumi tanuló 1 k.; s végre a társulat által Marossfy János ügyvéd s társulati tag könyvtárából megvétetett 134 kötet s füzet.

IV. Irat- s okmánytárunk 15 darabbal bővült dr. Szentkláray Jenő, Náglics Ferencz s Bilszky Ferencz urak szivességéből.

V. Térkép gyüjteményünket gyarapitá Molnár Vid választmányi tag ur egy ujabbkori orosz kis térképecskével.

Mélyen tisztelt közgyülés! Miután muzeumunk mult évi gyarapodásáról a lehető legteljesebb képet nyujtottam, meg kell még emlékeznem azon szellemi termékekről is, melyek a lefolyt társulati év tartama alatt választmányi üléseinknek kedvességet s élevenséget kölcsönöztek s társulatunk hirnevét s tekintélyét kifelé növelték. Értekezés a mult évi közgyülés óta 10 tartatott s időrend szerint a következő társulati tagurak által:

1. Junius hóban elnökünk Ormós Zsigmond ő méltóságának kirándulása lett ismertetve ily czimen: „Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.“ 2. Szeptember hóban értekezett dr. Szentkláray Jenő tagtársunk ily czimen: „Torontáli őskori telepek a Tisza mentén.“ 3. Októberben Böhm Lénárt társ. tag ur „Uj-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig“ s Miletz János titkár: „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez“ czimen értekeztek. 4. Novemberben Miletz János titkár „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 5. Deczemberben Miletz János titkár folytatólagosan s befejezőleg „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei-ről. — 6. 1878. januárban Iványi István értekezése olvastatott fel ily czimen: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695.—1718.“ 7. Február, márczius és ápril hónapokban Ivánfi Ede vál. tagtárs ur értekezett „Uti jegyzetek“ czim alatt, s igy mult évi szellemi productumaink felsorolása után eljutottam végre a mai ünnepélyes közgyülésünkhez, mely alkalommal, mint a közgyülési tárgysorozatban is emlitve van, ujból két nagybecsü tanulmány szolgál buzgó igyekezetünk s törekvésünk tanubizonyságául.

Tisztelt közgyülés! Titkári előterjesztésem hosszadalmassága által ugy hiszem kissé próbára tettem a t. közgyülés becses türelmét, de szolgáljon némileg mentségemül az: hogy titkári jelentésemmel kapcsolatosan mint muzeumőr is, lelkiismeretes kötelességemnek tartottam bővebb és részletesebb képet nyujtani a muzeum részére begyült adományokról és mielőtt zárszavaimat elmondanám, engedjék meg önök, hogy az egész társulat nevében letegyem kegyeletes megemlékezésünk gyászkoszoruját azon kedves tagtársaink sirhalmára, kiket a lefolyt év alatt a halál kiragadott közülünk. Társulatunk halottjai a következők: Scharmann Sámuel, alapitó tag; Olteanu János nagyváradi gör. k. püspök, Fábián Gábor akadémiai tag, Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvos, s Clement György távirdai igazgató. Elhunytaink hogy kik voltak?, erre nézve érdemteljes életük tettdus pályája felel meg; kik fájdalom! nincsenek ugyan már közöttünk, de tettek annyit: hogy neveik a haza leghübb és legkiválóbb fiai között fognak mindig emlegettetni. A sir nyugalma legyen számukra csendes és háboritlan s emlékezetük maradandó, áldott s kegyeletes közöttünk.

Igy eljutottam végre tisztelt közgyülés hivatalos jelentésemnek befejezéséhez s előterjesztésemből eléggé meggyőződhettek önök, hogy e társulat a letünt multért nemcsak nem pirulhat, sőt inkább önérzetesen s elégültséggel tekinthet arra vissza. Ismeretes levén czéljaink s törekvéseink iránya, kutatgassuk jövőre nézve is a mult hagyományait, hogy tanulságul szolgáljanak a jelenben s biztos bázist képezzenek egy szebb és boldogabb jövő megalkotására nézve; mert az eddig kijelölt uton haladva bizton remélhetjük, hogy a társulatunk által elvetett jó mag bizonyára meghozandja azon áldásdus gyü-

mölcsöt, mely e déli vidékünk szellemi fejlődésének egyik leghathatósabb eszközlője leend, s azon hő kivánattal fejezem be jelentésemet, hogy a bölcs gondviselés társulatunk ügyét, minél nagyobb virágzásra juttassa!

A közgyülés a titkár jelentését nagy éljenzéssel fogadta s az előterjesztésből folyólag Bay Ilona urnőnek, mint a társulat kiváló jótevőjének, a lefolyt évben a társulatot kitüntető sokszoros megemlékezése és becses adományaiért hálás köszönetet szavazott, valamint Miletz János titkárnak is a társulat ügyei körül tanusitott fáradhatlan buzgalmáért s egyuttal elnök ő mltgának inditványára elismerésül, egyhangulag 100 frtot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni.

A titkári jelentésre hozott közgyülési határozat után a titkár több, igen érdekes régiséget mutatott be és magyarázott meg a jelenlevőknek. A közszemlére kitett s megmagyarázott régiségek ezek voltak: egy sajátos alkatu koponya (makrokephal), mely Csongrádon találtatott, dr. Lenhossék József hires tudósunk ajándéka. Nevezetes régi szövet maradványok, melyek dr. Szentkláray Jenő tagtársunk által, az arácsi apátsági templom sirboltjában, melyet derék tagtársunk nem régiben fedezett fel, találtattak; régi gabona örlőkő, találtatott a régi Karány (mai Mercyfalva) mellett elhuzódó avarsánczokban, Árvay Mór tagtársunk ajándéka; végre igen érdekes régi barbár korszaki edények, bögrék, tálak, aranynyal átszőtt selyem ruhafoszlányok, bronzvéső stb., melyeknek lelhelye Ó-Béba, Majdan és Rábé Torontálvármegyében s Ambrus József ó-bébai segédlelkész ur ajándékozta.

Erre a tárgysorozat szerint Odor Samu ur, a társulat derék pénztárnoka számolt be a társulati vagyon állapotáról; a mintaszerü, kitünő gond- és példás pontossággal szerkesztett jelentés a következő:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag 1877. évi május hó 18-tól bezárólag 1878. évi május hó 14-ig terjedő VI-ik évfolyamban kezelésem alá a „Társulat“ pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett napló és nyilvántartásommal egyező

Számadásként.

Mindenek előtt tisztelettelesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 24-én tartott közgyülés által tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett V-ik évi számadásom szerint a társulatot

alapitó	12
évdijas	253
Összesen =	265 tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—
évdijas	15
Összesen =	15 taggal,
felszaporodott =	280 létszáma.

Az időközben elhalt:

Clement György, temesvári m. kir. távirdai igazgató úr „4 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas	1
Despinits Vazul, kubini birtokos úr „3 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas	1

Fábián Gábor, aradmegyei birtokos s magyar akadémiai tag úr „5 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1
Marosffy János, temesvári ügyvéd úr „4 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas . 1
Dr. Novoszád Mátyás, temesvári irgalmasrendi főorvos úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas 1
Olteánu János, nagyváradi g.-k. püspök úr „5 évi kötelezettségének megfelelése után“ . . . 1
Okadatolt kérelem és eltávozás folytán Bakalovits Mihály úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas 1
Hesz Fridolin, temesvári fényképész úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas . 1
Kohn Áron, főelemi tanitó úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után tartozkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . 1
Killer Károly, temesvári ügyvéd úr „2 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas . 1
Kartner Gyula, temesvári föreál tanár úr „2 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas 1
Lőrintzi Sándor, nyug. főhadnagy úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . . 1
Rumi Józsa, biztositó társulati titkár úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . 1

felmentettekkel kevesbedett = 13 tag,

leszámitásával a társulat ma = 267 tagból áll, — kik közül — a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint — jelesül

2. alapitó tag által földtehermentési kötvényben à 100 frt. fizetett = ... 200 frt. — kr.
1. alapitó tag által szőllővváltsági kötvényben à 100 frt. fizetett = ... 100 frt. — kr.
8. alapitó tag által 100 frt. illeték szerint készpénzben lefizetett, s befolyásukhoz képest „tartalék alap czimén“ a temesi takarék pénztárban gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frt. és ez után 1877. év végeig felszaporodott kamattal együtt . . . . . 1055 frt. 05 kr.
és az 1878. évi február 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán a pénztári tartalék tőkének 1500 ftra kiegészitése végett a költekezési készletből napló 158 száma szerint kimenesztett, és a temesi takarék pénztárban gyümölcsözőleg elhelyezett . . . . 150 frt. — kr.

hozzáadásával összesen = 1505 frt. 05 kr.

tevő hátrálék tőke alapon kivül — a társulati szükségletek fedezésére felhasználtatott. —

Bevétel.

1-ször. Az V-ik évi számadásom szerint átvett pénztári fenmaradványhoz — alulirt napig . . . . . 540 frt. 57 kr.

2-szor. A kezelési naplóm tanúságaként a VI-ik évfolyam alatt összesen 209 évdijas tag által 5 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 1045 frt. — kr.

3-szor. 15 tag által diploma dij fejében 2 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 30 frt. — kr.

4-szor. $^{2351}/_{6075}$. számú 2 darab földtehermentési kötvény tőke alap után 1877. évi május hó 1-től 1878. évi april 30-áig járuló 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint . . . . . 9 frt. 76 kr.

15,614 számú szőllőváltsági kötvény tőke alap után 1877. évi julius hó 1-től 1878. évi junius hó 30-ig járuló 1 évi kamat fejében adólerovás szerint . . . . 4 frt. 63 kr.

Összesen befolyt = 14 frt. 39 kr.

5-ször. A napló 72, és 120 számai tanúságaként „a szegedi szabadelvü kör“ és Dáni Ferencz által okozott költség megtéritése czimén . . . . . — frt. 86 kr.

mindössze bevételezett = 1630 frt. 82 kr.

költekezési alapból. —

Kiadás.

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak — napló 20 és 105 számai tanúságaként 1877. évi junius hó 1-től 1878. évi február hó 28-áig terjedő $^3/_4$ évi tiszteletdija fejében 2 darab nyugta mellett . . . 150 frt. — kr.

2-szor. Miletz János társulati titkár urnak — napló 13 száma szerint „a társulati Muzeum berendezéseért — fáradságának elesmeréséül jutalom czimén“ kiutalványozott 100 frt. — kr.

3-szor. A társulati muzeum helyreállitására forditott költség czimén napló 9, 10, és 21 tételei szerint, asztalos, lakatos s üveges munkáért s a helyiségek tisztitásáért és kisurolásáért . . . . 9 frt. — kr.

napló 11 száma szerint Uhrmann Gusztáv temesvári könyvkötőnek a muzeum számára készitett albumért 12 frt. 50 kr.

napló 167 és 168 tételei tanúságaként a társulat számára megvásárolt „Marosffy“-féle szakkönyvek, 2 szárnyú üveges könyvszekrény, és ezek beszállitási költségei czimén . 56 frt. 40 kr.

Összesen 77 frt. 90 kr.

4-szer. A társulati muzeum gyarapitására — jelesül napló 26, 78 és 82 tételei szerint = Gödöllő, Baziás és Resitzáról

régiségek szállitásáért vaspálya dij fejében . . . . . 2 frt. 45 kr.
napló 115 és 121 számai szerint — Baziás és Orsováról régiségek szállitásáért vaspálya dij fejében . 2 frt. 16 kr.
napló 129 tétele szerint Budapestről Melczer István urnő által küldött Br. Lo-Presti-féle fényképért póstabér fejében . . . . — frt. 45 kr.

Összesen 5 frt. 06 kr.

5-ször. A társulati pénztár érdekében tett kiadásokra, jelesül napló 126 száma szerint engedélyezés folytán 1878. évre hozatott „sorsolási Értesitőért“ 3 frt. 05 kr.
napló „több tételei alatt“ a társulat vidéki tagjai által postán küldött illetékeik után fizetett posta bérekre összesen . . . . . 6 frt. 42 kr.
napló 32 száma szerint a vidéki társulati tagok hátralékos tartozásának behajtására vonatkozó pénztárnoki felhivásokra posta bélyegekért fizetett . . . . . 7 frt. 22 kr.

Összesen 16 frt. 69 kr.

6-szor. napló 125 tétele szerint elnöki utalvány folytán Bárth János társulati szolgának 1877. évi julius-deczember havi ½ évre fizetés czimén . . . 10 frt. — kr.

7-szer. Miletz János, társulati titkár urnak „a Polacsek-féle könyvkereskedésben vásárolt szakkönyv, irodai szerek és küldeményeire szükségelt pósta bér és bélyegekért napló 154 és 155 számai szerint fizetett . 20 frt. 10 kr.

8-szor. „Magyar testvérek“ czimű temesvári nyomdaüzletnek a társulat nevében kiadott „Értesitők“ kiállitásáért, jelesül: napló 33 és 34 tételei tanuságaként az „Értesitő“ 1877. évi III-ik füzetéért és abban közlött régiségi könyomatuképekért . . 205 frt. 55 kr.
napló 114 száma szerint az „Értesitő“ 1877. évi IV-ik füzetéért . . 93 frt. 20 kr.
napló 159 száma szerint az „Értesitő“ 1878. évi I-sö füzetéért . . 108 frt. 25 kr.
napló 174 száma szerint az „Értesitő“ 1878. évi II-ik füzetéért . . 87 frt. 45 kr.
napló 12 tétele szerint a vidéki társulati tagok hátralékos tartozásának behajtására vonatkozó 500 példány felhivók nyomatásáért . 11 frt. 20 kr.

Összesen 505 frt. 65 kr.

9-szer. Az alapszabályok értelmében előirt diplomák kiállitásá-

ért Förk Gusztáv temesvári könyomdásznak napló 19 és 122 számai szerint . . . . . 22 frt. 10 kr.

10-szer. Az 1878. évi február hó 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán a pénztári tartalék tőkének 1500 ftra kiegészitése végett napló 158 tétele tanuságaként kimenesztett és a temesi takarék pénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett bevételként is elszámolt . 150 frt. — kr.

Elnökileg kiutalványozott nyugták szerint mindössze 1057 frt. 50 kr.
kiadásnak — a fennebb jövedelemként elszámolt . 1630 frt. 82 kr.

bevétellel összehasonlitása szerént a pénztárban találtató készpénz fenmaradványhoz — a külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként (Schák Fülöp alapitó tag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen még ma is kintheverő 100 ft. tőke alapon kivül). 573 frt. 32 kr.

1 évdijas tag urnál $187^2/_3$-ki I-ső évről 5 frt. szerint . . . . 5 frt. — kr.

14 évdijas tag urnál $187^3/_4$-ki II-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 70 frt. — kr.

57 évdijas tag urnál $187^4/_5$-ki III-ad évről egyenkint 5 frt. szerint . . 285 frt. — kr.

71 évdijas tag urnál $187^5/_6$-ki IV-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . . 355 frt. — kr.

109 évdijas tag urnál $187^6/_7$-ki V-öd évről egyenkint 5 frt. szerint . . 545 frt. — kr.

224 évdijas tag urnál $187^7/_8$-ki VI-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 1120 frt. — kr. 2380 frt. — kr.

behajtandó követelés hozzászámitásával összesen = 2953 frt. 32 kr. fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéséül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott 1878. évi május hó 14-én.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fennti számadást ugy a bevételi mint kiadási tételeiben pontról pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló- és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatnak eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott 1878. évi május-hó 17-én.

Déschán Achill.
Korbonits János.
Dr. Niámessny Gyula.
Vizsgáló küldöttség.

Odor Samu pénztárnok ur jelentése, a ki fáradhatlan buzgalommal, minden anyagi érdek nélkül, valódi aristidesi szellemben kezeli a társulat vagyonát, zajos éljenzéssel fogadtatott s fáradalmaiért a közgyülés legnagyobb köszönetét s elismerését fejezte ki, és miután a számvizsgáló bizottságnak a pénztárnoki számadásokra nézve tett helyeslő előterjesztése megtörtént,

Odor ur részére a felmentvényt kiadatni rendelte és egyuttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kint levő tartozások és hátralékok beszedéséről sürgősen intézkedjék, miután jelentékeny összeget 2380 frtot tesznek ki. — Végre Schak Fülöp társulati tag, ki a társulat megalakulásakor alapitó tagnak jelentkezett, de kötelezettségeiről megfeledkezve nemcsak hogy alapitványát nem fizette le, de még az alapitvány kamatait sem, — hivassék fel sürgősen, hogy a hátralékos alapitványi kamatokat mielőbb egyenlitse ki.

Ezután a tárgysorozatban kitüzött második értekezésre került a sor s felolvasott Boleszny Antal választmányi tagtárs ur, ily czimen: „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Széchenyi ut s a Dunagőzhajózás történetére!“ Az értekezés Széchenyi eredeti, még ismeretlen levelei nyomán, melyeket a gróf, Popovics Fóta gazdag orsovai lakos s benső barátjához intézett, igen érdekes adatokat közöl nagy hazánkfia al-dunai müködéséről. Az élénk, kedves s vonzó előadás után a közgyülés a derék szerző fáradalmai iránti elismerését zajos éljenzésben s tapssal fejezte ki. Az értekezést egész terjedelemben a társulati „Értesitő“ fogja hozni.

A felolvasás befejeztével inditványok következtek, dr. Szentkláray Jenő s Iványi Ede társulati tagurak részéről. Dr. Szentkláray Jenő ur mint első inditványozó ékes szavakkal s mély szakismerettel előre bocsátva felvilágositó adatait, körvonalozá, hogy miután még négy első keresztény korszakbeli magyar egyházi történelmi emlékünk benn lappang félezredéves sirjában t. i. a Ker. szent Jánosról czimzett csanádi apátság, az itebői (vituhui) prépostság, az arácsi és szőregi apátságok, miért is inditványozza, hogy „intézzen a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a közgyülésből indokolt kérvényt a csanád-egyházmegye nagynevü főpásztora Bonnáz Sándor püspök ur ő excellentiájához, megkeresvén őt, méltóztatnék eljárni, hogy a vidékünkön hajdan virágzott Ker. szent Jánosról czimzett csanádi apátság, az itebői prépostság, nemkülönben az arácsi és szőregi apátságok czimei a jövő évi százados ünnep alkalmára ő cs. kir. apostoli Felsége által legkegyelmesebben felelevenittessenek.“ (L. bővebben 155. l.)

Az inditvány, tekintettel magyar egyháztörténelmi szempontból annak kiváló fontosságára, egyhangulag s éljenzések között elfogadtatott s mielőbb indokolt kérvény alapján az inditvány egész terjedelemben, egy nyomtatott példánynak hozzá mellléklése mellett, pártolás s további intézkedés végett megyés püspök ő excellentiájához fog beterjesztetni.

Ezután következett Iványi Ede választmányi tag ur azon szintén fontos inditványa, hogy a társulat, Délmagyarország jövő évi százados emlék-ünnepe alkalmára gondoskodjék egy, e déli vidék történelmi, müvelődési és statisztikai viszonyait — jelen korunk kivánalmaihoz mérten — tartalmazó mü létesitése s kiadásáról s intézkedjék arra nézve a közgyülés, hogy ezen, hazai müveltségünk tekintetében fontos czél minél alaposabb létesithetése tekintetéből a délvidéki megyék főispánjai, előkelő családai, a városok, falvak előjárói stb. megnyeressenek. (L. bővebben 158. l.)

Az inditvány a közgyülés általános helyeslésével találkozott ugyan, de tekintettel azon körülményekre, hogy a nagyszabásu inditvány pontos s helyes keresztülvihetésére nézve az idő igen rövid, s azután több pontozataira nézve a törvényhatóságok hatásköreibe vág, melyeket csakis ezek eszközölhetnek, mig a társulat egyátalában nem, — az inditványra nézve azon intézkedés tétetett, hogy tanulmányozás végett egy szükebb bizottságnak adassék

ki, mely feladatává tegye azon módozatok megállapitását, melyek értelmében az inditvány legkönnyebben kivihető lenne s azután megállapodásainak eredményét a déli megyék hatóságaival is tudassa az intézkedések megtehetése tekintetéből. Ezen bizottság tagjaiul Ormós Zsigmond elnök ő mltgának ajánlatára egyhangulag s nagy éljenzések között a következő urak választattak meg: Rácz Athanáz elnök, dr. Szentkláray Jenő titkár (Torontálból), Bessenyei Ferencz jegyző; bizottsági tagok: Ardeleán György, Bilszky Ferencz (Oraviczáról), Boleszny Antal (Szörényből), Böhm Lénárt (Fehértemplomból), Gyoroki Edelspacher Antal (Áradmegyéből), Iványi Ede, dr. Niámessny Gyula, Csorba Ákos (Szörényből), Ódor Samu és Rötth László urak s egyuttal ezen bizottság bizatott meg azon módozatok megállapitásával is, hogy a jövő évi secularis ünnepély alkalmával, miképen lenne megtartható egy történet-régészeti s iparmü-történelmi kiállitás is Temesvárott?

Az inditványokra történt határozatok hozatala után következett az uj tagok választása, mely meglepőleg örvendetes eredményt tüntetett föl s ez alkalomból különösen azt emeljük ki, hogy az ujonnan belépő tagok között országos kitünőségeket s vidékünk kiváló notabilitásait látjuk csoportosulva s fényes tanujele annak is, hogy ezen tudományos irányu társulat mennyire hódit mindenfelé. Uj tagokká lettek dr. Szentkláray Jenő társ. tag, s Miletz János titkár ajánlatára a következők:

1. Ambrus József, segédlelkész Ó-Bébán Torontálmegye.
   Andrássy Mihály, megyei könyvvezető Nagy-Becskereken.
   Antal József, ügyvéd Török-Becsén Torontálmegye.
   Dr. Bende József, apát Ó-Becsén Bácsvármegye.
5. Dr. Bieder Vilmos, orvos Temesvárott.
   Bielek Vilmos, ügyvéd Nagy-Becskereken.
   Bittó György, távirdai állomásfőnök Török-Becsén.
   Botka Géza, megyei első aljegyző Nagy-Becskereken.
   Dr. Demkó Pál, ügyvéd Nagy-Becskereken.
10. Gyoroki Edelspacher Antal, birtokos és iró Arad-Szent-Mártonban.
   Hertelendy József, torontáli főispán Nagy-Becskereken.
   Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész Nagy-Becskereken.
   Kulifay Lajos, polgármester Nagy-Becskereken.
   Maderlik Antal, segédlelkész Török-Becsén.
15. Nagy László, városi főjegyző Temesvárott.
   Nédics János, városi kapitány Nagy-Becskereken.
   Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos Nagy-Becskereken.
   Pókay Szidónia, urnő Ó-Bébán.
   Poroszkay Béla, megyei főügyész Nagy-Becskereken.
20. Rónay Jenő, megyei alügyész Nagy-Becskereken.
   Gróf Roggendorf Aladár, nagybirtokos Roggendorfon Torontálmegye.
   Szabó Ferencz, plébános Elleméren Torontálmegye.
   Tabakovics Gusztáv, megyei főjegyző Nagy-Becskereken.
   Tallián Béla, szolgabiró Török-Kanizsán.
25. Török János, polgármester Temesvárott.
   Vuchetich József, megyei aljegyző Nagy-Becskereken.
   Dr. Wolafka Nándor, hittudor s theologia tanár Temesvárott.

Az uj tagok választása után sorrendre került a tisztviselői kar s a választmányi tagok megujitása 3 évre. Rötth László alispán s választmányi

tag ur igen élénk s lelkesült beszédben emelvén ki a társulat nagy nevü elnöke Ormós Zsigmond ő méltóságának érdemeit a társulat ügyei körül a többi tisztviselőkéivel együtt s inditványára a közgyülés éljenzései között a tisztujitás következőleg ejtetett meg:

Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága; alelnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos; titkár, muzeumőr s társulati „Értesitő“ szerkesztője: Miletz János; ügyész: Dr. Niámessny Gyula; pénztárnok: Odor Samu.

Választmányi tagok: Ardeleán György, városi alügyész Temesvárott; Barách József, kir. tanácsos s magy. k. pénzügyi igazgató Temesvárott; Balás Frigyes, a „Torontál“ czimü lap szerkesztője s országgyülési képviselő; Bilszky Ferencz, oraviczai lelkész; Boleszny Antal, orsovai lelkész; Böhm Lénárt, iró Fehértemplomban; Csorba Ákos, Szörénymegye főügyésze Karánsebesen; Dobó László, megyei főjegyző Temesvárott; Dobó Miklós, kanonok Temesvárott; Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök Temesvárott; Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök Temesvárott; Iványi Ede, kegyesrendi tanár Temesvárott; Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár Temesvárott; Molnár Vid, cz. mantuai kanonok s katonai főlelkész Temesvárott; Dr. Ortvay Tivadar, akadémiai tanár Pozsonyban; Péch József Temes-Bega vizszabályozási mérnök Temesvárott; Pesty Frigyes, kir. tanácsos, több tudós társaság tagja Budapesten; Rötth László, alispán Temesvárott; Strasser Albert, kereskedelmi kamarai titkár s lapszerkesztő Temesvárott; Szandics István, ügyvéd Temesvárott; Dr. Szentkláray Jenő, iró s török-becsei lelkész; Varga Ferencz, gyoroki lelkész s Szeged város monographusa; Vogel István, ügyvéd Temesvárott; Vargics Imre, birtokos Szinyérszegen.

Ezen névsor, mely vidékünk kitünőségei s első rangu országos capacitásaink közül többeket magába ölel, a legszebb garantiát nyujtja arra nézve, hogy ezen társulat, valamint a multban, ugy a jövőre nézve is a legszebb eredményeket mutatja fel a tudományos haladás érdekében.

Ezután több, a közgyülés alkalmából érkezett üdvözlő távirat olvastatott fel, u. m. Borgátai Szabó Józseftől, ki a társulat nestora, jelenleg 88 éves Sopronban, továbbá Balás Frigyes és Varga Ferencz vál. tag urakétól, melyek éljenzéssel fogadtattak, s a felolvasás befejeztével elnök ő mltgának inditványára dr. Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok s dr. Lenhossék József kir. tanácsos s egyetemi tanár urak, tekintettel országosan ismert tudományos müködéseikre s kiváló érdemeikre, a közgyülés nagy éljenzései közepett egyhangulag tiszteletbeli tagokká választattak s részökre a társulati kiadványok s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Végre a tárgysorozat utolsó pontja értelmében a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Iványi Ede s Dobó László urak kérettek fel s miután több tárgy nem levén, a közgyülés ő mltga által a jelenvoltak lelkesült éljenzései között bezártnak nyilvánittatott.

A közgyülés alkalmából a társulati muzeum s az ekkor itt müködő aradvárosi magyar szintársulat javára mükedvelői előadás tartatott. Szinre került: „A Rablógyilkos“ czimü vigjáték 1 felvonásban, irta About, forditotta Kullifay; melyben Kalmár Piroska, Parlagi Etel kisasszonyok, továbbá Déshán Achill, Kapdebó Gergely s Mihajlovics Ödön urak voltak szivesek közremüködni. Az előadás a legfényesebben sikerült s a közremüködők nemes s jótékony tettükért, fogadják a társulat legnagyobb köszönetét. Ugyanezen alkalommal a mükedvelői előadást megelőzőleg a szintársulat legkitünőbb női s férfi tagjai által a „Pajkos diákok“ czimü vig 1 felvonásos operette

is előadatott még. Az előadás után a társulat helybeli s vidéki tagjai a „Rudolf korona herczeg vendéglő“ kerti helyiségében gyülekeztek össze, hol vig magyar zene mellett igen kellemesen tölt el az est s innen a kedélyes társaság az ünnepély legjobb emlékeivel oszlott szét.

A közgyülés alkalmával tett inditványok.

I.

Inditvány.

Tárgyaltatott és elfogadtatott a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ 1878. évi májushó 23-án tartott hetedik évi nagygyülésén.

Méltóságos Elnök Ur! Mélyen tisztelt Társaság!

A szt. István király alatt keletkezett csanádi egyházmegyének roppant geographiai térfogata, mely nyolcz politikai megye területeit részint magában foglalja, részint azok testébe többé-kevésbé behatol, avagy pedig azok széleit felöleli, könnyen megfoghatóvá teszi előttünk, hogy e nagy kiterjedésü területen, már a magyar kereszténység hajnalhasadtán, feltünő mennyiségben találjuk a tekintélyes erkölcsi befolyással felruházott, gazdag uradalmakkal dotált egyházi intézeteket, melyek életével alkalmasint lényegesen összeforrt Délmagyarország hajdani története is. A káptalanok, monostoregyházak, apátságok, prépostságok és főesperestségek kétségkivül lüktető erei, gyúpontjai, előkelő tényezői valának a maguk korában Délmagyarország népéletének, kulturtörekvéseinek, valláserkölcsi és államjogi közrehatásának. Mindinkább kezdik ezt beigazolni a napról-napra szaporodó diplomatáriumok adatai, a történetbuvárok ujabb levéltári tanulmányozásainak örvendetes sikerei. Sőt még ezentulra is mennyi kecsegtető remény kinálkozik e téren az ősi magyar egyház institutióinak felkutatásával foglalkozó munkásoknak!

A hajdani délmagyarországi apátságokat és prépostságokat, két káptalant, több virágzó egyházi és közmivelődési intézetet, régen elsöpörte ugyan már a viharos idők mostohasága, de emlékök még sem veszett ki egészen. Tanuskodnak róluk okmányos emlékeink, sőt többnek nevét még a köznép számára is fennen hirdetik romereklyéik. Egykori dicsőségük nymbusát pedig megőrzé az egyház gondoskodása, az apostoli szentszék és óvja azt közel másfél század óta magyar apostoli királyaink kegyelete is, kik az elhanyatlott régi intézmények czimeit a hierarchiai méltóság eredeti fénypolczán meghagyva, azokat mai napiglan is adományozni szokták.

Igy óvta meg Délmagyarországon az egyháznak a multak iránti pietása és királyaink bölcsesége a csanádi székesegyházi prépostság, az aradi prépostság, a csanádi, pankotai, bulcsi, bizerei vagy kizerei meg az egresi apátságok, nemkülönben a szt. Üdvözitőről nevezett csanádi káptalani prépostság emlékét. Ezek czimei jelenleg is conferáltatnak! Az utókor mintegy folytonos hálával akar áldozni oly történelmi reminiscentiáknak, melyeket az egyház és haza hüséges szolgálatában kiérdemelt borostyán övedz. A csanádi püspöki hatóság részéről már Kőszeghy László és Lonovics József püspökök idejében tétettek a legmagasb trónnál kérelmező lépések, a mult ilyetén szent emlékeinek megmentéseire; boldogult Csajághy Sándor püspöknek pedig sikerült is Ő cs. kir. apostoli Felségénél, I. Ferencz József királyunknál kieszközölni, hogy a mohácsi vész óta

eltemetett délmagyarországi hat főesperestség újra föleleveníttessék. Ő Felsége 1859. évi szept. 1-én 13,446. sz. a. kelt királyi resolutióval fényitá a háromszáz éves koporsót és feltámasztá hamvaikból a homályba merült csanádi székesegyházi, orodi, torontáli, Maroson-tuli, sebesi és krassói archidiaconatusokat, az ő régi elnevezéseik megtartása mellett.

Azonban még négy, történelmileg teljesen konstatált, első keresztény-korszakbeli délmagyarországi egyházi intézmény emléke bennlappang félezredéves sirjában. Értem a Ker. szt. Jánosról nevezett csanádi apátságot, az aracsi és szőregi apátságokat, meg az iteb̈i vagy vituhui prépostságot. Egyelőre mellőznünk kell a csanádi egyházmegye hajdanát érdeklő „Világosvári szüz Mária apátságot“ és a „Bisztriai szt. András apátságot“, melyeknek nagyon elmosódott, részben kevésbé épületes, részben pedig alkalmasint történelmi alany nélküli emlékét előbb még szorgalmas tanulmányozás, behatóbb kutatás tárgyává kell tennünk s illetve földeritenünk.

Azonban nagyon sajátságosnak tünik fel, hogy az előbb emlitett négy főpapi czim már nem adományoztatik többé, holott egykori létezésöket épen ugy kétségkivülivé teszik okmányos kutfőink, történelmi hagyományunk, az etymologiai érvek, szaktekintélyek bizonyitásai, sőt egyiknek-másiknak rommaradványai is, mint amazokét, melyek adományoztatás folytán most is állandóan életben tartatnak és az enyészettől nemes módon megóvatnak.

Ker. szt. János csanádi apátságát már a magyar kereszténység első századában, de még azelőtt is feltaláljuk. A délmagyarországi egyházi intézményekről legrégibb s egyszersmind legalaposabb tájékoztatást nyujtó „Vita S. Gerardi“ czimü XI. századbeli kutfő hitelesen értesit bennünket, miszerint Marosvárott már Ohtom épite Ker. szt. János tiszteletére monostort, apátot helyezvén bele görög barátokkal, az ő törvényük és szertartásuk szerint. Ezen monostorban temették el azon magyar keresztények testeit is, kik szt. István seregében a nagyőszi csatasikon hősi halállal elvérzettek. Marosvár elfoglalásával benczések és benczés apátok váltották fel e monostorban a görög barátokat, kiket Csanád vezér oroszlányosi győzelme után, ez utóbbi helyre szállitott át. Ez a Ker. sz. János monostora arról is nevezetes, hogy első és anyaszékháza volt a csanádi püspökségnek. Apátját Fülöpöt, már szt. Gellért korából ismerjük; sőt a helyet is megtudjuk határozni, ahol a monostoregyház állott. Ott állott az az 1868-ban lerombolt csanádi templomka helyén, hol jelenleg a Bonnaz Sándor püspökünk ő excja nagylelkűségéből épitett diszes plébániatemplom áll. — Az aracsi és szőregi apátságokban meg az iteb̈i prépostságban szintén oly intézményeket ismerünk, melyek első kezdeteit a XI.—XII. századokig vihetjük fel, és melyek több évszázadon keresztül valának a délmagyarországi egyházi társadalom életképes tényezői, kiegészitő részei. Az aracsi apátságról tanuskodnak remek templomának hulladozó romjain kivül okmányos bizonyitékok is, melyek szerint e templom 1256-ban apátsági templom vala; akkori apátját, ki az az évi esztergomi zsinaton is jelen volt, Miklósnak hivták. Megszünt az apátság — mintegy kétszázévi fennállás után — minden valószinüség szerint IV. Lászlónak Oldamur kun főnök ellen 1282—85-ben viselt rémes háborui alatt, midőn azt a kunok szilaj csordái, országrészünk egyéb vidékeivel együtt kegyetlenül feldulták s benczés szerzeteseitől megfosztották. Erzsébet királyné 1370-ben már a Ferencz-rendi szerzeteseknek adományoztatá XI. Gergely pápa ál-

tal a sajátjából ujra épitett aracsi monostorházat, mely ezentul többé nem látott már apátokat. — A szőregi apátságnak meg az iteből prépostságnak eddigelé nem kerestük rendszeres ásatásokkal épületmaradványait, de azért e két ősmagyar intézmény egykori létezése is nem kevésbé van constatálva. — Nevezetesen az *itebői prépostság* 1221-ben már régi prépostság lehetett, mert ez évben III. Honorius pápa II. András király beleegyezésével már restaurálta, ujjá szervezte azt. Ekkor ajándékozta meg a cseri (cserni) barátok e prépostságát Desidér csanádi püspök birtokokkal és a pápa azt a maga pártfogásába fogadta. Desidér csanádi püspök alatt, ki 1202—1229-ig kormányozta egyházmegyéjét, maguk a székeskáptalani tagok lettek az iteből préposti méltósággal felruházva. 1233-ban Mihály a „prepositus Ytubiensis", ugyanaz, kit a diplomákban „prepositus de Itubuy" néven is találunk, ki Mátyást, az esztergomi érsek ispánját, IV. Béla király meghagyásából Anyala komárommegyei földbirtokának egy részébe bevezette. Végre, hogy röviden szóljunk, ugyancsak IV. Bélától származik az oklevél is, melyből tanuljuk, hogy a *Szőregen virágzott apátság*, mely tudvalevőleg már a XI. században alapittatott, 1247-ben még teljes épségben fennállott. Ekkor vezeti be Leontius zewrevgi apát Szeged lakóit (hospites de Zeged) Thapey helységnek és a vártói halasnak birtokába.

Mindezen adatokkal szemben, melyek további kutatások által remélhetőleg gyarapodni is fognak, némi következetlenségnek és érthetlen eljárásnak látszik tehát lenni, hogy a szt. Györgyről nevezett csanádi székeskáptalani prépostság, történelmi jogfolytonosságánál fogva, manapság is conferáltatik, *mig a Ker. sz. János apátsága egészen a feledésnek adatott át*; hogy továbbá adományoztatni és az egyházmegyei hiv. névtárba „intra ambitum" felvétetni szoktak a szt. György vértanuról és szt. Gellértről vagy Bernárdról nevezett apátságok, melyek pedig tudvalevőleg sohasem léteztek, *mig a történelmi jogalanynyal biró iteből prépostság*, — hallgatva itt az 1246—1502-ig okmányilag beigazolt szörényi r. kath. püspökségről — *sem nem adományoztatik, sem az egyházmegye által hivatalosan el nem ismertetik többé*; hogy végre a homályos hátterü világosvári, a még homályosabb battai, a bizerei vagy kizerei apátságok czimeikben még ma is élnek, ellenben az *aracsi és szőregi apátságok teljesen mellőztetnek!!*

Eltekintve a nyomós érvektől, melyek az emlitett négy hajdani délmagyarországi intézmény czimbeli felfrisitését egyházilag igazoltnak és méltányosnak, politikailag pedig — sajátos körülményeink között — tán czélszerünek tüntetik fel: *alulirott tisztán csakis szaktudományunk érdekében vélek eljárni, midőn feladatomnak tartom csekély magam részéről is odahatni, hogy délmagyarországi történelmünk minden irányai kiigazittassanak és a multak drága emlékei veszendőbe ne menjenek; sőt inkább, hogy azok minél nagyobb világosságba helyeztetvén, mint egy megszemélyesitve folytonosan szem előtt tartassanak.*

Az élet sokszoros viszontagságainak árja elsülyeszti történetünk legéletrevalóbb kincseit is, ha azok idejekorán biztos révbe nem tereltetnek. Nagy okulásunkra szolgál e tekintetben, hogy az egyszer elejtett történelmi adatokat és támpontokat vajmi nehéz később ismét kiaknázni és értékesiteni. Fuxhoffer csak egy félszáz évvel ezelőtt azt sem tudta már, hogy hol feküdt

Aracs. „Qua Regni parte Aracsa quondam fuerit, nulla Geographia commonstrat. Nihil amplius de hoc conventu eruderare potui, quam eiusdem memoriam — — —“. Bárány Ágoston pedig, a mi kortársunk, 1845-ben komolyan állitotta torontáli monographiájában, hogy Torontálvármegyében az ő tudtával nem létezett soha sem apátság, sem prépostság.

Délmagyarországon jelenleg társulatunké a kötelesség felujitani s a köztiszteletnek átadni elkallódott történelmi emlékeinket. E kötelesség teljesitésében a hetedik munkás esztendőt éli immár társulatunk. És e kötelesség teljesitésére ismét kedvező alkalom kinálkozik most, midőn Délmagyarország a jövő évben centenáriumát ünnepli az anyahazához történt visszakebeleztetésének. Ünnepelni fogja nemcsak külső ragyogványnyal s mulékony örömnyilatkozatokkal, hanem főkép oly jelentősebb maradandó becsü tények által, melyek országrészünk emelkedettebb értelmiségéhez és hazafias nemes erkölcseihez méltók.

Melegen óhajtanám, hogy e tények sorozatában szemlélhessük a fentemlitett négy délmagyarországi egyháztörténelmi intézmény emlékének méltó helyreállitását is!

A miért is bátor vagyok tisztelettelteljesen inditványozni:

Intézzen a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társaság“ a mai közgyülésből indokolt kérvényt a csanádi egyházmegye nagynevü főpásztorához, Bonnaz Sándor püspök ur ő excellentiájához, megkeresvénőt, méltóztatnék eljárni, hogy a vidékünkön hajdan fenállott a Ker. sz. Jánosról nevezett csanádi apátság, az iteből (vituhui) prépostság, nemkülönben az aracsi és szőregi apátságok czimei, a jövő évi százados ünnep alkalmára Ő cs. k. ap. Felsége által legkegyelmesebben felelevenittessenek.

Dr. Szentkláray Jenő,
társ. tag.

II.

Inditvány

Temes-, Torontál- és Krassó vármegyék Magyarországhoz történt visszakebelezésének százados évfordulója alkalmából.

Felolvastatott az 1878. évi május 23-án tartott nagygyülésen.

Még egy év folyik le az örökkévalóság tengerébe és Temes-, Torontál- és Krassó vármegyék azon nevezetes napnak ülendik századik évfordulóját, midőn t. i. felejthetlen és férfias erélyü Mária Terézia királynénk ezen a török iga alól 1716-ban felszabadult területeknek az anyaországhoz való visszakeblezését kegyesen elrendelé.

Ezen ünnepélyt a kegyes királynénak átmeneti intézkedései előzték meg, mig végre hosszas uralkodásának utolsó évében a bekeblezés tényleg bekövetkezett.

Midőn ezt tevé, nemcsak koronázási esküjét tartá a b. emlékezetü királyné magas szemei előtt, hanem a századokra ható politikának és nemes szive meggyőződésének is követé sugallatát. Belátta t. i. miszerint az Európa minden országaiból ide özönlött s itt letelepitett népek csak akkor lesznek uj hazájukhoz hivek és szivben csak akkor fognak e haza lakóinak szellemével

összeolvadni s csak akkor lesznek itt megelégedett s boldog honpolgárok, ha nemcsak szabadon üzhetik az e Kánaánná már átalakitott honban a földmivelést, ipart és kereskedést s annak gyümölcseit nemcsak szabadon élvezhetik, hanem alkotmányos törvények szerint élve, nem szolgai kötelékkel, nem felsőbb parancs folytán lesznek e honhoz kötve és községi ügyeiket is saját belátásuk szeint kezelendik.

Valóban nagy áldás érte e három megye lakosságát 1779-ben, midőn a bécsi kamara majdnem katonai szigorral kibocsátott rendeletei által birtok viszonyai már rendezve lévén, az anyaország alkotmányának jótéteményében részesité őket a legnagyobb kegy. — Csakhamar alkalmazkodának a magyar törvényekhez s megszokták azoknak intézményeit ugy, hogy nincs példa rá, hogy régi hazájukba visszaköltözni, vagy másutt letelepedni óhajtottak volna; mert hisz a magyar alkotmány biztositá nemzetiségeiket, vallásukat és saját szokásaikat.

E telepitvényesek azonban a legujabb időkben, midőn t. i. az anyaország is visszanyeré önkormányzatát — veszik észre, hogy külnemzetiségükkel idegenek maradnak e hon viránya in, hacsak ők is nem járulnak hozzá, hogy e hon mivelt, hatalmas és virágzó is legyen. Valamint egyenlő törvények aegise alatt mindnyájan jól érezzük magunkat, ugy mindnyájunknak legszentebb kötelességünk e hon anyagi és szellemi javát előmozditani. A haza és történelem figyelemmel kiséri törekvéseinket s szigoru birálattal jegyzi fel mulasztásainkat.

Hogy e szigoru birálat szerény társulatunkat ne érje, ugy hiszem illő kitüzött czélunkhoz képest e vidéknek történelmi s müvelődési viszonyait fokozott szorgalommal kutatnunk, annyival inkább, mivel e megyének százados ünnepélyére a hon tőlünk e megyék képét kellőleg megvilágitva várja. Hogy ezt kellő szinbe helyezhessük, szerény véleményem szerint szükséges volna, hogy a mélyen t. közgyülés e megyék érdemdus főispánjait kellő tisztelettel felkérje, miszerint ez ügynek a megyék intelligentiáját megnyervén s ezeknek bölcs tanácsa hozzájárulásával a kerületi jegyzőktől kimeritő feleleteket kérjenek a következő kérdésekre:

1. Mi a község neve minden nyelven s hagyományilag mikép nyerte azt?

2. Létezett-e a község, város, stb. a török hódoltság előtt, alatt és mikor alakult ujra s melyek viszontagságai?

3. Kik voltak emlékezet óta földes urai, vannak-e róluk mondák, hagyományok, népdalok?

4. Volt-e a helység, város, stb. határán valaha vár, kastély, sáncz, zárda, templom, csata, vagy hőstett szinhelye, vagy sirja?

5. Hogy hivják a határban levő forrásokat, folyókat, hegyeket, dülőket s mily jelentőségüek, vagy eredetüek?

6. Találtattak-e a helység határában kő, bronz és más ércz régiségek, érmek, fegyverzetek, vagy régi agyagedények, stb. s kinek birtokában vannak?

7. Van e a helységnek hires szülöttje s mily tekintetben az?

8. Mily nagy a lakosság száma, mily ajku s vallásu?

9. Hány születik évenkint s hal meg és mily betegségekben?

10. Van-e a községnek temploma, mily vallásu, mikor épült és mily stylben?

11. Van-e a községnek iskolája, mily előadási nyelvvel, hány osztálylyal s tanitóval s mi ezeknek fizetése?

12. Hány iskola kötelezettje s hány jár valóban a törvényes korig s hány azontul?

13. Van-e kórháza s egyéb jótékony intézete v. egylete.

14. Milyek a helység területén a földmivelés eredményei s mit termeztenek leginkább? — (l. a 30. pontot.)

15. Van-e a népnek a földmivelésen kivül valami háziipara vagy keresménye?

16. Vannak-e a községben mesteremberek és hány? volt-e czéhök és mennyi? Mikor keltek u. u. privilegiumaik. Vannak-e birtokában kancsók, kádák és más okmányok? és készek-e azokat lemásolás végett társulatunknak átengedni, vagy éppen muzeumunk birtokába juttatni. Végre átalakultak-e mir ipartársulattá?

17. Vannak-e a helység területén gyárak és milyenek, mióta léteznek s mily forgalommal, mennyi munkással?

18. Vannak-e bányái s milyenek és kik birtokosai s mily eredménynyel müködnek?

19. Van-e a községben lelkész, orvos, ügyvéd, mérnök vagy bármily honoratior s hány?

20. Mily népszokások vannak a családi és nyilvános ünnepeken?

21. Mily erények, vagy gyakoriabb vétségek észlelhetők a községben?

22. Milyen a helységben az épitkezés, s vannak-e urasági kastélyok, is a biztositás divik-e?

23. Van e egyeseknek vagy a helységnek birtokában valamely régibb okmány, s milyen? lehetséges volna-e a társulatnak azt lemásolnia?

24. A vármegyéket illetőleg kik voltak főispánjai 100 év óta s egyéb tisztviselői, országgyülési követei, s milyen vala müködésük?

25. Mily nevezetesb események fordultak elő a megye gyüléseken, melyek nevezetesb föliratai?

26. Milyen a czimerük s mikor adományoztatott?

27. Milyen volt a törvényszékek müködése, börtönügye, nevezetes pörei s itéletei?

28. Mily mivelődési, kereskedelmi egyletek keletkeztek s müködtek területén?

29. Mily lendületet nyert a kereskedés az utak s csatornák épitése óta?

30. Üzetik-e a selyem és rizstermesztés vagy miért nem üzetik?

31. Vannak-e a megye területén nyomdák, s hol, s mily irodalmi termékek kerültek ki?

Mélyen tisztelt közgyülés!

Ha ezen kérdésekre minden községből és városból őszinte feleletek befolynának, lehetséges volna minden megyének, városnak, helységnek, sőt a legutolsó pusztának is hü képét adni. S hiszem minden megyében találkozik oly irodalmi férfiu, ki hazafias megtiszteltetésnek fogja tekinteni a megbizást ezen adatokat legalább vázlatban összeállitani. Ki fog ebből tünni mennyi az, mi a lefolyt században vidékünk érdekében történt! Mily szép eredményekkel tudnánk a százados ünnepélyhez járulni? mert mi tagadás benne, legelső föltétele a haladásnak az önismeret „Nosce te ipsum“ személyeknél ugy, mint vidékeknél és államoknál. Ezt ismervén, könnyü lesz a hiányokat pótolni.

Ha a mélyen tisztelt közgyülés ezen szerény inditványomat elfogadni méltóztatik, történelmi és régészeti társulatunk reputatiója az egész ország előtt tetemesen fog növekedni. S ha a netán elérendő eredményünkhez sikerülend itt

még gazdasági, ipar és régészeti tárlat által e vidék szellemét fölvillanyozni, s egy emlékérmetveretni, a százados ünnepély legméltóbban fog megtartatni, s igy társulatunk nevezetes tényezőként fog működni.

Bátor vagyok szerény inditványomat a t. közgyülés kegyes figyelmébe ajánlani.

Iványi Ede
vál. tag.

Egyveleg.

— Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz czimü értekezése Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának, autopsián alapuló, igen érdekes s uj adatokat tartalmaz, a római kor ezen két nevezetes helyének ismertetéséhez, miért is felhivjuk reá tisztelt olvasóink becses figyelmét. L. a III. füzet első értekezését.

— A hetedik évi közgyülés májushó 23-án a helybeli és vidéki tagok igen tekintélyes részvéte mellett folyt le; az igen érdekes nagygyülés egész terjedelmü leirását jelen füzetünk hozza, itt csak azt emlitjük meg, hogy ezen gyülés tisztujitó közgyülés is lévén, a tisztikar és választmány 3 évre alakittatott meg. Az ujonnan beválasztott tagok közül kiemeljük a következőket, u. m. Böhm Lénárt urat, vidékünk derék monographusát, Dobó Miklós csanád-egyházmegyei kanonok urat, továbbá dr. Ortvay Tivadar jogakad. tanár s dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész urakat, tevékeny s fáradhatatlan történetirodalmi munkásainkat. Ily kiváló és derék szakférfiak közreműködése mindenesetre a legörvendetesebb garantiát nyujtja arra nézve, hogy társulatunk tevékenysége és irodalmi munkássága nemcsak befelé, de kifelé is mindinkább hóditani fog s e társulat kiküzdendi országosan is azon előkelő állást, melynek elérésére ily kiváló irodalmi tekintélyek a legbiztatóbb reményt nyujtják.

— Harczi vas csákány. Az április havi választmányi ülés alkalmával bemutattatott egy harczi csákány, melyet Lovászy Titusz állami község iskolai tanitó ajándékozott Dragsináról (Temesm.) a régészeti muzeumnak. — Az ajándék lelhelye a dragsinai földvár, hol a Temes folyó szabályozása alkalmával a vár egyik földből készült sánczának átvágása alkalmával találtatott az 1877. év nyarán, egy félig kövült bölény-lábszárcsontrészlettel és 2 drb ezüst pénzzel együtt; ezen utóbb emlitettek is a muzeumba lettek beküldve.

— A kevei (kubini) vármaradványok az Al-Dunánál, Temesmegyében. Keve, Kubin, Temesmegyében a Ponjavicza és Dunavácz nevü Dunaág mellett fekszik, hajdan Kevevármegyének volt székhelye. Vármaradványai a város déli oldalán, a Ponjavicza mellett emelkedő dombon terülnek el s néma emlékjelei multunk elviharzott századainak. A várdomb helyfekvését tekintve a Duna felől csaknem megmászhatlan meredekséget képez s felső területéről igen meglepőleg szép kilátást nyujt a Duna mindkét oldalán elterülő sikságra. Féljárat a domb tetőre az északkeleti oldalon volt, mely csak is ezen helyen van a községgel egybekötve, mig a többi részen a domb falszerü meredekséggel emelkedik. Hajdan az egész erőd a Ponjavicza csatorna által egészen vizzel körittetett. A váreröditmények földből voltak készitve s ugy látszik az avar sánczok védelmi rendszerének volt kifolyása, mit a közel szomszédság is azokhoz eléggé igazol. A sáncz és töltés-maradványokat tekintve, a vár alakja ékben végződő hosszukás négyszöget képezett s faltöredékeket, téglákat csak itt-ott lehet találni.

A vár fénykora a XV. századra esik s különösen Zsigmond király alatt vitt nagy szerepet; végpusztulását 1739-ben a belgrádi béke eredményezte.

— Kirándulás Arács romjaihoz. A hét évszázad óta fennálló arácsi templomromokhoz, melyek legnevezetesebb építészeti müemlékeink egyike Délmagyarországon, derék s tevékeny tudósunk dr. Szentkláray Jenő f. é. májushó 6-án dizes társaság kiséretében kirándulást rendezett, mely népszerü régészeti kutatással volt összekötve. Az ásatások reggeli 5 órától déli 12 óráig folytak szakadatlanul a néző közönség feszült figyelme között s közben dr. Szentkláray Jenő ur az arácsi romok történetét egy ékes előadásban ismertette. Érdekes volt tanulmányozni az oda sereglett köznép a fölötti meglepetését, hogy az ásatás tudományos czélból, nempedig a köznép hiedelme szerint az ott elrejtve levő mesés kincsek kiemelése végett történt s alig tudták megérteni s felfogni, hogy miként lehet egy darab feliratos kőnek, vagy értéknélküli talált ruhafoszlánynak, csont- és cserépdaraboknak örülni.

Az ásatás eredménye lett ezen alkalommal 1) egy római feliratos sirkő, mely az egyik oszloptőbe volt beépitve, s mely eddigelé ismeretlen az epigraphia gyüjteményben. Ezen sirkövet dr. Szentkláray Jenő érdemteljes vál. tagtársunk a régészeti muzeumnak ajándékozta s a napokban helyeztem el a muzeum római emlékei közé. Az emlékkő egyik oldala körded alakban, rovátkás czifrázattal van kifaragva s az arácsi templom oszloptőjének alsó diszitményét képezte; feliratát adandó alkalommal közleni fogom. Ezen emlékkő az alvidék valamelyik római colóniájából kerülhetett ide s a templom épitéséhez, a nagy kőhiány folytán e vidéken, felhasználtatott.

2) A derék kutatók feltalálták a közép apsis előtt a templom sirboltját, hol a koporsók befogadására egymás fölé épitett czellák meglehetősen ép állapotban maradtak; e czellákban tömérdek férfi-, nő- és gyermek-csontok, még eléggé ép selyem-ruhadarabok, szövethimzési érczsodronyok s tölgyfa-koporsó részletek fordultak elő. A selyemruha-foszlányokból néhány darab a fáradhatlan kutató dr. Szentkláray vál. tag ur szivességéből a temesvári régészeti muzeumba jutott.

3) Felszinre hozattak az arácsi zárda terjedelmes alapfalai s egyuttal a kriptaüregek alatti földrétegben is ásatások eszközöltettek, hol alkalmasint barbár kori leletekre is lehet majd akadni. Ezen eredménynyel végződött az arácsi romok hétszáz éves falai alatt a kutatás ezen alkalommal s az érdemteljes kutatók a helyszinéről a beköszöntött est üde hüsében azon kölcsönös biztatás mellett távoztak el, hogy az ásatásokat más alkalommal folytatni fogják, miután az eddigi eredmények már is kellő tájékoztatást s eléggé biztos támpontokat szolgáltattak a további kutatások folytatására. Hazai régészeti tudományunk érdekében melegen üdvözöljük ezen elhatározást s a derék kezdeményezőnek, a történet s régészet kitünő barátjának, dr. Szentkláray Jenő vál. tagtársunknak a legjobb sikert s eredményt kivánjuk a müvelődés érdekében teendő fáradozásaihoz.

— Rékasi pénzlelet. Temesvártól nem nagy távolságra kelet felé, az orsovai vasut mentében fekvő Rékas mezővárosban egy házépités alkalmával a mult juniushó végén, mint értesültünk, nem nagyon mélyen egy fazék ezüst pénzt találtak; a pénzek nagy része, mind állitják, a rozsdától szilárdan egymáshoz volt tapadva. Intézkedés tétetett, hogy a lelet mibenlétéről szemtanuktól tudósitást nyerhessünk, hogy azután adandó alkalommal arról bővebb felvilágositással szolgálhassunk.

— Ó-Bébai régiségek. A Torontálmegyében, közel Oroszlámoshoz fekvő Ó-Béba hogy mily nevezetes talaja az ősrégészetnek, kitünő tanuságot nyujt Ambrus József Ó-Bébai segédlelkész ur, s társulatunk derék tagjának becses küldeménye; mely áll számtalan különféle idomu, vastagságu és czifrázatu edénydarabból, ép bögrék s urnákból, kisebb, nagyobb, közepén két részre osztott tálakból, melyek a beosztást te-

kintve, hasonlitanak a mi sótartóinkhoz. Találtattak még itt különféle vörös és barna szinü, a régészet terén „orsó fej“ név alatt ismeretes, agyag karikák, barna edény vagy tál födök; melyek az Ó-Bébai vidék ős barbár korszaki jellegének fényes bizonyitékát képviselik. Az ajándék már muzeumunkban van elhelyezve s Ambrus József derék tagtársunknak a beküldésért egyelőre itt mondunk köszönetet.

— Viminacium, felső Moesia fővárosának rommaradványai. Kosztolácz szerb-országi község közelében, a tekervényes Mlawa folyam jobb partján terült el a hajdani Viminacium nevezetes római főváros Felső-Moesiában, egy a Dunára néző tágas magaslaton, melyről a Duna és Mlawa völgyeire a legszebb kilátás kinálkozik s a hajdani főváros szép fekvéséről s a vidék fölött uralgó helyzetéről tesz tanuságot. A város területe részben ma gabona termesztésre használtatik s részben cserjékkel van benőve. Itt-ott a nyiltabb s szabadabb térségeken római kő- s téglamaradványok mutatkoznak s a kiásott árkok, gödrök, részint a kutatásokra, részint az elrejtettnek vélt kincsek utáni keresésre engednek következtetnünk.

— A kulicsi romok s a hajdani Margum maradványai. A kulicsi vár Szerbiában a hajdani nevezetes római Margum erőd maradványaiból keletkezett s ezen talaj az ősmultban nevezetes eseményeknek volt szinhelye. A kulicsi vár jelenleg omladék s alapját a római négyszög képezi s kétségtelen bizonyitéka az erőd római eredetének. A romok felügyelet- s kegyelethiány folytán napról-napra pusztulnak.

— A skofium-himzés virágzása II. Rákóczi Ferencz fejedelem korában. A skofium-himzés vagy gyártás, t. i. vékony arany s ezüst lemezekből finom skofium szálakat vagy sodronyokat gyártani s azokkal a magyar disz öltözeteket, dolmányokat s mentéket ékesiteni, — különösen nagy virágzásban állt hazánkban II. Rákóczi Ferencz fejedelem alatt, ki e czélból még Törökországból is hozatott skofiumgyártókat s azokat külön a munkácsi várban foglalkoztatta. Azonban, minthogy a fejedelem izlése nem egy könnyen volt kielégithető, a ruhadiszitmények előbb fehéren kihimeztettek, s csak miután e himvarrások Rákóczinak bemutattattak, s tetszését megnyerték, fogtak hozzá az arany vagy ezüst skofium-himzéshez az Angliából hozatott selyemposztókra vagy biborszövetekre. Mily remek lehetett azután egy ily, az ötvös- és himzőművészet megfeszitett igyekezetével, a fejedelem pompás müizlése szerint készült, s ősei dus kincstárának gyöngyeivel, drágaköveivel elhalmozott tündöklő magyar öltözet, — mindenki elképzelheti és fogalmat alkothat magának az utolsó magyar fejedelem nagyszerü személyes megjelenéséről. (Thaly Kálmán közlése után. L. Arch. Értesitő. XII. k. V. füzet.)

— Országos régészeti és embertani társulat. Az őstörténet és ember-tan ügyében megindult mozgalom, a régészet barátainak örömére végleg megalakult. A társulat czime: „Országos régészeti és embertani társulat“, s egyelőre négy szakosztályból fog állani. 1) Őstörténelmi és embertani. 2) Antik emlék, és éremtani. 3) Magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani. 4) Egyházi és régészeti osztályokból. Czélja pedig első sorban az őstörténelemnek és kapcsolatban az ember-tannak müvelése, kifejlesztése, s a hazai közönség körében megkedveltetése, e mellett azonban párhuzamosan a többi három szakosztályban kijelölt szakokat is miveli. (Arch. Ért. XII. k. 187. l.)

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

IV. ÉVFOLYAM.

IV. KÖTET.

Az Uj-Moldovai romok térrajzával a 19-ik laphoz és Gróf Széchényi István egy eredeti levelének másolatával.

TEMESVÁROTT.

MAGYAR-FÉLE KÖNYVNYOMDA.

1878.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1878. Október hó.

Széchenyi munkálatai az Al-Dunán

tekintettel a Duna-gőzhajózás és a Széchenyi ut történetére.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi május hó 23-án tartott hetedik évi közgyülésén.

Azon férfiu, kinek al-dunai nagyszerü tevékenységéről jelen közgyülésünkben értekezni kivántam, Magyarország legkitünőbb férfiainak legelső sorában áll. Nagy tehetségei leginkább az anyagi reformok terén nyilvánultak, noha a politikai téren is, különösen az államférfiak és szónokok között, eltekintve attól, a mit ő nemzetiségünk érdekében és általános kulturai szempontból tett, kiváló alak és oly szellemi óriás volt, hogy őt nemcsak hazánk és saját kora, hanem Európa is a század legnagyobb emberei egyikének ismeri. Tettei és nevének emléke az egykoru nagy eseményekkel összeforrva, a történet több fényes lapját töltik be.

Jelen értekezésem keretéhez nem tartozik gróf Széchenyi Istvánt müködése egész nagyságában és valóságában feltüntetni; nem pedig azért, mert értekezésem czimához ragaszkodnom szükséges, de különösen azért nem, mivel ily nagyszabásu rajzhoz nem érzek magamban a tárgynak teljesen megfelelő ismeretet s e tekintetben bevallani kényszerülök, hogy szellemi erőm parányisága Széchenyi nagyságától nagyon távol van.

Élete oly dus, tevékenysége oly sokoldalu volt, hogy képének tökéletes előállitását egészben adni már csak azon okból sem sikerülhetett, mert találkozmk és még a jövőben is fognak találkozni oly buvárkodó és kutató szellemek, kik ujabb és ujabb adatokkal szolgálnak. Igy jutott szerényen müködő társulatunk is azon helyzetbe, hogy általam mint egyik igénytelen tagja által

Széchenyi teljes alakjának nagy vonásaihoz az irodalom kitünő tudósainak kezeihez ismét nehány uj adatot bocsáthat.[1])

Széchenyi alakjának előállitását már többen megkisérlették, igy a többi között a következő elsőrangu irók: báró Kemény Zsigmond, ki a „Status férfiak és szónokok könyve“ czimü munkájában, mely irodalmunknak egyik értékesb gyöngye, Széchenyi politikai jellemrajzát adta; Falk Miksa pedig „Széchenyi István gróf és kora“ czimü munkájában, mely az uj adatok egész tárháza és irodalmunknak nagybecsü kincsét képezi, nemcsak politikai életrajzához, hanem azon nem kevésbé nevezetes tevékenységéhez, mely az általános kultura és az anyagi reformok terén nyilvánult, uj adatokkal járult. Falk Miksának munkája nemcsak hézagpótló, hanem alkotó is volt, a mennyiben a szerző Széchenyi fiatal korára nézve igen érdekes részletek birtokába jutott, melyek különféle levéltárakban voltak elrejtve és csak általa jutottak napvilágra s egyenkint véve a szerző állitása szerint, talán csekélyszerüek, de összegökben kétségtelen lélektani fontossággal birtak. Ami Széchenyi életének utolsó éveit illeti, ezekről Falk közvetlen észleletek alapján irt és a lélektan vezérkezén, ez észleletek összefüggésének megmagyarázását is megkisérlette és indokolva kimondotta, mit tartott ő Széchenyi ugynevezett „őrültségéről.“ A legnagyobb magyar — ki hazája vesztén, mint a költő fönkelt dala szól — keblét felhasitá, mint Brutus, Róma estén megtébolyodott, — terjedt el e rémhir villámsebességgel hazánkban az 1848. évi szeptember havában.

Báró Vesselényi Miklós és dr. Balogh Pál orvos nyilatkozatai Széchenyi örültségének okairól minket felvilágositanak ugyan, de hogy a psychopathologikus kórfolyam egész menete természetessé feltünjék s némely látszólagos ellenmondás teljesen érthetővé váljék, Falk azon három teljesen különböző phasisra utal, melyen Széchenyi lelki állapota döblingi tartózkodása alatt átment.

Midőn a nagynevü Lonovics érsek az 1853. év végén mölki lakását felcserélte a bécsivel és Széchenyit családja közvetitésével megláttogatta, akkoron dr. Hopf János, mostani kalocsai kanonok volt a hires érseknek titkára s mint ilyen Lonovics kiséretében lévén, többször volt alkalma Döblingben megfordulni, kit Széchenyi fia gyanánt szeretett. Körülbelül 1859-ben Széchenyi Hopfnak levelet irt, melyben sürgetőleg felkéri, hogy Falk Miksával döblingi lakásán keresse öt fel, s utóbbival, kit addig csak névleg ismert, az általános politikai helyzetről egy óra hosszáig elbeszélt. Falk Miksa ezután sürüen meglátogatta Széchenyit Döblingben, és igy személyesen megfigyelte és észlelte Széchenyi állapotát akkor, midőn megrendült szellemi és testi ereje helyreállitva, és midőn végnapjaiban lelke mélyében ismét megrenditve volt. E szerint Falk

---

[1]) Ha némely, már ismert adatok értekezésemben előfordulnak, ezeket az események összefüggése végett kellett idéznem, melyek különben is, ha emlékezetünkbe felfrissittetnek, szériutem nagyon czélirányosak.

Széchenyi életét közvetlen személyes és alapos észleletek alapján rajzolja, melyről meggyőződésem sugallata szerint említém, hogy ezen adatok véghetetlen nagybecsü kincset képeznek.

Széchenyi végső éveiről Kecskeméthy Aurél is irt munkát, ki mint szellemdus magyar publicista és finom psychologikus volt ismeretes. Kecskeméthy, ki Széchenyivel többször érintkezvén, érdekes könyvében e kérdést fejtegeti: őrült volt-e Széchenyi? Falk Kecskeméthyről azt mondja, hogy finom észleletek egész során át, csak ama nagyon is kevéssé felvilágositó következtetésre jut: „Széchenyi egészséges korában már rejtély volt. Utolsó tiz évi állapotára épen nincs nevünk a szótárban“ és hogy Kecskeméthynek itt felhozott első tétele „Őrült volt-e Széchenyi?“ nincs könyvében megoldva, s az ellenmondások, melyeket Gyulai Pál az általa megbirált könyv szerzőjének kimutat, kiegyenlitetlen fenállnak most is; nem is Kecskeméthy nézeteiben léteznek ezek, hanem a tényekben, melyeket ez hiven előadott.

Gyulai Pál hazánk elsőrangu aesthetikusa s Kecskeméthy könyvének birálója a szerző által tett közlésekhez hozzá szólva azt állitja, hogy Széchenyi grófnak ugyanaz okozta halálát 1860-ban a mi 1848-ban. megtébolyitotta.

Én ugyan Széchenyit személyesen sem nem ismertem, sem koromnál vagy állásomnál fogva vele nem érintkezhettem, de egészséges éveit illetőleg, a kezeimnél létező eredeti leveleiből itélve, véleményemet alább én is kifejtendem.

Tasner Antal Széchenyi egykori titkárának hátramaradt kéziratai, melyeket, ha jól emlékszem, Géza nevü fia ezelőtt két évvel kiadni szándékozott, Széchenyi életrajzához szinte érdekes adatokkal szolgálhatnának. Ezt az 1830-ki években volt titkárát egyik kedélyes levelében „Hodzsa Effendi Tasner“-nek nevezte.

Báró Eötvös József egykori miniszter társa, Széchenyiről emlékbeszédet tartott, mely a nagy magyarnak érdemeiről, a lehető leghivebb felvilágositást nyujtotta és életrajzához nagybecsü anyagot szolgáltatott, amennyiben Eötvös a férfikor legszebb éveiben volt akkor, midőn Széchenyi vele és kortársaival nemzetiségünket a korszellemnek megfelelő fejlődési polczra emelni iparkodott, kik azután az ily küzdelmekben kitüntetett szereplésük által halhatlanokká is lettek.

Lehet, hogy mások is vannak, kik érdekes iratokat gyüjtvén Széchenyivel foglalkoztak vagy róla irtak és könyveket adtak ki, de ezen körülmény figyelmemet kikerülte.

Az előadottakból kitetszik, hogy a legkitünőbb irók Széchenyi utolsó éveiről behatóan és kimeritőleg irtak.

Falk mint Széchenyi szellemdus életirója, figyelmét nemcsak fiatal korára és utolsó éveire, hanem egész életére terjeszté ki, s ő utána ma már a legnagyobb magyarnak életrajzát tartalmazó dolgozatok egész irodalmat képeznek.

Én is azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy Széchenyi egy csomó

eredeti leveleinek birtokába jutottam, melyek eredetileg német nyelven vannak ugyan irva, de általam a lehető leghivebben magyarra fordittattak. Ezen leveleit a gróf nem élete végszakában, hanem akkor irta, midőn mint a férfiu erő teljében az anyagi reformok terén a hon javáért a nemzet-gazdászati és kereskedelmi érdekek mellett az Al-Duna vidékén működött, s az erély és tevékenység lehető legnagyobb fokát kifejtette. Ezen leveleket egyik Orsován lakó barátjához az 1830—40-ki években irta, melyek idővel örökösének Dinelli Alfonz volt államvaspályai felügyelő urnak birtokába jutottak, ki megkeresésemre szives volt azokat nékem átadni. Igaz, hogy ezen levelek magán embernek irattak, de oly adatokat tartalmaznak, melyek egyrészt a Széchenyi-ut és a Dunagőzhajózás történetére vonatkoznak, másrészt Széchenyi akaratának szilárdságára, erélyére, következetességére, kedélyességére és egész jellemére fényes világot vetnek. Ha valaki a jelesebb irók közül Széchenyi életrajzát bővitett uj kiadásban meg fogja irni, az általam napvilágot látott eredeti levelek nyomán köztudomásra jutott adatok, Széchenyi kimagasló alakjának körvonalozásához némi becses anyagot fognak szolgáltatni.

I.

Széchenyi fiatal korát a salonokban, a harczmezőn és utazásokban tölté. A politikáról keveset gondolkodott s a hazai nyelvet csak tördelte. Ezt állitotta egykor barátja báró Vesselényi Miklós, kivel Széchenyi fiatalabb korában Német-, Franczia- és Angolország nagyrészét bejárta. Sokat láttak és tanultak. Három évi vándorlás után visszatértek hazájukba azon szilárd elhatározással, hogy mint hazájuknak reformátorai lépnek fel. Széchenyi, midőn pezsgő ifjuságának korszaka elmult, Magyarország helyzete felől komolyan kezdett gondolkozni; nagy eszmékkel telve, komoly tanulmányokkal foglalkozva kiolthatatlan vágy keletkezett lelkében Magyarország kifejtésére, anyagilag és szellemileg népét emelni, neki a jólét és kultura által az europai népek családjában becsületes helyet kivivni. Ez volt Széchenyi főfeladata. A politikai szabadság kérdése mint amannak kifolyása előtte csak másodrendü volt.

Az 1825. évi országgyülésen a nemzeti nyelv előmozditására szolgáló eszközökről volt szó, és a karok és rendek egy felállitandó magyar akadémiáról tanácskoztak. Nagy Pál akkoron hires ellenzéki szónok erőteljes vonásokban festette a helyzetet és áldozatokra hivta fel az ország dus gazdag főurait. Akkor Széchenyi mint huszár-tiszt és egyszerü hallgató első parlamenti beszédét tartá, mely ezen szavakból állott: „Nékem itt szavam nincs, az ország nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, s ha feláll oly intézet, mely azzal segiti honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egyévi jövedelmét feláldozom.“ Ez pedig nem állt kevesebből, mint 60.000 frtból. Széchenyi ezen óriási áldozata az egész országban

a legnagyobb lelkesedést idézte elő, és őt a nagy közönség előtt ismeretessé tette, ki ezután mint lángszellemü és messzeláto férfi, száz még száz eszme valósitásáról kezdett mélyen gondolkozni. Ilyenek voltak a többek közt: a nemzeti szinház emelése, állandó hid épitése Buda és Pest között, vasut-hálózat, Dunagőzhajózás, melylyel mint kedvencz eszméinek egyikével és értekezésem keretéhez tartozóval bővebben fogok foglalkozni. Figyelmét nem kerülték ki a hajózás akadályai, melyeket elháritani iparkodott. Daczára annak, hogy — midőn száz országos ügy lekötötte — világraszóló törekvései közepette, lerándult Orsovára, tervei körébe vonni azon akadályok elnáritását, melyek a világkereskedelmet, a kelettel való összeköttetést nemcsak a legszükebb mederbe szoritották, hanem sokszor teljesen lehetetlenitették is. Az akadályok alatt, értem a vaskaput és többi társait: a kataraktákat. Ezen szikla zátonyoknak nem annyira elháritása mint inkább szoros megvizsgálása és némi szabályozása tette csak lehetővé a gőzhajózást az Al-Dunán, mely a Duna balpartján a Széchenyi név alatt ismeretes országut szabályozását is vonta maga után, mely párhuzamosan halad az átellenben, a Duna jobb partján Tiberius által kezdett és Trajan alatt bevégzett a Dunába nyuló sziklahegyekbe vésett római uttal, melynek nyomai Drenkovától egész Ogradenáig most is láthatók.

A jeles hadvezér, mielőtt haditervét készíti, hogy a sikert biztosithassa, a többi között terep- és helyismerettel kell, hogy birjon. Széchenyi belátta, hogy a Moldova és Szörénytorony közötti vonalon — melyben a dunai szorosok elterülnek — Orsova a legalkalmatosabb pont, melyre támaszkodhatik; itt ütötte fel főhadiszállását és itt kereste fel magának a helyismerettel biró egyének közül a legalkalmasabb embert, kivel folytonos összeköttetésben állt. Ez Popovich Fóta jómódu kereskedő volt, ki a keleti nyelveket jól beszélte s kinél Orsován két évig lakott; kit barátjakint tisztelt és később szeretett is. Evvel sürü levelezésben állott, nemcsak az 1830—35-ki években, hanem ugyszólván a forradalomig. A viszony közöttük oly szivélyes volt, hogy Popovich később több évig tartózkodott részint Széchenyi birtokain, részint Pesten, Pozsonyban grófi barátja társaságában. A gőzhajózás megnyitásakor Széchenyi előterjesztésére Popovich volt Orsován az első társulati ügynök.[1])

Széchenyi 38 éves volt, midőn az 1830. évi tavaszon Popovich Fótával Orsován megismerkedett. Innen juniusban Valdstein János gróffal, Beszédes mérnökkel s még öt más kisérővel Galaczra, s onnan Konstantinápolyba utazott. Legközelebbi czélja utazásának az volt, hogy Konstantinápolyban mindent megkisértsen, miszerint lehetővé tétethesse a hajózást Galaczig, sőt hogy Odessa és Konstantinápolyig az nyitva és járható is legyen; továbbá hogy a területet megismerhesse és azt mérnökével müszakilag is megvizsgáltassa. Visszautaztában azonban veszélyesen megbetegedett, hol azon nevezetes levelet mondta

[1]) Én Popovich Fótával az 1863-ki évben ismerkedtem meg; ki Széchenyivel volt viszonyairól velem olyan adatokat közlött, melyeket érdekeseknek találtam feljegyezni.

Valdstein gróf tolla alá, mely Falk munkájának 64. lapján olvasható és közel Hirsovához a Dunán 1830. évi julius 17-én iratott. Ez politikai végrendelete volt, azon esetre, ha az isten a betegsége okozta kinokból ki akarná szabaditani. Azon levelében azt állitja, hogy Magyarország felemelésére három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

Széchenyi egészsége ismét helyreállt és lassan usztatott fel hajójával a Dunán, melynek partjain Viddin és Zimony között munkálkodott.

Zimonyból 1830. évi október 13-án Popovich Fótának Orsovára a következő levelet irta:

„Kedves Popovich!“

Mielőtt ezen helyet elhagyom, hogy az országgyülésre siethessek, az ön jó emlékébe akarom még magamat visszaidézni, miszerint önnek minden szivességéért köszönetet mondjak.

Minden czéljaimat szerencsésen elértem. Azonban veszélyes beteg voltam, — s velem együtt utitársaim is, egyetsem véve ki; azon szolgám ki minket Mehadiára kisért, meg is halt. Mi mindnyájan félig-meddig jól vagyunk.

Az Internuntiust megkerestem, hogy önnek egy Fermánt küldjön. Ő mondá: „Ő nem adhatna általános (Generál) Fermánt, még sohase történt volna, — bejelentve kell lenni“ „Mire és akkor nincs semmi akadály.“ Ha ezen módon önön segitve lenne, akkor irjon ön egyenesen Konstantinápolyba és hivatkozzék bizvást reám.

Ha ideje van, irjon nékem Pestre. Ha isten akarja és az emberek nem akadályozzák — ugy nemsokára másképen fog a Duna kinézni.

Rövid idő előtt Milosnál voltam, ki egészen a szabályozás részén van.

Éljen boldogul és tartson emlékében.

Gróf Széchenyi István m. k.

Széchenyi leveléből kitünik, hogy Popovich Fótával nem beszélt, mikor Konstantinápolyból visszatért. Itt azt irja, hogy ő veszélyes beteg volt és utitársai is, de felgyógyultak mindnyájan; csak is egy szolgája halt bele, ki őket valószinüleg a konstantinápolyi utazás előtt Mehadiára kisérte. Falk munkájában a 64. lapon azt állitja, hogy gróf Valdstein és Beszédes mérnök tértek Széchenyivel vissza életben; a többi öt kiséröt elragadta a dögvész és más betegségek. Ez pedig az előbb idézett levél szerint nem áll.

Hogy mily lélektani éleslátással birt Széchenyi, abból is kitünik, hogy kit választott és nyert meg orsovai ügynökének. Popovich a török, görög, orosz, román, szerb, német és franczia nyelveket beszélte és Milos fejedelemmel rokonságban volt, kit Széchenyi érdekkörébe minden áron bevonni iparkodott és terveinek megis nyert.

A véletlenség ugy hozta magával, hogy Széchenyi grófnak Popovich

Fótához irt levelén kivül azon eredeti levele is kezemhez jutott, melyet ugyanezen a napon Zimonyból Lehmann János ujvidéki kereskedő és hajótulajdonoshoz Pétervárádra intézett, mely igy hangzik:

Kedves Léhmann!

Folyó hó 16-án déltájban fogok Pétervárádra megérkezni, a „Zöldfa“ vendéglőben leszállani, a hadparancsnokot meglátogatni és utazásomat haladéktalanul Temerinen keresztül folytatni. Azonban végtelenül sajnálnám Pétervárádon ugy átutazni: anélkül, hogy önt ne látnám. Ha roszullétem miatt annyi időt nem vesztettem volna és az országgyülésre nem sietnék, akkor Pétervárádon maradnék, csak azért, hogy önt meglátogassam, — igy azonban önt kell megkérnem, hogy engemet látogasson meg.

Kérésemet ne vegye rosz néven.

Éljen addig is boldogul, a közeli viszontlátásra.

Zimony, 1830. évi október hó 13-án.

Széchenyi s. k.

Széchenyi ezen levelét a zimonyi cs. kir. vesztegintézetben irta, mert a vesztegintézeti igazgatóságnak felnyomatu pecsétje a kétfejü sassal és körüliratal mind a levélboritékon, mind pedig magán a levélpapiron látható. Ezen levél Lehmann János halála után Ágoston nevü fiának kezébe került, ki azt ereklyeként őrzi és nekem csakis használat végett engedte át, melyet a betekintés, illetőleg lefordítás után tulajdonosának, ki attól megválni nem akart, azonnal visszaszármaztattam.

Széchenyi az 1830. évnek tavaszán Szina egyik közönséges fahajóján utazott le Pestről a Dunán a Fekete tengerig, honnan tengeri vitorlás hajón folytatta utját Konstantinápoly felé.

Ezen utjában Ujvidék városa Széchenyit nagy pompával fogadta, ki azért kötött ki Ujvidéken, — eltekintve attól, hogy az ilyen hajók a városokban fris hussal és más eleséggel elláttattak — mert az öreg Szina, Lehmann ujvidéki kereskedővel, mint hajótulajdonossal összeköttetésben állt, ki amannak kereskedelmi czikkeit az Al-Dunán tovább szállitotta, mert Lehmann az Al-Dunát gyakorlatilag másoknál jobban ismerte; Szina tehát Széchenyinek utitársul Lehmannt ajánlotta, ki Széchenyit a dunai szorosokon át el is kisérte, mialatt szorosabb ismeretséget kötöttek ugy, hogy a dunai gőzhajózás életbeléptetésekor Széchenyi ajánlatára Lehmann János az „Argo“ nevü gőzhajón kapitány lett.

Lehmann János az 1869-ik évben Pozsonyban halt meg, kinek idősebb Ágoston nevü fia a Dunagőzhajózási társulatnak hajófelügyelője Szörénytoronyban, az ifjabb fia pedig ugyanezen társulatnál kapitány volt és jelenleg nyugdijából él Zimonyban.

Október közepén Széchenyi a pozsonyi országgyülésre utazott, noha ez

már szeptember 6-án ült össze, melynek tárgyalásaiban kiváló részt csak akkor vett, ha valami, az ő kedvencz terveivel összefüggő kérdés volt napirenden.

Mielőtt Széchenyi Konstantinápolyba utazott, kedvencz eszméje, a Dunagőzhajózás gyakorlati megoldást nyert, a mennyiben báró Geymüller János és Puthon János vezetése alatt 15 év tartamára egy részvényes társulat alakult, mely 1830. őszén „I. Ferencz" nevü első gőzhajóját a Dunába eresztette. A Dunagőzhajózási társulat első főügynöke Pesten Nose volt.[1])

Már évekkel ezelőtt többen nyertek volt kiváltságot egy gőzhajózási társulat életbe léptetése ügyében, de semmire sem mehettek vagy azért, mert a bankárokat ügyüknek nem nyerhették meg, vagy pedig azért, mert Széchenyi szellemi tehetségének tőkéjével még nem dicsekedhettek. Csak később, mikor Széchenyi a kultura és a reformok terére lépett, keletkezett egy társulat John András és Prichard József velenczi angol hajóépitők vezetése alatt, mely 3 év tartamára 1828. évi április 17-én szabadalmat nyert egy dunagőzhajózási társulat létesitésére. Ezen czégnek sikerült Széchenyit megnyerhetni, ki nemcsak jelentékeny pénzösszeget ajánlott fel, hanem ami a sikert még jobban biztositotta, a főherczeg József nádort, Benvenutti, báró Geymüller és báró Puthon bécsi bankárokat is megnyerte ezen vállalatnak, melyből azután a fent emlitett részvény-társulat nem 3, hanem 15 év tartamára kiváltságot nyerve alakult meg. Ezen társulat 20 részvényt bocsátott ki, egyenként 500 forintjával. A helyzet illusztrálására azt kell megemlitenem, hogy Magyarországban csak 13 részvény kelt el, de ezen legkevésbé busult Széchenyi, ki midőn Milos fejedelmet, Sina, Eskelesz és más bankárokat megnyert vállalatának, lassan-lassan a magyar főnemeseket és birtokosokat is betudta vonni részvényesekül a vállalat érdekébe.

A vállalat sikerülte és a társulat megalakulása után Széchenyi szakértőkkel utnak indult a Dunát tanulmányozni és összeköttetéseket létesiteni. Ez történt 1830-ban, midőn ez ügyben Konstantinápolyból dusgazdag ismeretekkel tért vissza. Most már Széchenyi hazatérése után azon gondolattal is foglalkozott, miként a kiváltságot tiz évig meg kell hosszabbitani, sőt arról is tanakodott, miszerint a kiváltságot 90 évre kellene megszerezni, mert a hajózást, mely tényleg Zimonyig terjeszkedett ki, már nemcsak Galaczig, hanem Odessa Konstantinápolyig vélte kiterjeszthetőnek lenni.

Az 1830—31-iki országgyülés befejezése után már nagyobb tevékenységet fejthetett ki a gőzhajózás ügyében. Első gondja is az volt, hogy a gőzhajók száma szaporittassék, mi 1832. évben meg is történt, amennyiben

[1]) A jövő év őszén a Széchenyi által létesitett „Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társulat" ötvenedik évébe fog lépni, mely alkalommal előlegesen azon eszmét penditjük meg, melyet az igazgató tanácsnak és részvényeseknek becses figyelmébe ajánlani óhajtottunk, hogy az 50 éves jubileumot ünnepélyesen megtartani helyén lenne. Ezt azon okból emlitettük fel, hogy Széchenyinek a munkára, az anyagi és szellemi jólétet előmozditó tettekre buzditó szelleme felelevenittessék.

az „I. Ferencz“ mellé 2 uj gőzhajó: a „Duna“ és „Pannónia“ adatott. Ugyanezen évben Széchenyi királyi biztossá neveztetvén ki, mint ilyen Orsovára érkezett azon munkálatok fővezetését átvenni, melyek a dunai szorosok műszaki megvizsgálására tétetni szükségesek voltak. Moldován és Orsován vizmérczék állittattak fel, hogy a viz apadását és áradását észlelhessék s a dunai szorosokat vizsgálatuk tárgyává téve, ezen évben az elméleti előmunkálatokat és mindazon intézkedéseket megtették, melyek szükségesek voltak, hogy a jövő évben a sziklák repesztéseihez hozzá foghassanak. Ezen előmunkálatokra a vizállás igen kedvező volt, amennyiben a Duna 1832-ben őszszel annyira leapadt, hogy a szorosokban a Dunameder szikláinak ezer meg ezer különféle alaku és nagyságu darabjai kiválólag előtüntek. Ezen évnek tavaszán Széchenyivel a következő mérnökök érkeztek meg a Moldova és Orsova közti vidékre, és pedig: Vásárhelyi Pál, országos főmérnök vezetése alatt: Melczel János, Fonberger Lajos, Kecse Ferencz, György Sándor, Kamőczi Gábor, Tóth Antal, Vörös Zsigmond, Wolfram József, Lányi Samu, Turkovics Lajos, Hevessy Károly, Nikolka András, Nagy István, Veitersheim Károly, Beszédes, Szeidl és mások.[1])

Hogy Széchenyi a Duna birtokbavételét s annak európai csatornává leendő kifejlesztését siettesse, testi és lelki erejének minden megfeszitésével dolgozott. Ezen tervének a nádor főherczeget is megnyerte, ki az 1833-ik évi szeptember 26-án kelt 1062. számu iratában helyeslését fejezte ki az iránt, hogy a gőzhajózás a Feketetengerig berendeztessék. Széchenyi a kormányhoz is fordult, hogy nyilt pártfogolásával a vállalatot támogassa, a szerb, oláh s török hatóságoknál a személy és vagyon biztositását szorgalmazza s némely veszteglntézeti s harminczadi rendszabály módositását eszközölje. A veszteglntézetit illetőleg Széchenyi saját személyében gyakorlatilag tapasztalta, hogy eltekintve, miszerint a vesztegelés a legszorosabb börtön és valóságos kinzás volt, mely 10, 20 sőt 30 napig is eltartott, az czél és haszon nélküli, a kereskedésre nézve pedig nagyon káros volt. A veszteglntézeti rendszabályok oly szigorral hajtattak végre, hogy az ellenszegülők kemény és szigoru büntetésre itéltettek. Sőt az is történt, amire élő emberek még most is emlékeznek, hogy a hadi törvényszék halálra itélt valakit azért, mert ismételten ellenszegült a rendszabályoknak, vagy ezeket kerülő utakon kijátszotta.

Mily kellemetlenség- és időveszteséggel volt a veszteg-intézetben való időzés összekötve, legjobban illusztrálja maga Széchenyi grófnak Szögyényi Lászlóhoz az 1834. évi október 25-én kelt és a zsupaneki vesztegházból irt levele, melynek ide vonatkozó része igy hangzik:

---

[1]) Ezeknek részére a magy. kir. udvari kincstár 1832. évi május 30-ról 17814. szám alatti rendelete értelmében, az orsovai harminczadi hivatalnál 6000 frtot utalványoztatott. Az utalványozások a szükségletek arányához mérten havonként ismételtettek. Igy például juliusban 8000 frt volt utalványozva stb.

„Tisztelt Barátom!“

Törökkel, oláhval többet bajlódom, mint a dunai szirtekkel, itt ülök minden vágyaim mellett, vesztegelő rab.

Unalmimra azonban nem egy szebb jövendőnek biztos, de távolibb reménye deritget csak fényt, hanem október 8-án irt barátságos soraid jelenleg is kellemtelibb érzésekre melegitik keblemet“

Semmi kétséget nem táplált Széchenyi, hogy ezek és a többiek nagy és hallatlan concessiók, hanem a Feketetengerreli összeköttetés szintén nagy és hallatlan, amit nem szabad elfeledni, sem azt, hogy azon eszközökhöz kell fordulni, melyek czélra vezetnek. Ami történt, csakis a főherczeg müve volt, azért a nádort emlékiratában kérte, miszerint ne bocsássa ki kezei közül az ügyet, mert csak is ő viheti keresztül ezen és hasonló kényes, de felette fontos pontokat; ha ezek a dikaszteriumok, vagy a főhaditanács eleibe kerülnek, akkor a gőzhajózási ügy ad calendas graecas elhalasztatott volna. A nádor főherczegen kivül összeköttetésbe lépett herczeg Metternich külügyminiszterrel s a főhaditanács elnökével Hardegg gróffal is.[1])

Az 1833-ki évben Széchenyi az elméleti előmunkálatok és műszaki vizsgálatok fővezetésén kivül mindenütt még a legmagasabb körökben is a á talajt előkészitette, ugyanezen évi deczember 2-án részt vett a gőzhajózási részvényesek bécsi gyülésén, melyben báró Puthon igazgató meleg köszönetet mondott a nádornak és Széchenyi grófnak, ki ezen gyülésen keresztül vitte a részvényesek beleegyezését, hogy a gőzhajózást Moldováig kiterjesztve, uj részvények bocsáttassanak ki három uj gőzhajó épitésére, és hogy az 1834. évben a dunai szorosokon az erre legalkalmasabb gőzhajóval keresztül hatolhasson, hogy az a Vaskapun tuli Szkella, Kladova és Galacz között közlekedhessen. A siker biztos érzetében Széchenyi azt mondá, hogy a dunai szorosok már meg vannak vizsgálva és az iránt többé nincs kétség, hogy ha a vizmércze másfél méter vizet mutat, kisebbszerü gőzhajókkal a dunai szorosokat áthatolni lehet és igy Bécstől Konstantinápolyig a gőzhajózás életbe léptethető leend akkor, ha a jövő évben a gőzhajózás akadályait elháritani és a dunai szorosokat szabályozni fogják.

A részvényesek ezen gyülése után Széchenyi, Andrássy György gróffal és Vásárhelyi igazgató mérnökkel Angolországba utazott, hogy az uj gőzhajók számára a Duna tisztitására és a sziklák repesztésére gépeket vásároljon. Közel négy hónapig időzött Angolországban, honnan 1834. évi április végén érkezett haza és junius elején „I. Ferencz“ nevü gőzhajón Tasner titkárával és két szolgájával Moldovára érkezett.

---

[1]) A m. k. udvari kincstár 1833-ik évi julius 3-án kelt 22322. sz. kibocsátványa alapján Veszter Imre, orsovai harminczadi tiszt 10000 frtot fizetett ki. Egy kincstári elnöki ugyan ezen évi 631. sz. rendelet szerint juliusban 2500 frtot fizetett ki, mint azt azon ügydarabok mutatják, melyekhez hozzájutottam.

Soha magán vállalat nem emelkedett fel oly hatalmasan, mint ezen gőzhajózási társulat, mely ma a legnagyobb virágzásnak örvend.

Ki hitte volna azt — csak tulvérmes reményü emberek hitték, — hogy midőn az 1830-ik évben az első gőzhajó, „I. Ferencz“ vizre bocsáttatott és az 1834. évben a második gőzös, „Argo“ a vaskapun áthatolt, oly rohamosan fog az üzlet emelkedni, hogy az utóbbi évtől kezdve nemcsak egy gőzhajó került ki évenként, sőt csak egyetlen egy olyan év volt — és pedig az 1835. — melyben egy gőzhajót szállitott a hajógyár, hanem évenként 2—13 gőzhajót volt szükséges épittetni, eltekintve az 1874. évben történt nagyobbszerü vásárlástól, midőn ezen gőzhajótársulat 45 gőzhajót vásárolt meg az ugynevezett magyar gőzhajótársulattól. Jelenleg a társulat rendelkezik 164 személy- és teherszállitó-, 19 csavar- és 6 lánczgőzössel, végre 5 iszaptisztitó hajóval 17.274 lóerőre, — ide nem értjük az uszály- és dereglyehajókat.

Hogy micsoda óriási módon terjedt ki a gőzhajózási társulat, mutatja az igazgatási, ügynöki és hajózási tiszti személyzet tiszteletreméltó száma, melyet ide igtatunk a következő beosztással:

Kezelő bizottság (administratió)

Elnök: Báró Wodianer Mór.

Administratorok:

Burg Ádám báró, cs. kir. udvari tanácsos.
Dr. Seiller János, Gáspár, báró.
Welteni Wiener Ödön, lovag.
Wimpfen Győző, gróf.
Bachmayer Lipót.

Képviselők:

Dr. Spallarti Neumann József, lovag.
Nemes Diószeghy Samu.
Dr. mantenani Benedikt József, lovag.
Königswarter Mór, báró.

Forgalmi igazgatóság:

Cassian Márton, lovag, igazgató.
Kriegsz-Au Adolf báró, kezelési titkár.
Zetsche Ferencz, főtitkár.
Urban Ferencz, forgalmi főfelügyelő.
Stöhr György, forgalmi felügyelő.
Dr. Polacsek Ferencz, jogi tanácsos.
Sauer Frigyes, iroda főnök.
Neuffer Ernő, pénztári főnök.
Fábián János, forgalmi ellenőri főnök.
Kusché Károly, anyagkezelési főnök.
Spitzler Oszkár, kőszén és leltárügyi főnök.

Remmel Péter, az építészetosztály főnöke.
Hartmann Ignácz, statisztikai főnök.
Haider Zsigmond, a statisztikai irodák aligazgatója.

Főpénztár Bécsben:

Zograf György, főpénztárnok.
Amon Albert, segédpénztárnok.

Számvevőség Bécsben:

Foglar Lajos, főszámvevő.
Schellhorn Vilmos, segéd.

Központi hajófelügyelőség Bécsben:

Lazarich Szilárd, központi hajófelügyelő.
Mierzwinsky, Málnay Gyula, hajófelügyelő és központi hajófelügyelőségi segéd.
Marchetti Károly, felügyelő.

Ezen központi hivatalok oly személyzettel birnak, hogy az a magy. kir. bel- vagy pénzügyminiszteriumnak személyzeténél nem csekélyebb számu és oly nagyszerü palota-épülete van, hogy a bécsi „Ringstrasse“ épületeinek bármelyikével vetekszik.

A központi főhivatalokon kivül van 5 hajófelügyelőség és pedig: Bécsben, Budapesten, Szegeden, Zimonyban és Szörénytoronyban; forgalmi felügyelőség van 6, nevezetesen: Bécsben, Linzben, Budapesten, Zimonyban, Orsován és Galaczon.

A budapesti felügyelő nemes Medgyaszay István egyuttal a forgalmi igazgatóságnak is vezetője Magyarország számára.

Hajó-gyára három van: Korneuburgban, Budapesten és Szörénytoronyban.

Könyvviteli hivatalok vannak: Bécsben és Budapesten.

Mindezen főbb hivatalokon kivül van egy kőszénbányai igazgatóság is Pécsett.

Hajóállomások vagy ügynökségek a következő folyók mellett vannak, és pedig:

Az Inn folyón Bajorhonban 2; a Dráván 8; a Tiszán 13; a Bégán 2; a Szaván 11; a szerb parton 4; a Dunán és pedig Bajorhonban 6; Ausztria-Magyarországban 90; Szerbországban 6; Romániában 14 és Bulgáriában 10. Összesen 166. Továbbá 31 olyan ügynökség is van különféle európai nagy városokban, melyek a hajózási vonalon kivül esnek.

A hajótisztek száma a következő, és pedig: elsőrangu kapitány 158, másodkapitány 17, hajóvezető 25, ellenőr 36, kezelő 68, főgépész 7, gépészek 175, gépész helyettes 23.

A hajó- és forgalmi felügyelőségek és ügynökségeknél számos hivatalnok van alkalmazva.

Ide nem számitattak a kórmányosok és legények.

II.

A gőzhajózás az ugynevezett Széchenyi-ut létesitését eredményezte.

Ezen roppant áldozatokba került, a Duna közvetlen balpartja mellett elterülő ország-ut a gőzhajózásnak az Al-Duna mentében való létesitése után azon okból volt szükséges, ha rendkivüli csekély vizállás következik be, és a gőzhajó a Feketetengerből és Galaczról a vaskapuig jöve, a legkisebb gőzhajó sem hatolhat már azon és a többi szorosokon keresztül, az utat pedig az utasok más hajókon folytathatnák, hogy ezen hajókat felvontatni lehessen, vagy ha ez sem lehetséges, amint az ősz táján igen sürün megtörténik, hogy az utasok szükség esetében utjokat kényelmesen kocsin folytathassák.

Az Alibeg vidék, Szirinja patak és kazani szoros mellett a Duna balpartján országut, a Duna medréig elnyuló sziklahegyek miatt nem létezhetett, mely ezelőtt nagy hegyeken és sürű erdőkön keresztül vezetett s azokon csakis ökrös kocsik hatolhattak át, mely roppant fáradság és időveszteséggel volt összekötve, a kisebb bárkákon vagy vontató hajókon való utazás pedig sok emberéletbe került. Élő emberek még emlékeznek azon szomoru esetekre, midőn a Greben zuhatagban, mely már a rómaiak korában kis vaskapunak neveztetett, nemcsak a hajó ment tönkre, hanem a rajta utazó összes emberek is elvesztek.

Széchenyi mindezen elháritathatlannak látszott akadályokat, roppant munka megfeszitésekkel legyőzé. Nemcsak vizen, hanem szárazon is sikeresitette az utazást. Az elsőt a gőzhajózási társulat, az utóbbit az országut életbeléptetése által, mely Moldovától a vaskapuig terjed és Széchenyi utnak neveztetik.

Az 1834-ki év ezen czél elérhetése szempontjából véletlenül igen alkalmas volt, amennyiben október 23-án a lehető legcsekélyebb vizállás lévén, mely a vizmérczének zérusát képezi, honnan a tavaszi időszakban 6 méterig árad a Duna. Vásárhelyi igazgatómérnök az 1834. évi deczember 15-én Plaviseviczán elkészitette a vaskapu és többi szorosok térképeit a 23. októberi legcsekélyebb vizállás alkalmával, melyeknek Vásárhelyi egyik mérnök társa által készitett másodpéldányai kezeim közt vannak. Ezen térképek véghetetlenül megkönnyitették Széchenyi munkálatait.

Az országut számára Széchenyi grófnak tért kellett nyernie, mely a sziklahegyek alján aláaknázások és lőpor általi felrobbantások által történt. Csakis ezen vizállás mellett volt lehetséges az országutat a Dunából emelkedő sziklafalazattal erősiteni, mely a Duna vize miatti veszélytől egy mellvédfallal biztositatott és körülbelül 6 méternyi széles. Ezen országutra mindenkor a legnagyobb gond fordittatott, ugy, hogy országutaink között az első helyet foglalja el.

A Széchenyi-ut körüli munkálatok az 1834. év tavaszán vették kezdetöket. Báziástól Moldováig az ut csak kavicsolást szükségelt, Moldovától azonban már a Dunába nyuló sziklákat is repeszteni kellett.

Mielőtt ez történt volna, Széchenyi lerándult Moldovára, melyről a következő Popovich Lázár Fótához intézett eredeti levele is tanuskodik:

Kedves Popovich!

Sietek önnek mondani, hogy én folyó hó 10-én innen bizonyos Tasner

és két szolga kiséretében gőzhajón el fogok indulni. Hihetőleg sehol sem fogok időzni, hogy mielőtt Orsován lehessek. Ez alkalommal Orsova vidékén csak 3 egész 4 hétig maradok, mivel az egész munkálat szervezése engemet Bécs és Triesztbe szólit.

Én azonban gyengélkedő vagyok, nyugalom és ápolásra van szükségem, ezért ajánlom magamat önnek jóságába. Lehetne-e ön házában laknom, illetőleg némelykor aludnom? miután Moldova és Plavisevicza között leszek. Az ön háza legnyugalmasabb és legegészségesebb. Ha azonban az nem volna lehetséges, akkor is megelégszem és kérem önt, hogy más viskóról gondoskodjék. Valószinüleg más utazók is fognak velem jönni, W. Anderson egy amerikai, gróf Teleki stb. „Söpörtesse és takarittassa ki tehát Orsovát, hogy „nekünk orsovaiak"-nak ne kelljen magunkat szégyenelnünk.

Szakácsot magammal nem hozok, még pezsgőt sem!!! Az mind szeptemberben fog történni, ha mi Konstantinápolyba utazunk . . . !

Nekünk most sokat kell dolgoznunk, józanoknak lennünk, sőt böjtölnünk, de azután stb. Én örvendek . . . rendkivül!

A legnagyobb sietségben.

Ajánljon ön engemet minden ismerőseimnél.

Pesten, 1834. évi junius 2-án.

Széchenyi István, m. k.

Ezen munkálatok Széchenyit az 1834—35-ki években az 1832—36-ki országgyülés ülésteremeitől kevés kivétellel folytonosan távol tartották. Az idézett levél értelmében Széchenyi Moldovára érkezett, hol az ő jelenlétében Vásárhelyi vezetése alatt több ezer munkás kezdett dolgozni, kik közül sok kőfaragó és kőmives lévén, ezek a leendő országutnak akadályait képező sziklák repesztéséhez és a falak s mellvédek épitéséhez fogtak. Széchenyi junius és julius havában Moldova, Berzászka, Szvinitza és Plavisevitza között tartózkodott, néha berándult Orsovára, hol Popovich házában lakott, és egy-két napi időzés után ismét a munkálatokhoz sietett. A felhozott években hetekig, sőt hónapokig lakott Orsován és vidékén, midőn mérnökeivel e vidéket, vizsgálgatta. Julius és augusztusban Pesten, Bécsben és Triesztben volt. Szeptemberben visszatért és a mehádiai Herkules-fürdőben több napig pihent, honnan Orsovára a következő levelet intézte:

Legkedvesebb barátom!

Az ön által nekem küldött csomagért köszönetet mondok.

Gróf Hunyady holnap korán reggel Orsovára utazik. Ugyan gondoskodjék, hogy ő Adolfnál (az „osztrák császár"-hoz czimzett vendéglő) jól elhelyeztessék, és hivja meg őtet minden étkezésre. Bort mintha nem innék,

következőleg pezsgőt sem. Én holnapután jövök ebédre és elvárom Vásárhelyit Volframmal, következőleg ezen két atyafival hatan leszünk.

Allah bereketversün.

Herkulesfürdőhely, 1834. évi szeptember 15-én.

Széchenyi m. p.

Másnap Széchenyi Orsovára érkezett, s néhány napig itt időzvén a fent említett társaságban a munkálatok színhelyére sietett; őszszel a Duna rendkivüli apadásban volt; ezen kedvező alkalmat Széchenyi azonnal felhasználta, nemcsak az ország-ut létesitésének sikerdusabb folytatására, hanem az időközben Angolhonból leérkezett gépek használatával azon sziklákat is kezdte repesztetni, melyek a Duna medrében a szorosokat képezék; ezeknek nevei: Sztenka, Kozla és Dojke, Izlás és Tachtália, Greben, Jucz, Kazán és Vaskapu, melyek „Kézikönyv a Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bolgárországban utazók számára“ és „Die Donaukatarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth zwischen Bazias, Orsova und Turn-Severin“ czimü munkáimban alaposan és kimeritőleg előadatnak.

Moldován alól a sziget végén egy hatalmas sziklaoszlop emelkedik a Duna közepén, melyet „Babakáj“-nak neveznek és egy szerb regével van összekötve. Ez őrként áll, mint egy intésül, miszerint most a Dunán veszélyes sziklacsoportok következnek. A Duna jobb partján Golubácz, a balpartján Lászlóvár romjait szemléljük, melyeken tul a Duna a mindig magasbodó hegyek között hirtelenében összeszorulni kénytelen és a gőzhajón alig fél óráig utazva az első Stenka nevü szorost találjuk. Ezt és a többi legveszélyesebb zuhatagokat, a milyen az Izlás és Tachtália, Greben és a Vaskapu, kezdte Széchenyi repesztetni. Bármennyi sziklákat repesztettek és a Dunából a szárazra hordottak is, ha mindjárt még százezer annyi köbméter sziklát távolitottak volna is el az összes zuhatagokból, az mind nem biztositotta volna a gőzhajózást, hanem ezáltal inkább azon kiszámithatlan hasznu sikert aratta Széchenyi, hogy ezen rendkivüli csekély vizállás mellett a zuhatagokat keresztül kasul, ezeknek legcsekélyebb és legnagyobb mélységeit, és ami legfőbb volt, a folyam ágyának és csatornájának irányát a vizmérczék mellett alaposan és müszakilag megvizsgáltathatta és a csatornát szükitő vagy az abban előforduló, a hajókat veszélylyel fenyegető és a gőzhajózást gátló egyes sziklacsoportokat szétrepesztethette. Ha tehát a viz áradásnak indult: a munkálatok alapján kitudható volt, hogy mikor, mily gőzhajókkal és mennyi teherrel lehet szakértő vezénylet mellett a zuhatagokon áthatolni; ez volt a lángszellemü Széchenyi munkálatainak azon eredménye, melylyel Ausztria-Magyarországnak kereskedelmét a Kelettel és az egész világgal összeköttetésbe hozta.

Hogy a Duna a legcsekélyebb vizállás mellett is hajózható legyen, az Széchenyi terveiben egyelőre nem állhatott; először azért nem, mert az akkori repesztő gépek és anyagok mellett csakis az ilyen csekély vizállás mellet le-

hetett volna sikerrel müködni; másodszor pedig azért nem, mert csakis ősszel, nem is minden évben szokott az ilyen munkálatokhoz csak némileg is kedvező alkalom lenni.

Stenkánál már az 1832-ik évben Hevessy mérnök Széchenyi alatt, hajózható utat fedezett fel és jelölt ki. Vásárhelyi azonban két évvel később azon javaslatot tette, hogy mint a rómaiak a vaskapunál tettek, a Stenkát megkerülve, ezer méter hosszu csatorna által kell a bajon segiteni, melynek vizállása két és fél méter leend. A Stenkából Széchenyi az 1834-iki október és novemberben több ezer köbméter sziklát hordatott ki, melyek a viz szine felett kimagaslottak.

A Szirinja sziklacsoportban, illetőleg Kozla és Dojke szorosban történtek ugyan repesztések vizen és szárazon, de csekélyebb mértékben. Vásárhelyi ezen szorosban a csatornameder irányának kijelölését javasolta, a mennyiben háromszázezernél több köbméter sziklát kellett volna repesztetni, mi temérdek költségbe kerül akkor, midőn egy köbméternek költsége körülbelül 15 forintban volt előirányozva.

Az Izlás és Tachtália zuhatagokat Vásárhelyi ismét a Duna balpartján eszközlendő 2600 méter hosszu uj csatorna által javasolta megkerülni, nemkülönben a vaskapu után legveszélyesebb Grebent úgy a Jucz zuhatagot is de rövidebb, a vaskaput pedig ismét hosszabb csatorna által.

A Széchenyi-ut készitésével ezen évben Plaviseviczáig hatoltak. Az 1834. április 11-ike volt azon év és nap, melyben az első „Argo“ nevü gőzhajó a szorosok rettentő sziklái között Lehmann János vezénylő és Visconti másodkapitány alatt a vaskapun áthatolt. Széchenyi ezen első gőzhajózási próbautazásnál a vaskapun át, nem jelenhetett meg. A diplomatikus képviselő Philipovich cs. k. táborkari százados volt. Azok közül, kik a próbautazásnál jelen voltak, még csak egy van életben, és pedig Lehmann János kapitánynak Gusztáv nevü fia, ki jelenleg Szörénytoronyban gőzhajózási felügyelő. Az „Argo“ a Szulináig ment és kissé a Feketetengeren is tett próbát.

Széchenyi igy a félelmetes akadályokat legyőzte és a világot bámulatba ejtette; népszerüsége az országban annyira növekedett, hogy a következő évben a lánczhid ügyében már kedvezőbb hangulattal találkozott.

Miután az akadályok tényleges legyőzése után a gőzhajózás a vaskapu és Galacz között megindult, most Széchenyi a Galacz és Konstantinápoly közötti összeköttetést szorgalmazta s ebbeli czélját nemcsak hogy elérte, hanem azon kilátás is kecsegtette, hogy Konstantinápoly és Smyrna között fog a gőzhajózás kiterjedhetni, amint azt főherczeg József nádornak 1834. évi deczember 3-án kelt Széchenyihez intézett következő levele bizonyitja:

„Mi a gőzhajózási ügyet általában illeti, én önnek megnyugtatására azt jelenthetem ki, hogy báró Puthon közlései alapján a „Maria Dorothea“ tengeri hajó mult hó 14-én utját Triesztől Konstantinápolyig már megtette s miután ezen utazásban kedvező kilátások mutatkoztak, azon gondolattal fog-

lalkoznak, miszerint vagy ezen hajót, ha a galaczi állomásra más hajóról gondoskodnak, a Smyrna és Konstantinápoly közötti közlekedésre fogják használni, vagy más hajót fognak ezen czélra építtetni.“

„A felső Duna számára már egy más gőzhajó építéséhez fogtak, mely a jövő évi augusztus végén fog elkészülni. Egy másik hajó pedig a legközelebbi tavaszon fog építtetni, mely az 1836-iki évben kész leend.

Végre arról is van gondoskodva, hogy a „Vidra“ biztos kikötőben a télen át menhelyet találjon, honnan a jövő tavaszon rendeltetése helyére indittatik.“

„A részvényes társulatnak pénzügye is oly kedvezőleg ütött ki, hogy az „Argó“-nál szenvedett veszteség daczára a részvényesek legközelebbi közgyülésén azon javaslatot lehet tenni, hogy az ujonnan kibocsátandó részvények helyett a szükséges pénzösszeg inkább hitel utján fedeztessék s ezáltal az előbbi részvények birtokosainak nyereményei emeltessenek.“

Mint fent láttuk Széchenyi akkor, midőn az „Argo“ nevü gőzhajó a vaskapun először keresztülhatolt, egyéb országos ügyek miatt akadályozva volt a próbautazásban részt venni, hanem ugyanazon év julius havában az „Argo“ hajón Rusztsukig akart leutazni, de a Duna apadása miatt Lompalánka és Azeir-Palánka között partra szállni volt kénytelen, honnan tengelyen Bukarestig ment.

Daczára annak, hogy Széchenyi minden figyelmét az országut és a gőzhajózás igénybe vette, nemcsak a nagyszerü tervek egész özöne zsibongott fejében, hanem — amint leveleiből kitünik — forditott, mindenfelé irt és az összeköttetést fentartotta. Az 1834-iki évnek végén felutazott Pestre, hol a lánczhid létesitése minden idejét elfoglalta, Azon óriási müvet, amely milliomokba került, a vámmentességet szerető nemességgel miképen fogja megkedveltetni, hogy az a pozsonyi országgyülésen keresztülvitessék, most ilyen gondolatok foglalták el. Mindent mozgásba hozott. Ezen ügyben a legmagasabb körökkel az Aldunáról is folytonosan levelezett. Törekvései sikert arattak, mert az 1835. évi 26. tczikk által, egy a lánczhidra vonatkozó részvényes társulat helyben hagyatott.[1])

Széchenyi nemcsak az Aldunán, hanem Pesten és Pozsonyban is legyőzte az akadályokat. Pozsonyból 1835. évi február 10-én Popovich Lázár Fótának irt, hogy nemsokára leérkezik Orsovára. Ezen levél egyébként csak a lakás- és butorzatról emlékezik, melyet megrendelt saját személye és mérnökei számára. Ugy látszik a lánczhid, nemzetiszinház, lotteria és más egyéb országos ügyek, amelyekről a mult évi szeptember 6-ikáról Orsován kelt s Szögyényi Lászlóhoz intézett levelében emlitést tesz, annyira igénybe vették Széchenyit, hogy

[1]) Az aldunai munkálatok költségeinek fedezésére a kincstárnak 1834-ik évi julius 20-án kelt 26259. számu utalványozása folytán 20000 frt fizettetett ki, ugyanezen évi október 15-én 36751. sz. alatt 20000, november 25-én 41552. sz. a. 10000, deczember 14-én 43964. szám a. 20000 frt utalványoztatott.

a Popovich Fótához intézett s előbb említett levelében tett igérete daczára Orsovára ekkor nem jöhetett.

Széchenyi nem az az ember volt, kit az érzelmi politika vezetett, tudott magán uralkodni, a józan ész számitása szerint indulni s a valóságnak gyakorlati terén maradni. Alább következő leveleinek egyike, jellemének olyan vonásaival ismertet meg, melyek, amint egyrészről arról tanuskodnak, hogy jó szive lévén, szerencsétlen felebarátja irányában könyörületes volt, másrészről vaskövetkezetességéről és lehető legnagyobb erélyéről tesznek tanuságot.

Az orsovai akkori vesztegintézeti igazgató, kit Széchenyi is ismert, hivatali vétségét követett el s ezért hivatalvesztésre és egyéb büntetésre is itéltetett volna. Popovich ez ügyben magas barátjának közbenjárását kérte ki egy 1835. évi februárhó 8-án keltezett levelében, melyre Széchenyi ekképen felelt:

Kedves Popovich!

Tulterhelt dolgaim akadályoztak hogy önnek irjak. De levelének vételével azonnal mindent megtettem az igazgatóért, ami hatalmamban állt és biztosan remélem, hogy minden a legjobban sikerülni fog.

Most előbbi kérésemre visszatérek, amelyre nem válaszolt, ugyanis: irja meg azt nekem, hogy Zanon[1]) lakása számomra kiürittetett-e már? Az udvari haditanács azt mondá nékem, hogy márczius 1-ig üres leend, ugy van-e? Megkapta-e Zanon a parancsot sat.

Feleljen nekem ez ügyben és irjon Pozsonyba, hová holnap megyek el.

Az igazgató ügyében Schnellerhez (temesvári hadparancsnok) sürgöny postát küldöttem; egyelőre a főherczeg nádorral beszéltem; megyek a császárhoz, szükség esetében — a bolygócsillagot sarkaiból is kimozditom.

Semmi baj sem lesz.

Pest, 1835. évi február 24-én.

Széchenyi m. p.

Ezen sorok jó szivről önérzetes szilárd, határozott és erélyes jellemről tanuskodnak.

Ezekre Széchenyi a Popovichhoz czimzett levélboritékban ezen eredeti sorokat küldötte.

„Mindkét ismeretes eset, mint egészségügyi áthágás a hivatal mellőzésével haditörvényszékileg tárgyaltatva, és kegyelem utján megbüntetve lett.

Hardeg, udvari haditanács elnöke.“

A mult évben (1834) az ország-ut már Plavisevitzáig elkészült volt, de a java csak ezután következett: a kazani szoros. A mérnökök az 1835. év tavaszán azonnal hozzáláttak a munkához.

A Dunába nyuló sziklahegyet egy egész mértföldnyi kiterjedésben kellett

---

[1]) Cs. k. őrnagy és határvonali parancsnok volt.

repeszteni; 3000 ember dolgozott. És ezalatt Széchenyi az Orsován már alkalmazott első gőzhajózási ügynök Popovich Fótához a következő levelet intézte:

Kedves Popovich!

Levelem átadója báró Orczy Lajos az én igen jó barátom, kit én önnek a legjobban ajánlok. Az ő szándéka Konstantinápolyba menni. Én neki az utat Rustschuk felé ajánlottam.

Nekem ugy megy a dolgom mint egy tulterhelt dromedárnak. Már majdnem konok lettem.

Mikor fogok ez évben Orsovára jöhetni: még nem határozhatom meg; nehezen fog julius vége előtt történhetni. Ha ön addig is nékem nehány sort Pozsonyba irni akarna, ugy engemet nagyon lekötelezne.

Mit csinál az „Argo?“ Mit az ut Plavisevitzáról? A jövőre micsoda kilátások vannak? Hogy van Zanon? Hogy van a hires méregkeverőné és pezsgőivoné Nathália?[1]) Hogy van végre önnek nagybátyja Milos?[2])

A legszivélyesebben üdvözlöm önt és várom feleletét, azalatt a bárót önnek ismételve ajánlom.

Pesten, 1835. évi junius 10-én.

Széchenyi m. k.

Nemcsak Orsovára, hanem Bécsbe, Pestre és másfelé is irt, hogy rövid idő mulva személyesen fog megjelenni; azonban nem távozhatott Pozsonyból, mert mindent el kellett követni, hogy azon ügyet, melyen több év óta a leglegnagyobb buzgalommal dolgozott, az országgyülés mindkét házában kedvezően döntesse el, nemcsak az elvi eldöntések által, hanem pénzügyi tekintetben is. Ha a hidügy őtet Pozsonyban visszatartotta is, az orsovai ügyeken azért ép oly figyelemmel csüggött, mintha azokat személyesen vezette volna, mint azt következő levele is bizonyitja:

Kedves Popovich!

Levelem átadója Nose, a csász. kir. szab. gőzhajózási társulatnak pesti főügynöke. Ő az igazgatóságtól leküldetett, hogy kutassa ki, mikép volna lehetséges az utat Moldovától Kladováig könnyebben, gyorsabban és olcsóbban megtenni, az utazók és málhák számára. Ez egy szép és csiklandós feladat; melyben senki jobban kezéhez nem járhat, mint ön. Tartsanak tehát értekezletet. Ha nem tudnak czélt érni; akkor folyamodjék Blazohoz tanácsért.

Ide mellékelve van egy ajánló levél Nose számára az ezredeshez. Miután én nevét biztosan nem tudom, sziveskedjék ön a levélre az illető nevét minden czimeivel ráirni és Nosenak kézbesiteni, ki arról értesitve van.

Nose önnek gőzhajózási részvényét át fogja adni, melyet én akartam

[1]) Popovich nő rokonai.

[2]) Szerb fejedelem.

személyesen átadni, de sajnálattal akadályozva lettem. Önt azonban megkérem, hogy az 500 forintról szóló nyugtát, melyet én önnek kiállítottam, sziveskedjék Nose által visszaküldeni.

Ajánljon ön engemet minden orsovai lakosnak. Pugatonik, Somossynak[1]) stb. Én nem irtam és nem irok senkinek, mert minden pillanatban gondoltam és még most is gondolok a gőzhajóval innen elutazhatni. De az ember tervez és az isten végez.

Mi történt Zanonnal? Ki jött szegény Müktsitsek[2]) helyébe? Hogy volt-e a nyáron Mehádián? irjon nékem mind ezekről, de vegyen mást s nem itató papirost; mert különben a manó sem tudja önnek, noha szép irása van levelét olvasni.

Üdvözölje ön nevemben májusi bogarait, cseh leányait és üdvözölje ön a plébánost.

Közeli viszontlátásra.

Pesten, 1835. évi augusztus hó 22-én.

Széchenyi m. p.

A kazani szorosban Vásárhelyi vezetése alatt vigan folytak a munkálatok. Szeptemberben Széchenyi is leérkezett és huzamosb ideig tartózkodott Orsován és a kazani szorosban, hol a kolozsvári zenebanda is közremüködött, hogy Széchenyi s környezete az időt a szabadban jó kedély hangulatban tölthesse; noha egyik levelében azt állitja Széchenyi, hogy a zene őtet szomoruvá teszi. — Roppant erőfeszitésre volt szükség, hogy a Kazánban tért nyerjenek, mert sok helyen a nagy sziklahegyek csak nem függirányosan nyulnak a Dunáig. A ponyikovai barlang mellett voltak Széchenyi és környezete számára ideiglenes lakások épitve; pinczét a sziklák üregei szolgáltattak. Az orsovaiak ide többször kirándulnak, néha vidéki magasabb vendégekkel és Széchenyi emlékére poharat üritenek.[3])

A tél közeledtével Széchenyi felutazott Pestre, honnan a következő év elején ezen érdekes levelet irta:

Kedves Popovich!

Ön még mindig a régi heveskedő ember. Hát mit mivelt? ön a valóságban nem kevesebbet ir az igazgatóságnak „Mint egy kihivó iratkát.“

Ön ügyes módon akarta magát a gőzhajózási ügy alól kivonni. Nem lehet máskép, mert különben ön ugy „szakitva“ nem cselekedhetett volna.

---

[1]) Harminczadtiszt.

[2]) Vesztegintézeti igazgató, ki Orsován meghalt.

[3]) Az udvari kincstár 1835. évi márczius 11-én 88.675. szám alatt 15.000 pfrtot utalványozott a Széchenyi-ut készitésére a kazani szorosban. A többi utalványozásokat eddig nem sikerült kipuhatolnom, de ezekből is körülbelől lehet következtetni arra, hogy 4—6 év alatt havonként mennyi lehetett utalványozva a 3 téli hónapok kivételével.

Képzelje ön, én tegnap óta házas ember vagyok. Az elhalt Zichy gróf kamara elnök özvegye volt oly jó és kedves hozzám, vén sárga legényhez férjhez jönni. Ő nagyon dicső lény; — s engemet nagy valószinüséggel ezen juniusban — Orsovára fog kisérni. Mehádián fogna lakni; ez lenne a főhadiszállás, de többször Orsovára is el jönne. Ez volna körülbelől a személyzet:

Ő
Én
2 leánya a grófnénak 12 és 13 éves
1 nevelőnő
1 W. Tasner
1 szakács
1 kocsis 4 lóval
1 komorna
1 szobaleány
3 inas

összesen 13

Gondolkozzék ezek felett egy kissé és irjon nekem:

1-ször. Mily lépéseket — hol és kinél kellene tenni, hogy az ember Mehádián 6 egész 7 szobát biztosan kaphasson.

2-szor. Valjon ön nem fog-e addig házasságra lépni! Ön vén gonosztevő! Mert ha ez az eset lenne, ugy nekem Orsován más tanya után kellene látnom, ellenben palotájában szivesen laknám.

Hogy ön a gőzhajózási társulatnak megszünt ügynöke lenni — engemet több tekintetben boszant; de annak, hogy ön ismét szabadabb, örülök — mert most önt jelölöm ki nőm mellett udvarlónak (Maitre des plaisirs) és őrnek (Sénéchal); most már vegyék ki mások is kevéssé a parázsból a gesztenyéket! Majd fogják mondani, hogy Lázár Fóta stb.!!!

Irjon nekem hamarjában Pestre, postán hagyva.

Allah almarbadek.

Budán, 1836. évi február 5-én.

Széchenyi István, m. k.

Széchenyi neje ezen levél szerint, gróf Zichy Károly m. kir. kamaraelnöknek özvegye, született Seilern-Aspang Crescentia grófnő volt. Falk Miksa nagybecsü munkájának 92. lapján azt állitja, hogy Széchenyi István özvegy Zichy grófnőt a budai várkápolnában 1836. évi február 6-án vezette oltárhoz. Ez téves állitás, mert az emlitett eredeti levélben Széchenyi azt irja, hogy február 4-én házasodott meg; özvegy Zichy grófnőnek 7 gyermeke volt s a Széchenyivel való házasságból két figyermek született: Széchenyi Béla és Ödön.

Ezen évben Széchenyi családjával és kiséretével Mehádiára utazott, hol

családja hetekig tartózkodott; ő azonban nagyobbrészt a kazáni szorosban időzött, hol a munkálatok ezen évben jobbadán befejezéshez közeledtek.

Széchenyi családja a fürdői ivad legkellemesebbikét tölté Mehádián, honnan Orsova és vidékének, a kazáni szoros munkálatainak megtekintése után ismét felutazott Széchenyi kiséretében, ki huzamosb ideig jószágán és Pesten tartózkodott, hol az országos ügyekkel és kedvencz eszméi elintézésével foglalkozott. Őszszel, midőn a csekélyebb vizállás bekövetkezett, ismét Orsovára érkezett, hogy az izlási, tachtaliai, grebeni zuhatagoknál és a vaskapunál a sziklarepesztések az ő jelenlétében és fővezetése alatt eszközöltessenek. Ezen munkálatokat az ősz végén, midőn a Duna áradni kezdett, ismét abban kellett hagyni.

A Széchenyi-ut az 1837. évben a közlekedésnek átadatott. Most már Berzászka, Szvinicza, Tiszovicza, Eibenthal, Plavisevitze egyenes uton közlekedhettek Orsova vidékével, másrészt pedig a közönséges hajókat, terhelve is lehetett felfelé vontatni, mely hajóvontatás ezelőtt nemcsak temérdek időveszteséggel volt összekötve, hanem sok emberéletbe is került. Ezen évben a szikla repesztésekkel nem igen boldogulhattak, mert a vizállás nem kedvezett eléggé. Ezen ügyben Popovich deczember 7-én levelet irt Széchenyinek, ki a következőleg felelt:

Legkedvesebb Fóta!

Bocsásson meg, hogy önnek sokáig nem irtam. Mindig azt gondoltam, hogy személyesen fogom felkereshetni. Dolgaim akadályoztak. Remélem, hogy a jövő tavaszon az első gőzösön fogok Orsova irányain megjelenhetni.

Találmánya, melyet folyó hó 7-én kelt levelében velem közölni szíveskedett, előttem már ismeretes volt. De én hiszem, hogy az a vaskapunál nem alkalmazható, mert minden összevetések (combinatiók) után a legveszélyesebb helyek csatornázása, mindent tekintetbe véve előnyösnek látszik. — Mikor fog ez történhetni? Azt az isten tudja! Ha mi azonban egyelőre 1-ször. A Moldova és Szkella-Kladova közötti vonallal készek volnánk. 2-szor. Ha egy jóravaló vesztegintézet szorosan Orsova mellett épittetnék. 3-szor. Ha mi háromszori utazás alatt kétszer Orsováig gőzhajóval — nyomulhatnánk! Ami az elsőt illeti, ugy remélem, hogy a jövő évben a legveszélyesebb helyek némelyikét eltávolittathatni fogom. A vesztegintézet ügyében annyit beszélnek, hogy végtére talán mégis fog valami történni, a mi utóvégre az Orsovára való hajózhatást illeti, ugy remélem, hogy a legközelebbi nyáron vasgőzössel, mely csak fél méter mélységre hat, az Izlást és társait fel és lefelé meg fogom izlelgethetni.

Én jól érzem magamat, ugy családom is, mely magát önnek a legbarátságosabban ajánlja.

Ha ideje van, akkor irjon nékem néha egy szócskát.

Ha nekünk egy kevéssé több pénzünk és több akaratunk volna, hol volnánk mi most! De végtére is minden menni fog. Társulatunk az idén igen jó üzletet

csinált. Hajóink száma 12. Jövő évben hármat építtetünk. És előre nem látható, mikor fog számunk teljes lenni. Most minket leginkább egy rakpart és központi hely foglalkoztat, melyek Pesten fognának építtetni, honnan rend, fegyelem és gazdászat kerülnének ki. Adja isten áldását hozzá.

Éljen boldogul, ajánljon ön engemet az orsovaiaknak és irjon nékem, mit csinál az orosz követ, Künel, Blazo stb. és ajánljon engemet jóakaratukba, maradván tisztelettel.

Pesten, 1837. évi deczember 29-én.

Gr. Széchenyi István, m. p.

Miután a Széchenyi-ut a közlekedésnek átadatott, Széchenyi al-dunai működése a vaskapu szikláinak repesztetésére szoritkozott azon következő években, melyekben a vizállás kedvezett. Az elébb emlitett levélben jelzett vesztegintézeti ügyben is történt valami változás, a mennyiben Orsován szorosan a Duna mellett egy fiók vesztegintézet állittatott fel a gőzhajózási forgalom megkönnyebbitésére.

A gőzhajózás akadályainak elháritása végett a vaskapun át, Széchenyi 1838-ban is lerándult Orsovára; e tekintetben a következő években is járt az al-dunai vidéken és szorgalmasan müködött.

Kedvencz eszméjét, a Dunát hajózhatóvá tenni, valósitotta; czélját: gőzhajókkal a szorosokon áthatolni, elérte; ama terve azonban, hogy a vaskapu és a többi zuhatagoknál a legkisebb vizállás mellett is a Dunát hajózhatóvá tegye, vagy a hajózhatás ezen akadályait csatornázások által megkerülje nem sikerült, zátonyra akadt, azon okból: mert nemcsak a szükséges pénzösszeg, hanem az akarat is hiányzott.

Széchenyi még ezután is több, leginkább magántermészetü levelet irt Popovich Fótához; az utolsót 1846. évi április 27-én irta, melyben érzékenyen fájlalja Vásárhelyinek halálát és a többi között ezen szavakat is használta „Jó éjt Demirkapi“.[1]) Messzelátó lángszelleme tehát a vaskapunak jó éjt mondott. Munkálatai pénzhiányában elódáztattak napjainkig.

Széchenyinek ezen utolsó levele következőleg hangzik:

Kedves Popovich!

Fogadja legőszintébb köszönetemet folyó hó 15-én irt leveléért.

Ön az első, ki Lajosnak[2]) győzelmét velem közölte. — Jó éjt „Demirkapi“!

Ha csak öt felesleges perczem is volna, akkor ezeket is önnek szentelném . . ., de sajnos, a mindennemü foglalkozással olyannyira elnyomva vagyok, hogy semmi időm sem marad hátra, önt a legbarátságosabban üdvözölni és önnek további jóakaratát kikérhetni.

Vásárhelyi sajnálatomra csakugyan meghalt, mi nekem nem csekély zavart okoz!

Pesten, 1846. évi április 27-én. Széchenyi István, s. k.

---

[1]) Vaskapu.

[2]) Egy gőzhajó neve.

A magyar nemzet, ha veszély fenyegette, mindenkor tudott vele daczolni és azt legyőzni; bátorságának, tetterejének és hősiességének a nehéz viszonyok alkalmával fényes próbáit adta.

Ha azonban nemzetünk évek hosszu során át békességben él, akkor tevékenysége szunyadásnak indul s akarata is fokozatosan kezd fogyni. Gróf Széchenyi István átérezte ezt és tapasztalta, s azért is panaszkodott az előbb emlitett levelében, hogy több akaratra volna szükség az ily óriási akadályok elháritására, mint amennyit talált.

Hogy a vaskapunak jó éjt mondott abban találja magyarázatát, mert a pénz és akarathiány mellett a politikai hullámok is kezdtek magasra csapkodni és a vaskapui munkálatokat elnyeléssel fenyegetni, melyeket Széchenyi éles látása előre megjósolt.

A rómaiak a Duna jobb partján Regensburgtól a Feketetengerig épitettek ország-utakat; a kazani szorosban Traján a gyalogok számára a sziklahegyekbe vésetett utat; a vaskaput csatorna által megkerülte, melyeknek nyomai maiglan is hirdetik a munkálat nagyságát.

Traján császár után 1733 esztendő mult el, mely nagy időköz alatt semmi sem történt azon akadályok elháritására, melyek az Al-Dunán a közlekedést és kereskedelmet gátolták. Egy második Trajánra volt tehát szükség, ki a Duna balpartján létesitett ország-ut által szárazon, és a gőzhajózás által a vizen a közlekedést helyreállitsa és a kereskedelmet a kelet felé kiterjeszsze és ezen második Traján gróf Széchenyi István volt.

Széchenyi testi erejét némelykor az egész éjen át tartó szakadatlan szellemi munka által annyira megfeszitette már virágzó férfikorában, hogy ez által egészségét idejekorán gyengitette s a későbbi években is folytatott tulfeszitett munka testi erejét annyira megtörte, hogy az 1848-iki események, különösen hazája miatti aggodalmai szellemi életének megzavarására vezettek.

Én az 1876. évi május 31-én tartott közgyülésünkben azon inditványt tettem, hogy valamint a Duna jobbpartján a Traján által emelt ut emléktábla által örökittetett meg, ugy örökittessék meg hasonló emléklappal a Széchenyi-ut is. Inditványom zajos tetszéssel fogadtatván, azon határozat hozatott, hogy a választmány hozzájárulásommal tegye meg ezen ügyben a szükséges lépéseket. Hogy eddig ezen ügyben mi sem történhetett, annak, azt hiszem, csakis a keleti válságnak kitörése az oka, de meggyőződésem az, hogy e válság lezajlása után az ige testté lesz.

Széchenyi munkálatai után, az ötvenes évek elején is történtek kisérletek a gőzhajózás akadályainak elháritására; ugyanis Wex cs. k. mérnök 1850-ben a bécsi kormány megbizásából egy tervet készitett, de ennél több nem történt; 1854-ben gróf Coronini hadtestéből egy utász század jelent meg a vaskapunál Meiszburg cs. k. mérnök vezetése alatt, hogy a vaskaput tettleg szabályozhassák, de ismeretlen okokból felhagytak vele és elvonultak; a

Missisipi szabályozásáról hires amerikai mérnök Mr. Alpine Wm. J. a Duna gőzhajózási társulat részéről 1873-ban megbizatott a vaskaput és a többi szorosokat vizsgálata tárgyává tenni, de terve titokban tartatik. Legujabban a magyar-osztrák követ Konstantinápolyban 1873. évi junius 19-én a török külügyminiszterrel előzetes szerződést kötött, melyben mindkét nagyhatalom a vaskapu szabályozásának szükségességét elismerte és azon készségöket fejezték ki, hogy a munkálatok végrehajtására közösen kölcsönt kötnek és egy bizottságot küldenek ki, mely október havában Orsovára meg is érkezett. A bizottság a Vásárhelyi által készitett térképek alapján elméleti munkálatait azonnal megkezdette, a következő évben pedig befejezte s a költségvetést 14 millió frankban állapitotta meg s a magy. kir. közlekedési miniszteriumhoz áttette, mely a külügyminiszterium utján Konstantinápolyba küldetett. A tényleges munkálatok már a lefolyt években vették volna kezdetüket, de a keleti válságnak kitörése azokat ismét elodázta és boldogabb időre halasztotta el.

Ó-bébai régiség leletek.

Ambrus Józseftől.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi szeptember 25-én tartott választmányi ülésén.

Midőn a mult 1877. év november havában Ó-Bébára lettem áthelyezve, mint segéd lelkész, ezen helyváltozásnak igen megörültem, amennyiben Délmagyarország egyik legtörténetdusabb vidékére, a klassikus talaju Torontál vármegyének legklassikusabb részére jutottam el; közel oda, hol a kanyargó s rohamos Marost a méltóságteljes Tisza magába fogadja; oda, hol egykoron a Bara folyó habjai vigan hömpölyögtek; oda, hol egykoron a hatalmas római sasok, a hires Legió decimatertia Gemina sasai büszkélkedtek, „Rómának világrenditő korában, mint a nyugati római hatalom fényes városa,“ Morisena tornyai emelkedének;[1]) ahol az őstörténet, s a népvándorlások mindenféle népei megfordultak; a mely vidék hazánk viharos századaiban mindenkor jelentékeny szerepet játszott; ahol a magyar nemzet megtéritésének s civilisatiójának első szent hajléka emelkedett.

Mint a történet s régészet szerény kedvelője, határtalan örömmel teltem el, midőn a klassikus földre léptem, s magamat a régészet örökbecsü müvei-

[1]) Bárány: Torontálmegye hajdana 87. l.

től s helyeitől körülvéve láttam, s igy mintegy a régészet kincsbányájának közepén éreztem magamat; mert Ó-Bébától bármerre tekintsünk is szét, testi s lelki szemeink minden felé a mürégészet monumentális emlékeivel találkoznak. Bébától északkeletre fekszik az egykori hatalmas római castrum helyén a mai Csanád; ettől kelet felé a Maros bal partján, a „vérontások gyász mezején," a királyi hamvakat takaró hirneves Egres[1]); dél felé a hajdani Oroszlánus, ma Majdán, ahol a büszke Achtum s Csanád hadai viaskodának, s ez utóbbi által szent György tiszteletére emelt, megerősitett zárda és váracs emelkedett[2]), melynek ma csak puszta helyét látja a kutató; itt terülnek el patkóalakban a hires és még homályos multu majdáni halmok, melyekről más alkalommal fogok bővebben szólani; Majdántól nyugatra, a Tisza-Maros összefolyásánál a IV. Béla király idejében már virágzó szőreghi apátság, melynek tisztes romja még most is látható a falu északi oldalán levő régi temetőben és sóvárogva várja a kezeket, melyek megmentenék a pusztulástól, s a kutató régészt, ki lehatna titkos méhébe, s fényt deritene sötét multjára; végre pedig Béba közvetlen szomszédságában Kis-Béba mellett, tehát Csanád és Ó-Béba közt láthatók valamely apátságnak, s igen valószinüleg a Megváltóról nevezett csanádi társas káptalannak is romjai.[3])

Közbevetőleg elmondom, hogy a tavaszszal háromszor mentem át Kis-Bébára, a helyszinére, ahol tömérdek óriási embercsontot s téglákat találtam; a néptől pedig megtudtam, hogy a föld alatt minden felé hosszan nyulnak el erős falak — szerintök titkos ut — s hogy a tavaszszal ott egy jókora harangdarabot is találtak. Fájdalom, ezt már elpusztitották. — A bővebb kutatás mindenesetre igen szükséges és talán jutalmazó is volna.

De bocsánat tisztelt választmány, hogy ennyire eltértem kitüzött tárgyam s czélomtól, melyhez most visszatérve, kérdezem: Ó-Béba — az Adattár szerint a hajdani Vituhu[4]) — ennyi nevezetes és nagy szerepet játszott helytől környezve, érintetlenül maradhatott-e a századok hosszu sorában? s nem üthették-e fel határain — ha nem is permanens — de ideiglenes tanyáikat a barbárok,

---

[1]) Bárány: Torontál 104. l.

[2]) U. O. és Adattár 1871. jun. füzet 260. l.

[3]) Megemlitésre méltónak tartom itt megjegyezni, hogy társulatunk érdemdus titkára Miletz János ur az „Értesitő" 1877. I. füzetében Pesty Frigyes után a vituhui apátságot Rácz vagy Magyar-Ittebe helyére teszi, mondván: „a régóta keresett vituhui apátság „Praepositura de Vituhu" itt állt;" mig ellenben a „Tör. Adattár" 1871. juniusi füzetében (247—255. lap) igen helyes okirat és helyrajzi adatok nyomán „igen valószinünek s nagyon hihetőnek" tartja, hogy „a vituhui apátság, s utána a megváltóról nevezett csanádi káptalan is a mai Kis-Béba mellett Ó-Béba szomszédságában feküdt." Oltványi Pál ur, „Csanádi püspöki megye birtok viszonya" czimü munkájában 64. l. a. jegy. alatt csak annyit emlit, hogy Csanádmegye területén volt, „de hogy mely vidéken, s mely ismert helyen, nem tudhatni." — Mindenesetre az archaeologia feladata marad, a nevezetes és fontos kérdés eldöntése.

[4]) Adattár I. 247—255. l.

s egyéb vándorló népek vagy csatázó hadfelek? — A kérdésre igenlőleg kell felelnem azon leletek után, melyek folyó évi május és junius hónapokban Kis- és Ó-Béba között kiásattak, s melyeket van szerencsém a t. választmánynak tiszteletteljesen bemutatni. — Hogy azonban a t. választmány a távolban is helyes fogalommal birjon az egész ügy állásáról, szükségesnek tartom azt genesiséről kezdeni; mivel minden régészeti lelet csakis ugy s akkor bir valódi értékkel, s csakis ugy lehet rajta eligazodni, ha a régész helyes és alapos ismeretekkel bir a tárgynak lelhelyéről, fekvéséről, geographiai és geologiai viszonyairól, szóval, ha annak pontos leirását birja.

Örömmel értesültem a tavaszszal, hogy községünkben mintegy 200.000 téglát akarnak veretni. Várva-vártam ez időt. Husvét után a téglaverésre szánt helyet kijelölték vagy 500 méternyire a községtől Csanád felé. A téglaverők megkezdték a munkát, s két hétig dolgoztak e helyen, hol igen sok embercsontot s egész koponyákat találtak. — A talaj téglának itt alkalmas nem lévén, a vályogverés helyét áttették a Bara balpartjára Kis- és Ó-Béba közé, az első helytől nyugat felé vagy 350 méterrel, a falutól pedig 200-al. — A hely felszine sima gyep, emberemlékezet óta szántva és ásva nem volt, s fekszik a Bara medrétől 30 lépésnyire, tehát lehet mondani, hogy közvetlen a folyó partján. Ez a hely fekvése és felszine ásatás előtt. A munkások öt bányában — szerintök — dolgoztak, s mintegy 200—250 négyzet ölnyi területet ástak fel, s e nagy területen egy darabka embercsontot sem találtak, mig az első helyen igen sürűn fordult elő, de állatcsont s cserép nem, pedig a két hely közti távolság nem nagy.

Május 6-án jelenlétemben megkezdték a munkát, s mindjárt az első ásó nyomokra cserépdarabokat találtak, miáltal érdeklődésem s reményem a legmagasb fokra lett felcsigázva, mert igen sokat reméltem különösen a megásandó három kuttól. — Ez időtől kezdve naponkint meglátogattam a munkásokat, s borravaló igéretével igyekeztem őket a leletek megőrzésére birni.

A föld rétegei igy váltakoznak felölről lefelé számitva: 1-sö réteg, vagyis a termő talaj terjed 40 cmre, 30 perczent homok s 70 perczent fekete agyag televény tartalommal, kevés apró cserép és apró csigakagylókkal vegyitve; 2-ik réteg, vagyis feltalaj tart 100 cmtre, hamuszinü, porhanyós agyaggal, nagy cserépdarabok-, csontok-, és békakagylókkal (béka teknyöncz), e réteg alján fordulnak elő a tüzpadkák is, égetett fekete és vörös hamuval, vastag és vékony cserepekkel, állatcsontok-, s békakagylókkal csomósan összehalmozva, a tüzpadkák 5—6 méternyire vannak egymástól, és pedig: kelet felé mindig jobban és sürűbben, tehát a Bara folyótól távozólag; a 3-ik réteg, vagyis altalaj kezdődik a 140 cmtnél és fehér sárgás agyagból áll, mely tömve van megkövesedett agyagdarabokkal, miért is az ásás lefelé igen nehéz volt, és e sárga agyag megtartá szinét s minőségét egész három ölnyire, és benne sok apró csigakagylón kivül más semmi sem volt található.

E sárga föld ilyen megkövesült agyagdarabokkal lévén telve, a vályogverésre nem volt alkalmatos, miért is a munkások 140 cmtnél mélyebbre nem hatoltak le.

Bár e tüzhelyek lakói közvetlen a Bara partján laktak, halakkal, hihetőleg, mégsem éltek, mert a halhulladéknak a legnagyobb vigyázat s keresés után sem akadtam a legkisebb nyomára sem, miből következtetem, hogy vagy a Barában kevés volt a hal, vagy a halászattal nem foglalkoztak. Ez utóbbi véleményemet valószinübbnek tartom azért, mert a halászathoz szükséges eszközök közül semmiféle sem találtunk; nem, különösen a háló lehuzására szükséges kupos vagy a gula alaku átfurt agyagkészletet, minőt Römer „Mürégészeti Kalauz"-ában is láthatunk, melyet Ercsinél a Dunából halásztak ki. — Ilyet magam is találtam két év előtt a klárafalvai határban, a Maros partján, ahol valóban sok halhulladék is került elő egy nagy halomból. E telepek őslakói tehát kizárólag csak szarvasmarhákkal, melyeket magok tenyésztettek, békakagylókkal, melyeket a Bara sekélyebb vizében találtak, táplálkozhattak.

A talált edények, az anyagot tekintve durva, csak nagyjából feldolgozott fekete, vörös vagy két széleiken vörös, a középen fekete agyagból állnak; a finomabb s vékonyabb edényekhez azonban már az anyagot is jobban feldolgozták, mint ez több darab törésein kivehető. — A vastagság, a nagysághoz mérve, különféle volt, terjedt pedig 0.02-től egész 0.25-ig. — Alakjukat majdnem lehetetlen meghatározni, annyiféle volt; az általam beküldött 24 darab ugyanannyi alaku edényre enged következtetni; s a darabokból itélve öblösek-, körte-, kannaalakuak, tálak, ivó és vizmeritő edények, stb. lehettek. Ugy látszik, a lábasokat vagyis a lábakkal ellátott edényeket nem igen használták, mert ezeknek egy töredéke sem fordult itt elő. — Mindezekből észre vehető az, hogy a fazekas mesterség már azon korban az alakok tekintetében igen előre haladt, s valóban megfigyelésre méltó, készültek legyen bár ez edények akár erre meghatározott helyeken, vagy egyesek által, annyi áll: hogy az alakok sokfélesége csodálandó, s a mai fazekasságnak is becsületére válhatnék, tekintve a roppant nagykülönbséget, mely az azon s a mai kor szerszámai vagy eszközei közt van.

Nagyságra nézve szinte változók, mert a rendes középnagyságon kivül találtatnak igen kicsiny és igen nagy edények, melyek bizonyára konyhában, a főzésnél nem használtattak, hanem igen talán ivásra, vagy a folyóból vizmeritésre, továbbá disz- vagy játékszerül; szinte kétes használatuk, illetve rendeltetésök a vastag edényeknek is. Ez utóbbiakból egyet (a 22. számmal jelöltet) pontosan felmértem a körzővel s belső diametere 55, a külső pedig 59 cmt. adott ki, azután megmértem egy pozsonyi mérőt, ennek alsó diametere 55, a felső pedig 60 cm., tehát ezen 22. számu cserép, darabja egy olyan edénynek, mely egyenlő vala a mi pozsonyi mérőnkkel; vagy átvive a számitást folyadékra, lehetett olyan mint egy két akós hordó, mert ennek végső diameterei 49, a középső pedig 56 cm. Már most tekintve az edények roppant nagyságát és vastagságát, s tekintve azt, hogy a szabadbani tüzelés fával, de különösen

náddal — mint valószinüleg ezeknél is — mily nehéz és lassu lehetett, annyira: hogy az eledelek megfőzését ezen óriás edényekben majdnem lehetetlennek kell képzelnünk, miért bátorkodom abbeli szerény nézetemet koczkáztatni, hogy ezen edények nem használtathattak főzésre, hanem talán azon szolgálatot teljesitették, melyet nálunk ma a dézsák tesznek a konyhákban, avagy talán liszt, só, hus stb. megőrzésére szolgáltak.

Az edények külszineit tekintve négyféle változókot veszünk észre; vannak a) melyek mindkét oldalukon tiszta feketék, b) melyek belöl feketék, kivül vörösek, c) melyek mindkét oldalukon vörösek s végre d) melyek kivül vörösek, vagy bizonytalan szinüek belöl pedig egyenetlen durva máz nélküliek; ezek korong nélkül készültek. — A bemutatott darabok elárulják az irla (graphit) ismeretét is. — Czifrázatuk háromféle, dudorodás, likacsok és vonások vagy karczolások. A dudorodás ismét három mellékváltozókot tüntet elő, u. m. egyes, kettős és folytonos dudorodást, ugy, hogy ez utóbbi czifraság az edényt köralakban körül folyta.

A likacsoknál — melyeket hegyes fával vagy csonttal nyomtak a nyers edénybe — ugyancsak három fajt lehet megkülönböztetni, t. i. a) az edény felső szélétől lefelé, annak nagysága szerint, kisebb-nagyobb szélt (margo) hagytak s ekkor kezdődött két sor likacs köralakban, mint két sor gyöngy; b) ezen soroktól függélyesen lefelé vonultak párhuzamosan ismét két soros likacsok, melyek vagy szabadon végződnek, vagy ismét köralaku likacssor által záratnak be, és végre c) voltak edények, melyeken mind a kör, mind a függélyesen haladó sorok hármasával láthatók. Némelyik darabon a likacsok már jóval rendesebben és szabályosabb köralakban készültek. Végre a vonásokat, vagyis a hosszabb karczolásokat szabálytalanul, valami élesitett fával, vagy csonttal készitették s a karczok között egyik-másik sokkal nagyobb s fejlettebb kivitelt árul el. Láthatók ezeken kivül még némely edénynek legfelső szélén is czifraságok, melyeket vékonyabb-vastagabb szerszámmal, vagy vesszővel nyomkodtak oda.

Használatukat tekintve, az igen vastagok s nagyok kivételével bizonyára a legtöbb konyha edényül szolgált; de lehet, hogy használtak egyeseket méregetésekre is, vagy ivásra vadászat alkalmával; mert egyik- másiknak konyhai használatát már az is kétessé teszi, hogy könnyen feldülhetők valának, mivel domboru fenekök volt; lehet azonban, hogy mécsesül is szolgálhattak. Némelyiknek rendeltetését nem tudhatni s bizonytalan az is, hogy mire használhatták az általam beküldött két részre osztott edényt? A beküldött edény-darabok között van két bizonyos, orsófej is; de különös az, hogy az egyik egészen vörös cserép, mig a másik barnás-szürke szinü s az előbbinél kezdetlegesebb állapotu, lehet azonban, hogy az utóbbi valami tárgynak, virágnak, vagy jelvénynek a tartója, vagy födője volt. A füleket illetőleg megjegyzem, hogy a beküldött edényeken látható kicsinyeken kivül még igen nagyokat is találtam, melyekből mindig az edény nagyságára

lehet következtetni. — Végül megemlitem, hogy az egész felásott nagy területen sem fa, kő, bronz, vagy vaseszköz nem fordult elő, egy nagy darab kemény kövön kivül, mely valószinüleg csiszoló kő lehetett s egyik tüzpadkán találtatott, sarkát a munkások verték le.

Mindezeket egybevetve, s megfontolva, bátorkodom azon szerény véleményemnek adni kifejezést, hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebb s mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak; ezen véleményemet támogatom hazánk nagy régésze Römer következő szavaival: „Az izletesebb alakot és a rajtok levő sokféle diszitményt, valamint a sajátságos, átfurt füleket a későbbi kőkornak tulajdonitjuk.“[1]) Mindezen kellékek az általam beküldött darabokon észrevehetők.

Ezek, mélyen t. választmány, azon csekély és szerény tárgyak, melyeket Miletz János érdemdus titkárunk felhivására gyüjtögettem és tehetségemhez képest — bár hiányosan — ismertettem is. Nem nagyszerü csodálatos tárgyak ezek, mint Trója, Pompeji vagy Aquileia régiségei, de azért előttünk mégis becscsel birhatnak, mert „oly korból valók, melyből irott történelmi kutforrásaink nincsenek,“[2]) s mert édes hazánk ősmultjának kultur és ipartörténetéhez egy-egy homokszemnyi adattal járulnak. Végre soraim bezártával a tisztelt választmánynak azon igéretet teszem, hogy vidékünkről minden előforduló régészeti leletet befogok jelenteni s a megszerezhető példányokat társulati muzeumunknak beküldöm.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 26. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Dobó Miklós, kanonok; Horváth Pius, Iványi Ede, Kassics Károly, Korbonits János, továbbá a karzaton történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü tanuló ifjak számosan.

Elnöklő alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt s előrebocsátja, hogy miután elnök ő mltga hivatalos teendőinek végzése miatt távol van, a jelen gyülés folyamát ő vezetendi s a tárgyalást megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A közel mult május havi hetedik közgyülésünk, befejezője lett egy, — tekintve az eredményeket, reánk nézve nem épen dicstelen periodusnak s érdekes

[1]) „Mürég. Kalauz“ 16. l.

[2]) U. o.

képet nyujtott arról, hogy e társulat ernyedetlen s vállvetett buzgalma mit nem képes elérni a nehéz viszonyok között is, midőn a tagtársakat az önzetlenség s a kötelességérzet nemes sugallata sarkalja a magasztos hivatás teljesitésére.

Jelen junius havi választmányi ülésünk, mely kezdetét képezi müködésünk egy ujabb aerájának szintén örvendetes auspiciumok között indul meg s az alább tüzetesen felsorolandó ajándékozások kellemetes képét nyujtják azon érdeklődésnek, mely mint majd jelezni szerencsém lehetend, mind inkább kezd irántunk nyilvánulni.

Mielőtt az adományozások sorrendjét megkezdeném, hivatalos kötelességem közé tartozik némely társulati ügyek s megbizatásokról előterjesztést tennem, melyek ápril havi választmányi s májusi közgyülésünk óta a társulat belkörülményeit érdeklőleg felmerültek.

I. Ápril havi vál. ülésünk s a májusi közgyülés hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illetékes helyeikre eltettem s a mindkét gyülés alkalmával igen tekintélyes számmal megválasztott uj tagokat a választásról értesitettem s részökre a kiadványokat megküldöttem. Foganatositva lett a választmány azon határozata is, hogy — különösen a könyvek s egyéb társulati iratok jelzésére, egy kisebbszerü pecsétnyomó készittessék, melyet Schwefelberg helybeli pecsét metsző által csinosan kidolgozva elkészittettem; végül bejelentem, hogy a társulat által a nagyváradi iparmü-történelmi kiállitásra küldött tárgyaink épen s hiánytalanul visszaérkeztek s általam a muzeumban már elhelyeztettek.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám:

A) Érem- s bankó-gyüjteményünket a következő lelkes ajándékozók növelték:

1) Breinfolk Ferencz kir. posta-igazgatósági felügyelő ur Temesvárott, adott 18 db réz s 9 db ezüst ujabbkori különböző értékü s országbeli pénzt, továbbá 9 darab Kossuth és osztrák különféle értékü bankjegyet s egy darab szászkabányai assignátát.

2) Féhn János kir. dohánygyári ellenőr ur Temesvárott, 2 db római réz, 16 db ezüst s 11 db réz ujabbkori pénzt ajándékozott, melyek különböző értéket s országot képviselnek.

3) Pick János társulati tag ur Aradról küldött 20 db réz és játékpénzt, melyek szintén különböző értéket s országot képviselnek.

4) Kostyál Béla gymnásiumi II. osztálybeli tanuló egy Tiberius Constantinus-féle (518—585. Kr. utáni) rézpénzt s több ugyancsak gymnásiumi tanuló, nevezetesen: Dungyerszky Jakab V. osztálybeli, Hertl Emil I. osztályu s Oszwald János III. osztálybeli tanulók ajándékoztak 3 db ezüst s 23 darab réz, különféle értéket képviselő ujabbkori pénzt.

5) Steinhübl Károly nyugalmazott tiszttartó ur Temesvárott, Odor Samu társ. pénztárnok ur közvetitésével egy 5 frtos Kossuth bankjegyet.

B) Könyv- s irattárunk a következő ajándékokkal növekedett:

1) Edelspacher Antal társulati tag ur megküldé: „Ibn Dustah. A magyar történelemre vonatkozó legrégibb feljegyzés szerzője“ és „Xorenaci Mózes, ötödik századbeli örmény történetiró az Ogundur és Ogur bolgárokról“ czimü kiadványait.

2) Tokodi Jenő papnöveldei aligazgató urtól ily czimüek ajándékoztattak: „Girtanner Kristóf: Historische Nachrichten über die französische Revolution, Berlin 1792—1803. 1—17. kötet. — Précis Historique de la revolution Française, Páris 1801. 1. kötet. — Hunfalvy Pál: Magyarország

ethnographiája. Budapest, 1876. 1. k. — Pray György: Dissertationes in annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Bécs, 1774. 1. k.

3) Kovács János rékasi csendbiztos urtól ily czimü: „Theologia positiva“ 1. k. Rostock 1664.

4) Magyar Salamon Dávid helybeli nyomdász urtól egy naptár, melynek czime következő: „Volks und Haus-Kalender für Banat, auf das Jahr 1849“, továbbá 11 drb nyomtatott, s 3 drb irott hirdetmény s hadijelentés az 1848/49., 1861. és 1866. évekről.

5) A helybeli kir. főreáltanoda növendékei közül Bräuer Péter III. oszt. tanulótól 1) Reimarus Hermann Sámuel: „Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Thiere“ 1. k. Wien 1790. — 2) „Evangelien, Lectionen und Episteln“ Wien 1777. 1. k. — 3) „Das alte und neue Testament“, czimlapja nincs 1 vaskos kötet. Kapdebó Béla VI. osztálybeli reáltanulótól egy csonka könyvjegyzék s „Poppe J. H. M. Der physikalische Jugendfreund“ Wien 1816, czimü munka 4-ik kötete. Végre Kimmel Kálmán III. oszt. reáltanulótól ily czimü könyv: „Die gute Frau“ Pirna 1802. 1. k.

A felsorolt két rendbeli adományokon kivül a régiségtár gyarapitására számos régiség s különféle tárgy is érkezett még, melyeket azonban a jövő választmányi ülés alkalmával fogok előterjeszteni és most közülök csupán csak Tyroler Adolf dettai birtokos ur ajándékát mutatom be, egy megkövesült ősmammuth fogrészletet, melynek lelhelye Nagy-Semlak, hol nem nagy távolságra a sümegi hegyoromtól egy árokásás alkalmával mintegy 16 öl mélységben találtatott számos csontmaradvány között. Az ajándék Odor Samu társulati pénztárnok ur közvetitésével küldetett be; és ezzel bevégzem titkári jelentésemet azon kéréssel, hogy a tisztelt választmány jelen előterjesztésemet becses figyelembe venni sziveskedjék.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Breinfolk Ferencz, Edelspacher Antal, Féhn János, Pick János, Kovács János, Magyar Salamon Dávid, Steinhübl Károly, Tokodi Jenő és Tyroler Antal uraknak, valamint: Kostyál Béla, Dungyerszky Jakab, Hertl Emil, Oszwald János, Bräuer Péter, Kapdebó Béla és Kimmel Kálmán főgymnásiumi s főreáltanodai tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 585 frt 79 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 5 krnyi összeget kitevő tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily. czimü munkálatának felolvasása: „Adatok a temesvári szt. Katalin templom és zárda történetéhez 1717—1759.“, melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés több érdekes adattal bővíti az akkori temesvári helyi viszonyok történetét s a közlemény főleg az egyházi történelem szempontjából méltó figyelemre. A választmány s a jelen volt hall-

gatóság élénk figyelemmel hallgatta a felolvasást s a szerzőt beküldött munkálatáért megéljenezte s a választmány határozatából az értekezés a társulati „Értesitő“-ben fog közöltetni, melyhez pótlólag ft. Kassics Károly püspöki levéltárnok s társulati tag ur szives volt a gyülés alkalmával több becses adattal hozzájárulni a püspöki archivumból, mely ajánlat a legnagyobb köszönettel fogadtatott.

A tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, végül következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Izsipy Géza kereskedelmi ügynök urat Budapestről. Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a társulati diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért. M. J.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 25. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Bilszky Ferencz, Feigenbaum Ignácz, Iványi Ede, Korbonits János, Molnár Vid, cz. kanonok; Rötth László, alispán; továbbá a karzaton történelem és régészetkedvelő női és uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák növendékei számosan.

Elnöklő alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt és a társulati tagokat s beszédében kiemeli, hogy a jelen gyülés folyamát, mely a két havi szünidő után a társulati munkásság ujabb időszakát nyitja meg, a társulat szeretett elnöke, Ormós Zsigmond ő méltóságának távollétében ő vezetendi s a tárgyalást megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő jelentését a két havi szünidő alatt felmerült társulati ügyekről:

Tisztelt választmány!

Társulatunk azon közmondásnak hódolva, hogy „munka után édes a nyugalom,“ alapszabályaiba két havi szünidőt vett fel azon czélból, hogy fáradhatlan munkásaink, kik a dologidény alatt a társulat létérdekének előmozditásán s hivatásának betöltésén hangyaszorgalommal s hathatósan közremüködtek, a szellemi fáradalmak után a méltán megérdemelt nyugalmat élvezhessék. Ezen körülmény volt egyszersmind oka annak, hogy választmányi üléseink szüneteltek s nyilvános müködésünk ezen szinhelyének ajtai zárva maradtak.

A jelen ünnepélyes pillanatban, midőn fáradalmainkat kipihenve, ezen teremben, nyilvános müködésünk szinhelyén ujult erővel megjelentünk, mindannyiunkat ugyanazon nemes buzgalom s előre törekvés vonzott ide, mely már eddigi müködéseinket is jellemzé s társulatunknak elismerést s méltánylatot szerzett a szakkörök előtt.

Megjelentünk itt, tisztelt választmány, a tudományos irányu haladás czéljából, hogy létczélunkból folyó s a kor követelményeihez mért társadalmi eszméket ismertessük s azokat minél szélesebb rétegben vidékünkön terjeszszük; megjelentünk különösen az őstörténet s történelem müvelése tekintetéből, mely tudományágak, miután tárgyaikat a letünt korszakok következményeikben kiható eseményei, továbbá az ipari s müvészeti hagyatékok képezik, — nemcsak a homályos őskori történetnek szolgálnak világitó szövétnekeiül,

hanem leggyakrabban ugyanezek egyedüli s biztos kalauzaink is a régmult idők zavaros eseményei között.

Ha tekintetbe vesszük társulatunk multját, munkásaink eddig tanusitott fáradhatlan buzgalmát, továbbá nagyérdemü elnökünknek egyletünk érdekében kifejtett buzgó tevékenységét; ki jelenleg is tőlünk távol, a franczia főváros világra szóló kiállitását ment el beható vizsgálata alá venni, hogy adandó alkalommal az ott szerzett becses tapasztalatokat társulatunk szellemi előnyére érvényesithesse: ugy tisztelt választmány a jövőt illetőleg is a legjobb reménnyekkel lehetünk, a mint erről a jelen előterjesztésembe foglalt következő részletek is tanuskodnak:

Junius havi utolsó választmányi ülésünk óta, a szünidő daczára sem szüntek meg társulatunk tagjai munkálkodni s közremüködni czéljaink valósitására; kiki tehetsége s viszonyai szerint nem feledkezett meg arról, a mivel a társulat jó hirneve s tekintélyének emeléséhez hozzá járulni tartozik, vagy ajándékok beküldése, régi emlékek gyüjtése, megőrzése, vagy pedig szellemi munkálkodás által.

Igy szeretett elnökünk ő méltósága folyó évi augusztus hó 19-én ünnepélyesen letéteté alapkövét azon emléknek, mely a hősi vitézség s az önfeláldozás ritka példányképének, a rámai hős, báró Lo-Presti József hazánkfiának nyughelyét van hivatva megjelölni s emlékezetét a késő utókor előtt is megörökiteni. A sirkő talapzatába elhelyezett, s elnökünk ő méltósága által szerkesztett s általa irattárunknak ajándékozott emlékirat egy példányát van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

A szellemi munkásságot tekintve, érdemteljes választmányi tagtársunk dr. Szentkláray Jenő ur lankadatlan szorgalommal dolgozik azon nagyszabásu müvén, mely déli vidékünk százados történelmének ritka ismertetője s kutforrása leend s a jövő évi százados ünnepélynek egyik legbecsesebb s maradandóbb emlékét fogja hirdetni s megörökiteni; mint legközelebb a lapokból is értesültünk a derék s fáradhatlan történetbuvár s kutató városról-városra jár s a levéltárakban mindenütt méhszorgalommal kutat és gyüjtöget adatok után a már emlitett nevezetes munkálathoz. De szellemi munkásaink közül még másokat is emlithetek. Igy Molnár Vid s Iványi Ede derék választmányi tagtársaink nem kevésbé buzgólkodtak a szellemi téren; az előbbi a regényes Itália classicus földjéről tért vissza közénk gazdag tapasztalatokkal, az utóbbi pedig a szünnapok alatt Pozsony, Nyitra, Trencsény hazai emlékekben dus vidékein foglalkozott adatgyüjtéssel, s értesülésem szerint Böhm, Boleszny s Varga választmányi tagtársaink is kisebb-nagyobb történet-irodalmi munkálataik rendezésével foglalkoznak s reményünk lehet, hogy ezen utóbb emlitett buvárlatok s szellemi termékek eredményéről egyet-mást rövid idő mulva hallhatni fogunk választmányi üléseinken.

Az előzmények- s felsorolt szellemi munkásságtól eltekintve hivatalos kötelességem hozza magával, hogy a junius havi választmányi ülés óta felmerült s a társulatot érdeklő egyéb ügyekről is megemlékezzem s ezekről a következőkben van szerencsém jelentést tehetni:

I. Kegyeletes szokásainkhoz alkalmazkodólag, mielőtt egyéb társulati ügyeket emlitenék, egy szomoru s tekintve a nagy, országra szóló veszteséget, az egész társulatot fájdalmasan lesujtó esemény bejelentésével kell kezdenem titkári jelentésemet s azon szomoru végtisztesség teljesitésére hivom fel a tisztelt választmány becses figyelmét, hogy tegyük le tiszteletünk s kegyeletünk gyászkoszoruját egy nagy halottunk, **dr. Horváth Mihály**, püspök, vaskai apát s

bölcsészettudornak, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya és történelmi bizottsága, valamint a magyar történelmi társulat elnökének s társulatunk tiszteletbeli tagjának, a tudományosság s a lángoló honszeretet egyik kiváló példányképének hideg sirhalmára; kinek elhunytát egy ország s egy nemzet gyászolja, mert vele nemzetünk legnagyobb történetirója, a magyar főpapság egyik kiváló ékessége, a nemzeti dicsőség és gyász napjaiban egyaránt hü s tántorithatlan elvü hazafi szállt le a gyászos sir ölébe. Legyen emlékezete áldott, maradandó s kegyeletes közöttünk.

II. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulat irattárába elhelyeztem; továbbá a muzeum s könyvtár gyarapitására felajánlott régi pénzeket, könyveket s egyéb emlékeket illetékes helyeikre eltettem s az „Értesitő“ III. füzete is megjelent s idejekorán mind a társulati tagoknak, mind a helybeli s országos napilapok s egyéb szakközlönyek s folyóiratok szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

III. A társulatot érdeklőleg a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Dr. Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia h. főtitkára stb., továbbá dr. Lenhossék József, kir. tanácsos, orvos és sebésztudor stb. köszönő iratokat intéztek elnökünk ő méltóságához azon alkalomból, hogy a május havi VII. évi közgyülésünk alkalmával a társulat tiszteletbeli tagjaiul választattak.

2) Preyer János ur, Temesvár érdemes monographusa s kedves emlékü volt alelnökünk, az alsó-ausztriai Kirchbergből a Wechsel mellett, hol jelenleg tartózkodik, Rácz Athanász alelnök urhoz intézett egy levelében megküldé társulatunk irattárának számára István főherczeg, Magyarország utolsó nádor-ispánjának egy eredeti levelét, mely Bécsben kelt 1841. junius 23-án s ezt a Temesvárott ez évben alakult bánsági iparegyesület ideiglenes igazgatóságához, melynek Preyer ur vala tollnoka, intézte a főherczeg.

IV. Muzeumunk részére a következő adományozások is érkeztek még be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Aladics István társulati tag ur Temesvárott, beküldött két darab elrozsdásodott kard részletet, 2 darab félig kövült szarvas agancsot s egy kőgolyót, mely tárgyak a Beregszó-patak „Jér“ nevü mellékcsatornájának ásatása alkalmával, a beregszói vaspályahid közelében, szilárd talajban találtattak f. évi tavaszszal a munkások által; s megjegyzendő, hogy a kőgolyó egy emberi csontváz mellett találtatott egy másikkal, de ezt a munkások azon reményben, hogy talán valami értékes rejlik benne, szétzuzták.

2) Hertelendy József, torontálmegyei főispán s társ. tag ő méltósága, ajándékozott egy egyenes, 1 méter s 6 cm. hosszu két élü kardot, mely nagyban hasonlit a X.—XIV. századokban, különösen pedig a lovagrendek által viselt kardokhoz. A kard pengéjén mindkét oldalon, nagyon elmosódott góth betüs felirat észlelhető, de értelmét még eddig meg nem határozhat tam. A kard Tarras torontálmegyei község határában halászok által vonatott ki f. évi május havában a Tiszából s ezek, mint előttük is feltünő nevezetesebb régi tárgyat Hertelendy főispán urnak ajándékozták.

3) Ambrus József ó-bébai segédlelkész s társulati tag ur küldött 24 db különféle alaku, szinü s czifrázatu barbárkorszaki edénytöredéket s egy csiszoló követ; melyeknek lelhelye Ó-Béba (Torontálmegye); bővebb ismertetésöket a mai gyülés felolvasása fogja nyujtani.

4) Dr. Szentkláray Jenő választmányi tagtársunk egy római fel-

iratos sirkövet ajándékozott; melyet küldő f. évi május havában az arácsi templomromok között fedezett fel, hol az egyik oszloptőbe volt beépitve s annak alsó diszitményét képezte; valószinüleg az alvidék valamelyik római coloniájának maradványa s a kőhiány folytán a templom épitésekor felhasználtatott. Ezen sirkő az epigraphia gyüjteményben eddigelé ismeretlen volt s már muzeumunkban elhelyeztem; a róla Maderlik Antal társulati tag s török-becsei segédlelkész ur által felvett fényképeket van szerencsém bemutatni.

Ezen mozzanatok képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon belkörülményeinket érdeklőleg, melyek junius havi utolsó választmányi ülésünk óta a két havi szünidő alatt a társulatot illetve felmerültek s az eredményt tekintve örömteljes szivvel nézhetünk a jövő elé; mert ha a választmány s a társulati tagok továbbra is igy vállvetve fogják kötelmeiket teljesiteni, ugy e társulat még inkább megerősödni s virágozni fog, s a közmivelődés érdekében kifejtett törekvéseinkért nem csak a jelen, de a jövő nemzedék is hálás kegyeletben fogja tartani emlékünket.

* * *

A titkári jelentés éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Horváth Mihály püspök s tiszteletbeli tagtársnak elhunyta feletti részvét s kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte. Továbbá dr. Fraknói Vilmos és dr. Lenhossék József, ugyancsak tiszteletbeli tagoknak elnök ő méltóságához intézett köszönő irataik felolvastatván, örvendetes tudomásul vétettek; végre pedig mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Aladics István, Ambrus József, Hertelendy József, dr. Szentkláray Jenő választmányi, illetőleg társulati tagoknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg, Preyer János volt alelnök urnak pedig külön átiratilag is nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 527 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 05 kr. tartaléktőke alapon kivül. Tudomásul vétetett

Következett Ambrus József társulati tag ily czimü értekezése: „Ó-bébai régiségleletek," melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezésnek igen érdekes illusztratiójára szolgáltak a szerző által beküldött — szám szerint 24 darab — különféle szinü, vastagságu, czifrázatu s dudorokkal ellátott, részint egész, részint töredékes barbár korszaki cseréptárgyak s edények; melyekből szerző azon következtetést vonja le, hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebbs mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak. — Az értekezést a választmány s a jelenvoltak élénk figyelemmel hallgatták s a szerzőt megéljenezvén, a választmány határozatából a munkálat, mely déli vidékünk őstörténelmi multját igen érdekesen szellőzteti, egész terjedelmében a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni.

A felolvasás befejeztével, miután inditványok nem tétettek, a tárgysorozat szerint végül következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Hudra János kegyesrendi főgymnásiumi tanár s Vozari János kir. aljárásbiró urak Temesvárott, továbbá Kossuthányi Ignácz jogakadémiai

tanár ur Pécsett; az előbbit a titkár, a két utóbbit pedig szóbelileg a társulati ügyész ajánlotta. A jelentkezők egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztattak s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért. M. J.

Régi iratok ismertetése. Miletz Jánostól.

Szakál Ferencz gunyverse 1673-ból.

III. közlés.

Ad Casparum Kornis[1])

Benedeket[2]) Demeternek bérmáltatád
Talán zámbároddal (?) furván faragtatád,
Otthon ülj, ne busulj, jó tejes az anyád,
Csesztekére[3]) is láss, ott is vagyon csordád.

Ad Simonem (igy) Kemény.[4])

Kemény Simon Véczen,[5]) félre vonta magát,
Futó félben vagyon, őrzi Havasalját,
Csendes ő, jó, jámbor, nem láttam dagálját,
Mások tanácsán járt, ugy veszté jószágát.

Ad relictam Stephani Csáki senioris.[6])

Igen zug két malom alja Gernyeszegen,[7])
Másnak is a szeme, füle vagyon résen,
Őrzik jószágodat, higyjed azt szemesen,
Meg kérték helyedben, küldnek mind üresen.

---

[1]) Kornis Gáspár szorgalmas, szerző ember, családjának sok elzálogositott javait visszaváltotta. 1673-ban Marosszékben lett főkapitány s Apafinak kedvelt udvari embere volt.

[2]) Benedek (Benyik) falu Alsó-Fehérvármegyében.

[3]) Csesztek vagy Csesztve nevü helység van kettő Alsó-Fehérvármegyében; az egyik, Maros vagy Magyar-Csesztve fekszik a marosujvári járásban, a másik pedig Oláh-Csesztve (Csisztein) a balásfalvi járásban.

[4]) Kemény Simon, a fejedelemnek fia; atyja halála után Bánffy Dénes és több főurral Magyarországba futott s miután hasztalan vártak osztrák segélyre, 1663-ban kegyelmet nyervén visszatértek Erdélybe. Neje Perényi Katalin mint buzgó katholika nő ismeretes.

[5]) Vécze, falu Torda-Marosvármegyében. U. p. Marosvásárhely.

[6]) Ezen vers Csáki István harmadik neje: Mindszenti Krisztinához van intézve.

[7]) Gernyeszeg falu Aranyos-Tordamegyében. U. p. Sáromberke.

Ad Georgium Kapi.[1])

Kapi György akarván elhagyni a szántást,
Megunta az tizen, kaszálást, kapálást,
Lohadt az buzája, nem üz ő aratást,
Hegyek közé megyen, kezd szép aranyázást.[2])

Ne higyj uram néki, mert bizony csak léha,
Az ő sok beszédi[3]) (igy) hallottam én néha,
Igért is ő nékem lovat is mindenha,[4])
De gyakorta esett beszédében hiba.

Ad Dionisium Bánfi.[5])

Hát te Diénes ur, miért vagy ily gorral?
Alacsony helyeken nem jársz az agárral.
Minden rendnek felelsz te nagy dirrel, durral,
Tudd-e (igy) hogy asztagod tele sok kigyóval.

Miért nem vagy igaz, urad s országodhoz?
Correspondentiád, hogy vonz tokosokhoz,[6])
Gyüjtetik az sok pénz titkos tárházadhoz,
Elegy biznak hozzád, mint Jorám Jehuhoz.[7])

Ad Michaelem Teleki.[8])

Mihály is felfüzte telekes bocskorát,
Hogy Erdélybe szorult áldja azt az órát,
Kedvesen tisztelje kegyelmes sógorát,
Eleit[9]) emlitse, ne tartsa fel orrát.

---

[1]) Kapi György, fia volt Kapi András- és Gyulafi Borbálának, gazdag kényur a megyei kérelmezők lovait, szekereit előbb megdolgoztatta s csak azután adott választ. Apafi parancsainak is ellenszegült; miért őt a fejedelem Déva várába záratá s innen két hü cselédje kötéllétrán akarta megszöktetni; de a kötél elszakadt s Kapi a szirtre zuhanván meghalt. Igy beszéli el Kővári szerint a szájhagyomány.

[2]) Aranyázás, arany keresés, arany bányászat.

[3]) Beszédi, beszédét helyett.

[4]) Mindenha, mindenkor helyett.

[5]) Bánfi Dénes, Erdély nevezetes embere Apafi korában; neje volt Bornemisza Katalin Apafiné nővére. Bánfi családja részére sok birtokot szerzett, pompás udvart tartott s gőgös ember levén sok ellensége akadt; különösen gyülölte őt Teleki Mihály kanczellár s 1674-ben Apafitól kieszközlé lefejeztetését.

[6]) Tokos, csufnév, a németekre; Bánfi ugyanis a bécsi udvarral nagy összeköttetésben állott.

[7]) Joram és Jehu zsidó királyok voltak az ókorban. Jehu vezére volt Joram királynak s ez midőn a syriaiak ellen hadakoznék Jehu vezére fellázadt ellene seregestől s a Ramoth Gileádnál megsebesült Joramot sátorában meggyilkolta.

[8]) Teleki Mihály a későbbi széki Telekiek törzsatyja, született Nagy-Váradon 1634-ben. Apafi alatt Erdélyben a legnagyobb szerepet játszotta. Elesett a zernyesti csatában Töresvárnál 1690. augusztus 21-én s eltemettetett a gernyeszeghi templomban.

[9]) Eleit, őseit helyett.

Volna bizony benned igen jeles elme.
Csak az kár, hogy nincsen uradtól félelme,
S orra fenjén bizony, minden ő előtte,
Pestherus sem hiszem, hogy többet el kérne.

Mit egy ország végez egyedül elbontod.
Ha confirmálja is, azt is mind elrontod,
Az sok bitang pénzért, lelked elárulod,
Ebről ebre marad, gyakorta dudolod.

Tudd-e mit cselekszel sokszor sok szegénynyel?
Jó választ szerzesz te, ha megyen sok pénzzel,
Feketén el mondasz, fehért is ezennel,
Plutó is megkérdi, mit tész te ezekkel.

Ad Ladislaum Csáki.[1])

Bár jól abrakoltasd lovaidnak hasát,
Hogy jobban vonhassák az Kálnoki Katát,[2])
Székely-földön ett[3]) volt igen sok malátát.
Elég kövér, ne adj neki több salátát.

Gróf urnak is nevét küld Pannóniába,
El hull az levele most itt Dácziában.
Holddal vétették volt grófságod Bárczában,[4])
Magvok szakadt az Fejér Mihály[5]) hadában.[6])

Ad Paulum Vesselényi.

Pál szövetséget köt Pállal, nem szent Pállal,
Ha Bethlenbe[7]) szállhat, nem lesz ott hiával,[8])
Most nem kurálják meg tudós Pál atyjával,
Csak meg ékesgették husát esztergárral.

Ad Nicolaum Apafi.[9])

Oh félj bezzeg sok rosz akaród is vagyon,
Az ki vér[10]) hozzád is, nem hagyják, hogy szóljon,

---

[1]) Csáki László, Csáki István s Perényi Mária fia 1640. márczius 2-án született, szereplése Apafi korában esik; őtet ebédelteté meg Bánfi Dénes, midőn egyszer bonczidai erdejében vadászott s ezen meggyaláztatás miatt ő is Bánfi Dénes halálára szavazott. 1703-ban a Rákóczy pártjára állott.

[2]) Kálnoki Katalin Csáki László első neje volt s leánya Kálnoki István és Béldy Annának.

[3]) Ett, evett helyett rövidítés.

[4]) Bárcza, Brassóvidék, jelenleg Brassó vármegye.

[5]) A Fejér család haraji ágából.

[6]) Hada, családja, hozzá tartozói helyett.

[7]) Bethlen, falu, régi várral a Kis-Küküllő mellett, nem igen távol Balázsfalvától; itt fejeztetett le Banfi Dénes

[8]) Hiával, az az szükségben.

[9]) Apafi Miklós, a fejedelem édes testvére, mint nőtelen halt meg.

[10]) Vér, atyafi, vérrokon kifejezés helyett.

Még Gilányiné[1]) is bizony volna azon,
Hogy az te testedet sirba tennék Sajón.[2])

Ad Wolfgangum Bethlen.[3])

Bethlen Farkas miért, hogy farkassá lettél,
Krisztus pásztorsága alul te kiszöktél,
Te szegény lelkednek, oh ki nagy kárt tettél,
Pokoli jancsárnak örömet szerzettél.

Ad Gregorium Bethlen.[4])

Gergely a te szádba, belé esett az moly,
A tiszta buzádba honnét esett konkoly?
Szin mézed nincs látom, csupa azon sonkoly,
Szállj magadba mindent, szent iráson fontolj.

Mert ha eljő amaz, igaztevő pásztor,
Meglátja, hogy kárt tett, amaz gonosz Apor,[5])
Mond ad comburandum collige et aufer,
Ki a tüzét oltsa, nincsen olyan páter.[6])

Ad Alexium Bethlen.[7])

Bár ne pislognál tés[8]) anyád mellett Elek,
Az szentségtől bizony messze estél félek,
Vádol e tégedet belől az szent lélek,
Hogy jóktól távol vagy, nem örülhetsz vélek.

Ad Nicolaum Bethlen.[9])

Szent-Miklóson[10]) lakó szentes Bethlen Miklós,
De az, mint én hallom, vagy igen bélpoklos,

---

[1]) Apafi Anna a fejedelem testvére, Berinczházi Ghillany Gergelyné. Ezen Ghillany birtokos volt Doboka megyében Cserneken s ő vitte meg az adót 1660-ban Nagyváradra Ali basának a vár bevétele után.

[2]) Sajó, Magyaros Sajó helység Doboka vármegyében.

[3]) Bethlen Farkas erdélyi kanczellár, ki mintegy hat kötetnyi történelmi munkájával halhatatlanitá nevét; meghalt 1679-ben, neje giletinczi Osztrosith Borbála volt.

[4]) Bethlen Gergely, Küküllő főispánja, Fogaras-vár, Udvarhelyszék főkapitánya volt.

[5]) A gunyvers irója itt arra czéloz, hogy Bethlen Gergely Apor rábeszélése következtében a katholikusokat pártolta.

[6]) Páter, szerzetes helyett.

[7]) Bethlen Elek szintén kanczellár volt; leirta családja történetét.

[8]) Tés, tied, vagy tekintetes helyett röviditve.

[9]) Bethlen Miklós 1642-ben született, első oktatója Keresztúri Pál volt, s majd Fejérvárott később pedig Kolosvárott is tanult a hires apáczai Csere János keze alatt. Beutazta Európát s a fejedelmi udvaroknál mindenütt bemutatva lett. Jelen volt 1664-ben november 18-án azon vadászaton is, midőn Zrinyi Miklós a költő, a vadkan által megöletett. Ő készité a Leopoldinum-féle diplomát s ezért 1696-ban a grófi titulust kapta. Meghalt Bécsben 1716. október 27-én.

[10]) Szent-Miklós falu Torda-Maros vármegyében.

Bölcs, fenjáró, büszke, de nem lehetsz nyomós,[1])
Az Küküllő[2]) tied, egy nagy iszapot mos.

Ad Sigismundum Mikola.[3])

Még kicsiny korodban pápához hódoltál,
Tőle s az tatártól sok gonoszt tanultál,
Ha szakált álladra bővebben plántálnál,
Kegyetlenkedésben talán hátrább hagynál.

Ad Sigismundum Bánfi.[4])

Bánfi Zsigmond tekint Enyed felé sokszor,
Az köszvény, ha gyötri felserken éjfélkor,
Kaszálni kiván ő, kaszálni hajnalkor,
De Zsiga nem kaszál, inkább nyög olyankor.

Ad Christophorum Bánfi.[5])

Fényes az te szemed, még is te roszul látsz,
Ha látsz is, te neked én azt mondom, hogy játsz,[6])
Ugy tudom nálad is főz másnak az szakács,
Az osztovátádban[7]) akad bécsi takács.

Ad Stephanum Torma.

Mit bujkálsz az Sajó mellett Torma István?
Konyháját bőviti buzával mező bár,
Cserélne hat nyulat egy rosz rübes rókán,
Az után jár lelke, még ki nem kél torkán.

Igen kevély vagy te, csupa dér-dur, dagály,
Istenes emberrel jó ügyben akadály,
Szemedet nem fogta még be sötét homály,
De azt hagyom, másutt te sokszor, hogy ne hálj.

Ad Georgium Torma.

Fiatfalváról[8]) György mén hosszu Apára,
Sert főz, hordat árpát, szalad aszatóra,
Elég terem nem költ, sokat a komlóra,
Annyi sert iva[9]) hogy, nem ülhet a lóra.

---

[1]) Nyomós, befolyásos, feltünő.

[2]) Küküllő, itt talán Küküllővár érthető, mely a Bethlen család tulajdona.

[3]) Mikola Zsigmond, tanult Kolosmonostoron a jezsuitáknál. II. Rákóczy György alatt részt vett a lengyel hadjáratban s tatár fogságba jutott, végre 5 évi s 6 hónapi szenvedés után Krimből haza jutott s nőül vette szentlászlói Kamuthi Zsuzsannát. Apafi Mihály alatt belső titkos tanácsos s Kolos vármegye főispánja lett s Szamosujvárott kastélyát ékesen felépittette; meghalt 1679-ben augusztus 10-én 57. éves korában Szamosujvárott.

[4]) Bánfi Zsigmond előbb jezsuita volt, 1698-ban báró lett; meghalt 1706-ban

[5]) Bánfi Kristóf, neje volt Bethlen Anna.

[6]) Játsz, az az mulass, légy vig.

[7]) Osztováta, szövőszék.

[8]) Fiátfalva, helység Udvarhely megyében. U. p. Székely-Keresztur.

[9]) Iva, ivék vagy ivott helyett.

Egyveleg.

— A délmagyarországi évszázados ünnepély, hogy a délvidékhez méltólag megtartassék, f. évi julius hó 12-én az egyes vármegyék szerint vidékei bizottságok alakultak. A szörénymegyei vidéki bizottság október hó 2-án tartá Karánsebesen Ormós Zsigmond temesmegyei főispán urnak, mint a központi bizottság elnökének elnöklése alatt gyülését a tervezetek megállapitása tekintetéből számos szörényi bizottsági tagok jelenlétében, kik közül megemlitjük Popasu János karánsebesi gör. kel. román püspököt, Pausz János alispánt, Illosvay László megyei főjegyzőt, Boleszny Antal orsovai róm. kath. plébánost, Hoffmann Jenő bányabirtokost Jeselniczáról és Stankovits Sándor karánsebesi polgármestert. A tanácskozás iránya három részre terjedt ki, u. m. a szellemi, pénzügyi s az ünnepély rendezési részletekre; melyekre nézve a következőkben állapodtak meg: 1. Minden felekezetü templomban ünnepélyes hála-isteni tisztelet tartassék egyházi szónoklatokkal. 2. A kormány felkéressék, hogy az ünnepély költségeit részben pénzügyileg támogassa, részben pedig a kiadások a törvényhatóságok és egyes magánosak áldozatkészsége által volnának fedezendők. 3. Az ünnepélyre meghivatnak a király, királyné és koronaherczeg, a közös és országos miniszterek, papi főméltóságok és törvényhatóságok. Végre 4. A Délmagyarországon lakó nemzetiségek nyelvén emlékbeszédek tartatnak s az ünnepélyt a szokásos bankett, diszelőadás és egyéb mulatságok fejezik be.

— A centenariumi ünnepély ügye Ormós Zsigmond főispán ur és társulatunk szeretett elnökének fáradhatlan buzgalma következtében örvendetesen halad a kitüzött czél felé. Legközelebb, miután a törvényhatóságok részéről megválasztott bizottságok jelentéseiket beküldötték, a jelentések tárgyalása tekintetéből a központi bizottság tagjai f. é. november 18-ára bizottsági gyülésre elnökségileg meghivattak.

— Dr. Szentkláray Jenő derék tudósunk s török-becsei plébános ur, lankadatlan buzgalommal fáradozik azon adatok s okmányok megszerzésén, melyek az évszázados ünnepély alkalmára általa mély szakismeret- s kitünő tollal megirandó, s mara dandó becsünek igérkező nagyszabásu müvének megalkotásához szükségesek. A jeles történetbuvár egy körutat szándékozik tenni vidékünkön s valamint már eddig áttanulmányozta Nagy-Becskerek és Kikinda városok levéltárait: ugy hasonczélból megfogja látogatni Temesvár, Lugos, Karánsebes s Pancsova városokat is. A jelen sorok kapcsában el nem mulaszthatjuk felhivni arra nézve az ünnepélyt rendező központi választmány becses figyelmét, hogy a derék szaktudós fáradhatlan tevékenységét anyagilag is minden kitelhető módon gyámolitani el ne mulaszsza, nehogy a jeles szakférfiu buzgalma, az anyagi gyámolitás hiányában zsibbadást szenvedjen, vagy a mitől félnünk lehet méltán szellemi előhaladásunk érdekében, az egész tervezet dugába dőljön.

— Érdekes, történeti érdekü kéziratról tett emlitést a szörénymegyei vidéki bizottság f. é. október hó 2-án tartott ülésén Boleszny Antal választmányi tagtársunk; melyet néhai Svább cs. kir. százados irt Szörény vármegye, illetőleg a volt román-banáti ezredkerület multjáról s a mü bizonyos Vanicsek nevü vinkovczei tanárnak adatott ki az összes volt határőrvidék történetének megirása czéljából, kitől a kézirat az ezred parancsnoksághoz többé vissza nem érkezett. A jelen viszonyaink között, midőn Délmagyarország évszázados történetének megirásán dr. Szentkláray Jenő történetbuvárunk fáradozik, a kézirat mindenesetre megérdemli a figyelmet s kivánatos volna, hogy Szörény vármegye törvényhatósága hivatalos uton felszólitaná a nevezett tanárt a kéziratok visszaküldésére, hogy azokat évszázadunk történetének jeles tollu irója alkalmilag felhasználhassa.

— A báró Lo-Presti József-féle emlékszobor leleplezési ünnepe Ó-Palánkán f. é. november hó 3-án fog megtörténni. Az ünnepély szinhelye Ó-Palánka, mely ma nyomorult, elhagyatott falucska, hajdani nevezetességében a nevezetes hős emléke által gyarapodni fog. Itt örömteljesen jegyezzük meg, hogy a Lo-Presti-féle emlékszobor felállitásának eszméje társulatunk kebeléből indult meg s arra nézve az első impulsust derék választmányi tagtársunk Boleszny Antal ur adta egyik közgyülésünkön, s a nemes eszme ily gyors foganatositásának dicsősége pedig kizárólagosan szeretett elnökünket, Ormós Zsigmond ő méltóságát illeti; ki jóságteljes szive sugallatát követve, fáradhatlanul oda törekedett, hogy az ige minél előbb testté váljék.

— „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi-ut történetére" czimü munkálat Boleszny Antaltól, mely a jelen füzet első főczikkét képezi, külön lenyomatban is megjelent. A derék, szorgalmas szerző jelen müve gróf Széchenyi István egy csomó eredeti, még eddig ismeretlen leveleit tárgyalja, melyeket hazánk ezen szellemi óriása azon időben irt, midőn mint erőteljes, tettdus s vállalatkész férfiu az anyagi reformok terén a hon javáért, a nemzetgazdászati és kereskedelmi érdekek mellett az Al-Duna vidékén működött s az erély és tevékenység lehető legnagyobb fokát kifejtette. A levelek, Széchenyi kimagasló alakjának jellemzéséhez ujabb becses adatokat szolgáltatnak a szakférfiak kezeihez és örvendünk szerző azon elhatározásán, hogy ezen munkálatot külön is lenyomatta s ez által azt szélesebb körben is ismeretessé teszi. A csinosan kiállitott füzethez Széchenyi leveleiből egynek hasonmása van mellékelve. A mü ára 60 kr. s megrendelhető szerzőnél Orsován. Ajánljuk olvasóink becses figyelmébe azon kéréssel, hogy ismerőseik körében terjeszteni szíveskedjenek.

— Beregszói leletek Temesmegyében. A Beregszó-patak „Jér" nevü mellékcsatornájának ásatása alkalmával a beregszói vaspályahid közelében f. évi tavaszszal, szilárd talajban a munkások két darab elrozsdásodott hosszu kardpengét, két darab kövült szarvas agancsot s egy kőgolyót találtak; a kőgolyó egy emberi csontváz mellett feküdt egy másik kőgolyóval, de ezt a munkások azon reményben, hogy talán valami értékes rejlik benne, szétzuzták. A lelet Aladics István társulat tag ur szivességéből jutott muzeumunkba.

— Tarrasi kardlelet Torontálmegyében. Folyó évi május havában Tarras torontálmegyei község határában a halászok egy igen érdekes kardot vontak ki hálóval a Tiszából s mint feltünőbb régi tárgyat Hertelendy József torontáli főispán ur ő méltóságának ajándékozták. Az egyenes két élü kard 1.06 méter hosszu s nagyban hasonlit a X—XIV. századokban, különösen pedig a lovagrendek által viselt kardokhoz. A kard pengéjén mindkét oldalon, nagyon elmosódott góth betüs felirat észlelhető, de értelmét még eddig meg nem határozhattam. Az érdekes lelettel Hertelendy főispán ur ő méltósága muzeumunknak kedveskedett.

— Barbár-kori leletek Ó-Bébán. A Torontál-megyei Ó-Béba község közelében a „Bara" száraz ér partján folyó évi tavaszszal téglaverés alkalmával érdekes barbár korszaki telepre akadtak a munkások; a telepet Ambrus József ó-bébai segédlelkész s ügybuzgó tagtársunk körülményesebben megvizsgálván, a leletekből ugy találta: hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebb s mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak. Ambrus ur a kiásott darabokból muzeumunknak beküldött 24 drb különféle szinü, vastagságu és czifrázatu s dudorokkal ellátott részint egész, részint töredékes cseréptárgyat s edényt egy csiszoló kővel, melyek a szeptember havi választmányi gyülésen lettek ismertetve Ambrus ur egy érdekes felolvasása kiséretében, mely a jelen füzet második czikkét képezi s itt is felhivjuk reá olvasóink becses figyelmét.

— Szegedi régiségek. Legujabban a szegedi várfalak szétbontása érdekes régiség-leleteket eredményezett. Történelmileg ismert tény volt már az előtt is, hogy

a szegedi várnak egy része a törökök által épittetett s az anyaga szétrombolt keresztény templomokból és zárdákból van véve. Ezen nézet ujabb bizonyitékot nyert az által, hogy a szétrombolt régi várfalakban gyönyörü góthstylü templommaradványokra bukkantak. Ezek közt különösen figyelmet érdemel egy oltárrészlet, mely remek góth faragással ékeskedik és kitünő karban van. Szeged város közönsége minden esetre oda fog müködni, hogy ezen régi emlékek fentartassanak s ne használják fel ujabb épitkezésekhez.

— Mommsen levele dr. Ortvay Tivadarhoz. Mommsen Tivadar a nagy tudós legközelebb egy levelet intézett dr. Ortvay Tivadar pozsonyi jogakadémiai tanár s választmányi tagtársunkhoz; melyből, miután vidékünket is érinti, közöljük a következő részleteket: A „Corpus Inscriptionum Latinarum“ III. kötetéhez egy pótkötetet szándékozom adni s kérem segitségét különösen az ön által jól ismert Dél-Magyarországra nézve. — Fájdalom, ismét az a nagy akadály áll előttem, hogy az ön anyanyelvét nem értem s igy önnek az „Értesitő“-ben megjelent munkálatait sem méltányolhatom ugy figyelemre például a topographia tekintetéből, mint szeretném. A buvárlatoknak nemzetközieknek kell lenniök, hogy mindenki megértse. Azok közé tartozom, kik minden felvilágositást szivesen vesznek valamely helynévre vonatkozólag, de mit használ, ha magyarul irják? Egy olyan elsőrangu tudós, mint Hunfalvy németül ir, de a mi epigraphusaink mindnyája, megmarad a maga nyelvénél, s innen van aztán, hogy munkáik többnyire olvasatlanul maradnak. Szabad-e reménylenem, hogy ön a honfitársai által kiadott, vagy javitott feliratokról legalább kivonatot fog küldeni? E kérésem teljesitése által nagy hálára kötelezne. Fogadja stb Mommsen.“

— Történet-régészeti és iparmü-történelmi kiállitás. A jövő évben megtartandó évszázados ünnepély alkalmára egy történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás is van tervbe véve, mely feltüntetni lenne hivatva Dél-Magyarország elvirágzott iparágának egész multját, s gyüjteményét képezné egy részről a délmagyarországi iparmükincseknek, más részről pedig magában foglalná azon ipari feldolgozásra alkalmas ásványi és faanyagokat, melyekkel hazánk ezen része bir, hogy e téren, — mint a lelkes Löwy Miklós tagtársunk is irja, — iparunk multja, kapcsolatban a jelennel, tanulságos utmutatója legyen a jövőnek. Reméljük, hogy társulatunk, egyetértve a temesvári iparkamarával, e tekintetben mindent meg fog tenni arra nézve, hogy a kiállitás déli vidékünk culturalis haladására nézve minden tekintetben mérvadó s eredménydus legyen.

A NEGYEDIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA

Előszó: Miletz János szerkesztőtől.

I. Értekezések.

Lap

I. Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól . . . 3
II Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695—1718. Iványi Istvántól 92
III Uti jegyzetek. Iványi Edétől I.—II. közlés 53. 120
IV. Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez. Miletz Jánostól 75
V. Kirándulás Viminácium és Margum romjaihoz. Ormós Zsigmond elnöktől 101
VI. Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi ut történetére. Boleszny Antaltól 165
VII. Ó-bébai régiség-leletek. Ambrus Józseftől 189

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1877. november 24-én 29
2. Rendes havi választmányi ülés deczember 19-én 32
3. Rendes havi választmányi ülés 1878. január 30-án 86
4. Rendes havi választmányi ülés február 27-én 89
5. Rendes havi választmányi ülés márczius 27-én 134
6. Rendes havi választmányi ülés április 30-án 137
7. Hetedik évi közgyülés május 23-án 140
8. Rendes havi választmányi ülés junius 26-án 194
9. Rendes havi választmányi ülés szeptember 25-én 197
Régi iratok ismertetése Miletz Jánostól. I. fogott birák levelei 34
II. Mojsi Gyurcsány Ferencz levele jegyeséhez 36
III. Kovács János török rab kötvénye Székely Mózessel 1684-ben 37
IV. Szakál Ferencz gunyverse 1673-ból I.—III. közlés 38 93. 201
V. Károlyi Sándor tábornok levelei 95
Ormós Zsigmond felhivása Dél-Magyarország száz éves jubileumának megünneplésére 40
Nehány szó az „Archaeologiai Értesitő“ egy birálatához 97
Dr. Szentkláray Jenő inditványa több délmagyarországi egyházi intézmény felelevenitése tárgyában 155
Iványi Ede inditványa a százados ünnepély alkalmára 158
Névsor és statisztikai kimutatás a társulat tagjairól Miletz Jánostól 44

III. Egyveleg.

Lap

1. Történelmi és régészeti Értesitő. — Cserey Jánosné urnő könyvadománya 41
2. Adakozás báró Lo-Presti József siremlékére. — Régi vassisak, török pisztoly és alabárd. — Négy régi codex a Cserey-féle imecsfalvi muzeumban. — A székely nemzeti muzeum 42
3. Három csanádi pap. — Délmagyarország szervezésének száz éves jubileuma . 43
4. A délmagyarországi megyék százados emlékünnepe. — A délmagyarországi megyék müveltségi viszonyait tárgyaló mü. — A biharmegyei régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitás 99
5. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ünnepélyes közgyülése. — Kagyló nyakék s ős urnadarabok. — Ujabb, borjasi kőkori emlékek. — Kevei régiségek — Régészeti muzeum Szarvason 100
6. Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. — A hetedik évi közgyülés. — Harczi vas csákány. — A kevei vármaradványok az Al-Dunánál 161
7. Kirándulás Arács romjaihoz. — Rékasi pénzlelet. — Ó-bébai régiségek . . 162
8. Viminacium, Felső-Moesia fővárosának rommaradványai. — A kulicsi romok s a hajdani Margum maradványai. — A skófium himzés virágzása II. Rákóczy Ferencz idejében. — Országos régészeti és embertani társulat 163
9. A délmagyarországi évszázados ünnepély. — A centenariumi ünnepély ügye. — Dr. Szentkláray Jenő tudósunkról. — Érdekes történeti érdekü kézirat 206
10. Lo-Presti József emlékszobrának leleplezési ünnepe. — Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. — Beregszói leletek Temes megyében. — Tarrasi kardlelet Torontál megyében. — Barbár-kori leletek Ó-Bébán. — Szegedi régiségek . 207
11. Mommsen levele dr. Ortvay Tivadarhoz — Történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás 208

An den Herrn
Herrn Lazar Jota Popovits
&
gr. St. Széchenyi Orsova

Lieber Popovich, bevor ich diesen Ort verlasse um auf den Landtag zu reisen, will ich mich noch in Ihr gütiges Andenken zurückrufen, um Ihnen für alle Ihre Gefälligkeiten zu danken.

Ich habe alle meine Kranke glücklich verwiesen. Nur ein recht Kranke, – und so alle meine Reise Geschäften, kommen abzunehmen; ein Bediente den ich nach Mehadia begleitete starb sogar. Wir sind aber alle beinahe schon ganz gut.

Den Internuncius wünschte ich, Ihnen einen Herman zu senden. Er sagte "Er könne keinen, generalen Herman geben, es wäre ein Geschenk, – es müsse aber ausgezeichnet werden" Auf was Und dann habe es keinen Anstand "

Ich stimme auf diese Art gerne, ob schreiben Sie gerade hin nach Constantinopel und erkundigen Sie sich direkt auf mich.

Haben Sie Zeit, so schreiben Sie mir nach Pest. Wills Gott, und finden wir die Menschen nicht, – so soll die Donau bald anders aussehen.

Vorkurzer Zeit war ich bei Miloch. Er ist ganz für die Regulation. Übermorgen reise ich ab.

Leben Sie wohl und bleiben Sie meiner ungeändert

Gr. St. Széchenyi

Semlin 13ten Octob. 1830

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT